KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE
ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

Nemzeti
Együttműködési
Alap

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE
ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 94(477.87)(082)
K 22

A kiadvány a mai Kárpátalja területének történetét mutatja be az őskortól a jelenkorig; összefoglaló jellegű munka, ahol a szerzők által fontosnak tartott témakörök lettek megjelenítve. Ajánljuk mindazoknak, akik betekintést kívánnak nyerni a mai értelemben vett Kárpátalja sokoldalú múltjába és jelenkori történetébe.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (2021.09.30., 9. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontja, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztőbizottság:
A szerkesztőbizottság elnöke: *dr. Brenzovics László*
Főszerkesztő: *dr. Csatáry György*
Felelős szerkesztők: *Dobos Sándor, Orbán Melinda*
Szerkesztőbizottsági tagok: *dr. Braun László, dr. Szakál Imre, Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya*

Lektorálta:
prof. dr. habil. Balla Tibor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest) – 6. fejezet;
Bayerné dr. Sipos Mónika (Pécsi Tudományegyetem, Pécs) – 15. fejezet;
dr. Czigány István (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest) – 4. fejezet;
dr. Ferenc Viktória (Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;
dr. habil. Forisek Péter (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 2. fejezet;
Hidász Ferenc OFM (Ordo Fratrum Minorum) – 10–13. fejezet;
Marosi István (gör.kat. lelkész, Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ, Beregszász) – 10–13. fejezet;
prof. dr. Mándrik Iván (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 5. fejezet;
Milován Sándor (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tiszteletbeli elnöke, Nagyszőlős) – 14. fejezet;
dr. Molnár József (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 1. fejezet;
dr. Novák Ádám (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 3. fejezet;
dr. habil. Palasik Mária (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) – 11. fejezet;
prof. dr. habil. Püski Levente (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 8–9. fejezet;
dr. Radvánszky Ferenc (ref. lelkész, Mezőkaszonyi Református Egyházközség) – 10–13. fejezet;
dr. habil. Simon Attila (Selye János Egyetem, Komárom; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja) – 7. fejezet;
dr. Tóth Pál Péter, DSc (KSH Népességtudományi Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;
dr. habil. Valuch Tibor, DSc (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) – 10., 12–13. fejezet.

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Orbán Melinda*
Korrektúra: *Sin Edina, Hnatik-Riskó Márta*
Borítóterv: *Vezsdel László*
ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*
A kiadásért felel: *Dobos Sándor* (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

A kiadvány megjelenését a Nemzeti Együttműködési Alap, Magyarország Miniszterelnöksége, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta a Nyírtéti Református Egyházközség Jövőjéért Egyesület és a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Jótékonysági Alapítvány közreműködésével.

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.; e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U" Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail: print@rik.com.ua)
Nyomdai munkálatok: „RIK-U" Kft.

ISBN 978-617-8046-21-7

© A szerzők, 2021
© A szerkesztőbizottság, 2021
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2021

Tartalom

Előszó 11

1. fejezet. Kárpátalja közigazgatás-története, etnodemográfiai változásai és községnévrendezései 13
1.1. A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén *(Molnár D. István)* 13
1.2. Kárpátalja népessége *(Molnár D. István)* 32
1.3. Községnévváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000) *(Dobos Sándor)* 50

2. fejezet. A mai Kárpátalja területének őstörténete *(Rácz Béla)* 65
2.1. Paleolitikum (őskőkor) 65
2.2. Mezolitikum (középső vagy átmeneti kőkorszak) 72
2.3. Neolitikum (újkőkor, csiszoltkő-korszak) 76
2.4. Rézkorszak (eneolitikum, kőrézkor) 79
2.5. Bronzkorszak 82
2.6. Vaskorszak 88
2.7. A római kor 92
2.8. A szláv korszak 97

3. fejezet. Északkelet-Magyarország középkora (a honfoglalástól 1526-ig) *(Kész Barnabás)* 103
3.1. A magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000) 103
3.1.1. Őstörténetünk titkai 103
3.1.2. A honfoglaló magyarok régészeti emlékei Kárpátalján 108
3.2. Vidékünk az Árpád-házi királyok korában (1000–1301) 115
3.2.1. Az Árpád-dinasztia 115
3.2.2. Vármegyék és ispánságok 120
3.3. A vegyes házi királyok kora (1301–1525) 125
3.3.1. A Magyar Királyság fénykora 125
3.3.2. Középkori vármegyéink 131
3.3.3. Gazdaság, társadalom, műveltség 138
3.3.4. Középkori kőtemplomok 139
3.3.5. Szerzetesrendek 141
3.3.6. Középkori váraink 143
3.3.7. Vidékünk nemesi családjai a középkorban 153

4. fejezet. Északkelet-Magyarország a kora újkorban (1526–1790) 157
4.1. Vidékünk története a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526–1711) *(Csatáry György)* 157
4.1.1. A királyi Magyarország és Erdély határán 157
4.1.2. A reformáció terjedése vidékünkön, beregszászi zsinatok 159
4.1.3. Az öt máramarosi koronaváros 165
4.1.4. A Bocskai-felkelés 167
4.1.5. Bethlen Gábor fejedelem kora 170
4.1.6. A vármegyei főnemesség 172
4.1.7. Az ungvári katolikus gimnázium 185
4.1.8. Az ungvári unió 1646-ban 188
4.1.9. A Thököly-felkelés 190
4.1.10. A Rákóczi-szabadságharc 199
4.2. Északkelet-Magyarország története 1711–1790 között *(Molnár Ferenc)* 213
4.2.1. A munkács-szentmiklósi uradalom 217
4.2.2. Munkács és Nagyszőlős 224
4.2.3. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kialakulása a 18. században 228
4.2.4. Bacsinszky András a Munkácsi Egyházmegye élén 231

5. fejezet. Északkelet-Magyarország története 1790-től 1914-ig 237
5.1. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig *(Dancs György)* 237
5.1.1. A jakobinus mozgalom és a napóleoni háborúk 237
5.1.2. A reformkori országgyűlések és a vármegyék 239
5.1.3. Népesség 247
5.1.4. Egészségügy és kolerajárvány 249
5.1.5. Gazdaság 254
5.1.6. Adók és kiadások 263
5.1.7. Regionális központok 265
5.1.8. Társadalmi szerveződések 271
5.2. Az 1848–49. évi események és a neoabszolutizmus *(Molnár Ferenc)* 273
5.2.1. A vármegyei élet és a forradalom 273
5.2.2. A nemzetiségi kérdés 277
5.2.3. A nemzetőrség és a honvédtoborzás megszervezése 279
5.2.4. Az 1848. őszi események 283

5.2.5. 1849 tavasza: a verhovinai események és a podheringi ütközet 287
5.2.6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában 290
5.2.7. Megtorlás és neoabszolutizmus 295
5.2.8. Az Ungvári Kerület és az olmützi alkotmány kihirdetése 296
5.2.9. A politikai és nemzetiségi élet élénkülése az 1860-as évek elején 303
5.3. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai *(Braun László)* 310
5.3.1. A mezőgazdaság és az agrárnépesség helyzete 310
5.3.2. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről 315
5.3.3. Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok 323
5.3.4. A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása 329
5.3.5. A német lakosság foglalkozása és társadalmi helyzete 332
5.3.6. A vasúti közlekedés kiépítése 334
5.3.7. Az ipar fejlődése 344
5.3.8. A városok fejlődése és polgárosodás 358

6. fejezet. Az első világháború és vidékünk (1914–1918) *(Suslik Ádám)* 383

7. fejezet. Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka (1918–1938) *(Szakál Imre)* 399
7.1. Az államfordulat hónapjai 399
7.1.1. Ruszka Krajna 399
7.1.2. A csehszlovák katonai megszállás 408
7.2. Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság közigazgatásában 412
7.2.1. Az új ország 412
7.2.2. Kárpátalja csehszlovák közigazgatása 416
7.3. Magyar társadalmi és politikai élet a csehszlovák Kárpátalján 423
7.3.1. Az új közösség 423
7.3.2. Pártok és választások 430
7.4. Csehszlovák gazdaságpolitika Kárpátalján 435
7.4.1. Gazdasági helyzetkép és infrastrukturális fejlesztések 435
7.4.2. Földreform és telepítéspolitika 444

8. fejezet. Kárpáti Ukrajna és a területi revízió (1938–1939) *(Szőllősi Nóra)* 449
8.1. Az 1938-as eseményeket megelőző nemzetközi helyzet 449
8.2. Az 1938-as csehszlovák válság és a kisantant megroppanása 454

8.3. A müncheni tárgyalások és az első bécsi döntés 455
8.4. Az 1938. őszi események 459
8.5. Kárpáti Ukrajna kikiáltása, majd Magyarországhoz történő csatolása 1939 márciusában 463

9. fejezet. A Magyar Királysághoz visszatért Kárpátalja (1938–1944) *(Szőlősi Nóra)* 467
9.1. Előzmények 467
9.2. A katonai közigazgatás bevezetése 468
9.3. A polgári közigazgatásra történő áttérés 472
9.4. A visszatért területek országgyűlési képviseletének alakulása 475
9.5. Igazoltatási eljárások és a tisztviselőkérdés 477
9.6. A visszatért területek gazdasági adottságai és lehetőségei 480
9.6.1. Turizmus 480
9.6.2. Erdőgazdálkodás 483
9.6.3. A vízerőművek 490
9.6.4. Mezőgazdaság, ipar és az ezen belüli szociális intézkedések 493

10. fejezet. A késősztálinizmus korszaka (1944–1953) 501
10.1. A vidék szovjetizálása/szovjetesítése *(Molnár D. Erzsébet)* 501
10.2. A szovjet típusú gazdaságpolitika erőszakos térnyerése *(Molnár D. Erzsébet)* 513
10.3. A közoktatás szovjetesítése *(Szamborovszkyné Nagy Ibolya)* 521
10.4. Egyházpolitika szovjet módra *(Szamborovszkyné Nagy Ibolya)* 528

11. fejezet. A Sztálin utáni évtized – 1953–1964 (A három „triumvirátus” és a hruscsovi kilenc év) 543
11.1. Politikai látszatenyhülés *(Váradi Natália)* 543
11.2. A gazdaságfejlesztés – káderkérdés *(Váradi Natália)* 551
11.3. 1956 helyi vonatkozásai *(Váradi Natália)* 565
11.4. A közoktatás alakulása az enyhülés éveiben *(Szamborovszkyné Nagy Ibolya)* 574
11.5. A hitélet alakulása a hruscsovi egyházüldözés idején *(Szamborovszkyné Nagy Ibolya)* 580

12. fejezet. A brezsnyevi dolce vita két évtizede (1964–1982) 593
12.1. „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme *(Császár István)* 593

12.2. A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei *(Császár István)* 600
12.3. A közoktatás brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982) *(Szamborovszkyné Nagy Ibolya)* 613
12.4. Egyházpolitika és hitélet a *dolce vita* idejében *(Szamborovszkyné Nagy Ibolya)* 619

13. fejezet. A bomlás évtizede (1982–1991).....631
13.1. Pártfőtitkárok váltásának sodrában: élelmiszerprogram és alkoholtilalom (1982–1985) *(Molnár D. Erzsébet)* 631
13.2. A gorbacsovi peresztrojka fonákságaitól a széthullásig *(Császár István)* 635
13.3. Az ideológiai harc fokozása a közoktatásban *(Szamborovszkyné Nagy Ibolya)* 644
13.4. Az ateista propagandától az egyházzal történő együttműködésig *(Szamborovszkyné Nagy Ibolya)* 650

14. fejezet. Kárpátalja politikatörténete a független Ukrajnában (1991–2015) *(Darcsi Karolina)* 661
14.1. Kárpátalja Ukrajna függetlenségének időszakában – a magyar érdekképviselet megjelenése, az elveszett autonómia ügye 661
14.2. Ukrajnai választások és a kárpátaljai magyarság 665
14.2.1. Parlamenti választások – 1990–1998.....667
14.2.2. Parlamenti választások – 2002–2014.....668
14.2.3. Helyhatósági választások Ukrajnában 680

15. fejezet. Helyzetkép a kárpátaljai magyar nyelvű oktatásról (1989–2019) *(Orosz Ildikó)*.....693
15.1. Az oktatást meghatározó jogalkotási folyamat alakulása Ukrajnában.....694
15.2. Az anyanemzet politikájának hatása a kárpátaljai magyar oktatásra.....706
15.3. A magyar nyelvű oktatási intézményhálózat 717
15.4. A magyar tannyelvű oktatási intézmények/osztályok minőségének kérdésköre 723
15.5. A magyar nyelvű szakképzés és felsőoktatás alakulása a vizsgált időszakban.....735

16. fejezet. Kárpátalja társadalmi viszonyai a független Ukrajnában (1991–2018) *(Hires-László Kornélia)* 743
16.1. Korszakok a gazdasági jellemzők és változások alapján..... 744
16.1.1. Ukrajna intézményi átalakulása (1991–1998)..... 744
16.1.2. A nemzetközi hitelek és befektetők (1999–2007)..... 748
16.1.3. A nagy gazdasági világválság (2008–2009)..... 749
16.1.4. A mindenkori Nyugat és Kelet dilemmája (2010–2013) 751
16.1.5. A „Majdan" utáni időszak (2014–2015; 2016–2018)..... 752
16.2. Magyar kisebbségi lét a független Ukrajnában 756
16.2.1. A függetlenség alapjai (az alkotmány) – 1991–2000 756
16.2.2. Státusztörvény / narancsos forradalom – 2000–2007 756
16.2.3. Az első „ukrán láz" – 2008–2009 759
16.2.4. Kisebbségbarát időszak – 2010–2012..... 760
16.2.5. A második „ukrán láz"(?) – 2013–2019..... 761
16.3. Migrációs folyamatok korszakonként a kárpátaljai magyarság életében 761
16.4. Mindennapok a kárpátaljai magyarság életében az 1991-es rendszerváltás után 765

A kötet szerzői 781

Előszó

A több mint 100 évvel ezelőtti trianoni országvesztés megteremtette azt az időbeli mérföldkövet, amelyre emlékezve a történészeknek is illik számot vetni a történésekről, hogy a múltunkból erőt merítve megkíséreljük a jövő alternatíváit keresni.

Szűkebb pátriánk, azaz a mai Kárpátalja történetének összefoglalása ma is nagy kihívást jelent a történészszakma számára. Egyrészt azért, mert kevés olyan munka született, amelyre bátran támaszkodhatnánk a bonyolult politikai és más viszonyok tisztázásakor, másrészt a már megjelent kötetek nagy része nem tükrözi elfogulatlanul vidékünk történelmi korszakainak az eseményeit. Kárpátaljáról szóló történelmi összefoglaló készítését szakmabeliek és kevésbé szakmabeliek az 1991. évi ukrajnai rendszerváltás után több alkalommal is megkísérelték. Ezek a kötetek részben még magukon viselik a szovjet történetírás jegyeit, vagy a politikai és nemzeti érzelmek hevében íródtak, illetve egy-egy korszakát tárgyalják évezredes múltunknak.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanárai, valamint az általuk kinevelt történészek és társadalomkutatók segítségével egy olyan történelmi áttekintést adunk ezúttal az érdeklődők kezébe, amely meghatározó lehet mind magyar, mind ukrán relációban. A kötetnyi terjedelem is jelzi, hogy nem volt célunk a szerteágazó részletek ismertetése, de reméljük, hogy a történelmi jelentőségű hangsúlyokat, amelyeket fontosnak ítéltünk, sikerült megjeleníteni a századokon átívelő munkában. Összefoglaló írásunkban helyet kaptak azon események és folyamatok, amelyek meghatározóak voltak a Kárpátalja területén élők számára. Hangsúlyt helyeztünk többek között a kulturális és vallási jellemzők bemutatására, hiszen vidékünk multikulturális régió, ahol egyaránt találkoznak a nyelvi, a kulturális és a természeti határok.

Ma már természetes, hogy minden ember véleményt formál magának a múlt folyamatairól, különösen, ha a közvetlen környezete történetéről van szó. Az utóbbi időben a történetírói perspektívák a lokalitás és a regionalitás felé mutatnak, amiben nagy lehetőségek rejlenek a történész számára. A világ nagy eseményei mindig tetten érhetőek voltak a lokális térben is, és jól tudjuk, hogy a múlt túlságosan is sok nézőpontból szemlélhető ahhoz, hogy a felvetődő kérdésekre egyszerű válaszokat adhassunk. Ma inkább az átmeneteket, a perspektívák különbözőségét hasznos vizsgálni, egyidejűleg prezentálva saját kisebbségi helyzetünk összetettségét és történelmi múltunk megértésének jobb lehetőségét.

A kötet szerzői számára nem volt egyszerű feladat a különböző történelmi korszakokban megtalálni és meghatározni azt a történelmi teret, amely a lehető legjobban megközelíti a mai Kárpátalja területét. A történelmi időszakok leírásánál meghatározó volt, annak a viszonyrendszernek az ábrázolása, amely szervesen összekapcsolta politikai-közigazgatási egységként meghatározott területünket a központtal. Kiemelésre kerültek azok a kapcsolatok, ahogyan a helyi közösség reagált az országos eseményekre, illetve az általános folyamatokhoz való hozzájárulás képessége és mértéke. A szerzők a kárpátaljai terület behatárolása céljából, a meglévő szakirodalomhoz hasonlóan, többféle meghatározást használnak, mint például a kárpátaljai terület/régió, vidékünk, Északkelet-Magyarország. Ezen fogalmak használatával a mai értelemben vett Kárpátaljára és szűkebb környezetére utalunk, a közigazgatási egység létrejötte (1919) előtti időszakra vonatkozóan is.

Korai történelmünkhöz képest viszonylag jól kutatottak a 20. század évtizedei, amelyekről több összefoglaló munka jelenhetett meg az utóbbi időben. Nagyobb deficittel rendelkezünk azonban a 21. század kezdeti időszakáról az értékeléseket illetően. Ennek alapján, meglátásunk szerint, mindinkább igény mutatkozik egy olyan „Kárpátalja-történetre", amely végigkíséri az olvasót viharos történelmünkön az őskortól egészen jelenkorig. Arra törekedtünk, hogy tudományos igénnyel, ugyanakkor a népszerűsítés szándékával adjuk át a fontosnak ítélt információkat.

A kárpátaljai magyar kisebbség igényli az olyan tudományos alapokon nyugvó műveket, amelyek múltunkat közkinccsé téve lehetséges kapaszkodókat nyújtanak a közösség tagjai számára, hogy történelmi örökségünk ismerete révén jobban értsék feszültségektől terhelt társadalmunk jelenét. Vitathatatlan, hogy nem csupán a régió magyar lakossága, de a velük együtt élő népek is érzékenyek a történelmi múltunkat érintő írásokra. A szaktörténeti ismeretek érvényre juttatása, elismertetése ma sem könnyű feladat egy olyan régióban, ahol nemzetiségi-kulturális és politikai érdekek egyaránt ütköznek. Nem titkolt célunk továbbá, hogy kötetünk segítségével ráirányítsuk az olvasók figyelmét a különböző kultúrájú-vallású emberek évezredes együttélési alternatíváira. A monográfiában a szerzők egy olyan feldolgozást kínálnak az érdeklődőknek, amely hozzásegíthet a történelmi események megismerésén túl múltunk átértékeléséhez is. Eközben arra törekedtünk, hogy kötetünket ne csak a szakemberek forgassák előszeretettel, hanem a múltat kedvelő szélesebb közönség is.

A szerkesztők

1. FEJEZET

Kárpátalja közigazgatás-története, etnodemográfiai változásai és községnévrendezései

1.1. A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén*

Kárpátalja (Закарпатська область, Zakarpatszka oblaszty) az Ukrán Köztársaság része, annak legnyugatibb pontján helyezkedik el. Területe 12 752 km^2, ezzel az ország második legkisebb megyéje. Lakossága 2020 januárjában 1 253 641 fő, amely 98,7 fő/km^2 népsűrűségnek felel meg.[1]

Kárpátalja mai területe 1919-ig nem alkotott önálló közigazgatási egységet. Az Osztrák–Magyar Monarchia területeként Magyarország az Északkeleti-Felvidék részét képezte (1. térkép).

Közel ezer évig a mai Kárpátalja területén, mint ahogyan az egész történelmi Magyarország területén is, a vármegyék képezték a magyar államszervezet alapját. Az 1871 és 1886 közötti időszakban átalakították a közigazgatási térstruktúrát, mely az első világháború végéig, a magyar állami fennhatóság megszűnéséig Kárpátalja mai területén is érvényben volt.

A mai Kárpátalja 6 történelmi vármegye területét érinti, ezek: Ung vármegye, Bereg vármegye, Ugocsa vármegye, Máramaros vármegye, Szabolcs vármegye és Szatmár vármegye. Szabolcs vármegyéből három (Eszeny, Szalóka és Tiszaágtelek), Szatmár vármegyéből egy település (Nagypalád) található a mai Kárpátalja területén.

A megyék közigazgatási alegységei a járások voltak, melyek nem minden esetben estek egybe a mai járások területével, és a számuk sem megegyező. Ung vármegyét, mely a mai Kárpátalja nyugati részén terült el, 6 járás – a Szobránci, Nagykaposi, Ungvári, Szerednyei, Perecsenyi és Nagybereznai – és egy rendezett tanácsú város (Ungvár) alkotta. Központja Ungvár volt (2. térkép). A vármegyében 207 kisközség volt, ezek közül 111 a mai Kárpátalja területén található.

---

* A fejezet szövege részben megjelent itt: *Molnár D. István:* Kárpátalja lakosságának területi eloszlása az újonnan kialakított közigazgatási rendszer tükrében. In: Társadalomtudományi tanulmányok. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár Ferenc. Beregszász–Ungvár 2021. pp. 239–254.

[1] Державна служба статистики України. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 лютого 2020 року та середня чисельність у січні 2020 року. http://www.ukrstat.gov.ua, letöltés 2020. ápr. 6.

1. térkép *Kárpátalja mai területe Magyarország részeként 1914-ben*

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Szerk. Zentai László. Pécs 2003.

Bereg vármegyét 7 járás és 2 rendezett tanácsú város (Munkács és Beregszász) alkotta. Központja Beregszász volt. Az Alsóvereckei, Szolyvai, Latorcai, Munkácsi, Felvidéki, Mezőkaszonyi és Tiszaháti járásra osztották. A vármegyében 2 város (Beregszász és Munkács), 7 nagyközség (Bilke, Mezőkaszony, Nagylucska, Nagybereg, Tarpa, Vári és Vásárosnamény) és 239 kisközség – összesen 248 település volt, közülük 221 a mai Kárpátalja területén található.

A hajdani Ugocsa vármegye két járásból állt, Nagyszőlős központtal. A Tiszáninneni járás központja Nagyszőlős volt, a Tiszántúli járásé Halmi. A vármegyében 70 község volt, melyek közül 11 nagyközség (Magyarkomját, Nagyszőlős, Rakasz, Salánk, Tiszaújlak, Feketeardó, Halmi, Kisbábony, Királyháza, Turc és Túrterebes) és 59 kisközség. A Tiszáninneni járás területén 29, a Tiszántúli járás területén 41 község volt. A 70 községből 55 található a mai Kárpátalja területén.

A mai Kárpátalja keleti része Máramaros vármegyéhez tartozott (2. térkép). A vármegye 10 járásra oszlott, központja Máramarossziget volt. A mai Kárpátaljához a megye északnyugati fele tartozik, melyet az Ökörmezői, Dolhai, Huszti, Técsői, Taracvizi, Tiszavölgyi és Szigeti járások

alkottak. A vármegye délkeleti része a hajdani megyeközponttal, a Visói, Izavölgyi, Sugatagi és a Szigeti járás déli részével ma Románia területét képezik. A megye területén egy rendezett tanácsú város – Máramarossziget, a vármegyeközpont és 19 nagyközség volt.

2. térkép *Kárpátalja mai területének közigazgatási felosztása 1914-ben*

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: A történelmi Magyarország atlasza i. m.

Nagypalád a történelmi Szatmár vármegyéhez tartozott, míg Szabolcs vármegye területéről a már említett Tiszaágtelek, Eszeny és Szalóka került át a mai Kárpátalja területére.

1919. január 12-én a csehszlovák hadsereg bevonult Ungvárra, míg a máramarosi részeket a román hadsereg szállta meg, és nyomult fokozatosan nyugati irányba. A csehszlovák és a román hadsereg 1919. április 26-án találkozott Csap és Munkács között.[2]

Az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződés értelmében Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék nagyobb része Podkarpatska Rus néven a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került (3. térkép).

[2] *Brenzovics László:* Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX. században. In: Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Szerk. Baranyi Béla. Pécs–Budapest 2009. 75–107.

A csehszlovák közigazgatási beosztás szerint a terület 4 zsupából állt: Ungvári (Ungvári, Perecsenyi, Szerednyei, Nagybereznai járás), Munkácsi (Munkácsi, Dolhai, Szolyvai, Oroszvégi, Alsóvereckei, Volóci járás), Beregszászi (Beregszászi, Huszti, Ilosvai, Kaszonyi, Nagyszőlősi járás) és Máramarosi zsupa (Rahói, Nagybocskói, Técsői, Taracközi járás).[3] Később, 1920. június 4-én a trianoni szerződés értelmében Magyarország elveszítette a Felvidéket, és a terület hivatalosan is Csehszlovákiához került.[4]

3. térkép *Kárpátalja mai területe Csehszlovákia részeként*

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: Statistický lexikon obcí v Republice Československé. IV. Země Podkarpatoruská. Ministerstvem Vnitra a Státitním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. posince 1930. Praha 1937.

1921. október 15-én új közigazgatási beosztás lépett életbe Podkarpatska Rus területén, mely értelmében a területet három nagy közigazgatási egységre osztották: Ungi, Beregi és Máramarosi zsupára. Az egész területet 22 okresre (körzetre) tagolták, melyet 19 járás és 3 megyei jogú

[3] *Fedinec Csilla:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely 2002.
[4] *Vehes Mikola – Molnár D. István – Molnár József – Osztapec Jurij – Oficinszkij Román – Tokar Marian – Fedinec Csilla – Csernicskó István:* Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Ungvár 2011. 308.

város (Ungvár, Munkács és Beregszász) alkotott. Podkarpatska Rus területe 12 632 km^2 volt.[5]

Az Ungi zsupa székhelye Ungvár lett, hozzátartozott az Ungvári, Perecsenyi, Nagybereznai, Szerednyei járás, illetve Ungvár város. A Beregi zsupa, melynek székhelyéül Munkácsot jelölték ki, a Munkácsi, Latorcai, Alsóvereckei, Szolyvai, Felvidéki, Mezőkaszonyi, Tiszaháti járásokból, Munkács és Beregszász városból állt. A Máramarosi zsupa székhelye Huszt lett, és a Huszti, Técsői, Taracközi, Nagybocskói, Rahói, Dolhai, Ökörmezői, Nagyszőlősi járásokból hozták létre. A járásokat is átnevezték, a járási központról kapták a nevüket (4. térkép).

4. térkép *Kárpátalja közigazgatási beosztása 1921-ben*

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: Statistický lexikon obcí v Republice Československé. IV. Země Podkarpatoruská. Ministerstvem Vnitra a Státitním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. posince 1930. Praha 1937. és Přehledná mapa Podkarpatské Rusi. Daklad Štagler. Praha 1937.

Az Ungi zsupa járásai közül a Perecsenyi, Szerednyei és a Nagybereznai járások határai teljesen megegyeztek a korábbi magyar közigazgatásban

[5] *Molnár D. István:* Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Budapest 2018. 180.

használt járáshatárral. A korábbi Ungvári járás területének északnyugati része a Kassai zsupa Szobránci járásához került. A Szabolcs megyétől elszakított Eszeny, Szalóka és Tiszaágtelek az Ungvári járáshoz került.[6]

A Beregi zsupa kialakításánál jelentősen módosultak a korábbi járáshatárok. Az újonnan meghúzott határ kettészelte a Mezőkaszonyi és a Beregszászi járásokat, így azok területe jelentősen csökkent. Az Ilosvai járáshoz csatolták Zárnyát, mely addig a Dolhai járáshoz tartozott. A Munkácsi járástól Makarját, a Beregszászi járásból Alsó- és Felsőremetét csatolták az Ilosvai járáshoz.

A Máramarosi zsupa járásainak egy része is változott. A Técsői, az Ökörmezői és a Taracközi járások területe változatlan maradt. A Huszti járáshoz került Tiszakirva és Veléte.[7] A Kárpátalja területéhez csatolt hajdani Ugocsa vármegye Nagyszőlősi járása jelentősen megnőtt a határmeghúzás miatt közigazgatási központ nélkül maradt Halmi járás északnyugati településeinek, valamint a Szatmár vármegyétől ide csatolt Nagypalád Podkarpatska Rushoz kerülésével. A hajdani Szigeti járás Tiszától északra fekvő településeiből és a Tiszavölgyi járás nyugati részéből létrehozták a Nagybocskói járást.[8]

A Nagybocskói járás nem létezett sokáig, hiszen 1922-ben megszüntették, Nagybocskót, Lonkát, Gyertyánligetet, Kaszómezőt és Rászócskát a Rahói járáshoz csatolták, a többi települését a Taracközi járáshoz.

1923. január 31-ével megszűnt a Mezőkaszonyi járás, Mezőkaszony, Hetyen, Beregsom, Zápszony, Csonkapapi, Kisharangláb a Beregszászi; Kisdobrony és Nagydobrony az Ungvári járáshoz; Bátyú, Barkaszó, Bótrágy, Szernye, Csongor, Rafajnaújfalu a Munkácsi járáshoz került.

Ugyanebben az évben megszüntették az Oroszvégi járást is, annak településeit a Munkácsi járáshoz csatolták.[9] Ungvár és Munkács megyei jogú városok maradtak, Beregszászt viszont nagyközséggé fokozták le.

1925. július 5-i dátummal megszüntették a Szerednyei járást, annak minden települése az Ungvári járáshoz került. Egy 1925. július 7-i rendelet alapján megszüntették a Dolhai járást. Lipcsemezőt és Lipcsét a Huszti járáshoz, Berezneket, Dolhát, Kereckét, Kovácsrétet, Rókamezőt, Szuhabarankát és Zárnyát az Ilosvai járáshoz csatolták.

[6] Dáklad Štagler. Přehledná mapa Podkarpatské Rusi. 1:360000. Knihkup. Košice, 1924. http://www.chartae-antiquae.cz/en/maps/42717, letöltés 2020. ápr. 6.
[7] Statistický lexikon obcí v Republice Československé vydán Ministerstvem Vnitra a Státitním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. posince 1930. IV. Země Podkarpatoruská. Praha 1937.
[8] *Molnár D. I.:* Perifériáról perifériára i. m. 180.
[9] Statistický lexikon obcí v Republice Československé vydán Ministerstvem Vnitra a Státitním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. posince 1930. IV. Země Podkarpatoruská. Praha 1937.

1926. június 4-én megszületett a 84. számú kormányrendelet, amely kimondta a három ruszinszkói zsupa (Ungi, Beregi, Máramarosi) összevonását.[10] A kormányrendelet július 1-jei hatállyal életbe lépett, Podkarpatska Rus „nagyzsupa" lett Munkács székhellyel.

A székhely megváltoztatása hatalmas hullámokat kavart, a két város, Munkács és Ungvár versengett egymással az elsőségért. 1928. július 1-től újra Ungvár lett a terület központja. Ugyanebben az évben megszüntették a Taracközi járást. Középapsát, Felsőapsát, Tiszafejéregyházát, Faluszlatinát és Aknaszlatinát a Rahói járáshoz, a többi települését a Técsői járáshoz csatolták (5. térkép).

Az Alsóvereckei járás is megszűnt, települései a Szolyvai járásba olvadtak. Ugyanebben az évben a Szolyvai járáshoz csatolták Berezneket és Kereckét, melyek addig az Ilosvai járáshoz tartoztak.

5. térkép *Kárpátalja közigazgatási felosztása 1928-ban*

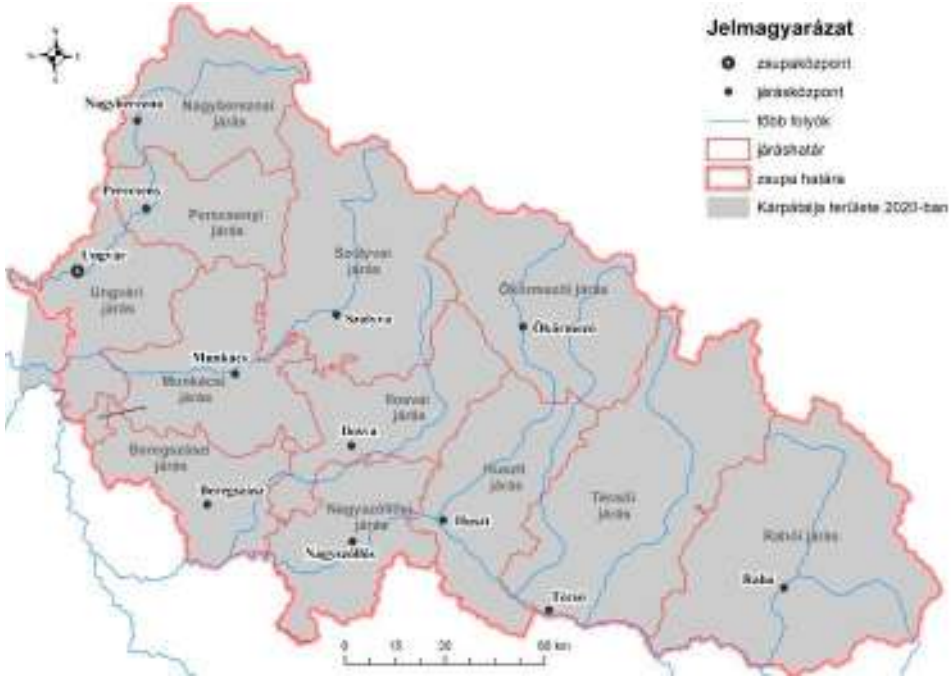

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: Statistický lexikon obcí v Republice Československé vydán Ministerstvem Vnitra a Státitním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. posince 1930. IV. Země Podkarpatoruská. Praha 1937. és Podrobný přehled politického rozdělení země Slovenské a Podkarpatoruské [kartografický dokument]. Vojenský zeměpisný ústav, 1936.

[10] *Fedinec Csilla:* Kronológia 1914–1939. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 141.

A Beregszászi járás területe Bátyú, Bótrágy és Rafajnaújfalu hozzácsatolásával növekedett, melyeket a Munkácsi járástól választottak le. Érdekes, hogy az újonnan alakult Szvoboda telepes falu, mely a korábbi Nagy- és Kislónya községekhez tartozó területeken jött létre, szigetként továbbra is a Munkácsi járás fennhatósága alatt maradt.

A Nagyszőlősi járástól 3 települést csatoltak el, Tiszaújlakot és Tiszakeresztúrt a Beregszászi járáshoz kapcsolták, míg Salánkot az Ilosvai járáshoz.

1938. november 2-án kihirdették az első bécsi döntést. Podkarpatska Rus területéből 1 523 km² visszakerült Magyarországhoz: 97 település, 173 233 lakos. Továbbra is Csehszlovákiánál maradt Podkarpatska Rus 11 094 km²-nyi területe 390 településsel, 552 124 lakossal.[11]

A mai Kárpátalja területén található települések közül Magyarország 110 települést kapott vissza (6. térkép).

6. térkép *Az első bécsi döntés Kárpátalját érintő határmódosításai*

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: *Botlik József:* Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Nyíregyháza 2005.

[11] *Fedinec Csilla:* Kárpátalja kronológia. 1938. szeptember – 1941. december. In: Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest 2004.

1939. március 16-án a magyar csapatok bevonultak Kárpát-Ukrajna egész területére, így az egész Kárpátalja visszakerült Magyarországhoz.

Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntésnek köszönhetően 43 104 km^2 terület tért vissza az anyaországhoz, újra jelentős változások történtek Kárpátalja területének közigazgatási beosztásában (7. térkép). A Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területek közigazgatásáról szóló rendelet november 26-án lépett hatályba.[12] Beregszász székhellyel újra létrehozták Bereg vármegyét a korábbi Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített (k. e. e.) vármegye Bereg vármegye részéből. Területe 1 344 km^2, lakossága 140 105 fő volt. Alsó- és Felsőremetét a Kárpátaljai Közigazgatási Kirendeltség Ilosvai járásához csatolták. A vármegye 3 járásból állt. A Beregszászi járásban 30, a Munkácsiban 20, a Vásárosnaményi járásban 23 település volt. Ezenkívül 203 puszta, major, külterületi lakott hely volt a településekhez hozzárendelve.

7. térkép *Magyarország területe a második bécsi döntést követően*

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: Magyarország közigazgatási térképe. M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet. Budapest 1944.

[12] Budapesti Közlöny, 1940. november 3., 250. sz. 1–4.

Újjáalakították Ugocsa vármegyét Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített (k. e. e.) vármegye ugocsai részéből (a korábbi Tiszaújlaki járás), Ugocsa vármegye román uralom alól felszabadult területéből és a Kárpátaljai Közigazgatási Kirendeltség Nagyszőlősi járásának egy részéből (8. térkép). A korábban Nagyszőlősi járáshoz tartozó 8 település: Rakasz, Felsőveresmart, Alsóveresmart, Veréce, Csarnató, Rákospatak, Sósfalu, Kistarna a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség Huszti járásához, 11 település: Magyarkomját, Nagycsongova, Kiscsongova, Ölyvös, Felsősárad, Alsósárad, Alsókaraszló, Felsőkaraszló, Nagyrákóc, Kisrákóc, Ilonokújfalu a Beregi Közigazgatási Kirendeltség Ilosvai járásához került. Nagypalád visszakerült az újraalakult Szatmár megyei Szatmárnémeti járáshoz. A hajdani Halmi járás települései újra egy járásba egyesültek. A vármegye székhelye Nagyszőlős. A vármegye 2 járásra oszlott. A Nagyszőlősi járáshoz 20, a Halmi járáshoz 28 település tartozott. A puszta, major, külterületi lakott helyek száma 58 volt. A vármegye területe 894 km^2, lakossága 71 853 fő volt.

8. térkép *Kárpátalja területének közigazgatási beosztása 1944-ben*

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: Magyarország közigazgatási térképe. M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet. Budapest 1944.

Máramaros vármegyét is újjászervezték. A Máramarorsszigeti járáshoz kerültek Alsóapsa, Középapsa, Faluszlatina, Aknaszlatina és Tiszafejéregyház. Técső, Visk, Kerekhegy, a Romániától visszacsatolt Pálosremete és Szaplonca alkotta a Técsői járást. A vármegye központja Máramarossziget, mely újra megyei jogú város rangot kap. A vármegyét öt járás és Máramarossziget megyei jogú város alkotta. A mai Kárpátalja területét két járás érintette, a Técsői járás és a Máramarosszigeti járás. A Técsői járásban 5 település, a Máramarosszigetiben 15 település volt, ebből 6 a mai Kárpátalja területén található. A 11 ma Kárpátaljához tartozó település lakosságszáma ekkor 34 059 fő.

Ung vármegyében nem történtek jelentősebb közigazgatási változtatások. A vármegye területe 683 km^2, lakosságszáma 46 209 fő.

Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék újjáalakulása a Kárpátaljai Kormányzói Bizottság közigazgatási felosztására is hatással volt, melynek területe ekkor 12 171 km^2.

A Máramarosi Közigazgatási Kirendeltséghez tartozó Técsői járást átnevezték Taracvölgyi járásra, központja ideiglenesen Técső. A járáshoz a korábbi Técsői járás települései tartoztak, kivéve Técsőt, Kerekhegyet és Alsóapsát, melyek immáron Máramaros megyéhez kerültek. A Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség Nagyszőlősi járása megszűnt létezni, hiszen annak jelentős része immáron Ugocsa vármegye Nagyszőlősi járását alkotta, 8 települését a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség Huszti járásához, 11 települését a Beregi Kirendeltség Ilosvai járásához csatolták. A Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség négy járásra oszlott, amelyekben 198 település és 297 külterületi lakott hely volt.

A Beregi Közigazgatási Kirendeltség Ilosvai járása 2 településsel, Alsóremetével és Felsőremetével gazdagodott. Így a kirendeltség területén 3 járás, 191 település, 57 külterületi lakott hely volt.

Az Ungi Közigazgatási Kirendeltség területe változatlan maradt, 4 járás, 155 település és 61 külterületi lakott hely volt a területén.

1941. április 16-i hatállyal a Beregi Közigazgatási Kirendeltség Szolyvai járásának területéből létrehozták az Alsóvereckei járást, mely 32 települést foglalt magába. Központja Alsóverecke.

A terület közigazgatásában a magyar időszakban ezt követően nem történtek jelentősebb változások.

1944. október 15-én a magyar hatóságok elrendelték Ungvár kiürítését, ezzel megszűnt a magyar közigazgatás Kárpátalján.[13]

[13] *Vehes M.* et al: Kárpátalja évszámokban i. m. 308.

A világháború állásának tükrében 1944-re nyilvánvalóvá vált, hogy a terület a szovjet birodalom befolyása alá kerül, a Vörös Hadsereg megjelenésével megkezdődött a szovjet rendszer kiépítése a térségben. A IV. Ukrán Front katonái 1944. szeptember 27-én keltek át a Tatár-hágón, és október 27-re már a régióközpontnak számító Ungvárt is elfoglalták. Október végére megtörtént a vidék teljes katonai megszállása Csap kivételével, melyet csupán november végén tudtak bevenni a szovjet csapatok.

Az 1944 októbere és 1946. január 22. közötti időszakban a régió Kárpátontúli Ukrajnaként volt megnevezve a hivatalos dokumentumokban, mely időszakban Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolásának a feltételeit teremtették meg a szovjet hadvezetés irányítása alatt.[14] Kárpátalja határait nagyrészt a korábbi Podkarpatska Rus, az 1938-as állapotok szerint kívánták visszaállítani. Azonban számos helyen kitolták a korábbi határvonalat. Ebben az időszakban még nem voltak véglegesen kijelölve a határvonalak.

A szovjetek a Máramarosszigeti járást Romániának engedték át. A terület nyugati határát jelentősen nyugatra tolták, így a fontos vasúti csomópontnak számító Csap is a Szovjetunióhoz került. Csehszlovákia közel 250 km^2-nyi területet engedett át a Szovjetuniónak, ez 11 települést jelentett (Bátfa, Kisszelmenc, Palágykomoróc, Gálocs, Tiszasalamon, Szürte, Rát, Csap, Téglás). A határvonal Tiszasalamontól Pallóig egyenes vonalban haladt. 1946. április 4-től Lékárd Csehszlovákiához került, így a határvonal északkeleti ívvel haladt tovább Ungvár irányába.[15]

Felszámolták a tanyarendszert, azokat önálló településsé fejlesztették, a közeli településekhez csatolták, vagy a kolhozok alapját képező állat- és géppark bázisául jelölték ki. Településeket daraboltak fel, vontak össze, rendeltek alá más település közigazgatásának. Létrehozták a ma is használatos közigazgatási beosztási rendszert, mely a településeket városokra, városi típusú településekre és falvakra osztotta fel. A városi típusú települések (nagyközségek) egyfajta átmenetet képviselnek a falu és a város között. Az ebbe a kategóriába tartozó helységek bizonyos szempontból a falvakhoz, más szempontból a városokhoz állnak közelebb.

1946. január 26-án a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete alapján jött létre az új szovjet-ukrán közigazgatási egység, a Kárpátontúli terület (Zakarpatszka oblaszty).

[14] *Molnár D. Erzsébet:* A kárpátaljai elhurcolások történeti háttere a szovjet rendszer kiépítésének idején. In: A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász 2016.
[15] *Vehes M.* et al.: Kárpátalja évszámokban i. m. 136.

A legjelentősebb közigazgatási átszervezéseket 1944 és 1969 között végezték el. Az új közigazgatási beosztás szerint a területet 15 közigazgatási egység alkotta, 2 megyei alárendeltségű város, Ungvár és Munkács, valamint 13 járás.[16] A közigazgatási átrendeződést követően 1969-re az 1942-es 493-ról 603-ra nőtt a települések száma Kárpátalján, melyek 270 községi tanácsnak, 14 nagyközségi tanácsnak és 9 városi tanácsnak voltak alárendelve.

Ungváron és Munkácson kívül további 3 település, Beregszász, Huszt és Nagyszőlős kapott városi rangot 1946-ban.

A városi típusú település kategóriát 1947-ben vezették be Kárpátalján, 12 település: Nagyberezna, Nagybocskó, Ilosva, Királyháza, Ökörmező, Perecseny, Aknaszlatina, Csap, Técső, Szolyva, Kőrösmező kapta meg, többnyire a járási központok, nagyobb lakosságszámmal rendelkező falvak, a fontos közlekedési csomópontok vagy jelentős ipari termeléssel rendelkező települések. Ezek közül kettőt, Csapot és Szolyvát 1957-ben, Rahót 1958-ban, Técsőt 1961-ben várossá nyilvánították.[17] 1957-ben újabb 4 települést emeltek városi típusú település rangra, ezek: Bustyaháza, Volóc, Királymező és Taracköz. 1959-ben Tiszaújlak és Beregszentmiklós is városi típusú településsé vált.

1945-ben március 31-i hatállyal Munkácshoz csatolták Várpalánkát, Munkácsváralját, Klastromalját, Oroszvéget és Őrhegyalját.[18] 1945. július 19-i hatállyal Beregardótól leválasztották Tasnádtanya területeit és Tasnád néven önálló település jött létre. Ugyanebben az évben Ungvárhoz csatolták Bozdos tanyát október 1-i hatállyal. Beregardót 1946. január 1-i hatállyal Beregszászhoz csatolták.

1945-től kezdve számos korábbi tanya, lakott külterület vált ki a korábbi községéből, így a Beregszászi járásban önálló településsé vált Badó, Csikósgorond, Nyárasgorond, Danilovka, Kisbakos, Nagybakos, Nagybakta, Papitanya, Somitanya, Tasnád.

A hruscsovi időszakban takarékossági megfontolások következtében a Nagybereznai járás a Perecsenyi járás közigazgatása alá tartozott, a Volóci járás a Szolyvai járáshoz tartozott, így Kárpátalján a járások száma 11-re csökkent.

Búcsút 1957-ben Beregszászhoz csatolták. Nagygutot és Kisgutot 1960. május 13-i határozattal egyesítették.

[16] *Brenzovics L.:* Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi i. m. 75–107.
[17] *Г.С., Квашенко:* Закарпатська область. Довідник адміністративно-територіального поділу. Закарпатська обласна друкарня. Ужгород, 1968. 86.
[18] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. 14, op. 1, od. zb. 111, ark. 4.

1965-ben Kárpátalján 11 járás, 9 város, 14 városi típusú település volt.[19] Ekkorra az önálló települések száma elérte a 761-et, melyek közül 738 falu volt. Az 1966-os közigazgatási reformmal a Volóci és a Nagybereznai járás újra önálló közigazgatási egységgé alakult, így Kárpátaljának újra 13 járása lett. A kisebb településeket hozzácsatolták a nagyobb szomszédos településekhez, hogy csökkentsék a falvak számát.

1969 után a települések száma Kárpátalján már nem változott jelentősen, habár ezután is történtek település-összevonások. 1976-ban Ungvárhoz csatolták Gerényt, Alsódomonyát és Ungdarócot, aminek következtében a járásban a települések száma 68-ról 65-re csökkent. Ugyanebben az évben az Ökörmezői járásban Kuzsbij települést Szojmihoz csatolták. Ennek következtében a települések száma Kárpátalján 603-ról 599-re csökkent.

1982-ben Ilosvát is városi rangra emelték, így a városok száma 10-re nőtt. Az erőltetett iparosításnak köszönhetően számos falu érte el a városi típusú településhez sorolás követelményeit, így azok száma 1989-re megduplázódott, 14-ről 28-ra nőtt. 1989-re a Kárpátalján található települések közül 561 falu, 28 városi típusú település és 10 város volt.[20]

Ukrajna 1991. augusztus 24-én kiáltotta ki függetlenségét, melyet a december elsejei népszavazáson az ország lakosságának döntő többsége támogatott.[21] A megyében a járások száma 13 maradt (9. térkép). A járásokkal azonos hierarchiaszinten lévő megyei alárendeltségű városok száma nőtt az elmúlt 28 évben. A szovjet időszakban két város kapta meg ezt a státuszt, Ungvár és Munkács. Azonban a rendszerváltást követően 3 város: Huszt (1998. február 3.), Beregszász (2001. május 17.) és Csap (2003. május 15.) is megyei alárendeltségű státust kapott.[22] A járásoknál alsóbb hierarchiaszinten helyezkednek el a tanácsok (міські, селищні, сільські ради), melyek egy vagy több települést foglalnak magukba közös községi tanáccsal. Attól függően, hogy város, városi típusú település vagy falu köré szerveződött a tanács, városi, városi típusú települési vagy falusi tanácsnak nevezték az adott településegyüttest. Így a Beregszászi Városi Tanácshoz tartozott Beregszász város és Tasnád falu, vagy a Kisdobronyi Községi Tanácshoz

[19] *Vehes M.* et al.: Kárpátalja évszámokban i. m. 162.

[20] Статистичне управління Закарпатської області: Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник. Ужгород 1989.

[21] *Fedinec Csilla – Halász Iván –Tóth Mihály:* A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek. Budapest 2016. 39.

[22] Кабінет Міністрів України: Про віднесення міста Хуст Хустського району Закарпатської області до категорії міст обласного значення. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 23, ст.134. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/66/98-вр, letöltés 2020. jan. 6.

tartoztak Kisdobrony és Dimicső falvak. 2014-ben Kárpátalja 609 települését 11 városi, 19 városi típusú települési, és 307 falusi tanács fogta össze.[23]

A szovjet korszakban 10 városa volt Kárpátaljának. Az elmúlt 29 év során egy városi típusú települést (Perecsenyt, 2004. március 4-én) várossá minősítettek, így jelenleg a számuk 11.[24] Az összes város közigazgatási funkciót töltött be, és Csap kivételével mindegyik járásközpont is volt.

A fent említett Perecsenyen kívül további 8 település került át másik besorolásba, igaz, „lefokozás" következtében falvakká minősítették (Alsókalocsa, Tiszabogdány, Majdánka, Turjaremete, Dolha, Ilonca és Polena). Így városi típusú településből jelenleg 19 van Kárpátalján, ezek: Aknaszlatina, Bátyú, Bustyaháza, Dombó, Gyertyánliget, Királyháza, Királymező, Kölcsény, Kőrösmező, Nagyberezna, Nagybocskó, Ökörmező, Szarvasháza, Szentmiklós, Szerednye, Taracköz, Tiszaújlak, Visk, Volóc (9. térkép).

9. térkép *Kárpátalja városai és városi típusú települései 2019-ben*

Szerkesztette: Molnár D. István.

[23] *Г.Д., Гриник:* Закарпаття у демографічному вимірі. Статистичний збірник. Державна служба статистики. Головне управління статистики у Закарпатській області. Ужгород 2014. 111.
[24] Кабінет Міністрів України: Про віднесення селища міського типу Перечин Перечинського району Закарпатської області до категорії міст районного значення. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, N 24, ст.336. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1592-15, letöltés 2020. jan. 6.

A falvak száma az 1989-es népszámlálás alkalmával 561 volt, 1991-re 562, a 2000-es évek elejére 579-re nőtt.[25] A növekedés oka a fent említett települések leminősítése, illetve több település különválásának köszönhető. 1991-ben Nyárasgorondot olvasztották be Csikósgorondba, 2015-ben pedig a Técsői járásbeli Szolone falut Gányához csatolták, így jelenleg a falvak száma Kárpátalján 578.

2014-ben Ukrajnában közigazgatási reformot kezdeményeztek, a decentralizáció jegyében. Ennek értelmében megszüntették a falusi, a városi típusú települési és a városi tanácsokat, helyettük nagyobb méretű és lakosságszámú kistérségeket (громада, hromada) hoztak létre a korábbi tanácsok önkéntes egyesülésével.

Kárpátalja kistérségei kialakításának perspektivikus tervét először 2015-ben dolgozta ki közösen a Kárpátaljai Megyei Tanács Várostervezési és Regionális Igazgatósága, a Kárpátaljai Városok Szövetsége és a Megyei Reformok Irodája, amely 51 kistérség kialakítását javasolta Kárpátalján. Ezeknek a számát 2019 júniusában 50-re, augusztusában 54-re módosították. Végül a képviselők javaslatait figyelembe véve, 2019. szeptember 26-án a Kárpátaljai Megyei Tanács elfogadta *Kárpátalja kistérségei kialakításának perspektivikus tervét,* amely 60 kistérség létrehozását irányozta elő. A tervezetet 2019. október 18-án nyújtották be Ukrajna Miniszteri Kabinetének. Azonban az Ukrán Miniszteri Kabinet visszaküldte a tervet azzal a javaslattal, hogy csökkentsék a kistérségek számát 52-re és vegyék ki a tervezetből a Kölcsényi, az Iványi, a Bercsényifalva-Kisbereznai, az Alsószinevéri, az Alsókaraszlói, a Szürtei, a Felsődomonyai és a Hársfalvai kistérségek megalakításának tervét. Azonban ezeket a változtatásokat a megyei tanács nem szavazta meg, sőt a Felsődomonyai és az Alsókaraszlói kistérségekben 2019. december 22-én már az első választásokat is megtartották az újonnan létrejött kistérségek képviselőtestületeibe.[26]

Kárpátalján 2020 januárjáig 17 kistérség jött létre, további 23 a megalakulásának valamely szakaszában volt. Habár 2020 májusáig a te-

[25] *Н.І., Васютинська:* Головне управління статистики у Закарпатській області: Адміністративно-територіальний поділ. Ужгород 2007. 71.

[26] Kárpátalja várostervezési és építészeti igazgatósága, 2019: Управління містобудування та архітектури. Довідка. Щодо стану об'єднання територіальних громад у Закарпатській області та роботи міжвідомчої робочої групи щодо адміністративно-територіального устрою базового та районного рівнів Закарпатської області щодо Перспективного плану формування об'єднаних територіальних громад Закарпатської області. Закарпатська обласна державна адміністрація. https://zakarpatoblarch.gov.ua/obyednani-terytorialni-gromady, letöltés 2019. jan. 16.

lepülések még önként hozhattak létre kistérségeket, vagy csatlakozhattak a már meglévőekhez, a folyamat nagyon vontatottan haladt. Mindeközben Kárpátalja kistérségei kialakításának perspektivikus terve is számos változtatáson ment át.

Végül Ukrajna Miniszteri Kabinetének 2020. május 13-án kiadott 572-p számú rendelete értelmében azok a települések, amelyek még nem álltak össze kistérséggé, vagy nem csatlakoztak kistérséghez, *Kárpátalja kistérségei kialakításának perspektivikus terve* szerint lettek összevonva.[27] A terv értelmében 64 kistérség került kialakításra. Továbbra is kérdéses maradt, hogy milyen lesz az új járási felosztás, ugyanis a kormány jelentősen csökkenteni kívánta a járások számát. Ukrajna Legfelső Tanácsának 2020. július 17-i, 807-IX számú *A járások likvidálásáról és megalakításáról* című határozata értelmében Kárpátalján megszüntették az addigi 13 járást és 6 újat hoztak létre (1. táblázat).[28]

1. táblázat *Kárpátalja új közigazgatási felosztása 2020-ban*

A közigazgatási egység neve	Terület km^2	Városok száma	Városi típusú települések száma	Falvak száma	Kistérségek száma	Népesség, fő (2020)
Beregszászi járás	1 457	2	3	100	10	208 420
Huszti járás	3 175	2	2	139	13	268 303
Munkácsi járás	2 053	2	4	136	13	253 562
Rahói járás	1 846	1	3	25	4	82 568
Técsői járás	1 870	1	5	58	10	185 023
Ungvári járás	2 358	3	2	120	14	255 915
Kárpátalja	**12 752**	**11**	**19**	**578**	**64**	**1 253 641**

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: https://decentralization.gov.ua, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal, 202. A járások területének kiszámítása Ukrajna kataszteri térképe alapján lett elvégezve, https://map.land.gov.ua/, letöltés 2020. júl. 12.

[27] Ukrajna Miniszteri Kabinete, 2020: Кабінет Міністрів України. Про затвердження перспективного плану формування територій громад Закарпатської області. Розпорядження № 572-р. від 13 травня 2020 р. Київ. https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-perspektivnogo-planu-formuvannya-teritorij-gro-mad-zakarpatskoyi-oblasti-572130520, letöltés 2020. júl. 7.

[28] Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa, 2020: Верховна Рада України. Про утворення та ліквідацію районів. Постанова № 807-IX. м. Київ. 17 липня 2020 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text, letöltés 2020. aug. 2.

Az újonnan kialakított járások közül a Huszti járás a legnagyobb területű (3 175 km^2). A közigazgatási egységet Huszt városa, a korábbi Huszti járás, az Ökörmezői járás és az Ilosvai járás egy részéből hozták létre, melynek központja Huszt lett. Az egykori Ilosvai járástól a Beregkövesdi kistérség (Beregkövesd, Beregkisfalud, Medence, Árdánháza, Nyíresújfalu, Beregpálfalva, Falucska és Komlós) a Beregszászi járáshoz került, míg Drágabártfalva, Maszárfalva és Kissarkad a Munkácsi kistérséghez csatlakozott, így a Munkácsi járás részét képezik. A Huszti járást 13 kistérség alkotja (10. térkép). A járás területén 2 város (Huszt és Ilosva), 2 városi típusú település (Ökörmező és Visk) és 138 falu található.[29]

10. térkép *Kárpátalja járási felosztása és kistérségei a 2020-as közigazgatási reformot követően*

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: www.decentralization.gov.ua, letöltés 2020. júl. 12.

Az Ungvári járás területét tekintve a második helyet foglalja el (2 358 km^2), lakosságszámát tekintve (255 915 fő) szintén a második hely

[29] *Molnár D. István:* Kárpátalja lakosságának területi eloszlása az újonnan kialakított közigazgatási rendszer tükrében. In: Társadalomtudományi tanulmányok. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár Ferenc. Beregszász–Ungvár 2021. 239–254.

illeti meg. A korábbi Ungvári, Perecsenyi és Nagybereznai járások, illetve Ungvár és Csap egyesülésével jött létre. A járáshoz került – a közigazgatási reformot megelőzően a Munkácsi járáshoz tartozó – Csongor település, amely a Nagydobronyi kistérséghez csatlakozott. A járás területén 3 város (Ungvár, Csap és Perecseny), 2 városi típusú település (Szerednye és Nagyberezna) és 120 falu található, melyek 14 kistérségbe szerveződtek. A járás központja Ungvár. Ez az egyetlen település Kárpátalján, amelyet csak névlegesen érintett a közigazgatási reform, ugyanis a város területe nem változott, nem csatlakoztak hozzá újabb települések, így az Ungvári kistérség az Ungvári városi tanács kistérséggé történő átnevezésével jött létre. Nem is igen volt rá szükség, hogy újabb települések csatlakozzanak a városhoz, hiszen messze a legnépesebb település volt Kárpátalján 115 512 fős lakosságszámával, csupán Munkács közelítette meg a maga 85 796 fős népességével. Így a járás legnépesebb települése továbbra is a régi-új járásközpont, Ungvár maradt.

A Munkácsi járás területe 2 053 km^2, lakosságának száma 253 562 fő. A járást Munkács, a korábbi Munkácsi járás (kivéve Csongor), a Volóci járás, a Szolyvai járás (kivéve Bereznek és Kerecke) összevonásával és az Ilosvai járásból Drágabártfalva, Maszárfalva és Kissarkad a Munkácsi kistérséggel való egyesítésével hozták létre. A járásban 2 város (Munkács és Szolyva), 4 városi típusú település (Kölcsény, Beregszentmiklós, Volóc és Szarvasháza) és 136 falu van, a kistérségek száma 13. A járás központja Munkács.

A Técsői járásban 185 023 fő él, a területe 1 870 km^2. A járás azon két járás egyike, amelyek területe minimálisan változott, ugyanis az új-régi közigazgatási egység a korábbi Técsői járás területéből, valamint a Rahói járástól az Aknaszlatinai kistérséghez csatolt, és így a Técsői járáshoz átkerült Tiszafejéregyháza, Középapsa és Dobrik területéből lett kialakítva. A járásban egy város (Técső), 5 városi típusú település (Aknaszlatina, Taracköz, Bustyaháza, Királymező és Dombó) és 58 falu található. Összesen 10 kistérség alakult a járás területén. A járás központja Técső.

A Rahói járás a területét tekintve az ötödik (1 846 km^2), míg lakosságszámát nézve a hatodik (82 568 fő) helyen áll Kárpátalja járásainak rangsorában (1. táblázat). Annak ellenére, hogy az új járások kialakításának egyik legfontosabb célja az volt, hogy nagyobb területű járásokat hozzanak létre, a Rahói járás területe kisebb lett, mint előtte volt. A területét a korábbi Rahói járásból – a már említett Tiszafejéregyháza, Középapsa és Dobrik kivételével, melyeket a Técsői járáshoz csatoltak – alakították ki. Központja Rahó. A járásban 1 város (Rahó), 3 városi típusú település

(Nagybocskó, Gyertyánliget és Kőrösmező) és 25 falu található, melyek 4 kistérségbe szerveződtek.

A Beregszászi járás a legkisebb az újonnan megalakított járások közül, területe 1 457 km^2, lakossága 208 420 fő. A Beregszászi járáshoz hozzácsatolták a Nagyszőlősi járást, az Ilosvai járásból a Beregkövesdi kistérség településeit (Beregkövesd, Beregkisfalud, Medence, Árdánháza, Nyíresújfalu, Beregpálfalva, Falucska és Komlós), valamint a Munkácsi járási Barkaszó és Szernye csatlakoztak a Bátyúi kistérséghez, ezért szintén a Beregszászi járáshoz kerültek. A járásban 2 város (Beregszász és Nagyszőlős), 3 városi típusú település (Tiszaújlak, Bátyú és Királyháza) és 100 falu található 10 kistérségbe szerveződve. Nagyszőlős és Beregszász is pályázott a járási központ szerepére, végül annak ellenére, hogy Nagyszőlős nagyobb lakosságszámmal rendelkezik, elhelyezkedése miatt Beregszászt tették meg járásközponttá, és a járás is a Beregszászi járás nevet kapta.

A decentralizáció legfontosabb célja az volt, hogy az államnak a központi befolyásoló szerepe csökkenjen, a helyi önkormányzatokat nagyobb hatáskörökkel ruházza fel, a kistérségek életét befolyásoló döntéseket helyben hozzák meg. Ehhez arra volt szükség, hogy életképes közösségek jöjjenek létre, melyek saját erőből képesek fenntartani működésüket.

1.2. Kárpátalja népessége[**]

A honfoglalást követően a magyarok a mai Kárpátalja területének az alföldi, hegylábi területeit népesítették be, a hegyvidéki rész a gyepűzónát alkotta, így szinte lakatlan volt. A 13. századtól, miután felszámolták a határvédelmi rendszert, elkezdődött a hegyvidéki területek benépesülése is főként ruszin nemzetiségű lakossággal, akik Galíciából, Podóliából, Volhíniából érkeztek. Mivel a lakosság számát ebben az időben nem írták össze, a népességszámra az adóösszeírásokból következtethetünk.

Az 1495-ös adóösszeírás szerint a mai Kárpátalja területén 44 500 lakos élhetett 13 városban és 307 faluban, melyek közül a városok és 165 falu magyar többségű, 134 ruszin, 8 román többségű volt. Az itt élő lakosság 65%-a magyar, 32%-a ruszin, 2%-a román lehetett.[30]

A 16–17. században a mai Kárpátalja területe katonai felvonulási területként szolgált az Erdélyi Fejedelemség és a Habsburg-Magyarország között, így gyakran vált háborús pusztítások áldozatává. A negatív hatá-

[**] A fejezet szövege részben megjelent itt: *Molnár D. István:* Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Budapest 2018. P. 180.

[30] *Kocsis Károly:* Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Budapest 2001.

soknak főként a sík vidéki magyar lakosság volt kitéve, miközben a többnyire érintetlen hegyvidéki területekre folyamatosan zajlott a ruszin lakosság betelepülése. A 17. században a ruszinok egyre gyakrabban költöztek a magyar etnikai terület elpusztult peremvidéki falvaiba, városaiba.[31]

A Rákóczi-szabadságharc leverését követően a Rákóczi-birtokokat Schönborn Lothár Ferenc mainzi érsek kapta meg, aki Németországból németeket telepített főként Munkács környékére. Királymező és Németmokra környékére 1730 és 1750 között osztrák favágókat telepítettek.

Kárpátalja területének népességszáma 1869-ben 405 310 fő volt. A legnagyobb népességszámmal ekkor a mai Munkácsi járás területe rendelkezett, a terület lakosságának több mint 10%-a, 44 949 fő élt ezen a területen. A Técsői járás területének lakosságszáma szintén magas volt, 42 465 fő, de negyvenezer feletti lakosságszámmal rendelkezett a mai Nagyszőlősi járás területe (40 263 fő) is. A legkisebb lakosságszámmal a hegyvidéki járások területe rendelkezett. A legkevesebben a Volóci járás területén (10 583 fő), a Szolyvai járás területén (12 365 fő) és a Perecsenyi járás területén éltek (13 958 fő).

A vidék legnépesebb települése ekkor Ungvár volt, 13 394 (a később Ungvárhoz csatolt területek nélkül 11 373 fő). Ötezer felett volt a lakosságszáma még négy településnek: Munkács – 11 987 (8 602), Huszt – 6 413, Beregszász – 7 176 (6 272), Kőrösmező – 5 676 fő. További hét településnek a lakosságszáma meghaladta a 3 ezer főt, ezek: Rahó – 4 171, Visk – 3 616, Alsóapsa – 3 420, Nagybocskó – 3 187, Bilke – 3 633, Nagylucska – 3 217 és Nagyszőlős – 4 643 fő. Nagy településnek számított még ekkor: Mezővári, Herincse, Kövesliget, Veléte, Ilonca, Nagyrákóc, Beregrákos, Havasköz, Magyarkomját, Tiszaújlak, Ökörmező, Felsőapsa, Középapsa, Dombó, Irhóc, Técső és Nagydobrony is.

1869 és 1880 között Kárpátalja mai területének lakosságszáma 405 310-ről 401 280 főre csökkent. A legnagyobb népességcsökkenés a sík vidéki területen ment végbe, annak is nyugati részén, a Beregszászi és a Munkácsi járások területén. A népességszám ilyen arányú csökkenése az 1872–1873-as kolerajárvány nagyobb sík vidéki pusztításával függ össze. Források szerint Bereg vármegyében 4 972, Máramarosban 2 149, Ugocsában 988, Ung vármegyében 3 523 fő, a négy vármegyében összesen 11 632 fő esett áldozatául a kórnak.[32] A legtöbb áldozatot Bereg vármegyében, a

[31] *Kocsis K.:* Kárpátalja mai területének etnikai i. m.

[32] *Kótyuk Erzsébet:* Kolerajárványok az Északkelet-Felvidéken a 19. században, különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyére. Ditor ut ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára. Budapest 2008. 401.

mai Munkácsi, Beregszászi, Szolyvai járások területén követelte a betegség, így csak Munkácson 482-en, Beregszászban 264-en haltak meg ennek következtében. További negatív hatással járt a népességszámra az 1879 telén a vidéket érintő éhínség, illetve ugyanebben az évben kitört, több száz gyermekéletet követelő diftériajárvány, továbbá az elvándorlás is.

A legnagyobb arányban Csap lakossága nőtt ebben az időszakban, 32%-kal: 902-ről 1 187 főre. A lakosságszám rohamos növekedése az 1870-es évek elején megkezdődött Kisvárda–Csap-vasútvonal építésével párhuzamosan indult be, melyet 1873. február 4–én adtak át a forgalomnak.[33]

Az 1880. december 31-i népszámlálás adatai alapján a mai Kárpátalja területén 401 280 ember élt. A legtöbben a ruszint (ukránt) vallották anyanyelvüknek, ezek száma 239 975 volt, amely az összlakosság 59,8 %-át jelentette (1. ábra). A magyar anyanyelvűek száma 102 219 volt, azaz az összlakosság 25,5 %-a. Jelentős volt a német (30 474), a román (16 713) és a szlovák (7 849) anyanyelvűek jelenléte is. A terület délkeleti részén élő románok a lakosság 1,9%-át alkották.

1. ábra *A Kárpátalja mai területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1880-ban*

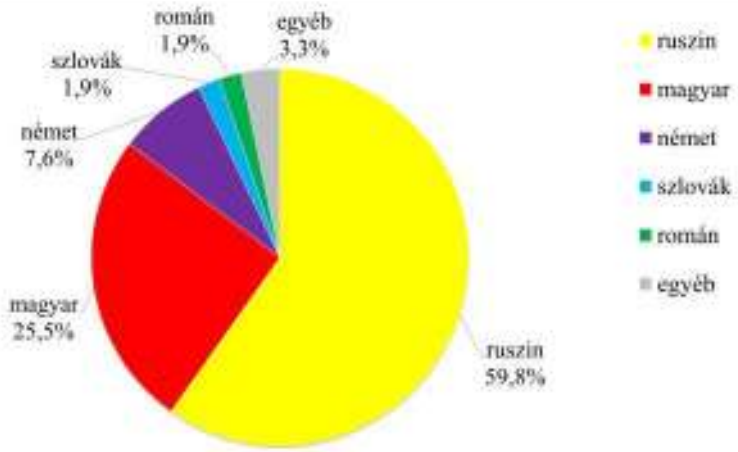

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1996.

1880-ban a terület három rendezett tanácsú városa magyar többséggel rendelkezett. A városok közül a legtöbb magyar ekkor Ungvár terüle-

[33] MÁV: A vasúti infrastruktúra fejlesztése Záhony térségében. 2009. http://www.mav.hu/mav/fejlesztes.php?mid=14a2e4348395a7, letöltés 2020. júl. 12.

tén élt, melynek lakossága 13 820 fő volt, ebből 8 738 magyar, ami a település össznépességének 63,2%-át tette ki. Még nagyobb volt az aránya a magyaroknak Beregszászban, ahol a lakosság 91%-át alkották, a 7 695 lakosból 7 010 vallotta magát magyarnak. Munkács területén 5 992 (45%) volt a magyarok száma.

További népesebb magyar közösségekkel rendelkező települések voltak: Visk (2 485 fő, 68,7%), Nagyszőlős (2 364 fő, 53,9%), Tiszaújlak (2 157 fő, 83,3%), Nagydobrony (1 995 fő, 95,6%), Técső (1 964 fő, 61,6%) Mezővári (1 875 fő, 96,5%), Eszeny (1 423 fő, 95,1%), Huszt (1 414 fő, 22,7%) (11. térkép).

11. térkép *Kárpátalja településeinek nemzetiségi összetétele 1880-ban*

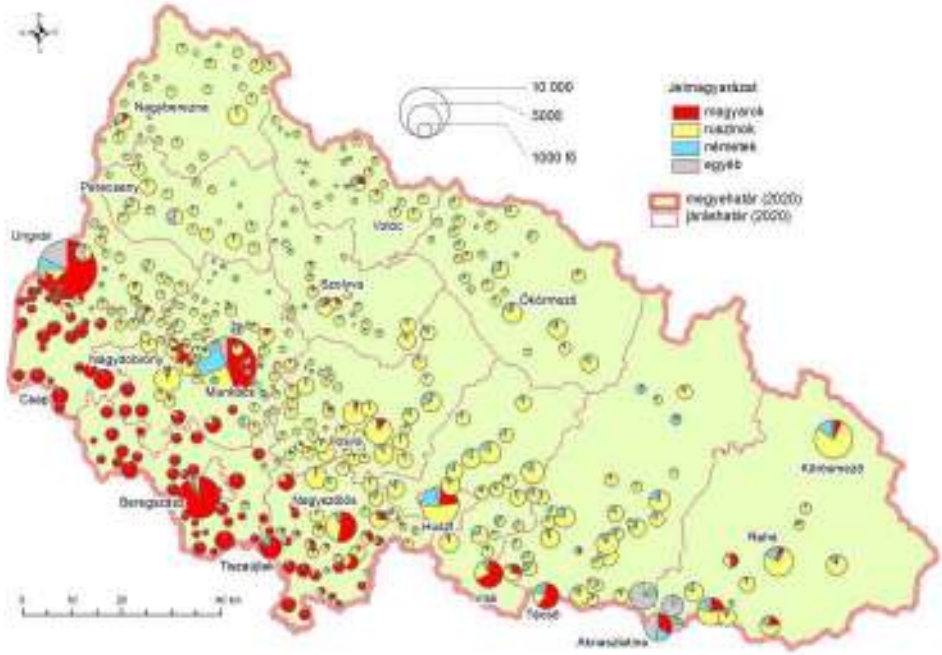

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: Központi Statisztikai Hivatal: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai i. m.

A ruszinok Kárpátalja hegyvidéki járásainak területén, annak északkeleti részén alkottak többséget. A legkisebb az arányuk Csapon volt, ahol a népszámlálás adatai alapján mindössze 2 ember vallotta anyanyelvének a ruszint. Beregszász városában 2,9% (215 fő), a Beregszászi járás területén 5,8% (1 344 fő) volt a ruszinok aránya 1880-ban. Ungváron 12,2%, Munkácson 24,6% volt a ruszin nyelvű lakosság aránya.

A német anyanyelvű lakosság legnagyobb arányban Munkácson képviselte magát, ahol a lakosság 24,3%-át alkották, szám szerint 3 277 fő. Jelentős arányban voltak német anyanyelvűek Kárpátalja keleti és hegyvidéki területein, így Huszton 19,3%, a Técsői járásban 14,8%, az Ökörmezői járásban 12,5%, a Rahói járásban 11,8%, a Huszti járás területén 10,5%.

1890-ben a terület lakosságszáma 458 227 volt. A magyarok és a ruszinok aránya nőtt, csakúgy, mint a németeké. Egyedül a szlovákok aránya csökkent az összlakossághoz képest. A legnépesebb települések a városok voltak, Ungvár (14 463), Munkács (15 025) és Beregszász (9 028). Sokan éltek Kőrösmezőn (7 620), Huszton (7 461), Nagyszőlősön (5 187) és Rahón (5 056) is.

1900-ra Kárpátalja népességének a száma elérte az 529 993-at, miközben az 1880-as 25,4%-ról 28,2%-ra nőtt a magyarok aránya.[34] Úgyszintén nőtt a németek aránya, 1900-ra elérte a 9,4%-ot. A ruszinok aránya az össznépesség 58,9%-át tette ki. Jelentős hányadot képviseltek még a román (1,9%) és a szlovák (1,3%) anyanyelvűek.

A magyarok száma 149 377 fő volt. A legnagyobb számban továbbra is sík vidéki területeken éltek. Beregszász lakosságának 97,5%-a magyar anyanyelvű volt, ami 10 524 főt jelent. Ungváron 12 506 fő, a város lakosságának 75%-a, Munkácson 9 550 fő, a lakosság 51%-a volt magyar anyanyelvű. Csap lakosságának 98,2%-a, 1 781 fő magyar anyanyelvű volt. Az Ilosvai, Volóci, Ökörmezői és Nagybereznai járások területén a magyar anyanyelvűek aránya nem érte el az 5%-ot sem.

A ruszinok továbbra is a hegyvidéki és a máramarosi területeken alkottak többséget. Az Ilosvai, Nagybereznai, Ökörmezői, Perecsenyi és Szolyvai járások területén arányuk meghaladta a 80%-ot. A legkisebb arányban Csapon, Beregszászban és a Beregszászi járás területén voltak a ruszin anyanyelvűek, az arányuk ezeken a területeken jóval 10% alatti volt.

Az 1900-as és 1910-es népszámlálások között Kárpátalja népességének a száma 602 774 főre nőtt. A magyarok és németek száma és aránya is növekedett, így 1910-re a magyarok 184 789-en (30,7%), a németek, akikhez hozzászámolták a jiddis anyanyelvű zsidókat is, 63 561-en (10,5%) voltak. A ruszinok száma 334 755 volt, így továbbra is nagy arányt, 55,5%-ot képviseltek az össznépességben.

Kárpátalja három rendezett tanácsú városa szintén magyar többségű volt. E három város közül a legmagasabb magyar aránnyal továbbra is Be-

[34] Központi Statisztikai Hivatal: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Budapest 1996.

regszász rendelkezett (96,4%), de jelentős volt a magyarok aránya a városi zsidó lakosság elmagyarosodása következtében Ungváron (76,8%) és Munkácson is (59,3%). A városok magyarsága számában is jelentős volt: Ungváron 15 781, Munkácson 13 880, Beregszászban 13 953 magyar élt.

Az 1921. február 15-i, Kárpátalja területét érintő, immár csehszlovák népszámlálás adatai szerint a mai Kárpátalja területének népességszáma elérte a 612 442 főt, ami az 1910-eshez képest enyhe (1,6%-os) növekedést jelentett. Folytatódott a század elején megindult kivándorlási hullám, aminek következtében mind a magyarok, mind a ruszin lakosok száma csökkent. Szintén negatív hatást jelentett az első világháború, illetve az azt követő cseh és román területfoglalások következtében a főként sík vidéken élő magyarság elmenekülése a területről. Egyes becslések szerint az 1918 és 1924 közötti időszakban 18 600 magyar nemzetiségű lakos hagyta el a vidéket.[35] Feltételezhetően a háborúnak nemcsak a magyarok, de a terület más nemzetiségei is áldozatul estek, ami szintén a népességszám csökkenését eredményezte.

A népességszám növekedése egyes területeken a cseh hivatalnokok és katonaság betelepülésével (főként a városokba) és a terület keleti részének magasabb népszaporulatával magyarázható.

A magyarok száma drasztikusan csökkent: 111 052 főre, amely az összlakosságnak mindössze 18,1%-a. Ez nagyrészt azzal magyarázható, hogy a magyar anyanyelvű és magát magyarnak valló, de izraelita vagy görögkatolikus vallásúakat zsidóként vagy ruszinként könyvelték el.[36] Jelentős volt a Trianon után az anyaországba áttelepültek száma is. Ugyanakkor sok Kárpátalján maradt magyartól megtagadták a csehszlovák állampolgárságot, külföldinek nyilvánították őket, így nem szerepelhettek a nemzetiségi statisztikában. Az ukránok száma ekkor 372 278 volt (60,9%), a zsidóké 80 117 (13,1%). A „csehszlovákok" száma közel a háromszorosára, 19 632 főre (3,1%) nőtt, ami nem a természetes szaporulatnak, hanem elsősorban a cseh nemzetiségű hivatalnoki és vezető réteg betelepülésének az eredménye volt.

A következő csehszlovák népszámlálás időpontja 1930. december 1. volt. Az 1921-es népszámlálás 612 442 fős lakosságszámához képest az új összeírás 734 249 főt regisztrált a megyében, ami 20%-os népességnövekedést jelentett.

1930-ban Kárpátalja lakosságának a többségét (60,8%-át, 446 478 főt) változatlanul a ruszinok (ukránok) alkották. A magyarok száma

[35] *Kocsis K.:* Kárpátalja mai területének etnika i. m.
[36] *Kocsis Károly:* Az etnikai térszerkezet átalakulása Kárpátalja mai területén az elmúlt fél évezredben. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv. Kárpátalja. Nyíregyháza 1999.

116 975 (15,9%), a zsidóké 91 845 (12,5%), a csehszlovákoké 34 700 (4,7%), a németeké 12 778 (1,7%) lett. 1930-ban 16 558 idegen állampolgárt tartottak nyilván.

Miután 1938 őszén az első bécsi döntés értelmében Magyarország visszakapta Kárpátalja alföldi területeit, később pedig egész Kárpátalja visszakerült az anyaországhoz, újabb migrációs hullámok indultak be. Az első bécsi döntés következtében jelentős számú csehszlovák tisztviselő, katona hagyta el a Magyarországnak ítélt területeket, és távozott a Csehszlovákiánál maradt kárpátaljai területekre vagy Csehszlovákia más területeire. Később ezeket a területeket is elhagyták a csehszlovák államapparátus képviselői. Helyükre jelentős számban érkeztek Magyarországról közigazgatási funkciókat ellátó emberek, illetve a katonaság, a rendvédelmi szervek megbízottai.

A magyar közigazgatás megszilárdítását követően a katonai behívások elől jelentős számú, főként ruszin nemzetiségű lakos menekült a Szovjetunióba. Sokan elvesztették munkájukat a hatalomváltás következtében, ők is a szomszédos kommunista országban kerestek menedéket. 1939-ben 516 fő szelte át a szovjet–magyar határt ideológiai megfontolások vagy a katonai behívók elől, csak Volócról 50 fő, Rakaszról 8 fő. 1940. január 21. és július 15. között 2 370 fő hagyta el Kárpátalját.[37] A menekültek zöme a hegyvidéki járásokból került ki, de Ungvárról és Munkácsról is sokan szöktek a Szovjeunióba.

Az 1941. január 3-i népszámlálás már újra Magyarország keretein belül zajlott le. A lakosság száma a két népszámlálás közötti időszakban több mint 100 000 fővel gyarapodott, így 1941-re elérte a 853 949 főt, ami 119 700 fős gyarapodást jelentett.

A második világháború Kárpátalja területét is érintette, és jelentősen hatott a népesség számának alakulására. Így a lakosság száma a területen 1941 és 1946 között 853 949-ről 758 700-ra csökkent, ami több mint 95 000 fős népességcsökkenést jelentett. Ennek számos oka volt. 1941-ben Máramaros területén minden olyan (zsidó) személyt begyűjtöttek, aki magyar állampolgárságát nem tudta igazolni, főként a Galíciából, Bukovinából és Lengyelországból beszivárgott embereket. A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság 1941. augusztus 22-én kelt jelentése szerint a

[37] *О.М., Корсун – О.М., Пагіря:* Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГу і БУЗУЛУК до рідних Карпат. 1939–1949. Архівні документи і матеріали. Ужгород 2011. 18.

deportálások során mintegy 17 ezer személy kitelepítésére került sor, akik közül 13 ezret Kárpátaljáról gyűjtöttek össze.[38]

1944. március 19-ét követően a német megszállás után további deportálások következtek, amikor is a magyar anyanyelvű és a sík vidéki zsidóságot is elhurcolták a területről.[39] Kárpátalja területe az I. zónához tartozott, a területre német katonai parancsnokságokat helyeztek ki Ungvárra, Munkácsra, Beregszászba, Nagyszőlősre, Husztra és Máramarosszigetre. 1944. május 14. és június 6-a között 84 874 zsidó lakost hurcoltak el.[40]

A szovjet csapatok elől 1944-ben 5 104 fő menekült el Magyarországra.[41] A bevonuló szovjet csapatok 1944 őszén közel 30 000 főt hurcoltak el a 18 és 50 év közötti életkorú férfiak közül málenykij robotra, és csak évek múltán térhettek vissza a szerencsésebbek a szülőföldjükre, ugyanis sokan belehaltak az embertelen körülményekbe.[42] Egyes források a kényszermunka áldozatainak számát 4 953-ra teszik, mások jóval nagyobb számot emlegetnek. A második világháborút követően Kárpátaljáról 25 000 fő menekült a jelenlegi magyar államterületre.[43] A szovjetek előrenyomulásának hatására jelentős számú német kisebbség is elhagyta a területet; akik itt maradtak, azokra szintén a szovjethatalom megtorlásai vártak.

A zsidók 1941-es és 1944-es elhurcolása, illetve az 1944-es szovjet hatalomváltás következtében jelentősen megváltozott Kárpátalja népességének nemzetiségi aránya. Az idáig ruszinként vagy ruténként számon tartott népesség ezt követően, ukránként került a statisztikába. Arányuk az összlakosságon belül jelentősen megnőtt.

Jelentősen csökkent a magyarok és a zsidók aránya, ugyanis az elhurcolásokat túléltek jelentős része nem tért vissza szülőföldjére.

A statisztikában egy új, ez idáig jelentéktelen számmal rendelkező nemzetiség került a 4. helyre arányait tekintve. Az oroszok magas, 19 000 fős száma főként az itt állomásozó hadsereg és a városokba nagy számban

[38] *Tóth Gábor:* „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó". Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Budapest 2008.
[39] *Tóth G.:* „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó" i. m.
[40] Death trains in 1944, the Kassa list: A Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság honlapja, 2007. http://www.degob.hu/english/tables/kassa.html, letöltés 2020. ápr. 6.
[41] *Kocsis K.:* Kárpátalja mai területének etnikai i. m.
[42] *Molnár D. Erzsébet:* A polgári lakosság Magyarországról és a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolásának összehasonlító elemzése. „Így maradok meg hírvivőnek…" In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére. Szerk. Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Ungvár 2012. 256.
[43] *Kocsis Károly – Tátrai Patrik – Agárdi Norbert – Balizs Dániel – Kovács Anikó:* A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata a 15. század végétől a 21. század elejéig. Térképmagyarázó. Budapest 2015.

beköltöző hivatalnokok, köztisztviselők, illetve a bizonytalan identitású vagy a félelemből magát orosznak valló ruszin és szlovák anyanyelvű lakosságnak köszönhető.

Miután Kárpátalja hivatalosan is a Szovjetunióhoz került, a népesség száma a területen rohamosan növekedni kezdett. A szovjet erőltetett iparosításnak köszönhetően az újonnan érkezettek többsége a városokba vagy iparral rendelkező városi típusú településekre költözött.

A lakosság száma 1950-re 807 400 főt tett ki. Kárpátalja túlnyomó részén népességszám-növekedés történt. Kárpátalja népessége 48 700 fővel nőtt az 1946-os összeíráshoz képest. Megkezdődött a Szovjetunió többi részéről a főként orosz nemzetiségű lakosság beáramlása, ezzel párhuzamosan kitelepítések is folytak Kárpátaljáról. 1947-től a kárpátaljai, főként magyar fiatalokat donbászi munkaszolgálatra vitték, ahol az embertelen körülmények következtében sokan életüket vesztették. Atrocitások érték a történelmi egyházak képviselőit, számos képviselőjüket elítélték vagy likvidálták. A kolhozosítás következtében kulákpereket indítottak a szovjetellenesnek nyilvánított egyének ellen, számos esetben kitelepítették Kárpátaljáról az elítélteket családtagjaikkal együtt. 1949-ben a Szovjetunió Legfelső Tanácsa rendeletben megtiltotta, hogy a kényszerkitelepítettek visszatérjenek szülőföldjükre.[44] Ugyanebben az évben megkezdődött a kárpátaljai családok „önkéntes" áttelepítése belső-ukrajnai területekre.

1950. április 6-i döntésével a Szovjetunió Minisztertanácsa megtiltotta az 1944 és 1949 között deportáltaknak, hogy visszatérjenek szülőföldjükre.

Az 50-es években Kárpátalja lakosságának száma jelentős növekedésnek indult. A szovjet gazdasági modell meghonosítása következtében ipari létesítményeket hoztak létre a nagyobb városokban, a közigazgatási központok is ipari fejlesztéseken estek át, ami jelentős munkaerőt igényelt. A közigazgatási átszervezések következtében az állami hivatalok is jelentős munkaerőt szívtak fel. Az állami hivatalokba kinevezés útján lehetett elhelyezkedni, és a megbízható párttagok kapták meg a vezető pozíciókat, ezért a munkaerő jelentős része a hágón túlról érkezett. Az 1959-es népszámlálás időpontjára Kárpátalja lakossága elérte a 920 200 főt, ami az 1950-es évhez képest 112 800 fős, 14%-os népességszám-növekedést jelentett.

1959 és 1970 között a lakosságszám növekedésének dinamikája még nagyobb mértékű, 16,3%-os volt, így 1970-re 150 000 fővel nőtt a lakosság száma, és elérte az 1 070 200 főt.

[44] *Vehes M.* et al.: Kárpátalja évszámokban i. m. 308.

A következő tíz évben kissé lelassult a népességszám növekedésének üteme, 1970–1979 között csupán 7%-os növekedés történt. A lakosság száma 1979-ben 1 153 900 fő volt Kárpátalján, ami 83 700 fős növekedést jelent 1970-hez képest. A városok iparosítása továbbra is nagy ütemben zajlott, számos új gyárat hoztak létre Kárpátalja városaiban. Ebben az időszakban alakult az ungvári villanymotorgyár is. Jelentősen nőtt a városok munkaerőigénye, aminek következtében a jóval elmaradottabb falvakból a fiatal munkaerő a városokba áramlott. A 70-es évek elején elkezdődtek az úgynevezett МЖК-k (молодежный житловой комплекс, azaz ifjúsági lakókomplexumok) építése, ami lehetőséget adott a fiataloknak, hogy könnyebben lakáshoz jussanak, ez is felgyorsította a városokba való áramlást.[45]

A következő népszámlálást 1989-ben tartották, Kárpátalja lakossága ennek alapján 1 245 618 fő volt. A két népszámlálás közötti időszakban a lakosság száma 8%-kal, 98 500 fővel nőtt. A legnagyobb mértékben továbbra is Ungvár lakosságszáma növekedett, 1989-re 117 688 volt a lakosainak a száma. Munkács lakosságszáma 17,7%-al nőtt, 1989-re 84 500 fő volt. Csupán a Nagybereznai járás lakosságszáma csökkent 1 100 fővel, ami 3,5% csökkenést jelent.

2001-ben Kárpátalja állandó lakossága 1 254 600 fő volt. 1989-hez képest a megye népessége 0,7%-kal nőtt, az Ukrajna népességén belüli aránya pedig 2,42%-ról 2,6%-ra emelkedett. A két összeírás között eltelt időszak alatt azonban, akárcsak az egész országban, itt is megfordultak a népesedési tendenciák. A lakosság száma 1995-ig emelkedett, amikor elérte az 1 288 100-at. Ezt követően a népesség száma csökkenni kezdett, annak ellenére, hogy a természetes szaporulat értéke egészen 1998-ig pozitív maradt. A fogyást eleinte az Ukrajna függetlenné válása óta veszteséges migrációs egyenleg okozta. A természetes szaporulat 2001-es adatai már Kárpátalján is enyhe fogyást mutattak.

A legutóbbi, 2001-es ukrajnai népszámlálás megerősítette, hogy Kárpátalja népességének egyik alapvető vonása a soknemzetiségűség. A megyében az említett népszámlálás alkalmával több mint 100 nemzetiség képviseltette magát.[46] Ám közülük csak nyolc aránya haladta meg az összn népességen belül a 0,1%-ot (2. táblázat).

[45] *В.Н., Горлов – Д.А., Левчик:* Жилищное движение и жилищное самоуправление в СССР и России: от писем в ЦК до баррикад в Бутово. 2014. 80. http://sd-inform.org/upload/books/Sovremennost/Gilishnoe%20dvijgenie.pdf, letöltés 2020. ápr. 6.

[46] Головне управління статистики у Закарпатській області: Природний рух населення у 2016 році. http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/2016/prn_01-12_2016.pdf, letöltés 2020. ápr. 6.

2. táblázat *A népesebb nemzetiségek lélekszáma és aránya Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálás adatai alapján*

Nemzetiség	Lélekszám		Százalékarány a megye lakosságán belül		A 2001-es lélekszám az 1989-es %-ában
	1989	2001	1989	2001	
ukránok	976 749	1 010 127	78,4	80,5	103,4
magyarok	155 711	151 516	12,5	12,1	97,3
románok	29 485	32 152	2,4	2,6	109,0
oroszok	49 458	30 993	4,0	2,5	62,7
cigányok	12 131	14 004	1,0	1,1	115,4
szlovákok	7 329	5 695	0,6	0,5	77,7
németek	3 478	3 582	0,3	0,3	103,0
beloruszok	2 521	1 540	0,2	0,1	61,1
egyebek	8 756	5 005	0,6	0,4	64,0
össznépesség	1 245 618	1 254 614	100,0	100,0	100,7

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Закарпатське обласне управління статистики. Ужгород 2003.

Kárpátalja közigazgatási egységeinek majdnem mindegyike ukrán többségű. Öt járás tekinthető egynemzetiségűnek, ahol az ukránok aránya meghaladja a 95%-ot: az Ökörmezői, a Volóci, az Ilosvai, a Nagybereznai és a Perecsenyi. Közel egynemzetiségű volt (ukránok alkották a lakosság 80–95%-át) Huszt megyei jelentőségű város, továbbá a Huszti, a Szolyvai, a Munkácsi, a Rahói és a Técsői járás. Többnemzetiségű, ukrán többségű (az ukránok aránya 50–80%) Ungvár és Munkács, valamint a Nagyszőlősi és az Ungvári járás. Relatív többséget alkotnak az ukránok Csap megyei alárendeltségű városban, ahol a lakosság 40%-át teszik ki.

2001-ben Kárpátalján 151 500 magyar élt, ami az ukrajnai magyarság (156 600 fő) 96,8%-át tette ki. A Kárpátokon túli magyarság a nagyobb városokban él szórványként, és túlnyomórészt kárpátaljai gyökerű. Az utolsó két népszámlálás között a kárpátaljai magyarság lélekszáma 4,2 ezerrel (2,7%-kal) csökkent, a megye összlakosságán belüli aránya pedig 12,5%-ról 12,1%-ra módosult (2. ábra).

2. ábra *Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben*

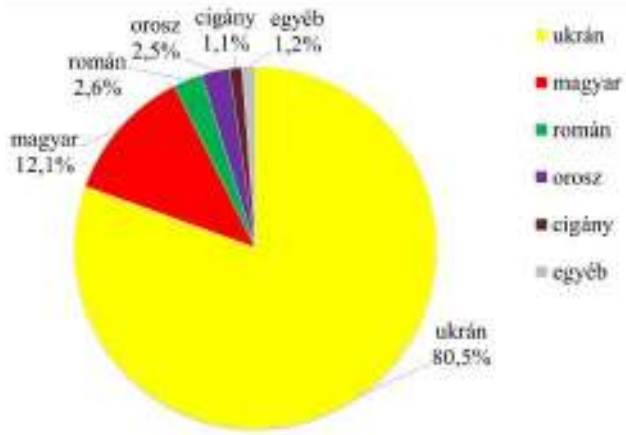

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень) i. m.

A magyar nyelvterület Kárpátalja délnyugati részén húzódik az ukrán–magyar határral párhuzamosan, 15–20 km szélesen (12. térkép). A magyar–ukrán nyelvhatár egyes szakaszain vegyes lakosságú településekből álló sávot alkotva kiszélesedik (Ungvártól délre vagy Nagyszőlőstől nyugatra és délre), máshol vonallá zsugorodik. A magyar nyelvterületbe vegyesen lakott városok (Beregszász, Csap) és zömmel ukrán népességű, 20. századi telepesfalvak (például Cservona és Dimicső az Ungvári, Nagybakos, Kisbakos, Nagybakta a Beregszászi, Puskino és Oroszvölgy a Nagyszőlősi járásban) ékelődnek.

A kárpátaljai nemzetiségek lélekszám szerinti rangsorában a legújabb népszámlálás alapján a románok léptek elő a harmadik helyre, megelőzve az 1989-ben még magasan előttük álló oroszokat. A románok száma a 13 év alatt 9%-kal nőtt, és meghaladta a 32 ezret (2. táblázat).

Az 1989-ben kevés híján félszázezres orosz közösségből 2001-re 31 ezer fő maradt, amellyel a románok mögé kerültek. A fogyás hatótényezői a megyében azonosak az összukrajnaiakkal: az asszimiláció (illetve reasszimiláció), kisebb mértékben az alacsony születésszám és a kitelepülés.[47]

A cigányok száma 14 ezerre nőtt. Jelentősen, majdnem negyedével csökkent a két népszámlálás között a kárpátaljai szlovákok száma. Ebben a

[47] *Molnár József – Molnár D. István:* Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász 2005. 120.

döntő szerepet a kivándorlás játszotta, bár hozzájárult a fogyáshoz az asszimiláció és az alacsony születésszám is. A kis létszámú német közösség viszont, dacára a Németországba irányuló tömeges kivándorlásnak, meglepő módon némi gyarapodást könyvelhetett el.

12. térkép *Kárpátalja településeinek nemzetiségi összetétele 2001-ben*

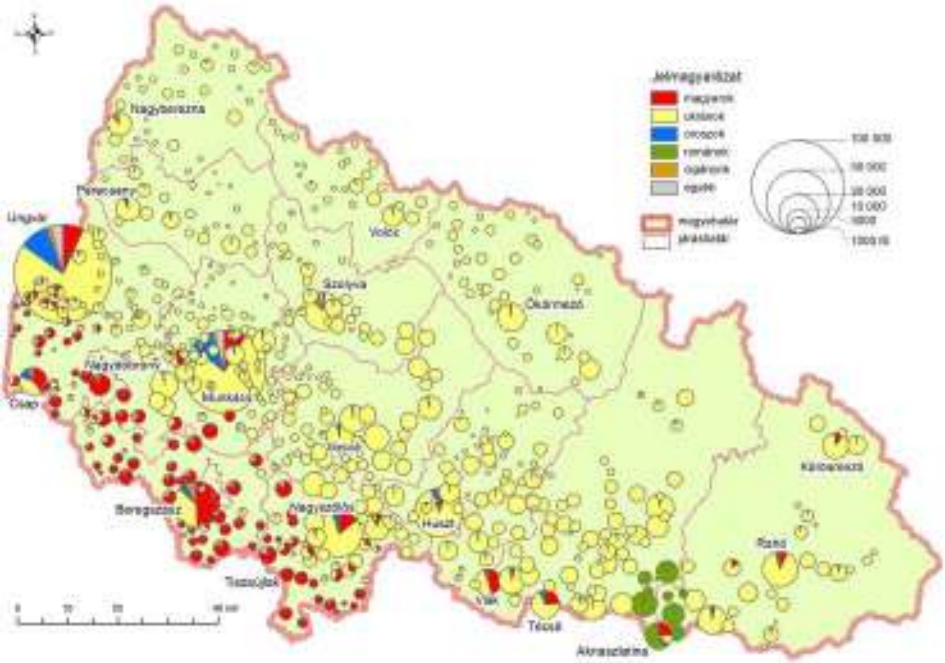

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: Всеукраїнський перепис населення. Державна служба статистики України. http://www.ukrcensus.gov.ua/, letöltés 2019. okt. 12.

A 2001 és 2015 közötti időszakban, főként az ország demográfiai politikájának a megváltozása, a gyerek születése után járó segélyek bevezetésének köszönhetően a lakosság számának csökkenése megállt, sőt a 2008-tól 2015-ig terjedő időszakban a lakosság száma növekedésnek indult. A kelet-ukrajnai konfliktus kirobbanását követően azonban a népesség számának növekedése Kárpátalján is megállt, sőt enyhe csökkenést mutat, ami főként az újra megélénkült kivándorlás eredménye. 2020. január 1-re vonatkozóan a lakosság száma 1 253 641 fő.[48]

[48] Державна служба статистики України. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 лютого 2020 року та середня чисельність у січні 2020 року. http://www.ukrstat.gov.ua/, letöltés 2020. ápr. 6.

Az újonnan kialakított közigazgatási rendszer szerint a népesség számát illetően a Huszti járás a legnagyobb, a statisztikai hivatal adatai alapján 268 303 fő a lakosainak a száma. A legnagyobb népességszámmal a Huszti kistérség rendelkezik (81 136 fő), 28 település egyesüléséből jött létre, területe 402,2 km^2. A második legnépesebb az Ilosvai kistérség, melynek lakosságszáma a Huszti kistérség felét sem éri el, 35 997 fő, területe 309,1 km^2. Jelentős lakosságszámmal rendelkeznek még az Ökörmezői (25 025 fő), Bilkei (20 704 fő), Dolhai (16 845 fő), Viski (16 164 fő), Kereckei (15 035 fő), Kövesligeti (13 875 fő) és Herincsei kistérségek (12 832 fő). A Kalocsai, Alsókaraszlói, Alsószinevéri és a Fülöpfalvai kistérségek a kisebbek közé tartoznak, ezekben a lakosság száma nem éri el a 10 000 főt sem (13. térkép).[49]

13. térkép *Kárpátalja kistérségeinek lakosságszáma 2020-ban*

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: https://decentralization.gov.ua, letöltés 2020. júl. 12.

Az Ungvári járás területét tekintve a második helyet foglalja el (2 358 km^2), lakosságszámát tekintve (255 915 fő) szintén a második. A

[49] *Molnár D. I.:* Kárpátalja lakosságának területi eloszlása i. m. 239–254.

járás legnépesebb kistérsége az Ungvári kistérség (115 512 fő). A járás többi kistérségének népességszáma jelentősen elmarad a járásközpontétól, a második legnépesebb, a Turjaremetei kistérség lakosságszáma 16 129 fő, ami közel egytizede Ungvár lakosságszámának. Tízezer fő feletti a lakosságszáma a Csapi (15 605 fő), a Szerednyei (14 363 fő), a Homoki (14 333 fő), a Perecsenyi (12 592 fő) és a Nagydobronyi kistérségnek (11 563 fő). A Nagybereznai és a Szürtei kistérségek népessége megközelíti a 10 000 főt, a Felsődomonyai (6 544 fő), a Fenyvesvölgyi (7 102 fő), a Csontosi (5 201 fő) és a Bercsényifalva-Kisbereznai kistérségek rendelkeznek a legkevesebb lakossal a járásban (13. térkép).

A Munkácsi járásban a Munkácsi kistérség a legnépesebb. A közigazgatási reform lehetőséget adott arra, hogy még nagyobb mértékben növelje a város a területét és ezzel a lakosságszámát is, így 17 település csatlakozott a településhez, aminek eredményeként az újonnan alakult közigazgatási egység 110 511 fős lakosságszáma megközelíti a 115 512 fős Ungvári kistérség népességszámát.

A járásban a Szolyvai (27 719 fő) és a Nagylucskai kistérség (21 827 fő) lakosainak száma haladja meg a 20 ezer főt. Két kistérség (a Szentmiklósi és a Polenai) lakosságszáma meghaladja a 10 000 főt. A Munkácsi járásban található Kárpátalja legkisebb lakosságszámú kistérsége. Annak ellenére, hogy 11 település egyesüléséből jött létre, a Szarvasházi kistérség népességszáma csupán 4 742 fő, ezzel Kárpátalja legkisebb lakosságszámú kistérsége.

A Técsői járásban a legnagyobb lakosságszámmal az Aknaszlatinai kistérség rendelkezik (35 294 fő). A Nyéresházai kistérség lakosságszáma is meghaladja a 30 ezret (30 609). Jelentős lakosságszámmal rendelkezik a Bustyaházai (25 857 fő) és a Dombói kistérség is (20 435 fő). Érdekes, hogy a járásközpont a lakosság számát tekintve csak az ötödik helyen található a maga 19 513 fős lakosságával. Több mit 10 ezer fős a Taracközi, Uglyai és az Irhóci kistérségek lakosságszáma is. A Királymezői és Bedőházai kistérségek népességszáma nem éri el a 10 ezer főt sem.

A Rahói járás legnépesebb kistérsége a Nagybocskói, lakosságának száma 29 605 fő. A Rahói kistérség népessége 23 625 fő, a Kőrösmezői kistérség 18 754 fővel, míg a Tiszabogdányi kistérség 10 584 fővel rendelkezik.

A Beregszászi járás területén a Nagyszőlősi kistérségben élnek a legtöbben, 63 455 fő. A járásközpont kistérségének lakossága 44 381 fő. A Királyházai kistérség lakossága 22 802 fő, a Tiszapéterfalvai kistérségben 19 702 fő, a Bátyúi kistérségben 12 160 fő él. A többi kistérség lakosságának száma nem éri el a 10 ezer főt sem.

Ha az új közigazgatási egységek nemzetiségi összetételét akarjuk megvizsgálni, akkor a 2001-es népszámlálás adataiból kell kiindulnunk, azóta

ugyanis nem tartottak népszámlálást Ukrajnában. Az új járások és a kistérségek mutatóit a népszámlálás települési bontású adataiból tudjuk összegezni.

Az újonnan alakult járások mindegyikében az ukrán nemzetiségű lakosság alkotja a többséget, így az új Beregszászi járásban is kisebbségbe kerültek a magyarok (14. térkép). Beregszász megyei alárendeltségű városában relatív többséget (48,1%), az egykori Beregszászi járásban abszolút többséget alkottak a magyarok (76,1%) a 2020-as közigazgatási reform előtt.[50] A megnagyobbított Beregszászi járás lakosságának viszont csupán 42,1%-át alkotják a magyarok, míg az ukránok az 52,8%-át. Ugyanakkor a kárpátaljai magyarság többsége, 58,1%-a a megnagyobbított Beregszászi járás területén él.[51]

14. térkép *Kárpátalja új járásainak nemzetiségi összetétele a 2001-es népszámlálás adatai alapján*

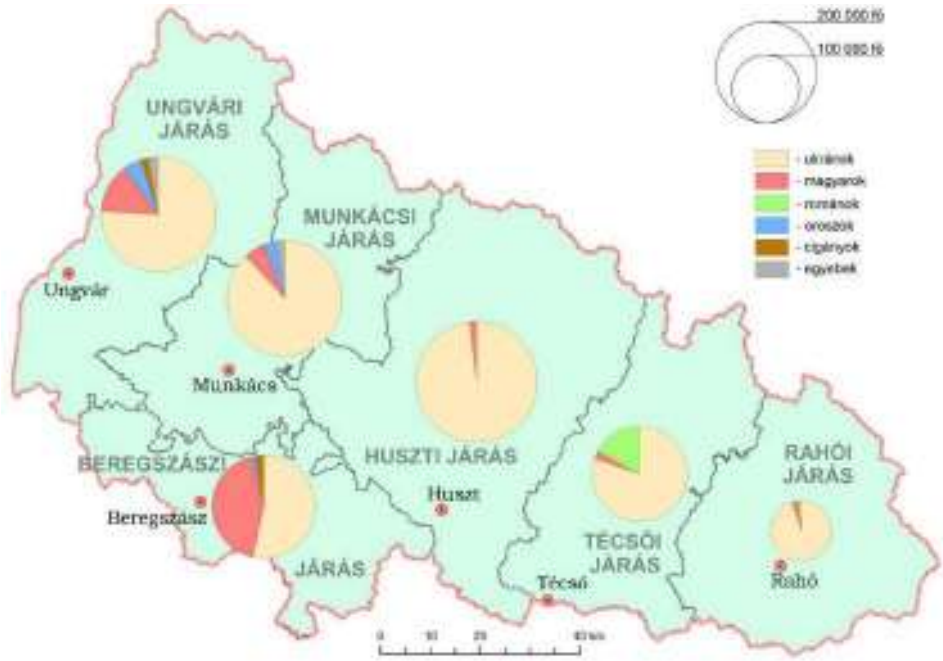

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: https://decentralization.gov.ua, letöltés 2021. júl. 12.

Az Ungvári járás bővítésével csökkent a magyarok aránya a járásban. Ungváron 6,9%, az Ungvári járásban 33,4% volt a magyarok aránya, míg a megnövelt járás területén ez az arány csupán 13,9%. Az új Munkácsi

[50] *Molnár J. – Molnár D. I.:* Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási i. m. 120.
[51] *Molnár D. I.:* Kárpátalja lakosságának területi eloszlása i. m. 239–254.

járásban 5,9%, a Husztiban 2,0%, a Técsőiben 2,8%, a Rahóiban 3,6% lett a magyarok aránya.

A románok többsége a járáshatárok módosulásával a Técsői járáshoz került, a járás lakosságának 16,8%-át alkotják.

Az újonnan megalakult kistérségek nemzetiségi összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 64 kistérség többségében az ukránok, 10-ben a magyarok és 1-ben a román nemzetiségűek alkotják a többséget (15. térkép).

15. térkép *Kárpátalja kistérségeinek nemzetiségi összetétele a 2001-es népszámlálás nemzetiségi adatai alapján*

Szerkesztette: Molnár D. István. Forrás: https://decentralization.gov.ua, letöltés 2021. júl. 12.

A legtöbb magyar többségű kistérség, szám szerint 7, a Beregszászi járás területén található. A legnépesebb magyar közösséggel a Beregszászi kistérség rendelkezik: a több mint 30 ezer fő a kárpátaljai magyarság 20,8%-át jelenti. A kistérségen belül a magyarok aránya 64,7%. A Tiszapéterfalvai kistérségben 74,2%, a Tiszaújlaki kistérségben 71,2%, a Bátyúi kistérségben 60,9%, a Mezőkaszonyi kistérségben 90,7%, a Nagybégányi kistérségben 81,4%, a Nagyberegi kistérségben 51,7% a magyarok aránya.

Három magyar többségű kistérség az Ungvári járás területén található, melyek közül a legtöbb magyar a Nagydobronyi kistérségben él, ahol

arányuk az összlakosságon belül 87,3%. A Csapi kistérségben a magyarok aránya 52,0%, a Szürtei kistérségben 70,8%.

A többi kistérségben a magyarok kisebbségben vannak. Több mint 20% a magyarok aránya a Viski (23%) és a Homoki kistérségben (20,6%). Több mint 10 ezer magyar él a Munkácsi kistérségben, ám az arányuk csupán 10,6%. A Técsői kistérségben 11,8%, a Gorondi kistérségben 15,1% a magyarok aránya. A többi kistérségben a magyarok a lakosság kevesebb mint 10%-át adják.

A magyarok aránya az Ungvári (6,9%) és Nagyszőlősi kistérségekben (7,5%). A magyarok aránya meghaladja az 5%-ot az Aknaszlatinai, Nagylucskai, Királyházai és Baranyai kistérségekben is.

Említésre méltó még a magyarok aránya a Huszti (2,1%), Rahói (4,9%), Kőrösmezői (4,6%) és Nagybocskói kistérségekben (2,8%). A többi kistérségben mind számát, mind arányát tekintve elenyésző a magyarság jelenléte.

Az egyetlen román többségű kistérség a Técsői járásban található Aknaszlatinai kistérség. A kistérség lakosságának száma 35 294 fő, melynek 86,7%-a román nemzetiségű. A Kárpátalján élő románok döntő többsége, 94,5%-a az Aknaszlatinai kistérségben él.

A decentralizáció által felkínált lehetőség, miszerint a települések önként egyesülhetnek kistérségekké, esélyt kínált a nemzeti kisebbségeknek, hogy olyan kistérségeket hozzanak létre, ahol továbbra is hatékonyan tudják képviselni nemzeti érdekeiket. Ilyen megfontolásból csatlakozott a magyar többségű Csongor a Nagydobronyi kistérséghez, Szernye és Barkaszó a Bátyúi kistérséghez, vagy a román többségű Tiszafejéregyháza, Középapsa és Dobrik az Aknaszlatinaihoz, annak ellenére, hogy korábban más járáshoz tartoztak.

Ugyanakkor a kistérségek kialakításánál számos alkalommal a személyes, politikai, közhatalmi érdekek érvényesültek a nemzeti érdekkel szemben. Példa erre a magyar többségű Dercen és Fornos Munkácsi kistérséghez való csatlakozása. Itt politikai megfontolásból Dercen magyar polgármestere nem a magyar többségű Beregszászi kistérséghez, hanem a túlnyomóan ukrán többségű Munkácsi kistérséghez való csatlakozást szorgalmazta. Ennek következtében Fornos sem tudott a Beregszászi kistérséghez csatlakozni, mivel Dercen területileg elválasztotta a Beregszászi kistérségtől. A magyar többségű Izsnyétének csak a Gorondhoz való csatlakozást engedélyezték. Személyes és pártpolitikai megfontolásból indítványozták a Nagyberegi és a Nagybégányi kistérségek megalakítását, mely kistérségek települései Kárpátalja kistérségei kialakításának korábbi perspektivikus tervében a Beregszászi kistérséghez voltak sorolva.[52]

[52] *Molnár D. I.:* Kárpátalja lakosságának területi eloszlása i .m. 239–254.

1.3. Községnévváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000)[***]

A mai Kárpátalja területét a 20. században különböző országok, államalakulatok birtokolták. A régió így a múlt század során többször is gazdát cserélt, és a hatalomváltások a hivatalos nyelv megváltoztatásán kívül minden alkalommal együtt jártak a helységnevek felülvizsgálatával, módosításával is.

Az első hivatalos helységnév-változtatásra a mai Kárpátalja területén – mely az egykori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vámegyék túlnyomó részét, valamint Szabolcs vármegyéből Eszeny, Szalóka, Tiszaágtelek, illetve Szatmár vármegyéből Nagypalád nevű községeket foglalja magába – kronológiai sorrendben az Osztrák–Magyar Monarchia korában került sor. A településnevek terén fennálló korabeli zavaros és visszás állapotokat *A község- és egyéb helynevekről* szóló 1898. évi IV. törvénycikk volt hivatott rendezni.[53] Addig ugyanis számos azonos nevű település volt az országban, például csak Újfaluból volt vagy nyolcvan.[54] A törvény értelmében felállított Országos Községi Törzskönyvbizottság végrehajtotta a magyarországi településnevek országos törzskönyvezését 1898 és 1912 között, melynek alapelve az volt, hogy minden községnek csak egy hivatalos neve legyen, és ugyanazon nevet ne használják több község megjelölésére.[55] A helységnevek megváltoztatásának két alapvető módszere volt. Az egyik a megkülönböztető előtag használata:[56] Som – Beregsom, Déda – Beregdéda, Péterfalva – Tiszapéterfalva, Ásvány – Tiszaásvány, Gyula – Szőllősgyula[57] stb. A másik pedig az egyes községek neveinek magyarosítása:[58] Berezinka – Nyírhalom, Holubina – Galambos, Lipcse-Polyána – Lipcsemező[59] stb. A községeknek magyar helységnevekkel történő ellátása, vagyis államnyel-

[***] A fejezet szövege részben megjelent itt: *Dobos Sándor:* Changes of place-names in the territory of present-day Transcarpathia from 1898 to 2000. In: Nyelvhasználat, kétnyelvűség: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II. Szerk. Hires-László Kornélia. Ungvár 2016. 187–206.; *Dobos Sándor:* Magyar helységnevek Kárpátalján: kodifikációs kísérletek és eredmények (1989–2000). In: Fórum Társadalomtudományi Szemle. A Szlovákiai Magyar Tudományos Műhelyek Folyóirata 2015/1. (17. évfolyam), 101–123.

[53] *A község- és egyéb helynevekről* szóló 1898. évi IV. törvény-cikk. In: Magyar Törvénytár. 1898. évi törvénycikkek. Szerk. Márkus Dezső. Budapest 1899. 19–21.

[54] *Sebők László:* Magyar neve? Határokon túli helységnévszótár. Budapest 1990. 7.

[55] A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898–1913). Szerk. Jeney Andrásné – Tóth Árpád. Budapest 1998. 1.

[56] *Beregszászi Anikó:* Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.). I–II. köt. Szerk. B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. Budapest–Miskolc 1997. 356.

[57] A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai i. m. 59., 62., 353., 355.

[58] Történeti összehasonlító helységnévtár (1773–1913). A történeti Magyarország északi és észak-keleti megyéi. 1. kötet. Szerk. Jeney Andrásné. Budapest 1998. 20.

[59] A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai i. m. 60., 61., 177.

ven történő megjelölése megfelelt a korabeli nemzetközi gyakorlatnak, ugyanis a 19–20. század fordulójára a franciák, németek, angolok és oroszok, a nemzetállam-építés jegyében, egységesítették a helységneveiket, vagyis a községeik neveit franciásították, németesítették, angolosították és oroszosították.[60]

Az első világháború után, az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződés értelmében a régió az újonnan alakult Csehszlovákia fennhatósága alá került.[61] Ezt az állapotot rögzítette a trianoni békeszerződés is. A csehszlovák időszakban (1919–1938) került sor a második településnévváltoztatásra Kárpátalja területén,[62] amit *A városok, községek, helységek és utcák elnevezéséről, községeknek helységtáblával való megjelöléséről és házak számozásáról* szóló, 1920. évi 266. számú törvény szabályozott.[63] A törvény végrehajtását az 1921. évi 324. számú kormányrendelet részletezte, melynek értelmében minden város, község és helység (helységrész) számára a belügyminiszter csehszlovák (azaz valójában cseh) hivatalos nevet állapított meg:[64] Ungvár – Užhorod, Munkács – Mukačevo, Beregszász – Berehovo, Tiszapéterfalva – Petrovo, Nagygut – Velikě Gutovo stb.[65]

A 20. század harmadik, széles körű helységnév-változtatása Kárpátalja területén szintén politikai fordulat következtében zajlott le.[66] Az 1938. november 2-ai első bécsi döntés eredményeként visszakerült Magyarországhoz a régió délnyugati, magyarlakta része,[67] ahol visszaállították előbb Ung, Bereg és Ugocsa vármegyéket, majd később Máramaros vármegyét.[68] 1939 márciusára a terület hátralévő, ruszinok (rutének) lakta részeit is visszacsatolták Magyarországhoz

[60] Történeti összehasonlító helységnévtár (1773–1913). A történeti Magyarország északi és észak-keleti megyéi. 1. kötet. Szerk.: Jeney Andrásné. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest 1998. 7–18.

[61] *Vidnyánszky István:* Csehszlovák diplomáciai siker. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 47.

[62] *Bíró Andor:* Kárpátalja településeinek történelmi neveiről. In: Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. Szerk. Lizanec Péter – Horváth Katalin. Ungvár–Budapest 1993. 137.

[63] *A városok, községek, helységek és utcák elnevezéséről, községeknek helységtáblával való megjelöléséről és házak számozásáról* szóló 1920. évi 266. számú törvény. In: A Slovenskón és Podkarpatská Rusban hatályos magyar és csehszlovák jog rendszerbe foglalása. Igazságügyi, közigazgatási és pénzügyi (bankügyi) hármas mutató. Szerk. Kemenczky Kálmán. Košice 1924. 172.

[64] 1921. évi 324. számú kormányrendelet *A városok, községek, helységek és utcák elnevezéséről, községeknek helységtáblával való megjelöléséről és házak számozásáról* szóló 1920. évi 266. számú törvény végrehajtásáról. In: Cseh-Szlovák törvények és rendeletek gyűjteménye. Szerk. Pálesch Ervin. Prešov (Eperjes) 1921. 841–845.

[65] Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára. Az anyaországot, a visszacsatolt Felvidéket, Kárpátaljá̀t, Kelet-Magyarországot, Felső-Erdélyt és Délvidéket magába foglaló tizedik kiadás. Szerk. Várady Károly. Budapest 1941. 253., 256., 257., 258.

[66] *Bíró A.:* Kárpátalja településeinek i. m. 137.

[67] *Vehes Mikola – Tokar Marian:* Az első bécsi döntés. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 94–95.

[68] *Fedinec Csilla:* Magyar Felvidék kontra ruszin Kárpátalja. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 162–163.

Kárpátalja (Ruténföld) néven, ahol a magyar mellett hivatalos nyelv volt a ruszin (magyar-orosz) is.[69] A magyarok lakta vármegyékben a települések automatikusan visszakapták az 1898–1912 között végrehajtott országos helységnévrendezéskor megállapított hivatalos magyar nevüket:[70] Užhorod – Ungvár, Berehovo – Beregszász, Velike Gutovo – Nagygut, Bekeň – Tiszabökény, Sevluș – Nagyszőllős stb.[71] Kárpátalja (Ruténföld) területén a ruszinok lakta községek estében azonban *A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről* szóló 6.200/1939. M. E. számú[72] és *A visszatért kárpátaljai területen a községnevek megállapítása, továbbá a közigazgatási kirendeltségek és a járások területi beosztásáról* szóló 14.500/1939. B. M. számú[73] kormányrendeletek szabályozták a helységnevek rendezését. A két kormányrendelet értelmében a belügyminiszter határozata alapján a ruszinok lakta községek többsége visszakapta a szláv eredetű, az 1898–1912 között végrehajtott országos helységnévrendezést megelőzőleg érvényben lévő neveit. A rendeletek továbbá azt is előírták, hogy a ruszin települések neveit hivatalosan két nyelven, azaz magyarul és ruszinul (magyar-oroszul) kell használni: Alsógereben(1) – Nižní Hrabovnice(2) – Alsóhrabonica/Нижня Грабовниця(3), Nyírhalom(1) – Berezinka(2) – Berezinka/Березинка(3), Őrhegyalja(1) – Podhořany(2) – Podhering/Подгоряны(3), Ökörmező(1) – Volovè(2) – Ökörmező/Воловое(3) stb.[74]

A második világháborút követően az 1945-ös szovjet–csehszlovák szerződés rögzítette Kárpátalja kiválását a csehszlovák államból és Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával történő „újraegyesülését".[75] Ezt követően, 1945–46 folyamán immár a negyedik átfogó helységnévreform következett. Az USZSZK Legfelső Tanácsának elnöksége 1946. június 25-én jóváhagyta hi-

[69] *Oficinszkij Román:* A Kárpátaljai Kormányzóság. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 170–171.
[70] *Beregszászi A.:* Magyar helységnevek Kárpátalján i. m. 357.
[71] Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára i. m.; A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai i. m.
[72] A m. kir. minisztériumnak 6.200/1939. M. E . számú rendelete: *A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről.* Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. szám (XLIV. évf.) 769–773.
[73] A m. kir. belügyminiszternek 14.500/1939. B. M. számú rendelete: *A visszatért kárpátaljai területen a községnevek megállapítása, továbbá a közigazgatási kirendeltségek és a járások területi beosztásáról.* Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. szám (XLIV. évf.) 781–802.
[74] Melléklet a 14.500/1939. B. M. számú rendelet 1. §-ának (2) bekezdéséhez: *A kárpátaljai terület községeinek jegyzéke*. Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. szám (XLIV. évf.) 781–802. A példaként felsorolt néhány település különböző névalakjai után zárójelben számokkal jelöltük azon korszakokat, amikor is hivatalosan használatosak voltak: (1) – községnév az 1898. évi IV. törv.-cikk alapján (Osztrák–Magyar Monarchia 1867–1919); (2) – községnév az 1920. évi 266. sz. törv. alapján (Csehszlovákia 1919–1938); (3) – községnév a 14.500/1939. B. M. sz. rendelet szerint (Magyarország 1939–1944).
[75] *Oficinszkij Román:* A szovjet–csehszlovák tárgyalások és egyezmény Kárpátalja sorsáról. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 243.

vatalos használatra az oroszosított, a későbbiekben ukrán változattal is ellátott kárpátaljai város- és faluneveket.[76] Dokumentumok bizonyítják, hogy a névváltoztatás valójában már 1944 novemberében megkezdődött, és 1945 márciusára teljes lett a lista.[77] Ekkor lett Bátyúból Uzlovoje (Vuzlove), Botfalvából Prikordonnoje (Prikordonne), Bökényből Bobovoje (Bobove), Benéből Dobroszelje (Dobroszilja), Eszenyből Javorovo (Javorove), Tiszaásványból Minyeralnoje (Mineralne), Aknaszlatinából Szolotvina (Szolotvine), Nagyszőlősből Vinogradov (Vinohragyiv)[78] stb. Az 1945-ös oroszosítás nem kímélte a ruszinok és ukránok lakta falvakat sem: Rjapigy – Bisztrica, Nyahove – Dobrjanszke, Ljahivei – Lemkivka, Volove – Mizshirja, Voloszke – Pidhirne stb.[79]

Sorrendben az ötödik helységnévreform az 1980-as évek végén kezdődött. Az 1980-as évek közepétől kezdődő politikai enyhülés, a demokrácia felé való nyitás, a kisebbségi jogok garantálása mind lehetőséget teremtett a kárpátaljai magyarság számára, hogy kezdeményezze a magyar településnevek visszaállítását. Első lépésként a magyar nyelvű sajtótermékekben kezdték használni a magyar alakokat, előbb ukrán alakjukkal együtt, majd önállóan, kizárólag a történelmi magyar nevet.[80] Ez azonban nem oldotta meg a problémát, hiszen hivatalosan továbbra is az 1946-ban jóváhagyott elnevezések maradtak érvényben.[81]

Mindemellett a települések magyar névalakjainak az írott nyelvben történő használata egyéb problémákat, kérdéseket vetett fel, mivel az újságírók, kiadói szerkesztők, korrektorok, tanárok és általában az anyanyelv igényes, tudatos használói gyakran elbizonytalanodtak egy-egy magyar helységnév leírásakor. Olyan kérdések vetődtek fel, mint: hogy is van ez? Melyik is a helyes alak? Milyen végződést kapcsoljak a község vagy a város nevéhez? Így aztán volt, aki Nagyszőlős nevét Nagyszőllősnek írta, Tiszaágtelek nyomtatásban egyaránt megjelenhetett Ágtelekként vagy Telekként. Ez a tanácstalanság természetesen abból fakadt, hogy a korábbi évtizedek folyamán ezek a magyar helységnevek kikoptak az írott nyelvből, s ha a mindennapi beszédben használták is őket, ott könnyen átsiklottak az esetleges hibás vagy hibásnak vélt alakok fölött.[82]

[76] *Beregszászi A.:* Magyar helységnevek Kárpátalján i. m. 357.
[77] *Bíró A.:* Kárpátalja településeinek i. m. 137–138.
[78] *Lelkes György:* Magyar helységnév-azonosító szótár. Baja 1998. 105–428. A második helyen szerepel a település orosz névalakja és zárójelben az ukrán megfelelője.
[79] *Lizanec Péter.:* A nép kultúráját, hagyományait őrzik. Kárpáti Igaz Szó, 1991. január 19. 4.; *Beregszászi A.:* Magyar helységnevek Kárpátalján i. m. 357.
[80] *Sebestyén Zsolt:* Magyar helynévkutatás Kárpátalján. Névtani Értesítő 30. (2008) 198.
[81] *Lizanec P.:* A nép kultúráját, hagyományait i.m. 4.
[82] *Móricz Kálmán:* Hogyan helyes? Megérkezett az MTA Nyelvtudományi Intézetének állásfoglalása a kárpátaljai magyar helységnevekről. Kárpáti Igaz Szó, 1990. december 2. 3.

A kárpátaljai magyar kisebbségnek így azt is tisztáznia kellett, hogy a magyarlakta települések szóban használatos magyar névalakjai közül melyek tekintendők mérvadóknak, mielőtt hivatalos útra terelik a helységnév változtatást.

A helységnevek ügyét Kárpátalján több szervezet is felkarolta: egyfelől az Ungvári Állami (ma Nemzeti) Egyetem berkein belül 1989 óta működő Szovjet Hungarológiai Központ (ma Hungarológiai Központ)[83] mint a terület hatóságai által felkért szakmai véleményező testület,[84] másfelől az 1989-ben alakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) mint a kárpátaljai magyar kisebbség érdekvédelmi szervezete, a magyar települések történelmi neveinek visszaállítása céljából rendezett népszavazások fő kezdeményezője.[85]

Az ungvári Szovjet Hungarológiai Központ kompetensnek ismerve el magát a helységnevek ügyében, saját tudományos szempontokat dolgozott ki, hangsúlyozva, hogy a helységnevek használatában a legfontosabb a történelmi, a kulturális, valamint a nyelvészeti megalapozottság. A települések történelmi neveinek visszaállítása kapcsán a következő általános elvekhez történő igazodást tartotta fontosnak:[86]

1. Meg kell hagyni a települések azon régi elnevezését, amelyek szerepelnek a történelmi okmányokban, s kiállták a különböző rendszerek változását, megőrizték eredeti nevüket, pl.: Bilki, Zahattya, Kusnica, Oszij, Dorobratovo stb.

2. Azokat a város- és faluneveket, melyek a történelem során változtak, felül kell vizsgálni, s azt a változatot választani ki, amely mind történelmi, mind nyelvi szempontból megalapozott, s természetesen figyelembe kell venni azt is, hogyan honosodott meg használata a lakosság körében.

A magyarlakta települések neveinek történelmi magyar helységnevekre történő változtatása terén a Hungarológiai Központ az egyetem magyar filológiai tanszékével közösen az alábbi elveket szabta meg:[87]

1. Magyarul úgy írjuk a helységneveket, ahogyan az a nyelvhasználatban meghonosodott, s ahogyan a történelmi okmányokban is fellelhető. Orosz, illetve ukrán nyelven történő átírásuk esetén cirill betűket alkalmaznak, természetesen figyelembe véve a nyelvek fonetikai és morfológiai szabályait, pl.: Császlóc – Csaszlivci, Barkaszó – Barkaszovo, Bökény – Bekeny.

2. A többelemű helységneveket a magyar helyesírási gyakorlatnak megfelelően írjuk, ukrán és orosz nyelven a jelzős köznévi előtag lefordí-

[83] Megalapításakor, vagyis 1989-ben az eredeti neve magyarul még Szovjet Hungarológiai Központ, később – valószínűleg a Szovjetunió felbomlását és Ukrajna függetlenségének kikiáltását követően – elhagyták a „Szovjet" jelzőt és a központ neve magyarul Hungarológiai Központ lett.
[84] *Lizanec Péter:* Helységnevek Kárpátalján. Ung-vidéki Hírek, 1990. december 25. 3.
[85] *Beregszászi A.:* Magyar helységnevek i. m. 358.
[86] *Lizanec P.:* A nép kultúráját, hagyományait i. m.
[87] Uo. 4.

tandó, pl.: Feketepatak – Csornyij Potyik, Kisbégány – Mala (Malaja) Beganу, Nagydobrony – Velika (Velikaja) Dobrony.

3. Az ukrán települések nevét a magyar nyelv fonetikai és morfológiai szabályainak megfelelően átírásban használjuk, pl.: Volovec – Volóc, Kvaszovo – Kovászó, Szvaljava – Szolyva, Verjaca – Veréce stb.

4. Az ukrán helységnevekben a köznévi eredetű jelző magyarra fordítandó, pl.: Mala Kopanya – Kiskopány, Verhnyi Remeti – Felsőremete stb.

5. A főnévi alakú helységnevek az ukrán irodalmi nyelvben -e végződést kapnak: Ardanove, Berehove, Mukacseve. Kárpátalján viszont az -o végződéses formájuk honosodott meg: Ardanovo, Berehovo, Mukacsevo. Véleményünk szerint ezt figyelembe kell venni, s nem szabad erőltetni az -e végződés használatát. Kivételt képeznek azok a településnevek, amelyek a régi -oje végződéses formából alakultak: Verbovoje – Verbove, Hlubokoje – Hluboke, Gyilovoje – Gyilove, Dubovoje – Dubove stb.

A KMKSZ-en belül az Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottság kezdett el foglalkozni a kárpátaljai magyar helységnevek használata kapcsán vetődő kérdésekkel, melyek rendezése céljából 1990. szeptember 25-én levélben fordult a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetéhez, állásfoglalást kérve néhány vitatott kérdésben, ezek:[88]

1. A történelmileg többtagú, ám a mai beszélt nyelvben többnyire rövid formájában használatos helynevek hosszú vagy rövid változatának használata ajánlatos-e az írott (hivatalos-félhivatalos) nyelvben, pl.: Beregdéda – Déda, Mezőkaszony – Kaszony, Sárosoroszi – Oroszi, Makkosjánosi – Jánosi, Tiszaújlak – Újlak stb.

2. Helyes-e a történelmi magyar elnevezés használata azokban a községekben, amelyekben ma már elenyésző a magyar lakosság száma, pl.: Beregszentmiklós – Csinagyijevo, Ökörmező – Mizshirja, Királymező – Uszty-Csorna, Bercsényifalva – Dubrinyics stb.

3. Eldönthető-e egyes, többféle helyesírással használatos magyar helynévről, hogy melyik a helyesebb forma (a helyi lakosok többnyire az elsőként felsorolt változatot részesítik előnyben): Bátyú – Bátyu, Borzsova – Borzsava stb.

4. A helynevekhez kapcsolódó helyragok használata számos esetben eltér a helyi nyelvhasználatban és az adott nyelvterületen kívül élő magyarul beszélők körében, például a helyi lakosok a következő formákat részesítik előnyben: Beregszászba, -ban; Gálocsba, - ban stb. a megfelelő -ra, -re, -on, -en, -ön rag helyett. Melyik ragváltozathoz ajánlatos ragaszkodnunk ezekben és a hasonló esetekben?

[88] A KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottságának az MTA Nyelvtudományi Intézetének küldött levele. Ungvár, 1990. szeptember 25.

Az MTA Nyelvtudományi Intézete 1990. november 20-i állásfoglalását hamarosan megküldte a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága részére. Ebben az Intézet örömét fejezte ki, hogy most már Kárpátalján is lehetőség van a helyi magyar nyelvű sajtóban és a hivatalos érintkezésben a magyar helynevek használatára, s az alábbi javaslatokat fogalmazta meg a vitás kérdések rendezése céljából:[89]

1. A magyar helyneveket a magyar helyesírás szabályai szerint írjuk le, például a településneveket mindig egybeírjuk (Tiszaújlak, Makkosjánosi stb.), a bennük előforduló közszavak is köznyelvi változatban épülnek be a tulajdonnévbe (szőlős, kút, víz stb.).

2. A kétséget kizáró azonosítás szempontjából szükséges, hogy a magyar nyelvterületen máshol is előforduló egyelemű nevek megkülönböztető előtagot kapjanak. Éppen ezért az Oroszi, Újlak, Jánosi stb. települések esetében a hosszabb névváltozat használata javasolt: Sárosoroszi, Tiszaújlak, Makkosjánosi stb. Így előfordul ugyan az az eset, hogy a helybeli lakosság névhasználata eltér a sajtóban megjelenő hivatalos névtől, de ez – reméljük – nem okoz különösebb problémát. Magyarországon is számtalan példa van erre, pl.: hivatalosan Balatonszabadi, a helyi használatban azonban csak Szabadi.

3. Természetes a történelmi magyar név hivatalos közigazgatási névként, a falu határában a helységnévtáblán is való használata olyan községekben, ahol megfelelő létszámú magyar lakosság él. A magyar nyelvű sajtóban és a szóbeli kommunikáció során azonban nem hivatalos névként ajánlatos a jelentős történeti múltra visszatekintő magyar név megőrzése akkor is, ha a településnek a hivatalos közigazgatási neve nem magyar, pl.: Ökörmező. Ilyen szempontból elfogadhatónak tartjuk, hogy a Csinagyijevo, Uszty-Csorna hivatalos név mellett a magyarok ezeket a falvakat Szentmiklós, Királymező néven emlegetik.(Lásd például: hivatalos név Bratislava, a magyar nyelvben pedig Pozsony.) Előfordulhat, hogy a fiatalabb nemzedék a régebbi magyar neveket nem ismeri, ezért azonosítási zavarok keletkezhetnek. Föltételezzük azonban, hogy kellő idő elteltével – amikor már ezek a nevek is bekerülnek a mindennapi használatba – a kommunikációs zavarok is megszűnnek.

4. A településnevekhez kapcsolódó határozóragok közül mind a -ba, -be, mind a -ra, -re elfogadható, sem az egyiket, sem a másikat nem tekinthetjük köznyelvi normán kívülinek. Hogy melyik névhez járul a -ba, -be és melyikhez a -ra, -re, azt mindig a helyi használat dönti el, a sajtó nyelvében is az adott település és környékének gyakorlatát kell követni.

[89] A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levele a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága részére. Budapest, 1990. november 20.

5. A településnevek helyes használata érdekében célszerű összeállítani minél előbb a kárpátaljai magyar településnevek, hegy- és víznevek jegyzékét, amelyet nyomtatásban is közzé kell tenni. Ez a felsorolás foglaljon állást abban a kérdésben is, hogy melyik magyar név tekinthető közigazgatási szempontból hivatalosnak (a magyarok által vagy magyarok által is lakott településeken), és melyik név ajánlott nem hivatalos használatra ott, ahol magyar lakosság már nem él.

Ennek alapján a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága azonnal hozzálátott a Kárpátalja magyar földrajzi neveit tartalmazó jegyzék összeállításához, hogy miután sikerül megjelentetni, az érdeklődök számára támpontul szolgálhasson a helyes nyelvhasználathoz.[90]

Mindeközben a KMKSZ Beregszászi Járási Szervezete – a Szovjetunió-szerte meginduló településnév-visszaállítási mozgalmak példáját követve – már 1990 nyarán és őszén népszavazásokat, közvélemény-kutatásokat kezdeményezett a járás majdnem minden magyarlakta településén a korábbi, 1946-ban megváltoztatott helységnévalakok visszaállítása érdekében. A népszavazásokon a lakosság mindenütt a korábbi, történelmi magyar név hivatalos használatba történő visszaállítása mellett foglalt állást, amit a helyi, majd a járási tanács ülésszaka tudomásul véve határozatban szentesített. A törvényeknek megfelelően a járási tanács vonatkozó határozatát a megyei tanács elé terjesztette, hogy továbbítsa azt a Legfelső Tanácsba.[91]

Ugyanakkor a KMKSZ és a Szovjet Hungarológiai Központ nem egyeztetett egymással, aminek következtében hónapokig tartó huzavona után a megyei tanács elnökhelyettese, Jurij Vorobec 1990. december 6-án levelet intézett az ungvári központhoz mint ukrajnai illetékes tudományos intézményhez, s állásfoglalást kért a Beregszászi járás 19 települése történeti neveinek eredetének, azok helyes ukrán és magyar átírásnak ügyében.[92] Közben – a Szovjet Hungarológiai Központ igazgatója, Lizanec Péter szerint – említést érdemel az a tény, hogy a központot több ungvári községi tanács (Tiszaásvány, Palágykomoróc stb.) is hasonló kéréssel kereste meg.[93] A KMKSZ Beregszászi Járási Szervezetének elnöke, Dalmay Árpád azonban értetlenül fogadta, hogy a magyar településnevek véleményezésére a megyei tanács a Hungarológiai Központot kérte fel. Szerinte ugyanis nem évszázadokkal korábbi, már feledésbe merült településnevek rekonstruálásáról volt szó, ami a hungarológiának mint tudománynak feladata lehetett volna, hanem általánosan használt, de

[90] *Móricz K.:* Hogyan helyes? i. m. 3.
[91] *Ijjas Mihály:* Politikai akadályokkal szembesülve. In: Felsőoktatási támogatások és hasznosulásuk Kárpátalján. Szerk. Orosz Ildikó. Ungvár–Beregszász 2006. 390.
[92] *Lizanec P.:* Helységnevek i. m. 3.
[93] Uo. 3.

a hivatalos használatban durván eltorzított névalakok visszaállításáról. Úgy gondolta, hogy a magyar településnevek ukrán nyelvű fonetikus átírását kellett volna csak ellenőriztetni az Ungvári Állami (ma Nemzeti) Egyetem ukrán nyelvi tanszékével.[94] A megyei tanács felkérésére a Hungarológiai Központ ugyanakkor kialakította – fentebb már ismertetett – saját álláspontját a kérdéssel kapcsolatban, majd nekilátott a terület minden egyes településéről egy olyan kimutatás elkészítésének, amely alapján a megyei tanács végrehajtó bizottsága elbírálhatta (jóváhagyhatta) a visszaállítandó történelmi neveket.[95]

A kárpátaljai helységnevek jegyzékének összeállításával tehát két szervezet is foglalkozott, azonban egymással nem kommunikáltak, s ezen túl is újabb kérdések, problémák tucatjai kerültek felszínre.[96] Egyáltalán mi számít történelmi névnek? Mely állapotot kell kiindulási pontnak tekinteni a hivatalos név megállapításakor? Mi az, hogy hivatalos név? Vajon beszélhetünk-e magyar hivatalos településnévről, míg a magyar nyelv maga nem számít hivatalosnak? Ki jogosult a hivatalos név megállapítására, rögzítésére: a lakosság, a hatóság, netán valamilyen tudományos testület? Hol, mely területeken és milyen falvak, városok esetében van létjogosultsága a magyar hivatalos névnek? Hány hivatalos neve lehet egy településnek?

A legproblematikusabb azonban a KMKSZ és a Szovjet Hungarológiai Központ közötti szembenállás volt. Bár mindkét intézmény hangsúlyozta a települések történeti nevei visszaállításának szükségességét, de eltérően értelmezték a történeti név fogalmát.[97] A KMKSZ az 1898–1912 között lezajlott törzskönyvezéskor megállapított, hosszabb, előtaggal ellátott magyar településneveket tekintette történeti névnek,[98] míg a Hungarológiai Központ a települések névalakjainak első és azt követő előfordulásait őrző levéltári okiratok vizsgálatára alapozva[99] s a történeti elv elsődlegességét tekintve kiindulási pontnak a korábbi, rövidebb névformák mellett foglalt állást.[100] A KMKSZ továbbá sérelmezte a Hungarológiai Központ túlzott tudomány-központúságát, a maga részéről egy-egy település történelmi nevének visszaállításakor a helyi lakosság véleményét, azaz a szokásjogot tartotta elsődlegesnek.[101] Mindemellett a KMKSZ nem értett egyet bizonyos kárpátaljai településneveknek a Hungarológiai Központ által javasolt magyar és ukrán nyelven történő átírásával sem, így a megoldást a kettős névalakok

[94] *Ijjas M.:* Politikai akadályokkal szembesülve i. m. 390.
[95] *Bíró A.:* Kárpátalja településeinek i. m. 138.
[96] *Móricz Kálmán:* Térjünk vissza a természetes állapotokhoz! Kárpátalja, 1991. május, 2. évf. 9. sz. 4.
[97] *Beregszászi A.:* Magyar helységnevek Kárpátalján i. m. 359.
[98] *Móricz K.:* Hogyan helyes? i. m. 3.
[99] *Lizanec Péter:* Még egyszer a kárpátaljai helységnevekről. Ung-vidéki Hírek. 1992. február 18. 4.
[100] *Móricz K.:* Térjünk vissza a természetes i. m. 4.
[101] *Móricz Kálmán:* Csak kellő tisztelettel… Kárpáti Igaz Szó, 1991. február 6. 2.

használatában látta, vagyis abban, hogy minden településnek legyen egy hivatalos államnyelvi és egy hivatalos magyar megnevezése, amelyet a városok esetében – tekintettel a nemzetiségi megosztottságra – a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete is támogatott.[102] A kettős névalakok használatát azonban a hatályos 1989-es ukrajnai nyelvtörvény – fent már ismertettük – nem tette lehetővé, mivel csak egy hivatalos névalakot engedélyezett a településeknek.[103] Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy míg a hatóságok a törvényre hivatkozva a kétnyelvű településnév használat ellen voltak, addig az a gyakorlatban zavartalanul élt, hisz valamennyi községnek két hivatalos neve volt: egy orosz és egy ukrán nyelvű.[104]

A kárpátaljai magyar településnevek problémáiról, továbbá a véleménykülönbségek elsimítása érdekében a KMKSZ, a Szovjet Hungarológiai Központ és a Magyarságkutató Intézet (Budapest) 1991. május 11-én, Ungváron szakmai tanácskozást rendezett. A tanácskozáson – szem előtt tartva a szovjetunióbeli, valamint a nemzetközi jogi és közigazgatási gyakorlatot – a kárpátaljai helységnévhasználat alapelveinek nyelvészeti, térképészeti és történeti szempontok alapján történő megvitatása eredményeként egy 8 pontból álló állásfoglalást dolgoztak ki a nevek rendezésére:[105]

1. A nemzetközi gyakorlatban soknemzetiségű területeken elfogadott tény a hivatalos nevek több nyelven történő párhuzamos használata. Kárpátalján, tekintettel az itt élő népekre és nemzetiségekre, kívánatos a fenti gyakorlat általánossá tétele.

2. A párhuzamos hivatalos névhasználat legyen elfogadott a közigazgatási gyakorlatban is: nemzetiségi településeken a helységnévtáblán, a tanács hivatalos bélyegzőjén, a bélyegző használatára jogosult más intézmények és testületek pecsétjein, valamint a hivatalos névhasználatot megkövetelő egyéb helyzetekben.

3. Az együttélő népek egymás iránt tanúsított toleranciája bizonyítékának tekintjük a települések relatív kisebbségben levő nemzetiségeinek anyanyelvi névhasználatát. Kívánatosnak tartjuk tehát, hogy mindazon települések esetében lehetőség nyíljon a kisebbségben levő lakosság névfor-

[102] Uo. 2. A kérdésre vonatkozóan egyelőre csak a sajtóra tudunk támaszkodni, a mélyebb hátteret még nem sikerült feltárni.
[103] Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság törvénye az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről. V. fejezet 38. cikkely. In: Botlik József – Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest 1993. 289–293.
[104] *Moór:* A vita még nem dőlt el. Beregszász vagy Beregovo? – Beregszász ÉS Beregovo! Kárpátalja, 1991. június, 2. évf. 11. sz. 10.
[105] A tanácskozás résztvevői: Kárpátalja településneveiről (Állásfoglalás). Kárpátalja, 1991. május, 2. évf. 9. sz. 4.

máinak hivatalos használatára, ahol a helységen belüli arányuk eléri az 5%-ot vagy az 1000 főt.

4. A nemzetiségi nyelvhasználatból hivatalossá tett neveket minden nyelv a maga tulajdonnév-alkotási szabályai szerint alakítja ki, pl: Kisbégány – Malaja Begany; Apsa de Jos – Nyizsnya Apsa; Aknaszlatina – Szolotvino – Slatina Ocna.

5. A helységnevek alkalmazásában el kell különíteni három névhasználati szintet egymástól. A hivatalos nyelvi szint mellett mind az írott, mind a beszélt nyelvben élhetnek a történetileg kialakult névformák is, függetlenül az érintett települések nemzetiségi összetételétől. A harmadik szinten a települések önelnevezése nem igényel semmiféle külső beavatkozást.

6. A munkálatok megkönnyítése érdekében minél előbb készüljön el a kárpátaljai magyar településnevek azonosító jegyzéke, amelyen belül legyenek megjelölve a hivatalos használatra szánt nevek.

7. Kívánatos, hogy elkészüljön Kárpátalja helységneveinek történeti névtára, amely időrendben tartalmazza a helységneveket első előfordulásuktól napjainkig, ideértve a természetes névformákat és bármely nyelvben használatban volt vagy használatos hivatalos névalakot is.

8. A fenti feladatok ellátására és összehangolására alakuljon tanácsadó testületként Kárpátalján földrajzinév-bizottság.

A fentiek ellenére a nézetkülönbségek egy része a tanácskozás után is fennmaradt, s a magyarlakta települések történeti neveinek hivatalos rangra emelése vontatottan haladt.[106]

A két szervezet között továbbra sem volt egyetértés a magyarlakta települések történeti névalakjai s azok hivatalos ukrán nyelvű átírása terén. Az ungvári Hungarológiai Központ például a Beregszászi járásban a helységnevek ügyének rendezése céljából tartott referendumokon a helyi lakosság által támogatott hosszabb történeti névalakokkal (Mezőkaszony, Sárosoroszi, Nagymuzsaly, Nagybereg, Beregdéda, Beregsom stb.) szemben a rövidebb, előtag nélküli névformák (Kaszony, Oroszi, Muzsaly, Bereg, Déda, Som stb.) visszaállítását javasolta.[107] A Központ igazgatója, Lizanec Péter a beregszászi járási településnevek hivatalos ukrán nyelvű átírásával kapcsolatban pedig azt állította, hogy a lakosság a Nogy Bihany (Ноdь Бігань), Jánosi (Яноші), Koszony (Косонь), Vári (Вари) eltorzított településneveket jelölte meg hivatalos használatra az általuk javasolt helyes Velika Bihany (Велика Бийгань), Janosovo (Яношово), Koszino (Косино), Varijevo (Варієво) helyett. A KMKSZ Beregszászi Járási Szervezetének elnöke,

[106] *Beregszászi A.:* Magyar helységnevek i. m. 360.
[107] *Ijjas M.:* Politikai akadályokkal szembesülve i. m. 392.

Dalmay Árpád ugyanakkor rámutatva a központ bizonyos pontatlanságára megjegyezte, hogy a valóságban a lakosság a Nagybégány (Надьбегань), Makkosjánosi (Маккошяноші), Mezőkaszony (Мезикасонь) nevek mellett voksolt, sőt az állítólagos Varijevo névalak megváltoztatását pedig senki sem kérte, ugyanis ilyen nevű település nem volt Kárpátalján, Vári nevét nem sikerült elszlávosítani, a szovjet időben ukránul is hivatalosan Vári (Вари) volt.[108]

A Hungarológiai Központnak a népszavazások eredményeivel olykor ellenkező javaslatai így hátráltatták a magyar településnevek visszaállítási folyamatát.[109] Hetekbe-hónapokba telt, mire a megyei tanács elfogadta és továbbítani tudta a Legfelső Tanács felé a helységnevek ügyében kialakított határozatát. A tanács nemzetiségi bizottságának egyik 1991. évi nyári ülésszakán Ivan Hricak, a bizottság elnöke emlékeztette a képviselőket, hogy mennyire bonyolult, sőt kényes témához nyúltak, amikor egyes települések történelmi nevének visszaállítását kezdeményezték, mivel a tanács korábbi ülésszakát is kénytelenek voltak elnapolni a konszenzus hiánya, a nézetek eltérése miatt.[110] A KMKSZ Beregszászi Járási Szervezetének elnöke, Dalmay Árpád szerint a megyei tanács javára írható, hogy végül is több esetben nem a Hungarológiai Központ által javasolt településnév-alakokat, hanem a helyi szinteken megállapított helységneveket vette alapul a Legfelső Tanács felé továbbítandó határozatai kialakításakor.[111]

Más körülmények is akadályozták a népszavazás eredményeinek megvalósulását. Egyes ukrán szervezetek (elsősorban a nemzeti irányvonalat képviselő népfrontos RUH és a kultúregyesületi Proszvita) tiltakoztak a magyarosítási kísérletek ellen. A zömében magyarok lakta települések nevének megváltoztatását „magyarosításnak" tekintették, míg a magyar szempont a szlávosított nevek történeti magyar nevekre cserélése volt.[112]

A kárpátaljai magyar kisebbségnek a magyar helységnévhasználat mellett tanúsított kiállásának köszönhetően 1989 és 2000 között végül az Ukrán Legfelső Tanács négy alkalommal is pozitív döntést hozott a kárpátaljai magyarlakta települések történeti neveinek visszaállítása ügyében, melynek eredményeként 39 község kapta vissza eredeti magyar nevét egy-kettő kivételével, ugyanis Badaló és Bátyú esetében felemás megoldás született, míg az előbbi hivatalos neve Bodolovo, addig az utóbbié Bátyovo lett (3. táblázat).

Elmaradt ugyanakkor Beregszász hivatalos nevének megváltoztatása, annak ellenére, hogy a KMKSZ Beregszászi Járási Szervezete kezdeménye-

[108] *Ijjas M.:* Politikai akadályokkal szembesülve i. m. 393.
[109] Uo. 392.
[110] *Moór:* A vita még nem dőlt el i.m. 10.
[111] *Ijjas M.:* Politikai akadályokkal szembesülve i. m. 392.
[112] Uo. 392.

zésére már 1990. november 25-én népszavazást is tartottak a kérdésben.[113] Kárpátalja egyetlen magyar többségű városában 20 841 szavazásra jogosult polgárból 13 842 vett részt, akik közül 12 451 igennel, 1 001 nemmel szavazott, illetve 384 szavazólap érvénytelen volt. Vagyis a szavazásra jogosultak 66%-a ment el szavazni, akiknek 89,9%-a támogatta a Beregszász történelmi városnév visszaállítását. A népszavazás eredményét azonban a Legfelső Tanács nem hagyta jóvá arra hivatkozva, hogy Ukrajnában 1990-ben még nem volt hatályos, referendumról szóló törvény, így a településnév-változtatásról mindössze közvélemény-kutatást tarthattak a helyi lakosság részvételével.[114]

3. táblázat *Kárpátaljai magyarlakta települések történelmi magyar neveinek visszaállítása az Ukrán Legfelső Tanács rendeletei alapján 1989 és 2000 között*[115]

№	Rendelet dátuma	Járás	Régi településnév	Új településnév
1	1991. február 22.	Ungvári	1) Javorove/Яворове 2) Mineralne/Мінеральне	- Eszeny/Есень - Tiszaásvány/Тисаашвань
2	1991. szeptember 21.	Beregszászi	1) Hrabariv/Грабарів 2) Zasztavne/Заставне 3) Zmijivka/Зміївка 4) Luzsanka/Лужанка 5) Nove Szelo/Нове Село 6) Bodoliv/Бодолів	- Halábor/Галабор - Zápszony/Запсонь - Kígyós/Кідьош - Asztély/Астей - Beregújfalu/Берегуйфалу - Badalovo/Бадалово[110]

[113] *Ijjas M.:* Politikai akadályokkal szembesülve i. m. 390.

[114] *Fogarasi:* Berehovo=Beregszász. Beregi Hírlap, 2010. július 26. http://www.beregihirlap.uz.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=679:berehovo-beregszasz&catid=4:kozelet&Itemid=4, letöltés 2014. júl. 2.

[115] Az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete Kárpátalja Ungvári járásához tartozó települései régi-történelmi neveinek visszaállításáról. Kijev, 1991. február 22. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/765-12, letöltés 2014. márc. 21.; Ukrajna Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete Kárpátalja Beregszászi járásához tartozó települései régi-történelmi neveinek visszaállításáról. Kijev, 1991. szeptember 21. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1592-12, letöltés 2014. márc. 21.; Ukrajna Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete Kárpátalja Beregszászi, Nagyszőlősi, Munkácsi és Ungvári járásaihoz tartozó települései történelmi neveinek visszaállításáról. Kijev, 1995. március 2. http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/137/95-пв, letöltés 2014. márc. 21.; Ukrajna Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete Kárpátalja Nagyszőlősi járásához tartozó települései történelmi neveinek visszaállításáról. Kijev, 2000. október 19. http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2060-14, letöltés 2014. márc. 21.

[116] A település eredeti történelmi magyar neve Badaló, így ez esetben csak felemás megoldás született, hisz csupán annyi változott, hogy a hivatalos iratokban Bodoliv helyett Badalovo néven szerepel. Ezzel ugyanakkor megmásították a népszavazás eredményét, a Badalói Községi Tanács és a Beregszászi Járási Tanács határozatát, amely a Badaló mellett foglalt állást. *Ijjas M.:* Politikai akadályokkal szembesülve i. m. 390.

[117] A település eredeti történelmi neve Bátyú, így ez esetben is csak felemás megoldás született, hisz csupán annyi változott, hogy a hivatalos iratokban Vuzlove helyett Batyovóként szerepel.

A 3. táblázat folytatása

№	Rendelet dátuma	Járás	Régi településnév	Új településnév
3	1995. március 2.	Beregszászi	1) Vuzlove/Вузлове 2) Harazgyivka/Гараздівка 3) Derenkovec/Деренковець 4) Dzvinkove/Дзвінкове 5) Gyidove/Дідове 6) Dobroszilja/Добросілля 7) Ivanyivka/Іванівка 8) Lipove/Липове 9) Koszini/Косини 10) Szonyacsne/Сонячне 11) Csetove/Четове	- Batyovo/Батьово[111] - Gút/Гут - Som/Шом - Harangláb/Гороңглаб - Déda/Дийда - Bene/Бене - Jánosi/Яноші - Hetyen/Гетен - Kaszony/Косонь - Kispopovo/Мале Попово - Csetfalva/Четфалва
		Nagyszőlősi	1) Julivci/Юлівці	- Gyula/Дюла
		Munkácsi	1) Driszina/Дрисіна 2) Liszkove/Ліскове 3) Rivne/Рівне	- Dercen/Дерцен - Fornos/Форнош - Szernye/Серне
		Ungvári	1) Derevci/Деревці 2) Komarivci/Комарівці 3) Pavlove/Павлове 4) Prikordonne/Прикордонне 5) Szolonci/Солонці 6) Sztrumkivka/Струмківка 7) Tiszjanka/Тисянка 8) Cehlivka/Цеглівка	- Bátfa/Батфа - Palágykomoróc/Паладь-Комарівці - Palló/Палло - Botfalva/Ботфалва - Kisszelmenc/Малі Селменці - Szürte/Сюрте - Tiszaágtelek/Тисаагтелек - Téglás/Тийглаш
4	2000. október 19.	Nagyszőlősi	1) Bobove/Бобове 2) Bratovo/Братово 3) Gyivicsne/Дівичне 4) Gyakovo/Дяково 5) Zabolottya/Заболоття 6) Klinove/Клинове 7) Klinovecka Hora/ Клиновецька Гора 8) Petrovo/Петрово	- Tiszabökény/Тисобикень - Batár/Ботар - Forgolány/Форголань - Nevetlenfalu/ Неветленфолу - Fertősalmás/Фертешолмаш - Akli/Оклі - Aklihegy/Оклі Гедь - Péterfalva/Пийтерфолво

Szerkesztette: Dobos Sándor. Forrás: Az Ukrán Legfelső Tanács Elnökségének rendeletei.

20 évvel később, 2010. október 31-én újabb népszavazást tartottak a város Beregszász történelmi magyar nevének visszaállítása érdekében, azonban – a korábbi referendumhoz hasonlóan – annak eredménye is érvénytelennek bizonyult, mivel az igennel szavazók száma nem haladta meg a szavazáson részt vevők 50%-át.[118]

[118] A Beregszászi Városi Tanács 2010. július 9-i ülésén a polgármester indítványára egyhangúlag megszavazta, hogy ismételten kezdeményezzék a város történelmi nevének visszaállítását a még 1990-ben megtartott helyi népszavazás eredményére hivatkozva. A város névváltoztatásának kérelmét július 12-én a polgármesteri hivatal be is nyújtotta a Kárpátaljai Megyei Tanácshoz, mivel a hatályos törvények szerint azt jóvá kellett hagynia a megyei közgyűlésnek, azután pedig a Legfelső Tanácsnak is. A megyei tanács azonban napirendre sem tűzte az indítvány megvitatását a felterjesztett dokumentumok hiányosságára és az 1991-es, az országos és helyi népszavazásokról szóló törvényre hivatkozva. (*Tóth Ferenc:* A megyei tanács elutasította a városvezetés Beregszász történelmi nevének visszaállítását kérelmező beadványát... Beregszász városi hetilap, 2010. szeptember 15. http://www.beregovo.uz.ua/hu/index.php/ varoshaza/ 386-a-megyei-tanacs-elutasitotta-a-varosvezetes-beregszasz-toertenelmi-nevenek-visszaallitasat-kerelmezo-beadvanyat-.html, letöltés 2014. júl. 9.) Ezt követően a Beregszászi Városi Tanács határozatot fogadott el egy újabb népszavazás rendezéséről Beregszász történeti nevének visszaállítása céljából, amelyre a helyhatósági választásokkal egyidejűleg, 2010. október 31-én került sor. A Választási Bizottság által közreadott hivatalos adatok szerint 19 563 szavazásra jogosult beregszászi lakosból 10 062 vett részt a népszavazáson, vagyis a szavazásra jogosultak 51,4%-a. Beregszász történeti nevének visszaállítására 4688-an adták voksukat, azaz a szavazásban résztvevők 46,6%-a. Ellene 4358-an szavaztak, azaz 330-cal kevesebben. Mindezek alapján több kárpátaljai és magyarországi hírforrásban azt olvashattuk, hogy a hatályos törvények értelmében Beregszásznak vissza kell kapnia a történeti nevét, mivel a referendum érvényes volt, és többen szavaztak igennel, mint nemmel. A Zakarpatytye hírportál azonban az „országos és helyi népszavazásokról" szóló törvény IV. fejezetének 41. cikkelyére – „a népszavazásra bocsátott kérdés, törvénytervezet akkor tekintendő elfogadottnak, ha arra a szavazásban résztvevők többsége adja a voksát" – hivatkozva rámutatott, hogy bár a népszavazás érvényes volt, az mégsem tekinthető eredményesnek. Ugyanis az adott esetben ehhez 5033 igen szavazatra lett volna szükség. Beregszász történeti nevének visszaállítására azonban csak 4688 szavazó adta voksát. Tehát a város történeti nevének visszaállításáról rendezett referendum bár érvényes volt, hisz a szavazásra jogosultak részvételi aránya 51,4%-os volt, azonban eredménytelennek tekintendő, ugyanis a szavazásban résztvevőknek csak a 46,6%-a támogatta a névváltoztatást. Ugyanakkor gyanúsan sok volt az érvénytelen szavazólap, számuk 1016-ot (10%-ot) tett ki. Ilyesmire korábban nem volt példa, mivel az érvénytelen szavazólapok aránya általában legfeljebb 1-2%-ot szokott elérni. A Zakarpattya hírportál szerint így nem zárható ki a népszavazás eredményeinek meghamisításának lehetősége sem. Érvénytelennek ugyanis azokat a szavazólapokat kell tekinteni, melyeken a szavazó mindkét lehetséges választ megjelölte, vagy egyiket sem ikszelte be. A másik lehetséges oka ennek az eredménynek az lehetett, hogy az ukrán nemzetiségű szavazóknak magyar, a magyar nemzetiségűeknek ukrán nyelvű szavazólapot adtak, melyekkel nem tudtak mit kezdeni. Már a szavazás napján is többen szóvá tették ezt. (*I. Gy.:* Eredménytelen volt a referendum. Kárpátinfo, 2010. november 18. 46. sz. (14. évf.). 2. http://www.karpatinfo.net/ hetilap/2010/ info_201046.pdf, letöltés 2014. júl. 9. / Berehivci taki ne pidtrimali perejmenuvannja Berehova na Beregszasz. Zakarpattya onlajn, 09.11.2010. http://zakarpattya.net.ua/News/75177-Berehivtsi-taky-ne-pidtrymaly-pereimenuvannia-Berehova-na-Berehsas, letöltés 2014. júl. 9.) A szélsőjobboldali Szvoboda párt kárpátaljai szervezetének elnöke, Oleh Kucin is bírálta a népszavazás törvényességét. Szerinte a referendum három ponton is sértette az ukrán törvényeket: a szavazólapokon az ukrán mellett magyar nyelvű szöveg is szerepelt, továbbá a feltett kérdés ukrán és magyar nyelvű változata nem volt azonos, illetve az igen és a nem válaszok jelölésére a szavazólap eligazító szövege nem a megfelelő szavak jogszabályban előírt áthúzását, hanem a kipipálását javasolta. (Az ukrán nacionalisták érvénytelenítenék a beregszászi népszavazás eredményét. MTI, 2010. november 3. http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/36355_az-ukran-nacionalistak-ervenytelenitenek-a-beregszaszi-nepszavazas-eredmenyet, letöltés 2014. júl. 9.)

2. FEJEZET
A mai Kárpátalja területének őstörténete

A mai Kárpátalja területének emberi közösségek általi benépesítése, annak ideje, iránya és intenzitása az őstörténet kutatásának legfontosabb kérdései között szerepelnek. Figyelembe véve a vidék földrajzi elhelyezkedését, egyértelműen kijelenthető, hogy a Kárpát-medence északkeleti peremvidéke számos tekintetben vonzáskörzetként és egyben határvidékként is megemlíthető. Korszerű kifejezéssel élve „vonzáskörzetnek" nevezhetjük a mai Kárpátalja területét, hiszen a vidék domborzata, flórája és faunája, illetve a vízforrások és persze nem utolsósorban a kőnyersanyagok megléte biztosította már a kezdetek kezdetén az emberek számára a rövidebb vagy hosszabb ideig tartó megtelepedések sikerét. A Kárpát-medencét körülívelő Kárpátok vonulatai pedig számos esetben jelentettek természetes akadályt az őskor embere előtt. Mindent összevetve: nem véletlenül helyezkedik el Kelet-Közép-Európa legősibb telephelye épp a mai Kárpátalja területén, és az sem véletlen, hogy az őskőkortól kezdődően az emberiség történetének minden egyes szakaszában találhatunk lelőhelyeket a régió területén. Mindez bizonyítéka annak, hogy Kárpátalja különböző vidékei lakottak voltak az elmúlt közel 1 millió év során. Ezt támasztják alá a „történelem előtti idők" régészeti leletei, majd pedig az írásbeliség megjelenése után a fennmaradt források is.

Kárpátalja területének régészeti gazdagsága annak köszönhetően vált ismertté, hogy a 19. századtól kezdődően eredményes munkát fejtettek ki a vidék kutatói, köztük elsőként kell kiemelni Lehoczky Tivadart, aki a Schönborn család főügyészeként, ügyvédként számos történelmi munkát írt. Ő volt a mai Kárpátalja első régésze, aki az általa gyűjtött vagy kapott leleteket leírta, és az eredményeket publikálta is. Jelen munka céljai között nem szerepel a régészeti kutatások historiográfiájának részletes bemutatása, ebben a témában már születtek kiváló összefoglaló jellegű munkák.[1] A legfontosabb célunk, hogy a bevezetőben megfogalmazott megtelepedési folyamatosságot bemutassuk minden egyes korszakra nézve, hiszen a mai Kárpátalja területe ősidők óta lakott vidék.

2.1. Paleolitikum (őskőkor)

Az emberiség legkorábbi időszaka, a paleolitikum jelenlegi ismereteink szerint közel 1 millió évvel ezelőtt kezdődött a mai Kárpátalja terü-

[1] *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття: історія дослідження. Ужгород 2013. 256.

letén, és a különböző emberfajok, illetve az általuk létrehozott régészeti kultúrák szerint három periódusra osztható. A paleolitikum teljes időszaka a pleisztocén geológiai korszak idejével esik egybe, amikor a jégkorszak volt az élővilágot legjelentősebben befolyásoló tényező. A glaciális (jégkorszak) és interglaciális (felmelegedési időszak) korok váltakozása jelentős mértékben befolyásolta az emberi közösségek vándorlását, illetve megtelepedését, alkalmazkodását egy-egy új környezethez. Ez az az időszak, amikor világviszonylatban megjelenik az emberi faj (valamikor 2,5– 3 millió évvel ezelőtt), elkezd munkaeszközöket készíteni, vándorol földrészeken át, vadászó-gyűjtögető életmóddal alkalmazkodik az újabb és újabb környezeti tényezőkhöz, majd a korszak végére eléri azt a fejlődési szintet, amely egy új gazdálkodási forma révén demográfiai robbanáshoz és egy sokkal sikeresebb túlélési stratégia irányába vezet. A paleolitikum az emberiség történetének leghosszabb szakasza, a vége megközelítőleg a Kr. e. 10 000 környékére tehető, amikor véget ért az utolsó jégkorszak (würm), és megkezdődött a legújabb geológiai kor – a holocén.

Alsó paleolitikum

A paleolitikum alsó szakasza a mai Kárpátalja területén közel 1 millió évvel ezelőtt kezdődött, és megközelítőleg 300–250 ezer évvel ezelőtt ért véget. Ebből a korszakból két lelőhelycsoportot emelhetünk ki: a Királyháza (Korolevo) és Rakasz–Kisrákóc (Rokoszovo-Malij Rakovec) környéki telepeket. A királyházi telep felfedezése 1974-ben, majd rendszeres feltárása nemcsak a mai Kárpátalja területén, de egész Európában új kezdőlökést adott az őskőkor kutatásának. A lelőhely jelentőségét tovább növelte az a tény, hogy az ott felfedezett kultúrrétegek a paleolitikum mindhárom szakaszát felölelik. A királyházi paleolit telepek egy ma is működő kőbánya területén helyezkednek el az egykori Nagyszőlősi, ma Beregszászi járásban, egy Veréce (Verjacja) nevű falu mellett, ennek ellenére a lelőhely végül is a falu szomszédságában elhelyezkedő Királyháza nagyközségről kapta a nevét, így került be a történelembe. A királyházi telepen a régészeti ásatásokat évtizedeken keresztül Vladiszlav Gladilin vezette, aki kollégáival egy sor új lelőhelyet fedezett fel a régió különböző részein.[2]

A királyházi (verécei) paleolit telepen a régészek in situ környezetben, datálható kultúrrétegekben tárták fel az őskőkori pattintott tárgyakat, ami különösen nagy jelentőséggel bírt Közép- és Kelet-Közép-Európa ős-

[2] *В.Н., Гладилин:* Ранний Палеолит. In: Археология Украинской ССР. Киев 1985. Том 1. 19–24.

korának megismerésében. Az 1990-es évek elejéig tartó ásatások eredményeként több tízezer lelet került elő különböző korú kultúrrétegekből, a legősibbeket közel 12 méteres mélységben fedezték fel a régészek, a primitív megmunkálású tárgyak korát pedig több mint 850 000 évben határozták meg.[3] A paleolitikum alsó szakaszából származó leleteket a régészek az Acheulean kultúrához sorolták.

1. kép *A királyházi (verécei) dácitbánya, a paleolit telepek látképe*

Forrás: *Rácz Béla:* Kárpátalja paleolitikuma a petroarcheológiai kutatások előzetes eredményeinek tükrében. In: „Így maradok meg hírvivőnek…". In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére. Szerk. Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Ungvár 2012. 147.

A Tisza bal partján fekvő királyházi lelőhelyektől alig 2 kilométerre északra, a folyó másik partján, a Rakasz és Kisrákóc falvak közötti területeken ugyancsak a paleolitikum alsó szakaszából származó lelőhelyek kerültek elő, de ezek felszíni jellegűek, és első felfedezőjük egy geológus volt, Volodimir Petruny, aki elsősorban a leletek kőzettani kérdéseivel

[3] *В.Н., Гладилин – В.И., Ситливый:* Ашель Центральной Европы. Киев 1990. 33.

foglalkozott.[4] A paleolitikum korszakának sajátossága, hogy a királyházi és a rakaszi lelőhelyeken – bár rendkívül közel vannak egymáshoz – különböző kőnyersanyagokat használtak a kor eszközkészítő mesterei. A királyházi telepeken a helyi üveges dácitot (a régészeti szakirodalomban az 1970-es évektől napjainkig – kőzettani szempontból tévesen – andezitnek nevezik), míg a rakaszi–kisrákóci lelőhelyeken az ugyancsak helyi kárpáti 3 típusú obszidiánt részesítették előnyben. Mindkét kőzet alapvető fontosságú nyersanyag volt az őskőkor idején, így nem véletlen, hogy az emberi közösségek több százezer éven át választották ideiglenes megtelepedési helyként a mai Királyháza és a Rakasz–Kisrákóc környéki térségeket. A két nyersanyag megfelelő mennyiségben és minőségben állt rendelkezésre az emberi közösségek számára, így nemzedékek ezrei használták ezeket a forrásokat az egész paleolitikum folyamán.[5]

Az alsó paleolitikum idejéből viszonylag kevés lelőhelyet ismerünk a mai Kárpátalja területén, a királyházi és rakaszi–kisrákóci telepeken kívül még meg lehet említeni a Kovászón (Kvaszovo), Dercenben (korábbi nevén Driszino), Munkácson (Mukacsevo) és Ilosva (Irsava) közelében felfedezett leleteket, amelyek ugyancsak helyi, de rosszabb minőségű nyersanyagokból készültek.[6] Törvényszerű, hogy a mai Kárpátalja területére érkező Homo erectus közösségek minden esetben a megtelepedés helyén található jó vagy kevésbé jó kőnyersanyagokat használták a mindennapi munkafolyamatokhoz szükséges eszközök előállításához.

Középső paleolitikum

Az őskőkor középső szakaszáról sokkal bővebb ismeretanyagunk van, tekintettel arra a tényre, hogy az 1970-es évektől működő paleolit expedíció Gladilin vezetésével több tíz lelőhelyet fedezett fel Kárpátalja különböző vidékein, és ezek között in situ állapotban fennmaradt rétegeket is sikerült feltárni. A legjelentősebb középső paleolit rétegeket ugyancsak a királyházi lelőhelyen fedezték fel, de ezenkívül számos jelentős telepet találtak a nagyszőlősi járási Csarnató (Csorna), Kistarna (Hizsa), Sósfalu (Novoszelicja)

[4] *В.Ф., Петрунь:* Леваллуазские мастерские обсидиановых орудий Закарпатья и проблема сырья. Матеріали XII конференції Інституту Археології АН УРСР, присвяченої 50-річчю Академії Наук Української РСР (Київ, 1968 р.). Київ 1972. 86–92.

[5] *Béla, Rácz – György, Szakmány – Katalin, Biró T.:* Contribution to the cognizance of raw materials and raw material regions of the Transcarpathian Palaeolithic. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 67. (2016) 2. vol. 209–229.

[6] *Й., Кобаль – А., Рац:* Про нові можливі домустьєрські палеоліотичні місцезнаходження із Закарпаття. In: Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Ужгород 2015. Вип. 14–15. 54–64.

települések mellett. Ugyancsak az őskőkor középső időszakából kerültek elő leletek Ungvár (Uzshorod), Zápszony (Zapszony, korábban Zasztavne), Felsődomonya (Onokivci), Gerény (Horjani) településekről.[7]

1. ábra *A Királyháza II lelőhelyről származó pattintott kőeszközök*

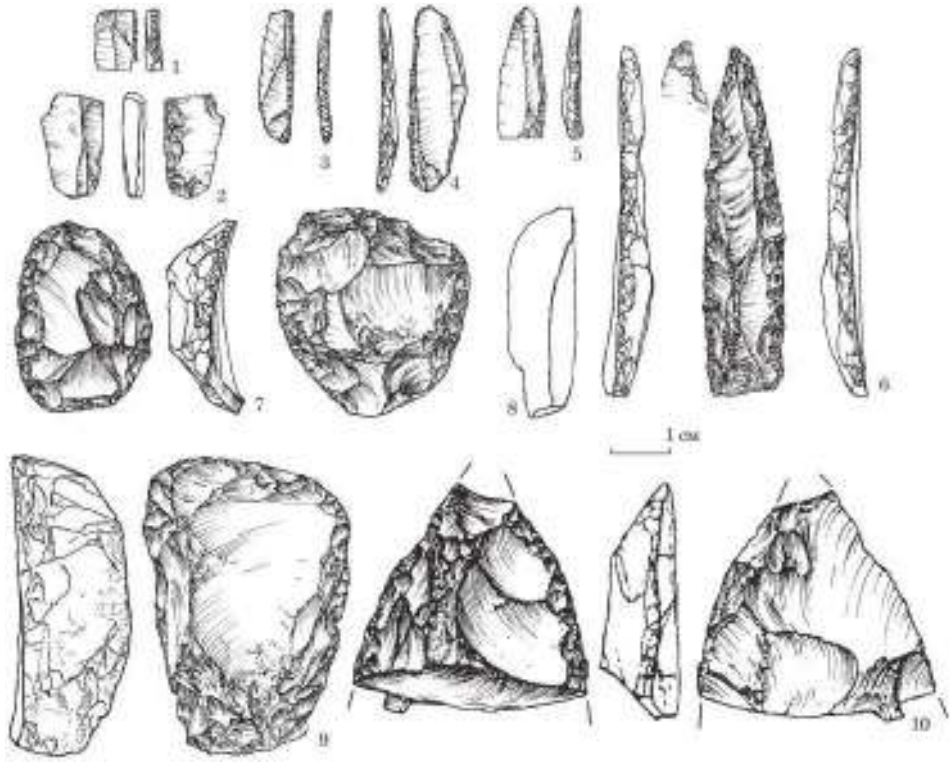

Forrás: *В.І., Усик – Л.В., Кулаковська – Ф., Нігст – Н.П., Герасименко:* Королево II: до питання про епіграветський технокомплекс (шар 0) та культурно-стратиграфічну колонку стоянки. Археологія і давня історія України. 2019. Вип. 3. 30.

A korszak ipara már jelentősen különbözött a korábbi acheulean kőmegmunkálási technikától, közel 150 000 évvel ezelőtt az eszközök már nagyrészt a levalloisi típusú magköveken készültek, és a Moustérien kultúrába sorolják őket. Ez az időszak a neandervölgyi emberrel hozható összefüggésbe, amelynek különböző csoportjai különféle időben jelentek meg a mai Kárpátalja területén. A legkorábbi moustérien közösségek a riss-würm

[7] *Л.В., Солдатенко:* Дослідження мустьєрських пам'яток Закарпаття. In: Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР. Київ 1984. Вип. 1. 207–208.

interglaciális idején telepedtek meg a mai Királyháza és Csarnató környékén, majd a würm eljegesedési időszak elején – a kőeszközök ipara és tipológiája alapján – egy új neandervölgyi lakosság érkezett a vidékre (Királyháza, Zápszony, Felsődomonya, Gerény). A korszak utolsó migrációs hulláma egyben a vidék utolsó neandervölgyi közösségeivel hozható összefüggésbe, ők is a mai Beregszászi járásban található Csarnató település környékét választották letelepedési helyként.[8]

A középső paleolitikumban az eszközkészítő mesterek továbbra is a helyi nyersanyagokat részesítették előnyben, de többféle kőzetet használtak a változatos tipológiájú kőeszközeik elkészítéséhez. A Homo neanderthalensis a zord, hideg éghajlati viszonyokhoz alkalmazkodva, vadászó-gyűjtögető életmóddal uralta a mai Kárpátalja vidékeit egészen addig, míg meg nem kezdődött egy új betelepülési hullám, amely minden bizonnyal déli irányból történt, és amellyel kezdetét vette a paleolitikum felső szakasza.

Felső paleolitikum

Kárpátalja mai területén a felső paleolitikum 40 000 évvel ezelőtt kezdődött, akkor jelentek meg a vidéken az első Homo sapiens közösségek. A modern ember jelenlegi ismereteink szerint Afrikában alakult ki, a legújabb adatok szerint közel 300 000–400 000 évvel ezelőtt, majd a vándorlási folyamatok következtében eljutott Ázsia, Ausztrália, majd pedig Európa vidékeire, később Észak-Amerikába is. A felső paleolitikum legjelentősebb lelőhelyei Kárpátalján a Királyháza I és II, illetve a Beregszász (Berehove) I telepek – ezeken sikerült megállapítani a kultúrrétegek korát (Aurignacien és Gravettien kultúrák). Ugyancsak in situ rétegeket sikerült feltárni Saján (Sajan) és Szeklence (Szokornicja) települések közelében, illetve ebből a korszakból származik Kárpátalja egyetlen ismert barlangi lelőhelye, a Técsői járásban, Nagyugolyka (Velika Uholjka) közelében található Tejkő-barlang (Molocsnij kaminy). A korszakra jellemző prizmatikus magköveket, illetve kőpengéken kialakított eszközöket sikerült még feltárni Ungváron, Munkácson, a Bégányi-, Dédai- és Zápszonyi-hegyen, a Beregszászi-dombvidék különböző részein (Beregszász II–VI, Nagymuzsaly /Muzsijevo/ I, A–E, Bene /korábban Dobroszilja/ I), a Salánk (Salank) mellett található Helmec-hegyen, Szolyva (Szvaljava) környékén és még egy sor település mellett.[9]

[8] *Kobály József:* Sine ira et studio. Ungvár 1998. 10., 12.

[9] *B.I., Ткаченко:* Пізній палеоліт Закарпаття. Київ 2003. 20–30.; *Rácz Béla:* Kárpátalja paleolit nyersanyag-felhasználási régióinak elsődleges nyersanyagai. In: ΜΩΜΟΣ VI. Őskoros Kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem. Szerk. Ilon G. Szombathely 2009. 321–326.

Figyelembe véve a lelőhelyek földrajzi elhelyezkedését, nyilvánvalóvá válik, hogy a Homo sapiens csoportok a paleolitikum felső szakaszában elsősorban a dombvidékeket, előhegységi területeket részesítették előnyben. Stratégiai szempontból a dombtetők, magasabb térszínek védhetőbb területek voltak, jól megfigyelhetővé váltak ezáltal a környező térségek, az állatok vonulása, a vízforrások megléte stb. A modern ember kőeszközei már sokkal változatosabbak voltak, de a precízebb tárgyak elkészítése megfelelő minőségű kőnyersanyagot követelt meg.

2. kép *A Bene I paleolit telepről származó leletek*

Forrás: *Rácz Béla:* A benei Kisvártető késő paleolit lelőhely régészeti anyagának nyersanyagvizsgálata. Acta Beregsasiensis 7. (2008) 2. sz. 151.

A paleolitikum felső szakaszában az eszközkészítő mesterek továbbra is nagyrészt az átmeneti szálláshelyek környékén található nyersanyagforrásokat használták. Területileg három nagy régiót lehet kiemelni a paleolitikum időszakában, ahol túlnyomórészt a helyi (esetenként regionális, még ritkábban távoli) kőnyersanyagokat használtak a mesterek:

- az Ungvártól egészen Sajánig húzódó, előhegységi és dombvidé-

kes területek. Itt a folyók által szállított, elsősorban üledékes eredetű kovásodott kőzeteket (homokkő, agyagkő) részesítették előnyben;

- az Avas-hegység északnyugati része és a Nagyszőlősi-hegység (Velikij Sollesz) déli vonulatai. Királyháza környékén a vulkanikus eredetű üveges dácitot (királyházi andezitet) használták, Rakasz és Kisrákóc mellett pedig a helyi obszidiánt, az összes többi kőnyersanyag aránya rendkívül alacsony a gyűjteményekben (1–5%);
- a Beregszászi-dombvidék, a Dédai-, a Bégányi- és a Zápszonyi-hegyek.

A felsorolt helyeken felfedezett lelőhelyeken az eszközkészítő mesterek túlnyomórészt a helyi, metaszomatikus kőzetváltozatokat használták (metaszomatikus riolit, tufa, tufit). Annak ellenére, hogy ezek a kőzetek minőségben elmaradtak a királyházi üveges dácithoz vagy a rakaszi obszidiánhoz képest, az emberi közösségek mégis rátelepedtek a Beregszászi-dombvidék nyersanyagforrásaira.[10]

A mai Kárpátalja területén felfedezett és feltárt lelőhelyek változatos és gazdag kulturális életre utalnak a paleolitikum időszakában, számos betelepülési hullám követhető nyomon, méghozzá az őskőkor mindhárom szakaszában. Mindebből kiindulva egyértelműen kijelenthető, hogy a kárpátaljai őskőkor kutatásának eredményei nemcsak regionális vagy országos szinten, de kontinentális viszonylatban is alapvető fontossággal bírnak. A kárpátaljai talajviszonyok sajátossága, hogy a szerves eredetű maradványok viszonylag gyorsan lebomlanak a rétegekben, így antropológiai maradványok feltárására rendkívül alacsony az esély. Ezzel együtt elmondható, hogy a jövőben a barlangi lelőhelyek intenzív kutatása hozhat új eredményeket nemcsak az anyagi kultúra megismerésében, hanem akár ősemberek maradványainak felfedezésében is.

A paleolitikum Kr. e. 10 000 környékén ért véget az utolsó jégkorszakkal együtt, amikor az európai térségeken kihaltak a hidegtűrő, nagytestű állatok, az emberi közösségek pedig teljesen új kihívásokkal néztek szembe a negyedidőszak új korszakában – a holocénban.

2.2. Mezolitikum (középső vagy átmeneti kőkorszak)

A mezolitikum kutatása Kárpátalján a többi korszakhoz képest jóval később kezdődött, és a mai napig tele van megválaszolatlan kérdésekkel. Ennek egyik oka az, hogy az átmeneti kőkor kutatását egy szűk csoport vé-

[10] *B., Rácz* et. al: Contribution to the cognizance of raw materials i. m. 220–225.

gezte az 1970-es években létrehozott mezolit-neolit expedíció létrehozása után, akkoriban fedezték fel az első lelőhelyeket a régió területén. A korszak tanulmányozása alig több mint egy évtizedig tartott, és mindösszesen egy régész tevékenysége alapján vonhatunk le következtetéseket. Egyértelműen kijelenthető, hogy az összes régészeti korszak közül ez igényelné leginkább a további kutatásokat, amelyek a paleolitikum és a neolitikum közötti átmeneti korszak problémáira keresnék a megoldásokat.

A mezolitikum időszakából jelenleg közel 40 lelőhelyet ismerünk (Cserhalom /Dubrivka/, Kisugolyka /Mala Uholyka/, Perecseny /Perecsin/, Szolyva, Ungvár, Munkács, Ókemence /Kamjanicja/, Nagyrákóc /Velikij Rakovec/, Kapuszög /Vorocsovo/, Unghuta /Huta/, Kendereske /Konoplivci/, Szentmiklós /Csinagyijevo/, Huszt (Huszt), Mélyút /Hliboke/ stb.), de ezek közül csak két telepen zajlottak rendszeres ásatások (Ókemence és Cserhalom), így az összes többi lelőhelyet csak a felszíni gyűjtések alapján ismerjük.[11] Az átmeneti kőkor kutatását tovább bonyolította a lelőhelyek egyenlőtlen elhelyezkedése a mai Kárpátalja területén. A Kárpátaljai Mezolitikus Expedíció Leonyid Mackevij vezetésével az egykori Perecsenyi és Ungvári járástól kezdve egészen a Rahói járásig végzett kutatásokat, számos lelőhelyet fedeztek fel az előhegységi, dombsági és síksági területeken is. A mezolitikus expedíció az 1980-as években fejezte be tevékenységét Kárpátalján, és a teljes kutatási időszak alatt csak két sztratifikált telepen sikerült rendszeres ásatásokat végezni, ezek közül is csak az Ungvári járásban található Ókemence település melletti lelőhelyeket lehetne kiemelni. Mackevij a kárpátaljai lelőhelyek leletanyaga alapján két kultúrcsoportot különített el a mezolitikum időszakában: az elsőben geometriai mikrolit eszközök nem fordultak elő, sokkal inkább a paleolitikus tipológiai indexek domináltak, míg a másodikban nagy mennyiségben voltak jelen az újszerű technikai megoldások, amelyek alapvetően a mezolitikus kultúrák sajátosságai. Vidékünkön a mezolitikum valamikor Kr. e. 10 000 környékén kezdődhetett, és a Kr. e. 7. évezred végéig tartott.

Az első csoporthoz tartozó Ókemence V telepen történő ásatások során 1979–1985 között a pattintott leletek mellett a régészek felfedeztek egy félkör alakban, nagyméretű kőtömbökből kirakott objektumot, amelyről Mackevij feltételezte, hogy egy primitív kunyhó alapja lehetett. Az objektum területén pattintott kövek sokaságát halmozták fel, így minden bi-

[11] *Р.Т., Грибович – Л.Г., Мацкевой – Н.А., Пелещишин – В.П., Савич – А.П., Черныш:* Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). Киев 1987. 85–89.

zonnyal egy eszközkészítő műhely lehetett, amelynek a bejárata az Ung folyó felé nézett. A lelőhely korát Kr. e. 9000–8000 környékére becsülik. Ugyancsak ehhez a kultúrcsoporthoz tartoznak a következő, de valamivel fiatalabb lelőhelyek: Szentmiklós I, Nevicke (Nevicke) I, Huszt I, Nagyrákóc I–III, Perecseny I, Szolyva I, Mélyút I, Kendereske I–III, Lóka (Lavki) I, Kapuszög I–III. Az ott felfedezett több ezer lelet között viszonylag magas a nukleuszok és a kész eszközök aránya.

Az első kultúrcsoport késői fázisát leginkább az Ókemence I és II lelőhelyeken végzett ásatások alapján sikerült megismerni. Ugyancsak ide sorolták a Szerednye (Szerednye) I, Börvinges (Barvinok) II, Kisrákóc II és a Csarnató V felszíni jellegű telepeket. A leletek között már megjelennek a nyomásos technikával készített retussal ellátott eszközök, ami egy új kőmegmunkálási technológiának számított az adott korszakban, korukat a Kr. e. 8–6. évezredekkel datálták, vagyis az átmeneti kőkorszak végső fázisát képviselik.

A mai Kárpátalja területének mezolitikumában a második kultúrcsoport anyagi kultúráját az Ókemence I és Cserhalom telepeken, illetve a Unghuta II, Szerednye II, Ungvár I (Radvánci-hegy) lelőhelyeken sikerült feltárni. Az Ókemence I telepen végzett ásatások során a régészek feltártak egy két helyiségből álló lakóhelyet, amely mellett kőeszközkészítő műhely nyomait fedezték fel. Ugyancsak egyedi leleteknek számítanak a csigamaradványok, amelyek a mezolitikumban minden bizonnyal a lakosság étrendjébe tartoztak. A telepen feltárt leletek közel egyharmada nyersanyagtömb volt, további 42 százalékot pedig a magkövek tettek ki. Az Ókemence I telep késői szakaszához hasonló anyagi kulturális elemeket sikerült felfedezni Cserhalom I, Unghuta II, Szerednye II, Ungvár I, Alsószlatina (Nyizsnye Szolotvino) I és Börvinges I lelőhelyeken. Koruk a Kr. e. 8–7. évezreddel datálható.[12]

A mezolitikum korszakában kialakult a jelenlegihez hasonló növény- és állatvilág, az emberi közösségek pedig vadászó-gyűjtögető életmóddal és innovációkkal alkalmazkodtak az új viszonyokhoz. A paleolitikum időszakához képest a mindennapi használati eszközök, a fegyverek is teljesen megváltoztak, hiszen a kisebb testű és fürgébb állatok elejtésére már nem voltak alkalmasak a régiek. A középső kőkor innovációi között meg lehet említeni az íjat és a halászatot, a fauna változásaiból eredő intenzívebb gyűjtögetést, de mindez kevés volt ahhoz, hogy az egyre növekvő számú emberi közösségek számára megfelelő mennyiségű élelmet bizto-

[12] *Л., Мацькевий:* Мезоліт Закарпатської області. In: Проблеми археології Східних Карпат. Ужгород 1995. 37–45.

sítsanak. A megoldást a következő korszak hozta, amely a Közel-Keleten már évezredekkel korábban elkezdődött, de a Kárpát-medence északkeleti végébe csak a Kr. e. 6000 környékén köszöntött be.

2. ábra *Az Ókemence I mezolit telep mikrolit eszközei*

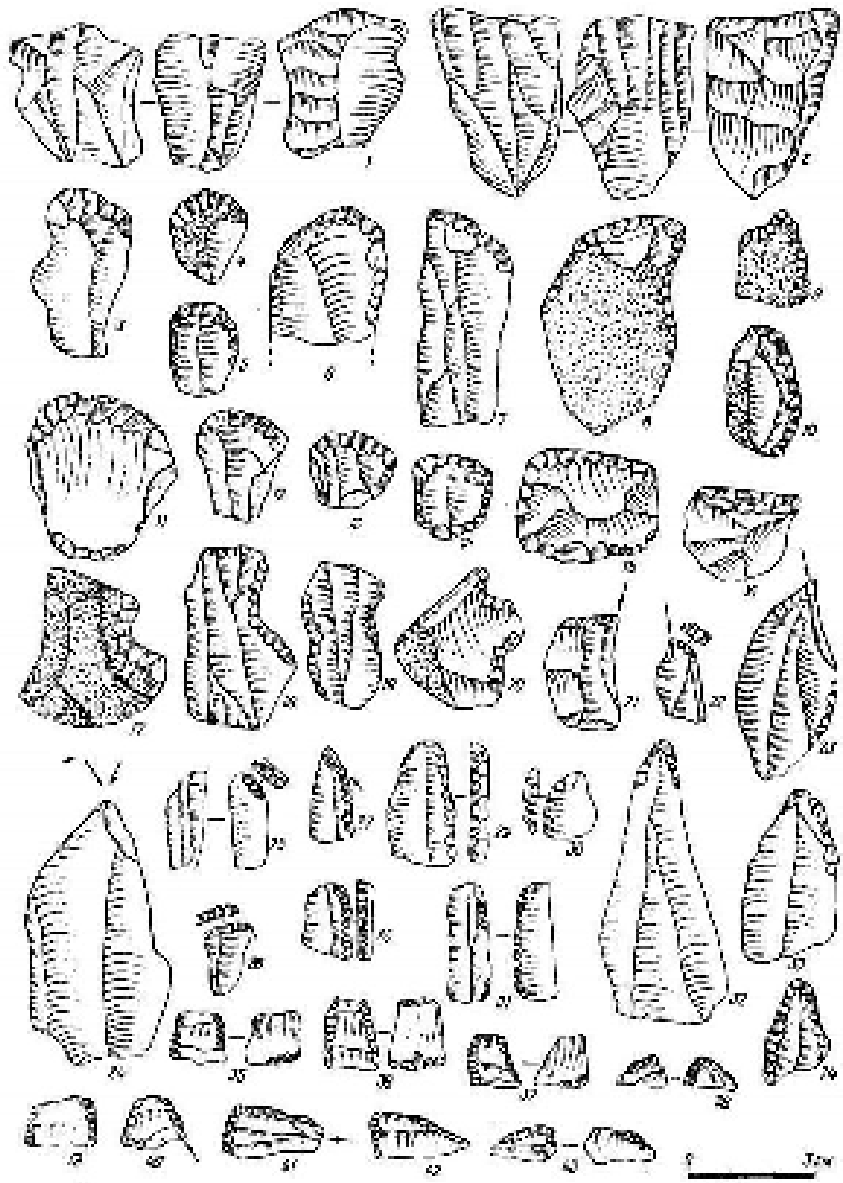

Forrás: *Р.Т., Грибович – Л.Г., Мацкевой – Н.А., Пелещишин – В.П., Савич – А.П., Черныш:* Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья i. m. 86.

2.3. Neolitikum (újkőkor, csiszoltkő-korszak)

Az emberiség kőkorának végső szakasza, a neolitikum jelenlegi ismereteink szerint a Közel-Keleten jelent meg legkorábban, ahol a vadászó-gyűjtögető közösségek már nemcsak szezonálisan telepedtek meg egy adott helyen, hanem generációkon keresztül helyben maradtak, majd állandó településeket létrehozva növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, illetve az anyagi kultúra alapvető átalakításával egy teljesen új kultúra hordozóivá váltak. A neolit forradalom megoldást jelentett a vadászó-gyűjtögető életmód válságára, és egyben megadta a kezdőlökést a civilizációk létrejöttének folyamatához. Az emberiség történelmének egyenlőtlen fejlődése a neolitikum időszakában is szembetűnő volt: miközben a Termékeny Félhold területén már fejlett újkőkori közösségek éltek gyakorlatilag mindenféle neolitikus vívmánnyal, addig a Kárpát-medencében a mezolitikus hagyományok léteztek. A Kárpát-medence neolitizációja a Kr. e. 6. évezredben kezdődött, akkor jelent meg a régióban az újratermelő gazdálkodás, és ezzel kezdetét vette a mai Kárpátalja területén is a csiszoltkő-korszak.

A neolitikum első leleteit Lehoczky Tivadar írta le, majd a következő évtizedekben kutatók egész sora foglalkozott a régió újkőkorával. Lessek Ferdinánd a cseh érában elsőként írt az erődített települések és a cölöpös házak meglétéről a kárpátaljai lelőhelyeken. Jankovich József az 1930-as években ugyancsak hasonló véleményt fogalmazott meg, ő volt az első régész, aki általános képet festett a mai Kárpátalja területének neolitikumáról, amelyet közel 50 lelőhely alapján állított össze. A cseh korszakban ki lehetne emelni még a Zatlukál fivéreket, illetve Jaroslav Böhmöt, akik új lelőhelyek felfedezésével és a leletek kulturális hovatartozásával is foglalkoztak. A második világháború időszaka alatt a neolitikum kutatása szünetelt, majd a régió Szovjetunióhoz való csatolása után Fegyir Potusnyak, Mikola Pelescsisin, Mihajlo Potusnyak, Balahuri Eduárd munkásságának köszönhetően újra a figyelem középpontjába került. A nagyobb ásatási munkálatok az 1970–80-as években zajlottak Sztepan Penyak vezetésével, amikor egy sor lelőhelyen végeztek szakszerű feltárásokat. A kutatási eredményeknek köszönhetően kiderült, hogy a neolitikumban az emberi közösségek a Kárpátok előhegységi területei és a síksági vidékek találkozásánál telepedtek meg, elsősorban folyók, tavak vagy mocsarak partján.[13] A korszak a Kr. e. 6. évezreddel kezdődött, és az 5. évezredben ért véget.

[13] *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 31–37.

3. ábra *A Körös kultúra emlékei a mai Kárpátalja területének lelőhelyeiről*

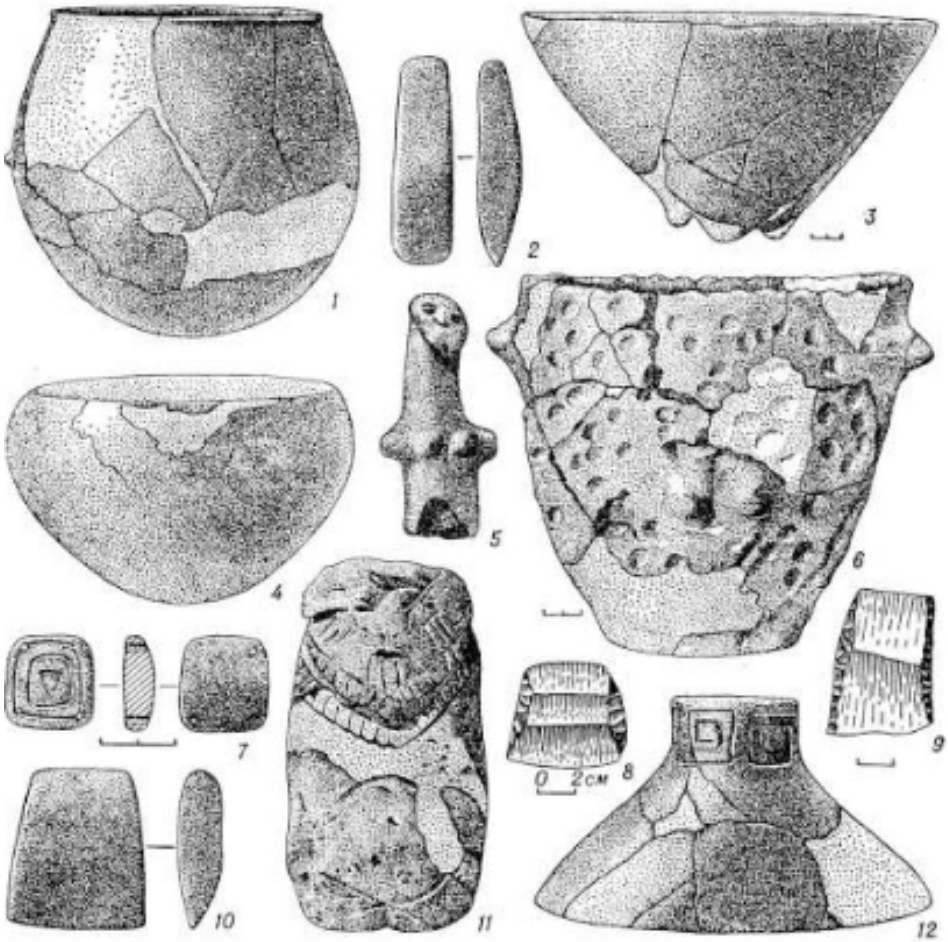

Forrás: *М.Ф., Потушняк:* Неолит Закарпатья: культуры Криш и расписной керамики. In: Археология Украинской ССР. Киев 1985. Том 1. 141.

A korai neolitikumban a mai Kárpátalja területén Európa legősibb újkőkori kultúrája élt, ez volt a Körös kultúra. A legjelentősebb lelőhelyeit Zápszony (Kis-hegy), Beregszász (Kerek-hegy) és Szernye (Szerne) (Kis-mező) mellett találták meg a régészek. Az anyagi kultúra elemei között a régészek a kerámiák különböző kategóriáit különítették el: a mindennapi használati célokra szánt edények mellett az ünnepi vagy rituális formák is előfordultak gazdag díszítési elemekkel. Az agyagból készült tárgyak között gyakoriak voltak a nőket ábrázoló szobrocskák, továbbá az állatábrázolások, illetve a lakóházak modelljei. A kőből készült használati tárgyak egy része

pattintott (pengék, nyílhegyek főleg obszidiánból), ugyanakkor a neolitikum időszakának megfelelően megjelentek a csiszolt eszközök is (balta, véső, ár).

A Körös kultúra településein az emberek elsősorban növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, de a vadászat és a halászat is fontos szerepet játszott. A szellemi kultúrájukról egyelőre keveset tudunk, temetőket nem sikerült feltárni, a realisztikus vagy elvont női ábrázolások a társadalom matriarchális berendezkedésére utalnak. A Körös kultúra Kr. e. 6000 körül jelent meg, majd a festett edények kultúrájának térhódításával tűnt el a mai Kárpátalja területéről.

3. kép *A zápszonyi neolitikus település agyagedényei*

Forrás: *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 256.

A festett edények kultúrájának lelőhelyei a Körös kultúra természetföldrajzi környezetéhez hasonló vidékeken fordulnak elő (Nevetlenfalu /

Gyakove/, Dercen, Ungvár, Nagyláz /Veliki Lazi/, Korláthelmec /Holmec/, Rafajnaújfalu /Rafajnove/, Nagypalád /Velika Palagy/, Szernye, Munkács, Kisgejőc /Mali Hejivci/, Zápszony). A feltárt településeken földbe mélyített házakat, gazdasági jellegű gödröket, tűzhelyeket tártak fel a régészek. Az anyagi kultúrájuk sajátságos eleme az edények új díszítési módja – a festés. Az edényekre a vonalas és spirális díszítéseket fekete festéssel vitték fel. A mindennapi használatra szánt edényeket nem díszítették túl, ezeken az ujjbenyomásos motívumok vannak jelen. A vastag falú edények mellett gyakoriak a sokkal jobb minőséget képviselő, gazdagon díszített, vékonyabb falú változatok. A kultúra pattintott kőeszközei – a körösihez hasonlóan – itt is elsősorban obszidiánból készültek, a csiszolt eszközöket pedig különböző más kőzetekből készítették.

A festett edények kultúrájának képviselői elsősorban növénytermesztéssel foglalkoztak, de kiegészítő gazdálkodási ágazatokként a vadászatot, halászatot és a gyűjtögetést is ki kell emelni. Az új kultúra kialakulása a Körös kultúra fejlődésének végső szakaszával állhat összefüggésben, a festett edények népessége gyakorlatilag benépesítette a korábbi elhagyott területeket.[14] Jelenleg közel 80, a festett edények kultúrájához köthető lelőhelyet ismerünk a Felső-Tisza vidékéről, ezeknek kora a Kr. e. 5500–5000 közötti időszakra tehető.

A neolitikum késői szakaszában jelent meg vidékünkön a Tisza kultúra, amelynek fejlődése a Kr. e. 5000–4500 közötti időszakra tehető. Lelőhelyeit a Munkács melletti Kis-hegyről, Nagylázról, Dercenből ismerjük.[15]

A neolitikum végével lezárul az emberiség történetének egyik meghatározó időszaka – a kőkorszakok, és kezdetét veszi az a periódus, amelynek az egyik legjelentősebb innovációja a fémek megmunkálása lesz, majd a társadalmi-gazdasági folyamatok elvezetnek az első civilizációk megjelenéséhez.

2.4. Rézkorszak (eneolitikum, kőrézkor)

Az első fémek megismerésével (réz, arany) az emberek egyáltalán nem mondtak le a kőből és csontból készült eszközökről, sőt, a pattintott és csiszolt kőeszközök még a későbbi vaskorszakban is előfordultak. Ugyanakkor, a kerámiakészítéshez kialakított tűzhelyekben, kemencékben már akkora hőmérsékletet tudtak előállítani, amely a fémek megolvasztására is alkalmas volt. A rézkorszak megjelenése a különböző te-

[14] *М.Ф., Потушняк:* Неолит Закарпатья: культуры Криш i. m. 139–150.
[15] *Р.Т., Грибович* et. al: Археология Прикарпатья i. m. 119.

rületeken más-más időben ment végbe, a közép-európai régióban erre valamikor a Kr. e. 4500 körül került sor, de akkor a természetben megtalált rézércet még nem olvasztással munkálták meg. A rézkorszak vége a Kr. e. 3600 körüli időszakra tehető.

A korszak első felében a természetben előforduló rézércet hidegkovácsolással alakították eszközökké, ugyanakkor a használóik számára nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a szerszámok nem eléggé erősek a mindennapi munkavégzéshez. Minden bizonnyal ezért is használtak jelentős arányban még kőből készült eszközöket a rézkor, majd pedig a bronzkor időszakában is, amikor a rezet már más fémekkel ötvözve alkalmazták a használati tárgyak legyártásához.

A mai Kárpátalja területén az első rézeszközök felfedezése Lehoczky Tivadar nevéhez fűződik, aki a 20. század elején Havasalja (Tibava) és Nagylucska (Veliki Lucski) településekről származó réztárgyakat vásárolt egy kovácsmestertől. Az említett településeken később valóban sikerült rézkori lelőhelyeket azonosítani. Maga Lehoczky az első rézkori lelőhelyeit a Beregszász melletti Ardai-hegyen, továbbá a munkácsi Kis-hegyen fedezte fel, Nagyláz településen pedig Ploténi Jenő tárt fel egy sírhelyet 1902-ben. A csehszlovák érában a Zatlukál fivérek, Jankovich József és Jaroslav Böhm folytattak kutatásokat, az egyik legjelentősebb felfedezésként a Beregdéda (Dijda, korábban Gyidove) melletti Hompolyog nevű lelőhelyet lehetne kiemelni. A szovjet érában Kosztyantin Bernyakovics, Fegyir Potusnyak, Mihajlo Potusnyak, Mikola Pelescsisin, Balahuri Eduárd kutatták a mai Kárpátalja rézkori lelőhelyeit. A régészeti ásatások anyagából és a felszíni leletek alapján sikerült felvázolni a vidék rézkori történetét, amelyben a Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr és Baden kultúrák játszottak meghatározó szerepet.[16]

A rézkor korai és középső szakaszában a Tiszapolgár és Bodrogkeresztúr kultúrák lakossága élt a mai Kárpátalja területén.[17] A Kr. e. 5. évezred második felében megjelenő Tiszapolgár kultúrát 12 lelőhely és egy temető anyagi kultúrája alapján ismerjük. A Beregszász, Dercen, Kisgejőc és Zápszony mellett felfedezett rézkori lelőhelyeken a régészek cölöpös házak nyomait fedezték fel, amelyeknek falait vesszőből fonták és agyaggal tapasztották be. A Bodrogkeresztúr kultúrához sorolt lelőhelyeket az ungvári járási Hegyfark és az egykori ilosvai, ma huszti járási Szajkófalva (Oszij) települések mellett fedezték fel. A kultúra a Kr. e. 4000–3600 közötti időszakban létezett.

[16] *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 50–54.
[17] *Kobály J.:* Sine ira et studio i. m. 18.

4. kép *Rézkori tárgyak kárpátaljai lelőhelyekről*

Forrás: *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 256.

Az említett kultúrák agyagedényeit legtöbbször bekarcolt vonalakkal vagy festéssel díszítették, gyakoriak a madár- vagy kígyófejet ábrázoló tapasztott díszek. Agyagból készült női szobrok, súlyok és egyéb tárgyak is előkerültek. A kőből készült használati tárgyak között a pattintott kőeszközök obszidiánból vagy az erre a korszakra jellemző volhíniai kovából készültek, továbbá a régészek nagy számban fedeztek fel csiszolt eszközöket (balták, vésők stb.). A rézkor ezen szakaszában jelennek meg az első rézből készült eszközök: csákányok, vésők, halászhorgok, továbbá dísztárgyak. Ugyancsak a rézkorra jellemző még néhány újítás: a csontvázas temetkezések mellett megjelenik az urnás temetkezés, halottégetéssel, illetve megjelennek az aranyból készült dísztárgyak, ékszerek.

A Baden kultúra nyugati irányból érkezett, a lakossága átvette a tiszapolgári népesség helyét, lelőhelyeiket elsősorban a Nagyláz, Munkács, Hegyfark (Pidhorb), Szajkófalva, Kisgejőc, Beregszász, Zápszony települések környékéről ismerjük. A földbe mélyített házakban élő népesség anyagi kultúrája elsősorban a kerámiáik díszítése által különíthető el. A bekarcolt vonalakkal díszített edényeken párhuzamos vonalak, geometriai alakzatok figyelhetők meg (háromszögek, rombuszok stb.).

A kőeszközök között ki kell emelni a kovából vagy obszidiánból készült nyílhegyeket, a csiszolt harci baltákat, továbbá az átfúrt csiszolt bal-

tákat, kalapácsokat. A főleg állattenyésztéssel foglalkozó lakosság a mai Kárpátalja területének előhegységi és síksági részének átmeneti vidékeit uralta a rézkor végső szakaszában, és nem kizárt, hogy szerepe volt az első bronzkori közösségek létrejöttében.[18]

A rézkorszak idejében jelennek meg az első civilizációk a Közel-Keleten, Észak-Afrikában és Ázsia déli részén. A mai Kárpátalja területe és vele együtt a Kárpát-medence népessége nem volt közvetlenül részese ennek a folyamatnak, de a későbbi korszakokban az intenzív kereskedelemnek köszönhetően vidékünk lakossága is bekapcsolódott a népek közötti kapcsolatrendszerek világába.

2.5. Bronzkorszak

A bronz az emberiség által készített első fémötvözet, amely rézből és ónból, néha más fémek hozzáadásával készült. A rézhez képest előnyösebb fizikai tulajdonságai miatt sokkal könnyebb volt megolvasztani, feldolgozni és használati tárgyakat készíteni belőle. A bronz alkalmas volt a mindennapi eszközök, fegyverek, edények és ékszerek elkészítésére is, ezért a bronzkorszakban jelentős mértékben elterjedt a különböző kultúráknál, továbbá elősegítette a kereskedelmi útvonalak sűrű hálózatának megjelenését. A mai Kárpátalja területén, azon belül is az egykori Bereg vármegyében az 1840-es évekből gazdag bronzkincsleletek kerültek elő, így Lehoczky Tivadar volt az első vidékünkön, aki rendszeresen gyűjtötte és publikálta az újabb és újabb leleteket.

A bronzkor nemcsak az első fémötvözet felfedezésével hozott újításokat az emberiség életében, hanem – amint arra már Lehoczky is felhívta a figyelmet – a korszakban olyan új kerámiaedények jelentek meg, amelyek mind a megformálásukban, mind pedig a díszítésükben eltértek a korábban megszokottaktól. Vidékünk első régészén kívül Lessek Ferdinánd, majd pedig Jankovich József is aktívan foglalkozott a bronzkori emlékekkel, de Lehoczkytól eltérően ők már a leletek kulturális hovatartozását és a datálásukat is megpróbálták elvégezni. Lessek írt először arról, hogy Kr. e. 1600-tól a Kárpát-medence népeire erősen hatni kezdett a mükénéi bronzipar. A Zatlukál fivérek rézkorral foglalkozó munkáikban kulturális kapcsolatok kimutatására vállalkoztak a kárpátaljai és más vidékek közösségei között. Munkájuknak köszönhetően először sikerült részletes információkat kapni

[18] *М.Ф., Потушняк:* Полгарская и баденская культуры Закарпатья. In: Археология Украинской ССР. Киев 1985. Том 1. 291–305.

a bronzkori lakosság temetkezési szokásairól. A munkácsi járási Szánfalva (Sztanovo) településen végzett ásatásaik alapján tudjuk, hogy az ott élő bronzkori lakosság halottégetéses temetkezést alkalmazott, urnába gyűjtötték a halott maradványait, majd néhány rituális edénnyel együtt elhelyezték a sírgödörben. Ugyancsak jelentős bronzkori kulturális kapcsolatokat mutatott ki a csehszlovák érában Jaroslav Böhm, aki külön taglalta a bronzkor különböző szakaszainak problémáit és a vaskorba való átmenet kérdését.

4. ábra *Bronzból készült tárgyak az Ottomány kultúra lelőhelyeiről*

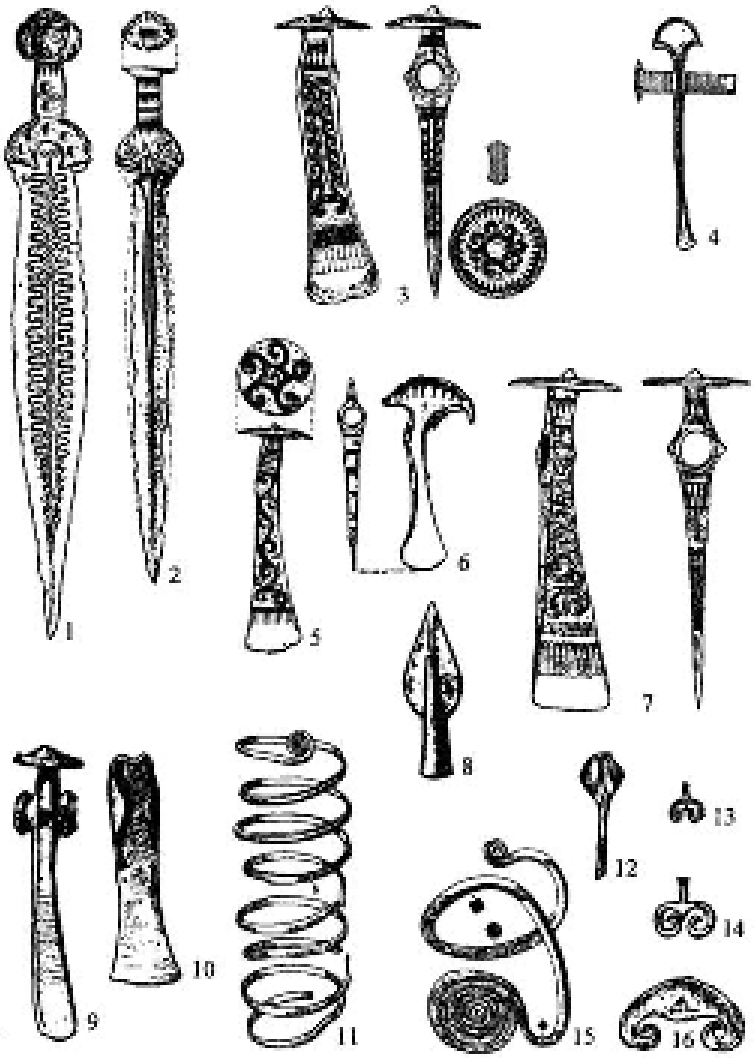

Forrás: *В., Котигорошко:* Верхнє Потисся в давнину. Ужгород 2008. 72.

A szovjet éra 40-es és 50-es éveiben folytatódott a bronzkor kutatása, itt elsősorban az amatőr régészt, Fegyir Potusnyakot kell kiemelni, aki több tíz települést és temetőt fedezett fel, gyűjtötte, leírta, majd pedig átadta a honismereti múzeumnak a régészeti leleteket. Ebben a korszakban tevékenykedett Kosztyantin Bernyakovics, aki 1961-ben külön monográfiát szentelt a vidék bronzkori leleteinek. Az 1970-es évektől az Ungvári Állami Egyetemen oktató Balahuri Eduárd végzett jelentős kutatásokat a bronzkort illetően. Az évente megtartott régészeti terepidényeknek, a rendszeres kutatómunkának köszönhetően lelőhelyek egész sorát sikerült feltárni az 1970–80-as években. Ugyancsak ebben a korszakban tevékenykedett Sztepan Penyak, aki a tudományos akadémia Régészeti Intézetének expedícióvezetőjeként végzett ásatásokat.[19] A szovjet korszak után a rendszeres kutatások időszaka is véget ért, a független Ukrajna időszakából egyedül Kobály József régészt, helytörténészt lehet kiemelni, aki szakmai tevékenységének jelentősebb részében a kárpátaljai bronzkor problémáit kutatja. Jelenlegi ismereteink szerint a bronzkorszak vidékünkön Kr. e. 2900 körül kezdődött, a korai szakasza Kr. e. 2000 környékéig tartott, majd a középső Kr. e. 1600-ig, a késői pedig a vaskorszak kezdetéig, Kr. e. 800-ig.

A mai Kárpátalja területén a bronzkorszak a zsinegdíszes edények, illetve a Nyírség kultúrák megjelenésével kezdődött. Ez volt a bronzkor korai szakasza, a legfontosabb lelőhelyeket pedig Nevetlenfalu, Forgolány (Forholany, korábban Gyivicsne), Nagypalád, Tiszaszászfalu (Szaszove), Munkács, Dercen, Nagydobrony (Velika Dobrony) és Tiszapéterfalva (Pijterfolvo, korábban Petrovo). A Zsinegdíszes kultúra népessége, amely kurgánokban temetkezett (innen kapta a nevét a kelet-szlovákiai halomsíros csoport), északi irányból érkezett a mai Kárpátalja vidékeire. A korai bronzkor másik nagy kultúrája, a Nyírségi déli hatások alatt alakult ki a korábban itt létező rézkori Baden kultúra alapjain. A korai bronzkor lakossága túlnyomórészt földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott, a településeik elhelyezkedése is erre utal: a síksági, jól termő földeken a földművelésre helyezték a hangsúlyt, az előhegységi területeken pedig az állattenyésztésre. A lakóházaik változatosak voltak, földbe mélyített és földfelszíni házakat is építettek, igazodva a környezet adta lehetőségekhez. A bronzkorszak ezen szakaszából főleg agyagedény- és kőeszközmaradványokat ismerünk, a szellemi kultúra rekonstrukciójára gyakorlatilag nincs lehetőség.[20]

[19] *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 63–77.
[20] *М.Ф., Потушняк:* Полгарская и баденская культуры і. m. 391–397.

5. ábra *Bronzból készült tárgyak a Sztánfalvi kultúra lelőhelyeiről*

Forrás: *Э.А., Балагури:* Культура Становo. In: Археология Украинской ССР. Киев 1985. Том 1. 478.

A középső bronzkor vidékünkön hatalmas változásokat hozott mind az anyagi, mind pedig a szellemi kultúra terén. Az Ottomány (Füzesabony) kultúra jelentős területi elterjedéssel rendelkezett a mai Magyarország, Szlovákia, Ukrajna és Románia vidékein, minden bizonnyal jelentős kapcsolatrendszert épített ki a későbbi sztánfalvi népességgel. Az Ottomány kultúra települései kisméretűek, természetesen védett területeken vagy pe-

dig folyók partján helyezkedtek el. A jelentősebb lelőhelyeket Beregszász, Déda, Kovászó, Nevetlenfalu, Péterfalva, Nagypalád és Tiszaszászfalu mellett fedezték fel a régészek. Lakóházaikban a kerámiamaradványokon kívül gyakran találtak kemencéket. A kultúra lakossága egyaránt alkalmazott csontvázas és halottégetéses temetkezéseket, de a korszak végére csak az urnás temetkezési forma maradt domináns.[21]

A Felső-Tisza-vidék középső bronzkora tehát jelentős fejlődést ért el a bronzöntés és az edénykészítés technológiájának terén, a szerteágazó kulturális kötelékek mellett az egyre intenzívebb kereskedelmi kapcsolatok pedig lehetővé tették, hogy az időszak harmadik periódusára a vidék elérje fejlődésének virágkorát. A késői bronzkorban jelentős migrációs események történtek a Kárpát-medencében: nyugati irányból a Halomsíros kultúra lakossága érkezett a medencébe, a keletebbre élő közösségeknek pedig északi, illetve keleti irányba kellett vándorolniuk.

Erre a korszakra jellemző a Felsőszőcs vagy Sztánfalvi kultúra megjelenése, amely olyan gazdagon díszített agyagedényeket készített, amelyeken már megjelenik a spiráldíszítés, a Nap-szimbólum, és ezzel együtt jelentős hatások figyelhetők meg a Földközi-tenger keleti vidékeire jellemző, a mükénéi kultúrkörhöz tartozó népességgel. A Sztánfalvi kultúra lakossága saját bronzöntő műhelyekkel rendelkezett, erre utalnak a nevetlenfalui ásatások eredményei. A mai Kárpátalja első sóbányászai is a Sztánfalvi kultúra képviselői voltak, az Aknaszlatina környéki lelőhelyeken a Kr. e. 15–14. századból származnak a legkorábbi bronzkori leletek. A régészeti kultúra lelőhelyei a mai Szlovákia, Magyarország, Ukrajna és Románia területén egyaránt előfordulnak, települések és temetők formájában egyaránt. A mai Kárpátalja területén számos ásatás zajlott a kultúra feltárása érdekében, többek között Nevetlenfaluban, Fertősalmáson (Zabolottya), Nagypaládon, Tiszabökényben (Tszobikeny, korábban Bobove), Szőlősegresen (Olesnik), Kovászón, Szentmiklóson, Ungváron. A Sztánfalvi kultúra településein négyzet vagy ovális alaprajzú házak fordultak elő, az előbbiek felszíniek, cölöpös szerkezettel és fonott, agyaggal tapasztott falakkal rendelkeztek, az utóbbiak pedig földbe mélyítettek voltak. A házakban kemencék és tűzhelyek maradványaira bukkantak, agyagedényekre, kőeszközökre, és néhol bronzeszközök is előfordultak. A kultúra lakossága a halottégetést alkalmazta, az elhamvasztott emberek maradványait megtisztították a hamutól, és urnába helyezték. A sírhely-

[21] *Э.А., Балагури:* Культура Отомань. i. m. 420–428.

ben szegényes mellékletek fordulnak elő, legtöbbször néhány gazdagon díszített agyagedény, ritkábban kovából készült nyílhegyek (Sztánfalva). A sztánfalvi népességhez köthető régészeti leletanyag, illetve a lelőhelyek területi elhelyezkedése arról tanúskodik, hogy a gazdaság alapját a földművelés és az állattenyésztés jelentette. A halászat és a vadászat ugyancsak fontos volt, ehhez megvoltak a kedvező feltételek a kultúra elterjedési területén. A földművesek bronzból készült sarlóval arattak, a változatos tipológiájú agyagedényeket kézzel készítették, a korongot még nem ismerték. A mindennapi használatra szánt edények mellett agyagból készítettek játékfigurákat is: lakóházakat, szekereket és kemencéket. A kultúra életében fontos szerepet játszott a bronzöntés, mindennapi használati tárgyakat, fegyvereket és ékszereket egyaránt készítettek belőle, ugyanakkor a régészek számára az is nyilvánvalóvá vált, hogy a bronztárgyak egy részét a mai Románia vagy Nyugat-Európa területéről hozták erre a vidékre. A kereskedelmi útvonalak keleti irányba is húzódtak, erről tanúskodnak az Uzsoki- és Vereckei-hágók közelében megtalált bronzkincsek. A mai Kárpátalján ebből a korból bronz- és aranykincsek egyaránt előkerültek (Nevetlenfalu, Balazsér /Balazser/, Hetyen /Heten/).[22]

5. kép *A Sztánfalvi kultúra agyagedényei*

Forrás: *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 256.

A Kr. e. 12. században egy újabb közösség jelent meg a mai Kárpátalja területén, a nyugati irányból érkező Gáva kultúra, amely egy magyarországi lelőhelyről kapta a nevét. A késői bronzkorban létező népesség magas szinten művelte a bronzöntést, ebből a korszakból közel 80 bronz-

[22] *Э.А., Балагури:* Культура Становo. In: Археология Украинской ССР. Киев 1985. Том 1. 473–481.

és aranykincset ismerünk. A kultúra lakossága ugyancsak elhamvasztotta a halottjait, kurgánokba temetve a maradványaikat. A régészeti leletek arról tanúskodnak, hogy a Gáva kultúra lakossága átkelt a Kárpátokon, és eljutott a mai Lengyelország területére, valamint Nyugat-Ukrajna más megyéibe. A gávai népesség kultúrája hídként kötötte össze a mai Kárpátalja késői bronzkorát és a korai vaskorszakot.[23]

2.6. Vaskorszak

Az emberiség a Kr. e. 2. évezredben ismerte meg a vasérc olvasztásának technológiáját. Először a hettiták jöttek rá arra, hogy a Föld legelterjedtebb ércét gyakorlatilag mindenféle tárgy elkészítéséhez alkalmazni lehet. Valójában már az ókori egyiptomiak is használták a vasat kisebb rituális tárgyak elkészítéséhez a Kr. e. 3. évezredben, de azt a vasat nem bányászat által nyerték, hanem a lezuhant meteoritokból nyerték ki. Európában először az ókori görögök, majd pedig más népek is átvették a vaskohászat technikáját. Ehhez már adottak voltak a technológiai körülmények, hiszen a bronzkor végére a közösségek megfelelő kemencékkel rendelkeztek a magasabb hőfok elérése érdekében. A vasérc olvadási pontja sokkal magasabb a bronzhoz képest, a vas megolvasztásához közel 1500 Celsius-fokos hőmérséklet szükséges (a bronz esetében ez kb. 900 Celsius-fok).

Vidékünkön először Lehoczky Tivadar gyűjtött és írt le vaskori leleteket.[24] A 19. század végén és a 20. század elején a vaskort két részre osztották: korai és késői szakaszra. Ez a felosztás a mai napig érvényben maradt, és általában a Kr. e. 1. évezredet fogadjuk el a vaskor időszakának.

A mai Kárpátalja területén a korai vaskor a bronzkori gyökerekkel rendelkező Gáva kultúra továbbélésével kezdődött. A kultúrát települések, temetők és kincsek alapján is jól ismerjük, a lelőhelyek ásatása az elmúlt évszázad második felében, a szovjet érában volt különösen intenzív. A Gáva kultúra vaskori periódusában a települések kisebb folyók partján vagy pedig meredek lejtőjű dombok, hegyek csúcsán jöttek létre, az utóbbi esetben erődített településekről beszélhetünk. A jelentősebb lelőhelyek Dercen, Nagypalád, Ungvár, Péterfalva, Salánk, Szőlősegres, Nevetlenfalu, Tiszabökény mellett kerültek elő. A gávai településeken a házak négyzet alaprajzúak voltak, felszíni és földbe mélyített változatok is előfordultak, mindegyikben megtalálhatóak a tűzhelyek és kemencék maradványai. A házak mellett a

[23] *Kobály J.:* Sine ira et studio i. m. 25.
[24] *Lehoczky Tivadar:* Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére. Munkács 1882 t. I., 1912. t. II. 36.

régészek gazdasági jellegű gödröket tártak fel, amelyekben agyagedény-töredékek mellett gyakran egészben maradt edények is előfordultak. A hegytetőkön a gávaiak erődített településeket hoztak létre, amelyeket sáncokkal vettek körbe. Ezekre a településekre gyakran több út is vezetett, amelyeket kapukkal zártak el. A legismertebb vaskori erődített települést ebből a korszakból a Kölcsény (Kolcsine) melletti Tupcsa-hegyről ismerjük, de Árdánháza (Ardanove), Ilosva, Bilke (Bilki) és Aknaszlatina (Szolotvino) mellett is feltártak a régészek hasonló objektumokat. A vaskori Gáva kultúra lakossága elhamvasztotta halottjait, a maradványokat agyagurnába helyezve temették el a sírgödrökbe, szegényes, néhány edényből álló melléklettel. Az anyagi kultúra terén a vaskori gávai lakosság a korábbi időszak alapjain fejlődött tovább, változatos edényformákat alkalmazott, fejlett bronzöntési technológiával rendelkezett.[25] A kultúra a kárpátaljai vaskor korai szakaszának első felében létezett, vagyis a Kr. e. 8–7. században, megszűnésének egyik lehetséges okaként azt a migrációs hullámot lehet megnevezni, amelynek folyamatában különböző irányból különböző népek érkeztek a Kárpát-medencébe. A helyi lakosság az erődített településeken védekezett a betörő közösségek ellen, és ebből a korszakból származik számos kincslelet, amelyeket akkoriban rejtettek el a föld alá.

A Gáva kultúra népességét a korai vaskorszakban a Kustánfalvi kultúra váltotta, amely nevét egy munkácsi járási lelőhelyről kapta (Kustánfalva, Kustanovicja). A korai vaskor második szakaszát a történészek szkítakornak is nevezik, és a régészeti leletek egy része arra utal, hogy ez a keletről érkező nomád nép is nagy hatással volt a kustánfalvi népességre. A szkíták hatásáról tanúskodnak az Árdánháza mellett megtalált tőr, a benei bronzhydria stb.[26] A Kustánfalvi kultúra településeit elsősorban az előhegységi területeken fedezték fel, kisebb számban a síkvidéki vidékeken is előfordulnak, a gazdaságuk alapját a felszínformák határozták meg. Az ungvári járási Kisgejőc és Mélyút települések mellett feltárt lakóházak felszíniek és földbe mélyítettek, bennük kemence és tűzhely, illetve agyagedények maradványaira bukkantak a régészek. A házak mellett gazdasági jellegű és szemétnek szánt gödröket fedeztek fel a kutatók. A kustánfalvi népesség elhamvasztotta halottjait, a maradványokat általában urnákba helyezték, majd a mellékletekkel együtt halomsírba temették el. A talajból és kövekből emelt kurgánok átmérője elérhette a 20 métert, magasságuk akár a 3 métert. A kustánfalviaknál előfordulnak tömeges temetkezések is, ahol

[25] *C.I., Пеняк – H.C., Пеняк:* Археологія Закарпаття i. m. 111–117.
[26] *Kobály J.*: Sine ira et studio i. m. 25., 27.

egy-egy kurgánban több urnát helyeztek el. A temetkezési helyek feltárása alapján a régészek arra a következtetésre jutottak, hogy a kustánfalviak társadalmánál már jelen volt a vagyoni rétegződés.[27] A korai vaskorszak késői fázisában létező Kustánfalvi kultúra hanyatlása akkor kezdődött, amikor a Felső-Tisza-vidéken megjelent a La Tène kultúra népessége, és az ideérkező kelták átvették a vezető szerepet ebben a régióban.

6. kép *A Kustánfalvi kultúra agyagedényei*

Forrás: *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 256.

A mai Kárpátalja vaskorának késői szakasza a Kr. e. 3. században a La Tène kultúra megjelenésével kezdődött, amely a nevét egy svájci lelőhelyről kapta. A kelta, trák, germán és más törzsek által alkotott kultúra Európa jelentős területeit népesítette be a Brit-szigetektől Skandinávián és

[27] *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 129–132.

a Kárpát-medencén át egészen az Alpokig. Számos újítás fűződik ezekhez a törzsekhez, és ezeknek az innovációknak egy része a mai Kárpátalja területére is eljutott általuk a vaskor második felében.

Vidékünkön Lehoczky Tivadar tárt fel először kelta települést az 1880-as években, a Munkács melletti Gallis- és Lovácska-hegyeken, ugyanakkor a La Tène korból származó leletekkel már korábban is találkozott (azokat még 1844-ben gyűjtötték). A feltárt sírhelyben a helytörténész több tíz ezüstből készült érmét talált, amelyek II. Philipposz és Nagy Sándor makedón uralkodók tetradrachmáinak utánzatai voltak.[28] A Munkács mellett felfedezett leleteken kívül a régészek számos kelta kori lelőhelyet fedeztek fel az 1950-es évektől kezdődően: Déda, Felsőremete (Verhnyi Remeti), Dercen, Újakli (Nove Klinove), Klacsanó (Kljacsanove), Tiszaújlak (Vilok), Szőlősegres, Csepe (Csepa), Patakos (Packanyove), Rát (Ratyivci), Szerednye, Ungtarnóc (Tarnyivci) stb. települések mellett.[29] A kelta kori települések a Tisza menti térségeken és az előhegységi területeken jöttek létre, ehhez alkalmazkodva foglalkoztak földműveléssel és állattartással. A lelőhelyeken feltárt lakóházak földbe mélyített épületek voltak, jelentős mennyiségű kiégetett agyagból készült edénnyel, köztük grafitos kerámiákkal. A lakosság a hegyi és a mocsári vasércet bányászta a fémkohászathoz, előbbiből a Munkács környéki hegyekben, utóbbiból pedig a Batár folyó völgyében volt elegendő mennyiség.

7. kép *A Munkács melletti kelta oppidum kerámiái*

Forrás: *B., Котигорошко:* Верхнє Потисся в давнину. Ужгород 2008. 410.

[28] *Lehoczky T.*: Adatok hazánk archeológiájához i. m. 40–74.
[29] *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 142–145.

Külön ki kell emelni a Gallis- és Lovácska-hegyen felfedezett kelta erődített települést, amely bár nem rendelkezett sáncokkal és árkokkal, de az 1980-as évek második felében végzett ásatások bizonyították, hogy kőből készült fal vette körül. A hasonló kelta erődített települést oppidumnak nevezik. A jelenlegi Munkács melletti kelta oppidum stratégiailag jól védhető térszínen épült ki, megfelelő rálátást biztosított a Latorca folyó völgyére, ráadásul a környező hegyek gazdagok vasércben. A településen számos műhely létezett, intenzív fémkohászat zajlott. A kelták voltak vidékünkön az elsők, akik fazekaskorongon készítették az agyagedényeik egy részét, elsőként használtak kézi malmot. Az oppidum egyúttal kereskedelmi központként is szolgált, ugyanis a Latorca völgyén keresztül zajlott a Kelet és Nyugat közötti árucsere, sőt, ebben a korszakban már a pénz is megjelent fizetőeszközként. A kelták a civilizált népek érméinek mintájára készítették a saját pénzüket, hasonló módon jártak el más barbár törzsek is.

A kelta népesség a mai Kárpátalja területén a Kr. e. 2. században veszítette el dominanciáját, a dák törzsek megjelenésének köszönhetően mind a Gallis- és Lovácska-hegyeken található kelta oppidum, mind pedig a La Tène kultúra megszűnt létezni.[30] A Nagyszőlősi járásban található Alsóveresmart (Mala Kopanya) melletti dák erődített településen végzett több évtizedes régészeti munka arra enged következtetni, hogy a vidéken teljes mértékben átalakultak a politikai, etnikai és társadalmi-gazdasági viszonyok.

2.7. A római kor

A mai Kárpátalja területének vaskorszak utáni történelme, amely az időszámításunk első évszázadával kezdődött, részben a helyi gyökerekkel rendelkező lakosság továbbfejlődésével, részben pedig más régiókból ideérkező kultúrák letelepedésével jellemezhető. A korszak a Kr. u. 4. század végéig tartott, és két szakaszra osztható: a korai az első két évszázadot, a késői a következő két századot öleli fel. A római korban vidékünkön a Római Birodalom fejtette ki leginkább hatását a helyi lakosságra, annak politikai, gazdasági és kulturális életére, és itt elsősorban Dacia provinciát kell kiemelnünk az összes többi közül. A fentebb már említett dákokon kívül a mai Kárpátalja nyugati, inkább síkvidéki területén megjelent a Psevor kultúra, amely egy barbár törzzsel, a vandálokkal hozható összefüggésbe, míg a régió keleti felében (Máramarosban) a Kárpáti kurgánok kultúrájának népessége élt.

[30] *Kobály J.*: Sine ira et studio i. m. 29–30.

8. kép *Az alsóveresmarti (kiskopányi) dák erődített település agyagedényei*

Forrás: *В., Котигорошко:* Верхнє Потисся в давнину і. m. 410.

A dákok, miután vidékünkön átvették a vezető szerepet a keltáktól, erődített településeket hoztak létre, temetőket nem ismerünk ebből a korszakból. A legismertebb dák települést 1891-ben fedezte fel Mihalik József nagyszőlősi gimnáziumi tanár. A nagyszőlősi Fekete-hegy alatt, az Alsóveresmart falunál található dák lelőhely kutatása már a szovjet éra elején kezdetét vette, de a jelentősebb régészeti feltárások az 1970-es évek végén és az 1980-as években zajlottak Balahuri Eduárd és Vjacseszlav Kotihorosko régészek vezetésével. A dák erődített település a Kr. e. 1. századtól a Kr. u. 1. századig létezett. A település a Tisza jobb partján, egy közel 80 méter magas dombon helyezkedett el, stratégiailag jól védhető helyen. A régészeti feltárásoknak köszönhetően részletes információk derültek ki a dákok erődített településéről: a felszíni házak cölöpös szerkezetűek voltak, de előfordultak földbe mélyített változatok is, emellett számos melléképületet is felfedeztek a kutatók, továbbá műhelyeket, szemetesgödröket stb. A településen számos műhely létezett, a régészek jelentős mennyiségű használati tárgyat fedeztek fel, különböző típusú agyagedényeket, ugyanakkor dísztárgyakból és ékszerekből, illetve fegyverekből és lószerszámokból kevés került elő. Kotihorosko szerint az adott dák település a tiszai sókereskedelem egyik védőbástyája volt, emellett fontos kézművesközpontként funkcionált, ahol ko-

vácsok, ékszerkészítők, fa- és kőfaragók műhelyei léteztek. A legfontosabb kárpátaljai dák erődített települést a római Traianus császár légiói pusztították el Kr. u. 106-ban.

A másik, kevésbé ismert dák települést Aknaszlatina mellett fedezték fel, de azt egy többrétegű régészeti lelőhelyen belül, amely a bronzkortól egészen a szláv korszakig tartalmazott kultúrrétegeket. Az Aknaszlatinától nyugatra elhelyezkedő dák lelőhely ugyancsak erődített településként működött, területén felszíni és földbe mélyített házak is előfordultak.[31] Ugyancsak a dákokhoz sorolhatóak az 1970–80-as években felfedezett lelőhelyek Badaló (Badalovo), Bátfa (Batfa), Tiszabökény, Tiszapéterfalva, Szőlősvégardó (Pidvinohragyiv), Szőlősegres, Beregdéda, Rát, Kistéglás (Tihlas) és Oroszgejőc (Ruszki Hejivci) mellett, ugyanakkor a régészeti leletanyag alapján nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy ezen települések lakosai valóban a dák etnikumhoz tartoztak, vagy egyszerűen csak a dák kultúra hatása alatt léteztek.[32]

Kronológiailag valamikor a dákok megjelenésének idején tűnt fel a mai Kárpátalja területén egy új kultúra, amely a mai Lengyelország területén alakult ki. A Przeworsk kultúra széles körben elterjedt a mai Nyugat-Ukrajna területén, kárpátaljai sajátosságait pedig az 1970–80-as években végzett kutatásoknak köszönhetően ismerjük. A Przeworsk kultúra első leletei a 19. század végén és a 20. század elején kerültek elő Árdánháza és Szolyva melletti sírokból, ezeket elsőként Lehoczky Tivadar írta le.[33] Abból a korszákból számos egyedi lelet került elő, többek között összehajtott vaskardok, amelyek arra utaltak, hogy rituális temetkezések mellékleteivel állunk szemben. A przeworskiak elhunyt harcosaikkal együtt a szándékosan megrongált kardjukat és más fegyvereiket is eltemették. Szánfalva és Kisábránka (Szmolohovicja) települések mellett is vaskardok kerültek elő, amelyeket a psevoriak anyagi kultúrájához soroltak.

A kezdetben még csak sírok alapján ismert kultúrát a 20. század 60–80-as éveiben folytatott rendszeres kutatásoknak köszönhetően sikerült részletesebben tanulmányozni. A Przeworsk kultúra települései (Asztély, Baranya /Baraninci/, Bótrágy /Batragy/, Bátyú /Batjovo, korábban Vuzlove/, Beregszász, Gálocs /Halocs/, Kovászó, Kisszelmenc /Mali Selmenc/, Rát) és temetői (Kovászó, Kisszelmenc, Batár /Bratove/) a mai Kárpátalja nyugati felében, síkvidéken helyezkedtek el. A településeken felszíni és földbe

[31] *B., Котигорошко:* Верхнє Потисся в давнину i. m. 166., 173–181.
[32] *C.I., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття i. m. 159–160., 164.
[33] *Lehoczky T.*: Adatok hazánk archeológiájához i.m. 45–47.

mélyített házak fordulnak elő, gazdasági jellegű melléképületekkel, jelentős mennyiségű agyagedényleletekkel. A Przeworsk kultúra hordozói elégették halottaikat, a maradványaikat pedig legtöbbször urnákban temették el. Ezzel együtt olyan temetkezési formák is előfordulnak, amikor a halottak maradványai több négyzetméternyi területen, 30 centiméter vastag rétegben keverednek összetört agyagedényekkel, egyéb mellékletekkel, továbbá faszénnel (Kisszelmenc).[34] A temetkezések tehát egyéni vagy tömegsír formájában is jelen voltak. A Psevor kultúra lakosságának etnikai hovatartozása vitát váltott ki a kutatók körében, egyes vélemények szerint vandál, míg mások szerint korai szláv törzsekhez köthető, de olyan elképzelés is létezik, miszerint kelta, germán és szláv elemeket ötvöző kevert népességről van szó. Annyi bizonyos, hogy a Kr. u. 1. évezred első felének története igen bonyolult a Kárpát-medencét illetően, ugyanis a Római Birodalom folyamatosan harcolni kényszerült a különböző barbár vagy épp nomád népekkel, és ez jelentős vándorlási hullámokat váltott ki különböző irányokba. Ilyen körülmények között az archeológia számára is rendkívül nehéz egyértelmű következtetéseket levonni egy-egy régészeti objektum vagy kultúra interpretációjában.

A római kor időszakában a mai Kárpátalja területének keleti tájain – a przeworskitól keletebbre – a Kárpáti kurgánok kultúrájának népessége élt, amely a korábbi lakosság továbbfejlődéséből jött létre. Első leleteit Mihalik József fedezte fel 1891-ben Úrmező (Ruszke Pole) mellett.[35] A kultúra a jellegzetes temetőiről kapta a nevét: a halottakat halomsírokba temették, amelyek csoportokban fordultak elő. A mai Kárpátalja területén mindösszesen két ilyen temetőt ismerünk (az egyik a Huszti járásban található Iza település mellett, a másik pedig Úrmező környékén került elő), míg Ivano-Frankivszk megyében 18 csoportot írtak le a régészek. A temetőkben 3–4 halomsírból tevődik össze 1-1 csoport, amelyeknek száma 3-tól 28-ig váltakozik. A kurgánok átmérője 5–12 méter, magasságuk 0,3–0,7 méter. Ez a temetkezési módszer egyértelműen megkülönbözteti a Kárpáti kurgánok kultúráját az összes többi, azonos időben létező régészeti kultúrától. A Kárpáti kurgánok kultúrájának népessége a temetkezés helyén égette el a halottait, a maradványokat a hamuval és a faszénnel együtt urnában helyezték el, de előfordult, hogy egy kisebb gödörbe történt a temetkezés. Olyan eseteket is leírtak a régészek, amikor a maradványokat egyszerűen az akkori felszínre szórták. A halottak maradványai mellé minden esetben elhelyezték személyes tárgyaikat, majd földhalmot emeltek föléjük.

[34] *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 175–178.
[35] *Mihalik József:* Az úrmezei urnatemető. Archaeologiai Értesítő. (1892) 12. sz. 92.

A kultúra lakossága letelepedett életmódot folytatott, viszont az általuk lakott régiók domborzati viszonyai arra engednek következtetni, hogy az állattenyésztés játszott elsődleges szerepet, a földművelés pedig csak az erre alkalmas szűkebb területeken zajlott. A településeiken felszíni vagy földbe mélyített házakat tártak fel a kutatók, mellettük gazdasági épületeket, szemetesgödröket. A leletanyag között az agyagedények mellett jelentős mennyiségben vannak jelen a jó minőségű, vasból készült használati tárgyak. A régészeti kutatások azt is bizonyították, hogy a Kárpáti kurgánok kultúrája kereskedelmi kapcsolatokat épített ki a délebbre található Dacia provincia lakosságával, a nagyszámú római pénzérme megléte a kultúra lelőhelyein pedig arról tanúskodik, hogy a társadalom rendelkezett egy tehetősebb réteggel.

A Kárpáti kurgánok kultúrája a Kr. u. 2–4. században létezett a mai Kárpátalja területén (Iza, Lipcse /Lypcsa/, Batár, Nagypalád, Sárosoroszi /Oroszijeve/, Tiszapéterfalva, Szőlősegres).[36] Etnikai hovatartozásuk a przeworsk népességhez hasonlóan szintén vitatott, a korszak jelentősebb kutatói szerint a Kárpáti kurgánok kultúráját két etnikai csoport alkotta: a barbárok (gótok és dákok), illetve a korai szlávok.[37]

A római kor a Kr. u. 4. század végén éli végső szakaszát, amikor is az európai földrészen jelentős migrációs hullámok zajlottak, és ezt az időszakot a történelemben a nagy népvándorlás korának szokás nevezni. A migrációs hullámok egyik oka a Kr. u. 4. század végére tehető, amikor a hunok keleti irányból támadták a barbár népek által lakott területeket, így azok nyugati irányú vándorlásra kényszerültek. Ennek megfelelően, a mai Kárpátalja területének Kr. u. 5. századi történelmét a hunok által okozott nagy népmozgások alakították. Akkor jelentek meg ezen a vidéken a gót és a gepida barbár törzsek.[38] Az első gót eredetű régészeti lelet a mai Kárpátalja területén 1886-ban került elő, Mezőkaszony (Koszony) mellett. Lehocky 1896-ban arra a megállapításra jutott, hogy a leletek egy gót sírhelyből származnak.[39] A gepidák történelmi szerepéről egyelőre nincsenek pontos információink vidékünk történelmét illetően, mint ahogy a régészeti és más források hiányában azt sem tudjuk pontosan rekonstruálni, hogy milyen társadalmi, politikai és gazdasági folyamatok zajlottak a mai Kárpátalja területén a szláv törzsek megjelenése előtti évtizedekben.

[36] *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 158–173.
[37] *Л.В., Вакуленко – М.Ю., Смишко:* Культура карпатских курганов. In: Археология Украинской ССР. Киев 1986. Том 3. 126.
[38] *Kobály J.:* Sine ira et studio i. m. 34.
[39] *Lehoczky T.*: Adatok hazánk archeológiájához i. m. 77–81.

2.8. A szláv korszak

A mai Kárpátalja területén a Kr. u. 5. században jelentek meg a szlávok, akikről Jordanes 4. századi gót származású történetíró a „Getica" c. művében írt. Jordanes a szláv népességet három néven említette: venédek (venétek), szklavinok és antok. A történetíró szlávokról szóló leírásait az elmúlt évtizedekben sikerült régészeti leletekkel is alátámasztani, így ma már tudjuk, hogy a szklavinok a Prága (nyugati és déli szlávok), az antok pedig a Penykovo kultúra (keleti szlávok) hordozói voltak. Attól függetlenül, hogy magának a szláv népnek az eredetére és őshazájára számos, egymásnak ellentmondó elmélet létezik, és a tudománynak még sok kérdésre kell választ adnia, a mai Kárpátalja területének korai szláv lakosságát jól be lehet azonosítani az ismert régészeti lelőhelyek alapján. Vidékünket a 6–7. századokban a Prága kultúra népessége, vagyis a szklavinok (nyugati, déli szlávok) törzsszövetségének képviselői lakták (korai szlávok korszaka).

9. kép. *7–8. századi szláv agyagedények a cserlenői lelőhelyről*

Forrás: *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 256.

A kor szláv népességének régészeti objektumait elsősorban a településeik alapján ismerjük. A falvak leggyakrabban vízközeli vagy mocsaras területeken jöttek létre földbe mélyített házakkal. Agyagból készült edényeiket kézzel formálták, korongot nem használtak. A régészek a durva falú kerámiákon kívül vasból készült eszközöket találtak, de összességé-

ben az anyagi kultúrájuk nem tekinthető gazdagnak és változatosnak.[40] Földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, a vaseszközeiket a helyi forrásokból származó nyersanyagokból állították elő.[41] A helyi szláv emlékek első kutatója Lehoczky Tivadar volt, a cseh érában Jankovich József nevéhez köthetőek a további feltárások, de a nagyobb volumenű munkák a szovjet korszakra tehetőek.

Az 1980-as években az Ungvári járásban található Gálocs falu mellett fedeztek fel egy kisebb szláv települést. A régészek által feltárt, földbe mélyített házakban kőből készült kemencéket találtak, az agyagedényeket pedig egyértelműen a Prága kultúrához sorolták. Ugyancsak a 80-as években sikerült feltárni Beregszász mellett egy kisebb szláv települést a gálocsihoz hasonló anyagi kultúrával. A Prága kultúra jelentősebb falusi típusú lelőhelyei mellett ki lehet emelni az 1951-ben Ungvár mellett felfedezett sírhelyet, ahol egy urnát találtak a halott elégetett maradványaival. A halottégetés a temetkezés helyén zajlott, de az urna fölé nem emeltek sírhalmot.[42]

A mai Kárpátalja területének 6–7. századi szláv lakossága tehát szegényes anyagi kultúrával rendelkezett, de a következő századokban jelentős fejlődés figyelhető meg: megjelentek a korongon készült, egyenes és hullámos vonalakkal díszített agyagedények, elterjedtek a halomsírok[43], illetve a régészek nagyságrenddel több lelőhelyet tártak fel a 8–9. század időszakából (Gálocs, Beregszász, Ungvár, Nagygejőc, Kereknye/Koritnyani/, Mélyút, Klacsanó, Ignéc /Znyaceve/, Rahonca /Orihovicja/, Palágykomoróc /Palagy Komarivci/, Palló /Pallo/, Tiszakeresztúr /Perehresztya/, Tiszapéterfalva, Rát, Homok /Holmok/, Csepe, Cserlenő /Cserveneve/, Makkosjánosi /Janosi/). Az említett korszak szláv lakosságának kulturális hovatartozása vitatott, az írásos források hiányában csak a régészeti leletekre lehet hagyatkozni. Az ukrán történetírás gyakran a keleti szláv törzsekkel hozza összefüggésbe a vidék 8–9. századi szláv lelőhelyeit (ószláv korszak), és a Luka-Rajkovecka kultúrához sorolja azokat. Ez a kultúra jelentős területeket foglalt el a Dnyeper folyótól nyugatra. A kárpátaljai régészek eltérő véleményeket fogalmaztak meg, köztük Sztepan Penyak és Pavlo Penyak összefoglaló régészeti művükben úgy fogalmaznak, hogy a 8–9. századi szláv lakosság a mai Kárpátalja területén a Luka-Rajkovecka kultúrtípushoz tartozott, ahhoz hasonló kulturális je-

[40] *Kobály J.*: Sine ira et studio i. m. 35.
[41] *B., Котигорошко:* Верхнє Потисся в давнину i. m. 334.
[42] *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття i. m. 197–201., 204.
[43] *Kobály J.:* Sine ira et studio i. m. 35.

gyeket említenek, de nem azonosítják azzal. Ugyanakkor az 5–9. századi szláv lakosságot a keleti csoportba sorolják, megemlítve a horvátok (fehér horvátok) törzsét is.[44] Kobály József szerint viszont sem régészeti, sem pedig írásos forrásokkal nem lehet bizonyítani, hogy a vidék szláv lakossága abban az időben a keleti szláv törzsek népességéhez tartozott. Véleménye szerint számos kárpátaljai toponímiai adat (Belegrád Tiszaújlak mellett, Balaton Tiszabökény környékén stb.) arra enged következtetni, hogy a lakosság nyugati vagy déli szláv eredetű lehetett.[45] Kétségtelen, hogy a korszak második felének magasabban fejlett régészeti kultúrája körül számos nyitott kérdés maradt, amelyeknek megoldása egyelőre várat magára. Ugyancsak megválaszolatlan a kérdés, hogy a szláv korszak idején melyik államalakulat vagy államalakulatok uralták a mai Kárpátalja területét.

Az viszont tényként állapítható meg, hogy a 9. század végén a mai Kárpátalja területén megjelentek a honfoglaló magyarok, akik a vidék előhegységi és síksági területein valóban szláv lakossággal találkoztak, de vélhetőleg nem a keleti szláv törzsek képviselőivel, hanem a nyugati vagy déli szlávok kultúrájával.

[44] *С.І., Пеняк – Н.С., Пеняк:* Археологія Закарпаття і. m. 205–209., 231–232., 237.
[45] *Kobály J.*: Sine ira et studio i. m. 36.

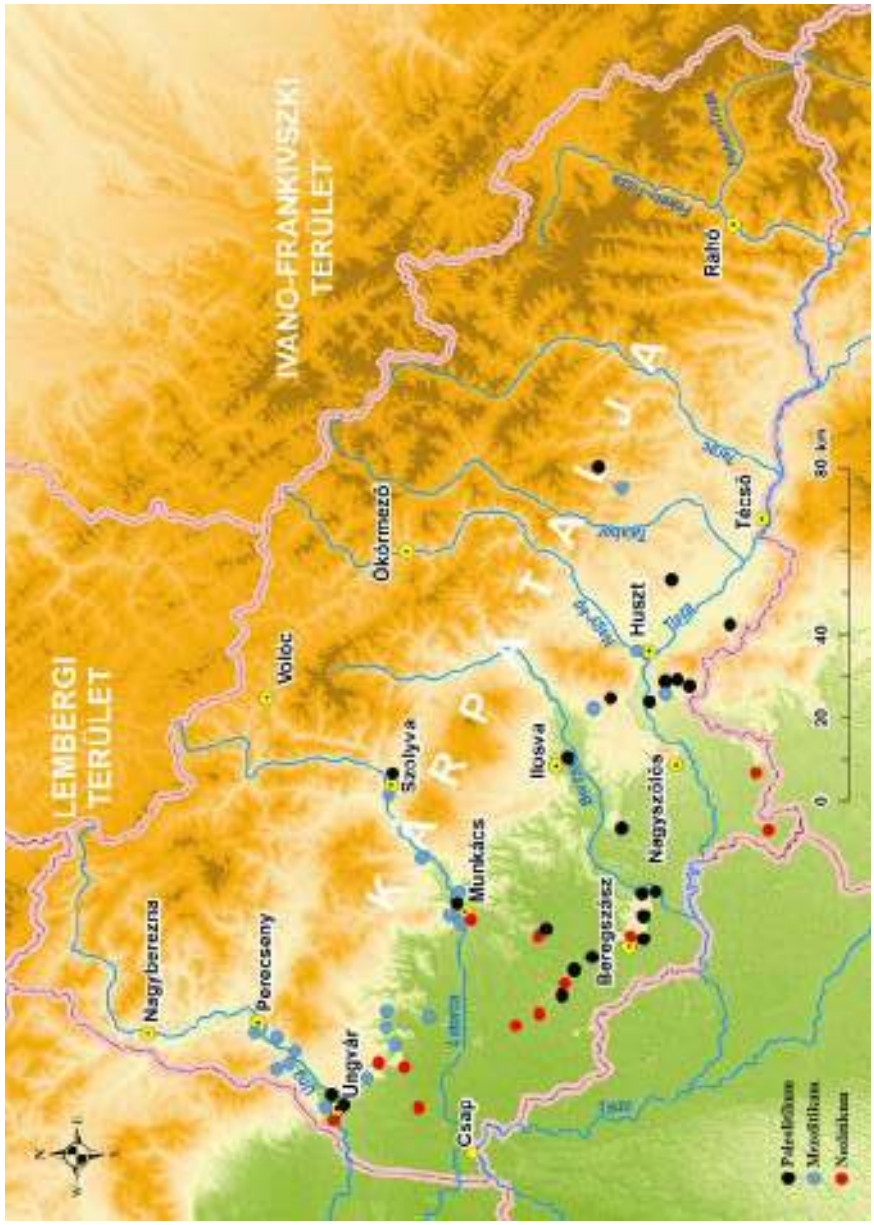

1. térkép *A paleolitikum, mezolitikum és neolitikum fontosabb kárpátaljai régészeti lelőhelyei*

Szerkesztette: Rácz Béla és Molnár D. István.

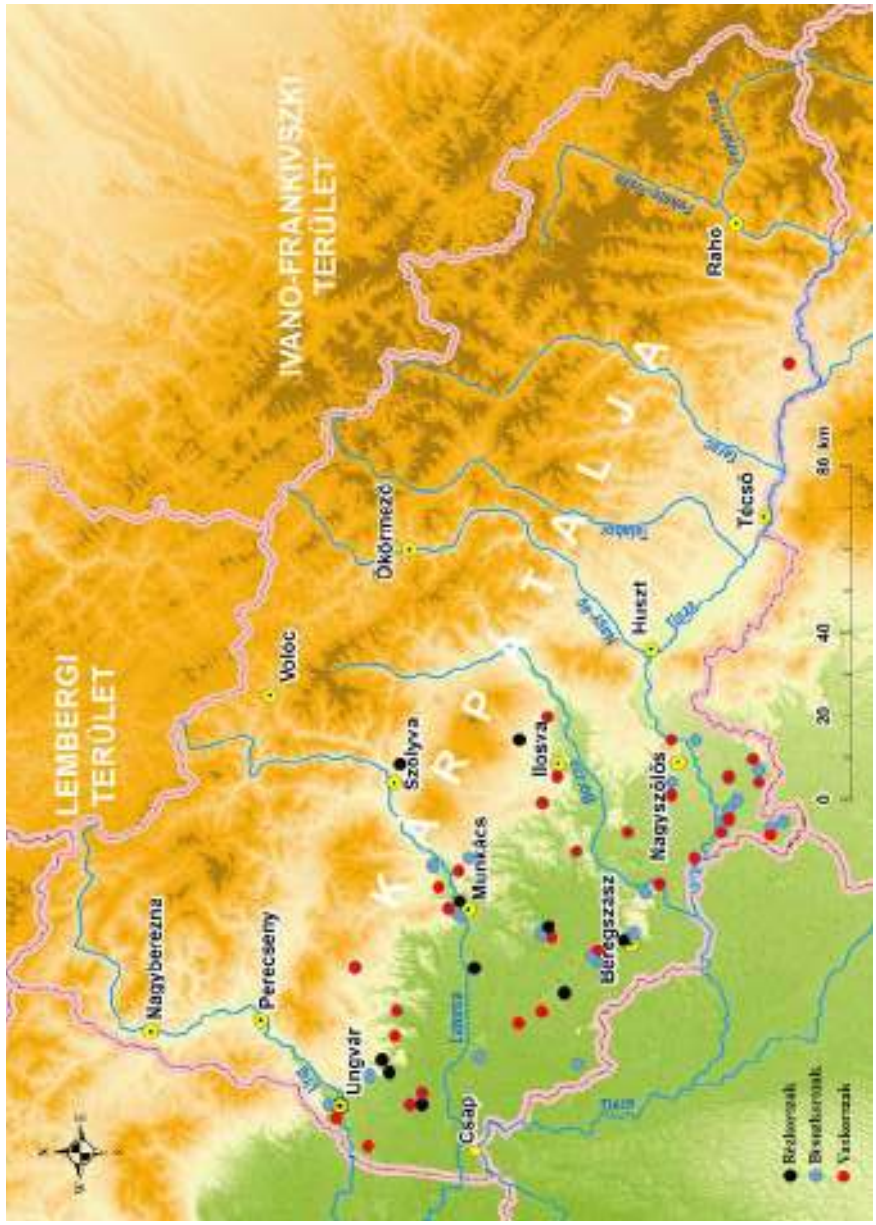

2. térkép *A réz-, bronz- és vaskorszak fontosabb kárpátaljai régészeti lelőhelyei*

Szerkesztette: Rácz Béla és Molnár D. István.

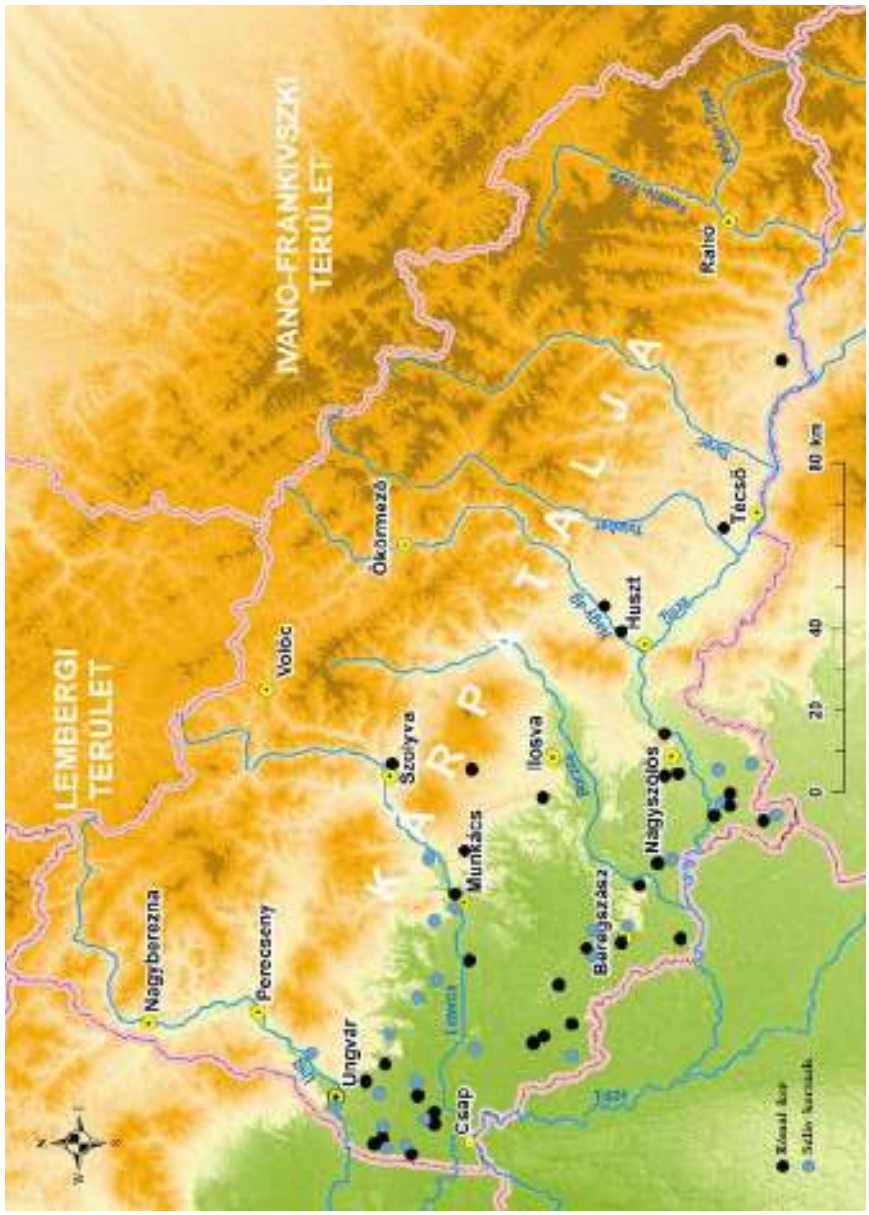

3. térkép *Az 1. évezred fontosabb régészeti lelőhelyei Kárpátalján*

Szerkesztette: Rácz Béla és Molnár D. István.

3. FEJEZET
Északkelet-Magyarország középkora (a honfoglalástól 1526-ig)

3.1. A magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000)[1]

3.1.1. Őstörténetünk titkai

A magyar nép történetének kezdete a mai napig nem tisztázott teljeskörűen. Egyes kutatók szerint az Urál hegység lábánál vagy annál is keletebbre letelepedett finnugor népek kötelékéből váltunk ki, szerintük az Őshaza valószínűleg Nyugat-Szibériában, az Ob folyó melletti, főleg erdős területen volt. A termelőtevékenység megindulásával az „előmagyarok" a Tobol, Irtis és Isim folyók völgyébe húzódtak. Más kutatók viszont úgy vélik, hogy az eurázsiai sztyeppeken élő török népekből kovácsolódtunk össze, s a hunokkal való rokonságunk sem kizárt. Az ellentmondások abból adódnak, hogy nyelvünk a hivatalos nyelvtudomány szerint finnugor eredetű, génállományunk és antropológiai jegyeink alapján viszont a török népekhez állunk közelebb. Két eredetmondánk közül a turulmonda a török származást, a csodaszarvasmonda pedig a finnugor eredetet húzza alá. A magyarság kultúrája tehát többgyökerű.

Kr. e. 500 és Kr. u. 550 között őseink átköltöztek a mai Baskíriába, az egykori Magna Hungariába, a 8. század közepén tovább vándoroltak Levédiába, majd a 9. században Etelközbe, bár egyes csoportok – a *szovárd* magyarok – a Kaukázus felé vették az irányt. A 890-es években a magyarok vezetői már tudatosan készültek a Kárpát-medence elfoglalására. Keletről, az Urál-vidékről induló, több mint 3000 km-es vándorútjuk során a magyar törzsek a 890-es évek közepétől a Keleti-Kárpátok hágóin át benyomulva elfoglalták a Kárpát-medencét. A minden bizonnyal jól átgondolt, előkészített akció Árpád nagyfejedelem és vezéreinek nevéhez fűződik, és az évszázad végére befejeződött.[2]

---

[1] A honfoglaló magyarok helyi emlékeiről lásd bővebben: *Є. А., Балагури – И., Фодор:* Раскопки могильника периода приобретения венграми новой отчизны в с. Чома, Береговского района Закарпатской области. Ужгород 1998. Вип. 5. 166–196.; *Kész Barnabás:* A honfoglalás kori magyarok emlékei Kárpátalján. Kárpátaljai szemle, 1993. június, 14–15.; *Kész Barnabás:* Adalékok vidékünk történetéhez a magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000). Kárpátalja, 2019. október 31. 13.; *Kobály József:* Kárpátalja népei a történelem keresztútján. VII. rész: A honfoglaló magyarok. Kárpátaljai szemle, 1994. január, 27–28.; *Kobály József:* Sine ira et studio. Ungvár 1998. 36–42.

[2] A honfoglalásról lásd bővebben: A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1995; *Kristó Gyula:* Magyarország története 895–1301. Budapest 2019; *Csorba Csaba:* „Árpád jöve magyar néppel". Budapest 1996; Magyarország története. Szerk. Romsics Ignác. Budapest 2016; *Font Márta – Sudár Balázs:* Honfoglalás és államalapítás. A törzsszövetségtől a keresztény királyságig 9–10. század. Budapest 2019.

1. ábra *Árpád fejedelem*

Forrás: Kész Barnabás illusztrációja.

A történettudomány igazolta a magyar köztudatban évszázadok óta élő nézetet, miszerint Árpád honfoglaló népének jelentős része 895–896-ban a Vereckei-hágón keresztül lépett a Kárpát-medence területére, és vonult tovább az Alföld felé. Magáról a honfoglalás időszakáról viszonylag keveset tudunk. A Képes Krónika adatai szerint a honfoglaló magyar seregek huzamosabb ideig tartózkodtak vidékünkön. A korai források (elsősorban legkorábbi ismert krónikánk, Anonymus[3] *Gesta Hungarorum* c. írása) Ungvár és Munkács mellett a borsovai földvárat említik meglévő erődítményekként ezen a tájon, melyen már a 9–10. században megtelepedtek honszerző őseink. A magyarok cselekedetei[4] legendákkal és mondákkal átszőtt alkotás, amely a saját korának (12–13. század fordulója) viszonyait vetíti vissza három évszázaddal korábbra.[5] Anonymus a mű 12. fejezetében ezt írja: „…Akkor a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak mondanak, és az a két kun vezér, kinek a nevét fentebb soroltuk el, rokonságukkal meg férfi- és nőcselédeikkel egyetemben az oroszok tanácsára és segítségével útra keltek Pannónia földjére. S így a Havaserdőn áthaladva, a hungi részekre szálltak. Midőn pedig oda megérkeztek, azt a helyet, amelyet először foglaltak el, Munkácsnak nevezték el azért, mivel igen nagy munkával, fáradsággal jutottak el arra a földre, amelyet annyira áhítottak.” Anonymus sze-

[3] A *Névtelenként* ismert P. mester valószínűleg III. Béla Péter nevű jegyzője volt.
[4] *Anonymus:* Gesta Hungarorum. Ford. Pais Dezső. Budapest 1977.
[5] *Györffy György:* Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. In: Irodalomtörténeti Közlemények. Budapest 1970.

rint a vidéken élő szlovének (szlávok), akik Salanus (Zalán) itteni bolgár vezér ide telepített alattvalói voltak, önként behódoltak Álmosnak. A negyvennapos pihenő után tovább haladó magyarok hamarosan bevették Hung (Ung) várát,[6] megölve Laborcot, a helyi vezért, Salanus vazallusát. Álmos itt átadta a hatalmat fiának, Árpádnak, aki hamarosan elfoglalt minden földet a Bodrogtól Ugocsáig, beleértve Salanus székhelyét, Borsova várát is.[7]

1. kép *A kendereskei kilátó – a Feszty-körkép megfestésének helyszíne Munkács közelében (Matl Péter alkotása)*

Forrás: https://m.cdn.blog.hu/ar/arvisura-seo/image/2013/arvisura-feszty-korkep.jpg; https://cserkesz.com.ua/sites/default/files/tartalom/cikkjelolo/imgp2431.jpg, letöltés 2021. jún. 1.

Bár a honfoglalás tényét és a magyar csapatoknak a Gesta Hungarorum által leírt útvonalát (Vereckei-hágó, Latorca völgye stb.) a régészeti leletek igazolták, Anonymus krónikája hemzseg a kitalált személyektől (Salanus, Laborc stb.) és mesés elemektől. Az egyes történetírói felfogások így könnyen találtak a saját koncepciójukat magyarázó adatot a műben. Egyes szláv történészek például fehér horvátokat telepítettek vidékünkre, mások a Kijevi Ruszhoz csatolták e területet „Ruszka Krajna", „Ruszka Marka" vagy „Marchia Ruthenorum" nevű autonóm tartományként.[8] A honfoglaló magyarokat pedig csak úgy említették, mint valami nyári záporként tovavonuló népet, akik csak a 12–13. században terjesztették ki hatalmukat a jelenlegi Kárpátalja területére.[9]

[6] A 13. fejezetben Ungvár nevének laikus, de a maga korában logikus magyarázatát is olvashatjuk.
[7] *Kobály J.:* Kárpátalja népei i. m.; *Kobály J.:* Sine ira et studio i. m. 38.
[8] Ezt Soós Kálmán részletesen kifejti és egyben meg is cáfolja Jurij Mudra ungvári történelemtanár *Nas kraj – nasa isztorija* (Vidékünk – történelmünk) című honismereti könyvének elemzése során. *Soós Kálmán:* Történelmi lecke tanároknak és tanulóknak. In: Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Ungvár 1998. 142–163.
[9] Kobály József kárpátaljai régész is azt vallja, hogy a krónikában jóval több a hitelt érdemlő adat, mint azt korábban gondolták. *Kobály J.:* Sine ira et studio i. m. 38.

A régészeti leletek viszont egyértelműen azt bizonyítják, hogy a honfoglaló magyarok már a 9. század végétől tartósan megtelepedtek e vidéken. A túlnyomórészt temetkezésekből előkerült magyar leletek némelyike a Kárpát-medencében talált magyar vonatkozású tárgyi emlékek legrégebbikének tekinthető. Mára már nemcsak egyedi sírhelyeket tártak fel Kárpátalján, de egész temetőket is (Beregszász – Kishegy, Tiszacsoma – Szipahát), többségüket a 9. század végére és a 10. század első felére datálhatjuk. Kárpátalja ősmagyar régészeti emlékei jellegüket tekintve egységes egészet képeznek a felső-tiszai analóg leletcsoporttal. A Felső-Tisza vidékén, így nálunk is több előkelő temetkezésre bukkantak a régészek, amiből arra következtethetünk, hogy a magyarok politikai központja a 10. század közepéig a Kárpát-medence keleti részében volt, nem pedig a Dunántúlon, mint azt korábban gondolták.[10]

2. kép *Munkácsy Mihály: Honfoglalás című festménye, 1893*

Forrás: https://remekmuvek.mng.hu/assets/1893-munkacsy-mihaly/honfoglalas/teljes_kep.png, letöltés 2021. jún. 1.

A népvándorlás korát lezáró magyar honfoglaláskor elszórtan bolgár és ún. *pannon-szláv* néptöredékek éltek ezen a rendkívül gyéren lakott vidéken, mely tulajdonképpen az első magyar területnek tekinthető a Kárpát-medencében. A szakemberek szerint e gyér népesség oka az volt, hogy a Vereckei-hágó volt az a természetföldrajzi kapu, amelyen keresz-

[10] Hasonlóképpen gazdag leletanyagot mondhat magáénak Szabolcs-Szatmár-Bereg megye is (Tarcal, Kenézlő, Rakamaz, Geszteréd, Tiszabezdéd, Eperjeske stb.). Itt tárták fel a honfoglalást követő évtizedekben épült szabolcsi földvárat. A másik központot az Árpád-kori Borsova vármegye területén, Kisvárdán kereshetjük. Ez nem maradt fenn, mert a 15. században várkastély épült a helyén. *Németh Péter:* Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék története a népvándorlás korától 1526-ig. In: A megye történelme. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza 2001. 27.; *Kobály J.:* Sine ira et studio i. m. 39.

tül a népvándorlás korában az egymást követő népek a Kárpát-medencébe érkeztek, gyakran elsodorva az állandó településeket és azok lakóit. A magyarok azonban a maguk javára fordították a gyéren lakottság állapotát, a Kárpátok áthatolhatatlan ősrengetegeit és az alföldi sáv mocsárvilágát, s a területből határvédelmi övezetet, ún. *gyepűt* alakítottak ki. A hágókon és a szorosokban ún. *bevágásokat* készítettek, torlaszokat emeltek, az alföldi részen pedig mesterségesen is igyekeztek fenntartani az Ecsedi-láppal vetekedő Szernye-mocsár vízi világát (egyesek szerint erre utal Gát település neve is, amely az ingoványon átvezető úttal köthető össze).[11]

A honfoglaló magyarok kezdetben, már a 9. század végén a stratégiailag fontos pontokat szállták meg főként a hágókhoz vezető utakon: a mai Tiszacsoma, Beregszász, Munkács, Szolyva, Alsóverecke stb. A mocsaras, erdős sík vidéket csak később vették birtokba. A honfoglaló magyar törzsek nagy része nem sokáig maradt a Felső-Tisza vidékén, hanem tovább vonult a Duna–Tisza közébe. Mindegyik törzsnek saját szállásterülete, legelői voltak. Ezek határait gyepűk jelölték, akárcsak az országhatárokat. Vidékünk az ország területének törzsek közötti felosztásában nem vett részt, mivel a gyepűvonalon fekvő terület volt. Idővel a fejedelmi központ is áthelyeződött a Felső-Tisza vidékéről a Dunához.

Kobály József felhívja a figyelmet a honfoglaló magyarság etnikai, nyelvi problémáira. Egyes kutatók már régebben is azt feltételezték, hogy egyes, a vidékünkön is feltárt régészeti leletelemek (részleges lovastemetkezés, a huszti dirhemek stb.) nem a nyelvészek által finnugornak tartott magyarokhoz köthetőek, hanem az őket kísérő, türk nyelvű kabarokhoz. Újabban terjedőben van Makkay János elmélete, miszerint a magyarság más, türk népek (hunok, avarok, onogurok) kíséretében 395-től kezdődően több hullámban telepedett meg a Kárpát-medencében.[12] Végül Árpád és a 895-ben a Kárpát-medencébe „hazatérő" türk nyelvű népe uralma alá hajtotta és politikailag megszervezte ezt a már korábban betelepedett magyar lakosságot. Tehát Árpád és a vezéri, előkelő réteg keleti jellegű, türk nyelvű volt, amely pár évszázad alatt beolvadt a többségi, finnugor nyel-

[11] *S. Benedek András:* A tettenérhető történelem. Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat. Ungvár–Budapest 1993. 19.

[12] *Makkay János:* A magyarság keltezése. Szolnok 1994; *Makkay János:* Indul a magyar Attila földjére. Második kiadás. Budapest 2009. Lásd még László Gyula elméletét a *kettős honfoglalásról*, illetve Kiszely István összefoglalását a magyarság török, belső-ázsiai eredetéről. *László Gyula:* A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944.; *László Gyula:* Árpád népe. Budapest 1986.; *László Gyula:* Múltunkról utódainknak I–II. Budapest 1999.; *Kiszely István:* A magyar nép őstörténete. Budapest 2001.

vű magyarságba, hasonlóan a Balkán-félszigeten elszlávosodott bolgárokhoz.[13] Ha ezt a nézetet nem is fogadja el mindenki, azzal mindenképpen egyetérthetünk, hogy a honfoglaló magyarok vegyes etnikumú és nyelvű törzseivel együtt türk segédnépek is betelepedhettek (pl. kabarok), akik a vidéken határvédő feladatokat láttak el.

Bár a magyarság megtelepedése még nemzetségi rendben történt, a törzsi keretek hamarosan bomlani kezdtek. A hatalmat a régi törzsi előkelők tartották a kezükben, de népükhöz új nemzetségek csatlakoztak, fegyveres kíséretüket pedig különböző törzsekből (ruszok, besenyők, kabarok stb.) toborozták. Megerősített földváraikból alakultak ki később az ispáni várközpontok, a nemzetségi szállásterületekből pedig a majdani ispánságok és vármegyék. A termelői munka térnyerésével, a vagyoni és társadalmi egyenlőtlenség fokozódásával a magyarság eljutott arra a szintre, hogy a törzsi *nomádállam* (vagy inkább államok) helyét nyugati típusú, hűbéri állam vegye át. Az évezred végéhez közeledve Géza fejedelem felismerte, hogy kalandozó népének – ha meg akar maradni – el kell fogadnia a nyugati keresztény értékrendet, ezért határozott kézzel ebbe az irányba kezdte el vezetni a magyarságot. Mindenekelőtt megkeresztelkedett, s Vajk fia a keresztségben István nevet kapott. Az új vallás kiirthatatlan gyökeret vert a magyarság körében.

3.1.2. A honfoglaló magyarok régészeti emlékei Kárpátalján[14]

A honfoglaló magyarok első kutatója vidékünkön Lehoczky Tivadar volt, aki 1870-ben Szolyva mellett egy előkelő harcos sírjára bukkant. A lónak csak a fejét, végtagjainak csontjait és bőrét helyezték a sírba a lószerszámokkal, fegyverekkel (nyílhegyek) és dísztárgyakkal (palmettás tarsolylemez) együtt.[15]

1890-ben Lehoczky a beregszászi Kishegyen bukkant gazdag temetőre, melynek vezéri sírjából szablya, 7 nyílhegy, egy pár ezüstözött kengyel, egy aranyozott, levéldíszes ezüst süvegcsúcs[16] és más tárgyak kerültek elő.[17]

[13] Bár ezt a feltevést a hivatalos történettudomány nem osztja, talán elősegíti a honfoglalással kapcsolatos évszázados viták tisztázását. *Kobály J.:* Sine ira et studio i. m. 40.

[14] Bővebben lásd: *Kész B.:* A honfoglalás kori magyarok emlékei i. m. 14–15.; *Kész B.:* Adalékok vidékünk történetéhez i. m. 13.

[15] *Lehoczky Tivadar:* Bereg vármegye. Válogatás Lehoczky Tivadar írásaiból. Szerk. Perduk János. Ungvár 1995. 70–77.

[16] A beregszászi süvegcsúcs unikálisnak számított, míg 2017-ben Jászberényben hasonlóra nem bukkantak. Az előbbi a szolyvai tarsolylemezzel együtt a Magyar Nemzeti Múzeumban tekinthető meg, az utóbbi a Jász Múzeumba került.

[17] *Lehoczky T.:* Bereg vármegye i. m. 62–69.; *Lehoczky Tivadar:* Adalékok Beregszász történetéhez. Ungvár 1999. 18–24.; *Lehoczky Tivadar:* Adatok hazánk archeologiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére. Ungvár 2001. 81–88.

1893-ban ugyanitt egy másik sírt is találtak, sajnos ezt kőfejtés közben tönkretették. A temető második, szakszerűen feltárt sírjára majd csak 1933-ban, 30 méterre az előzőtől bukkantak.[18]

3. kép *Lehoczky Tivadar (1830–1915)*

Forrás: *Lehoczky Tivadar:* Munkács város új monografiája. Munkács 1907. Előlap.

4. kép *A szolyvai tarsolylemez**

Forrás: http://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index854.html, letöltés 2021. jún. 1.; Kész Barnabás illusztrációja.

* Fodor István: „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Miskolc 1995. Hátlap. Hapák József felvétele.

[18] *Boros László – Kosztyó Gyula:* Az Országos Lehoczky-Múzeum régészeti tevékenysége a források tükrében. KMMI-füzetek I. Beregszász 2009. 21.

5. kép *A beregszászi süvegdísz**

Forrás: http://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index926.html, letöltés 2021. jún. 1.; Kész Barnabás illusztrációja.

* Fodor István: „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Miskolc 1995. 4. Hapák József felvétele.

6. kép *Honfoglalási emlékhely a beregszászi Kishegyen (id. Szilágyi Sándor, ifj. Szilágyi Sándor és Sándor Attila alkotása)*

Forrás: Kész Barnabás felvétele.

Szolyvát és Beregszászt követően 1891-ben Sárosrosziban került elő ősmagyar sírhant, de honfoglalás kori leleteket találtak vidékünk más pontjain is: Alsóverecke – egyedi lelet (ezüst lap); Vezérszállás – temetkezés; Munkács, Kishegy – egyedi lelet (kard); Huszt környéke – 400, részben hamisított arab ezüstdirhem; Tiszasalamon – temető stb.

A honfoglalással kapcsolatos kutatások hosszabb szünet után az 1980-

as években folytatódtak, amikor is Bobkov Viktor kemerovói régész a Tiszacsoma melletti Szipahát dűlőben egy 10–11. századi magyar temetőre bukkant. Az általa feltárt 26 sírban közrendű harcosok és családtagjaik nyugodtak.

2. ábra *Honfoglaló magyar harcos sírja (részleges lovastemetkezés)*

Forrás: Kész Barnabás illusztrációja.

1993-ban a helyi önkormányzat elkezdte a kutatott terület kiparcellázását, amit még időben sikerült leállítani. Így a következő évben, immár az ungvári egyetem régészei, Balahuri Eduárd és Vjacseszlav Kotihorosko vezetésével folytathatták a mintegy másfél hektárnyi területet elfoglaló temető feltárását.[19] 1994 és 1999 között az ungvári archeológusoknak Fodor István professzor szakmai segítségével a Szipa-patak bal partján mintegy 78 sírt sikerült feltárniuk, de a becslések szerint a temetőben még legalább 100–150 sírnak kell lennie. Közben 1996-ban emlékparkot avattak fel Tiszacsomán, ahol a kárpátaljai magyarság minden évben megemlékezik történelmének egyik legfontosabb eseményéről, a honfoglalásról.

A tiszacsomai temetőben eltemetett férfiak és nők sírjai külön sorokba rendezve, mintegy 0,6–1,2 m mélyen helyezkednek el. A sorok északról délre húzódnak, a sírok pedig nyugat–keleti irányúak: a halott feje nyugatra, lábai pedig keletre mutatnak. A harcosok lovassírjait a dombhát közepén találjuk, míg a köznépet, szolgákat a domb peremén temették el. Sajnos a savas talaj miatt a csontok rendkívül rossz állapotban maradtak fenn. A sírmellékletek azonban sok mindent elárulnak a szakemberek számára.

A harcosok sírjaiból felszínre kerültek a velük együtt eltemetett há-

[19] *Є. А., Балагури – И., Фодор:* Раскопки могильника периода i. m. 166–196.

taslovuk feje és lábszárcsontjai,[20] a lószerszám fennmaradt fém részei (ívelt talpú kengyelek, csuklós zablák, a nyereg és a kantár veretei és csatjai). A régészek megtalálták a felszerelés részeit: fegyvereket (levél alakú nyílhegyek, fokosok, kardok – a jellegzetes keleti típusú szablyák mellett előkerült két szablya-kard[21] és egy normann stílusú, valószínűleg zsákmányolt pallos is), ezenkívül övcsatokat és vereteket. Bár a szolyvaihoz hasonló díszes tarsolylemez itt nem került elő, a veretes övön függő bőrtarsolyok bronz veretei és csatjai méltó analógiái a magyarországi leleteknek (például az Újfehértó – Micskepusztán talált veretes tarsolynak).[22]

3. ábra *Gyöngyök, gombok, fülbevalók és csatok (Tiszacsoma)*

Forrás: Kész Barnabás illusztrációja.

A női sírok mellékleteit a bronz és ezüst fülbevalók (ezek között akadnak díszes, szőlőfürt alakú ékszerek is), gyűrűk, bronz karperecek (az előkelőbb lemezes karperec helyett inkább csak olcsóbb huzalos és fonott karkötők), üveg- és cserépgyöngyök, a ruházatot díszítő füles gombok és

[20] Nem a teljes ló eltemetéséről, hanem ún. *részleges lovastemetkezésről* van szó. A ló lenyúzott bőre nem maradt fenn.
[21] A szablya és az egyenes európai lovagi kard ötvözetéről van szó. Néha előfordult, hogy az egyenes, kétélű nyugati kardpengét ívelt szablyamarkolattal látták el.
[22] A tarsolyban tűzszerszámokat és más értékes tárgyakat tartottak, az öv veretei pedig a viselője rangját is jelezték.

veretek, valamint a kézi korongon formált, hullámkötegekkel és vízszintes vonalakkal díszített, sötétbarna és sötétszürke színű cserépkorsók képezik.

A temetőtől mintegy 2 km-rel távolabb, Mezőgecse irányában bukkantak rá a régészek egy korabeli település nyomaira is (négyszögletes, mintegy fél méter mély veremház, kőből kirakott tűzhelyek, két, állatcsontokkal és cserépdarabokkal teli hombár, cserépedények stb.), ennek feltárása azonban még várat magára.

4. ábra *Tiszacsoma honfoglalás kori leletei I.*

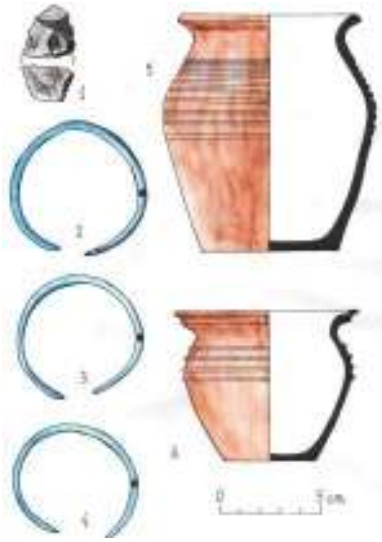

a. Tűzkő, karperecek, edények

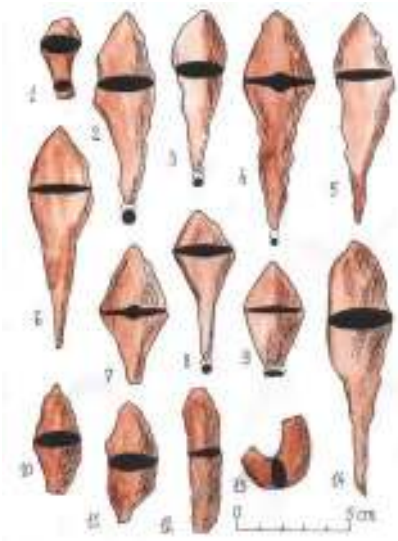

b. Nyílhegyek

Forrás: Kész Barnabás illusztrációja.

A 9–11. századi tiszacsomai leletek egyértelműen bebizonyították, hogy a honfoglaló magyarok nem csupán átvonultak vidékünkön, hanem állandó jelleggel telepedtek meg e földön.

5. ábra *Tiszacsoma honfoglalás kori leletei II.*

a. Kengyel és zabla

b. Kengyelvasak

Forrás: Kész Barnabás illusztrációja.

A kettős honfoglalás elmélete[23]

László Gyula és több más kutató szerint a magyar nép egy része már 670 körül letelepedett a Kárpát-medencében, ezek utódai lehetnek a székelyek. Más történészek viszont kései avarokat látnak e „griffes-indás" kultúra képviselőiben.

A honfoglaló magyar törzsek

Nyék, Megyer, a két törzsből összeolvadt Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi, valamint a csatlakozott Kabar nép három törzse (László Gyula a Székely, Varsány és Tárkány törzseket is ide sorolja).

A honfoglaló magyarok vezérei

Álmos (és fia, Árpád), Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm

(A különböző források más-más neveket említenek. Valójában ide kell sorolnunk Kurszánt, a kendét és néhány más vezetőt is.)

7. kép *A Vereckei-hágón álló honfoglalási emlékmű (Matl Péter alkotása)*

Forrás: Vezsdel László felvétele.

A vérszerződés

Az etelközi magyarság hét törzse a monda szerint nomád módon,

[23] *László Gy.:* A honfoglaló magyar nép élete i. m.; *László Gy.:* Múltunkról utódainknak i. m.

vérszerződéssel lépett törzsszövetségre egymással: a hét vezér vérét egy serlegbe csorgatva tett esküt arra, hogy ezentúl Álmos ivadékaiból választ fejedelmet magának. Hamarosan az idősödő Álmos fiát, Árpádot emelték pajzsra, vagyis választották meg legfőbb vezetőjükké.

A Vereckei-hágó – szent helyünk

A Vereckei-hágó (vagy -szoros) az egyik legismertebb földrajzi név népünk történetében. A 841 méter magasságban fekvő hágó Kárpátalján, a Beszkidekben található. A hagyomány szerint itt vonult be 896 tavaszán Árpád vezér a főssereggel a Kárpát-medencébe. Később itt törtek be a tatárok, lengyelek, az első világháború idején a hely súlyos harcok helyszíne volt. A honfoglalás 1000 éves emlékére 1896-ban emléktáblát emeltek e nevezetes helyen. Jelenleg egy másik emlékmű, Matl Péter alkotása állít emléket a honfoglalásnak.

3.2. Vidékünk az Árpád-házi királyok korában (1000–1301)

3.2.1. Az Árpád-dinasztia

Géza halála után István (997–1038) lett a magyarok nagyfejedelme.[24] Az elsőszülött fiú öröklési jogán *(primogenitúra)* küzdő István győzelme a régi jogokat *(szeniorátus)* követelő Koppány felett egyben az új, keresztény értékrend diadalát jelentette a pogány, törzsi társadalom felett. Az ezredfordulón István királyi koronát kapott a pápától, és ezzel Magyarország az európai keresztény közösség egyenjogú tagja lett. István fia, Imre herceg még apja életében meghalt. A király halála után az öröklési jog bizonytalanná vált, és gyakran alakultak ki trónviszályok. A zavaros időszaknak Szent László királyunk (1077–1095) vetett véget, aki hatalmas erejű, rettenthetetlen vitéz volt, a középkori magyar lovag igazi megtestesítője. Őt követte Könyves Kálmán (1095–1116), akit a korabeli Európa legműveltebb uralkodójaként tiszteltek.

Történelmünkben a 12. század nagyobbik fele a háborúk korszaka volt: egyfelől az országon belül folyt kíméletlen, olykor kegyetlen harc a királyi hatalomért, másfelől uralkodóink sorozatos külországi háborúkba bonyolódtak. A viszályokon III. Béla (1172–1196) kerekedett felül, az ő nevéhez fűződik az írásbeliség, a hivatali ügyintézés megalapítása is. A III. Béla halálát követő évtizedeket trónviszályok árnyékolták be. II. András király (1205–1235) 1222-ben kiadta az Aranybullát, amely a király és az előkelők

[24] *Györffy György:* István király és műve. 2. kiadás. Budapest 1983.

(bárók)[25] hatalmát sok tekintetben korlátozta. és a *szerviensek,* a későbbi köznemesek helyzetét, kiváltságait szabályozta, alapjogaikat írásba foglalta.

IV. Béla (1235–1270) uralkodása idején hozta a hírt Julianus barát (aki Magna Hungariát, „régibb Magyarországot" kutatta), hogy tatárok fenyegetik a magyar népet. Bár az ország felkészült a védekezésre, seregünk a muhi csatában (1241. április 11.) súlyos vereséget szenvedett. A király az Adriai-tenger partjára menekült. A tatár (mongol) hordák iszonyú pusztítás után 1242-ben kivonultak az országból. A tatárjárás után IV. Béla király energikusan fogott hozzá az ország építéséhez, nemhiába kapta a „második honalapító" megtisztelő címet.

Az utolsó „aranyágacska" III. András (1290–1301) volt, akivel az Árpád-házi királyok sora lezárult.[26]

6. ábra *Az Árpád-ház királyai*

Forrás: Kész Barnabás illusztrációja.

A 10. század végére a magyarság hozzákezdett a hűbéri állam megalapításához, melyhez vidékünk is hozzátartozott. Ezer éven át a Kárpátok keleti láncolata képezte Magyarország természetes határvonalát. Az egyetemes magyar történelmi folyamatok e vidéket is érintették. A Szent István által szervezett 45 vármegye közül kettő – Ung és Borsova (később Bereg) – itt alakult ki. Az ugocsai és máramarosi hegyvidék ekkor még nem tartozott a vármegyei szervezetbe. Ugocsa királyi vadászterületként

[25] Az Árpád-kor világi méltóságait, tisztségviselőit Zsoldos Attila kézikönyve foglalja össze. *Zsoldos Attila:* Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest 2011.

[26] Bővebben lásd: *Csorba Csaba:* „Árpád jöve magyar néppel" i. m.; Magyarország története i. m.; *Kristó Gyula:* Az Aranybullák évszázada. Budapest 1976.; *Kristó Gyula:* Magyarország története 895–1301. Budapest 2019.; *Font Márta:* Az Árpád-ház évszázadai. Az első szent királytól az utolsó aranyágacskáig. 1038–1301. Budapest 2019.

szerepelt az írásos emlékekben, Máramaros pedig az ekkoriban fellendülő sóbányászat miatt volt fontos már az Árpád-házi királyok korában is. Határvidék lévén, a besenyők és a kunok betörései ezt az országrészt érintették a leggyakrabban, s ezért is sok szenvedés érte a helyi lakosokat. A történeti emlékezet szerint 1085-ben valahol Munkács vagy Kisvárda környékén zajlott le Szent László és Salamon csatája. Az utóbbi a besenyőket hívta segítségül, akik a vereségük ellenére végigpusztították a környéket. 1091-ben László újabb győztes hadjáratot szervezett az ungi és a borsovai várispánságokat fosztogató Kapolcs kun vezér ellen.[27]

A földsáncokkal, faerődítményekkel eltorlaszolt hegyszorosok mellett a gyepűrendszer fontos elemei voltak az Árpád-házi királyok által építtetett, akkoriban még szintén csak fából és földből épített várak – a királyi vármegyék központjai –, mint például Borsova, Nyaláb, Ungvár, Munkács. A királyi várak építését az is indokolta, hogy az érintetlen őserdővel borított vidék az uralkodók (fejedelmek, majd királyok és trónörökös hercegek) kedvenc vadászterületének számított.[28] Földvárak épültek a sószállítás útvonalai mentén is.

7. ábra *Az Árpád-ház címerei*

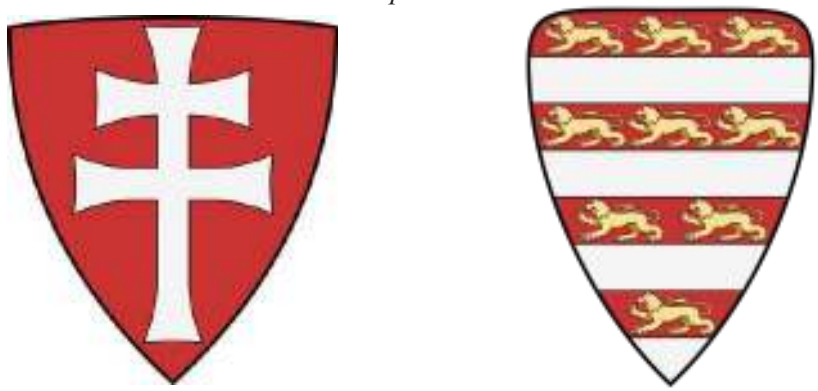

a. III. Béla (1109–1141) magyar király címere

b. Imre (1174–1204) magyar király címere

Forrás: https://magyarcimerek.hu/3316-magyarorszag, https://magyarcimerek.hu/3317-magyarorszag, letöltés 2021. jún. 7.

[27] Az 1091-es besenyő betörés után, 1092-ben került sor Szabolcs várában László király elnökletével zsinat tartására, melynek határozatait László ún. *I. törvénykönyve* néven ismerjük. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye I. Történelem és kultúra. Szerk. Cservenyák László. Nyíregyháza 1993. 156., *Ferkó Okszána:* Középkori történetek. In: Kalászatok Kárpátalja múltjából: legendák, életrajzok, forráskivonatok vidékünk történetéből. Szerk. Ferkó Okszána – Paládi Renáta – Sterr Diana – Szkiba Ivanna – Vákiv Marietta – Veres Szabolcs. Ungvár 2017. 14.

[28] *Gulyás László:* Kárpátalja 1918 előtt. In: Kárpátalja. Szerk. Baranyi Béla. Pécs–Budapest 2009. 65.

Az Árpádok korában a magyar királyok hol a lengyelekkel, hol a kijevi fejedelemmel szövetkezve küldtek hadakat a Kárpátokon túlra. A magyar királyok már Szent Lászlóval kezdődően sorozatos hadjáratokat vezettek Halics ellen. Könyves Kálmán is beavatkozott a Kijevi Rusz részfejedelemségei közötti belviszályba, vidékünk területét pedig öccsének, Álmosnak adta.[29] De csak III. Bélának sikerült ideiglenesen kiterjesztenie hatalmát a fejedelemségre: Béla felvette a *„Rex Galiciae"* címet, és második fiát, Andrást Halics urává tette (1173). II. András hasonlóképpen a második fiát, Kálmánt ültette Halics trónjára (1214).

A 12. században megszervezték Ugocsa vármegyét is, s állandó őrséget állítottak fel a Laborc folyónál. IV. Béla kezdett hozzá a ritkán lakott térség benépesítéséhez, éppen akkor, amikor az újabb keleti hódítók, a tatároknak nevezett mongolok rázúdultak az országra. A király őrhelyeket állíttatott fel a határ térségében, és a Tomaj nemzetségi Dénes nádort küldte ki seregével az Orosz-kapu (a Vereckei-hágó) védelmére. A Batu kán vezette mongol-tatár csapatok azonban áttörték a *bevágott gyepűket,* és 1241. március 12-én legyőzték a nádor csapatát. A nádor sebesülten vágtatott vissza figyelmeztetni a királyt, a beözönlő tatárok pedig porig égették a vidék valamennyi települését, a lakosságot legyilkolták vagy rabszíjra fűzték.[30]

8. ábra *Árpád-kori katonai viselet*

Forrás: Kész Barnabás illusztrációja.

[29] A Rjurikovicsok belviszályába beavatkozó, Jaroszláv herceget támogató Kálmán 1099-ben Przemyśl alatt vereséget szenvedett az egyesült rusz–kun seregtől, s vidékünkön át menekült haza.
[30] Egy másik tatár csapat Bedzsak és Sejbán vezetésével az Uzsoki-szoroson át tört be vidékünkre, hasonló pusztításokat okozva.

9. ábra *Katonák az Árpád-korból*

Forrás: Kész Barnabás illusztrációja.

Miután a tatárjárás bebizonyította, hogy a gyepűrendszer és a földvárak nem elegendőek az ország védelmére, IV. Béla király ösztönzésére megindult egy kővárakból álló védelmi rendszer kiépítése, 1245-től pedig az egész országban megkezdődött az ún. *vendégnépek (hospesek)* betelepítése és az elpusztult városok újjáépítése.[31] A Magyar Királyság más részeihez hasonlóan a tatárjárás után, 1242-től vidékünket is a várak és kőtemplomok (pl. a gerényi vár és temploma) építtetése, a lakatlanná vált területek benépesítése jellemezte. Ekkor építették át Ungvár, Munkács és Szerednye várát, továbbá felépítették a nevickei, a kovászói és a huszti várakat.[32] Királyi támogatással a folyóvölgyek, síksági részek után fokozatosan benépesültek a hegyvidékek is. Ekkor kerültek ide nagyobb számban németek, besenyők, kunok, olaszok, flamandok, csehek, oláhok.[33] A szomszédos Halicsból a szlávok (a későbbi ruszinok) folyamatos beszivárgása a 13. századtól vált jellemzővé.[34] Jelentős ruszin csoportok érkeztek a Felső-Tisza-vidékre Rosztiszláv csernyihivi fejedelemmel, aki 1243-ban feleségül vette a kelet felé nyitó IV. Béla lányát, Annát. Miután apósának

[31] IV. Béla ekkoriban Aknaszlatinára is ellátogathatott, ennek emlékét őrzi a Kunigunda (Szent Kinga királylány) mondája.

[32] Az erődítmények között azonban egyesek hamarosan funkciójukat vesztve megszűntek (például Baranka és Visk vára). *S. Benedek A.:* A tettenérhető történelem i. m.

[33] A magyar–szász betelepítések elérték Ugocsát és Máramarost is. Ekkortájt jött létre Ugocsa vármegye. A szászok városokat alapítottak. Nagyszőlős, Felszász (Királyháza) stb. Az Ugocsából Máramarosba terjeszkedő Hontpázmány família várat építtetett a viski várhegyen, amely a sóutak védelmében is szerepet játszott. A várat III. András vette el a Hontpázmányoktól 1300 körül.

[34] A legtöbb ruszin a 14–15. században telepedett be Magyarországra. A német és ruszin telepeseket *soltészek* és *kenézek* toborozták a földbirtokosok megbízásából (*kenéz-levelek*) a kijelölt településekre. A mocsarak lecsapolásával, erdők kiirtásával és házak megépítésével megszülettek az új falvak. A *kenézek* és az általuk vezetett telepesek egy ideig mentesültek az adófizetés alól.

nem sikerült összehozni Rosztiszláv tartós halicsi uralmát, a vő Magyarországra költözött, és részt vett az ország újjáépítésében.

IV. Béla uralkodásának utolsó időszakát megkeserítette a fiával, a későbbi V. Istvánnal való szembenállás. Egyes történészek szerint a király és a herceg csapatai 1265-ben a barankai várnál csaptak össze.[35] Hamarosan megromlottak a kapcsolatok Haliccsal is. 1280-ban Lev Danilovics halicsi fejedelem betört Máramarosba, onnan Ungvár felé fordult, hadjárata három évig tartott.

Az utolsó Árpádok (V. László és III. András) alatt megnövekedett a helyi földbirtokosok befolyása. Az országot felosztó oligarchák (így például vidékünkön az Abák) saját udvartartást vezettek, önálló külpolitikát folytattak, nyíltan szembeszegültek a király akaratával.

3.2.2. Vármegyék és ispánságok

Borsova[36] *és Bereg*

Már a 13. században említés történik arról, hogy a beregi erdő felett királyi őrök ügyeltek, s hogy a beregi erdők Szent István és László királyok birtokához tartoztak. 1214-ben például Mesku *comes* volt az erdőfelügyelők főnöke. E hatalmas rengetegekben a 15. századig még bölényekre is vadásztak, a környék lakói pedig úrbér fejében nyesteket, őzeket, császármadarakat és más állatokat voltak kötelesek beszolgáltatni.[37] A vadásztelepülések meglétére utalnak az olyan földrajzi nevek, mint például Beregardó. A Szent István király idején létrejött vármegyerendszernek az elsősorban erdőgazdálkodásra alkalmas Borsova vármegye is része volt, amelyben a lakott települések főleg a Tisza völgyében feküdtek. A nevét feltételezhetően első ispánjáról (Bors) kapta, az égetett falú borsovai földvár I. István uralkodásának végén épült a Tisza és a Borzsa (Borsova) összefolyásánál, az országból kivezető fő útvonal mentén.[38] A történészek szerint Borsova már a kezdetektől vegyes etnikumú terület volt: a gyakori dirhemleletek a muszlim kabar segédnépek letelepedésére, a nagy számban talált kétélű, nyugati kardok pedig a fejedelmi központ közelségére

[35] A barankai erődöt valószínűleg a 14. század első felében rombolták le, de romjai egy ideig még menedéket nyújtottak a helyi lakosok számára. *Ferkó O.:* Középkori történetek i. m. 28.
[36] Borsova vármegye nemcsak a későbbi Bereg megyét foglalta magába, hanem Felső-Szabolcsot, a későbbi kisvárdai alesperesség területét is. *Németh Péter:* Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék története i. m. 27.
[37] *Csatáry György:* A Lehoczky-hagyaték. Ungvár 2001. 179.
[38] Szabolcs-Szatmár-Bereg megye i. m. 145.

vagy éppenséggel a kabarok féken tartásával megbízott, nehézfegyverzetű német katonaság jelenlétére utalhatnak.[39] Miután a borsovai vár a tatárjáráskor valószínűleg elpusztult, jelentőségét elvesztette, a nevében és területében is megváltozott, vármegyeként 1261-től az oklevelekben Bereg szerepel. A berek szóból származó név eredetileg a hatalmas beregi erdőségre *(silva Beregu)* vonatkozott. A megye székhelye az azonos nevű település, a mai Nagybereg lett, ahol a tatárjárás után vár is épült. A mai Nagybereg határában, halicsi hadjáratára készülve írta alá 1233-ban II. András a híres beregi egyezményt Jakab püspök, pápai legátus előtt, melyben ígéretet tett a zsidók és izmaeliták hatalmának korlátozására, valamint az egyház javainak védelmére.[40]

A környező települések közül idővel kiemelkedő Beregszász városát 1063-ban említették először Villa Lamperti néven, mint Lampert herceg (I. Béla legkisebb fia, Szent László öccse) birtokát, tehát az ún. *dukátus* részét. Lampert 1061 és 1063 között alapíthatta meg a későbbi várost. Akkor itt hercegi udvarházzal egy kis település állhatott, ahol az őrség és a szolgaszemélyzet élt. Lakói főleg a beregi erdőispánság vadőrei, vadászai voltak. Lampert herceg halála után birtokai ismét királyi tulajdonba kerültek. II. Géza idején a városba német *hospesek* (vendégek) telepedtek, valószínűleg ez időtől emlegették a települést Lampertszász vagy Lampertszásza néven.[41] Árpád-házi uralkodóink gyakran tartózkodtak a városban pihenés vagy vadászat céljából. A kedvező fekvésű település kiindulópontjául szolgálhatott a Halics elleni hadjáratoknak is.

A tatárjárás után IV. Béla a felégetett Lampertszászát német telepesekkel építtette újjá, amiért 1247. december 25-én a király kiváltságokat adományozott az ő „legkedvesebb lumprechtszászi vendégeinek". A város kiváltságait a későbbi uralkodók, így V. István is megerősítették. Ekkortájt alakult ki a korábbi Borsova várispánság helyén Bereg megye, melynek székhelye Lampertszász lett.[42]

---

[39] *Németh Péter:* Borsova határvármegye kialakulása. Kisvárda 1975. 6., 16.

[40] Az eseményre valószínűleg a királyi erdőuradalom kúriájában került sor. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye i. m. 156.; *Zubánics László:* Tájba írt történelem. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében. Ungvár–Budapest 2011. 10.

[41] E vendégnépek kezdték meg a környéken az aranybányászatot és a szőlőművelést. *S. Benedek A.:* A tettenérhető történelem i. m. 20.

[42] A Bereg néven feltűnő nemesi vármegyéről a 13. század végétől szólnak az oklevelek: 1299-ben jelenik meg a beregi ispán négy szolgabíró élén. Ekkor csatolják a vármegyének a Tiszától nyugatra eső részét Szabolcs vármegyéhez. *Németh P.:* Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék története i. m. 28.; *Zubánics L.:* Tájba írt történelem i. m. 11.

Ung

A középkori vármegyerendszer vidékünk más tájain is fokozatosan kiépült. Borsova mellett 1085-ben már Ung vármegyét is megemlítik az írásos források, bár ispánjáról első ízben 1214-től van adatunk.[43] A megye határai évszázadokig alig változtak. A jelenlegi Kárpátalja területén kívül ide tartoztak a mai Szlovákia keleti szegélyének falvai.[44]

A tatárjárás után a vármegye földvárait is kővárakká alakították át, ekkor kapta például a nevickei vár is új, négyszögletes tornyát. 1279-ben IV. László Ung vármegyét Aba Finta erdélyi vajdának adományozta. III. András megerősítette az adománylevelet, így a megye Aba Amadeus kezén maradt annak haláláig (1311).[45]

Ugocsa

A mindössze 1213 négyzetkilométernyi kiterjedésű Ugocsa a történelmi Magyarország legkisebb vármegyéjének számított. Nevét valószínűleg a mai Tiszaszászfalu közelében az Árpád-korban létezett Ugocha nevű községről[46] kapta, mely a tatárjárás után egy ideig a megye központja is volt.[47] A Felső-Tisza két partján húzódó vármegye területének legnagyobb része lapályos volt, folyami erdőségekkel borítva. A Tisza jobb partján, északkelet felől a Nagyszőlősi-hegység húzódik. A vármegye déli, a Tisza bal partján húzódó részébe kelet felől az Avas-hegyvonulat tömbjei nyúlnak be. Ugocsa gazdag vizekben. A Tisza mellékfolyói közül északon a Borzsa (Borsova) és a Szalva, nyugaton a Batár, délen pedig a Túr kanyarog. A lapályos területek mocsarainak nagy részét mára lecsapolták.[48] Ugocsát délről Szatmár, északnyugat felől Bereg, északkelet felől pedig Máramaros vármegyék határolták.[49] A Kende (Kündü) törzshöz tartozó magyarok által megszállt erdős vidék a gyepűvonal részét képezte. Az Árpád-korban Ugocsa Bereghez hasonlóan ritkán lakott királyi vadászterület

[43] *Gálocsy Zoltán:* Ung vármegye főispánjai és tisztviselői a legrégibb kortól 1867-ig. Budapest–Beregszász 2000. 30.
[44] *Deschmann Alajos:* Kárpátalja műemlékei. Budapest 1990. 13.
[45] Az oligarcha fiai királyellenes fellépésük miatt elvesztették családi örökségüket, s Ung vármegye új urai a Drugethek lettek.
[46] Ugocsa eredetileg egy régi magyar személynév lehetett.
[47] *Deschmann A.:* Kárpátalja műemlékei i. m. 16.
[48] Hasonlóképpen a szomszédos Bereg vármegye sík vidékén, Munkács és Beregszász között mintegy 30 ezer kat. h.-at elfoglaló Szernye-mocsárhoz.
[49] Szatmár és Máramaros vármegyék történeti földrajzi képéről, betelepüléséről, középkori történetéről Maksay Ferenc és Bélay Vilmos megyemonográfiáiból értesülhetünk. E tájrajzot Szabó István klasszikus megyemonográfiája, illetve tanulmányai egészítik ki. *Szabó István:* Ugocsa megye. Budapest 1937.; *Szabó István:* Ugocsa megye. Budapest–Beregszász 1994.

volt. A 12. században erdőispánság alakult ki itt Sásvár[50] központtal. A megyerendszer kialakulásával itt, a Tisza és a Borzsa között szerveződött meg Ugocsa vármegye. Ez eleinte teljes egészében királyi uradalom, vadászterület volt, majd a birtokadományozások következtében, a 13. században három családi nagybirtok alakult ki a területén: délen a Káta nemzetség vert gyökeret, a megye keleti és nyugati szélén a Hontpázmány nemzetség tagjai alapítottak nagybirtokokat, északon pedig, a Borzsa völgyében a Gutkeledek vetették meg a lábukat.[51] A nagybirtokok mellett, a 13. század végén az alapító ős nevét viselő kisnemesi falvak vidéke jött létre (Farkasfalva, Tivadarfalva, Péterfalva, Gödényháza stb.).[52] Ezzel egy időben flamand és szász *hospesek* is érkeztek a vidékre, akik falvak sorát alapították meg a Tisza völgyében.[53] A II. Géza által betelepített szászok hozták létre például Felszász (Királyháza), Nagyszász (Tiszaszászfalu), Szőlős, Ardó és Batár településeket.

A táj etnikai képét tovább színesítette, hogy idővel egy ruszin és egy román etnikai terület is kialakult a megye keleti, illetve déli szegletében. III. Béla király a gyorsan növekvő lakosságú terület élére külön ispánt rendelt. Az 1241. évi tatárjáráskor azonban Ugocsa nagy része is elpusztult, de IV. Béla és az itt gyakran vadászó V. István királyok viszonylag gyorsan helyreállították a vidéket, Ugocsa települést téve meg egy időre a megye székhelyévé. Ugocsa helységben nem volt vár, mert a 13. század közepéig a közeli Sásvár alkotott várispánságot, megyét és esperességet. A tatárjáráskor elpusztult sásvári vár pusztulása után Ugocsa település lett a megye központja, de a megyének a szőlősi Kankóvár megépítéséig nem volt vára.[54]

Szőlősvégardó és Feketeardó települések neve az egykori királyi *erdőóvók, ardók* emlékét őrzi, akárcsak a Bereg megyei Beregardóé. Hason-

[50] Tiszasásvár közigazgatásilag jelenleg Fancsikához tartozik. Szabó István szerint viszont a környék *erdőóvóit*, *darócait*, vadászait, *solymárait*, halászait, *vincelléreit*, pásztorait és földműveseit felügyelő ispán székhelye a mai Királyháza helyén állt *domus regalis* („királyi ház") volt. *Szabó István:* Ugocsa megye és népei a történelemben. In: Népiségtörténeti tanulmányok. Szerk. Erős Vilmos. Budapest 2005. 56.

[51] *Komáromy András:* Ugocsa vármegye a történelemben. Válogatott írások. Ungvár 2001. 17.; *Szabó I.:* Ugocsa megye és népei i. m. 56.

[52] *Szabó I.:* Ugocsa megye és népei i. m. 57.

[53] A *Váradi Regestrum* szerint az ugocsai flamandok központja Batár volt. A forrás Ugocsában cseh és rutén *vendégnépeket* is említ. *S. Benedek A.:* A tettenérhető történelem i. m. 20.; *S. Benedek A.:* Kárpátalja története és kultúrtörténete i. m. 35.

[54] A vármegye keletkezéséről bővebben lásd: *Komáromy András:* Ugocsa vármegye keletkezése. Budapest 1896.; *Komáromy A.:* Ugocsa vármegye a történelemben i. m.; *Keresztyén Balázs:* Irodalmi barangolások a Kárpátok alján. Ungvár–Budapest 1993. 158.

lóképpen a királyi szolganéphez tartozó *darócok* (erdei munkások) jelenlétére utalnak az Ungdaróc, Beregdaróc helységnevek. (Szabó 1994: 18, 22.) A szolgálófalvakra, halászokra és solymárokra utal az ugocsai Halászi és az ungi Gálocs helységnév is, Oroszi neve pedig a *rusz* (szláv vagy varég) testőrök letelepítésére utalhat.[55]

A szláv etnikum megtelepedésével egyébként Kristó Gyula is foglalkozott. A ruszok már a honfoglaló magyarokhoz is csatlakozhattak, betelepíthették őket a 11–12. században vagy a tatárjárás után, amiről a számos Orosz, Oroszi településnév is tanúskodik. István király (a *„dux Ruizorum"* címet viselő Imre herceg által vezetett) orosz testőreit Kristó Gyula szerint nem tömbben, hanem elszórva telepíthették le a Magyar Királyság területén, elsősorban a Dunántúlon, az osztrák határ közelében, s azok az Oroszi településnév gyakorisága ellenére sem képeztek számottevő tömegeket.[56]

Máramaros

A későbbi Máramaros gyér szláv lakossága a honfoglalás korában főként a Tisza jobb parti mellékfolyóinak alsó völgyeiben élt. Erre a hely-, elsősorban a víznevek utalnak. A régió déli részén és a bal parti folyóvölgyekben a magyar helynevek dominálnak, igazolva a magyarok korai betelepülését. A népsűrűség nem volt egyenletes, elsősorban a Tisza termékeny völgyében telepedett meg a magyarság. Máramaros nevét először 1199-ben említik a források.[57] E gyéren lakott királyi vadászterület jelentőségét a sóbányái adták, ezek kitermelése királyi monopólium volt.[58] Éppen ezért más megyéktől eltérően itt a királyi birtokok voltak túlsúlyban. Az első, itt birtokot nyerő nagybirtokos családot, a Hontpázmány nemzetséget 1300-ban a király ugocsai birtokokkal kárpótolta, s így a huszti vár megépítése előtt a Tisza völgyét uraló viski várat is megszerezte. Az ekkor privilegizált öt, ún. *koronavárosba* (Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget) újabb magyar és szász lakosság települt át

[55] *S. Benedek A.:* A tettenérhető történelem i. m. 20.
[56] *Kristó Gyula:* Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest 1983. 191–207.
[57] A vidéket az Ugocsából II. Géza vagy III. Béla idejében ideköltöztetett szászok népesítették be először, a Szent László nevéhez vagy a Német Lovagrendhez való kötődést állító nézetek alaptalannak bizonyultak. *Keresztyén B.:* Irodalmi barangolások a Kárpátok i. m. 201.
[58] *Deschmann A.:* Kárpátalja műemlékei i. m. 18.

Ugocsából és Beregből. Származási helyükre az egri püspökség joghatóságát igazoló dokumentumokból következtethetünk.[59]

3.3. A vegyes házi királyok kora (1301–1525)

3.3.1. A Magyar Királyság fénykora

Az Árpádokat a nápolyi Anjouk követték a magyar trónon: I. Károly (Róbert) (1308–1342) és I. (Nagy) Lajos (1342–1382). Utóbbit méltán nevezték „lovagkirálynak", hiszen nemcsak hadi dicsőségéről volt híres, hanem mert a lovagi kultúra uralkodása idején teljesedett ki hazánkban. Nagy Lajos halálát trónviszályok követték Zsigmond királyunk megkoronázásáig (1387–1437), aki később német és cseh uralkodó is lett, majd 1433-ban a pápa német-római császárrá is koronázta. Luxemburgi Zsigmond a kor legügyesebb diplomatájának számított, aki képes volt az évtizedeken át elmérgesedett, reménytelenül összekuszálódottnak látszó helyzeteket is türelmesen, tárgyalásos úton megoldani (pl. nyugati egyházszakadás).[60]

10. ábra *Károly Róbert és I. Ulászló címere*

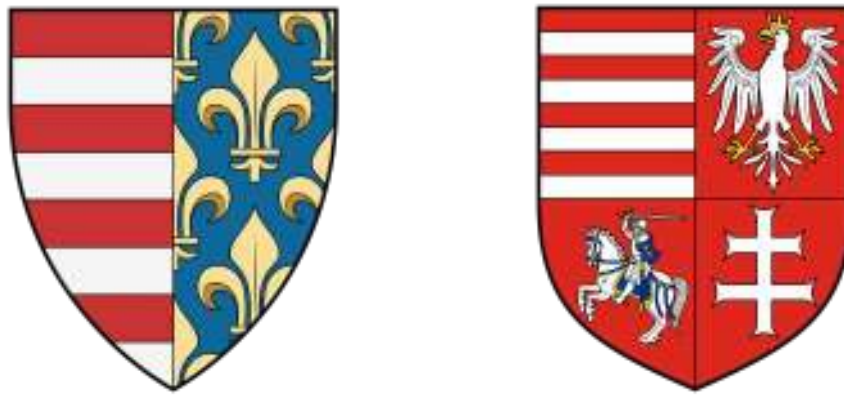

a. Károly Róbert (1288–1342) címere *b. I. Ulászló (1424–1444) címere*

Forrás: https://magyarcimerek.hu/3319-magyarorszag; https://magyarcimerek.hu/3321-magyarorszag, letöltés 2021. jún. 7.

[59] *Bélay Vilmos:* Máramaros megye társadalma és nemzetiségei: a megye betelepülésétől a XVIII. sz. elejéig. In: Máramaros megye. Honismereti írások a Monarchia korából. Szerk. S. Benedek András. Budapest–Beregszász 1997. 90–91.

[60] Bővebben lásd: *Mályusz Elemér:* Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest 1984.

A Zsigmond király halálát követő két évtizedben három király követte egymást a trónon, azonban a korszakot mégsem az ő nevükkel jelöljük, mert náluk sokkal jellegzetesebb, meghatározóbb egyéniség volt a „törökverő” Hunyadi János. Hadi érdemeinél fogva fokozatosan emelkedett egyre magasabbra, 1446-ban már az ország kormányzója lett, és szinte királyi hatalmat gyakorolt. Az ország kormányzásáért folytatott hatalmi harcok a háttérben zajlottak, a török elleni küzdelmekkel szemben, amit egész Európa feszülten és szorongva figyelt. Hunyadi János, a nagy törökverő számos csatát nyert az oszmánok ellen. Talán a legjelentősebb színhely Nándorfehérvár (ma Belgrád) volt, amelynek védelmében Hunyadi János sógora, Szilágyi Mihály várkapitány, Hunyadi alvezéreként pedig a keresztes hadat vezető Kapisztrán János jeleskedett. 1456-ban a törökök itt vereséget szenvedtek, és kénytelenek voltak visszavonulni. A diadal egész Európát lázba hozta, ennek emlékére (eredetileg a vár felmentésére indulók lelkesítésére) zeng mindenfelé ma is a déli harangszó.

11. ábra *A Hunyadi-család címerei*

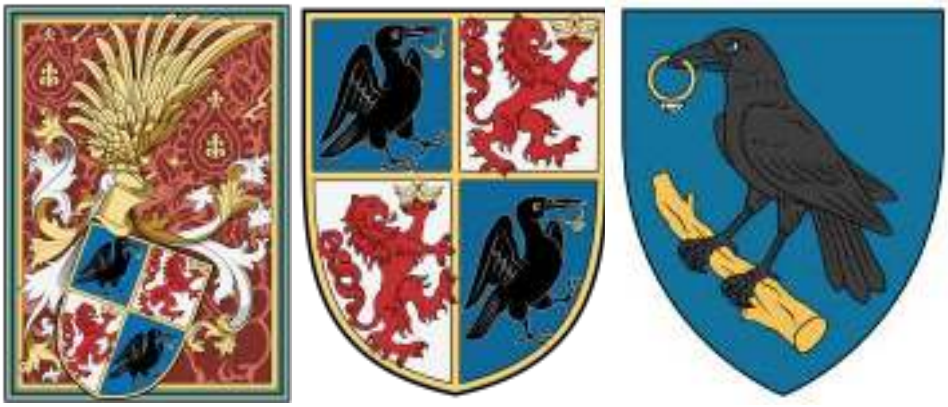

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Hunyadi-csal%C3%A1d; https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Coa_Hungary_Family_Hunyadi_J%C3%A1nos_(extended)_v2.svg, letöltés 2021. jún. 7.

1458 és 1490 között Hunyadi János fia, Mátyás uralkodott királyként. Nemcsak a népmesék kedvelt hőse volt, a valós életben is jelentős reformokat hajtott végre. A szétzilált államgépezetet újjászervezte, meghonosította Magyarországon a reneszánsz kultúrát (humanizmus, építészet, Corvina könyvtár, tudósok, művészek), politikus és hadvezér is volt egyben.

8. kép *Hunyadi Mátyás oklevele, 1479. március 20.*

Forrás: Mátyás király oklevele a máramarosi ortodox papság adómentességéről. KTÁL, F. 151, op. 25, od. zb. 12.

Mátyás után a Jagelló-dinasztiából származó II. Ulászló (1490–1506) került trónra, miközben határainknál a török veszély egyre fokozódott. Majd II. Lajos (1506–1526) lett a király, aki mindössze tízévesen került a magyar trónra, s húszévesen veszett oda a középkori Magyar Királyság végét eredményező mohácsi csatában.[61]

[61] Bővebben lásd: *Csukovits Enikő:* Liliom és holló. Budapest 1997.; *Tringli István:* Az újkor hajnala: Magyarország története 1440–1541. Budapest 2003.; Magyarország története i. m.; *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András:* Magyarország története 1301–1526. Budapest 2019. A késő-középkori Magyar Királyság világi méltóságainak összeírását lásd: *Engel Pál:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457. In: Középkori magyar adattár. (PC CD–ROM). Budapest 2001.; *Engel Pál:* Középkori magyar genealógia. In: Középkori magyar adattár. (PC CD–ROM). Budapest 2001.; *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvy Tamás:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Budapest 2016.; *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvy Tamás:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. Budapest 2017.

9. kép *II. Ulászló oklevele, 1512. április 6.*

Forrás: II. Ulászló magyar és cseh király oklevele Munkács privilégiumairól. KTÁL, F. 1589, op. 1, od. zb. 22.

Az Anjouk uralkodása alatt megnövekedett az Északkeleti-Felvidék politikai és gazdasági jelentősége. Az első Anjou királyunk, I. Károly (a köztudatban Károly Róbert) évekig harcolt a korona megszerzéséért és hatalmának megszilárdításáért (interregnum). A vidékünk nagy részét is uraló Aba Amadé meggyilkolása után (1311) fiai szövetségre léptek Csák Máté felvidéki nagyúrral Károly ellen. Az Abafiak leverésére 1312-ben került sor a rozgonyi csatában. Ám a király ellen újabb felkelés szerveződött Petenyefia (Pethunya) Péter vezetésével, aki Csák Máté, Borsa Kopasz és más *bárók* mellett a halicsi fejedelemmel is szövetséget kötött.[62] Károly Róbert azonban a lázadást is leverte,[63] és vagy visszaszerezte a tartományuraktól a vidék erősségeit (Munkács, Nyalábvár), vagy pedig leromboltatta azokat (pl. szőlősi, vári). Pethunya Péter birtokait például a Drugetheknek,[64] a királyi hadak

[62] *Ferkó O.:* Középkori történetek i. m. 31.

[63] Az Amadefiak leverésében Ákos nembeli Mikics jeleskedett, aki 1326-a elfoglalta a lázadók kezén lévő Nevickét és Ungvárt is. *Fakász Mihály:* Sasfészek a Latorca völgyében. Ungvár 2006. 14.

[64] Újabban a szakirodalomban a régi magyar nevek egyre gyakrabban leegyszerűsítve, az idegen származású személyek nevei pedig az adott nyelv helyesírása szerint íródnak. Kötetünkben azonban a történelmi családnevek védelme érdekében megmaradtunk a hagyományos, megszokott írásmódnál, amelyet egyébként az MTA legújabb (12. kiadású, 2015. évi) helyesírási szabályai is javasolnak.

itáliai származású vezetőinek adományozta. A Drugethek mellett jelentősen megnövelte birtokait az Újhelyi, a Dolhay és a Petrovay család is.[65]

Az oligarchákkal vívott harcok idején elmenekült kisnemesség helyére újabb nagyarányú telepítés indult meg a mai Kárpátalja egész területén. Az erdőirtások térségeiben flandriai, olasz és szász falvak épültek. Az újjáépítés és betelepítés egyik fontos következménye lett, hogy a királyi vármegyék helyén megszülettek az ún. nemesi vármegyék: Ung (1313), Bereg (1299), Ugocsa (13. század vége) és Máramaros (14. század eleje).[66]

A történészek által igencsak vitatott kérdés vidékünk szláv lakosságának kialakulása. Tény, hogy az Északkeleti-Felvidéknek már a magyar honfoglalás óta, sőt már azt megelőzően volt egy kimutatható – bár nem jelentős számú – szláv lakossága. A vegyes házi királyok korában azonban jelentősen felerősödött a Kárpátok túloldaláról történő keleti szláv bevándorlás.[67] E telepesek rátelepedtek az itt élő őslakos szláv lakosságra, viszont a Kárpátok vonulata megnehezítette számukra a kapcsolattartást az otthon maradtakkal. Így a vidéken egy új szláv etnikum kezdett kialakulni – a ruszinság, melyet az ukrán történettudomány nem külön nemzetként kezel, hanem az ukrán nép részének tartja, nyelvüket pedig az ukrán nyelv dialektusának.

Rövidesen Korjatovics Tódor elűzött litván fejedelem, podóliai herceg vezetésével a szlávok (ruszinok, rutének) jelentős, bár a köztudatban élő 40 ezer főnél alighanem jóval kisebb létszámú tömege telepedett meg a Zsigmond királytól kapott területeken. 1395 és 1414 között Korjatovics megkapta a magyar uralkodótól a munkácsi királyi birtokot: Munkács és Lampertszász (Beregszász) városokat s a környező, addig nagyobbrészt magyarok, oláhok és németek által lakott falvakat. Korjatovics halálával a koronához visszakerülő Munkács vára és az uradalom Lazarevics szerb despotához, majd Brankovics Györgyhöz, később Hunyadi Jánoshoz jutott. Az 1440–1444-es belháborúban jelentős összecsapások a térségben ugyan nem történtek, de a gyorsan változó tulajdonviszonyok miatt az itteni helyzetet sem lehetett stabilnak nevezni.

A térség szempontjából hasonlóképpen „eseménytelen” volt Mátyás király uralkodása is, melyet követően a Homonnai (Drugeth), Drágfy, Pe-

[65] A Drugethek a 15. század derekán csatolták birtokaikhoz a nevickei várat, Ungvárt, Dolha, Szerednye, Perecseny, Nagyberezna és más településeket. A 15. század végén a család csupán Ung vármegyében 29 falut birtokolt.

[66] *Gulyás L.:* Kárpátalja 1918 előtt i. m. 66.

[67] Az ukrán megnevezés használata ebben a korban még nem megalapozott, ugyanis a 13–14. században a keleti szláv népek nemzeti elkülönülése, így az ukrán nép kialakulása még kezdeti stádiumban volt.

rényi, Ráskay, Werbőczy és Báthory családok lettek a vidék új urai.[68] A központi hatalom gyengülésével romlott a közbiztonság, hanyatlott a gazdaság, a kereskedelem. 1514-ben az elégedetlenség parasztháborúba torkollt, mely kiterjedt Beregre, Ugocsára és Máramarosra is.[69] Érdekes módon a lázadásban a parasztok mellett tömegesen vettek részt a helyi kis- és középbirtokosok is, sőt Gyakfalvi István személyében még egyházi vezetőjük is volt.[70] A felkelők haragja Ugocsában a környék leggazdagabb földesura, a Perényi család ellen fordult. Perényi Gábor comes, egyben ugocsai és máramarosi főispán Huszt várába zárkózott. Felmentésére a szintén e vidékre való, ugocsai Werbőczy István szervezett nemesi sereget. Közeledtének hírére a felkelők a másik Perényi-birtokot, Nyaláb várát fogták ostrom alá. Végül a nemesi hadak viszonylag könnyen leverték a felkelést. A megtorlás utáni rendcsinálás és birtokrendezés az említett Werbőczy István nevéhez kötődik, tevékenysége azonban nem gátolhatta meg a Mohácshoz és az ország széthullásához vezető romlás folyamatát.

Korjatovics Tódor (1331–1414)[71]

Gedimin litván fejedelem unokája, Koriat Mihály fia, aki három testvérével együtt apjuk öröksége helyett Podóliát kaptak meg. Eközben a fejedelem összeütközésbe került a Litvániában hatalomra jutó Vitolddal, s annak támadása elől Podóliából is menekülnie kellett. Mivel családja ismerte a magyar uralkodókat (egyik őse behódolt a Litvánia ellen hadakozó Nagy Lajosnak, Luxemburgi Zsigmonddal pedig rokonságban is állt),[72] 1393 táján Zsigmond engedélyével Magyarországon keresett menedéket. Vele tartott felesége (Olga vagy Valga), gyermekei (Anna, Mária és Vasil), valamint népes kísérete. Beköltözésének korábbi, 1360-as évekhez és Nagy Lajos személyéhez kötődő datálása téves, mely a munkácsi (Csernek-hegyi) ortodox kolostor hamis alapító okiratán alapszik. Hasonlóképpen cáfolandó Koriatovics házanépének a krónikák által említett –

[68] Az 1494–1495. évi adószámlálás szerint maga Corvin János csak Bereg megyében 1132 portát birtokolt.
[69] Bővebben lásd: *Kész Barnabás:* A Dózsa-parasztháború résztvevőinek fegyverzete. In: Mercurius Veridicus Novus I. Szerk. Dobos Sándor – Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Beregszász–Ungvár 2015. 88–105.
[70] Érdekes, hogy a keresztesek vezére Ugocsában afféle Robin Hoodként álnéven és külsejét állandóan elváltoztatva szerepelt: *Körmös hadnagynak* nevezte magát. Állítólag Sásvári Veres Gergely ugocsai kisnemes volt ez a titokzatos személy, akit a lázadás leverése után nyilvánosan meg is vádoltak, de nem tudták rábizonyítani bűnösségét.
[71] Személye és magyarországi tevékenysége éles viták tárgyát képezi. A hagyomány a podóliai fejedelemhez köti a munkácsi bazilita kolostor alapítását, a munkácsi vár felújítását és a podóliai ruszinok betelepítését vidékünkre.
[72] Tódor apjának nővére, Aldona III. (Nagy) Kázmér lengyel király felesége, így Zsigmond dédanyja volt. Emiatt a magyar király „a mi bátyánknak" szólította a fejedelmet.

nyilvánvalóan túlzó – negyvenezres nagyságrendje. Koriatovics Tódor a hatalmas birtoktestek mellett magas tisztségeket is kapott a királytól (beregi, sárosi és máramarosi főispán). Fiú örökösök híján halála után a Korjatovicsnak adományozott birtokok visszaszálltak a koronára.

10. kép *Korjatovics Tódor (1331–1414)*
(festmény, ismeretlen festő alkotása a 18. századból)

Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Fyodor_Koriatovych, letöltés 2021. jún. 7.

3.3.2. Középkori vármegyéink[73]

Ung[74]

Ung vármegye története szorosan összefonódik a Drugeth família felemelkedésével.[75] A család első magyarországi képviselői és a hatalmas

[73] A megyegyűlésekről (*sedria*) Csukovits Enikő tanulmányában olyan érdekes adalékokról olvashatunk, mint például Ung vármegye elöljáróinak Csicseri Domonkos fia János és fegyveres társai általi botrányos bántalmazásáról 1375-ben. Mivel a középkori vármegyében még nem volt megyeháza, a hatóságok egy-egy nemesi kúriában, lakóházban, esetleg kocsmában ültek össze. *Csukovits Enikő:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. Történelmi Szemle. (1997) 39. sz. 363., 380.; A késő-középkori vármegyék tisztségviselőinek (az ispánon, alispánon kívül négy szolgabíró és bizonyos számú választott nemesi esküdt tartozott ide) összeírását lásd: *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvy Tamás:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. Budapest 2017.

[74] Ung megye nemesi családjairól részletesebben Engel Páltól olvashatunk. *Engel Pál:* A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Budapest 1998.

[75] *Zsoldos Attila:* A Druget-tartomány története 1315–1342. Budapest 2017.

Drugeth-birodalom létrehozói Fülöp,[76] majd annak halála után öccse, János voltak. 1327-ben János honor jogán megkapta az ungi birtokokat a nevickei várral egyetemben, a következő évben pedig a nádori tisztséget is. Halála után fia, Vilmos folytatta a családi birtokok gyarapítását, aki Nevicke mellett Boldogkő, Fülek, Sáros, Szepes és számos más várnak is birtokosa volt. Vilmos 1355-ben bekövetkezett halálával birtokai egy részét fia, János és unokaöccse, Miklós örökölték. I. Károly halálával a Drugethek fénykora is véget ért, birtokaik közül csak az ungi és a zempléni maradt meg. Az országos politikától visszahúzódtak, regionális hatalmuk azonban még sokáig megmaradt.[77] Ekkoriban építtették fel gerényi palotájukat az egykori vár romjai felett, mely a gerényi és a homonnai Drugeth-ág közös tulajdonában volt.[78] Ebben az időben Ung megyében három hatósági székhely (sedriahely) volt: Kapos, Pálóc és Ungvár.[79] 1384-ben Drugeth László pálos szerzeteseket telepített a vidékre. A Drugethek virágoztatták fel Ungvárt, melyet egy 1419-es oklevél *oppidumnak,* vagyis mezővárosnak nevezett. A városban több mint 200 ház volt, heti vásárokat tartottak, az Ung folyón keresztül kőhíd épült. A kutatók szerint Drugeth Fülöp építtette újjá a tatárok által lerombolt ungvári várat is, építőanyagul használva fel a gerényi várrom köveit.[80]

12. ábra *Ung vármegye címere*

Forrás: https://people.inf.elte.hu/kthzsolt/Kellekek/Kepek/64%20varmegye%20cimere/Ung.jpg, letöltés 2021. jún. 8.

[76] Károly Róbert nevelője, később nádor, akinek vagyonát és titulusait öccse, János örökölte.
[77] 1322-től (1328-tól) 1684-ig a Drugeth család adta a megye örökös főispánjait. *Keresztyén B.:* Irodalmi barangolások a Kárpátok i. m. 1993. 10.
[78] János fia, Miklós a Gerényi előnevet, Fülöp leszármazottai pedig a Homonnai előnevet viselték.
[79] *Csukovits E.:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek i. m. 364.
[80] *Ferkó O.:* Középkori történetek i. m. 32.

Más ungi tájak, így például Szerednye és környéke a 16. század elejéig a Pálócziak birtokrészét alkották. A mohácsi csatában elesett a család utolsó férfi tagja, Pálóczi Antal. Ezt követően a család birtokai a Dobókra szálltak. A Dobó família legidősebb tagja, Ferenc a borkereskedelemnek köszönhetően hatalmas uradalmat hozott létre, melynek központja az ekkoriban kiépült szerednyei kővár volt. Az uradalomhoz tartozó Szerednye, Andrásvágás, Bacsava, Dubróka, Horlyó, Iglinc, Köblér, Lehóc, Orljova, Zavoda mellett a Dobók birtokokkal rendelkeztek Homok, Kelecsény, Kisrát, Komoróc, Merkóc, Nagygálocs, Palló, Ruszka, Vámosgejőc és más ungi községekben is.[81]

Bereg

Károly Róbert a rozgonyi csatát (1312) követően Munkácsot erősítette meg, és tette Bereg vármegye székhelyéül, a beregi várról többé nem esik szó. A király oldalán harcoló lampertszászi polgárok viszont jutalmul újabb kiváltságokban részesültek. A későbbi Beregszász egyre jelentősebb szerepet játszott viszont a megyében: Nagy Lajos korában, az 1370-ben létrejött magyar–lengyel perszonálunió idején a Magyar Királyság egyik legvirágzóbb települése lett (ebben az időszakban az ország északkeleti megyéi egyébként is jelentős szerephez jutottak).[82] Nagy Lajos anyja, a lengyel Łokietek Erzsébet Beregszászban udvart is tartott: a királyné a mai Grófudvar helyén építtette meg nyári rezidenciáját.[83] Valószínűleg Erzsébet királyné idejében rakták le annak a kőtemplomnak is az alapjait, melynek építését 1418-ban fejezték be (a templomhoz tartozó Szent Mihály arkangyal kápolnát ebben az évben építtette Luxemburgi Zsigmond király). A királynéi kegynek köszönhetően a városban több kolostor is épült, így a Domonkos-rendiek férfi és női zárdája, egy ferences és egy pálos rendház. A város közösségét Erzsébet királyné jogosította fel az oroszlános címeres pecsétnyomó használatára. Erzsébet királyné halála után fia, Nagy Lajos, majd unokája, Mária királynő birtokolta. Nagy Lajos 1342. szeptember 2-án, Visegrádon kelt kiváltságlevelében Lampertszásza szabad királyi várost *(„libera civitas nostra”)* pallosjoggal ruházta fel.[84]

[81] *Ferkó O.:* Középkori történetek i. m. 37.
[82] Annak ellenére, hogy a 14. század elejétől a beregi ispán és a munkácsi várnagy személye egyre inkább összekötődött, a megye *sedriahelyévé* nem Munkács, hanem a vártól közel egynapi járóföldre (30 km) fekvő Beregszász vált. *Csukovits E.:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek i. m. 369.
[83] Munkácsot egy 1263. évi oklevél említi „*Villa supra Munkach*” néven. Nagy Lajos és Erzsébet királyné kiváltságokkal halmozták el a várost. *Keresztyén Balázs:* Irodalmi barangolások a Kárpátok i. m. 43–44.
[84] *Zubánics L.:* Tájba írt történelem i. m. 12–16.

13. ábra *Bereg vármegye címere*

Forrás: https://people.inf.elte.hu/kthzsolt/Kellekek/Kepek/64%20varmegye%20cimere/Bereg.jpg, letöltés 2021. jún. 8.

Zsigmond király 1396-ban Bereg és Sáros vármegyéket Korjatovics Tódornak adományozta. A menedéket kérő fejedelem lett az ura Munkácsnak[85] és Lampertszászának is. Ő építtette át a munkácsi lovagvárat korszerűbb erődítménnyé, neki tulajdonítják a Csernek-hegyi kolostor megalapítását. Miután a Korjatovics család 1418-ban örökösök nélkül halt ki, a birtokok visszaszálltak a koronára. Az örökös pénzszűkében lévő Zsigmond Munkácsot Lampertszásza várossal és más településekkel egyetemben Brankovics György szerb despotának adományozta – Nándorfehérvárért cserébe. Ekkor jelentek meg Lampertszászán tömegesen szerbek és görögök. A 15. század derekán a városban megélénkült a gazdasági élet, 1446-ban először említik a források a szabócéhet. I. Ulászló elkobozta a törökkel paktáló Brankovicstól itteni birtokait, és Hunyadi János szörényi bánnak adományozta őket.[86] Hunyadi halála után felesége, Szilágyi Erzsébet birtokolta a vidéket. Halála után a terjedelmes Hunyadi-birtokokat, így Lampertszászát és Munkácsot is Mátyás király 1484-ben kelt iratában fiának, Corvin János liptói hercegnek adományozta. Mátyás halála után Corvin János trónra kerülése meghiúsult, a városok gyakran cseréltek birtokost. Az előbbit 1499-ben Bélteki Drágffy György kapta zálogba, ekkor nevezik először Beregszász néven. Később a város ismét királyi birtokba került, így 1522-ben II. Lajos jegyajándékként adományozta feleségé-

[85] A város nevét először 1262-ben említik V. István ifjabb király adománylevelében, Munkács várát pedig 1309-ben említik meg először Aba Amadé tulajdonaként. A vár történetét bővebben lásd: *Fakász M.:* Sasfészek a Latorca völgyében i. m.

[86] Hunyadi János 1445. április 14-én szabad királyi várossá tette Munkácsot. *Keresztyén B.:* Irodalmi barangolások i. m. 44.

nek, Habsburg Mária főhercegnőnek.[87] A másik város, Munkács várnagya 1515–1518 között Tomori Pál, 1524-től 1530-ig pedig Ártándi Pál volt.[88]

14. ábra *Ugocsa vármegye címere*

Forrás: https://people.inf.elte.hu/kthzsolt/Kellekek/Kepek/64%20varmegye%20cimere/Ugocsa.jpg, letöltés 2021. jún. 8.

Ugocsa

A tatárjárást követő újratelepítés során zömmel magyarok települtek be Ugocsába is, de a 13. században keleti szlávok, a 14. század elején pedig újabb szászok költöztek be a megyébe.[89] A vidéken korábban birtokokat szerző három jeles nemzetséget, a Gutkeled, a Hontpázmány és a Káta családokat idővel a Szirmayak, a farkasfalvi Farkasok, a Werbőczyek és más nemesi famíliák követték. A Tisza déli partján mintegy 18–20 faluból (a megye falvainak egynegyede) álló kisnemesi vidék jött létre.[90] Ám Ugocsa legismertebb famíliája a 15. századtól a Perényi család lett. 1399-ben Perényi Péter adományként kapta Zsigmond királytól Szőlős városát, 1405-től pedig a család tulajdonába került a szomszédos Nyalábvár is.[91] A Perényiek adták az ispánokat, mert a megye egyharma-

[87] *Zubánics L.:* Tájba írt történelem i. m. 15–16.
[88] *Keresztyén B.:* Irodalmi barangolások i. m. 45.
[89] *Szabó I.:* Ugocsa megye i. m. 20–62.
[90] *Csukovits E.:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek i. m. 376.
[91] A Perényiek több mint egy évszázadig pereskedtek a korábbi tulajdonosokkal, a Drágfyakkal. *Komáromy A.:* Ugocsa vármegye a történelemben i. m. 16–42.; *C. Tóth Norbert:* Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század). Szerk. Hegyi Géza – W. Kovács András. Kolozsvár 2012. 135–166.

da az övék volt. Áthelyezték a megyeközpontot a tatárjáráskor elpusztult Sásvárból[92], illetve a 14. században elenyészett Ugocsából Szőlősre, ahol felépítették Kankó várát.[93] Szőlős a történelmi Magyarország legrégebbi városai közé tartozik. A források már 1236-ban hivatkoztak a szőlősi hospesek privilégiumaira, ám az ezt bizonyító oklevél nem maradt fenn.[94] Nagyszőlős neve 1262-től fordul elő dokumentálhatóan oklevelekben, egyben bizonyítva a szőlőtermesztés korai meghonosodását is.[95] Károly Róbert Borsa Benedeknek („Bekének") ajándékozta Szőlőst. Testvére, Borsa Kopasz azonban a király ellen szövetkezett Csák Mátéval, s emiatt a királyi hadak lerombolták Szőlős várát. A vár azonban ismét felépült, mert azt a király későbbi feleségének, Máriának ajándékozta. A 16. század elején Nagyszőlős és Nyalábvár ura a két Perényi testvér volt: Gábor és István. Mindketten ugocsai főispánok, Gábor egyben a huszti vár ura is volt. Feleségével, Frangepán Katalinnal együtt pártolták az irodalmat, művészetet.[96] A tárgyalt évszázadokban a város története a Perényiek mellett szorosan összefonódott a ferences szerzetesekkel is, akik már 1505 körül kolostort építhettek Nagyszőlősön.[97]

Máramaros

A források alapján a 14. századtól kezdve követhetjük nyomon Máramaros vármegye históriáját. A térségben már időszámításunk előtt bányásztak sót, amely mindenkor nagy jövedelmet biztosított. Az Árpádok korától a máramarosi sókamara a huszti várral együtt királyi birtokként szerepel. Ennek fejében az ún. *koronavárosokat* az uralkodók számos előjoggal ruházták fel. 1329. október 26-án kelt kiváltságlevelében Károly Róbert Husztnak, Visknek, Hosszúmezőnek és Técsőnek privilégiumokat biztosított a sókitermelésért cserébe. Figyelemre méltó, hogy a mindenkori máramarosi ispán többször tagja lehetett a királyi tanácsnak, vagyis a megye igazgatása stratégiai fontosságú volt, ispánjának lenni jelentős befolyással bírt. Nagy Lajos király 1352-ben Máramarosszigetet is a koronavárosok sorába emelte, uralkodása alatt felvirágzott a máramarosi

[92] *Csukovits E.:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek i. m. 376.
[93] Egyébként az ugocsai Perényiek történetével leginkább Keresztyén Balázs helytörténész foglalkozott. *Keresztyén Balázs:* A Perényiek és báró Perényi Zsigmond élete, emlékei Ugocsában. Ungvár 2002.; *Pivárcsi István:* Barangolások Kárpátalján. Tájak, emberek, históriák. Budapest 2010. 386.
[94] *Riskó Marianna:* Ferencesek Nagyszőlősön. Ötszáz éves jelenlét térben és időben. Budapest 2007. 29.
[95] *Keresztyén B.:* Irodalmi barangolások i. m. 158.
[96] Uo. 159.
[97] A ferencesek nagyszőlősi jelenlétét Riskó Marianna részletesen leírja könyvében. *Riskó M.:* Ferencesek Nagyszőlősön i. m. 29.

sóbányászat. A megyeszékhely (Sziget) körül kisnemesi vidék jött létre, melyet főleg román falvak alkottak.[98] E privilégiumokat (szabad költözködés, a tisztviselők szabad választása, az önálló bíráskodás joga, mentesség az ispáni hatalom és a legtöbb adó alól, vásártartási jog stb.) a következő uralkodók ún. elismerő privilégiumokkal erősítették meg. Ilyennek tekinthetjük például Mátyás 1472. évi levelét, melyben megerősítette a szabad királyi városok jogi státusát.[99] 1516-ban II. Lajos annak ellenére mentesítette Visk és a többi koronaváros lakóit minden adófizetés alól, hogy a helyiek közül sokan harcoltak Dózsa oldalán a parasztháborúban.[100]

15. ábra *Máramaros vármegye címere*

Forrás: https://people.inf.elte.hu/kthzsolt/Kellekek/Kepek/64%20varmegye%20cimere/Maramaros.jpg, letöltés 2021. jún. 8.

Az Anjouk korában szervezett telepítésként került Máramaros gyéren lakott területeire az oláh népesség. E félig nomád, *vajdák* és *kenézek* vezette pásztornép már a kezdetektől jelentős szláv (ruszin) népelemet foglalt magába. Ugyanakkor – elsősorban a bányászatnak köszönhetően – erősödött a magyar népelem. A huszti vár mellett központi szerep jutott Szigetnek, mely hamarosan a vármegye közigazgatási központja lett. Az évszázadok folyamán az eredetileg kevert etnikumú települések homogenizálódtak. A Tisza-völgy városaiban a magyar népelem dominált, a jobb parti mellékfolyók völgyében a ruszinok, a bal parti mellékfolyók mentén pedig a románok jutottak túlsúlyra. Az utóbbiak fontos szerephez jutottak a megye vezetésében is.[101]

[98] *Csukovits E.:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek i. m. 376.
[99] *Csatáry György:* A máramarosi öt koronaváros levéltára 1326–1910. Ungvár–Beregszász 2011. 5–6.
[100] *Czébely Lajos:* Visk története. Ungvár 2002. 39.
[101] *Bélay V.:* Máramaros megye társadalma és nemzetiségei i. m. 90–91.

3.3.3. Gazdaság, társadalom, műveltség

A középkori magyar falvak lakosainak (földművesek, szőlőművelők, pásztorok, halászok stb.) életmódjára az írott források, adójegyzékek mellett a régészeti leletek (veremházak, kőből rakott kemencék, háziállatok csontjai, faekére való vaspapucsok és más munkaeszközök stb.) alapján következtethetünk.[102] A Kárpát-medencében megtelepedett magyarság fokozatosan felhagyott félnomád állattenyésztő életmódjával, a rideg állattartás azonban az elterjedő külterjes földművelés mellett továbbra is kulcsfontosságú gazdasági ágazat maradt. Sok embernek biztosított megélhetést a kiterjedt mocsárvidék vízi világa. A zsákmányoló, gyűjtögető „ősfoglalkozások" a halászokon, vadászokon, pákászokon és egyéb „vízi embereken" kívül a termelői gazdálkodással foglalkozó parasztságnak is fontos kiegészítő jövedelemforrása maradtak.

A becslések szerint a 15. század végére az Északkeleti-Felvidék lakossága 100–115 ezer fő lehetett. Ez a népesség Ung vármegye 205 települése, Bereg vármegye 122 települése, Ugocsa vármegye 76 települése és Máramaros vármegye 128 települése között oszlott meg.[103] Az Árpád-korban fokozódott a vagyoni egyenlőtlenség, megindult a hűbéri osztálytársadalom kialakulása. A gyepűvédők és szolgálónépek településeiből ekkorra már kisnemesi, kuriális falvak alakultak ki, az adományokat nyert főurak pedig eredeti szállásbirtokaikról telepítettek át jobbágyokat. A 13. század második felében lezajlott betelepülési hullám a városok gyors növekedéséhez vezetett. Fellendült a kézművesség és a kereskedelem, elsősorban a sókereskedelem. A kereskedelmi útvonalak védelmére kőerődítményeket építettek. A közlekedés leginkább lóháton és ökör vagy ló vontatta szekérrel történt. Magyar földről terjedt el szerte Európában a könnyű, gyors *kocsi* szekér.

A 14. század hatvanas éveiben pestisjárvány pusztította el a vidék lakosságának csaknem egynegyedét. A földbirtokosok a királyi törvényeket figyelmen kívül hagyva, gyakran erővel telepítették le a lakosságot birtokaikra, és gyakran hadakoztak a szomszéd birtokosokkal a munkáskezekért. A jobbágy életének és javainak biztonsága korántsem volt garantált. A földbirtokosok hatalmaskodása mellett gyakran támadták meg őket rablók a vásárra menet. Ettől függetlenül egyes jobbágyoknak sikerült nagyobb vagyont is összegyűjteniük, bár a legtöbb parasztnak gondot jelentett a korszerű nehézekéhez szükséges nyolc ökör kiállítása.[104]

A 14–15. században a falvak képét az utcák, házhelyek *(belsőségek),* jobbágytelkek, a templom és a nemesi telek határozták meg. A késő közép-

[102] Szabolcs-Szatmár-Bereg megye i. m. 153–155.
[103] *Gulyás L.:* Kárpátalja 1918 előtt i. m. 66.
[104] Szabolcs-Szatmár-Bereg megye i. m. 184–185.

korban a földbirtokosok önkényeskedése, az állattenyésztés újabb előretörése és a természeti katasztrófák következtében sok falu eltűnt *(pusztásodás).* A tárgyalt időszakban a városok és mezővárosok, bár egy részüket továbbra is a *bárók* birtokolták, növekedésnek indultak. Főleg a kiváltságokkal rendelkező városokban és mezővárosokban fejlődött a kereskedelem, a kézműipar és a kultúra. A stratégiai fontosságú sóbányászatért és sószállításért felelős máramarosi koronavárosok királyi kiváltságokat kaptak.

A városi és falusi kézművesek a hegyekben követ termeltek ki a várak, nemesi kúriák, templomok és kolostorok építéséhez; fejlődött a fazekasság, a településeken számos szabómester, csizmadia, takács, bőrcserző, kovács, kerékgyártó és egyéb kézműves tevékenykedett. Óriási jövedelmet biztosítottak a középkorban is a vidék hatalmas erdőségei, melyek fáiból a helyi lakosság gerendát faragott, deszkát fűrészelt, dongát és zsindelyt készített. Emellett az erdőben szenet égettek, gyantát és mézet gyűjtöttek, hamuzsírt főztek. A király és az előkelőségek vadászterületein egész települések foglalkoztak az erdők őrzésével. Sok fát szállítottak vidékünkről az ország más, kevésbé erdősült vidékeire.

Középkori városaink és némely nemesi udvarházak egyben a kultúra központjai is voltak. A 14. században, Erzsébet királyné idején például Lampertszászán „könyves műhely" működött, melynek képviselői közül meg kell említeni többek között János íródeák, krónikaíró, a zenéhez és könyvmásoláshoz is értő Szász Lőrinc rendfőnök, Besztercei Balázs fráter, „magyar szónok", Imre fráter és Székesfehérvári Tamás szónokok, valamint halábori Dobos Bertalan pap, „királyi közjegyző és nyilvános íródeák" nevét.[105] Jeles humanisták voltak a munkácsi vár egyes kapitányai (Geréb Péter, Raskai Balázs, Kezy Balázs, Szilassy Vince), a Perényiek nyalábvári reneszánsz udvarában talált menedéket az első magyar nyelvű nyomtatott bibliarészlet[106] fordítója, Komjáthy Benedek.[107]

3.3.4. Középkori kőtemplomok

Épített örökségünk gyöngyszemei, egyben vidékünk legrégibb egyházi épületei közé tartoznak a kőtemplomok. A középkorban épült román és gótikus stílusú templomok nehézkes, masszív szerkezetükkel a vallás hatalmát szimbolizálták. A román kori templomok közül a legkorábbi a kiemelkedő jelentőségű *gerényi rotunda*. A 15. századi bővítés ellenére

[105] Utóbbit tartjuk egyik legszebb nyelvi-irodalmi emlékünk, a *Döbrentei-kódex* másolójának és benne a talán legszuggesztívebb *Énekek éneke* fordítás átköltőjének.
[106] Szent Pál levelei 1533-ban Krakkóban jelentek meg nyomtatásban.
[107] *S. Benedek A.:* A tettenérhető történelem i. m. 83–86.

ez az egyik legépebb körtemplom. Fennmaradt a hatszögű kupoladob és a kupola is, amely a magyarországi körtemplomoknál elpusztult. A templom jelentőségét értékes freskói növelik. Ezek egyértelműen 14. századi, korai reneszánsz munkák, míg a hajó falfestményei valószínűleg a 15. század második feléből származnak. A gerényi freskókra emlékeztetnek a kígyósi templom festményei is. Értékes freskókkal díszítették többek között az ugocsai Szőlősvégardó[108] 14. századi kőtemplomát is, melynek már a 19. században csak a romjai maradtak meg.[109]

11. kép *A gerényi rotunda freskórészlete*

Forrás: http://cikave.com.ua/imag/gorjansjka%20rotonda/gor%20rotonda%20blagovischennja.jpg, letöltés 2021. jún. 7.

Középkori kőtemplomokkal vidékünk más települései is büszkélkedhetnek: Visk, Ungvár, Beregszász, Tiszabökény, Csepe, Hetyen, Nagyszőlős, Técső, Huszt, Csetfalva, Nagymuzsaly, Vári, Munkács, Beregsom, Bilke, Császlóc, Badaló, Nagybereg, Bene, Feketeardó, Salánk, Makkosjánosi, Borzsova stb. Közülük kiemelhetjük a viski, técsői és huszti refor-

[108] Az oklevelekben 1295–1300-tól szereplő ugocsai Szőlősvégardót a középkorban Feketeardónak nevezték, a jelenleg a Tisza partján lévő Feketeardót pedig jelző nélkül, simán Ardónak *(possessio regalis Ordow)*. A szászok és magyarok által vegyesen lakott települések nevei jelezték, hogy lakói a Fekete-hegyet borító Fekete-erdő óvói, vadőrei voltak.

[109] A település különösen jelentős lehetett, mert 1361-ben Nagy Lajos királytól heti vásárjogot nyert. *Keresztyén Balázs:* Szőlősvégardó és régi templomának freskói. In: Madarak voltunk… Kárpátaljai néprajzi írások. Szerk. P. Punykó Mária. Budapest–Beregszász 1999. 171–173.

mátus templomokat erődtemplom jellegük és festett kazettás mennyezetük miatt. A viski és a huszti templombelső restaurálásakor páratlanul értékes középkori freskókra bukkantak, az utóbbiban lévő falfestmény Szent Istvánt, Imre herceget és Szent Lászlót ábrázolja.

12. kép *A viski kőtemplom freskórészlete*

Forrás: https://magyarnemzet.hu/kultura/bevakolt-tortenelem-7453709/, letöltés 2021. jún. 8.

3.3.5. Szerzetesrendek

A vallási felekezeteket tekintve a tárgyalt időszakban vidékünkön csupán a római katolikus (magyar, német, szlovák lakosság) és a görögkeleti (ruszinok, románok) egyházakról beszélhetünk. E tájon ebben a korban a pálosok, a ferencesek, a domonkosok, valamint a baziliták tartottak fenn hosszabb-rövidebb ideig kolostorokat. A ferencesek a 14. századtól Beregszászban, az 1500-as évektől pedig Nagyszőlősön voltak jelen. Beregszászi rendházukat minden bizonnyal Erzsébet királyné alapította 1370 körül, akinek udvartartása volt az ekkoriban fénykorát élő, a lengyel határhoz közeli településen.

A domonkosok beregszászi kolostorát valószínűleg szintén Erzsébet alapította, aki 1366-ban Lengyelországból telepített ide szerzeteseket. 1377-ben Kunt *comes* a nagymuzsalyi szőlőjéből adományozott egy részt a domonkosoknak. A domonkosok Beregszász környékén jelentős birtokokkal rendelkeztek, jobbágyaik a városban mintegy negyven telken laktak.

A legtöbb kolostorral az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok rendelkeztek, többek között Huszton (1327), Técsőn (1327), Kökényesen

(1327), Beregen (1329), Eszenyben (1356), Remetén (Máramarosban, 1363), Ungváron (1384) és más településeken. A beregi monostort Erzsébet királyné alapította 1329-ben a beregi erdőben, a mai Remete község helyén. A kolostor a 15. század közepén nagyobb birtokra tett szert, templomukat a Boldogságos Szűznek szentelik. A 14. században a pálosok gyorsan terjeszkedtek a vidéken. 1363-ban a máramarosi Remetén, 1384-ben Ungváron létesítettek monostort. Ekkoriban telepedtek meg Huszton is, ottani templomukat Szent Mihályról nevezték el. Az ungvári Krisztus szent testéről elnevezett monostort Homonnai Drugeth János özvegye és fia, László a mai Gerény falu területén alapította 1384-ben, később vikariátussá fejlődött, s az eszenyi *perjelséghez* tartozott.

16. ábra *Szerzetesek és apáca*

Forrás: Kész Barnabás illusztrációja.

A lakott helyektől távol fekvő kolostorokat igen gyakran támadták meg rablók vagy pedig a környékbeli hatalmaskodó hűbérurak. Például a máramarosi remetei vízimalmokat elfoglalták az *oláhok* és a környék egyes nemesei. Benedek *generális* kérésére Albert király 1439-ben visszaadta a malmokat és újra engedélyezte a nagykáptalan javára az adó befizetését.

Természetesen a monostorok jelentős adományokban is részesültek a földesuraktól és magától a királytól is. 1412-ben az ungvári monostor a gerényi szőlőhegyen három parcella szőlőre, az Ung partján egy malomra, Ungváron házra, 1506-ban Záhonyban egy halastóra és egy Mocsár nevű dűlőre tett szert. 1506-ban „Nemeskezy" (Kezy) György fia, Balázs, Munkács várnagya a beregi monostornak ajándékozta nagymuzsalyi birtokát, melyet még Szilágyi Erzsébettől kapott. II. Ulászló rendelete alapján a remetei szerzeteseket 50 forint értékű só illette meg a rónai sóbányákból. 1522-ben II. Lajos jóváhagyta nemes Kezy Balázsnak a beregi monostor javára tett birtokadományozását, sőt a birtokra vonatkozó királyi jogát is a monostorra hagyta.

A görög szertartású egyházak egyetlen szerzetesrendje, a bazilita szintén számos kolostorral rendelkezett a jelenlegi Kárpátalja területén. Az egyik legrégebbi bazilita kolostor a Munkács-Csernek-hegyi. Bár a legendák a rendház alapítását már Cirill és Metód idejére teszik, a források szerint a kolostort Korjatovics Tódor alapította 1360-ban. Ma már tudjuk, hogy az „alapító oklevél" hamis, a valóságban 1396 utánra lehet tenni a kolostor alapítását, hiszen Korjatovics ekkor érkezett Magyarországra. A kolostor 1498-ban elpusztult, 1551-ig nem tudunk az újjáépítéséről. A másik bazilita kolostor vidékünkön a körtvélyesi. Az 1390-ben már létező rendház joghatósága kiterjedt a Szilágyságra, Meggyesaljára, Ugocsára, Borzsovára. Mátyás király 1479-ben a nándorfehérvári, II. Ulászló pedig a havasalföldi metropólia alá rendeli.[110]

3.3.6. Középkori váraink

Vidékünk első védelmi építményei a bronzkortól kezdve jelen lévő *földvárak* (földsáncra épített gerendavárak) voltak. Közülük a legjelentősebb volt a Mezővári mellett található Borsova földvára, a korai ungvári vár vagy például a viski vár. A tatárjárás után kezdtek épülni vidékünk kővárai, először is a *lakótornyos várak.* A lakótorony klasszikus típusa a szerednyei vár, amely egy négyzet alaprajzú, vastag falú toronyból áll. A kovászói vár kör alaprajzú lakótornyához már egy szabálytalan háromszög alaprajzú vékonyabb erődfalat is toldottak. A 14. század elején még a munkácsi vár is csak egy négyzetes alaprajzú lakótoronyból állt, amelyet egy körfal övezett. A következő építési korszakot a *belső tornyos* várak képviselték. Vidékünkön ide tartozott a nevickei vár, a királyházai Nyalábvár, valamint a jelenlegi ungvári vár első formája. Zsigmond király korában (14. század eleje) kezdtek vidékünkön *külső tornyos* várakat építeni. Ekkor épült ki Ugocsa és Huszt vára, az ungvári és a munkácsi várat saroktornyokkal, körbástyákkal erősítették meg, kibővítették a nevickei várat is.

Ungvári vár (Ungvár, Ungvári járás)

Anonymus krónikája szerint a várat elfoglaló magyarságot erről a várról nevezték el *hungárusoknak,* bár később a történeti kutatás ezt egyértelműen cáfolta. A kutatások szerint a várat a honfoglaló magyarok építették, így Magyarország egyik legrégibb vára volt. A besenyők 1086-ban sikertelenül ostromolták, de Batu kán tatárjai 1241-ben felperzselték. Kun László király az Aba nemzetségnek, a várat visszavevő Károly Róbert pedig a nápolyi származású Drugeth családnak adományozta, akik folyamatosan átépítették.

[110] *Brenzovics László:* Szerzetesrendek Kárpátalján. In: „Hét kereszt alatt felkelek". Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok. Szerk. P. Punykó Mária. Budapest–Beregszász 1997. 73–79.

13. kép *Az ungvári vár*

Forrás: https://ukrainetrek.com/blog/wp-content/uploads/2015/11/uzhgorod-castle-from-above-ukraine-4.jpg, letöltés 2021. jún. 8.

17. ábra *Az ungvári vár alaprajza*

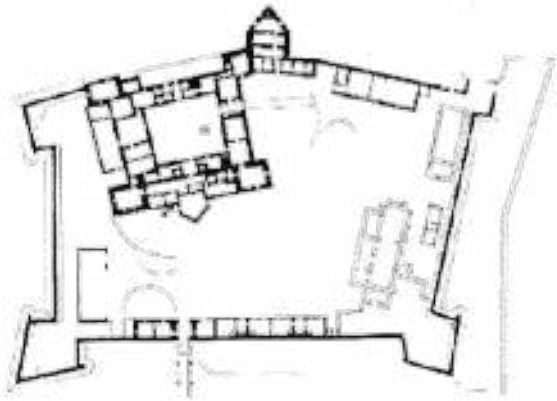

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1856-Ungvar-Vardomb/, letöltés 2021. jún. 8.

Nevickei várrom (Nevicke, Ungvári járás)

Már a 12. században földvár védte e helyen Magyarország keleti határait. Aztán kőből megépült a kör alakú lakótorony és az egész vár. A nevickei vár az ungvári várbirtokhoz tartozott, ezért történelme a 12 km-re fekvő ungvári váréval szorosan összefonódott.

14. kép *A nevickei várrom*

Forrás: https://hu.depositphotos.com/stock-photos/nevitske.html?qview=319952776, letöltés 2021. jún. 8.

18. ábra *A nevickei vár alaprajza*

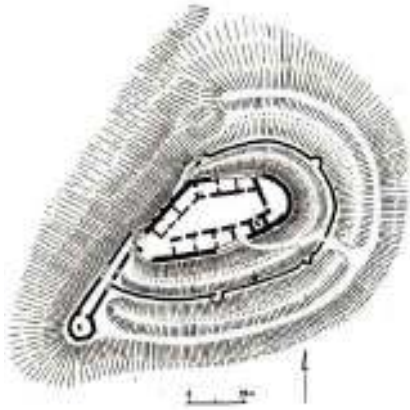

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1854-Nevicke-Var/, letöltés 2021. jún. 8.

Munkácsi vár (Munkács, Munkácsi járás)

A kutatások szerint a várat 1263–1311 között építették a tatárjáráskor elpusztult borsovai vár helyett (Anonymus szerint a honfoglalók alapították Munkácsot „kemény munkával"). A munkácsi vár mindig stratégiai fontosságú volt történelmünk folyamán, így birtoklásáért sok vér folyt. Az

ország három részre szakadásáig birtokosa volt Csák Máté, Zsigmond király, Korjatovics Tódor litván fejedelem, Lazarevics szerb despota, a Hunyadiak, Corvin János és mások.

15. kép *A munkácsi vár*

Forrás: https://www.itinari.com/palanok-castle-real-pearl-of-zakarpattia-ukraine-rcpp, letöltés 2021. jún. 8.

19. ábra *A munkácsi vár alaprajza*

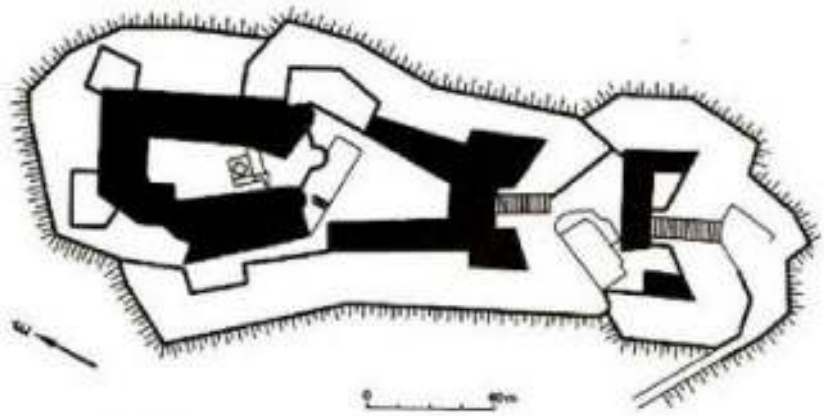

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1848-Munkacs-Var/, letöltés 2021. jún. 8.

Szerednyei várrom (Szerednye, Ungvári járás)

A román stílusú várat a köztudat szerint a templomos lovagrend építtette valószínűleg a 13. században, bár erre utaló régészeti bizonyítékokat nem találtak. Utánuk a pálos rendi szerzetesek birtokolták, majd a Pálóczi család földesúri váraként funkcionált. 1526-ban a família kihalása után a velük rokon Dobó család örökölte.

16. kép *A szerednyei várrom*

Forrás: http://www.magyarorszag-szep.hu/Szerednye/target0.html, letöltés 2021. jún. 8.

20. ábra *A szerednyei vár alaprajza*

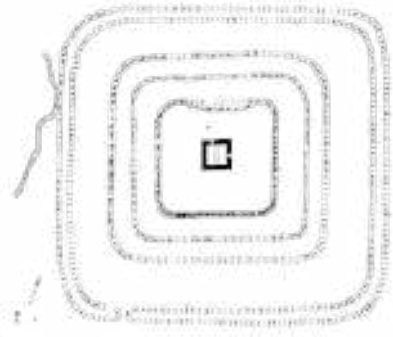

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1855-Szerednye-Var/, letöltés 2021. jún. 8.

Kovászói várrom (Kovászó, Beregszászi járás)

A Borzsa jobb partján egy sziklás magaslaton épült valószínűleg a 13. században. 1495-ben a Matuznai család birtokába került. 1557 és 1562

között Matuznai Pál rablótanyául használta. 1564-ben Schwendli Lázár elfoglalta és leromboltatta.

17. kép *A kovászói várrom*

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1847-Kovaszo-Var/, letöltés 2021. jún. 8.

21. ábra *A kovászói vár alaprajza*

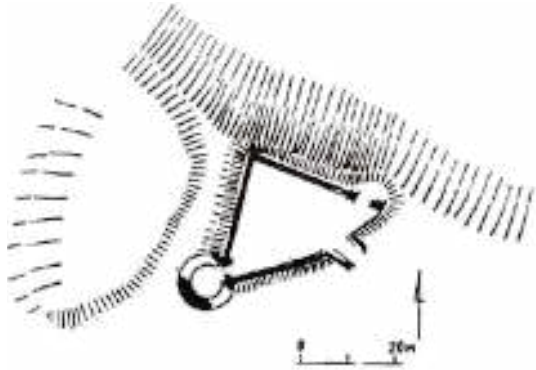

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1847-Kovaszo-Var/, letöltés 2021. jún. 8.

Nyalábvár (Királyháza, a korábbi Nagyszőlősi, ma Beregszászi járás)

Kárpátalja egyik legrégibb vára 1272 és 1325 között épült és a Tisza völgyét ellenőrizte. Birtokolták a Drágfyak, Zsigmond király, majd a Perényiek. Falai között fordította le Komjáthy Benedek Pál apostol leveleit, itt alkotott Ilosvai Selymes Péter is.

18. kép *A Nyalábvár*

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1859-Kiralyhaza-Nyalabvar/, letöltés 2021. jún. 8.

22. ábra *A Nyalábvár alaprajza*

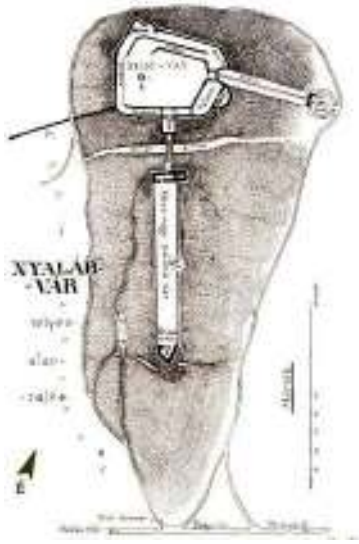

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1859-Kiralyhaza-Nyalabvar/, letöltés 2021. jún. 8.

Huszt vára (Huszt, Huszti járás)

Az aknaszlatinai sóbányákhoz vezető utat ellenőrző erődítménynek számos gazdája volt. 1514-ben a paraszti felkelők meg sem kísérelték a jól védhető erődítmény elfoglalását. A kora újkorban a Habsburgok és az erdélyi fejedelmek felváltva birtokolták.

19. kép *A huszti vár*

Forrás: https://karpatalja.ma/mozaik/a-nap-verse/kolcsey-ferenc-huszt/, letöltés 2021. jún. 8.

23. ábra *A huszti vár alaprajza*

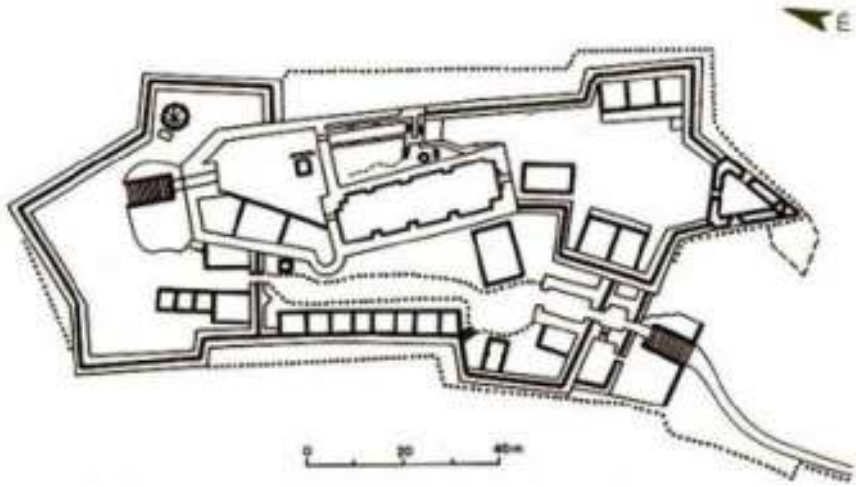

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1874-Huszt-Var/, letöltés 2021. jún. 8.

Kankó vára (Nagyszőlős, a korábbi Nagyszőlősi, ma Beregszászi járás)

Az Ugocsa váraként is említett erődítményt a hagyomány szerint II. András építtette, a tatárjárás idején megrongálódott, majd a Borsáktól visszafoglaló Károly Róbert leromboltatta. Zsigmond engedélyével a Perényiek építtették újra, akik később a ferences szerzeteseknek engedték át.

20. kép *A Kankó várrom*

Forrás: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ugocsa_Castle_2019_02_aerial.jpg, letöltés 2021. jún. 8.

24. ábra *A Kankó vár alaprajza*

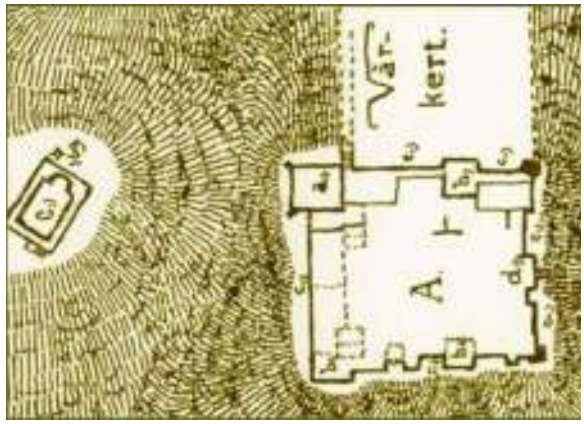

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1858-Nagyszolos-Szolosvar-Ugocsa-Kankovar/, letöltés 2021. jún. 8.

Baranka lovagvára (Szuhabaranka, a korábbi Ilosvai, ma Huszti járás)

A tatárjárás után épült vár hol király kézen volt, hol az ellenük lázadó főurak birtokolták. A 14. század elején pusztult el.

Borsova vára (Mezővári, Beregszászi járás)

A hajdani Borsova vármegye központja volt, lehetséges, hogy már a 9. században is állt.

25. ábra *Baranka lovagvárának alaprajza*

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1866-Szuhabaranka-Baranka-vara/, letöltés 2021. jún. 8.

26. ábra *Baranka lovagvárának illusztrációja*

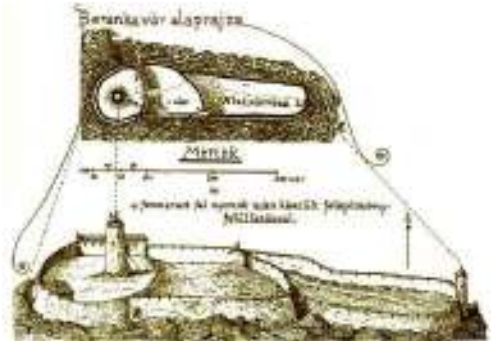

Forrás: Soós Elemér rekonstrukciója. https://varak.hu/latnivalo/index/1866-Szuhabaranka-Baranka-vara/, letöltés 2021. jún. 8.

27. ábra *Borsova várának alaprajza*

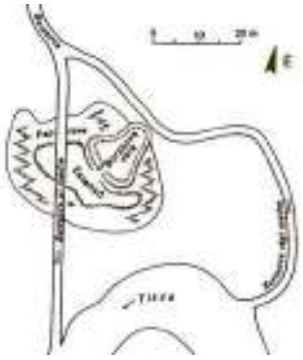

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1845-Mezovari-Borsova-var/, letöltés 2021. jún. 8.

28. ábra *A viski vár alaprajza*

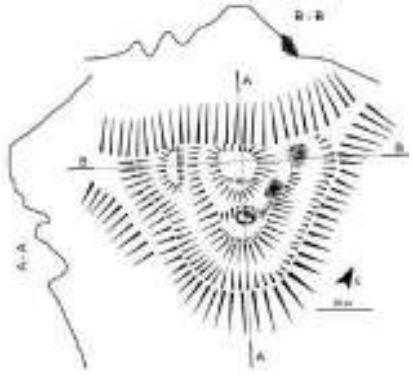

Forrás: https://varak.hu/latnivalo/index/1872-Visk-Var/, letöltés 2021. jún. 8.

29. ábra *A viski vár illusztrációja*

Forrás: Soós Elemér rekonstrukciója. https://varak.hu/latnivalo/index/1872-Visk-Var/, letöltés 2021. jún. 8.

Viski vár (Visk, Huszti járás)

A későbbi földvárakhoz tartozott, a 13. században a máramarosi sóút védelmére épült.

3.3.7. Vidékünk nemesi családjai a középkorban

Kárpátalja múltja olyan Európa-szerte ismert nemesi családok nevéhez kötődik, mint a Rozgonyi család (14. század – a Dolha melletti települések tulajdonosai), a Hontpázmány nemzetség (14. század – Visk birtokosai), a Perényi család (13–20. század – 117 település tulajdonosai),

a Dolhay család (13–15. század – Dolha, Vízköz, Kovácsrét, Ökörmező, Beregkisfalud, összesen 20 falu birtokosai), a Drágus család (Aknaszlatina és öt település), a Balka és Drágfy fivérek (Királyháza, Huszt, Técső, Iza és 32 falu a Tarac folyó mentén), az Úrmezei család (Máramaros 27 településének birtokosai), a Bilkey-Ilosvai család (Máramaros 24 településének tulajdonosai), a Pogány család (a Tarac és a Talabor mentén 35 kisebb település birtokosai), a Karacsin család (Bilke, Lipcse, Herincse, Misztice, Rahó), a Drugeth család, mely Ung vármegyét birtokolta, a Dolhay–Petrovay család (a Borzsa folyó mentén 35 kisebb település birtokosai), a Hunyadi család (32 falu és 2 város vidékünk déli részében). A 12–15. században vidékünkön élt nemesi családok közül megemlíthetjük még a Teleki, Rákóczi, Bocskai, Sztáray, Forgách, Barkóczy, Amadé, Aldárius, Sztójai, Wichmandi, Básthy, Apafy családokat.

21. kép *Werbőczy István (1458–1541)*

Forrás: https://www.jogiforum.hu/hirek/41131, letöltés 2021. jún. 8.

Werbőczy István 1458-ban született az ugocsai Verbőc községben. Jogász, ítélőmester, nádor, a köznemesi párt egyik vezetője volt. E párt elérte a szabad királyválasztás és más köznemesi követelések teljesítését. 1514-ben részt vett Dózsa leverésében, majd a röghöz kötési törvény meg-

alkotásában. 1516-ban királyi személynök, 1525-ben pedig nádor lett. Fő érdeme az évszázadokon keresztül használt, *Tripartitum (Hármaskönyv)* című szokásjoggyűjtemény összeállítása. 1541-ben hunyt el.

30. ábra *Werbőczy István címere*

Forrás: https://mek.oszk.hu/01900/01918/html/index440.html, letöltés 2021. jún. 8.

22. kép *A Tripartitum*

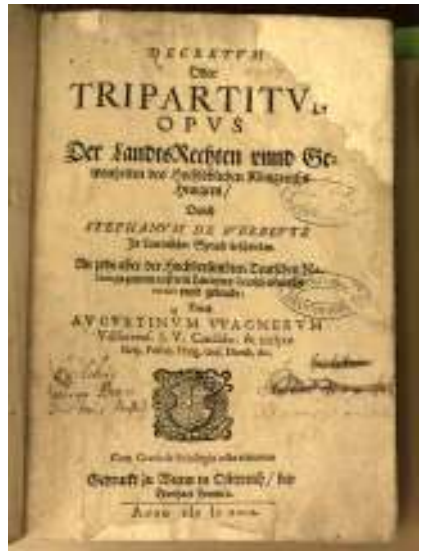

Forrás: https://www.geocaching.hu/images.geo?id=60095&group=4681&table=cache_images&wi=600&he=541, letöltés 2021. jún. 8.

31. ábra *Nemesi családi címerek*

A Gutkeled nemzetség címere

A Káta nemzetség címere

A Hontpázmány nemzetség címere

A Drugeth (Homonnai) család címere

A Báthory család címere

A Dobó család címere

A Perényi család címere

Forrás: https://www.geni.com/photo/view; https://nagykataanno.blogspot.com/2017/06/nagykata.html; https://hu.wikipedia.org/wiki/Hontp%C3%A1zm%C3%A1ny_nemzets%C3%A9g; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bathory_coat_of_arms.svg, letöltés 2021. jún. 8.

4. FEJEZET
Északkelet-Magyarország a kora újkorban (1526–1790)

4.1. Vidékünk története a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526–1711)

4.1.1. A királyi Magyarország és Erdély határán

A mohácsi vész után az országrészek politikai viszonyainak rendezése, területi-politikai egységének helyreállítása meghatározta a magyar nemesség és a rendek életét, nem kevésbé a lakosságét. II. Lajos király halála hatalmi űrt okozott, és kettős királysághoz vezetett. A középkori magyar állam a területek, a tartományok, uradalmak és városok összességéből állt, melyek egységét a korona jelképezte. A nép szociális-gazdasági viszonyainak kedvezőtlen alakulása is veszélyeztette az állam egységét. A mohácsi vereség önmagában is katasztrofális volt, de a csatában odaveszett a katonai, politikai és egyházi elit jelentős része, ráadásul I. (Szapolyai) János és I. (Habsburg) Ferdinánd személyében két királyt választottak, ami a szultán törekvéseinek kedvezett. I. Szulejmán nem hódította meg az országot, hanem a Habsburgok ellenfelét, I. János királyt támogatva vazallusává tette, s vele együtt az ország középső és keleti felét az oszmánok érdekszférájába vonta. Az általunk vizsgált északkelet-magyarországi régió az újdonsült két országrész, a királyi Magyarország és Erdély határán terült el. A Habsburg uralkodói ház erőfeszítései ellenére nem tudta Erdélyt ellenőrzése alá vonni, ezért elismerték annak különállóságát, amely így sajátos történelmi szerepre kényszerült. A speyeri szerződés (1570) értelmében de jure a magyar korona alá tartozott. Erdély külön státusza leginkább a vármegyék ún. „autonómiájában" nyilvánult meg: a belső ügyeket a töröktől függetlenül irányíthatta, a függőség az adóban és a külső ügyekben volt meghatározó.

A török ellen vívott tizenöt éves háború végéig (1606) Erdély sorsa a nagyhatalmi napi politikától függött. Az új hatalmi viszonyokat a drinápolyi béke (1568), majd a speyeri (1570) szerződés rögzítette, amellyel a Magyar Királyság mintegy kétharmada direkt és indirekt formában az Oszmán Birodalom befolyása alá került. Az igazi csapást pedig az jelentette, hogy az ország a Habsburg és az Oszmán Birodalom ütközőzónájába került. A 17. században Bethlen és a Rákócziak elsősorban a fejedelemség hatalmát akarták kiterjeszteni Felső-Magyarországra, a Habsburg-uralkodók pedig Erdélyt akarták megszerezni. A Ferdinánd és Izabella közötti tárgyalások értelmében

Kassa Ferdinándé lett, Husztot és Munkácsot Erdélyhez csatolták. Bereg és Ugocsa jövedelmeiben Ferdinánd és Zsigmond János kölcsönösen osztozott.

A felső-magyarországi főkapitányságban 1582 körül négy földesúri erődítmény (Ecsed, Kisvárda, Krasznahorka, Ungvár) is az ún. királyi végvárak közé tartozott. A várak helyőrségének zsoldját részben az uralkodó adta, ugyanakkor hozzájárult a költségekhez a környező főnemesség is.[1] A király mellett a főurak váraikkal és magánhadseregeikkel kiemelkedő szerepet játszottak a magyar végvidékek védelmében. Az Ecsedet birtokló ecsedi Báthori István a turai rajtaütésben (1585) 500 lovassal és 200 gyalogossal vett részt, amely csapatnak egy tekintélyes része a Báthori família fegyvereseiből került ki.[2] Homonnai Drugeth István – Ungvár erősségének ura – pedig három évvel később több mint háromszáz katona élén vett részt a szikszói ütközetben.[3]

1. térkép *Magyarország és Erdély határán*

Forrás: https://ado.hu/ado/a-harom-reszre-szakadt-orszag-adozasa/, letöltés 2021. jún. 1.

[1] *Pálffy Géza:* A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténelmi Közlemények 108. (1995) 1. sz. 114–185.; *Pálffy Géza:* A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest 2010. 138–152., 157–165.

[2] *Gömöri Gusztáv:* A turai kincs. Rajtaütés 1585. augusztus 24-én. Hadtörténelmi Közlemények 9. (1894) 681.

[3] *Trócsányi Zsolt:* Rákóczi Zsigmond. Egy dinasztia születése. Debrecen 1979. 63.

A 16. században (1595) a II. Rudolf és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem közt kötött egyezség folytán a szomszéd Máramaros, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyéket szintén Erdélyhez kapcsolták.

A Bocskai István és I. Rudolf német-római császár és magyar király biztosai által megkötött bécsi békében (1606. július 23.) lezárta a Bocskai-felkelést. Bocskai élete végéig csak Ugocsa, Bereg és Szatmár vármegyéket kapta meg.

A térség területeinek egy része Rákóczi György halála után visszaszállt Magyarországra. Máramaros megye sokáig Erdélyhez tartozott, majd csak 1715-ben csatolták vissza Magyarországhoz.[4]

Jellemző, hogy vidékünket már a kora újkor idején is országhatárok szabdalták, de ebben a korban a határvonalak nem jelentettek akadályt a lakosság érintkezése szempontjából, leginkább szimbolikusak voltak.

4.1.2. A reformáció terjedése vidékünkön, beregszászi zsinatok

A 16–17. század új vallási eszménye a reformáció volt, amelyben erőteljesen érintettek voltak Felső-Magyarország és Erdély területei. A zűrzavaros politika-gazdasági helyzet megfelelő táptalajt biztosított az új hit terjedéséhez, ezért Luther tanítása több csatornán érkezhetett vidékünkre. Elsősorban a német városlakókon keresztül, akik Németországgal századokon át kulturális és kereskedelmi kapcsolatban voltak, gyermekeiket is a német egyetemeken neveltették, s többnyire papjaikat is onnan hozták. Vidékünk földrajzi helyzeténél, politikai és nemzetiségi kapcsolatainál fogva nyitva állt a reformáció terjedése előtt. A német polgárságnak a mai kárpátaljai területre gyakorolt hatásáról a viski példa alapján győződhetünk meg, mint a hitújítás legkorábbi itteni gócpontjáról. A viski szászok rokonságban voltak az erdélyi szászokkal, akik terjesztették Luther és társainak írásait, ezek a munkák hamar eljutottak vidékünk más településeire is.[5] A következő csatornaként a tömegesen a protestánsokhoz csatlakozó főnemeseket és a tanokat terjesztő prédikátorokat említhetjük, akik az új hitet magyar nyelven terjesztették. Ezek között volt Perényi Péter, aki előbb Szapolyainak a híve, abonyi és temesi főispán, koronaőr, Siklós, Eger, Sárospatak stb. ura, erdélyi vajda.[6] Ő az, ki midőn a mohácsi vész után meghódolt Ferdinándnak, kiköti, hogy saját vallásában ne háborgattassák. Ferdinánd kénytelen teljesíteni az éppen Szapolyaitól átpártoló Pe-

[4] *Lehoczky Tivadar:* Beregvármegye monographiája. I. köt. Ungvár 1881. 395–396.
[5] *Soós Kálmán:* A reformáció terjedése és megszilárdulása a mai Kárpátalja területén. Beregszász–Ungvár 2017. 39.
[6] *Rácz Károly:* A zarándi egyházmegye története. Arad 1880. 7–9.

rényi fenntartását.[7] A központi hatalom gyengesége miatt a földesúr minden birtokán szabad lett az új hit tanítása és gyakorlata. A Perényi család az 1527–29-es években fogadhatta el a lutheri tanokat, amelyektől később sem álltak el. Perényi Gábor, a későbbi Abaúj, Zemplén és Ugocsa vármegyék főispánja[8] meg is fogadta az atyai intelmet, s a birtokain működő lelkészektől megkövetelte, hogy az ágostai hitvallás értelmében tanítsanak.[9]

1. kép *A beregi zsinat jegyzőkönyve*

Forrás: Kárpátaljai Református Egyházkerület Levéltára és Múzeuma. Könyvgyűjtemény. Csatáry György felvétele.

Jelentős pártolója volt vidékünkön az evangéliumi eszméknek a mohácsi véres síkon maradt Nyalábvár urának, az ugocsai és máramarosi főispánnak, Perényi Gábornak az özvegye, a művelt Frangepán Katalin. Fia mellé Komjáthy Benedeket vette nevelőnek, aki nyelvekben és teológiai tudományokban jártas mester volt. Ő a Nyitra megyei Komjáton született, s a hazai alsóbb iskolák elvégzése után 1529-ben a bécsi egyetem hallgatója lett. A törökök elől 1530-ban Husztra menekült. Az 1530-as évek elején hívatta meg Perényiné nyalábvári udvarába János fia nevelőjéül. Perényiné Komjáthyt irodalmi munkára, bibliafordításra sarkallta, amivel nagy szolgálatot tettek a magyar reformátusságnak. Frangepán Katalin rendelkezett Szent Pál apostol

[7] *S. Szabó József:* A Perényiek a reformáció szolgálatában. Budapest 1923. 11.
[8] Lásd: *Medgyesi Somogyi Zsigmond:* Magyarország főispánjainak története 1000–1903. Budapest 1903.
[9] *Soós K.:* A reformáció terjedése i. m. 44.

leveleivel,[10] amelyeket gót írása és ódon nyelve rendkívül nehéz olvasmánynyá tett. Perényiné ösztönözte tehát a tudós Komjáthyt, hogy fordítsa le és magyarázza meg magyarul ezt az írást. A fordítás el is készült, mely egyébként három, Erasmus után készített fordításnak az egybeszerkesztéséből állt össze, de bevitte a magyarázatba a saját protestáns meggyőződését, a reformáció szellemét is. A korai magyar reformációnak ez a legkorábbi megnyilvánulása. Komjáthy fordítása (Epistolae Pauli lingua hungarica donatae – Szent Pál levelei magyar nyelven) úrnője költségén 1533-ban jelent meg egy krakkói nyomdában, címlapján a Frangepán-címerrel.[11]

2. kép *Szent Pál leveleinek Komjáthy Benedek által készített magyar fordítása*

Forrás: http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=025757, letöltés 2021. jún. 1.

Megemlítendő egy másik tudós reformátorunknak, Ozorai Imrének a munkája, amely A Krisztusról, és az ő eklézsiájáról címmel jelent meg. Irodalmunkban e munka az első magyar nyelvű polemikus könyv a katolicizmus ellen. Ezt a könyvet szintén a már említett krakkói nyomdában, a Frangepán-címerrel ékesítve, ugyancsak Frangepán Katalin nyomtatatott ki.[12] Valószínű, hogy Ozorai egy ideig az ő birtokain terjesztette a reformációt.[13]

[10] *Sinay Miklós:* A magyar- és erdélyországi reformáció története. Debrecen 1911. 185.
[11] *Soós K.:* A reformáció terjedése i. m. 46.
[12] *Zoványi Jenő:* A reformáció Magyarországon 1565-ig. Budapest 1921. 122.
[13] Lásd erről bővebben: *Rácz K.:* A zarándi egyházmegye i. m. 7–9.

Frangepán Katalin egyetlen fiúgyermeke, Perényi János az ország kormányzásában Ugocsa és Máramaros vármegye főispánjaként vett részt. Tudjuk, hogy uradalmában felkarolta a protestantizmus érdekeit, Krakkóban és Wittenbergben taníttatta többek között Sylvester (Erdősi) Jánost, aki nagy hatású reformátori munkát végzett Ugocsában.[14] Máramaros jellemes reformátoraként Huszti Tamást tisztelhetjük szintén János jóvoltából.[15] A Perényieket – mint S. Szabó József megállapítja[16] – a reformáció hatalmuk és dicsőségük tetőfokán találta. Nem feltételezhetjük, hogy egyes nagy hűbérurak a reformáció oldalára tisztán vallási okokból álltak át. Itt nem annyira vallási okok játszottak közre, mint az, hogy lehetőségük nyílt birtokaik növelésére. Hiszen olyanok is akadtak, akiknek a reformeszmék pártolása csak eszköz volt arra, hogy valamely, ezzel összefüggésben kínálkozó magánérdeküket leplezzék vele. Egyes főurak ugyanis katolikus egyházi javakat foglaltak el, és tartottak birtokukban nem kevés haszonnal.[17]

Réz László homonnai evangélikus református lelkész szerint a Drugethek 1530–1535 között lettek az új tanoknak, a reformációnak a hívei, kevéssel később, mint a Perényiek.[18] A *cuius regio, eius religio* (azaz: akié a föld, azé a vallás) elv alapján a földesurak jobbágyai is kénytelenek voltak protestánsokká lenni, így a főurak számtalan esetben tekintélyük teljes súlyát latba vetették az új hit s vagyonuk gyarapítása érdekében. Ugyanakkor a nagy tekintélyű Drugeth család csak az ellenreformáció koráig támogatta a reformáció ügyét. Ez avval magyarázható, hogy akkor már kezdtek jogokat és birtokokat is elvenni a protestánsoktól, ezért ők hűen alkalmazkodtak a változó korhoz, s az 1610-es évektől a Pázmány Péter által katolikus hitre visszatérített Drugethek mindent elkövettek, hogy a katolikus egyház iránti hűségüket bizonyítsák.[19]

A reformáció terjedésével kapcsolatosan dr. Soós Kálmán, a reformáció kutatója a következő, vidékünkről származó wittenbergi egyetemi diákok adatait közli: 1551/2 Stephanus Maramorosinus. Ungarus; 1552/3 Michael Szőlősi Ungarus; 1567. Michael Ungvári. Ung; 1568. Johannes Beregszázy; 1570. Petrus Beregszázius. Ung; 1576. Thomas Szőllősinus; 1578. Martinus Szőlőssius; 1582. Paulus Beregszászius; 1584. Stephanus

[14] Perényi Jánostól vették eredetüket Ugocsa és Máramaros megyék főispánjai, Szőlősön az evangéliumi vallásnak két századon át pártfogói voltak.
[15] *Soós K.:* A reformáció terjedése i. m. 49.
[16] *S. Szabó J.:* A Perényiek a reformáció i. m. 6.
[17] *Soós K.:* A reformáció terjedése i. m. 57., 59.
[18] *Réz László:* A Drugethek és Homonna reformátiója. Sátoralja-Ujhely 1899. 60.
[19] *Soós K.:* A reformáció terjedése i. m. 66–67.

Munkatius; 1590. Andreas Ungvári; 1592. Johannes Bedő Szőllőssy.[20] A legújabb kutatások jóval bővebb névsort mutatnak.[21]

3. kép *Kálmáncsehi Sánta Márton emléktáblája Beregszászban (Balogh Géza alkotása)*

Forrás: Csatáry György felvétele.

A királyi Magyarország és Erdély közelében Beregszász tökéletes környezetet biztosított az új tan fejlődéséhez. A város 1552-ben helvét irányú zsinatoknak adott helyet, amelyek beregszászi zsinatok néven került be a történelembe. A zsinatok az úrvacsoratan és a szertartások kérdéskörével foglalkoztak. Beregszászon a reformáció kezdetét 1548-ra tehetjük. A reformáció elsőnek a vidéken itt ért el jelentős sikereket. Első lelkipásztoraik nagy része pedig a város férfikolostorainak szerzeteseiből került ki. A beregszászi zsinatok két legismertebb résztvevője a „helvét reformáció tüzes híve”:

[20] Magyar Evangélikus Egyháztörténeti Emlékek. I. köt. 1–147. http://lexikon.katolikus.hu/U/ungv%C3%A1ri%20uni%C3%B3.html, letöltés 2020. febr. 12.; *Soós Kálmán:* Vidékünk diákjai Európa egyetemein a XVI. században. Kárpáti Kalendárium. (1985) 100.
[21] *Szögi László:* Kárpátaljai diákok az európai egyetemeken 1407–1919. Ungvár 2013. 224.

Kálmáncsehi Sánta Márton munkácsi és Radán Balázs beregszászi lelkészek voltak. Hogy miért találjuk a reformáció e két hatalmas személyiségét Bereg megyében? Valószínű azért, mert a tiszántúli református szuperintendencia területén 1552–1556 között csak a beregi, ugocsai, máramarosi részeken működhettek szabadon a református lelkészek. Ezek a megyék biztos menedéket jelentettek a reformátoroknak, ahol korlátozások nélkül járhatták a falvakat, városokat, és terjeszthették a reformáció eszméit.[22]

1552-ben két zsinat is lezajlott Beregszászban, de az elsőről csupán a második forrásaiból tudunk. A második zsinatot 1552. december 1-jén tartották az itteni egyházmegye lelkészei. Kálmáncsehi szerepe mindkét zsinaton irányadó volt. A zsinaton jelen voltak: Kálmáncsehi Sánta Márton, Radán Balázs, Batizi Mihály, Bácsi Kelemen, Csucsi Lőrinc, Csürei János, Décsi Bálint, Dézsi Tamás, Eszéki Balázs, Kállai Lukács, Pelbárt, a beregszászi iskolaigazgató, Pesti Gáspár, Szemer Pál, Szőlősi Péter, Tolnai Balázs, Tutacsi Ferenc. Kálmáncsehi Sánta Mártont a reformáció megalapozójaként tartjuk számon Beregben, annak elindítója és mindkét zsinat mozgatórugója volt. Élete és tevékenysége hiányosan kutatott, ugyanúgy, mint a másik nagyon fontos beregszászi szereplőé, Radán Balázsé.[23]

Valószínű, hogy Radán zárdafőnök volt Beregszász 4 férfizárdájának (2 ferences, 1 pálos, 1 domonkos) valamelyikében. Még Kálmáncsehi előtt fejtett ki jelentős reformátori tevékenységet. Az 1548-as évben Beregszász megreformálása is az ő nevéhez fűződik, ő volt az egyházmegye első esperese. Ő volt annak a gyilkosságnak az áldozata, amelyet egy szerzetes követett el ellene prédikálása közben feltehetően 1553. május 8-án. Pelbárt beregszászi iskolaigazgató 1552. évi működése rámutat a városi gyülekezet jelentős számára. Dr. Soós Kálmán kutatásainak eredményeiből kitűnik, hogy Pelbárt János egy bizonyos Szekeres Pállal tanult a varsói egyetemen. Bácsi Kelemen, Batizi Mihály beregszászi szerzetesek bizonyára a vármegye magyar nyelvű községeiben hirdették az evangéliumi tanokat.[24]

Máig vitatott kérdése a helyi egyháztörténeti kutatásnak a beregszászi zsinatok lutheri vagy helvét irányának a megállapítása. Egyes vélemények szerint a zsinatok lutheri szelleműek voltak, mások pedig azt tartják valószínűnek, hogy mivel Radán és Kálmáncsehi személyüknél fogva a helvét

[22] *Fodor Gusztáv:* Elfelejtett beregszászi református zsinatok. 1998. 31–34.
[23] *Zágoni A. Károly:* A Nagytiszteletű Beregi Egyházmegye Emlékkönyve. Közreadja: Csatáry György. Nyíregyháza 2005. 17–122.
[24] *Molnár Ambrus:* Beregszász XVI. századi történetéből. Theologiai Szemle 2. (1999) 87–88.

irányú reformáció letéteményesei voltak, s mert a zsinatoknak ők voltak az „oszlop-apostolai", ezért a zsinatok is helvét szellemben zajlottak.[25]

A református egyház fejlődésének kutatásához kiváló útmutatóul szolgál Fodor Gusztáv nemrég megjelent kötete, amely újabb mérföldkő a több évszázados vallás megismeréséhez.[26]

4.1.3. Az öt máramarosi koronaváros

A öt máramarosi koronaváros (Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező, Máramarossziget) mindegyike külön jogállású, privilegizált egykori oppidum volt. A koronavárosok a történelmi Magyarország északkeleti részén, Máramaros vármegyében terültek el, és a sóbányászatnak köszönhető előjogokat élveztek a királyi Magyarország idején. A városok királyi birtok voltuknak megfelelően egyedülálló helyet foglaltak el a középkori városhálózatban. Külön státuszuk a sóbányászatban és a kereskedelemben játszott kiemelt szerepüknek köszönhető, holott mind az öt egyszerű mezővárosnak számított e korban. Közigazgatásilag Máramaros az erdélyi állam létrejötte után évszázadokig a fejedelemség része maradt.

A levéltári forrásaink a 15. századtól kezdve nyomon követik a szabadságküzdelmek részleteit, segítségükkel tájékozódhatunk az említett városok gazdasági, bírósági peres ügyeiről, az előjogaikért folytatott erőfeszítésekről. A dokumentumok felelevenítik a városi lakosság, a megyei nemesség, a kincstári tisztviselők, valamint a katonai vezetők viszonyának alakulását.[27] Az évszázadok során a koronavárosok között szoros gazdasági-kulturális együttműködés alakult ki, így a települések a vidék gazdasági-szellemi életének központjaivá váltak. A térségben ezen városokban, a történelmi gyökereknek köszönhetően jöttek létre a városfejlődés sajátos polgári hagyományai. A városok tiltakozásaikkal elsősorban ellenálltak a kincstár és a megye (Máramaros) követeléseinek. A „régi királyok és fejedelmek" adta előjogaikra olykor nem voltak tekintettel, és különböző munkák elvégzését és beszolgáltatások teljesítését követelték az öt várostól. A királyi kamara hamar felismerte, hogy a felső-tiszai-medencének nemcsak hadászati szempontból van stratégiai jelentősége, de stratégiai eszköz maga az itt bányászott só is, amely Huszttól Máramarosszigetig mindenütt fellelhető európai jelentőségű mennyiségben és minőségben. A kincstár és az uralkodó nagy jelentőséget tulajdonított a sóbányák zavartalan üzemeltetésének. A térségben időszámításunk

[25] *Fodor G.:* Elfelejtett beregszászi i. m. 35–36.
[26] Református múltunk kezesség. Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523–2016. Tiszaszentimre 2016.
[27] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. 61, op. 1, od. zb. 1–1946.

előtti időktől kezdve bányásztak sót, melynek kitermelése nagy jövedelmet biztosított az uralkodónak. A középkor óta a máramarosi sókamara a huszti várral együtt királyi birtokként szerepel. Az értékes ásvány kitermelésének fejében a koronavárosokat számos előjoggal ruházták fel az uralkodók, amelyek közül az alábbiakat emeljük ki. 1329. október 26-án kelt kiváltságlevelében Károly Róbert Husztnak, Visknek, Hosszúmezőnek és Técsőnek külön előjogokat biztosított, amivel megalapozta ezen települések jogi státuszát. Nagy Lajos 1352-ben Máramarosszigetet is a koronavárosok sorába emelte, amelynek lakói dolgozni jártak a sóvágóaknákba.[28]

1. ábra *A máramarosi koronavárosok pecsétje*

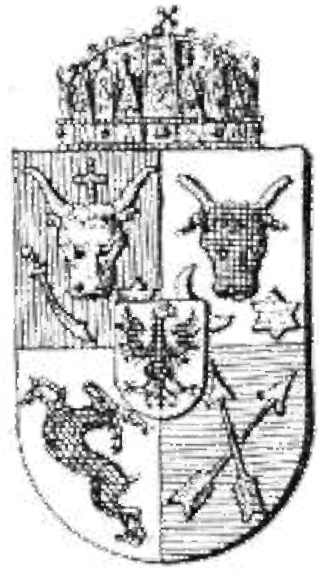

Forrás: http://mek.niif.hu/11900/11936/11936.pdf, letöltés 2021. jún. 1.

A privilégiumok alapján szabad volt a be- és kiköltözés, a tisztviselők szabad választása, mentesültek a főispáni hatalom alól, megillette őket az önálló bíráskodás joga. Biztosították számukra az új irtások és ültetvények létrehozásának jogát, valamint a vásártartási jogot és ezeknek védelmét. A városok elnyerték a vám- és szolgáltatásmentességet, mely alól csak a föld-

[28] *Csatáry György:* A máramarosi öt koronaváros levéltára 1329–1910. Ungvár–Beregszász 2011. 5–10.; A koronavárosok társadalmára lásd: *Glück László:* Az öt máramarosi város társadalma a 16–18. században. Kézirat. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola. Pécs 2013. 427.; *Gulyás László Szabolcs:* Városfejlődés a középkori Máramarosban. Erdélyi Tudományos Füzetek 280. (2014) 1–154.; *Igyártó Gyöngyi:* Máramarosi koronavárosok. Ungvár 2005. 80.

bér volt kivétel, amely után telkenként és birtokonként megszabott összegben kellett fizetni. Ha a következő évszázadok kiváltságait számba vesszük, azok lényegében megerősítik a korábbi királyok által adományozott előjogokat. Itt csupán az erdélyi fejedelmek megerősítéseit vázoljuk. Báthori István 1582. július 18-án Grodnán, 1593-ban Báthory Zsigmond ismerte el a koronavárosok státuszát, majd Báthory Gábor 1611. december 27-én Váradon, II. Rákóczi György 1649. február 2-án Gyulafehérváron, végül I. Apafi Mihály 1664. február 4-én Nagysinken ismerte el a kiváltságokat. A sóbányászat és a kereskedelem jelentőségének csökkenésével a koronavárosok gazdasági és politikai jelentősége már a 18. században csökkent. A szabad királyi és a koronavárosi státus tulajdonképpen azonos alapkiváltságokat jelentett, az előző azonban lehetett földesúri vagy egyházi birtok is, míg az utóbbi a király közvetlen tulajdon- és intézkedési jogát jelentette.[29]

A választott főbíró mellett kettős képviselet működött: a tekintélyes polgárokból álló szenátus és a választott képviselő-testület. A Máramarosszigeten vagy Técsőn összeülő koronavárosi bíróság a választott testületek vezetőiből állt. Idővel Técső vált az öt polgárváros központjává, egyrészt centrális földrajzi elhelyezkedése miatt, másrészt a megyei adminisztrációt magába foglaló Máramarosszigetről tudatosan kivonulva. Ennek köszönhetően maradt a mai Kárpátalja területén a koronavárosok levéltára. A Rákóczi-szabadságharc idején a városok ragaszkodtak a kiváltságaikhoz, amelyeknek a teljes mértékű betartása II. Rákóczi Ferencnek nem volt módjában, ilyen oknál fogva élénk levelezés folyt a fejedelem és a városok között. Igaz ugyan, hogy a koronavárosok jogállása évszázadok során változásokon ment keresztül, de egészen az Osztrák–Magyar Monarchia végéig megőrizte státuszát.[30]

4.1.4. A Bocskai-felkelés

Bocskai István (1557–1606) erdélyi fejedelem a török ellen és a protestáns vallásszabadságért fogott fegyvert híveivel. Kihasználva Giorgio Basta, a császár Erdélyben állomásozó tábornoka csapatainak távollétét elfoglalta

[29] *Csatáry György:* A máramarosi koronavárosok privilégiumairól. In: „Így maradok meg hírvivőnek…" In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére. Szerk. Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Ungvár 2012. 228–247.; *Szilágyi István:* Máramaros vármegye egyetemes leírása. Budapest 1876.; *Bélay Vilmos:* Máramaros megye társadalma és nemzetiségei: a megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. Budapest 1943.

[30] *Boda Attila:* A máramarosi öt koronaváros története a Rákóczi-szabadságharc idején. Szerk. Ternovácz Bálint. Budapest 2015. 59–73.; *Csatáry György:* A máramarosi öt koronaváros a Rákóczi-szabadságharc idején 1703–1711. Ungvár 2003. 80.

egész Felső-Magyarországot. A Rudolf király-ellenes nemesség a bujdosókkal együtt kénytelen volt török fennhatóság alá menekülni. A császárellenes erők Bocskait hívták vezetőnek az uralkodó önkénye ellen és a vallásszabadság kivívása érdekében. 1605-ben Rákóczi Zsigmond birtokán, a szerencsi református templomban az összegyűlt magyarországi rendek fejedelmükké választották Bocskait. Később pedig a medgyesi országgyűlés Erdély fejedelmének is megválasztotta. Bocskai István fellépése 1604–1606-ban stabilizáló erőként hatott az erdélyi helyzetre. A fejedelem célja elsősorban a rendi jogok, az alkotmány és a protestáns vallásszabadság biztosítása volt.

4. kép *Bocskai István (1557–1606) (arckép, metszet a 16–17. századból)*

Forrás: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. III. kötet. Magyarország I. Az ország és népeinek ismertetése. Budapest 1888. 171. https://adt.arcanum.com/hu/view/OMM_03_Magyarorszag_1/?query=bocskay&pg=188&layout=s, letöltés 2021. jún. 1.

Nevéhez fűződik a tizenöt éves háború befejezése, a csapatainak magvát alkotó hajdúk kiváltságos letelepítése, Erdély szuverenitása, a vallásszabadság megteremtése. Ekkor szerezte meg Munkács várát is, a bécsi béke tárgyalásaiban részt vett küldöttei által megállapodott Rudolffal. Az 1608. évi országgyűlésen törvénybe iktatták a bécsi és a zsitvatoroki béke szerződéseit, továbbá a protestáns vallás szabad gyakorlatát biztosító békekötést is megerősítette. Bocskainak eszerint Erdély és pótlólag Bereg megye volt birtokában.[31]

[31] *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája i. m. 150.

2. térkép *A Bocskai-szabadságharc*

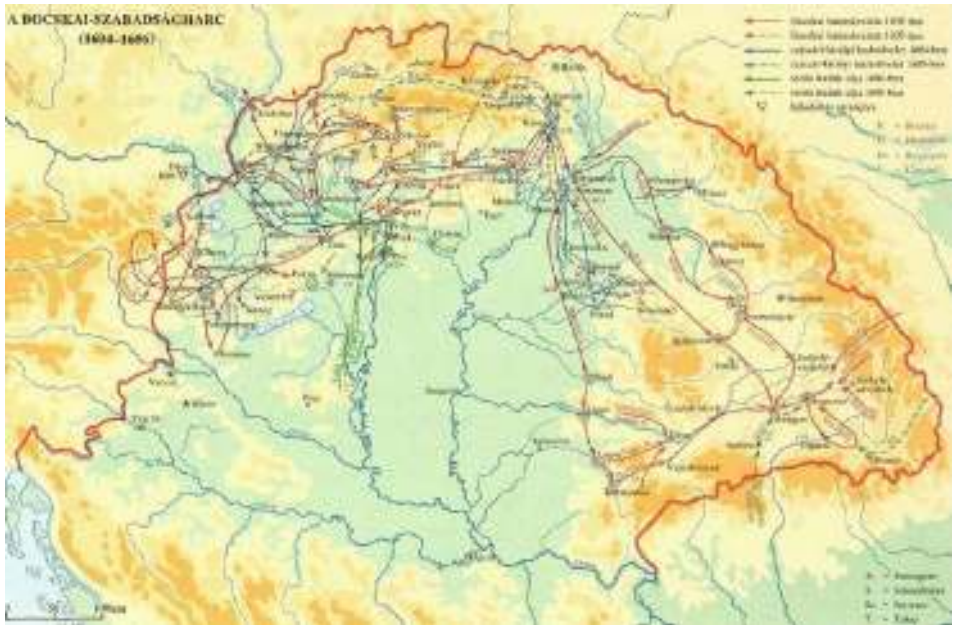

Forrás: https://slidetodoc.com/a-tizentves-hbor-s-a-bocskai-szabadsgharc-elzmnyek/, letöltés 2021. jún. 1.

Bocskai joghatósága kiterjedt ebben az időben Ung megyére is, a szabad vallásgyakorlásról írt rendeletei vidékünkre is eljutottak.[32] A kormányzását és bírósági ügyekben való eljárását tanúsítják a levéltárban ránk maradt rendeletei,[33] továbbá a csapatai ellen indult császári katonai parancsnokság írásos nyilatkozatai is.[34] Hadjárata során csapatai Beregszászt is érintették. Vidékünk megyéiből számos hajdú csatlakozott hozzá, akik végigharcolták a magyar történelem egyetlen győztes kimenetelű szabadságharcát. Bocskai meg tudta nyerni vidékünk jelentős birtokosait a felkelés ügyének. Például Homonnai Drugeth Bálintot, aki jelentős birtokokkal rendelkezett Ung és Máramaros megyékben. Bocskai után az egyik erdélyi fejedelemjelölt.[35] Továbbá maga mellett tudhatta a beregszászi születésű felső-magyarországi főkapitányt, nagybirtokos főnemest, Bereg és Torna vármegyék főispánját, Rákóczi Zsigmond felső-magyarországi urat. Ha később voltak is feszültségek ezen főurak között, de Bocskai idején egy célért küzdöttek.

[32] KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 318, ark. 1–2.
[33] KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 231, ark. 1–2.
[34] KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 317, ark. 1–2.
[35] Ungváron hunyt el 1609-ben.

Miután Bocskai a Rácz György vezette szászokat és a császári csapatokat Segesvárnál legyőzte, 1606. június 23-án Bécsben előnyös békét (bécsi béke) kötött a császári udvarral. Ezzel Erdély számára is véget ért a tizenöt éves háború. Bocskai Erdély első protestáns fejedelme lehetett, akit a későbbiekben mások követhettek. Bocskai érdeme, hogy a szabad zsoldosokként működő hajdúkat a székelyek mintájára telepítette le, közösségi kiváltságokkal – a letelepített hajdúk nem voltak földesúri függésben –, de katonáskodási kötelezettséggel a hajdúvárosokban.[36]

4.1.5. Bethlen Gábor fejedelem kora

Bethlen Gábor Erdély fejedelmeként részt vett a harmincéves háborúban, szövetségre lépve Csehországgal, védelmezve a protestáns egyházat a Habsburgokkal szemben.

5. kép *Bethlen Gábor (1580–1629)*
(festmény, ismeretlen festő alkotása a 17. századból)

Forrás: https://hu.vikipedia.org/wiki/Bethlen Gábor, letöltés 2021. jún. 1.

Sikeres hadjárata eredményeképpen Ferdinánd császár békekötésre kényszerült. Vidékünkre nézve jelentősége volt a nikolsburgi békének (1622. január 6.), amely II. Ferdinánd magyar király és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem között jött létre. Itt Bethlen Gábor jelentős területeket

[36] *Nagy László:* Bocskai István a hadak élén. Budapest 1981.; *Szabó András:* „Téged Isten dicsérünk". Bocskai István, Erdély és Magyarország fejedelme. Budapest 2006.; *Papp Sándor:* Török szövetség – Habsburg kiegyezés: A Bocskai-felkelés történetéhez. Budapest 2015.

adott át a királynak, lemondott a királyi címről, és visszaadta a Szent Koronát. II. Ferdinánd pedig Bethlen Gábornak német birodalmi hercegi címet adományozott. II. Ferdinánd király átengedett Bethlennek, mint Erdély fejedelmének többek között hét magyarországi vármegyét (Szabolcsot, Szatmárt, Ugocsát, Bereget, Zemplént, Borsodot és Abaúj vármegyét), valamint Tokaj, Munkács és Ecsed várait. E területek azonban a nádor és az országbírók hatósága alatt maradtak, és a magyar országgyűlésbe küldtek követeket. Megkapta a Szent-Római Birodalom hercege címet. Bethlen halála után a hét vármegye visszakerült a király birtokába.[37]

Bethlen udvarházat is építtetett Beregszászban, amelynek a munkálatai éppen a fejedelem halálának évében, 1629-ben fejeződtek be.[38]

6. kép *A Bethlen–Rákóczi-kastély Beregszászban*

Forrás: Csatáry György felvétele.

Bethlen Gábor halála után felesége, Brandenburgi Katalin lett a fejedelem. Utasításai és más, közigazgatással kapcsolatos iratai alapján elmondhatjuk, hogy hozzáértéssel irányította a vidékünk vármegyéit. Beregszásznak

[37] *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája i. m. 150.
[38] A kastély a mai napig áll. A város legrégebbi világi épülete, ma a Beregvidéki Múzeumnak ad helyet.

szabad borárusítási jogot adományozott,[39] valamint jótékony fejedelemasszonyként adófizetési kedvezményt biztosított egyes hívei számára.[40]

1630-ban I. Rákóczi György szerzi meg magának nemcsak az erdélyi fejedelemséget, hanem Bereg és kisebb részben Ung vármegyék egyházi és világi birtokait is.[41]

4.1.6. A vármegyei főnemesség

A Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség határán mindkét országrész társadalmi és kulturális hatásai éreztették befolyásukat. A gazdasági-kulturális és vallási folyamatok letéteményesei a főnemesi családok voltak: a Drugeth, Csicseri, Orosz, Dobó, Pálóczi, Bercsényi (Ung megye), Mágóchy, Esterházy, Telegdy, Nyáry, Rákóczi (Bereg megye), Újhelyi, Perényi, Drágffy (Ugocsa megye), Dolhay, Ilosvai, Bethlen, Teleki, Bilkei, Csebi Pogány (Máramaros megye) családok. Magyarországon a nemesség a társadalmi fejlődés motorja volt ebben a korban is. A Werbőczy István Tripartitum című munkájában megfogalmazott és megerősített nemesség jogalapja lényegében egészen 1848-ig volt érvényben. A nemesség feladata elsősorban a haza védelme volt, adómentességet élvezve saját maguk szervezték a hadjáratokat a király oldalán. A török veszély idején nagy szükség volt ezekre a védelmi szerveződésekre. A kora újkorban a társadalmi változások eredményeként már az elszegényedett nemesek fogalma is megjelenik, akik mindössze 2–3 porta fölött rendelkeztek, ugyanakkor a mezővárosi polgárság, illetve a parasztság felső rétegei is jelentős vagyonnal bírhattak.[42]

A 16–17. századi viszonyokra jellemző, hogy a kisnemesek jelentős része már nem rendelkezett egész telekkel. A középkorban a nemesítéssel együtt járt a birtokadományozás is, de ezek az állapotok változtak a 16. században. A király már nem rendelkezett kellő mennyiségű földtulajdonnal, ezért a nemesített személyek jelentős része már csak címeres levelet (armálist) kapott. Az ún. armalistáknak személyükre nézve adómentességük volt, de a telek után, amelyen éltek, adóztak, mint a jobbágyság. A kora újkorban a nemességet kiérdemlők saját erejükkel is szert tehettek az uralkodó kegyére, parasztok is válhattak nemessé. A 16–17. század során a nemesi társadalmon belül is különböző gazdasági állapotú rétegek alakultak ki. A vagyoni különbségek a nemességen belül nagy méreteket öltöttek

[39] KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 57, ark. 1–6.
[40] KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 59, ark. 1–2.
[41] *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája i. m. 151.
[42] *Ballabás Dániel:* A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16–20. század). Budapest 2013. 7–12.

a kis létszámú főnemesség, a vármegyék irányítását végző jómódú köznemesség és a hatalmas létszámú kisnemesség rétegei között. Az alábbiakban a korabeli főnemesség társadalmi szerepére rámutatva vármegyénként mutatunk be egy-egy családot a vizsgált korra vonatkozóan.[43]

7. kép *Rákóczi Zsigmond (1544–1608)*
(festmény, ismeretlen festő alkotása a 16–17. századból)

Forrás: Rákócziak öröksége. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2018. 94.

A Rákócziak

Az előző fejezetekben Északkelet-Magyarország egyes birtokosairól a reformáció kapcsán már tettünk említést. A legjelentősebb birtokosok ezen a vidéken a Rákócziak voltak. A Rákóczi család ősei a 16. században az Abaúj megyei Felsővadász községben szereztek birtokot és nemességet. A család hamarosan a Felvidék egyik legjelentősebb famíliájává nőtte ki magát, és a 17. században az erdélyi politika befolyásos képviselői lettek. A család vagyonának és az ezzel járó tekintélynek a megalapozója Rákóczi Zsigmond volt. Ő korának legnagyobb ívű politikai karrierjét futotta be. 1544-ben kisbirtokosi családba született, de ügyes

[43] *Zubánics László:* Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI–XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében. Ungvár–Budapest 2016. 9., 47., 51., 55., 78., 97.

pénzügyi manővereinek és jó házasságainak köszönhetően nagy kiterjedésű és jelentős birtokok, várak, kastélyok ura lett, Bocskai halála után Erdély fejedelmévé választották.[44]

Rákóczi Zsigmond a tokajiból kiszakított szerencsi uradalom zálogbirtokát 1583-ban kapta meg, s ez 1603-ban a család örökös tulajdona lett. Itt építette meg Zsigmond a Rákócziak első várerődítményét. Itt születtek fiai: György (a későbbi erdélyi fejedelem), Zsigmond és Pál. Több évtizeden át (egészen 1616-ig) Szerencs volt a Rákóczi-birtokok központja. Végső akarata szerint ide temették el az első Rákóczit. Rákóczi György és utódainak idején a család vagyona hatalmasra gyarapodott, később Szerencs gazdasági jelentősége csökkent, de növekedett a munkács-szentmiklósi birtok szerepe.[45]

8. kép *I. Rákóczi György (1593–1648)*
(festményrészlet, ismeretlen festő alkotása a 17. századból)

Forrás: http://history.karpat.in.ua/?p=320&lang=hu, letöltés 2021. jún. 1.

[44] *Trócsányi Zs.:* Rákóczi Zsigmond i. m. 57–110.
[45] *Nagy László:* A „bibliás őrálló" fejedelem. I. Rákóczi György a magyar históriában. Budapest 1984. 130–131.; *Csatáry György:* I. Rákóczi György levelei a beregszászi levéltárban. In: Múltunk írott ereklyéi. Ungvár–Beregszász 1995. 7–14.

I. Rákóczi Györgyöt az édesapja 1605-ben Bocskai István kassai udvarába adta szolgálatba. Az udvarban ismerkedett meg az ott szolgáló Báthory Gáborral és Bethlen Gáborral. Bocskai István 1606-ban bekövetkezett halála után György visszaköltözött édesapjához. Később Báthory Gábor fejedelemsége alatt feltehetően magyarországi birtokain tartózkodott, de a politikai életben fiatal kora miatt nem vett részt. 1615-ben Borsod vármegye főispánja, később az ónodi vár kapitánya lett. 1616. április 18-án vette feleségül Lorántffy Zsuzsannát. Felesége mellé megkapta a sárospataki uradalmat is, amely a későbbiekben Munkács mellett a Rákóczi-birtokok legfontosabbika lett. Bethlen nevezte ki 1619 őszén felső-magyarországi főkapitánnyá, 1620-ban pedig leváltotta a Homonnai Drugeth Györgytől elszenvedett veresége miatt, de kárpótlásul a fejedelmi tanácsnokok sorába emelte. Rákóczi mindvégig hűségesen kitartott Bethlen Gábor mellett. 1625-ben Bethlen követeként ő kérte meg Brandenburgi Katalin kezét, és ő hozta Erdélybe a fiatal menyasszonyt. Bethlen halála után Brandenburgi Katalin és a kormányzónak kinevezett idősebb Bethlen István mellett Rákóczi György is esélyes volt a fejedelmi székre. Rákóczit leginkább a hajdúk segítették trónra. 1630. december 1-jén a segesvári országgyűlés fejedelemmé választotta I. Rákóczi Györgyöt. Visszavette a magánkézre került kincstári birtokokat, s megtörte a nagybirtokos főrendek hatalmát, birtokaikat elkobozta, nagy részükkel a Rákóczi-család vagyonát gyarapította. Rákóczi elsősorban a fejedelmi birtokokra alapozta keménykezű uralmát.[46]

I. Rákóczi György 1644-ben a Svéd Királysággal szövetségben megindította hadait III. Ferdinánd ellen. A hadakozást kénytelen volt egyedül folytatni a császári csapatok ellen, ami a sikeres védelmi harcokat jelentette. 1645-ben egész a morva határszélig jutott. 1645-ben Munkácson szövetséget kötött XIV. Lajos francia király megbízottaival, és Brünn mellett csatlakozott a svéd hadsereghez. A szultán azonban visszaparancsolta a fejedelem hadait a Magyar Királyság keleti részére, így Rákóczi inkább a békekötést választotta. 1645-ben a linzi békében megkapta Abaúj, Bereg, Borsod, Ung és Zemplén vármegyéket haláláig; Szabolcs és Szatmár vármegyéket pedig fiai is örökölhették.[47] A linzi béke megerősítette a magyarországi protestánsok szabad vallásgyakorlatát, és megadta a parasztságnak a szabad templomhasználat jogát, amely megakadályozta, hogy a földesúr,

[46] *Péter Katalin –Tamás Edit:* Lorántffy Zsuzsanna. Sárospatak 2015. 79.
[47] *Czigány István:* A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárata. Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna. I. köt. Sárospatak 2000. 287–308.

élve kegyúri jogával, a jobbágyaival ellenkező felekezetű papot helyezzen a település templomába. Uralma alatt az erdélyi fejedelemség békében fejlődött. Rákóczi György buzgó református volt, feleségével, Lorántffy Zsuzsannával együtt sokat tett egyháza és az iskoláztatás felvirágoztatása érdekében.[48] Rendeleteiben számos alkalommal szabályozta a Munkács környéki birtokigazgatási ügyeket.

1633-ban II. Ferdinánd 200 ezer forintért átengedte Rákóczinak a várost és a hozzá tartozó falvakat. Ettől kezdve 140 Munkács környéki falu és a beregszentmiklósi uradalom 33 településének földesura lett. A Latorca-parti városban fogadta 1645. április 23-án a francia követeket, kikkel a Habsburg-ellenes hadjáratról tárgyaltak. Ő építette a munkácsi vár alsó erődítményeit két francia mérnökkel, felépíttette a lőnyílásokkal ellátott védfalakat.[49]

3. térkép *I. Rákóczi György hadjáratai*

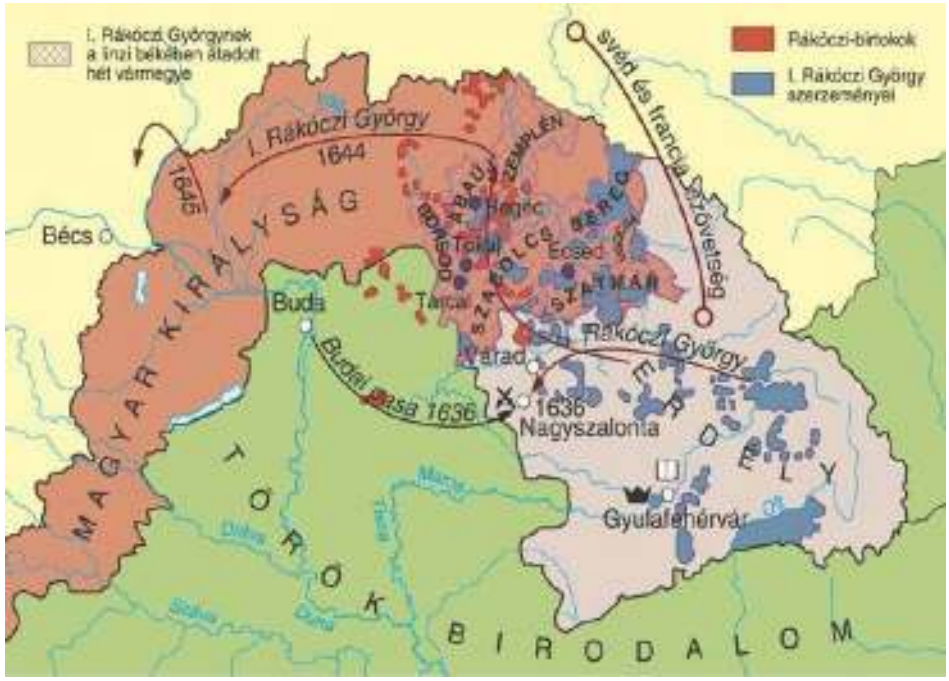

Forrás: http://www.sarretikronika.hu/index.php?act=news&action=more&id=38&kat=4, letöltés 2021. jún. 1.

[48] *Lehoczky Tivadar:* Munkács város új monografiája. II. köt. Hasonmás kiadás. Eredeti 1907. Ungvár 1998. 44–45.; *Nagy L.:* A „bibliás őrálló" fejedelem i. m. 130–131., 129., 142–143.
[49] *Fakász Mihály:* Sasfészek a Latorca völgyében. Ungvár 2006. 103–106.; *Csatáry Gy.:* I. Rákóczi György levelei i. m. 7–14.

A fejedelem Rákócziak közül a következő II. György, akit gyerekkorától uralkodásra készítettek fel. Apja bibliaolvasásra és templomlátogatásra nevelte. Váradi kapitányként 1643-ban vette feleségül a Báthory család utolsó sarját, Báthory Zsófiát, így egyesíthették a Rákóczi és a Báthory birtokokat. (A katolikus feleség reformátussá lett, csak férje halála után vette vissza vallását.) Már 1642-ben fejedelemmé választották, de csak 1648-ban iktatták be. Erdélyi fejedelemként pontosan fizette az adót a töröknek, ezért is rendelték alá a moldvai és a havasalföldi vajdákat.

9. kép *II. Rákóczi György (1621–1660)*
(rézmetszet, grafika, Meyssens Ioan alkotása a 17. századból)

Forrás: *Bánhegyi Ferenc:* II. Rákóczi Ferenc. Celldömölk é. n. 13.

II. Rákóczi György politikájának fő eleme apai tervének folytatása, a lengyel trón megszerzése. Ehhez a svéd X. Károllyal és Bohdan Hmelnickijjel, a kozák hetmannal kötött szövetséget. A hadak mozgósítására a Máramaros vármegyei Visk városát jelölte ki gyülekezőhelyül, 1657. január 14-én ide rendelte katonaságát, itt tárgyalt szövetségeseivel, itt fogadta Alekszej Mihajlovics orosz követet. Január 17-én Visken szervezett országgyűlést, törvénycikkeket fogadtak el, kinevezte helytartóit, Rhédey Ferencet, Barcsay Ákost és Serédy Istvánt. A Visken összegyűlt mintegy 30 ezres erdélyi sereg 1657. január 18-án indult útnak Kövesligeten át

Lengyelország felé. A Kárpátokon való átvonulás nagy megpróbáltatást jelentett, a fejedelem kiemelt zsoldot fizetett katonáinak, maga is tisztította a havas utakat. Az átkelés után elfoglalták Krakkót, majd Varsót is. Rákóczihoz előnyomulása közben 20 000 kozák is csatlakozott, így a katonaság létszáma, mely eredetileg mintegy 18 000 lovasból, 5000 erdélyi gyalogból és 6000 oláhból állt, jelentősen megnőtt. A kezdeti sikerek ellenére lengyelországi hadjárata árulás és a szövetségesek elállása miatt kudarcba fulladt, a szétzilálódott sereget tatár támadás érte, mivel a szultán beleegyezése nélkül indultak hadjáratba. Rákóczi augusztus elején érkezett Erdélybe, miután a lengyel Jerzy Sebastian Lubomirski marsall boszszúhadjáratot indított a Rákóczi-birtokok ellen. A lengyelek 1657. június 15-én átkeltek a Beszkideken, és végigrabolták egész Északkelet-Magyarországot Szepestől Máramarosig. Munkácsot, Beregszászt, Visket felégették. Beregszászban a katolikus templomba menekült embereket kivégezték. A bosszú jeléül a templom falára ezt írták: „Vicem pro vice reddo, tibi care vicine!" (Jelentése: „Visszaadom a kölcsönt! Szemet szemért, fogat fogért, kedves szomszéd!").[50] Ekkor pusztították el Kismuzsaly községet, amelynek romtemploma ma is mementóként áll.

Az erdélyi országgyűlés 1657 októberében Rhédey Ferencet választotta fejedelemmé, de Rákóczi a székelyek és a hajdúk segítségével már 1658 elején visszaszerezte a hatalmat. A tatárok pusztítását azonban ekkor sem kerülhette el. Később Barcsay Ákos választott fejedelem ellen indult. A többször lemondatott, majd újra megválasztott fejedelemről feljegyezték, hogy kiváló katona volt, mindig az első sorokban harcolt. A törökökkel vívott szászfenesi csatában (1660. május 23.) megsebesült, és rövid idő múlva meg is halt. II. Rákóczi György Ferenc fiát még 1652-ben fejedelemmé választották, de halála után feleségének és fiának el kellett hagynia Erdélyt.[51]

I. Rákóczi Ferenc (1645–1676), a jeles dinasztia kevésbé ismert férfi tagja rövid életet élt. Nevét elsősorban fia, az 1703–1711. évi kuruc szabadságharc vezérlő fejedelme kapcsán őrizte meg az utókor. Ettől függetlenül élete és tevékenysége jól szemlélteti a Rákócziak körül folyamatosan meglévő feszültségeket, amelyek politikai és egyházi téren egyaránt megmutatkoztak. II. Rákóczi György és Báthori Zsófia, a magyar történelem jeles személyiségei voltak I. Rákóczi Ferenc szülei. A fejedelmi család sarja 1645. február 24-én született Gyulafehérváron. Csulai György erdélyi református püspök keresztelte meg, nevét apjának korábban elhunyt testvére emlékére

[50] *Rónai János:* A beregszászi róm. kat. templom története. Beregszász 1907. 19.
[51] *Gebei Sándor:* II. Rákóczi György külpolitikája (1648–1657). Budapest 2004. 58–96, 147–179.

kapta. Hétéves kora előtt, 1652. február 18-án a gyulafehérvári országgyűlés fejedelemmé választotta, de hatalmát a körülmények hatására soha sem gyakorolhatta. Tizenhat évesként éli meg apja halálát. A vallási hovatartozás a családban óriási politikai és kulturális jelentőséggel bírt, mivel anyja, Báthory Zsófia 14 évesen, leendő férje kedvéért tért át a reformált hitre. 1661 augusztusában anyjával visszatértek a katolikus hitre.[52]

10. kép *I. Rákóczi Ferenc (1645–1676)*
(festmény, ismeretlen festő alkotása a 17. század végéről)

Forrás: Rákócziak öröksége. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2018. 18.

IV. Mehmed szultán, előzetes megválasztásának ellenére, nem engedte a fejedelmi székbe lépni Ferencet. Ennek fő oka apjának 1657. évi sikertelen lengyelországi hadjárata volt. 21 éves korában elfoglalta Sáros vármegye főispáni tisztét. Apjának halála után, 1661 augusztusában anyjával visszatértek a katolikus hitre,[53] miután kemény rekatolizációba kezdett birtokain. Ennek ellenére a Habsburg-házzal továbbra is ellenzékben maradt, az 1661. március 1-jén Zrínyi Ilonával kötött házassága ezt erősítette meg. Rákóczi Ferenc a magyarokra előnytelen vasvári béke miatt is neheztelt a bécsi udvarra és Erdélyre is. Élete végéig használta az Erdély fejedelme címet. A Wesselényi-féle összeesküvés életének nagy forduló-

[52] *Kárpáthy-Kravjánszky Mór:* I. Rákóczi Ferenc katholizálásának politikai vonatkozásai. Budapest 1940.
[53] *Kárpáthy-Kravjánszky M.:* I. Rákóczi Ferenc katholizálásának politikai i. m.

pontja. Apósa, Zrínyi Péter és Apafi Mihály erdélyi fejedelem is összeesküvők voltak. 1669-ben vállalta, hogy ha fejedelmi székbe jut, támogatja a protestánsokat. Rákóczi Ferenc nevéhez az összeesküvésen kívül az 1670. április 10-én fellángoló felső-magyarországi felkelés fűződik. Sárospatakon letartóztatta Rüdiger Starhemberg tokaji várparancsnokot. A felkelést azonban nem támogatta sem Erdély, sem a török vezetés, ezért egy hónap múlva Tállyánál letette a fegyvert. Ettől függetlenül a többi arisztokratához hasonlóan ő is felségárulási perre és halálos ítéletre számíthatott.[54] Ezután reményt vesztve a munkácsi várba zárkózott, itt akart kegyelmi kérvényt fogalmazni a császárhoz, de anyja tudta, hogy ez nem elég. Báthory Zsófia buzgó katolikusságával, az egyházi főméltóságoknak adományozott nagyvonalú ajándékokkal és a rekatolizációs tevékenységével elérte, hogy az eredetileg a fia életéért a családra kivetett kétmillió forint váltságdíjat 400 000 forintra csökkentsék. Összesen végül egymilliót fizetett a császári katonaság élelmezésének költségeivel együtt. A kegyelemért vállalta, hogy Ecsed, Makovica és Sárospatak váraiba császári őrséget fogad és tart el. Mindent megtett, hogy a család birtokai megmaradjanak, és fia megmeneküljön a kivégzéstől. Evvel a „fejedelem" politikai pályafutása is befejeződött, ezután Munkácson és Borsiban, a család ősi lakhelyein töltötte idejét. Zboróra való utazása után hirtelen elhunyt, halálának oka vagy körülményei ma sem tisztázottak, szervi megbetegedés vagy merénylet áldozata lett-e, nem tudjuk. Az elhunytat a felső-magyarországi feszültségek miatt Zboróról Kassára szállították, méltóságához és rangjához illően itt temették el. Kárpátalján megmaradt egyik latin nyelvű kivonatos „jelentése" az 1670. évi hegyaljai kuruc mozgalom eseményeiről tudósít.[55]

I. Rákóczi Ferenc fia a leghosszabb magyar szabadságharc vezetője, II. Rákóczi Ferenc volt. A 17. század idején a Rákóczi-vagyon folyamatosan növekedett, így II. Rákóczi Ferenc korára a birtokok száma a következő: Beregben 194 falut, 418 848 kat. holdat, Ungban pedig 7 falut és 10 083 kat. holdat tettek ki. A legnagyobb, területileg is összefüggő Rákóczi-birtokrész Bereg megyében volt. Rákóczinak 27 vármegyében voltak családi birtokai, egymillió-háromszázezer holdja volt, s ingóságait saját maga hárommillió forintra becsülte.[56]

[54] *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. Budapest 1976. 17.; *Balassa Zoltán:* 340. éve hunyt el I. Rákóczi Ferenc. https://felvidek.ma/2016/07/340-eve-hunyt-el-i-rakoczi-ferenc/, letöltés 2016. júl. 7.
[55] KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 205, ark.1–2.
[56] *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. //mek.oszk.hu/05800/05832/html/2kotet/03.htm#1607, letöltés 2020. febr. 12.

4. térkép *Rákóczi- és Thököly-birtokok a 17. században*

Forrás: http://olvasmanyaid.blogspot.com/p/ii-rakoczi-ferenc-szarmazasa-es.html, letöltés 2021. jún. 1.

A Perényiek

Perényi Péter, Ugocsa vármegye főispánja a nagyszőlősi uradalmat 1399-ben, a nyalábvárit 1405-ben szerezte meg.[57] A Perényi család bárói ága jelentős politikai-gazdasági és kulturális szerepet játszott nemcsak Ugocsában, de a szomszédos vármegyékben is. Perényi Gábor főispán rokonaival együtt részt vett a mohácsi csatában, ahol elesett az ellenséggel vívott küzdelemben. Felesége, Frangepán Katalin (Frangepán Ferenc kalocsai érsek nővére) volt. Perényi Gábor és Frangepán Katalin házasságából két fiú, János és Péter született (az utóbbi ága utódok nélkül halt ki). János Ugocsa és Máramaros vármegye főispánja volt, Drágffy Zsófiával kötött házassága révén tovább növelte a Perényi-vagyont. 1552-ben, halála után özvegye kormányozta Ugocsa megyét. Házasságukból több gyer-

[57] *Tringli István:* A Perényi család levéltára 1222–1526. Budapest 2008. 122., 141–142.

mek, így Péter, Gábor, János, István született. István Dobó István, az egri hős unokahúgát, Annát (Dobó Domokos lányát) vette feleségül. Házasságukból Zsófia nevű lányuk született. A korán árvaságra került Zsófiát unokabátyja, Dobó Ferenc vette magához. Előbb Székely György, majd Forgách János felesége volt. Második férje halála után visszatért gyámjához, aki végrendeletében megtette a Dobó-vagyon egyik örökösévé.

Perényi Mihály és Ferenc a protestantizmus terjedésével áttértek az új hitre.[58] Ebből a megfontolásból kötöttek házasságot is: Perényi Ferenc 1554-ben feleségül vette Bebek Ferenc lányát. Később apósával együtt elszakadt I. Ferdinándtól, és János Zsigmond erdélyi fejedelem pártjára állt. Több alkalommal megtámadta a császári seregeket, amit megbosszulandó Wolfgang Puchaim tábornok megostromolta a nagyidai várat (Perényi birtokát), és lerombolta azt. Izabella királyné visszatérését követően Perényi elfoglalta és kifosztotta a szőlősi kolostort (a néphagyomány szerint azért, mert a szerzetesek fogva tartották a főúr lányát). A császáriak sem maradtak tétlenek: Telekessy Imre felső-magyarországi főkapitány előbb a kovászói várat vette be, majd ostrom alá vette a szőlősi várat is. A többnapos ostromot követően Perényi Ferenc és családja fogságba esett. 1563-ig volt I. Ferdinánd foglya, akkor Szikszón kívül minden elkobzott birtokát visszakapta.

2. ábra *A Perényi-címer*

Forrás: *Nagy Iván:* Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 9. köt. Pest 1862. 232.

[58] A Perényiek szerepét lásd még a reformáció terjedésével foglalkozó fejezetben.

Perényi Mihály zempléni főispán és főpohárnokmester I. Ferdinánd pártján állt. 1557-ben Munkács várának ostromakor egy ágyúgolyó okozta a halálát.[59]

A továbbiakban szintén örökölték az ugocsai főispáni címeket. 1587-ben János lett Ugocsa vármegye főispánja, aki Thurzó Annát vette feleségül. Perényi Gábor 1608-ban, 1613-ban, 1636-ban is Ugocsa vármegye főispánja. Perényi II. György zempléni főispán nyerte el a bárói címet.[60] A következő évtizedekben Perényi Miklós személyét emelhetjük ki, aki II. Rákóczi Ferenc egyik brigadérosa volt 1704–1711 között. Közben Eger várának parancsnoka, majd 1711-ben visszatért Lengyelországból, és feleskü dött a császárra.[61]

11. kép *A nagyszőlősi Perényi-kastély*

Forrás: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország. 6. köt. Felső-Magyarország 2. rész. Budapest 1900. 463.

[59] *Komáromy András:* Forgách Imre naplója. Turul 7. (1889) 70–78. Továbbá lásd: *Zubánics L.:* Vitézi végek dicsérete i. m. 160–163.

[60] A Drugethek rövid életrajzi összefoglalóját lásd: *Keresztyén Balázs:* Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon. Budapest–Beregszász 2001. 61–67. Továbbá: *Nagy Iván:* Magyarország családai. 9. köt. Perényi család. Perényi báró. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/kilencedik-kotet-796B/perenyi-csalad-perenyi-baro-808F/, letöltés 2020. febr. 12.

[61] *Csatáry György:* Az ugocsai Perényiek a Rákóczi-szabadságharcban. A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. II. köt. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2003. 79–96.; *Heckenaust Gusztáv:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Szerk. Mészáros Kálmán. Budapest 2005. 337.

A Homonnai Drugethek

A Drugethek 1301-ben érkeztek Magyarországra I. (Anjou) Károly király hatalmának támogatása céljából. Drugeth IV. István és II. Ferenc részt vettek Szapolyai János királyválasztásán 1526. november 5-én. Drugeth Istvánt az új uralkodó zempléni főispánná nevezte ki, és később sem feledkezett meg pl. Drugeth II. Ferencről, aki Ungvár várát és az Ungvár örökös grófja címet kapta.[62]

A Drugethek szereplése a 16. században különösen politikai és vallási tekintetben jelentős. A Perényiekhez hasonlóan Szapolyai János pártján álltak a Drugethek is,[63] mint például Ferenc, továbbá Imre, István, Antal és Gábor. A Drugetheket közeli rokonság fűzte Szapolyaihoz, hisz az anyjuk Szapolyai leány volt. Drugeth Ferenc Sáros megye főispánja volt, s már 1527-ben a király tárnokmestere, megkapta ungi birtokát, Ung megyének is főispánja lett.[64]

3. ábra *A Drugethek címere 1636-ból*

Forrás: Державний архів Закарпатської області. Рекламно-інформаційний проспект. Ужгород 1995. 20.

[62] *Wertner Mór:* A Drugethek genealógiájához. Turul 9. (1891) 151.
[63] Ungvár és Ung vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. Budapest 1940. 41.
[64] *Soós K.:* A reformáció terjedése és megszilárdulása i. m. 60–61.

Az 1540-es adóösszeírás szerint a család 949 adózó portával bírt az országban, ekkor a munkácsi uradalomnak 260 adóportája volt. 1569-ben a királyi udvar Habsburg-ellenes összeesküvéssel vádolta meg a felső-magyarországi főurakat, többek között Drugeth Gáspárt és Istvánt. Drugeth Gáspárnak része volt abban, hogy Munkács után 1546-ban Ungváron is létrejött a református egyházközség. Ekkor a család másik ágának Homonnai Drugeth Antal volt a feje. A főúr korának egyik kevésbé ismert, de nagyon művelt és humanista személyisége volt. Több ispotályt alapított, gyakran gyámolította a rászorulókat. János Zsigmond erdélyi fejedelem támadása idején a családot jelentős kár érte. Homonnai Drugeth Miklós 1561-ben lett főispán, 1563-ban a pozsonyi koronázáson 30 fős bandériummal jelent meg.[65]

Drugeth István 1588-ban részt vett a nevezetes szikszói csatában, ahol kilőtték alóla a lovát, és török fogságba esett. Közben a csata a magyarok javára dőlt el, így a már Fülekre indított foglyot sikerült kiszabadítani. Enyingi Török Fruzsinával kötött házasságából Bálint nevű fia született. Homonnai Drugeth I. Bálint 1604-ben Ung és Zemplén megyékkel együtt az elsők között állt Bocskai István oldalára. 1605-ben Bocskai országos főkapitány lett. Rákóczi Zsigmonddal együtt vonták az ingadozó Báthori István országbírót Bocskai pártjára. A Bocskai udvarában kialakult két párt közül ő az Illésházy vezette békepárthoz csatlakozott, amely őt jelölte Bocskai utódául. Az erdélyi rendek azonban éltek szabad fejedelemválasztó jogukkal, és megválasztották fejedelmüknek az addig kormányzó Rákóczi Zsigmondot. Drugeth Bálint a szultáni athnamét (megbízólevél) átíratta Rákóczi nevére, majd távozott Erdélyből. Februárban foglalta el Husztot, Kővárt, és vette magához az ún. Bocskai-koronát. Később lemondott trónigényéről, de a két elfoglalt várat megtartotta. 1608-ban II. Mátyás király országbírónak nevezte ki. A következő évben nádornak jelölték, de halála, amit méregnek tulajdonítottak, megakadályozta a választásban való részvételét. Az ungvári vár kápolnájában temették el.[66]

4.1.7. Az ungvári katolikus gimnázium

Az ungvári katolikus gimnázium jogelődjét Ung vármegye egykori meghatározó főúra, gr. Drugeth III. György alapította 1613-ban Homon-

[65] *Zsoldos Attila:* A Drugethek és a „hét vármegye". In: „Köztes Európa" vonzásában. Tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2012. 577–585.
[66] *Ferkó Okszána:* A Drugethek és Ung megye betelepítése. Acta Academiae Beregsasiensis 1. (2014) 178–185.; *Zubánics L.:* Vitézi végek dicsérete i. m. 185–189.; *М.Ю., Токар:* Розвиток Ужанської домінії за Другетів. In: Минуле і сучасне України. Ужгород 1995. 34–39.; *П., Сова:* Прощлое Ужгорода. Ужгород 1937, 1992. 90–143.

nán. Később, 1646-ban az iskolaalapító fiának, Drugeth Jánosnak a végrendelete értelmében özvegye, Jakusich Anna Ungvárra telepítette át a tanintézetet, ahol több mint háromszáz évig három különböző épületben működött. A történelem folyamán több nagynevű személyiség oktatott tanárként az iskolában, nem csupán a vármegyei értelmiség kinevelésében játszott jelentős szerepet.[67]

Az iskolaalapító gr. Drugeth III. György 1603–1623 között Ung vármegye főispánja volt, az Aranygyapjas Rend lovagja. Fiatal korában Bocskai István lelkes híve, de 1609–1610 között megtagadta a protestáns hitét, és Pázmány Péter hatására katolikussá vált. Báthory Gábor meggyilkolása után ő lett a császár és a budai pasa jelöltje az erdélyi trónra Bethlennel szemben. A főúr már 1612-ben engedélyt kért a királytól egy gimnázium felállítására, amit meg is kapott, és 1613-ban Homonnán létre is hozta gimnáziumát. 1619-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem megtámadta a királyi országrészt, szeptember 1-jén a szabolcsi hajdúk rajtaütöttek Terebesen, hogy Györgyöt elfogják. A király pártján maradt Homonnait elfogták, de 1619 őszén az uralkodó támogatásával lengyel zsoldosokkal tért vissza. A grófnak sikerült Lengyelországba menekülnie. Birtokai Bethlen kezébe kerültek. 1619. november 23-án visszatért, és megverte Rákóczi György csapatát, de Abaffy Miklós tokaji kapitány támadása miatt ismét Lengyelországba volt kénytelen menekülni. 1620 körül hunyt el.[68] Fia, Homonnai Drugeth János országbíró és felső-magyarországi főkapitány volt 1636–1640 között.

Gr. Drugeth IV. György 1647-től 1661-ig töltötte be Ung vármegye főispáni tisztét, valamint 1659–1661 között felső-magyarországi főkapitány volt. Fiai II. Bálint és XI. János. 1679-ben gróf Drugeth Bálint, Ungvár örökös grófja, esztergomi kanonok, corbáviai választott püspök, Szent-jobbi apát 1679-ben ismeretlen okok miatt testvérének, Drugeth János grófnak kellett átadnia a főispánságot, de 1689-től ismét Ung vármegye főispánja, s ezt a tisztséget 1692. évi haláláig megtartotta. Ezen Bálinttal halt ki a nagyhírű Drugeth család.[69]

Az ungvári gimnázium létrejötte nagyban hozzájárult a 17. században beindult ungvári magyar nyelvű oktatási rendszer fejlődéséhez. A gimnázi-

[67] 1895-ben a Magyar Királyi Kincstár 100 ezer aranykoronát utalt ki új gimnázium felépítésére, ekkor kapott Ungvár egy patinás gimnáziumi épületet.
[68] *Bujdosó István:* Az Ungvári Drugeth Gimnázium története (az alapítástól az 1880-as évek végéig). Acta Beregsasiensis 1. (2011) 102.
[69] *Gálocsy Zoltán:* Ung vármegye főispánjai és tisztviselői a legrégibb koroktól 1867-ig. Szerk. Csatáry György. Budapest–Beregszász 2002. 35.

umba a Magyar Királyság különböző részeiből érkeztek diákok, Erdély délkeleti részéből, Székelyföldről, Horvátországból, Dalmáciából. Magyarok, erdélyiek, tótok, horvátok, lengyelek egyaránt hozták ide gyereküket vallási különbség nélkül. Drugeth János az ungvári gimnázium számára azt a helyet szánta, ahol ma a görögkatolikus székesegyház áll. Az új épületbe való átköltözést 1644-ben II. Rákóczi György hadjárata hiúsította meg.[70]

A tanítást egy újabb mozgalom szakított meg, amely a vallásszabadságért és a Habsburg abszolutizmus ellen lépett fel. Az 1672-ben kezdődött kuruc mozgalom, majd az 1678-as Thököly-hadjárat: ahol a kuruc király megjelent, a szerzeteseket elűzte, a katolikus templomokat visszaadta a protestánsoknak, s amint a katolikus hullám az eperjesi és pataki református iskolákat megszüntette, úgy zárta be Thököly a kassai és egyéb jezsuita kollégiumokat, ismét megnyitva a protestáns iskolákat. 1679 körül csapatai vidékünk vármegyéinek a legfontosabb várait vagy azok környékét már a befolyása alatt tartották. Katonái a város katolikus lakosait kirabolták és leöldösték. Egyik vezére, Galambos Ferenc, az ungvári kollégium egykori növendéke a várost felgyújtotta, a kollégiumot megrongálta, a jezsuitákat pedig elűzte. 1684-ben elkobozta a királyhoz hű urak birtokait, köztük a Homonnaiakét és a Zichyekét. 1684. április 14-én a kuruc vezér véget vetett a közel 400 éves Drugeth-uralomnak. Elfogta az utolsó Drugethet, Zsigmondot, akit Kassán lefejeztetett. A magvaszakadt családi birtokok visszaszálltak az államkincstárra. 1684 tavaszán Johann Schultz altábornagy és Barkóczy Ferenc ezredes megkezdték a kurucok visszaszorítását, ami mindkét oldalról véres kegyetlenkedésbe torkollott. 1685 elején a császáriak Zemplénbe és Ungba nyomultak. 1685-ben Shultz császári tábornok ostrom alá vette Ungvárt, bevenni azonban nem tudta, mert május elején Thököly a város segítségére sietett. A németeket elűzte, de Ungvárt nem tudta sokáig tartani. Aeneas Caprara tábornagy egy mozgó hadcsoportot indított Ungvárnak, hogy azt bevegye. Galambos Ferenc ungvári kapitány, ki a várat védte, megadta magát, így kegyelmet kapott a császártól. Természetes, hogy ilyen körülmények között a gimnázium működése szünetelt, s a rendtagok a városból távozni kényszerültek. A tanintézet csak 1694-ben nyithatta meg újra kapuit, mivel a harcok folyamán többször megrongálódott. 1700 körül a gimnázium ismét visszanyerte tündöklését, s több mint 200 tanulóval lett népesebb.[71] A tanítás

[70] *Blanár Ödön:* Az Ungvári Királyi Katholikus Főgimnázium háromszázados története. 1613–1913. Ungvár 1913.; *Borbély Zoltán:* A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. Eger 2015. 255.

[71] *Bujdosó I.:* Az Ungvári Drugeth Gimnázium i. m. 101–112.

az 1707/08 tanévben szakadt meg a széchényi országgyűlés (1705. szeptember 12. és október 3. között) egyik határozata eredményeképpen. A jezsuitáknak a rendelet értelmében meghatározott időn belül el kellett szakadniuk az ausztriai rendtartományoktól, és esküt kellett tenniük a konföderációra, azaz II. Rákóczi Ferenc államára. Miután a jezsuiták nem voltak hajlandóak végrehajtani a fejedelem akaratát, kiutasította őket a területéről, és elvette birtokaikat. A páterek Németországba és Lengyelországba távoztak, az ifjúság pedig 1708 februárjában szétszéledt. Ez időtől fogva a rendszeres tanítás 1718-ig szünetelni kényszerült.[72]

4.1.8. Az ungvári unió 1646-ban

A görögkatolikus egyház alapjait 1646-ban rakták le az ungvári unióval, amikor is 63 görögkeleti pópa aláírta az egyesülésről szóló dokumentumot.[73]

A Szentszékkel kötendő uniót Homonnai Drugeth János gróf, későbbi felső-magyarországi főkapitány támogatta. Az 1645-ben elhunyt főúr két gyermeket hagyott maga után: Katalint és IV. Györgyöt. Homonnai György 1645. december 17-én lett az ungvári vár ura, 1659-ben pedig már Felső-Magyarország főhadvezére lett. Édesanyja, Jakusics Anna férje halála után is Ungváron maradt. Ő hívta a városba a Szabolcs vármegyei Szakoly községben – valószínűleg 1592-ben – született Parthén Péter szerzetest, aki a munkácsi kolostor igumenje (házfőnöke) volt az 1640-es években. Hamarosan társat is kapott a Lengyelországból érkezett Kosovicki (Kossovics) Gábor bazilita szerzetes személyében. Kitartó teológiai érveléssel meggyőzték a Drugeth-uradalom területén lelkészkedő pravoszláv papokat, hogy támogassák az uniót a római pápával. Jakusics Annával testvére, gróf orbovai Jakusics György (1609–1647) egri püspök 1645 decemberétől több hónapon át Ungváron tartózkodott, és bekapcsolódott a tárgyalásokba. Tarasovics Bazil munkácsi ortodox püspök és Jakusics György egri püspök ungvári megbeszélései végül 1646 áprilisában egyetértést eredményeztek.[74]

1646. április 24-én Parthén Péter bizánci rítusú szerzetes szervezőmunkájának köszönhetően az ungvári vár templomában 63 pravoszláv

[72] *Bujdosó I.:* Az Ungvári Drugeth Gimnázium i. m. 108. Lásd továbbá: *Hodinka Antal:* A munkácsi görög szertartású püspökség története. Ungvár 1909. 400–424.
[73] KTÁL, F. 151, op. 1, od. zb. 2. 1646. április 24. Ungvár. ark. 4. Továbbá lásd az iratokat a munkácsi püspökség kezdeti szervezéséről: KTÁL, F. 151, op. 1, od. zb. 1, ark. 6.
[74] *Molnár Ferenc:* A magyarországi ruszin egyházszervezet kialakulása és fejlődése. Az ungvári unió. In: „Ruszin voltam, vagyok, leszek…" Népismereti olvasókönyv. Szerk. Fedinec Csilla, Csernicskó István. Budapest 2019. 79–80.; Magyar Evangélikus Egyháztörténeti i. m. 1–147.

vallású ruszin pap hűséget esküdött XI. Ince pápának és utódainak. Három évvel később, 1649-ben Sáros, Abaúj, Torna, Szepes, Gömör és Felső-Zemplén egész görögkeleti szertartású papsága csatlakozott az unióhoz. Közel 400 pap vállalta a katolikus egyházzal való egységet. A máramarosi parókiákat 1652-től az erdélyi fejedelmek által kinevezett ortodox püspökök kormányozták, ez az állapot 1733-ig állt fenn, de papjaik – kevés kivétellel – már 1721-ben egyesültek Rómával.[75]

Az ungvári unió szemszögéből nagy jelentőséggel bírt Taraszovics Bazil működése, aki ad personam 1642 májusában Luxemburgban a nyári császári palota kápolnájában II. Ferdinánd császár és Lippay György egri püspök jelenlétében egységre lépett a római katolikus egyházzal, amit ezt követően VIII. Orbán pápa el is fogadott.[76]

12. kép *A 63 görögkeleti pópa aláírása*

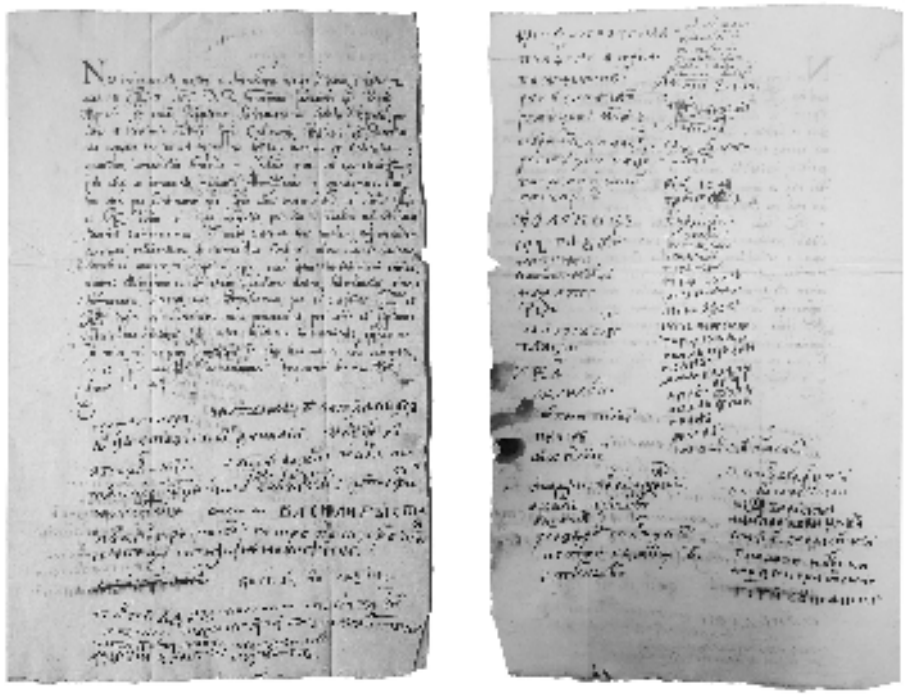

Forrás: *Juraj, Gradoš:* Užhorodska únia z 24. Apríla 1646 vo svelte jej dokumentu. Theologos, teologická revue. №2. Prešov 2016. 229–241.

[75] *Juraj, Gradoš:* Az ungvári unió és annak 1646. április 24-i okirata. http://www.byzantinohungarica.com/images/0_pdf/pdf/grados_ungvari_magyar.pdf, letöltés 2020. febr. 12.
[76] *Hodinka Antal:* A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára I. 1458–1715. Ungvár 1911. 90–93.

Az így létrejött görögkatolikus egyház megtarthatta a görög szertartását, a püspököt maguk választhatták meg a papok, akik egyenlő jogokat élveztek a római egyház papjaival.

Egyelőre nem kaptak teljes önállóságot a görögkatolikus papok, az egri egyházmegye fennhatósága alá tartoztak egészen a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1771-es felállításáig. Csupán három feltételt kötöttek ki:

1. A görög egyház rítusa teljes egészében sértetlen marad.
2. Püspökeiket a papok szinódusa választja, az Apostoli Szentszék pedig megerősíti.
3. A Rómával egyesült papok megkapják mindazon egyházi jogokat és kiváltságokat, melyek Magyarországon a római katolikus papokat megilletik.

Az 1646. április 24-i keresztény unió alapján XIV. Kelemen pápa 1771. szeptember 19-én állította fel a független munkácsi egyházmegyét, a püspökség székhelye Ungvárra került.

Az unió aláírásával csupán elkezdődött egy hosszú évszázadokig tartó folyamat, amelynek eredményeképpen a görögkatolikus hit kiterjedhetett a vármegyék lakosságára. Evvel egy időben a mai Kárpátalja területén az ortodox hívek is gyakorolhatták a vallásukat a keleti szertartásnak megfelelően.[77]

4.1.9. A Thököly-felkelés

A bujdosók által is támogatott Wesselényi-összeesküvés után a váltakozó hadisikerek közepette tűnt ki az ifjú gr. Thököly Imre, aki 1677 novemberében csatlakozott a kuruc ezredekhez. A Wesselényi Ferenc és Teleki Mihály között dúló vetélkedésben innentől Thököly is szerepet vállalt. 1677 őszén Thököly kiment a kuruc felkelők közé Apafi és Teleki engedélyével. 1677. október 10-én Nyalábvár mellett (Ugocsa vm.) francia segítséggel a kurucok fontos győzelmet arattak Johann Schmidt tábornok császári csapatai felett. Az 1678. március 7-ei somkúti gyűlésen ugyan Telekit nevezték ki főparancsnoknak, de mellé 12 fős tanácsot állítottak Thökölyvel és Wesselényivel.[78]

1678 májusában nagyméretű hadjárat indult Apafi Mihály utasítására a királyi Magyarország felvidéki területeinek elfoglalására. Teleki várakat tartott ostromzár alatt, Thököly augusztus végén kapcsolódott be a harcba lengyel, francia és vidékünkről is toborzott csapatokkal. Thököly – aki kikerülte az ellenséges főerőket – sorra elfoglalta a felvidéki várakat, csupán

[77] *Molnár F.:* A magyarországi ruszin egyházszervezet i. m. 80.
[78] *Mezey Barna:* Különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben. A felvidéki fejedelemség. In: Thököly Imre gróf és felkelése. Szerk. Peter Kónya. Presov 2009. 49–64.

Barsszentkeresztnél (1678. november 1.) szenvedett vereséget. Az összességében sikeres hadjárat hírnevet szerzett Thökölynek, és egyre inkább a mozgalom vezető személyiségévé vált. Az újabb hadjárat előtt azonban nehezítette a helyzetét, hogy a franciák békét kötöttek a császárral. Thököly helyzete megváltozott ugyan, de 1680. január 8-án Szoboszlón mégis fővezérré választották. Thököly tárgyalásai után Lipót császárral Bereg, Ugocsa és 1680-ban, a fegyverszünetek idején Bereg, Ugocsa és Szatmár megyében kaptak téli szállást. Az 1681. április 28-án tartott soproni országgyűlésre a gróf nem ment el,[79] egy hónappal ezután a törökök is Thököly mellé álltak. Ezzel új szakaszába lépett a kuruc mozgalom, ettől kezdve a törökök, az Apafi vezette erdélyi és a Thököly vezette bujdosó csoportosulás együttesen lépett fel a császár ellen. A felvidéki katonai sikerek után, 1682. szeptember 16-án a szultán a Fülek alatti táborban Magyarország királyává nevezte ki gr. Thököly Imrét. A kinevezés szerint Thököly évi 40 ezer tallér adó ellenében kapta meg IV. Mehmedtől az uralkodás jogát. Thököly visszautasította a királyi címet, inkább Felső-Magyarország fejedelmének tekintette magát. Az új „kuruc király" fejedelemsége Léva várától egészen Nagybányáig terült el. Ezek a fejlemények újból megváltoztatták Magyarország határait, amely állapot csupán 1685-ig állhatott fenn.[80]

1683 nyarán a Bécs elleni hadjáratot a szultán Thököly támogatásával vívta,[81] de a sikertelenül végződő ostrom után a Habsburg ellentámadás eredményeként Thököly hadereje is megtorpant. 1684-ben a Habsburg Birodalom, Lengyelország és Velence részvételével megalakult a törökellenes Szent Liga. Megindult a törökellenes felszabadító háború. Az európai egyesült sereg 1685-re teljesen felszámolta Thököly ellenállását, és döntő szerepet játszott a kuruc fejedelemség felbomlásában. 1685. október 15-én a budai pasa elfogatta Thökölyt, hogy kikényszerítse a békekötést, ami azt eredményezte, hogy 1685 októberében a kuruc haderő döntő többsége (17 000 katona) az uralkodó császárhoz állt. A később szabadon engedett Thököly már nem tudta híveit megszervezni. Az ellenállás fészke a Zrínyi Ilona által védett Munkács vára lett, melyet Thökölynek már nem sikerült felmentenie.

[79] KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 1051 (az 1679. évi szerződés). Továbbá: KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 1074 (levelek a békekötésről 1681-ből).
[80] *Varga J. János:* Esterházy Pál nádor és Thököly Imre fejedelem az 1683. évi hadjáratban. In: Thököly Imre gróf és felkelése. Szerk. Peter Kónya. Presov 2009. 183–196.
[81] KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 1140, ark. 1–11

13. kép *Thököly Imre (1657–1705), a „kuruc király” (festmény, ismeretlen festő alkotása a 17. századból)*

Forrás: Rákócziak dicső kora. Vezető a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma állandó történeti kiállításához. Szerk. Pintér János. Sárospatak é. n. 33.

Thököly Imre fejedelemsége idején számos levelet írt a fennhatósága alá tartozó vármegyéknek. Ung, Bereg, Ugocsa megyékben megőrzött levelei két témakör köré csoportosíthatók. Elsőként a hadellátásról és katonaállításról,[82] másrészt pedig a folyamatos kapcsolattartásról olvashatunk bennük.[83] Kitűnik, hogy az uralkodó és a Munkács alatt táborozó Caraffa tábornok milyen figyelemmel kísérték Thököly hadműveleteit.[84] Ung vármegyének 1682. június 16-án meghagyta: „Bizonyos szükségre nézve kelletvén 100 szekeret marhástul kegyelmetek vármegyéjére limitálnom, annak kézhez vételére nemzetes vitézlő Dobay Gábor s Petróczy Pál urakat rendelem, hogy annál is nagyobb modalitással lehessen összve szerzése...”[85] Ezekben az években rendeletet adott ki az ungvári vár restaurációjáról, megerősítéséről, a katonaság visszaéléseiről.[86]

[82] KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 243, ark. 1–12.; ugyanott: F. 4, op. 2, od. zb. 1075., 1139.
[83] KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 251, ark. 1–19.
[84] KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 244, 252, 253, 285.
[85] KTÁL, F. 4, op. 2, od. zb. 1107, ark. 3.
[86] KTÁL, F. 4, op. 11, od. zb. 56, ark. 2.

14. kép *A munkácsi vár a 17. században*

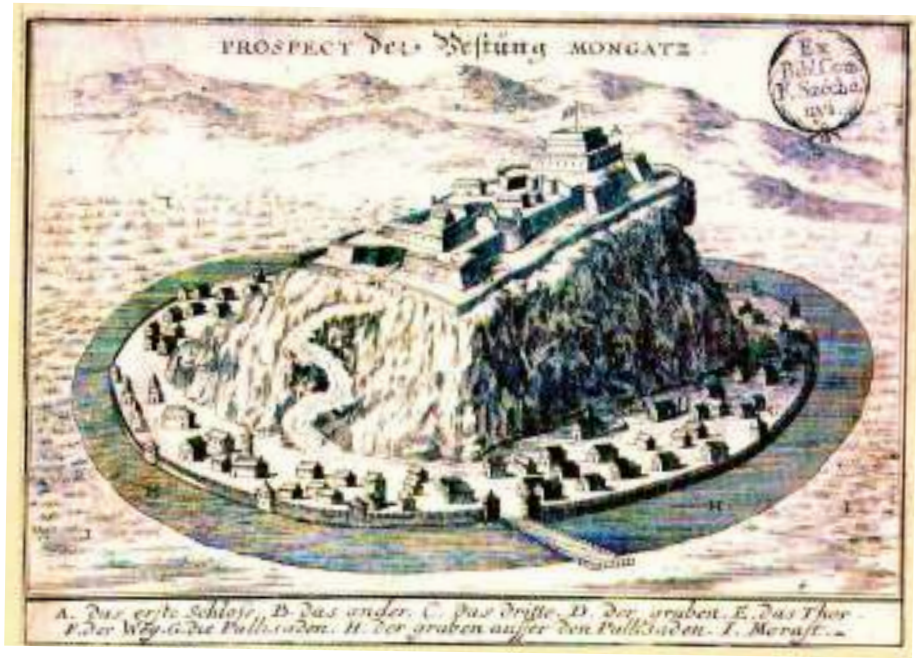

Forrás: Rákócziak öröksége. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2018. 80.

Zrínyi Ilona fejedelemasszony életének egy igen fontos része kapcsolódik vidékünkhöz, a munkácsi várhoz, ezért is fontos részletesen szólnunk a kapcsolódó eseményekről. Zrínyi Ilona Munkács várának hős védője, a Habsburgok elleni fellépés megtestesítője volt az 1685–1688 közötti években. Feltehetően 1643-ban született[87] a horvátországi Ozaly várában. Édesanyja, Frangepán Katalin korának egyik legműveltebb asszonya volt. Számos imakönyv és verses naptár kiadását támogatta. Zrínyi Ilona gyermekévei szeretetteljes főúri környezetben teltek el. Nyelveket tanult, beszélte a horvát, magyar, latin, német nyelvet. Amikor felnőtté vált, anyja rangjához illő vőlegényt szemelt ki számára I. Rákóczi Ferenc felvidéki nagybirtokos személyében. A két család közötti házasságkötés mintegy összekapcsolta az ország déli és északi birtokait. A menyegzőre jóval később, 1666. március 1-jén került sor. Családi életük nem volt zavartalan. Anyósa, Báthory Zsófia ellenszenvvel viseltetett iránta, aminek leginkább politikai okai voltak, ugyanis nehezményezte, hogy fiát Zrínyi Ilona és környezete által bevonják egy

[87] Vannak vélemények, amelyek születésének dátumát 1652-re teszik.

Habsburg-ellenes megmozdulásba. 1667-ben elsőszülött fiát veszítette el, 1671-ben pedig a Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése után kivégezték édesapját, Zrínyi Pétert is. Édesanyját és leánytestvéreit apácakolostorba zárták, ahol Frangepán Katalin el is hunyt. Zrínyi Ilona lelki megrázkódtatásai után 1672-ben szülte meg leányát, Júliát, majd négy évvel ezután a borsi kastélyban II. Rákóczi Ferencnek adott életet. Rövidesen elhunyt férje, I. Rákóczi Ferenc. A grófnő maga egyengette a mintegy 2 millió kat. hold kiterjedésű Rákóczi-birtokot és gyermekei sorsát. Ilyen körülmények között érte Zrínyi Ilonát a kibontakozó, Thököly vezette kuruc mozgalom. A hadvezér megnyerő személyisége felhívta magára az özvegy figyelmét. 1678-ban a szentmiklósi kastélyban ismerkedtek meg, szimpátiájuk szerelemmé vált, amelynek a színhelye gyakran e várkastély maradt.

15. kép *Zrínyi Ilona (1643–1703)*
(festmény, ismeretlen festő alkotása a 18. századból)

Forrás: *R. Várkonyi Á.:* A fejedelem gyermekkora i. m. 314.

1682. június 15-én a munkácsi vár kápolnájában Zrínyi Ilona hűséget fogadott Thököly Imrének, aki ezután átvette a munkácsi várat, és

feleskette a várőrséget is, majd sor került a vár megerősítésére. A fejedelemasszony tárgyalásaival segítette a „kuruc király" politikáját.[88] A katonapolitikai körülmények azonban kedvezőtlenül alakultak, a már említett sikertelen Bécs elleni hadjárat után Zrínyi Ilona gyermekeivel Munkácson maradt. A császári hadsereg Albrecht Caprara tábornagy vezetésével visszafoglalta a felvidéki városokat (Kassa, Makovica, Regéc, Sárospatak), és az év végére Munkácsot fogta ostromzár alá. A mintegy háromezer főnyi munkácsi helyőrség hősiesen ellenállt, több alkalommal kitörtek a gyűrűből, nagy károkat okozva az ellenséges katonaságnak. 1686. március 10-én Caprara feladásra szólította fel a fejedelemasszonyt. Zrínyi Ilona válaszlevelében – amelyet az európai közönséggel is megosztott – gyermekei és egyben a magyar szabadság érdekének védelmére hivatkozik. „A várat fejedelmi magzataim számára nekem, az anyjuknak kell megvédelmezni, mert a gyermekek minden fegyverviselésre alkalmatlanok. Különben is ártatlanságuk és kiszolgáltatott gyenge mivoltuk igazsága lenne, hogy megvédje őket. A gyermekeknek mindenkor grácia jár a keresztény világban… A harc vakmerősége az én nememhez is igen illetlen és a bevett rend nélkül való volna, de én gyermekeimnek, kiknek anyja és természet szerént való gondviselője vagyok, anyai ösztöntől viseltetvén, javokra és hasznokra egész tehetségemmel iparkodom. A fegyveres erőszaktól meg nem rettenek… És bizonyára az oly nagyhatalmú Monarchiának dicsőségét és győzedelmét nem fogja növelni, ha engemet és a gyermekeket ebben a szoros szegletben ostrommal szorongat." A Zrínyi Ilona által tanúsított ellenállás kivívta a környező országok rokonszenvét. A francia király, XIV. Lajos Európa legbátrabb asszonyának nevezte, ezt írták róla a holland és a francia újságok címlapjain is. Caprara császári tábornok egyre szorosabbra vette az ostromgyűrűt, és elrendelte a vár folyamatos lövetését. A fejedelemasszony ekkor az őrséget kitartó védelemre szólította fel. Ostromhangulatban került sor Ferenc fiának 10. születésnapjára március 27-én. Május 22-én pedig Ilona-nap alkalmából köszöntötték a gyermekei, ami mély nyomot hagyott mind Zrínyi Ilona lelkében, mind a magyar történetírásban.[89]

[88] Magyar történelmi emlékek. In: Késmárki Thököly Imre naplója 1676–1678-ból. Szerk. Torma Károly. Budapest 1866. 9.; *Makraly Aranka:* Érdek vagy szerelem? Thököly Imre és Zrínyi Ilona kapcsolata. Korunk. (2016) 31.

[89] *R. Várkonyi Ágnes:* A fejedelem gyermekkora (1676–1688). Budapest 1989. 234–235; *Kertész Erzsébet:* A fejedelemasszony. Zrínyi Ilona élete. Budapest 1986. 93.; *R. Várkonyi Ágnes:* Zrínyi Ilona és a korabeli magyar politika. Thököly emlékünnepség. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából. Vaja 1975. 88.

16. kép *Zrínyi Ilona és a kis Rákóczi Ferenc szobra a munkácsi várban (Matl Péter alkotása)*

Forrás: Csatáry György felvétele.

A vár tényleges védelmét Radics András főkapitány irányította, a politikai ügyeket pedig Absolon Dániel intézte. Zrínyi Ilona személyesen vett részt a védelem irányításában, kiment a bástyákra, bátorítva a katonákat. Fia később a Vallomásokban elismerően írt anyja helytállásáról, részletezve azokat az eseményeket, amelyek éppen az ostromlott bástyán történtek.[90] „Zrínyi Ilona nem csupán a vár úrnője volt, de e szerepében közvetlen veszélynek is kitette magát, hogy a védőket bátorítsa, kis túlzással úgy is fogalmazhatunk, hogy a katonáival sorsközösséget vállaló hadvezér szerepét játszotta. Az már azonban romantikus túlzás, ha Zrínyi Ilona alakját tetőtől talpig páncélban és karddal vagy – mint egy korabeli francia ábrázoláson – puskával a kezében elevenítjük fel."[91] Az ostrom

[90] Thökölyt azonban egy kígyóhoz hasonlítja.
[91] *Mészáros Kálmán – Seres István:* Zrínyi Ilona. Rubicon 2. (2014) 26.; *Csatáry György:* Zrínyi Ilona levelei Kárpátalján. Beregszász–Ungvár 2018. 19.

vezetésére még novemberben új generálist neveztek ki a felső-magyarországi területre Antonio Caraffa lovassági tábornok személyében. A kegyetlenkedéseiről ismert Caraffa szintén felszólította a fejedelemasszonyt a vár megadására, de eredménytelenül. A császár az európai politikai helyzetre való tekintettel el akarta kerülni, hogy Munkács várának védelme nemzetközi üggyé nője ki magát. A fejedelemasszony különböző országokba küldött segítségkérelmei rendre válasz nélkül maradtak. Közben Thököly felmentő serege csupán Nagyváradig jutott el. Végül a fejedelemasszony a vár feladása mellett döntött, de tárgyalásainak eredményeképpen sikerült kieszközölnie, hogy császári jóváhagyással hagyja el a várat, és a védők amnesztiát kaphassanak. Thököly szerepének értékelésében egyet lehet értenünk a Mészáros–Seres szerzőpáros véleményével: „A váradi tömlöcéből kiszabadult és a szultán által méltóságába visszahelyezett kuruc vezér ugyanis mindvégig a török oldalán állt.[92] A Rákóczi- és Thököly-birtokok a Kamara kezelésébe mentek át, a kis Rákóczi Ferenc és Júlia gyámság alá kerültek. 1688 januárjában a fejedelemasszony összeszedte értékeit – Bibliákat, szentképeket, ékszereket, könyveket –, majd Bécsbe utazott. Mozgástere Bécsre korlátozódott. Zrínyi Ilonának csak négy év után sikerült szabadságát megváltania fogolycsere által. Thököly benyomult Erdélybe, és a zernyesti csatában (1690. augusztus 21.) legyőzte a császári erőket, foglyul ejtve Donath Heissler alttábornagyot és Doria ezredest. Ezen főtisztekért sikerült kiváltania feleségét a bécsi fogságból. A fejedelemasszony még a törökországi útja előtt sem búcsúzhatott el fiától. Ekkor született az a búcsúlevél, amelyet végrendeletként értékelhetünk. A következőket olvashatjuk benne: „Te csak tanulj szorgalmasan, és rajta légy, hogy a dicsőség koronáját elnyerjed. Nincs a világon szebb és dicső dolog, mint a becsületes név és a jó hír! Ez soha meg nem hal, hanem örökké él. A földi javak elveszhetnek – az nem nagy baj –, de aki becsületét vesztette, mindenét vesztette… Becsüld az embereket, szívesen társalogj az idegenekkel, s így véled is jól bánnak és szeretni fognak. Aki másokat megbecsül, magamagát becsüli. A rossz társaságokat szorgalmasan kerüld, mert ezek az emberek testét és lelkét pokolra juttatják. Azokkal kell társaságot tartanod, akiktől minden jót és okosat tanulhatsz…”[93] A nagyasszony

[92] *Mészáros K. – Seres I.:* Zrínyi Ilona i. m. 21. A vár feladásának körülményeire vonatkozóan lásd: *R. Várkonyi Á.:* A fejedelem gyermekkora i. m. 277–283.
[93] A levél 1692. január 8-án kelt. Lásd: *R. Várkonyi Á.:* Zrínyi Ilona és a korabeli i. m. 89.

1693 januárjában elindulhatott férjéhez, akivel Újpalánkán (Szerbia) találkozott, ezután Pozsarevácon, majd Isztambulban éltek. A bujdosás éveiben szerető feleség volt, sebzett lélekkel – gyermekei hiánya miatt – férfiasan állta a megpróbáltatásokat. A bámulatos lelkierővel megáldott asszony a száműzetésben férje és a bujdosók legfőbb támasza és vigasza volt.[94]

17. kép *Zrínyi Ilona Caraffa előtt*
(festmény, Madarász Viktor: Zrínyi Ilona a vizsgálóbíró előtt, 1859)

Forrás: *R. Várkonyi Ágnes*: A fejedelem gyermekkora (1676–1688). Budapest 1989. 328.

A rendkívül szűkös, olykor kimondottan sanyarú viszonyok között jelenlétével nem hogy nehezítette volna a száműzöttek helyzetét, de minden tőle telhető módon próbált segíteni a nála is rosszabb helyzetbe került honfitársainak. Thököly köszvényének gyógyítása céljából néhányszor ellátogattak Rodostóba is, az ottani sárfürdőbe. Utolsó éveit Nikodémiában,

[94] *Nagy László:* A generálisért cserélt hitves. In: Kard és szerelem. Budapest 1985. 371–412.; *Kertész E.:* A fejedelemasszony i. m. 130.

a Virágok völgyében töltötte. 1703. február 18-án hunyt el, Konstantinápolyban temették el a Szent Benedek-templomban.[95]

4.1.10. A Rákóczi-szabadságharc

A Rákóczi-szabadságharc előzményeként említhetjük, hogy a török 1699. évi kiűzése után a Habsburg-ház az elfoglalt Magyarországot saját szerzeményének tekintette. A magyar vezetőréteget, a nemességet nem vonta be az ország ügyeinek rendezésébe, hamis felségárulási pereket indítottak a gazdag földbirtokosok ellen, és nem utolsósorban lényegesen megemelték az ország adóját. A magyar történelem sajátos alakulása révén a monarchiába való teljes betagolódás ellen fellépő II. Rákóczi Ferenc teremtette meg a szabadságharc főúri, gazdasági hátterét.[96] II. Rákóczi Ferenc külföldi, francia–bajor szövetség bevonásával és támogatásával szervezte a Habsburg-ellenes szabadságharcot az ország függetlenségének elérése céljából. Az elégedetlenség az alsó rétegekben is kiteljesedett. A nyugtalanság legfőbb fészke a református vallású északkeleti országrész volt, ahol a Rákóczi-család hatalmas birtokai terültek el. A fegyveres csoportok hangadói között feltűnnek Thököly tisztjei és katonái, akik ellenállásra biztatták a parasztságot és a nemességet is.[97] Bereg vármegyében Esze Tamás tarpai jobbágy vezetésével szerveződő bujdosók léptek fel az uralkodó ellen, akik nagyrészt Thököly Imre tisztjei és katonái voltak. Így jöhetett létre a főúri, jobbágy és nemzetközi vonalon az a szövetség, amely szembeszállt Európa legerősebb hadseregével.[98]

II. Rákóczi Ferenc sárosi főispáni állását elfoglalva tájékozódott az ország helyzetéről, sokat segített ebben Ung vármegye akkori főispánja, Bercsényi Miklós. Az ország függetlenségét szem előtt tartva kapcsolatot létesített a Habsburgok nagy ellenségével, a francia királlyal, XIV. Lajossal. A kapcsolat árulás miatt kitudódott, amiért halálra ítélték, de a felesége, Hesseni Sarolta Amália hercegnő segítségével megszökött a bécsújhelyi börtönből. Rákóczi Lengyelországba menekült, ahol rokoni kapcsolatai

[95] Végső nyughelye 1906. október 29-től a kassai Szent Erzsébet-dóm lett, amelynek kriptájában Zrínyi Ilona földi maradványai közös szarkofágban pihennek fia, II. Rákóczi Ferenc és soha nem látott unokája, Rákóczi József herceg maradványaival együtt.

[96] *Gebei Sándor:* A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711. Budapest 2009. 18.; *R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. Vaja 2003. 36–37.

[97] *Czigány István:* Rebellió Magyarországon 1702/1703 (stratégiai elképzelések és a taktikai valóság). A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. I. köt. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 2002. 41–45.

[98] *Esze Tamás:* Tarpa és Esze Tamás. Nyíregyháza 1966. 60–65. Esze Tamásra vonatkozóan lásd még: *Esze Tamás – Köpeczi Béla:* Esze Tamás. Budapest 1952.; *Esze Tamás:* Tarpa és Esze Tamás. Nyíregyháza 1966.; *Mészáros Kálmán:* Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. Hadtörténelmi Közlemények 3. (2001) 303. A szabadságharc kezdeti vezetőit, azok társadalmi állapotát illetően lásd: *R. Várkonyi Ágnes:* A fejedelem gyermekkora. Budapest 2002. 231–232.

segítségével, a Sieniawska családdal Brezán (ma Berezsani, Ternopoli terület) várában telepedett le. Rákóczira vérdíjat tűzött ki I. Lipót császár: 10 ezer forint élve, 6 ezer halva. Bercsényi Miklóst sem sikerült letartóztatnia, ő már Rákóczi előtt Lengyelhonba menekült. Lengyelországban Rákóczi Adam Sieniawski nagyhetmantól jelentős diplomáciai segítséget kapott, elsősorban Franciaországban katonaság, fegyver és képzett tisztek bevonásáról a leendő szabadságharcba. Az indulásnál Bercsényi kapcsolatai és erőfeszítése révén lengyel zsoldosok is megjelentek, akik a kezdeti magot képezték a kuruc katonaság között.

18. kép *II. Rákóczi Ferenc (1676–1735)*
(festmény, Mányoki Ádám: II. Rákóczi Ferenc, 1724)

Forrás: https://vmek.oszk.hu/01500/01504/html/nagykep.jpg, letöltés 2021. jún. 1.

A szabadságharc a főúritól függetlenül népi vonalon is építkezett Esze Tamás vezetésével. Esze Tamás élete és tevékenysége teljesen egybeforrt a kibontakozó felszabadító harccal, szereplése kiterjedt a beregi és az ugocsai térségre is. Itt tűnik ki még 1702 kora őszén a tiszaújlaki sóház elleni támadásban. Esze sókereskedő lévén szekerével a tiszai sólerakó helyről Debrecenbe szállította áruját. A tiszaújlaki sótisztek azonban

jogtalanul azzal vádolták meg, hogy lopott sóval kereskedik. Az alaptalan vádak ellen még a Szatmár vármegyei főispán, Károlyi Sándor pártfogása sem segíthetett. A sótisztek ezt figyelmen kívül hagyva az összes marháját elhajtották Tiszaújlakra. A továbbiakban erőszakos fellépéssel szerzte vissza vagyonát. Társaival együtt visszajött a tiszaújlaki határba, ahol a maga marháit a sótisztek marhái közül kiválasztva elhajtotta azokat. Megtámadta a tiszaújlaki sóházat, egy embert megölt, és a sóház pénztárát kirabolta. Erre a támadásra a bécsi udvar is felfigyelt. 1702. október 17-én a császár Szatmár vármegyének címezve rendeletet adott ki, hogy a katonaság segítségével fogják el és példásan büntessék meg a sóházat felprédáló parasztságot.[99] Eszét hónapokon keresztül tartó üldöztetés után sem tudták elfogni. Sorsa a későbbiekben összeforrt az erdőségekben bujkáló emberekkel, így Kis Alberttel, aki a váradi börtönből szökött meg, de Károlyi Sándor szatmári főispán szolgálatában is állt. 1702 telén Esze Tamás és Kis Albert már a beregi erdőkben bujkáltak hasonló sorsú honfitársaikkal.

Közben az európai politika – az örökösödési háború révén – közrejátszott az erdőkben bujdosók mozgalmának kibontakozásában. Esze Tamás és Kis Albert az országos toborzás hallatára Bereg vármegyénél jelentkeztek, ahol Bagossy Pál hajdúezredébe sorozták be őket. A vármegye – látván kettőjük nagy tekintélyét – a bujdosók közötti toborzással bízta meg őket. Ezután szabadon járhattak és szervezkedhettek a vármegyékben. Károlyinak, aki ismerte e két embert, feltűnt a buzgóságuk, és felterjesztést tett az elfogatásukra. Lipót császár[100] azonban elutasította a toborzók elfogatását. Amikor pedig Bagossy Pál ezereskapitány is gyanút fogott a túlbuzgó toborzáson, Esze és Kis 1703. március 3-a körül húsz-huszonöt emberrel megszöktek a harctérre induló ezredből. Ebergényi és Deák Pál ezredéből is csatlakoztak hozzájuk.[101]

1703 tavaszán Eszéhez csatlakoztak a Bereg megyei elégedetlenek: Bige György, Pap Mihály, Kis Albert.[102] Szervezkedtek és rövidesen küldöttséget küldtek Brezánba, hogy tárgyaljanak Rákóczival. Többször járt küldöttség Rákóczinál, míg végül a fejedelem beleegyezését adta a felkelés vezetéséhez, és „Cum Deo pro Patria et Libertate" feliratú zászlókat adott át nekik.[103] A küldöttek az ország népének helyzetéről és a felkelésre való

[99] *Géresi Kálmán:* A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. V. köt. Budapest 1897. 2.
[100] MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, IV. A. 1. Acta pol. Fasc. 4. N.46. Lipót császár 1702. december 9-én kelt rendelete.
[101] *Esze Tamás:* A tiszaháti felkelés. Budapest 1952. 2.
[102] *Heckenaust G.:* Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban i. m. 231–232.
[103] A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Budapest 2004. 30–31.

szándékukról biztosították a fejedelmet. 1703. május 12-én Rákóczi nyílt levéllel – a brezáni pátenssel – fordult az ország nemes és nemtelen lakosságához, hogy vegyék fel a fegyvert az ország függetlenségének kivívására, megígérve, hogy a felkelés után kiemeli őket a jobbágysorból.[104] Evvel Rákóczi hadinépének ismerte el a felkelőket, és győzelem esetén szabadságot ígért számukra. Rákóczi haditerve kapcsolódott a spanyol örökösödési háború történéseihez. Eszerint el kellett érni a nyugati határt, hogy a keleti irányba előnyomuló franciákkal és Miksa Emánuel bajor választófejedelem seregével Bécs alatt egyesüljenek. A későbbiekben a sikeres felvidéki hadjárattal Rákóczi teljesítette is ezt a tervet, de a franciák 1704. augusztus 13-án Höchstädt–Blenheimnél vereséget szenvedtek, így nem egyesülhettek a fejedelemmel.[105] Egyes történészek szerint ezután a szabadságharc kilátástalanná vált, ezért határozottabban kellett volna törekedni a megegyezésre.

5. térkép *A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) térképe*

Forrás: https://tudasbazis.sulinet.hu/HU/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/magyar-tortenelmi-terkeptar/a-rakoczi-szabadsagharc/a-rakoczi-szabadsagharc-kronologia, letöltés 2021. jún. 1.

[104] *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltványa. Századok 2–3. (1954) 314–315.
[105] *R. Várkonyi Á.:* II. Rákóczi Ferenc i. m. 45.

19. kép *Esze Tamás szobra Beregszászban*
(Zagyva László alkotása)

Forrás: Csatáry György felvétele.

A brezáni pátenst felolvasva és az említett zászlókkal 1703. május 21-én Tarpán, 22-én pedig Váriban és Beregszászban Esze Tamás vezetésével kibontották a szabadságharc zászlaját.[106] Tarpa Esze Tamás szülőfaluja volt, ezért befolyásának köszönhetően 300 gyalogost és 40 lovast sikerült megnyernie, Váriban a bíró Keresztes András ellenállása miatt kevesebb, 62 fő csatlakozott. A zászlóbontás Beregszászban teljesedett ki, ahol 22-én, szombaton éppen országos vásár volt. A szabadságharcosok ügyét maga Kemsey Sámuel beregszászi bíró is segítette annak ellenére, hogy a városban 50 főnyi császári katonaság állomásozott. A népvezérek – mint Kis Albert, Bige György, Majos János, Pap Mihály – itt tettek esküt a Rákóczitól kapott „Cum Deo pro Patria et Libertate" feliratú zászlókra. Rendezték a gyalogos és a lovas csapatokat, hogy méltóan tudják fogadni II. Rákóczi Ferencet, aki ekkor még a lengyelországi Brezánban tartózkodott.[107] Rövidesen indultak Dolha irányába, a szabadságharc első csatájának színhelyére. 1703. június 7-én a Dolhán táborozó kurucokon a Károlyi Sándor vezette nemesi bandérium és a szatmári helyőrség egy százada (520 fő) rajtaütött. A váratlan

[106] *Esze T.:* Tarpa és Esze Tamás i. m. 70–76. A zászlóbontás körülményeit lásd: *Csatáry György:* Beregszász a Rákóczi-szabadságharc idején. Nyíregyháza 2014. 29–40.
[107] *Csatáry György:* A dolhai csata (1703. június 7.) és emléke. In: Levéltári kalászatok. Szerk. Réthyné Bulecza Rozália. Ungvár–Beregszász 1993. 209–214.

támadás eredményeképpen Esze csapatát szétszórták, és az ezernél több felkelőből alig maradtak 200-an, akikkel tovább tudtak vonulni a népvezérek Verecke felé. Az első dolhai csata kudarccal végződött ugyan, de a vitézek harci kedve továbbra is töretlen maradt.[108] A zsákmányolt kuruc zászlókat Károlyi Sándor szatmári főispán Bécsbe vitte igazolásként a zendülők szétverésére. Bécs urai azonban nem hittek császárpárti fellépésében, és tekintélyében sértették meg a magyar főnemest, aki rövidesen Rákóczi táborába állt, és a hadsereg főparancsnoka lett.[109]

20. kép *Az első, vesztes csata színhelye – a dolhai kuruc emlékmű (Matl Péter alkotása)*

Forrás: Csatáry György felvétele.

[108] Károlyi Sándor életét és pályafutását lásd: *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor. Budapest 1988. 234.
[109] Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. In: Rákóczi tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Szerk. Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1973. 73–83.

21. kép *Veszprémi Endre: II. Rákóczi Ferenc találkozása Esze Tamással és gyalogos jobbágykatonáival, a talpasokkal a magyar–lengyel határon, 1953*

Forrás: *Bánhegyi Ferenc:* II. Rákóczi Ferenc. Celldömölk é. n. 55.

Rákóczi 1703. június 16-án a Vereckei-hágón keresztül jött Magyarországra, itt találkozott a dolhai csata után megmaradt, Esze Tamás által vezetett csapattal. Rákóczi a rendezetlen csapatok megszervezése után Munkács felé vette útját, ahol mintegy 3000 ember csatlakozott hozzá. Munkácsra érkezésük után azonban Montecuccoli vasasezrede kiszorította a városból, így vissza kellett húzódniuk a határ közeli hegyekbe, Zavadkára.[110] A hegyekben csatlakozott hozzá Bercsényi Miklós két század dragonyossal és a császári seregből megszökött Ocskay Lászlóval és Borbély Balázzsal. Ide érkeztek az országból a felkelésre váró bihariak, jászkunok, a hajdúvárosiak. Ezúttal megerősödve indultak a Tisza vidékére, ahol Ti-

[110] Lásd: *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája i. m. 206–207.; II. Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-től annak végéig. Szerk. Vas István – Kovács Ilona. Budapest 1979. 22–23.

szaújlak és Tiszabecs határában szétszórták a megyei nemesség csapatait, sikeresen átkelve a Tiszán. Ez a július 14–16-án történt átkelés a szabadságharc első győzedelmes csatájaként vonult be a történelembe.[111]

A kurucok előtt megnyílt az alföldi térség. Rákóczi az államszervezet kiépítését már a zászlóbontásokkal egy időben megkezdte. Ezredekbe szervezte a fegyverfogókat, gondoskodott rendszeres ellátásukról, felállította a Hadi Komisszáriusi Hivatalt.[112] Rákóczi az 1703. július 18-án kiadott naményi pátensében csatlakozásra szólította fel a nemességet, a vetési pátens pedig a fegyvert fogó jobbágyokat családjukkal együtt felmentette minden közteher és földesúri szolgáltatás alól.

22. kép *A tiszújlaki Turul-emlékmű az első győztes csata színhelyén (Keisz Gellért és Lezu Vladimir alkotása)*

Forrás: Csatáry György felvétele.

[111] *Váradi Sternberg János:* A Rákóczi-szabadságharc első győzelme a Tiszánál. Kárpáti Igaz Szó, 1989. márc. 24.
[112] *R. Várkonyi Á.:* II. Rákóczi Ferenc i. m. 47.

1703 nyarán az ún. hátországban maradt erődítmények közül a huszti várat sikerült fondorlattal megszerezni a felkelőknek. A huszti vár elfoglalása csellel ment végbe, ugyanis a várban állomásozó kb. 400 főnyi helyőrség báró Eytner várkapitány alatt szolgált, aki becstelenül bánt a katonasággal. Mindez a várba korábban beszökött Ilosvai fivérek dolgát könnyítette, akik kurucként beszöktek a várba, lázadást szítottak, aminek eredményeként megölték a gyűlölt parancsnokot. Ezután Huszt vára puskalövés nélkül kapitulált.[113]

Az igazságtól eléggé messze álló regényes történet formájában örökítette meg a vár bevételét Jókai Mór *A huszti beteglátogatók* című novellájában.

A vármegye lakossága (a nemesség is) csatlakozott, rövidesen 4000 gyalogost és 800 lovast adtak a hadseregbe. Máramaros gazdasági jelentősége is óriási volt: a kurucok kezére kerültek a gazdag sóbányák. Azokat 1703. július utolsó napjaiban Majos János foglalta el, aki öccsét, Majos Ferencet állította a bányák élére.[114] Nagybánya augusztus 14-ei meghódolásával a környék arany- és ezüstbányái, valamint a város pénzverdéje a kurucok kezére került. Felszabadultak a Kárpátok hágói is, így erősödött az összeköttetés a baráti Lengyelországgal. Ezt követően a környékbeli magyar és ruszin parasztokkal megerősített kurucok Munkács és Ungvár várát vették blokád alá.

Az ungvári várat parancsnoka, Franz Gottfried von Schwetlik vezetésével védte a helyőrség, amely 350–400 főt számlált. A helyi felkelők Ung hegyvidékéről Beca Iván vezetésével elfoglalták a várost, de a vár többszöri megrohamozása sikertelenül végződött. A várat, ahol összetömörült a környékbeli nemesség, 1704. március 16-án adták át a kurucoknak, akik a megállapodás szerint szabad elvonulást biztosítottak a védőknek és a várban tartózkodóknak. Franz Gottfried von Schwetlik kapitány Sziléziába távozott.[115]

Munkács várának császári parancsnoka Auersperg Farkas György gróf volt, aki hosszú ostromra rendezkedett be, azonban a kilátástalan helyzet és a tárgyalások eredményeként rákényszerült a vár átadására. 1703. június 24-én a fejedelem csapatai elfoglalták Munkács városát, ám az erőd csak 1704. február 16-án került a kurucok birtokába. Később Rákóczi innen irányította a szabadságharcot, és orosz diplomatákat is foga-

[113] *Szoleczky Emese:* „Máramaros büszke vára…" Huszt vára a Rákóczi-szabadságharc idején. Várak, kastélyok, templomok 4. (2012) 32–35.; *Jókai Mór:* A huszti beteglátogatók. Budapest–Uzsgorod 1982. 364.

[114] *Bánkuti Imre:* Iratok Máramaros megye történetéhez. 1703–1711. Budapest 1990. 18.

[115] *Thaly Kálmán:* A székesi gróf Bercsényi család. III. köt. Budapest 1892.; *Váradi-Sternberg János – Balla László:* Az ungvári vár ostroma 1703–1704-ben. Ungvár 1958. 126–133.

dott itt. A fejedelem gondoskodott a vár bővítéséről és korszerűsítéséről. A munkálatok 1710-ig tartottak De La Mothe hadmérnök-ezredes, majd De La Faux hadmérnök vezetésével.[116] A várnak akkor lett komolyabb katonai szerepe, amikor a szabadságharc kilencedik évére Rákóczi csapatai fokozatosan visszaszorultak a keleti országhatár mellékére. Hatékony védekezésre egyre kevesebb lehetősége kínálkozott. Csak 1710 őszére csitult a pestis, amely rengeteg áldozatot szedett a lakosság és a katonaság körében egyaránt. A császári csapatok fokozatos előrenyomulása következtében 1711 elején csupán a Felső-Tisza-vidék néhány vármegyéje – Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ung, Ugocsa és Máramaros – maradt Rákóczi hatalma alatt, Munkács, Ungvár, Ecsed, Kővár és Huszt váraival.[117]

23. kép *A munkácsi Rákóczi-kastély a 18. század elején*

Forrás: Vasárnapi Újság, 1873. szeptember 28. 39. sz. 465.

[116] *Fakász M.:* Sasfészek a Latorca i. m. 176–185.
[117] Munkács, a Rákóczi-szabadságharc utolsó bástyája. Sennyey István és a munkácsi vár védőinek válogatott levelei (1711). Szerk. Mitropulos Anna Diána – Sánta Ákos – Vörös Péter. Budapest 2012.

A fejedelem nagy jelentőséget tulajdonított a szimbolikus értékű Munkácsi várnak, célja az volt – ahogy azt a munkácsi vár akkori parancsnokának, Vay Ádám udvari marsallnak 1711. február 11-én készített instrukciójában is leírta –, hogy egy évig is ellen tudjon állni a vár.[118]

Ezúttal nincs lehetőségünk vázolni Rákóczi állama működésének országos állomásait, mindösszesen azt emeljük ki, hogy az északkelet-magyarországi régió a szabadságharc alatt végig a katonaállítás és gazdaság bázisa volt. A szabadságharc idején a lakosság támogatta a felkelőket, és többnyire sikeresen elzárták az ellenségtől az élelmet és a takarmányt. A szabadságharc végén a hadi helyzet romlásával, a magyar államszervezet gyengülésével egyre gyakrabban alkalmaznak erőszakot a kurucok a kimerült vagy vonakodó vármegyékkel szemben. Egyre szigorúbb parancsokat hajtott végre a kimerült lakosság, mivel a nagy szükség diktálta azokat. Rákóczinak sikerült egy országos viszonylatban is működő államgépezetet létrehoznia, amelyben lényegében gazdasági tanács és az állami közigazgatás is működött. Az országgyűlések megszabták az államiság kereteit, a fejedelmi tanács pedig gondoskodott az újonnan hozott törvények betartásáról. Rákóczi egy konföderatív független magyar államot képzelt el, amelyhez akkor még nem voltak meg a megfelelő körülmények. Az 1710 januárjában bekövetkezett romhányi vereség után nyilvánvalóvá vált, hogy a szabadságharc elveszett. I. József (uralkodása 1705–1711) az általános nyugalom érdekében kompromisszumra törekedett, ezért 1711 elején a magyarországi hadak főparancsnokának a magyar származású Pálffy János grófot nevezte ki, aki a szabadságharc utolsó évében tárgyalásokat kezdeményezett Rákóczival.[119]

A szabadságharc végén a vidékünkre szorult Rákóczi-állam erdélyi és más menekültjei egy utolsó országgyűlésre, a salánki tanácskozásra gyűltek össze 1711. február 14–16. között. Előzmény, hogy az 1711. január 31-én megtartott tárgyalások nem vezettek eredményhez, annak ellenére sem, hogy az ország jövőjéről ezúttal két magyar ember – Pálffy János és Rákóczi – tárgyalt. A gyűlés színhelyéül a Salánk határában lévő, Károlyi Sándor által újonnan épített kastély szolgált. Ide hívták előzetesen egybe a Rákóczi által még ellenőrzött területek magyarországi és erdélyi szenátorait, tanácsosa-

[118] II. Rákóczi Ferenc instrukciója Munkács főparancsnokának. Salánk, 1711. február 10. AR I/III. 583. Közli még: *Bánkúti Imre:* Rákóczi hadserege. Budapest 1976. 371–385.
[119] *R. Várkonyi Á.:* II. Rákóczi Ferenc i. m. 86–89.

it.[120] Jelen volt gr. Esterházy Antal altábornagy, gr. Csáky István, a hadellátási szervezet vezetője, br. Sennyei István, a szenátus kancellárja, Vay Ádám, a szenátus tagja, utóbb a munkácsi vár kapitánya, Barcsay Mihály szenátor, gr. Teleki Mihály, az erdélyi gazdasági ügyek vezetője, Barcsay Ábrahám erdélyi főkincstartó és mások. A kérdés abban állt, milyen feltételekkel köthetnek békét, megkössék-e egyáltalán? Rákóczi kikérte a tanácsosok véleményét esetleges Munkácson maradásáról is. Ez utóbbinál jobbnak látták, ha Lengyelországba megy, és tárgyal az orosz szövetség ügyében.[121]

24. kép *II. Rákóczi Ferenc lovas szobra Beregszászban (Győrfi Lajos alkotása)*

Forrás: Csatáry György felvétele.

[120] *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája i. m. 236.
[121] Teleki Mihály naplója. MTA Könyvtár, Kézirattára MS. 10. 210 „Második Teleki Mihálynak életéről való maga írásai ab anno 1703 usque ad annum 1720", 287–288. folio.

A salánki „országgyűlés” határozata jogalapot biztosított Rákóczinak, ha nem is a fegyveres harc további folytatására, de arra, hogy külpolitikai nyomásgyakorlással kedvezőbb feltételeket teremtsen a békekötéshez. A Lengyelországban tartózkodó Bercsényi leveleiben arra ösztönözte Rákóczit, hogy találkozzon a cárral, akit éppen Lengyelországba vártak. Ezúttal reményei I. Péter cárban voltak, mivel ezt a lehetőséget is fel szerette volna használni hazája érdekében, de ezek az erőfeszítések sikertelenek maradtak.[122]

25. kép *A salánki országgyűlés emlékműve*

Forrás: Csatáry György felvétele.

R. Várkonyi Ágnes neves történész értékelése szerint nem arról volt szó, hogy békét kössenek vagy folytassák a háborút. Hanem arról döntöttek, hogy Rákóczi vajai tanácskozása után a megbékélés melyik útját válasszák. Ekkor már a kivérzett és pestissel gyötört ország lényegében az amnesztiára várt, és a kuruc katonaság parancsnokának, Károlyi Sándornak a döntése volt a mérvadó. A kérdés az volt: elfogadják -e Pálffy ajánlatát, az amnesztiát, vagy az ország szuverenitását biztosító garanciális megegyezéshez ragaszkodjanak. A döntés megszületett: Rákóczi nem Munkácsra vonult vissza, hanem Lengyelországba ment

[122] *Csatáry György:* A salánki „országgyűlés”. Salánk 2011. 28.

tárgyalni a cárral.[123] A salánki „országgyűlés" tehát egyértelmű határozatot hozott: Rákóczinak diplomáciai úton tovább kell munkálkodnia a kedvező béke érdekében, de hiába bíztak a nemzetközi politika kedvező változásában, ez nem következett be. A szatmári béke egy nagyvonalú amnesztia volt, a magyar rendek és a császári-királyi kormányzat legelőnyösebb kompromisszuma.

Rákóczi Lengyelországba való távozása után sohasem fogadta el a Károlyi Sándor által szervezett és aláírt szatmári békét. Károlyi a nagy kompromisszum megkötése ellenére is áruló maradt, mivel a császáriaknak tett esküjét eltitkolva Rákóczi előtt ismét felesküdött a fejedelemre.

Rákóczi másfél év után elhagyta Lengyelországot. Danckában szállt hajóra, és Anglia érintésével Franciaországba érkezett. Támogatója, XIV. Lajos halála után Grosbois-ba, a kamalduli szerzetesek magányába vonult vissza, ahol megírta emlékiratait. 1717-ben az előző évben kirobbant Habsburg–török háború kapcsán a szultán Törökországba hívja a bujdosó Rákóczit és társait. Itt fejezte be életét 1735. április 8-án. Hamvainak hazahozatalára 1906-ban került sor ünnepélyes keretek között, a kassai dómban helyezték örök nyugalomra. Élete és a független Magyarországért tett erőfeszítései révén a magyar szabadság szimbólumává vált.

Végeredményben – a feltárt összeírásokat összevetve – egyet kell értenünk Váradi-Sternberg János történészprofesszor véleményével, aki a kárpátaljai régió vármegyéinek részvételéről a következőket fogalmazta meg: „Az 55 ugocsai település kuruc vitézeiről készült kimutatás szépen egészíti ki a beregi kurucok névjegyzékét. Ezek alapján most már a két megye 165 helységének 1259 kuruc katonáját tudjuk név szerint megnevezni. A vidékünk másik két megyéjére vonatkozóan nincsenek ilyen részletes kimutatások, de bizonyos adatokkal rendelkezünk. Rákóczi emlékirataiban, nem tartván igényt a pontosságra, azt írja: »Máramaros megye körülbelül négyezer gyalogossal és nyolcszáz lovassal növelte hadamat.« Ami Ung megyét illeti, úgy tudjuk, hogy a bereznai Verhovináról leereszkedett ukrán (ruszin) parasztok, akik lehettek vagy öt-hatszázan, 1703 őszétől 1704 márciusáig ostromolták Ungvár várát. A felsoroltak alapján túlzás nélkül állíthatjuk, hogy 1703–1704-ben vidékünkről mintegy 7–8 ezer katona szolgált Rákóczi hadseregében. Ez jelentős részvétel, ha figyelembe vesszük, hogy Markó Árpád hadtörténész számításai szerint a kuruc hadsereg 1703 végén körülbelül 30 ezer főt számlált..."A mustrakönyvek adatai birtokában még inkább igaznak bizonyult Vára-

[123] *R. Várkonyi Á.:* II. Rákóczi Ferenc i. m. 25.

di-Sternberg akkori állítása. Ha összevetjük az ugocsaiak részvételének arányát a beregiekével, arra a következtetésre jutunk, hogy a lakosság száma hiába haladta meg többszörösével az ugocsaiét, az 1706. évi szemlén Bereg vármegye részvétele szembetűnően elmaradt Ugocsáétól. Innen a lovas nemesség száma 72 (Beregben 27), a lovaké 90 (Beregben 46), a szolgáké 15 (Beregben 15), a gyalogos nemeseké 99 (Beregben 47). Ung vármegye 115 lovas nemest, 152 lovat, 24 szolgát, 38 gyalogos nemest állított ki ekkor. Ezek a számok csak pillanatnyi állapotokat tükröznek, mivel heteken vagy hónapokon belül jelentős változások állhattak be a létszámot illetően.[124]

4.2. Északkelet-Magyarország története 1711–1790 között

A Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke (1711. április 30.) viszonylag széles körű amnesztiát hirdetett a Bécs-ellenes küzdelmekben részt vevő kurucoknak. A szatmárnémeti Vécsey-kastélyban aláírt megállapodásban az udvar ígéretet tett Magyarország és Erdély törvényeinek megtartására, illetve a vallásszabadság biztosítására. A jobbágyok megtarthatták szerzett kiváltságaikat. Ugyanez vonatkozott azokra a nemesekre is, akik hűséget esküdtek a Habsburg-dinasztiának. A békeszerződést III. Károly király megbízottjaként Pálffy János gróf császári főparancsnok kötötte meg a kurucokat képviselő Károlyi Sándorral. II. Rákóczi Ferenc ekkor már külföldön tartózkodott. A vezérlő fejedelem egy Habsburg-ellenes szövetség létrehozásáról folytatott tárgyalásokat I. (Nagy) Péter cárral. Ezek azonban nem vezettek sikerre.

A szatmári béke Rákóczi számára is lehetővé tette, hogy a hűségeskü letétele fejében visszanyerje kiváltságait és tekintélyes földbirtokát. Ő azonban úgy döntött, hogy kitart a szabadságharc elvei mellett, s inkább az emigráció bizonytalanságát választotta. Nem sikerült szövetségeseket találni egy Habsburg Birodalom elleni háborúhoz, így kudarcba fulladt egy újabb magyar szabadságküzdelem megindítása. A fejedelem végül az Oszmán Birodalomban lelt menedéket. A halál a Márvány-tenger partjánál található Rodostóban érte 1735. április 8-án.[125]

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros a többi északkelet-magyarországi vármegyével együtt közigazgatásilag az 1723-ban létesített Helytartótanácshoz tartozott, amelynek Pozsonyban volt a székhelye. A törvény-

[124] *Csatáry György:* Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711. Ungvár–Beregszász 2008. 114.
[125] *Balogh János:* Munkács-vár története. Munkács 1890. 416.

hatóságok adminisztrációját a megyei hivatalok látták el. A megyék élén a király által kinevezett főispánok álltak. A megyék járásokra oszlottak, amelyeket a járási szolgabírók igazgattak. A 18. században Ung megye területe 59, Bereg 67, Ugocsa 22, míg Máramaros 178 négyzetmérföldre terjedt ki. A négy vármegye lakossága 27 városban és mezővárosban, valamint 689 községben élt. Az északkelet-magyarországi népesség nemzetiségi megoszlásába a III. Károly király által kezdeményezett 1715. és az 1720. évi összeírás nyújt betekintés. A tökéletesebb adórendszer kidolgozása céljából indított népesség-összeírás adatait óvatos kritikával kell fogadni. A családfőket nyilvántartásba vevő kiadvány[126] az összeírtak nevéből következtet nemzetiségi hovatartozásukra (lásd az 1. táblázatot).[127]

1. táblázat *Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék lakosságának nemzetiségi megoszlása az 1715. és az 1720. évi összeírások alapján*

Megye	**Az 1715. évi összeírás adatai (családfőnként)**				**Az 1720. évi összeírás adatai (családfőnként)**			
	magyar	német	ruszin	román	magyar	német	ruszin	román
Bereg	1 536	2	776	–	1 474	10	782	–
Ung	549	–	1 185	–	494	–	1 479	–
Ugocsa	755	–	206	–	577	–	161	–
Máramaros	803	8	1 828	580	703	10	1 880	143
Összesen	***3 643***	***10***	***3 995***	***580***	***3 248***	***20***	***4 302***	***143***

Szerkesztette: Molnár Ferenc. Forrás: *Neupauer Kamill:* Mária Terézia úrbérrendezése Bereg, Máramaros, Ung és Ugocsa megyében. Budapest 1989. 29.

A szabadságharcot követően azok az északkelet-magyarországi földesurak, akik nem esküdtek fel a Habsburg uralkodóra, elvesztették földjeiket. Az egykori Rákóczi-tulajdont képező munkácsi várat és az ahhoz tartozó uradalmat, valamint a Bercsényi Miklós tulajdonában lévő ungvári uradalmat a kamara vette birtokba. A többségében kincstári kézben lévő Máramarosban a legnagyobb uradalom a bocskói volt. Ez utóbbi főleg a fakitermelést, valamint a szlatinai só szállítását végezte. Ugocsa megye jobbágyainak majdnem a fele a báró Perényi családhoz tartozott.[128] Csak a

[126] Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721. Budapest 1896. Vö. Neupauer 1989. 28.
[127] Vö. Neupauer 1989. 28.
[128] *Lehoczky Tivadar:* Munkács város uj monografiája. Munkács 1907. 22.; *О., Мицюк:* Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Руси. Т. 2. Прага 1938. 234.; *Szova-Gmitrov Péter:* Ungvár múltja. Ungvár 1944. 34.; Neupauer 1989. 33–34.

megyében 1555 hold szántóföldjük és 818 hold erdejük volt.[129] A 18. század folyamán jelentős mértékben nőtt az uradalmi földek aránya.[130]

Az 1715-ben bevezetett reguláris hadsereghez szükséges pénzügyi források a parasztságot terhelték, mivel a nemesség adómentességet élvezett. Az állandó hadiadók és a katonák elszállásolása Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék jobbágyságát is érzékenyen érintette. Ugyancsak megterhelte a jobbágyokat az állandó hadseregben való katonai szolgálat. A parasztok helyzetét a földesurak önkényeskedései tovább rontották. A közösségi földek elfoglalása, a robotterhek növelése csökkentette az adóforrásként szolgáló jobbágyok teherbíró képességét. Az állam érdekében szabályozni kellett a jobbágy-földesúr viszonyt. E célból III. Károly is tett lépéseket, de maradandót lánya, Mária Terézia királynő alkotott. Mivel az uralkodónő elképzeléseihez nem talált támogatásra a nemesség körében, elhatározta, hogy rendeleti úton fog érvényt szerezni akaratának. Ennek nyomán 1767 januárjában Magyarországon kihirdette az úrbértörvényt.[131]

Az úrbérrendezés egyik fő célja, hogy jogilag megerősítse a jobbágyok úrbéres földhasználati jogát, s tisztázza a parasztok jogi helyzetét. Az uralkodónő elsősorban az adózó jobbágyság fizetőképességét szerette volna növelni. Az úrbéres szolgáltatásokat úgy kívánta egységesíteni, hogy figyelembe vette az adott jobbágy által használt föld mennyiségét és minőségét. Ezzel lehetőség kívánt teremteni a hadiadó egyenletes elosztására. A bécsi udvar akarta elejét venni a jobbágyföldek földesúri bekebelezésének. A földesúri birtok növekedése nem szolgálta az állam érdekeit, mivel az adómentes volt.[132] Az úrbérrendezés a négy vármegyében felemás eredménnyel járt, s érdemben nem változtatott a parasztok helyzetén. Az úrbérrendezést sok visszásság jellemezte. A parasztok ugyan elvesztették vetőterületük jelentős részét, viszont a földesúri adót mégiscsak korlátozták, ezzel törvényes viszonyt teremtettek jobbágy és földesúr között. A robotterheket egyenes arányban rótták ki a föld mennyiségétől és minőségétől függően. Az egésztelkes jobbágyok évente 104 napot voltak kötelesek földesuruk birtokán dolgozni jószág nélkül (kézi robot). Az igásjószággal végzett robot 52 napot tett ki. Az úrbérrendezést követően csökkent a ro-

[129] *І., Шульга:* Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. Ужгород 1962. 29.
[130] Neupauer 1989. 100.
[131] *Sas Andor:* A Munkácsi Uradalom szökevény jobbágyai a XVIII. században. A mezőgazdasági munkásság sorsának és vándorlásának történetéhez. Századunk. (1929) 4. sz. 218.; Neupauer 1989. 48–49., 99–100.
[132] Neupauer 1989. 65.

bottal töltött napok száma, viszont a munkát intenzívebben kellett teljesíteni. Sokszor csak a 14–16 órás munkanapot tartották termelékenynek.[133]

Északkelet-Magyarországon az úrbérrendezés sokkal később kezdődött meg, mint az ország más régióiban. Eckhart Ferenc adatai alapján Mária Terézia törvénye Ungban 1774. június 2-án, Máramarosban 1775. január 1-jén, Ugocsában 1775. április 24-én, Bereg megyében pedig 1775. november 1-jén lépett hatályba.[134]

II. József magyar király (1780–1790) megszüntette a nemesi vármegyéket, helyette 1785-ben 10 kerületre osztotta Magyarország területét, majd egy évvel később Erdélyben állítottak fel további 3 kerületet. Az újjászervezett magyarországi közigazgatási egységek közé osztották be a munkácsi kerületet, amely magába foglalta Ung, Bereg-Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyéket (lásd a 6. térképet). Az 1785–1790 között érvényben lévő kerületi rendszer egyik újdonsága az volt, hogy összevonta Bereg és Ugocsa vármegyét. A munkácsi kerület élén 1785–1787 között Révay Simon, majd Rosenfeld András állt.[135]

6. térkép *Magyarország kerületei 1785–1790 között*

Forrás: *Poór János:* Megbékélés és újjáépítés 1711–1790. Budapest 2009. 90.

[133] Neupauer i. m. 92–93., 99–102.
[134] Uo. 49., 60.
[135] *Szántay Antal:* II. József kerületi biztosai. Századok. (2014) 5. sz. 1171.

4. ábra *Ung, Bereg-Ugocsa és Máramaros megyék legnépesebb települései 1785-ben*

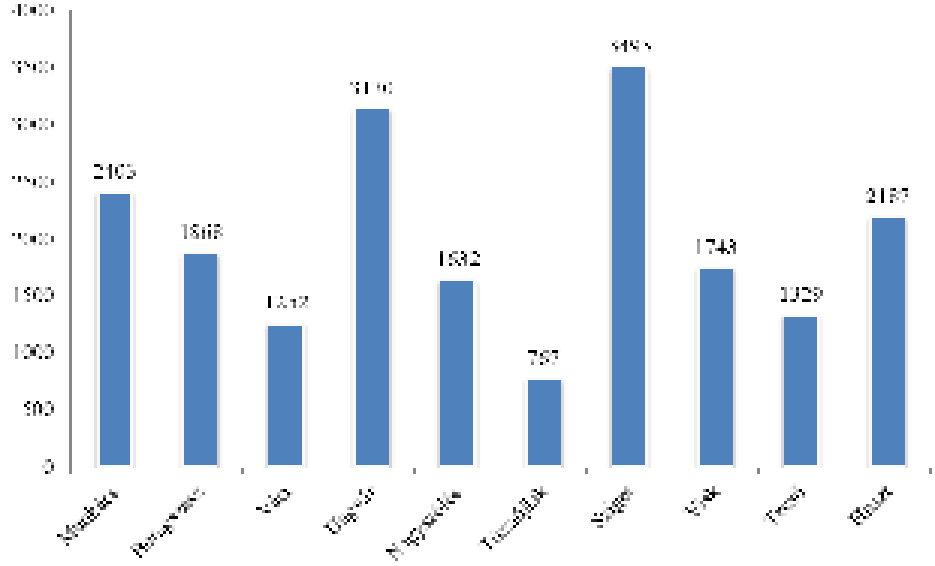

Szerkesztette: Molnár Ferenc. Forrás: Az első magyarországi népszámlálás i. m. 88–90.; II. József népszámlálásának községi adatai. Szerk. Dányi Dezső – Faragó Tamás – László Géza. Budapest 1996. 33., 58., 70., 80.

A „kalapos király” korában tartottak először országos népszámlálást (1787). Ennek alapján Máramaros vármegyében 85 814, Beregben 90 490, míg Ungban 58 073 fő élt.[136] A munkácsi kerület legnépesebb települései – Szatmár vármegye nélkül – Máramarossziget, Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász, Visk, Nagyszőlős voltak (lásd a 4. ábrát).

4.2.1. A munkács-szentmiklósi uradalom

1728. július 31-én III. Károly az uradalmat Schönborn Lothár Ferenc (1655–1729) mainzi érseknek ajándékozta, aki ekkor Bamberg püspökeként tevékenykedett és a Német-római Birodalom főkancellári tisztségét is betöltötte (lásd a 26. képet). Az érsek egy év múlva az indigenátust (honosság) is megkapta, ezzel tulajdonjoga igazodott a magyar törvényi előírásokhoz. 1741-ben a Schönbornok magyar honosítását törvényben is rögzítették. Schönborn Lothar Ferencet komoly összeköttetések fűzték a

[136] Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk. Dányi Dezső – Dávid Zoltán. Budapest 1960. 50.

császári udvarhoz. Választófejedelemként a Habsburgok birodalmi politikáját támogatta: elősegítette I. József és VI. Károly császárok megválasztását. A Schönbornok felemelkedése a spanyol örökösödési háborúhoz (1701–1714) vezethető vissza. Ez idő tájt támogatták a Habsburgokat a XIV. Lajos francia király elleni harcban. 1701-ben I. Lipót az eredetileg Nassau vidékéről származó lovagi család számára grófi rangot és az alsó-ausztriai Buchheim grófságot is megkapták. Schönborn Lothár Ferenc komoly befolyásra tett szert. Sikerült elérnie, hogy az uralkodó unokaöccsét, Schönborn Frigyes Károlyt birodalmi alkancellárrá nevezze ki.[137]

26. kép *Schönborn Lothár Ferenc (1655–1729) (festmény, 1773)*

Forrás: https://www.bildindex.de/document/obj20930094?medium=fmd493371&part=2, letöltés 2021. júl. 23.

[137] *Sas Andor:* Egy magyar nagybirtok történetéhez. (A Schönborn-uradalom a 18. században.) 1. közlemény. Századunk. (1931) 1. sz. 1–3.; *Sas Andor:* Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán. Bratislava 1955. 9.; *Pohilecz Szilveszter:* A Schönbornok Bereg vármegyében. I. rész. Közoktatás (2017) 4. rész. 22–24.

A beregi nagybirtok tehát egy olyan família tulajdonába került, amely az uralkodóház feltétlen bizalmát élvezte. Az indigéna família a Habsburgok támasza tudott lenni egy olyan régióban, ahol a magyar nemesi mozgalmaknak komoly hagyományai voltak. A bécsi kormányzat központosító politikájára jellemző, hogy a munkácsi uradalom adománylevele szerint a birtokhoz köthető kincstári jogok a Schönbornokat illették meg. Ezalól a munkácsi vár képezett csak kivételt. A királyi adomány eleinte 150 falura és négy mezővárosra terjedt ki. A Schönbornok ezt követően megkapták a Munkácstól északkeletre fekvő szentmiklósi uradalmat, amelyhez 35 falu tartozott. Az egykori Rákóczi-földekből létrejövő munkács-szentmiklósi uradalom mind helyi szinten, mind pedig kelet-közép-európai viszonylatban is az egyik legnagyobb kiterjedésű hitbizománynak számított. Ezt bizonyítja, hogy 1749-ben az uradalom területe elérte a 2 292 km^2-t, amely Bereg vármegye 61,5%-át tette ki (lásd a 7. térképet). A téma szakavatott kutatója, Sas Andor szerint a hitbizomány lakossága 1728-ban 10–12 ezer főt számlált. A birtok legnagyobb részét őserdő borította, amely egészen a Tiszáig terjedt. A mocsaras területek több mint 28 ezer holdat foglaltak el, köztük az ún. Szernye-mocsár volt a legnagyobb kiterjedésű. Az uradalom legmódosabb lakói a déli, síksági részen éltek. Ezen a vidéken számos közép- és kisbirtokos nemest találunk. A domínium Munkácstól északra fekvő falvaiban kevés volt a nemesek száma. A hegyvidéki települések lakóinak döntő hányada a mélyszegénységtől szenvedő ruszin jobbágytömegek soraiból került ki.[138]

Az uradalom majorsági földjei csekély részét foglalták el a mintegy 400 ezer holdat kitevő földterületnek (lásd a 2. táblázatot).[139] A majorsági földek folyamatos gyarapodása a jobbágyok robotterheit is megnövelte. Tömeges méreteket öltött a szökött jobbágyok száma. 1754-ben 650 szökevényt írtak össze.[140] A hatalmas erdők fakitermelése nem hozott számottevő bevételt. Jelentősebb haszon a makkoltatásból származott. Földesúri jogon a Schönbornokat megillette a jobbágyok adójából származó jövedelem. Földbér címén a jobbágy évi egy forintot, földjeinek hasznából kilencedet volt köteles fizetni. A jobbágyoktól szedett adóknál jelentősebb hasznot hoztak az italmérés (pálinka, bor, sör) kizárólagos jogából származó bevételek. Érdekes régiótörténeti adalékként említjük,

[138] *Sas A.:* Egy magyar nagybirtok történetéhez i. m. (1. közlemény) 4–5.
[139] *Sas A.:* Egy magyar nagybirtok történetéhez i. m. (1. közlemény) 1.; *Uő:* Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán i. m. 21.
[140] *Sas A.:* A Munkácsi Uradalom szökevény jobbágyai a XVIII. században i. m. 218.

hogy a munkácsi sörgyárat már a 17. század elején üzembe helyezték. Az uradalomban 1773-ban vetettek először burgonyát. A domínium lényeges jövedelmi forrásaként szerepeltek az ún. haszonvételek (gabonaőrlés, bányászat, húsmérés, téglaégetés stb.). A munkács-szentmiklósi uradalom elmaradottságát tükrözi, hogy az összes bevételi forrást számításba véve a földbirtok jövedelme 1730-ban mindössze 16 000 forintot tett ki. A majorsági gazdálkodás csekély hasznot hozott.[141]

7. térkép *A munkács-szentmiklósi uradalom Bereg vármegye területén*

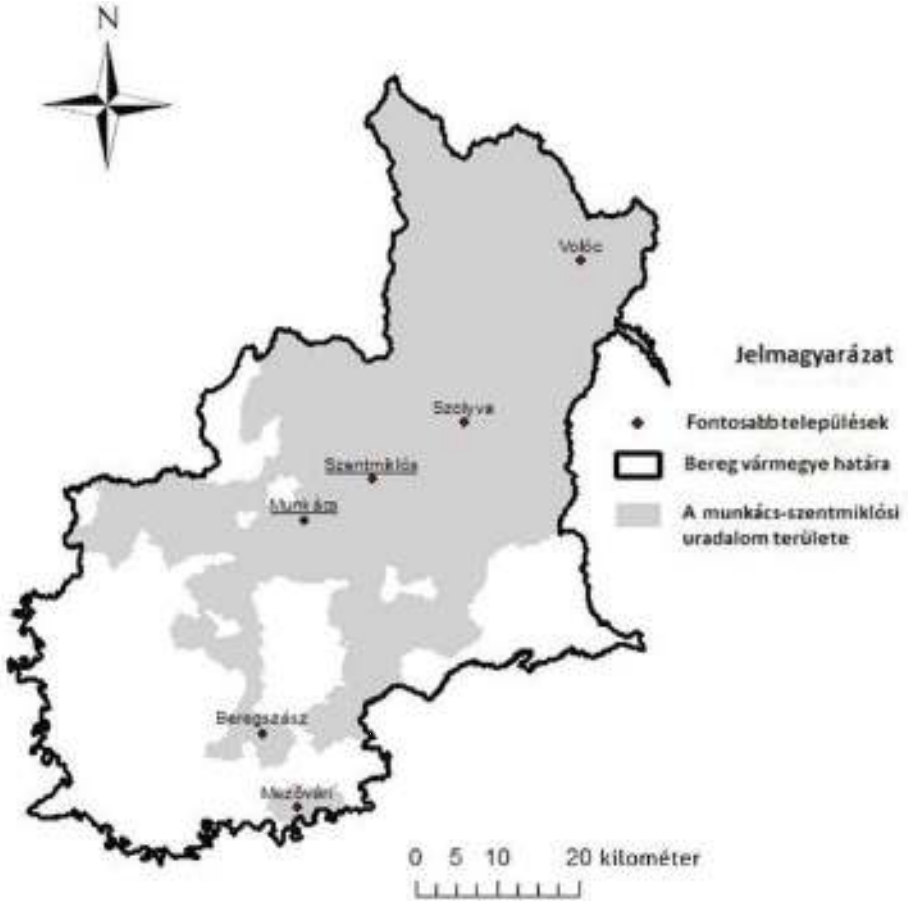

Szerkesztette: Pohilecz Szivesztер. Forrás: *Pohilecz Sz.:* A Schönbornok Bereg vármegyében i. m. 23.

[141] *Sas A.:* A Munkácsi Uradalom szökevény jobbágyai a XVIII. században i. m. 222.; *Sas A.:* Egy magyar nagybirtok történetéhez i. m. (2. közlemény) 60–61.

2. táblázat *A munkács-szentmiklósi uradalom majorsági földjeinek alakulása*

Év	Szántó (hold)	Rét (hold)	Szőlő (hold)
1746	559	208	50
1801	7 812	5 573	199

Szerkesztette: Molnár Ferenc. Forrás: *Sas Andor:* Egy magyar nagybirtok történetéhez. (A Schönborn-uradalom a 18. században.) 2. közlemény. Századunk. (1931) 2. sz. 60.

Schönborn Lothár Ferenc nem sokáig birtokolhatta az északkelet-magyarországi domíniumát. 1729 elején bekövetkezett halálát követően Schönborn Frigyes Károly örökölte meg az uradalmat. Elődjéhez hasonlóan őt is inkább a birodalmi nagypolitika, valamint a sokkal tehetősebb bambergi püspökség és a mainzi érsekség kormányzása kötötte le. Soha nem látogatott el Munkácsra, helyette teljhatalmú megbízottja és adminisztrátorai igazgatták az uradalmat. Schönborn Frigyes Károly 1746-ban elrendelte a munkácsi Fejér-háznak nevezett Rákóczi-kúria átalakítását (lásd a 27. képet). A kisebb kastély tervrajzát a kor híres barokk építésze, Balthasar Neumann készítette. A kivitelezést Genovai János építőmester végezte. A kastélyban alakították ki a különféle uradalmi tisztségek irodáit. A koronként ide érkező grófi család tagjai számára az első emelet délkeleti része szolgált lakhelyül.[142] (Közülük elsőként Schönborn Teodor látogatott Munkácsra 1839-ben.) A kastélyban szállásolták el a városba érkező magasabb rangú vendégeket is. 1770. május végén II. József császár, 1777. június 2-án Miksa főherceg, a következő évszázadban I. Ferenc József császár (1852) és fia, Rudolf koronaherceg (1879) is élvezte az épület vendégszeretetét.[143]

A birodalmi alkancellárként tevékenykedő Frigyes Károly halála után a családtagok nem tudtak hasonló méltóságokba emelkedni, ami együtt járt a német földön szerzett javadalmaik elvesztésével. Ennek következtében a Schönbornok érdeklődése a 18. század második felétől a magántulajdonként birtokolt munkács-szentmiklósi domínium felé fordult. A Bereg vármegyei birtokban rejlő gazdasági lehetőségek kiakná-

[142] *Lehoczky Tivadar:* Gróf Schönborn (hajdan Rákóczy) kastélya Munkácson. Vasárnapi Újság, 1863. 16. sz. 140.; *Uő:* Egy hajdani fejedelmi lak Munkácson. Vasárnapi Újság, 1873. 39. sz. 463–464.; *Uő:* Bereg vármegye monographiája. 3. kötet. Ungvár 1881. 457–461.; *Sas A.:* Egy magyar nagybirtok történetéhez i. m. (2. közlemény) 61–68.

[143] *Lehoczky T.:* Beregvármegye i. m. 3. köt. 460.; *Balogh J.:* Munkács-vár története i. m. 432.; *Pohilecz Szilveszter:* A Schönbornok Bereg vármegyében. II. rész. Közoktatás. (2018) 1–2. rész. 33.

zását azonban több kedvezőtlen körülmény is gátolta. Egyrészt az infrastruktúra hiánya akadályozta az uradalom termékeinek értékesítését, másrészt a legközelebbi nagyvárosok (Kassa és Debrecen) viszonylag csekély felvevőképessége nem tudott ösztönző erőként hatni. A további fejlesztéseket talán az a hosszú per (1764–1792) akasztotta meg a leginkább, amelyet a kincstár indított a Schönbornok ellen. A vád be akarta bizonyítani, hogy a domínium ősi koronabirtok, így a III. Károly által tett adományozást érvényteleníteni kell. A bonyolult jogi csatározások után a bíróság 1786-ban mintegy 33 sík vidéki települést kincstári kezelés alá rendelt. 1792-ben azonban – a dél-magyarországi birtokaikért cserébe – a Schönbornok visszakapták ezeket a falvakat. II. Lipót idején ugyanis a magyar országgyűlés olyan törvényt fogadott el, amely kivette az északkelet-magyarországi uradalmat a koronabirtokok sorából.[144]

27. kép *A Schönbornok grófok kastélya Munkácson*

Forrás: Vasárnapi Újság, 1863. április 19. 16. sz. 140.

[144] *Sas A.:* Egy magyar nagybirtok történetéhez i. m. 2. közlemény. 62–64.; *Uő:* Egy magyar nagybirtok történetéhez. (A Schönborn-uradalom a 18. században.) 3. közlemény. Századunk. (1931) 3. sz. 120–125.

A munkács-szentmiklósi uradalom vezetői támogatták a német földről érkező családok letelepítését. 1730-tól Bamberg és Würzburg környékéről telepítenek át néhány tucat családot.[145] 1749-ben a birtokot irányító Mária Terézia Schönborn-Montfort grófnő kiadta az ún. *Áttelepedési feltételeket,* amelyek jelentősen kibővítették a telepeseknek ígért kedvezményeket. Ennek nyomán jöttek létre a Munkács környéki német telepesfalvak (Felső- és Alsóschönborn, Palánka, Pósaháza). Az uradalom irányítását 1752-ben átvevő Ervin Jenő gróf, Bereg megyei főispán szintén támogatta a németek betelepülését. 1758–1759 között 21, 1761–62-ben 17, míg 1764–1774 között újabb 155 német család választotta lakhelyéül az uradalom területét.[146] A németek északkelet-magyarországi betelepítését a bécsi udvar is kívánatosnak tartotta, hiszen érdekében állt a vidék németesítése és a helyi katolikus közösség helyzetének erősítése.[147]

Az uradalom jövedelme a fokozatosan kiépülő igazgatás, a különböző beruházások és betelepítések hatására szerény növekedést mutatott. Amíg ez az összeg 1753-ban 19 186 forintot, addig négy év múlva 23 436 forintot tett ki. Az uradalom nagyobb bevételeket csak a hadi készülődés idején könyvelhetett el. Galícia 1772-es megszállása és II. József törökök ellen indított háborúja idején megnőtt a kereslet a hadsereg ellátásához, illetve a munkácsi vár megerősítéséhez szükséges árucikkek iránt. A Tisza kiváló lehetőséget kínált a faanyag Tokaj és Szolnok irányába való továbbítására. A fakereskedés lendületét a 18. század végén, a Délvidéken meginduló Ferenc-csatorna építése adta meg.[148]

Érdekes módon alakult az uradalom és Bereg megye viszonya. 1741-ben a Schönbornok megkapták a megye örökös főispáni címét. Innentől kezdve jelentős befolyást gyakoroltak a helyi politikai életre.[149] 1775-ig a vármegye és az uradalom közigazgatási területe elkülönült egymástól. Ezt követően a Schönborn-birtokot Bereg megyébe tagolták, amelyen belül teljes önigazgatással bírt. Az uradalom saját bírósággal,

[145] *Sas A.:* A Munkácsi Uradalom szökevény jobbágyai a XVIII. században i. m. 220.
[146] *Balajthy József:* Munkács városának és várának topographiai, geographiai, históriai és statistikai leírása. Debrecen 1836. k. n. 66.; *Lehoczky T.:* Beregvármegye i. m. 3. köt. 600.; *Pavlenko, Georgij:* A németek letelepedése Kárpátalján a XVIII–XIX. században. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza 1997. 38–39.; *Pohilecz Sz.:* A Schönbornok Bereg vármegyében i. m. 32.
[147] Neupauer i. m. 24.
[148] *Sas A.:* Egy magyar nagybirtok történetéhez i. m. 2. közlemény. 64–66.
[149] *Sas A.:* A Munkácsi Uradalom szökevény jobbágyai a XVIII. században i. m. 221.

rendészettel és tömlöccel rendelkezett. A vármegyével közösen viselte az adófizetés és a katonaállítás kötelezettségét.[150]

4.2.2. Munkács és Nagyszőlős

Munkács

II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc végnapjaiban Sennyey Istvánra bízta a munkácsi várat, aki mintegy négyezer védőnek parancsolt. A várőrség nem fogadta el Pálffy János gróf kapitulációra való felszólítását. Huszt várának 1711. május eleji elfoglalása után a Löffelholz vezette császári-királyi hadsereg Munkácsot vonta ostromzár alá. Az ostromló seregek élelemmel való ellátása a városra hárult. Miután a várparancsnok meggyőződött arról, hogy nem számíthat erősítésre, június 22-én beleegyezett a kapitulációba. Két nappal később a kurucok elhagyták a várat, helyükre osztrák csapatok vonultak be. Az őrség viszonylag erősnek számított, viszont magát a várat nem fejlesztették. Tüzérségét a törökök elleni háború idején (1787) elvitték. II. József idején a várban állami börtönt rendeztek be. A későbbiek során olyan híres politikai foglyokat is itt tartottak fogva, mint Kazinczy Ferenc író, nyelvújítót, vagy a Martinovics-féle összeesküvés több résztvevője.[151]

A császári-királyi katonatisztek és csapataik önkényeskedése és rekvirálása érzékenyen érintette a város lakosságát. A Schönborn grófok idegen intézőket neveztek ki a munkácsi és szentmiklósi uradalom ügyeinek adminisztrálására. Munkács város több alkalommal tett panaszt a Schönbornok önkényeskedése ellen. A város ügyvédeket és ágenseket fogadott fel kiváltságai, valamint az úrbérrendezéssel kapcsolatos érdekei érvényesítésére. Beszédes adat, hogy Munkács 1770 és 1789 között 19 hordó bort, 5 989 adag szénát, 4 212 adag zabot, 1 948 napszámot, valamint 1 577 forint 49 krajcárt fordított e célokra. 1786-ban összeírták a munkácsi telek- és földbirtokokat. Wimberg József mérnök felmérte a város és Fornos által birtokolt Nagyliget-erdőt, amely 7 325 holdra terjedt ki.[152]

1746. augusztus 13-án a Helytartótanács felszólította Bereg vármegyét, hogy a várost oltalmazza a Schönbornok jogtalan adóztatásától és

[150] *Lehoczky Tivadar:* Beregvármegye monographiája. 1. kötet. Ungvár 1881. 403–404.; *Sas A.:* Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán i. m. 33.; *Pohilecz Sz.:* A Schönbornok Bereg vármegyében i. m. 32.

[151] *Balogh J.:* Munkács-vár története i. m. 416., 434–436. *Solymosi József:* Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. [Budapest] 2013. 95.

[152] *Lehoczky T.:* Munkács város uj monografiája. i. m. 23–33.

elnyomásától. 1755-ben az uradalom lakosai számára megtiltották, hogy Munkács területén telepedjenek le. Ezzel véget vetettek annak a korábbi gyakorlatnak, amely egy forint befizetése fejében engedélyezte a letelepedést. Az uradalmi tisztek kényük-kedvük szerint bántak Munkács város elöljáróival. 1758 körül Szabó István munkácsi bíró és Fóris János jegyző megtagadták kifizetni a városra rótt adókat, ezért börtönbe zárták őket. Két évvel később Schmalzer András uradalmi prefektus Konczházi János bírót verette meg.[153]

1782 decemberében a Schönbornok pert indítottak Munkács ellen, hogy egy végleges szerződés keretében tisztázzák a köztük (földesúr) és város (alattvaló) között lévő viszonyt. Ezzel kapcsolatban az úriszék úgy határozott, hogy a házas telkek zsellérhelynek számítottak, amely után évi egy forint házbért voltak kötelesek fizetni. A munkácsiak Szent Mihály napjától Szent György napig árulhatták saját borukat, viszont a szeszes ital kimérése kizárólag az uraságot illette meg. Az országos vásárok jövedelme a város, a heti vásároké a Schönbornok bevételét gazdagította. Az uradalom más helységeiből származó jobbágyok nem telepedhettek le Munkácson.[154] A város azonban nem fogadta el a felsorolt feltételeket, így az úrbérrendezést illetően folytatódott a pereskedés, amelybe Munkácson kívül még négy uradalmi település (Beregszász, Vári, Nagybereg és Beregújfalu) is bekapcsolódott.[155] Az ügy a reformkorban sem rendeződött. Emlékezetes maradt Beregszász lakosainak pere a Schönbornok törvénytelen szőlőigénye ügyében, amely 62 évig húzódott (1752–1814).[156]

A munkács-szentmiklósi uradalom területe a Magyar Királyság azon északkeleti sávjában volt található, ahol nem alakultak ki szabad királyi városok. A helyi városszerű népesebb településeket az iparos és kereskedő elemek megléte különböztette meg a falvaktól. Egy 1768-as statisztika szerint Munkácson és környékén 146, Beregszászban 75, Nagyberegen 7, Váriban 14 iparos élt (lásd a 28. kép).[157]

II. József császár idején életbe léptett abszolutisztikus kormányzat idején jelentősen korlátozták Munkács bíráskodási jogát. 1788. február 22-én a város kérvényt intézett az úriszékhez azon régi kiváltságai visszaállítá-

[153] *Lehoczky T.:* Munkács város uj monografiája i. m. 23–25.
[154] *Lehoczky T.:* Munkács város uj monografiája i. m. 26–37.; *Sas A.:* Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán i. m. 100–101.
[155] *Lehoczky T.:* Munkács város uj monografiája i. m. 36.; *Csatáry György:* Beregszász a 18–19. században. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. (2006) 17. sz. 99–100.
[156] Neupauer i. m. 44.
[157] *Sas A.:* Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán i. m. 95.

sáért, hogy bíráskodhasson lakosai fölött. Mivel e kérelmüket elutasították, a Bereg-Ugocsa megyei törvényszékhez fordultak jogorvoslatért. A testület október 11-én úgy határozott, hogy a városi bíróság még kisebb ügyek elbírálására sem illetékes. Az ítélet ellen fellebbeztek, s kihangsúlyozták, hogy „a város béke és háború idején egyenlőn 1446-tól 1787-ig mindig gyakorolta a polgári bíráskodást". A kalapos király halála után Munkács II. Lipót magyar királyhoz fordult régi kiváltságai visszaállítása érdekében. A folyamodványban szabad bíró- és tanácsválasztást, polgári és bűnvádi ügyekben való bíráskodási jogot kért. 1792-ben a Helytartótanács jóváhagyta a város kérelmét. Ez idő tájt Munkács és Beregszász szabad királyi városi rangra kívánt emelkedni, míg Vári, Nagybereg és Beregújfalu a Jász- és Kun-kerületekhez hasonló kiváltságok biztosítását óhajtották. Ezek a kezdeményezések azonban eredménytelenek maradtak. Azt remélték, hogy Schönborn Jenő Ervin, aki II. Lipót idején kapta vissza a kincstár által elperelt munkács-szentmiklósi uradalmát, nem fog akadályokat gördíteni az említett települések függetlenedési szándékai elé. A Schönbornok azonban saját érdekeiket tartották szem előtt, s nem támogatták ezeket az igényeket. Munkács elöljárósága hetvenegy okmánnyal próbálta bizonyítani kiváltságait, s amellett érvelt, hogy a várost a honfoglalás óta különböző privilégiumokkal ruházták fel. Figyelemre méltó azon érvelés, miszerint a szabad királyi városi státusz adományozását indokolná, hogy Munkács a Galícia és Magyarország közötti kereskedelem központjává vált, illetve hogy a szomszédos vármegyék területén (Ung, Ugocsa, Máramaros, Szabolcs) sem található a kért kiváltságokkal rendelkező város.[158]

28. kép *A városi kereskedelem helyszínéül szolgáló uradalmi boltsor Munkácson*

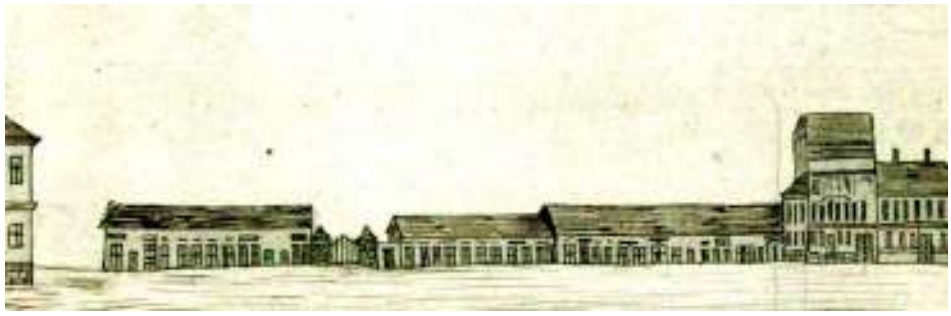

Forrás: *Lehoczky T.:* Munkács város uj monografiája i. m. 244.

[158] *Lehoczky T.:* Munkács város uj monografiája i. m. 33–36.

Nagyszőlős

Nagyszőlős hospes közössége 1262-ben kapott városi privilégiumot. A település 1399-től került a Perényi család birtokába, s lett uradalmi központ. A királyi eredetű mezőváros lakosai ugyan földesúri joghatóság alatt álltak, a falusi jobbágyokhoz képest többletjogokkal rendelkeztek. Ezek közé sorolható például, hogy joguk volt országos vásárt és hetente piacot tartani, illetve a földesúri adókötelezettségüket kedvezőbb feltételek között teljesíthették.[159] Nagyszőlőshöz hasonló privilégiumokat kapott Huszt, Visk, Técső és Hosszúmező (1329), majd Máramarossziget is (1352).[160]

Kubinyi András kutatásai kimutatták, hogy Nagyszőlős a középkor végére sem vesztett jelentőségéből, hiszen „közepes városfunkciót betöltő mezővárosnak" volt tekinthető. A település a 18. század második felében szerette volna elnyerni a szabad királyi város státuszt. Annak ellenére, hogy ez a privilégium már nem tartalmazott annyi szabadságjogot (harmincadmentesség, szabad önkormányzati és plébános választási jog), mint a korábbi évszázadokban, mégis a földesúri béklyótól való megszabadulás, a rendi státusz megszerzése, valamint az országgyűlési részvétel egy jóval kedvezőbb helyzetet teremtett volna Nagyszőlős számára. Ez idő tájt a települések szabad királyi várossá emelkedését a felvilágosult Habsburg-uralkodók is támogatták. A bécsi udvar megfontolásai mögött az ilyen városokból származó közvetlen bevételi források, illetve a földesurak politikai szerepét korlátozó szándék húzódott meg.[161]

A korabeli földesurak igyekeztek bekapcsolódni a kereskedelembe, ezért törekedtek a földművelésre hasznosítható területek növelésére. Akaratuknak a közösségi földek, illetve a jobbágytelkek kisajátítása, valamint a jobbágyterhek növelése révén szereztek érvényt. Ilyen körülmények vezettek a földesurak és a hatalmuk alól szabadulni kívánó mezővárosok konfliktusaihoz, amelyek hosszas pereskedésekben nyilvánultak meg.[162]

Boda Attila írásából ismert, hogy Nagyszőlős 1759 októberében folyamodott Mária Terézia királynőhöz, hogy ismerje el korábban szerzett

[159] *Tringli István:* A Perényi család levéltára 1222–1526. Budapest 2008. 15–16., 121–122.; *Boda Attila:* Nagyszőlős kísérlete úrbéres státuszán belül megsértett előjogainak visszaszerzésére a 18. század második felében. In: Opuscula historica II. Történeti tanulmányok a XVI. Eötvös Konferenciáról. Szerk. Kósa-Grimm András Kristóf – Veres Kristóf György. Budapest 2018. 82–83.

[160] *Csatáry György:* A máramarosi öt koronaváros levéltára 1326–1910. Ungvár–Beregszász 2011. 6.; *Boda A.:* Nagyszőlős kísérlete úrbéres státuszán belül i. m. 83.

[161] *Kubinyi András:* Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged 2000. 89.; *Boda A.:* Nagyszőlős kísérlete úrbéres státuszán belül i. m. 84–85.

[162] Neupauer 1989. 29–30.; *Boda A.:* Nagyszőlős kísérlete úrbéres státuszán belül i. m. 85–86.

privilégiumait. Középkori kiváltságaira alapozva – többek között – kérték a szabad bíró-, tanácstag- és plébánosválasztást, a földhasználatot, malomtartást, kocsmáltatást, legeltetést és makkoltatást, valamint a tized és pallosjog biztosítását, az úrbéri kötelezettségek egy összegű teljesítését. E követelések érvényesítése céljából a nagyszőlősi delegáció a máramarosi öt koronaváros segítségét is igénybe vette. Utóbbiak ugyanis 1753-ban alulmaradtak a Magyar Kamarával szemben, s elvesztették kiváltságaikat. Három évvel később felségfolyamodvánnyal fordultak a királynőhöz. A Técsőre látogató szőlősi követek kérésére a máramarosi koronavárosok egy olyan bizonyságlevelet adtak ki (1759. október), amelyben elismerték: az 1329-ben biztosított királyi privilégiumaikban azok a szabadságjogok szerepelnek, amelyek Szőlősre is érvényesek voltak.[163]

A kiváltságjogok visszaállításának indítványozására a földesúri pozíciót birtokló Perényi- és Teleki-család a szőlősi lakosság robotterheinek megnövelésével válaszolt. Ezt követően Perényi Imre és gróf Telekiné uradalmi tisztjeik segítségével megszervezték a város levelesládájának eltulajdonítását. Az okmányokat a tolvajok a ferences rendházban rejtették el. Az esemény és a további visszaélések elmérgesítették a földesurak és a városlakók viszonyát. 1773–1774 folyamán az úriszék több szakaszban tárgyalta a város középkori oklevelének és levelesládájának eltulajdonítási ügyét. A földesúri törvényszék végül azt a határozatot hozta, hogy mivel a nagyszőlősiek képtelenek felmutatni a középkori privilégiumaikról tanúskodó oklevelüket, illetve a 14. század végétől a Perényiek fennhatósága alatt állnak, ezért jobbágyoknak tekinthetők. Ezzel eldőlt, hogy a település nem tud kiemelkedni mezővárosi státuszából. Az úrbéri vitáknak köszönhetően Nagyszőlősön csak 1787 februárjában sikerült elkészíteni az urbáriumot. A mezőváros érdekérvényesítését behatárolta népességszáma is. Míg az első teljes körű magyarországi népszámlálás (1784/1787) szerint Nagyszőlős lakossága valamivel több, mint 1 600 fő volt, addig a szabad királyi városként funkcionáló Kassa lélekszáma 7 257 főt tett ki.[164]

4.2.3. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kialakulása a 18. században

A ruszinok, más nevükön rutének, magyar-oroszok, kisoroszok vagy kárpátukránok a 13. század második felében kezdtek nagyobb számban

[163] *Boda A.:* Nagyszőlős kísérlete úrbéres státuszán belül i. m. 85–86.
[164] *Boda A.:* Nagyszőlős kísérlete úrbéres státuszán belül i. m. 86–89.

megjelenni Északkelet-Magyarország hegyvidéki részein.[165] Nem egységes népként érkeztek, hanem telepesekként, kenézek és soltészek vezetésével. Mivel görögkeleti vallásúak voltak, nem is tartották őket keresztényeknek, és egyházilag sem voltak megszervezve.[166] Papjaik, a batykók, hasonlóan a ruszin jobbágyokhoz, robotoltak és adót fizettek. Kiszolgáltatott volt a helyzete ortodox püspökeiknek is, akik kinevezésébe és tevékenységébe gyakran beavatkoztak a kegyúri jogaikra hivatkozó munkácsi várurak.[167] A 14–15. század fordulóján azonban kialakultak helyi vallási központjaik, melyek közül a következő századokban a munkács-csernekhegyi kolostor vált a ruszin püspökök székhelyévé.[168]

A 17. század közepén a magyarországi ruszinságot egy időre kettéosztotta a vallási unió kérdése. Amíg a Szepesség, Zemplén és Ung vármegye klérusa Ungváron 1646-ban egyesült a római katolikus egyházzal, addig a Habsburg-ellenes erdélyi fejedelmek – tartva az ellenreformáció veszélyétől – az ortodoxia továbbélését támogatták Beregben és Máramarosban.[169] A küzdelemből az egyesülést támogatók kerültek ki győztesen, így az összes, addig görögkeletinek maradt ruszin csatlakozott a görögkatolikus egyházhoz, utolsóként a máramarosiak 1734-ben.[170]

Az unió évszázada folyamán nem alakult meg a ruszin görögkatolikus egyházszervezet. A ruszin egyházat ugyanis az egri püspök fennhatósága alá rendelték. A két fél viszonyát különösen Barkóczy Ferenc egri püspök (1744–1761) 1747. május 8-án kelt rendelete terhelte meg igazán, amely a görögkatolikus papokat a latin plébánosok helyetteseivé fokozta le. Az intézkedés anyagi tekintetben nagy érvágást jelentett az egyesült klérus számára, hiszen eszerint a római katolikus plébánosokat illette meg a görögkatolikus hívektől beszedett évi egyházadó. (A görögkatolikus papok a szentségek kiszolgálása utáni stólát viszont felvehették.) Barkóczy

[165] *Botlik József:* Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest. 1997. 9.
[166] *Bonkáló Sándor:* A rutének (ruszinok). Basel–Budapest 1996. 109.; *Janka György:* Az ezeréves egri egyházmegye és a görög katolikusok. Athanasiana. (2004) 19. sz. 146.
[167] *Pirigyi István:* A magyarországi görög katolikusok története. I. kötet. Nyíregyháza 1990. 80.; *Bendász István:* Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből. Ungvár 1999. 75.
[168] *Bonkáló S.:* A rutének (ruszinok) i. m. 109.; *Kobály József:* A kárpátaljai ruszinok. In: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Szerk. Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita. Piliscsaba. 2003. 356.
[169] *Hermann Egyed:* A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München 1973. 271–272.; *Ács Zoltán:* Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Budapest 1996. 149.
[170] *Kobály J.:* A kárpátaljai ruszinok i. m. 356.

ezt követően, 1748. július 16-án kiadott rendeletével joghatóság nélküli rituális püspökké nyilvánította Olsavszky Mihály Mánuelt (1743–1767).[171]

A görögkatolikus ruszin papság elégedetlen volt a fennálló helyzettel, és megindította a harcot az önálló munkácsi püspökség megalapításáért. Küzdelmük főleg ideológiai síkon folyt; régi történelmi jogaikra hivatkozva igyekeztek bizonyítani igazukat. A munkácsi püspökség megalapításában azonban nem az intellektuális viták játszották a döntő szerepet. Sokkal inkább az aktuális politikai helyzet. Az 1740-es évek elején a megnövekedett adókkal és a romló gazdasági helyzettel elégedetlen ruszin parasztok, valamint az alsópapság egy része felkelések sorában vett részt. A szociális sérelmek hatására egyre több elégedetlenkedő kezdte elveszíteni hitét az unitus egyházban, sőt egyes helyeken – jelentős szerb és orosz közreműködéssel – az ortodoxiához való visszatérés lehetőségét is fontolgatták. Az 1760-as évek elején egy Popovics Szofroniusz (Szofronij) nevű szerb szerzetes arra buzdította a Közép-Szolnok megyei és a szatmári híveket, hogy ne engedelmeskedjenek a görögkatolikus papságnak.[172] 1765. július 21-én a hajdúdorogi görög kereskedők és a helyi egyesült szertartású hívek egy része a karlócai metropolita joghatósága alá való csatlakozás mellett fejezte ki szándékát. A karlócai érsek által támogatott unióellenes mozgalmak bebizonyították, hogy az Egertől való függés szigorítása megingathatja a görögkatolikus papság és hívek unióba vetett hitét, s kibékíthetetlen ellentéteket szülhet a latin és görög szertartásúak között.[173] Az unióellenes mozgalmak elterjedésétől és az esetleges cári intrikáktól tartva Bécsben úgy határoztak, hogy az elégedetlen ruszin lakosságot egy önálló püspökség felállításával próbálják meg kielégíteni.[174]

[171] Vö. *І., Дулишковичъ:* Историческія черты угро-русскихъ. Тетрадь III. Унгваръ 1877. Печатня К. Іегера і А. Ю. Рейпайа. 133., 152–153.; *Zsatkovics Kálmán:* Az egri befolyás ellen vívott harcz a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Századok. (1884) 10. sz. 840–841., 860.; *Hodinka Antal:* A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest 1909. 589–605.; *Pirigyi I.:* A magyarországi görög katolikusok története i. m. I. köt. 157–158.

[172] *Janka György:* A munkácsi egyházmegye felállítása. Athanasiana. (1997) 4. sz. 61.; *Hermann E.:* A katolikus egyház története Magyarországon i. m. 354.

[173] *Zsatkovics K.:* Az egri befolyás ellen vívott harcz a munkácsi i. m. 851.; *Hodinka A.:* A munkácsi görög-katholikus püspökség i. m. 608–609.; *Pirigyi I.:* A magyarországi görög katolikusok története i. m. I. köt. 160.; *Pekar, Athanasius B.:* The History of the Church in Carpathian Rus'. New York 1992. 53.; *Janka Gy.:* A munkácsi egyházmegye i. m. 62.; *М.Ю., Кашка:* Етнополітичний розвиток русинів–українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, рукопис. Ужгород 2008. 60.

[174] The Shaping of a National Identity – Subcarpathian Rus', 1848–1948. Ed. Magocsi, Paul Robert. Cambridge–London 1978. 25–26.

Mária Terézia királynő (1740–1780) 1770. május 12-én XIV. Kelemen pápához (1769–1774) fordult, hogy támogassa a munkácsi egyházmegye kanonizálására irányuló törekvéseit.[175] Az uralkodónő a pápa tudtára adta, hogy az új egyházmegye alapítását a magyar apostoli király főkegyúri joga is lehetővé teszi.[176] 1770. november 17-én XIV. Kelemen arról tájékoztatta a királynőt, hogy hajlandó támogatni előterjesztését. Több hónapos egyeztetést követően végül a pápa kiadta az *Eximia regalium* kezdetű bullát, amellyel felállította a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyét (1771. szeptember 19.). A bulla szövege szerint a munkácsi püspököt a király nevezi ki, a pápa pedig megerősíti. A pápai kinevezés értelmében Bradács János apostoli helynök lett a munkácsi egyházmegye első megyéspüspöke. Mária Terézia a kinevezést 1771. szeptember 26-án erősítette meg. Bradács néhány hónap múlva bekövetkező halála azonban nem sok időt hagyott számára az elkezdett munka továbbvitelére.[177]

4.2.4. Bacsinszky András a Munkácsi Egyházmegye élén

Bradács Jánost Bacsinszky András szabolcsi és szatmári főesperes követte a főpásztori székben (lásd a 29. képet), aki 1772. augusztus 5-én nyert kinevezést Mária Teréziától. A pápai megerősítést 1773. március 8-án kapta meg.[178] Az új főpásztor 1775-ben Ungvárra helyezte át a püspökség székhelyét, ahol az uralkodónő jóvoltából a görögkatolikusok megkapták a betiltott jezsuita rend ingatlanjait (lásd a 30. képet). A város ettől kezdve a görögkatolikus ruszinság szellemi központjává vált.[179] Az új székhellyel azonban nem változott a püspökség megnevezése.

Az egyházmegye hivatala az ungvári jezsuita kollégiumban, az 1778-ban felállított papnevelő intézet a Drugeth-várban kapott helyet. A várnegyed egykori jezsuita templomát a görögkatolikusok székesegyhá-

[175] *Fraknói Vilmos:* Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Budapest 1899. 491.; *Janka Gy.:* A munkácsi egyházmegye i. m. 74.
[176] *Janka Gy.:* A munkácsi egyházmegye i. m. 77.
[177] *Zsatkovics K.:* Az egri befolyás ellen vívott harcz a munkácsi i. m. 875–877.; *Hodinka A.:* A munkácsi görög-katholikus püspökség i. m. 621–625.; *Pirigyi I.:* A magyarországi görög katolikusok története i. m. I. köt. 165.; *A. B., Pekar:* The History of the Church i. m. 59–60.; *В., Фенич – В., Кічера – Д., Штерр:* Єпископи Мукачівської греко-католицької єпархії. In: В., Фенич – В., Кічера – Д., Штерр: Габсбурзька церква: Мукачівська греко-католицька єпархія в австрійську добу (1771–1918). Ужгород 2018. 63.; *Janka Gy.:* A munkácsi egyházmegye i. m. 81.
[178] *Baán István:* Bacsinszky András munkácsi püspökké való kinevezése. In: Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Véghseő Tamás. Nyíregyháza 2014. 65.
[179] *В., Фенич – В., Кічера – Д., Штерр:* Єпископи Мукачівської i. m. 65.

zává, a volt rendházat pedig püspöki palotává alakították át.[180] Az egyházmegye igazgatására a püspök héttagú káptalant állított fel.[181] Bacsinszky ezenkívül megalapította a püspöki levéltárat, majd 1796-ban elrendelte, hogy minden régi oklevelet és dokumentumot küldjenek Ungvárra. Az 1775 augusztusában létrehozott püspöki könyvtárat saját gyűjteményéből 9 000 kötettel gazdagította.[182] A kultúra iránti elkötelezettségét bizonyítja, hogy 1793-ban tanítóképző intézetet alapított Ungváron.[183] Ószláv nyelven katekizmust és *Bibliát* adott ki.[184]

29. kép *Bacsinszky András munkácsi püspök arcképe*

Forrás: Vasárnapi Újság, 1859. január 16. 3. sz. 25.

[180] *Terdik Szilveszter:* Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron, Bacsinszky András püspök (1773–1809) idején. In: Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Véghseő Tamás. Nyíregyháza 2014. 202–230.
[181] *В., Фенич – В., Кічера – Д., Штерр:* Єпископи Мукачівської і. m. 65–66.
[182] *Hodinka A.:* A munkácsi görög-katholikus püspökség i. m. 675–702., 708–711.; The Shaping of a National Identity i. m. 27–28, 31.; *A. B., Pekar:* The History of the Church i. m. 78., 188.
[183] Religio, 1894. jún. 20. 1. félév. 49. sz. 409–410.; *Pirigyi István:* A magyarországi görög katolikusok története. II. kötet. Nyíregyháza 1990. 60.
[184] Vö. *Kocsis Mihály:* Két, ruszinok számára nyomtatásban megjelent mű (az ún. Bacsinszky-biblia és a Kutka-féle katekizmus) és a legújabb kutatások. In: Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Véghseő Tamás. Nyíregyháza 2014. 131–135.

30. kép *Az ungvári papnevelő szeminárium helyszínéül szolgáló egykori Drugeth-vár*

Forrás: Vasárnapi Újság, 1858. november 28. 48. sz. 569.

Bacsinszky püspöksége idején jelentősen javult az egyházmegye anyagi helyzete. Mária Terézia egy 1776-ban kibocsátott adománylevele a Miskolc melletti tapolcai apátság jövedelmét (évi 10–12 ezer forint) és az apáti címet adományozta a munkácsi püspöknek.[185] A főpásztor társadalmi rangja is mindinkább emelkedett: a királynő belső titkos tanácsosa, emellett a főrendiház tagja lett.[186]

Bacsinszky korának egyik kiemelkedő egyházférfija volt, akinek tevékenysége túlmutatott a munkácsi egyházmegye határain. Aktív szerepet vállalt az 1775–1784 között működő bécsi görögkatolikus főszeminárium, az ún. Barbareum felállításában. Ennek eredményeként a munkácsi püspökség Bécsben tanuló szeminaristái megismerkedhettek a galíciai és bukovinai ukrán hallgatótársaikkal, s olyan nagyhatású szláv tudósok előa-

[185] *Hodinka A.:* A munkácsi görög-katholikus püspökség i. m. 660.; *Pirigyi I.:* A magyarországi görög katolikusok i. m. II. köt. 59–60.; *A. B., Pekar:* The History of the Church i. m. 60., 223.
[186] *Pirigyi I.:* A magyarországi görög katolikusok i. m. II. köt. 60.; *В., Фенич – В., Кічера – Д., Штерр:* Єпископи Мукачівської і. m. 66.

dásait hallgathatták, mint a cseh Josef Dobrovský (1753–1829), vagy a szlovén Bartoloměj Kopitar (1780–1844). A Barbareum bezárását követően a püspök kieszközölte, hogy egyházmegyéje papnövendékei Lembergben folytathassák tanulmányaikat. A magyarországi és galíciai görögkatolikusok kapcsolatában egy hangsúlyos közeledés volt tapasztalható.[187]

Bacsinszky püspök idején a munkácsi egyházmegye összesen tizenhárom vármegye területén (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Szatmár, Szabolcs, Ung, Zemplén, Abaúj, Borsod, Torna, Gömör, Sáros és Szepes) gyakorolt joghatóságot, s 771 egyházközséget foglalt magában (lásd a 8. térképet). Ebből következett, hogy a püspökség igazgatása igen komoly feladatnak bizonyult.[188]

8. térkép *A munkácsi püspök joghatósága alá tartozó vármegyék*

Forrás: *Udvari István:* Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. 2. kiadás. Nyíregyháza 1994. 64.

Az egyházigazgatás észszerűsítése céljából – a már működő máramarosi vikariátus mellé – II. József király létrehozta a szatmári (1776) és a kas-

[187] The Shaping of a National Identity i. m. 29–30.; *М.Ю., Кашка:* Етнополітичний розвиток русинів–українців i. m. 64–65.
[188] *Duchnovič Alexander:* The History of the Eparchy of Prjašev. Rome 1971. 11.

sai külhelynökséget (1787).[189] A kassai vikariátus fennhatósága alá Abaúj, Borsod, Gömör, Sáros, Torna, illetve Zemplén vármegye északi része került. Mivel Kassán nem sikerült biztosítani a helynök lakhatását, ezért 1792-ben a vikariátus akkori vezetője, Bradács Mihály Eperjesen rendezkedett be, a II. József által megszüntetett minorita rend kolostorában. I. Ferenc király (1792–1835) 1803-ban a helynökségnek adományozta a helyi minorita kolostor egész infrastruktúráját. Ekkor dőlt el, hogy a kassai helynökség központja Eperjes lesz, ahol Bradács héttagú konzisztóriumot hozott létre.[190]

Bacsinszky püspök 1809 decemberében elhunyt. Történelmi érdeme, hogy ő rakta le az egyházmegye financiális és infrastrukturális hátterének, oktatási rendszerének alapjait.

[189] *Pirigyi I.:* A magyarországi görög katolikusok i. m. II. köt. 60., 73.; *A. B., Pekar:* The History of the Church i. m. 72–73.; *Vasil', Cyril:* Bacsinszky András püspöki személye – püspöksége alatt kiadott – kánoni rendelkezéseinek fényében. In: Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza 2014. Szerk. Véghseő Tamás. 87.

[190] *A., Duchnovič:* The History of the Eparchy of Prjašev i. m. 9–29.; *Pirigyi I.:* A magyarországi görög katolikusok i. m. II. köt. 73–75.; *A. B., Pekar:* The History of the Church i. m. 72–74.

5. FEJEZET
Északkelet-Magyarország története 1790-től 1914-ig

5.1. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig

5.1.1. A jakobinus mozgalom és a napóleoni háborúk

Nem sokkal a hatalomra kerülése után I. Ferencnek a francia nemzetgyűlés hadüzenetével kellett szembenéznie. A vármegyék vezetőrétege elégedetlen volt a háborúval és a vele járó terhekkel, ezt erősítették a Bécsből jövő intézkedések is, amelyek azt a látszatot keltették, hogy az udvar az abszolutisztikus irányításhoz igyekszik visszatérni. 1794-ben egy Habsburg-ellenes, de leginkább antifeudális reformok iránt elkötelezett szervezkedés bontakozott ki Martinovics Ignác vezetésével, amely rövid idő alatt több száz fős létszámmal rendelkezett. A mozgalmat és annak tagjait azonban leleplezték, vezetőik közül többet halálra ítéltek, sokakat letartóztattak. Többek között Kazinczy Ferencnél is megtalálták a szervezet kátéját, akit 1795-ben börtönbüntetésre ítéltek. 1800 augusztusában Munkács várába került, és ott raboskodott 1801. január 28-ig, miután királyi kegyelmet kapott. A vár a török háborúk után elvesztette stratégiai jelentőségét, 1782-től börtönként szolgált.[1] Az 1790-es évek újító törekvései a mozgalom felszámolásával valamelyest megtorpantak, a reformok iránt elkötelezettek érthető módon visszafogottabban álltak ezekhez a kérdésekhez.[2]

A franciákkal szembeni háború jelentős terheket rótt Magyarországra is. A hadseregnek folyamatos ellátásra volt szüksége, az adó és az újoncmegajánlás miatt I. Ferenc 1796-ban, valamint 1802–1812 között ötször is összehívta az országgyűlést. 1813-ban és 1815-ben a vármegyék az uralkodó által még a rendelettel – tehát törvénytelen módon – előírt újoncállítást is végrehajtották. Négyszer is összehívták a nemesi felkelést, amely elérte olykor a 40–50 ezer főt is. A császári-királyi hadsereg 63 gyalogezredből állt, ebből 15 gyalogezred a Magyar Királyság területéről szerveződött. Az Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyék által kiállított katonák a 39. számú Duka-gyalogezred részét képezték, állomáshelyük Buda volt. A nemesi felkelő hadsereg Csekonics-dandár szatmári lovasezredét Szatmár, Máramaros, Bereg, Ugocsa, Csanád vármegyék lovassága alkotta. Ung a zempléni lovasezredhez tartozott.[3] A napóleoni háborúk idején a koroná-

[1] *Tabódy József*: Munkács múltja és jelene Magyarország történetében. Budapest 1860. 82–84.
[2] *Gergely András*: Magyarország története a 19. században. Budapest 2005. 141–142.
[3] *Veress D. Csaba*: A Francia Császárság és a Habsburg Birodalom háborúja 1809-ben. In: A Napóleoni háborúk és a magyar nemesség. Veszprém 1992. 22–26.

zási jelvényeket az ország északkeleti részébe menekítették. A Helytartótanács 1805 novemberében értesítette Ung vármegyét a koronázási jelvények áthaladásának biztosításáról. Az ereklyék Ungvárra való érkezésük után a görögkatolikus püspökség székesegyházában, Bacsinszky András püspök szobájában éjszakáztak, ahol Splényi József és Perényi Lázár koronaőrök biztosították a felügyeletet. Bereg vármegye bandériuma Szerednyén vette át az ungiaktól a szállítmány feletti őrséget. December 10-én indultak el Szerednye irányába, a korona és kísérete az éjszakát Buttler gróf szerednyei kastélyában töltötte, másnap megérkeztek a munkácsi várba, ahol három hónapig őrizték a koronaékszereket. A háborús veszélyek elmúltával, ünnepélyes körülmények között indult útnak 1806. március 10-én a díszes menet az országjelvényekkel együtt visszafelé.[4] A nemesség Ungváron díszmagyarba öltözve fegyveresen és lóháton kísérte a koronaőröket egyik helységtől a másikig, a lakosság falvanként kivonult a korona fogadására.

1815 után huzamosabb ideig nem volt országgyűlés. A rendek meggyengülését mutatja, hogy a rendeleti kormányzás nagyrészt nem ütközött jelentős tiltakozásba.

1. kép *Emléktábla a Szent Korona őrzéséről a munkácsi várban*

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Munkácsi_vár, letöltés 2021. júl. 29.

[4] *Mészáros Károly*: Ungvár története a legrégebbi időktől máig. Pest 1861. 104.

5.1.2. A reformkori országgyűlések és a vármegyék

A magyar történelem egyik jelentős időszakaként tekinthetünk a 19. század első felére. A *Himnusz,* a *Szózat,* a *Nemzeti dal* is ekkor született meg, létrejött a Nemzeti Múzeum, megépült a Lánchíd, olyan jeles személyek léptek elő, mint Széchenyi, Kossuth, Kölcsey, Deák, Eötvös. A korszak legfontosabb kérdései a magyar nemzet és a polgári társadalom megteremtése körül összpontosultak. A „reform" kifejezés arra utal, hogy a változást törvényes keretek között kívánták megvalósítani, amelynek szükségességét a korszak második felében a kormányzat is elfogadta. Széchenyi 1825-ben szólalt fel és tette meg ajánlatát a Magyar Tudós Társaság létrehozására, amely ügy mellé többen is odaálltak, a nádor pártfogásával létre is hozták. Célja a magyar nyelv és a magyar nyelvű tudományosság előmozdítása volt, később ebből lett a Magyar Tudományos Akadémia. Többek között Perényi Zsigmond, Bereg megye alispánja, majd Ugocsa megye főispánja is az alapításától kezdve támogatta a Társaságot, 1835-től igazgatótanácsának tagja volt.

2. kép *Báró Perényi Zsigmond (1783–1849)*
(grafika, Barabás Miklós rajza a 19. századból)

Forrás: http://keptar.oszk.hu/, letöltés 2021. júl. 29.

3. kép *A Magyar Tudományos Akadémia alapítása – Holló Barnabás domborművének tervrajza, 1825. november 3.*

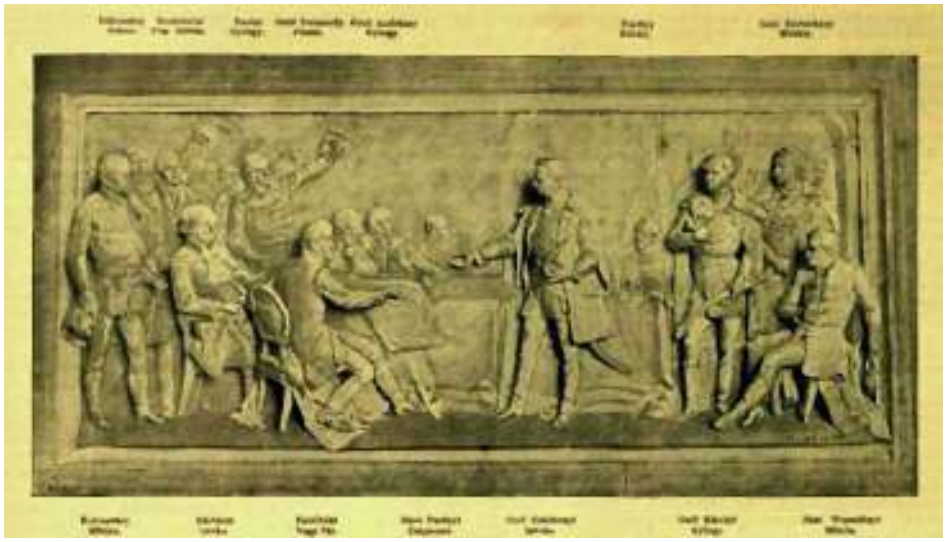

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1891. 38. évf. 39. sz.

II. Lipót megkoronázása előtt a nemzetközi helyzet a Habsburg uralkodó pozícióját javította, így a rendeknek kompromisszumot kellett kötniük az uralkodóval. Annyit sikerült elérni, hogy a felsőoktatásban a magyar rendkívüli tárgy legyen, de az udvari és hivatali ügyek továbbra is latin nyelven folytak A két protestáns egyház (református, evangélikus), majd a görögkeleti is közel egyenjogúvá vált a katolikussal, ugyanakkor a katolikus vallás megőrizte államvallás jellegét. Ezt követően már ezen, az ország északkeleti régiójában meghatározó vallások követői is betölthettek közhivatalt. Törvénybe foglalták Mária Terézia úrbéri és II. József a jobbágyok szabad költözését engedélyező rendeletét. Létrehoztak országos bizottságokat, hogy a fontos kérdésekben a diéták közötti időszakokban dolgozzanak ki törvényjavaslatokat a függőben maradt kérdésekről. Az uralkodó a királyi intézményt érintetlenül hagyva a nem nemesek helyzetének javulását és a rendiség erejének csökkentését várta el. A reformok iránt elkötelezett nemesek érdemi változást szerettek volna akkor is, ha azok az udvar vagy a rendek érdekei ellen voltak. A bizottságok több száz törvényjavaslatot dolgoztak ki, azonban azokat csak az 1825–1827-es országgyűlésen vették elő újra hivatalosan.

A politikai élet legjelentősebb színterei az országgyűlések és a vármegyei közgyűlések voltak. A vármegyei közgyűléseket az országgyűlésekhez képest sokkal gyakrabban, negyedévente vagy akár ennél többször is ösz-

szehívták. Az országgyűlések közötti időszakban a megyei közgyűlések így különös jelentőséggel bírtak nemcsak regionális, hanem országos viszonylatban is. A vármegyék sok esetben egymásnak is körlevelet írtak tájékoztatásul. Az udvar igyekezett a vármegyék között az ilyen jellegű kapcsolattartást korlátozni, amely miatt a megyék többször is ellenvetésüket fejezték ki. Az országgyűlések kétkamarásak voltak, alsó- és felsőtáblából (más néven alsó- és felsőházból) álltak. A két tábla jogilag nem különült el, ugyanakkor a gyakorlatban mégiscsak külön ülésezett. A felsőtáblán születési jogon a főúri családok felnőtt férfi tagjai, a zászlósurak, a főispánok, a katolikus egyház püspökei vehettek részt. A felsőtábla ülésein a nádor elnökölt. Az érdemi viták az alsóházban nem a rendes országos üléseken zajlottak, hanem a nem hivatalos kerületi üléseken. Négy kerület volt: a Dunántúli, a Dunáninneni, a Tiszáninneni és a Tiszántúli. Ung és Bereg a Tiszáninneni, míg Ugocsa és Máramaros vármegye a Tiszántúli kerülethez tartozott. Az alsótáblán a király által kijelölt személynök elnökölt. A köznemesek nem közvetlenül, hanem választott követ révén képviseltették magukat az országgyűléseken. A vármegyék által választott követek az alsótáblán vehettek részt. Ők nem a saját véleményüket képviselték szabadon, hanem az őket megválasztó megyék követutasításai alapján járhattak el.

1825-ben I. Ferenc császár az országgyűlés nyitóbeszédében hangsúlyozta a rendi alkotmány erősítését. Napirendre került az 1794-től függőben lévő rendszeres bizottsági munkálatok (operátumok) felülvizsgálata. Elsősorban az adómegajánlás ügyének tárgyalását tűzték ki célul. A rendek felhozták sérelmeiket, és a törvénytelenül elrendelt adók beszámítását követelték, emellett a háromévente megtartandó országgyűlések összehívását, a törvénytelenül elrendelt intézkedéseket végrehajtó királyi és megyei tisztviselők perbe fogását, a vármegyék egymás közötti kapcsolattartásának szabadságát. Az addig benyújtott adókat nem számolták be, de az 1825-ig keletkezett hátralékot elengedték, így is sikerült a hadiadót kétszeresére növelnie az udvarnak. Az adóteher területileg arányosabb elosztására a népesség összeírását rendelték el. A kezdeményezést a kereskedelmi és vámügyek tárgyalásáról elutasították, ekkor még nem értek el eredményt a magyar nyelvről és nemzetiségről szóló törvényjavaslattal, a törvények magyar nyelven való alkotásának követelésével sem.

Az idő ekkor kevés volt a rendszeres munkálatok tárgyalására, ezért 1828 és 1830 között újabb bizottságokat neveztek ki a javaslatok felülvizsgálatára, erre a célra egy 81 tagú központi választmányt alakítottak. Ekkor az albizottsági tagolódás valamelyest módosult, mivel a sérelmi ügyek helyét a nemesi felkelés és a bandérium kérdését vizsgáló bizottság vál-

totta fel. Ennek az albizottságnak az élén Fáy Barnabás udvari tanácsos, Ung vármegye főispánja állt. A tagjai között ott volt Wenkheim József aradi főispán, Orczy Lőrinc csongrádi főispán, Frim János egri kanonok, valamint Perényi Zsigmond is. 1831–1832-ben a vármegyék kérésére kinyomtatott bizottsági munkálatok a vármegyei közgyűlések elé kerültek. A megyék között Bereg és Ugocsa számított a konzervatívnak, Ung liberálisabb, míg Máramaros az ingadozók közé volt sorolható.[5]

1830-ban Európában számos helyen forradalmi hullám söpört végig. Vörösmarty *Zalán futása* című történelmi eposza a magyar irodalomban a romantika korszakának kezdetét jelenti. 1830 januárjában jelent meg Széchenyi *Hitel* című műve, melyet követett a *Világ* és a *Stádium*. Wesselényi Miklós *Balítéletekről* című munkája még a *Hitel* előtt megszületett, de csak 1834-ben jutott el Magyarországra. Az abszolutizmussal szemben megőrizendőnek vélte a rendi jellegű alkotmányos fórumokat, ezek között is elsősorban a vármegyét, amelyet fejlesztve a polgári jellegű intézményrendszer alapjának képzelt el.

A lengyel nemesek vezette 1830-as felkelés jelentős szimpátiát váltott ki Magyarországon, különösen az északkeleti vármegyékben. Bécs azonban Szentpétervár segítségére sietett. A felkelés leverése után pedig lengyel menekültek sokasága talált menedéket Magyarországon. A politikai viták alakulását nagymértékben befolyásolta az ország határainál megjelenő kolerajárvány. Az 1831 októberére tervezett országgyűlést több mint egy évvel elhalasztották. A vármegyék 1831 elejétől 1832 őszéig munkabizottságokban, majd a közgyűléseken vitatták meg az 1828–1830 között kidolgozott rendszeres bizottsági munkálatokat. Vidékünkön a kitört kolerajárvány kezelése ezeket nagymértékben hátráltatta. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a vármegyék mind más módon kívánták orvosolni a problémákat, illetve különböző javaslatokat tettek, amelyek nehezítették ezek országos szinten való egyeztetését. Ennek köszönhetően azonban egy új látásmóddal rendelkező politikai csoport lépett elő. A munkálatokkal elégedetlenek a megyei közgyűléseken igyekeztek minél több reformbarát követutasítást elfogadtatni.

A vármegyei követválasztás és az utasítást megszavazó vármegyei közgyűlés nem egyszerre történt, így voltak ellentmondások a személyek és az utasítások között. A követeket megyéjük akár az országgyűlés közben is visszahívhatta. Füzesséry Gábor beregi követ – akit a kormány lefizetett emberének tartottak – 1833-ban verekedésbe keveredett Tisza Lajos bihari alispánnal. Az ügy országos botránnyá alakult. A beregi követek-

[5] *Barta István*: A fiatal Kossuth. Budapest 1966. 173.

ről megdorgáló utasítást is felolvastak. Ezt követően Füzesséryt Komlóssy követtársával együtt visszahívták, az országgyűlési ifjak még gúnyverset is írtak róla. Vay Ábrahám, Bereg megye főispáni helytartója nem igazán kedvelte az újonnan megválasztott követeket (Pogány József vármegyei főjegyző és Eötvös Tamás másodalispán). Füzesséry is megtett mindent annak érdekében, hogy a kiküldött követeket visszahívathassa. Vay mint máramarosi főispán kikényszerítette a megyétől utasításban, hogy a sókereskedelem ügyében a kamarai bíróság járjon el, az olcsóbb sóval élőket pedig mint tolvajokat büntessék. Ez azonban rendkívül nagy visszatetszést keltett az országgyűlésen, ugyanis Máramaros még az 1825-ös országgyűlésen ugyanebben a tárgyban enyhítő javaslatot terjesztett fel.

Bár az alsótábla üléseiről 1790-től már rendszeresen megjelent napló, és 1840-től a főrendi tábla naplója is tájékoztatásul szolgált, a hírlapok hosszú ideig mégsem tudósíthattak ezekről. Ezt a hiányt igyekezett pótolni Kossuth Lajos az *Országgyűlési Tudósítások*kal, amely kézzel írt, cenzúrázatlan lap volt. Megjelenése komoly nehézségekbe ütközött, érvényesült az a rendi, feudális álláspont, amelyet a beregi követek korábban a következőképen fogalmaztak meg: „ha nyolcszáz esztendők lefolyta alatt ősi alkotmányunk újságok nélkül fennmaradhatott, akkor most is megleszünk nélkülük, hiszen a nemzet ilyesmire még megérve nincsen”.[6] A titkosrendőrség végül lefoglalta az illegális kősajtót, ugyanezt tették Wesselényi báró nyomdájával is, aki az 1834-es erdélyi országgyűlésen próbálkozott hasonlóval. A *Jelenkor* bő kivonatokban közölte Kossuth tudósításait az országgyűlés alsótáblai tárgyalásairól. Ezt a cenzúrázatlan országgyűlési hírlap megjelenésén vitázó országgyűlési követek közül többen is kifogásolták, sőt két beregi követ panaszt is tett a nádornál beszédeik „kiforgatása” miatt.[7] Perényi Zsigmond a legfőbb bírósági szervezetként működő Királyi Kúria részét képező Hétszemélyes Tábla tagjaként részt vett Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos perének fellebbviteli tárgyalásában. Wesselényi tárgyalásában a felmentésére, Kossuth perében pedig a legenyhébb büntetésre szavazott. Kossuthot a Királyi Tábla háromévi börtönbüntetésre ítélte, a Hétszemélyes Tábla ezt négy évre szigorította.[8]

1832 decemberében Pozsonyban az országgyűlésen elsőként az úrbéri operátumok tárgyalását kezdték meg. A kormányzat a földesúri terhe-

[6] Pesti Hírlap, 1944. március. 66. évf. 63. sz.
[7] *Kölcsey Ferenc*: Országgyűlési napló. Szerk. Völgyesi Orsolya. Budapest 2000. 329.
[8] Magyarország története 1790–1848. Főszerk. Mérei Gyula. Budapest 1980. I. 765.

ket kívánta enyhíteni, a rendek elsősorban polgári kedvezményeket kívántak. A vármegyék a kereskedelmi operátum tárgyalását szerették volna elérni. Az alsótábla elfogadta a jobbágytelkek használatának szabad adásvételét. A kérdést illetően megoszlott a vármegyék hozzáállása, Ugocsa és Máramaros mellette, míg Bereg ellene volt. A jobbágytelkek örökös kiválthatóságára Ung és Ugocsa igennel, míg Bereg és Máramaros nemmel szavazott. Noha ez a kérdés pár éve még igencsak erős tiltakozást váltott ki, 1833-ban már 22 vármegye állt mellette. Az úri szék teljes eltörlésére csak öt vármegye, az északkeleti vármegyék közül egyedül Szatmár szavazott. Az úri szék kérdésében Bereg és Máramaros is annak megtartására voksoltak. Az úrbéri perek fellebbviteli bíróságát Ung és Ugocsa a Helytartótanács fennhatósága alá kívánta helyezni a Királyi Kúriával szemben.[9]

Ezzel párhuzamosan megkezdődött az elsődleges sérelmek, elsősorban a magyar nyelv ügyének, Magyarország és Erdély uniójának, valamint Partium visszacsatolásának tárgyalása. Az alsótábla az állami élet teljes áttérését kívánta a magyar nyelv használatára. 1832 decemberében elfogadták Komlóssy, a Bereg megyei követ javaslatára, hogy az alsótábla naplóját ezentúl csak magyar nyelven vezessék.[10] A magyar nyelv védelmében igencsak egyöntetűen kiálltak a vármegyék. A főrendek közül többen a latin nyelv mellett szólaltak fel. Végeredményként 1844. november 13-án V. Ferdinánd meghajolt a reformerek és a magyar nemzet követelése előtt, szentesítette a II. törvénycikket, ezzel hivatalossá vált a magyar nyelv. A törvény megszületését joggal nevezhetjük a reformkor egyik legnagyobb győzelmének.[11]

Vámok ügyében Lónyay Menyhért, Bereg megye követe a védvám mellett foglalt állást. Úgy érvelt, hogy Anglia is a védvámrendszernek köszönheti nagyságát. Az európai államok ekkor pont ezzel igyekeztek kitörni Anglia szorításából. A kritika elsősorban a védvámot a hazai ipart hátrányba hozó jellege miatt érte. Lónyay szerint két megoldás volt lehetséges: a vám meghatározása legyen az országgyűlésé, de ennek eredménye csak egy újabb visszadobott javaslat lehet, a másik lehetőség az egyezkedés, vámszövetség Ausztriával.

A vallási egyenlőtlenségek megszüntetését célzó alsóházi felirati javaslatokat többnyire katolikus követek képviselték, a főrendiház azonban többször is visszautasította azt. A feszültség a vegyes házasságok ügyében

[9] Országgyűlési tudósítások 1833. augusztus – 1834. március. In: Kossuth Lajos összes munkái 2. Budapest 1949. 366.
[10] Országgyűlési tudósítások 1832. december 17. – 1833. augusztus 4. In: Kossuth Lajos összes munkái 1. Budapest 1948. 28.
[11] 1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről, https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84400002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27, letöltés 2021. okt. 7.

merült fel leginkább. A katolikus egyház reverzálisok függvényévé tette annak megáldását, vagyis feltételül szabta, hogy az összeházasulandó felek szavatolják, hogy gyermekeik katolikusok lesznek, holott a hazai jogforrások erről másként rendelkeztek. Többen már az egyházi javak szekularizációját vetették fel, Bereg megye azt a merész javaslatot ajánlotta, hogy a Magyar Katolikus Egyház függetlenedjen Rómától.[12] 1834 augusztusában a protestánsok a tizedváltság fizetése alóli felmentést döntötték el az alsótáblán, Bereg ez ellen foglalt állást.

A jobbágyi szolgáltatásokról szóló törvénycikk foglalkozott a kilenced kérdésével. Ebben az országos bizottság lehetőséget kívánt adni arra, hogy a jobbágy és a földesúr között egyezkedés útján a törvényhatóság közreműködésével a kilenced természetbeni kiszolgáltatását évi gabonaátalány fizetésével cserélhessék fel. Bereg vármegye az országos bizottság javaslatával hasonló véleményen volt. Ung vármegye a robotszolgáltatásra történő átváltást támogatta.[13] Az úrbér után a jogügyi operátum és a bírósági rendszer rendezésével foglalkozó polgári törvénykönyv került a napirendre. A rendi büntetőjogi szankciórendszer átalakításának két alapvető pontja a halálbüntetés és a testi büntetések visszaszorítása, megszüntetése volt. A vármegyei nemesség legtöbb reformterve a büntetési rendszeren belül a testi és megszégyenítő büntetéseket érintette. Kilenc megyében javasolták, hogy a végrehajtásról zárják ki a közönséget, de csak Nyitra, Bereg és Ung hajtotta ezt végre 1844-ig, a többiben a régi gyakorlat mellett maradtak.[14]

A reformkori országgyűléseken vidékünkről számos jeles személyiség vett részt, akár mint vármegyei követ, akár mint főrendiházi tag. Perényi Zsigmond mellett Bernáth Zsigmond nevét emelhetjük ki elsősorban, aki több országgyűlésen is követ volt Ung vármegyéből. Már az 1811-es diétán is részt vett a távollévők követeként. Az 1825–1827-es országgyűlésen mint a vármegye főszolgabírája lett követ, már ekkor az ellenzék soraiban található. Tehetségét és felkészültségét, amit jogi végzettsége és királyi táblai jegyzősége is alátámasztott, a kormányzat is elismerte. Számos bizottságban és küldöttségben vett részt, több közérdekű törvénycikk szerkesztése az ő tollából származik. Az 1848-as változások következtében főispánná nevezték ki, de a pesti nemzetgyűlésen a főrendi táblán nem

[12] *Rada János:* A „kultúrharc" értelmezési lehetőségei a 19. századi magyar történelemben. In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis, Sectio Philosophica, 2019. 130.
[13] *Völgyesi Orsolya*: Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832 – Közlemények Békés megye és környéke történetéből 9. Gyula 2002. 71.
[14] *Bató Szilvia*: Közvélemény és büntetőjog a reformkori Magyarországon. Aetas (2001) 194.

foglalta el helyét. Kölcsey, akivel együtt kerületi jegyzőnek választották, azt jegyezte meg róla, hogy „jószivű és elmés, de makacs és különcz; sem nem vezet, sem nem vezettethetik”.[15]

4. kép *Bernáth Zsigmond (1790–1882), Ung vármegye főispánja, Ung vármegyei főszolgabíró, országgyűlési követ és képviselő, 1865-ben az Országgyűlés korelnöke, Mikszáth Kálmán Különös házasság című regényének egyik szereplője*

Forrás: http://bernathfalvi.hu/csaladtagok.html, letöltés 2021. júl. 29.

Az országgyűlési követek jelentős része az utolsó rendi országgyűlésen 1847–1848 között ellenzéki utasítással vett részt. Lónyay Menyhért Bereg megyei követ, aki az áprilisi törvények kidolgozásában is részt vett, tekintélyes családból származott, felmenői magas tisztségeket töltöttek be. Őt már 1843-ban követté választották, majd 1847-ben újra, 1849-ben pénzügyi államtitkárrá nevezték ki.[16] Bereg megye másik követe, Szintay János megyei főügyész volt. Ugocsa vármegye követei Egry János első alispán és Új-

[15] *Ballagi Géza:* A nemzeti államalkotás kora (1815–1847). Budapest 1897. 169.
[16] *Solymosi J.*: Forradalmi átalakulás Északkelet-Magyarországon 1848-ban i. m. 96.

helyi Sándor táblabíró voltak. Máramaros vármegyét Asztalos Pál megyei főszolgabíró és Mán József megyei főszolgabíró képviselték. Ung vármegye követei Bernáth Zsigmond megyei táblabíró és ifj. Tabódy Pál voltak, utóbbit sorolhatjuk egyedül a konzervatív oldalra a megyei követek közül.[17]

5.1.3. Népesség

Az 1787-es népszámlálás után ugyan több alkalommal is voltak népösszeírások, azonban 1870-ig nem volt teljes körű népszámlálás az országban. 1846-ra a hivatalos statisztika 14 millió 360 ezerre tette az ország lakosságát, Fényes Elek 13 millió körülire becsülte. Ez alapján Bereg megye lakossága 125 962 fő, Máramarosé 176 615 fő, Ugocsáé 50 262 fő, Ungé 115 997 fő volt.[18] Az ország lakosságának területi eloszlása igencsak egyenlőtlen volt. Máramaros vármegyében 16 fő élt egy négyzetkilométeren, az ország nyugati felében pedig 55–57 fő, az országos átlag 43 fő/km^2 körül alakult. Vidékünk lakosságszámának gyarapodása a 19. század első felében 10–20%-os növekedést mutatott.[19] Thirring Gusztáv adatai alapján Beregszász 1830-ban 3 184 fővel rendelkezett, míg 1857-ben már 3 801 fővel, Ungvár 6 631 főről 8 537 főre gyarapodott, Munkács pedig ugyanebben az időszakban 4 001 főről 7 385 főre.[20]

1. táblázat *A vallási megoszlás vidékünkön Fényes Elek statisztikai adatai szerint*

Vármegye	Görögkatolikus (fő)	Római katolikus (fő)	Református (fő)	Evangélikus (fő)	Zsidó (fő)
Bereg	71 869	9 138	38 958	615	5 382
Ung	64 640	24 121	19 380	319	7 495
Ugocsa	32 476	4 241	11 163	21	2 093
Máramaros	147 997	11 617	7 287	95	9 619

Szerkesztette: Dancs György. Forrás: *Fényes E.:* Magyarország leírása i. m. 34–36.

[17] *Solymosi J.*: Forradalmi átalakulás Északkelet-Magyarországon 1848-ban i. m. 91–92.
[18] *Fényes Elek*: Magyarország leírása. 1. rész. Pest 1847. 20–23.
[19] *Gergely A.*: Magyarország története a 19. században. i. m. 59.
[20] *Thirring Gusztáv:* Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. H. n. 1911. 485.

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyéhez 446 218 fő tartozott, amely 462 paróchiával rendelkezett, melyekben 424 paróchus szolgált. A helvét, vagyis a református vallásúak a Tiszántúli Egyházkerülethez tartoztak, amely ekkor a visszakerült erdélyi területekkel kiegészülve a legnagyobb kerületet alkotta 779 659 fővel.[21]

Magyarország Európa országai között az egyik legszínesebb etnikai képpel rendelkezett. Az ország területén élő etnikumok között 7 nagy nemzetiséget és 11 kisebb népcsoportot tartottak számon. A nagyobb nemzetiségek között a rutén (vagyis ruszin) volt a legkisebb, viszont vidékünkön a legjelentősebb. Országos szinten 440 ezer ruszin volt, ami az ország lakosságának 3,5%-át jelentette. Bereg, Ung, Máramaros vármegyében többségben voltak, de Ugocsában is jelentős számban éltek. Máramaros vármegyében kb. egyharmadát érte el a román nemzetiségűek aránya. Az itt élő lakosság jelentős része (elsősorban rutén és román) görög rítusú katolikus volt. A magyar etnikumú lakosok elsősorban a helvét (református) protestáns és a római katolikus egyház hívei voltak. Ezekben a megyékben az országos átlagnál (2% körül) magasabb arányban éltek izraeliták (4,3%–6,4%).[22] Bereg és Ung vármegyék zsidóságának nagy része haszidokból állt. Ebben az időben a helyi zsidók között alig volt jele a kulturális alkalmazkodásnak.[23]

A nemességnek az északkeleti peremterületeken, ahol a török uralom nem volt jelen jóval jelentősebb volt az aránya, Máramaros 1847-ben Fényes Elek szerint 26300 fő nemest számlált, amellyel Borsod, Szatmár, Veszprém, Pozsony és Zala megye után következett.[24] A 18. század végén a kancelláriai összesítés alapján az úrbéres népesség Bereg vármegyében 6264, Máramarosban 8466, Ugocsában 2450, Ungban 5195 fő volt.[25] Az 1787-es népszámlálás adatai szerint egy átlagos háztartásban 5,28 fő lakott, ez a 1800-as évek derekán már 6 fő körül volt. A lakosság jelentős része a Tiszántúl északi és a Felvidék keleti megyéiben egyszerű, úgynevezett nukleáris családban élt, amely szülőkből és nem házas gyermekeikből állt.

[21] *Thirring G.:* Városaink népességének alakulása i. m. 43.
[22] *Varga László:* Zsidó bevándorlás Magyarországon. Századok 126. (1992) 1.sz. 67.
[23] *Michael K. Silber*: A zsidók társadalmi befogadása Magyarországon a reformkorban. Századok 126. (1992) 1.sz. 139.
[24] *Wenzel Gusztáv*: Kritikai fejtegetések Máramaros vármegye történetéhez. Pest 1857. 58.
[25] *Fónagy Zoltán:* A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Századok 133. (1999) 6. sz. 1149.

1. ábra *Ruszin parasztpár a 19. század elején*

Forrás: https://mek.oszk.hu/03200/03292/html/, letöltés 2021. júl. 29.

5.1.4. Egészségügy és kolerajárvány

A 19. század első felében vidékünket számos járvány és természeti katasztrófa sújtotta. 1792-ben szifilisz-, 1793-ban vérhas-, 1795-ben skorbutjárvány ütötte fel a fejét, 1815–1819 között fagykárok, hosszan tartó esőzések, 1817-ben éhínség, 1829-ben marhavész, ezután árvizek és hosszan tartó aszályos időszak következett. A legjelentősebb veszteségeket a kolerajárvány okozta, amely 1831-ben először veszélyeztette vidékünket, de 1835–1837 között is dühöngött.

A Magyar Királyi Helytartótanács rendelkezett a szegények és egyedülálló idősek gondozásáról, amely intézkedés a közegészségügyi ellátás kezdetét jelentette. A magyar egészségügy rendszerét a 19. század első felében a Mária Terézia által 1770-ben kiadott alaprendelkezés, vagyis a *Generale Normativum* határozta meg. Bevezették, hogy vármegyénként összeírják az egészségügyben dolgozókat, ami rendszeressé vált 1848-ig. 1786-tól működött az országos főorvosi hivatal, amelyet az 1831-es kolerajárvány idején Lenhossék Mihály töltött be.

A 18. század végén Beregszászban már volt ispotály, amelyet gróf Schönborn Anselm Ferenc felesége építtetett újjá 1756-ban, de az a század végére ismét rendkívül rossz állapotba került. Rendszerint pár idős, magára

maradt személy lakott benne, akik ezért cserébe kötelesek voltak az intézményt takarítani. Ekkor a római katolikus egyházközség gondozására volt bízva. Munkácson is volt egy ispotály, amely szintén rossz körülmények között működött, sőt 1771-ben meg is szűnt a feljegyzések szerint. 1786-ban a munkácsi zsidó lakosok építettek a Latorca partján egy ispotályt.[26] A 18. század végén országos szinten elég nagy eltérések figyelhetők meg, pl. Ung vármegyében csak egy másodosztályú seborvost tartanak számon.[27] Vidékünk az orvosokkal és intézményekkel nem igazán jól ellátott területekhez tartozott, főként Árva, Liptó, Máramaros, Ung és Ugocsa vármegyéket jellemezték így. Máramaros vármegyében két főorvos és egy kamarai orvos tevékenykedett, nem volt orvosdoktor, sebészek közül öt járási és kilenc kamarai seborvosként dolgozott, illetve négy gyakorló sebész működött.[28]

Kolozsvári Sámuel lett Bereg megye első főorvosa 1787-ben, aki a Nagyszombati Egyetemen végzett 1776–1777-ben. Ebben az időszakban a borbélyok mellett már seborvosok is elkezdtek tevékenykedni.[29] Az 1780-as években Beregszászban és Munkácson is járt Wezza Gábor országos főorvos, aki a járványoknak egyik gyakori helyszíneként vizsgálta meg a vidéket, s megdicsérte az itt lévő kórházakat.[30] Az 1795-ös skorbutjárvány megakadályozására Sebők Sándor Bécsben végzett orvos Váriból küldött utasításokat. Ez pedig mutatja a hatósági orvosi intézkedések megjelenését a vármegyében már a 18. század végén. Az orvosi hivatali réteg kialakulása és fejlődése mellett azonban sokáig foghúzók, sérv- és kőmetszők, hályogszúrók, gyógyszerárusok is működtek. 1811-ben királyi rendelet ugyan megtiltotta a tevékenységüket, de még a század végén is találhatunk ezekre példát vidékünkön.

A gyógyszerügyet a 18. század végén rendezték. Kötelező lett az országos gyógyszerkönyv és az árszabások alkalmazása, a használható növények, ásványok, állatok leírása, a nép körében végzett felvilágosító tevékenység. Munkácson már a 18. század közepén nyíltak gyógyszertárak (1722-től *Korona,* 1753-tól a *Megváltóhoz* nevű patika működött). Az első beregszászi gyógyszertárat Lopóczy György alapította 1813-ban. Megvette a máramarosszigeti HÁK gyógyszertárat, teljes bútorzatával és felsze-

[26] *Benda Mária – Fedinecz Sándor – Kállai Gyuláné Polónyi Margit*: Bereg megye egészségügyének története. Kézirat. Kárpátalja Területi Állami Levéltár könyvtári állománya. 3.
[27] *Simon Katalin*: Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848. Budapest 2013. 171.
[28] *Bugát Pál – Flór Ferenc*: Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re. H. n. 1840. 51–52.
[29] *Benda M. – Fedinecz S. – Kállai Gy. P. M.*: Bereg megye egészségügyének története. i. m. 5–6.
[30] *Daday András:* Magyarország kórházai 1848-ban. Orvostörténeti Közlemények 29. (1963) 190.

relésével Beregszászba szállíttatta, azonban ez nemsokára csődbe ment. 1816-ban Tájnel Teofil kapott engedélyt gyógyszertár létrehozására. A város saját költségén vette a telket és építtette fel a gyógyszertárat. Tájnel 25 évig vezette azt, 1841-ben adta el a Tiszaújlakról Beregszászba jött Royko Sámuelnek.[31] 1801–1850 között összesen 33 orvos és 10 gyógyszerész működött Bereg vármegyében.

A kolerajárvány elleni védekezés más korábbi járványok, elsősorban a pestis tapasztalataira épült. A legfontosabb motívuma, hogy egyik területről a másikra történő mozgást korlátozták, fizikai kordonokat, zárvonalak hoztak létre, illetve a megbetegedetteket elzárták az egészségesektől, valamint a közlekedő személyek feltartóztatására úgynevezett veszteglő intézeteket hoztak létre.

A Helytartótanács már 1830 végén fontos intézkedéseket tett a járvány átterjedésének megakadályozására a galíciai határszélen. 1830. december 21-én a vármegyéknek kiküldték a 34092/1830 számú királyi rendeletet, amely ismertette a védekezés alapvető rendszabályait.[32] A tájékoztató és utasító rendeleteket Lenhossék Mihály országos főorvos javaslatára dolgozták ki. Az 1830. december 22-én kiadott rendelet értelmében felállították az egészségre ügyelő kiküldöttséget.[33] A határ Galícia felőli lezárása 1830. december 28-án történt meg. A helyzet hatékony kezelése érdekében 1831. január 3-án a Trencséntől Brassóig terjedő határszakaszra két királyi biztost neveztek ki, akiknek a rendelkezések foganatosítása és ellenőrzése volt a feladata. A Trencséntől Ung vármegyéig terjedő határszélre gróf Majláth Antal, a Bereg megyétől Brassóig terjedő részre pedig báró Perényi Zsigmond került királyi biztosként. A Galícia felől jövő híradások szerint már 1830 decemberében jelentkezett a kór az Oroszországgal határos területeken.[34] 1831. február 8-án már közvetlen járványveszélyről tudósítottak.[35] A fizikai határzár a katonaság bevonásával valósult meg. Bereg megyében 1831. február 12-én Piringen hadnagy parancsnoksága alatt 31 gyalogos katonát küldtek ki a határszélre. Közülük egy káplárt 15 legénnyel Verbiáson, egy másikat öt legénnyel a Beszkiden, ugyanennyien tartózkodottak Timsoron és Bilaszlovicán. A feladatuk a rend fenntartása, a határzárak felügyelete volt.[36]

[31] *Benda M. – Fedinecz S. – Kállai Gy. P. M.*: Bereg megye egészségügyének története i. m. 20.
[32] *Gecsei Lajos:* Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. Békéscsaba 1985. 12.
[33] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), P 538, 18. csomó, 42. tétel. 18. lap.
[34] KTÁL, F. 10, op. 2, od. zb. 1390, ark. 5.
[35] KTÁL, F. 10, op. 2, od. zb. 1391, ark. 15.
[36] *Lehoczky Tivadar*: Beregvármegye monographiája. II. köt. Ungvár 1881.169.

2. ábra *Kolera elleni veszteglő intézet rajza*

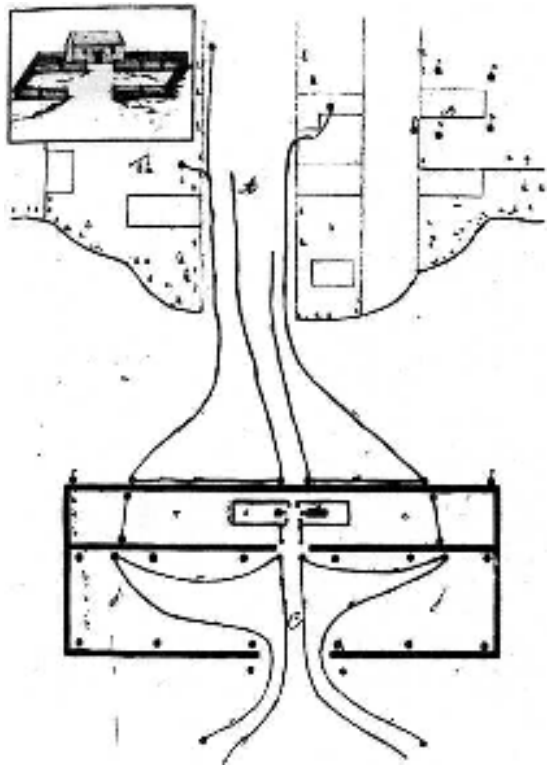

Forrás: http://mek.oszk.hu/01900/01903/html/index1879.html, letöltés 2021. júl. 29.

A kolerajárvány kitörésekor több orvos is tevékenykedett Bereg vármegye területén, akiknek fontos szerepük volt a járvány elleni küzdelemben. A vármegye főorvosa Sztankó János volt. Sztankó a Pesti Királyi Tudományegyetem orvosi karán szerzett diplomát 1808-ban, 1831-ben lett Bereg vármegyei tiszti főorvos. Marton Pál seborvos 1831-ben Bilkén szolgált „chirurgusként". Valencsik Márton sebész szintén érdemeket szerzett a kolerajárvány idején. Őt tartják az elsőnek, aki felboncolt egy kolerában elhunyt személyt Beregszász–Végardóban. Cserszky Antal (1779– 1834) orvosdoktor, sebész a Bécsi Egyetemen szerzett orvosi diplomát. Volt Bereg vármegye tiszti főorvosa, több vármegye táblabírája, 1811-től a szentpétervári orvosi és seborvosi akadémia levelező tagja.[37] A Perényi Zsigmond királyi biztos mellé kirendelt orvos Bugát Pál volt, aki

[37] Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyiek névtára. Szerk. Benda Mária – Fedinecz Sándor – Kállai Gyuláné Polónyi Margit. Budapest–Beregszász 1996. 2–3.

az ország első hivatalosan kolerában elhunyt áldozatát vizsgálta meg Tiszaújlakon 1831. június 13-án. Bugát Perényi Zsigmond mellett dolgozott, és követte őt Máramarosszigetre is. A járványveszély kezdetén a vármegye vezetése a megyében lévő főorvost és az öt seborvost kevésnek látta. Ezt fokozta, hogy a felvidéki járásban lakók között igencsak rossz megítélése volt az orvosoknak, s az utasításoknak megfelelő gyógyszereket nem szívesen fogadták el. A Galíciával határos északi részre két seborvost, a déli részre egy seborvost láttak szükségesnek. Cserszky Antal Munkácsot és a hozzá közel álló helységeket látta el, Sztankó János a déli területeket.[38]

Miután Galíciát teljesen elzárták Bereg vármegyétől, Verbiáson a két terület közötti elválasztó házat és a tisztításra ügyelő intézetet hoztak létre. 1831. március 30-án a veszély megszűnéséről tájékoztatták a Galícia határán felállított katonai őrvonalat. A járvány aztán júniusban hirtelen újra felütötte a fejét. Az országot körzetekre osztották, élükre egy-egy királyi biztost jelöltek ki. Az Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyéket összefogó körzet királyi biztosa Perényi Zsigmond lett, központja Nagybánya és Szatmárnémeti volt. Ung és Bereg vármegyék alkottak egy királyi biztosi körzetet, élén Szerencsy Istvánnal. A galíciai átterjedés miatt ezeket a vármegyéket, közülük is elsősorban Máramarost illették vádakkal mint a járvány fő terjesztőjét.

A június 13-án bekövetkezett tiszaújlaki első hivatalos kolerás haláleset után Váriban és Csetfalván is diagnosztizáltak fertőzötteket, július 4-én a betegség már elérte Beregszászt. 1831. július 8-án Szolyváról Lónyay János, Bereg vármegye első alispánja Beregszász város egyházi elöljáróinak kiadott rendelkezésében a lakosság összegyűlését is megtiltotta, így az istentiszteleti alkalmak megtartását is korlátozták. A felvidéki járásban a magyarul nem beszélő ruszin lakosság körében fontos szerep jutott a görögkatolikus egyháznak, ugyanis a rendeleteket és utasításokat orosz nyelvre fordítva, rajtuk keresztül tájékoztatták a lakosságot.

Magyarországon a járvány északkeletről délnyugati irányban terjedt. Elsőként az országban Ugocsában jelentkezett hivatalosan a betegség 1831. június 13-án, ezután Szatmárban és Szabolcsban (június 23.), majd Borsod (június 24.), Zemplén (június 26.), Sáros (június 28.), Bereg (július 1.), Ung (július 3.) következett. Máramarosban Ugocsához képest négy héttel később, július 6-án jelentették a járvány kitörését. Bereg vármegyében 87, Ung vármegyében 91, Máramarosban 79, Ugocsában 19, Szatmárban 51

[38] KTÁL, F. 10, op. 2, od. zb. 1390, ark. 31–32.

helység volt a járvány által érintett. A megbetegedettek összlétszáma a helytartótanácsi jelentések alapján az ország teljes területére 538 339 fő volt, ebből Beregben 1 301 fő, Ungban 4 670 fő, Máramarosban 1 328 fő, Ugocsában 170 fő, Szatmárban 1 838 fő.[39] A kolerában elhunytak összlétszáma a jelentések alapján 238 641 fő, ebből Bereg vesztesége 680, Ungé 1 877, Máramarosé 468 fő, Ugocsáé 110 fő, Szatmáré 866 fő. A kolerajárvány ideje alatt a lakosság arányszámaihoz képest a legmagasabb betegszámokkal rendelkező községek között Bereg vármegyében Nagylucska szerepelt: az 1 676 lelkes településen 225 fő betegedett meg, közülük 87-en hunytak el. Ung vármegyében Osztró községben 290 főből 106 betegedett meg, 49 fő hunyt el. Máramarosban Keselymezőn betegedtek meg a vármegyéből a legtöbben: 1 170 lakosból 465 megbetegedett, 82 fő hunyt el.[40]

A kolerával megfertőződöttek 44%-a hunyt el, ilyen arányok tapasztalhatók Európa más területein is. Ugocsa vármegye 64,7%-os aránya igencsak magasnak mondható, míg Szatmár 42,8%, Máramaros 35,3%, Bereg 52,2% és Ung 47,9%-os halálozási aránya az országos átlag közelében maradt.

Vidékünk kolerás megbetegedéseinek a száma az országos fertőzések csupán 1,7%-a, a kolerában elhunytaké 1,6%-a. A halálozási arányok a térségben az országos átlag alatt maradtak. Bár a terület demográfiai képére jelentős negatív hatást gyakorolt, az északkeleti országrészben sokkal enyhébb lefolyása volt a járványnak az ország többi területéhez képest.

5.1.5. Gazdaság

Magyarország a 19. század első felében hagyományos gazdálkodást folytató ország volt. A mezőgazdaság elsősorban a gabonatermelésre berendezkedett földművelésből és legeltető állattartásból állt. A 18. században a mezőgazdasági tevékenységet folytatók a lakosság 93–94%-át tették ki, de ez az arány a 19. század közepén is közel 90% volt. Magyarország a birodalom gazdasági szerkezetében elsősorban az élelmiszer-ellátó szerepet töltötte be. Az ipar terén a Királyság jelentős lemaradásban volt, az északkeleti vármegyék pedig még az országos viszonyokhoz képest is. A birodalom önellátása mellett a gazdaságpolitikában az állami bevételek növelése, az örökös tartományok élelmiszer- és nyersanyagellátásának biztosítása és az iparának a védelme volt a legfőbb cél. Ennek egyik

[39] *Linzbauer Xavér Ferenc*: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae. Tomus III, Sectio IV., 489.
[40] *Rigler Gusztáv:* A koleráról. Előadás az EME szakosztályának 1914. november 14-én tartott ülésén. In: Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályából. 39. évf., 36. köt. 4. füzet. 1914. 265.

fontos eszköze a vámpolitika volt. Bár a birodalmi tartományok a magyar mezőgazdasági termékek biztos piacát jelentették, a kereskedelmi politika hátrányosan érintette Magyarországot, mivel az iparcikkek és a mezőgazdasági termékek cseréjében az előbbi került előnyösebb helyzetbe. A birodalmi gazdaságpolitikával szemben a liberális nemesi ellenzék a rendszeres bizottsági munkálatok alapjain egy átfogó koncepciót dolgozott ki az 1840-es években, melyben az iparosítás elősegítése volt a fő cél.

A gabonatermesztés átlaghozamai nagyon változóak voltak országszerte. Bereg vármegyében az átlagos terméshozam a 19. század derekán 5 pozsonyi mérő (pm)[41] búza és 4,5 pm rozs körül mozgott. Az országos átlag kataszteri holdanként az ötszörös terméshozam és a 13 pm terméshozam felé mutatott. A magashegységi vármegyékben, mint pl. Máramaros, sokkal kedvezőtlenebb volt a mezőgazdasági termelés, mint az alacsonyabban fekvő hegyvidékkel övezett Ugocsa, Bereg és Ung vármegyékben.[42] A legtöbb vármegye nem volt képes biztosítani az őszi gabonából a lakosság élelmiszer-szükségletét, csak hat vármegye tudta ellátni a lakosságot kenyérgabonával. A népesség egy jelentős részének nem a kenyérgabona volt a fő élelmiszerforrása. Vidékünk gabonaszükségletét a kukorica- és a burgonyafogyasztás enyhítette. Bereg még így is enyhe többletet produkált, viszont Ugocsa, Ung és Máramaros hiányban szenvedtek. A termésnek egy jelentős részét azonban nem emberi fogyasztásra, hanem takarmánycélra termesztették. Nem enyhítette érdemben a gabonahiányt Ugocsa és Ung megye ruszin lakosságának kukoricafogyasztása sem. A hiány ellenére így is szállítottak gabonát határaikon túlra is. Beregből Galícia felé, Bereg megyébe Szabolcsból, Ugocsába Szatmárból és Szabolcsból, Ungba Szabolcsból, Máramarosba Szatmárból és Biharból szállítottak gabonát. A rossz termés a nagy kiterjedésű, változatos földrajzi adottságú országnak általában csak egy részét sújtotta. A legveszélyeztetettebb térség Északkelet-Magyarország volt, ahol egyébként sem termett elég gabona a helyi lakosság ellátására. A jól termő alföldi területeken, ahol az egy főre jutó hozam lényegesen magasabb volt, egy viszonylag gyenge termés esetén is biztosított volt a helyiek ellátása, míg az e szempontból hátrányosabb hegyvidéki tájakon csak a helyi viszonyokhoz mérten jobb aratás garantálhatta azt.[43] A munkácsi uradalomba

[41] Pozsonyi mérő – régi űrmérték. Szemes termények mérésére használták, két vékával volt egyenlő – 62,4984 liter.
[42] *Glósz József*: Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében. Budapest 2014. 22–24.
[43] *Glósz J.*: Gabonakereskedelem Magyarországon i. m. 110.

1843-ban Bécsből jött egy agrárszakember, aki 12 majorságban bevezette a váltógazdaságot, és megkezdte a rendszeres talajjavítást.[44]

Az ipari termelés céhes műhelyekben, manufaktúrákban és gyárakban folyt. A szabadabb iparűzéssel megnőtt a kézművesek száma, viszont a gyáripar erősödésével az önálló műhelyek sorra mentek tönkre. Az iparral foglalkozók nagyon alacsony aránya jellemezte az egész országot. Bár a 18. századi állapotokhoz képest jelentősen nőtt – 1846-ban 51 főre jutott egy kézműves –, addig az európai fejlettebb régiókhoz képest ez az átlag messze elmaradt. Alsó-Ausztriában 1 kézművesre 15 fő jutott, Máramarosban viszont 169 fő, Ugocsában 135 fő, Beregben 89 fő, Ungban 88 fő.[45] A céhes műhelyekből kifejlődött tőkés vállalkozások aránya elenyésző volt, de számos példa akadt rá vidékünkön is. A céhek a zsidó iparűzőket konkurenciának tekintették, 1840 előtt a szabad királyi városok egy része nem engedélyezte a betelepülésüket ezért. Jelentős részük a nagyobb városokból kiszorulva mezővárosokban és falvakban folytatta a tevékenységét.

Országos szinten az egyik legjelentősebb timsókőbányászat Bereg vármegyében volt. A Munkács melletti Podheringen a Schönborn család a Dercsényi családdal közösen üzemeltetett timsógyárat, amelyhez a pusztakerepeci is tartozott. A munkácsi uradalmi timsógyártás évi produktuma 8000 mázsa volt, melynek Pest, Bécs és Prága voltak a legfontosabb felvevőpiacai. Perényi Zsigmond országos és helyi szinten is nagymértékben támogatta az iparosodást, maga is a bányáira alapozva létrehozta a Bereg vármegyei Déda községben a timsógyárát, amely évente 3 200–3 500 mázsa timsót állított elő.[46] Ezenkívül Nagymuzsalyban a Károlyi család üzemeltetett timsógyárat. A hamuzsír (kálium-karbonát) előállítása, amely a szappan, a tisztítószerek és az üveggyártás fontos alapanyaga, legnagyobb mértékben Máramaros, Bereg és Ung vármegyékben volt jellemző. Az 1840-es években 13 hamuzsírfőzde működött a munkácsi uradalomban, évi 2 500 mázsa átlagtermeléssel. A papírgyártás ebben az időben jelentős fejlődésnek indult, amely vidékünkön Beregben Hrabonicán, Máramarosban Dolhán valósult meg. Vaseszközök gyártása terén vashámor működött Ung vármegyében Antalócon, Felsőremetén és Turjaremetén. Utóbbiban ásók, kaszák, kapák, szegek készültek, és az akkor legjobbnak számító

[44] *Tilkovszky Lóránt*: Sas Andor: Egy kárpáti latifundium a hűbér világ alkonyán. Agrártörténeti Szemle. (1961) 3. évf. 3–4.sz. 609–610.
[45] *Fazekas Rózsa:* Szatmár megye kézműiparának jellemzői 1828-ban. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 11. Nyíregyháza 1995. 127.
[46] Нариси історії Закарпаття. Том І. Ред.: І., Гранчак. Ужгород 1993. 224.

Merkur kemencét, illetve vaskályhát, kandallót, főzőedényeket, gyertyatartókat készítettek, amelyek jelentős mértékben lengyelországi exportra kerültek. A felsőremetei gyár 150 ezer forint értékű nyers-, öntött- és hengerelt vasat készített évente. Bereg vármegyében szintén jó minőségű vasat készítettek Selesztón, ahol vaskályhákat, fazekakat, kazánokat, mellképeket készítettek. Vashámorok működtek még Bilkén és Iloncon is. Máramarosban a kabolyapolyáni kamarai vashámor a megyein kívül beregi vasat is feldogozott. [47] A kohóból, hámorból és öntödéből álló munkácsi vasüzem – 1827-től 1841-ig Rombauer Tivadar vezetése alatt állt – egyrészt kályhákat és különféle főzőedényeket, másrészt szerszámvasakat készített. Később feltűnnek a luxuscélokat szolgáló finomöntvények (vázák, gyertyatartók, feszületek, mellszobrok, dísztányérok stb.). A Greenfeld skót mechanikus által az uradalmi vasüzemben készített cséplőgépek napi 2 340 kévét csépeltek ki, a kézi cséplésnél jóval eredményesebben.[48]

5. kép *Munkácsi (frigyesfalvi) vasolvasztó*

Forrás: https://dka.oszk.hu/046700/046792, letöltés 2021. júl. 29.

[47] *Fényes E.*: Magyarország leírása i. m. 69.
[48] *Pusztai László*: A munkácsi vasöntöde jelentősége. Budapest 2005. 12.

A kőedény- és üveggyártás nem volt igazán elterjedt vidékünkön. Üveghuták itt a munkácsi uradalomban, a máramarosi Técsőn (Ferencvölgy) működtek, utóbbi 1846-ra már gyárrá fejlődött. A vidékünk üvegellátását elsősorban a szomszédos vármegyék biztosították. A kőedénygyártás az üveggyártásnál is fejletlenebb volt. Ezt is elsősorban a szomszéd vármegyék, főként Abaúj és Zemplén gyártóitól szerezték be. Az egyetlen gyár az 1830-as években Ungváron jött létre. Faeszközöket Ung és Bereg megyében gyártottak, különösen a tiszamelléki magyarság általi hordó- és dongakészítés volt jelentős.[49] A munkácsi uradalom hatalmas erdőségei lehetőséget biztosítottak fa- és fából készült termékeknek az alföldi vidékre és külföldre történő exportálására. 1796 és 1803 között a beregi szálfák Munkácstól mintegy ezer kilométerre, a Balti-tenger partján fekvő, a Porosz Királysághoz tartozó Gdanskba is eljutottak. Az uradalom ipari üzemei a rendelkezésre álló vízi energia felhasználásával működtek. A fa feldolgozását fűrészmalmok végezték, amelyeket az 1830-as évektől zsindely- és furnérkészítő gépekkel is elláttak. Az 1840-es évek közepén már vasúti talpfák készítésével is jövedelmezően foglalkoztak.

A sóbányászat az északkeleti régió egyik meghatározó ipari tevékenysége volt, különösen a máramarosi sóbányászat volt kiemelkedő. Az országosan is jelentős máramarosi sólelőhelyek között a legfontosabbak a sugatagi, sándorfalvi, szlatinai és királyvölgyi. Fényes Elek leírása szerint évente 713 850 mázsa sót termeltek ki.[50]

A reformellenzék felismerte, hogy a gazdasági fejlesztés csak külső erőforrás bevonásával valósulhat meg. Ehhez viszont szükség volt a gazdasági önrendelkezéshez, ami a birodalmi kapcsolat újrarendezését vonta magával az egyenlőség elve alapján. A napóleoni háború idején jelentősen megnőtt a kereslet az élelmiszerek és nyersanyagok iránt. A kereskedelmi forgalom volumene 1789–1847 között megötszöröződött. A kivitel nagy részét agrártermékek tették ki, azok között is a legjelentősebb az élő állat és az állati eredetű termékek. Míg a 18. század végén az élő állat, főként a szarvasmarha volt a fő exportcikk, addig a franciákkal szembeni háború után a gyapjú vette át a vezető szerepet. A háborús időszakban a gabona volt az első számú árutermék, de azt követően is fontos szerepet játszott. Az ország belső piaci kereskedelme bővült, de ezt elsősorban a különböző természeti adottságok formálták, a szállítási nehézségek miatt viszonylag kis

[49] *Veres László*: Üveg- és kőedénygyártás Bereg, Ugocsa és Ung vármegyékben a XVIII–XIX. században. Acta Hungaricana. (2010) 107.
[50] *Fényes E*: Magyarország leírása i. m. 68.

piaci körzetekre tagolódott. Egy rossz termést hozó év után komoly ellátási nehézségek is felmerültek. Az ország számos területe, elsősorban az északi hegyvidéki területek rendszeresen gabonabehozatalra szorultak.[51] Az egységes belső piac hiánya miatt jelentős árkülönbségek voltak.

1. térkép *Piacközpontok és vonzáskörzeteik Magyarországon 1828-ban*

Forrás: *Viga Gyula:* Árucsere és migráció Észak-Magyarországon. Miskolc 1990. 135.

Munkácson 1790-ben Czirjáki Mihály bérelte ki a vásárvámot 600 forintért minden vásári szerrel, vékákkal és pecséttel együtt. 1798-ban a bérlő 881 forintot, 1807-ben 1 152 forintot, 1810-ben pedig már 1 566 forintot fizetett. 1848-ban a törvényhozás eltörölte az úrbéri viszonyból eredő kereskedést korlátozó kiváltságokat. Munkácson is új lendületet vett a szabad kereskedés, mindenki szabadon, díjtalanul nyithatott boltot, a szatócsok, kufárok és boltosok igencsak elszaporodtak.[52]

[51] *Gergely A.*: Magyarország története a 19. században i. m. 43.
[52] *Lehoczky Tivadar:* Beregvármegye monographiája. III. köt. 1881. 505.

1816. november 5-én a Helytartótanács rendeletben fogalmazta meg, hogy csak a szombaton megtartott vásárokat ismeri el törvényesnek. Beregszászban szerdai és vasárnapi vásár vált hagyományossá, ezért a város e két napi vásárjogért folyamodott az uralkodóhoz. Az engedélyt a város 1818. június 5-én I. Ferenc királytól meg is kapta, ez ellen azonban a munkácsi uradalom tiltakozott. Az ügyben kibontakozó hosszú pereskedés eredményeként csak 1824. február 20-án született döntő határozat, melynek értelmében a vásárok idejét szerdára tették át. Az uradalom a boltok után is szedett földesúri illetéket. A magánboltok és áruhelyek szabad építését erélyesen akadályozta, így 1822-ben leromboltatta a helybéli csizmadiák által engedély nélkül felállított kereskedést.[53] Az 1824. február 20-án kelt királyi szabadalom alapján a város jogot nyert április 6-án, május 7-én, június 13-án, augusztus 24-én, november 2-án és december 10-én, illetőleg virágvasárnap előtt, Gergely, Antal, Bertalan, mindenszentek és Luca hetében szerdán és csütörtökön országos vásárokat tartani. A későbbiekben ezek a jogok tovább bővültek.

A modern gazdasági rendszer kialakulásának egyik fő előfeltétele a közlekedési viszonyok fejlődése volt. A ritka úthálózat, a lassú szállítás nem segítette a századfordulótól kibontakozó mezőgazdasági tömegtermelést, az országos méretű belső piac kibontakozását. A közlekedés elsősorban szárazföldi utakon valósulhatott meg, amelynek az alapját a postautak adták. Ezek nem állami, hanem vármegyei fenntartásban voltak. Az 1825–1827-es országgyűlést követően több vármegyében is elkezdődött az úthálózat fejlesztése, amely még ezután sem jelentett többet a ledöngölt földre terített kavicsos útnál.

Vidékünk vízhálózattal jól ellátott terület, így a vízi utak is lehetőséget biztosítottak, azok jelentős része azonban nem volt jól hajózható, elsősorban tutajokon szállítottak. A Tiszán leginkább szálfát és sót úsztattak lefelé. A korszakban a szállítás a folyamirányban ereszkedéssel, azzal szemben pedig vontatással történt.

A fejlesztésekre, új utak, hidak építésére számos kísérlet történt. Többek között 1815-ben Munkácson Latorca-híd létesült, az elavult régi hidat Schönborn Fülöp Ferenc építtette át.[54] A jelentős kiadásokat a vármegyék az országgyűlések által, állami költségvetésből igyekeztek finanszírozni. 1834 májusában Bereg vármegyének azon kívánságát, hogy a kormány Vásárosnamény és Ugornya között a Tiszán hidat építsen, nem támogatták.

[53] *Csatáry György*: Beregszász a 18–19. században. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 17. Nyíregyháza 2006. 102.
[54] *Balajthy J.*: Munkács városának és várának i. m. 102.

6. kép *A bruszturai surrantó a Tarac folyó völgyében Máramarosban*

Forrás: https://keptar.oszk.hu/, letöltés 2021. júl. 29.

Bereg vármegye kérelme elfogadásra került, hogy postaállomást hozzanak létre Tiszaújlaknál a Máramaros felé, Vásárosnaménynál a Debrecen felé és Vereckénél a Galícia felé vezető úton.[55] Országos jelentőségű volt Széchenyi javaslata a Budát és Pestet összekötő állandó híd létrehozásáról, amelyet az alsótáblán Bereg megye is támogatott.[56]

A mezőgazdaság két egymással szoros kapcsolatban álló földesúri birtokon és paraszti gazdálkodásban folyt. Ezt a Mária Terézia által 1767-ben kiadott úrbérrendezés szabályozta, amely egészen 1848-ig fennállt. Szétválasztották a föld birtoklását és használati jogát, ugyanis a földet csak nemes ember birtokolhatta. Háromféle jogállású földet különböztetettek meg: úrbéres, allodiális és közös haszonvételű.[57] A nagybirtokok alapvetően minden régióban jelen voltak. Északkeleten Bereg megyében a Schön-

[55] Felséges Első Ferencz ausztriai császár, Magyar és Cseh Ország koronás királyától Po'sony szabad királyi várossába 1832-ik esztendőben, Karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyar Ország' gyűlésének írásai. Weber–Belnay–Landerer, 1832–1833. Pozsony 1836. 300.
[56] *Völgyesi O.*: Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején i. m. 56.
[57] *Gergely A.*: Magyarország története a 19. században i. m. 47–48.

born-birtokok foglalták el a megye nagy részét. Ungban a nagybirtokok a kiterjedt kamarai birtokok miatt hiányoztak. A területileg kicsi Ugocsában a nagybirtok hiányát a középbirtokok dominanciája magyarázza, itt egy régi főrangú család, a Perényiek egykori nagybirtoka az öröklés folytán szakadozott szét középbirtokokra.

2. táblázat *Az 5000 holdnál nagyobb magánbirtok részesedése a 18–19. század fordulóján az úrbéri állományból*

Vármegye	A nagybirtokok területe (hold)	Aránya az úrbéres földből	Birtokosok száma
Bereg	31 919	67,2%	5
Máramaros	hiányos		
Ugocsa	1 401	6,9%	2
Ung	1 323	2,2%	2

Szerkesztette: Dancs György. Forrás: *Fónagy Z.:* A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában i. m. 1175–1176.

Az északkeleti régióban csak Bereg megyéből hiányoztak a kamarai birtokok, mivel az elkobzott Rákóczi-vagyonhoz tartozott hatalmas munkácsi-szentmiklósi uradalom a Schönbornok kezére került. Ungban 26 963 hold (45,3%) a kincstári birtokok aránya. Ugocsában 494 hold, az összérték 2,4%-a. Az egyházi birtokok aránya Bereg megyében a földek 0,6%-át (286 hold), Ungban 4,6%-át (2 708 hold) tette ki, Ugocsa vármegyében pedig egyáltalán nem voltak ilyenek. A nagy középbirtokosok kezében összpontosult minden nyolcadik hold úrbéres föld, így a nemesi földek hatoda, vagyis 16,7%-a és az úrbéres népesség 16%-a fölött rendelkeztek. A legnagyobb súllyal a Felvidék egyes részein, főleg a keleti megyékben, úgymint Zemplén, Ung, Turóc és Kishont vármegyékben voltak jelen, ahol a teljes birtokállomány negyedét alkották. A legerősebben Ugocsa megyében voltak képviselve, ahol az úrbéres állomány 36%-át tartotta a kezében 6, ebbe csoportba tartozó birtokos, 4 arisztokrata és 2 köznemes. A nagyobb középbirtokok negyede 15-nél is több részbirtokra tagolódott A leginkább szétszórt birtok Perényi Imréé volt, akinek 3791 hold úrbéres földje 48 faluban volt szétszórva Abaúj és Ugocsa megyében. Az átlagos kisbirtok egy jobbágytelek 36 holdjából állt, amelyen 3 jobbágy és 2 zsellér tartotta el birtokosát. A kisbirtokoknak sehol sem volt számottevő részesedésük az úrbéres állományon belül, de kimutathatóak regionális különbségek. 10%

fölötti arány két megyében volt található: Ugocsában a telkek 17%-át, Beregben 12%-át mondhatták magukénak. Máramarosban valószínűleg még felül is múlták ezt az arányt, amennyire a meglévő töredékes forrásokból következtethetünk. Az északkeleti kisnemesi régióhoz sorolható még Ung 8%-kal és Szatmár 7,3%-kal.[58]

5.1.6. Adók és kiadások

I. Ferenc a Franciaország elleni háború miatt 5 000 újoncot, 1 000 lovat és 4 millió forint hadisegélyt kért.[59] A napóleoni háborúk idején a hadikiadások jelentősek voltak, a bevételek pedig elmaradtak a kibocsátásához, emiatt papírpénz kiadásához folyamodtak. Stabilizálni a helyzetet a háborúk után sikerült csak, a papírpénz és az ezüstpénz egymáshoz viszonyított aránya szerint 2,5 váltóforint 1 pengőforintnak felelt meg. Ugyan a rendeleti kormányzás a napóleoni háborút követően nem ütközött különösebb tiltakozásba, az adó ügyében már több megye ellenállást tanúsított, csak hat megye volt, amelyik a rendeleteknek eleget tett. Az udvar figyelmeztette a vármegyéket, majd királyi biztosokat is kiküldtek. Végül a legtöbb megye, így a korábban tiltakozó Bereg is eleget tett a rendeletnek, de így is maradtak, akiket csak a katonai haderő bevetése után lehetett erre rávenni.[60]

A pénzügyi igazgatás legfontosabb szerve a Budán székelő Magyar Kamara volt. A jövedelmek a kincstári birtokokból, a só fogyasztási adójából, illetve a kereskedelmi vámokból (harmincadból) származtak. A só árába épített fogyasztási adóból származott közel fele az összjövedelemnek. Az állami bevételek közül a hadiadó és a bányajövedelem kívül esett a magyar pénzügyi gazdálkodáson. Az egyenes adók között a közvetlenül az államnak fizetett hadiadót, a megyei igazgatásra a háziadót, a helyi közigazgatási kiadásokra a községi adót említhetjük. A nemesek adómentességet élveztek, amit a rendi alkotmány egészen 1848-ig megőrzött. A hadiadót a király előterjesztése alapján az országgyűlés szavazta, vagyis „ajánlotta" meg. Az állam nem rendelkezett adókezelő szervezettel, az adók kivetését és beszedését a vármegyék végezték úgynevezett dicális rendszerben.[61] A jobbágyság számára jelentős terhet jelentett a deperita, amely a katonaság természetbeni eltartását jelentette. Bár a királyi kincs-

[58] *Fónagy Z.:* A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában i. m. 1171–1183.
[59] Polgárosodás és szabadság – Magyarország a XIX. században. Szerk. Veliky János. Budapest 1999. 21.
[60] *Praznovszky Mihály*: Az 1822–23. évi nógrádi rendi ellenállás története. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. Salgótarján 1987. 135.
[61] Dica – egy eszmei adóegység, amelyet a vármegye saját maga határozott meg.

tár ezeket a terheket megtérítette, de ez a valóságos terheknél jelentősen kevesebb volt. A regálé, vagyis a királyi haszonvétel volt az államkincstárt illető, királyi felségjogon szedett jövedelem. A nagyobb regálék a korona jövedelmeihez tartoztak, és közszükségletek fedezésére szolgáltak. Elidegenítésüket vagy elzálogosításukat törvények tiltották. A kisebb regálék a nemesi jószágok tulajdonával összekötött királyi haszonvételek voltak. Johannes Csaplovics az 1836. évi törvények alapján írt kézikönyvében a húsmérést, a vadászatot, a halászatot, a madarászatot, a vásár- és piactartást, a boltnyitást, a rév- és vámszedés jogát tekinti regáléknak. Ezek közül a vásár- és piactartásról, a vám- és révjogról azt állapítja meg, hogy azzal a jobbágyok csak (királyi) privilégium birtokában élhetnek, míg a többieket kizárólagos földesúri jognak tekinti.[62] A borkimérést nem sorolja közéjük, bizonyára azért, mert azzal a jobbágyok, függetlenül attól, hogy volt-e szőlőhegyük, mindenütt élhettek negyed- vagy fél évig. Nagy vita folyt a korszakban többek között a boltnyitás kérdésében. Az alsótábla követei közül többen már azt is vitatták, hogy a boltnyitás egyáltalán földesúri jog-e. Szentpályi László Ugocsa megyéből a boltnyitás jogát nem az uradalom, hanem az emberiség jogai közé számította. Azok, akik védelmezték a boltnyitás jogának urasági haszonvétel voltát, nem tudtak másra hivatkozni, mint szokásjogi eredetére.[63]

Az állami kiadások jelentős részét a központi kormányhatóságok tették ki. Az infrastruktúra fejlesztésére (utak, folyószabályozás), az egészségügyre, a szociális gondoskodásra a kiadások nagyon csekély része jutott. Kivételt képezett ezalól pl. a kolerajárvány ideje, amikor a királyi kincstár is jelentősen hozzájárult a vármegyék kiadásaihoz, de ekkor is a vármegyéknek kellett biztosítaniuk a kiadások jelentős részét. Ezeknek a közügyeknek az ellátását, a közép- és alsó fokú igazgatás, valamint az oktatás költségeit más köztestületek, a törvényhatóságok, községek, egyházak végezték. Az ország irányításában tevékenykedők között a legmagasabb fizetése a nádornak volt 6 000 forinttal, a megye élén álló főispánok 800–1 500 forint között, az alispánok 400–800, a szolgabírók 150–400 forint között kapták jövedelmüket, egy tisztiorvos vagy mérnök is 300–500 forint között keresett. Bereg vármegye központi és egy járási seborvosi állás meghirdetésekor 1833-ban 200 forintos évi fizetést ajánlottak, melyhez lakhatást és hat öl tűzifát biztosítottak.[64]

[62] *Orosz István:* A kisebb királyi haszonvételek kérdése a reformkorban és 1848–49-ben. Századok 139. (2005) 3.sz. 516.
[63] U.o. 527.
[64] Orvosi Tár. III. év, kilencedik kötet. Második füzet. 1833. 166.

5.1.7. Regionális központok

Ungvár a Rákóczi-szabadságharc után kincstári kezelés alá került, így a város jogai, gazdasága és birtokai csökkentek, emiatt a 18. század végére csaknem úrbéri községgé süllyedt. 1847-ben Petőfi Sándor az *Úti levelek*ben még lesújtó véleménnyel számolt be Ungvárról. 1848-ban a megye ajánlása alapján rendezett tanácsa lett, és külön képviseletet nyert. A görögkatolikus püspökség székhelye Mária Terézia uralkodása alatt Munkácsról Ungvárra került. 1678-ban épült templomuk már igen rossz állapotban volt, ezért 1787-ben az átépítés mellett döntöttek. Az új templom 1802-ben készült el. A felépítés költségeit a kincstári uradalom biztosította. A templom udvara a tehetősebb görögkatolikus hívek temetkezési helyéül szolgált. Itt működött továbbá egy elemi tanoda is. A protestáns egyház helyzetének rendeződése után 1790-ben engedélyt kaptak templomépítésre. Az 1792. június 12-i leirat alapján kijelölték a templom és a parókia felépítésének a helyét. Az ott lévő épületért 386 váltóforint és 44 krajcárt, évenkénti cenzus fejében pedig további 8 forintot voltak kötelesek fizetni, amit 1840-ig teljesítettek. A templom alapkövét 1793. május 16-án tették le, és 1796-ban szentelték fel. A paplak felépítésére azonban már nem volt anyagi fedezet. 1817-ben Nagy József került Ungvárra lelkipásztorként, akinek szorgos igyekezetével sikerült a lelkészlakot felépíteni 1829-ben. Az ungvári főgimnázium a kassai kerületi tanbizottsághoz tartozott, ahol a 19. század első felében olyan személyek tanultak, mint Dayka Gábor költő, pap és gimnáziumi tanár, Szerencsy István királyi személynök, Popovics Bazil munkácsi püspök. 1805-ben Ung vármegye karai és rendei az intézmény nagytermében tisztújítást tartottak, amelyen Luby Károly királyi biztos elnökölt. 1809-ben I. Ferenc egyházi ékszereket és edényeket ajándékozott az eperjesi egyházmegyének, ezeket Ungváron kiállították, mely alkalomra Károly Ambrus esztergomi érsek is ellátogatott.[65] A zsinagóga 1794-ben épült fel Ungváron,[66] a közösség létszáma 1828-tól 1851-ig 646 főről 2 500-ra emelkedett.[67]

A fontos stratégiai jelentőséggel bíró munkácsi uradalmat 1792-től kapta vissza gróf Schönborn Ervin, amelyet 1801-ben bekövetkezett haláláig birtokolt (korábban a munkácsival egybetartozó szentmiklósit is birtokolta).[68] Fia, Fülöp Ferenc vette át a domíniumot, akit októberben I. Ferenc

[65] *Mészáros K.*: Ungvár története a legrégebbi időktől i. m. 95., 104.
[66] Zsidók Kárpátalján – Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig (Hungaria Judaica, 30.). Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Budapest 2013. 407.
[67] *Gazda Anikó:* Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon. Térképek, rajzok, adatok. (Hungaria Judaica I.). Budapest 1991. 215.
[68] *Balajthy József:* Munkács városának és várának topographiai, geographiai, historiai és statistikai leírása. Debrecen 1835. 66.

király Bereg vármegye főispánjává nevezett ki. Uradalma igazgatását jelentősen átszervezte. Intézkedéseinek hatására 1792 és 1802 között a latifundium évenként átlagosan 64 341 forintot jövedelmezett, de volt, hogy a százezer forintot is meghaladta. A grófi család nemcsak a gazdálkodást, hanem uradalma közlekedési viszonyait is korszerűsítette. Javíttatta az utakat, 1801-ben Gáton újjáépíttette a Mérce patakon átívelő hidat, amely fontos vámszedőhelyként működött. 1794-ben a vármegye közgyűlése közhírré tette, hogy I. Ferenc király az időközben Budára költözött Helytartótanácsnak engedélyezte, hogy Munkácsról Máramarosszigetig vezessék a postajáratot, Gáton, Huszton és Técsőn pedig új állomásokat állítsanak fel.[69] A kivitelezését azonban a kitörő napóleoni háborúk miatt elhalasztották.

2. térkép *Bereg vármegye egyik főútja a 18–19. század fordulóján, amely Gáton át vezetett*

Forrás: https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/gat-4CD6/a-munkacsi-uradalom-4D72/, letöltés 2021. okt. 4.

1813–1817 között a mezőgazdaságra nagyon rossz hatást gyakoroltak a száraz évek, és jelentős éhínség alakult ki. 1817 júniusában a munkácsi pi-

[69] *Lehoczky T.:* Munkács város új monografiája. i. m. 172.

acon 70–100 váltóforintért kelt a búza, a gabona és a kukorica 60–70, az árpa 40–50, a zab 30–35 váltóforintért.[70] Még II. József adott engedélyt a helvét hitvallású közösség számára új templom és torony építésére Munkács városában. A templom 1795-ben készült el, tornya pedig 1798-ban, de egészen 1814-ig tökéletesítették, s akkor szentelték fel a templomot. Az ágostai vallást követők száma is folyamatosan növekedett a városban. Istentiszteleteiket 1816-tól a református templomban tartották, a nagyobb ünnepek alkalmával német nyelvű istentisztelet is zajlott, ezeket 1831-ig Balajthy József tartotta. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházközség 1803-ban a Helytartótanácstól kérelmezte, hogy a volt püspöki lakot templommá alakítsák át, erre engedélyt is kaptak, a templom 1834-ben készült el. Az 1830 körüli években Bereg vármegye területén már gyorspostakocsiutak futottak, ezzel bővítve a térség közlekedési lehetőségeit. A megyeszékhely, Beregszász mellett Munkács volt a másik legfontosabb központ, egyben az ország északkeleti kapuja Galícia felé. A szomszédos megyeszékhelytől, Ungvártól főút vezetett a városba, ahonnan az három irányba haladt tovább: északra Szolyván, Alsóvereckén át a Kárpátok gerincére, a Vereckei-hágóra. A másik keletre, Ilosva és Nagyszőlős felé. A következő út délre, Gáton át Beregszász irányába haladt, ahonnan egyik ága ugyancsak Ugocsa székhelyére, Nagyszőlősre tért, majd a Felső-Tisza völgyében futott tovább, és a Tatár-hágónál érte el Galíciát. Bereg vármegyében ekkor csak Munkácson működött gyorspostakocsi-állomás.

Az 1805. évi nemesi felkelés keretében a Schönborn-uradalomnak 23 lovas és 138 gyalogos katonát kellett kiállítania és a Bereg vármegyére kivetett hadisegély kétharmadát, 24 ezer forintot fizetnie. Az uradalom a háború adta konjunkturális lehetőséget igyekezett kihasználni. A megyei közlekedési lehetőségeket javította, hogy a gáti híd újjáépítése után két évtizeddel, 1820-ban az uradalom kiegyenlítette, illetve magasíttatta a Munkács és Gát közötti főutat. 1830-ban a domínium igazgatósága újra sürgette új postaállomások létesítését, elsősorban a Galícia felé vezető részen. A munkács-szentmiklósi uradalmat 1831-ben öt tiszttartósági (provizorátusi) kerületre (alsóvereckei, szolyvai, fogarasi (beregi), munkácsi és beregszászi), valamint nyolc ispáni járásra osztották fel. Az intézkedés célja a jobbágyok munkaerejének jobb kihasználása és a terménytized eredményesebb beszedése volt. Gát és a határában fekvő pusztakerepeci majorság a munkácsi ispánsághoz, illetve tiszttartói hivatalhoz tartozott. Bereg vármegye egyik legfontosabb közlekedési vonalát Beregszász és Munkács között 1836-ban építették újjá – szélesítették és megemelték, árkolták. A Munkács és Bereg-

[70] *Balajthy J.:* Munkács városának és várának i.m. 102.

szász közötti postajárat létesítésének a feltételei is adottak lettek, amellyel lehetővé vált a megyeszékhely postahivatalának a megnyitása is.

Beregszász Bereg vármegye központjaként a megyei közgyűlések helyszíne volt. Az 1803-as összeírás szerint a városban 375 ház volt található. A Schönborn család 1726-tól a befolyása alatt tartotta a várost. Az úrbérrendezést követően kialakult konfliktus a munkácsi uradalom és Beregszász város között hosszú ideig fennállt. Ezeket a pereskedéseket a Helytartótanács is vizsgálta, melynek megoldását hátráltatta további négy uradalmi község (Munkács, Vári, Bereg és Beregújfalu) érdekeinek a kérdése. 1816. november 5-én az öt község örökös szerződéseinek a feltételeit lefektette a Helytartóanács,[71] amelyet az uradalom hosszú ideig nem hagyott jóvá, majd 1822. december 13-án újat ajánlott. A felek nem egyeztek, az uradalom királyi biztos kirendeléséért folyamodott. 1832-ben Perényi Zsigmond, majd Komlósy Lajos és Füzesséry Gábor elnöksége alatt is küldöttségek jöttek Beregszászba. A pereskedés egészen 1848-ig elhúzódott.[72]

Bereg vármegyét a 19. század első felében is sokszor sújtotta árvíz. A Szernye-mocsár nagy kiterjedése és az azt tápláló vizek miatt területének jelentős része folyamatosan víz alá került. Már 1783-ban elrendelték a Vérke patak medrének rendezését,[73] amely a legnagyobb táplálója volt, de az összekapcsolódó vízhálózat csak 1854-ben szűnt meg. Az 1842-ben kezdődött újabb árvizes periódus már a Tisza melléki megyéket is mozgósította, ennek megoldására több szabályozási javaslat is született. Ilyen előzmények után indult el Széchenyi István 1845. szeptember 27-én szervező körútjára, amelynek célja a Tisza-völgyi társulatok megalakítása volt.[74] 1845-ben volt az egyik legsúlyosabb árvíz, amely közel 300 ezer hold földet és 116 települést érintett. Bereg vármegyében is megalakult 1846-ban a Beregmegyei Tiszaszabályozási Társulat.[75] 1847-ben a Tisza is kiáradt Bereg megye alsó részére, Szatmár megye határától Ung, Zemplén és Szabolcs határáig elöntötte a földeket, az őszi vetés semmivé lett.[76] 1847-ben Széchenyi István Csetfalváig hajózott a Tisza-szabályozás előkészítésekor a Pannónia gőzhajóval, és találkozott a környék vezetőivel is.[77]

[71] KTÁL, F. 10, op. 1, od. zb. 1149.
[72] *Lehoczky T.*: Munkács város új monografiája i. m. 41.
[73] *Lehoczky Tivadar*: Beregvármegye monographiája. I. köt. Beregszász 1881. 38.; *Csatáry Gy.:* Beregszász a 18–19. században i. m. 101.
[74] *Mészáros Vince*: Széchenyi és a magyar vízügyek. Budapest 1979. 82.
[75] KTÁL, F. 251, op. 3, od. zb. 115, ark. 1.
[76] *Kovács Endre:* Az 1846 évi galíciai parasztfelkelés magyarországi hatásához. Századok 91. (1957) 652.
[77] Gróf Széchenyi István naplói (1844. január 1. – 1848. március 18.). VI. köt. Szerk. Viszota Gyula. Budapest 1939. 634.

3. térkép *A Tisza a szabályozása előtt és után*

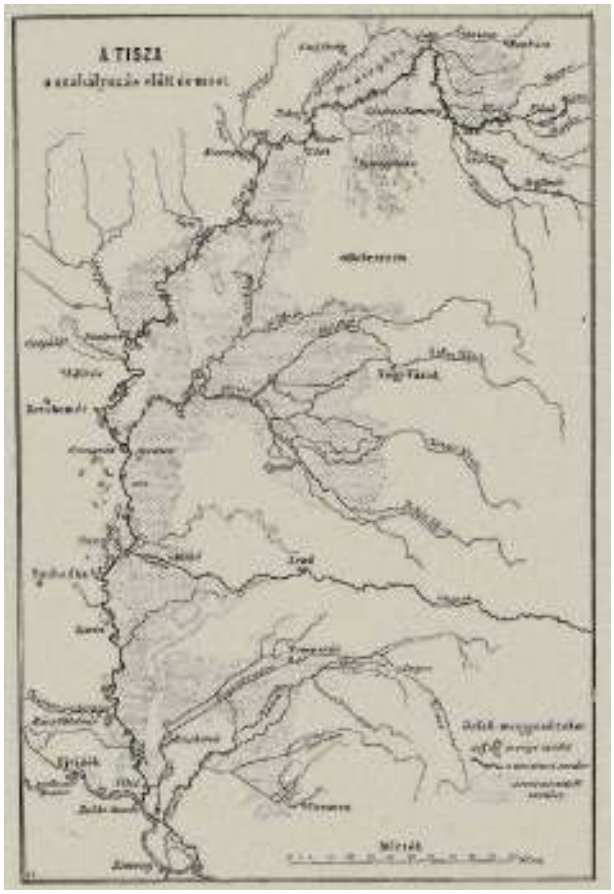

Forrás: https://static-cdn.arcanum.hu/nfo-resources/ommonarchia_pic/ommonarchia/07-010.jpg, letöltés 2021. júl. 29.

1845–1847 között a sorozatos rossz termések miatt a régióban éhínség ütött ki, sokan elhagyták a szülőföldjüket. 1846-ban Galíciában ismét felkelés tört ki, februárban Magyarország területére is betörtek, ahonnan fegyvert, pénzt és emberi segítséget is reméltek. A forradalmi hangulat elfojtását Bécs nagyszámú katonaság kivezénylésével kívánta megoldani a Galíciával szomszédos vármegyékben. A felkelés sikertelensége után annak számos vezetője Magyarországra menekült. A ruszinok által lakott területek esetében fennállt a veszélye a már korábban is tapasztalt oroszbarát hangulatnak, akik a Galíciába bevonuló cári hadseregtől saját feudális terheiktől való felszabadulást is remélték. A vármegyék nemessége nem tudhatott maga mögött jelentős támogatást a parasztság részéről. A kirendelt királyi biztos rendszeresen arról

számolt be, hogy a vármegyei hatóságok nem végzik megfelelően feladatukat, segítik a lengyel menekülteket. Bereg megyében, ahol a Schönborn-uradalom jobbágyai rendszeresen lázadtak, a nemességnek volt oka tartani a parasztfelkeléstől. A március 16-i közgyűlésen az ellenzéki érzelmű Komlósy Károly kijelentette, hogy a galíciai kérdést úgy lehet megoldani, ha visszaállítják a lengyel alkotmányt. A határszéli megyéknek megtiltották az útlevelek kiadását is. A vármegyék tavaszi közgyűlésén rendre egymás mellett jelent meg a lengyel ügy és a hazai reformok kérdése. Az éhínség által sújtott északi megyék különösen nehéz helyzetben voltak, két királyi biztost küldtek ki, hogy a helyzetet kezeljék. 350 ezer forintot kaptak, hogy gabonavásárlással, vetőmaggal, élelemmel, pénzbeli segéllyel az éhezők megmentésére induljanak. Ráadásul a megyéknek a kirendelt katonaság ellátását is biztosítaniuk kellett, ami ellen erősen tiltakoztak. Az ungi parasztságról feljegyezték, hogy az élelemből annyira kifogytak, hogy sokan bükkmakkal és mogyoró héjával táplálkoztak. Rendszeresen felmerült, hogy a nemességnek kötelessége ellátnia az éhező jobbágyságot, azonban komoly segítséget, anyagi áldozatot nem hoztak. A *Pesti Hírlap* arról számolt be, hogy Bereg megyében annyira sikertelen volt a gyűjtés, hogy abból még három családot sem tudtak volna eltartani.[78] A parasztság körében azonban felkelés nem indult, és ezt nagymértékben akadályozta az itt tartózkodó katonaság is.

Miután Máramaros vármegye és az öt koronaváros Erdélytől ismét a Magyar Királyság része lett, a koronabirtokok a kamara kezelésébe kerültek. Técső kiváltságait I. Ferenc külön oklevéllel erősítette meg 1814. június 3-án Bécsben. A sóbányászat és a kereskedelem jelentőségének csökkenésével a koronavárosok gazdasági és politikai jelentősége is elapadt, 1785-ben a szóban forgó városok a mezővárosok szintjére süllyedtek. A koronavárosok jelentős szabadságot élveztek, mert városi tanácsaiknak egyenként is pallosjoguk volt. A lakosoknak a termésükből ugyan nem kellett földesúri kilencedet adniuk, csak egyházi tizedet, azonban nagyon kevés saját földjük volt; családonként átlag 1–1,5 pozsonyi mérő vetésterület, illetve 1–2 kaszás rét. A nem nemes lakosok így sehol sem minősültek telkes jobbágyoknak, csak zselléreknek vagy lakóknak, akik az uradalomtól vagy más nemesektől béreltek földeket, kaszálókat. Megélhetésüket biztosítandó bérfuvaroztak, tavasszal 3–4 hétig sót szállítottak tutajon a Tiszán. A városokban már régen nem űztek sóbányászatot, csak az uradalmak máramarosi igazgatósága és sószállító hivatala maradt Máramarosszigeten, a vármegye központjában, az

[78] Pesti Hírlap. 1847. április 8.

uradalmi tiszttartósági központ pedig Huszton volt. A híres máramarosi sóbányászok nem ezekben a mezővárosokban, hanem a kamara nagybocskói és tiszaújlaki uradalma tucatnyi falujában éltek.

Máramarosszigeten 1828-ban 202, 1847-ben 390 kézműves dolgozott. A piachoz képest túl sokan voltak, nem akadt számukra elegendő munka, így földeket is műveltek. Szigeten és Huszton évente négy sokadalmat és hetivásárt tartottak. 1847-ben Szigeten már 117 kereskedő tevékenykedett. Técsőn és Visken is tartottak két, illetve négy országos vásárt, de a mezővárosok falusias jellegűek maradtak. Jelentős kiváltságot képezett, hogy mind az öt közösség maga élvezte a regálék (vásárok, korcsmák, malmok) jövedelmét a helyi nemesekkel megosztva. Ez lehetővé tette, hogy Sziget és Huszt is saját iskolát, kórházat, polgári egyleteket tartson fenn.[79] A városok státusza változott, amikor 1834-ben pert veszítettek a királyi kamarával szemben. Az öt város azonban nemcsak előjogait és kiváltságait vesztette el ebben a perben, hanem birtokai nagy részét is. A rétek, kaszálók, a hegygerincig felnyúló erdők a kamara birtokába kerültek, amely intenzív telepítési gyakorlatot folytatott. A szabad királyi és a koronavárosi státusz tulajdonképpen azonos alapkiváltságokat jelentett, az előző azonban lehetett földesúri vagy egyházi birtok is, míg az utóbbi a király közvetlen tulajdon- és intézkedési jogát jelentette.[80]

5.1.8. Társadalmi szerveződések

A 19. század elején a társadalmi szerveződések ugyan megindultak, azonban a napóleoni háborúk és az abszolutisztikus irányítás nem kedvezett azoknak. A magyar társadalmi és kulturális élet fellendítése gróf Széchenyi István személyéhez és tevékenységéhez köthető, amelynek eredményeként 1827 és 1830 között megalakult a Magyar Tudós Társaság, 1827–1828 fordulóján pedig a Pesti Casino. A társasági élet meghatározó részeként gyakran tartottak vidékünkön is mulatságokat, bálokat, de azokat szinte kizárólag csak télen. A népi mulatságokban igazi magyar táncokat táncoltak: kállai kettőst, dobogóst, verbunkost. Ehhez hangászkarok, zsidó zenészek és paraszt dudások szolgáltatták a muzsikát. Beregszászban a mulatságoknak az Oroszlán szálló, Munkácson a grófi kastély adott otthont.

A társadalmi szerveződések alapvető szervezetét képezték a kaszinók. Eötvös Tamás, aki 1835-től Bereg megye másodalispánja lett, alapí-

[79] *Pálmány Béla*: A felföldi mezővárosok típusai az úrbérrendezéstől a községrendezésig (1767–1871). Limes. (1998) 26–27.
[80] *Csatáry György:* A máramarosi öt koronaváros levéltára, 1326–1910. Ungvár–Beregszász 2011. 8–9.

totta meg 1841. március 5-én a kaszinót Beregszászban. Ez a vármegye legrégibb művelődési intézménye volt. Működése nagymértékben tükrözte a megye társadalmi életét, szokásait. Kezdetben Beregszászi Kaszinónak, majd Beregi Olvasó Egyesületnek nevezték. Az első elnöke maga Eötvös Tamás lett, igazgatósági tag volt Polchy Gáspár városi tanácsnok (alelnök), Hajdú Ferenc, Ilosvay Menyhért és Komlósy Károly megyei főjegyző. A jegyző Szintay János megyei tiszti főügyész, pénztárnok Tájnel Teofil gyógyszerész volt.[81] A kaszinóhoz való tartozásnak nem volt feltétele a nemesi származás, ugyanakkor tagsági díjat kellett fizetni. „A Casino díszesebb társalkodásra szánt egyesület, s tagja az lehet, ki nemes magaviseletről ismeretes, ha illendő ruházatban jelenik meg s a többi tagokkal egyformán minden rendszabálynak magát aláveti."[82] A társaság célja az olvasás, azaz a művelődés, ezzel együtt a művelt viselkedés terjesztése volt. A tagok önözték egymást (megszegés esetén 2 ezüst forint volt a büntetés), kutyával és kalapban tilos volt a belépés. 1846-ban a társadalmi élet visszaesett, a forradalom előtt ismét megélénkült. A kaszinó származástól függetlenül mindenki számára nyitva állt, aki betartotta annak szabályait. A Bereg megyei kaszinó a zsidó származású Berger Dávidot 1843-ban pénztárosnak választotta, de mivel a jelölt nem volt tag, visszautasította azt.[83] Az 1842-ben alapított Ungvári Kaszinóban egy bizonyos B. Henrik nevű zsidó orvost például azért zártak ki a klubból, mert csalt a kártyán.[84] Munkácson a Kaszinó 1833-ban Román Ferenc ügyvéd által, Ludányi első alispán és Bay György pártfogása mellett jött létre,[85] 1845-ben már működött egy római katolikus éneklő társulat is.[86]

Máramaros megyében először 1836-ban találunk példát társadalmi szerveződésre, id. Várady Adám megyei főjegyző indítványa következtében Jótékony Egylet jött létre a koldulás megszüntetése, a szegények felsegítése és egy kórház alapítása céljából Máramarosszigeten. Ezt 1841-ben követte a Kaszinó Egylet megalakulása Pelikán József, majd a Pomona Egylet 1842-ben Szikonya Mátyás, 1844-ben pedig a Kisdedovó Egylet Nánásy Lajos közreműködésével.[87]

[81] *Benda M.*: Egyesületi és társadalmi élet Bereg megyében i. m. 6–19.
[82] *Kozma György:* A Beregmegyei Kaszinó százéves története. Budapest 1941. 40–41.
[83] Uo. 39.
[84] *M. K. Silber*: A zsidók társadalmi befogadása Magyarországon a reformkorban i. m. 139.
[85] *Balajthy J.:* Munkács városának és várának i. m. 267.
[86] *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája i. m.
[87] *Szilágyi István:* Máramaros vármegye egyetemes leírása. Budapest 1876. 505.

7. kép *Vásárosnaményi Eötvös Tamás – földbirtokos, nemzetőr őrnagy, Bereg vármegye főispánja, országgyűlési követ, a Beregmegyei Kaszinó megalapítója*

Forrás: http://mek.oszk.hu/, letöltés 2021. júl. 29.

A közadakozás is fontos volt a 19. század első felében, ezért az északkeleti vármegyék is részt vettek benne. A Magyar Nemzeti Múzeum javára Bereg 3 287, Máramaros 3 087, Ugocsa 475, Ung 4 109 forintot ajánlott. Az egyéni felajánlások ezt sok esetben meg is haladták, például gróf Rhédey Lajos Bereg megyei főispáni helytartó erre a célra 6 000 forintot adományozott.[88]

5.2. Az 1848–49. évi események és a neoabszolutizmus

5.2.1. A vármegyei élet és a forradalom

Az 1848. március 15-i pesti események híre március 18–19. körül az északkelet-magyarországi településekre is eljutott. Ungvár utcáin falragaszokon függesztették ki a forradalom követeléseit összefoglaló Ti-

[88] 1827. évi XXXV. törvénycikk a magyar nemzeti muzeum javára tett ajánlatok beczikkelyeztetnek.

zenkét pontot. A helyi lakosság kitörő örömmel fogadta a változásokat.[89] A Budapesti Hiradó április 6-i száma így tudósított az ungi hírekről: „A dolgok nagyban kezdenek menni. A bécsi, pozsonyi hírek ős Tátra lábaihoz is elszállottak […] és az unghi partokon is lüktet a nemzeti ér; a magyar háromszín kitűzetett, kucsmákon, mellényeken, hölgyi kebleken, az egyházi rend is fölvidította komoly öltönyét."[90]

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megye parasztsága bizakodva fogadta az úrbéri szolgáltatások és a jobbágyrendszer eltörlését, valamint a törvény előtti egyenlőséget. A helyi politikai elit támogatta a Batthyány-kormány megalakítását és a polgári átalakulást. Az áprilisi törvények megszüntették a feudális rendszert, hozzájárulva ezzel a jogegyenlőségen alapuló polgári Magyarország születéséhez. A négy vármegye követei többségükben ellenzéki beállítottságúak voltak, akik tartózkodtak a radikális politizálástól. Köztük említhető Lónyay Menyhért, aki aktívan kivette a részét az áprilisi törvények megalkotásából. Az 1845-ben kinevezett főispáni helytartók, az ún. adminisztrátorok nem tudták hathatósan befolyásolni a helyi megyei életet. A Batthyány-kormány április 16-án arról értesítette a megyéket, hogy felszámolta a forradalom előtti idők udvari nyomásgyakorlásának eszközeként felhasznált adminisztrátori rendszert. A XVII. törvénycikk hivatalban hagyta az addigi megyei tisztviselőket. Többen azonban nem vállalták hivatalukat, s lemondtak. Ennek hátterében országgyűlési képviselővé választásuk állt, vagy személyes politikai indokok sejthetőek. Az új tisztviselők rendszerint a helyi nemesség képviselői voltak, akik közigazgatási tapasztalatokkal rendelkeztek. Május elejére a hatályos törvények értelmében újjászervezték a megyei közigazgatást (lásd a 3. táblázatot). Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben is megalakultak a vármegyei állandó bizottmányok. A testület tagjai a korábbi megyei politikai elithez tartoztak. Annak ellenére, hogy a jogkiterjesztés révén az alsóbb rétegek számára is lehetőség nyílt a törvényhatósági bizottmányokban való részvételre, a szerényebb anyagi lehetőségek nem tették lehetővé számukra az üléseken való gyakori megjelenést.[91]

[89] *М., Данилак:* Галицькі, буковинські, закарпатські українці в революції 1848–1849 рр. Братіслава–Пряшів 1972. 162.; *Grigorij Pavlenko:* Az 1848–49. évi forradalom Kárpátalján. In: Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza 1999. 79.
[90] Budapesti Hiradó, 1848. április 6. 330–331.
[91] *Solymosi József:* Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon. Budapest 2013. 24–28.

3. táblázat *Északkelet-Magyarország törvényhatóságainak vezetői 1848-ban*

Tisztség	Bereg megye	Ung megye	Máramaros megye	Ugocsa megye
főispán	gróf Schönborn-Buchheim Károly	Bernáth Zsigmond	gróf Vay Ábrahám	báró Perényi Zsigmond
első alispán	Uray Pál	Horváth Gábor	Pogány Károly	Egry János
másod-alispán	Buday István	Orosz András	Szaplonczay Zsigmond	Ferenczy Ignác

Szerkesztette: Molnár Ferenc. Forrás: *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 28.

A júniusban sorra kerülő népképviseleti országgyűlési választások végrehajtásáért a középponti választmányok feleltek. Az 1848. évi V. törvénycikk megszüntette a törvényhatóságonkénti két követ küldését. Az új törvényi szabályozás a népképviseleti elvet vette figyelembe a választókerületek kialakításánál. Ennek nyomán Ung és Bereg egyaránt négy, Ugocsa kettő, míg Máramaros hat honatyát küldhetett a magyar törvényhozás alsóházába. A törvény értelmében szélesebb kör nyert választójogot. A választásra jogosultak arányát illetően Ung (7,5%), Bereg (9%) és Ugocsa megye (11%) adatai állnak rendelkezésre, amelyek meghaladták az országos átlagot (6–7%).[92]

1848 júniusában tizenhat képviselő sorsáról döntöttek a választók. Tizennégy esetben közfelkiáltással győzött az adott jelölt. Mindössze egy esetben volt szoros az eredmény. A Beregszász központú tiszaháti körzet mandátumáért a megyei közélet meghatározó szereplői vetélkedtek. A Kossuth *Hirlapja* szerint a június 20-án megtartott választás vallási színezetet kapott. Ennek során a református lelkészek által támogatott Lónyay Menyhértet (lásd a 9. képet) választották képviselővé. Ellenfele a római katolikus papság bizalmát élvező Eötvös Tamás volt. Az említett lap arról tudósított, hogy a református lelkészek híveiket Eötvös ellen buzdították, s figyelmeztettek: „Ha katolikus követet választanak, egy hónap alatt keresztet visznek templomaikba, a tornyukról a kakast leröpítik s helyette keresztet ültetnek.” Források hiányában nem tudunk átfogó képet adni

[92] *Pálmány Béla:* Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. Budapest 2002. 1226–1232.; *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 29.

a korabeli közhangulatról. Valószínű azonban, hogy Lónyay képviselővé választása után Beregszászban csillapodtak a kedélyek. Ezt bizonyítja, hogy a Kossuth Hirlapjában közzétett vádaskodásokat ugyanezen orgánumban cáfolták meg az érintettek képviselői. Ezt követően nem lehetett olvasni a város felekezeteinek szembenállásáról.[93]

8. kép *Lónyay Menyhért (1822–1884) (Franz M. Eybl litográfiája, 1848)*

Forrás: https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/5593, letöltés 2021. szept. 30.

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros népképviselői többségükben a reformkori ellenzéket, majd az 1848-as kormánypártot, később pedig a Kossuth vezette forradalmi kormányzatot támogatták. A főrendiház helyi illetőségi tagjai közül Perényi Zsigmond báró, ugocsai főispán és a mára-

[93] Kossuth Hirlapja, 1848. július 2. 7.; uo., 1848. augusztus 6. 144–145.; *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 30.

marosi Sztojka Imre báró töltöttek be jelentősebb pozíciókat. Előbbi a főrendiház alelnöki, utóbbi a főrendiház korelnöki teendőit látta el.[94]

5.2.2. A nemzetiségi kérdés

A főként nemzetiségek lakta (lásd a 4. táblázatot) Északkelet-Magyarországon csakhamar nyilvánvalóvá vált, hogy a görögkatolikus klérus igen fontos szerepet fog betölteni abban, hogy elmagyarázza a túlnyomórészt írástudatlan ruszin lakosságnak az első felelős kormány megalakulásából és az áprilisi törvények elfogadásából adódó változásokat. Ebből a szempontból lényegesnek bizonyult, hogy a ruszinság legbefolyásosabb vezetőjének számító Popovics Bazil munkácsi püspök (lásd a 10. képet) támogatta a magyar felelős minisztériumot. 1848-ban a püspök és köre az egyházi vagyon kézbentartására törekvő magyarországi katolikus klérus ellenében az állam segítőkészségében bízott. Örömmel fogadták a Batthyány-kormány egyházi ügyekre vonatkozó XX. törvénycikkét. A magyar liberális vezetők és a munkácsi püspökség között kölcsönösen jó kapcsolat alakult ki.[95]

4. táblázat *Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros nemzetiségi megoszlása 1847-ben*

	Ung		Bereg		Ugocsa		Máramaros		Összesen	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
magyar	35 639	30,72	50 091	39,77	20 623	41,03	13 463	7,62	119 816	25,55
ruszin	59 668	51,44	67 029	53,21	19 115	38,03	89 454	50,65	235 266	50,18
román	–	–	–	–	8 106	16,13	56 811	32,17	64 917	13,85
német	–	–	2 756	2,19	327	0,65	7 268	4,12	10 351	2,21
szlovák	13 153	11,34	704	0,56	–	–	–	–	13 857	2,96
zsidó	7 495	6,46	5 382	4,27	2 093	4,16	9 619	5,45	24 589	5,24
görög	42	0,04	–	–	–	–	–	–	42	0,01
Összesen	115 997		125 962		50 264		176 615		468 838	

Szerkesztette: Molnár Ferenc. Forrás: *Fényes Elek:* Magyarország leírása. Magyarország részletesen II. Pest 1847.

[94] Vö. *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 29–36.
[95] Vö. *Molnár Ferenc:* A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség az 1848–1849-es események viharában. Kisebbségkutatás 21. (2012) 2. sz. 289–298.

9. kép *Popovics Bazil (1796–1864) munkácsi püspök*

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1860. március 18. 133.

Popovics püspök elnöklete alatt zajlott 1848. április 8-án az az ungvári konzisztóriumi ülés, amely elrendelte, hogy az egyházmegye papsága istentiszteleteken mondjon hálát az úrbéri szolgáltatások eltörléséért, a közteherviselés elfogadásáért és a Batthyány-kormány megalakításáért. Intézkedéseivel a szentszék jelezte: elfogadja az áprilisi törvények vívmányait, támogatja a kormány törekvéseit; s egyben a magyar ügy mögé sorakoztatja fel a ruszin, magyar és román ajkú híveket. A nemzetiségi lakosság felvilágosítása és az esetleges parasztmozgalmak elkerülése végett a május 27-i konzisztóriumi ülésen arról született döntés, hogy a munkácsi egyházmegye elkezdi az áprilisi törvények ruszin nyelvre való fordítását. E célból külön bizottságot hoztak létre a főpapság prominens tagjaiból. Szemere Bertalan belügyminiszter június 30-án tudatta, hogy anyagiakkal kívánja ösztönözni az 1848-as törvények ruszin nyelvű fordítását. A munka azonban lassan haladt, s nincs tudomásunk arról, hogy a bizottság valóban elkészítette volna a rá bízott feladatot.[96]

[96] *Bendász István:* Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye. Ungvár 1997. 18–19., 25–26.

A munkácsi egyházmegye területén élő görögkatolikus románok Máramaros és Szatmár, kisebb lélekszámban Bereg és Ugocsa megyéket lakták. Rendelkeztek nemesi származású, a megyei közéletben különböző funkciókat betöltő politikusokkal. A ruszinokhoz hasonlóan magyarbarát politikát folytattak. Patrióta magatartásuk több formában is megmutatkozott. Képviselőik már az 1848. május 10-i máramarosszigeti gyűlésükön hűségükről biztosították a királyt, a hazát és a nemzetet. Nyilatkozatot is kiadtak, melyben a közelmúlt eseményeit így értékelték: „Megrázta idegeinket a hír, a szláv szellemben és érdekében Bánát és Bácskában történt iszonyú hazaárulásnak híre." Máramaros megye minden „oláhajkú lakosai" nevében kijelentették, hogy mindig igaz magyar polgárok voltak és maradnak.[97] Ugyanezen a napon jelent meg Jura György cikke, amelyben a magyarországi románok hűségéről írt.[98]

5.2.3. A nemzetőrség és a honvédtoborzás megszervezése

Az ország más vidékeihez hasonlóan Északkelet-Magyarországon is sort kerítettek a helyi nemzetőrség felállítására, illetve a honvédtoborzásra. A nemzetőrséget az 1848. évi XXII. törvénycikk értelmében alakították meg. Az új rendvédelmi szervezet feladata volt biztosítani a közrendet, illetve az ország polgárainak személyi és vagyonbiztonságát. A törvény fegyveres szolgálatra kötelezett minden 20 és 50 év közötti férfit, akik meghatározott jövedelemmel vagy vagyonnal rendelkeztek. A nemzetőrök általában az ország módosabb, magyar ajkú polgárai közül kerültek ki, ám a törvény szerint szükséges esetben besorozhatók voltak azok is, akik nem tudták teljesíteni a nemzetőri cenzust.[99]

A nemzetőrségi szolgálat során a lakosság egy jelentős hányadának módja nyílt elsajátítani a fegyverforgatás fortélyait. Az itt szerzett ismereteket a reguláris hadsereg megszervezésénél is kamatoztatni lehetett. A nemzetőrség zászlóaljakból épült fel. Egy-egy zászlóalj századokra, a századok szakaszokra oszlottak. A nemzetőrök összeírása spontán módon, a pesti forradalom után vette kezdetét. A központi szervező munkát az április 20-án felállított Országos Nemzetőrségi Haditanács látta el, amely Batthyány Lajos miniszterelnök közvetlen fennhatósága alatt állt.[100]

[97] *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 43–44.
[98] Marczius Tizenötödike, 1848. május 10. 192.
[99] Magyar Törvénytár. Szerk. Márkus Dezső. 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest 1896. 244–246.; *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 37.
[100] *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest 1973. 381–385.

5. táblázat *A nemzetőrség létszámának alakulása Északkelet-Magyarországon 1848-ban*

Megye/város	Nemzetőrség (fő)	Arány (%)
Bereg	1 180 (április vége)	0,9
	6 000 (augusztus eleje)	4,8
Ung	6 000 (szeptember)	5,2
Máramaros	3 795 (június vége)	2,1
Ugocsa	2 400 (július közepe)	4,8
Beregszász	300 (április vége)	8,6
	424 (május vége)	12
Munkács	330 (április vége)	7,5
	400 (május vége)	9
Ungvár	400 (június vége)	5
Sziget	378 (június eleje)	6,3

Szerkesztette: Molnár Ferenc. Forrás: *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 37.

Az északkelet-magyarországi törvényhatóságok közül Bereg megyében még az összeírást elrendelő április 21-i kormányfői rendelet előtt megkezdődött a nemzetőrség szervezése (lásd az 5. táblázatot). Ung, Ugocsa és Máramaros megyékben az első nemzetőrszázadokat 1848 júniusától állították fel. A városok közül Beregszász, Munkács és Ungvár állított ki jelentősebb számú csapatot. Ung, Bereg, Ugocsa megyében a lakosság 5 százaléka iratkozott fel nemzetőri szolgálatra, amely nagyjából megfelelt az országos átlagnak. Ezzel szemben az egyik legszegényebb megyének számító Máramarosban valószínűleg az előírt cenzus játszott közre abban, hogy a helyi lakosság mindössze 2 százalékát sorozták be. A régió esetében érvényesült az az országos tendencia, miszerint a nemzetőri szolgálatra a leginkább a városi és a magyar ajkú polgárok jelentkeztek. A nemzetiségek kevésbé mutattak hajlandóságot a belső rendfenntartó szervezethez való csatlakozásra. Ugocsa megyében az adta a távolmaradás okát, hogy a helyi ruszinság a sorkatonai szolgálattal azonosította a nemzetőrséget. Ung megyében pedig az a rémhír terjedt, hogy a nemzetőröket nemsokára a cári csapatok ellen fogják bevetni Galíciában. Mindazonáltal Ung megyében jelentékeny számú ruszin lakosság kérte a nemzetőrségbe való felvételét. Bereg megyében viszont fenntartásokkal fogadták a ruszinok

jelentkezését, ezért mindössze 500 fő felfegyverzését rendelte el Eötvös Tamás nemzetőrségi parancsnok.[101]

1848 nyarán az Országos Nemzetőrségi Haditanács több alkalommal rendelkezett a nemzetőrök egységes szabályzatáról és felszereléséről. Az ajánlott felszerelést és ruházatot azonban csak a tehetősebb városok és települések polgárai tudták megengedni maguknak. A munkácsi nemzetőrök az előírás szerinti fekete csákó és szürke nadrág helyett búzavirágkék tábori sapkát és kék nadrágot viseltek (lásd a 3. ábrát). Atillájuk az előírás szerinti búzavirágkék színű volt. Hasonló hiányosságok jellemezték az alakulatok fegyverzetét. Északkelet-Magyarországon a szuronyos puska hiányát vadászpuskával, kaszával vagy lándzsával igyekeztek pótolni.[102]

3. ábra *Munkácsi nemzetőr*

Forrás: *Fakász Mihály – Fakász János:* Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában. Munkács 2002. 128.

[101] *Urbán A.:* A nemzetőrség és honvédség i. m. 32., 62., 69.; *Solymosi J.*: Forradalom és szabadságharc i. m. 37–39.

[102] *Urbán Aladár:* Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. Hadtörténelmi Közlemények 3. (1956) 3–4. sz. 333–349.; *Bagu Balázs – Szakáll Mihály:* A szabadságharc nemzetőrei. Ungvár–Budapest 1994. 22–29.; *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 39–40.

A nemzetőr-alakulatok gyenge hadereje miatt a kormány többféle módon próbálta megerősíteni a magyar fegyveres erőket. A magyarországi kiegészítésű, külföldön állomásozó császári-királyi (a továbbiakban: cs. kir.) katonaság hazahozatala vontatottan haladt. Ennek nyomán Batthyány miniszterelnök 1848. május 16-án elrendelte egy 10 ezer fős önkéntes sereg felállítását. Ezt a tíz zászlóaljból álló reguláris haderőt nevezték honvédségnek. A honvédség a magyar minisztériumnak engedelmeskedett, szervezését a Nemzetőrségi Haditanács kezdte el. Északkelet-Magyarországon elsőként Bereg megyében indult el az újoncozás. A törvényhatóság a részletes központi utasítás kézbesítése előtt Pestre küldött 200 főt. Közülük 56 fő bizonyult katonai szolgálatra alkalmasnak, akik az 1. és a 2. zászlóaljban teljesítettek szolgálatot.[103]

A toborzókörzeti felosztás szerint Ung megye a 9., míg Bereg, Ugocsa és Máramaros a 10. honvédzászlóalj toborzóhelyeire küldte újoncait. A Bereg megyei újoncokat Nagykállóba, a máramarosiakat Szigetre, az ugocsaiakat Nagykárolyba irányították. Az ungiak számára Miskolc szolgált a toborzás helyszínéül. A 10. honvédzászlóalj létszáma viszonylag hamar, június közepére betelt. Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékből rendszerint a vagyonos és értelmiségi rétegekből álltak a legnagyobb számban honvédnek. A 9. honvédzászlóalj feltöltése lassabb ütemben haladt. A 9. és a 10. zászlóaljakat augusztus elején a délvidéki szerb felkelők ellen vezényelték.[104]

1848. augusztus 13-án Batthyány miniszterelnök a délvidéki főhadszíntéren súlyosbodó harcok következtében arra utasította a törvényhatóságokat, hogy kezdjék el ún. önkéntes mozgó nemzetőr-alakulatok szervezését (lásd a 4. ábrát) . Ebben az esetben a sorozást nem kötötték vagyoni cenzushoz. A mozgó nemzetőrcsapatok többsége az ősz folyamán honvédzászlóaljjá alakult át. Az alakulatok felszereléséről a törvényhatóságoknak kellett gondoskodniuk. A négy északkelet-magyarországi vármegye mozgó nemzetőrszázadainak a szolnoki és aradi táborba kellett volna megérkezniük. A délvidéki helyzet kiéleződése, a szeptember 11-én meginduló horvát támadás és az északkelet-magyarországi régió galíciai határ menti elhelyezkedése azonban átírta a korábbi elképzeléseket. Batthyány miniszterelnök engedélyt adott az ungi és a máramarosi mozgó nemzetőr-

[103] *Urbán A.:* A nemzetőrség és honvédség i. m. 241., 275.
[104] *Urbán A.:* A nemzetőrség és honvédség i. m. 395.; *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 41–42.

századok otthon maradására. Ezzel magyarázható, hogy Bereg és Ung önkéntesei csak októberben csatlakoztak a magyar főseregheZ.[105]

4. ábra *Bereg vármegye mozgó nemzetőrei*

Forrás: *Fakász M. – Fakász J.:* Északkelet-Magyarország a szabadságharc i. m. 128.

5.2.4. Az 1848. őszi események

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros az 1848–49. évi szabadságküzdelmek idején végig a magyar hatóságok fennhatósága alatt maradtak. A hátország szerepét betöltő régió etnikailag igencsak heterogén volt, ezért különös figyelmet kapott az ország vezetésétől. A forradalom szabadságharcba torkollása során számítani lehetett konfliktusok kialakulására. Ilyen helyzet legelőször a kiváltságaikat az 1848-as törvények értelmében elvesztő román nemesség kapcsán állt elő. Az aknasugatagi sóvágók lázadását leszámítva Északkelet-Magyarországon 1848 őszéig nem került sor a román nemzetiségi lakosság magyar hatóságokkal való tömeges szembefordulására.[106]

[105] *Lehoczky Tivadar:* Beregmegye és a munkácsi vár 1848–1849-ben. Munkács 1899. 37–39.; *Urbán A.:* A nemzetőrség és honvédség i. m. 189., 218.; *Bagu B. – Szakáll M.:* A szabadságharc nemzetőrei i. m. 33–36., 42.; Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk. Hermann Róbert. Budapest 1996. 133–134.; *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 42–43.

[106] *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 49.

A nemzetiségi mozgalmak kontrollálása érdekében meghozott lépés volt, amikor István főherceg nádor és Szemere belügyminiszter kinevezte Mihályi Gábort (lásd a 11. képet), Máramaros román származású képviselőjét Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Közép-Szolnok, Kővár-vidék és Kraszna megyék, valamint a 17. (2. román) határőrezred királyi biztosává (augusztus 24.).[107] Mihályi a görögkatolikus papsággal kiváló kapcsolatokat ápolt, így a felek együtt tudtak működni a felmerülő konfliktushelyzetek megoldásában.

10. kép *Mihályi Gábor (1807–1875)*

Forrás: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményei a történelmi Máramarosban. Szerk. Mazalik Alfréd. Máramarossziget 1999. 15.

Szeptember 23-án Batthyány utasította Máramaros vármegyét, hogy a galíciai fejlemények miatt önkéntes nemzetőrségét tartsa otthon. Három nappal később a miniszterelnök hasonló tartalmú utasítást küldött Ung vármegyének.[108]

1848 októberétől Máramaros Erdéllyel határos részeiről egyre gyakrabban érkeztek nyugtalanító hírek. A helyi nemzetiségi mozgolódások hátterében legtöbbször Karl Urban alezredes közelben állomásozó ha-

[107] *Csatáry György:* Szabadságharc a végeken. Anno 1848–1849. Ungvár 1999. 64.; *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 34.
[108] Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története i. m. 164., 166.

tárőralakulatai álltak. A román ajkú Borsa (Máramaros megye) település küldöttséget menesztett a Naszódon állomásozó Urbanhoz, ahol képviselőik október 1-jén a Habsburg-ház védelmére esküdtek fel.[109] Miután Máramaros vármegye részéről a békés meggyőzés taktikája kudarcot vallott, Péterffy Endre nemzetőr őrnagyot küldték ki szigeti és szabolcsi nemzetőrökkel a lázadás megfékezésére. Október 28-án a borsaiak megtámadták a település közelében állomásozó nemzetőrcsapatokat, utóbbiak azonban benyomultak a faluba, és elkergették az ellenszegülőket.[110]

December 3-án Urban csapatai újra betörtek Máramarosba. Jelenlétük ezúttal Szacsalban okozott felfordulást. A borsai és a szacsali támadás között azonban volt egy fontos különbség: Szacsal lakossága nem fordult a magyar hatóságok ellen. Sőt, a szacsaliak – a román határőrök közeledésének láttán – Gyenge János görögkatolikus parókustól szerettek volna útmutatást kérni. Ezt azonban már nem tudták megtenni, mivel Urban katonái rátörtek Gyenge lakására; őt, nejét és az ott tartózkodó Rednik Mihály esküdtet „agyba-főbe verték és kínozták." Nyilvánvaló, hogy a szacsali parókus hívei előtti bántalmazása a görögkatolikus klérus magyar szabadságharc melletti kiállása miatt történt. A román határőrök végleges visszaszorítása főleg a Kossuth Lajos vezette Országos Honvédelmi Bizottmány (a továbbiakban: OHB) és Jozef Bem erdélyi főparancsnok intézkedéseinek köszönhetően történt meg 1848 végén – 1849 elején.[111]

1848 őszének egyik legmeghatározóbb eseménye az V. Ferdinánd magyar király által kibocsátott október 3-i manifesztum, melyben elrendelte a magyar törvényhozás feloszlatását, és a Magyarországon állomásozó katonai erőket a teljhatalmú biztossá kinevezett Josip Jelačić horvát bán parancsnoksága alá helyezte. Az északkelet-magyarországi események középpontjává Munkács és környéke vált, ahová a térségben állomásozó cs. kir. haderő, a 9. Hartmann-gyalogezred különböző századai csapatösszevonást kezdtek végrehajtani. Ezt az említett alakulatok Galíciába való távozásának előkészítése indokolta. Munkácson állomásozott a 9. gyalogezred 2. zászlóaljának két százada. Franz Laube, a munkácsi vár osztrák érzelmű parancsnoka vonakodott teljesíteni Kossuth október 8-i felhívását, s csak a hónap második felében nyilvánította ki hűségét az OHB iránt.

[109] *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849 I–II. Pest 1868–1869. I. 109–110.
[110] *Várady Gábor:* Hulló levelek. Máramarossziget 1892. 110–112.; *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 59–60.
[111] Vö. *Solymosi József:* Adalékok Máramaros vármegye 1848–49-es történetéhez. In: Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2002. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest 2003. 62–66.

Az október eleji feszültség élesedését csak fokozta, hogy a vár mellett táborozó ungi Hartmann-század parancsnoka, Knorek főhadnagy nyomást kívánt gyakorolni a helyi görögkatolikus parókusokra, hogy a hívek számára hirdessék ki az október 3-i császári manifesztumot. A helyzet csak október végére rendeződött, miután a Hartmannok Galíciába távoztak, és Laube parancsnok is hajlandóvá vált együttműködni a magyar hatóságokkal. A klérus nagy valószínűséggel megtagadta a császári manifesztum kihirdetését, ami hozzájárult a kialakult konfliktus békés rendezéséhez.[112]

4. térkép *A Máramarosi Főesperesség anyaegyházközségei és filiái 1847-ben*

Forrás: *Molnár F.:* A Munkácsi Egyházmegye i. m. Melléklet.

A belpolitikai helyzet kiszámíthatatlanságát tovább növelte V. Ferdinánd december 2-i lemondatása. Ugyanezen a napon I. Ferenc József magát osztrák császárnak és magyar királynak nyilvánította. 1849 januárjától a magyar vezetés – az előretörő cs. kir. támadás miatt – kénytelen volt

[112] *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 57–59.

Pestről Debrecenbe áttenni székhelyét. 1848 decemberében Franz Schlik gróf cs. kir. altábornagy felvidéki támadása már-már az északkeleti vármegyéket is megközelítette, de el nem érte.

5.2.5. 1849 tavasza: a verhovinai események és a podheringi ütközet

Bem sikeres erdélyi hadjáratát követően nem kellett tartani Urban román csapatainak támadásától. Újabb veszély fenyegetett azonban Máramaros megye ruszinok lakta hegyvidéki része, az ún. Verhovina felől. Ez a terület az osztrákokhoz lojális Galíciával volt határos. Az ung–bereg–máramarosi határvonalon szolgálatot teljesítő cs. kir. egységek a galíciai és bukovinai főhadparancsnokság ellenőrzése alá tartoztak.[113]

A máramarosi–galíciai határszakasz – az 1848 decemberében meginduló cs. kir. támadás következtében – a Debrecenbe költözött magyar kormányzat közvetlen hátországává vált. A Máramarosban önkéntes zászlóaljat szervező Várady Gábor őrnagy (lásd a 12. képet) későbbi visszaemlékezésében így értékeli megyéje szerepét: „Mi is azt mondtuk Máramarosról, amelyet ha elveszítünk, elveszett volna az egész Tiszavidék s az országgyűlés nem üthette volna fel sátorát Debreczenben.”[114]

11. kép *Várady Gábor (1820–1906) őrnagy*

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1867. december 1. 585.

[113] *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 89.
[114] *Várady G.:* Hulló levelek i. m. 108.

1849 tavaszán a cs. kir. csapatok több alkalommal indítottak lokális méretű támadásokat a magyar határőrök ellen. Ezek közül kiemelkedett a máramarosi Toronya környéke ellen intézett március 20–21-i portya. Az eset következményeként a hidegpataki és a toronyai lakosság jelentős hányada a térségben szolgálatot teljesítő görögkatolikus papság ellen fordult. A feldühödött lakosság különböző mértékű atrocitásokat intézett Toronya, Hidegpatak, Kelecsény, Lengyelszállás és Tarújfalu települések papjai ellen.[115] Musztyánovics István felsőverhovinai alesperes május 5-i tudósításából[116] kitűnik, hogy a rend fenntartása és a hátország biztosítása érdekében elengedhetetlen a magyar kormányzat és a helyi papság szoros együttműködése.

A verhovinai eseményeket követően a galíciai főhadparancsnokság jóval nagyobb erőket mozgósított az északkelet-magyarországi hátország ellen. A hadművelet a magyar honvédség dicsőséges tavaszi előrenyomulását kívánta visszavetni. A Joseph Barco báró, cs. kir. vezérőrnagy által vezetett dandár mintegy 3 600 főt tett ki. Az ellenség április 19-én lépte át a Vereckei-hágót, s a régió védelme szempontjából fontos jelentőségű munkácsi várat fenyegette. A feszültséget tovább fokozta, hogy a cs. kir. csapatok között Hartmann-gyalogosok is helyet kaptak. Mivel 1848 őszéig az alakulat kötelékébe tartozó katonák állomásoztak Munkács és a vár környékén, ezért a helyiek attól tartottak, hogy a Hartmannok bosszúból fel fogják dúlni a várost. A Galíciából betörő dandárral „szemben álló magyar csapatok néhány honvédszázadot és megyei, illetve városi nemzetőrszázadot tettek ki. A honvédek és nemzetőrök mindenhol igyekeztek lassítani a dandár mozgását szórványos ellenállással, vagy utak, szorosok eltorlaszolásával." A védekezést Martinyi Frigyes őrnagy, a 21. honvédzászlóalj parancsnoka szervezte meg, aki a Munkácstól néhány kilométerre fekvő Podhering falunál (lásd a 13. képet) kívánta megállítani az ellenséget. A védelem esélyeit jelentősen növelte, hogy a község a megáradt Latorca folyónál és magas hegyek lábánál feküdt.[117]

A magyar erők a podheringi Latorca-hidat döntő fontosságúnak ítélték. A híd tüzérségi fedezetére 18-20 honvédot küldtek ki, akiknek vezetője

[115] Vö. *Molnár Ferenc:* Adalékok a verhovinai határvidék hadtörténetéhez (1849. március). Acta Beregsasiensis 9. (2010) 3. sz. 121–130.
[116] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye iratanyaga – F. 151, op. 10, od. zb. 59, ark. 3–4.
[117] Vö. *Solymosi József:* A podheringi ütközet. 1849. április 22. In: Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2001. Szerk. Lenkefi Ferenc. Budapest 2002. 44–48.

a munkácsi egyházmegye kispapja, Andrejkovics Endre lett. Andrejkovics nemzetőrcsapatában ott találjuk azt a Leskovics-Lángfy Lászlót, aki növendéktársa volt az ungvári szemináriumban. A két kispap együtt szerzett tüzérségi kiképzést Pesten. Andrejkovics csapata a Latorca-híd mellett emelkedő Szarkahegyen telepedett meg, mindössze négy ágyújával. Az április 22-én lezajlott podheringi ütközet végkimenetelét döntően befolyásolta a tüzérség hatékonysága. A védelem ágyúinak néhány jól célzott lövéssel sikerült olyan zavart és fejetlenséget előidézni az ellenség soraiban, hogy utóbbiak végül jobbnak látták, ha visszatérnek Galíciába. Ezután a „hős kis csapat bátor vezérével [azaz Andrejkoviccsal] – egy ember veszteség nélkül – nagy diadallal vonult be Munkács várába, melyet oly dicsően mentett meg a túlnyomó ellenségtől. A nép nagy lelkesedéssel fogadta a megérkező hős pap vezért s elnevezte »Munkácsi hős«-nek, amit méltán meg is érdemelt."[118]

12. kép *A hősies magyar helytállásnak 1901-ben emléket állító obeliszk a Szarkahegy lábánál*

Forrás: Niklay János fényképe. Vasárnapi Újság, 1901. június 2. 359.

[118] *Ambrus József:* Paphonvédek albuma. Nagykikinda 1892. 143–147., 158.; *Bendász I.:* Az 1848–1849-es szabadságharc i. m. 138–145., 168–170.; *Solymosi J.:* A podheringi ütközet i. m. 44–48.

5.2.6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában

A Galíciából érkező támadást követően egy sokkal nagyobb veszély árnyéka vetült a tavaszi hadjárat fényes győzelmeire. I. Miklós orosz cár 1849. május 9-én kiáltványban jelentette be, hogy a magyar szabadságharc leveréséhez fegyveres segítséget nyújt I. Ferenc József osztrák császárnak.[119] Ugyanezen a napon Horváth Mihály vallás- és közoktatási miniszter elrendelte, hogy az egyházi és iskolai hatóságok hat hét leforgása alatt írásban fejezzék ki a magyar függetlenség iránti hódolatukat.[120]

Május 17-én Ungváron egy nagyszabású tömegrendezvény keretében ünnepelték meg a Habsburg-ház trónfosztását és a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadását. A történtekről a Közlöny tudósítása szolgál információval. A lap az eseményt a magyar honfoglalás jelentőségéhez hasonlította: „Ma nagyszerű és dicső napot ünneplénk. Ünneplénk egy oly napot, milyet őseink csak Ázsiából kijövetelükkör ünneplének az ungi hegyek bércei között, s ez nemzeti függetlenségünk ünnepe volt." A lap a jelenlévők közül kiemeli Eötvös Tamás kormánybiztost és Popovics Bazil püspököt. A főpásztor tízezer fős tömegnek celebrált tábori misét a szabad ég alatt. Ezt követően felolvasták a Függetlenségi Nyilatkozat szövegét. A dokumentum tartalmát több nyelven elmagyarázták, feltehetőleg ruszinul is. Az eseményt nagy lakoma zárta.[121]

Várady Gábortól tudjuk, hogy a Habsburgok-trónfosztása és a magyar szabadság máramarosszigeti megünneplése május 7-én zajlott le. Itt Szepesy Sándor római katolikus főesperes és Veres Sándor református lelkész tartott tábori misét. A Függetlenségi Nyilatkozat szövegét Nánásy Lajos főjegyző olvasta fel. A görögkatolikus klérus feladata volt, hogy elmagyarázza az új politikai változásokat a nemzetiségi lakosság számára. Seregélyi Sándor bocskói esperes ruszinul, Lázár Sándor esperes pedig románul teljesítette ebbéli kötelezettségeit. A többnyelvű magyarázat a Közlöny június 5-i híradása szerint a nagyszőlősi ünnepségről sem maradt el.[122]

Időközben az orosz beavatkozás lehetősége cselekvésre sarkallta a magyar vezetőket. Május 18-án a Szemere-kormány az ország népéhez intézett kiáltványában hívta fel a figyelmet az orosz beavatkozás valószínűségére. Ennek nyomán keresztes hadjáratot és népfelkelést hirdetett

[119] *Hermann Róbert:* „Tenni kevés, de halni volt esély." Az 1849. évi nyári hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények 112. (1999) 2. sz. 10.
[120] *Hermann R.:* Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc i. m. 322–323.
[121] Közlöny, 1849. június 7. 470–471.
[122] *Várady G.:* Hulló levelek i. m. 138.; Közlöny, 1849. június 5. 462.

meg Trencséntől Máramarosig. Szemere belügyminiszteri minőségében egy nyolcpontos körrendeletben értesítette a várható fejleményekről és teendőkről kormánybiztosait – köztük Luzsénszky Pál szepesi, sárosi és zempléni, Eötvös Tamás ungi és beregi, Mihályi Gábor máramarosi kormánybiztosokat. Az ellenállás megszervezésében a minisztertanács fontos szerepet szánt a papságnak és a lelkészeknek. Horváth kultuszminiszter május 18-án az ország minden felekezetbeli lelkészeit felszólította, hogy a népfelkelést illetően működjenek együtt a polgári hatóságokkal. A klérus feladatául szabta a kormány óvintézkedéseinek és rendeleteinek kihirdetését, körmenetek, országos böjt, illetve könyörgő imák tartását, harangok meghúzatását.[123]

13. kép *Szemere belügyminiszter utasítása a fő- és alispánokhoz, illetve a kormánybiztosokhoz*

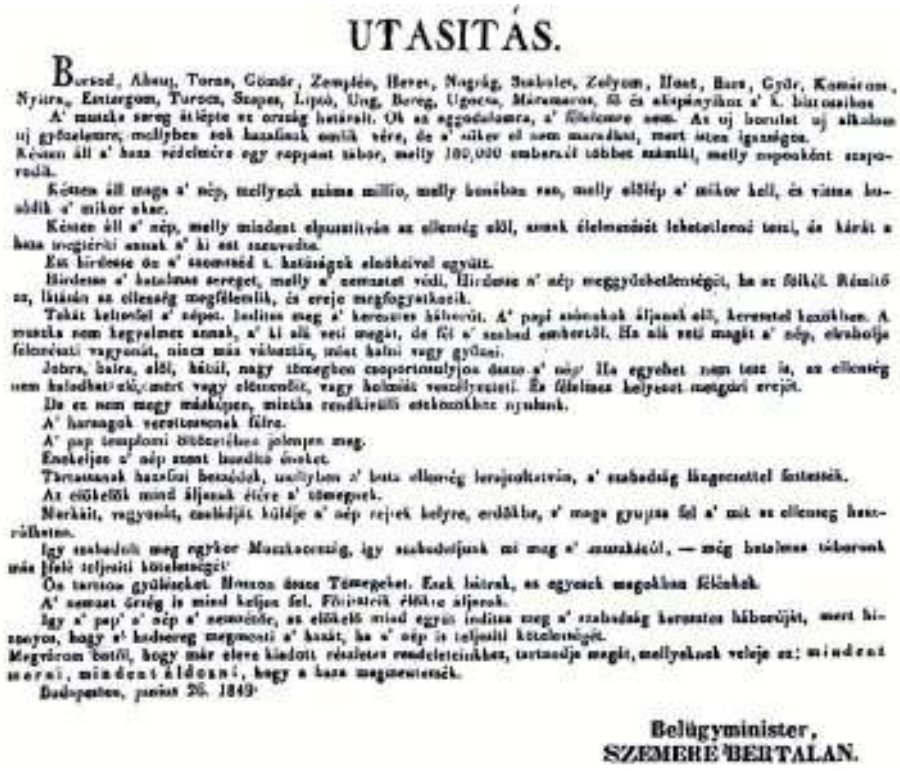

UTASITÁS.

Borsod, Abauj, Torna, Gömör, Zemplén, Heves, Nograd, Szabolcs, Zolyom, Hont, Bars, Gyor, Komarom, Nyitra, Esztergom, Turocz, Szepes, Liptó, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, fő és alispányihoz a' K. biztosaihoz

A' munka sereg átlépte ez ország határait. Oh az eggyedülamra, a' félelemre nem. Az uj betörlet uj alkalom uj győzelemre, mellyben sok hazafinak emlik vére, de a' nikor el nem marathat, mert isten igazságos.

Készen áll a' haza védelmére egy reppent tábor, melly 100,000 embereit többet számlál, melly nyomokat szaporodik.

Készen áll maga a' nép, mellynek száma millio, melly kenében van, melly előlép a' mikor kell, és vissza kuszódik a' mikor akar.

Készen áll a' nép, melly mindent elpusztitván az ellenség elől, annak élelmezését lehetetlenné teszi, és kárát a haza megtérési annak a' ki ezt szenvedte.

Ezt hirdesse ön a' szomszéd s. határságok elnökeivel együtt.

Hirdesse a' hatalmas sereget, melly a' nemzetet védi. Hirdesse a' nép meggyözhetlenségét, ha az fölkél. Rémitö az, látván az ellenség megfélemlik, és ereje megfogyatkozik.

Tehát keltsétek fel a' népet. Indittsa meg a' keresztes háborút. A' papi szinekben áljanak elöl, keresztet kezekben. A munka nem kegyelmez annak, a' ki alá veti magát, de fiá a' szabad emberektöl. Ha alá veti magát a' nép, elvesztje felszerelési vagyonát, nincs más változás, mint halni vagy győzni.

Jobra, balra, elöl, hátul, nagy tömegben csoportosuljon dolgo a' nép. Ha egyebet nem tesz is, az ellenség nem haladhat előre, mert vagy elétemetik, vagy halálos veszélyeztetik. Ez félelmes helyzet megöri erejét.

De ez nem megy másképen, mintha rendkivüli eszközökhez nyulunk.

A' harangok verettessenek fölre.

A' pap templomi öltözetében jelenjen meg.

Énekeljen a' nép szent buzdító éneket.

Tartassanak hazafiui beszédek, mellyben a' haza ellenség berajzoltatvén, a' szabadság lángszerettel festtessék.

Az előkelők mind áljanak élére a' tömegnek.

Nörkáit, vagyonát, családját hülje a' nép rejtek helyre, erdökbe, a' mga gyujtsa fel a' mit az ellenség használhatna.

Igy szabadult meg egykor Mozhacország, igy szabadeljunk mi meg a' szomszédtól, — még hatalmas táborunk más felöl teljesiti kötelességét!

Ön tartson gyülöseket. Hivjon össze Tömegeket. Ezek hitrek, ez egyszek megoldhan félelmek.

A' szomszéd örség is mind keljen fel. Fölvételök előtt áljanak.

Igy a' pap' a' nép a' szomszédé, az előkelö mind egyut indittsa meg a' szabadság keresztes háborüjét, mert hiszszuk, hogy a' hadsereg megmenti a' hazát, ha a' nép is teljesiti kötelességét.

Megvárom hogy már eleve kiadott részletes rendeleteimhez, tartsuda megit, mellyeknek veleje ez: mindent nyerni, mindent áldozni, hogy a haza megmeneküljön.

Budapesten, junius 26. 1849.

Belügyminister,
SZEMERE BERTALAN.

Forrás: *Fakász M. – Fakász J.:* Északkelet-Magyarország a szabadságharc i. m. 141.

[123] *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben I–III. Genf 1865. III. 86–88.; *Pap D.:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának II. i. m. 447–461.

Június közepén a Dukla-hágón át a cári intervenciós fősereg Ivan Fjodorovics Paszkevics herceg, tábornagy vezetésével Magyarország területére lépett. Ennek nyomán a magyar kormány június 26-án újból kiáltványt tett közzé, melyben az oroszok elleni keresztes háborúban való részvétel mellett gerillaharcra és lakóhelyének elpusztítására buzdította a népet (lásd a 14. képet). „A kiáltvány kibocsátása felelőtlenség volt, hiszen anélkül vezetett volna az ország jelentős területeinek pusztasággá válásához, hogy ezáltal az ellenség előnyomulását jelentősen lassítani lehetett volna. Az sem vallott valóságérzékre, hogy a népfelkelést az aratási időszakban hirdették meg."[124]

Az ungvári gimnázium diákja, a később íróként tevékenykedő Iván Szilvay, aki a nyári iskolaszünetét a Munkács melletti szülőfalujában töltötte, tanúja volt, hogyan készülődtek a magyar erők az ellenség visszaverésére. Szilvay leírja, hogy a magyar hatóságok intézkedései valódi pánikhangulatot idéztek elő az egyszerű lakosság körében, akik a védelemhez való csatlakozás helyett tömegesen menekültek a hegyekbe. Csak az asszonyok, gyermekek és az idősek maradtak otthon.[125]

Az 1849. júniusi cári betörés következtében Észak-Magyarország megtartása lehetetlen vállalkozásnak tűnt, mivel e régióban az ellenség túlereje kilencszeres volt.[126] Ennek ellenére több kísérlet történt a helyi erők összpontosítására. Görgei Artúr hadügyminiszter június 2-án kiadott parancsában Kazinczy Lajos ezredest (lásd a 15. képet) külön hadosztály szervezésével bízta meg Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros területén. Kazinczy Munkácson hozta létre főhadiszállását. Legfőbb céljai közé tartozott, hogy hadosztálya szervezési munkálatait kellőképpen ellássa, továbbá, hogy őrizze Magyarország északkeleti határait. Az ezredes hadtestté kívánta fejleszteni seregét. Csapata azonban nem érte el az ehhez szükséges létszámot (10 000 fő). A hadosztály július 25-i hadrendje mintegy 7 345 fős létszámról tanúskodik. A helyben toborzott, puskaport még nem szagolt sereg katonái között a nyári munkák és az orosz betörés okozta zűrzavaros állapotok miatt is gyakoriak voltak a szökések. Ez igencsak megkérdőjelezte a Kazinczy-hadosztály éles helyzetben való bevethetőségének sikerét.[127]

[124] *Erdődy Gábor – Hermann Róbert:* Batthyány – Szemere. [Budapest] 2002. 276. Vö. *Pap D.:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának II. i. m. 479–480.
[125] *И., Сильвай:* Автобиография. Ужгород 1938. 40–41.
[126] *Hermann R.:* „Tenni kevés…" i. m. 19.
[127] Kazinczy életrajzát és hadosztálya történetét illetően vö. *Pásztor Emil:* A tizenötödik aradi vértanú. Budapest 1979.; *Solymosi József:* Kazinczy Lajos ezredes, a tizenötödik aradi vértanú. Budapest 2018.; *Uő:* Az északkelet-magyarországi Kazinczy-hadosztály iratai, 1849. június 12. – augusztus 25. Hadtörténelmi Közlemények 132. (2019) 1. sz. 253–311.

14. kép *Kazinczy Lajos (1820–1849) ezredes (1872-ben készült litográfia)*

Forrás: *Németh Máté:* A tizenhét aradi vértanú. Múlt-kor 2014. október 6. https://mult-kor.hu/20141006_a_17_aradi_vertanu?pIdx=3, letöltés 2021. júl. 29.

Miután Cseodajev orosz parancsnok hadserege egészen Debrecenig tört előre, Kazinczy június 30-án kénytelen volt elhagyni Munkácsot, és még ezen a napon levelet intézett Bemhez, amelyben közölte, hogy Husztra vonul, s egyben szolgálatait is felajánlotta az erdélyi seregek számára. „Osztrolenka véres csillaga" azonban – helytelenül – visszautasította a hozzá forduló ezredest, továbbá meghagyta neki, hogy az oroszok mögött igyekezzen zavart kelteni. A Kazinczy-hadosztály számára a legnagyobb problémát az jelentette, hogy a magyar hadvezetés nem tudott világos és egyértelmű parancsokat adni arra nézve, hogy milyen tevékenységet folytasson. A hadosztály július végén már Ungváron állomásozott. Itt Popovics püspök vendégül látta a sereg tisztikarát. A főpásztor az ungvári vár melletti mezőn – tizenkét másikkal együtt – megszentelte a Várady Gábor vezette máramarosi toborzású 105. honvédzászlóalj lobogóját.[128]

Az oroszok tiszai átkelése miatt Görgei Artúr elrendelte, hogy az északkelet-magyarországi erők parancsnoka vagy maradjon a helyén, vagy

[128] *Várady Gábor:* A görög húsvét Ungvártt. Budapesti Hírlap, 1884. május 14. Melléklet. 1–2.

csatlakozzon Bem erdélyi seregéhez, mert a magyar főssereggel való egyesülése kivitelezhetetlenné vált. Közben Erdélyben is felgyorsultak az események. Július 29-én Bem Kossuthtól kérte Kazinczy hadosztályának rendelkezésére való bocsátását, mivel a lengyel tábornok Grotenhjelm orosz altábornagy hadosztályát akarta Beszterce városánál megtámadni. Bem elképzelését Aulich Lajos hadügyminiszter mellett maga Kossuth is támogatta. Ezért az erdélyi erőkkel való csatlakozás végett Kazinczy hadosztályával együtt augusztus 6-án elhagyta Munkácsot. Máramarosszigeten és Kapnikbányán, s az ottani hegyeken át igyekezett Erdélybe. Naszód vagy Beszterce táján kívánt Bemhez csatlakozni. Nem tudott róla, hogy a lengyel altábornagy az augusztus 9-én bekövetkezett utolsó nagy csatavesztésének helyszíne (Temesvár) felé vette az irányt.

1849. augusztus 20-án az északkelet-magyarországi hadosztály megérkezett Zsibóra, ahol egyesült az erdélyi hadsereg maradványaival. Kazinczy itt kapta meg az eredetileg a maradék erdélyi csapatok parancsnokához címzett, fegyverletételre felszólító Görgei-levelet. A haditanács a fegyverletétel mellett döntött, bár többen ellenezték azt. Köztük volt a 105. honvédzászlóalj őrnagya, Várady Gábor is, aki zászlóalját hazavezette Máramarosba, majd ott feloszlatta. Rajtuk kívül is sokan távoztak egyénileg vagy csapatostul. Így Kazinczy ezredes mindössze pár száz katonával és tiszttel tette le a fegyvert augusztus 25-én Grotenhjelm orosz tábornok csapatai előtt Zsibón. Ezzel az utolsó mozgó magyar haderő is kapitulált.

A Kazinczy-hadosztály augusztus 6-i, Munkácsról való távozását követően már csak a helyi várőrség és Rembowsky lengyel alezredes dandárja maradt az északkelet-magyarországi vármegyékben. Utóbbira augusztus közepén Szelvan orosz vezérőrnagy serege mért döntő csapást. Augusztus 19-én Anton Karlovics orosz altábornagy mintegy 15 ezer főt számláló serege – Beregszász irányából – a munkácsi vár (lásd a 16. képet) alá érkezett. Karlovics levélben szólította megadásra Mezősy Pál munkácsi várparancsnokot. A cári főtiszt által küldött parlamenterek felmutatták Görgei Kazinczyhoz írt levelét, melyben tájékoztatta az ezredest az augusztus 13-i világosi fegyverletételről. A vár tisztikara kételkedett a levél hitelességében. Ezért a védők – az oroszok engedélyével – küldöttséget indítottak a volt magyar fővezérhez. A Kralovánszky László térszázados vezette delegáció Görgei Nagyváradon fogalmazott levelével tért vissza, melyben az oroszok előtti fegyverletételt ajánlotta a munkácsiaknak. Az őrség augusztus 26-án adta át a várat az oroszoknak. A cári csapatok ezt követően kitűzték a fekete-sárga császári lobogót. A magyarok közül 32 tiszt és 329 katona került

fogságba. A cs. kir. csapatok augusztus 27-én jelentek meg Munkácson. Az osztrák hatóságok politikai foglyokkal töltötték meg a várat.[129]

15. kép *A munkácsi vár*

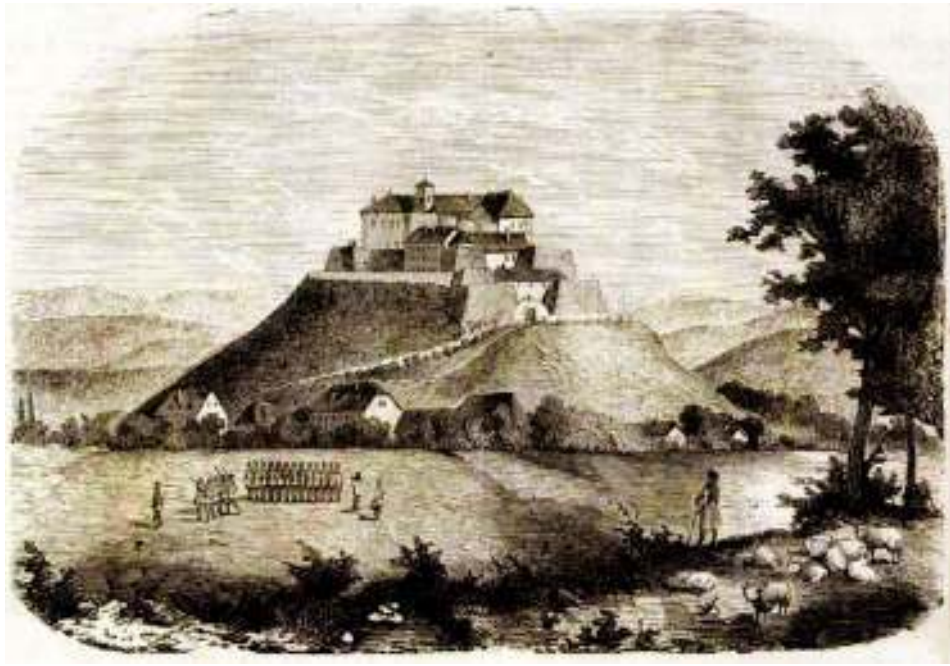

Forrás: Vasárnapi Újság, 1856. szeptember 28. 340.

5.2.7. Megtorlás és neoabszolutizmus

A szabadságharc utáni tömeges megtorlás elveit Julius Haynau báró, táborszernagy, a Magyarországon állomásozó osztrák haderő főparancsnoka 1849. július 1-i proklamációja fektette le. Ennek értelmében 1848. október 8. után minden „pártütéssel" kapcsolatba hozható tett és személy a haditörvények hatálya alá esett. 1849 őszének tömeges hadbírósági eljárásai folyamán a kompromittáltság megállapításánál két tényezőt tekintettek perdöntőnek: az 1848. október 8-a utáni politikai tevékenységet és az 1849. április 19-i Függetlenségi Nyilatkozat kibocsátásában való bármiféle közreműködést.[130]

[129] Vö. *Lehoczky T.:* Beregmegye és a munkácsi vár i. m. 133–145.; *Váradi Sternberg János:* Munkács kapitulációja 1849-ben. História 4. (1982) 1. sz. 14–15.; *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 108–111.

[130] *Deák Ágnes:* Polgári átalakulás és neoabszolutizmus 1849–1867. Budapest 2009. 18.

Északkelet-Magyarország 1849 augusztusáig a magyar hatóságok ellenőrzése alatt állt. Ezért a helyi közigazgatás és katonai alakulatok vezetői számíthattak az osztrák hatóságok felelősségre vonására. A régió történetéhez köthető Ormai (Auffenberg) Norbert neve, aki 1848. május elejéig a munkácsi várban raboskodott. Szabadon bocsátását követően Kossuth szárnysegédjeként, majd ezredesi rangban a honvéd vadászezredek főfelügyelőjeként tevékenykedett. Haynau Ormait 1849. augusztus 22-én akasztatta fel Aradon. A tizenötödik vértanúként szokás emlegetni Kazinczy Lajos ezredest, akit október 25-én lőttek agyon az aradi vár sáncárkában. Egy nappal Kazinczy kivégzése előtt akasztották fel a pesti Újépület mögött Perényi Zsigmond bárót, a felsőház másodelnökét. Perényi fő bűne az volt, hogy aláírta a Habsburg–Lotharingiai-ház trónfosztását kimondó Függetlenségi Nyilatkozatot. A pesti hadbíróság teljes vagyonelkobzásra és kötél általi halálra ítélte a magyar vezetés mellett végsőkig kiálló helyi kormánybiztosokat. Ezeket az ítéleteket a bíróság Eötvös Tamás, Mihályi Gábor és Mann József esetében 4–6 évnyi várfogságra módosította, míg Szintay Jánost teljes kegyelemben részesítette.[131]

5.2.8. Az Ungvári Kerület és az olmützi alkotmány kihirdetése

1849 elején a harcok még javában folytak Magyarországon, amikor az osztrák kormányzat hozzáfogott az új katonai-polgári közigazgatás létrehozásához. Az új adminisztratív rendszer körvonalait az olmützi alkotmány tartalmazta. A dokumentum a koronatartományok felsorolásában, önállóként, azaz Magyarországtól elválasztva tüntette fel Erdélyt a Partiummal, Horvát-Szlavónországot Fiumével és a Tengermellékkel, illetve létre kívánta hozni az ún. Szerb Vajdaságot.[132]

A megmaradt magyarországi területek ideiglenes közigazgatási szervezetét Haynau cs. kir. táborszernagy 1849 októberében–novemberében kiadott rendeletei alapján hozták létre (lásd a 4. térképet). Ennek kiindulópontját a katonai kerületek felállítása jelentette, melyeket a székhelyükül szolgáló városokról neveztek el.[133] A magyarországi törzsterületet öt katonai kerületre osztották. Ezek között szerepelt a Kassai Katonai Kerület, amely a Kassai, a Lőcsei és az Ungvári Polgári Kerület felett gyakorolt joghatóságot. Az Ungvári Polgári Kerület négy északkelet-magyarországi megyét foglalt magába: Ungot, Bereget, Ugocsát és Máramarost. A

[131] *Solymosi J.:* Forradalom és szabadságharc i. m. 122–123.
[132] *Deák Ágnes:* „Nemzeti egyenjogúsítás". Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860. Budapest 2000. 41–44.
[133] Uo. 103.

megyék élén az ún. „megyefőnökök”, más néven megyei elnökök álltak. Ungban Piller Gedeon, Beregben Fejérváry István, Ugocsában Jelenek István, míg Máramarosban Markovics Antal látta el a megyefőnöki feladatokat. Az Ungvári Kerület joghatósága tehát nagyjából a mai értelemben vett Kárpátalja területére terjedt ki. E négy megyét felölelő északkelet-magyarországi közigazgatási egység élén Villecz Ignác cs. kir. főispán állt, aki október 26-i eskütételét követően indult el Ungvárra. Villecz mellett fontos szerepet töltött be a főbiztossági hivatal előadója és irodaigazgatója, Adolf Dobránszky (lásd a 17. képet) is, akit az osztrákbarát ruszin mozgalom vezetőjeként október 15-én neveztek ki hivatalába.[134]

5. térkép *Magyarország közigazgatása 1850-ben*

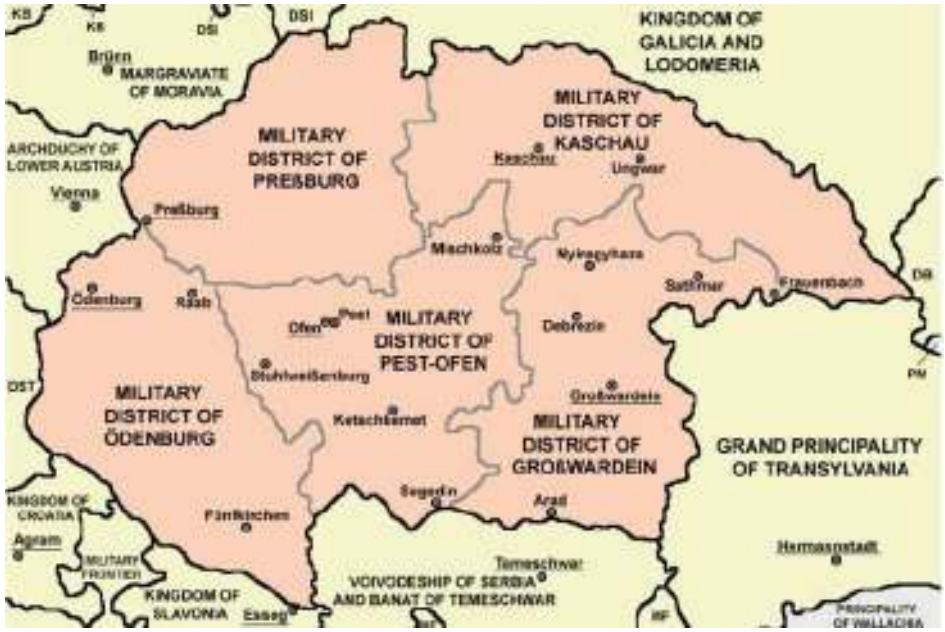

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Bach-korszak, letöltés 2021. júl. 29.

Dobránszky a Zemplén vármegyei Rudlón született görögkatolikus papi családban. A bányamérnök végzettségű ruszin vezetőt Csehországban érte az 1848-as változások híre. Ekkorra már jó kapcsolatokat épített ki a szlovák és a cseh nemzeti vezetőkkel. Eleinte támogatta az 1848-as magyar

[134] *Sashegyi Oszkár:* Az abszolutizmuskori levéltár. Budapest 1965. 33., 265–266.; *Molnár Ferenc*: Az olmützi alkotmány kihirdetése az Ungvári Kerületben (1849. november–december). Limes 3 (2016) 252.

forradalmat, de csakhamar szembefordult vele. A galíciai és kárpátaljai ruszin lakosságot egy tartományban szerette volna egyesíteni, ezért Bécs szolgálatába állt. 1849 nyarán cs. kir. kormánybiztosként működött a Habsburgok segítségére siető cári hadsereg mellett. Dobránszky úgy vélte, hogy az Ungvári Kerület bázisán véghezviheti a ruszin autonómiára vonatkozó programját. Ez a törekvés csakhamar nyilvánvalóvá vált a ruszin lakosság és a görögkatolikus papság számára is, hiszen az osztrák kormányzat nemzetiségpártoló rendelkezései nyomán ők kezdték el „Orosz" (Ruszin) Kerületnek nevezni e közigazgatási egységet. Nem véletlen, hogy az Ungvári Kerület megszüntetését és közvetlenül a Kassai Katonai Kerület alá rendelését (1850. március vége) a helyi ruszinság „ungvári katasztrófaként" emlegette.[135]

16. kép *Adolf Ivanovics Dobránszky (1817–1901)*

Forrás: *Ф.Ф., Аристов:* Карпато-русскіе писатели. Изслъдованіе по неизданнымъ источникамъ I–III. Москва 1916. I. 174.

[135] *С., Добош:* Адольф Иванович Добрянский: очерк жизни и деятельности. Пряшев 1956. 42., 52.; *М*., *Данилак*: Галицькі, буковинські, закарпатські українці і. m. 183–184.; *Oskar Sashegyi*: Ungarns politische Verwaltung in der Ära Bach 1849–1860. Graz 1979. 32–34.

A kérészéletű Ungvári Kerület aktivizálta a görögkatolikus egyházat is. Popovics Bazil munkácsi püspök ugyan 1850 őszéig rendőri őrizetben maradt,[136] viszont helynöke, Csurgovics János kész volt együttműködni a Dobránszky vezette ruszin körrel. A kooperáció több síkon is megnyilvánult: Dobránszky görögkatolikus szeminaristákat kívánt alkalmazni tisztviselőként, emellett síkra szállt a ruszin nyelv és nemzet egyenjogúságáért.[137]

A munkácsi egyházmegye és Dobránszky között nézetkülönbségek is adódtak. Dobránszky oroszbarát köre egyre inkább a nagyorosz nyelv kizárólagos hivatali használatát követelte, míg a munkácsi papság ezzel két ok miatt nem értett egyet. Egyrészt az ószlávra alapozott ruszin nyelvet preferálták, másrészt attól féltek, hogy a nagyorosz nyelv használatának kizárólagossá tétele elriaszthatja a magyar és román híveket. A cári seregek északkelet-magyarországi átvonulása, a régióból Oroszországba távozott értelmiségiek fényes karrierjének híre, valamint a cári propaganda felkeltette az orosz nyelv és kultúra iránti érdeklődést a helyi ruszinság körében. A ruszofil eszme alapján élénk kapcsolat bontakozott ki a galíciai ukránok és a magyarországi ruszinok között. Így a 19. század közepén kezdetét vette a ruszin és nagyorosz nyelvi irányzat vetélkedése.[138]

A nemzeti egyenjogúságot hirdető olmützi alkotmányt Magyarországon 1849. március 11-én hirdették ki először, életbe léptetését a „rend" helyreállítása utánra halasztották. Az alaptörvényt november 1-jén ugyan újra kihirdették Magyarországon, de az ostromállapot miatt ekkor sem léptették életbe. Maga I. Ferenc József császár hatalmának korlátozását látta az olmützi alkotmányban, ezért az uralkodó azt 1851 augusztusában felfüggesztette, majd ez év december 31-én hatályon kívül helyezte. Az Ungvári Kerület négy megyéjének történetébe meghatározó eseményként vonult be az olmützi alkotmány nyilvános kihirdetése, amire az adott megye vezetőjének jelenlétében, a megye székhelyén vagy jelentősebb városában rendezett gyűlésen került sor. Az összejöve-

[136] KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, ark. 141–142.; F. 151, op. 10, od. zb. 2, ark. 105.; *Zakar Péter:* Katolikus papok és protestáns lelkészek a kassai cs. kir. hadbíróság előtt 1849–1854. Hadtörténelmi Közlemények 132. (2019) 1. sz. 181.

[137] *Botlik József:* Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest 1997. 63–64., 75–77.; *Mayer Mária:* Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. Budapest 1977. 31–32.

[138] *Mayer M.:* Kárpátukrán (ruszin) i. m. 9., 15.; *Paul Robert Magocsi:* The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948. Cambridge–London 1978. 46–47.

telt követően a jelenlévők rendszerint a helyi római vagy görögkatolikus templomba vonultak, ahol hálaadó misén vettek részt.

A birodalmi alaptörvényt legkorábban (1849. november 28.) az ugocsai Nagyszőlősön ismerhette meg a megye közönsége, ahol Jelenek István megyei elnök mondott nyitóbeszédet. A rendezvényt megtisztelte jelenlétével Villecz kerületi főispán is. A gyűlést követően a résztvevők a helyi római katolikus templomban foglaltak helyet, ahol az uralkodóért és a békés rendezésért imádkoztak. A Figyelmező című lap jelentése szerint ekkor a „nép hangulata igen jó; mert a béke legfőbb óhajtása." Ennek némileg ellentmond a Magyar Hirlap levelezőjének későbbi tudósítása, mely a törvényes rendet veszélyeztető önkényes földfoglalásokról adott hírt. A lap szerint a megyefőnök az alkotmány kihirdetésének napján szót emelt e törvénytelen gyakorlat ellen, s kiállt a birtoktulajdon szentsége mellett. Ennek köszönhetően csakhamar abbamaradtak a földfoglalások. December 30-án a megyei tisztikar felesküdött a császárra. A reformátusok pedig nyilatkozatban fogadtak hűséget az uralkodónak.[139]

A kerületi és megyei székhelyül szolgáló Ungváron november 29-én hirdették ki a birodalmi alaptörvényt, „a hatóságok jelenlétében, a cs. k[ir]. katonaság tisztelgése mellett s a megyeház udvarára gyűlt nagy néptömeg előtt". Ezt követően a görögkatolikus székesegyházban (lásd a 18. képet) tartottak hálaadó misét. A császárért mondott imádságot a cs. kir. tüzérség díszlövésekkel üdvözölte. A nap zárásaként 100 főre terítettek ebédet a megyeháza ünnepélyesen feldíszített nagytermében, ahol Ferenc József arcképét is elhelyezték. A tudósítás szerint az „ünnepély igen ragyogó volt, s a jó kedv élénkíté az egész társaságot".[140]

November végén a Bereg megyei Munkácson is közhírré tették az olmützi alkotmányt, amit a helyiek vegyes érzelmekkel fogadtak: „Megyénkben a birodalmi alkotmány kihirdetése óta csend és béke uralkodik, a lakosság egy része az új alkotmányt a legnagyobb örömzajjal fogadta, míg más része avval nem tud megbarátkozni." A gyűlést Fejérváry István megyei elnök vezette. Az alaptörvényt három nyelven: magyarul, németül és ruszinul is kihirdették. Ezt követően a római katolikus templomban misét tartottak. A napot díszebéd zárta, ahol Villecz kerületi főispán is jelen volt.[141]

[139] Figyelmező, 1849. december 13. 510.; Magyar Hirlap, 1850. január 18. 226.
[140] Magyar Hirlap, 1849. december 13. 100.
[141] Magyar Hirlap, 1850. január 5. 180.; uo., 1850. február 24.

17. kép *Az ungvári görögkatolikus püspöki rezidencia és a székesegyház*

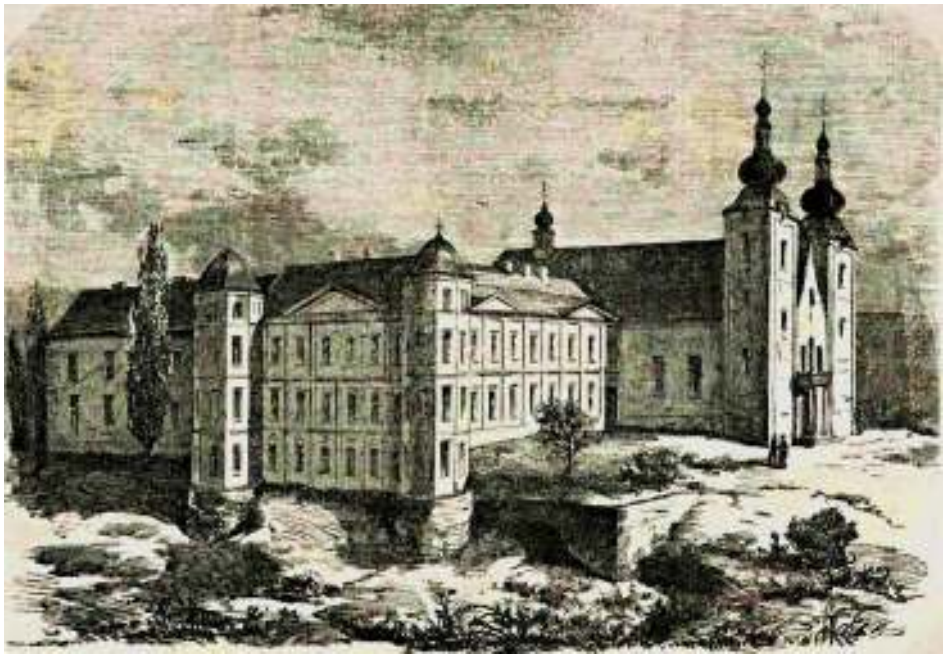

Forrás: Vasárnapi Újság, 1863. május 17. 173.

Máramarosban a birodalmi alkotmány kihirdetését egy másik nyilvános esemény előzte meg. December 2-án Máramaros öt koronavárosa (Máramarossziget, Hosszúmező, Técső, Huszt és Visk) Markovics Antal megyei elnök intézkedése nyomán megünnepelte Ferenc József uralkodásának egyéves évfordulóját. Ennek tiszteletére Máramarosszigeten lakomát és táncmulatságot is rendeztek. Az alkotmányt december 16-án ismerhette meg a város lakossága. A kihirdetést a megyeháza melletti téren végezték ruszin, román és magyar nyelven. Ez alkalommal Anderkó Péter görögkatolikus püspöki helynök örömének adott hangot. Markovics megyei elnök felszólítására a tömeg a görögkatolikus templomba vonult, ahol hálaadó misét celebráltak a császár hosszú és békés uralkodásáért.[142]

A korabeli sajtóközlemények a birodalmi alkotmány nyilvános kihirdetéseiről mint békés és jó hangulatú eseményekről számoltak be. Azonban ne feledjük, hogy elevenen élt még a helyi magyarság és magyar szabadságért harcoló jelentős számú nemzetiségek emlékezetében az október

[142] Magyar Hirlap, 1849. december 16. 111.; uo., 1850. január 10. 196.

6-i aradi kivégzések friss élménye, ezért az osztrák kormány félhivatalos lapjának számító Magyar Hirlap nem ad(hat)ott hiteles tudósítást az Ungvári Kerületben uralkodó közhangulatról. A cenzúra szigorúságáról még két év múlva is így nyilatkozott a Hölgyfutár egyik ungvári levelezője: „A tudósitandó tárgyaknak jelenleg olly nagy a halmaza, hogy alig tudnék kigázolni, ha véletlenül eszembe nem jutna önnek tapasztalt censori tolla, melly visszatilt az időszak sorompói közé.”[143]

18. kép *Ungvár városa a Bach-korszakban*

Forrás: Vasárnapi Újság, 1858. november 28. 569.

A közállapotok szempontjából igen tanulságos Villecz kerületi főispán 1849. december 20-i jelentése, melyben azt írta Karl Geringer magyarországi polgári biztosnak, hogy a kerülete területén élő műveltebb nemesek, ügyvédek, illetve általában a honoráciorok[144] nincsenek megelégedve a jelenlegi viszonyokkal, veszélyeztetik a békét, s a legelső alkalommal lázítani fognak. Villecz ugyan elismerte, hogy az Ungvári Kerület szlovák, ruszin és román nemzetiségű lakosai boldogak és császárhűek a nemzeti egyenjogúsításnak köszönhetően, viszont a „helyzetre való tekintettel az ostromállapot hosszabb ideig való fenntartását javasolja, valamint azt, hogy a kormány még néhány évig ne hívjon össze országgyűlést. A szenvedélyek ugyanis

[143] Hölgyfutár, 1851. július 19. 655.
[144] Rendszerint nem nemesi származású, vagyontalan, nagyrészt protestáns vallású magyarok, akik értelmiségi foglalkozást űztek (ügyvédek, orvosok, mérnökök stb.).

még túlságosan fel vannak kavarva, az országgyűlés pedig csak növelné az izgatottságot, az egymással szembenálló pártok elkeseredését […] s általában a fennálló viszonyok teljes felforgatását eredményezné."[145]

5.2.9. A politikai és nemzetiségi élet élénkülése az 1860-as évek elején

Az olmützi alkotmány hatályon kívül helyezésétől 1860 októberéig Magyarország államformája nyílt uralkodói abszolutizmus volt, ahol a törvényhozást I. Ferenc József császár (1848–1916) saját kezében tartotta. Ezen a helyzeten az uralkodó által 1860. október 20-án kiadott októberi diploma változtatott, amely meghirdette az alkotmányos elvekhez való visszatérést. Az októberi diploma rendelkezéseinek pontosítása céljából bocsátotta ki az uralkodó az 1861. évi februári pátenst, amely valójában az alkotmányos keretek közötti központosító szándékokat kívánta érvényre juttatni. A Habsburg Birodalom az októberi diploma és a februári pátens nyomán alkotmányos monarchiává vált. Ez az állapot 1861. november 5-ével ért véget, amikor is egy császári rendelet értelmében újra bevezették a rendeleti kormányzást (provizórium). Az októberi diploma kihirdetését követő meghatározó eseménynek tekinthető a törvényhatóságok, azaz a megyék újjászervezése (1860. november). Ezek élére Ferenc József főispánokat nevezett ki. 1848-as alapon megyei bizottmányok és a választott megyei tisztviselői karok alakultak. Elrendelték továbbá, hogy a közigazgatási hatóságok és törvényszékek ismét a magyart tekintsék hivatalos ügykezelési nyelvnek, de egyben kinyilvánították, hogy a községek belső ügyeiket a maguk választotta nyelven vihetik. Visszaálltak a régi megyehatárok és a szolgabírók által igazgatott hagyományos járások.[146]

Az uralkodói pátensek megnyitották az utat a magyar országgyűlés összehívása előtt. A törvényhozó testület 1861. április 2-án kezdte el munkáját. A választásokat 1861 márciusában tartották meg az 1848. évi V. törvénycikk alapján, azzal a különbséggel, hogy a választhatóságot immár nem kötötték a magyar nyelv tudásához. Mivel a pesti országgyűlés nem volt hajlandó törvénybe iktatni az októberi diplomát és a februári pátenst, ezért Ferenc József feloszlatta azt (1861. augusztus 22.).[147]

---

[145] *Steier Lajos:* A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. Okmánytár I–II. Budapest 1937. II. 663–666. Írásunkban a jelentés Sashegyi Oszkár által készített magyar nyelvű kivonatából idéztünk. Lásd: *Sashegyi Oszkár:* Munkások és parasztok mozgalmai Magyarországon 1849–1867. Iratok. Budapest 1959. 20–21.

[146] *Szabad György:* Forradalom és kiegyezés válaszútján (1860–61). Budapest 1967. 78., 158–160., 259–262., 604–605.

[147] *Csorba László:* Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Budapest 2005. 316–319.

Az októberi diploma és a benne foglalt föderalista irányelvek az északkelet-magyarországi megyékben is felpezsdítették a politikai életet. Nagy várakozások előzték meg a közelgő országgyűlési választásokat. A helyi magyar nemesség régi politikai befolyását szerette volna visszaszerezni. Erre jó esélyt kínált, hogy a választókerületeket az 1848-as határokhoz hasonlóan húzták meg (lásd az 5. térképet). A neoabszolutizmus időszakában jelentékeny sikereket elért ruszin vezetők pedig képviselőket kívántak delegálni a magyar törvényhozásba.

6. térkép *A magyarországi választókerületek 1861-ben*

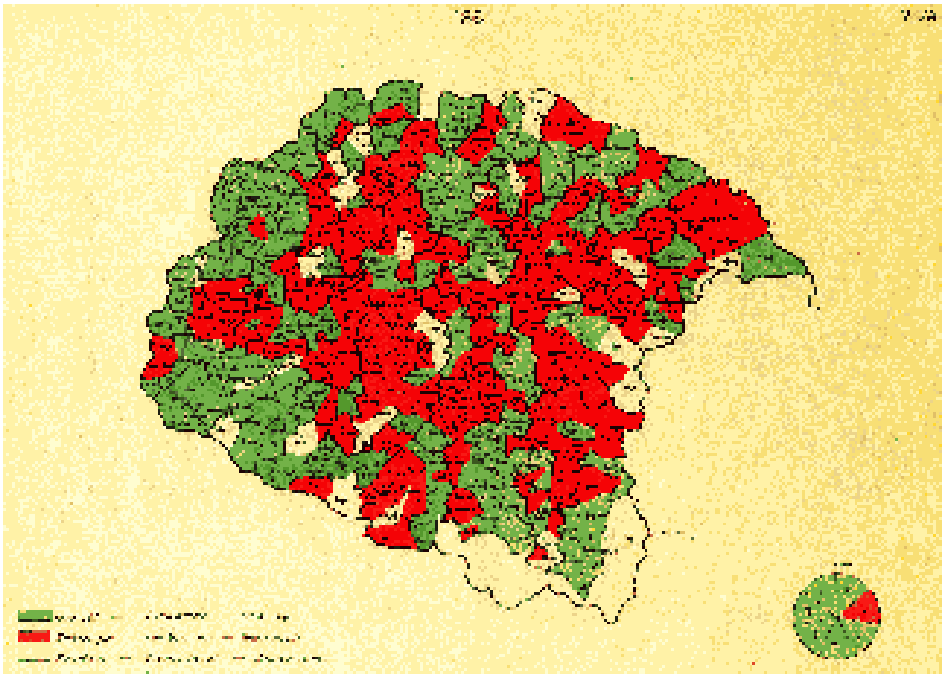

Forrás: *Fodor Ferenc:* A magyarországi országgyűlési képviselőválasztási kerületek 1861-ben. OK jelzet: 471.024. https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/valasztasiterkep, letöltés 2021. júl. 23.

Bereg vármegye állandó választmánya 1861. január 21-én az 1848. évi V. törvénycikk alapján választotta meg a központi választmányt. A megye négy képviselőt adott az országgyűlésnek. A helyi nemesség Buday Sándor első alispán vezetésével készült a választásokra. Nemzetiségi vonatkozással a munkácsi és a nagyberegi mandátumok bírtak. Munkácson Eötvös Tamás vásárosnaményi földbirtokost, egykori 1848–49-es Ung és

Bereg megyei kormánybiztost választották meg képviselőnek. Sikeréhez hozzájárultak azok a görögkatolikus papok is, akik Eötvös politikai programját közvetítették a ruszin népnek.[148]

19. kép *Mészáros Károly (1821–1890)*

Forrás: http://www.byzantinohungarica.com, letöltés 2021. júl. 29.

Ruszin–magyar ellentétek kísérték viszont a nagyberegi választást (felvidéki kerület). E kerületben indult Ung megye törvényszéki ülnöke, ismert magyar író és publicista, Mészáros Károly (lásd a 20. képet) is, aki görögkatolikus vallásának köszönhetően kapott tisztviselői állást a neoabszolutizmus időszakában.[149] Mészáros elsősorban a kerület hegyvidéki ruszin választóinak érdekeit kívánta érvényesíteni. Vele szemben indult a helyi magyar nemesség jelöltje, Buday Lőrinc, akit alispán fivére (Buday

[148] *Szabad Gy.:* Forradalom és kiegyezés i. m. 207.; *Ruszoly József:* Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868. Az 1848. évi pozsonyi V. és kolozsvári II. törvénycikkek gyakorlata kormányhatósági és hazai helytartósági levéltári források alapján. Budapest 1999. 251.
[149] Mészáros Károly önéletrajza. S. a. r. Csorba Csaba. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 22. (1974) 61.

Sándor) és a megye legtekintélyesebb famíliája, a Schönborn család támogatott. Az ungi törvényszéki ülnököt és híveit felbérelt verőlegények segítségével gátolták meg abban, hogy eljussanak a választás helyszínére. Mészárosék ezért óvást tettek Buday megválasztása ellen. Az igazoló vizsgálatot a ruszinul is értő Szaplonczay József és Jura György máramarosi képviselők vezették. A képviselőház végül – írásos bizonyítékok hiányában – nem látta meglapozottnak a Buday ellen felhozott panaszokat, ezért szavazattöbbséggel megszavazták mandátumát.[150]

20. kép *Waldstein János ungi főispán*
(Friedrich von Amerling festménye, 1833)

Forrás: https://creativecommons.org, letöltés 2021. júl. 29.

Ung megye állandó bizottmányát szintén az 1848. évi törvények előírása szerint szervezték újjá. Az első közgyűlést 1860. december 20-ra hívta össze gróf Waldstein János ungi főispán (lásd a 21. képet), aki az 1830-as években Széchenyi István gróf baráti köréhez tartozott.[151] A választásra

[150] *Ruszoly J.:* Országgyűlési képviselő-választások i. m. 252–254.
[151] KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2259. ark. 1.

jogosultak összeírása a választókerületi székhelyeken (Ungvár, Nagyberezna, Nagykapos és Szobránc) zajlottak le. Nemzetiségi szempontból a nagybereznai kerületet lehetne kiemelni, melynek lakossága szinte teljesen ruszin nemzetiségű volt. A március 18-i választáson Markos György ügyvéd közfelkiáltással nyert mandátumot.[152] Markos ahhoz a szűk ruszin értelmiségi körhöz tartozott, amely a ruszinok polgári igényeinek elismeréséért szállt síkra.[153]

A máramarosi állandó bizottmány 1861. január 29-én határozatot fogadott el arról, hogy a választásokat az 1848. évi kerületek alapján fogja lebonyolítani. Ennek alapján Máramarossziget, Ökörmező, Sugatag, Huszt, Técső és Felsővisó szolgáltak a választókerületek központjául. Máramarosban a ruszinok mellett a román nemzetiség is komoly arányban volt jelen, így befolyásolni tudta a voksolások kimenetelét. Felsővisón például a román nemzetiségű Mihályi Gábort, egykori 1848-as főispánt és kormánybiztost választották meg. Támogatói között találjuk Mihálka Vazul görögkatolikus esperest. Máramarossziget képviselője a magyar nemzetiségű Várady Gábor lett, akit többek között Anderkó Péter görögkatolikus püspöki helyettes (vikárius) is ajánlott. Várady táborában egyformán találunk magyar, román és ruszin nemzetiségűeket. Ifj. Jura György megyei főjegyző Sugatagon nyert, ahol a járás ruszin és román főszolgabírói is felsorakoztak mögé. Ökörmezőnek Seregélyi Sándor bocskói görögkatolikus esperes személyében ruszin képviselője lett. Fontos megjegyeznünk, hogy e nemzetiségi szempontból meglehetősen tarka törvényhatóság választásai a legnagyobb rendben zajlottak. Az 1861. január 21–22-én Nagyszőlősön ülésező Ugocsa megyei állandó választmány határozatot hozott, hogy az 1848 előtti gyakorlatot, azaz a követutasítási jog visszaállítását fogja szorgalmazni. Végül két kerületet alakítottak ki: a Nagyszőlős-központú tiszáninnenit és a tiszántúlit, Halmi székhellyel. Előbbiben Ilosvay Bertalan, utóbbiban Ráthonyi Lajos nyert mandátumot. A választásokat nem kísérték nemzetiségi súrlódások.[154]

1861 folyamán számos ruszin értelmiségi fogalmazta meg nyelvi és nemzeti követeléseit. A ruszin igények skálája a mérsékelttől a radikális állásfoglalásokig terjedt. Közös pontjuk abban érhető tetten, hogy a görögkatolikus egyház biztosította történeti különállásából vezették

[152] *Szabad Gy.:* Forradalom és kiegyezés i. m. 169–170.; *Ruszoly J.:* Országgyűlési képviselő-választások i. m. 283.
[153] *Mayer M.:* Kárpátukrán (ruszin) i. m. 54.
[154] *Ruszoly J.:* Országgyűlési képviselő-választások i. m. 349–350., 374–375.

le a nemzeti egyenjogúságra való igényüket. Az ungi, beregi, ugocsai és máramarosi görögkatolikus papok elsősorban az anyanyelv védelme, ruszin tisztviselők alkalmazása, ruszin szolgabírói járások, választókerületek és görögkatolikus érsekség létrehozása mellett érveltek a magyarországi sajtó hasábjain.[155]

A ruszin mozgalom nem jelentkezett olyan politikailag szervezett formában, mint a szerbeknél, románoknál vagy akár a szlovákoknál. Az ungvári gimnáziumban orosz nyelvet és irodalmat oktató ifjú ruszofil, Szabó Cyrill például így mutatott rá népe elmaradottságára: „A fiatal ember hevével tettem fel […] magamban, hogy mivel népünk jobb állapotát csak művelődésében láttam, életemet és tehetségemet e célra fogom fordítani, mert zokon esett önérzetes létemre azon néphez tartoznom, melyet szomszédai a 'buta' jelzővel gúnyoltak és be kellett ösmernem, hogy nem méltatlanul."[156]

21. kép *Adolf Dobránszky német nyelvű politikai programja*

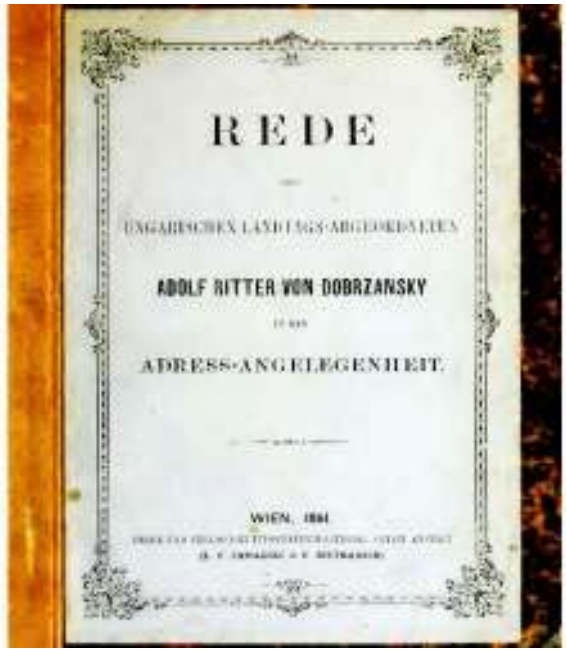

Forrás: https://archive.org/details/rededesungarisch00dobruoft/mode/2up, letöltés 2021. szept. 30.

[155] *Mayer M.:* Kárpátukrán (ruszin) i. m. 10., 16., 27–31.; *Ruszoly József:* Mészáros Károly és rutén nemzetiségi törekvések 1861-ben. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve 5. (1983) 137.; *Botlik J.:* Hármas kereszt alatt i. m. 83–84.

[156] *Mayer M.:* Kárpátukrán (ruszin) i. m. 19–20.

A ruszinok közül egyedül a helytartósági tanácsosi méltóságba emelkedett Adolf Dobránszky képviselt radikális nemzetiségi politikát. Politikai programját előbb Bécsben jelentette meg német nyelven (lásd a 22. képet), majd egy közérthetőbb szövegezésben oroszul is közreadta. Dobránszky síkra szállt egy északkelet-magyarországi megyékből álló ruszin autonóm kerület (district) kialakításáért. Tervei szerint a Magyar Királyság maradék területéből egy német–magyar, egy szerb, egy román és egy szlovák kerületet kellene felállítani.[157] 1861. október végén körlevelet bocsájtott ki, melyben arra szólította fel a görögkatolikus espereseket és ruszin világi vezetőket, hogy a magyar országgyűlést megkerülve vezessenek delegációt Ferenc Józsefhez, s kérjék tőle a ruszin autonómia megvalósítását. Dobránszky az egyházi és világi személyek aláírásával szerette volna nyomatékosítani mozgalma társadalmi beágyazottságát.[158] Elképzeléseihez azonban nem tudta megnyerni Popovics munkácsi püspök és főpapsága támogatását. Az ungvári konzisztórium ugyanis elvetette Dobránszky nemzeti elkülönülésre és egy ruszin delegáció Bécsbe küldésére irányuló terveit.[159]

Dobránszkyt az 1860–61-es tevékenysége miatt a Helytartótanács „legszigorúbb dorgálásban részesítette", és korlátozta hatáskörét. Viszont a ruszin vezetőt 1865-ben képviselővé választották, s egyik vezéralakjává emelkedett az akkor fellendülő ruszin mozgalomnak. A kiegyezést követően azonban Dobránszky elvesztette állami hivatalát, és országgyűlési mandátumot sem sikerült szereznie. [160] Az 1867 májusában beiktatott Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) a dualizmus és a mindenkori magyar kormányok feltétlen hívének számított. A köré csoportosuló magyarbarát, ruszin származású egyházi és világi vezetőkkel szövetkezve sikerült elérnie a Dobránszky által vezetett ruszofilek háttérbe szorítását.[161]

[157] *Perényi József:* A ruszinok történetének vázlata 1800–1918. Kandidátusi értekezés, kézirat. Budapest 1954. 179–182.; *M., Кашка:* Етнополітичний розвиток і. m. 169–170.
[158] *Mayer M.:* Kárpátukrán (ruszin) i. m. 33.; *Deák Ágnes:* Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében. Nemzetiségpolitikai alternatívák 1868 előtt. Századvég 13. (2008) 4. sz. 60., 68.
[159] Mészáros Károly Önéletrajza i. m. 74.; *Ruszoly J.:* Mészáros Károly i. m. 141–142.
[160] *Ľudovít Haraksim:* K sociálnim a kultúrrnim dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava 1961. 190–191.; *Adalbert Toth:* Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn: 1848–1892. München 1973. 240.; *Mayer M.:* Kárpátukrán (ruszin) i. m. 31–35.; *Magocsi, P. R.:* The Shaping of a National Identity i. m. 52–53.; *M., Кашка:* Етнополітичний розвиток і. m. 172–173.
[161] Vö. *Molnár Ferenc:* A kiegyezés és a ruszin mozgalom. In: „Indivisibiliter ac Inseparabiliter". „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul". A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk. Szakál Imre. Beregszász–Ungvár 2018. 22–36.

5.3. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai

1867 elején az uralkodó kinevezte gróf Andrássy Gyulát miniszterelnöknek, majd megalakult a magyar kormány. A szabadságharc után ismét felelős kormánya lehetett Magyarországnak. Június 8-án a miniszterelnök és az esztergomi érsek a budai Mátyás-templomban Magyarország királyává és királynőjévé koronázták Ferenc Józsefet és feleségét, Erzsébetet.

Az uralkodó szentesítette a kiegyezési törvényt, amit a Birodalmi Tanács is elfogadott, és utána sor került a közös miniszterek kinevezésére. Egy új államalakulat jött létre, ami két egyenrangú fél, Ausztria és Magyarország szövetségén alapult. A Habsburg Birodalom új neve Osztrák–Magyar Monarchia lett. A két egymástól kölcsönösen függő államot a közös uralkodó személye és az ún. közös ügyek kötötték össze. Közös volt a hadsereg az uralkodó felügyelete alatt, a pénzügyi rendszer és a külügyek a közös minisztériumok irányítása alatt álltak. A közlekedés, az iskolaügy, a mezőgazdaság stb. viszont a két ország belügyének számított.

5.3.1. A mezőgazdaság és az agrárnépesség helyzete

A mai Kárpátalja területét javarészt alkotó négy vármegyében 1869-ben 577 483 fő élt. 1910-ben a lakosság száma elérte a 848 160 főt, azaz 40 év alatt 270 ezerrel növekedett. Nemzetiségi összetétele szerint: 405 994 fő ruszin, 153 492 fő magyar, 128 791 fő zsidó, 94 260 fő román, 37 990 fő szlovák, 24 100 fő német, 3 533 fő más nemzetiségű volt. Kárpátalja mai területének népszaporulata – a magas halálozási és kivándorlási arány figyelembevétele nékül – a legmagasabb volt egész Magyarországon belül.[162]

A szabadságharcot követően az 1853-ban kiadott úrbéri pátens egyrészt megerősítette, másrészt újraszabályozta a jobbágyfelszabadítást. Ez hátrányosan érintette mind a parasztságot, mind a földesúri réteget, és a későbbiekben számos peres ügyet eredményezett.[163] Meg kell azonban jegyezni, hogy a hegyvidéki területeken a jobbágyviszonyoknak nem alakult ki az a klasszikus formája, amilyen az alföldi régiókban volt.

Az Északkeleti-Kárpátok vidékén a jobbágyok az alföldi megyékhez viszonyítva kisebb úrbéres telekkel szabadultak fel. Ez több okra vezethető vissza: a szűkösebb megyehatárokra, kevesebb termőföldre, a magas termé-

[162] *Mandrik Ivan:* Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén és a XX. század elején. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 12. Nyíregyháza 1997. 48. http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/49-59.pdf, letöltés 2021. máj. 10.
[163] *Estók János:* Magyarország története 1849–1914. Budapest 2004. 50–51.

szetes szaporulatra, a paraszti árutermelésre, a földesúri és paraszti termelés viszonyára stb. Máramaros megye 2 141 paraszti telke 78 százaléka volt a Csongrád megyei 2 756 teleknek. A Máramarosban felszabadult mintegy 80 000 holdat kitevő úrbéres föld mégis mindössze 50 százalékát jelentette a Csongrádban felszabadult 160 000 holdnak.[164] Az úrbéres földből egy felszabadult telkes gazdára átlagosan Máramaros megyében 10–20, Ugocsa, Bereg és Ung megyében pedig 12–15 hold közötti terület jutott, míg tíz, az Alföldön vagy a Dunántúlon elterülő megyében 20–25 vagy 25 hold feletti földterület esett a gazdákra. A hegyvidéki megyékben átlagosan 13,89 hold volt az úrbéres földek nagysága, az országos átlag viszont 15,47 holdat tett ki. Egyes alföldi megyékben hiába volt nagyobb a telekaprózódás a jobbágyfelszabadítás után, a hegyvidéki megyékben mégis kisebb volt a paraszti földbirtok.[165]

7. térkép *Magyarország nemzetiségi térképe 1910-ben*

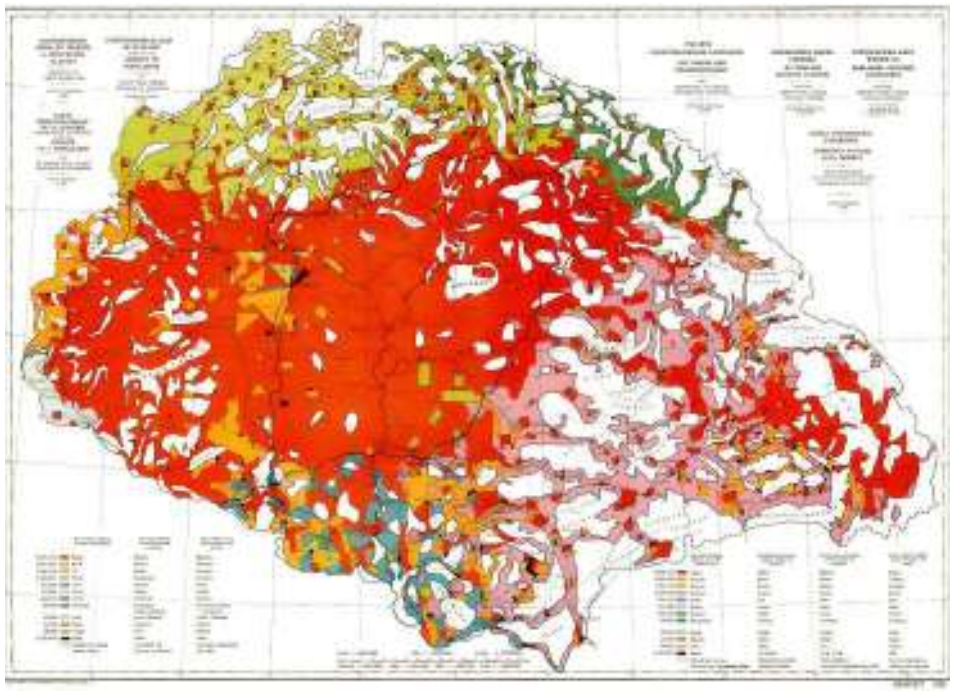

Forrás: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ethnographic_map_of_hungary_1910_by_teleki_carte_rouge.jpg, letöltés 2021. júl. 29.

[164] *Orosz István:* A differenciálódás és kisajátítás. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk. Szabó István. II. köt. Budapest 1972. 55.
[165] Uo. 61., 63.

Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung megyékben azonban a telekaprózódás is számottevő volt. Az aprózódás végső fokát a zsellérré válás jelentette, ami mind a négy megyében magas arányokat öltött. Egy telkes jobbágyra Máramarosban és Ungban 2–3, Beregben már 3,75, Ugocsában 9,66 zsellér és lakó esett. Ugocsában valószínűleg sok 1/8 és 1/16 stb. telkes jobbágyot is a zsellérek közé számítottak, ami azt jelentette, hogy a megyében a birtokos jobbágyok is csekély telekfölddel váltak szabad földtulajdonossá. A zsellérek, akik viszont majd tízszer annyian voltak, nagyon apró telekkel vagy egyáltalán nem rendelkeztek földdel a jobbágyfelszabadítás után. A zselléresedés azokban a hegyvidéki megyékben volt a legnagyobb arányú, amelyekben a telkes jobbágyok átlagosan a legkevesebb úrbéri földdel szabadultak fel.[166]

Az úrbéres földeken kívül a parasztok még rendelkezhettek ún. telken kívüli állománnyal (irtások, bérletek, maradványföldek stb.), amelyek sok esetben megközelítették, sőt meg is haladhatták a telekföldek nagyságát. A hegyvidéki falvak esetében a maradványföldek és az irtásföldek a parasztok által használt földmennyiség jelentős részét képezték.

A parasztok a korábbi úrbérrendezések idején – általában a földesurak tudtával – nem mondtak be annyi földet az összeírásokba, mint amennyi valóban a kezükön volt. Csak az úrbéri táblázatba felvett földek szolgálhattak az állami adó alapjául, viszont a be nem vallott úrbéres földek járadékából a földesúr bevételre tarthatott igényt. Rövid időn belül a különböző összeírásokból kiderült, hogy a parasztok több földdel rendelkeznek, mint amennyit az úrbéri táblázatok feltüntettek. A felmérések és összeírások alkalmával megjelenő területet maradványföldnek, vagyis földtöbbletnek kellett tekinteni, s az adóbevétel szinten tartása végett azokból új úrbéres jobbágytelket kellett alakítani.[167] Az 1853. évi pátens értelmében a parasztok az úrbéres földekkel szabadon rendelkezhettek,[168] de a pátens és az 1871. évi törvény[169] is úgy rendelkezett, hogy a parasztok csak külön megváltással lehettek a maradványföldek tulajdonosai, vi-

[166] *Orosz I.:* A differenciálódás és kisajátítás i. m. 75.
[167] *Für Lajos:* A sorsdöntő „úrbéri" minőség. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk. Szabó István. I. kötet. Budapest 1972. 58–59.
[168] Az 1853. évi úrbéri pátens 2. §-a szerint. http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/1853urberipatens.htm, letöltés 2015. okt. 21.
[169] Az 1871. évi LIII. törvénycikk. Az 1848. évi törvények által megszüntetett úrbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5519, letöltés 2015. okt. 25.

szont azok után erdő- és legelőjárandóságot nem kaphattak.[170] Megtörtént, hogy a parasztok földjének egy részét, amelynek nem tudták úrbéres jellegét bizonyítani, maradványföldnek minősítette a bíróság. Az Ugocsa megyei Terebes község egyes földterületeit is maradványföldnek ítélték meg, amelyek megváltási összege 60 ezer forintot tett ki.[171] Az 1853-as úrbéri pátens még arra is lehetőséget biztosított a földesurak számára, hogy az úrbéres jellegűvé nem változott irtásföldeket visszaválthassák.[172] A parasztok tehát az úrbéri pátens után nem juthattak hozzá földjeik egy részéhez, vagy csak a megváltás után lett erre lehetőségük.

A paraszti kézen levő maradvány- és irtásföldek a telekföldhöz képest többletet jelentettek, de a birtokrendezés következtében megcsonkításuk azt jelentette, hogy a parasztok birtokállománya az új korszak kezdetén kisebb lett, mint a jobbágyfelszabadítás előtti évtizedekben volt.[173]

Az első részletes mezőgazdasági összeírás Magyarországon 1895-ben kezdődött.[174] Az adatok alapján Bereg megyében a művelt területek (szántó, rét és szőlő) 74,2 százaléka a 100 holdon aluli törpe- és kisgazdaságokhoz tartozott. Máramarosban ezek a területek 84,4, Ugocsában 75,1, Ungban 70,2 százalékban voltak a törpe- és kisbirtokosok tulajdonában. Az 5 holdon aluli törpegazdaságok aránya a művelt területek megoszlásában Bereg megyében 10,7, Máramarosban 7,4, Ugocsában 11, Ung vármegyében 9,8 százalékot tett ki.[175] A négy északkeleti vármegye szántóinak, rétjeinek és szőlőinek majd 1/10-ét törpegazdaságokban művelték meg.

Az akkori viszonyok között az 5 hold földdel rendelkező parasztság nem tudta eltartani a családját még akkor sem, ha az egész földtulajdona termőföld lett volna. Ezért a parasztságnak az a része, amelynek 5–10 hold földje volt, alig tudta fenntartani gazdaságát, kénytelen volt kölcsönt felvenni, amibe aztán tönkrement. 1912-re a hitelbankok kihelyezett összes hitele földzálogra a négy vármegyében összesen 52 millió 885 ezer koronát tett ki. Föld- és vagyonjelzálogra adtak hitelt az uzsorások, aminek a következménye a teljes eladósodás lett.[176]

[170] *Für L.:* A sorsdöntő „úrbéri" minőség i. m. 81–82.
[171] Uo. 83.
[172] *Orosz I.:* A differenciálódás és kisajátítás i. m. 81.
[173] Uo. 90.
[174] *Laczka Sándorné:* Mezőgazdasági összeírások Magyarországon. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2000/2000_04/2000_04_282.pdf, letöltés 2021. máj. 10.
[175] *Nagy Mariann:* Agrárrégiók Magyarországon a 20. század elején. Pécs 2015. 446–447.
[176] *Mandrik I.:* Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén i. m. 48.

A termőföld több mint fele a nagybirtokosok tulajdonában volt, akik az árutermékek legnagyobb részét állították elő. Bereg és részben Ung megyében 240 ezer hold földbirtok a Schönborn uradalomhoz tartozott. Ugocsa vármegyében 6 500 hold birtok a báró Perényi-család tulajdonában volt.[177]

A legelőelkülönítések idején a jobbágyokat 4–22 kishold, azaz 3–16,5 kat. hold közötti legelőterület illette meg. Az úrbéres házas zsellérek legelőilletményét az 1/8 telkesekével azonos mértékűnek állapították meg.[178] A parasztok csak nagyon kevés helyen kapták meg a legelőterület maximumát. A hegyvidéki falvak esetében gyakran inkább az alsó határ – azaz a 4 hold – volt a jellemző. Ung megyében Gajdos és Ruszkóc községek példáján egy telekre viszonyítva 4-5 hold lehetett az átlagos legelőterület. Már az 1850-es évek elején előfordult a hegyvidéki legelők esetében, hogy az uradalom kitiltotta a falut az erdei legelőkről, azzal az indokkal, hogy az erdőket védik.[179] Az egykori Máramaros megyében elterülő Szinevér község úrbéres lakossága 1867-ben panaszt emelt az alispáni bíróság előtt, mivel egy 1864-ben megkötött egyezség szerint a község közbirtokos földesurai 240 ház után nem akarták kiadni a házanként járó évi 20 darab fajárandóságukat.[180]

A hegyvidéki lakosság egy jelentős része a mezőgazdaság és az állattenyésztés mellett az erdőgazdálkodásban és a fafeldolgozásban vett részt. A 19. század végére a fakitermelés ipari méretűvé vált, számos fűrésztelep jelent meg az építkezések számának növekedése, a faexport és a vasútépítés következtében. Ekkor szorította ki fokozatosan a Szolnokig vagy Szegedig tartó tiszai faúsztatást, a tutajosok veszélyes, sokszor balesettel végződő munkáját a vasúti szállítás.

A földhiány, a nehéz természeti viszonyok és az agrártúlnépesedés következtében a 19. század végén és a 20. század elején jellemzővé vált, hogy a hegyvidékről és a hegyaljai részekről az alföldi megyékbe irányult a munkerő, ahol elsősorban az állami és a nagybirtokokon alkalmazták őket. Időnként nemcsak munkavállalás, de elvándorlás is megfigyelhető volt Magyarország központi megyéibe. A 19. század 90-es éveitől kü-

[177] *Mandrik I.:* Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén i. m. 48–49.
[178] *Szabad György:* Az önkényuralom gazdaság- és társadalompolitikája. In: Magyarország története tíz kötetben. Magyarország története 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. 1. köt. Budapest 1987. 532.
[179] *Für L.:* A sorsdöntő „úrbéri" minőség i. m. 116.
[180] Uo. 127.

lönösen felerősödött a vándormunkások mozgalma. A mai Kárpátalja területéről a munkásokat gyakran alkalmazták sztrájktörőként az alföldi napszámosok helyett. Egyedül a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség szervezésében 1903-ban 1 680, 1905-ben már több mint 7 500, 1906-ban 11 500, 1907-ben 12 289 munkás indult el mezőgazdasági munkákra.[181] Az aratásokra a szerződéseket általában már tavasszal megkötötték. Az emberek napi 2 korona járandóságot kaptak, biztosították számukra az útiköltséget és az étkezést.

A parasztok kis- és törpegazdaságai, a népszaporulat következtében bekövetkezett birtokaprózódás, a szűkös községi legelők, a jövedelem korlátozottsága okozta nehéz életkörülmények kiváltó okai lettek a 19. század végén kibontakozó kivándorlásnak.

5.3.2. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről

A Magyarországot az 1880-as években elérő kivándorlási láz igazán csak a 20. század első évtizedében tetőzött.[182] Így például 1906. július 1-je és 1907. június 30-a között közel kétszázezren hajóztak az Amerikai Egyesült Államokba. Többen az első világháborút tekintik a tömeges kivándorlás megfékezőjének.[183]

A kivándorlás kb. 86 százalékban az USA-ba irányult.[184] A jobb élet reményében útra kelt emberek egy része Kanadát, Dél-Amerika országait vagy Dél-Afrikát választotta úti célként. Sokan a kiutazást csak átmeneti állapotnak tekintették, munkát keresni indultak, és feltett szándékuk volt, hogy egy kis pénz összegyűjtése után hazatérjenek. Később azonban ez a többségnél végleges letelepedési szándékká módosult. Pontos adatokat szolgáltatni a kivándorlók számáról nem lehet, hiszen a hivatalos statisztikai adatok csak az útlevéllel rendelkezőket tartalmazzák. Az emberek egy jelentős része azonban titokban, szökve lépte át a határokat. A másik nehézséget az támasztja, hogy egyesek többször is megtették a tengerentúlra vezető utat, közben hazatértek családjukhoz, így az oda-vissza utazásokat sem lehet kiszűrni a puszta számadatokból. Egy része a távoli országokban munkát kereső embereknek valóban hazatért.

[181] Magyarország földművelésügye az 1907. évben. Budapest 1909. 54.
[182] *Puskás Julianna:* Kivándorlás Magyarországról. // Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest 1988. 204.
[183] *Puskás Julianna:* Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest 1982. 200.
[184] *Szántó Miklós:* Magyarok Amerikában. Budapest 1984. 46.

22. kép *Amerikába indulók a fiumei kikötőben*

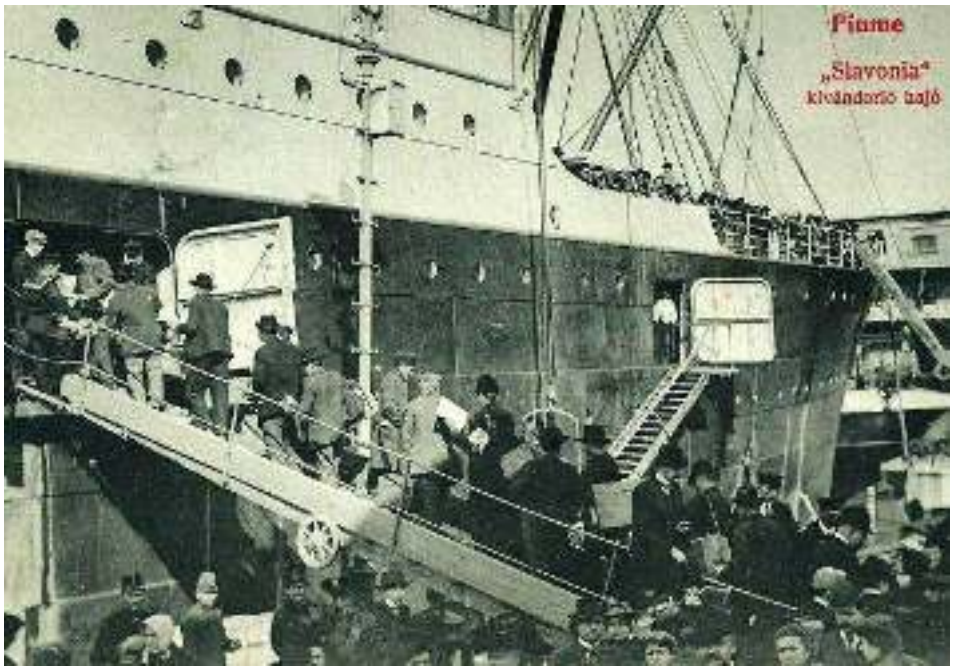

Forrás: https://melyenszanto.blog.hu/2016/02/15/ugrans_migrans_emigrans_1, letöltés 2021. okt. 11.

Ung megyéből a kivándorlás már 1880-tól kimutatható, igaz, eleinte nem tulajdonítottak ennek különösebb jelentőséget. Nem is igazán tudtak tenni ellene, hiszen a községi elöljárók kötelesek voltak minden hozzájuk forduló személynek honossági vagy magaviseleti igazolványt kiállítani. Bereg megyében a 19. század utolsó évtizedében kezdődött el, de csak 1900-tól vált jelentőssé a kivándorlás, Máramaros és Ugocsa vármegyékben pedig a 20. század első évtizedének közepétől nőtt meg az országot elhagyók száma. Hogy Ung vármegyére a szomszédos zempléni események milyen hatással voltak, arra a Szobránci járás szolgabírája egyik jelentésében külön is kitért. Amint írta, a Nagymihályi járásból sokan elmentek Amerikába, jelentős pénzösszegeket küldtek haza, aminek a hatására egyre többen hagyták el otthonukat.[185]

A kivándorlás a paraszti társadalom minden rétegét érintette, de Máramaros, Bereg és Ugocsa megyéknek a „bányászattal foglalkozó köz-

[185] KTÁL (A Magyar Királyság Ung vármegyéjének főispáni iratai), F. 4, op. 1, od. zb. 66, f. 11.

népe” sem tudott megélni otthon, ezért a „kivándorlás eszméjével kezdett el foglalkozni”.[186]

A kivándorlás elsősorban az ipari gócpontoktól távol eső helységeket, a peremvidékeken lévő városokat és megyéket érintette. 1899–1913 között Ung megyéből a statisztikai adatok szerint 45 657 ember vándorolt ki, ami a korabeli magyarországi viszonylatban Zemplén, Torontál, Sáros és Szepes megye után az ötödik helyet jelentette az elköltözött emberek számát tekintve.[187]

Északkelet-Magyarország tekinthető a legnagyobb népességkibocsátó központnak. Ebben a viszonylatban egyes megyék annyi tengerentúli kivándorlót adtak, hogy a kiutazók száma bizonyos években még a természetes szaporulatot is meghaladta.

23. kép *A hajójegy védőborítója*

Forrás: Braun László felvétele.

A századfordulóig viszont a természetes népszaporodás következtében megnőtt a megyék lakossága, ezért a termőföldhöz viszonyítva nagy

[186] *Rácz István:* A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849–1914. Budapest 1980. 96.
[187] *Rácz István:* A nyomor karaván jai. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk. Szabó István. II. köt. Budapest 1972. 454.

volt a népsűrűség. Ung megyében az Ungvári járáshoz tartozó Bező, Ungdaróc és Nagygejőc falvakból volt a legnagyobb arányú a kivándorlás.[188] A 20. század első évtizedében Ung megyében nem volt olyan község, ahonnan ne indultak volna el kivándorlók.

Bereg megyét később érte el a kivándorlási hullám, ami jellemző a másik két megyére, Ugocsára és Máramarosra is. Földrajzilag távolodva Ung megye határaitól, a kivándorlás egyre kevésbé érintette a többi északkelet-magyarországi megyét. Bereg megyéből a kivándorlás a Felvidéki és a Munkácsi járás falvaiból indult el. A Felvidéki járás szolgabírája 142 útlevelet állított ki 1901 tavaszáig, de a kivándorlás mértéke ennél jóval nagyobb volt.[189] Az 1900 és 1910 közötti időszakban Bereg vármegyét több mint 14 ezer, Ungot 23 ezret meghaladó fő hagyta el.[190]

Máramaros megyéből a kivándorlók jelentős része nem az USA-ba, hanem Brazíliába távozott. Ez egyfajta sajátossága volt a Máramaros megyei kivándorlásnak, ellentétben az Ung vagy a Bereg megyeivel. 1897-ben az országgyűlési képviselők által a kormányhoz benyújtott és a hegyvidéki akciót elindító Emlékiratban is a brazíliai kivándorlást említették meg a szerzők.[191]

A máramarosi kivándorlási mozgalmat az 1900-as évek elején egészen újkeletű dolognak tekintették. Míg korábban a szomszédos megyékben régebben elkezdődött kivándorlás és az Amerikából érkező hírek nem hatottak a máramarosi emberekre, addig az 1900-as évektől kezdődően nagyon erősen indult meg. A kivándorlásra ösztönző okok közül az úrbérrendezést, az erdőtörvényt és az uzsorát tekintették a legfőbb okoknak.[192]

Sokan nem szándékoztak külföldön maradni, hanem arra számítottak, hogy a tengerentúlon tőkét gyűjtenek, s visszatérve abból vásárolnak maguknak földet, amelyen gazdálkodhatnak. Ezért vagyonukat sem adták el, legfeljebb annyit belőle, amennyiből az utazási költségeiket fedezhették.

[188] *Rácz I.:* A nyomor karaványjai i. m. 455.
[189] KTÁL, F. 772, op. 1, od. zb. 64, ark. 7.
[190] *Bagdi Róbert:* Bereg és Ung vármegye migrációtörténeti összehasonlítása 1899–1913 között. In: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992). Szerk. Demeter Gábor – Bagdi Róbert. Debrecen 2009. 67.
[191] KTÁL, F. 151, op. 25, od. zb. 1534, ark. 6.
[192] Uo. ark. 24. A miniszterelnök számára a földművelésügyi, a kereskedelemügyi, a vallás- és közoktatásügyi, a belügy- és a pénzügyminiszter írásban számolt be az elvégzett munkáról, illetve azokról a tervekről, amelyek összefüggtek a lakosság kivándorlásának a megakadályozásával (MNL OL, K 26. 1902–XXXI–1134., f. 7–14., 39–40, 41–42, 44–45, 48–50.). Egán Ede mint a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője ez ügyben jelentést tett a földművelésügyi miniszternek (KTÁL, F. 772, op. 7, od. zb. 35.).

Máramaros megye elöljárósága a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamarához küldött jelentésében 1900-ban 1 207, 1901-ben 1 014, 1902-ben 1 053, 1903-ban 2 870, 1904-ben 1 733, 1905-ben 2 686, 1906-ban 2 019, 1907-ben 1 974 kivándorlóról tett említést.[193]

A megyéből kiutazó magyarok aránya összességében alig érte el a 20 százalékot (2 431 fő). A legnagyobb kivándorlási arány az 1908–1913 között évekre esett, akkor 26 százalékot tett ki. A megyéből kivándoroltak nagy többsége (62 százaléka), ahogyan akkor nevezték, rutén anyanyelvű volt.[194] Országos szinten a kivándorlók 1/3-ának volt magyar az anyanyelve. Az Északkeleti-Kárpátokban élő rutén lakosság a magyarországi kivándorlóknak kb. 3,5–4 százalékát tette ki, ami lényegesen meghaladta az össznépességen belüli arányukat (2,3%).[195] Máramarosból 1911–1913 között a kiutazók 18 százaléka Romániába ment, viszont a máramarosi román lakosság aránya a kivándorlásban nem volt magas.[196]

6. táblázat *A kivándorlás összefoglaló adatai (1899–1913)*

Vármegye	**1899–1904**	**1905–1907**	**1908–1913**	**1899–1913**
	fő			
Ung	16 729	12 401	16 527	45 657
Bereg	6 047	8 093	8 728	22 868
Máramaros	3 061	3 903	5 016	11 980
Ugocsa	1 672	4 058	6 186	11 916
Összesen	**27 509**	**28 455**	**36 457**	**92 421**

Szerkesztette: Braun László. Forrás: Magyar statisztikai közlemények i. m.

A kivándorlást elsősorban a gazdasági körülmények, a megélhetési gondok váltották ki. Azonban maga a folyamat egy sor komoly társadalmi problémára világított rá, amelyekkel Magyarország küzdött a 19–20. század fordulóján. Az Északkeleti-Kárpátok vonulatán fekvő megyék természeti körülményeiből adódó sajátosságok még hozzáadódtak mindehhez, ezért is vált jelentős méretűvé az emigráció Magyarország északkeleti vidékén.

[193] *Rácz I.:* A paraszti migráció és politikai megítélése i. m. 79.
[194] *Fejős Zoltán:* A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Budapest 1993. 69.
[195] Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest 1918. 28.
[196] Uo.

A kivándorlási hullám az első világháború kitörésével alábbhagyott, majd a háború után indult meg újult erővel, az viszont már más politikai és gazdasági viszonyok között zajlott.

A hegyvidéki akció

A hegyvidéki lakosok nehéz életkörülményeinek javítása érdekében a magyar kormány 1897-ben elindította a hegyvidéki gazdasági akciót. A nagyszabású program a gazdasági segítségen túl kiterjedt a társadalmi-közösségi élet megszervezésére is, átfogó tervezetet nyújtott a magasabb életminőség eléréséhez.

A milleniumi ünnepségek is hozzájárultak ahhoz, hogy a helyzet megoldása érdekében a kormány cselekvésre szánja el magát.[197] 1896-ban a Vereckére látogató miniszterek és állami tisztviselők megdöbbenve tapasztalták a hegyvidéki emberek nyomorát. Ennek s Firczák Gyula püspök ezzel kapcsolatos beadványainak hatására állami akció kezdődött az Északkeleti-Kárpátok lakosainak a megsegítésére.

1897. március 8-án a hegyvidéki lakosság érdekében Firczák Gyula püspök és a megyék 14 országgyűlési képviselője[198] memorandumot nyújtott be a miniszterelnök és a kormány számára *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában* címmel.[199]

Az emlékirat benyújtása után a kormány szinte azonnal intézkedéseket foganatosított az Északkeleti-Kárpátok hegyvidékén kialakult helyzet megoldása érdekében. Az érintett minisztériumok közül a legtöbb és a legnagyobb feladat a Földművelésügyi Minisztériumra hárult. 1895-től a minisztérium élén Darányi Ignác állt, aki először 1895–1903, majd 1906–1910 között irányította a tárcát.

A minisztérium a hegyvidéki lakosság támogatását három fő irányvonal mentén kívánta megvalósítani:

1. a lakosság földhöz juttatása földbérletek által;
2. az állattenyésztés fejlesztése;

[197] A rutén nép körében uralkodó rendkívüli nyomorra 1896 elején Halász Géza *Ötvenezer beregmegyei orosz létkérdése* című, Munkácson megjelent röpirata hívta fel a figyelmet. *Botlik József:* Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). 1997. 121.

[198] Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselői voltak: Szaplonczay Miklós, Urányi Imre, Nyegre László, Jónás Ödön, Szentpály Jenő, br. Perényi Zsigmond, Lónyai Sándor, Lónyay Géza, Nedeczey János, Bartha Ödön, Tomcsányi László, gr. Sztáray Gábor, Komjáthy Béla és Hegedűs Béla.

[199] *Botlik J.:* Hármas kereszt alatt i. m. 121.

3. hitelszövetkezetek létrehozása a gazdasági önállósodás elérése érdekében.[200]

A föld- és a legelőhiány problémája volt a legfontosabb, amit akkor még csak földbérlettel lehetett megoldani. A 19. század végén a földreform vagy a földosztás még merész gondolatnak számított.[201] A Schönborn család hitbizományi uradalma földjeinek a bérbevételéről zajló tárgyalásokat Darányi Ignác földművelésügyi miniszter folytatta Schönborn-Buchheim Ervin gróffal, az egyeztetések még 1897 márciusában megkezdődtek.

A gyakorlati hasznosítás során gróf Schönborn-Buchheim hitbizományi uradalomtól a földeket először – mintegy próbaidőre – 1897. október 1-től egy évre, 1898. szeptember 30-ig bérelték. Az első évben szerzett tapasztalatok alapján adták ki azokat még 11 évre, majd azt követően hosszabbították a bérleti szerződéseket. Mindez elősegítette azt, hogy a bérlők a földet lényegében a sajátjuknak tekintették, s azon egyre belterjesebb gazdálkodást folytattak.

A hitbizományi uradalomtól az állam bérbe vett 12 622 kat. hold 192 négyszögöl területet.

A gazdasági program végrehajtása érdekében 1897. október 7-én kelt rendeletével az akció vezetésére a földművelésügyi miniszter borostyánkői Egán Edét nevezte ki. Darányi Ignác úgy vélte, Egán Ede személyében a megfelelő szakembert találta meg.[202]

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenysége az első időszakban – mintegy kísérletképpen – mindössze Bereg vármegye Szolyvai járására terjedt ki.[203] Később, az akció eredményei következtében a hasonló szegénységgel küzdő többi hegyvidéki megyére is kiterjesztették a gazdasági programot. 1899-ben Ung, 1900-ban Máramaros vármegyék hegyvidéki területeit, majd az 1903. és 1904. évi költségvetések alapján Zemplén, Ugocsa és Sáros vármegyék hegyi területein élő lakosságát is bevonták az akcióba.[204]

[200] *Kazy József:* Az északkárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akczió hat évi működésének ismertetése. Budapest 1904. 7.
[201] *Gottfried Barna:* A „rutén akció" Bereg vármegyében (1897–1901). In. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 13. Nyíregyháza 1999. 199.
[202] Darányi Ignác földművelésügyi miniszter átirata Perczel Dezső belügyminiszterhez a kárpátaljai „hegyvidéki akció" ügyében tartandó bizalmas értekezlet tárgyában. 1898. április 19. In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon II. 1892–1900. Budapest 1956. 534–535.
[203] MNL OL, Miniszterelnökség Levéltára. K 26. 1902. XXXI. csomó. 1134 alapszám.
[204] *Kazy J.:* Az északkárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági i. m. 6.

24. kép *Egán Ede (1851–1901)*

Forrás: a Gödöllői Városi Múzeum gyűjteményéből.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség élén – amely közvetlenül a földművelésügyi miniszter irányítása alá tartozott – a hegyvidéki miniszteri megbízott állt. A kirendeltség vezetője jelentési kötelezettséggel tartozott a földművelésügyi miniszternek, amelyek alapján vagy a miniszter, vagy államtitkára rendszeresen beszámolt a minisztertanács ülésén.[205]

1897-től a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének a központja Szolyva volt. A folyamatosan bővülő, hatáskörét egyre szélesebb területre kiterjesztő miniszteri kirendeltség a megfelelő munkakörülmények kialakítása végett 1901-ben Szolyváról Munkácsra költözött.[206]

[205] *Fehér György:* Darányi Ignác élete (1849–1927). Budapest 2017. 263.
[206] MNL OL, Földművelésügyi Minisztérium, Általános iratok. K 184. 1917. 1793 csomó, 190. tétel, 1583. alapszám.

Egán Ede megszervezte, de nem érte meg a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség új központjának a megnyitását. 1901. szeptember 20-án hunyt el. Az akkori hivatalos jelentés balesetről szólt. 1901 végén Kazy Józsefet nevezték ki a miniszteri kirendeltség élére, aki 1908-ig töltötte be posztját. 1908 őszén Berzeviczy Zsigmond lett a kirendeltség vezetője, aki az első világháború végéig irányította a gazdasági programot.

5.3.3. Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok

Az 1867-es kiegyezés stabilizálta Magyarország politikai életét,[207] de egyben új társadalmi viszonyokat is teremtett. Elsősorban a nemzetiségi kérdés vetődött fel elemi erővel, mivel a birodalom nemzeti közösségei úgy érezték, kimaradtak, vagy a kelleténél kisebb mértékben részesültek az állam irányításában.

25. kép *Bereg vármegyei rutének*

Forrás: http://piccy.info/view3/6793816/a6320bc8c486e45ed97967b24ae8d26d/1200/, letöltés 2021. okt. 21.

Magyarország nemzetiségei a nemzeti öntudat kialakulásának különböző fokán állottak. Mind közül a ruszin volt a legkisebb, anyagi és

[207] *Mandrik I.:* Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén i. m. 47.

kulturális tekintetben pedig a legszegényebb népcsoport. Hiányos struktúrájú társadalmuk többségében gazdálkodó parasztokból állt, a nemzeti értelmiség szerepét a görögkatolikus papság töltötte be, nemességük és polgárságuk nagyon szűk volt.[208] A ruszin értelmiségi réteg abszolút többsége papokból és tanítókból állt, de az iskolázottabb, a műveltebb ruszinok nagy része már a 18–19. század fordulójára elmagyarosodott.[209]

A ruszin nemzeti ébredésre, amely a 19. század második felében még nem fejeződött be, nagy hatást gyakorolt a ruszofil irányzat, az Oroszország felé mutató orientáció. A „moszkvofil messianizmus"-t és a „szlávok egységé"-t hirdető hangzatos jelszavak azonban nem eresztettek mély gyökereket.

A ruszofil irányzat vezetői vidékünkön Dobránszky Adolf és Rakovszky Ivan voltak. Dobránszky az országgyűlési választásokon nemzetiségi programmal lépett fel.[210] Tőle származik a ruszofil irányzat politikai programja, aki a ruszin, a belorusz és az orosz nép közös származását, a pánszlávizmus eszméjét hirdette. Dobránszky az ausztriai és magyarországi nem magyar nemzetiségek jogainak védelmében javaslatot tett Ausztria és Magyarország föderalizálására. 1871-es politikai programjában sorra veszi, hol élnek az orosz nép (русскій народъ) képviselői. A felsorolásban szerepelnek „a Kárpátok túloldalán, a Magyar Királyságban": Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Torna, Borsod, Szatmár és Szabolcs vármegyékben élő oroszok is. A mai Kárpátalja területén élő szlávokat tehát egyértelműen az „orosz nép" részeként tartja számon, annak ellenére is, hogy helyenként ruszinként említi őket.[211]

Rakovszky kezdeményezésére jelent meg Ungváron az északkelet-magyarországi ruszinok első, orosz nyelven kiadott lapja *Szvet* (Világosság) címmel. A ruszin papok nem tudták sajátjuknak tekinteni a nyelvet, s az irányzat veszített népszerűségéből.[212]

A kiegyezés után a ruszinok nem kérték saját nemzeti kongresszusuk összehívását. Megelégedtek volna azzal is, ha a nemzetiségieket egy tárca nélküli miniszter képviseli a kormányban, vagy ha ruszin tanszé-

[208] *Molnár Ferenc:* A kiegyezés és a ruszin mozgalom. In: Indivisibiliter ac Inseparabiliter. „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul". A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk. Szakál Imre. Beregszász–Ungvár 2018. 22.
[209] *Csernicskó István:* Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest 2013. 71.
[210] *Kemény G. Gábor:* Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. Századok 115. (1981) 1. sz. 1340–1341.
[211] *Csernicskó I.:* Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 91–92.
[212] *Kemény G. G.:* Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) i. m. 1341.

ket nyitnak a pesti egyetemen. Bukovszky György nagyszőlősi esperes 1867. január 23-án fogalmazta meg kérelmét a ruszin nemzetiség jogairól. Az irat szerepelt a képviselőház nemzetiségi albizottsága jelentéséhez csatolt programok, illetve törvényjavaslatok között.[213] Felhívta a figyelmet arra, hogy az egyéni, vallási és nemzetiségi jogok a természeti jogok közé tartoznak. Gondolatai alapján a nemzetiségi jogok megadása által: „[…] az állam szabad, megelégedett polgárokat nyer szolgai jelleműek helyett, ellenben egy szűkkeblű, rövidlátó ember ezekben csak forradalmat, separatizmust lát […]. Amennyire szereti az ember a maga nemzetiségét, annyira tartozik tisztelni a másét […]. Aki szereti a maga nemzetiségét, az szereti a maga hazáját is; és ha valakinek a nemzetisége a nagyobb vagy erősebb elemtől, vagy bárhonnan le fog nézetni, annyiban csökken benne a hazaszeretet: ekkor magát hazájában idegennek fogja tekinteni, a gúnyolót pedig nem polgártársnak, hanem benne inkább a maga elnyomóját kénytelen nézni.” Az esperes szorgalmazta a ruszin választókerületek megalakítását, a lakosság képviseletének biztosítását az Országgyűlésben, a megyei és a járási hatóságokban.[214]

1867 augusztusában az Ugocsa és a Máramaros megyei ruszin értelmiség egy része, néhány nap különbséggel, feliratot intézett a magyar kormányhoz, amelyben ruszin nemzetiségű köztisztviselők alkalmazását indítványozták. Azt hiányolták, hogy a Magyarországon mintegy 750 ezer fős, egy tömbben élő ruszin népességnek nincs egyetlen saját főispánja sem, illetve Nehrebeczky Sándor miniszteri tanácsoson kívül egyetlen magasabb állású személy sincs alkalmazásban, holott lennének megfelelő emberek az állások betöltésére.[215]

Hosszú vita után, 1868. december 1-jén fogadta el a magyar országgyűlés képviselőháza *A nemzeti egyenjogúság tárgyában* hozott törvényt, amit utána a főrendiház is megvitatott, s december 6-án az uralkodó, Ferenc József szentesítette azt, amely a Corpus Jurisban az 1868:XLIV. törvénycikk elnevezést kapta.[216]

A nemzetiségi jog nemcsak a magyarság politikai erőviszonyait tükrözte, hanem elsősorban a magyarság és a nemzetiségek közötti viszony eredményeképpen jött létre. A nemzetiségek képviselőinek jelentős része

[213] *Kemény G. G.:* Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) i. m. 28–30.
[214] *Mikó Imre:* Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Budapest é. n. (A Minerva Kiadó által Kolozsváron, 1944-ben kiadott könyv reprint mása). 141–142.
[215] MNL OL, Miniszterelnökség Levéltára. K 26. 1867. 3. csomó. 156. alapszám. 47. lap.
[216] *Mikó I.:* Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika i. m. 236., 243.

azonban nem fogadta el az elsősorban Deák Ferenc és Eötvös József által megfogalmazott törvényt, amelyek révén a magyar állam a nemzetiségi jogoknak a teljességét biztosíthatta volna a számukra.[217]

A különböző jogok megadása mellett a nemzetiségek részéről sérelmezték a területi autonómia lehetőségének a hiányát. A törvény megalkotása előtti vitákban valóban megjelent a kulturális autonómia kérdése. Gratz Gusztáv annak elvetését azzal indokolta, hogy: „…a megszervezett kulturális autonómia érdekközösségeket teremtett volna a nemzetiségeknek az ország határain kívül élő fajtestvéreivel és az ezekkel való kulturális együttműködés igen hamar csapott volna át politikai térre is".[218]

1868 végén látott napvilágot a *Zemplén megyei oroszok kívánalmai* c. program. Az indítvány kezdeményezője valószínűleg Dobránszky Adolf volt. A követelések nem minden esetben vették figyelembe a kiegyezés és az Eötvös-féle nemzetiségi törvény által teremtett helyzetet. Követelték a ruszinság elismerését politikai nemzetként, a görögkatolikus klérus számára a szabad püspökválasztás jogát, görögkatolikus minisztériumi szakosztály felállítását, ruszin sorezredek szervezését, tábori papok alkalmazását, görögkatolikus érsekség alapítását, papi jövedelemkiegészítés (kongrua) állam általi biztosítását, valamint a ruszin nyelv szélesebb körű használatának lehetőségét a hivatalokban és a tanintézetekben.[219]

Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) szembehelyezkedett a ruszofil irányzattal, és támogatta az akkori magyarosítási törekvéseket. Megszüntette a ruszin nyelv oktatását az ungvári gimnáziumban. Megtiltotta a görögkatolikus szeminaristáknak, hogy Bécsben folytassák tanulmányaikat, mert attól félt, hogy a birodalom többi részéből érkező szláv fiatalok rossz hatással lesznek az ott tanuló ruszinokra.[220]

1871 szeptemberében Pankovics püspök kezdeményezésére a Szent Bazil Társulat addigi ruszofil vezetőségét leváltották. Dobránszky Adolf és Rakovszky Ivan helyére a magyar hatalomhoz lojálisabb Nehrebeczky Sándor ungi főjegyző és Markos György jogász kerültek. A társulat a helyi népnyelv irodalmi nyelvvé fejlesztését tűzte ki céljául, s ehhez a magyar kormány támogatását is megkapták. Abban az évben menesztették a Szvet oroszbarát főszerkesztőjét, Kimák Viktort, és úgy döntöttek, hogy az

[217] *Mikó I.:* Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika i. m. 248–249.
[218] *Gratz Gusztáv:* A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. Budapest 1934. 85.
[219] *Molnár F.:* A kiegyezés és a ruszin mozgalom i. m. 27.
[220] Uo. 29.

új lap, a *Novij Szvet* (Új Világosság) új szellemben fog megjelenni – nem orosz, hanem népnyelven.

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökei a későbbiekben is támogatták a magyarosítási folyamatokat. 1893 novemberében Firczák Gyula püspök (1891–1912) felhívást intézett lelkészeihez, amelyben kifejtette a magyar nyelv használatának fontosságát és annak kiterjesztését. A magyarországi ruszinokat a politikailag oszthatatlan egységes magyar nemzet tagjának tekintette. „A nemzettest, melynek tagjai vagyunk, a melyben s mely által magunk is nagygyá s tiszteltté lenni kívánunk […].” A magyar nyelv tanítására vonatkozó, 1879-ben kiadott törvényre[221] hivatkozva kijelentette, hogy a magyar nyelv kötelező tanítása a népoktatási intézményekben feltétlenül szükséges és a jövő biztosítéka. Levelének végén kifejezte azt a meggyőződését, hogy a következő évtizedek ifjú nemzedéke a magyar nemzetet fogja gyarapítani.[222]

Firczák Gyula püspök az 1896-os országgyűlési választások előtt sógora, Hegedűs Béla budapesti ügyvéd nagybereznai mandátumát kérte Bánffy Dezső miniszterelnöktől. Ezenkívül azonban kifogásolta, hogy a közel félmilliós görögkatolikus ruszin nemzetiség köréből akkor nem volt egyetlen főispán, képviselő, törvényszéki elnök, tanfelügyelő sem. Egyedül mindössze dr. Rabár Endre Budapesten élő ruszin ügyvéd jutott 1901-ben mandátumhoz.[223]

A 19–20. század fordulójának oktatás- és nyelvpolitikája szintén nem kedvezett a mai Kárpátalja területén elő ruszinoknak. Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszter időszakában olyan oktatási törvényeket fogadtak el, amelyek célja a nemzetiségek integrációja volt a magyar társadalomba. Az 1907-ben kiadott, a nem állami elemi iskolák jogviszonyait meghatározó 1907:XXVII. törvénycikkely kéttannyelvűvé alakította át a magyarországi nemzetiségi iskolákat azáltal, hogy előírta az úgynevezett „hazafias tárgyak”, a történelem, földrajz, állampolgári ismeretek magyar nyelven való oktatását. Az oktatás eredményeképpen elvárta, „hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni (19. §)”.[224]

[221] 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási intézményekben. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87900018.TV&targetdate=&printTitle=1879.+%C3%A9vi+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev, letöltés 2021. máj. 12.

[222] Emlék-album az Ungvári Kir. Gör. Kath. Éneklész-Tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben. Ungvár 1894. 62–63.

[223] *Kemény G. G.:* Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) i. m. 1341.

[224] *Csernicskó I.:* Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 67.

A nem magyar többségű vidékek közül a legkevesebb gondot a gyenge nemzeti mozgalommal rendelkező ruszin területek jelentették a kormánynak. Innen teljesen problémamentes jelentések futottak be. „Tanügyi téren az 1907. évi XXVII. t. c. végrehajtása sikerrel folytattatott s a ruthén ajkú községbeli hitfelekezeti iskolák tankönyvének magyarra szövegkönyvelése folytán a magyar beszéd tanítás sikere örvendetesen fokozódott. Hasonló üdvös eredményt várhatunk az ingyenes nép iskoláktól is, a mi a meglevő népiskolák teljesebb benépesítését eredményezi" – jelentette Ugocsa vármegye közigazgatási bizottsága.[225]

Magyarország északkeleti részén 1874-ben még 571 ruszin nyelvű népiskola volt, amelyek száma fokozatosan csökkent. 1896-ban 255, 1913-ban mindössze 34 ilyen iskola működött.[226]

A dualizmus korában Magyarországon nem volt ruszin nyelvű közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény. 1883-tól az ungvári görögkatolikus kántortanító-képzőben az oktatás magyar tannyelvű lett. Az 1895–1896-os tanévben három középfokú intézményben folyt ruszinynyelv-oktatás: a munkácsi állami főgimnáziumban, valamint az eperjesi és az ungvári királyi főgimnáziumban, mindegyikben rendkívüli tárgyként heti 8, illetve 2 órában.[227]

A 20. század elején a skizmamozgalom, azaz a görögkatolikus hívek egy részének az áttérése a pravoszláv vallásra, szította fel a kedélyeket. A mozgalom 1900-ban kezdődött Máramaros vármegyében, Izaszacsalon, s átterjedt az Iza és a Visó völgyének román lakosságú községeire, majd a ruszin községekben is egyre több híve akadt.[228] Elsősorban az izaiak és a nagylucskaiak pere váltott ki indulatokat. Az 1859-től haláláig Iza görögkatolikus parókusaként tevékenykedő Rakovszky Ivan (1821–1885) jelentős szerepet játszott abban, hogy épp Iza vált a kárpátaljai skizmatikus mozgalom egyik központjává.[229] A hívek felvették a kapcsolatot Magyarország román (nagyszebeni), illetve szerb (karlócai) görögkeleti egyházainak érsekeivel, és papokat kértek maguknak.

Az áttérési szándékot egyrészről többen anyagi okokkal magyarázták. A papi javadalmak jelentettek nagy terhet a lakosság számára, amit a hívek sokszor természetben fizettek meg. A pravoszláv hittérítők ezzel szemben az áttérőktől vagy igen csekély, vagy semmilyen egyházadót nem

[225] *Dolmányos István:* A „Lex Apponyi". Századok 102. (1968) 1–2. sz. 527.
[226] *Csernicskó I.:* Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 68.
[227] Uo. 71–72.
[228] *Gönczi Andrea:* A ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. Ungvár–Beregszász 2007. 44.
[229] *Csernicskó I.:* Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 93.

kértek. Másrészről okként merült fel az is, hogy a görögkatolikus egyházban alkalmazni kezdtek és meg akartak honosítani római katolikus egyháztól átvett liturgikus újításokat.

Az állam kívülről szított politikai mozgalomnak fogta fel az áttérési kísérleteket. Szerepet játszott ebben az is, hogy az Egyesült Államokba kivándorolt görögkatolikus hívek közül sokan, különböző okok miatt, pravoszláv templomokban gyakorolták keresztény hitüket és a hittérítés hatása alá kerültek. Időleges hazautazásuk vagy végleges hazatérésük alkalmával otthon maguk is hittérítésbe kezdtek.

Az 1913–1914-ben lezajlott ún. máramarosi per nagy visszhangot váltott ki bel- és külföldön egyaránt. 94 főt fogtak perbe a magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, a görögkatolikus felekezet és papság elleni izgatás címén. Többségében írástudatlan embereket vádoltak pánszláv agitációval. Végül 32 vádlott bűnösségét állapították meg, a többieket felmentették.

A skizmamozgalom kialakulásában érintett volt a cári Oroszország, ahonnan vallási, erkölcsi és anyagi támogatás érkezett. Az első világháborút közvetlenül megelőző események nem tüntették fel pozitívan a hatóságokat. Mindennek ellenére az 1914-ben a mai Kárpátalja területére betörő orosz csapatokkal szemben a ruszin lakosság lojális maradt a magyar államhoz.

5.3.4. A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása

A 19. század folyamán erőteljesen növekedett a zsidóság létszáma a mai Kárpátalja területén. Lengyelország első, 1772-es felosztása után indult meg a zsidók tömeges bevándorlása Galíciából. Az 1735-ben összeállított *Conscriptio Judaeorum,* a magyarországi zsidó népesség első összeírása Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyében még csak 890 zsidót említ, számuk 1787-ben 6 311-re, 1850-ben pedig 41 323-ra nőtt. A dualizmus kori első népszámlálás idején, 1869-ben 64 903 főt, 1910-re pedig 128 791 főt tett ki a létszámuk, arányuk a régió összlakosságán belül 11,2%-ról 15,2%-ra emelkedett.[230]

A bevándorlás a dualizmus korában jelentősen csökkent, de a térségben élő népesség szaporulatát meghaladta a zsidó lakosság számának a növekedése, és így arányszámuk is emelkedett.

[230] *Konrád Miklós:* Demográfiai változások. In: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Budapest 2013. 15., 18.

26. kép *Az ungvári izraelita templom*

Forrás: http://magyarzsido.hu/images/zsinagogak/Ungvar1.jpg, letöltés 2021. okt. 1.

A kárpátaljai zsidó lakosságon belül a városlakók aránya 19,3% volt, amely ugyan a magyarországi 50,8%-os átlagnál jóval kisebb volt, de jelentősen meghaladta a kárpátaljai összlakosság 8,1%-ot kitevő városi részarányát.[231]

Az 1910-es adatok szerint legtöbben az iparban dolgoztak (12 123 fő – 30,1%), a kereskedelemben foglalkoztatottak száma 9 463 fő (23,5%) volt, a mezőgazdaságban 9 097 fő (22,6%) tevékenykedett. Sokan éltek alkalmi munkákból: 3 026 fő (7,5%) napszámosként dolgozott, míg a lányok között több mint 1 500 főt (4%) házi cselédként alkalmaztak. 1910-ben 1 000 hold feletti földbirtokkal 21 izraelita rendelkezett, ami az összes nagybirtokos 41%-a volt. 100-tól 1000 holdig terjedő középbirtok 321 személynek volt a tulajdonában (45%), 100 hold feletti nagybérlő 358 volt (82%). 50 és 100 hold közötti birtokokon 409 személy gazdálkodott, 10–50 holdon 2 127-en, 5–10 holdon 1 301-en. 5 hold alatti törpebirtokokon, ami nem biztosított önálló megélhetést, 2 400-an gazdálkodtak. Mezőgazdasági és erdészeti munkás 2 102 fő volt.[232]

[231] *Konrád M.:* Demográfiai változások i. m. 19.

[232] *Csíki Tamás:* Foglalkozási szerkezet és megélhetési gondok. In: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Budapest 2013. 27–28.

7. táblázat *A zsidók száma és az összlakosságban elfoglalt arányuk a kárpátaljai térségben és Magyarországon 1869–1910 között*

Területi egység	1869		1880		1890		1900		1910	
	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)	Zsidók száma	Arányuk a teljes népességben (%)
Ung	14 356	11,0	16 423	13,0	15 599	11,5	16 776	10,9	17 587	10,9
Bereg	17 564	11,0	20 703	13,5	24 358	13,6	29 052	13,9	33 660	14,2
Ugocsa	6688	9,9	7835	12,0	9414	12,5	10 566	12,7	11 850	12,9
Máramaros	26 295	11,9	33 463	14,7	45 073	16,8	56 006	18,1	65 694	18,4
Kárpátalja	64 903	11,2	78 424	13,7	94 444	14,3	112 400	14,9	128 791	15,2
Magyarország	541 702	4,0	624 826	4,5	707 691	4,7	831 162	4,9	911 227	5,0

Szerkesztette: Braun László. Forrás: *Konrád M.:* Demográfiai változások i. m. 18.

A mai Kárpátalja területén élő zsidók többnyire az ortodox és a haszid irányzatok követői voltak. A haszid zsidók sokszor a galíciai haszidok befolyása alá tartoztak. A máramarosi főispán egyik jelentésében szerepel, hogy gyakran jelennek meg rabbik a szomszédos Galíciából, akik a helyiektől pénzügyi támogatást követelnek. Az odaérkezők befolyása megfigyelhető a szomszédos Bereg, Ugocsa és más északi megyékben is.[233]

A kárpátaljai zsidóság a kezdetektől fogva hagyományosan többnyelvű volt. A 19. század során elsősorban a jiddis volt a zsidók mindennapi, beszélt nyelve, amelynek egy helyi dialektusa alakult ki. A szomszédjaikkal lebonyolított kommunikáció és kereskedelem miatt a zsidók általában megtanultak magyarul, ruszinul, szlovákul, németül, románul. A zsidóság magyarosodása a dualizmus korában a mai Kárpátalján is megindult, és míg erősen őrizték a jiddist, mellette a magyar nyelv és irodalom szeretetét is átadták a fiatalabb nemzedéknek.[234]

5.3.5. A német lakosság foglalkozása és társadalmi helyzete

A németek betelepülése a mai Kárpátalja területére a 19. században is folytatódott, de már sokkal kisebb mértékben, mint a 18. század során. A bevándorló német családok többnyire már csak a városoktól távolabb eső falvakban telepedtek le. A 19. század végén már nem volt jelentős német bevándorlás a Schönborn-uradalom területére.[235]

Az erdőgazdasággal foglalkozó német családok a Felső-Tisza-vidék különböző körzeteiben telepedtek le. A német telepesektől a helyi ukrán lakosság is megtanulta az erdőgazdálkodás fortélyait. A németek fejlettebb módszereket használtak az erdőkitermelésre és a faanyag megmunkálására, illetve építkezési technikájuk is más volt. A telepesek hatására a helyi lakosság elkezdett állattenyésztéssel foglalkozni, ami korábban azon a vidéken nem volt jellemző.[236]

Az uradalom telepítésein kívül a németek letelepedése nem volt szervezett, s talán gazdasági szerepük sem volt olyan jelentős. Kisebb német közösségek alakultak ki Visken, Huszton, Beregszászban, Técsőn, Szolyván, Ungváron.

A mai Kárpátalja területére levetítve a németek száma 1880-ban 30 474 fő volt, ami 1910-re 63 561 főre emelkedett. A legtöbben Márama-

[233] MNL OL, Belügyminisztérium. Elnöki iratok. K 148. 1886-XIV.D-501. 8. l.
[234] *Komoróczy Szonja Ráhel:* Nyelvhasználat. In: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Budapest 2013. 37–38., 42.
[235] *Pavlenko G. V.:* A németek letelepedése Kárpátalján a XVIII–XIX. században i. m. 40.
[236] *П., Григорій:* Німці на Закарпатті: колонізаційні і міграційні процеси у XVIII–XX. ст. 150.

ros vármegyének a mai Kárpátaljára eső területén éltek, 1880-ban 17 879-en (13%), 1910-ben 33 084-en (15,35%), illetve Bereg vármegyében volt még magas a németek száma: 1880-ban 8 631-en (6,4%), 1910-ben 20 704-en (9,87%). Ung és Ugocsa vármegyékben alacsony volt a számuk. Ungban 1880-ban 2 193 (2,9%), 1910-ben 5 889 (5,65%); Ugocsában 1880-ban 1 769 (3,61%), 1910-ben 3 833 (5,61%) személy élt.[237]

27. kép *A beregvári Schönborn-kastély*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1217521/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNdW5rXHUwMGUxY3MifQ&img=0, letöltés 2021. okt. 1.

A mai Kárpátalja területére érkezett németek közül legtöbben gazdálkodók voltak, falvakban telepedtek meg, és mezőgazdasággal foglalkoztak. A városi lakosság arányszáma a zsidóságéhoz hasonlóan alakult. 1900-ban a németek 19%-a volt városlakó, ennek megfelelően 81%-a élt falvakban. 1910-re a városokban élők aránya a lakosság számának a növekedése következtében 10,5%-ra esett vissza, de Szolyván, Nagybereznán, Taracközön és Nagybocskón az arányuk 20–33% között mozgott, Munkácson, Huszton, Rahón, Kőrösmezőn arányuk 14–20%-os volt. Sokan

[237] Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1996. 50–51.

dolgoztak különféle iparvállalatokban. A nagybocskói erdőkombinátban a dolgozók 16%-a volt német. Hasonló volt a helyzet a dolhai vasöntödében és a fűrésztelepen. A munkácsi Dohánygyár munkásainak 20%-át, a szolyvai fűrésztelepnek 23%-át tették ki a németek. Többen közülük mérnökök, technikai munkatársak, magasan képzett munkások voltak.[238]

8. táblázat *A német lakosság összlétszáma és aránya 1880–1910 között*[239]

	1880	**1910**
	fő	
A német lakosság összlétszáma	30 474	63 561
Más nemzetiségekhez viszonyított arányuk	7,59%	10,54%

Szerkesztette: Braun László. Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi i. m. 50–51.

A mai Kárpátalja területére bevándorló németek 15 különböző dialektusban beszéltek. Többségük a frank és bajor-osztrák nyelvi csoportokat képviselte. Az áttelepülés után, elsősorban faluhelyen, a németek sokáig megőrizték nyelvüket. Hosszú ideig nem volt jellemző a vegyes házasság, megtartották otthonról hozott kultúrájukat és római katolikus vallásukat. A 19. század végén, a 20. század elején kezdtek megélénkülni a nemzetiségek közötti kapcsolatok.[240]

A német lakosság arányszáma nem volt magas, azonban mind a közigazgatásban, mind a gazdasági életben jelentős szerepet játszottak. Otthonról magukkal hozták termelési ismereteiket, életvitelüket, és mindezt közvetítették a befogadó települések lakosai felé, ezáltal jelentősen hozzájárultak a vidék fejlődéséhez.

5.3.6. A vasúti közlekedés kiépítése

Magyarország északkeleti területei a kezdeti vasútépítésből kimaradtak, az itt kibányászott, valamint megtermelt javak továbbítása az ország más területére nehezen megoldható feladat volt. A vasúthálózat kialakítására ja-

[238] *П., Григорій:* Німці на Закарпатті i. m. 155.

[239] A témával foglalkozó Hrihorij Pavlenko más adatokat használ. A németek létszámát a négy vármegye területére vonatkozóan 1880-ban 15 231 főben adja meg (10,2%), 1910-ben 33 694 főben (14,1%) állapítja meg. A csehszlovák időszak adataival kapcsolatosan megemlíti, hogy a magyar statisztika az anyanyelvi adatokat vette figyelembe, és a németekhez sorolták a németül beszélő zsidókat is. Alacsonyabb számadatok esetében azonban alacsonyabb százalékaránynak kellene lennie.

[240] *М., Макара – Р., Офіцинський:* Німці на Закарпатті (X–XX ст.). 10. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/18908/1/%D0%9D%D1%96%D0%BC%D1%86%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96.pdf, letöltés 2021. máj. 8.

vaslatot készítők azonban az északkeleti irányban is fontosnak tartották a jó közlekedés kiépítését. Számos tervben megtalálható volt a Galícia tartományon keresztül a lengyel területekre és Oroszország felé vezető vasútvonal.

Területünkön – a máramarosi sóvidék bekötővonalait nem említve –, nyolc vasútvonal közvetlenül az Alföldről irányult a hegyvidék felé, vagy ott ágazott el, de mind a völgyek mentén húzódott, majd áthaladt a Kárpátok hágóin. Négy a Laborc, az Ung, a Latorca és a Tisza völgyén keresztül Homonnáig, Ungvárig, Munkácsig és Királyházáig, onnan tovább a Lupkovi-, az Uzsoki-, a Vereckei- és a Tatár-hágón keresztül lépte át a Kárpátok fő vonulatát. A síkvidéken a Kárpát-medence vasútvonalainak törzshálózatába Alsómihályinál, illetőleg Sátoraljaújhelynél, Csapnál, Bátyúnál és Királyházánál kapcsolódtak be.

28. kép *Az uzsoki viadukt*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1334230/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ1enNvayJ9&img=0, letöltés 2021. okt. 21.

Egészen a kiegyezésig (1867) a magyarországi vasúti hálózat kiépítésében szinte teljes egészében magán-vasúttársaságok vettek részt, amelyek működését az állam különféle kedvezményekkel segítette.

Több vasúttársaság egyesítésével alakult meg a Magyar Északkeleti Vasút (MÉKV). A magyar kormány országos érdeknek tartotta, hogy

hosszabb hálózatból álló vasúttársaságok alakuljanak. Ez a vasúttársaság építette meg azokat a vonalakat, amelyek a mai Kárpátalja vasúti közlekedésének a gerincét képezik. 1868-ban engedélyt kapott a Debrecen–Szatmárnémeti–Királyháza–Máramarossziget és a Királyháza–Csap–Kassa vonalra, illetve az ebből elágazó szakaszra Munkácsig.[241]

A Debrecen–Nyíregyháza–Csap–Ungvár vasútvonal megépítése eredetileg 1850-ben merült fel az osztrák hatóságok részéről azzal a céllal, hogy összekössék a „Magyarország fában szűkölködő alföldi rónáit a dúsgazdag erdőségekkel bíró ungvári kincstári uradalommal".[242]

A Magyar Északkeleti Vasút megépült hálózatában Csap község került a középpontba. Az ott megépült vasútállomás meghatározó volt az észak–déli és a kelet–nyugati forgalomban. 1870. február 24-én Munkácson ünnepélyes külsőségek között elkezdték a Csap–Munkács vasútvonal földmunkálatait. „Amíg nem került forgalomba a csapi vasút, addig a munkácsiak Budapest felé magángyors- vagy postakocsin utaztak Nyíregyházáig. Miután kiépült a vasút, akkor már […] Csapon át a vasúton tovább."[243] Így a vasútvonal lefektetése után a település nagy szállítmányozási központtá változott.

1872. augusztus 25-én nyílott meg a Sátoraljaújhely–Csap–Ungvár vasútvonal a Magyar Északkeleti Vasút munkálatainak köszönhetően. Még ugyanabban az évben átadták a Csap–Királyháza és a Bátyú–Munkács szakaszokat. 1873 elején megnyílott a Kisvárda–Csap vonal.

A Magyar Északkeleti Vasút vonalainak tervezésekor alapfeladat volt a Magyar Királyság és Oroszország vasúti összekapcsolása. A kiegyezés után megalakult magyar kormány a vasutat nemcsak fontos belföldi célokra, hanem a nemzetközi kereskedelemre is használni akarta.[244] Ennek a kivitelezésére is 1868-ban kapott koncessziót a Magyar Északkeleti Vasút. Az új vonal megépítését sürgette, hogy Magyarországnak nem volt összeköttetése a Monarchiához tartozó Galíciában futó vasutakkal. Ezért nem volt véletlen, hogy a kiegyezést követő években sokan szorgalmazták a Munkács–országhatár közötti szakasz létesítését.[245] A Munkács–ország-

[241] Ezer év törvényei. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800013.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev, letöltés 2020. márc. 4.
[242] *Czére Béla:* Magyarország közlekedése a 19. században. 1780–1914. Budapest 1997. 112.
[243] *Lehoczky Tivadar:* Munkács város új monografiája. Ungvár 1998. 214.
[244] *Horváth Ferenc:* Hazai vasútépítések az 1876–1900. évek között. In: Magyar vasúttörténet. 1876-tól a századfordulóig. II. köt. Szerk. Kovács László. Budapest 1996. 201.
[245] *Botlik József:* Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest 2000. 16.

határ vasútvonal építése a beszkidi alagút kialakításának munkálataival 1884-ben kezdődött meg, és 1887. április 5-én adták át a forgalomnak.[246]

29. kép *A munkács–beszkidi viadukt (Dörre Tivadar rajza, 1884–1887)*

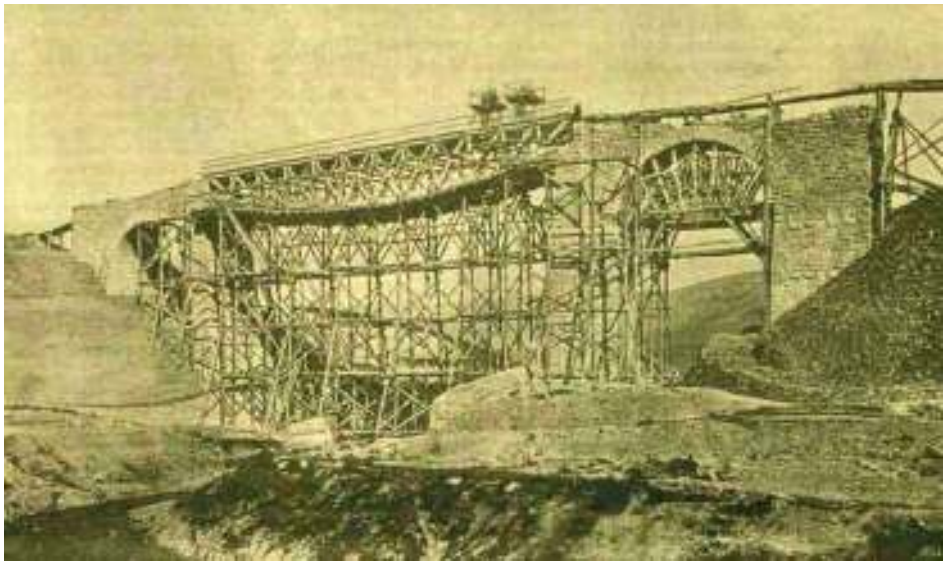

Forrás: http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=58070, letöltés 2021. okt. 5.

A vasúttársaság egy másik fontos feladata volt Máramaros megye bekapcsolása a magyar közlekedési hálózatba, valamint az aknaszlatinai sóbányák termelésének elszállítása Budapestre, illetve tovább Bécsig. Az osztrák állam szorgalmazta azoknak a vasútvonalaknak a megépítését, amelyek a máramarosi állami erdőségek és sóbányák termékeit szállítják. A kiegyezés után a magyar államvezetés is fontosnak tartotta az ilyen célú építkezéseket, jókora kölcsönökkel támogatta így a északkeleti vasúttársaságot. Ez a szállítás sokkal megbízhatóbb volt, mint a megszokott vízi út, a tutajon történő szállítás. Megváltozott az útirány is, Szeged helyett Budapest lett a végállomás. „Az volt a feladat, hogy az itt felhalmozott bányakincseket és faneműeket, amelyek mellett a máramarosi nép nyomorban és szegénységben élt: hozzáférhetőkké és értékesebbé tegyék.”[247] Az engedélyezett vonal Debrecentől Szatmárnémetin és Tekeházán át Máramarosszigetig húzódott. A pályaszakasz megépítése számos nehézséggel járt. A Tisza völgyében lezajlott áradások miatt meg kellett emelni

[246] KTÁL, F. 675, op. 5, od. zb. 5, ark. 32.
[247] *Horváth F.:* Hazai vasútépítések az 1876–1900. évek... i. m. 201.

a vasúti töltések koronáját, és több új hidat építeni a tervezetthez képest. Nagy kihívást jelentett a Tarac (Tereszva) folyón átívelő és Husztnál a Nagyág- (Rika) híd építése.[248] 1870-ben rövid időre szünetelt a kivitelezés, mivel a különleges szakaszok építésére szerződtetett német munkások hazatértek a kirobbant francia–porosz háború miatt.

A történelmi Máramaros vármegye területén az első normál nyomtávolságú helyiérdekű pálya a Magyar Északkeleti Vasútnak a Máramarossziget állomásától a Sókamara[249] felé vezető iparvágánya volt. 1872. november 19-én nyitották meg a Bustyaháza–Máramarossziget vasútvonalat.

1873-ban kitört általános gazdasági válság véget vetett az 1867-től tartó vasútépítési láznak. Az 1880-as években lendült fel ismét a vasútépítés. 1882 és 1890 között több mint 4 000 km új pálya épült. Közte a négy északkeleti vármegyében évi átlagban 450 km.[250]

A Magyar Északkeleti Vasút 1887. november 11-én kapott előzetes engedélyt a Sókamara és Nagybocskó–Gyertyánliget közötti normál nyomtávolságú vasút megépítéséhez. Az okirat tartalmazta az előbbi vonalról a Tiszán át a mai kárpátaljai területre vezető mellékpálya létesítését Kisbocskó végállomással, melynek nevét később Nagybocskó-gyártelepre változtatták.

A 19. század végén napirendre került a Magyar Északkeleti Vasút államosítása. Egyrészről a Magyar Királyi Államvasutak egységesen kezelt hálózatába be akarták illeszteni a Munkács–országhatár közötti vonal és az Első Magyar–Gácsországi Vasút magyar szakaszát. Másrészről az igen nehéz kárpáti terepen csak drágán és gazdaságtalanul lehetett építkezni, ezért ez az államra, a Magyar Királyi Államvasutakra hárult. A Munkács és a galíciai Lavocsne közötti vonalon 4 alagutat és 6 viaduktot kellett építeni. A Csorbadombi völgyhíd a másik kárpátaljai, az Uzsoki-hágóra kapaszkodó vonalon épült meg már a 20. század elején. A pénzügyi és hadászati érdekek is a Magyar Északkeleti Vasút államosítása mellett szóltak, ezért tárgyalások kezdődtek a kormány és a társaság között. 1890-ben a XXXI. törvénycikk alapján került sor az államosításra, ezzel a Magyar Királyi Államvasutak tulajdonosa és üzemeltetője lett a mai Kárpátalja területén húzódó vasúti hálózat jelentős részének.[251] Ez a helyzet az első világháborút lezáró eseményekig tartott.

[248] *Kiss Géza:* A magyar vasúti hídépítés története 1915–1944. In: Magyar vasúttörténet 1915-től 1944-ig. V. köt. Szerk. Kovács László. Budapest 1997. 166.
[249] Jelenleg csak vasúti megállóként van feltüntetve, nem településként.
[250] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 15–16.
[251] Ezer év törvényei. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89000031.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1890, letöltés 2020. márc. 4.

30. kép *A Csorbadombi völgyhíd*

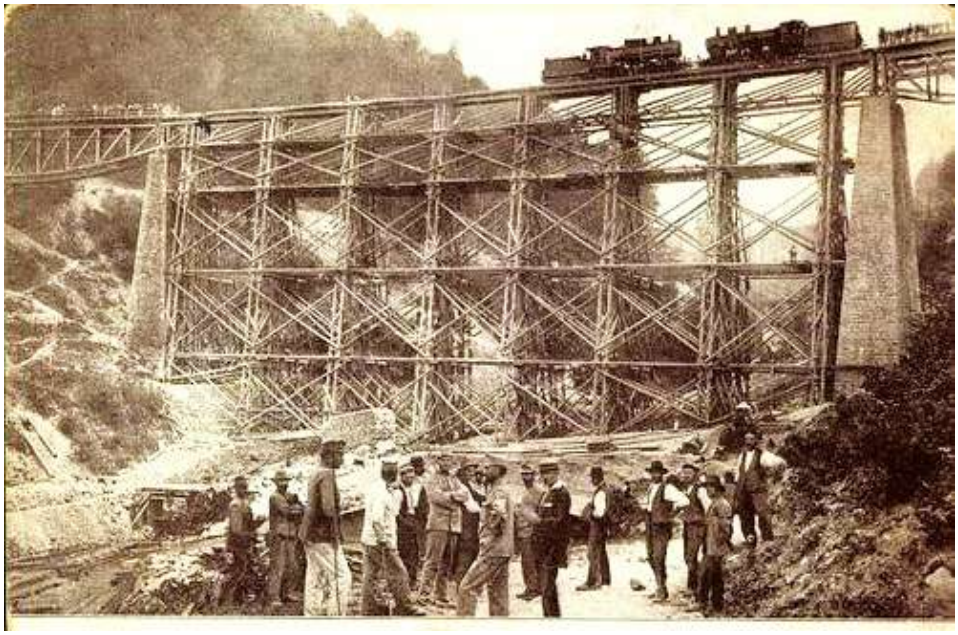

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1437234/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ1enNvayAifQ&img=0, letöltés 2021. okt. 4.

A Tisza völgyében Máramarosszigetig szintén a Magyar Északkeleti Vasúttársaság építkezett, de a további határszélig tartó vonal építése itt is az államra maradt.[252]

A mai Kárpátalja területén a 19. század utolsó harmadában a MÁV három normál nyomtávolságú vonalat épített. A Nagybocskó–Rahó–Kőrösmező–országhatár vasútvonal megépítését is az állami vasutak intézte, ami elsősorban stratégiai célokat szolgált. A nehéz terep mellett a kedvezőtlen időjárás is hátráltatta a munkát, ráadásul 1893–1894-ben kolerajárvány is tizedelte a munkásokat, akik tömegesen hagyták el az építkezést. Létszámuk 8–10 ezerről csakhamar 4 ezerre fogyott. A kivitelezők le is akartak állni az építkezéssel, de a kormány, tekintve a hadászati fontosságot, újabb és újabb milliókat költött rá. Így külföldi, köztük sok olasz munkás szerződtetésével végül 1895-ben sikerült befejezni a munkálatokat. A

[252] *Csikós Mihály:* A magyar vasúti hálózat fejlesztésének fontosabb körülményei a múlt század utolsó évtizedeiben. In: Magyar vasúttörténet. 1876-tól a századfordulóig. II. köt. Szerk. Kovács László. Budapest 1996. 58.

vendégmunkások, akik részben letelepedtek a környéken, hatalmas munkát végeztek. A megmozgatott földtömeg meghaladta a 2,5 millió m^3-t. 277 közlekedési építmény készült el, köztük nyolc Tisza-híd, egy-egy híd a Tarac és a Visó folyókon, négy völgyhíd, valamint öt alagút. Tiszaborkút és Terebesfejérpatak között a vasút mellett egy obeliszk jelezte Európa földrajzi közepét.[253] Stratégiai jelentősége mellett a vasútvonal megépítése a vidék kézmű- és könnyűiparának is jelentős fellendülést hozott.[254]

31. kép *Vonatszerelvény a vasúti hídon Kőrösmezőnél, 1894*

Forrás: https://green-ukraine.com/de/der-bau-der-transkarpatischen-eisenbahn-in-huzulenland, letöltés 2021. okt. 4.

A vasúthálózat gyorsan bővült a helyiérdekű vasutak megépítésével. További vonalakat nyitott a Máramarosi Sóvasút, a Taracvölgyi Helyi Érdekű Vasút, a Borzsavölgyi Gazdasági Vasút, az Ungvölgyi Helyi Érdekű Vasút, az Ungvár–Vajáni Helyi Érdekű Vasút.

A mai Kárpátalja területe egykor a keskeny nyomtávú vasútvonalak hazája volt, ahol a 19. század utolsó negyedében, illetve a 20. század első

[253] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 14.
[254] *Bajor Tibor – B. P. Prihodko:* Kárpátalja vasúti és közúti közlekedésének fejlődése. http://www.epa.hu/02000/02051/00030/pdf/EPA02051_TK_2014_30_063-072.pdf, letöltés 2020. márc. 2.

két évtizedében 1 200 kilométer hosszúságú kisvasúti hálózatot építettek ki, melynek vágányai Ungtól Máramarosig megannyi helyen behatoltak a hegyvidékek mélyére, s a vasúti fővonalaktól oldalra eső területeket is bekapcsolták Magyarország közlekedési és gazdasági vérkeringésébe. Szinte mindenütt épültek kisebb vonalak, ahol az iparfejlesztés megkívánta.

32. kép *Az Ungvár-Vajáni Helyi Érdekű Vasút Rt. törzsrészvénye 1000 koronáról, 1909*

Forrás: https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bib5854936, letöltés 2021. okt. 4.

1880-ban a Máramarossziget székhellyel működő Máramarosi Sóvasút Társaság megnyitotta a forgalomnak a Sókamara–Szlatina közötti keskeny nyomtávolságú vágányát, amely a mai Kárpátalja területének első keskeny nyomtávú vonala volt. 1883-ban vált lehetővé az általános teherforgalom a Sókamara–Aknaszlatina vasútvonalon. A vonalon két jelentős mérnöki teljesítmény valósult meg, a bocskói és a sókamarai vasszerkezetű Tisza-híd felépítése. A vonalon három állomást, két megállóhelyet, három-három rakodót, illetve áruraktárt és 31 útátjárót létesítettek.[255]

[255] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 50.

1887-ben nyílott meg a Taracköz–Tereselpatak (Kobila-erdő) vasúti pálya. Ugyanabban az évben a Máramarosi Sóvasút Részvénytársaság engedélyt kapott a Sókamara és a Nagybocskó–Gyertyánliget közötti normál nyomtávú vasút megépítéséhez.

A vasúttársaság 1890-ben kapott koncessziót a Máramarosszigettől Szigetkamaráig vezető és annak folytatásaként a Nagybocskóba húzódó fővonal megépítésére; ennek elágazására Kisbocskóig, valamint az Aknaszlatináig vezető vonal mint helyiérdekű pálya kivitelezésére és annak folyamatos üzemben tartására.[256]

A Borzsavölgyi Gazdasági Vasút megépítése 1907-ben kezdődött,[257] és már 1908. december 22-én megnyitották a forgalom előtt a Beregszász–Dolha, illetve a Komlós–Nagyszőlős vonalat. A következő esztendőben azután a sínpár elérte a végállomást, a Borzsa mentén fekvő Kovácsrétet. 1910 és 1911 folyamán megépült az Ilosva–Gyilalja vasút, valamint több, kimondottan csak a kitermelt fa elszállítására használt erdei vasúti vonal, melyekkel együtt összesen 106 kilométert tett ki a hálózat hosszúsága. A Beregszász–Komlós–Ilosva–Kovácsrét szakasz volt a fővonal, ehhez csatlakozott az Ilosva–Gyilalja, valamint a Komlós–Nagyszőlős szárnyvonal. A személyszállítás mellett a vonalat erdészeti célokra 1912-ben kezdték el hasznosítani, mivel a vasút mentén Dolha és Szuhabaranka között egy fűrészüzem működött.[258]

A normál nyomtávolságú Ungvár–Vaján–Deregnyő közötti helyiérdekű vasút építéséhez az engedélyt már 1890. június 18-án kiadták. Az Ungvár és Vaján közötti vasútvonal 1910. október 30-án nyílt meg. A vonal építési hossza 25 291 km, az üzemi hossza 25 559 km volt, ebből 12 km fekszik a mai Kárpátalja területén.

1914-től a társaság a vonal meghosszabbítására törekedett Vajánról Bánóc állomásig. Ebben az évben kapta meg az első engedélyt az előzetes munkákhoz. Az első világháború és az azt követő események miatt a vonalszakasz megépítésére már csak az első világháború lezárása után került sor.[259]

Nem tartozott szorosan a helyiérdekű vonalak közé, fontossága miatt mégis ide sorolható a 760 mm nyomtávolságú Ungvár–Antalóc Katonai Iparvasút, amelyet az első világháború alatt magyar katonák építettek. Kivitelezésével egy időben fűrésztelepet is létesítettek hadicélú termelésre. A pálya első szakaszát 1914. október 1-jén helyezték üzembe.

[256] *Benes Karel:* Vasúti közlekedés Kárpátalján. Budapest 1996. 17.
[257] Uo. 18.
[258] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 52.
[259] *Benes K.:* Vasúti közlekedés Kárpátalján i. m. 19.

33. kép *Vasútvonal a Fekete-Tisza partján, 1907*

Forrás: képszám: 86857. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum/Erdélyi Mór cége, https://fortepan.hu/hu/photos/?id=86857, letöltés 2021. okt. 4.

1904-ben a kormány megkezdte az Ung-völgyi helyiérdekű vasút Nagyberezna állomásától az Ung folyó völgyében Sztavnán át az Uzsok melletti magyar–galíciai határszélig vezető gőzmozdonyú vasútvonal kiépítését, valamint államosította az Ungvölgyi Helyi Érdekű Vasút vonalát.[260]

Északkelet-Magyarország területén a vasúti ellátottság Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyében 100 km^2-re 5,9 kilométert tett ki, 10 ezer lakosra 10,5 kilométer pálya jutott.[261] A vasúthálózat szinte töretlen építési folyamatát az első világháború szakította meg.

[260] KTÁL, F. 675, op. 5, od. zb. 11, ark. 18–19.
[261] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 15–16.

34. kép *A kőrösmezői vasútállomás, 1907*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1333459/?img=0, letöltés 2021. okt. 5.

5.3.7. Az ipar fejlődése

A kézműipari termelés, sőt, kisebb üzemek létrejötte vagy a bányászat akár több évszázados múltra is visszavetíthető területünkön. A jobbágyviszonyok megszüntetése és a modern pénzügyi rendszer – bankok és hitelintézetek – kialakulása után viszont lehetőség nyílott a jelentősebb ipari beruházásokra, amelyeknek a feltételei vidékünkön is kialakultak. Ehhez nagymértékben hozzájárult a vasút kiépülése, ami nemcsak az emberek mozgását, hanem a nyersanyag és a termékek szállítását is lehetővé tette. Az ipari fejlődés nagy hatással volt a korabeli társadalmi és gazdasági viszonyokra.

Ipari létesítmények Ung vármegyében

Ung vármegye ipari fejlődése a dualizmus korában élénkült meg. Ungvár iparosodása a 19. század végén kezdődött el, ami elsősorban helyi jelentőségű volt. Fincziczky Mihály néprajzkutató, Ungvár egykori polgármesterének a leírása alapján, ló- és marhavásárai nevezetesek voltak.[262] Szakmailag ezekhez kapcsolódhatott az 1880-ban Ungváron létrejött bőr-

[262] Ungmegye. Fincziczky Mihálytól. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. XVIII. kötet. Magyarország VI. – Felső-Magyarország II. Felső-Magyarország keleti fele Zólyom megyétől keletre. Az éjszakkeleti Kárpátok vidéke. Budapest 1900. 392.

díszműves műhely.[263] 1887-ben alapították meg Cser Béla vas- és fémöntödéjét, 1897-ben Kozár Lajos lakatosárugyárát.[264]

Az 1880-as évek elején dr. Novák Endre, az Ungvári Közkórház igazgatójának a javaslatára egy „keramikai iskola" nyílt Ungváron.[265] 1888-ban alakult meg a Petrides János- és Illés Dávid-féle Ungvári Agyagipar Gyár, amely a szakiskolára építhette szakmai bázisát. Az agyagipari társascég már a következő, 1889. évben átalakult részvénytársasággá Ungvári Porczelán és Agyagipar Rt. Ungvár néven. A gyárban művészi kivitelezésű majolikakályhák és díszáruk, szobrok, vázák, valamint különféle járdalemezek, tetőcserepek, virágedények készültek. A porcelángyár rövid életű volt, 1895 májusában leégett, s azzal befejezte működését.[266]

A kocsi-, kerékgyártó- és a kályhásipar is fellendülőben volt a 20. század elején. Az ungvári Mundus Magyar Hajlított Fabútor Részvénytársaság 400 munkást foglalkoztatott a századfordulón. Nádfonótelepeket működtettek Drugetházán, Domonyán, Gerényben, Hajasdon, Kapuszögben, Perecsenyben, Radváncon és Ungdarócon, ahol bútorokhoz használt nádszövetlapokat állítottak elő. Jelentős volt a malomipar: egy műmalom és három gőzmalom működött az ungi megyeszékhelyen. A víz- és gőzerővel működő műmalom villanyvilágítást szolgáltatott a nagyobb üzletek számára.[267]

Nevickéről indult az a 12 kilométer hosszú faúsztató-csatorna, amely az ungvári állami faraktárba vezette az Ung folyón leúsztatott fenyőtönköket és bükkhasáb-tűzifát. Az akkori Magyarország legnagyobb faúsztató-csatornájának a kialakítása 600 ezer forintba került.

Perecsenyben épült fel a Bantlin-féle vegyigyár, amely évente 80 ezer m^3 bükkfát dolgozott fel vegyszerekké: fameszet, faszenet, ecetsavat, acetont, faszeszt és különféle oldószereket állított elő.[268] Szintén a településen volt a magyar államvasutak talpfa telítő (impregnáló) telepe, ahol évente 200–250 ezer vasúti talpfát készítettek elő a kincstári erdőkben kivágott tölgyfákból.

[263] *Fedinec Csilla:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 169.

[264] Uo. 168–169. 1927-ben, az I. Podkarpatszka Ruszi Iparkiállítás időszakában tulajdonosa Sájghy János volt. Kozár Lajos lakatosárugyára helyett drótárugyár szerepel az 1940-ben kiadott, Ung vármegye iparáról lejegyzett adatok között Kozár Lajos. Lásd: *Taubinger István:* Ipar és kereskedelem. In: Vármegyei szociográfiák IX–X. Ung vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. Budapest 1940. 91.

[265] Az ungvári agyag-ipar gyár. Ugocsa. V. évf. 6. sz. Nagy-Szőllős, 1889. február 10.

[266] *Katona Imre:* Miskolci kőedénygyárak. Miskolc 1977. 56., 58–59. http://mek.oszk.hu/07800/07804/07804.pdf, letöltés 2020. ápr. 12.

[267] Ungmegye. Fincziczky Mihálytól i. m. 392.

[268] *Taubinger I.:* Ipar és kereskedelem i. m. 91.

35. kép *Vegyi gyár és kincstári farakodó Perecsenyben, petróleumforrás Luhon*

Forrás: Ungmegye. Finczickzy Mihálytól i. m. 397.

A fakitermelés és fafeldolgozás a megye jellegzetes ipara volt. A faszénégetés sok embernek nyújtott megélhetést. Több helyen foglalkoztak háziipari fafaragással, játékokat és háztartási cikkeket állítottak elő fából. Ennek megszervezése részben a hegyvidéki gazdasági akció programjainak is köszönhető volt.

Bercsényifalva községben porcelánagyagot termeltek ki. A bányatermékek egy részét a bécsi porcelángyárakba szállították. Bacsava határában is voltak porcelánföldek, amelyeknek az anyagát a helyi fazekasok dolgoztak fel és főleg a megyében árusították a belőlük készült termékeket.[269] Ligetes faluban 1868-tól kezdődően petróleumot kutattak, és a századforduló környékén elkezdődött a kitermelése.

Turjaremetén 1808-ban alapított a kincstár vasgyárat, ahol 100 munkás dolgozott. A vasat a nagylázi bányákból szállították a gyárba. Nyersanyag hiányában azonban a bányákat bezárták, és a vasgyártás megszűnt. Az 1870-es években állami méntelepet szerveztek, amely a Földművelésügyi Minisztérium fennhatósága alá tartozott.

Kossuth Lajos a *Hetilap* c. újságban írt az Ung megyei Felsőremete és Antalóc vasgyárairól. Petróczy István Antalóc községet, ahol korábban

[269] *Taubinger I.:* Ipar és kereskedelem i. m. 91. A szerző írásában Horváth János 1872-ben kiadott *Ung vármegye Monográfiája* c. művére hivatkozik. Taubinger István Dubrovics nevezetű községet említ, ami valószínűleg elírás lehet.

vashámor létesült a szerednyei vasérc feldolgozására, a kamarától megvásárolta. Halála után, 1847-ben a gyár özv. Petróczyné tulajdonában volt. A munkák során mintegy 100 embert foglalkoztattak, ahol 4 ezer mázsa nyersvasat dolgoztak fel, abból 3 ezer mázsa vert vas készült, amit Bereg és Zemplén vármegyékben, illetve Galíciában adtak el.[270]

36. kép *Tutajok előkészítése faúsztatáshoz*

Forrás: http://karpaty.putivnyk.com/map.php?map=photo&id=_yasintabokor.jpg&lang=ru, letöltés 2021. okt. 6.

Az egykori Ung vármegyei Felsőremetén vasgyár és fűrésztelep, Turjasebesen Kotz báró vegyi gyára működött. Lehócon fűrészgyár volt, ahonnan a furnérdeszkákat és -lemezeket többségében külföldi piacokra szállították, valamint Sóháton is volt egy fűrészárugyár. Radváncon kőbánya, Karcsaván téglagyár működött.

Kisgejőcön a László családnak harangöntő műhelye volt. László István 1793-ban kezdte el a harangöntő mesterséget, harangöntő dinasztiát alapítva. Az utolsó kisgejőci harangöntő mester Egry Ferenc volt, aki há-

[270] Az antalóczi és felsőremetei vasgyárak Ung vármegyében. Kézikönyvtár. Kossuth hírlapírói munkássága. Hetilap. 1847. december 3. péntek, 201. sz. A turjaremetei vasgyár ismertetését egy későbbi cikkében ígéri a szerző. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/KossuthHirlapok-kossuth-hirlapiroi-munkassaga-1/hetilap-B828/1847-E96A/18471203-pentek-201-sz-10D81/az-antaloczi-es-felsoremetei-vasgyarak-ung-varmegyeben-10D94/, letöltés 2020. ápr. 20.

zasság révén került a László családba. Első ismert harangját 1890-ben öntötte. A fejlesztések révén Egry Ferenc időszakában volt a legjelentősebb a termelés. A harangöntés nyersanyaghiány miatt 1939-ben szűnt meg.

Bereg vármegye ipara

Bereg vármegyében, mint ahogyan Ungban is, a lakosság fő foglalkozása a föld-, erdő- és szőlőművelés volt. A bányászat, az ipar és a kereskedelem nem volt jelentős.

37. kép *Öntöttvas oroszlán, a munkácsi vasgyár terméke 1851-ből*

Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1e/Cast_iron_lion_from_1851.jpg, letöltés 2021. okt. 5.

Bereg vármegyében a gróf Schönborn család hitbizományi uradalma volt a legnagyobb birtok. Az uradalomban a mező- és erdőgazdaság mellett nagy gondot fordítottak az iparra is. Munkácson tejgazdaság, téglaégető és gazdasági szeszgyár működött, valamint szeszgyár és sörgyár létesült a ma már Munkácshoz tartozó Podheringen. A német telepesek honosították meg az uradalomban a sörgyártást. Évente kb. 500 hordó sört állítottak elő. A sörgyártás atyjának a frankfurti származású Konrád

Vágner bérlőt tartják. Az első pálinkafőzdét pedig a német Bergman József Munkácson rendezte be. Munkájáért az uradalomtól évi 60 forintot, 2 vödör gabonát, 4 vödör árpát, 3 hordó friss sört és 1 sertést kapott. Mindezekért az uradalom számára 8 vödör gyümölcsitalt és 100 liter pálinkát kellett főznie minden évben.[271]

38. kép *Öntöttvas kályhák, a munkácsi vasgyár termékei*

Forrás: http://www.mukachevo.net/ua/news/view/480250, letöltés 2021. okt. 5.

A Schönborn család Frigyesfalván vasgyárat és furnérfűrész-telepet hozott létre. Vasolvasztók jöttek létre Hátmegen és Selesztón, ahol úgyszintén gőzmalom is működött. A Schönborn grófok tulajdonában lévő, Munkács környéki szelestói és frigyesfalvi műhelyek 1835-től európai rangú finomöntödék szintjén működtek.[272] Eleinte ezekben az üze-

[271] *Pavlenko G. V.:* A németek letelepedése Kárpátalján a XVIII–XIX. században (telephelyek, irányzatok, következmények). http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/37-48.pdf, letöltés 2020. ápr. 10.

[272] A Schönborn grófok birtokán a vasöntés kezdetét a legtöbb adat 1835-re datálja, míg Mészáros Balázs *A Schönborn-féle munkácsi vasgyár történetére vonatkozó források feltárása a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban* címmel írt munkájában megemlíti, hogy a vasgyár történetére vonatkozó legfontosabb források a birtokot irányító munkácsi főhivatal ipari ügyosztályának fennmaradt jegyzőkönyvei, amelyek már az 1810-es évektől rendelkezésre állnak. http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/867/A%20Schonborn-fele%20munkacsi%20vasgyar%20tortenetere%20vonatkozo%20forrasok%20feltarasa%20~.pdf, letöltés 2020. ápr. 10.

mekben a porosz minták alapján dolgoztak Valentin Willaschek irányítása alatt. 1848-tól azonban már önálló tervezésű modellekkel, igazi kvalitásos szobrászművész, Schossel András irányításával készültek a kisplasztikák, áttört tálak, óratartók, íróasztali készletek, kályhák és más használati tárgyak. A művészi öntöttvas virágkora a 19. század fordulóján véget ért, de az igényes formázással készített, pontosan öntött dísztárgyak és használati eszközök egészen az 1930-as évek végéig helyet kaptak a polgári lakások szobáiban, íróasztalain, polcain.

A Schönborn-uradalom jelentős fejlesztéseket hajtott végre a 19. század második felétől. Gőzmalom és olajsajtoló volt Gáton, ezenkívül műmalmok Beregszentmiklóson, Rónafaluban, gőzmalom Nagylucskán, fűrészmalom Volócon és az Osza-völgyben. Faiparvállalat létesült Alsó-Hrabonicán, és mészégető kemencék működtek Paszikán, Bisztrán és Malmoson. Szolyván nagy fűrészüzemet hoztak létre, de a településen üveghuta is működött.

39. kép *Gyógyfürdő Hársfalván, 1909*

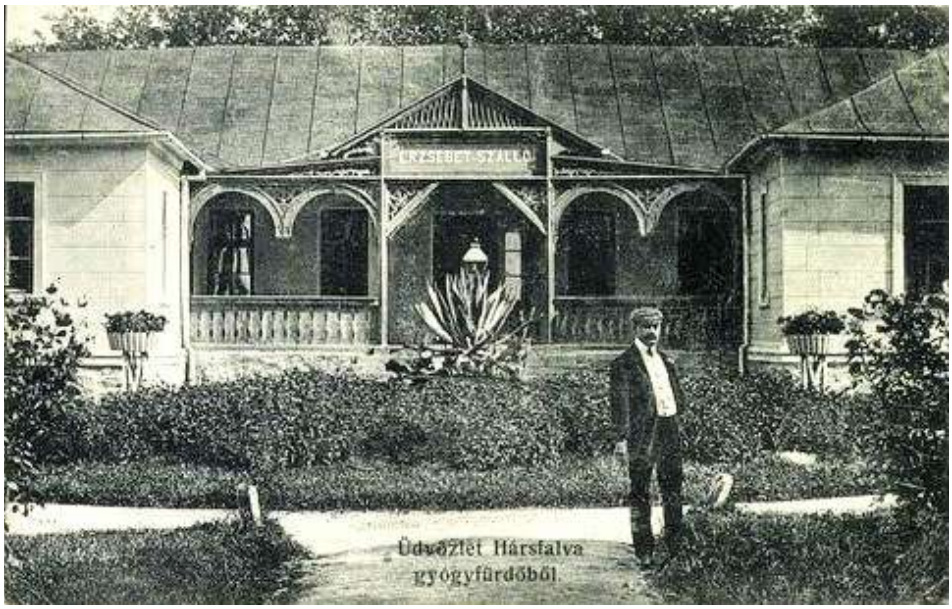

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1202987/?list=eyJxdWVyeSI6ICJoXHUwMGUxcnNmYWx2YSAifQ&img=0, letöltés 2021. okt. 5.

A hitbizományi uradalomnak fürdői voltak Hársfalván, Szinyákon, Iványiban és Munkácson. Savanyúvízforrásai és merítőtelepei Szoly-

ván, Polenán, Luhiban,[273] amelynek vizét messzire szállították, valamint Ploszkón és Olenán, Szolocsinán és Zanykán.[274]

A munkácsi Dohánygyár 1898-ban kezdte meg a működését. A 20. század elején a gyár 300 munkással dolgozott. Lehoczky Tivadar írása szerint a gyárban „Munkács város és környékének számos nő-munkása talál biztos és jövedelmező foglalkozást".[275] A gyár jól fizető munkahelynek számított, amellett betegsegélyező pénztárat is biztosított dolgozói részére. 1907-ben elkezdődött egy új és nagyobb dohánygyártelep megépítése Munkácson. 1901-ben bútorüzem is nyílt a városban.[276] Ezenkívül Munkácson téglagyár is működött.

40. kép *A munkácsi Dohánygyár épülete, 1914*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1423428/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtdW5rXHUwMGUxY3MgZG9oXHUwMGUxbnlneVx1MDBlMXIifQ&img=0, letöltés 2021. okt. 5.

Mezőkaszony határában a 20. század elején gyógyforrást fedeztek fel, melyre országosan ismert gyógyfürdő települt.

[273] Luhi (ma: Luzsanszki) Erzsébet-forrás, ahol 1878-ban kezdődött el az ásványvizek palackozása Margit és Luhi-Erzsébet néven, amelyeket gyomorbántalmak és légúti betegségek kezelésére ajánlottak.
[274] Ma már csak a vasúti megálló üzemel.
[275] *Lehoczky Tivadar:* Munkács város uj monografiája. Munkács 1907. 326.
[276] *Fedinec Cs.:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 169.

Nagymuzsalyban 1825-ben a gróf Károlyi család alapított timsógyárat. Ehhez a timkövet a gyár felett emelkedő riolithegyből bányászták. Több évszázadon át termeltek ki az ottani bányákból jó minőségű malomköveket. Az 1800-as évek végén kaolinbányát is nyitottak, amely a csehszlovák korszak végéig működött.

Beregszász a dualizmus korában jelentős ipari fejlődésen ment keresztül. Lehoczky arról tudósít, hogy a városban a Schönbornok által létrehozott timkőbányászat folyt.[277] 1870-ben gőzmalmot, 1876-ban pedig 2 szeszfőzdét nyitottak. 1893-ban újabb gőzmalom jött létre. 1895-ben, valamint 1897-ben két téglagyár nyílott meg a városban. 1898-ban láttak hozzá a villanytelep építéséhez, amely a következő évben kezdte meg működését. 1904-ben lenfeldolgozó alakult, 1910-ben a vajgyár. 1912-ben megnyílott a megyeközpont harmadik téglagyára és két művirágot gyártó üzem. Ebben az időben kezdték meg működésüket a kisebb bútorgyártó, asztalos- és fémmegmunkáló üzemek, köztük egy kis öntöde. Az iparban mintegy 2 000 embert foglalkoztattak, a lakosság nagyobb része azonban a szőlészetből és más mezőgazdasági termelésből élt.

A fejlődő ipar ellenére még 1909-ben is Bereg megye 83 523 tényleges kereső lakosának a háromnegyede gazdálkodással foglalkozott, míg iparral mindössze a 10%.[278] A 20. század elején továbbra is a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás jelentette a megélhetés fő forrását.

Iparűzés Ugocsa vármegyében

1900-ban az országban meginduló iparosodás, gyáralapítások hatására Nagyszőlős képviselőtestülete határozatot hozott a vállalkozások támogatásáról. A lehetőségük szerinti legnagyobb kedvezmény nyújtását ígérték annak a vállalkozónak, aki a város területén hajlandó nagyobb számú munkást foglalkoztató iparvállalatot létesíteni. A felhívás alapján a városban kedvező feltételei voltak a vászon- és posztókészítő, pokrócszövő iparoknak, a bor-, sörtermelésnek, pipa-, kályha-, terrakotta- és majolikaedény-gyártásnak.[279]

A népesség 7,1%-át foglalkoztató ipar Nagyszőlősön összpontosult. Ott működött egy kőbánya (a Feketehegyi Magyar Királyi Állami

[277] Beregmegye. Lehoczky Tivadartól. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/felso-magyarorszag-453B/az-ejszakkeleti-karpatok-videke-4CA6/beregmegye-lehoczky-tivadartol, letöltés 2020. ápr. 10.
[278] *Horváth Viktor:* Bereg vármegye a XX. század elejéig. Belvedere Meridional XVII. (2005) 3–4. 64. http://acta.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/4997, letöltés 2020. ápr. 10.
[279] Válalkozók és gyáralapitók figyelmébe! Ugocsa. 16. évf. 35. sz. 1900. szeptember 2.

Kőbánya), egy fűrésztelep, ládagyár, három malom, téglagyár és villamos erőmű. Róz Ignác malmát 1889-ben gőzhengermalommá alakították át. A malom és a hozzá tartozó üzlet kedvezőbb áron kínálta a lisztet, mint a környező üzletek.[280]

A nagyszőlősi szeszgyár báró Perényi Zsigmond tulajdonában volt. 1888-ban a gyárat Guttmann Emánuel és Schönberger József vállalkozók vették bérbe, és kezdték meg a szesz előállítását. A gyár mintegy 12 mázsa terményt használt fel naponta, amit részben saját földjeikről, részben a környék gazdáitól vásárolt fel. Évente mintegy 4 ezer hektoliter szeszt állítottak elő, ami nagyobbrészt a „környék fogyasztásának fedezésére" szolgált. A gyár mellett hizlaló állt, ahol 80–90 szarvasmarhát tartottak.[281]

A vármegyében ezenkívül 4 kőbánya, 1-1 gőzfűrész, szeszgyár, gőzmalom működött, az Avas-hegységben, Turc közelében ezüstöt és vasércet bányásztak. Gödényházán a fazekasmesterséget művelték, háziipari termelés során agyagedényeket készítettek.[282]

Az 1897-től működő Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség több száz személyt szerződtetett kubikos, ill. fakitermelő munkára. 1903 tavaszán közmunkákat indítottak több ugocsai közút helyreállítására. 1907-ben (pl. Nagytarnán) ellenőrzött minőségű alkoholt, jó és olcsóbb cikkek terjesztése végett nagy áruraktárt állítottak föl. 8 kosárfonótelepet is működtettek, ahová 1908 folyamán 10 tanfolyamon képeztek munkásokat. Az alapanyag biztosítására Salánkon államköltségen nemesfűzfa-telepet, Mátyfalván kötőműhelyt létesítettek, amelynek az állam húsz Graf-féle kötőgépet adományozott. Nagyrákócon, Rakaszon, Tiszakirván kosárfonó, Kisrákócon faiparral foglalkozó háziipari szövetkezeteket hoztak létre. A gyapjú fölvásárlására és földolgozására állami támogatással megalakították a Felsőkaraszlói Gyapjúszövők Termelő és Hitelszövetkezetét.

Ipari vállalkozások Máramaros vármegyében

Máramaros vármegyében a lakosság fő foglalkozása a földművelés mellett az állattenyésztés és bányászat volt. Ipar csak kis mértékben volt jellemző a vidékre a kiegyezés utáni időszakban. A sóbányákban – Rónaszéken, Aknasugatagon, Aknaszlatinán – több mint ezer munkást alkalmaztak, akik évente több százezer mázsa sót termeltek ki.

[280] Az uj malom. Ugocsa. V. évf. 17. és 50. sz. 1889. április 28., 1889. december 15.
[281] Szeszgyár N.-Szőllősön. Ugocsa. V. évf. 6. sz. Nagy-Szőllős, 1889. február 10.
[282] *Siegmeth Károly:* Máramarosi útivázlatok IV. A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve, XII. évf. 1885. 79. https://emt.ro/sites/default/files/digitalizalas/2017-12/28_SIEGMETH_Karoly_-__%281881%29_Maramarosi_utazasok11.pdf, letöltés 2020. ápr. 8.

Az aknaszlatinai sótest jelentős nagyságú volt, és meglehetősen tiszta sót bányásztak. A településen nyolc sóbányában (aknában) folyt a termelés. Az 1850-es években a bányák sókitermelése kb. évi 17 200 tonna volt. 1852-ben az uralkodó, I. Ferenc József is meglátogatta az aknaszlatinai sóbányákat. Az 1860-as években a magyarországi sótermelés több mint 50%-át a máramarosi bányák adták, 1868-ban ez elérte a 60%-ot. Az aknaszlatinai sókitermelés akkor az országos mennyiség 23%-a volt. 1880-ban a bányaigazgatóságot Máramarosszigetről Aknaszlatinára helyezték át, ennek volt alárendelve Rónaszék és Aknasugatag is. A három település bányái 1893-ban 776 102 mázsa kősót és 51 768 mázsa ipari sót termeltek ki 7 millió forint értékben. 1910–11-ben az aknaszlatinai sótermelés 600 munkással 38 ezer tonna kősó és 10 ezer tonna ipari só volt. A máramarosi sóbányák ekkor az országos kitermelés 51,23%-át adták.[283]

41. kép *Aknaszlatina, Lajos-akna*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1404722/?img=0, letöltés 2021. okt. 6.

[283] *Makó Pál – Tóth Evelin:* Aknaszlatina – a sókristály kincsének lelőhelye Kárpátalján. In: A magyar ipari és technológiai forradalom. Lendvai Nyári Egyetem III. Szerk. Vámos Imre. Lendva 2012. 22–23., 26.

42. kép *Aknaszlatina, a Ferenc-bánya belseje*

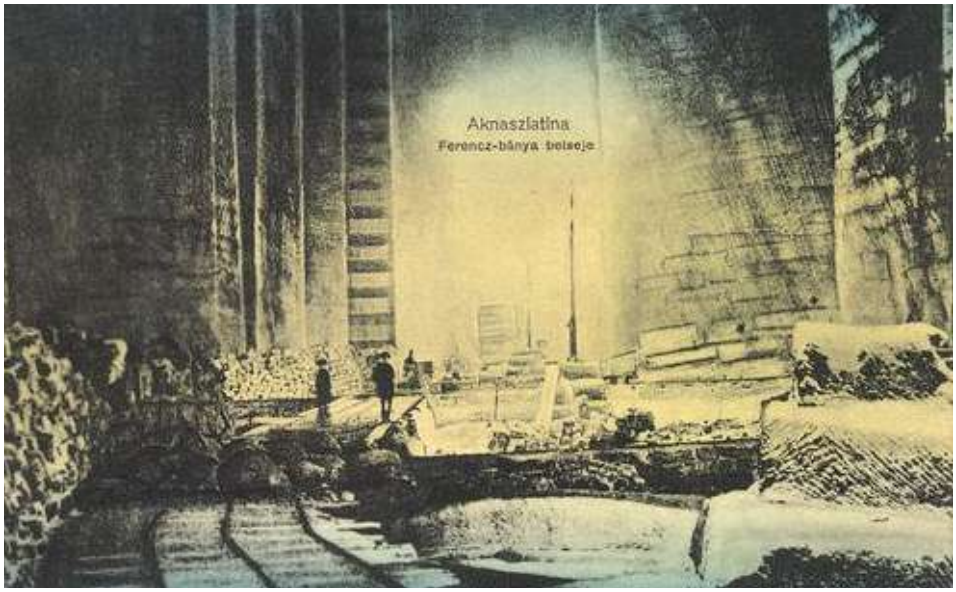

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1404734/?img=0, letöltés 2021. okt. 6.

Vasbányászatot folytattak Gyertyánligeten, Terebesfejérpatakon, Dolhán, Rókamezőn. Gyertyánligeten a 19. század közepére a vasércтermelés lehanyatlott az egyre nehézkesebb ellátása miatt. Az üzemeltetők arra a megoldásra jutottak, hogy nem bővítik ki a gyárat, hanem egy korszerűbbet építenek Terebesfejérpatakon. Az új vasgyár megépítése után Gyertyánligeten a nyersvas finomításával foglalkoztak. A gyárat termékeinek jó minősége következtében 1873-ban a bécsi világkiállításon érdemrenddel jutalmazták.[284] A vasmű elsősorban mezőgazdasági szerszámok, vaskályhák, takaréktűzhelyek gyártásával foglalkozott. A századfordulón körülbelül 200 munkást foglalkoztattak, valamint öt szerszámkovácsműhely, egy gépműhely, egy vasöntöde, egy asztalosműhely, egy ácsműhely, különféle raktárépületek és szolgálati lakások tartoztak a vasműhöz. A gyertyánligeti vasgyár termékeinek egy részét a kincstári sóbányák és erdőhivatalok használták fel, nagyobb része Galíciában, Bukovinában és Erdély északi részén talált vevőkre. A vasgyár állandóan kisebb-nagyobb veszteséggel dolgozott.[285]

[284] *Prugberger József:* Vasbányászat. In: Máramaros vármegye egyetemes leírása. Szerk. Szilágyi István. Budapest 1876. 434.
[285] A Diósgyőri M. Kir. Vas- és Aczélmű története 1765–1910. http://mek.oszk.hu/01200/01202/01202.pdf, letöltés 2020. ápr. 8.

A terebesfejérpataki gyár építési engedélyét még 1852-ben kérvényezték a bécsi cs. és kir. pénzügyminisztériumnál. 1856-ban az engedélyezés jóváhagyása után azonnal nekiláttak az építkezésnek, és 1861-ben megkezdődött a termelés. A vastermékeket nagy részben a közeli Galíciában értékesítették.[286]

A rókamezei vasgyárba eleinte Gömör megyéből hozták a nyersvasat, de 1852-ben Dolhán kemence építésébe kezdtek, mivel Bilke és Ilonca határában vasércet találtak. A gyárat öntvények készítése céljából 1875-ben átalakították.[287] Arany-, ezüst- és ólombányászat folyt Budfalván, Borsán.

Jelentősebb petróleumforrások voltak Máramaros vármegyében Dragomérfalva és Kőrösmező mellett.

43. kép *Kőrösmező, petróleum forrás*

Forrás: http://bedo.hu/kepek/adat/kepeslap/81/0828.jpg, letöltés 2021. okt. 6.

Az ipari vállalatok közül legjelentősebb a nagybocskói Klotild vegyészeti gyár volt. A vállalat magyar és svájci alapítói 1868-ban kötöttek szerződést. Az alapítók között ott volt az 1848–49-es szabadságharc egy-

[286] *Prugberger J.:* Vasbányászat i. m. 425.
[287] *Roxer Vilmos:* A dolhai vasgyár keletkezése és viszonyai. In: Máramaros vármegye egyetemes leírása. H. n. 1876. 435.

kori honvédtábornoka, Klapka György is. 1869-ben kezdődtek meg a Magyar-Svájci Szóda- és Vegyigyár építkezései Nagybocskó határában.[288] A gyár sziksót, timsót, sósavat, klórmeszet, acetont, kénsavat, ecetsavat, metilalkoholt, kátrányt és más különböző vegyi készítményeket állított elő. Termékei egész Magyarországon ismertek voltak, és Galíciában is jó piacuk volt. A nagybocskói gyár 1910-ben 700 munkást foglalkoztatott.[289]

Jelentősnek számított a ferencvölgyi és terebesfejérpataki üveggyár, a bustyaházai, técsői és máramarosszigeti gőzfűrészek, a máramarosszigeti bútorgyár és fűrészgyár.

44. kép *Nagybocskó, Klotild-gyár*

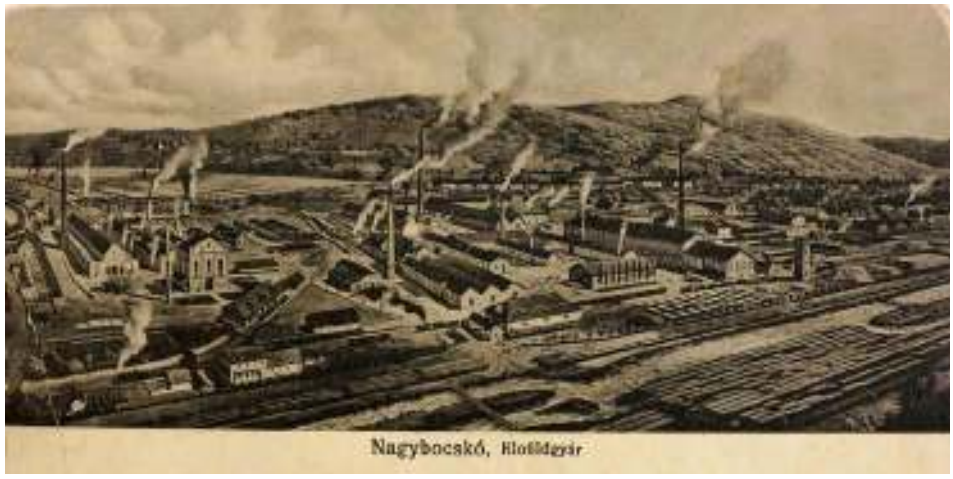

Forrás: http://bedo.hu/kepek/adat/kepeslap/90/0486.JPG, letöltés 2021. okt. 6.

A háziipar fejlődése is érzékelhető volt. A 19. század végén 1 459 kisiparos foglalkozott leginkább faedények, teknők és gyapjúszőnyegek készítésével. Galícia felé élénk volt a kereskedelem, amely elsősorban fafélékkel, állatokkal, sóval, vegyszerekkel folyt.

A dualizmus korának gazdasági fellendülése vidékünkön is érezhető volt, annak ellenére, hogy Magyarországon az Északkeleti-Kárpátok vidéke volt a legkevésbé iparosodott térség. Számos vállalat jött létre, amelyek közül egyesek még az időszakban beszüntették tevékenységüket, mások vi-

[288] *Urányi Imre:* Ipar és kereskedelem állapota. In: Máramaros vármegye egyetemes leírása. Szerk. Szilágyi István. Budapest 1876. 440–441.
[289] *Kalmár Gusztáv:* Magyar hazánk és népei. Magyarország leírása. Budaest 1932. 123. http://www.ppek.hu/facsimile/Kalmar_Gusztav_Magyar_hazank_es_nepei_facsimile.pdf, letöltés 2020. ápr. 8.

szont a 20. században, különböző korszakokon keresztül is működtek. Sokszor éppen a kiegyezés után alapított vállalatokra és kialakult hagyományokra támaszkodott a későbbi iparosítás. A 19–20. század fordulóján az állam jelentős mértékben hozzájárult az ipar támogatásához. Az akkoriban létesült ipari vállalkozások közül több alacsony jövedelemmel működött, vagy akár egyes években veszteségesek voltak. A munkahelyek és az állandó jövedelem biztosítása céljából, illetve a helyi piaci igények kielégítése szempontjából azonban fontosnak tartották a vállalkozások fenntartását.

5.3.8. A városok fejlődése és polgárosodás

A városok fejlődése a 19. század második felében, a dualizmus korának társadalmi-gazdasági átalakulásai következtében indult meg. A vidéki városok építészete elsősorban Budapestet utánozta, és hasonló volt az egész Monarchia területén: főtér tornyos városházával, szálloda-vendéglővel és takarékpénztárral. Egyforma történeti stílusban emelték a bérházakat, pályaudvarokat, laktanyákat, kórházakat, iskolákat.

A mai Kárpátalja viszonylatában elsősorban a megyeközpontok, Ungvár, Beregszász, Nagyszőlős, valamint a vidék gazdasági-kereskedelmi központjává formálódó Munkács kiépülése volt szembetűnő. A közigazgatás mellett kulturális központokká váltak, számos köz- és lakóépület jelent meg a városokban. Növekedett a lakosság létszáma, ami ugyan országos viszonylatban nem számított jelentősnek, mégis 1850-től 1910-ig kb. két és félszeresére-háromszorosára emelkedett a városokban élők száma.

9. táblázat *A városi lakosság növekedése 1850–1910 között*

Városok	**1850**	**1880**	**1910**
	fő		
Ungvár	6 677	11 373	16 919
Munkács	6 005	9 644	17 275
Beregszász	3 297	6 930	12 933

Szerkesztette: Braun László. Forrás: *Mandrik Ivan:* Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén és a XX. század elején. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 12. Nyíregyháza 1997. 50.; Kárpátalja településeinek nemzetiségi i. m. 58.

Ungvár

A 19. század folyamán a legnagyobb város a mai Kárpátalja területén Ungvár volt. Ezt a pozíciót csak a 20. század elején veszítette el, amikor Munkács intenzív fejlődése következtében a lakosság számában néhány száz fővel megelőzte.

1855-ig Ungvár utcáinak a többsége még nem volt burkolva,[290] viszont ezután elkezdték az utcák kövezését, később a csatornázás kiépítését. Iskolák épültek, közintézmények nyílottak meg, fokozatosan átépítették a tűzveszélyes lakóházakat. 1861-ben a városi tanács megtiltotta a házak fedését szalmával, helyette zsindelyt vagy cserepet ajánlottak. Az utolsó szalmatetős házat 1895-ben bontották le. Abban az évben állandó tűzoltócsapatot szerveztek.[291]

45. kép *A Rákóczi utca Ungváron, 1907*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1437086/?img=0, letöltés 2021. okt. 7.

Ungvár fejlődésében nagy szerepe volt Fincziczky Mihály polgármesternek, aki két alkalommal is betöltötte a város vezetőjének tisztségét, 1890–1894 és 1904–1916 között.[292] A korábban ügyvédi pályán tevékenykedő Fincziczky népköltészeti gyűjteményeivel és műfordítói munkáival is felhívta magára a figyelmet, többek között a ruszin népköltészet magyarra fordításával.

[290] *Й., Кобаль:* Ужгород. Відомий і невідомий. Львів 2003. 73.
[291] *Й., Кобаль:* Ужгород. Відомий і невідомий i. m. 98.
[292] *Л., Філіп:* Ungvár. Užhorod. Ужгород. Рідне місто моє. Ужгород 2021. 251.

Egyre inkább kiépült az Ung mindkét partja és Ungvár jellegzetes utcái: a Munkácsi (az egykori Radvánci), a Sváb, a Minaji, a Bozdosi. A város központjává vált a Korzó és környéke. [293] A 20. század elején épült fel az egykori színház (1907) és a Korona Szálló. 1904–1911 között megépült a mai Kárpátalja legnagyobb zsinagógája (a mai filharmónia épülete), Ungvár első vasbeton szerkezetű épülete.

46. kép *Korona Szálló*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1258234/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ1bmd2XHUwMGUxciBrb3JvbmEgICJ9&img=0, letöltés 2021. okt. 7.

Az ungvári közkórház 1866-ban kezdte meg a működését, amikor a város két épületet vásárolt meg a Nagykaposi utcában. A kórház története összekapcsolódik Novák Endre (1849–1929) főorvos személyével, aki 1872-ben, a kolerajárvány idején érkezett Ungvárra, és évtizedeken keresztül irányította az intézményt 1928-ban történt nyugdíjba vonulásáig. 1913-ban az ő irányításával építették fel azokat a kórházi szárnyakat, amelyek a korábbi építkezésekkel együtt a jelenlegi Kárpátaljai Megyei Klinikai Kórházat alkotják.[294]

[293] *Л., Філіп:* Ungvár. Užhorod. Ужгород і. m. 15., 259–263.
[294] Uo. 17.

1914-ben rakták le az evangélikus templom alapjait (jelenleg a Hetednapi Adventista Egyház temploma), amit az első világháború kitörése miatt csak évek múltán sikerült befejezni.

1859-ben kezdte meg működését a város római katolikus egyházi leányiskolája, a Gizella-ház.[295] A város kulturális fejlődéséhez a 18. század végétől jelentősen hozzájárult a görögkatolikus püspökség. A korábban alapított tanintézményekhez tartozott az Ungvári Királyi Görög Katolikus Éneklész-Tanítóképezde (1794), amely 1872-ben a népoktatási törvény szellemében felemelte a képzés időtartamát három évre.[296] 1875-ben görögkatolikus árva papleányokat nevelő intézetet nyitottak, eleinte hat, majd nyolcosztályos elemivel. Az 1879–1880-as tanévtől szervezték át a felső négy osztályát polgári iskolává, s ettől kezdve görögkatolikus polgári leányiskolaként működött.[297] Az Ungvári Görög Katolikus Tanítónőképző Intézetet 1902. szeptember 14-én nyitotta meg ünnepélyes keretek között Firczák Gyula püspök. Az intézet a hét vármegyére kiterjedő Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye görögkatolikus népiskoláit látta el tanítónőkkel. Élén Kaminszky Géza, az Ungvári Királyi Görög Katolikus Kántortanítóképző Intézet igazgatója állt. A képző 1912. szeptember 1-ig két évfolyamú volt, majd 1912-től négy évfolyamú lett, ami már a második igazgató, Melles Gyula tb. kanonok nevéhez fűződött.[298] 1912-ben nyílott meg a bazilita szerzetesrend kolostora, abban az időben a város legmagasabb épülete volt.

A 17. századi alapításra visszatekintő ungvári gimnázium 1862-től egészen 1918-ig Ungvári Királyi Katolikus Főgimnázium néven működött.[299]

Az 1860-as években a gimnázium tanulója volt Csontváry-Kosztka Tivadar (1853–1919), a későbbi neves festőművész. A Kosztka-család a Kisszebent elpusztító 1863-as tűzvész után költözött Szerednyére, más adatok szerint 1865-ben történt a költözés. A gyerekek, így Kosztka Tivadar is, az ungvári főgimnáziumban tanultak.

[295] *Й., Кобаль:* Ужгород. Відомий і невідомий і. m. 79

[296] *Csoóri Zsófia:* Elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában. 7. http://www.irisro.org/pedagogia2018januar/81CsooriZsofia.pdf, letöltés 2021. jún. 23.

[297] *Fedinec Csilla:* Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991). 20. file:///C:/Users/Tan%C3%A1r/Downloads/Fedinec%20Csilla.%20Fejezetek%20a%20k%C3%A1rp%C3%A1taljai%20magyar%20k%C3%B6zoktat%C3%A1s%20t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9b%C5%91l%20(1938%201991).pdf, letöltés 2021. jún. 19.

[298] *Csoóri Zs.:* Elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján i. m. 7.

[299] *Bujdosó István:* Az Ungvári Drugeth Gimnázium története. (Az alapítástól az 1880-as évekig). Acta Beregsasiensis 10. (2011) 1. sz. 111.

47. kép *Az Ungvári Királyi Katolikus Főgimnázium, 1906*

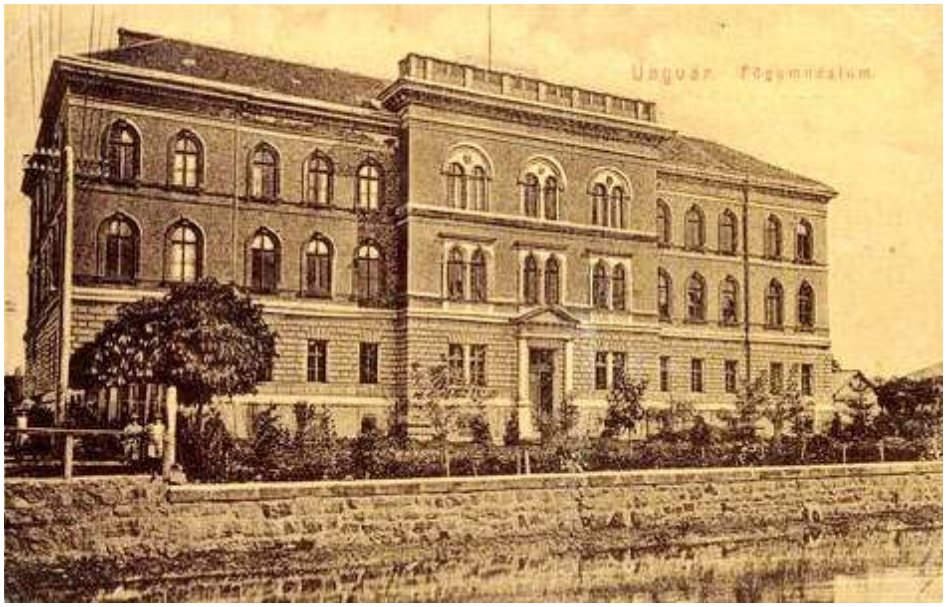

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1258253/?img=0, letöltés 2021. okt. 6.

Az ungvári főgimnáziumnak szintén a tanulója, 1882-ben végzőse volt a neves történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Hodinka Antal (1864–1946). 1891-ben a Budapesti Tudományegyetemen doktorátust szerzett szláv filológiából, magyar történetből és oklevéltanból, majd 1896-ban megszerezte a teológiai diplomát is. Számos tudományos munka szerzője volt, sokat foglalkozott a ruszinok történetével, illetve a szláv–magyar kapcsolatokkal.

1870 szeptemberében alakult meg a gimnáziumban a Dayka Gábor Önképzőkör, amely minden év október 20-án irodalmi műsorral tisztelgett névadója emléke előtt. Dayka Gábor 1795–1796 között az intézmény tanára volt. A kör egyik alapítója Zoltsák János, az ungvári főgimnázium magyartanára volt, aki a Dayka-kultusz elkötelezett ápolójaként a költő életével és sírjának felkutatásával is foglalkozott.[300] 1895-ben megnyitotta a kapuit az Ungvári Királyi Katolikus Főgimnázium új épülete (jelenleg az Ungvári Nemzeti Egyetem Kémia Karának épülete).[301] 1902-ben mellette elemi is-

[300] *Dupka György:* Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján. Ungvár–Budapest 2016. 56.
[301] *Bujdosó István:* Az Ungvári Drugeth Gimnázium története. (A XIX. század második felétől az 1945-ös felszámolásig). Együtt 15. (2013) 1. sz. 72.

kola kezdte meg a működését (ma a 2. Sz. Ungvári Középiskola).[302] 1907-ben Romanecz Mihály főgimnáziumi igazgatósága alatt gyűjtés indult a Dayka-szobor felállítására. A szobor elkészítésével a nagybereznai születésű, Budapesten élő Szamovolszky Ödön szobrászművészt bízták meg. A carrarai márványból készült mellszobor felállítására 1909 októberében került sor a gimnázium előtti parkban. Az ünnepségen képviseltette magát a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság.[303]

Ungváron működött még két polgári iskola: a Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola (1901-től református, 1904-től állami) és az Ungvári Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola (1914).[304]

48. kép *A Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola épülete*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/1437136/?img=0, letöltés 2021. okt. 7.

A 19. század második felében felvetődött egy vármegyei múzeum létrehozása Ungváron. Az intézmény megalapításának kezdeményezője az Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat volt, amely 1876-ban jött létre. Elkezdték a múzeumi tárgyak összegyűjtését, de önálló épü-

[302] *Й., Кобаль:* Ужгород. Відомий і невідомий і. m. 104., 109.
[303] *Dupka Gy.:* Magyar irodalmi élet és írásbeliség i. m. 57–58.
[304] *Fedinec Csilla:* Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1941). Budapest 1999. 20.

let megvásárlására nem volt anyagi keretük. A tárgyakat a Magyar Királyi Főerdőhivatal tanácstermében és az Ungvári Királyi Katolikus Főgimnáziumban helyezték el.[305] A főgimnáziumban már korábban, 1871-től volt múzeum.[306] 1898-ban jött létre az Ung Megyei Közművelődési Egyesület. Az egyesületnek végül 1916. december 1-jén sikerült megnyitnia a múzeumot, amely 1918 végéig működött.[307]

1906. november 10-én az Ung Megyei Közművelődési Egyesület keretén belül a vármegye nagytermében létrejött a Gyöngyösi Irodalmi Társaság. A környék irodalmárait tömörítő társaság ápolta az irodalmi hagyományokat, emléktáblákat állított, felolvasó- és irodalmi esteket tartott, évkönyveket adott ki. Gyöngyösi István költő radványi szülőházán 1908. szeptember 20-án emléktáblát avattak, Petőfi Sándor ungvári tartózkodásának tiszteletére 1911-ben szintén emléktáblát helyeztek el az egykori Fekete Sas vendéglő helyén épült ház falán. Mindkét tábla alkotója Petridesz János ungvári szobrász volt. A Petőfi-táblánál Mazuch Ede irodalomtörténész, gimnáziumi tanár tartott avatóbeszédet.[308]

Ungváron a 19. század közepétől lendületes fejlődésnek indult a hírlapkiadás. Hetente átlagosan 3–4 polgári lapot hoztak forgalomba. Mészáros Károly ügyvéd alapította és szerkesztette a Kárpáti Hírnököt 1861-ben, az Ungvári Hírlapot (1875–1878), az Ung című hetilapnak is 16 esztendőn át volt szerkesztője és munkatársa.

Jovánovits János 1880-ban alapította az *Ungvár* című hetilapot, majd 1881-ben az *Ungvári Közlöny*t. Ő szerkesztette még az Ung megyei naptárt és az *Ungvári Naptár*t szépirodalmi tartalommal. Mácza János 1912-től 1915-ig az Ungvári Közlöny munkatársa volt. A *Határszéli Újság*ot Vidor Marcell költő szerkesztette. Az első kézi szedésű nyomdák között említik a Székely és Illés ungvári könyvnyomdát, amely folyamatosan adta ki a főgimnázium értesítőit, tankönyveit is.[309]

Munkács

A város gyors és erőteljes gazdasági fellendülésnek indult a dualizmus korában, amiben az állami befektetések, a Schönbornok gazdasági tevékenysége és a korszak korábbiaknál kedvezőbb vállalkozási lehetőségei mellett nagy szerepet játszott a zsidó közösség. Az 1910-es népszámlálás

[305] *Boros László:* Ung vármegyei közművelődési egyesületek és a múzeumügy a XIX. század végén és a XX. század elején. Acta Beregsasiensis 9. (2010) 1. sz. 187–188.
[306] *Й., Кобаль:* Ужгород. Відомий і невідомий і. m. 29.
[307] *Boros L.:* Ung vármegyei közművelődési egyesületek i. m. 191.
[308] *Dupka Gy.:* Magyar irodalmi élet és írásbeliség i. m. 58–59.
[309] Uo. 62–63.

adatai szerint Munkácsnak 17 275 lakosa volt, ebből 7 675-en voltak zsidók[310], azaz az összlakosság 44 százaléka. Az iparban és a kereskedelemben betöltött szerepük talán még ennél is magasabb volt.

49. kép *Munkácsy Mihály (1844–1900)*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1208952/?list=&img=0, letöltés 2021. okt. 6.

1882-ben nagy eseménynek számított a város életében a korszak legnagyobb festőjének, Munkácsy Mihálynak a hazalátogatása, akit ekkor díszpolgárrá avattak. A neves festő népes kíséretében ott volt Jókai Mór is. A későbbiekben ez a látogatás nagy hatással lehetett a neves író vejére, Feszty Árpádra, aki apósa javaslatára választotta a honfoglalást témájául, és valószínűleg műve megalkotásának helyszíne sem véletlenül lett Munkács és vidéke.[311]

A magyarok bejövetele című Feszty-körképet a Munkács keleti részén található kendereskei magaslatról látható panoráma alapján festette meg a Feszty Árpád vezette festőművészek csoportja. A körkép tájrészletei

[310] *Konrád M.:* Demográfiai változások i. m. 19.
[311] *Popovics Béla:* Munkács kultúrtörténete a korabeli sajtó tükrében. I. köt. Munkács 2005. 209., 51.

teljes egészében Munkácsot és környékét ábrázolják. A 120 méter hosszú, 15 méter magas és 38 méter átmérőjű, több mint kétezer figurát felvonultató alkotás 1892–1894 között készült.

A századforduló éveiben látványos fejlődésnek indult Munkács, amihez nagymértékben hozzájárultak a millenniumi ünnepségek. Felépült az új városháza, a színház, az új római katolikus templom, az új kaszárnya, a királyi járásbíróság, több iskola, a főtér üzletsora és elegáns házak sokasága.

A munkácsi Turul-emlékmű egyike volt annak a hét millenniumi Turul-szobornak, amelyet a történelmi Magyarország különböző pontjain állítottak fel a honfoglalás emlékére. Szintén a millennium tiszteletére tartott ünnepségek során történt a Munkácsi Magyar Nemzeti Színház alapkőletétele, amelyet 1899-ben adtak át.[312]

50. kép *A Munkácsi Magyar Nemzeti Színház épülete*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1368176/?img=0, letöltés 2021. okt. 7.

Az 1848–1849-es szabadságharc egyetlen, vidékünkön vívott csatájának tiszteletére a Munkács melletti Podheringen 1901-ben avattak fel emlékművet. Szintén abban az évben helyezték át a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség központját Szolyváról Munkácsra.

[312] *Popovics B.:* Munkács kultúrtörténete i. m. 106.

1904-re épült fel a szecesszió és az eklektika jegyeit is magán viselő impozáns városháza új épülete Babula János budapesti építész tervei alapján. Az építkezést a budapesti építészmérnök Bernovics Gusztáv munkácsi mérnökkel, építészeti tanácsossal együttműködve irányította.

51. kép *A munkácsi városháza épülete, 1912*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1217682/?img=0, letöltés 2021. okt. 6.

1905-re épült fel Munkács új római katolikus temploma Cziegler Győző építész tervei alapján, amelynek megépítése még a millennium idején merült fel javaslatként.

A városban működött az Eötvös Irodalmi Önképzőkör, melynek szellemi bázisát az 1865-től Munkácson élő Csomár István gimnáziumi tanár, lapszerkesztő alapozta meg. A város polgárait megszólító irodalmi rendezvényeket, felolvasásokat szerveztek. Könyvtárának alapját Román Ferenc közel ezer példányból álló könyvadománya képezte. Később ez lett az alapja az állami gimnázium könyvtárának, ahol Csomár magyar nyelvet és irodalmat tanított. Az önképzőkör jelentős egyéniségei voltak még Hrabár Mihály, Szunyogh Sándor, Mácza János.[313]

[313] *Dupka Gy.:* Magyar irodalmi élet és írásbeliség i. m. 60.

A 19. század végén irodalomkedvelő értelmiség tartotta fenn a munkácsi kaszinót, a Munkácsi Társas Kört, amely az irodalmi élet egyik színtere volt, s amelynek könyvtára négyezer kötetből állt. A városban ezenkívül háromezernyi kötettel rendelkező kölcsönkönyvtár is működött.

1855-től élt és alkotott Munkácson Lehoczky Tivadar (1830–1915), aki 1865-től a Schönborn grófok tulajdonát képező munkács-szentmiklósi domínium jogásza, majd főügyésze lett. Munkája mellett régészeti, történeti, néprajzi kutatásokat végzett. Rendszeresen közölte írásait az Archeológiai Értesítő című folyóirat. Tizenegy könyvet és közel 300 történelmi, néprajzi, honismereti és nyelvészeti tanulmányt írt. Legjelentősebb műve a háromkötetes *Beregvármegye monographiá*ja. Lehoczky Tivadar legfőbb célja egy nyilvános múzeum létrehozása volt, ahol halála után is fennmaradhatott tetemes gyűjteménye. 1907 júniusában jött létre a Lehoczky Múzeum Egyesület. Az általa elképzelt intézmény haláláig nem jött létre. Hivatalosan a múzeum csak halála után, 1929-ben kezdhette meg működését.[314]

A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium rendelkezett egy kisebb saját múzeummal. Lehoczky Tivadar is említi mint fejlődésben lévő gyűjteményt. A múzeum igazgatója Jankovich József volt. A fennmaradt iskolai értesítők adatai alapján a gyűjtemény főleg a diákok adakozásainak és különböző ajándékozásoknak köszönhetően gyarapodott.

Munkácson töltötte gyermek- és ifjúkori éveinek nagy részét Erdélyi Béla (1891–1955), akinek a munkácsi gimnáziumban tanulótársa volt Boksay József (1891–1975). A gimnáziumban Kalmár Tibor rajztanár hatással lehetett arra, hogy a fiatalok később a festészetet választották. Erdélyi 1916-ban a Munkácsi Tanítóképzőben tanított rajzot, kézimunkát és hegedűt, 1917-től 1921-ig a polgári iskola tanítója, később igazgatója volt. [315]

A korszak végén, 1917 novemberében alakult meg a Rákóczi Irodalmi Társaság. Elnöke Máthé Miklós, titkára Gyalay Mihály, jegyzője Borostyán Béla volt.[316]

Munkácson a helyi közvéleményt formáló sajtókiadványok közül kiemelkedik a Munkács című vegyes tartalmú hírlap. Uszkay Bálint közjegyző, író is szerkesztette a lapot egy rövid ideig. A Munkács, majd a Munkács és Vidéke című hírlap a környék életéről számolt be különböző témájú cikkekkel, tárcákkal, színibírálatokkal, könyvrecenziókkal, szép-

[314] *Boros László:* Állami és magángyűjtemények Kárpátalja területén 1877 és 1918 között. Acta Beregsasiensis 9. (2010) 2. sz. 136.
[315] *Erdélyi Béla:* IMEN. Irodalmi művek, naplók, gondolatok. Ungvár 2017. 7.
[316] *Popovics B.:* Munkács kultúrtörténete i. m. 135–136.

irodalmi írásokkal, helytörténeti dolgozatokkal. 1889. október 27-én jelent meg Kárpátalja című politikai és társadalmi hetilap első száma Csomár István szerkesztésében, aki korábban a Munkács című lapnak volt a munkatársa. A névválasztásról a szerkesztő így írt: „[…] a »Kárpátalja« […] nevét azért kapta a keresztségben, mert lehetőleg fel akarja ölelni az éjszak-keleti Kárpátok alján lakó népek érdekeit, s annak érzelmeit és kívánságait akarja tolmácsolni.”[317]

52. kép *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium, 1911*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1217570/?img=0, letöltés 2021. okt. 7.

A város első mozija 1910-ben nyílt meg Apolló, majd 1915-ben a második – amely ugyan rövid életű volt – Uránia néven.[318]

A millenniumi ünnepségsorozat idején, 1896-ban rakták le a Munkácsi Állami Elemi Leányiskola épületének az alapjait, amely a következő, 1897. évtől már fogadta a tanulókat (jelenleg katonai líceum). Első igazgatónője Döbrentey Irén volt.[319]

1914-ben Munkácson megnyílt a Munkácsi Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet. Az intézet alapításában Nedeczey

[317] *Popovics B.:* Munkács kultúrtörténete i. m. 16.
[318] Uo. 234.
[319] Uo. 48.

János, a Bereg vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület tagja kiemelkedő szerepet játszott. Az intézmény első igazgatóját, Szondi Jánost 1914. június 11-én nevezték ki, aki addig a Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet rendes tanára volt.[320]

Beregszász

Beregszász 1869-ben rendezett tanácsú város címet kapott. Polgársága megválaszthatta a polgármestert és a képviselőtestület felét, annak másik fele a legnagyobb adófizetők közül került ki.[321]

1875-ben az ungvári törvényszéket, valamint a nagyszőlősi törvényszék nagyszőlősi járását a beregszászihoz csatolták,[322] amivel jelentős igazságszolgáltatási központ alakult ki a városban. 1880-ban a város központi részét egy tűzvész szinte teljesen elpusztította. A tűzvész után Munkács kezdeményezte a megyeháza áthelyezését, amely azonban mégis Beregszászban maradt. A város jelentős kölcsönök és gyűjtés után a század végére átépült. Ebben az időben kezdődött az utcák burkolása, az utcai világítás megjelenése (eleinte gázzal), majd a villanytelep (1899) megjelenése után Beregszász villamosítása, valamint telefon- és távíróvonalának létrehozása.[323]

10. táblázat *Beregszász épületei rendeltetésük szerint 1900-ban*

Az épület típusa	Az épület száma
Lakóház	1 294
Cselédlak	3
Cselédlak gazdasági épülettel	18
Különálló gazdasági épület	755
Gyár vagy más ipari (bányászati épület)	34
Kereskedelmi és hitel céljára szolgáló épület	39
Közlekedési célra szolgáló épület	1
Templom	7

[320] *Csoóri Zs.:* Elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján i. m. 7.
[321] *Zubánics László:* Tájba írt történelem. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében. Ungvár–Budapest 2011. 39.
[322] Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. 1875. július 13. (45. ülés). K27187507131010.JPG.13. https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::dce3cb72-1fd4-43e9-bef2-8a24d16b8f52, letöltés 2021. jún. 21.
[323] *Csatáry György:* A 19. század végi, 20. század eleji Beregszász történelmi épületei. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 19. Nyíregyháza 2011. 293.

A 10. táblázat folytatása

Az épület típusa	Az épület száma
Iskola	9
Iskola és templom egy tető alatt	–
Kórház és gyógyintézet	5
Fürdő	4
Laktanya	–
Egyéb épület	367
Összesen	***2 536***

Szerkesztette: Braun László. Forrás: *Szabó Pál Csaba:* Városok és várostérképek a történelmi Magyarországon az 1900-as évek elején. Budapest 2005. 22.

11. táblázat *Beregszász utcái és közvilágítása 1908-ban*

Utcák száma	32
Piacterek száma	1
Nyilvános parkok száma	1
Nyilvános parkok területe (hektár)	3,1
Befásított utcák száma	11
Kiültetett fák száma	2 052
Gázzal világított utcák száma	–
A lángok száma közterületen	–
Villannyal világított utcák száma	32
A lámpák száma közterületen	425

Szerkesztette: Braun László. Forrás: *Szabó P. Cs.:* Városok és várostérképek i. m. 22–24.

1890-ben épült fel az új megyeháza Ybl Miklós tervei alapján klaszszicista stílusban. A neves történész, régész, néprajzkutató, Lehoczky Tivadar az épületben mutatta be a közönségnek legnevezetesebb művét, a háromkötetes Beregvármegye monographiáját (jelenleg a Beregszászi Egészségügyi Kolledzs és néhány közigazgatási hivatal épülete).

A Magyar Királyi Törvényszék épületét 1908–1909 folyamán építették, szintén Jablonszky Ferenc tervei alapján, eklektikus stílusban (napjainkban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola épülete). Az első világháború előtt az épületben működött a táblabíróság, a rendőrkapitányság és a csendőrség is.[324]

[324] *Csatáry Gy.:* A 19. század végi, 20. század eleji Beregszász i. m. 301.

53. kép *A beregi vármegyeháza épülete*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1163791/?img=0, letöltés 2021. okt. 6.

Beregszászban a kaszinó épületének megnyitására még 1841-ben került sor az Arany Oroszlán fogadóban, de gyűléseit és rendezvényeit bérelt helyiségekben és magánlakásokban tartotta. 1884-ben vetődött fel egy új palota építésének a gondolata. 1890-ben a Vérke partján az ún. Hosszú kocsmát alakították át kaszinóvá. 1912-ben azonban egy újabb épület emelését kezdték el, az év végére befejeztek. Az Úri Kaszinó átadása a következő évben történt meg, a tagság 1913. június 18-án tarthatta meg első gyűlését.[325]

A város híres szülötte Fedák Sári (Sarolta Klára Mária (1879–1955)), aki korának egyik legismertebb és legsikeresebb magyar előadóművésze, operettprimadonnája volt. Sikerei közepette is hazalátogatott, többször szerepelt földijei előtt. Fellépett az Arany Oroszlán fogadóban és az Úri Kaszinóban.[326]

A beregszászi zsidóság növekvő létszámát és anyagi lehetőségeit jelezte a főtéren álló nagyzsinagóga közelében, 1912-ben épült rituális fürdő, amely a szecessziós építészet egyik szép alkotása.

[325] *Csatáry Gy.:* A 19. század végi, 20. század eleji Beregszász i. m. 302–303.
[326] *Popovics Viktória:* Fedák Sári. In: Szülőföldünk nagyjai a múlt századfordulóról. Tudomány és kultúra az Osztrák–Magyar Monarchiában c. Kárpát-medencei nyári egyetem. Burgenland 2008. 48.

A Beregszászi Hitelintézet még 1870-ben keletkezett. 1908-ban a városban 4 bank, takarékpénztár és hitelegyesület működött 224 566 korona alaptőkével.

1864–1874 között Beregszászban református felekezeti algimnázium működött. 1874-ben a tanintézmény államilag segélyezett községi polgári iskola lett. 1884-ben állami polgári fiúiskolává nyilvánították, amely 1890-től állami reáliskolává alakult. Végül 1895-ben nyílott meg a Magyar Királyi Állami Főgimnázium. A gimnázium irányításával ideiglenesen Orlovszky István egri reáliskolai tanárt bízták meg. A gimnázium 1902-ben költözött be a kétemeletes Vérke-parti épületébe. 1904-től 1919-ig Schürger Ferenc volt a gimnázium igazgatója.[327]

54. kép *Kossuth Lajos tér, 1909*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1163784/?img=0, letöltés 2021. okt. 7.

1873-ban a városban megnyílt az első polgári leányiskola. 1898–1901 között épült fel a Magyar Királyi Elemi Fiú- és Leányiskola szecessziós stílusban a híres magyar műépítész, Lechner Ödön tervei alapján. Az iskola ünnepélyes felavatására 1902. október 5-én került sor a Közoktatásügyi Minisztérium képviselőjének és a vármegye vezetőinek jelenlétében. Az első igazgató Serly Ferenc volt.

[327] A Beregszászi Magyar Gimnázium története. Szerk. Benda István – Orosz László. Budapest 1990. 8–15.

A városban az első könyvnyomda beindítása Deák György nyomdász nevéhez fűződik, aki 1846-ban kezdte el működését. Ő találta fel a nyomdafestéknek henger által történő alkalmazását. 1880-ban Nagy Lajos és Sallay Gyula vette meg tőle a nyomdát és újonnan felszerelték.[328]

1908-ban Beregszászban működött Farkas Jakab, Szóbel Mór, Engel Jenő könyv- és papírkereskedése, illetve a Haladás könyvnyomda.[329]

Beregszászban Keszler József már az 1850-es években nyitott egy négyszáz kötetből álló könyvtárat. Az 1880-as években a könyvtárnak Pinkász Samu volt a tulajdonosa.[330] 1874-ben szervezték meg a tanítók első könyvtárát, amelyet 1906-ban népkönyvtárrá fejlesztettek. A könyvtárnak ekkor 5 750 kötet volt az állománya.

Beregszász történetében mindig is kimagasló szerepet játszott a szőlészet és borászat. A borok közös értékesítése érdekében 1875-ben megalakult a Beregszász és Vidéke Borászati Társulat, amely azonban csak néhány évig működött. 1880-ban a Kassán tartott első bor- és szőlészeti kiállításon Beregszászból többen érmet és dicsérő oklevelet kaptak.[331] 1881-ben a beregszászi szőlőket elérte a filoxérafertőzés, amely az 1890-es évek elejére a szőlők nagy részét kipusztította. Az újratelepítés 1895-ben kezdődött el, amiben nagy szerepet játszott Czeiner Nándor, a Schönborn-uradalom beregszászi szőlészetének vezetője. Az újratelepítést követően szőlőültetvények mennyiségileg nagyobbak és minőségileg jobbak voltak a filoxéra előttiektől.

Beregszász szülötte Linner Bertalan (1887–1969) neves sebészorvos és szőlőnemesítő. Gimnáziumi tanulmányait követően Budapesten végezte el az orvosi egyetemet. Az első világháborúban harctéri sebészként szolgált, majd visszatért szülővárosába, ahol haláláig élt és dolgozott.

Beregszászban élénk társadalmi és egyesületi élet folyt. Számos megyei és helyi egyesületnek volt központja a város. A 19. század utolsó negyedében működő megyei egyesületek voltak: a Beregmegyei Olvasó Egylet, a Beregmegyei Ügyvédi Egylet, a Beregmegyei Gazdasági Egyesület, a Beregmegyei Községi és Körjegyzők Egylete, a Felső-Tiszavidéki Háziipart Terjesztő Egyesület, a Világosság nevű szabadkőműves páholy, a Beregszászi Gőzmalom Részvénytársaság, a Beregszász és Vidéke Nőegylet, valamint a Magyar Országos Segélyező Nőegylet beregszászi fiókintézete. Beregszászban szerveződött meg 1861-ben a Református Ének-Egyesület és a Római-katolikus Ének-Egylet, 1867-ben a Polgári Olvasó Egyesület,

[328] A Beregszászi Magyar Gimnázium története i. m. 63–64.
[329] *Szabó P. Cs.:* Városok és várostérképek i. m. 24.
[330] *Lehoczky Tivadar:* Beregvármegye monographiája. II. köt. Általános rész. Ungvár 1881. 117.
[331] *Lehoczky Tivadar:* Bereg vármegye. Budapest–Beregszász 1996. 370.

1874-ben a fazekas-takács, csizmadia, valamint a pintér és kerékgyártó ipartársulatok. Működött még tímár iparegyesület, kovács-asztalos vegyes, valamint szabó-cipész ipartársulat. 1875-ben alakult meg az önkéntes tűzoltóegylet, volt ifjúsági kör és lövészegylet. 1881-ben izraelita magyar egylet jött létre.[332] A 20. század elejének legjelentősebb egyesületei voltak: Bereg vármegyei Irodalmi és Műpártoló Egyesület, Bereg vármegyei Gazdasági Egyesület, Bereg vármegyei Úri Kaszinó, Beregszászi Izraelita Nőegylet, Beregszászi Görögkatolikus Temetkezési Egylet, Beregszászi Chevra Kadisa Egylet, Beregszászi Közművelődési Egyesület.[333]

55. kép *A beregszászi Állami Borpince*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1163728/?list=eyJxdWVyeSI6ICJiZXJlZ3N6XHUwMGUxc3ogYm9ycGluY2UifQ&img=0, letöltés 2021. okt. 6.

1893-ban alakult meg a Bereg Megyei Irodalom- és Műpártoló Egyesület, amelynek Kóródy Sándor ügyvéd volt az alapítója, ő lett az első elnöke is. Az egyesület jövedelmének egy részét az iskolákra és az irodalmi életre fordította. Ebbe a sajtót is bevonta, a Bereg című lapnak 1874-től főmunkatársa, majd segédszerkesztője volt. Az egyesületben kiemelkedő írói és költői tevékenységet folytatott Gáthy Bálint és Regőczy Győző is.[334]

[332] *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája i. m. 124.
[333] *Szabó P. Cs.:* Városok és várostérképek i. m. 24
[334] *Dupka Gy.:* Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján i. m. 62.

1875-ben Janka Sándor indította útjára a megyei kiadványaként a *Bereg* című vegyes tartalmú lapot. Kisebb-nagyobb megszakításokkal három ízben is szerkesztője volt a közkedvelt lapnak: 1874–1876, 1879–1890 között és 1895-ben. 1874-től Kóródy Sándor, majd fia, Kóródy Zoltán volt a lap főmunkatársa. 1889-ben Janka Sándor kezdeményezte a millenniumi ünnepségek megtartását, a magyarok Kárpát-medencei bejövetele ezredik évfordulójának az országos megünneplését.

A beregvidéki Mezőváriban született Kepes András (1847–1924) orvos. Tanulmányait Ungváron és Budapesten végezte, majd a bécsi egyetemen szerezte meg orvosi diplomáját. 1872-ben az Osztrák–Magyar Északi-sarki expedíció orvosának nevezték ki. A kutatócsoport fedezte fel az északi sarkkörön túl a Ferenc József-földet. Kepesnek köszönhetően a sok viszontagságot átélt legénység mindössze egy embert veszített. A fiatal orvost törzsorvossá léptették elő, kitüntették a Vaskoronarend III. fokozatával, több város díszpolgára, illetve tudományos egyesület tiszteletbeli tagja lett.

Nagyszőlős

A 19–20. század fordulóján nyerte el a város központi része a mai formáját. Templomokat építettek és újítottak fel, üzletsorok épültek, köz- és magánépületeket emeltek.

56. kép *A Tulipán utca Nagyszőlősön, 1910*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/VendeglatoKepeslap/1483012/?img=0, letöltés 2021. okt. 7.

Az ugocsai vármegyeházát 1898-ban emelték neobarokk stílusban Nagyszőlősön (ma a Perényi Zsigmond magyar tannyelvű középiskola). Az egykori vármegyeháza előtti parkban áll Perényi Zsigmond mellszobra. Ugocsa lakossága már 1870-ben gyűjtést szervezett szoborállítás érdekében az egykori vértanú főispán emlékére. A Perényi család azonban az adományokat inkább a megyei közkórház létrehozására fordította. Később, 1906-ban avatták fel a szobrot, Székely Ernő alkotását.[335]

1896-ban épült a Lator család kúriája (a kastély ma a 4. sz. középiskolának ad otthont). A korábbi épület egykori tulajdonosa, Ráthonyi alispán Mikszáth Kálmán *Akli Miklós* című regényének egyik hőse.[336]

A 19. század végén a városban a Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület nagyszőlősi egylete épületet vásárolt az elhagyott és árva gyerekek számára. 1903-ban már felvetődött egy új épület emelésének a gondolata, mivel jelentősen megnövekedett a Szent Erzsébet-árvaház lakóinak száma. 1904-ben kezdődött el az építkezés, és 1906-ra épült fel az új árvaház eklektikus stílusban.[337]

57. kép *Az ugocsai vármegyeháza épülete, 1915*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1369989/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ1Z29jc2EgdlxlMDBlMXJtZWd5ZWhcdTAwZTF6YSJ9&img=0, letöltés 2021. okt. 6.

[335] *Kovács S.:* Bús düledékeiden i. m. 163–165.
[336] *Kovács Sándor:* Bús düledékeiden. Kárpátalja vár- és kastélykalauza. 2. bővített kiadás. Budapest 2008. 167.
[337] *І., Біланчук:* Виноградів – моє місто. Ужгород–Виноградів 2020. 330–331.

A 19. század második felében az *Ugocsa* című lap volt a vezető hírközlő újság, amelyet 1885. június 28-án Lator Géza jog- és államtudományi doktor, megyei főjegyző alapított, s egy ideig szerkesztett. 1886. január 1-jén Papp Zsigmond megyei aljegyző vette át a szerkesztést, akinek több cikke, verse jelent meg. 1888-tól Spolarich János, a polgári iskola korábbi tanára volt a lapszerkesztő, aki 1896-ban megírta az Ugocsa hírlap történetét.

1892. május 1-jén ez a lap az elsők között számolt be Bartók Béla első nyilvános hangversenyéről. Bartók a vármegyeháza nagytermében mutatta be a Duna folyása című saját szerzeményét. A lap névtelen tudósítója „fiatal genie"-nek nevezte a kis művészt. A névtelen tudósító Nagy Gábor lehetett, aki Bartókot magyarra, földrajzra és énekre tanította a nagyszőlősi polgári iskola első osztályában, s egyben a lap külső munkatársa volt. Bartók Béla többször is megfordult a vidéken népdalgyűjtő körútjai során: 1906-ban Nagyszőlősön, 1911-ben Dolhán, Veresmarton, Száldoboson, 1912-ben Barkaszón, Gáton, Rafajnaújfaluban és Munkácson.[338]

Az *Ugocsa* című lap szerzői közösségéhez tartozott többek közt: Mihalik József, a polgári iskola tanára, aki műtörténeti és archeológiai értekezéseket írt, később az MTA levelező tagja lett; Láng Mihály, a polgári iskola igazgatója (1881–1885), tankönyvíró; Baranyai Gyula, a polgári iskola igazgatója (1886–1896), tankönyvíró; fia, Baranyai Zoltán irodalomtörténész, diplomata, Bartók későbbi svájci és amerikai útjának előkészítője; Hagara Viktor ügyvéd, országgyűlési képviselő, aki kiemelten foglalkozott az oktatásüggyel; Nagy Zoltán técsői aljárásbíró; Ráthonyi Lajos országgyűlési képviselő; Aczél László, Ugocsa megye tanfelügyelője, aki két kiváló művet írt *Ugocsa megye ismertetője* és *Ugocsa vármegye népoktatásügye 1880–1902* címmel.[339]

Mihalik József (1860–1925) újságírói munkája mellett kiváló művészettörténész volt, a későbbiekben tagja a Magyar Tudományos Akadémiának. Az 1890-es évek elején Ugocsa és Máramaros vármegyében végzett kutatásokat és gyűjtéseket, amikor a Nagyszőlősi Polgári Iskolában tanított. Az általa gyűjtött anyagból régiséggyűjteményt állított össze, s az iskolában helyezte el.[340]

A Nagyszőlősi Polgári Iskola az 1881–1882. tanévben kezdte meg a működését, első igazgatója a korábban már említett Láng Mihály volt. Egy tűzvész következtében a több épületben működő polgári iskola tantermei

[338] *І., Біланчук:* Виноградів – моє місто і. m. 164–165.
[339] *Dupka Gy.:* Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján i. m. 64.
[340] A gyűjteménynek a cseh hatalomátvétel után egy része eltűnt, megmaradt darabjai a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban találhatók. *Boros L.:* Állami és magángyűjtemények i. m. 133.

leégtek. Az új építésű, emeletes iskola 1903-ban készült el (ma az 1. sz. középiskola épülete).[341]

1880-ban Nagyszőlősön három felekezeti elemi iskola működött: egy-egy református, római és görögkatolikus. Egy hatosztályos állami elemi iskola (ma a nagyszőlősi gimnázium épülete) is volt, abban a tanévben 336 tanulóval. Az iskola új épülete 1896-ra készült el.[342]

Az Ugocsa vármegyei Tiszapéterfalva szülötte Komáromy András (1861–1931) történész, levéltáros. A kora újkori Magyarország és Erdély történelmének, a hajdúk múltjának kutatója volt. 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak sorába emelték. 1917-ben országos főlevéltárnokká nevezték ki.[343]

58. kép *A Nagyszőlősi Polgári Iskola épülete, 1914*

Forrás: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1369986/?list=eyJxdWVyeSI6ICJOYWd5c3pcdTAxNTFsXHUwMTUxcyJ9&img=0, letöltés 2021. okt. 6.

A vidékkel szorosan összekapcsolódik György Endre (1848–1927) politikus, közgazdász, földművelésügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának a személye. Huszton született, 1878-ban a halmi választókerületben országgyűlési képviselővé választották. Később,

[341] *І., Біланчук:* Виноградів – моє місто і. m. 271.
[342] Uo. 272.
[343] Csatáry György: Komáromy András – az országos levéltárnok. Ungvár 2008.

1887–1890 között a munkácsi választókerületet képviselte, ezért 1891-ben Munkács díszpolgárává választották. A György-család kastélyát Tiszapéterfalván nyári lakként használta.

12. táblázat *A mai Kárpátalja városainak lakossága 1910-ben*

Nemzetiség	Városok			
	Munkács	Ungvár	Beregszász	Nagyszőlős
	fő			
Magyar	12 686	13 590	12 432	5 943
Német	3 078	1 151	140	540
Rutén	1 394	–	221	1 266
Szlovák	–	1 219	–	–
Egyéb	114	959	200	62
Összesen	***17 275***	***16 919***	***12 933***	***7 811***

Szerkesztette: Braun László. Forrás: Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. Baja–Pécs 2000. 96., 137., 140., 164.

A városok lakossága túlnyomórészt magyar nemzetiségű volt. A rutén lakosság Nagyszőlős esetében volt jelentősebb, kb. 16 százalék, de Beregszász tekintetében 2 százalék alatt maradt. Munkácson a németek aránya közel 18 százalékot tett ki. Ungvár viszonylatában nincs adatunk a rutén nemzetiség számáról, ott jelentősebb szlovák és német népesség élt. Bizonyára az egyéb nemzetiség között találhatóak a ruténok, de arányuk, akárcsak Munkács tekintetében, 10 százalék alatt volt.

13. táblázat *A mai Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1880–1910 között*[*]

Nemzetiség	1880	1910
	fő	
Magyar	102 219	184 789
Német	30 474	63 561
Rutén	239 975	334 755
Szlovák	7 849	6 344
Román	7 462	11 460
Egyéb	13 301	1 865
Összesen	***401 280***	***602 774***

Szerkesztette: Braun László. Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi i. m. 14–15.

[*]A magyar népszámlálások az anyanyelvet vették alapul, és ezért a zsidó lakosságot elsősorban a magyar népesség között tüntették fel.

Magyarországon a dualizmus korában számos pozitív változás zajlott le, a gazdaság intenzív növekedése következtében az ország igyekezett felzárkózni a vezető nyugat-európai országokhoz. A gazdasági eredmények hatása a peremvidékeken is megnyilvánult, noha a fejlődés ott lassúbb és kevésbé számottevő volt. Vidékünkön is kimutatható az az előrehaladás, amely a fennálló nehézségek ellenére is kedvező irányba mozdította el a lakosság életét.

A kereskedelem és az ipar fejlődésének hatására elsősorban a városok növekedtek, a számbeli bővülés mellett a kulturális fellendülés is jól érzékelhető. A mezőgazdaságnak, elsősorban a hegyvidéki gazdálkodásnak súlyos, sajátságos problémái voltak, de az állam ebben az ágazatban is intézkedéseket foganatosított a nehézségek leküzdésére. A 19–20. század fordulóján a magyar nemzetiségi és oktatáspolitika teremtett nehéz helyzetet a nemzetiségek számára, de az a politikai vitákon túl nem vezetett mélyebb konfliktusokhoz, köszönhetően a sok évszázados, békés együttélésnek.

6. FEJEZET
Az első világháború és vidékünk (1914–1918)

A mai Kárpátalja történelmi vármegyéi (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros) a 20. század első felében nemcsak a gazdasági nehézségeket és az azzal járó nélkülözést tapasztalhatták meg, de testközelből élhették át a régi felfogással, ám modern eszközökkel vívott háborút, a Nagy Háborút. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc óta a terület lakossága viszonylagos békében élt, a katonai események messze elkerülték őket, talán a kivételt képezte a régió legrégebben alapított háziezrede, az ungvári cs. és kir.[1] 66. gyalogezred és az ide berukkolt, azaz kötelező katonai szolgálatra bevonult helybeliek, akik szerepet vállaltak a porosz–osztrák–olasz háborúban, pontosabban a győzedelmes custozzai és a vereséggel végződő königgrätzi csatában. Mindezek mellett még kiemelendő a már említett háziezreden túl a máramarosi 85. gyalogezred egy-egy zászlóalja, amelyek Bosznia-Hercegovina 1878-as katonai megszállása óta helyőrségi feladatokat láttak el Gorazde (Goražde) és Rogatica településeken, ahová nagyobb részt a hegyvidéken élő ruthén[2] lakosságot osztották be. Ekkor még a nagyhatalmi konfliktusokban való részvételt férfias, bátor kalandként élték meg, nem gondolva arra, hogy eljön az az idő, amikor hónapokig tartó, hatalmas szenvedésekkel és veszteségekkel megvívott csaták sorozatában kell majd helytállniuk.

1914-re a háború elérkezettnek látszott, Németország ereje teljében volt, úgy gazdaságilag, mint katonailag, de az elhúzódó, hosszan tartó háborúra még ők sem voltak felkészülve. Ausztria–Magyarország pedig még kevésbé, de úgy vélték, hogy most vagy soha, már csak a casus bellire, a háborús okra vártak, amely 1914. június 28-án a Ferenc Ferdinánd főherceg és Zsófia hercegnő ellen elkövetett merénylettel be is következett. A tragikus esemény és a hadüzenet között feszült várakozás jellemezte a társadalmat. A katonai vezetés és a polgári civil lakosság egy része a háború azonnali megkezdését sürgette, velük szemben Tisza István magyar miniszterelnök a józan ész politikájával a kivárást választotta, de Németország támogatásának biztosításával kénytelen volt meghátrálni a nagyobb akaratnak, így Szerbia számára egy elfogadhatatlan ultimátum megküldésével július 28-án megkezdődhetett a győzedelmesnek vélt háború. Az antant és a központi hatal-

[1] Császári és királyi.
[2] A fejezetben a ruszinok megnevezése a korabeli terminológia szerint használt.

mak között néhány nap leforgása alatt gyors hadüzenetváltására került sor, így a katonai konfliktus gyorsan globális mértéket öltött.

Az adott vármegyékben – ugyanúgy, mint a Magyar Királyság más vármegyéiben – azonnal mozgósítást rendeltek el. „Ő cs. és ap. kir. Felsége a részbeli mozgósítást és a népfelkelés részbeli felhívását és behívását legkegyelmesebben elrendelte. Az erre vonatkozó közelebbi tudnivalók az illető katonai kerületi körletekben nyilvánosan kifüggesztett hirdetményekből vehető ki."[3] A részleges mozgósítási parancs, amely a katonaköteles és a tartalékosokra vonatkozott, július 26-án, az általános mozgósítás pedig július 31-én délután öt óra körül érkezett meg Munkácsra,[4] ahol azonnal megkezdték a behívások részletes ütemtervének az előkészítését.[5] A cs. és kir. VI. hadtestparancsnokság már 1914. augusztus 6-án köszönetnyilvánítását fejezte ki Bereg és Ung vármegyék főispánjainak: „A mozgósítás kezdete óta örvendetes elégtétellel konstatáltam, hogy a parancsnokságom alatt álló terület közigazgatási hatóságai és összes lakossága az uralkodó és a haza iránti kötelmeinek hazafias lelkesedéssel, buzgalommal és odaadással tesznek eleget. Különösen ki kell emelnem az összes nemzetiségnek egyaránt átható azon törekvését, mellyel a zászlókhoz való bevonulásra szóló legfelsőbb parancsot haladéktalanul és örömteljesen teljesítik."[6] Még ugyanaznap Tisza István magyar miniszterelnök értesült arról, hogy Oroszország háborúba lépésének hivatalossá tételétől kezdve Trencsén-Túrócz, Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket a működő hadsereg területének minősítették, az attól délre eső területeket pedig hátországnak.[7]

A Hadsereg-főparancsnokság (AOK)[8] a mozgósítás elrendelését követően az északkeleti vármegyék gyalogezredeiből létrehozta a 39.

[3] Az első mozgósítási nap augusztus 4. Az első felvonulási nap augusztus 6. Ung, 1914. augusztus 2.
[4] A *Munkács* című hetilap 1914. július 26-i rendkívüli száma ezt közzé is tette.
[5] A történelmi vármegyék területén a katonaköteles férfi lakosság döntő többsége három cs. és kir., valamint egy honvéd gyalogezredbe nyert besorolást (a cs. és kir. munkácsi 65., az ún. „Ludwig-bakák", a cs. és kir. ungvári 66., a cs. és kir. máramarosi 85. és a munkácsi 11. honvéd), a többiek elenyésző számban a kassai tüzérezredhez, a nyíregyházai huszárokhoz vagy vadászzászlóaljakhoz kerültek. A 29. és 32. cs. és. kir. tábori vadászzászlóaljakat szintén a négy vármegyéből egészítették ki. Az előbbinek állomáshelye Monfalconéban (ma: Olaszország), pótszázada Losoncon (ma: *Lučenec,* Szlovákia), a 32. állomáshelye Trembowla (ma: *Terebovlya,* Ukrajna), pótszázada Eperjesen (ma: *Prešov,* Szlovákia) volt. *Suslik Ádám:* A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914−1916 között. Kézirat. Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest 2017. 35.
[6] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. 10, op. 5, od. zb. 842, ark. 24.
[7] Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL), Fond 44. Tisza-iratok. 6/20 iratanyag. 142.
[8] Armeeoberkommando.

honvéd gyaloghadosztályt. A hadosztály a 4. osztrák–magyar hadsereg orosz hadszíntéren felvonult erői támadó csoportjának jobbszárnyát alkotta a VI. hadtest kötelékében, amelyet az 1914–1915-ös felvonulási tervek alapján minden esetben az orosz hadszíntéren alkalmaztak volna,[9] felvonulása Przemyśl-Scieniawa között történt meg.[10]

A háziezredek elvonulásával a lakosság aggodalommal figyelte az eseményeket, miközben a vasútállomásokra folyamatosan érkeztek az újabb és újabb katonai szerelvények. A katonavárosok, köztük Ungvár és Munkács népessége megkétszereződött, ami súlyos problémát vetett fel, mégpedig az ellátás kérdését, melyet a még működő polgári közigazgatásnak kellett megoldania. A polgári közigazgatás mellett katonai közigazgatás békében is létezett, nemcsak háborúban. A katonai közigazgatás a Monarchia területén békében katonai területekre és hadkiegészítési kerületekre oszlott. A kerületet a területparancsnokság irányította együtt a katonai közigazgatással. A cs. és kir., valamint honvéd kerületek az 1912. évi XXX. törvénycikk értelmében területileg egybeestek, katonai közigazgatásuk pedig párhuzamosan működött Kassa központtal, mely szigorúan a katonai kerület, hadkiegészítő terület ügyeivel foglalkozott. Az anyagbeszerzés és az ellenőrzés katonai jellegű volt, és nem terjedt ki a polgári közigazgatásra. Békében az állami szervekkel legtöbb esetben a hadbiztos tartotta fenn a kapcsolatot. A kassai hadtestparancsnokság hadbiztosa a háború előtt Steiner Vilmos volt.[11] A polgári és katonai szervek együttműködésének megkönnyítésére az északkeleti vármegyék területére, szorosabb értelemben a kassai VI. hadtestparancsnokság területére kormánybiztost neveztek ki.[12] A kormánybiztos id. Molnár Viktor, helyettese Szinyei-Merse István lett. Feladata a katonai közigazgatási szervekkel való szorosabb együttműködés, illetve a rendkívüli helyzetek megoldása lett.[13] A kinevezést jogilag a kivételes törvények határozták meg.[14] A magyar kormány képviselőjeként a kormánybiztos első-

[9] *Balla Tibor – Pollmann Ferenc:* Az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban. Az osztrák–magyar haderő mozgósítása és felvonulása. In: Magyarország Hadtörténete III. Szerk. Hermann Róbert. Budapest 2015. 280.

[10] *Gerbert Károly:* A Kassai VI. hadtest harcai 1914. augusztus 25–30. A hadsereg jobbszárnyának válsága a Komarowi találkozó csatában. Budapest 1929. 4.

[11] *Vághó Ignác:* Katonai közigazgatás. Budapest 1900. *Kiss János:* Módszeres utasítás a katonai közigazgatás és katonai iránytan oktatására a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán. Budapest 1895.; *Ravasz István:* A Magyar Királyi Honvédség szervezete és katonai közigazgatás 1868–1945. In: Hazánk dicsőségére. Szerk. Lugosi József, Markó György. Budapest 2008. 51.

[12] Határszéli Újság, 1914. augusztus 3.

[13] MNL Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltára, IV. B. Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1868–1918 között. 102. csomó.

[14] Az 1912. évi LXIII. törvénycikk hatályba lépésére 1914. július 26-án került sor.

sorban gyakorlati problémákat oldott meg. A törvény biztosította számára a rendvédelmi, a csendőrségi szervek, a pénzügyőrség, a határrendőrség és az állami erdészet közegei feletti ellenőrzést is.[15] Az 1916-os Bruszilov-offenzíva idején Molnár Viktor kassai kormánybiztos mellé egy újabbat is kineveztek, Nyegre László főispánt Máramaros vármegye területére.

A hadsereg támogatására a magyar kormány azonnal elrendelte az élelmiszerek és a nyersanyagok szabályozását, a vármegyék egymás közti kereskedelmének tilalmát. Ez súlyos és hibás döntés volt, hiszen a gazdasági jelentések szerint ezekben a vármegyékben az import évek óta megelőzte az exportot a legtöbb élelmiszer esetében. A beruházások megszűntek, a gabona és más mezőgazdasági termékek kivitelét megtiltották, a működő gyárakat és üzemeket a hadsereg lefoglalta, s fokozatosan haditermelésre állították be.[16] Azok jártak jól, akik közvetlen kapcsolatban álltak a piaccal, ezek a személyek leginkább feketézéssel oldották meg a cikkek hiányának pótlását (lásd az 1. táblázatot).[17]

1. táblázat *Kimutatás a vármegyék és a városok szükségleteiről*

Vármegyék	**Lakosság**	**Belügyminiszter szerint ellátandók**	**Földmívelésügyi miniszter szerint ellátandók**	**Belügyminiszter Szükségletek vagonban**	**Földmívelésügyi miniszter Szükségletek vagonban**
Bereg	236 000	86 000	21 000	335	42
Máramaros	350 000	315 000	100 000	1 215	300
Ugocsa	92 000	52 000	40 000	150	64
Ung	162 000	20 000	20 000	40	40
Ungvár (város)	17 000	15 000	12 000	60	30

Szerkesztette: Suslik Ádám. Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), K 26. Miniszterelnökség. 2923/1915. III. res. tétel. A háborúval összefüggő gazdasági jellegű ügyek. 1030. csomó. 2–8.

[15] *Felszeghy Béla:* A kormánybiztosi jogkör. Magyar Közigazgatás XXXIII. (1915) 44. sz. 1–2.
[16] *Gunst Péter:* Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Budapest 1996. 13.; *Teleszky János:* A magyar állam pénzügyei a háború alatt. Budapest 1927.
[17] *Romsics Ignác:* Magyarország története a XX. században. Budapest 2010. 107.

1. térkép *A 2. osztrák–magyar hadsereg hadtápterülete Bereg és Ung vármegyében az 1915. február 13-i állapotok szerint*

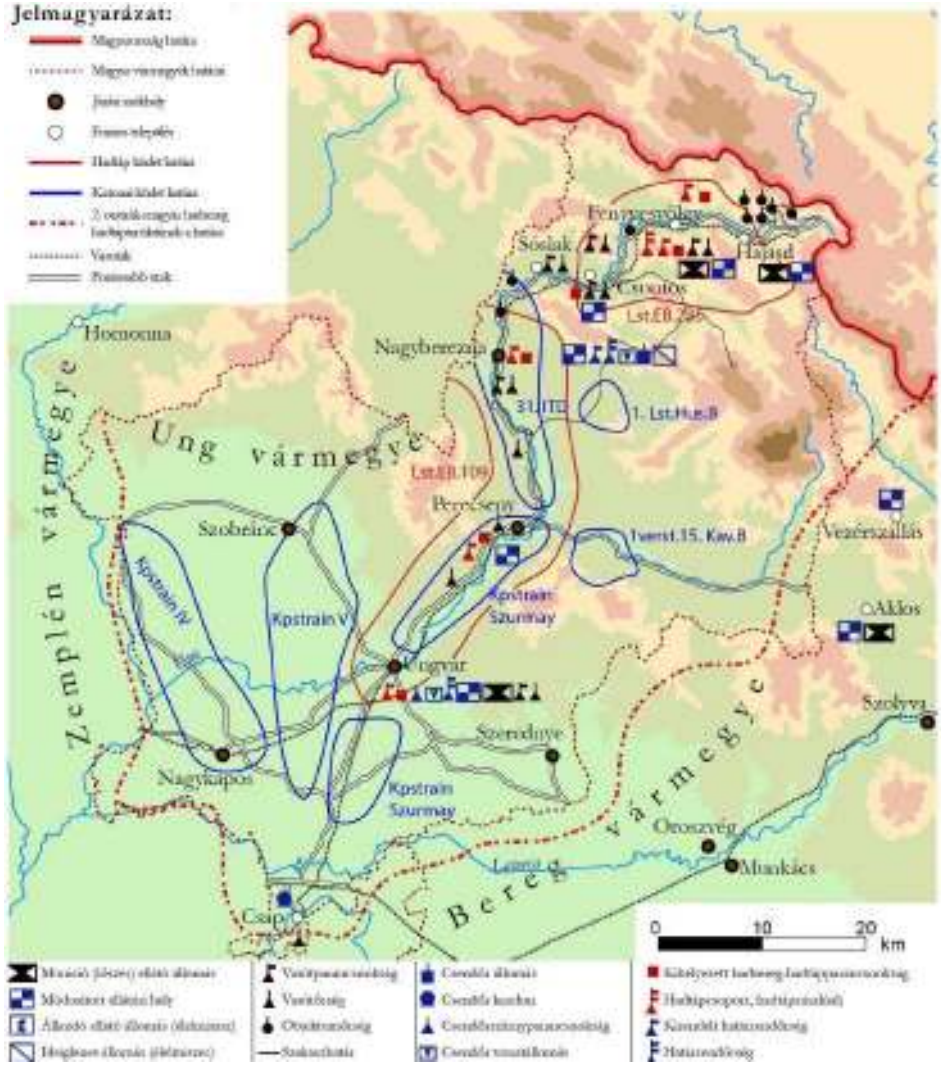

Forrás: *Suslik Á.:* A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung i. m. 183.

A háború kezdetétől egészen 1915. január 10-ig a liszt- és kenyérigazolványok (jegyek) bevezetésére nem került sor, ekkortól viszont a Belügyminisztérium elrendelte annak alkalmazását főleg a városi lakosság érdekeire hivatkozva.[18] Az állami beavatkozás főleg a fokozódó kereslet és

[18] MNL Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, IV./B. 409. Alispáni iratok 1872–1945. Kenyérfogyasztás szabályozása. 439/1917. ügyirat. 290. doboz.

a kisebb liszt- és gabonatulajdonosok visszatartó magatartása miatt valósult meg. 1915 végéig a vármegyék járásainak többségében a tej és a hús árának maximalizálását hatályon kívülre helyezték, a többi élelmiszercikk árának megállapítását pedig nem tartották szükségesnek, mivel járásonként egy piac működött. A maximális árak meghatározását így járásonként az alispánhoz felterjesztett javaslat útján lehetett csak kérvényezni. A piacon történő kereskedelmet idővel részben felváltotta a barterezés, hiszen a kereskedők termékeinek nagy részét kénytelenek voltak visszatartani a hadsereg szükségleteinek a kielégítésére, a maradékra pedig oly nagy igény volt, hogy az szinte bármekkora értékben gazdát cserélt. A katonai szervek által történő felvásárlás egyes időszakokban megszűnt, kizárólag rekvirálást folyt, az így szerzett termékek döntő többsége nem került elszállításra, hanem helyben azonnal felhasználásra különítették el. Ennek egyik fő oka, hogy a háború előtt elkészített felvonulási tervben nem számoltak azzal, hogy a katonák frontra történő szállításakor utolsó állomásként Ungvár vagy Munkács fog szerepelni, így nemcsak a polgári lakosság és az átvonuló csapatok élelmezését kellett megoldani, de közel egy évig a helyben állomásozó magasabb egységekét is, pontosabban a 2. és 3. osztrák–magyar hadsereg alakulataiét, akik a Kárpátok küzdőterein fogták fel az orosz gőzhengert. Azért ezzel számolni lehetett, hiszen a tényleges harcok megkezdésével (1914. augusztus 23.) nyilvánvalóvá vált, hogy Galícia egy része, legalábbis egy rövid időre, orosz kézre kerül, hiszen a tervek értelmében az osztrák–magyar csapatoknak támadólagosan kellett fellépniük Krakkó és Przemyśl övvárainak irányából, ami akaratlanul is a területek átengedésével járt.[19] Az északkeleti vármegyék többségét így 1914–1916 között hadműveleti területeknek minősítették. Ezeken a részeken a lakosság jogait súlyosan korlátozták.[20] A személyi szabadságjogok megsértése mellett idejekorán bevezetésre került a statárium, amely ugyanúgy vonatkozott a helyi, mint a menekült lakosságra.[21] A menekültek számát megpróbálták pontosan meghatározni, de a Belügyminisztérium 1916. szeptember 23-án kelt távirata szerint ez lehetetlen vállalkozás volt, mivel az ide-oda utaztatásuk azt abszurddá tette.[22] Ezzel szemben az orosz

[19] *Balla T. – Pollmann F.:* Az Osztrák–Magyar Monarchia i. m. 280.

[20] *Galántai József:* A háborús állam. A kivételes hatalom kodifikálása és alkalmazása 1914–1916-ban. In: A magyarországi polgári államrendszerek. Szerk. Pölöskei Ferenc – Ránki György. Budapest 1981. 195–223.

[21] *Széchy István:* A Statárium. A rögtönbíráskodásra vonatkozó jogszabályok. Budapest 1932. 13.

[22] Fényes László szerint az országba 300 000 galíciai és bukovinai menekült érkezett. Az Ellenőr újság 1914 októberéig 6–8000 zsidó menekültet tartott számon, majd a háború végéig összesen 20 000 főt. *Edelstein Bertalan:* Az 5677 év. In: Évkönyv. Szerk. Bánóczi József. Budapest 1918. 307. vö. *Bihari Péter:* Lövészárok a hátországban. Budapest 2008. 152.

források a cári Oroszország belső régióiban 1915-ben már 700 000 menekültet tartottak számon.[23] Peter Gatrell adatai alapján csak 1915. január végéig Galíciát és Orosz-Lengyelország egyéb területeit 600 000 zsidó hagyta el.[24] A menekültek lakhelyváltoztatása sokszor nem az állami szervek által történt meg, hanem önkényesen. A rendőri vagy csendőri szervek így a hozzátartozók felkutatását, megfigyelését vagy ellátását nagy nehézségek árán tudták csak megvalósítani. A menekültek beérkezése és kezelése, továbbítása legalábbis kezdetben szervezett keretek között történt, de az orosz előrenyomulás következményeként a polgári lakosság pánikszerűen menekült, így a kezdeti vasúti szállítás mellett megjelentek a gyalogszerrel vagy szekérrel érkező menekültek is. A vagyontalanok utazása a határrendőrség által kiadott igazolvány segítségével ingyenessé vált. Az ellenséges betörés esetén, ha családi menekülés történt, a felmerülő napidíjakról és útiköltségekről a határszéli rendőrkapitányság gondoskodott. A legfőbb cél az volt, hogy Ungvár városát, ahová a legtöbb osztrák–magyar katona érkezett, a menekültek elkerüljék.[25] A találkozóharcok ugyan nem jártak vereséggel, de nagy veszteséggel igen. Az oroszok a vártnál gyorsabban vonultak fel, így osztrák–magyar részről a visszavonulás elkerülhetetlen volt, amelyre a pontot a 2. lembergi csata tette fel (1914. szeptember 11.). Szabó László adatai szerint a Kárpátok védelmének megszervezését szeptember 5-én az op. 1540. számú intézkedéssel rendelték el. A védelemmel Peter Hofmann[26] gyalogsági tábornokot bízták meg. A tábornok 6 közös menetzászlóaljat és 15 magyar népfölkelő hadtápzászlóaljat kapott a kívánt feladatok eléréséért. A korábban érkezett katonai alakulatokat, köztük a 2. hadsereg 12. menetdandárát Kőrösmezőről azonnal Bukovina irányába irányították, hogy mentsék, ami még menthető.[27]

[23] *И., Белова:* Вынужденные мигранты беженцы и военнопленные Первой мировой войны в России. 1914–1925 гг. Москва 2014. 104.
[24] *Peter Gatrell:* A Whole Empire Walking: Refugees in Russia during World War I. Bloomington 2005. 17–18.
[25] *Suslik Ádám:* Galíciai és bukovinai menekültek az északkeleti vármegyék hadműveleti területein 1914–1915 között. In: Mozgás és átalakulás. A migráció és társadalmi mobilitás történeti változásai és összefüggései: A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2016. évi, gödöllői konferenciájának kötete. Szerk. Halmos Károly – Kovács Janka – Lászlófi Viola. Budapest 2018. 82–93.
[26] Szabó László Max Hoffmannak jelöli, Balla Tibor Hofmann, Peter, Freiherr von-nak nevezi (1865–1923), gyalogsági tábornok (1914. augusztus 1.), katonai védőszakasz parancsnok Munkácson. November 3-tól a megerősített cs. és kir. 55. gyaloghadosztály megbízott parancsnoka az orosz fronton. December 5-től a Hofmann-hadtest megbízott parancsnoka 1917. február 9-ig. *Balla Tibor:* A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest 2010. 158.
[27] Hadtörténelmi Levéltár (HL), II. 110. K. u. k. 2. Armeekommando. 1915. augusztus. 40/a. doboz. 2.

2. térkép *Bereg és Ung vármegye területén lezajló hadmozdulatok és főbb összecsapások 1914 szeptembere – 1915 márciusa között*

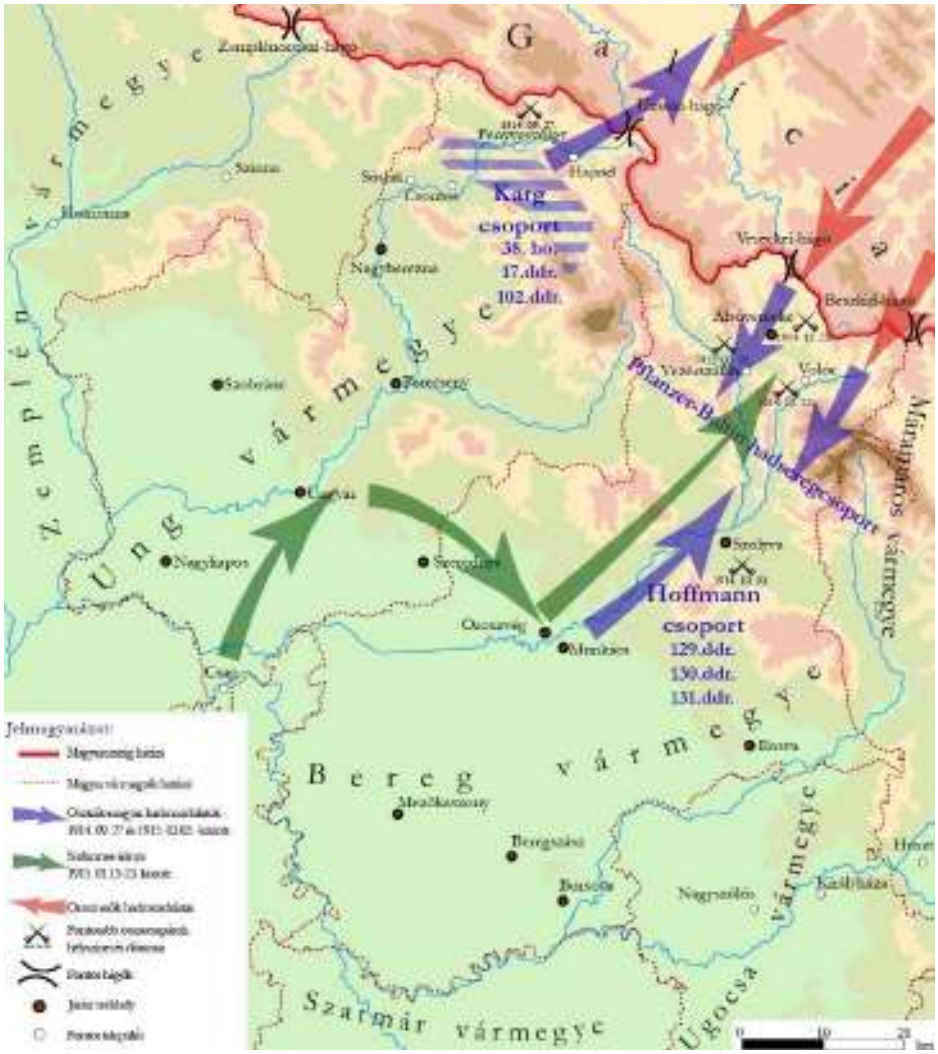

Forrás: *Suslik Á.:* A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung i. m. 181.

A rendelkezésre bocsátott hadtápzászlóaljak három századból álltak, és őrzési, valamint védelmi funkciót töltöttek be.[28] A hágók védelmé-

[28] *Szabó László:* A nagy temető. (Przemyśl ostroma 1914–1915). Budapest 1982. 89. vö. A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár. Budapest 1937. 36.

re (Uzsok, Verecke, Beszkid[29]) 2–2 zászlóaljat vezényeltek ki, a tartalékot Munkácson helyezték el.[30] Szeptember 15-én újabb erősítésként két Landsturm (osztrák népfelkelő) dandár érkezett. A szeptember 24-én kezdődött harcok a Kárpátok egész vonalát érintették az Uzsoki-szorostól egészen a Tatár-hágóig. A többi szorost keletre Pflanzer-Baltin vezérezredes[31] csoportja szállta meg. Balszárnyon a Hoffmann-csoport,[32] a Tornyai-hágónál a 12. népfölkelő gyalogdandár, Kőrösmezőnél a Lengyel Légió,[33] tőle jobbra az 52. és 56. közös gyaloghadosztály és a Fischer Ede csendőr alezredes vezette alakulat vette fel a küzdelmet.[34]

A hágók védelmére a munkácsi állomásparancsnokság is csapatokat különített el, Máramarosszigeten 1, Radnán 3 és Husztnál a főtartalék 3 zászlóaljat. Az egyik fő cél a Toronyai-, Tatár-, Borgó- és a Kirlibaba-hágók védelme lett. Ennek ellenére az oroszok Fenyvesvölgyig jutottak, és előrenyomulásukat csak szeptember 29-én sikerült megállítani.[35] „Az ágyúzás és kevés kozák megfutamította, állítólag harmada odaveszett, egy üteg az uzsoki állomásra késve érkezett s alig állott fel, az ellenség hatalmába került. Az egyik ágyúnak sikerült Nagybereznára menekülnie. Fenyvesvölgytől lefelé ellenállás bontakozott ki. A nép az egész vonalon menekül, a járásbíróság is. Katonák, csendőrség a harctéren. A járásorvos osztályozni sem képes. Sok a kolerás, a gyógyszeres szekrényeket elvitték.”[36]

Tersztyánszky Károly[37] lovassági tábornok 1914. szeptember 30-án utasítást kapott az Uzsoki-hágó felszabadítására,[38] melyet alárendeltje, József Ágost főherceg és a 32. gyaloghadosztály október 5-re sikeresen el is végzett.[39]

[29] A beszkidi harcokról lásd A mi hőseink. Harcok az oroszok ellen. Szerk. Veltzé Alajos. Budapest 1918. 45.
[30] A tartalék 3 zászlóaljból állt.
[31] Pflanzer-Baltin, Karl Alois Johann Wilhelm, Freiherr von (1855–1925) vezérezredes 1914. szeptember 30-tól a Pflanzer-Baltin hadseregcsoport parancsnoka az orosz fronton. 1915. május 8-tól a cs. és kir. 7. hadsereg parancsnoka az orosz fronton. *Balla T.:* A Nagy Háború 2010. i. m. 245–246.
[32] HL, VII. Tanulmánygyűjtemény. 106. Gulielleaume: Jegyzetek az Flmlt. Hoffmann hadtest rövidre fogott történetéhez 1914–1915. 11. doboz.
[33] *Andrzej Garlicki*: Geneza Legionów Polskich. In: U Źródeł Niepodległości 1914–1918. Red. nauk. Piotr Stewcki. Warszawa 1988. 32–46.; *Mieczysław Wrzosek:* Zarys organizacyjny Legionów Polskich. In: U Źródeł Niepodległości 1914–1918. Red. nauk. Piotr Stewcki. Warszawa 1988. 46–74.
[34] *Szabó L.:* A nagy temető i. m. 90–95.
[35] *Rudolf Kiszling:* Österreich-Ungarns Anteil am Ersten Weltkrieg. Graz 1958. 23.
[36] KTÁL, F. 4, op. 1, od. zb. 694, ark. 2. A nagybereznai és perecsenyi járás főszolgabíróinak jelentése az orosz betörés állásáról (1914. szeptember 25. – november 19.). 2.
[37] Tersztyánszky Károly (1854–1921) 1914. augusztus 12-től a cs. és kir. IV. hadtest parancsnoka a szerb, majd az orosz fronton. 1915. május 27-től a Tersztyánszky-hadseregcsoport parancsnoka az orosz fronton. 1913. május 1-től lovassági tábornok. *Balla T.:* A Nagy Háború 2010 i. m. 305–306.
[38] *Kiszling, R.:* Österreich-Ungarns Anteil i. m. 18–23.
[39] *Pollmann Ferenc:* Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása. Budapest 2003. 80.

A Vereckei- és Beszkidi-hágókat mindeközben az oroszok egyszerre támadták, a kirendelt tartalékok a védősereggel együtt két napon át tartották magukat, majd szeptember 30-án visszavonultak Szolyvára. A Toronyai-hágót sem sikerült megvédeni, így a visszavonulás az összes hágón általánossá vált. A védők egészen Ökörmező vonalába hátráltak, ahol már Wilhelm Attems-Petzenstein altábornagy[40] lett a parancsnok.

Máramarossziget térségének és a Tatár-hágónak a védelmét Bothmer Árpád[41] vezérőrnagy látta el, de a túlerő miatt előbb Rahóra, majd Nagybocskóra vonult vissza, végül Técsőnél építette ki állását október 3-án.[42] Közben megérkezett a várva várt erősítés, így az ellentámadás megindult, október 7-ig a Kárpátokon újra magyar zászló lengett.

A Kárpátok védelmét ezt követően Pflanzer-Baltin vette át. November közepétől az oroszok már tervszerűen igyekezték áttörni a védők vonalát, a helyzet ismét kilátástalanná vált, hiszen a cári csapatok többszörös emberi és anyagi erőfölényt alakítottak ki, köszönhető ez annak is, hogy a Monarchia azon próbálkozása, hogy Lemberget visszafoglalják, kudarcba fulladt. Ez az akció leginkább Przemyśl első ostromának a sikeres kivédéséből indult ki, de hamar elakadt. Svetozar Boroević[43] hadtestparancsnok 3. hadserege az Uzsok és Zboró közötti vonalra vissza is vonult, de az újabb és újabb orosz próbálkozások felőrölték őket, így az új védelmi állás vonala Havasköz–Malomrét–Patakújfalu lett.[44] Ekkor vezényelték a frontra Szurmay Sándor és Kornhaber Adolf[45] altábornagyok csapatait, azzal a céllal, hogy délről és keletről az ellenséget meghátrálásra kényszerítsék. Az akció sikerrel járt, de a Bártfa visszafoglalására szánt idő súlyos katonai hibákhoz vezetett, ugyanis Boroević időközben elrendelte a Kassa

[40] Attems-Petzenstein, Wilhelm Graf (1848–1916) 1909. október 1-jén nyugállományba helyezték, 1912. június 10-től címzetes altábornagy, 1914. szeptember 5. a háború idejére aktiválták, 1914. december 21. altábornagy, 1915. március 1. visszahelyezték a korábbi nyugállományba, Badenbe, 1916. május 17-én hunyt el. *Balla Tibor*: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok. Budapest 2019. 50–51.

[41] Bothmer Árpád, schwegerhofi, báró (1858–1938) 1914. szeptember 2-től a m. kir. 6. népfelkelő hadtápdandár, 1914. október 1-től a m. kir. 128. népfelkelő gyalogdandár, 1914. október 15-től 1914. december 27-ig a m. kir. 132. népfelkelő gyalogdandár parancsnoka az orosz fronton. *Balla T.*: A Nagy Háború 2019. i. m. 84–85.

[42] *Deseő Lajos:* Az 1914–1917. évi osztrák–magyar–orosz háború. Debrecen 1925. 49.

[43] Svetozar Boroević (1856–1920) a kassai VI. hadtest parancsnoka és vezénylő tábornoka 1912. október 1-től 1914. július 28-ig, majd a VI. hadtest parancsnoka az orosz fronton. A vizsgált időszakban gyalogsági tábornoki rangban szolgált. 1914. szeptember 5-től a 3. osztrák–magyar hadsereg parancsnoka az orosz fronton. *Balla T.:* A Nagy Háború 2010. i. m. 87.

[44] HL, II. 144. K. u. K. Gruppen-, bzw. Korpskommando Hofmann. 208. és 209. doboz.; *Rudolf Kiszling:* Die Hohe Führung der Heere Habsburg im ersten Weltkrieg. Wien 1977. 45–49.

[45] Kornhaber Adolf (1856–1937) a háború kitörését követően reaktiválták, és a pozsonyi IV. honvédkerülethez osztották be. 1914. november 22-től a Kornhaber csoport parancsnoka az orosz fronton, majd 1915. január 16. – október 20-a között a m. kir. 51. gyaloghadosztály parancsnoka. *Balla T.*: A Nagy Háború 2010 i. m. 189.

környékére való visszavonulás előkészítését, de szerencsére az oroszok Krakkó irányába törtek előre, így a közvetlen veszély elmúlt.[46]

Ebben az időszakban a mai Kárpátalja területe különleges státusszal bírt, hiszen ott, ahol a harcok folytak, egyszerre polgári és katonai igazgatás nem működhetett, így ezek a vármegyék megkapták a hadműveleti terület minősítést. A régió szinte két részre szakadt, egy szigorúan ellenőrzöttre s egy jogait elvesztett területre, ahol a működő hadsereg tevékenykedett, itt bármilyen indokból, akár egyszerű feljelentés által is rögtönítélő bíróság elé kerülhetett az egyén, a rekvirálásokért biztosítékot nem kapott, s bármilyen nehéz és hosszú munkára is kirendelhették.[47] A civilek nem mehettek azokra a területekre, ahol erődítési munkálatok folytak, egyes vonalak átlépésére a polgári hatóságok mellett katonai engedélyre is szükség volt. Tegyük hozzá, hogy egyedül csak a kivételesen megbízható személyek maradhattak a hadműveleti területen. A rendelet kihirdetése a kassai hadtápparancsnokság útján történt meg.[48]

1914 telén az a döntés született, hogy az oroszokat valahogyan, de el kell távolítani a kárpáti hágókról. Az osztrák–magyar hadvezetőség úgy vélte, hogy elérkezett az idő a visszavágásra. Közben a délről támadni akaró erők egy új sereget is felállítottak, a Linsingen vezérőrnagy által irányított német Déli-hadsereget, a Südarmee-t. A Südarmee-t az osztrák–magyar 19. és 55. hadosztály, a 135. dandár, a német 1. és 3. gárda gyaloghadosztály, valamint a 48. tartalék hadosztály alkotta, balra a Szurmay-hadtest, tőle jobbra pedig a Pflanzer-Baltin-hadseregcsoport védekezett.[49] Így az új seregtest a 3. osztrák–magyar hadsereg és Pflanzer-Baltin hadseregcsoportja közé ékelődött be. A januári offenzíva közeli célja, hogy a Südarmee az oroszokat Bukovinából és a Duklai-hágóról kiszorítsa.[50] A hónap végére a támadó csoportnak sikerült elérnie kisebb sikereket, de a távlati célt, Przemyśl felmentését nem, sőt áprilisban a húsvéti csata nyomása alatt a helyzet tovább romlott, míg a gorlicei offenzíva el nem kezdődött.

10 hónap leforgása alatt a Monarchia hadserege hatalmas veszteségeket szenvedett el halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban egyaránt. A hivatásos tiszti állomány 2/3-a szinte teljes mértékben odaveszett,

[46] *Felszeghy Ferenc:* A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Budapest 1938. 168–169.
[47] *Benke József:* A magyar hadügyi közigazgatás alapelemei. Budapest 1925. 19.
[48] MNL OL, K 148. Belügyminisztérium iratok. Elnöki iratok. Legmagasabb Etappenkommando Kassa: A hadműveleti területen tartózkodó idegenekkel szemben követendő eljárás tárgyában. 9011/1914. 485. doboz. 37. tétel. 8488. alapszám. 170–171., 272.
[49] Wolfdieter Bihl szerint a Südarmee-hoz a 3 német gyaloghadosztály és a két közös gyaloghadosztály mellett egy német és egy osztrák lovashadosztály is tartozott. *Wolfdieter Bihl:* Der Erste Weltkrieg: 1914–1918. Wien–Köln–Weimar 2010. 110.
[50] *Aage Madelung:* A Kárpátokon innen és túl. Budapest 1917. 10–11., 15.

helyüket frissen végzett tisztek vagy tartalékosok vették át. A katonák döntő többsége, mint szinte minden háborúban, természetesen nem a harcok során hunyt el, hanem az azokban szerzett sebesülésekben. A veszteségek többségét a koponyasérültek tették ki. A legnagyobb halálozási mutatóval a haslövést elszenvedett katonák rendelkeztek, akiknek 94–96%-a belehalt a sérülésbe. A sérült katonák ellátását a frontvonal mögött létesített katonai vagy polgári kórházakban biztosították.[51] Ilyen és ehhez hasonló intézmények legtöbbször a nagyobb településeken kerültek felállításra. Magyarország területén elsőként Bereg és Ung vármegyékben létesültek. Ennek fényében katonai kórházakról és az azok mellett létesített katonai temetőkről főleg Beregszász, Munkács, Ungvár és Csap viszonylatában beszélhetünk, kisebb méretűeket, főleg mozgó tábori kórházakat a harcok színhelyén, az északi járásokban állítottak fel. A katonai egészségügyi intézeteket a katonai állomásparancsnok irányította, egyéb kórházaknál a katonai szolgálat alá volt rendelve a miniszteri biztosnak, őt katonai osztagparancsnoknak nevezték.[52] Munkácson 26, Ungváron 28 barakkot létesítettek a katonai kórházak.[53] A nyilvántartási lapok alapján Ungváron összesen 801 egyes és 205 tömegsírt jegyeztek fel, amelyekben megközelítőleg 2134 osztrák–magyar és orosz katona feküdt az I. és II. tartalékkórház temetőjében, de 1916. június 1-től további 1 389 egyes és 79 tömegsírt tartottak számon. A statisztikákat az ungvári cs. és kir. 66. gyalogezred laktanyájában kialakított lelkészi hivatal vezette törzskönyv alapján. Nemcsak Ungváron, de a környék számos városában alakítottak ki katonai temetőket, a legtöbb ugyan Munkácson volt, szám szerint 6, de találunk ilyen jellegű sírkerteket Beregszászban és Csapon is. Munkácson volt külön barakktemető,[54] a városi temetőnek erre a célra elkülönített része, járvány- és koleratemető, izraelita és külön izraelita–muzulmán temető.[55] A munkácsi barakktemetőben (Neuer Baracken Friedhof) 1 150 osztrák–magyar, 300 orosz, 321 német, 9 olasz, 9 török, 4 román és 3 szerb[56] katona vagy hadifogoly lelt végső nyugalomra.[57] Beregszászban nem állítottak fel külön katonai teme-

[51] *Kemény Gyula:* Orvos szerepe a lövészárok csapatainál. Magyar Katonai Közlöny XV. (1927) 6. f. 461–549.
[52] *Mailáth József:* A harctéri betegmegfigyelő állomásokról. Sátoraljaújhely 1915. 6–7.
[53] Orvosi Hetilap, 1915. augusztus 8. 431–435.
[54] A barakktemető a barakk kórház mellett létesült. Az utóbbi felállítására még 1914 októberében sor került. Bereg, 1914. október 25. 2.
[55] Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv (ÖStA/KA), Kriegsgräber. Ungarn. Karton 281–282., 291–293., 300–302.
[56] A szerb hadifoglyok többsége az 1013. hadifogoly munkás csoportban dolgozott.
[57] ÖStA/KA, Kriegsgräber. Ungarn. Bereg Komitate. Karton 281.

tőt vagy temetőket, hanem a helyi vallási felekezetek sírkertjeiben hantolták el az elesett hősöket.[58] A megyei levéltári források alapján az utolsó jelentést a kórház és a Vöröskereszt készítette el még 1917. január 5-én, amely alapján „csak" 36 személyt temettek el bizonyíthatóan a város köztemetőiben.[59] Ennek ellenére a bécsi Kriegsarchivban rendelkezésre álló halotti anyakönyvek 70 főt regisztráltak, ebből 3 fő az izraelita, 17 fő a görögkatolikus,[60] 21 fő a református[61] és 29 fő a katolikus temetőbe került.[62]

A hazai és külföldi katonák mellett, akik a mai napig Kárpátalja területén nyugszanak, szót kell ejtenünk azokról a hősökről is, akiket anyaföldjükről soroztak be. A három cs. és kir. és egy honvéd gyalogezredbe bevonult, de a fronton vagy a hátországban életüket vesztett katonák illetősége (a volt vármegyék a mai Kárpátaljára eső részei) szerint – a fennmaradt katonai halotti anyakönyvek[63] alapján – megközelítőleg 1 528 személyről beszélhetünk, bár ezek a számok csak növekedni fognak (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat *Az adott vármegyék, valamint Galícia és Bukovina katonai embervesztesége Wilhelm Winkler és Bodart Gaston számításai alapján*

	Lakosság az 1910-es népszámlálási adatok alapján	**Összveszteség (halottak száma)**
Galícia	8 117 444	134 948
Bukovina	770 327	14 977
Ung vármegye	159 267	1 739
Bereg vármegye	235 193	2 880
Ugocsa vármegye	91 532	1 141
Máramaros vármegye	355 719	4 630
Összesen	**9 729 482**	**160 315**

Szerkesztette: Suslik Ádám. Forrás: HL, Tgy. 423. Az Osztrák–Magyar Monarchia embervesztesége az 1914–1918. évi világháborúban. *Wilhelm Winkler:* Die Totenverluste der öst.-ung. Monarchie nach Nationalitäten. Wien 1919.

[58] Ezek egy része a beregszászi 7. számú helyőrségi kórházból került ki.
[59] A Vöröskereszt kórházát a vármegyeháza földszintjén rendezték be összesen 62 ággyal. Bereg, 1914. szeptember 20. 3.
[60] ÖStA/KA, Kriegsgräber. Ungarn. II/10. Karton: 291.
[61] ÖStA/KA, Kriegsgräber. Ungarn. II/9. Karton: 291.
[62] ÖStA/KA, Kriegsgräber. Ungarn. II/8. Karton: 291.
[63] A Hadtörténeti Levéltárban a III. Fond VI. 36., azon belül pedig a 257., 280. K. u. K. Infanterieregiment Nr. 66., 85. Ungvár és Máramarossziget, valamint a VI. 36. 287., 328 cs. és kir. gy. e. (köztük 65.) töredék anyakönyvei.

A máramarosi cs. és kir. 85. gyalogezred katonai veszteségei illetőség szerint 109 települést érintettek, a munkácsi cs. és kir. 65. gyalogezredé – amelyek eléggé töredékesek – csupán 6 települést, az ungvári cs. és kir. 66. gyalogezredé 175 községet, a legnagyobb számban pedig – összesen 233 helységet – a munkácsi 11. honvéd gyalogezred veszteségei tették ki. A háborús elhalálozások évenkénti lebontásban eddig az alábbiak szerint oszlanak meg: az 1914-es évhez 263 személy, az 1915-ös évhez 565, az 1916-os évhez 363, az 1917-es évhez pedig 337 személy köthető. A veszteségeket az első évben nagyrészt a találkozó összecsapások eredményezték, míg a következő évben a gorlicei áttörés és az olasz hadszíntér csatái okozták a súlyos veszteségeket a halottak, a sebesültek és a hadifoglyok tekintetében. A háború második felében a Bruszilov-offenzíva, a doberdói és isonzói csaták, valamint Románia hadba lépése határozta meg a veszteségek alakulását, 1917-ben pedig a Piave menti harcok (lásd az 1. ábrát).

1. ábra *A halotti anyakönyvek szerinti veszteségek 1914–1917 között*

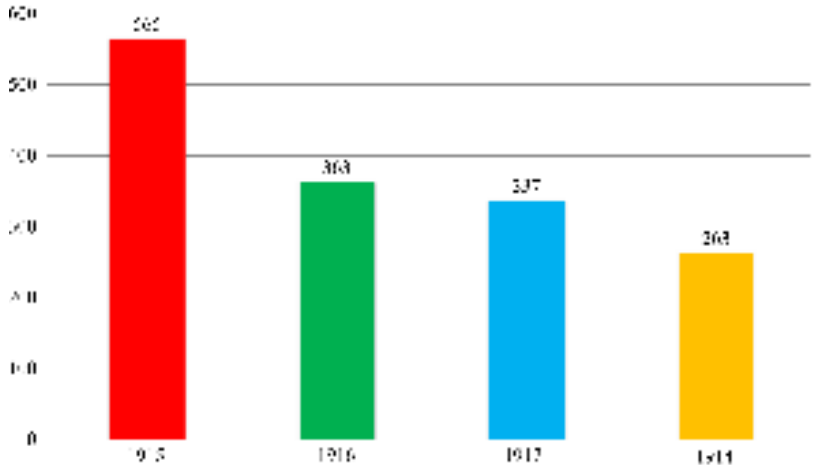

Szerkesztette: Suslik Ádám.

A halottak vallási jellegű megoszlását vizsgálva kiderül, hogy ők döntően a görögkatolikus felekezethez tartozó személyek voltak, akiknek túlnyomó többsége, pontosan 98%-a rutén nemzetiségű volt. A magyar nemzetiségű lakosok körében az északkeleti vármegyékben szintén bevett vallásnak számított a görögkatolikus. A 11. honvéd gyalogezred veszteségeinél az izraelita vallású személyeket gyakran zsidónak vagy „mózes” vallásúnak jegyezték be (lásd a 2. ábrát).

2. ábra *A halottak vallási megoszlása*

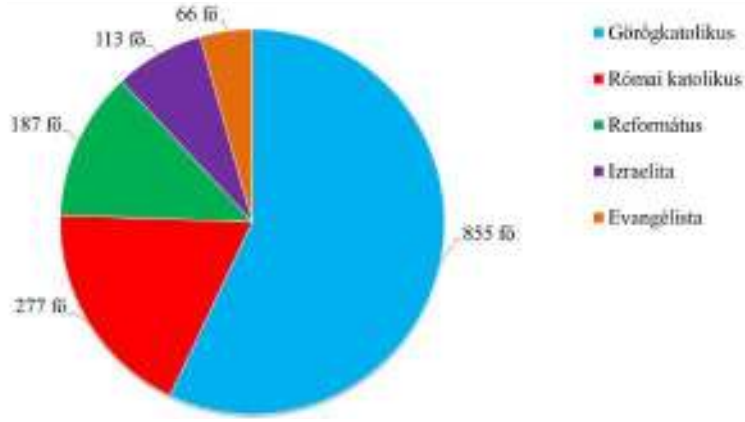

Szerkesztette: Suslik Ádám.

A fronton halt hősi halál mellett a népbetegségnek számító tüdőgümőkór és egyéb betegségek, köztük a cukorbetegség, a szívelégtelenség, sőt a rák is a halál okai között szerepelnek. A technikai hiányosságok (rohamsisak kezdeti hiánya) rengeteg, fejsérülés következtében beállt halálesetet eredményeztek. A katonák 1/3-áról nem tudjuk, miben halt meg, így nevük mellé az elesett szó került, többeknél pedig a halotti anyakönyvek bejegyzésénél az ellenség kezén maradt beírást találjuk (lásd a 3. ábrát).

3. ábra *Az elhalálozások oka*

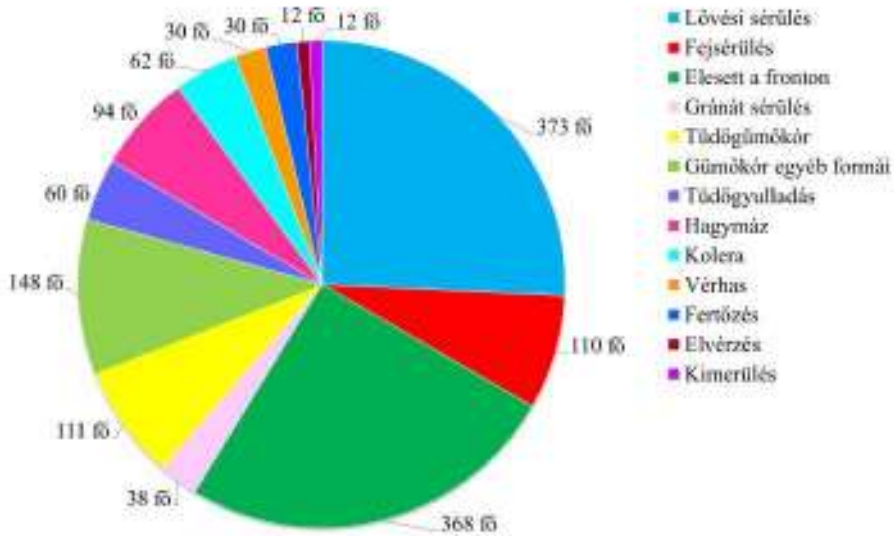

Szerkesztette: Suslik Ádám.

Az elesettek kormegoszlásánál figyelhető meg a legnagyobb eltérés. A 20 és 30 év közötti katonák között a legmagasabb veszteségi arány a 21. életévet betöltött katonáknál figyelhető meg, számszerűleg 224 fő. A legkevesebb veszteség a 30. életévet betöltött katonák között volt tapasztalható, pontosan 109 fő. A 30 és 40 éves kor közé eső katonáknál a 31 és 32 éves korosztálynál a legmagasabb a halálozási arány, 81 és 50 fő. A legidősebb hősi halott betöltötte az 56. életévet, míg a legfiatalabb nem érte el 17-et sem, bár ez egyedüli eset volt. Megjegyzendő, hogy a halotti anyakönyvek vezetésénél számos pontatlanság mutatható ki, gyakoriak voltak a névismétlődések, ami nehézzé teszi a teljesen pontos kimutatások elkészítését.

Az elhunyt katonákat a fronton a tábori lelkész, a hátország egészségügyi intézményeiben pedig a helyi lelkész temette el. Kárpátalja akkori nemzetiségi összetételét figyelembe véve ők döntő többségükben görögkatolikusok voltak. A háború alatt a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke Papp Antal volt. Sajnos a korábbi skizmatikus perek és az orosz propaganda miatt az egyházat és azok papjait több atrocitás is érte. Ennek ellenére a helyi lelkészek a püspök támogatása mellett igyekeztek szerepet vállalni a gondozásban. Épületeik nagy részét, főleg Ungváron katonai kórházzá alakították, papnövendékeik pedig betegápolói vagy tábori lelkészi szolgálatot vállaltak. Közülük a leghíresebb lelkész, a fényes katonai karriert is befutott Szkiba Teofán, aki a 39. honvéd gyaloghadosztálynak volt a tábori szolgája, pedig ezt a tisztséget általában római katolikusok töltötték be. Az istentiszteleteken és a saját sajtóorgánumokon keresztül is buzdították a lakosságot, de fő munkafeladatuk továbbra is a hadsegélyezés, a hadiárvák és -özvegyek gondozása maradt. A hadszíntérré vált területekről a civil lakosság mellett az egyházi személyek is kénytelenek voltak menekülni. Ezért legtöbb esetben a hadsereg az egyházi lakásokat saját célra lefoglalta, így a visszatérni szándékozó papok, lelkészek számára szükségképpen a szolgabíró biztosított szállást, élelmezésüket pedig a hadsereg látta el. Az elmenekült lelkészek, legalábbis egy ideig Szabolcs és Szatmár vármegyék területén nyertek elhelyezést, de közben az egyre növekvő infláció arra kényszerítette őket, hogy családtagjaikkal együtt mégiscsak hazatérjenek. A helyzet valamelyest csak 1915 áprilisától változott meg, akkor ugyanis az osztrák–magyar katonai alakulatok erőfeszítései beértek. Az egyház hadiköltsönt vett fel papjai megsegítésére. Ennek dacára életkörülményeik 1916-ig a stóla és párbér beszedésének betiltása miatt alig változtak.

Kárpátalja és vármegyéinek helyzete leginkább 1916 késő őszét követően változott meg, amikor már Oroszország és Románia kevésbé jelentett veszélyt katonailag a térségre. A lakosság fellélegezhetett ugyan, de egy újabb problémával kellett szembenéznie, mégpedig a közszükségleti cikkek meg nem szűnő, csak súlyosbodó hiányával. A háború végeztével a megpróbáltatások sora nem ért véget, következett az ukrán, a román és a csehszlovák megszállás.

7. FEJEZET
Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka (1918–1938)

7.1. Az államfordulat hónapjai

7.1.1. Ruszka Krajna

1918 novemberében egy Budapestről hazaérkező mezővári lakos tanúja volt annak, hogy Magyarországon győzött az őszirózsás forradalom, és Károlyi Mihály vezetésével új kormány alakult. Ezeket az eseményeket a következő szavakkal interpretálta: „Nincs többé törvény".[1] Az Osztrák– Magyar Monarchia összeomlása következtében a társadalmi élet oly sok területére kiterjedt zűrzavar az északkelet-magyarországi vármegyékben az első világháború viszontagságai után az addigiaknál is sanyarúbb állapotokat eredményezett.

Lehoczky Tivadar, az északkeleti vármegyék történetének lelkes kutatója életének utolsó éveiben, az akkori idők jelentőségét megértve naplójába gyűjtötte a Nagy Háború kezdetén szerzett tapasztalatait. Feljegyzéseiből ismerjük, hogy a háború iránti, ma már teljesen érthetetlennek tűnő lelkesedés Kárpátalját sem kerülte el. 1914 augusztusában Munkács utcáin a magyar és ruszin behívottak pálinkától duzzadó jókedvvel a Kossuth-nótát énekelték új háborús szöveggel: „Ferenc József azt üzente..."[2] A birodalmakat maga alá temető kataklizma a harctéren és a hátországban is hamar megmutatta, nem volt ok ünneplésre. Az északkeleti vármegyék már 1914–1915 fordulóján hadszíntérré váltak. A zömében a kassai katonai parancsnokság alá tartozó megyékből besorozott bakák a keleti hadszíntéren és a Balkánon szembesültek a háború borzalmaival. Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék katonái közül a legszerényebb becslések szerint is több mint tízezren lettek az első világégés áldozatai.[3] Veszteséget azonban nemcsak a háborúban elesettek családjai szenvedtek. A háborúból fizikálisan vagy mentálisan rokkantan hazatérők jelentős része soha nem vált többé munkaképessé. Az első világháború mindennapokban

---

[1] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. 14, op. 10, od. zb. 126.

[2] *Lehoczky Tivadar*: Világháborúnk I–II. rész. Szerk. Csatáry György – Molnár Ferenc – Orbán Melinda. Beregszász–Ungvár 2016. 21.

[3] *Suslik Ádám:* Az Osztrák–Magyar Monarchia rutén katonasága az első világháború időszakában (statisztikai elemzés). In: Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI. (A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Kutatói Szakkollégiumának Évkönyve.) Szerk. Fedinec Csilla – Szoták Szilvia. Budapest 2013. 59.

tapasztalható következményei a két világháború közötti húsz évben végig meghatározták több ezer kárpátaljai család életét. A csehszlovák hivatalok adatai szerint a két világháború között Kárpátalja területén 15 000 család jogosult segélyezésre a háborús veszteségei miatt.[4]

A világméretű konfliktus minden megnyilvánulása, a front közelsége, az orosz hadsereg betörései, a katonai alakulatok mozgása, a háború végére egyre gyakoribbá váló járványok – előbb a kolera, majd a spanyolnátha, végül a tífuszjárvány – a végletekig élezték a vármegyékben addig is lappangó feszültségeket, és nehezítették az amúgy is szegény lakosság helyzetét. Sokat rontott ezen az állapoton a vármegyék politikai elitjén belüli konfliktusok sorozata, a háborús segélyezéssel való visszaélések körül kialakuló botrányok és a meggyengülő közigazgatás.[5] Amikor 1918 őszén a frontokon sokat szenvedett katonák végül hazaértek, nem a háború befejezése fölötti öröm, hanem az elégedetlenségükből és elkeseredettségükből fakadó erőszak jellemezte a későbbi Kárpátalja több települését is.

1918 szokatlanul meleg őszén[6] az események hasonló forgatókönyv szerint zajlottak le Északkelet-Magyarország több településén is. A megyei központokban létrejöttek a nemzeti tanácsok, Beregszászban még a zuhogó eső sem akadályozta a politikai szándéknyilvánítást.[7] A szociáldemokraták, a női egyenjogúságért tenni akaró mozgalmak voltak a legaktívabbak. A harctérről hol szervezetlenül, hol szervezetten, de mindenképp elkeseredve hazatérő katonák egy része fegyverét is magával hozta. Az egyik Bereg megyei tanító a hazatérők hangulatát a következőképp jellemezte: „A harctéri eseményektől elkeseredett katonák nem törődnek többet semmivel, jönnek haza rendetlenül ki fegyverrel, ki anélkül és keresik azokat, akiket szenvedéseik és hozzátartozóik nyomorúsága okozóinak tartanak.”[8] A katonák haragja elsősorban az állami tisztségviselők felé és a zsidó boltosok, kereskedők felé irányult. Kozma György, aki 1919-ig több hivatali pozíciót is betöltött Bereg vármegyében, arról írt, hogy csak megyéjében huszon-

[4] *Csatáry György*: Elesett és sebesült hőseink a Nagy Háborúban. Hadirokkant-gondozó hivatalok iratai a Kárpátaljai Állami Levéltárban (1919–1944). Beregszász–Ungvár 2019. 7.
[5] *Cieger András*: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In: Levéltári Évkönyv. (A Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának kiadványai XII.) Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza 1997. 221.
[6] *Fedinec Csilla:* Ungvár és vonzáskörzetének betagozódása a csehszlovák államba (1918–1928). Limes: tudományos szemle 17. (2004) 3. sz. 101.
[7] Bereg, 1918. november 10. 3.
[8] Az 1918 őszén kialakult helyzetről jól árulkodnak azok a jelentések, melyek a vármegye több településéről fennmaradtak a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászban őrzött iratanyagaiban – KTÁL, F. 14, op. 10, od. zb. 126.

négy jegyzőt űztek el a lakosok.[9] Volt, ahol főbe lőtték a jegyzőt, családját elüldözték, volt, ahol az állam képviselője szerencsésebb volt, s el tudott menekülni, még mielőtt a lakosok haragja utolérte volna.[10] Az eseményeket megélők feljegyzéseiből és a visszaemlékezésekben jórészt úgy interpretálták a frontról hazatérő katonák tettét, mint akik dühösek azért, hogy míg ők a háború poklát élték meg, addig egyes otthonmaradt kiváltságosok csak gazdagodtak.[11] Napjainkra több történeti kutatásból is ismert, hogy az állami közigazgatás alsóbb szintjén szolgáló hivatalnokok gyakran visszaéltek pozíciójukkal, hűtlenül kezelték a háborús segélyeket, és az otthonmaradt családtagok sérelmeinek híre eljutott a frontokon szolgálókhoz is.[12] A jegyzői hivatalok és a szatócsboltok felforgatásán túl a felbolydult falvakban dúlók dühe elérte a lelkészt, a tanítót, elűzték a csendőröket, és persze a borospincéket is rögvest megszállásuk alá vonták. Az alkoholgőzös tombolás szerencsére nem érintett minden települést, megfékezése így sem volt gyors és sikeres. A legtöbb helyen általában magától lecsendesedtek az események, valahol pedig az indulatok megfékezésére érkezett csendőrök folytatták a féktelen ivást, fosztogatást és a békés lakosság zaklatását.[13]

A november eleji események azonban csak a kezdetét jelentették annak a káosznak, amely az északkelet-magyarországi hegyvidéket 1918–1919-ben jellemezte. A karhatalom hiánya, az állami szuverenitás meggyengülése közepette megkezdett közigazgatási reformok mellett a földfoglalások, rablások, a Galíciába irányuló élelmiszer-csempészet, a külföldi agitátorok tevékenysége mindennapossá vált.[14] A források, amelyekből ezekről az eseményekről információt szerezhetünk, az esetek többségében az állami igazgatásban részt vett személyektől keletkeztek, jegyzőktől, vármegyei hivatalnokoktól, tanítóktól, így főleg az ő nézőpontjukból láthatjuk 1918 végének bomlását.[15] Ezekből a dokumentumokból is látszik, hogy sokan közülük nem tudtak mit kezdeni az alacsonyabb sorban lévők, gyakran mélyszegénységben élők harsányan és néhol erőszakosan megfogalmazott igényeivel. Egyesek az 1918. november 16-án kikiáltott népköztársaság fogalmát

[9] *Kozma György:* Egy vármegye harca és haldoklása. Szentes 1938. 111.
[10] KTÁL, F. 14, op. 10, od. zb. 126.
[11] Uo.
[12] A legutóbbi feldolgozás *Hatos Pál:* Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Budapest 2018.
[13] KTÁL, F. 14, op. 10, od. zb. 126.
[14] *Szakál Imre:* „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között". Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919). Beregszász–Ungvár 2018.
[15] KTÁL, F. 14, op. 10, od. zb. 126.

is,nehezen értelmezték. Volt, aki attól tartott, ez azt jelenti, hogy ettől kezdve „nincs különbség ember és ember között". „Furcsa világ kezdődött" – jegyezték meg többen is.[16] Nehezen vagy egyáltalán nem értették meg, hogy az indulatok nem a háborús vereséggel jelentek meg. A háború szenvedései és az államhatalom meggyengülése hosszú évtizedek alatt kialakult társadalmi ellentétek, feszültségek felszínre kerülését eredményezték. A történelem forgataga Északkelet-Magyarországon is változásokat hozott, ennek az érzete egyesekre bénítóan rátelepedett, másokat cselekvésre ösztönzött.

Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával a ruszinok körében több politikai irányzat képviselője is elérkezettnek látta az időt, hogy véleményt nyilvánítsanak a ruszinok lakta területek hovatartozásáról. A Monarchia gazdaságilag talán legelmaradottabb területén élő – korabeli kifejezéssel – rutének körében kevés volt az értelmiségi, a nemzetiségi ébredési mozgalom körükben kevesebb sikerrel járt. A roppant kedvezőtlen gazdasági helyzetben élő ruszinok műveltségi viszonyaik tekintetében is elmaradtak a többi magyarországi nemzetiség mögött. A ruszinok körében a legnagyobb jelentőséggel bíró szervezet kétségtelenül a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye volt. Az egyházmegye papsága és tanítói jelentették a szűk ruszin értelmiséget, akik hozzájárultak a népi kultúra és az anyanyelv megőrzéséhez. A ruszin nemzeti tanácsok létrejöttének sorozata a Szepességben kezdődött, Ólublón. A Neviczky Emilián görögkatolikus pap által vezetett szervezet az épp akkor bontakozó ukrán államiság mellett tett hitet. Szintén ukrán irányultságú tanács jött létre Kőrösmezőn, Szolyván és Huszton. Az egyetlen csehszlovák irányultságú ruszin tanács Sáros megye központjában, Eperjesen szerveződött a magyar országgyűlés korábbi néppárti képviselőjével, Anton Beszkiddel (Beszkid Antal) az élén.[17]

A ruszinok politikai szervezkedésének megélénkülése nem csupán a Kárpát-medencében volt megfigyelhető. A 19. század végén – 20. század elején a jobb életkörülményekre vágyó ruszinok tízezrei hagyták el szülőföldjüket, és telepedtek le nagy számban az Egyesült Államokban. Főleg a görögkatolikus egyház szervezésének köszönhetően több társadalmi szervezetük is létrejött az első világháború idejére.[18] A későbbi Kárpátalja sorsának alakulásában a legjelentősebb szerepet ezek közül az Amerikai Ruszinok Néptanácsa játszotta, melynek képviseletében Gregory Zhatkovich,

[16] KTÁL, F. 14, op. 10, od. zb. 126.
[17] A ruszin tanácsok megalakulásáról lásd: *Paul Robert Magocsi:* The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948. Cambridge–London 1978. 85–95.
[18] Uo. 77.

a ruszin származású ügyvéd, tárgyalásokat folytatott Tomáš Masarykkal.[19] Mire Északkelet–Magyarországon a ruszin néptanácsok megfogalmazták kívánalmaikat, addig 1918. november 12-én az USA-ban, Scranton városában az amerikai ruszinok már egy népszavazást is tartottak az emigráns közösség körében, melynek többsége a Csehszlovákiához való csatlakozás mellett tette le voksát.[20] A párizsi békekonferencián ez a scrantoni döntés volt az egyik névleges alapja a Kárpátaljával kapcsolatos döntéshozatalnak.

A fent említett ukrán és a csehszlovák irányultságú nemzeti tanácsok mellett az ungvári székhelyű püspökség tevékenységének köszönhetően megjelent a magyar irányzat is. Papp Antal görögkatolikus püspök kezdeményezésére 1918. november 9-én jött létre a Magyarországi Ruthének Néptanácsa, elsősorban a munkácsi egyházmegye klérusának és egyéb ruszin értelmiségiek részvételével, amely alakuló ülésén kijelentette: „A magyarországi ruthén nép ragaszkodik ősi hazájához és annak területi integritásához."[21] Az alakuló ülés után meg is történt a néptanács és a Károlyi-kormány közötti kapcsolatfelvétel, és Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék kormánybiztos-főispánjainak kijelölésekor a kormány meghallgatta a néptanács javaslatait.[22] A tanáccsal egyeztetve december 1-én kormánybiztosságot hoztak létre Szabó Oreszt vezetésével, melynek feladata „a magyarországi rutén nemzet önrendelkezési joga gyakorlásának előkészítése" volt.[23] A ruszinokkal való megegyezést a népköztársaság vezetése nem csak az ungvári ruszin tanáccsal való megegyezésre kívánta alapozni. Ennek szellemében került sor Szabó Eumén görögkatolikus pap elnökletével 1918. december 10-én egy tanácskozásra.[24] A ruszin küldöttségben, melyet a roppant szénhiány ellenére különvonat szállított a fővárosba, valamennyi északkelet-felvidéki ruszin politikai erő képviseltette magát. Bár a tanácskozáson közel sem sikerült mindenkit meggyőzni a magyar rendezés ügye mellett, két héttel később kiadták az autonómiát előirányzó törvényt.[25] A történeti szakirodalomban többször is leírták már azt, hogy ennek a törvénynek valójában csak szimbolikus jelentősége volt.[26] így vélekedett erről

[19] *Fedinec Csilla:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 13.
[20] *Magocsi, P. R.:* The Shaping of a National Identity i. m. 85.
[21] KTÁL, F. 151, op. 4, od. zb. 2776.
[22] *Szakál I.:* „Rend, fegyelem, összetartás…" i. m. 26.
[23] *Fedinec Cs.:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 47–48.
[24] Uo.
[25] *Magocsi, P. R.:* The Shaping of a National Identity i. m. 87.
[26] *Fedinec Csilla:* A „leggyengébb fél". Gondolatok a ruszin–ukrán paradigma újraértelmezéséhez. In: Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Szerk. Gyarmati György et al. Pécs–Budapest 2013. 308–309.

Jászi Oszkár is, aki miniszteri tevékenységének legfőbb célja az volt, hogy a Magyarországgal szembeni ellenséges antantpolitikát a nemzetiségekkel és a szomszédos népekkel való megegyezéssel tudja mérsékelni.[27]

1. térkép *Tervezet Ruszka Krajna területéről*

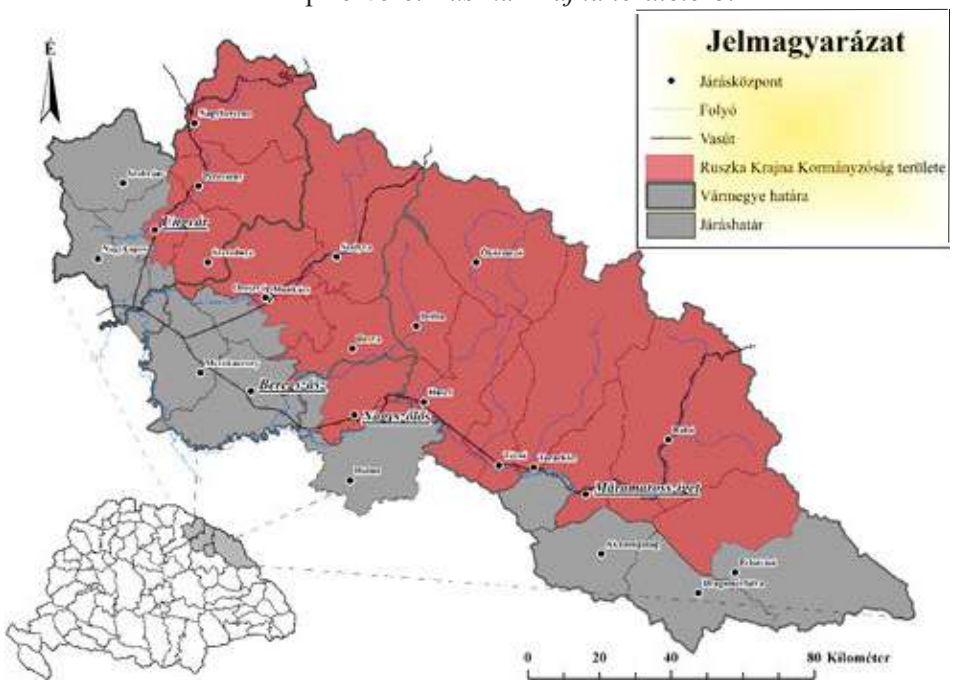

Szerkesztette: Iván András. Forrás: KTÁL, F. 1134, op. 1, od. zb. 6.

A X. számú Néptörvény Ruszka Krajna autonómiájáról az északkeleti vármegyék többségi lakosságának – akiket 1919 decemberében először neveztek hivatalosan ruszinnak és nem ruténnek – Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyében biztosított önrendelkezést.[28] Az autonómia törvénybe foglalt holt betűjébe egy Budapest központú ruszin minisztérium és a munkácsi kormányzóság munkatársai voltak hivatottak életet lehelni. A magyarországi nemzetek önrendelkezéséért tárca nélküli miniszteri pozícióban Jászi Oszkár, nagyhírű társadalomtudós felelt. A

[27] Erről lásd: *Szakál Imre:* Jászi Oszkár és a ruszinok: a ruszin önrendelkezés esélyei 1918–1919-ben. In: „Ruszin voltam, vagyok, leszek...". Népismereti olvasókönyv. Szerk. Fedinec Csilla – Csernicskó István. Budapest 2019. 100–124.

[28] *Fedinec Csilla:* Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. Dunaszerdahely 2001. 33–34.

svájci típusú kantonokon alapuló föderalizációs elképzelései gyökeresen alakították volna át a magyar közigazgatást. Az 1918 előtt uralkodó politikai elit számára elképzelhetetlen volt a nemzetiségi föderalizáció, a háborús összeomlásban pedig szinte lehetetlen volt gyakorlatban kivitelezni. A tárca nélküli miniszter a románokkal és a szlovákokkal is tárgyalásokat folytatott 1918 novemberében és decemberében. Mindkettő kudarccal végződött, így az általa „leggyengébb félnek" nevezett ruszinokkal kereste a megegyezést.[29] A ruszinok érdekvédelmében megnyilvánuló különböző csoportok egy része hajlandó is volt a Magyarország kötelékében maradás mellett munkálkodni. Egyesek vélhetően elkötelezettségből, mások talán szolid haszonszerzés reményében. A belügyminisztériumi hivatalnok, Szabó Oreszt vezetésével az Igazságügyi Minisztérium alagsorában szervezték meg a ruszin minisztériumot. Munkácson pedig egy Stefán Ágoston nevű, kalandos életű, harsány rahói ügyvéd kezdhetett a kormányzói poszttal járó gondokkal való küzdelembe.[30]

A népköztársaság vezetése igyekezett megszerettetni a ruszin önkormányzat gondolatát polgáraival. Az Országos Propagandabizottságban Sztripszky Hiador kiváló ruszin tudós szervezte az autonómia ügyének népszerűsítését.[31] A fővárosban tematikus esteket szerveztek, a hegyvidéket propagandisták járták a jobb élet reményének ígéretével. Még a neves magyar prózaíró, Krúdy Gyula is szentelt egy könyvet az ügynek, ekkor született meg a Havasi kürt. Ruszka Krajna kistükre című írása. A könyv sorsa egyébként jól tükrözi az autonómiakísérlet történetét is. A kis könyvet Krúdy 1918 telén írta, azzal a céllal, hogy a magyar olvasóközönséghez közelebb hozza az ismeretlen ismerősként Északkelet-Magyarországon élő ruszinokat. Bár a könyvet a szerző Ungváron szerette volna megjelentetni 1919 elején, ez már nem volt lehetséges, mivel a csehszlovák csapatok 1919 januárjában megszállták a várost. Jól jellemzi az északkelet-magyarországi 1918–1919. évi helyzetet, hogy Krúdy könyvét az autonóm terület Magyar Népköztársaság általi létrehozásának hevében írta, azonban a Tanácsköztársaság idején adta ki a Ruszin Népbiztosság, amikor a tervezett autonóm terület már megszálló hadseregek fennhatósága alatt volt.[32] A ruszin autonómia gondolatának díszpapírba csomagolása nem volt szükségtelen erőfeszítés. A törvény által érintett négy magyar vármegye közössé-

[29] *Szakál I.:* Jászi Oszkár és a ruszinok i. m. 107.
[30] *Szakál I.:* „Rend, fegyelem, összetartás…" i. m. 31.
[31] Uo. 34.
[32] *Zoltán András*: Kerča, Igor: A ruszinok Krúdy Gyula műveiben. Kisebbségkutatás 13. (2004) 2. sz.

géből többen is szót emeltek, ahogyan fogalmaztak, a „ruszin impérium" létrehozása ellen. Sokak számára igazán nehezen elképzelhető volt, hogy a „szegény atyafiaknak" tekintett ruszinoknak kiterjedt politikai jogokat juttassanak.[33] Jászi kísérletéért a hegyvidék ruszinjai körében sem volt egyértelmű a lelkesedés. A propagandisták jelentései azt tükrözik, többen nem tudták elhinni, hogy komolyak a magyar szándékok, mások pedig elköteleződtek már az ukrán vagy a csehszlovák irányultság mellett. Mindesetre a hegyvidéken dolgozó propagandamunkások jelentéseiből az derül ki, lehetőséget láttak arra, hogy megfelelő, türelmes politikával megváltoztassák a kétkedők véleményét. A széteső magyar közigazgatás azonban nem kedvezett az ilyen irányú törekvéseknek.[34]

A törvény az autonóm terület határait nem konkretizálta. Ez a nagyfokú bizonytalanság mellett azt eredményezte, hogy egyfajta kettős közigazgatás jelent meg az északkeleti vármegyékben. Egyrészt a Stefán Ágoston vezette Munkács székhelyű kormányzóság, másrészt a négy megye élén álló kormánybiztos-főispánok is igényt formáltak a közigazgatás működtetésére, ami ilyen módon gyakran vezetett kompetenciavitákhoz. A Ruszka Krajna-i autonómia esélyét azonban nem ez veszélyeztette a leginkább. A hegyvidék helyzete 1918–1919 fordulójára kétségbeejtővé vált. Nem volt megfelelő közellátás, felbomlott a közbiztonság. 1919 januárjától a csehszlovák, a román és az ukrán alakulatok törtek be a területre.[35] A Magyar Királyság kötelékében élő ruszinok között az első világháború végén felerősödött az ukrán orientáció. Ennek kétségtelenül lendületet adott az a tény, hogy a Kárpátoktól keletre Galíciában, illetve a Dnyeper mentén is ukrán államalkotó törekvések bontakoztak ki. Különösképp a galíciai ukrán politikai szervezetekkel való együttműködés eredménye volt az, hogy 1919. január 8-án az ún. Hucul Néptanács Kőrösmezőn kikiáltotta a Hucul Népköztársaságot[36], mely eseményt egy Galíciából támogatott fegyveres felkelés is kísért. A felkelés eredményeként a Hucul Köztársaság területét fegyverrel kiterjesztették a Rahói járásra, előrenyomulásukat azonban a román hadsereg megállította. 1919 januárjának végén Huszton több ruszin község képviselője kimondta az Ukrán Népköztársasághoz való csatlakozást.[37] A magyar állam szuverenitása az autonómia működtetése szempontjából kri-

[33] *Szakál I.:* „Rend, fegyelem, összetartás…" i. m. 36.
[34] KTÁL, F. 59, op. 1, od. zb. 12.
[35] *Szakál I.:* „Rend, fegyelem, összetartás…" i. m. 38–40.
[36] Erről részletesen lásd: *C., Клочурак:* До волі. (Спомини.) Ню-Йорк 1978., továbbá *M., Мушинка:* Лицар Волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака. Ужгород 2011.
[37] *Fedinec Cs.:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i.m. 50.

tikusan megroppant. Szabó Oreszt miniszter csalódottan kérte 1919 márciusában Munkácsra helyezését, abban bízva, hogy ott majd hatékonyabban tehet az autonómia ügyéért.[38] Erre már nem kerülhetett sor, mivel a március 21-én létrejött Tanácsköztársasággal Szabó nem vállalta az együttműködést. Ruszka Krajna ügye viszont ezután is terítéken maradt. Létrehozták a Ruszin Népbiztosságot, amelynek fennhatóságát kiterjesztették valamennyi vármegyére, amelynek volt jelentősebb ruszin lakossága. A ruszin népbiztos a korábbi kormányzó, Stefán Ágoston lett, aki a Forradalmi Kormányzótanácsban is helyet kapott. Létrehoztak két fegyveres testületet is, a Ruszin Vörös Gárdát és a Ruszin Vörös Őrséget[39], ahová, az éhezést elkerülendő, zsoldért szívesen is jelentkeztek az emberek. A lényegi, az autonómia működését leginkább akadályozó problémák azonban a Tanácsköztársaság idején is megoldatlanok maradtak. Az Ungi Direktórium egyik politikai megbízottja a következőképp számolt be a Verhovina állapotáról 1919 áprilisában: „[…] a lakosság teljesen el van zárva a nagyvilágtól, se postája, se távírdája, se telefonja és közlekedési eszköze szintén nincsen s ennek [következménye] az, hogy a nagyvilági eseményről nem tud semmit és ha hallott is valamit azt csak elferdítve és rém-képekben […]. Élelmiszere szintén nincsen, a nép éhezik […] semmiféle gyűlésre nem akar jönni és nem akar senkinek hinni.”[40] A csehszlovák és román katonai térfoglalás a Tanácsköztársaság időszakát negyven naposra kurtította Ruszka Krajnában, és a ruszin autonómia rövid kísérletének is véget vetett. Száz év távlatából úgy látszik, a ruszin önrendelkezésről szóló törvénynek leginkább a Népköztársaság külpolitikájának szempontjából volt igazi jelentősége, az antant irányába igyekeztek bizonyítani a nemzetiségekkel szembeni jó szándékaikat, de a gyakorlati megvalósításnak igazán kevés esélye mutatkozott. Kevésbé ismert, hogy Stefán Ágoston egy kisebb csoport élén Varsóban, Lengyelországban létrehozta Ruszka Krajna emigráns kormányzótanácsát. Azon túl, hogy együttműködtek a magyarbarát szlovák emigrációval, jelentettek a magyar külügynek, és megkíséreltek felállítani egy ruszin légiót, nem sok eredménnyel büszkélkedhettek. Legmerészebb akciójuk az volt, hogy 1920-ban egy kis fegyveres csoporttal egy nehezen komolyan vehető támadással megkísérelték Magyarországnak visszavenni Csehszlovákiától az akkor már Podkarpatszka Rusznak nevezett közigazgatási egységet. Mint ismert, sikertelenül.[41]

[38] MNL OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1919. március 8.
[39] *Fedinec Cs.*: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez i. m. 35–38.
[40] KTÁL, F. 59, op. 1, od. zb. 20.
[41] *Bellér Béla:* Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Budapest 1975. 178–187.

7.1.2. A csehszlovák katonai megszállás

A későbbi Podkarpatszka Rusz területén a csehszlovák időszak gyakorlatilag 1919. január 12-én, Ungvár csehszlovák katonaság általi megszállásával elkezdődött. Amadeo Ciaffi olasz ezredes, aki irányítása alatt a későbbi Kárpátalja elfoglalása megkezdődött, Ungvár rendőrfőnöke és az olaszul jól beszélő városi orvos várta. A város átadásának-átvételének folyamata csupán pár percet vett igénybe.[42] A későbbi kormányzói központ megszállása az olasz egyenruhás legionáriusok által az 1918. december 23-i antantjegyzékben kijelölt demarkációs vonalnak megfelelően történt. Az 1919. március 21-én létrejött Tanácsköztársaság ellen a román csapatok április 16-án kezdték meg a hadmozdulatokat, melyek során május 1-re elfoglalták az egész Tiszántúlt,[43] április 20–21-én Beregszászt.[44] Az 1918. decemberi demarkációs vonalat a csehszlovák csapatok csak április 26-án lépték át, csatlakozva a román hadsereg korábbi támadásához. A békekonferencia a véglegesnek szánt csehszlovák–magyar országhatárt 1919. július 11-én hagyta jóvá, ezt a döntést, mely értelmében Északkelet-Magyarország zömében ruszinok lakta sávja az első köztársaság területéhez került, két nappal később jegyzékben közölték.[45] 1919 áprilisának végétől 1919 júliusáig a román és a csehszlovák megszálló csapatok közötti határvonal Munkács és Beregszász között húzódott. 1919 áprilisában a csehszlovák megszállás alatt lévő Munkácsról Kozma György a román megszállás alatt lévő Beregszászba utazott gépkocsival. Útjáról a következőket írta: „A munkács–beregszászi állami úton nagy forgalom volt s feltűnő sok lakodalmas menettel találkoztunk. Háború, forradalom, megszállás, együttvéve sem sokat változtat az élet lényegén."[46] Augusztusra a legionáriusok elérték Beregszász körzetében azt a vonalat, mely a későbbi csehszlovák–magyar határt jelentette.[47] Ezeket a területszerzéseket az 1919. szeptember 10-én aláírt saint-germain-en-laye-i, majd az 1920. június 4-ei trianoni szerződések véglegesítették.

A katonai megszállás Kárpátalja-szerte békésen, a helyi lakosság ellenállása nélkül zajlott le. Maguk a megszálló katonaság vezetői is beszámoltak a békés fogadtatásukról. Az ungvári Határszéli újság például az

[42] *Fedinec Cs.:* Ungvár és vonzáskörzetének betagozódása i. m. 103.
[43] *Romsics Ignác:* Magyarország története a XX. században. Budapest 2004. 129–130.
[44] *Fedinec Cs.:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 53.
[45] Uo. 54.
[46] *Kozma Gy.:* Egy vármegye harca i. m. 139.
[47] *Fedinec Cs.:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 55.

Ungvárt megszálló katonákat irányító Ciaffi ezredest kifogástalan katonaként és előzékeny úriemberként mutatta be, aki jó benyomást tett az őt fogadó magyar hivatalnokokra.[48] A városparancsnokságok hirdetmények útján tájékoztatták a lakosságot arról, hogy „katonai diktatúra" lépett életbe. A helyükön megmaradt hivatalnokoktól szóbeli esküt kértek arról, hogy feladataikat továbbra is ellátják. Jan Hostas ezredes, aki Beregszász város megszállását vezette 1919 augusztusában a beregi zsupánnak írt levelében így fogalmazott: „a cseh–szlovák csapatokat ezen vidék megszállása alkalmával mindenütt barátságosan fogadták."[49] Az egyetlen tragikus esemény Ungváron történt 1919. március 7-én, amikor is egy szóváltást követően Pós Alajos újságírót a csehszlovák katonaság a nyílt utcán megölte.[50] Az ezt leszámítva jellemző békés fogadtatásnak legalább két oka lehetett. Az elnyúló háború és azt követő zűrzavaros időszak roppant áldatlan állapotokat eredményezett. A magyar kormányzatok a háború összeomlásától kezdve nem voltak képesek megfelelően biztosítani az állam szuverenitását és a közellátást az ország különböző vidékein. Ebben a helyzetben a lakosság nem feltétlenül viseltetett ellenségesen azzal a hatalommal szemben, mely képes volt rendet teremteni. Tamás Mihály beregszászi író *Két part közt fut a víz* című regényében a lakosság hangulatát a megszállás kezdetekor a következőképp jellemezte: „Az egymásra zuhanó sűrű történések megriasztották az embereket, mint az űzött nyáj a karámban, úgy húzódtak meg házuk falai mögött."[51] A megszállás békés fogadtatásához járult hozzá az is, hogy a helyi, főként magyar lakosság ideiglenes állapotként fogta fel a katonai térfoglalást. A megszállást követően a városi és községi elöljáróság, a települések hivatalnokainak jelentős része az év végig a helyén maradt, feladataikat a kialakult helyzethez alkalmazkodva igyekeztek ellátni. Nagy Ernő, korábbi alsóvereckei főszolgabíró, a megszállás idején Bereg megye alispánhelyettese 1922-es elmondása szerint akkor, 1919 nyarán a katonai parancsnok előtt szóban volt szükséges megfogadni azt, hogy a tisztviselők hivatalaikat nem hagyják el, és a rendet fenntartják. „Az általános hangulat az volt, hogy mindenki maradjon a helyén, […] nehogy a megüresedő helyekre idegenek kerüljenek" – számolt be róla az alispánhelyettes.[52] Erre a hivatalnokok többsége hajlandó is volt.

[48] *Fedinec Cs.:* Ungvár és vonzáskörzetének betagozódása i. m. 103.
[49] KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 4.
[50] *Fedinec Cs.:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 51.
[51] *Tamás Mihály*: Két part közt fut a víz. Bratislava 1983. 27.
[52] Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet. 1922. június 19 – 1922. július 12. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s, letöltés 2015. nov. 23.

A magyar lakosság remélte, hogy a csehszlovák fennhatóság ideiglenes lesz, azonban 1919 telére állandósulni látszott.

A katonai megszállással párhuzamosan elkezdődött a polgári közigazgatás átszervezése is. 1919 nyarán a vármegyék helyén zsupákat hoztak létre, amely élére zsupánok kerültek. Jellemző volt, hogy magyar fennhatóság alatt szerepet vállalt személyek közreműködtek a csehszlovák polgári közigazgatás kiépítésében. Például a beregi zsupa első zsupánja Kaminszki József lett, aki korábban Szabó Oreszt, Ruszka Krajna-i miniszter titkáraként, a Tanácsköztársaság időszakában pedig Ruszka Krajna politikai megbízottjaként működött.[53] Ungváron más volt a helyzet, oda a megszállást követően egy szlovák nemzetiségű hivatalnokot, Ladislav Moyšt nevezte ki zsupánnak Vavro Šrobár szlovák teljhatalmú miniszter. A települési közigazgatásban jelentős személyi változások nem álltak be 1919 júliusa és decembere között. A közigazgatás működtetése a csehszlovák polgári igazgatás kiépüléséig a korábbi tisztviselő gárdára hárult, 1919. december 1-ig a Magyar Királyság törvényeinek megfelelően.[54]

Kárpátalja városainak utcáin szinte heti rendszerességgel jelentek meg tucatjával azok a plakátok, amelyek útján a katonai parancsnokság tájékoztatni kívánta a lakosságot megváltozott helyzetükről. A megszállást követően leghamarabb a határellenőrzésről szóló rendelettel szembesülhettek a lakosok. A gyakorlat az volt, hogy a csehszlovák haderő által megszállt területek, illetve a magyar fennhatóság alatt megmaradt területek között egy semleges zónát alakítottak ki. A zóna mentén ellenőrző pontokat állítottak fel, ahol a megszálló katonaság végezte a határellenőrzést. Az ellenőrző pontok felállításáig azonban a hivatalos katonai és diplomáciai kiküldetésben utazókon kívül másnak nem volt szabad átlépnie a határt. Miután az ellenőrző pontok felállítása megtörtént, utazási engedély megszerzésével lehetett közlekedni. Ezt az érintettek a községi elöljáróktól igényelhették, amelyet a helyi katonai parancsnokság hitelesített, és megszabta az érvényességi idejét. A megszállt területre érkezőknek fel kellett keresniük a városi vagy községi tanács illetékes hivatalát, ahol szintén kaptak utazási engedélyt, amellyel visszatérve átléphették a határt. Értelemszerűen többen voltak, akik munkájukból, hivatalukból kifolyólag napi rendszerességgel mozogtak a megszállt és a semleges területek kö-

[53] *Fedinec Cs.:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 51.; *Uő:* Állami és nemzeti kötődések a kárpátaljai regionális politikában. In: Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla. Budapest 2003. 141.
[54] KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 21

zött, számukra állandó igazolványt adtak ki. A határellenőrzés nem csupán a személyek mozgását szabályozta, hanem az áruk és a személyes tárgyak szállítását is. Az áruszállításra vonatkozó kérelmeket a legközelebbi katonai parancsnokság engedélyezhette, de tilos volt például a levelek és az újságok szállítása a határvonalon keresztül. Utóbbiakat elkobozták, és a hadosztály parancsnokához továbbították.[55] Természetesen nem volt egyszerű egyik napról a másikra határrezsimet bevezetni olyan területen, ahol korábban országhatár nem húzódott. 1919–1920-ban a hatóságok gyakran jelentették, hogy útlevél nélkül járnak át a határokon.[56]

A katonaság és a katonai csendőrség nem csupán a megszállt területek határellenőrzéséért volt felelős. A fennhatóságuk alatt lévő területek rendfenntartását is igyekeztek a kezükbe venni. Több ízben is felszólították a lakosságot az engedély nélkül tartott fegyverek beszolgáltatására. Több esetben került sor ezzel kapcsolatos házkutatásokra. Ahol a lakosság esetleg nem működött együtt, vagy a katonaság munkáját megnehezítő szabotázsakciókra került sor, ott a csehszlovák hadsereg büntető jelleggel internálásokat, sorshúzás alapján történő rövid túszszedéseket foganatosított. Rendeletben helyezték kilátásba a bolsevik eszmék terjesztésében részt vevő személyek felkutatását és letartóztatását, s mivel a rendelet visszaható erővel bírt, ez vonatkozott azokra a személyekre, akik valamilyen módon segítették a tanácshatalom kiépítését és működését Beregszászban.[57] A terület katonai parancsnoksága ezzel együtt kommunikációjában biztosította a lakosságot a megszállás jogos voltáról, arról, hogy a terület lakosságát az új köztársasághoz a „szláv vér kötelékei”[58] fűzik. Továbbá, hogy a katonai „csapatok a nép akaratára jöttek ide, mint barátok és kívánatos, hogy annak tekintessenek.”[59] Ezzel együtt megfigyelhető, hogy mintegy ellenpontként állították be a világháború elmúlt éveinek minden szörnyűségét, és az új állam létrejöttéről mint a „rettenetes nyomor öt esztendejének” végéről beszéltek.

1919 őszétől azonban a helyzet némileg változott. Miután 1919. szeptember 10-én aláírták a saint-germain-en-laye-i békét, megkezdődött a polgári közigazgatás rendszerének megszilárdítása. Persze jelentős ellenállást

[55] KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 24.
[56] *Jan Rychlík:* Határrezsim Kárpátalján 1919–1939 között. In: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerk. Fedinec Csilla. Pozsony 2014. 39.
[57] KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 4.
[58] KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 15.
[59] *Szakál Imre:* „…egymásra zuhanó sűrű történések…” A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút követően. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch. Első világháború a Kárpátokban. Перша світова війна в Карпатах. Ed. Peter Kónya. Prešov 2016. 303.

a helyi lakosság ekkor sem fejtett ki, de ahogyan egyre nyilvánvalóbbá vált a csehszlovák hatalom megszilárdulása, úgy figyelhetőek meg a helyiek elégedetlenségének apró jelei. Ilyen volt például az, amikor a beregszászi törvényszék épületének ajtaján egy, a csehszlovák haderő tagjait becsmérelő cédula jelent meg. Ennél több kellemetlenséget okozott a katonai igazgatásnak, hogy szerte a falvakban ismeretlen tettesek rongálták meg a távíró- és telefonvonalakat. Kétségtelenül negatívan hatottak a lakosság hangulatára az olyan rendelkezések, mint például az, amely Beregszászban 1919. október 25-én kelt, és a Csehszlovák Köztársaság kikiáltásának október 28-án esedékes első évfordulójának méltatásáról rendelkezett a következőképp: „Az összes házak legyenek a Cseh Köztársaság nemzeti színű zászlóival díszítve. Minthogy háztulajdonosok bizonyosan rendelkeznek magyar nemzeti színű piros-fehér-zöld zászlókkal, a szövethiány miatt a zászlókérdés úgy volna megoldható, hogy a fenti számú átirat értelmében s alapján, hívja föl a város lakosságát a szokásos módon, hogy a magyar nemzeti színű zászlókból elvéve a zöld színt, az már a Cseh Köztársaság nemzeti színű lobogója lesz, amikkel kell tehát a házakat díszíteni."[60]

Az 1919. év második felében bekövetkező katonai megszállás békésen, a helyi lakosság ellenállása nélkül zajlott le. A kárpátaljai magyar közösség tagjai remélték, hogy a csehszlovák fennhatóság ideiglenes lesz, azonban az 1919 telére állandósulni látszott. Időt vett igénybe annak a tudatosítása, hogy a határok véglegesek.[61] Tamás Mihály a már említett regényében erről a jelenségről így írt: „A kábulat már engedni kezdett, az emberek hideg szemmel kezdték nézni az eseményeket, de senki se hitte, hogy az állapot állandó maradjon: mindenki valami megváltó csodát várt."[62]

7.2. Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság közigazgatásában

7.2.1. Az új ország

Az antanthatalmak 1918. június 29-én a leendő Csehszlovákiát képviselő politikai szervezetként ismerték el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot. Franciaország képviselői függetlenséget ígértek az új államnak „történelmi határain" belül. Ugyanígy járt el augusztus 9-én Nagy-Britannia, szeptember 2-án az Amerikai Egyesült Államok, október 24-én pedig Olaszország is. Ez

[60] KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 20.
[61] *Fedinec Csilla:* Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. Fórum Társadalomtudományi Szemle 9. (2007) 1. sz. 104.
[62] *Tamás M.:* Két part közt fut a víz i. m. 42.

azt jelentette, hogy az államot elismerték a tényleges országterület kialakulását megelőzően. 1918. október 18-án Párizsban közzétették a Washingtoni nyilatkozatot, amelyet Tomáš Masaryk kormányfőként, Edvard Beneš kül- és belügyminiszterként, Milan Štefanik nemzetvédelmi miniszterként aláírtak, s kinyilvánították az ország függetlenségét. Ezt követően 1918. október 28-án Prágában is kihirdették az első Csehszlovák Köztársaság megalakulását.[63]

Az első világháború végén létrejövő első Csehszlovák Köztársaság – melyet az egyik brit történész a „propaganda gyermekének nevezett"[64] – olyan területeket olvasztott magába, melyek eltérő történelmi múlttal, kulturális és etnikai jellegzetességekkel rendelkeztek. A csehországi, morva-sziléziai cseh, a szlovákiai szlovák és a kárpátaljai ruszin társadalom számára az előzményekhez képest komoly előrelépést jelentett az összetett nemzetállam létrejötte, eltérő mértékben, de haszonélvezői voltak annak, hogy a Habsburg-örökség legnagyobb része Csehszlovákiának jutott, amit a prágai kormányok jól kamatoztattak. A Monarchia romjain keletkezett országok közül Csehszlovákia volt a leggazdagabb. Itt összpontosult a Monarchia iparának több mint kétharmada, de a lakosságának mindössze egynegyede. A cseh terület komoly iparral, jelentős méretű termőföldekkel rendelkezett, hadiipara felülmúlta Olaszországét. Mindezek ellenére jelentős gyengeségekkel is küzdött az ország, mely fokozta a kormányzatok központosítási törekvéseit. A szlovák és kárpátaljai területek közigazgatását is cseh hivatalnokok látták el. Az ország Európa egyik legkevertebb etnikai összetételét mondhatta magáénak, miközben a német, a magyar, a lengyel kisebbség a határok mentén élt, szomszédságban az anyaországokkal. Nem volt felhőtlen a viszony a szlávok – csehek, szlovákok és ruszinok – között. A vasúti összeköttetésnek is voltak gyengéi, csak mellékvonalak kiépítésével lehetett javítani.[65] Ugyanakkor Csehszlovákia, akárcsak a többi új „nemzetállam", a többségi nemzetek államalkotó önrendelkezését, államalkotó nacionalizmusát rögzítette. A szlovák és a kárpátaljai területek közigazgatását is cseh hivatalnokok látták el.[66] Jól jellemzi az első Csehszlovák Köztársaság bonyolult etnikai összetételét az, hogy az államalkotó nemzetnek tekintett „csehszlovák" sem egy nemzet volt, jelentős nézetkülönbségek feszültek

[63] *Miroslav Michela:* Csehszlovákia létrejötte és a szlovák kérdés 1918–1920. www.modern-tortenelem.hu/clanek/csehszlovakia-letrejotte-es-a-szlovak-kerdes-1918-1920/, letöltés 2020. jan. 24.
[64] *Andrea Orzoff:* Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe 1914–1948. Oxford 2009. 6.
[65] *Joseph Rothschild*: Csehszlovákia története a két világháború között. Szeged 1995. 10.
[66] Erről lásd: *Szarka László:* A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában. Pozsony 2016. 104–118.

a cseh centralista és a szlovák autonomista politikai erők között. Az Osztrák– Magyar Monarchia korábbi államalkotó nemzetei, a magyar és a német is jelentős mértékben voltak jelen nemcsak népességszám, hanem a gazdasági potenciál tekintetében is. (Lásd az 1. számú táblázatot!)

1. táblázat *Az első Csehszlovák Köztársaság lakosságának etnikai megoszlása az 1921-es és az 1930-as népszámlálások alapján*

Etnikum	1921		1930	
	Fő	%	Fő	%
Csehszlovák	8 760 937	65,51	9 688 770	66,91
Rutén (ukrán)	461 849	3,45	549 169	3,79
Német	3 123 568	23,36	3 231 688	22,32
Magyar	745 431	5,57	691 923	4,78
Lengyel	75 853	0,57	81 737	0,57
Héber és jiddis	180 855	1,35	186 642	1,29
Egyéb	25 871	0,19	49 636	0,34
Összesen állampolgárok	**13 374 364**	**100,00**	**14 479 565**	**100,00**
Itt lakó külföldiek	238 808		249 971	
Összlakosság	**14 729 536**		**13 613 172**	

Szerkesztette: Szakál Imre. Forrás: *Rothschild, J.:* Csehszlovákia története a két világháború között i. m. 79.

A fent látható adatsorok forrásául szolgáló népszámlálások a Monarchia időszakában alkalmazott összeírási módszerektől elsősorban abban tértek el, hogy nem az anyanyelvet, hanem az etnikai önmeghatározást, „csoporthoz sorolást" vették figyelembe. A csehszlovák időszakban két népszámlálásra került sor. A 256/1920. számú törvény alapján az Állami Statisztikai Hivatal bonyolította ezeket. A másodiknak 1925-ben kellett volna lezajlania, azonban az elmaradt, és egy 1927-ben elfogadott törvénnyel 1930-ra írták ki a népszámlálást, igazodva ezzel a nemzetközi gyakorlatban meghonosodott tízéves periódushoz.[67]

[67] History of Censuses. Czech Statistical Office (http://www.czso.cz/, letöltés 2020. jan. 24.) lásd még: *Fedinec Csilla:* Ruszinok, magyarok, zsidók: Demográfia és interetnikus viszonyok. In: Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. A dualizmus korától napjainkig. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Budapest 2013. 136.

Jelentős volt azoknak a lakosoknak a száma, akik valamilyen oknál fogva nem szerezték meg a csehszlovák állampolgárságot. Ezeknek a lakosoknak a nemzetiségi arányszáma az állampolgársággal rendelkező lakosok nemzetiségi megoszlása szerint alakult, az egész köztársaság területét tekintve jelentősen nem változtatott volna a nemzetiségi arányokon a megjelenésük a cenzus eredményeiben. Az azonban kétségtelen, hogy a nemzetiségi statisztikákban való figyelembevételük, ha minimálisan is, de hozzájárult volna a csehszlovák nemzetiségűek arányának csökkenéséhez, és a nemzetiségek arányának bizonyos növekedéséhez.[68]

Ebben a „mozaikosságban" az új állam első feladata a politikai egység megteremtése volt. Ezt szolgálta a csehszlovakizmus ideológiája, mely bár megelőzte az első köztársaság létrejöttét, legfontosabb funkcióját, ha nem is sikeresen, de a két világháború között töltötte be. Azt a paradoxont igyekezett ugyanis áthidalni, miszerint a „nemzetállamnak" deklarált első Csehszlovák Köztársaság tulajdonképpen egy multietnikus állam volt, legitimálva ezáltal létezését.[69] A cseh és szlovák néptörzsek egységét hordozó csehszlovák eszme egyesek interpretációjában még a köztársaság ruszinjaira is igényt tartott, holott az elképzelt egység a két államalkotó nemzetnél sem működött az elvárásoknak megfelelően. Az etnikai sokszínűség és a gazdasági-területi egyenlőtlenségek ellenére a Csehszlovák Köztársaság a két világháború közötti időszakban Kelet-Közép-Európa legstabilabb demokráciájaként működött. Bár George Kennan amerikai diplomata a lopott dinnyén civakodó kisfiúkhoz hasonlította a két világháború közötti csehszlovák politikusokat, a Hrad (Vár), amely az elnök befolyását mélyen érvényesítette a társadalom szövetében, és a mindenkori vezető pártok munkáját összehangoló Pětka (Ötös) biztosítékként szolgáltak arra, hogy a köztársaság egységének érdekében felül tudjanak emelkedni a politikai vitákon és ellentétes érdekeken.[70] Ezzel együtt viszont kialakult az első köztársaság nagyhatalmaktól való függősége[71], amelynek fényében árulásnak tűnt, ami 1938–1939-ben történt, és azok az erőfeszítések, amelyek a két világháború között az ország egységének megteremtéséért és megőrzéséért történ-

[68] History of Censuses i. m.; *.Fedinec Cs.:* Ruszinok, magyarok, zsidók i. m.
[69] *Elisabeth Bakke:* The Making of Czechoslovakism in the First Czechoslovak Republic. In: Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten. Ed. Martin Schulze Wessel. München 2004. 23.
[70] A Hradról és a Pětkáról, a két világháború közötti csehszlovák politikai élet meghatározó szervezeteiről lásd: *Orzoff, A.:* Battle for the Castle i. m.
[71] *Orzoff, A.:* Battle for the Castle i. m. 12.

tek, hasztalanná váltak. Prága Kárpátaljával kapcsolatos politikája azonban ezeknek a törekvéseknek a kontextusában érthető meg.

7.2.2. Kárpátalja csehszlovák közigazgatása

A párizsi békekonferencián a csehszlovák békedelegáció vezetője, Edvard Beneš 1919. február első napjaiban tárta a csehszlovák követeléseket a konferencia Legfelsőbb Tanácsa elé. Ekkorra Csehszlovákia leendő területeinek jelentős részét már fennhatósága alá vonta a csehszlovák hadsereg. Februárban kezdett el foglalkozni a békekonferencia cseh–szlovák ügyek bizottsága a ruszinok lakta hegyvidék kérdésével.[72] A bizottság igazán színes összetételű volt. Tagjai között volt kalandos életű olasz márki, amerikai történész, angol főúr, a világháborúban edzett francia tábornok vagy éppen egy volt ausztrál miniszterelnök. A bizottság jegyzőkönyvei arról árulkodnak, hogy a ruszinok területének jövőjével kapcsolatosan több elképzelés is felmerült. Az első az volt, hogy az akkor épp az egyik oldalról a szovjetek, a másik oldalról a lengyelek által szorongatott, bontakozó ukrán államhoz csatolják a ruszinokat. A második felvetés az volt, hogy maradhassanak Magyarország kötelékében. A harmadik a Csehszlovákián belüli ruszin autonómia terve volt. A negyedik szerint a terület egy részét Csehszlovákiához, Máramaros vármegyét pedig Romániához csatolták volna. Felmerült továbbá az is, hogy a Kárpátok déli lejtőin élőket Lengyelország gondjaira bízzák.[73] Az első kettőt a bizottság hamar elvetette. Az ukrán állam létrehozásának kérdése nehéz ügy volt, hisz a függetlenségüket kívánó ukránok olyan területeket igényeltek, melyeket az újonnan létrejövő Lengyelország is követelt, így Párizsban egyáltalán a galíciai ukrán államiság támogatása is erősen kérdéses volt. Azt, hogy Magyarországnál hagyják a ruszinok területét, az olasz küldöttön kívül mindenki elvetette, mégpedig azzal az indokkal, hogy ilyen esetben nem jöhetett volna létre a Csehszlovákia és Románia közötti vasúti összeköttetés, mely a bizottság döntéshozatalának egyik nagyon fontos szempontja volt.[74] A Csehszlovákiával való egyesülést az amerikai delegátusok javasolták elsőként. Amerikai javaslat volt az is, hogy Csehszlovákiát kötelezzék a ruszin autonómia biztosítására, illetve javasolták, hogy győződjenek meg arról, a ruszinok is szívesen fogadják-e ezt a forgatókönyvet. A brit küldött üd-

[72] Francia diplomáciai iratok 1. 1918–1919. Szerk. Ádám Magda – Ormos Mária – Barabás József. Budapest 2007. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-1/ch02s03.html, letöltés 2020. jan. 27.
[73] Uo.
[74] Uo.

vözölte a javaslatot, azzal az indoklással, hogy ezzel megakadályozhatják, hogy Magyarország Románia és Csehszlovákia közé ékelődjék. A francia küldött pedig biztosította kollégáit, hogy a „ruszin lakosság bizonyos felvilágosult elemei is kijelentették, hogy szívesen egyesülnének a csehszlovákokkal”.[75] Erről a megoldásról még megjegyezte: „Ez nem tökéletes, de ez a legcélszerűbb.”[76] A ruszin területek akár egy kis részének is Romániához való csatolását az amerikai, a brit és a francia küldöttek is ellenezték, még akkor is, ha ezzel nemcsak a csehszlovák–román, de a román–lengyel összeköttetés is létrejöhetett volna a Kárpátok hágóin keresztül. A legtöbbet hangoztatott – nem túl meggyőző – ellenérvük az volt, hogy nem lenne szerencsés a görögkatolikus ruszinok és a görögkeleti románok egy államban való egyesítése. A Lengyelországgal való egyesülés csupán említésszerűen merült fel, s gyakorlatilag vita tárgyát sem képezte. Az elvi döntés a ruszinok sorsáról így már februárban megszületett a békekonferencián. A cseh–szlovák ügyek bizottságában csak az olasz küldött fejezte ki elégedetlenségét a tervvel kapcsolatban, mindazonáltal megjegyezte: „ez a megoldás rossz megoldás; ám – mindent összevéve – egy ellenséges állam [értsd: Magyarország] számára kedvezőtlen”.[77]

1919 márciusától 1919 júniusáig döntés született a véglegesnek szánt csehszlovák–magyar határról, amit persze majd a határmegállapító bizottságok hosszas helyszíni munkája követett. Párizsban viszont eldőltek a legfontosabb elvek. Nem elhanyagolható tény, hogy az első Csehszlovák Köztársaság kötelékében létrehozott Podkarpatszka Rusz alföldi részén többségében magyarok éltek. A fentebb leírtakból is világos, hogy Kárpátalja déli határának kialakításában a legfontosabb tényező a magyar etnikai területen húzódó vasút volt, mely a Csehszlovákia és Románia közötti kapcsolatot biztosíthatta. Ennek megfelelően döntöttek városok, falvak, közösségek hovatartozásáról. Az amerikai fél hangoztatta kétségeit azzal kapcsolatban, hogy jelentős számú, tömbben élő magyar kisebbség kerüljön csehszlovák fennhatóság alá, megjegyezve, hogy ez a későbbiekben az irredentizmus veszélyét jelentheti. A bizottság azonban, az etnikai elv figyelembevételével szemben, a már ismertetett gazdasági és stratégiai érvek mellett egy másikat is megnevezett: az ellenség gyengítésének szükségességét.

[75] Francia diplomáciai iratok i. m.
[76] Uo.
[77] Uo.

1. kép *Gregory Zhatkovich (1886–1967) kormányzó és Marie Paris (1868–1953) tábornok a Polgári Közigazgatási Hivatal épülete előtt 1920-ban*

Forrás: Transcarpathian Heritage, http://t-heritage.com.ua/, https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage/, letöltés 2021. júl. 23.

Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben Ausztriával megkötött békeszerződés kimondta: „Tekintettel arra, hogy Csehországnak, Morvaországnak és Szilézia egy részének népei, úgyszintén Szlovákia népe saját akaratukból elhatározták, hogy Csehszlovák Köztársaság név alatt egy egységes, szuverén és független állam létesítése céljából állandó szövetségben egymással egyesülnek és ezt az egyesülést végre is hajtották, figyelemmel arra, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutén nép ehhez a szövetséghez csatlakozott… a Szövetséges és Társult Főhatalmak a Csehszlovák Köztársaságot szuverén és független államként elismerik.”[78] A békeszerződés 10. és 13. cikkelyében a prágai kormány kötelezte magát, hogy autonómiát ad „Podkarpatszka Rusznak, azonban ez 1938 őszéig elmaradt. A terület közigazgatása több lépcsőben formálódott. Jan Breicha (csehszlovák részről) és Edmund Hennoque francia tábornok (szövetségi részről) kiadták 1919. november 8-án az ún. Generalny Statutumot, amely kimondta, hogy Csehszlovákia kötelezi magát létrehozni a kárpátaljai Ruszin Területet mint au-

[78] *Fedinec Cs.:* Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez i. m. 54–57.

tonóm egységet a csehszlovák államban, és felruházza a „legmesszemenőbb autonómiával." Az 1920. február 29-i csehszlovák Alkotmánylevél 3.§-a is megerősítette, hogy Kárpátalja a legszélesebb körű autonómiát fogja kapni az „egységes és oszthatatlan" csehszlovák államon belül.

Ugyan hivatalosan csupán 1919 szeptemberétől bírta a területet a csehszlovák állam, a katonai fennhatóság már ugyanazon év első felében megvalósult, és azzal együtt megkezdődött a polgári közigazgatás kiépítése is. Katonai parancsnoka az 1919. januári megszállástól kezdődően egészen 1931-ig volt a területnek.[79] Kárpátalja csehszlovák államon belüli különigazgatását 1919 novembere és 1920 februárja között a Direktórium, utána pedig a kormányzói hivatal és az élén álló kormányzó biztosította.[80] A rövid életű Direktórium, mely a kárpátaljai lakosság körében nem volt egyértelműen népszerű, Gregory Zhatkovich vezetésével a békeszerződésben foglalt azon előírást volt hivatott betartani, mely szerint a terület igazgatását a ruszinok láthatják majd el.[81] A terület első kormányzója is Zhatkovich volt, aki 1921-ben a ruszin autonómia ügyének sikertelensége feletti csalódottságában lemondott. Jól jellemzi Prága politikáját Kárpátalja irányába, hogy ezt követően két évig nem is neveztek ki kormányzót. A kormányzó pontos adminisztratív hatáskörét nem írták körül. Egy idő után Kárpátalja bizonyos mértékű közigazgatási különállását egyedül a kormányzói tisztség jelképezte. 1923-ban Anton Beszkid válhatott a terület első emberévé, és tisztségét 1933-ig töltötte be. Őt Konstantin Hrabár követte, aki 1935 és 1938 között bírhatta a hivatalt. Majd 1938-ban majd egy hónapig, az autonóm Podkarpatszka Rusz létrejötte előtt Iván Párkányinak is jutott egy hónap kormányzóság.[82] A kormányzó mellett a közigazgatás valódi vezetője 1919 nyarától az 1928-as közigazgatási reformig a Polgári Közigazgatási Hivatal vezetője, az alkormányzó volt. 1928-ban a közigazgatási reform következtében a közigazgatási hivatal Tartományi Hivatallá alakult, élén a tartományi elnökkel, aki a korábbi alkormányzó lett. Az első alkormányzó 1920–1923 között Petr Ehrenfeld volt, őt Antonín Rozsypal követte egészen 1937-ig irányítva a területet, 1928-tól tartományi elnökként.

1937–1938-ban Jaroslav Meznik töltötte be ezt a pozíciót. A közigazgatási hivatal mellett ún. referátusokat, bizottságokat is létrehoztak. Ilye-

[79] *Tokar Marian – Panov Alen*: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. Közigazgatás. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 53.
[80] Uo.
[81] *Robert Pejša*: Podkarpatská Rus v Československu 1919–1922. Právní a politicko-společenské aspekty připojeni Podkarpatské Rusi k Československu. Praha 2016. 101.
[82] Uo.

nek voltak a politikai, igazságügyi, egészségügyi, belügyi, közmunkaügyi, hírközlési, gazdasági, pénzügyi, mezőgazdasági, szociális referátus. Fontos megjegyeznünk, hogy Ungvár központtal létrejött a földreform lebonyolításával foglalkozó Állami Földhivatal Kerületi Irodája is.[83]

2. kép *Konstantin Hrabár (1877–1938) Kárpátalja második kormányzója*

Forrás: a Fórum Kisebbségkutató Intézet gyűjteményéből.

A kormányzó intézményét az autonómia kezdeti lépésének aposztrofálta a központi hatalom. A lényeges dolgok továbbra is Prágában dőltek el. 1920-ban Kárpátalja még a választásokból is kimaradt, mert ekkor még a területén tartózkodott a máramarosi részen a román hadsereg.[84] A területen nagyszámú cseh hivatalnok jelent meg. Prágában azzal érveltek, hogy a helyi ruszinság körében nincs megfelelő számú értelmiség a közhivatalok ellátására, a magyar, a német, esetleg a zsidó értelmiségiek pedig megbízhatatlanok.[85] 1921-re szilárdult meg a közigazgatási tagolás – Ungi, Beregi, Máramarosi zsupára osztották fel a területet. 1928 júliusától Kárpátalja – Csehországgal, Morvaországgal, Sziléziával, Szlovákiával

[83] *Tokar M. – Fedinec Cs.*: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban. A csehszlovák állam integráló politikája. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 48.
[84] *Tokar M. – Panov A.*: Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése i. m. 53.
[85] Uo.

együtt – Csehszlovákia egyik tartománya lett, ami a közigazgatás uniformizálását is magával hozta, bár Kárpátalján megtartották a kormányzó jelképes hivatalát is. Az 1928-as közigazgatási reform hozta létre azt a járási rendszert Kárpátalján, amely kisebb-nagyobb változásokkal 2020-ig működött. Ezzel felszámolva azokat a zsupákat, melyek területüket tekintve a régi vármegyerendszerre alapultak.

2. térkép *Csehszlovákia közigazgatási beosztása 1928-ban*

Forrás: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 52.

A közigazgatás legfontosabb kérdése természetesen a békeszerződésben, az Általános Szabályzatban (Generalny Statutumban) és a csehszlovák alkotmányban is rögzített autonómia meg nem adásának kérdése volt. A korszakban az autonómia meg nem adásával kapcsolatban több beadványt is intéztek helyi politikai erők a népszövetséghez. Ennek egyik eredménye volt Pablo de Azcárate népszövetségi diplomata utazása a területen, melyet követően többek között a következő megállapításokat tette: „Az országrész – mai szervezettségében – nemcsak az autonóm kormányzáshoz szükséges politikai intézményeket nélkülözi, hanem a civilizált országokban megszokottnak tekinthető demokratikus kormányzáshoz szükséges intézményeket is. Ezért mielőtt az autonómia bevezetéséről beszélnénk, először a többi országrésszel azonos szintre kellene felemelni

e területet. Az országrészben jelenleg semmiféle önkormányzati vagy parlamenti képviselet nem működik. […] Bármilyen erősek legyenek is a lehetséges érvek az autonómia rendszerének azonnali bevezetése ellen, nem látom be, hogyan egyeztethető össze a normálisnak tekinthető politikai viszonyok megteremtésével az a tény, hogy az országrészben nem hívják össze a helyhatósági és parlamenti választásokat."[86]

A fenti gondolatmenetet jól egészíti ki Robert T. Smallbones pozsonyi brit nagykövet élesszemű megfigyelése is, aki 1922-ben és 1923-ban Kárpátaljára látogatva a csehszlovák állam helyi politikájára nézve a következő megállapításokat tette: „A csehek kihasználva felsőbbségüket, megpróbálják »befuttatni« a szláv kisebbséget, tanulva ezt a Birodalom bürokratikus rendszeréből, amelyben ezt a szerepet ők töltötték be, megfosztva attól az előnytől, hogy szabadságukat kivívhatnák." Szláv kisebbségek alatt gondolhatott itt a diplomata a szlovákokra és a ruszinokra, a birodalom alatt pedig feltételezhetően a Monarchiát értette. Egybevág ezzel a gondolatmenetével egy másik jelentése is, melyben így fogalmazott: „A csehek azt szeretnék, hogy a Köztársaság homogén nemzetállam legyen, egy kevés, nem jelentős kisebbséggel, mely szétszóródik a történelem és a földrajzi környezet erői következtében, és mivel a tények nem egyeznek ezzel a fikcióval, ők feltalálták a „csehszlovák" kifejezést. Ebbe a csehszlovák kifejezésbe pedig a Kárpátalja többségi lakosait, a ruszinokat is beleértették, és a csehszlovák országos sajtó már 1919 májusában üdvözölte, hogy a „csehszlovák nemzet" minden ágát sikerült egyesíteni a „szláv szeretet jegyében".[87]

Az új államot építő prágai kormányzatnak valójában ismeretlen terep volt a régió. Petr Ehrenfeld alkormányzó szerint: „Prága semmit nem tud Kárpát-Oroszországról. Homályos gondolataik vannak arról, hogy medvék futkosnak az utcákon. […] Mielőtt valaki népszerűsíteni kezdené ezeket a gondolatokat, hangsúlyoznom kell, hogy a főváros, Ungvár utcáin biztosan vannak csirkék, libák, katonák, fiatal lányok, zsidók és hivatalnokok, de medvék sosem." A csehszlovák időszak egyik első politikai pamfletjében a mélyszegény Kárpátaljáról mint „problémás ügyről" írtak,

[86] *Zeidler Miklós*: A Nemzetek Szövetsége és Kárpátalja autonómiája – Pablo de Azcárate 1923. évi kárpátaljai útijelentése. In: *Uő:* Magyarország és a Nemzetek Szövetsége. (Habilitációs kézirat.) Budapest 2010. 105–155. A kézirat nyomtatásban nem jelent meg, a szöveget a szerző bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.

[87] *Csernicskó István – Fedinec Csilla:* Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok. In: „Ruszin voltam, vagyok, leszek...". Népismereti olvasókönyv. Szerk. Fedinec Csilla – Csernicskó István. Budapest 2019. 125.

úgy fogalmaztak, hogy „hátrány inkább, mintsem előny" a köztársaság számára.[88] A csehszlovák állam vezetése a vélt „hátrányt" nem az autonómia megadásával kívánta „előnyre fordítani". A már idézett alkormányzó hivatalának átvételekor azt mondta: „Mindaz, amit ezidő szerint Kárpátaljának adhatunk, az a politika."[89]

7.3. Magyar társadalmi és politikai élet a csehszlovák Kárpátalján

7.3.1. Az új közösség

Az első világháborút követő hatalomváltással kisebbségi kényszerközösségek jöttek létre. Bár Csehszlovákiában Szlovenszkó és Ruszinszkó magyarsága egy államalakulat keretei közé került, a sajtóban és a közbeszédben a szlovenszkói és ruszinszkói magyarok fogalma már a kezdetektől elkülönült. Mindemellett közösségükre a legtöbb esetben nem kisebbségként, hanem őslakosokként hivatkoztak. A ruszinszkói magyar közösség társadalmi és politikai szerepvállalását jelentősen meghatározta létszáma. A népességfogyást különösen felgyorsította az államfordulatot követő elvándorlás, az optálás. Ez nemcsak létszámában csökkentette a helyi magyarságot, de feszültségeket is szült. Az otthonmaradók az elvándorlókat tekintették hűtleneknek, az otthonmaradtak pedig gyakran az új államhatalommal való kooperálás bélyegét viselték magukon. Jelentős problémát jelentett továbbá az állampolgárság ügyének rendezetlensége. Csak azok kaphatták meg a csehszlovák állampolgárságot, akik már 1910 előtt is illetőséggel rendelkeztek a későbbi köztársaság területén. Ellenkező esetben hosszú jogi eljárás várt arra, aki az első köztársaság teljes jogú állampolgárává szeretett volna válni. Az 1930-as népszámlálás közel 16 000 hontalant talált Kárpátalján, akik többsége magyar vagy ruszin volt.[90] Kétségtelen, hogy a közösségnek ez a fajta átalakulása megnehezítette a helyi érdekvédelem megjelenését. A helyi magyar közösségnek egy új elitet kellett kitermelnie. Ez az új politikai elit már nem földesurakból, hanem főként értelmiségiekből, ügyvédekből, újságírókból, tanárokból állt.

Az államfordulattal bekövetkező változások különösen érzékenyen érintették a tisztviselőket, akiknek és az általuk képviselt lokális struktú-

[88] *Magocsi, P. R.:* The Shaping of a National Identity i. m. 199.
[89] Uo.
[90] *Csernicskó István:* Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest 2013. 121–122.

ráknak a szerepe az 1918–1919-es összeomlás során megnövekedett. A zsupáni hivatalok 1919 decemberében rendeletileg hívták fel valamennyi köztisztviselő figyelmét, hogy 1920. január 4-ig kötelesek hűségesküt tenni a Csehszlovák Köztársaságra.[91] Ezt több hivatalnok is megtagadta. Az indoklás a legtöbb esetben hasonló volt. Az egyik Bereg megyei hivatalnok ekként indokolta döntését: „Én ennek a hűségfogadalomnak a felvételét nyilatkoztban megtagadtam [így], ennek folytán a jelen viszonyok között a rendelet értelmében illetményeim nem folyósíttatnak, s a fogadalom megtagadásával alkalmaztatásom megszűnik. Tisztelettel kijelentem tehát, hogy mindaddig, míg ismét a magyar államnak tett eskümhöz híven mint magyar tisztviselő tovább nem szolgálhatok, a mai naptól szolgálatot nem teljesítek."[92] Többen kérelmezték a zsupáni hivataloktól, hogy Magyarországgal való békeszerződés aláírásáig ne kötelezzék őket az eskütételre. A forrásokból, a korszakot megidéző írásművekből is arra következtethetünk, hogy a hűségeskü kérdését komoly feszültség övezte a kárpátaljai magyar közösség körében is. Azokat, akik letették, s így helyükön maradva egyrészt továbbra is biztosítani próbálták egzisztenciájukat, de ezzel együtt biztosították a magyar jelenlétet a közigazgatásban, gyakran érte a korszak közbeszédében a „megszálló hatalommal" való együttműködés vádja. Azok előtt, akik megtagadták, általában két út állt: vagy elhagyták Kárpátalját, és főként az anyaországban kerestek boldogulási lehetőséget, vagy más megélhetés után néztek Kárpátalján. A csehszlovák köztársaságot elhagyókkal sem bánt kegyesen a kárpátaljai magyar közbeszéd. Az elvándorlók és otthonmaradtak közötti keserű viszonyról jól tanúskodnak Korláth Endre, a Ruszinszkói Magyar Jogpárt politikusának szavai: „Eltávolodtak körünkből, kik nem találták meg az ősi földjükön további megélhetésüket; eltávoztak a kishitűek, kik nemzetükért csak élni akartak és tudtak, de szenvedni és tűrni nem."[93] Azt, hogy az eskü letételét mennyire feszült figyelem övezte, jól jelzi az egyik megyei hivatalnál tanácsadói szerepet betöltő beregi ügyvéd levele, melyben kéri a zsupáni hivataltól, hogy mentesítsék az eskütétel kötelezettsége alól. Indoklása a következő volt: [a fogadalmat] nem tehetem le azért sem, mert a tisztviselőknek, akiknek egyedüli jövedelmük a tisztviselői fizetés, a közvélemény szemében megvan az a mentségük, hogy a fizetésükre rá vannak utalva, nekem azonban még ez a mentségem sem lesz meg, mert nekem a fő foglalkozá-

[91] KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 147.
[92] KTÁL, F. 108, op. 7, od. zb. 147.
[93] Prágai Magyar Hírlap, 1922. július 29. 2.

som az ügyvédség, tehát azt fogják mondani, hogy engem kenyérkérdés nem kényszerített a fogadalom letételére."[94]

Érdekes momentum, hogy az államfordulat után kialakuló új kárpátaljai magyar politikai elit több tagja is azok közül a hivatalnokok közül került ki, akik 1919–1920 fordulóján az állameskü megtagadása miatt veszítették el állásukat. Hokky Károly tanári állását veszítette el az új államban. Az Országos Keresztényszocialista Párt színeiben lett 1928-ban a kárpátaljai tartományi gyűlés képviselője, majd a prágai nemzetgyűlés képviselője 1929-ben.[95] Pártjának egy nagyszőlősi kongresszusán a hivatalnokok állameskü ügyével kapcsolatban a következő kijelentéseket tette 1928-ban: „mi elszakíttattunk hazánktól, ami nekünk rendkívül fájt, és mi olyanok voltunk, mint a betegek, velünk úgy kellett volna bánnia a kormányzatnak, mint egy beteg gyerekkel, szeretettel, hogy e betegségünkből kigyógyuljunk. Ellenben nem így történt: a nyakunkat fojtogatták, mikor azért, mert le nem tettük az esküt, elbocsájtottak állásunkból. Erkölcstelen dolog volt tőlünk esküt kérni. Fogadalmat kérhettek, hogy híven és becsületesen teljesítjük kötelességünket, de esküt a békeszerződés aláírása előtt tőlünk nem kérhettek, mert egy másik állam esküje alól feloldva nem voltunk. Becsületes ember új esküt nem tesz, amíg a régit fel nem oldják."[96] Hokky kijelentései, amellett, hogy jól tükrözik a köztisztviselők egy részének 1919–1920-ban tanúsított attitűdjét, következményekkel jártak, a csehszlovák hatóságok a köztársaság védelméről szóló törvény megsértése vádjával indítottak eljárást Hokky ellen.[97]

A magyar közösség „alkupozícióinak" kialakítása szempontjából lényeges kérdés volt a közigazgatás különböző szintjein történő részvétel. Az államfordulattal létrejövő, Ó-Podkarpatszka Rusz-i szintű hivatalokban – mint a Polgári Közigazgatási Hivatal és annak referátusai (hivatalai) – a hivatalnokok többsége cseh nemzetiségű volt. Például a politikai ügyek referátusában a közszolgák 60%-a volt cseh, 30%-uk ruszin nemzetiségű. A rendőrségi referátus hivatalnokainak 100%-a volt cseh nemzetiségű.[98] A zsupáni hivatalokban szintén cseh többség volt jellemző. A Munkácsi Zsupáni Hivatal pénzügyi osztályán például a tisztviselők 77 százaléka volt cseh, a maradék ruszin nemzetiségű.[99] A Beregszászi zsupában ugyanezen

[94] KTÁL, F. 14, op. 1, od. zb. 11.
[95] *Fedinec Csilla:* „…olyan ez a kép, mintha egy összetört tükör volna a magyar társadalom, illetve a magyar lélek". Hokky Károly (1883–1971) élete és tevékenysége. Fórum Társadalomtudományi Szemle 17. (2015) 2. sz. 135–138.
[96] KTÁL, F. 344, op. 2, od. zb. 33.
[97] Uo.
[98] KTÁL, F. 29, op. 1, od. zb. 62.
[99] Uo.

az osztályon a többségében cseh és ruszin hivatalnokok mellett a közszolgák 30%-a magyar volt.[100] A járási és városi szintű közigazgatás tisztviselői állománya már árnyaltabb képet mutat. Az volt a jellemző, hogy a többségében magyarok lakta járásokban a járási tisztviselők túlnyomó többsége magyar maradt. A Munkácsi járásban 100%, az Oroszvégi járásban 100%, az Ungvári, Beregszászi, Mezőkaszonyi járásban, a Nagyszőlősi járásban valamennyi tisztviselő – a cseh fordítókon, gépírókon és a rendőrparancsnokon kívül – magyar maradt. Ők mindnyájan letették az államesküt. Eltérő képet látunk a ruszinok lakta vidéken. Huszt városában egyetlen magyar tisztviselő sem fogadott hűséget az új államnak, ahogy az Ökörmezői, Felsővereckei, Szolyvai járásokba is cseh és hasonló arányban ruszin hivatalnokokat neveztek ki.[101] 1918 őszén a tárgyalt vármegyékben is sok jegyzőt elűztek, ezek az állások több helyen is betöltetlenek maradtak, így 1919–1920-ban a magyarok lakta vidéken is előfordult, hogy a jegyzői állást cseh vagy bizonyos esetekben ruszin nemzetiségű tisztségviselő töltötte be. Az átmeneti időszak megnövelte a társadalom helyi struktúráinak, így a lakossággal közvetlenül érintkező köztisztviselőknek a feladatait, felelősségét egyaránt. Az újonnan létrejövő csehszlovák közigazgatáshoz való alkalmazkodás, az azzal való együttműködés dilemmájában egymásnak feszültek az egyéni egzisztenciális megfontolások, az új állam és az anyaországhoz való lojalitás összeegyeztethetetlensége, a közösség iránti felelősség érzése. 1918–1919 közigazgatási zűrzavarának, a katonai megszállásnak, új közigazgatás felállításának ellenére a Csehszlovák Köztársaság első éveiben a magyar köztisztviselők jelentős része megőrizte hivatalát, ezzel egyfajta magyar nyelvű folytonosságot teremtve az alsóbb közigazgatás szintjein, amivel vélhetően hozzájárultak ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar közösség könnyebben találja meg az újonnan létrejött helyzethez való alkalmazkodás eszközeit.

Az új viszonyok között a magyar közösség egyik legfontosabb célja annak elérése volt, hogy nyelvhasználata biztosított legyen. A Csehszlovák Köztársaság nyelvpolitikája megengedőnek mondható. A saint-germaini békeszerződésben leírtak szerint az autonóm Podkarpatszka Rusz hatóságainak lett volna a feladata a terület nyelvhasználatának jogi szabályozása. Mivel az autonómia 1938-ig nem jött létre, így a nyelvhasználat törvényi szabályozását az 1920. február 29-én kiadott alkotmánylevél, az annak részét képező nyelvtörvény, majd a nyelvtörvény 1926-ban kiadott végrehajtási rendelete szabályozta.[102] Ezek a normatív dokumentumok viszonylag

[100] KTÁL, F. 29, op. 1, od. zb. 62.
[101] Uo.
[102] *Csernicskó I.:* Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 121–122.

széles jogokat biztosítottak a csehszlovák állampolgárok számára. A szabad nyelvhasználat minden személy számára biztosított volt. Vállalatok, intézmények, egyházak számára lehetőség nyílt a szabad kisebbségi nyelvhasználatra olyan közigazgatási területen, ahol az adott közösség létszáma elérte a 20%-ot. Ezekben a közigazgatási egységekben az állam meg is követelte a kisebbségi nyelvek használatát, ily módon a két- és többnyelvű feliratok a csehszlovák Kárpátalja mindennapjainak részei voltak. A nyelvtörvény az anyanyelvű oktatás lehetőségét is biztosította, mindemellett előírta a csehszlovák nyelv kötelező oktatását. A magyar kisebbség képviselői mindazonáltal gyakran fogalmaztak meg kritikát a csehszlovák nyelvpolitika, pontosabban az azt közvetetten befolyásoló intézkedések ellen, mint például a közigazgatási egységek olyan átszabása, amelynek következtében a helyi magyarság aránya 20% alá csökkent, valamint ugyanilyen megfontolásból a fentebb már említett rendezetlen állampolgárságok problémája kapcsán.[103]

3. kép *Az egyik hitelszövetkezet többnyelvű felirata*

Forrás: Transcarpathian Heritage, http://t-heritage.com.ua/, https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage/, letöltés 2021. júl. 23.

[103] *Csernicskó I.:* Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 121–122.

A kisebbségi közösség szervezésében igazán fontos egyházak helyzete is megváltozott. A magyar lakosság legnagyobb része a református és a római katolikus, kisebb részük a görögkatolikus felekezethez tartozott. Az újonnan létrejött csehszlovák államnak a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyével volt a legélesebb a viszonya. Papp Antalt, aki az államfordulat idején aktív tevékenységet fejtett ki egyházmegyéjének magyar fennhatóság alatt tartása érdekében, 1924-ben kiutasították az országból. Őt a korszakban Gebé Péter, majd Sztojka Sándor követte. A csehszlovák kormány és a Vatikán egyezménye alapján mind a munkácsi, mind az eperjesi egyházmegyék kikerültek az esztergomi érsek fennhatósága alól, s az Apostoli Szentszék kormányozta mindkettőt 1939-ig. A római katolikus gyülekezetek 1929-ig a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye fennhatósága alá tartoztak, azt követően a Szentszék apostoli kormányzóságot hozott létre Kárpátalján előbb Tahy Ábrahám, majd halála után Szvoboda Ferenc vezetésével.[104] A Tiszáninneni Református Egyházkerület lelkészeiben 1921-re megfogalmazódott az önálló ruszinszkói kerület felállításának gondolata. Az Ungi, Beregi és Máramaros-Ugocsai Egyházmegyék küldöttei Beregszászban nyilvánították ki szándékukat a külön egyházkerületbe szerveződésről. A kerület hivatalosan 1922. október 31-én jött létre, első püspöke Bertók Béla munkácsi lelkész lett.[105] A kerület hivatalos elismeréséig egészen 1932-ig kellett várni.

A magyar közösség a csehszlovák időszakban a köztársaság oktatáspolitikáját sínylette meg leginkább. Az 1921/1922-es tanévben Kárpátalján 118 magyar elemi iskola működött, ennek nagy része egynyelvű, kisebb része csehszlovák–magyar, ruszin–magyar vagy német–magyar volt. 1935/1936-ban továbbra is 118 magyar elemiről tudunk. Az 1919/1920-as tanévben még negyven polgári iskolából kilencben folyt magyar tannyelvű oktatás, hamarosan azonban már csak Beregszászban, Munkácson és Ungváron tanítottak magyarul a ruszin–magyar polgári iskolákban. Nem csoda, hogy az újonnan alakuló politikai pártok egyik legfontosabb programpontja a magyar nyelvű oktatás biztosításának kieszközlése volt.[106]

A csehszlovák időszakot élénk kulturális élet jellemezte. Kihasználva a csehszlovák liberalizmus nyújtotta kereteket, az államfordulat után viszonylag gyorsan jelentek meg a különböző társadalmi és kulturális szervezetek.

[104] *Fedinec Csilla:* Iskola és egyház. Magyar kultúra a két világháború közötti időszakban. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 128.
[105] *Tömösközi Ferenc*: A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház önszerveződésének rövid története 1918–1923 között. Pro Minoritate. (2017) 140.
[106] *Fedinec Cs.:* Iskola és egyház i. m. 128.

A legjelentősebb kárpátaljai kultúregylet a Mozaik volt, illetve a Podkarpatszka Ruszi Magyar Kultúregyesület vagy a Beregszászi Irodalmi és Színpártoló Egyesület. A magyar kultúrszervezetek legjelentősebb eseménye az éves Magyar Nemzeti Bál volt Beregszászban, ezenkívül olvasókörökkel, megemlékezésekkel, klubestekkel, népfőiskolai előadásokkal gazdagították a kárpátaljai magyarok kulturális életét. Sportrendezvények, dalárdák, cserkészet – mind-mind a kárpátaljai magyarok mindennapjainak részévé váltak. Bár a két évtized alatt megjelent közel kétezer kiadványt számláló csehszlovákiai magyar könyvtermés csupán kis részét adta Kárpátalja irodalmának, mégis Tamás Mihály, Fábry Zoltán, Balogh Edgár, Mónus Gyula vagy Szerényi Ferdinád neve máig ismert a magyar olvasóközönség előtt.[107]

4. kép *A kismuzsalyi romtemplom előtt*

Forrás: képszám: 155310, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

[107] *Fedinec Cs.:* Iskola és egyház i. m. 130.

7.3.2. Pártok és választások

A négy történelmi vármegye területén kialakult új közigazgatási egység létrejötte a politikai érdekképviselet terén is új helyzetet teremtett a területen élő lakosság számára. A többségben lévő ruszin lakosság addig nem látott vehemenciával vetette bele magát a társadalmi-politikai szerveződések létrehozásába, a helyi magyarság a kisebbségi lét keserű ízével ismerkedett, a helyi zsidó lakosság pedig önálló, etnikai alapú érdekképviseletbe kezdett, kivívva ezzel a helyi magyar ellenzéki politikum ellenszenvét.

Kárpátalja, akárcsak az egész első köztársaság, a tárgyalt időszakban a pártok eldorádója volt – állapíthatjuk meg a terület e sajátosságát a korabeli sajtó gyakran használt fordulatával. A területen mind az országos szintű, mind pedig a regionális pártok képviseltették magukat. Az országos pártok közül több is hozott létre regionális szervezetet, melyek struktúrával és biztos anyagi bázissal rendelkeztek. Megnevezhetjük itt a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspártot, a Köztársasági Agrárpártot, Csehszlovákia Kommunista Pártját, a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Pártot, a Csehszlovák Nemzeti Demokrata Pártot, a Csehszlovák Néppártot, illetve a Csehszlovák Iparos Pártot.[108] A felsoroltak közül az első három, a húszas években különösképp a Kommunista Párt támogatottsága volt jelentős. Retorikájukat, programjukat tekintve centralisták voltak, mindazonáltal helyi szinten mindig napirenden tartották és mérsékelten támogatták az autonómia ügyét.[109]

A regionális pártok egyik fő jellegzetessége volt az, hogy etnikai alapon szerveződtek. A másik fő jellemzőjük pedig az volt, hogy autonomistának vallották magukat, az önrendelkezés kérdése volt programjuk központi motívuma. A legnépesebb tábora a ruszin pártoknak volt. A kor ruszin politikájának két vezető irányvonala létezett. Az egyik a ruszofil, a másik az ukranofil irányzat volt. A kárpátaljai ruszin pártok nagyobb része a ruszofil irányzathoz tartozott, az általuk sokszor igen ellenségesen kezelt ukranofil irányzat az 1930-as évek második felében erősödött meg.[110] A korszakban működő közel harminc ruszin párt közül természetesen nem mindegyik volt képes két évtizeden keresztül erőteljesen jelen lenni a politikai életben. Az azonban, hogy mely pártok voltak képesek több alkalommal is választási részvételre, és tudtak-e képviselőt juttatni a törvényhozásba, jól mutatta társadalmi támogatottságukat. A megnevezett kritériumoknak megfelelő ruszin pártok a következők voltak: Autonóm

[108] *Tokar M.*: Politikai pártok programjai és tevékenysége. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 67.
[109] Uo.
[110] *Tokar M.*: Politikai pártok programjai és tevékenysége. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 67.

Földműves Szövetség, Orosz Földműves Párt, Keresztény Néppárt, Kárpátorosz Munkapárt, Orosz Néppárt, Orosz Nemzeti Autonomista Párt.

5. kép *Egry Ferenc (1864–1945) nemzetközi hírű harangöntő, kárpátaljai politikus műhelyének alkotásaival*

Forrás: Transcarpathian Heritage, http://t-heritage.com.ua/, https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage/, letöltés 2021. júl. 23.

A magyar pártok országos vagy regionális pártok voltak. Országos párt volt a Magyar Keresztényszocialista Párt, a Kisgazda-, Kisiparos és Földműves Párt, regionálisak a Ruszinszkói Magyar Jogpárt, Őslakosok Autonóm Pártja. A regionalizmus fokozatosan feloldódott, a helyi szervezetek fuzionáltak a szlovenszkói magyar pártokkal. A magyar pártok jellemzője volt az ellenzékiség, az autonomizmus, mely a meg nem adott és a magyaroknak nem is ígért[111] önrendelkezés elérésére való törekvés politikai retorikájuk középpontba állítását jelentette. Jellegzetes volt továbbá, hogy a kárpátaljai magyar politikusok szinte kivétel nélkül a prevrat[112] után kezdték tevékenységüket. A magyar pártok a választásokon általában a leadott voksok 10–12%-át szerezték meg, amely 1924-től kezdve mindig

[111] A saint-germaini békeszerződésben a „Kárpátoktól délre lakó rutén nép” számára ígértek autonómiát. Az, hogy ennek a területnek pontosan milyen kiterjedésűnek kellett volna lennie, az aláíró felek nem konkretizálták.

[112] Prevrat – államfordulat, a cseh megfelelőt gyakorta használták a magyar közbeszédben is.

lehetővé tette kárpátaljai magyar képviselő, illetve szenátor részvételét a csehszlovák törvényhozásban. A korszak jelentős magyar ellenzéki politikusai voltak Korláth Endre jogász és Hokky Károly tanár, Árky Ákos volt katonatiszt, Egry Ferenc neves kisgejőci harangöntő és földbirtokos.

A kárpátaljai pártok politikai programjainak alapja – mondhatni – megegyezett. A saját etnikai csoport védelme, az autonómia kivívása (persze a saját etnikum számára a lehető legkedvezőbb módon), Kárpátalja rossz gazdasági helyzetének orvoslása, a köztársaságban tapasztalható regionális egyenlőtlenségek csökkentése. Ideológiai és kulturális irányvonalanként természetesen voltak eltérések, azonban a politizálásuk lényegi stratégiáját sajátos tényezők határozták meg. A helyi politikai életet jelentős módon befolyásolták a szomszédos országok, Kárpátalja esetében a Magyarország és Lengyelország által nyújtott támogatások. Mindkét állam esetében a cél nyilvánvalóan Csehszlovákia egységének gyengítése volt. A magyar támogatások, melyek nyilvánvalóan a revíziós politika részét képezték, elsősorban a Korláth Endre, a Ruszinszkói Magyar Jogpárt elnökének szervezetei, illetve a ruszin pártok közül a Bródy András vezette Autonóm Földműves Szövetség kasszájába vándoroltak.[113] Nem szabad megfeledkeznünk azonban a Fenczik István számára érkező lengyel támogatásokról sem,[114] akárcsak a helyi ukranofil irányzat kedvező német kapcsolatairól.[115] Ezzel együtt természetesen jelen volt Prága igyekezete arra vonatkozóan, hogy a központhoz hű helyi pártokat támogasson, illetve a centralista, országos pártok helyi pozícióit erősítse. A felsorolt tényezők mind befolyásolták azt, hogy egy-egy párt, pontosabban annak szószólói miként nyilatkoztak valamely állami intézkedésről, ezáltal irányt mutatva híveinek.

A legjelentősebbnek tartott politikai kérdés természetesen az autonómia volt. Marina Gyula *Ruténsors. Kárpátalja végzete* című, sokak által ismert visszaemlékezéseiben a következőképp írt fanyar humorral és némi túlzással a terület két világháború közötti helyzetéről és az autonómiáról: „[Kápatalján] Nem volt többé tutaj, azaz teljesen eltűnt a láthatárról, de annál több lett az autó, melyet a csehek gyártottak otthoni gyáraikban, kizárólag saját használatukra, mert a szegény ruszinok azokból csak az elvásott gumikerekeket használták fel „szükségbocskor“ készítésére, melyet aztán nagyon elmésen, „autonómiának“ neveztek el. Íme, ennyi lett és maradt a békeszerződésben biztosított teljes területi autonómiából!!“[116]

[113] *Angyal Béla*: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. Regio: kisebbség, politika, társadalom 11. (2000) 3. sz. 133–178.
[114] *Brenzovics László:* Nemzetiségpolitika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944. Ungvár 2010. 36.
[115] *Vehes M. – Tokar M.*: Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltása. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 106.
[116] *Marina Gyula:* Ruténsors. Kárpátalja végzete. Ungvár 1999. 93.

6. kép *Hokky Károly (1883–1971) tartománygyűlési, majd nemzetgyűlési képviselő*

Forrás: a Fórum Kisebbségkutató Intézet gyűjteményéből.

A magyar politikai szervezetek sikerességét vagy sikertelenségét leginkább a választásokon való szerepléssel lehet szemléltetni. A csehszlovák időszakban Kárpátalján 1924-ben egy nemzetgyűlési pótválasztás, 1925-ben egy előrehozott nemzetgyűlési választás volt, 1928-ban és 1935-ben tartománygyűlési választásokat, míg 1929-ben és 1935-ben nemzetgyűlésit tartottak. Csehszlovákiában arányos, listás választási rendszer volt érvényben, és a mandátumokat fennmaradó szavazatok esetén kettő vagy három körben osztották ki. Podkarpatszka Ruszban a két világháború között a szavazásra jogosultak száma 245 000 és 285 000 között mozgott, a részvételi arány pedig szinte mindig 80% fölött volt, így az általában kilenc-tíz képviselői hely kiosztása esetén egy mandátum megszerzéséhez kb. 27–30 000 szavazatra volt szükség. Az első, 1924-ben megszervezett választásokat nagy várakozás előzte meg, ám ahogy az egyik kormánypárti lap írta: „a választások a pálinka és a hallatlan demagógia jegyében zajlottak”.[117] A Csehszlovákiai Kommunista Párt 100 242 szavazatot kapott, ami 39,4%-nak felelt meg. Szép eredményként lehetett elkönyvelni, hogy a magyar pártok egyesülése 28 113 szavazatot hozott, ez a szavazatok 11%-át jelentette, és egy mandátumot kaptak, amelyet Korláth Endre használhatott fel. A Podkarpatszka Ruszi Szociáldemokrata Párt, mint a legnépszerűbb csehszlovákiai párt kárpátaljai szervezete, a harmadik he-

[117] Idézi a Prágai Magyar Hírlap, 1924. március 18. 2.

lyen végzett, lényegesen kevesebb szavazatot kapott azonban, mint a kommunisták, 20 998-at (8,4%) ami csupán egy mandátumhoz volt elég.[118]

Az első választások eredményeiből kitűnik, hogy a kárpátaljai társadalom kevésbé volt fogékony a nemzeti ellenzék munkájára, és sokkal inkább szavaztak bizalmat a látszólagos anyagi biztonságot ígérő, az autonómiáért versengő nemzeti pártokkal szemben alternatívát kínáló kommunistáknak. Olyan szempontból sikeresnek értékelhető a megmérettetés, hogy a Ruszinszkóban élő nagyobb nemzetiségeknek sikerült képviselethez jutniuk a törvényhozásban. A tendenciák a két évtized alatt persze változtak. Az 1920–30-as évek fordulóján megerősödött a Csehszlovák Agrárpárt Kárpátalján, majd a világválság kedvezőtlen hatásai a '30-as évek közepén újra a kommunistáknak hoztak politikai hasznot. A kárpátaljai pártok két világháború közötti választási szereplése kiegyensúlyozottnak mondható, ám ez nem egyenlő a sikerességgel. Jellemző az autonomista pártokra, hogy a közös fellépés hiányában szétaprózták a szavazóbázist, és a parlamentbe bekerülve sem sikerült az együttműködés. Az 1935-ös választások során már közeledtek egymáshoz az álláspontok, ennek kiforrására azonban már nem volt lehetőség, ugyanis 1938-ban közbeszólt a világpolitika alakulása.

7. kép *Korláth Endre (1881–1946) kárpátaljai politikus, nemzetgyűlési képviselő*

Forrás: a Fórum Kisebbségkutató Intézet gyűjteményéből.

[118] Карпаторусский Выстникъ, 1924. III. 18. ст. 1.

A csehszlovák időszakban Kárpátalja társadalmi-politikai élete gyökeres változásokon ment keresztül. Az új rend és annak intézkedései új színezetet adtak a régió közéletének. Ezek az intézkedések – gondolhatunk itt a nyelvrendeletre, a földreformra, az autonómia meg nem adására stb. – igen élénk politikai tevékenységet váltottak ki. Ennek köszönhetően nagyon színes lett a társadalmi-politikai szervezetek palettája.

8. kép *Az Országos Keresztényszocialista Párt munkácsi nagygyűlésének szónokai*

Forrás: a Fórum Kisebbségkutató Intézet gyűjteményéből.

A magyar szervezetek számára a magyar kormány több ízben is nyújtott támogatást a magyar kisebbséget képviselő pártoknak, elsősorban a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központján, valamint a külügyminisztériumon keresztül. Mindezzel együtt az első köztársaság két évtizede alatt igyekeztek minél sikeresebben képviselni a magyarság érdekeit, annak ellenére, hogy néha felekezeti és ideológiai alapú ellentétek dúltak soraikban.

7.4. Csehszlovák gazdaságpolitika Kárpátalján

7.4.1. Gazdasági helyzetkép és infrastrukturális fejlesztések

Az autonómia bevezetésének vagy be nem vezetésének kérdése volt a korabeli kárpátaljai közélet legneuralgikusabb pontja. Ez természetesen nem értelmezhető csak Prága és Podkarpatszka Rusz vonalon, fontos a köz-

társaság szélesebb kontextusában tekinteni erre, és így nyilvánvaló, hogy az esetleges kárpátaljai autonómia fokozottan aktivizálta volna a szlovák autonomista mozgalmat, és kedvezőtlenül hatott volna a cseh–szlovák viszonyra. A békeszerződésben és egyéb dokumentumokban is megígért önrendelkezés így nem jöhetett szóba Kárpátalja és Prága viszonyának szívélyesebbé tételében. Bár a helyi pártok programjainak lényeges eleme volt az autonómia, vélhetően az átlag kárpátaljai ruszin, magyar, német vagy zsidó lakost sokkal inkább foglalkoztatták a gazdasági kérdések és a mindennapi betevő ügye. Különösen igaz ez a megállapítás abból a szempontból, hogy az első világháború a legszerényebb becslések szerint is több mint tízezer katona életét követelte a későbbi Kárpátalja területén, a háborúból rokkantan hazatérőkkel együtt ez azt jelentette, hogy több ezer család veszítette el a férfi munkaerőt. Kárpátalja a köztársaság gazdasági struktúrájában sajátos helyet foglalt el. Itt volt a legmagasabb a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, és a szociális mutatók itt voltak a legalacsonyabbak. Nem véletlen, hogy a korszakban az 1920-as években a legnépszerűbb párt a legfájdalmasabb sebekre is gyógyírt ígérő Csehszlovákiai Kommunista Párt volt.

Az I. világháborút követően Csehszlovákia kötelékébe került Podkarpatszka Rusz egy újonnan létrejött állam addig nem létező közigazgatási egysége lett. A Párizsban létrehozott új államkonstrukció egységének biztosítása, a lakosság nemzeti, szociális és gazdasági igényeinek kielégítése jelentős kihívások elé állította az első Csehszlovák Köztársaság alapító atyáit, az állam vezetőit. Az eltérő gazdasági fejlettségű, egybekapcsolt országrészek lakosságának eltérő volt a viszonya az államalkotó központhoz, és különböző elvárásaik voltak az új állam kiépítésével szemben. A prágai vezetés több intézkedése is kiváltotta a társadalom valamely részének nemtetszését, esetenként heves tiltakozását. Ezek motívumait, folyamatát és következményeit még napjainkban sem egyszerű értékelnie a történésznek, a gazdasági intézkedések mindazonáltal komoly szerepet játszottak a térség konszolidálásának szempontjából.

Kárpátalja gazdasági értelemben a csehszlovák köztársaság legelmaradottabb területe volt. Míg a köztársaságban összesen a lakosság 39,57%-a dolgozott a mezőgazdaságban és 33,8%-a az iparban, addig Kárpátalján ez az arány egészen premodern viszonyokat tükrözött: a helyi lakosok 67,63%-a dolgozott a mezőgazdaságban és az erdőgazdaságban, az iparban és a kézműiparban pedig mindösszesen 10,41%-a. A köztársaság első évtizedében országosan egyértelmű modernizáció volt megfigyelhető, 1930-ra kiegyenlítődött a primer és a szekunder szektorban dolgozók száma. Kárpátalján ezek a folyamatok azonban nem voltak érezhetők, tíz év alatt alig

1,5%-kal növekedett az iparban dolgozók száma.[119] Részben ennek okán a korszakban rendszeresen előfordult, és a történészek értékelésében ma is gyakorta felbukkan, hogy a csehszlovák kormányzatok szemére vetik: nem tettek eleget a köztársaság legkeletibb területeinek modernizálásáért, sőt, egyenesen gyarmatosító jelzővel illetik a csehszlovák gazdaságpolitikát.[120] Az kétségtelen, hogy az utódállamok közül Csehszlovákia indult gazdaságilag a legjobb alapokkal, hisz a Monarchia területének 33%-át tudhatta magáénak, a volt dualista állam gazdasági potenciáljának 70%-ával.[121] Ily módon joggal bizakodhattak abban a helyiek, hogy gazdasági fejlődés a keleti végeken is megnyilvánul. A csehszlovák időszak gazdasági eredményei azonban – főleg a hegyvidéki területeken – nem hozták meg a várt sikert.

Az ipari termelés legjelentősebb ágazata a faipar volt. A Kárpátaljára érkező befektetések és az infrastrukturális fejlesztések nagy része is ehhez kapcsolódott. A 100 főnél többet foglalkoztató tizenegy kárpátaljai üzemből hat faipari volt. Ezek közül is a legnagyobbak a szolyvai Szolyva és a nagybocskói Klotild gyárak voltak. A faipari üzemek mellett ungvári és beregszászi építőipari komplexumokban, valamint a frigyesfalvai vasöntödében dolgozott legalább száz munkás. Persze ez a köztársaság viszonylatában roppant kevés volt. A teljes Csehszlovák Köztársaság ipari termelésének mindösszesen 0,7%-át adta Kárpátalja.[122]

A legnagyobb ipari létesítményeket tehát az erdőipar látta el alapanyaggal. Podkarpatszka Rusz területén több mint 600 000 ha-nyi erdőség volt a korszakban, zömében állami, illetve a Schönborn-Buchheim-uradalom területén létrejött Latorca Rt. (a Latorca Rt. létrejöttéről lásd a következő alfejezetet) tulajdonában.[123] Ennek több mint 70%-a bükkerdő volt. Az erdőgazdálkodást a cseh területeken már a háború előtt alkalmazott törvényi keretek szabályozták. A Kárpátalján kitermelt fa jelentős részét itt is dolgozták fel, ugyanis a fa külföldi értékesítése nem jöhetett szóba. Magyarország és Csehszlovákia között nem volt kereskedelmi megállapodás, így a tradicionális útvonal, a Tisza, már nem szállított tutajokat az Alföldre. Románia és Lengyelország maga is jelentős erdőségekkel rendelkezett. A cseh és morva iparvidékek pedig viszonylag messze estek, a szállítás is drága lett volna, így kézenfekvőbb volt a helyi feldolgozás.[124] Az értékesebb fafajták azonban

[119] *Rothschild, J.:* Csehszlovákia története i. m. 82.
[120] *Tokar M.*: Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 54.
[121] *Csernicskó I. – Fedinec Cs.:* Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban... i.m. 119.
[122] *Jan Rychlík – Magdaléna Rychlíková:* Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946. Praha 2016. 115.
[123] *Peter Švorc:* Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946. Praha 2007.
[124] *Rychlík, J. – Rychlíková, M.:* Podkarpatská Rus i. m. 102–103.

exportra kerültek. Ausztriába, Németországba, Olaszországba vitték a rönkfákat, a faipari üzemek késztermékei pedig Nagy-Britanniáig is eljutottak.[125]

Bár az ipari fejlesztések elmaradtak, a csehszlovák időszak infrastrukturális eredményeit a mai napig számon tartja a kárpátaljai emlékezet. Már 1921-től jelentős útjavítási és útépítési munkálatok kezdődtek meg Kárpátalján. A legfontosabbnak az Ungvár–Técső, illetve Técső–Rahó útszakasz építését és karbantartását tartották, de a csehszlovák fennhatóság két évtizede alatt jelentős összegeket fektettek a Tisza, a Nagyág és a Talabor völgyében futó utak javítására is. Továbbá megtörtént az Uzsoki-, a Vereckei- és a Toronyai-hágók felé vezető utak fejlesztése is.[126] Az újonnan készült utak jelentős része betonút volt. A hegyvidéken sokfelé építettek kőzúzalékkal borított, úgynevezett makadámutat, és a még napjainkban is sokfelé látható macskaköves utak is készültek a korszakban.[127]

9. kép *Aero sportautó makadámúton Ökörmező közelében 1937-ben*

Forrás: képszám: 155308, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

[125] *Tokar M.:* Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 55.
[126] Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933. Red. Jaromir Musil. Užhorod 1933. 15–26.
[127] Uo.

A közútfejlesztések mellett továbbra is kiemelkedő jelentősége volt a vasútnak, amely csak mellékszakaszok kiépítésével működhetett megfelelően, lévén az államhatárok változásai megbontották a dualista államban kialakított vasúthálózatot.[128] A korszakban elterjedtté vált a buszközlekedés, több mint húsz buszjárat szolgálta ki az utasokat.[129] A közút- és vasúti fejlesztés velejárója volt a hídépítés. Podkarpatszka Rusz nagyobb folyóin, a Tiszán, az Ungon, a Latorcán, a Nagyágon, a Talaboron a csehszlovák időszakban közel tíz új hidat adtak át. 1928-tól pedig 300 000 m^2-es területen indult meg az ungvári repülőtér építése, amely 1929 tavaszán kezdte meg a működését. Aki repülni vágyott, s ki tudta fizetni a nem is olyan olcsó repülőjegy árát, az Kassára, Pozsonyba, Brnóba, Prágába vagy akár Kolozsvárra, Bukarestbe és közvetve Zágrábba is repülhetett Ungvárról.[130]

10. kép *Az Ungvári Tartományi Hivatal épülete 1935-ben*

Forrás: képszám: 146208, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

A csehszlovák időszak mai napig is leglátványosabb eredményei a városfejlesztések voltak. Ennek legismertebb példája az ungvári Kis Galagó hivatalnoknegyed, de Munkácson, Beregszászban és Huszton is több

[128] *Rychlík, J. – Rychlíková, M.:* Podkarpatská Rus i. m. 93–145.
[129] Uo.
[130] Technická Práce i. m. 45–48.

építkezés zajlott. A cseh területekről kiáramló modern építészeti stílus jegyei felfedezhetőek a két világháború között létrehozott kárpátaljai középületeken. Hivatali épületek, iskolák, kórházak, filmszínházak, hivatalnokok lakóházai épültek a funkcionalizmus jegyében, sajátos ellentétet alkotva a hegyvidék kicsiny viskóival a kárpátaljai tájon.

11. kép *A munkácsi Scala mozi épülete, a kor modernista építészetének szép példája. Az első bécsi döntés után az Attila mozi nevet viselte. A kárpátaljaiak számára elsősorban Peremoha moziként ismert.*

Forrás: képszám: 8118, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

A korszak egyik fontos gazdasági ágazata volt a turizmus. Főként a cseh turisták körében örvendett nagy népszerűségnek a kárpátaljai utazás. A Csehszlovák Turisták Klubjának valamennyi járási központban volt irodája, egyéni és csoportos utakat szerveztek, valamint módszertani és gyakorlati tanácsokkal látták el a turistákat. Az 1920–30-as években több útikönyv és ismertető is készült Podkarpatszka Ruszról. A vadregényes, ismeretlen tájon főleg a nagyobb városok, Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt vonzották a látogatókat, népszerűek voltak a Kárpátok erdőségei, a sípályák, a Szinevéri-tó, Kárpátalja várai, kastélyai és persze az alföld borospincéi.[131] Prágából Ungvárra 14, Munkácsra 14, Kőrösmezőre 18 órás

[131] *Tokar M.:* Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 60–63.

vonatutat kellett kibírnia az idelátogatónak, hogy aztán élvezhesse a vidék sokrétű természeti kincseit, megmássza a Hoverlát vagy a Pop Iványt, amelyek a hegymászás rajongóinak legkedveltebb célpontjai voltak.[132]

12. kép *Menedékház épül a Pop Iván csúcs alatt*

Forrás: képszám: 95569, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

A kárpátaljaiak a gazdasági sikerekre az őrhegyaljai sörfőzde, az ungvári szeszüzem termékei mellett vélhetően borral koccintottak. Kárpátalja egyik legismertebb exportcikke a bor volt. „A millió és millió szőlőtőke, a százezer és százezer gyümölcsfa egymás mellé sorakozva úgy áll előttünk, mintha a nagy természet fenséges hadseregének véghossztalan díszcsapatai vonultak volna fel tiszteletünkre. Aki csak egyszer is elmegy e csodahegy alatt, lehet akármilyen nagyigényű világjáró is, döbbenetes elragadtatással állapítja meg, hogy valami olyan szépet, nagyot, rendkívülit látott, ami páratlan a maga nemében. Beregszászt a szőlőhegyéről, a szőlőkultúrájáról éppúgy ismernie kell mindenkinek, mint ahogy Velencét ismeri Szent Márk teréről, gondoláiról, a Tátrát havas csúcsairól, Karlsbadot gyógyforrásairól” – írta a harmincas években az egyik szaklap újságírója a bereg-

[132] *Tokar M.:* Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 60–63.

szászi borvidékről. Bár a csehszlovák törvénykezést gyakran tették kritika tárgyává a kárpátaljai borosgazdák, panaszkodtak termékük alacsony árára s főként arra, hogy csak 200 liter bort tarthattak pincéikben adómentesen, kétségtelen, hogy a csehszlovákiai bortermelés jelentős része zajlott a Beregszász és a Szerednye környéki dombokon, s az olaszrizling, hárslevelű, furmint, bakator, szerémi zöld, kövidinka, leányka szőlőfajtákból készült borok szerte a köztársaságban nagy népszerűségnek örvendtek.[133] 1935-ben az egyik beregszászi lap újságírója arról cikkezett, hogy a kárpátaljai bortermelés egyik központja, Beregszász egyfajta Grazként a nyugdíjasok kedvelt célpontjává kezd válni, példaként hozva fel azt, hogy tíz nyugdíjas református lelkész is itt telepedett le családjával. A gondolatmenetét a következőképp folytatta: „Hogy Beregszászon melyek a gráci vonások, nehéz rámutatni. Fekvése ugyan elég szép, de egészséges levegőjéhez már szó fér. Olcsóságához még több. Inkább az a vonzó rajta, hogy színmagyar város, vagy legalább is legmagyarabb városa Kárpátaljának. Nem lehetetlen, hogy szőllőhegyeiben, illetve ezek levében is van bizonyos mágneses erő, amely delejes hatását az Úr szolgái is megérzik. Ezek a szőllőhegyek különben húztak ide már más nyugdíjast is. Egy vasutas nyugdíjast sose tudtam megérteni, hogy Morvából hogyan került Beregszászra lakni, amikor semmiféle családi kapcsolat nem fűzi ide. Egyszer aztán elmondta. Nyugdíjaztatása után új hazát keresve beutazta az egész köztársaságot és mivel a beregszászi bort találta a legjobbnak, hát ide költözött a hegyek alá. És nem bánta meg. De a beregszászi bor se."

A vállalkozások működését bankok és hitelszövetkezetek létrehozásával is igyekeztek segíteni. 1920-ban nyílt meg az első kárpátaljai bank, a Podkarpatszkij Bank, amelynek az első elnöke a későbbi kormányzó Konstantin Hrabár lett.[134] Emellett persze az országos bankok helyi fiókjai is megjelentek. Mellette pedig jelentősek voltak a különböző hitelszövetkezetek, a „družstvok", melyek főként a mezőgazdasági műveléshez nyújtottak tőkehiteleket.

Azonban a gondokból is kijutott a területnek az első Csehszlovák Köztársaság időszakában. Az első világháború okozta recesszióból való kilábalást a gazdasági világválság hatásai törték meg, melyek az ország viszonylag stabil gazdaságának köszönhetően a köztársaságban később

[133] *Kovács Elemér:* Szőlészet, borászat Beregvidéken. Ungvár–Beregszász 2009. 26.
[134] *Rychlík, J. – Rychlíková, M.:* Podkarpatská Rus i. m. 93–145., 122.

jelentkeztek, de tovább is tartottak. S alig csendesedett le az 1929-es depresszió, kezdetét is vette a második világháború. Az egész köztársaságot érintő gazdasági gondok mellett megvoltak a helyi specifikumok is. A határ meghúzásával Kárpátalját elvágták a természetes gazdasági vonzáskörzetének jelentős részétől, ami, főleg a korszak kezdetén, ellátási problémákat okozott például Beregszász számára. Ennek a helyzetnek persze több esetben igen feltűnő következményei voltak. Gyakorlatilag a határ létrejöttétől kezdve megjelent a csempészet. Ennek méreteiről és arról, hogy a jelenség az egész korszakot végigkísérte, jól árulkodik ez az 1935. március 30-i híradás: „Ismeretes, hogy a kárpátaljai csehszlovák–magyar határ mentén a magyar területről való árucsempészés szinte már szertelen méreteket öltött. Egész falvak, száz meg száz ember foglalkozik a kenyérszerzésnek ezzel a halálos veszedelemmel járó, de mindenki előtt nyitva álló és legtöbbször bő hasznot hajtó módjával. A csempészés elterjedtségére jellemző az a seregfogás, amelyet a beregdédai pénzügyőrség egy minapi éjszaka tett. Ötvenkét csempészt tartóztatott fel egyszerre, akik szakadásig megrakodva a magyarországi Beregdarócról igyekeztek hazafelé, Dédára, Beregszászra, Ardóra. A csempészeknél 14 métermázsa búzát, 3 métermázsa búzalisztet, 40 kiló mézet, 50 kiló szalonnát, 25 kiló szalámit és 20 liter spirituszt találtak.” Podkarpatszka Ruszban hétköznapi jelenség volt a spekuláció, a természeti kincsek elpazarlása, egyenlőtlen tarifarendszer alkalmazása, a nyersanyagárak mesterségesen alacsony szinten tartása.[135] A köztársaság legszegényebb szegletének nyomorúságát Fábry Zoltán *Az éhség legendája* című írásában örökítette meg. Podkarpatszka Ruszt a csodarabbik, a panamák és az álhírlapírók hazájának nevezi, érzékletesen mutat rá azokra a szakadéknyi különbségekre, melyek a köztársaság különböző területei között voltak jellemzőek. Meglátása szerint „Csehszlovákia Kárpátalját tehertételként kapta, és így mi sem természetesebb, mint hogy mindig tehertételként kezelte.”[136] Hasonlóan lehangoló képet festett a kárpátaljai alföldről Balogh Edgár, aki beszédes című – *Tíz nap Szegényországban* – szociográfiában örökítette meg sarlós társaival szerzett negatív tapasztalatait.[137]

A gazdasági világválság jelentősen rontott a helyzeten, harminc kárpátaljai üzem zárt be, a megmaradt gyárak és üzemek fele pedig csök-

[135] *Tokar M.:* Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 55–56.
[136] *Fábry Zoltán:* Az éhség legendája. Pozsony 1932.
[137] *Balogh Edgár:* Tíz nap Szegényországban. Budapest 2003.

kentette kapacitását. Csak a faiparban 35 000-en vesztették el állásukat.[138] Ennek hatására nem véletlen, hogy a 19. századi után a régió történetének újabb nagy migrációs hulláma indult meg, főként Nyugat-Európa, Észak- és Dél-Amerika irányába.

7.4.2. Földreform és telepítéspolitika

A korszak gazdaságfejlesztési eredményei a mai napig szemmel láthatóak, hisz jelentős infrastrukturális beruházások történtek a területen. A legnagyobb társadalmi hatást azonban a földreformmal kívánták kiváltani. Az 1919-ben meghirdetett program gyökeresen kívánta megváltoztatni a terület birtokstruktúráját és tulajdonviszonyait. Az óriási földbirtokok, mint a Schönborn-Buchheim-uradalom vagy a Teleki-domínium felosztása azonban nem hozta meg a várt sikert. Bár a birtokreform mai napig is észlelhető eredményeként telepes falvak jöttek létre Kárpátalja alföldi vidékén, és az úgynevezett lefoglalási törvénynek eleget tett az államhatalom, azonban az így keletkezett földalapnak a 20%-át sem osztotta ki az intézkedés végrehajtásáért felelős Állami Földhivatal az igénylők között.[139]

A földreform általános volt az első világháborút átélt Európában. Összesen huszonkét országban hajtották végre a kontinensen az intézkedéssorozatot különböző intenzitással. Ezt a szakirodalom több okkal is magyarázza. Európa-szerte az első világháborút megelőzően latifundiális birtokszerkezetek léteztek, ennek következtében jelentős paraszti tömegek estek el a megélhetést biztosító kis- és középparaszti birtokok létrehozásának lehetőségétől. Az első világháborúban a hadseregekben harcoló katonák jelentős része a parasztság köréből került ki. Annak következtében, hogy harcoltak a háborúban, még inkább jogosnak ítélték föld iránti igényüket. Nem véletlen tehát, hogy az agrárkérdés már a háború folyamán az egyik legfelkapottabb közéleti téma lett, az agrárpártok pedig jelentős politikai befolyásra tettek szert.

Csehszlovákiában 1919. április 16-án fogadták el a törvényt, amely elrendelte a 150 ha-nál nagyobb mezőgazdasági terület vagy a 250 ha-nál nagyobb összterületű birtokok lefoglalását.[140] A földosztás Kárpátalján 258 települést és legalább 121 földbirtokost érintett. A legnagyobb mér-

[138] *Tokar M.:* Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés i. m. 58.
[139] A két világháború közötti csehszlovák földreform kárpátaljai vonatkozásairól lásd *Szakál Imre:* Telepesek és telepes falvak a csehszlovák Kárpátalján. Budapest 2017.
[140] *Simon Attila:* Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Somorja 2009. 36.

tékben a Schönborn-Buchheim-uradalmat, a Teleki-latifundiumot, Virányi Sándor, Odescalchi Zoárd, Nemes József, Braun Zsigmond, Atzél László, a Lónyayak, illetve az egyházi felekezetek földjeit érintették.[141] A legnagyobb földbirtok, a Schönborn-domínium sorsa egyébként jól jellemzi az első csehszlovák földreform során előfodult bizonyos visszásságokat. A hatalmas, csaknem egész Kárpátalját átölelő domínium területein jött létre a Latorca Részvénytársaság, amelynek többségi tulajdonosa Schönborn-Buchheim Károly Frigyes gróf, az uradalom addigi ura lett.[142] A lefoglalt földterületekért a tulajdonosok kárpótlást kaptak, melyet a földterület minősége alapján határoztak meg. A zár alá került földterületek egy részét az úgynevezett kolonizációs alap rendelkezésére bocsátották. Ezeken a területeken 1922-től kezdődtek meg a telepítések.[143]

Akárcsak a köztársaság egyéb területein, úgy Kárpátalján is a telepítések két típusát különböztetjük meg: az állami, valamint a magántelepítéseket. Az első az igénylők csoportos, államilag szervezett földhöz juttatását jelentette. Az állami telepítések Kárpátalja területén több szakaszban zajlottak. Leghamarabb Tiszasalamon mellett hozták létre a Sztrázs – magyarul Őrhely – nevű kolóniát. 1923 őszén Bátyúban, a Lónyay-birtokokon 66 telepescsalád letelepítésével létrehozták a mai napig önálló településként létező Szvobodát. Ugyanebben az évben Gáton biztosítottak földbirtokokat a telepesek számára. A program folytatásaként 1926-ban Bótrágyon, Beregsomban hoztak létre kolóniákat. Ezeket ma Újbótrágy és Kastanovo néven ismerik a kárpátaljaiak. Ezzel egy időben a Gát és Dercen határában lévő ezerholdas Kerepecpuszta birtokon hozták létre Pusztakerepec kolóniát, melyet ma Alsókerepec néven ismerünk. Ugyanebben az évben a Macsola és Tiszacsoma közötti területen Hunyaditanyát hozták létre, majd ebben az évben még Sárosoroszit érintette a telepítéspolitika. Az állami telepítések 1934-ig hatással voltak még Eszeny, Beregdéda és Tiszaújhely településekre. A több mint egy évtized alatt 11 településen összesen 12 állami kolóniát hoztak létre. A köztársaság különböző részeiről alapvetően cseh és morva, ruszin, valamint elenyésző számú szlovák telepes költözött az alföldi vidékre.[144]

[141] *Szakál I.:* Telepesek és telepes falvak i. m. 53–63.
[142] *Rychlík, J. – Rychlíková, M.:* Podkarpatská Rus i. m. 111.
[143] *Szakál I.:* Telepesek és telepes falvak i. m. 66.
[144] *Szakál I.:* Telepesek és telepes falvak i. m. 82–101.

13. kép *Telepes ház építése*

Forrás: NACR, Fond 705/3, inv. 173, karton 250.

A magántelepítések során a földreform hatálya alá került birtokrészen a földbirtokos adott el telkeket telepeseknek. Az 1936-ban keletkezett összefoglaló szerint többek között az Akli melletti Újaklin, Fancsikán, a Verbőc melletti Újverbőcön (később Puskina), Tiszaújhelyben, Beregszászban és a ma Tasnádtanyaként ismert településen folyt magántelepítés. A hivatalos jelentések szerint a magántelepítések során földet szerzett telepes családok mind ruszinok voltak.

A kolonizáció két típusa Kárpátalján összesen 21 települést érintett. Az állami telepítések során 289 család szerzett földet, ez feltételezhetően meghaladta az 1 200 főt. A magántelepítések során 317 család szerzett földet, és a kor népesedési adatai alapján feltételezhető, hogy a legszerényebb számítások szerint is meghaladta számuk az 1 200 főt. Összességében tehát a telepítések két formája során legalább 2 500 fő költözött Kárpátalja alföldi területeire. A telepesek nagyobb része ruszin volt, akik Kárpátalja hegyvidéki területeiről érkeztek. A telepítések nyilván azokban a falvakban, ahol a kolonizáció megtörtént, okoztak bizonyos változásokat az etnikai szerkezetben. A kolonizáció által érintett településeken azon-

ban a magyar–nem magyar etnikai arány nem változott 10%-nál nagyobb mértékben.[145] A földreformmal összekapcsolt kolonizáció céljai ugyanúgy többrétűek voltak Kárpátalján, mint a köztársaság egyéb területein. A tervekből, de még inkább az azt követő gyakorlatból jól látszik, hogy a telepítések célja szláv etnikumúak betelepítése volt Kárpátalja alföldi, magyarlakta, az ott húzódó vasútvonal és a közeli határszakasz miatt stratégiailag jelentős területeire. A legionárius telepesek a köztársaság védelmére felkészülve érkeztek határ menti új otthonaikba.

3. térkép *Állami és magánkolóniák Kárpátalján*

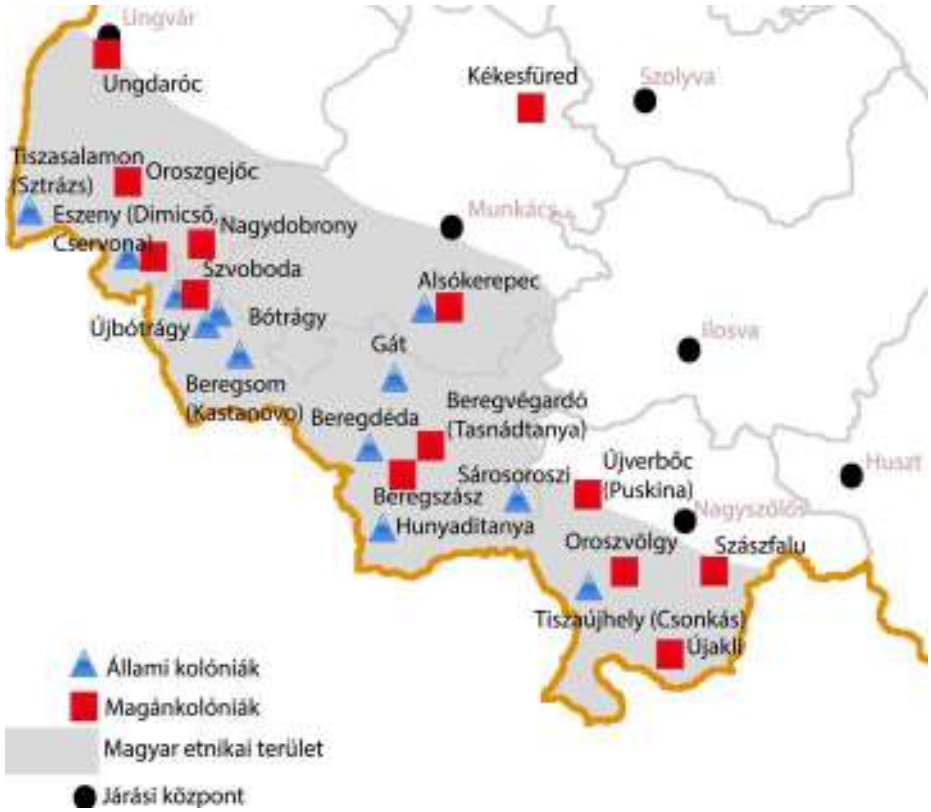

Forrás: *Szakál I.:* Telepesek és telepes falvak i. m.

A kolóniákon önellátó parasztgazdaságok és bizonyos mértékű feldolgozóipar kialakítását tervezték, azonban a telepek gazdasági működése sok

[145] *Szakál I.:* Telepesek és telepes falvak i. m. 142.

nehézségbe ütközött. Ezek közül a gazdasági válság következtében megfigyelhető általános romlás ugyanúgy megemlíthető, mint a hegyvidéki telepesek alföldi gazdálkodásra való nehézkes átállása vagy a telepesek hiányzó alaptőkéje. A telepítések jelentős pénzügyi befektetéseket követeltek meg a csehszlovák államtól, melynek nemcsak ezekkel a nehézségekkel, de a hegyvidéki ruszinok telepítésekkel szembeni ellenérzéseivel is meg kellett küzdenie. A telepítéseket egyébként a helyi ellenzéki politikum sem üdvözölte. A magyar érdekvédelmi szervezetek kifejezetten sérelmezték a szláv lakosság földhöz juttatását magyar etnikai területen, a ruszin politikum pedig kevesellte azt az erőfeszítést, melyet a csehszlovák állam a helyi ruszinság életkörülményeinek javításáért tett. Bár Prága gazdasági és szociális szükségszerűségként beszélt a telepítésekről, azoknak gazdaságélénkítő jellege erősen kétségbe vonható. Szinte valamennyi forrás a telepesek gazdaságának alacsony színvonaláról és alacsony hatékonyságáról tanúskodik. Ennek oka részben a telepesek mezőgazdasági munkálatokban való tapasztalatlansága, részben pedig a földigénylők anyagi helyzete volt, aminek következtében nem tudták a telepítésekkel járó költségeket fedezni, illetve az azokra felvett hiteleket törleszteni. Ugyanakkor a csehszlovák állam jelentős összegeket fektetett a telepek kiépítésébe, infrastrukturális fejlesztéseibe vízügyi, elektromos, útépítő és egyéb munkálatok révén, melynek nyomait a telepítések által érintett vidékek magukon viselik mind a mai napig. Az 1930-as évek közepére ugyan keletkeztek még nagyarányú telepítési tervek, melyek megvalósulásuk esetén radikálisan alakították volna át a kárpátaljai alföld lakosságának etnikai arculatát, azonban ezek a fent említett okok miatt nem kerültek végrehajtásra.[146]

Az 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés körüli időszakban a cseh, a szlovák és a morva telepeseket evakuálták a területről, azok ingatlanjai szociális programok során kerültek felhasználásra. A ruszin telepesek azonban megtarthatták ingatlanszerzéseiket annak következtében, hogy a magyar kormányzat a visszacsatolt terület konszolidálása érdekében nem kívánta a ruszinokat telkeiktől megfosztani. Ezzel a politikájával a magyar kormányzatnak érzékenyen kellett egyensúlyoznia a helyi magyar közösség igényei és a ruszinok irányába megnyilvánuló politikai szándékok között. A csehszlovák kolonizáció revíziója így Kárpátalján nem ment végbe, a második világháborút követően ezek a települések nagyobb arányú, immár szovjet telepítések terepévé váltak.

[146] Erről részletesen: *Szakál I.:* Telepesek és telepes falvak i. m. 102–123.

8. FEJEZET
Kárpáti Ukrajna és a területi revízió (1938–1939)

8.1. Az 1938-as eseményeket megelőző nemzetközi helyzet

Az első világháborút követően Európa térképe teljesen átrendeződött. A romokon nagyhatalmak tűntek el, s egyben új nemzetállamok születtek, amelyeknek a kialakult új rendhez kellett alkalmazkodniuk. Ilyen volt Magyarország is, amely nagyhatalmi státuszát elveszítve egy megtört, politikailag rövid időn belül számtalan fordulatot megélt, komoly büntetéssel sújtott, sok sebből vérző állammá változott. A magyar kormánypolitika, a nemzetközi helyzet időről időre változott, módosult a két világháború között. Egy dolog azonban mindvégig konstans maradt, mégpedig a revízióra való törekvés.

Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy miként jött létre Kárpáti Ukrajna, illetve Kárpátalja magyar- és ruszinlakta része miként került újra magyar fennhatóság alá. A helyzet összetettségéből fakadóan muszáj kitekintenünk a két világháború közötti nemzetközi helyzetre, hisz enélkül nem érthetjük meg, milyen folyamatok játszódtak le a térségben, s a terület sorsát hogyan befolyásolták a nagyhatalmi, katonapolitikai, valamint stratégiai érdekek és célok.

Magát a revíziót többen többféleképpen képzelték el, vagy vélték igazságosnak és kivitelezhetőnek. A magyar politikai körök nagy része az integrális revíziót[1] tekintette végső célnak. Voltak, akik az ún. optimális[2] revízióban bíztak, míg mások az etnikai revízióval is megelégedtek volna.[3] Az azonban leszögezhető, hogy a revízió megvalósulását nem a belső közéleti viták határozták meg, sokkal inkább a korszak külső nemzetközi erőviszonyai. A revízió mint valós cél azonban az 1920-as években még nagyon távolinak tűnt.

Az 1920-as évek második felében viszont némileg enyhülni kezdett a helyzet, amikor az ország felé több irányból is nyitni kezdtek. Egyrészt az olaszok, másrészt az angolok, pontosabban egy angol milliomos[4],

---

[1] Az integrális revízióban – vagyis hogy minden terület visszaszerezhető – bízott maga Horthy Miklós kormányzó, ahogy Gömbös Gyula és Apponyi Albert is. Erről lásd részletesebben *Szarka László:* A magyar revíziós politika eredményei és dilemmái. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest 2008. 138.

[2] A kifejezés Ormos Máriától származik, de pontos körülhatárolása nem történt meg, csupán olyan revíziót vetített előre, amilyet az aktuális nemzetközi helyzet optimálisan lehetővé tesz. Erről lásd részletesebben *Ormos Mária:* Magyarország a két világháború korában 1914–1945. Debrecen 1998. 125.

[3] Az etnikai revízióval leginkább a magyar politikai ellenzék és a baloldal elégedett volna meg.

[4] *Miroslav Michela:* A Rothermere-akció visszhangja Csehszlovákiában 1927–1928-ban. Századok 139. (2005) 6. sz. 1497–1514.

akinek bár kevés befolyása volt az angol politikai vezetőkre – és főként szenzációhajhászásból röppentette fel a magyarok ügyét Daily Mail című lapjában *Hungary's Place in the Sun*[5] címmel –, a magyar politikusoknak mégis elég lökést adott ahhoz, hogy a sérelmeikkel kimerészkedjenek a nemzetközi színtérre. 1927-ben a kormány úgy döntött, hogy egy új társadalmi szervezet révén (a kormány kezdetben a Területvédő Ligát, később a Magyar Nemzeti Szövetséget igyekezett céljainak alárendelni) új keretbe foglalja a revízió ügyét.[6] Az új szervezet Magyar Revíziós Liga néven kelt életre, vezetője Herczeg Ferenc „írófejedelem" lett. Ez az apparátus lényegében a korszak „félhivatalos" külpolitikai propagandaszervévé vált.[7]

Mindeközben a másik nagy vesztes ország belső ügyeiben is változás állt be, 1933 elején Adolf Hitler lett Németország kancellárja. Dinamikusnak mondott, álságos békeszólamokkal leplezett agresszív külpolitikája a versailles-i békemű lerombolására irányult. Ez természetesen létében fenyegette Csehszlovákiát.

Az új helyzet reális közelségbe hozta a magyar területi revízió ügyét, miközben a magyar vezetés tisztában volt azzal, hogy Németország szövetségesként sem veszélytelen partner. Darányi Kálmán, aki 1936-tól Gömbös Gyulát váltotta a miniszterelnöki székben, egyre többször tárgyalt a német vezetéssel, ahol legtöbbször az Anschluss ügye volt terítéken. A német fél valójában arra volt kíváncsi, hogy a magyarok nem emelnek-e kifogást Ausztria bekebelezése ellen.[8]A magyar vezetők támogatásukról biztosították német szövetségesüket. Az Anschluss ügyében azonban kétarcú volt a magyar külpolitika. A római jegyzőkönyvekkel, az 1934-es osztrák–olasz–magyar Hármas Szövetség létrejöttével lényegében kiálltak az osztrák függetlenség mellett. Ám amikor Mussolini etiópiai kalandja német támogatásáért cserében feladta az osztrák függetlenség támogatását, akkor Budapesten levonták az új helyzet konzekvenciáját. A szakirodalom ezt Berlin–Róma tengelyként emlegeti, bár az erőegyensúly igencsak egyenetlenül oszlott meg a két fél között.

Fontos tényező volt továbbá a két világháború között a kisantant (a formáció tagjai: Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia) megszületése. A kisantant létrejöttét az indukálta, hogy fellépjen az esetleges magyar revíz-

[5] A teljesség igénye nélkül lásd főként *Zeidler Miklós:* Irredentism in Everyday Life in Hungary during the Inter-war Period. Regio – Minorities, Politics, Society – English Edition. (2002) 1. iss. 71–88.; *Michela, M.:* A Rothermere-akció i. m. 1497–1514.

[6] A témával részletesen Zeidler Miklós foglalkozik. Lásd *Zeidler Miklós*: A Magyar Revíziós Liga. Századok 131. (1997) 2. sz. 303–351.; *Uő*: A Magyar Revíziós Liga. Rubicon. (1997) 1. sz. 30–34.

[7] Erről lásd részletesebben: *Zeidler M.:* A Magyar Revíziós Liga i. m. 30–34.

[8] *Ormos M.:* Magyarország a két világháború i. m. 178.

zióval szemben.[9] A magyar államot körülbástyázó három ország mint egységes blokk hivatalosan 1933-ban született meg, de a ’20-as évek elején kötött kétoldali szerződések miatt a magyar politika mindvégig figyelemmel kellett, hogy kísérje lépéseit.

A nemzetközi színtér beszűkülésével az első világháborút követően a magyar külügy is más irányt helyezett kilátásba. A kisantant gyűrűjéből való kitörést úgy látták elképzelhetőnek, ha az egész formációval nem is, de legalább az egyik tagjával szövetséget kötnek. Mivel Jugoszláviával szemben volt a legkisebb területi követelése Magyarországnak, úgy gondolta, a délszláv szomszédjával bocsátkozik tárgyalásokba. A blokk másik két tagja viszont árgus szemekkel figyelte a párbeszédet, amely végül 1926 decemberében megmerevedett.[10] Ekkor azonban az olasz fél már igyekezett előkészíteni a terepet egy magyar–olasz barátsági szerződés számára.[11] Nagyon fontos adalék, hogy 1926 közepén megszűnt a népszövetségi kölcsön ellenőrzése, a következő évben pedig a katonai ellenőrzés is, ami tovább tágította a magyar külpolitikai mozgásteret.[12] Bethlen azt remélte, hogy az olasz nyitás révén más nyugati országok figyelme is Magyarország felé fordul majd, így kivárt. Tapogatózásai külföldön nem tartottak számot különösebb érdeklődésre, de az angol Lord Rothermere figyelme ekkor terelődött Magyarország felé.

Az 1930-as évek, ahogy a világ többi pontján, úgy Magyarországon is, a válság évei voltak. A tíz évig építgetett konszolidáció hangulatát és egyben eredményeinek nagy részét is elsöpörte a gazdasági válság, ezáltal felszínre kerültek a békerendszer szeplői is.[13] A rendszer támogatói viszont igyekeztek megszilárdítani a fennálló viszonyokat, kibékíteni az ellentétekből fakadó nézetkülönbségeket, ezáltal elejét véve egy új rendezés lehetőségének. Ez azonban a korábbi vesztes államoknak, Magyarországnak és Németországnak a legkevésbé sem volt ínyére.

Gömbös halálát követően Mussolini ugyan tett olyan ígéreteket, hogy a magyar revízió ügyét továbbra is forrásponton tartja, s ehhez a francia felet is megnyeri, de Budapesten jól tudták, hogy ez puszta ígérgetés a részé-

[9] A kisantant kialakulásával, működésével stb. kapcsolatban lásd részletesen Ádám Magda munkáit. *Ádám Magda:* A kisantant és Európa 1920–1929. Budapest 1989.; *Uő:* A kisantant 1920–1938. Budapest 1981.; *Uő:* Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest 1968.; *Uő:* Dunai konföderáció vagy kisantant. Történelmi Szemle 20. (1977) 3–4. sz. 439–484.

[10] *Ormos M.:* Magyarország a két világháború i. m. 123–124.

[11] Egyébként ennek a hátterében a magyar–jugoszláv megegyezés meghiúsulása állt.

[12] *Gergely Jenő – Izsák Lajos:* A huszadik század története. Budapest 2000. 128., 140.

[13] *Gergely Jenő – Pritz Pál:* A trianoni Magyarország 1918–1945. Budapest 1998. 84.

ről.[14] Fontos rögzíteni, hogy Mussolini hosszú időn keresztül képviselte a magyar revízió ügyét, azonban ő maga sem tudta, hogy a magyar fél pontosan milyen területek visszaszerzésére törekszik, így 1933 tavaszán arra kérte Gömböst, hogy ismertesse vele ezeket a célkitűzéseket. A magyar kormányok viszont korábban azért nem jelölték meg a pontos területi igényeket, mert lényegében az integrális revízióra törekedtek. Így Gömbös csak hosszas habozás után, s bízva Mussolini titoktartásában, 1934 végén juttatta el a Ducéhoz a részletes magyar revízió tervét[15] (lásd az 1. térképet).

1. térkép *Gömbös Gyula határrevíziós elképzelése 1934-ben*

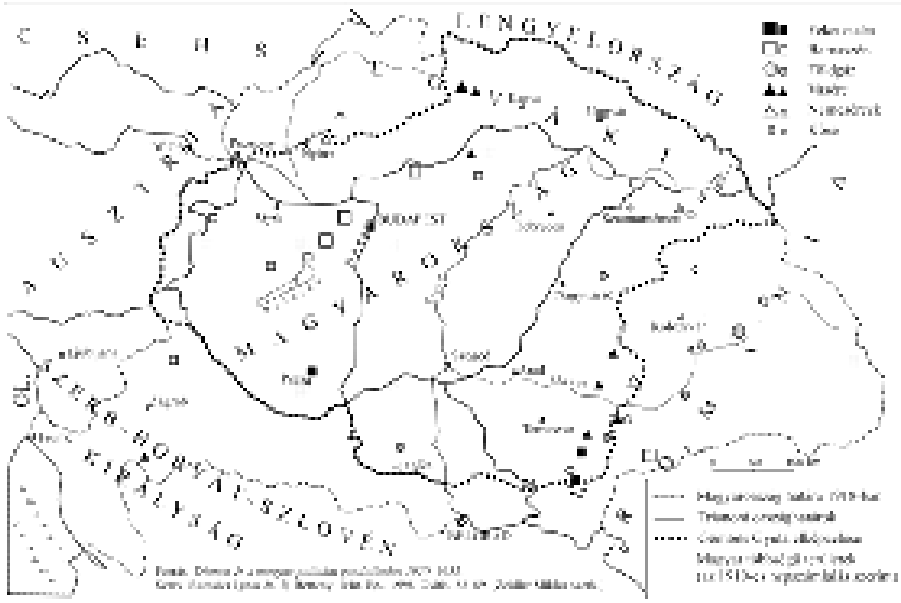

Forrás: Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Szerk. Romsics Ignác – Bertényi Iván. Budapest 1998. 88–89.

Ez az elképzelés meglehetősen különbözött a korábbi Rothermere-vonaltól, amelyet az angol Lord még 1927-ben javasolt. A Lord akciója már akkor kellemetlen helyzetbe hozta a magyar kormányt, hisz amíg az angol laptulajdonos a sajtókampánya során döntően a magyarlakta határ menti sáv visszajuttatását javasolta, ami a magyar elképzelések minimu-

[14] Erről lásd részletesebben *Gergely J. – Pritz P.:* A trianoni Magyarország i. m. 85.
[15] *Zeidler Miklós:* A revíziós gondolat. (Második, bőv. kiadás.) Pozsony 2009. 160. Lásd továbbá Trianon. (Második, bőv. kiadás.) Szerk. Zeidler Miklós. Budapest 2008. 588–591.

mát jelentette, addig a Gömbös által megjelölt határok, bár lemondtak az integritásról, mégis kétszeres területgyarapodás lehetőségét vetítették előre.[16] Rothermere javaslatai azért sem nyerték el a magyar kormánykörök tetszését, mert Csehszlovákiából 1 millió, Romániából 600 ezer, Jugoszláviából pedig 400 ezer magyar visszatérését tartotta lehetségesnek. Elképzelései mellé egy térképet is csatolt, amely azonban nagyon pontatlan volt, hisz nem megfelelően ábrázolta a Felvidék déli és az Alföld keleti peremén elterülő nyelvhatárt, emellett a kárpátaljai magyarság teljesen lemaradt a térképről.[17] Ezáltal a ruszinok lakta terület sem került fel a rajzra egyéb hibák mellett.[18] Ezzel szemben a Gömbös által elkészített térkép nemzetiségi, gazdasági és stratégiai szempontok alapján jelölte ki Magyarország új határait[19] (lásd a 2. térképet).

2. térkép *Lord Rothermere határrevíziós javaslata 1927-ben*

Forrás: *Romsics Ignác:* Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Budapest 1996. 85.

[16] *Zeidler M.:* A revíziós gondolat i. m. 113., 160.
[17] *Zeidler M.:* A revíziós gondolat i. m. 113.
[18] Az 1927 júniusában megjelenő térképnél sokkal pontosabb és részletesebb kartográfiát csatolt a Lord egy augusztusi cikkéhez, és újra „méltányos megoldást" kért Magyarország számára.
[19] Erről lásd részletesebben Trianon i. m. 588–591.

1936 őszén a Gömböst már korábban is sokat helyettesítő Darányi Kálmán lett az új miniszterelnök, aki az alkotmányos rend megőrzésének programjával úgy szeretett volna visszatérni a bethleni alapokhoz, hogy nem fordult élesen szembe Gömbös politikájával sem. Ebben az időszakban már a németekkel is egyre inkább elmélyült Magyarország viszonya, s a következő év elejétől a német féllel való egyeztetések is megsokasodtak. Igaz, már Gömbös is többször tett látogatást Berlinben. A magyar politikusok ugyanis már a húszas években felismerték, hogy a versailles-i békerendszer feloldásához egy erős szövetségesre van szükségük. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ebben egy olyan ország lesz partner, amelyet a Párizs környéki rendezés Magyarországhoz hasonlóan súlyosan érintett. Németország Hitler hatalomra jutását követően egyre agresszívebb külpolitikát folytatott, ami reményt keltett a magyar kormány tagjaiban is,[20] hisz Németország 1938 márciusában megkezdte az Ausztria beolvasztására irányuló hadműveletét (Anschluss). Ezt követően Hitler rövid időn belül hozzáfogott Csehszlovákia szétveréséhez, amelyben a Szudéta-vidék németjeinek, valamint a magyaroknak döntő szerepet szánt.[21]

8.2. Az 1938-as csehszlovák válság és a kisantant megroppanása

1938 közepére a csehszlovák válság olyan komolyan kiéleződött, hogy egy német–csehszlovák háború kirobbanásával veszélyeztette Európát.[22] Esterházy Lujza így írt erről: „Magyar társadalmunkban egyre sűrűbben emlegetik, hogy ha Európa hatalmai a békeszerződések rendelkezései ellenére nem ellenezték az ausztriai németek egyesülését a Német Birodalommal, akkor nem szabadna ellenezniök a csehszlovákiai magyarság egyesülését sem Magyarországgal. Egyre erőteljesebben tör fel ez a vágy. Pedig hát Csehszlovákia hallani sem akar a határrevízióról. A csehszlovák sajtó, a nyugati államok sajtójával együtt váltig azt hangoztatja, hogy ***Csehszlovákia területének integritását háború árán is megvédik.*** Már ekkor fellobban előttünk a világháború szörnyű lehetősége...”[23] (Kiemelés az eredetiben.)

1938 nyarán számos diplomáciai lépés követte egymást, így a magyar vezetés is komoly párbeszédet folytatott a kisantanttal. Az időzítés – mondhatni – tökéletes volt, hisz amíg a magyar politikai elit egyik fele

[20] *Hornyák Csaba:* Kísérlet Kárpátalja birtokbavételére: 1938. november. Aetas. (1986) Különszám. 167.
[21] *Esterházy Lujza:* Huszadik esztendő. Budapest 1942. 10.
[22] *Sallai Gergely:* Az első bécsi döntés diplomáciai és politikai előtörténete. Századok 134. (2000) 3. sz. 597.
[23] *Esterházy L.:* Huszadik esztendő i. m. 10.

Bleden tanácskozott a kisantant képviselőivel, addig Horthy Miklós kormányzó 1938 augusztusában Kielben folytatott tárgyalásokat a német kancellárral, és alapos megfontolást követőn nemet mondott a hitleri ajánlatra, amely fegyveres konfliktus kiprovokálására irányult Csehszlovákiával szemben.[24] Pritz Pál[25] joggal nevezi e lépést a magyar diplomácia „csúcsteljesítményének", egyrészt mert a Bleden megkötött egyezmény révén komolyan kitágult a magyar külpolitikai mozgástér, másrészt az egyezmény lényegében „felrobbantotta" a kisantantot.[26] A politikai blokk elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, és megegyezett a meg nem támadás kérdésében is.[27] E politikai lépést követően a német fél – és most főként Ribbentrop – kíváncsi volt a magyarok további terveire, s újra felvetette egy német–csehszlovák katonai konfliktus lehetőségét, melyet Kánya elhárított, kilátásba helyezve a semlegességet,[28] illetve Jugoszlávia várható magatartására hivatkozott. Amennyiben Magyarország vállalta volna a háborús agresszor szerepét, a magyar igényeket a Kárpátok, vagyis az egész szlovákok által lakott területre és Kárpátaljára is kiterjesztették volna. Magyarország ezt az ajánlatot visszautasította.[29]

Csehszlovákia napjai meg voltak számlálva. 1938. szeptember 28– 29-én pedig sor került a müncheni négyhatalmi tárgyalásokra, ami azt jelentette, hogy London és Párizs a béke megmentésének naiv reményében hozzájárult Csehszlovákia amputálásához.[30]

8.3. A müncheni tárgyalások és az első bécsi döntés

A müncheni tárgyalások nem hoztak eredményt a kisebbségi területvita kapcsán, így a magyar–csehszlovák és a lengyel–csehszlovák területek sorsát kétoldalú tárgyalások révén kellett (volna) megoldani három hónapos határidővel.[31] Így októberben újabb egyeztetésre került sor.

A magyar kormány a feszült komáromi tárgyalásokat követően (1938. október 9–13.), amely tárgyalássor a területi kérdéseket volt hiva-

[24] *Sallai G.:* Az első bécsi döntés diplomáciai i. m. 598.
[25] *Gergely J. – Pritz P.:* A trianoni Magyarország i. m. 122.
[26] *Pritz Pál:* Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek. Budapest 2011. 101.
[27] *Sallai G.:* Az első bécsi döntés diplomáciai i. m. 598.
[28] A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Szerk. Ránki György. Ford. Kallós Pál, Simonffy-Tóth Ernő. Budapest 1968. 134., 287–288.
[29] *Sallai G.:* Az első bécsi döntés diplomáciai i. m. 599.
[30] *Botlik József – Dupka György:* Ez hát a hon… Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged 1991. 41.
[31] *Botlik József:* Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest 2000. 211.

tott eldönteni, már jól látta, hogy a teljes szlovák területre nincs esélye. Bízott viszont abban, hogy (a teljes) Kárpátalját meg tudja szerezni, főként amiatt, hogy a ruszinok számára is népszavazást követelt, remélve, hogy annak eredménye neki kedvez majd.[32] Kárpátalja megszerzése ugyanis kitörést jelentett volna a kisantant gyűrűjéből, hisz Magyarországnak közös határa lett volna Lengyelországgal, de talán még fontosabb, hogy így Berlinnel szemben komoly mozgástérhez jutott volna.[33] A német kormánynak azonban Kárpátaljával saját tervei voltak, ugyanis az „önálló" Ukrajna kiindulópontjának szánta a területet,[34] így elfoglalását nem támogatta.

A meddő komáromi tárgyalásokat követően egy kisebb magyar delegáció Darányi Kálmánnal az élén látogatást tett Hitlernél. Darányi a német félnek a ruszin és szlovák népszavazási igények teljesítése fejében felajánlotta, hogy Magyarország kilép a Népszövetségből, és csatlakozik az antikomintern paktumhoz, illetve hajlandó aláírni egy tízéves gazdasági szerződést Németországgal.[35] Az ígéretei azonban nem találtak termékeny talajra. Darányi németországi útjával párhuzamosan Csáky István magyar külügyminiszter Olaszországba látogatott, hogy Benito Mussolinivel és Galeazzo Ciano olasz külügyminiszterrel folytasson tárgyalásokat. Az olasz út sikeresebbnek bizonyult, mint a német, mert Mussolini ugyan a szlovák és a ruszin népszavazás kérdését elvetette, de Kárpátalja vonatkozásában „katonai támogatást is kilátásba helyezett".[36]

Végül a szlovák és a magyar fél is négyhatalmi döntőbírói állásfoglalást kért a csehszlovák–magyar határ kérdésének megállapítása céljából. Kevéssé emlegetett tény, hogy a komáromi tárgyalásokat követően a csehszlovák fél részéről érkezett egy ajánlat, amely a városok kivételével (Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács) teljesítette (volna) a magyar követeléseket. Budapest azonban ezt az alkut nem fogadta el, és a nagyhatalmi állásfoglalás mellett döntött.[37] Ezzel lényegében elutasította annak a lehetőségét, hogy kétoldalú megállapodás keretében határozzák meg a területek hovatartozásának kérdését. A csehszlovák ajánlat őszintesége azonban mindvégig kérdéses volt.

Az első bécsi döntést megelőző napokban egy magyar küldöttség nem hivatalosan Rómába utazott, hogy a pontos határvonalakról utoljára

[32] *Sallai G.:* Az első bécsi döntés diplomáciai i. m. 608.
[33] *Pritz Pál:* A relativizálás elfogadhatatlansága. Budapest 2016. 142.
[34] *Hornyák Cs.:* Kísérlet Kárpátalja i. m. 167–168.
[35] *Sallai G.:* Az első bécsi döntés diplomáciai i. m. 624.
[36] *Sallai G.:* Az első bécsi döntés diplomáciai i. m. 626.
[37] *Sallai Gergely:* Az első bécsi döntés. Budapest 2002. 114.

egyeztessen. Ciano komoly felkészülését a bécsi tárgyalások előtt a magyarok segítették.[38]

Ezt követően jutunk el az 1938. november 2-án megtartott döntőbírói megállapodáshoz,[39] amely az első bécsi döntés néven vált ismertté. A politikai határozat értelmében Magyarország elkönyvelhette első revíziós sikerét, hisz a dél-szlovákiai és a kárpátaljai magyarlakta területek (Ungvár, Munkács, Beregszász) újra az anyaország kötelékébe kerültek (lásd a 3. térképet).

3. térkép *Térképvázlat a bécsi döntéshez*

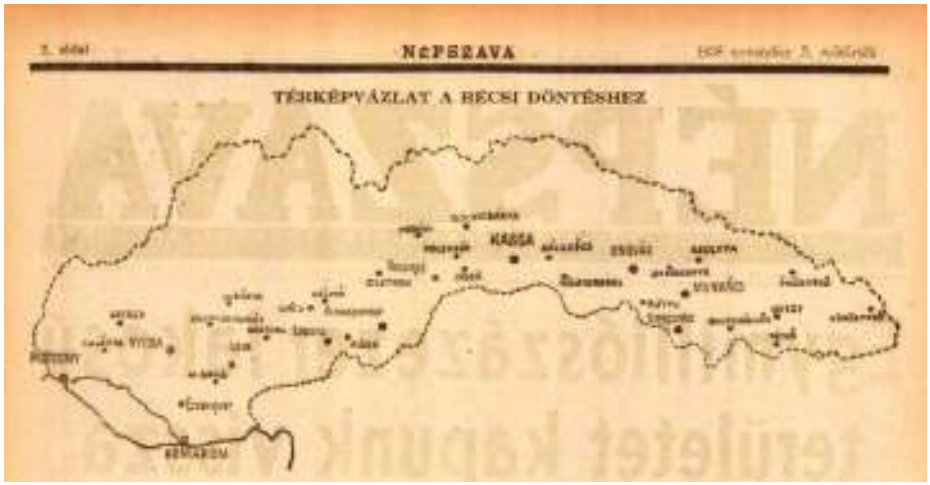

Forrás: Népszava, 1938. november 3. 2.

A döntéssel 11 927 km^2-nyi terület került újra Magyarország fennhatósága alá 1 millió 60 ezer főnyi lakossal. Ebből 1523 km^2-nyi terület és 173 233 főnyi lakosság volt a Kárpátaljához tartozó rész.[40] A magyar hadsereg november 4. és 11. között vonult be a Felvidékre, november 9-én Beregszászba, november 10-én pedig Munkácsra és Ungvárra.[41]

A mámoros pillanatban azonban mindenki elfelejtkezett arról, hogy a jövőt be kell biztosítani. Az örömittas időszakban a „Ballhausplatzon" nevelkedett angol diplomata, Barcza György azonban a realitások talaján maradt. Csáky István külügyminiszternek – igen bölcsen – azt a tanácsot adta, hogy ne elégedjen meg Magyarország a kedvező nyugati visszhanggal, hisz

[38] *Sallai G.:* Az első bécsi döntés diplomáciai i. m. 630–631.
[39] Az 1938. november 2-i döntésen megítélt határvonalat is csak Olaszország hathatós támogatásával tudta megszerezni a magyar kormány.
[40] *Fedinec Csilla:* „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja" 1938–1944. Budapest 2015. 38.
[41] *Fedinec Cs.:* „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja" i. m. 44.

a szó elszáll, hanem Angliával – mint a müncheni döntés egyik hivatalos döntőbírájával – aláírt dokumentum formájában erősítse meg a határozatot.[42] A magyar kormány nem fogadta meg a tanácsot, s ez a háborút követő rendezés idején keservesen visszaütött, hisz Neville Chamberlain alsóházban elmondott 1938-as, kellemes hangvételű nyilatkozata(i) ellenére a határokat visszatolták az 1937. december 31-e előtt érvényben lévő mezsgyék mögé.[43]

A bécsi döntéssel egyébként sem volt mindenki elégedett, annak ellenére, hogy a határozat lényegében az etnikai határoknak megfelelően jelölte ki az új kontúrokat. A közvélemény nagy része azt sérelmezte, hogy sem a teljes szlovák, sem a teljes kárpátaljai területet nem sikerült visszaszerezni. Imrédy a belpolitikai válságot, illetve a szélsőjobb elhallgattatását egy önálló katonai akcióval gondolta megoldani, így a soron következő minisztertanácsi ülésen felvetette egy fegyveres akció megindítását Kárpátalja irányába 1938 őszén. Mindeközben a nyugati kormánykörök belátták, hogy a megcsonkított Csehszlovákia előbb-utóbb német befolyás alá kerül.[44] A magyar kormány bár felmérte a nyugati hatalmak és a szomszédok álláspontját a fegyveres akciót illetően, de tartva egy csehszlovák ellencsapástól, letett tervéről. Ebben közrejátszott az olasz, majd a német felszólítás is az akció leállításáról, így a magyar csapatok kárpátaljai akciója 1938 őszén meghiúsult.[45] Már kijelölték a katonákat, meghatározták a területre vonatkozó behatolás irányát, de a körültekintően kidolgozott terv felborult, hisz a katonák már a felvonulás idején kimerültek, emellett a felvidéki magyar lapok idő előtt lehozták a hírt, miszerint a Ruszin Nemzeti Tanács behívta a magyar csapatokat.[46]

1938. szeptember 10-én Esterházy Lujza így ír a Csehszlovákiában megfigyelhető aktuális helyzetről: „Beneš köztársasági elnök szózata a rádióban. Szinte esdekel a különböző népcsoportoknak, hogy ne marakodjanak, hanem fogjanak össze Csehszlovákia felvirágoztatására. ***»Vajjon lehet-e szebb feladat államunk minden egyes polgára számára, mint ezért dolgozni?«***"[47] (Kiemelés az eredetiben.) Kissé ironikusan hathatnak Beneš mondatai, ám nyilván a végső kétségbeesés szavai voltak ezek részéről.

Csehszlovákiában a szudétanémetek mellett a ruszinok is felismerték a helyzetben rejlő lehetőségeket. A területen évtizedek óta dúló ukranofil és

[42] *Pritz P.:* A relativizálás elfogadhatatlansága i.m. 68.
[43] Uo. 67.
[44] *Hornyák Cs.:* Kísérlet Kárpátalja i. m. 169.
[45] *B. Stenge Csaba*: Lengyel diverziós műveletek Magyarország támogatására 1938. október–novemberében I. rész. Hadtudomány (E-szám) XXVII. (2017) 54–55.
[46] *Hornyák Cs.:* Kísérlet Kárpátalja i. m. 174.
[47] *Esterházy L.:* Huszadik esztendő i. m. 31.

ruszofil irányzat közötti ellentét is enyhülni látszott az adódó alkalom láttán. 1938 szeptemberében a két irányzat képviselői közös nyilatkozatban szálltak síkra jogaikért, melyet a csehszlovák kormány válaszra sem méltatott.[48] Egy korábbi sikertelen kísérlet után a két irányzat képviselői újra tárgyalóasztalhoz ültek az autonóm kormány megalakítása kapcsán. Az október 7-ei megbeszélésen eldöntötték, hogy a felállítandó kormány tagjai csak parlamenti képviselők vagy szenátorok lehetnek. Másnap pedig megalakult Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsa,[49] ami azonnal felvetette a miniszterelnök kérdését is. E pozíció betöltésére Bródy András, a ruszinofil irányzat vezetőjét kérték fel. A kormányban helyet kapott még: Fenczik István, Avgusztin Volosin, Edmund Bacsinszki és Julian Revaj is.[50]

8.4. Az 1938. őszi események

Október 9-én Ungváron gyűlést tartott az Ukrán Nemzeti Véderő[51] több mint kétszáz résztvevővel, ahol megvitatták a belpolitikai helyzetet, és nemtetszésüket fejezték ki a lengyel és magyar törekvésekkel szemben. A szervezet 1938 szeptemberében kelt életre, és a Kárpáti Szics elődje volt, melyet 1939. március 15-én nyilvánítottak Kárpáti Ukrajna fegyveres erejévé.[52]

A miniszterelnök kiléte nem okozott meglepetést, sőt különös szimpátiával viseltetett iránta a hegyvidéki járások ukrán lakosságának egy része[53] is, hisz Bródy a két világháború között mindvégig az autonómia mellett kardoskodott. Időközben azonban kiderült, hogy Bródy a magyar kormány befolyása alatt áll, ami viszont már visszás érzelmeket váltott ki az ukrán irányzat képviselőiből.[54]

Kárpátalja visszaszerzésére a magyar kormány a színfalak mögött is kísérletet tett, s megpróbált Bródy Andrással kiegyezni ez ügyben. Erről a magyarbarátságról azonban Prágának sikerült kompromittáló adato-

[48] *Vehes Mikola:* Kárpáti Ukrajna belpolitikai helyzete, 1938–1939. In: Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest 2004.
[49] *Vehes M.:* Kárpáti Ukrajna belpolitikai i. m. 22.
[50] *Vehes M.:* Kárpáti Ukrajna belpolitikai i. m. 24.
[51] *Hudánics Vaszil:* Mi volt a Kárpáti Szics? In: Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest 2004. 40–41.
[52] *Hudánics, V.:* Mi volt a Kárpáti Szics? i. m. 40.
[53] *Vehes M.:* Kárpáti Ukrajna belpolitikai i. m. 23.
[54] Uo. 24–25.

kat gyűjtenie.[55] S azt követően, hogy Bródy népszavazást kért Kárpátalja hovatartozása ügyében a prágai parlamentben, a politikust letartóztatták, és börtönbe zárták egy időre.[56] Marina Gyula így ír erről: „Erre Sirovy, mint a köztársaság ügyvivő elnöke ott nyomban [az 1938. október 28-án Prágában megtartott találkozón] felmentette Bródyt a miniszterelnökségtől, majd az államrendőrség közegeit Bródy [sic!] prágai hotel szobájára küldte házkutatásra. Míg azok ott kutattak, Sirovy visszatartotta Bródyt az ülésteremben, míg csak azok a házkutatást be nem fejezték. A detektívek magukkal hozták a Bródy szállásán talált gyanús dolgokat, úgymint 500 darab vadonatúj ezerpengős bankót és a magyar kormánynak egy levelét, melyben bárói rangot ígértek Bródynak, ha sikeresen viszahozza a ruszinokat a magyar határok közé. Erre Sirovy letaróztatta [sic!] Bródyt, mint hazaárulót és a prágai Pangrác nevű börtönbe csukatta."[57]

Ezt követően az ukrán irányzat vezetője, Avgusztin Volosin töltötte be a miniszterelnöki posztot. Az új kormányzat azonban már mellőzte a ruszinofil képviselőket, így csak és kizárólag ukranofil személyek kerültek be oda. A korábbi együttműködés a két irányzat között emiatt zátonyra futott. Volosin a kezdetektől a német félben látta az igazi szövetségest, s bízott annak védnökségében. Volosin ezen tudatosan dolgozott, ugyanis a területen élő német kisebbségnek minden jogot megadott, hogy ezzel is szemléltesse Hitler felé elhivatottságát.[58] A német kormány pedig ígéretet tett, hogy Kárpáti Ukrajnában konzulátust nyit Huszt központtal (amit végül 1939. március 9-én nyitottak meg).[59] Azonban a konzulátus felállításával a német kormány fő célja az volt, hogy a régióban zajló politikai fejleményeket figyelemmel kísérje.[60]

Az 1938. november 22-én meghozott alkotmánnyal sikerült elérni, hogy a hatalmat megosszák Prága és Huszt[61] között. Ettől kezdve a korábbi

[55] *Zseliczky Béla:* Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekterében 1920–1945. Budapest 1998. 38.
[56] *Fedinec Csilla:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 26., 293.
[57] *Marina Gyula:* Ruténsors. Kárpátalja végzete. Toronto 1977. [*Marina Gyula*: Ruténsors. Kárpátalja végzete. Ungvár 1999. (reprint)] 115. Az idézett szöveg az eredeti helyesírás szerint közölt.
[58] *Vehes M.:* Kárpáti Ukrajna belpolitikai i. m. 26–27.
[59] *Peter Švorc:* A kárpátaljai autonómia kérdése és a régió Magyarországhoz csatolása: In: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerk. Fedinec Csilla. Pozsony 2014. 64.
[60] *Vehes Mikola – Tokar Marian*: Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz/Kárpáti Ukrajna) kérdése a nemzetközi politikában. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 105.
[61] Korábban a ruszin terület központja Ungvár volt, azonban az első bécsi döntéssel elcsatolták a várost, így a székhelyet áttették Husztra. *Hudánics, V.:* Mi volt a Kárpáti Szics? i. m. 37.

csehszlovák állam mintegy föderatív államalakulatként működött, ahol a csehek, a szlovákok és a kárpátukránok külön hatáskörrel rendelkeztek.[62]

1938 novemberétől azonban diverzáns akciókra került sor a magyar Rongyos Gárda tevékenysége révén a csehszlovák határ közelében. Ennek a katonai alakulatnak a megszervezését a miniszterelnök a kárpátaljai kötődésű, nyugalmazott belügyminiszterre, Kozma Miklósra[63] bízta. A feszült csehszlovák–magyar viszony következtében már 1938 októberétől egyre több határincidensre került sor[64] a térségben a két ország reguláris csatapatai között.

Az egyre inkább élénkülő határincidensek miatt a Kárpáti Szics 1939 januárjától folyamatosan fegyvert követelt a kárpátaljai kormánytól. Az ukrán diaszpóra komoly anyagi támogatást nyújtott a Szics fenntartására (ellátás, ruházat, fegyver),[65] állítja Vaszil Hudánics ukrán történész, miközben pályatársa, Olekszandr Pahirja szerint a Szics katonái szerény körülmények között tevékenykedtek. Pahirja így nyilatkozik erről: „A kos[66] 5 századból állt (együttesen mintegy 720–740 fő). A huszti kos 1. és 2. századának (mintegy 320 fő) tagjai voltak a legjobban kiképezve, illetve a legjobban ellátva fegyverekkel és egyenruhával. […] A valóságban ez annyit jelentett, hogy a huszti kos 1. százada mindössze 100 tagjának volt egyenruhája, a többiek a polgári öltözetüket viselték."[67]

A legjelentősebb összetűzés a két állam csapatai között 1939. január elején történt Munkácsnál, amely később „vízkereszti csata" néven vált ismertté. Ennek során a csehszlovák csapatok el is foglalták Oroszvég és Klastromalja községek egy részét.[68] Az összecsapás során mindkét oldalról összesen 15 fő vesztette életét,[69] többen megsérültek, valamint számottevő anyagi károk is keletkeztek (lásd a 4. térképet).

[62] *Hudánics, V.:* Mi volt a Kárpáti Szics? i. m. 37.
[63] Erről lásd részletesen Ormos Mária kétkötetes munkáját: *Ormos Mária:* Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós I–II. Budapest 2000.
[64] A két ország reguláris erői közötti négy legjelentősebb határincidensről (melyek 1938 októbere és decembere között zajlottak le) lásd részleteiben *B. Stenge Csaba:* Súlyos határincidensek Csehszlovákia és Magyarország között 1938. október–decemberében I. rész. Seregszemle 15. (2017) 2. sz. 128–145.; *B. Stenge Csaba:* Súlyos határincidensek Csehszlovákia és Magyarország között 1938. október–decemberében II. rész. Seregszemle 15. (2017) 3–4. sz. 106–119.
[65] *Hudánics, V.:* Mi volt a Kárpáti Szics? i. m. 45.
[66] A „kos" 16–18. századi kozák katonai alakulat neve.
[67] *Olekszandr Pahirja:* Út a paramilitáris szervezettől a fegyveres honvédelemig: a Kárpáti Szics. In: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerk. Fedinec Csilla. Pozsony 2014. 123.
[68] *B. Stenge Csaba:* A „vízkereszti csata" – csehszlovák–magyar határincidens Munkácsnál 1939. január 6-án (1.). Hadtörténeti Szemle (2019) 1. sz. 119.
[69] *B. Stenge Csaba:* A „vízkereszti csata" – csehszlovák–magyar határincidens Munkácsnál 1939. január 6-án (2.). Hadtörténeti Szemle. (2019) 2. sz. 146–148.

4. térkép *A munkácsi határincidens térképe*

Forrás: Magyar Katonaújság, 1939. január 15.

A rendkívül súlyos határincidens vélhetően az előző évi – a Rongyos Gárda vagy „térképhelyesbítők" –, 1938. őszi akcióira volt egyfajta válaszlépés.[70] De további ok lehetett maga a demarkációs határvonal, valamint az is, hogy Oroszvégen több, korábban Munkácson szolgálatot teljesítő csehszlovák rendőrnek is saját tulajdonú ingatlana volt, melyet szerettek volna visszaszerezni.[71] A magyar álláspont szerint az 1939. január 6-ai, Munkács elleni támadás közvetlen előzmények nélküli, meglepetésszerű, jelentős erőkkel végrehajtott, előre megtervezett csehszlovák vállalkozás volt a magyar fél ellen a terület megszerzése érdekében.[72] A csehszlovák források szerint azonban egy magyar, civil ruhás fegyveresek által megindított tűzleadás miatt robbant ki.[73] B. Stenge Csaba kutatásaiból kiderül, hogy nem valószínű, hogy a magyar fél provokálta a támadást, de nem zárja ki azt, hogy néhány magyar fegyveres a saját szakállára nyitott tüzet a csehszlovák katonákra.[74] Ám ahogy ő is fogalmaz: „…ez nem indok, mentség és magyarázat a város elleni nagyszabású támadásra, a civilek agyonlövésére, a város belsejében civil célpontokra lőtt tüzérségi tűzre, mint ahogy a fehér zászlós magyar parlamenterekre történő szándékos tűzmegnyitásra sem".[75] Tény, hogy

[70] *B. Stenge Csaba:* A magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben. In: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerk. Fedinec Csilla. Pozsony 2014. 92.
[71] *B. Stenge Cs.:* A „vízkereszti csata" (2.) i. m. 142.
[72] *B. Stenge Cs.:* A „vízkereszti csata" (2.) i. m. 140.
[73] Uo. 140.
[74] Uo. 141.
[75] Uo.

a csehszlovák fél végül elismerte részleges felelősségét az incidens kapcsán, ám a tervszerűséget mindvégig tagadta.[76]

8.5. Kárpáti Ukrajna kikiáltása, majd Magyarországhoz történő csatolása 1939 márciusában

Az első bécsi döntést követően Volosinék 1938. október 26-án léptek hatalomra. A terület neve ezt követően Kárpáti Ukrajna, hivatalos nyelve pedig az ukrán lett. 1938. november 22-én elfogadták, 1938. november 25-én pedig életbe lepett a 328-as alkotmánytörvény, amely a területen (Podkarpatszka Rusz) autonómiát irányzott elő.[77]

1939. január 20-án Volosin feloszlatta a korábbi politikai pártokat a „rend és a nyugalom fenntartása érdekében."[78] Ez a lépés sehogy sem volt összeegyeztethető a demokratikus elvekkel. Ezt követően pedig a miniszterelnök utasítást adott az Ukrán Nemzeti Egyesület nevű párt megalakítására, amely az egyetlen elismert legális párt volt, és amely egyedüliként indulhatott a február 12-ei választásokon. Ezzel viszont csak annyit ért el, hogy a csehszlovák parlamentből a még Kárpáti Ukrajnát támogató képviselőknek is távozniuk kellett.[79]

Ezután került sor az 1939. február 12-ei választásra, amely sokkal inkább volt színjáték, mintsem választás, s nem meglepő módon Volosin győzelmét hozta. Nem sokkal később, 1939. március 15-én összeült a Szojm. Ekkor nevezték ki a Kárpáti Szics Népi Védelmi Szervezetet az állam hivatalos fegyveres szervévé.[80] Az alakuló gyűlésen a Szics[81] feladatait a következőkben határozták meg: az állami és nemzeti érdekek védelme, az államellenes propaganda felszámolása, Kárpáti Ukrajna kormányának támogatása, a rendszer fenntartása és a biztonság garantálása.[82]

Sztójay Dömén keresztül a magyar diplomácia is irányt váltott, ugyanis Sztójay 1939 elején Hitlernél tett látogatása alkalmával a ruszin terület ügyét politikai síkról gazdasági síkra terelte, mondván, hogy az erdők nem kielégítő állapota a magyar Alföldet veszélyezteti.[83] A politikai

[76] *B. Stenge Cs.:* A „vízkereszti csata" (2.) i. m. 144.
[77] *Fedinec Cs.:* „A magyar szent koronához visszatért i. m. 71.
[78] *Vehes M.:* Kárpáti Ukrajna belpolitikai i. m. 31.
[79] Uo. 31–34.
[80] Ez a szervezet Ukrán Nemzeti Véderő néven alakult 1938 szeptemberében, és november 9-én alakították át Kárpáti Sziccsé. Lásd bővebben *Hudánics V.:* Mi volt a Kárpáti Szics? i. m. 37.
[81] A Szics részletes tevékenységével kapcsolatban lásd bővebben *Hudánics V.:* Mi volt a Kárpáti Szics? i. m.; *Pahirja, O.:* Út a paramilitáris szervezettől i. m. 117–154.
[82] *Hudánics V.:* Mi volt a Kárpáti Szics? i. m. 43.
[83] *Haponenko-Tóth Iryna:* Kárpáti Ukrajna magyar megszállása (1938. november – 1939. március). In: Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest 2004. 75.

váltásra lényegében azért volt szükség, hogy némileg eltereljék a figyelmet a magyar–lengyel határról.

A kárpátaljai eseményekkel párhuzamosan a magyar és nemzetközi színtéren is lázas diplomáciai kanosszajárás folyt, hisz Magyarország többször kérte Hitler támogatását Kárpátalja elfoglalása kapcsán.

1939. március 10-től viszont már érlelődött a magyar katonai intervenció Kárpátalja irányába. Horthy és Teleki akár Hitler beleegyezése nélkül is hajlandó lett volna e lépés megtételére. Március 16-ra tervezték az akciót, ám Hitler március 11-ei jóváhagyásával megsürgette az eseményeket, így végül március 15-én került rá sor. Időközben a Kárpáti Szics tagjai március 14-e hajnalra behatoltak a huszti katonai raktárba, és a fegyverek nagy részét magukkal vitték.[84]

1939. március 14-én Volosin kihirdette Kárpáti Ukrajna függetlenségét, amiről értesítette Németországot is. Persze ebben a nemzetközi helyzet is közrejátszott, hisz Jozef Tisóval az élén Szlovákia is kikiáltotta a terület függetlenségét.

1939. március 12-én a Führer közölte a berlini magyar nagykövettel, Sztójay Dömével, hogy Csehszlovákia szétzúzása rövid időn belül esedékes, és Szlovákia függetlenségét el fogja ismerni, de Volosinnak egy napig nem ad hasonló elismerést, tehát Magyarországnak ez idő alatt kell megoldania Kárpátalja hovatartozásának kérdését.[85] Volosin a fokozódó magyar nyomás ellen Berlinből kért segítséget, ám a támogatás elmaradt. Csáky ultimátumban szólította fel Kárpáti Ukrajna miniszterelnökét, hogy 24 órán belül adja át a hatalmat. A Szojm gyűlése idején a magyar hadsereg is megkezdte az általános támadást március 15-én. Aznap késő délután a magyar csapatok már Huszt környékét is teljesen birtokba vették. Volosinék még március 14-e éjszaka elmenekültek. Először Nagybocskóra, melyet ideiglenes fővárosnak nyilvánítottak, majd Romániába szöktek. Volosin május 1-jén ért el Berlinbe.[86]

A két ország határán zajló harcok során a magyar honvédek is komoly veszteségeket szenvedtek. A magyar hadsereg március 18-án érte el Vereckénél a lengyel határt. Mindez azt is jelentette, hogy Kárpáti Ukrajna lényegében egy napig létezett, úgy, hogy függetlenségét nem ismerték el a nyugati államok.

[84] Prchala elrendelte az ellopott fegyverek beszolgáltatását, mondván, ha ez nem működne, akkor a cseh katonaság erővel vegye azokat vissza a Szics tagjaitól. *Hudánics, V.:* Mi volt a Kárpáti Szics? i. m. 51.
[85] *Ádám Magda – Juhász László*: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája 1938–1939. III. köt. Budapest 1970. 551.
[86] *Marina Gy.:* Ruténsors i. m.116–117.

Bár a legtöbb alkalommal csak az 1939. március 14–18-a közötti eseményekről esik szó, de fontos tényező, hogy a területek visszaszerzésének volt egy második – záró – fázisa, amely 1939. március 23-hoz köthető. Ennek során a magyar csapatok Lengyelország irányában igyekeztek stratégiailag jobb, védhetőbb határokat elfoglalni az újonnan formálódó Szlovákiával szemben.[87] Ezt máig „kis háború" néven említi a történetírás.[88] Az összecsapások március 27–28-án befejeződtek, mivel Budapesten megalakult az a magyar–szlovák vegyes bizottság, melyet az Ung folyótól a lengyel határig terjedő magyar–szlovák határ kijelölésére alakítottak. A bizottság április 4-én fejezte be tárgyalásait, és rögzítette a határvonalat.[89]

Ezzel lényegében befejeződött Kárpátalja teljes birtokbavétele[90] (lásd az 5. térképet).

5. térkép *Csehszlovákia felosztása (1938–1939)*

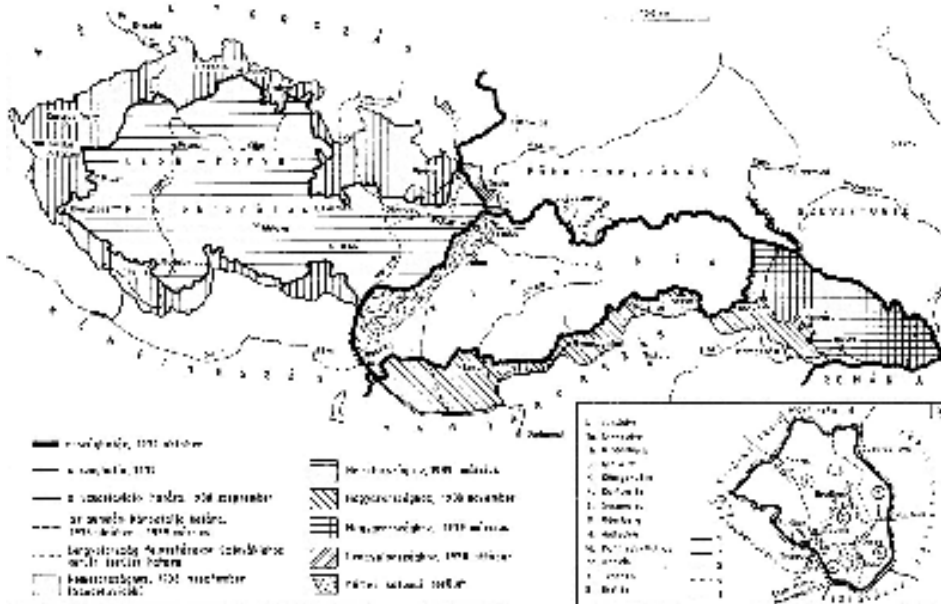

Forrás: www.terkepek.adatbank.transindex.ro/legbelso.php?nev=198, letöltés 2019. aug. 15.

[87] *B. Stenge Csaba:* Magyar hadműveletek Kárpátalja visszacsatolása során, 1939. március. II. fázis (1. rész). Seregszemle 16. (2018) 2. sz. 106–114.
[88] A kérdés tárgyalásáról lásd bővebben *Janek István:* A szlovák–magyar „kis háború" története és eseményei 1939 márciusában. Történelmi Szemle XLIII. (2001) 3–4. sz. 299–313.
[89] *B. Stenge Cs.:* Magyar hadműveletek i. m. 114.; *Janek I.:* A szlovák–magyar „kis háború" i. m. 308–311.
[90] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 230.

A fent felsorolt események talán jól érzékeltetik, hogy a terület sorsát elsősorban nagyhatalmi és katonapolitikai, valamint stratégiai érdekek figyelembevételével alakították, semmint gazdasági, földrajzi vagy épp társadalmi érvek alapos átgondolásával.

9. FEJEZET
A Magyar Királysághoz visszatért Kárpátalja (1938–1944)

9.1. Előzmények

Az Anschlusst, vagyis Ausztria német fennhatóság alá helyezését követően 1938 tavaszától megbomlott az első világháború után kialakított európai rend. A térség egy „puskaporos hordóvá" vált, egyetlen szikra elég lett volna a soron következő háború kirobbanásához. Csehszlovákia meggyengülése, a szudétanémet kisebbség mozgolódása és Hitler agresszív külpolitikai törekvései is azt erősítették, hogy az 1920 óta gúzsba kötött Magyarország revizionista törekvései is táptalajra lelhetnek.

1. kép *Beregszászi kilátás a Rákóczi téren álló katolikus templom tornyából a Hősök terére (Piac tér) és a református templomra (1939)*

Forrás: képszám: 76057, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

Ebben a fejezetben azt mutatjuk be, miként került Kárpátalja újra magyar fennhatóság alá. Milyen jogi, gazdasági, valamint közigazgatási intézkedésekre volt szükség, hogy ezt a területet Magyarország újra saját vérkörébe tudja kapcsolni, és ezt miként élte meg a helyi, valamint az anyaországi lakosság.

1938. november 2-án az első bécsi döntést követően Magyarország elkönyvelhette első revíziós sikerét. A döntés értelmében Magyarország megkapta a Felvidék déli részét és Kárpátalja délnyugati részét[1] (Ungvár, Munkács, Beregszász).[2]

A határok kijelölése a magyar–csehszlovák bizottságok feladata volt. Az átengedett felvidéki területek kiürítését pedig 1938. november 4-e és november 10-e között kellett végrehajtani.[3] Egy húsz éve más ország fennhatósága alatt lélegző területet egy régi, mégis „új" vérkörbe csatlakoztatni nem volt egyszerű feladat. Ahhoz, hogy a gazdasági-társadalmi reintegráció kezdetét vegye, elsősorban a jogi és közigazgatási környezetet kellett rendezni, lehetőleg minél gyorsabban. Ez azonban egy több lépcsőfokos folyamat volt.

9.2. A katonai közigazgatás bevezetése

Az első bécsi döntés után a katonai bevonulást követően[4] a visszakapott terület azonnal militarizált övezetté változott, ahol katonai közigazgatás lépett érvénybe. Ez nem volt egyedi eset, ilyen helyzetben ez általában bevett metódusnak számított.

Az első bécsi döntés után a felvidéki ügyekért felelős tárca nélküli miniszter Jaross Andor[5] lett, akit a visszacsatolást követően a vezérkar vezetője, Werth Henrik mellé neveztek ki tanácsadói jogkörrel rövid időre, majd november 16-tól tárca nélküli miniszter lett. A tárca nélküli miniszternek szorosan együtt kellett működnie a vezérkarral a gördülékenyebb integráció érdekében.[6]

[1] Az általunk tárgyalt fejezetben Felvidék vagy felvidéki terület alatt lényegében Kárpátalja délnyugati, magyarlakta sávját értjük, amely az első bécsi döntés révén került Magyarországhoz, ezért utalunk rá számos helyen. A magyarok által lakott rész sok esetben másként fejlődött, mint a ruszinlakta terület (melyet 1939. március 15-én foglal vissza Magyarország), ezért fontos ezeket az eltéréseket kiemelni és elemezni.

[2] Csehszlovákia déli, magyarlakta területsávját nevezték Felvidéknek 1938-ban. Kárpátaljaként pedig a Csehszlovákia kötelékében maradt területeket, amelyeket a magyar csapatok 1939-ben foglalnak vissza. Pesti Hírlap, 1938. november 3. 1.

[3] *Szabó Helga:* A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941. Fórum Társadalomtudományi Szemle IV. (2002) 2. sz. 35.

[4] A bevonuló katonáknak hadiparancsba adták, hogy mindenhol kedvező benyomásra kell törekedniük. A vezérkar utasította a vegyes dandárok parancsnokait, hogy az első bevonuló csapatok megfelelő ruhával rendelkezzenek, ne hajtsák túl a katonákat, frissen, rendezetten érkezzenek a területre. *Szabó H.:* A visszacsatolt Csallóköz i. m. 35–36.

[5] *Szabó H.:* A visszacsatolt Csallóköz i. m. 36.

[6] *Holota János:* A visszatért Felvidék közigazgatási megszervezése. In: A visszatért Felvidék 1918–1938. Szerk. Csatár István – Ölvedi János. Budapest 1939. 259.

A hat hétre tervezett átmeneti időszak alatt a katonai vezérkar komoly befolyásra tett szert a területen.[7] Az új adminisztráció szervezetileg alkalmazkodott a csehszlovák polgári közigazgatás apparátusához, amely 3 szintű volt: első szinten a járási, másodikon a hadtestparancsnok polgári osztálya működött, a harmadik szinten pedig a Vezérkari Főnökség polgári csoportja állt.[8]

A katonai közigazgatás szervei mellett az anyaországból érkező tisztviselők[9] (szociális előadók, zöldkeresztes védőnők, közgazdasági előadók, postai hivatalnokok stb.) is segítették a gyors átállást.[10] Nehezítette a munkát a megfelelő helyi gárda hiánya, hisz a tisztviselők jelentős része az első világháborút követő impériumváltáskor elhagyta a területet. Az ide érkező szociális hivatalnokok és a katonai vezetés kapcsolata azonban nem volt felhőtlen, többször kerültek összeütközésbe egymással. Az idő sürgetett, hisz a polgári közigazgatást a kormány 1938 végéig szerette volna bevezetni. Amikor eldőlt, hogy a területen a korábbi vármegyerendszer kerül kialakításra, meg kellett határozni azok pontos határvonalait, területi központjait. Ez nem volt egyszerű, hisz a bécsi döntés révén Magyarországhoz nyolc teljes és huszonegy csonka közigazgatási egység került vissza.[11]

A vármegyéket és a hozzájuk tartozó járási beosztásokat még az 1938. évi (95.351/1938 M.E.) rendelettel alakították ki.[12] A vármegyékbe történő besorolást követte a tisztviselői gárda: főispán, alispán, főszolgabírók stb. kinevezése, majd a körjegyzőségi központok megállapítása.[13]

A megfeszített munka eredményeként a déli területeken a katonai közigazgatást még 1938. december 21-ével sikerült felszámolni, másnaptól pedig már polgári adminisztráció vette kezdetét. E dátumtól számítva – egész 1944-ig – a területen tíz vármegyei törvényhatóság és három törvényhatósági jogú város alakult: Kassa, majd a Kárpátalján bevezetett polgári közigazgatást követően Komárom és Ungvár.[14]

[7] Erről lásd részletesebben *Vargyai Gyula:* A vezérkar szerepe a katonai és politikai döntésekben Magyarországon 1919–1944. Budapest 1994. 1–38. Vargyai ebben az esszében a vezérkar szerepét tárgyalja a katonai és politikai döntések szempontjából az 1919–1944 közötti Magyarországon.
[8] *Bukovszky László:* A visszacsatolt Felvidék (Dél-Felvidék) közigazgatási szervezete. Limes – Tudományos Szemle 20. (2007) 2. sz. 54.
[9] Belügyi Közlöny, 1938. november 13. 50. sz. 1102. (12.139/1938. eln. B. M. számú rendelete). Ezt csak 1938 decemberében helyezik hatályon kívül (12.400/1938. B. M. számú rendelet).
[10] *Bukovszky L.:* A visszacsatolt Felvidék i. m. 55.
[11] *Bukovszky L.*: A visszacsatolt Felvidék i. m. 53.
[12] Belügyi Közlöny, 1938. december 25. 56. sz. 1209.
[13] *Holota J.:* A visszatért Felvidék i. m. 259.
[14] *Bukovszky L.*: A visszacsatolt Felvidék i. m. 57.

Az 1939 márciusában a katonai akció révén visszafoglalt – többségében ruszinok lakta – területen már március 15-én „tisztogatási akció" vette kezdetét, amely elsősorban a szicsgárdistákat és az ukrán irányzat híveit igyekezett likvidálni.[15] A katonai közigazgatás bevezetésekor a magyar honvédség Kárpátalján mintegy 1200 főt internált a Volosin-rendszerben szerepet vállaltak közül, meglehetősen rossz körülmények közé helyezve el őket.[16] Az internáltak két nagyobb csoportot képviseltek: egyik részük a Szics-gárda korábbi tagjai, míg a másik, főként az értelmiség képviselői (tanárok, alkalmazottak) voltak. A szicsgárdisták internálótábora főként a Rahó melletti Dumen-havason (melyet korábban még Volosin állíttatott fel), illetve a galíciai határ mentén működött. A legnagyobb tábor azonban Munkács központjában volt, melyet az egyik kastélyból alakítottak ki. Az értelmiség tábora pedig a Nagyszőlős környéki Tiszaújhely és Szőlősvégardó között, egy másik pedig a Nyíregyházához közeli Varjúlaposon volt.[17]

Az internáltak jelentős részét a varjúlaposi gyűjtőtáborba helyezték el, amelyet Marina Gyula kinevezését követően rövid időn belül meg is látogatott. Látogatásának célja az volt, hogy a tábort megvizsgálja, és mielőbb felszámolja azt. A táborban fogva tartott személyek kevés kivétellel mind tanügyi alkalmazottak voltak. Marina látogatását követően a tábort rövid időn belül felszámolták, a foglyokat hazaengedték.[18]

A hegyvidéki, ruszinok lakta kárpátaljai területen a közigazgatás kialakítása szempontjából számos eltérés mutatkozott. Már az is lényeges különbségnek számított, hogy a terület nem döntőbírói határozat, hanem katonai akció révén került vissza Magyarországhoz. Az itt előző nap kikiáltott ukrán függetlenség is rontott a helyzeten, hisz a Szics-gárda az újonnan alakult Volosin-féle ukrán állam fegyveres erejeként lépett fel a magyar honvédekkel szemben.[19] Az ellenállást azonban a magyar Rongyos Gárdának rövid idő alatt sikerült felszámolnia. A terület birtokbavétele már 1939. március 18-ra befejeződött, amikor a magyar honvédek elérték a lengyel határt, ahol a felvidéki területhez hasonlóan azonnal katonai közigazgatás lépett életbe.[20]

[15] *Botlik József:* Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest 2000. 237.
[16] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 238.
[17] Erről lásd bővebben *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m.
[18] *Marina Gyula:* Ruténsors. Kárpátalja végzete. Toronto 1977. [*Marina Gyula*: Ruténsors. Kárpátalja végzete. Ungvár 1999. (reprint)] 127–130.
[19] *Zeidler Miklós:* A revíziós gondolat. Pozsony 2009. 292–293.
[20] *Vasas Géza:* A ruszin autonómia válaszútjain (1939. március–szeptember). Aetas 15. (2000) 4. sz. 79.

2. kép *Vereckei-hágó. Lengyel–magyar határ. A millennium idején felállított emlékobeliszk és a győzelmi kapu, 1939*

Forrás: képszám: 146204, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

A Kárpátalja birtokbavétele után létrejövő katonai közigazgatást a Vezérkari Főnökség irányította. A terület katonai közigazgatásának vezetője Novákovics Béla altábornagy lett. Teleki érzékelve az összeütközések veszélyét, a polgári ellenőrzésekre vonatkozóan, a katonai közigazgatás vezetője mellé kormánybiztost nevezett ki a kárpátaljai rutén Marina Gyula görögkatolikus kanonok személyében.[21] A katonai közigazgatás idején működő kormánybiztos hatásköre szűk keretek között mozgott, személyi kérdésekben ugyan a katonai parancsnokoknak ki kellett kérniük a véleményét, de utasítást nem adhatott.[22]

Teleki a Kárpátalján működő katonai közigazgatás – főként a káosz és a katonák túlkapásai miatt – mielőbbi felszámolását sürgette. A miniszterelnök Kárpátalja-politikáját Bródy Andrásra alapozta, aki ugyan rendkívül fontosnak tartotta a katonai közigazgatás polgárival történő felváltását, de közvetlenül nem szeretett volna ebben szerepet vállalni. A fel-

[21] *Brenzovics László:* A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája, 1939–1941. In: Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest 2004. 88.
[22] Uo.

kérést visszautasította, és maga helyett Marina Gyulát javasolta a katonai közigazgatás vezetője mellé.[23] A miniszterelnök Pataky Tibor államtitkár közreműködésével felkérte Marinát, hogy állítson össze egy olyan listát, amely a polgári közigazgatás főbb tisztségviselő állásainak betöltésére alkalmas személyek névsorát tartalmazza, két szempont figyelembevételével: minden vezető beosztású egyén ruszin származású és születésű legyen, illetve tudjon magyarul.[24]

9.3. A polgári közigazgatásra történő áttérés

Ahogy említettük, az 1938 novemberében visszatért területeken már 1938 decemberében, míg az 1939-ben visszafoglalt térségben 1939 júliusában polgári közigazgatás lépett érvénybe. A polgári adminisztráció már lényegében az anyaországi eljárásokhoz idomult, s rendeleti úton bevezette a vármegyerendszert. A vármegyék területén a csehszlovák törvények szerinti járások maradtak meg az önkormányzatokkal együtt, 1939 tavaszán azonban a járások önkormányzatát feloszlatták.[25] Az önkormányzatok visszaállítása viszont nem választás, hanem kinevezés útján történt, ami kellemetlenül érintette a helyi lakosságot. A kormány ezt azzal magyarázta, hogy mivel ez a döntés a felvidéki magyarság bizalmát élvező tárca nélküli miniszter – Jaross Andor – jelölései alapján történt, a népakarat megnyilvánulásának tekinthető.[26] A kinevezéseknél Jaross szava volt az egyik döntő tényező, a másik a nemzeti szempontból megbízható magatartás. A kinevezések hivatalosan csupán arra az időre szóltak (volna), amíg meg nem alakulnak a törvényhatósági bizottságok és a képviselő-testületek.

A Vezérkari Főnökség polgári csoportján belül működött egy Felvidéki Unifikációs Csoport, amelynek vezetője Weis István lett. A felvidéki tárca nélküli miniszteri tisztség mellett létrehozták a politikai, gazdasági és jogi osztályokat, amelyeknek feladata Jaross munkájának a segítése volt. A katonai adminisztráción belül a katonai parancsnok feladatköre szinte a teljes közigazgatás területére kiterjedt: a közrend fenntartására, az útlevél- és iskolaügyre, a posta, a vasút, a sajtó stb.[27]

[23] *Brenzovics László:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944. Ungvár 2010. 72.
[24] *Marina Gy.:* Ruténsors i. m. 134.; *Brenzovics L.:* A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája i. m. 93.
[25] *Szabó Helga:* A Csallóköz politikai és közigazgatási változásai az első bécsi döntést követően. Limes – Tudományos Szemle XIV. (2001) 3. sz. 45.
[26] *Holota J.:* A visszatért Felvidék i. m. 260.
[27] Erről lásd részletesebben *Szabó H.:* A visszacsatolt Csallóköz i. m. 35–58.

A ruszinlakta Kárpátalján a polgári közigazgatás helyzetét a 6.200/1939. M.E. rendelettel[28] szabályozták, amely 1939. július 7-én lépett életbe. Itt a felvidéki területektől eltérően a miniszterelnökség először kormánybiztost, majd kormányzói biztost és főtanácsadót nevezett ki, ahol a kormányzói biztos hatásköre egész a rendeletalkotásig terjedt (2. §. (1)). Emellett megillették mindazok a jogok, amelyek a főispánt is (2. §. (2)). Székhelyét a főtanácsadó székhelyével együtt Ungvárra helyezték át (korábban a terület székhelye Huszt volt). A Kárpátalját érintő általános érdekű kérdésekben a kormányzói biztost a főtanácsadó tájékoztatta. Az ilyen kérdések tárgyalása céljából véleményező és indítványozó bizottságot kellett kialakítani.[29] 1939–1944 között pedig négy kormányzói biztos tevékenykedett Kárpátalján. Az első kinevezést Perényi Zsigmond kapta, akinek főtanácsadója Ilniczky Sándor lett.[30] Őt követte vitéz leveldi Kozma Miklós[31] 1941-ben, akinek főtanácsadója továbbra is Ilniczky Sándor maradt.[32] 1942-ben már Tomcsányi Vilmos Pál tölti be ezt a pozíciót.[33] Majd az 1944-es német megszállást követően Vincze András látta el a tisztség feladatkörét.

Teleki Pál a polgári közigazgatást is átmenetinek szánta az autonómia létrejöttéig. Számos elképzelés, terv, program született az autonómia kérdéskörében, amelyekről széles ismereteink vannak,[34] azonban a gyakorlatba egyiket sem sikerült átültetni. A miniszterelnök a kárpátaljai vajdaság tervezetét 1940 augusztusában visszavonta.[35] A polgári közigazgatás bevezetésével újra felállították az alsóvereckei, a huszti, az ilosvai, a nagybereznai, a nagyszőlősi, az ökörmezői, a rahói, a szobránci, a técsői királyi járásbíróságot, Huszton a királyi törvényszéket és a királyi ügyészséget.[36]

Felvidék és Kárpátalja közigazgatási berendezkedése eltérő módon alakult. Amíg az első bécsi döntéssel visszakerült döntően magyar ajkú te-

[28] Ezt lásd bővebben Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. sz.
[29] Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. sz. 769–773.
[30] Magyarország tiszti cím- és névtára 47. (1940) 147.
[31] Életéről és politikai szerepéről lásd bővebben *Ormos Mária:* Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós I–II. Budapest 2000.
[32] Magyarország tiszti cím- és névtára 48. (1941) 160.
[33] Magyarország tiszti cím- és névtára 49. (1942) 174.
[34] *Brenzovics L.:* A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája i. m. 96.
[35] *Vasas Géza:* Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben. In: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerk. Fedinec Csilla. Pozsony 2014. 87.
[36] *Fedinec Csilla:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely 2002. 334.

rületeket (Felvidék, illetve Kárpátalja esetében Ungvár, Munkács, Beregszász városait értjük ez alatt) a történelmi vármegyerendszerbe tagolták be, addig a ruszin többségű, Kárpátokon túli résznél Bereg és Ugocsa vármegyéket kettéválasztották. A Beregszász székhelyű Bereg vármegye a Beregszászi és Munkácsi járásokat, a Nagyszőlős székhelyű Ugocsa vármegye a Nagyszőlősi járást, illetve a Máramarossziget székhelyű Máramaros vármegye a Técsői járást foglalta magába.[37] A ruszin többségű területen tehát ún. Kárpátaljai Kormányzóság alatt egyesítették a kirendeltségeket. A kárpátaljai területen három közigazgatási kirendeltség működött:[38] az Ungi közigazgatási kirendeltség (székhelye Ungvár), a Beregi közigazgatási kirendeltség (székhelye Munkács) és a Máramarosi közigazgatási kirendeltség (székhelye Huszt).[39] Ezek vezetőinek feladata egybeesett a vármegyerendszeren belül működő alispán, míg a vezetőhelyettesnek a főjegyző feladataival. Az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz lett (11. §.). A közigazgatási kirendeltségek és járások területi beosztását a 14.500/1939. B.M. rendelet szabályozta.[40]

A gyorsan megrajzolt közigazgatási struktúra számos helyen értelmetlenül szabdalta fel az adminisztratív egységeket, hisz egy-egy település két közigazgatási területhez is tartozhatott. Például Ungvár a kormányzóság és ezen belül az ungi közigazgatás, egyúttal Ung vármegye székhelyeként is funkcionált.[41]

Az 1940. augusztus 30-án született második bécsi döntést követően a kárpátaljai területen korábban kialakított közigazgatási beosztást 1940 őszén módosítani kellett, amelyet a 23.301/1940. B.M. számú rendelettel szabályoztak.[42] Erre azért volt szükség, mert a máramarosi területek a trianoni döntést követően román fennhatóság alatt voltak, s miután újra Magyarországhoz kapcsolták őket, a közigazgatási beosztás is átalakításra szorult.[43]

[37] *Роман Офіцинський:* Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1938–1944). Київ 1997. 56.
[38] A közigazgatási kirendeltségek élére a belügyminisztérium Gyurits Gyulát (ungi), Beszkid Kornélt (beregi) és Riskó Bélát (máramarosi) nevezte ki. Erről lásd részletesebben *Brenzovics L.:* A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája i. m. 92.
[39] A Nagyszőlősi járás megszűnt, ugyanis betagolták a többi kirendeltséghez.
[40] Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. sz. 781–804.
[41] Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest 2004. 8.; *Fedinec Cs.:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája i. m. 358–360. A kérdésre vonatkozó törvények és rendeletek elemzését lásd továbbá *Fedinec Csilla:* Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. Magyar Pedagógia. (1996) 4. sz. 367–375.
[42] Erről lásd részletesebben: Belügyi Közlöny, 1940. november 24. 52. sz. 1792–1793.
[43] Uo.

9.4. A visszatért területek országgyűlési képviseletének alakulása

Miután a „Felvidék" és Kárpátalja is visszakerült Magyarország fennhatósága alá, szükségessé vált a lakosság országgyűlési képviseletének rendezése, amelyet főként a korábbi kisebbségi magyar egységpártok követeltek maguknak.[44] 1927-től a magyar országgyűlés kétkamarás volt, amely felsőházból és alsóházból állt. A képviselőházba csak választások útján lehetett bekerülni, míg a felsőházba örökös jogon, méltóság vagy hivatal, választás vagy kinevezés útján kerülhettek be a tagok.[45]

Főképp a háború okozta helyzet, a választói névjegyzékek hiánya és a visszacsatolással járó átmeneti nehézségek miatt nem lehetett képviselő-választásokat tartani sem a Felvidéken, sem Kárpátalján – hangzottak el a kifogások. Emellett a választókerület beosztásából adódó nehézségeket[46] is érvként hozták fel, ami lehetetlenné tette a választások megtartását. A felvidéki, majd a kárpátaljai területek képviselői így behívás útján kerültek be a magyar parlamentbe.[47] Elsőként a felvidéki képviselők, illetve a Felvidéki Egyesült Magyar Párt tagjai[48] vonultak be 1938. december 5-én.[49] A Felvidéken először 16 képviselő került behívásra, majd ezt a számot 26-ra emelték.[50]

Erre jogi lehetőséget az 1926. évi XXII. törvénycikk adott. Az 1938:XXXIV. tc. 3. §-a pedig lehetővé tette, hogy az eredeti 40-ről 44-re emelkedjen a Horthy által kinevezhető személyek létszáma.[51] Az átcsatolt területekről a magyar parlamentbe behívott „felvidéki képviselők" mindössze a hivatalos választásokig tölthették (volna) be tisztségüket. A válasz-

[44] *Filep Tamás Gusztáv:* A „visszatért" magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest 2008. 156.

[45] Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 163.

[46] Indoklás „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen országgyűlési képviselők választásáról" szóló törvényjavaslathoz. Képviselőházi irományok, 1939, II. kötet, 135–138.

[47] A választások a későbbiekben is elmaradtak, és az 1940–1941-ben visszatért területeknél is a behívás „módszerét" alkalmazta a magyar vezetés.

[48] A párt tagjai később beolvadtak a MÉP-be.

[49] *Fedinec Csilla:* Magyar Felvidék kontra ruszin Kárpátalja. Kárpátalja (Kárpátaljai Kormányzóság) Magyarország fennhatósága alatt. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 163.

[50] *Mikó Imre:* A magyar országgyűlés. Hitel 8. (1943) 11. sz. 753. Erről lásd továbbá: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. október 10. 1–2.

[51] *Püski Levente:* Választás, behívás, kinevezés: területvisszacsatolások és a magyar parlament 1938–1942 között. In: A közjogi provizórium (1920–1944) időszakának alkotmányos berendezkedése I. Szerk. Schweitzer Gábor – Szabó István. Budapest 2016. 124.

tások azonban várattak magukra. A „felvidéki képviselők" mind magyarok voltak, hisz a magyar kormány nem tartotta szükségesnek szlovák képviselő beemelését, mivel a területmódosítás a néprajzi elv alapján történt.[52] A szlovák elégedetlenség azonban kikényszerítette, hogy az 1939. májusi választásokat követően két szlovák – a közismerten magyarbarát Kadlec és Prokopec – képviselő is pótlólag kerüljön be a magyar parlamentbe.[53] Ezt követően a parlament törvényt hozott arról, hogy 1940. június 30-ig a Felvidéken választásokat kell tartani.[54] Ezek a választások elmaradtak.

Kárpátalja esetében hasonló volt a koreográfia. A behívott képviselők itt is magyarbarátok voltak, ám annak érdekében, hogy ne csak magyarok, hanem ruszinok is legyenek közöttük, a választhatók körét kibővítették a csehszlovák időszakban fennálló kárpátaljai tartománygyűlés tagjaival.[55] Megállapítható, hogy bár a vezetés ilyen-olyan indokkal állandóan elhalasztotta a választások időpontját a visszacsatolt területeken, a valódi ok azonban az volt, hogy a kormánypárt komolyan tartott a választásokon elszenvedhető vereségtől.[56]

A ruszinok által lakott Kárpátalja visszatérését követően rövid időn belül, 1939 májusában Magyarországon megtartották a soros parlamenti választásokat, azonban a választásokra itt sem került sor.[57] Az 1939:VI. tc. értelmében viszont tíz kárpátaljai képviselő kapott meghívást a magyar parlamentbe.[58] A parlament felsőházába pedig további 4 kárpátaljai személy jutott be.[59]

A magyar állam a revíziós időszakban sokkal megfontoltabban viseltetett a visszatért ruszin lakosság irányába, számos előnyös intézkedést vezetve be részükre, emellett előirányozta az autonómiát is. A társadalomba való integráció azonban ilyen-olyan okok miatt nem sikerült. Ez a kiábrándultság pedig erősen rányomta a bélyegét a vizsgált időszakra.

[52] *Tilkovszky Loránt*: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941). Budapest 1967. 129. „A felvidéki képviselők" névsora: Jaross Andor, dr. Porubszky Géza, dr. Holota János, Szent-Iványi József, dr. Korláth Endre, dr. Fenczik István, dr. Szilassy Béla, dr. Turcsányi Imre, dr. Pajor Miklós, Füssy Kálmán, Földesi Gyula, dr. Salkovszky Jenő, dr. Giller János, Virágíj Béla, dr. Gürtler Dénes, Ortutay Jenő és R. Vozáry Aladár. Erről lásd bővebben: Felsőházi Napló, 1935. IV. kötet. 22.
[53] *Tilkovszky L.:* Revízió és nemzetiségpolitika i. m. 129.
[54] Uo.
[55] *Püski L.:* Választás, behívás, kinevezés i. m. 130.
[56] *Tilkovszky L.:* Revízió és nemzetiségpolitika i. m. 132.
[57] MNL OL, K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. október 10. 1–10.
[58] *Fedinec Cs.:* Magyar Felvidék kontra ruszin Kárpátalja i. m. 163.
[59] *Brenzovics L.:* A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája i. m. 94.

9.5. Igazoltatási eljárások és a tisztviselőkérdés

Mindezek mellett muszáj megemlítenünk az igazoltatási eljárások negatív hozadékait is. A nemzethűség ellenőrzésére szolgáló eljárás – amely egyfajta tisztogatási akció volt a visszacsatolt területeken – kivonta a forgalomból a felvidéki tisztviselői kar jelentős részét, amihez a Magyar Egyesült Párt is komolyan hozzájárult, hisz ennek tagjai közül került ki az eljárásban részt vevő döntéshozók számottevő része. Politikai megfontolásból ez azt is jelentette, hogy a felvidéki párt ezt felhasználta ellenségei gyors kiiktatására is. Az igazoltatások menete úgy nézett ki, hogy a korábbi hivatali alkalmazottaknak jelentkezniük kellett a katonai parancsnokságon, s ha megfelelőnek találtattak, felesküdhettek Magyarországra, a kormányzóra, és továbbra is alkalmazásban maradhattak. Ha kiderült valakiről, hogy a korábbi csehszlovák kormány alatt a szlovák pártokat támogatta, akkor elbocsátással kellett számolnia. Számos szlovák egyén azonban a hivatali helyén maradhatott.[60] Ez a hivatali vizsgálat két igazán fontos szempontot vett figyelembe: egyrészt a politikai lojalitást, másrészt a nemzethez való hűséget, főként a csehszlovák időszakra visszavezetve. Ezen igazolások alapján dőlt el, hogy ki kaphatott iparengedélyt, tisztes nyugdíjat, szociális támogatást vagy éppen földet.[61] Az igazoltatási eljárás során számos hiányosság merült fel. Egységes szempontrendszert a kormány az intézkedés kapcsán nem tudott kidolgozni. A bürokratikus vizsgálatok pedig elhúzódtak.[62]

Kárpátalja esetében a ruszin lakosság „vizsgálata" az imént említett szempontokat követte. A tanítóság 98%-át ellenőrizték a ruszin területen. Kozma Miklós, akit hivatalba lépését követően szinte elárasztottak az igazoltatási eljárással kapcsolatos feljelentési levelek, hangot adott a módszerrel kapcsolatos nemtetszésének, és azok mielőbbi lezárását szorgalmazta. Kozma szerint: „Az igazolások rendszere igen szerencsétlen gondolat volt, és még csak a keresztülvitele volt komplikáltabb. Csak arra volt alkalmas, hogy hosszú időn át nyitva tartson kérdéseket…, amelyek, mint par excelence [sic!] politikai kérdések bírósági jellegű eljárással el nem intézhetők. Az igazolások a végtelenségig elhúzódtak, az embereket megakadályozták, hogy lelkileg felszabadulva csatlakozzanak hozzánk, és

[60] *Csilléry Edit:* A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolási eljárások során. Magyar Kisebbség 19. (2014) 1. sz. 7–39.
[61] *Fedinec Csilla:* „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja"1938–1944. Budapest 2015. 96–97.; *Csilléry E.:* A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai i. m. 8.
[62] Magyarság, 1940. október 3. 2.

állandó huzavonát és bizonytalanságot teremtettek."[63] Erdély visszacsatolását követően az igazoló bizottságokat már nem alkalmazták, a nemzethűségi igazolásoktól eltekintettek.[64]

A visszatért területek adminisztráció- és tisztviselőkérdése azonban külön figyelmet érdemel. A terület birtokbavételét követően a cseh hivatalnokok jelentős része elmenekült, a szlovák tisztviselőknek is csak egy részük maradt a helyén.[65] A megnagyobbodott ország egykori magyar tisztviselői abban bíztak, hogy az új impérium alatt, a korábbi mellőzöttségükkel ellentétben a megüresedett helyeket ők töltik majd be. Vágytak a jól dotált állásokra és a tisztes rangokra. Már az első hónapban több mint hatezer állás iránti kérelem érkezett be Kassára.[66] A várakozásokkal ellentétben azonban az anyaország a saját állástalan tisztviselőit hozta helyzetbe. Eleinte arra hivatkoztak, hogy bizonyos hivatalok olyan szakképesítést igényelnek, amelyekkel a korábban csehszlovák fennhatóság alatt élők nem rendelkeztek. Ezek a „követelmények" főként a vezető beosztásokra irányultak, de megígérte a kormány, hogy az alsóbb tisztviselői vagy egyéb hivatali állásokat a helyiekkel töltik majd fel.

Ezeket a tisztviselőket később a helybeliek „anyások"-ként, illetve „ejtőernyősök"-ként csúfolták. Az ide vezényelt hivatalnoki gárda az állásokkal a magyar törvények szerint különböző címeket és rangokat kapott. Ám ezt a „hirtelen" jött „úri" tisztviselői létet az „anyások" nem minden esetben tudták kezelni, így a helyi lakosság a bánásmódot sok esetben érezte megalázónak, lekezelőnek, pökhendinek. Ez pedig rossz érzést váltott ki belőlük. A csehszlovák demokratikus körülményekhez szokott lakosság ezt nehezen vagy egyáltalán nem tolerálta. Az Őslakó című újság így ír erről: „[…] a hivatalnoki asztalok könnyen Gessler-kalapokká válnak, amely előtt »alázatos tisztelettel« meg kell hajolni akkor is, ha a nagyságos, méltóságos vagy kegyelmes főnök úr nem is ül mellette."[67] Panasz merült fel azzal kapcsolatban is, hogy a cseheknek fogadalmat nem tett tisztviselők visszavétele körül sem mutatkozott túl sok jóakarat a kormány részéről. Az újságok számtalanszor írtak a problémáról, de a magyar vezetés ezt a kérdést érdemben nem tudta megoldani.

[63] *Kozma Miklós:* Beszédek, cikkek, nyilatkozatok (1940–1941). S. a. r. Tarr László. Budapest 1942. 155. – idézi *Brenzovics L.:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt i. m. 126.
[64] A kárpátaljai eljárásokat egy rövid fejezetben Brenzovics László is tárgyalja: *Brenzovics L.:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt i. m. 124–130. *Csilléry E.:* A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai i. m. 7–39.
[65] *Tilkovszky L.*: Revízió és nemzetiségpolitika i. m. 56.
[66] Uo.
[67] Az Őslakó, 1939. január 8. 4.

Simon Attila azonban alaposan körbejárta a témát, és arra a következtetésre jutott, hogy az „anyásokkal" kapcsolatos, évtizedek óta keringő sztereotípiát a korabeli dokumentumok jelentősen árnyalják. A katonai közigazgatás idején a területre vezényelt hivatalnokok valójában az átállást segítették, ezzel szemben a polgári közigazgatás bevezetését követően a kinevezésekkor például hat új főispán közül öt felvidéki származású volt.[68] Bajcsi Ildikó pedig a Komárom vármegyéhez tartozó járást vizsgálva arra jutott, hogy a vezető körjegyzők közül 12 főből 10 felvidéki és 2 fő volt anyaországi. A segédjegyzők esetében a 17 főből csupán 4 volt felvidéki, 13 pedig a trianoni országrészből származott.[69]

Teleki kormányfői kinevezését követően azonban a helyzet némileg változott, ugyanis a felvidékiek elsőbbsége a korábbiaknál sokkal kevésbé érvényesült, főképp azért, hogy a Jaross irányítása alatt álló Egyesült Magyar Párt befolyását tovább növelje a térségben. Nyitra és Pozsony esetében elmondható, hogy a megyei tisztikarban így is a felvidékiek foglalták el a fontos pozíciók mintegy 3/5-ét, és az anyaországiaknak csupán a maradék helyek jutottak. Az említett megyékben helyi, vagyis felvidéki származású volt többek között a megye főispánja és valamennyi járás főszolgabírója is. A visszacsatolt területek jelentősebb városait vizsgálva arra jut Simon, hogy a jelentősebb városok élére általában anyaországi polgármesterek kerültek.[70] A ruszinlakta területeken viszont – a ruszin lakosság nem túl magas képzettségi szintjéből kifolyólag – valószínűsíthető, hogy az „anyások" kerülhettek túlsúlyba.

Miközben mindenki a hivatalnoki pozíciókért küzdött, a magyar vezetés mindent elkövetett, hogy a társadalmat a gazdaság irányába terelje. A második zsidótörvény már a politikai körök asztalán volt, amikor az ország fiatal generációja a kereskedelemtől és az ipartól még javában idegenkedett. „Az új zsidótörvény azonban bármilyen erős, sokak szerint egyenesen kegyetlen kézzel tör utat a magyar ifjúság számára, azokon az életpályákon is, amelyeket eddig feltűnően a zsidóság foglalt le magának – célját, a minden vonalra kiterjedő magyar életet csak akkor fogja elérni,

[68] *Simon Attila:* A magyar közigazgatás bevezetésének ellentmondásai az első bécsi döntés által visszakapott felvidéki területsávon. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás 6. (2018) Különszám. 252.

[69] *Bajcsi Ildikó:* A „visszatért" felvidéki értelmiség helyzete az 1938-as első bécsi döntést követően. www.ujkor.hu/content/visszatert-felvideki-ertelmiseg-helyzete-az-1938-elso-becsi-dontest-kovetoen, letöltés 2020. febr. 29.

[70] *Simon A.:* A magyar közigazgatás bevezetésének ellentmondásai i. m. 252.

ha a magyar fiatalság lelkéből ki tudja irtani az apáktól örökölt káros előítéleteket [ti. csak a hivatalnoki pozíció a megbecsült], […] hogy a kereskedő és iparos a nemzetnek éppolyan értékes, megbecsülendő tagja, mint a hivatalnok. […] Intelligens fiatalságunk álma ma is a szolgabírói állás, vagy legalábbis egy irodai asztal."[71]

9.6. A visszatért területek gazdasági adottságai és lehetőségei

A visszacsatolásokat követően az újonnan visszatért területek gazdasági szempontból felértékelődtek. A magyar kormány gyors léptékben mérte fel a visszakapott területek adottságait, lehetőségeit, és gazdasági téren három fő csapásirányt határozott meg, amelyek fejlesztését azonnal elő is irányozta, úgymint: a vízerőművek építését, a faipar fejlesztését és a turisztikai lehetőségek kiaknázását.[72]

9.6.1. Turizmus

Ami a turizmust illeti, gazdasági szempontból a korszakban (is) fontos kérdés volt egy adott ország idegenforgalmi mérlege. Az elveszett Tátra helyett a Bükk és a Mátra fejlesztése lett a cél.[73] A Felvidék, majd pedig Kárpátalja visszaszerzésével 1000 méter fölötti hegygerincekkel gazdagodott az ország, infrastrukturálisan azonban lényeges fejlesztésre szorult. Számos probléma mellett az idegenforgalom népszerűsítését szolgáló útikönyvek is hiányoztak a visszacsatolt területeken. Az OMIH (Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal) – melyet a turisztikai lehetőségek felmérésével és a stratégiai célok kidolgozásával bízott meg a magyar kormány – önállóan kiadott ugyan néhány brosúrát, útikönyvet, prospektust (*Csallóköztől Kárpátaljáig,*[74] *Magyar Felvidék és Kárpátalja, Az utas könyve*[75]), némelyek idegen nyelven is megjelentek, azonban különösebb hatást nem tudtak velük elérni. A magyar sajtó és rádió is állandó kapcsolatban volt az OMIH-hal, hogy az újonnan visszaszerzett területek idegenforgalmi értékeire felhívja a figyelmet.[76] Ezen területek népszerűsítése céljából az idegenforgalmi hivatalok vezetői számára, illetve a magyar idegenvezetők

[71] Az Őslakó, 1939. február 12. 2.
[72] *Brenzovics L.:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt i. m. 112.
[73] *Jusztin Márta:* „Utazgassunk hazánk földjén!" A belföldi turizmus problémái a két világháború között Magyarországon. Korall 7. (2006) 26. sz. 199.
[74] *Kunder Antal:* A Csallóköztől Kárpátaljáig. Idegenforgalmi Újságírók Egyesülete. Budapest 1939.
[75] Az Utas Könyve. Kárpátalja részletes ismertetője. Szerk. Kaffka Károly. II. kiad. Budapest 1938.
[76] MNL OL, K 28. 104. tétel, 61. csomó, alapszám: M.E. 1939. 20123. 12.

között kiemelkedően teljesítőknek körutazást szerveztek. Emellett népi írók és publicisták is körbejárták az „új" vidékeket, amihez hozzájárult az állami vasutak Kárpátalja irányába történő tarifáinak mérséklése.[77]

A kárpátaljai Volóc központi helyet foglalt el a turisztikai fejlesztések tekintetében.

3. kép *A kárpátaljai Volóc 1939-ben*

Forrás: képszám: 42284, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

Volócon[78] 20 000 pengő értékben egy olyan idegenforgalmi és népművészeti ház építését kezdeményezték, amelyik 6 szobával, 12 ággyal, valamint egy idegenforgalmi irodával Volóc idegenforgalmi központjának szerepét látta volna el. A központ feladata a volóci és Volóc környéki falvak idegenforgalmi és magánelszállásolási lehetőségeinek koordinálása, valamint a háziipar termékeinek értékesítése lett volna. Ilyen jellegű központot Rahóra is terveztek.[79] A magyar vezetés a síközpontokat is ide

[77] MNL OL, K 28. 104. tétel, 61. csomó, alapszám: M.E. 1939. 20123, 14.
[78] MNL OL, K 28. 104. tétel, 61. csomó, alapszám: M.E. 1939. 20123. 18.
[79] Uo.

tervezte, ezért Volócon ugrósáncot építtettek.[80] A sánc az akkori Európa egyik legmodernebb sísánca volt,[81] melyet 1940 márciusában avattak fel.[82] Az érdeklődés centrumát egyébként is a sísportok képezték, emiatt három olyan völgyet választottak ki, ahol érdemes volt a sportág infrastruktúráját fejleszteni: az Ung, a Latorca és a Tisza völgye.[83]

A magyar kormány a tehetősebb turisták érdeklődését tudatosan Ausztriáról a Kárpátok bércei felé kívánta irányítani, amihez az orvosokat is felhasználták oly módon, hogy azoknak „receptre" kellett felírni a kárpátaljai „levegőváltozási kúrákat" a páciensek számára.[84]

A visszacsatolásokat követően rövid időn belül bevezették az ún. „filléres vonatok"-at is. Az ilyen vonatok előnye olcsóságukban rejlett, menetrendjük pedig illeszkedett a többi közlekedési eszközhöz. A vonaton elhelyezett prospektusok az utasok tájékozódását szolgálta. A filléres vonat utasait megérkezéskor a terület prominens vezetői fogadták. A terület gazdasági érdekeit szem előtt tartva a helyszínen történő séták alkalmával a látogatók helyi, apró ajándéktárgyakat vásárolhattak.[85]

A filléres vonatokat a magyarországi szakemberek már a két világháború közötti időszakban (is) alkalmazták (ahogy nyugaton is ismert turisztikai „módszer" volt), ugyanis a drasztikusan csökkent utazások számát ezzel próbálták ellensúlyozni. Az első ilyen vonat 1932. március 27-én indult Szegedre, az utolsó pedig 1940. november 9-én Kolozsvárra (9 év, 1400 járat, 1 400 000 utas). Hátránya viszont az volt, hogy ez az utazási forma egy teljes napot vett igénybe, így a szálláshelyek forgalmán nem sokat lendített.[86]

Az idegenforgalom értékes ágazatnak minősült a korszakban (is), komoly bevételi forrást jelentett, emellett hozzájárult az országimázs kialakításához. Az idegenforgalmat a gazdaság egyik tartópillérjének szánta a magyar kormány, mégis sietősen, kiforrott tervek nélkül indította az idegenforgalom revitalizálására irányuló intézkedéseit a visszatért területeken.

[80] Lásd bővebben: Volóci sí sánccal kapcsolatos ügyek. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. 1133, op. 1, od. zb. 26, ark. l–10.
[81] Az Utas Könyve i. m.; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3557, letöltés 2020. jan. 20.
[82] A kárpátaljai Volóc ugrósáncának avatása: http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3712, letöltés 2020. jan. 20.
[83] MNL OL, K 28. 104. tétel, 61. csomó, alapszám: M.E. 1939. 20123. 19.
[84] MNL OL, K 28. 104. tétel, 61. csomó, alapszám: M.E. 1939. 20123. 36.
[85] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. 1133, op. 1, od. zb. 2, ark. 41.
[86] *Jusztin M.:* „Utazgassunk hazánk földjén!" i. m. 203.

9.6.2. Erdőgazdálkodás

A másik olyan ágazat, amelynek a fejlesztését a magyar kormány kezdeményezte, az az erdőgazdálkodás volt. Ennek középpontjában az állt, hogy Magyarország a dualista berendezkedés időszakában nem szorult fabehozatalra. A súlyos trianoni békediktátum viszont az erdőkkel borított területeinek nagy részét részben Csehszlovákiához, részben Romániához kapcsolta, illetve egy része Ausztriánál maradt. Így a két világháború között Magyarország kénytelen volt ezen területekről a hiányzó famennyiséget importálni. Kis részben pedig a folyókon leúsztatott farönkökkel a ruszin lakosság is hozzájárult a magyar igények kielégítéséhez.

Felvidék visszatérésével valamelyest javult a helyzet. A dél-szlovákiai területek nem bővelkedtek erdőkben, de a magyar faigények kielégítésében mérsékelten segíteni tudtak. Az 1939-es revíziós sikereknek köszönhetően Magyarország újabb területekkel bővült, így az erdős Kárpátok visszaszerzése a megnagyobbodott ország faigényeit már bőven kielégítette, sőt, akár a fa külföldi exportja is szóba jöhetett.

A Földművelésügyi Minisztérium Erdészeti Főosztálya azonnal hozzákezdett a visszaszerzett területek viszonyainak felméréséhez. A nagy terület és az idő rövidsége miatt a kormány egy teljesen új vizsgálat kidolgozását nem tartotta célszerűnek, így a korábbi erdészeti statisztika adatait tervezte igénybe venni. Az erdőtörzskönyvek korrekciója – melyet mind Felvidékre, mind Kárpátaljára külön el kellett készíteni – komoly munkát igényelt.[87] A rendelet szerint az adatokat az 1919 előtti üzemtervek tartalmazták,[88] de ahol ezek a tervek hiányoztak, azt azonnal jelenteni kellett.

Az információk összegyűjtése során azonban nem várt akadályokba ütközött a kormány, mert a csehszlovákok az első bécsi döntés után az Ungvárról való kivonulásukkor a fő erdőhivatal összes iratanyagát Bustyaházára szállították. Az iratokat ráadásul esős időben, nyílt teherautókon vitték, majd a Bustyaházán lévő egyik pince mélyére dobálták.[89] Volosinék abban bízva, hogy újból megalakíthatják a független kárpátukrán államot, az amúgy is rossz állapotban lévő dokumentumokat Bustyaházáról továbbvitték Perecsenybe. A magyar hatóságok az iratokat Perecsenyben megtalálták ugyan, de a dokumentumok rendkívül rossz állaga miatt az 1919 előtti összesítéseket nem tudták figyelembe venni, így főként

[87] A visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai területekre az erdők törzskönyvének ideiglenes lefektetése és vezetése. Budapest, 1939. november 28. KTÁL, F. 42, op. 1, od. zb. 237, ark. 1–2.
[88] *Halász Aladár:* Erdészettörténet a visszacsatolt országrészekről 1938–1944. Budapest 2007. 67.
[89] *Halász A.:* Erdészettörténet a visszacsatolt i. m. 68.

az 1937-es (csehszlovák) beszámolókra kellett támaszkodniuk.[90] Szöllősy Zoltán azonban megállapította, hogy az 1916-os erdészeti törzskönyvek szerint a kárpátaljai területen az erdők 10%-a tölgyesekkel, 62,7%-a bükk- és lombfákkal, 27,3%-a pedig fenyvesekkel volt borítva.[91]

Kárpátalja erdőterületeinek legnagyobb birtokosa az Erdőkincstár volt, amely nagyságrendileg 654 745 kh (kh=katasztrális/kataszteri hold)[92] területtel rendelkezett.[93] A második legnagyobb tulajdonos pedig a Latorca Rt. volt Munkácson, amely további 156 081, 99 kh területet tudhatott magáénak a visszacsatolás pillanatában. A két legnagyobb földekkel rendelkező tulajdonosnak a földállománya a következőképpen oszlott meg[94] (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat *Kimutatás az Erdőkincstár és a Latorca Rt. földállományának megoszlásáról*[95]

	Erdőkincstár	**Latorca Rt.**
erdő	553 456 kh	145 871,28 kh
nyiladék	–	281,05 kh
havasi legelő	60 000 kh	–
egyéb legelő	10 000 kh	3 905,31 kh
rét	22 000 kh	5 251,65 kh
szántó	2 800 kh	422,96 kh
kert	700 kh	110,55 kh
terméketlen terület	–	239,19 kh
földadó alá nem eső terület	5 500 kh	–
	654 745 kh	**156 081,99 kh**

Szerkesztette: Szőlősi Nóra. Forrás: KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 6, ark. 4.

Földváry László megvizsgálva a visszatért kincstári erdőbirtokok nagyságát megállapította, hogy az 1918-as arányokhoz képest a terület kiterjedése lényegében nem sokat változott (lásd a 2. táblázatot).

[90] *Halász A.:* Erdészettörténet a visszacsatolt i. m. 68.
[91] *Szöllősy Zoltán:* Mezőgazdaság, állattenyésztés, erdőgazdaság. Statisztikai Szemle XVII. (1939) 3. sz. 220.
[92] 1 kataszteri hold = 1600 négyszögöl = 5755 m^2 = 57,55 ár = 0,5755 hektár (ha).
[93] Jelentés a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara működéséről 1940. december 14. – 1941. május 9. között. Ungvár, 1941. május 9. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 6, ark. 4.
[94] Uo.
[95] Az *Erdőkincstári* felsorolásból kimaradhatott egy tétel a kordokumentumból (véleményem szerint a terméketlen terület, ami valószínűleg 289 kh lehetett).

2. táblázat *A kárpátaljai kincstári erdők kiterjedése az 1939-es*[96] *és az 1918-as állapotok*

Erdőhivatal	Erdőterület (kh)	Erdőgazdaságoz tartozó egyéb terület (kh)	Összesen 1939-ben (kh)	Az 1918-as állapotok szerint (kh)
Ungvári erdőigazgatóság	157 964 kh	34 898 kh	192 862 kh	190 544,2 kh
Bustyaházi erdőigazgatóság	210 374 kh	25 17 kh	235 544 kh	201 107,3 kh
Rahói erdőigazgatóság	185 118 kh	41 221 kh	226 339 kh	230 067,03 kh
Összesen	**553 465 kh**	**101 289 kh**	**654 745 kh**	**621 718,8 kh**

Szerkesztette: Szőlősi Nóra. Forrás: KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 6, ark. 4.; *Földváry László:* Kincstári erdők Kárpátalján. Statisztikai Szemle. (1939) 7. sz. 836.

Térképen szemléltetve pedig a következőképpen nézett ki a helyzet:

1. térkép *Kárpátalja kincstári erdőbirtokainak beosztása 1919 előtt*

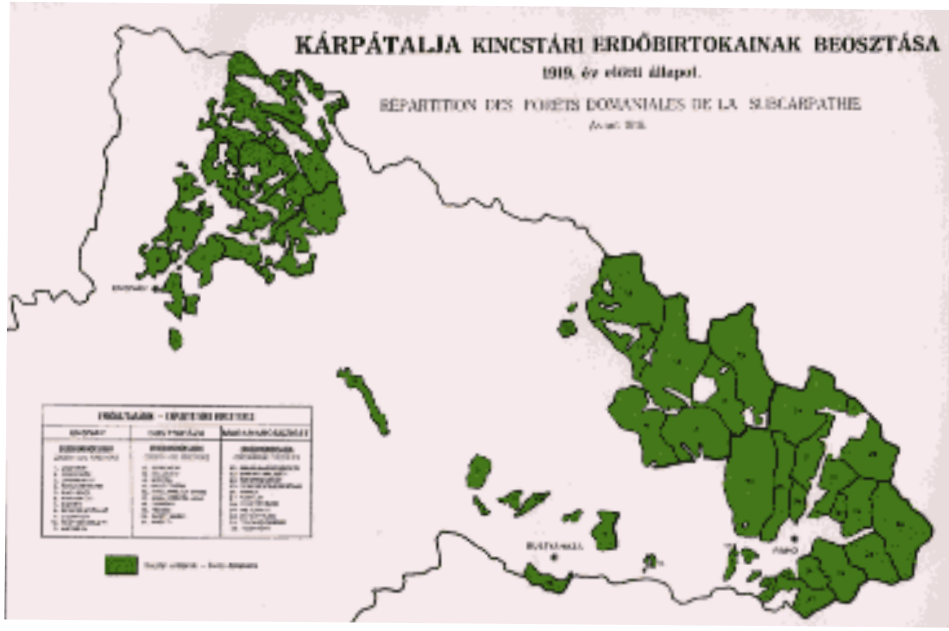

Forrás: *Földváry L.:* Kincstári erdők Kárpátalján i. m. 826. Melléklet.

[96] *Földváry László:* Kincstári erdők Kárpátalján. Statisztikai Szemle. (1939) 7. sz. 836.

2. térkép *Kárpátalja kincstári erdőbirtokainak beosztása 1939-ben*

Forrás: *Földváry L.:* Kincstári erdők Kárpátalján i. m. 826. Melléklet.

Az erdőkincstári és a Latorca Rt. birtokain kívül állami ellátásban lévő terület 164 939 kh, magánkézen pedig további 263 909 kh terület volt.[97] Így a Kárpátalján lévő erdők teljes aránya elérte az 1 128 175 kh-at.[98]

Az erdők mellett elszórtan mezőgazdasági terület is volt, azonban a szántók nagy része olyan rossz állapotban volt, hogy leginkább csak legelőként lehetett használni őket.[99] Rendbehozatalukat, fejlesztésüket több ízben előirányozták, így évről évre valamelyest növekedett a vetésterületek aránya is.

Csöppüs István[100] a trianoni Magyarország, a felvidéki terület, illetve Kárpátalja erdőállományának összetételét hasonlította össze művelési ágak szerint, az összesítést pedig az 1939-es évre már mi magunk végeztük el a megadott adatok alapján. A táblázatban azokat a művelési ágakat tüntettük fel, amelyek a legelterjedtebbek voltak a visszatért területeken.

[97] Jelentés a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara működéséről 1940. december 14. – 1941. május 9. között. Ungvár, 1941. május 9. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 6, ark. 4.
[98] Uo.
[99] A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara tavaszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Ungvár, 1943. május 26. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 29, ark. 4.
[100] *Csöppüs István:* Növénytermesztés Magyarországon a második világháború idején, 1938–1944. Agrártörténeti Szemle 16. (1973) 3–4. sz. 494.

3. táblázat *Az erdőállomány összetétele művelési ágak szerint a trianoni[101] és az 1939-ig visszatért területekkel összevetve*

Művelési ág	Trianoni Magyarország (kh)	Felvidéki sáv (kh)	Kárpátalja (kh)	1939. évi Magyarország
Tölgyes	671 339 kh	158 043 kh	71 36 kh	836 518 kh
Bükk	1 279 358 kh	154 131 kh	688 451 kh	2 121 940 kh
Fenyves	123 363 kh	15 455 kh	299 521 kh	438 339 kh
	2 074 060 kh	**327 629** kh	**1 059 332** kh	**3 461 121** kh

Szerkesztette: Szőlősi Nóra. Forrás: *Csöppüs István:* Növénytermesztés Magyarországon a második világháború idején, 1938–1944. Agrártörténeti Szemle 16. (1973) 3–4. sz. 494.

A művelési ágak kifejlődése a domborzattól, az éghajlattól, a csapadék mennyiségétől függött leginkább, így a sík- és a dombvidéken főként a tölgyek domináltak, míg a magasabban fekvő középső részeken a bükk (pl. Ungvár környékén), a hegyes terepen pedig a fenyvesek foglalták el a legnagyobb területet (pl. Rahó környékén).

A magyar kormány számos felmérést követően megállapította, hogy 1918–1939 között Kárpátaljának 12 617 km^2 területéből 612 335 ha volt erdőterület, vagyis minden lakóra körülbelül 0,84 ha (1,45 kh) jutott.[102]

Az erdőterület művelési ágak tekintetében a következőképpen festett: bükkerdő a terület 58,8%-át, a lucfenyők 25,4%-át, a tölgy 7,9%-át, a jegenyefa 3,7%-át, míg az egyéb fanemek 4,2%-át fedték le.[103] Nyilván ennek megfelelően a kitermelés szempontjából a bükk emelkedett ki, ami közel 1 111 320 m^3-t jelentett évente.[104]

A kivitel szempontjából a lehetőségek a 20 évvel korábbi feltételekhez képest rengeteget változtak. Ezt a magyar kormány is jól tudta. Míg Trianon előtt a fa zöme mint gömbfa – a Tiszán való tutajozás rendkívül olcsó szállítási lehetőségeit kihasználva – Magyarországra jutott, az új ál-

[101] *Csöppüs I.:* Növénytermesztés Magyarországon i. m. 494.
[102] MNL OL, K 28. 104. tétel. Kárpátalja erdőgazdasága. Kassa, 1939. július 7. 1939-L-18141 iratszám. 4–5.
[103] MNL OL, K 28. 104. tétel. Kárpátalja erdőgazdasága. Kassa, 1939. július 7. 1939-L-18141 iratszám. 5.
[104] A lucfenyőből évente 480 000 m^3, a jegenyefenyőből 69 930 m^3, a tölgyből 149 310 m^3, az egyéb kategóriába tartozó fafajtákból pedig további 79 380 m^3-t termeltek ki a Csehszlovák időszakban (a számítások még az 1929–1931-es adatok alapján történtek).

lamhatárok megvonása után ez lényegesen módosult. A Kárpátaljáról érkező fa már csak kis része került a Tisza melletti fűrészüzemekbe feldolgozásra. Az export nagyobb része inkább a nyugati országokat célozta. A megszállás ideje alatt a Kőrösmező és Tiszaújlak közötti vasúti vonal mentén kifejlődött fűrészipar komoly előrelépés volt, hisz az odáig tutajon lejuttatott fa helyben került feldolgozásra, s mint fűrészáru mehetett tovább Európa belsejébe. A kárpátaljai területen kifejlődött fűrészipar és az anyaországi fűrésztelepek már egyfajta versenyhelyzetet is prognosztizáltak.[105] Ennek megoldását a tarifikálási politikával készültek helyrebillenteni.

A két világháború között még mindig olcsó szállítási módnak számító tutajon való szállítási lehetőségek miatt – a kiváló minőségű máramarosi lucfenyők magas cellulóztartalma – a környező országokat arra sarkallta, hogy saját cellulózgyáraikba innen szerezzék be az előállításhoz szükséges alapanyagot. Az Iparkamara Magyarország gazdasági modernizációját szem előtt tartva saját cellulózgyár felépítésére is javaslatot tett.[106]

A csehszlovákok a térségben egyfajta rablókitermelést folytattak, mert a kitermelés zajlott ugyan, a fák visszatelepítésével viszont nem foglalkoztak.[107] A magyar kormány ezért már 1939 tavaszán hozzákezdett a telepítési és ápolási munkákhoz. Emellett körülbelül 70 személyzeti és üzemi épületet hoztak rendbe, és új gépekkel látták el a térség fűrészüzemeit. A fejlesztések által sok ruszin munkás jutott állandó jövedelemhez a térségben. A rahói erdőigazgatás például a helyi lakosságot olyan mértékben foglalkoztatta, hogy állandó volt a munkaerő- és fuvaroshiány.[108]

Az állandó foglalkoztatás ellenére a kárpátaljai erdei munkások többször panaszt emeltek alacsony bérezésük miatt, de a magyar kormány nem volt hajlandó módosítani ezen. Azzal takaróztak, hogy a cseh korona beváltását a kárpátaljai területen módosították, mert a kezdeti 7:1 arányhoz képest 6:1, majd 5:1 arányra csökkentették, így szerintük a dolgozók sokkal jobb bérezésben részesültek, mint a csehszlovák vezetés idején. Az erdei munkások bére 2–5 pengő között mozgott, a fuvarosok ennél sokkal jobban kerestek, hisz napi bérük a 17 pengőt is elérhette.[109] A helyi lakosság sérelmezte továbbá a Latorca Rt. által előirányzott munkaszolgálatot,

[105] MNL OL, K 28. 104. tétel. Kárpátalja erdőgazdasága. Kassa, 1939. július 7. 1939-L-18141 iratszám. 11.
[106] MNL OL, K 28. 104. tétel. Kárpátalja erdőgazdasága. Kassa, 1939. július 7. 1939-L-18141 iratszám. 12.
[107] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 271.
[108] Uo.
[109] MNL OL, K 184. Az erdei munkások panaszairól ír levelet egy helyi lakos. Bustyaháza, 1940. január 19., 1940. 4 tétel, 70671. iratszám.

amely még kisebb jövedelmet biztosított számukra (3–4 pengő).[110]

A fakitermelést általában olyan területeken szervezték meg, amelyeket könnyen meg lehetett közelíteni. A csehek a szállítóberendezéseket (pl. vízi szállítóberendezések) nem igazán tartották karban, a vízi szállítás helyett az erdei vasutak kiépítését szorgalmazták.[111] Mindkét szállítási mód alapfeltétele az volt, hogy a kitermelt famennyiséget el kellett juttatni az erdei vagy a vasúti pakolóterületekre.[112]

Az erdei vasutak térnyerését követően a kincstári területen összesen 453,9 km gőzüzemű erdei vasút épült. Ennek a nagy kiterjedésű vasútnak egy komolyabb hibája volt, mégpedig az, hogy két nyomtávot használt. A teljes vasúti szakaszból 424,9 km 760 mm, 29 km 600 mm nyomtávú volt.[113] A Latorca Rt. területén lévő vasút is két nyomtávon működött, bár ott a 600 mm-es szakasz kevesebb, mint 7 km-t tett ki.[114]

A megélhetés szempontjából Kárpátalján fontos szerepe volt az erdei, vadon nőtt növények gyűjtésének. Az erdei gyümölcsök, a gomba és a különböző gyógynövények komolyan hozzájárultak a hegyekben élő családok élelmezéséhez. A magyar kormány azonban az erdei gyümölcsök gyűjtésének jogát gróf Andrássy Mihály földbirtokosnak adta. Kozma Miklós kormánybiztosként bírálta ezt a lépést, s azt javasolta, hogy ezt a jogot a lakosság kapja meg.[115] Ráadásul a magyar erdőszabályok olyan szigorúak voltak, hogy csak a máramarosi területen 1943-ban több ezer erdőkihágási ügyet regisztráltak.[116]

Az említett szigorú erdőtörvények sok kellemetlenséget okoztak, hisz az erdei gyümölcsök szedésének tiltása mellett nem engedték a legeltetést és a gallygyűjtést sem.[117]

A magyar kormány megpróbált a terület állapotára odafigyelni. A tervezett cellulózgyár felépítése azonban elmaradt. Az 1940-es években az ONCSA házak építésével (újra) komoly építkezési hullám vette kezdetét Magyarországon, így a korábbinál jóval nagyobb mennyiségű fára volt szükség már belső használatra is.

[110] *Brenzovics L.:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt i. m. 117.
[111] *Halász A.:* Erdészettörténet a visszacsatolt i. m. 76.
[112] Uo. 136.
[113] Uo. 138.
[114] Uo.
[115] *Brenzovics L.:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt i. m. 117.
[116] Az 1943-as évi máramarosi erdészeti helyzetjelentés. Huszt, 1944. március 8. KTÁL, F. 162, op. 1, od. zb. 2056, ark. 6.
[117] *Brenzovics L.:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt i. m. 118.

9.6.3. A vízerőművek

A fejlesztési tervek harmadik nagy ága a vízerő kihasználását célozta. A magyar közgondolkodásban, politikában már a 19. század második felétől jelentős helyet foglalt el az árvízvédelem, a folyószabályozás, a mocsarak lecsapolásának szükségessége. Magyarország földrajzi helyzete miatt a vízügy stratégiai kérdés is volt.[118]

A békekötésre készülve a Teleki Pál vezette agytröszt földrajzi érvekkel is megkísérelte a lehetetlent – az ország területi egységét megőrizni. Geográfusok, szociológusok mellett a hidrológusok a vízenergia kérdését járták körbe. A Cholnoky Jenő által írt *Magyarország földrajzi egysége* című memorandum révén a magyar békeküldöttség azzal érvelt, hogy az ország minden vonatkozásban Európa, sőt talán a világ legzártabb földrajzi képződménye, vízügyi megbontása hatalmas károkat okozna.[119] A kísérlet nem járt eredménnyel, az ország vízerő-potenciáljának jelentős részét (is) elvesztette.

A revíziós időszakot tekintve tehát az 1938-as első bécsi döntés a területgyarapodás mellett vízügyi szempontból is hatalmas jelentőséggel bírt. A dél-szlovákiai magyarlakta terület visszakerülésével a Pozsony alatti Duna-szakasz mindkét partja magyar fennhatóság alá került. De a hidrológiai kérdések valóban hathatós megoldására Kárpátalja visszaszerzése kínált igazán lehetőségeket. Kárpátalja 1939-es visszatérésével számos folyó, patak került újra az anyaországhoz, amivel szinte egy időben megjelentek a vízerőművekre és a víztározókra vonatkozó építési tervek is.[120] Ezek a tervek a vízerő hathatós, olcsón kitermelt energiáját célozták, de a fedezethiány és a háború elhúzódása meggátolta a törekvések komolyabb kibontakozását. Az elképzelésekre azonban mindenképp érdemes egy pillantást vetnünk.

A szakemberek elsőként a Talabor és a Nagyág összekapcsolására tettek javaslatot. A két folyó közelsége miatt mindössze egy hegyet kellett volna alagúttal átvágni, hogy a folyók esését biztosítani tudják. Az így létesült vízerőműtelep olcsó áram előállításában, illetve további ipartelepek létesítésében játszott volna kiemelkedő szerepet.[121]

[118] *Hajdú Zoltán:* A magyarországi vízi energia hasznosításának száz éve. Magyar Tudomány 44. (1999) 8. sz. 945.
[119] A Magyarország vízügyi egysége című fejezetet Viczián Ede írta. *Hajdú Z.:* A magyarországi vízi energia i. m. 949.
[120] *Hajdú Zoltán – Hardi Tamás:* Changes in the state territory, systemic changes, the development of ecological thinking and the issues of the utilisation of hydroelectric power in Hungary. Scientific Annals of the Danube Delta Institute. (2012) 18. vol. 271.
[121] Az Őslakó, 1939. április 2. 5.

Dóry Béla már 1939-ben foglalkozott a visszatért területek vízügyével, s a természet adta csodát „fehér szén”-ként emlegette. Elemzésében megvizsgálta a Felvidék és Kárpátalja vízhozamát, az ebből fakadó energiatermelést összegezte, sőt kiszámolta a víz esésének nagyságát is. Kárpátalja vizei, mivel a Kárpátok magaslataiból indultak, sokkal nagyobb vízesést eredményeztek, így a nagy tömegű víz gyors lezúdulása jelentős energiát szabadított fel ugyan, mindamellett komoly árvízveszélyt is prognosztizált. A problémára a vízzáró gátak építése jelentett megoldást, ami az Alföld öntözésének több évtizedes gondjait is egy csapásra felszámolta volna.[122] A magyar kormány emiatt egy hatalmas víztározó építését irányozta elő, ti. a Tisza vízhozama nem volt erre képes, mert az öntözéshez másodpercenként 50 köbméter vízre lett volna szükség, ellenben a folyó teljes napi hozama maximum 80–100 köbmétert tett ki. A víztározó az Alföld öntözését kiszolgálta volna; az építésére vonatkozó adatok elképesztő beruházásról tanúskodtak, s a méreteit a következőképpen képzelték el: „[…] a völgyzáró gát hossza körülbelül 200 méter, alapszélessége 40 méter körül lehet, magassága pedig 70–75 méter. Csupán magassága tehát akkora, mint a Duna szintjétől a miniszterelnökség tetőszerkezete. Ilyen nagy völgyzáró gátat Európában eddig sehol sem építettek és hasonlót csak Amerikában találhatunk.”[123] Ennek a monstrumnak a megépítésére a Tarac völgye, a Talabor, a Nagyág, a Latorca vagy a Juta völgye[124] mutatkozott alkalmasnak.[125] Dóry Béla tanulmányában közreadta a ruszin területen lévő folyók és patakok Viczián Ede által kiszámolt vízerejét, aki összesen 165 326 lóerő kitermelésére is lehetőséget látott. A legnagyobb vízerő a Bustyaháza–Huszt közötti Tisza-szakaszon mutatkozott, illetve a Talabor, a Nagyág és a Tarac alsó szakaszán.[126]

Az árvízveszély állandó problémát jelentett a térségben. 1942-ben előirányozták a szegedi csatornahálózat megerősítését. A csatorna esős időben elvezetőként, nyári időszakban pedig öntözőként funkcionált volna. Mindezek mellett megjegyezték: „A vizeket nem az Alföldön tárolják, hanem

[122] A víz esésének számítása azért volt különösen fontos, mert a nagyobb esés miatt ugyanazon vízmennyiség sokkal nagyobb energiát engedett felszabadítani. Így a Kárpátalja hegyes vidékéről lezúduló víztömeg komoly energiatöbbletet jelentett, ellentétben egy alacsonyabb szinten csörgedező patakkal vagy folyóval szemben. Nem mellékes tényező volt, hogy a Kárpátokban a csapadékmennyiség is különösen bő volt. *Dóry Béla:* A kárpátaljai „fehér szén”. Magyar Szemle 36. (1939) 5–8. sz. 234.
[123] Az Őslakó, 1939. április 9. 6.
[124] Ljuta (Люта) patak, az Ung folyó egyik mellékvize.
[125] Európa „legnagyobb tengerszemeként” emlegették a korszakban. Az Őslakó, 1939. április 9. 6.
[126] *Dóry B.:* A kárpátaljai „fehér szén” i. m. 236.

Kárpátalján, a kevésbé értékes területen, ahol a víztömegeket energiaforrásnak fogják felhasználni és így sok szenet és tűzifát lehet majd megtakarítani. A vízszabályozással kapcsolatban az Alföld hajózhatóvá válik és Európa veteményeskertje lesz" – állt a Makói Újság egyik 1942-es cikkében.[127]

A háborús viszonyok között a haditermelés fokozódása is további energetikai igényeket támasztott. Az ehhez szükséges erőforrást is a vízerőművek potenciáljának növelésével tervezte megoldani a kormány.[128]

A csehszlovákok ugyan már hozzákezdtek az Ung folyó Ungvár feletti szakaszára eső vízerőtelep kiépítéséhez, a munkálatok azonban a visszacsatolások miatt abbamaradtak.[129] A vízerőműtelepek építése mellett felmerült a Tisza hajózhatóvá tétele is, ami egész Husztig megoldotta volna a szállítással kapcsolatos nehézségeket.

A folyóvölgyekben a magyar kormány a Tisza felső szakaszán 30 km hosszú új árvízvédelmi töltést építtetett, 400 km új vízvezető csatorna készült a szükséges zsilipekkel, ennek köszönhetően nagyjából 125 000 katasztrális hold mezőgazdasági területen szűnt meg az árvízveszély.[130] A korábban a csehek által elkezdett, Ung folyón épülő Ungvölgyi Vízerőtelep építését a magyar kormányzat 1942 nyarára fejezte be.[131]

Máramaroson hozzákezdtek egy új vízerőműtelep megépítéséhez Kállay Miklós vezetésével, de a munka rövid időn belül leállt.[132] A fent említett Talabor–Nagyág vízerőmű befejezését sem sikerült kivitelezni a háború végéig. A vízerőmű utolsó szakaszát a magyar kormány elgondolásait követve végül a szovjet megszállás idején fejezték be.[133] Az árszabályozás terén viszont látható nyoma volt az intézkedéseknek, hisz sikerült az árvízveszélyt több mint 100 000 kh területen megszüntetni. Továbbá komoly előrelépés történt a kárpátaljai terület mocsarainak lecsapolása terén, ami a malária hathatós felszámolásával járt együtt. Lényegében ezzel be is fejeződött a vízerő kihasználására tett kísérlet a visszatért felvidéki és kárpátaljai területeken. A nagyszabású beruházásokból, mint láthatjuk, nagyon kevés dolgot sikerült véghezvinni, amihez a tőkehiány mellett a háború elhúzódása is jelentősen hozzájárult.

[127] Makói Újság, 1942. május 5. 2.
[128] *Hajdú Z. – Hardi T.:* Changes in the state territory i. m. 271.
[129] *Dóry B.:* A kárpátaljai „fehér szén" i. m. 237.
[130] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 269.
[131] Uo.
[132] *Brenzovics L.:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt i. m. 112.
[133] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 270.

9.6.4. Mezőgazdaság, ipar és az ezen belüli szociális intézkedések

Kárpátalja lakossága az életszínvonal emelkedését remélte és várta a Magyarországhoz történő visszacsatolástól. Mivel a magyar propaganda folyamatosan Kárpátalja és az Alföld egymásrautaltságát hirdette, jogosnak tűnt ez az illúzió.[134]

A visszacsatolásokat követően a csehszlovákok kivonulásukkor nagymértékű rekvirálásokat hajtottak végre. Az üzemek leállítása, illetve leszerelése miatt a felvidéki és a kárpátaljai területen a korábbi mérsékelt ipar is teljesen megbénult. A visszatért területek gazdasága romokban hevert. A visszatérést követő első hónapokban főként a lakosság élelmezéséről kellett gondoskodni. Hamar kiderült, hogy a kenyérkérdés mellett a megélhetés és a munkaalkalmak biztosítása is komoly nehézségek elé állítja a magyar kormányt. A kezdeti ínségmunkákat lassan felváltotta a mezőgazdasági robot. A magyar kormány tervei között ugyan szerepelt számos gyár, üzem felépítése, az anyagi bázis hiánya miatt ez lassan haladt, megvalósulásukból a második világháború végéig minimális eredményt sikerült elérni. A nagy kapkodások közepette felmerült egy második rutén akció bevezetésének a terve is, amely végül olyan szervezetten, mint a 19. század végén, nem indult el ugyan, de számos intézkedés követte az Egán Ede által korábban alkalmazott irányvonal(ak)at.

Kárpátalján a gyors szociális intézkedéseket követően (élelmezés, ínségmunka-programok, alföldi munkaközvetítés) hivatalos mederbe terelték a mezőgazdasági munkák megszervezését. Ennek az egyik legsokoldalúbb szerve a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara lett, amely 1940. december 14-én jött létre.

A Kamara nagy lelkesedéssel kezdett munkához, első beszámolójához felhasználta a csehszlovák statisztikai adatok részletes kivonatait, és komoly feltáró munkát követően irányozta elő későbbi saját célkitűzéseit.[135] A Kamara kitért Kárpátalja földrajzi sajátosságaira,[136] emellett megvizsgálta a földek arányát és állapotát is. A magas lakosságszám miatt a legfontosabb intézkedésként azt határozták meg, hogy minden talpalatnyi földet művelés alá kell vonni. Kárpátalján az uralkodó művelési ág (53,8%) az erdészet volt. A szántók aránya viszont nagyon csekély terü-

[134] *Brenzovics L.:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt i. m. 112.
[135] Jelentés a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara működéséről 1940. december 14. – 1941. május 9. között. Ungvár, 1941. május 9. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 6, ark. 1.
[136] Kárpátalja területe 12 061 km^2 volt, népessége 670 000 lakost számlált. A visszatéréskor Kárpátalja községeinek száma 448 volt, amely 1943-ra 511-re duzzad (a további visszacsatolások révén).

letet tett ki, s azok minősége is kifejezetten gyengének bizonyult. A csehszlovák vezetés elhanyagolta a peremvidéken elterülő földeket, így a magyar kormányra hatalmas munka várt.

A visszacsatolás következtében Magyarország nem egy ipari tevékenységet folytató területet kapott, hanem épp azt a mezőgazdaságra támaszkodó térséget, amely a csehszlovák belső ipari régiók éléskamrájának számított. A Magyarországon tapasztalható mezőgazdasági krízis tovább mélyült miután egy újabb, hasonló adottságokkal rendelkező agrárterület kapcsolódott be a gazdasági vérkörbe, s mindez lényegében egy még nagyobb termésfölösleget eredményezett. A Felvidéken megtermelt búza felét szinte képtelenség volt eladni. Az egyéb mezőgazdasági cikkek, melyekkel a Felvidék operálhatott volna, mint a fűszerpaprika, a cukorrépa vagy a dohány, Magyarországon állami korlátozás vagy magas jövedéki adó alá esett.[137]

A húsz éve csehszlovák intézkedésekhez szokott lakosság a kezdeti örömöt követően sok akadállyal találta szembe magát. Az első sokkhatás akkor érte, amikor a cseh koronát magyar pengőre váltotta. Az átváltás 7:1 arányban történt, így a visszakerült területek lakossága a megtakarított pénzéért szinte semmit nem kapott. Ezt a mezőgazdasági dolgozók és a fix bérből élők sínylették meg a leginkább. A bajt tetézte az ipari cikkek magas ára, illetve a munkanélküliség, amely a berendezkedési időszakot jellemezte. Emellett Magyarország szociális téren is jóval fejletlenebb volt, mint csehszlovák szomszédja, így a járadékok, úgymint a munkanélküli segély hiánya komoly elégedetlenséget szült a visszatért lakosság körében. A megélhetési nehézségek pedig azonnal jelentkeztek. Bár a magyar kormány a visszacsatolt területen a napszámbéreket az anyaországinál magasabb értékben állapította meg, ez még mindig nagyságrendekkel elmaradt a csehszlovákiai munkanélküli-segély összegétől.[138] A szükség- és ínségmunkák pedig számos esetben alantas munkakörbe kényszerítették a visszatért területek lakóit.

Kárpátalja (re)integrációja még a felvidékinél is sokkal nagyobb anyagi ráfordítással járt. A ruszin területen élők életszínvonala messze alacsonyabb volt, mint a magyarok lakta felvidékieké.

[137] *Tilkovszky L.:* Revízió és nemzetiségpolitika i. m. 38–40.

[138] Vö. *Hámori Péter:* Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940). Századok 135. (2001) 3. sz. 569–625.; *Hámori Péter:* „Produktív szociálpolitika" a visszacsatolt északi és keleti területeken 1. rész. Magyar Szemle XV. (2006) 1–2. sz. [n. o.]; *Hámori Péter:* A magyar kormány szociálpolitikája a visszacsatolt Felvidéken és Észak-Erdélyben. In: Integrációs stratégiák a magyar kisebbség történetében. Szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila. Somorja 2006. 167–188.

4. kép *Rutén asszonyok Alsóverecke környékén*

Forrás: képszám: 146206, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

Kárpátalján főként az állattenyésztés és kisebb mértékben a mezőgazdaság dominált. Az elhanyagolt, sok helyen gyenge minőségű talaj sem kedvezett a mezőgazdasági termelésnek. Rengeteg haszonállatot, vetőmagot osztottak ki a lakosság körében olcsó kölcsönök formájában, az intézkedések a kívánt eredményt mégsem hozták meg. Az alföldi aratómunkákkal sem volt elégedett a lakosság, a munkáért járó fizetséget a legtöbb esetben kevesellték. Az exportlehetőségek beszűkülése révén a dohánytermesztés és gyümölcstermelés visszafejlődött.[139]

A szénbányák közül csak a salgótarjáni szénmedence került vissza.[140] Aknaszlatina sója, Bilke vasérce és Szolyva savanyúvize kivételével a Ruténföld ásványi kincsekben lényegében szegény volt, jelentősége inkább erdőterületeiben és vízerőiben mutatkozott, így az Alföldnek főként kiegészítő területeként szolgált.[141]

[139] *Brenzovics L.:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt i. m. 113.
[140] *Demeter Gábor – Radics Zsolt:* Dél-Felvidék reintegrációjának gazdaság- és társadalomföldrajzi vonatkozásai. Limes – Tudományos Szemle 74. (2007) 2. sz. 69.
[141] *Bulla Béla:* A Ruténföld. Magyar Szemle 35. (1939) 1–4. sz. 300–302.

5. kép *Aknaszlatinai sóbánya, 1939*

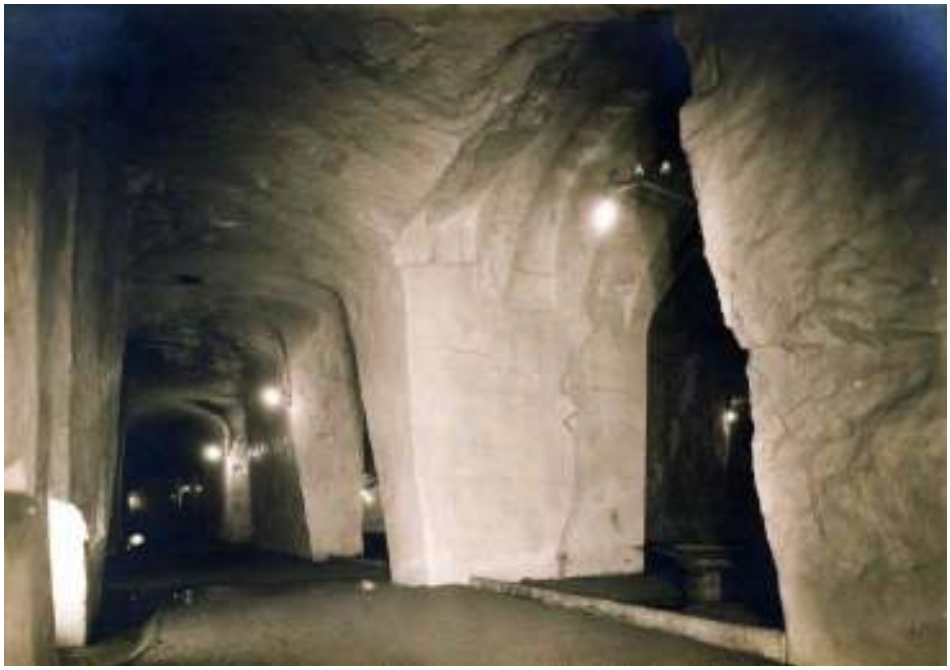

Forrás: képszám: 118751, www.fortepan.hu, letöltés 2021. júl. 23.

A csehszlovák földreform revíziója tervbe volt ugyan véve, de végrehajtására nem került sor. Nem osztották fel a Latorca Rt. és a Schönborn uradalom földjeit sem. Nem telepítették vissza a csehszlovákok által a színmagyar területek etnikai megbontása céljából Kárpátalján létrehozott telepes falvak lakóit sem.[142]

Ahhoz, hogy a lakosságot el tudják látni élelemmel, meg kellett vizsgálni a területen termelt növények arányát is. Az már korábban kiderült, hogy a helyi ruszin lakosság főként burgonyatermeléssel foglalkozott, s a szemes termények közül a búzát, a rozst, az árpát és a zabot vetette, a kukorica viszont nem mindig ért be a helyi, változó éghajlati viszonyok miatt. A legnagyobb különbségeket Kárpátalja és a trianoni Magyarország termésátlagaiban a kukoricánál figyelhetjük meg elsősorban.

A termelhető növények vizsgálatát az állatállomány elemzése követte. Kárpátalja sík vidékének állatállománya nagyjából megegyezett a Felvidéken honos állatokkal, míg a hegyvidéki területek némi eltérést mutattak a terep és az éghajlat eltérő adottságai miatt.

[142] *Brenzovics L.:* Nemzetiségi politika a visszacsatolt i. m. 113–114.

4. táblázat *Kimutatás az állatállomány arányairól a trianoni Magyarországon és Kárpátalján*

		1000 lakosra számolva/db	
		Kárpátalján	**A trianoni Magyarországon**
szarvasmarha	176,685 db	319,8	214,7
ló	31,464 db	56,9	99,1
juh	96,068 db	98,1	522,9
kecske	27,250 db	173,9	162,2

Szerkesztette: Szőlősi Nóra. Forrás: KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 6, ark. 2–3.

Az állatállomány tekintetében pedig az 1935-ös adatokat vették alapul.[143]

A legnagyobb eltérés a szarvasmarha és a juhállomány között mutatkozott. Kárpátalján a szarvasmarha aránya egyharmaddal megelőzte a trianoni Magyarország adatait, míg a juhállomány tekintetében jóval az anyaországi értékek alatt maradt. A szarvasmarhák fajta szerinti megoszlására általában a borzderes és a magyar tarka volt a jellemző, főként a borzderes javára.[144] A kárpátaljai szarvasmarha húsának és tejének minősége viszont a legelők rossz állapota és a rétek alacsony hozama miatt közismerten gyenge volt. Főként ezért a kárpátaljai kormánybiztos lehetővé tette, hogy a tenyésztésre alkalmatlan marhákat a Kárpátaljai Állattenyésztők Értékesítő Szövetkezete felvásárolja,[145] a Hangya pedig lépéseket tett annak érdekében, hogy az ungvári húskonzervgyár további 25–30 marha feldolgozását tegye lehetővé naponta.[146]

Az állategészségügy kérdése is megoldásra várt. A sertéspestis, sertésorbánc, májmétely, veszettség stb. előfordulása 1943-ra valamicskét javult, főként a védőoltások és a megfelelő ellátás miatt. Ami viszont 1941 után gondot okozott, az az állatorvosok nagyfokú hiánya volt, hisz a legtöbbeknek a frontszolgálat miatt el kellett hagyniuk lakóhelyüket.[147]

[143] Jelentés a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara működéséről 1940. december 14. – 1941. május 9. között. Ungvár, 1941. május 9. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 6, ark. 2.
[144] MNL OL, K 184. Mezőgazdaság helyzete. Budapest, 1940. szeptember 13., 183.004. iratszám.
[145] Jelentés a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara működéséről 1940. december 14. – 1941. május 9. között. Ungvár, 1941. május 9. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 6, ark. 3. Így a szövetkezet megvásárolt 3 307 (melyekből útközben elpusztult 285 db) csontoznivaló marhát, 2 157 vágómarhát, 989 export marhát mintegy 3 000 000 pengő értékben.
[146] Jelentés a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara működéséről 1940. december 14. – 1941. május 9. között. Ungvár, 1941. május 9. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 6, ark. 3.
[147] Állategészségügy. Ungvár, 1943. április 27. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 27, 1–2.

Az állatállomány fejlesztése érdekében a Kamara a hegyi éghajlathoz szokott, ún. hucul lovak tenyésztését ajánlotta az illetékeseknek. A ruszin nép rossz táplálkozási szokásait és az ebből keletkezett betegségeket pedig a sertéshiányra vezették vissza, így előirányozták a tenyésztésük fellendítését. A juhállomány csökkenését, ahogy ez Magyarországra is jellemző volt, a tengerentúli államok alacsony gyapjúáraival magyarázták. A kecskék esetében viszont azok teljes kiirtására tettek javaslatot.[148]

A Kamara megalakulásától kezdve vetőmagakciót, gazdasági tanfolyamot és silóakciót[149] hirdetett.[150] Az olajos magvak[151] termelésére ezt követően sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek.[152] Bródy András a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara 1943. május 26-i tavaszi közgyűlésén tartott beszédében bár megköszönte a Kamara munkáját, de éles kritikát fogalmazott meg a működésével kapcsolatban. Elsőként az erdőkincstár azon intézkedéseit bírálta, amelyek keretében felemelték a legelőbért marhánként 8 pengővel legelőjavítás címén, de azt senki nem ellenőrizte, hogy ez valóban megtörtént-e. Szóvá tette a szénarekvirálásokat, amelyeket a háborúval magyaráztak ugyan, viszont a hegyvidéki gazdák jószágai emiatt élelem nélkül maradtak, így sok esetben a fiatalkorú családtagok legeltették összevissza a jószágot, hogy az „meg ne dögöljön éhen" – fogalmazott Bródy.[153] A talajjavítás kapcsán pedig panasszal élt arra nézve, hogy a talajjavítási munkálatok csúsztak, mivel az illetékesek a parasztoktól várták, hogy azok maguk vizsgálják a földet, miközben ez a hatóságok dolga lett volna. Továbbá megjegyezte a marharekvirálásokat is, amelyeket igazságtalannak ítélt.[154]

Az 1943-as évben komoly baromfivész tizedelte a szárnyasokat, illetve orbánc a sertéseket, más betegség szerencsére nem ütötte fel a fejét a térségben. Az Ilosvai járásban ezzel szemben komoly pestisjárvány pusztította a jószágokat.[155]

A Kamara javaslatot tett a legelőjavítással kapcsolatban, illetve a pásztorkérdés megoldására, utóbbi a Kárpátokban az egyik legfontosabb

[148] Főként azért, mert elkóboroltak, s így az úrbéri erdőkben nagy károkat okoztak.
[149] Ez az akció főként a földek trágyázása miatt volt fontos.
[150] Jelentés a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara működéséről 1940. december 14. – 1941. május 9. között. Ungvár, 1941. május 9. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 6, ark. 5–8.
[151] A háborús időszakban a zsiradék hiányát próbálták ezzel pótolni.
[152] 1941-ben már 300 kh területen indult meg az olajos magvak termelése.
[153] A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara tavaszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Ungvár, 1943. május 26. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 29, ark. 9.
[154] A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara tavaszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Ungvár, 1943. május 26. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 29, ark. 10.
[155] Az Ilosvai Járási Gazdasági Egyesület működési területének 1943. évi jelentése annak mezőgazdasági helyzetéről. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 3, ark. 45.

megélhetési forrást jelentette.[156] 1943-ban a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara adatai alapján az 511 kárpátaljai község közül csak 117-ben volt pásztor. A pásztortanfolyamot végzett 222 pásztorból mindössze 10 volt alkalmazásban,[157] tehát az intézkedés a hozzá fűzött reményeket nem váltotta be.

A területen komoly hagyománya volt a kender és a len termesztésének, így az 1942-es évhez képest a következő évben már 25%-kal többet vetettek belőlük.[158]

A magyar kormány igyekezett beváltani ígéreteit, így több mezőgazdasági és ipari üzemet létesített. Kárpátalján a legfejlettebb a fűrészüzem volt, melyet a malom- és a kőfejtőipar követett. Az igyekezetük ellenére ezek az üzemek továbbra is kevésnek bizonyultak, ugyanis nem tudtak elég munkát adni a lakosság számára.

A távlati tervek a fűrészipar további fejlődési vonalát célozták. Mivel Kárpátalja bővelkedett fenyőben és bükkben, illetve tölgy- és keményfaronk is nagy mennyiségben volt megtalálható, felmerült annak a lehetősége, hogy ezt ne úsztassák le a Tiszán, hanem gazdaságosabban, helyben dolgozzák fel mint bútor, láda, hordó, játék stb. A malomipar túlméretezett jellegét főként az olcsó hajtóerőként szolgáló vízerő segítette. A nagyszabású kőfejtés jobbára az útépítést szolgálta. Terv született arról, hogy a Tiszántúl öntözését elősegítené és megkönnyítené a Tiszába ömlő Visó patak medrében építendő víztároló medence.[159]

A (re)integráció számos nehézségbe ütközött. A mezőgazdasági munkák kevés jövedelemmel jártak, az ipar pedig alacsony számú dolgozót tudott foglalkoztatni. A háziipar Kárpátalján közkedvelt pénzkereseti lehetőség volt, míg a Felvidéken leginkább fanyalgást váltott ki.[160]

Az átcsatolt Felvidéken a cukorrépa mellett a dohánytermesztésnek is nagy jelentősége volt. A csehszlovák kormány a magas dohányjövedék ellenére komoly árat fizetett a termelőknek, amely a gazdák számára a téli hónapok megélhetését biztosította, Magyarországon viszont a jövedéki adó levonását követően mindössze a korábbi ár tizedében reményked-

[156] A Munkácsvidéki Járási Gazdasági Egyesület Munkács 1943. évi jelentése. Munkács 1943. január 15. (Az év elírás lehet, vélhetően 1944 a helyes). KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 3, ark. 34.
[157] A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara tavaszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Ungvár, 1943. május 26. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 29, ark. 7.
[158] Az Ilosvai Járási Gazdasági Egyesület működési területének 1943. évi jelentése annak mezőgazdasági helyzetéről. Ilosva, 1943. december 31. KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 3, ark. 47–48.
[159] Kárpátalja mezőgazdasági és egyéb ipari üzemei. 1943 [h.n.n] [h.sz.n.] KTÁL, F. 1177, op. 1, od. zb. 32, ark. 2.
[160] *Hámori P.:* Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek i. m. 615–616.

hettek, amely vajmi kevés volt a megélhetés szempontjából.[161] Kiemelkedő ágazat volt továbbá a fűszerpaprika. A magyar kormány azonban ennek termesztését még a két világháború között Szeged és Kalocsa környékére korlátozta.[162] A felvidéki gazdák a búzatermelés nehézségei miatt azonnal csökkentették vetésterületeiket. Azt tervezték, hogy a búza helyett inkább cukorrépával foglalkoznak majd, ám a Magyarországon működő ún. cukorkartellek megakadályozták őket ebben.[163]

Az 1939–1944 közötti háborús időszak lényegében megfosztotta a lakosságot és a régiót annak lehetőségétől, hogy a magyar kormány jelentős fejlesztéseket vigyen véghez a területen. Ugyan számtalan terv és elgondolás született például vízerőművek, turisztikai létesítmények, cellulózgyár építésére vonatkozóan, amelyeket a magyar vezetés mindenképp szeretett volna véghezvinni, ám a háború szinte mindent elsöpört. 1944-et követően Magyarországnak lényegében ismét a trianoni határok mögött kellett berendezkednie, s Kárpátalja újra más fennhatóság alá került, immár szovjet terület lett.

[161] *Tilkovszky L.:* Revízió és nemzetiségpolitika i. m. 42–43.
[162] Uo.
[163] A magyarországi magas cukorárak fenntartása érdekében korlátozták a cukorrépa vetésterületét, s bizonyos mennyiség beszolgáltatására korlátozták a gazdákat. Így a magyar kormány szociálpolitikai intézkedése keretében a zöldkereszt által kiosztotta őket a gyerekeknek és a szoptatós anyáknak. A termelés korlátozására vonatkozó rendelkezést a háború kitörése után megszüntették. Uo. 41.

10. FEJEZET
A késősztálinizmus korszaka (1944–1953)

10.1. A vidék szovjetizálása/szovjetesítése

1944 őszén új fejezet kezdődött Kárpátalja történetében. Ekkor már bizonyosan tudni lehetett, hogy Magyarország elveszíti a világháborút, és nem tarthatja majd meg az 1938–41 közötti revíziók során visszaszerzett területeket, így Kárpátalját sem.

A térségbe 1944 októberében vonult be a 4. Ukrán Front, és a hónap végére gyakorlatilag megtörtént a vidék teljes megszállása Csap kivételével, amit a legtovább, november végéig tudtak tartani a magyar honvédség alakulatai, és 1944. november végén került véglegesen szovjet kézre.

1. térkép *A 4. Ukrán Front hadműveletei Kárpátalján*

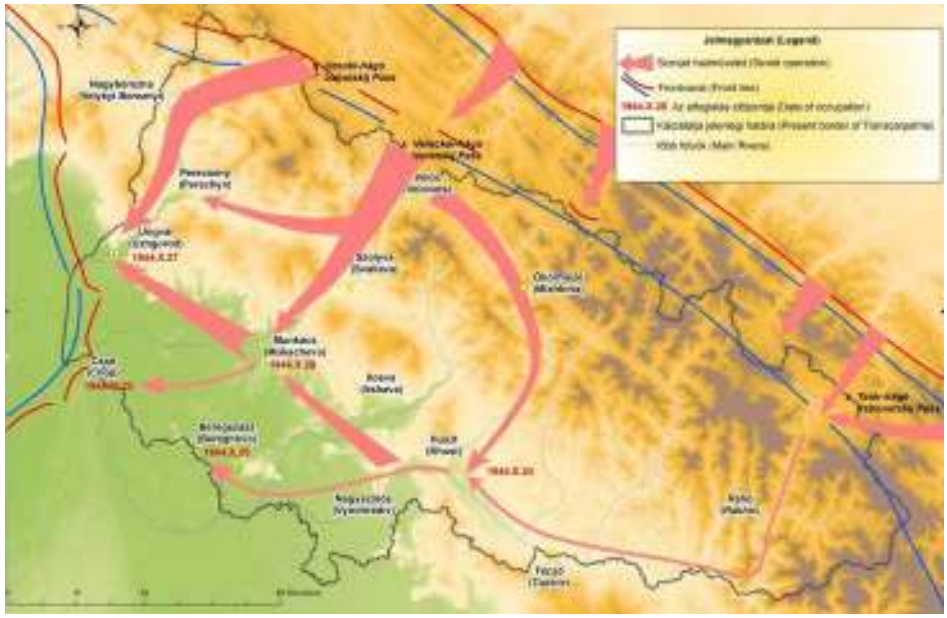

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet és Molnár D. István.

1944. október 26-án Beregszász és Munkács, 27-én Ungvár katonai birtokbavételére került sor. Szemléletesen írta le a hatalomváltás pillanatait egy Beregszász közeli kis településen, Beregújfaluban a község református lelkésze, Györke István: *„Okt.18-án hívta fel a közigazgatási hatóság a lakosságot menekülésre, de mindenki a helyén maradt. Okt.24-én*

vonult be hozzánk a visszavonuló magyar hadsereg egy része, itt töltötte a 25-ét, s 26-án hajnalban megkezdte a továbbvonulást. E két napon kisebb méretű ágyúharc és aknaharc tüzében állott a község, de olyan irányból érte az ágyúzás, hogy csak átzúgott felettünk, kárt azonban nem csinált. A helyzet gyors változását még a halotti anyakönyvünk is őrizni fogja, mert 26-án d.e. 9 órakor temettem el Darcsi Andrásnét s miközben ágyúszó hangja mellett kísértük a temetőbe a visszavonuló magyar katonaság utóvédje állott az utcán sorfalat, d.u. 4 órakor pedig a Csete Bálint kis leányának temetésekor már a vörös hadsereg katonái bámészkodtak, nézelődtek a temetkezési menet körül. Közben déli 12 és 1 óra között vonult ugyanis be minden harc nélkül a vörös hadsereg községünkbe."[1]

A helyi lakosság számára ekkor még nem volt egyértelmű, hogy mi következik ezután, hová tartozik majd Kárpátalja. Érvénytelenítve az első bécsi döntést és az 1939-es Magyarországhoz történő visszacsatolást, a terület birtoklásának joga visszaszáll-e Csehszlovákiára? Vagy a „felszabadítás" jelszava alatt bejövő szovjetek itt maradnak, és a Szovjetunióhoz csatolják a régiót? A kezdeti bizonytalansághoz hozzájárult az a tény is, hogy 1944. október 27-én, a szovjet alakulatokat követve, megjelent Huszton František Němec, az emigráns csehszlovák kormány gazdasági és újjáépítési minisztere abból a célból, hogy megszervezze a közigazgatást Kárpátalján,[2] és beszédet intézett a helybéliekhez, melyben felszólította őket, hogy a Vörös Hadsereget felszabadítóként fogadják és kifejezte abbéli reményét, hogy a terület lakossága újra egyesülhet a cseh és a szlovák néppel.[3] Mindennek a hátterében azok a csehszlovák–szovjet kormányközi tárgyalások álltak, amelyeket még 1943 decemberében tartottak Moszkvában, amikor is Beneš jogot formált arra, hogy a csehszlovák hadsereg „foglalja el a Köztársaság München előtti területét", amelybe értelemszerűen Kárpátalja is beletartozott.[4] A szovjet vezetés ekkor még nem mondott ellent a csehszlovák igényeknek. Ezután, 1944. május 8-án – amikor a Vörös Hadsereg megközelítette a Kárpátok vonalát – Beneš és a szovjet kormány küldöttei megállapodtak, hogy Kárpátalja területét két részre osztják: egyrészt háborús zónára, ahol a szovjetek gyakorolják a teljhatalmat, másrészt az úgynevezett „felszabadított területekre" a hábo-

[1] Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TREKL), 4300/32 – 1944.
[2] *Brenzovics László:* Kárpátontúli Ukrajna, 1944. október – 1945. június. In: Kárpátalja. Szerk. Baranyi Béla. Pécs–Budapest 2009. 93.
[3] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. P–14, op. 1, od. zb. 6, ark. 1.
[4] *Vehes Mikola* et al.: Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Ungvár 2011. 108.

rús zóna mögött, ahol egy cseh küldöttség szervezi meg a polgári igazgatást a londoni emigráns csehszlovák kormány utasítása szerint.[5] Így történhetett meg tehát, hogy 1944. október 27-én megkezdte működését Huszton a csehszlovák kormányküldöttség. Szakértői vélemények szerint már az az intézkedés is preventív szovjetizálásnak tekinthető, hogy a csehszlovák kormánybiztosságot csak a régió elmaradottabb, délnyugati hegyvidéki területére engedték be, és Kárpátalja többi részét – Ungvár, Munkács, Beregszász körzetét – a szovjet hadsereg hatáskörébe helyezték.[6]

Az erőviszonyok tehát korántsem voltak egyenlők, és a kétszínű politizálást folytató szovjet vezetésnek valójában a legcsekélyebb mértékben sem állt szándékában átengedni Csehszlovákia számára azt a területet, amelyet Moszkvából nézve „Kárpátontúli" területnek neveztek. A bekebelezést viszont úgy szándékoztak feltüntetni, mintha az a helyi népakarat beteljesedése lenne, és mindent a nép kérésének megfelelően tennének. Ennek a színjátéknak a megrendezésében és Kárpátalja szovjetizálásának további menetében fontos szerepet játszott a Szovjetunióban kiképzett és Kárpátaljára irányított ügynökök csoportja. A csoport vezetője volt Ivan Turjanica, a kéményseprőből helyi kommunista pártvezérré avanzsált NKVD-ügynök, aki a két világháború között lett tagja a Csehszlovák Kommunista Pártnak, és a Němec-féle csehszlovák kormányküldöttség tagjaként érkezett meg Kárpátaljára egy találó megfogalmazás szerint „táskájában a szovjet hatalom megszervezésének kész forgatókönyvével".[7]

A megrendezendő színjáték azt a tényt volt hivatott palástolni, hogy a megszállás az első pillanattól kezdve a területen közvetlen szovjet uralmat jelentett. Igaz ugyan, hogy a magyar közigazgatási rendszer felszámolásával a városok és falvak irányítását az úgynevezett helyi népbizottságokra bízták, valójában a döntéseket nem ezek a helyi szintű bizottságok, hanem az őket is irányító parancsnokságok és pártvezetők, vagyis a szovjetek hozták.[8]

A folyamatban, melynek során Kárpátontúli Ukrajnát egyesítették a Szovjetunióval, fontos lépcsőfok volt a kommunisták által 1944. november 19-ére Munkácson összehívott első kárpátaljai pártkonferencia is.[9]

[5] *Medgyesi László*: Szovjet területi terjeszkedés Kelet-Európában, 1945 Ruténia (Kárpát-Ukrajna) esetében. Budapest é. n. 45.
[6] *Oficinszkij Román*: Preventív szovjetizálás. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 233.
[7] *Botlik József – Dupka György*: Ez hát a hon… Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged 1991. 58.
[8] *Stark Tamás*: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Budapest 2006. 52.
[9] *Móricz Kálmán*: Kárpátalja sorsfordulói. Budapest 2001. 127.

Nem véletlen a helyszín, mivel Munkács Turjanica szülővárosa volt, ahol megválva csapatától nagy erőkkel látott hozzá a szovjet mintájú helyi hatalom megszervezéséhez. A konferencián megalakították Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártját, kikiáltották Kárpátontúli Ukrajna függetlenségét, amely határozatot fogadott el „Kárpátontúli Ukrajna újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával", valamint a népbizottságok kongresszusának összehívásáról. Egy hét múlva, 1944. november 26-án szintén Munkácson ülésezett Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusa. Máig nem tudjuk biztosan, a kongresszus küldötteit milyen módon választották meg, hiszen választások nem voltak. Azokról a településekről, amelyek magyarok vagy németek által lakottak voltak, a küldöttek azért sem jelenhettek meg, mert a férfilakosság nagy része hadifogságban vagy a lágerekben volt. Így született meg az „alulról jövő népakarat" megtestesítőjeként a kiáltvány Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak Első Kongresszusán Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesítéséről".[10]

1. kép *A népbizottságok első kongresszusa Munkácson*

Forrás: a Beregvidéki Múzeum gyűjteményéből.

[10] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 1.; Zakarpatszka Ukrajina 7. sz. 1944. november 27., 2.

A kongresszus elhatározta továbbá, hogy Kárpátontúli Ukrajna kilép Csehszlovákia kötelékéből, és kérik a területnek az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz való csatolását, illetve, hogy megválasztják a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát mint a Kárpátontúli Ukrajna területén a „nép akaratából" működő egyetlen központi hatalmat. Ebben az átmeneti időszakban tehát – 1944 novembere és 1946 januárja között – elméletileg a hatalmat a Néptanács gyakorolta, de a gyakorlatban minden Moszkvából volt irányítva. A régió hivatalos nyelve az ukrán mellett az orosz volt, ami szintén előrevetítette a Szovjetunió általi bekebelezést.[11] A Néptanács első elnöke Ivan Turjanica lett. Szovjet adatok szerint 1945. január 1-ig több mint 250 ezer kárpátaljai lakos írta alá „önkéntesen" az „újraegyesülést" kérő munkácsi manifesztumot.[12] Ezt a szovjet propaganda Nyugat felé szabályos népszavazásként tüntette fel.[13] A manifesztum kibocsájtásának idejére a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű férfiak java részét már málenkij robotra hurcolták, és számos magyarlakta településen az aláírásgyűjtési akciót az aktivisták úgy tüntették fel, mintha az elhurcolt férfiak hazaengedése ügyében írt kérvényt kellene aláírni.[14]

A kongresszus után azonnal megkezdődött Kárpátalja szovjet típusú átalakítása: felszólították a lakosságot a népi bizottságokba történő községi szintű választások megtartására, a népi milíciák létrehozására.[15] A területen lévő csehszlovák küldöttség helyzete egyre problematikusabbá vált, és a gondokat tetézte, hogy Němec nem tudott megbízható csatornán keresztül kapcsolatba lépni Londonnal, mivel a kommunikációs eszközök szovjet katonai ellenőrzés alatt álltak. Az elszigeteltségből úgy próbált meg kitörni, hogy a küldöttség egy tagja titkos kapcsolatot létesített Londonnal, ahol november 28-án kapták meg az első jelentést: „*A csehszlovák kormányhatalmat itt nem lehet gyakorolni… A szemünk elől lopják el a csehszlovák tulajdont. A Vörös Hadsereg még a telefonzsinórt is elviszi; úgy látszik, hogy senki nem mer szembeszállni velük. Az NKVD itt van és működik. Az emberek látják, és nem tudják tisztelni a csehszlovák küldöttséget. (…) Az Ukrán Front Parancsnokság politikai szolgálatának tisztjei vezetik a Kommunista*

[11] *Csernicskó István*: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest 2013.193.
[12] *Botlik József*: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest 2000. 284.
[13] *Brenzovics L.:* Kárpátontúli Ukrajna i. m. 93.
[14] *Botlik József*: Gát. (Száz Magyar Falu Könyvesháza) Budapest 2001. 181.
[15] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 3, ark. 1.

Párt propagandáját. A Küldöttség sorsa a ti kezetekben van. Ha nem jártok közben Moszkvánál, mi nem lehetünk ura a helyzetnek."[16]

1944. december 5-én Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa rendeletben fogalmazta meg Kárpátontúli Ukrajna kiválását a Csehszlovák Köztársaságból, a csehszlovák kormánnyal való mindennemű kapcsolat megszakítását, továbbá a terület azonnali elhagyására szólította fel a Huszton székelő csehszlovák kormány kárpátaljai képviselőit, élükön František Němeccel.[17] Sztálin levélben fordult a csehszlovák elnökhöz, amelyben kifejtette, hogy nincs módjában szembeszállni a kárpátaljai lakosság népi-nemzeti akaratával.[18] 1945. június 29-én Moszkvában a szovjet és a csehszlovák kormány megkötötte a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnának történő végleges átadásáról szóló szerződést. Ezzel teljesült a Szovjetuniónak a Kárpát-medencébe való bejutásra irányuló stratégiai terve, és a hatalmas birodalom Magyarország szomszédjává vált.[19] 1946. január 22-én az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa rendeletet adott ki, mely alapján Kárpátalját a saját közigazgatási egységébe integrálta Kárpátontúli terület néven.[20]

2. térkép *Kárpátalja a Szovjetunió kötelékében*

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet és Molnár D. István.

[16] *Josef, Korbel*: The Communist Subversion of Czechoslovakia, 1938–1948. Princeton, New Jersey 1959. 102–103. Közli: *Medgyesy L.:* Szovjet területi terjeszkedés Kelet-Európában i. m. 52–53.
[17] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 13.; F. P–14, op. 1, od. zb. 1 „a", ark. 6.
[18] *Brenzovics L.:* Kárpátontúli Ukrajna i. m. 95.
[19] *Romsics Ignác*: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Budapest 2006. 89.
[20] KTÁL, F. P–195, op. 23, od. zb. 1.

1944 őszén a hatalmi játszmákból a helyi lakosság még mit sem sejthetett. Azt viszont érzékelték, hogy a bejövő szovjet katonák korántsem felszabadítóként viselkednek: számos esetben követtek el egyéni atrocitásokat, fosztottak ki éléskamrákat, sajátítottak ki lakóházakat, nőket bántalmaztak.

Az egyéni tragédiákon túl a legnagyobb közösségi traumát jelentő szovjet intézkedés a kárpátaljai magyarság számára 1944 novemberében vette kezdetét. 1944. november 12-én ülésezett a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa, ahol meghozták az akkor még szigorúan titkos 0036. számú határozatot, amelyben elrendelték a területen élő 18–50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek összeírását, majd ezt követően külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyre történő irányítását.[21] Másnap, november 13-án Kárpátalja-szerte falragaszok jelentek meg a Városparancsnokság 2. számú parancsa címmel, amely minden nagyobb településen hirdette a 18–50 év közötti magyar és német nemzetiségű férfilakosság jelentkezési kötelezettségét. A parancs tartalmazta továbbá azt is, hogy abban az esetben, ha valaki nem teljesíti a parancsot, akkor haditörvényszék elé kerül. A jelentkezés utolsó napjaként a hatóságok november 16-át jelölték meg.

2. kép *A Városparancsnokság 2. számú parancsa*

Városparancsnokság
2. számú
PARANCSA

Forrás: a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont forrásgyűjteményéből.

[21] *Dupka György – Korszun Alekszej:* A „malenykij robot” dokumentumokban. Ungvár–Budapest 1997. 71–73.

A falragaszokon kívül a községekben dobszó által is hirdették a felszólítást, amelyet naponta többször is kidoboltak. Ezután megkezdődött az emberek tömeges összegyűjtése, amelynek különböző módszereit alkalmazták a szovjet hatóságok helyi képviselői. Egyes településeken igazolás átvételének indokával gyűjtötték össze az embereket, mely igazolás feljogosította őket a szabad közlekedésre a Vörös Hadsereg által „felszabadított" területen. A november 16-ig magukat regisztráltató személyek, abban a hitben, hogy csak egyszerű nyilvántartásba vételről van szó, november 18-án csak azért mentek el újra a jelentkezési helyükre, hogy visszavegyék igazolványukat. Azonban ekkor már fegyveres őrök várták őket, nem mehettek haza, nem hagyhatták el a helyi gyűjtőpontokat.[22] Más községekben – s a legtöbb helyen – a mindössze három napig tartó jóvátételi, helyreállító munka volt magyarázat, a „kis munka". Aki ruszinnak, ukránnak vagy szlováknak vallotta magát – mivel a nemzetiséget önbevallás útján állapították meg –, vagy a Miatyánkot el tudta mondani ruszinul vagy szlovákul, az kapott igazolást, és hazamehetett. Miután a legközelebbi városparancsnokságon a környező településekről összegyűjtötték az embereket, szigorú, fegyveres katonai kísérettel gyalog indították őket útnak a szolyvai gyűjtőtáborba, melyet a szovjet hatóságok építettek ki a magyar honvédség korábbi kaszárnyájából, és annak a lágerrendszernek lett a része, melynek központja Sztarij Szamborban működött. Az első gyalogos menetoszlopokat 1944. november 18-án indították el. A gyűjtőlágerben az embertelen körülmények, az éhezés, a járvány és a hideg következtében a deportáltak között aratott a halál. A szolyvai megpróbáltatásokat túlélőket kiéheztetve, átfagyva, emberi méltóságukban megalázva továbbhajtották az Uzsoki-hágón keresztül Sztarij vagy Novij Szamborba, ahol bevagonírozva őket megkezdődött az elszállításuk a Szovjetunió különböző lágereibe, ahonnan nagy részük soha nem tért vissza.

Nem a 0036. számú parancs alapján levezényelt deportálási hullám volt az egyetlen Kárpátalján. Az elhurcolások második szakasza a régió németségét sújtotta. Ennek előzménye volt a Szovjetunió Államvédelmi Bizottságának 7161. számú parancsa, amely a Kelet- és Közép-Európában élő németség egészét érintette, és amely elrendelte a Vörös Hadsereg által „felszabadított" európai területek német etnikumú lakosainak nyilvántartásba vételét azzal a szándékkal, hogy – a Szovjetunió világháború utá-

[22] *Bognár Zalán:* A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása a Szovjetunióba. Orpheus Noster IV. (2012) 2. sz. 50.

ni munkaerő-szükségletére hivatkozva – munkatáborokba vigyék a német nemzetiségű, munkaképes lakosokat.[23]

3. térkép *Az elhurcolások útvonala*

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet és Molnár D. István.

1944. december 16-án a németség összegyűjtése tervezetének kidolgozásával megbízott Berija benyújtotta Sztálinnak a Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Magyarország területén élő 17–45 év közötti német nemzetiségű férfiak és 18–30 év közötti német nemzetiségű nők internálásának ütemtervét. Másnap, december 17-én a rendelet Csehszlovákiára vonatkozó kivonatát megkapta a kárpátaljai területet is megszálló 4. Ukrán Front parancsnoka, Petrov tábornok, akit utasítottak, hogy rendelkezzen a németek mozgósításáról.[24] Figyelemre méltó a határozatnak az a pontja, amely engedélyezte, hogy a németek összesen 200 kg meleg ruhát, fehérneműt, ágyneműt, edényt és 15 napra elegendő élelmiszert vigyenek magukkal. E rendelkezés valószínűsíthető oka a novemberi elhurcolások

[23] Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Szerk. Vida István. Budapest 2005. 65–67.
[24] *Dupka György:* A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944–1946). Ungvár–Budapest 2012. 83.

folyamán tapasztalt magas halálozási arány volt. Mivel a németek elsősorban munkaerőt jelentettek a szovjeteknek, így érdekükben állt valamelyest javítani az internálás feltételeit. Többségüket a Donyec-medencei szénbányákba szállították, ahol bányaüzemi munkákra fogták őket.[25] 1944. december 20-án az NKVD vezetése megküldte az útmutatót a 4. Ukrán Front hadseregparancsnokainak a helyi német lakosság internálásának megszervezésével kapcsolatban. Tájékoztatták az internálás helyi lebonyolításával megbízott személyeket, hogy össze kell gyűjteni és szovjetunióbeli munkára kell irányítani a német nemzetiségű, munkaképes 17–45 év közötti férfiakat és a 18–30 év közötti nőket. A menetrendet illetően a december 23–26. közötti időszak volt kijelölve a regisztrálásukra, majd a felszólítás időpontjától számítva öt napot adtak számukra a felkészülésre.[26]

Mindennek fényében 1944. december 21-én a 4. Ukrán Front katonai tanácsa meghozta a 00520. számú határozatát a felszabadított Csehszlovákia területén tartózkodó 17–45 év közötti munkaképes német férfiak és 18–30 év közötti munkaképes német nők mobilizálásáról és internálásáról. A 4. Ukrán Front katonai tanácsának rendelkezésére a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 22-én körlevelet adott ki a körzeti és helyi népbizottságok számára a német nemzetiségű lakosság mozgósításáról. A körlevél is figyelmeztetett, hogy aki nem jelentkezik, azt letartóztatják, és haditörvényszék elé állítják. Az újonnan felszólítottaknak december 22–25. között kellett jelentkezniük.[27] A regisztrálás után a behívottakat hazaengedték azzal az utasítással, hogy 29-én ismét jelentkezzenek útra készen. A fiatalabbakat azzal fenyegették, hogy ha nem jelennek meg, akkor a szüleiket viszik el helyettük. Az elhurcolt németek a Donyec-medence területén lévő lágerekbe kerültek, ahol a férfiakat és nőket egyaránt szénkitermelésre és egyéb bányaüzemi munkára fogták.

Az elhurcoltak itthon maradt hozzátartozói mindent megtettek annak érdekében, hogy családtagjaik hazakerüljenek: közbenjártak a helyi hatóságoknál, kérvényeket írtak a Néptanácshoz[28], sőt, néhány településről az emberek kétségbeesésükben Budapesttől és a magyar kormányszervek-

[25] *Oficinszkij Román:* Etnikai tisztogatások. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 246.
[26] *Bank Barbara* et al.: „Itt volt a végállomás". Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949. Pécs 2015. 19.
[27] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 52.
[28] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 204–210.

től kértek segítséget és közbenjárást.[29] A különböző településekről érkező kérvények általános jellegzetessége, hogy hangsúlyozzák az elhurcoltak ártatlanságát, és hazaengedésük szükségességét a munkaerőhiánnyal indokolják, aminek okán nem tudják elvégezni a falvakban a munkálatokat, teljesíteni a különböző kötelezettségeket, melyeket kiszabtak rájuk.[30] Mindennek következtében 1945 júliusában a helyi kommunista vezetés – Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa – körlevelet adott ki arra vonatkozóan, hogy minden településen írják össze a hadifogoly- és munkatáborokban tartózkodó személyek névsorát.[31] 1945 nyarán ez a lista elkészült, és közel 30 ezer nevet tartalmaz.[32] A deportáltak születési évét vizsgálva elmondható, hogy a Kárpát-medence egész területén zajló elhurcolásokhoz hasonlatosan a szovjet fegyveres szervek Kárpátalja esetében sem tartották be a parancsban szereplő alsó és felső korhatárt, nagy számban vittek el a 18. életévüket be nem töltött fiatalkorúakat és 50 éven felüli személyeket is. A rendelkezésre álló adatok arra engednek következtetni, hogy a legidősebb elhurcolt 1868-ban született, ami azt jelenti, 1944-ben 76 éves volt.[33]

A málenkij robot során elhurcolt személyek az úgynevezett GUPVI-lágerekbe (Glavnoje Upravlyenyije Vojennoplennih i Internyirovannih), vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság irányítása alá tartozó táborokba kerültek, amelyek ugyanúgy az NKVD felügyelete és ellenőrzése alá tartoztak, mint a GULAG-lágerek. Fontos különbség a két lágerrendszer között, hogy a GUPVI-lágereket a hadifoglyok és internáltak számára hozták létre, a foglyokat egyszerre, nagy létszámban hurcolták oda, a szovjet hatóságok csak a létszámot tartották szem előtt, vagy azt, hogy ily módon izoláljanak egy adott nemzetiséget, mint tették ezt a kárpátaljai magyarság esetében. Ezzel szemben a GULAG-lágerekbe került személyek esetében nagyon is fontos volt a fogoly személyi kiléte, akiket az ellenük kreált koncepciós perek lebonyolítása révén ítéltek el, és politikai fogolyként kerültek kényszermunkatáborba.[34]

[29] *Stark Tamás:* „Budapest felé fordultak védelemért…" In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 249.
[30] *Csatáry György:* Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében. Évgyűrűk '90. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Ungvár 1991. 80.
[31] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 204–210.
[32] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 215–232.
[33] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 216.
[34] *Bognár Zalán:* Malenkij robot. In: Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt…" Szerk. Bognár Zalán. Pécs 2009. 56.

4. térkép *A sztálini lágerekben raboskodó kárpátaljai elhurcoltak területi eloszlása*

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet és Molnár D. István. Forrás: KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 215–232.

Kárpátaljáról nagy számban, ezres nagyságrendben kerültek foglyok a GULAG lágervilágába is. A szovjet hatalomátvételt követően ugyanis a térségben kezdetét vette az értelmiség, a volt tisztségviselők, hivatalnokok, a történelmi egyházak képviselőinek, a vagyonukból kiforgatott, kuláknak mint osztályellenségnek kikiáltott magyar gazdáknak koholt vádak alapján történő perbe fogása. A vád ellenük az esetek többségében a következő volt: hazaárulás, kémkedés, szovjetellenes összeesküvés, lázadás és politikai banditizmus, társadalmilag veszélyes elem stb. Ezek alapján, hosszas vallatások vagy kínzások után ítélték el őket sokéves, kényszermunkatáborban letöltendő szabadságvesztésre vagy, ahogy az a magyar országgyűlés kárpátaljai képviselőivel is történt, golyó általi halálra.[35] A GULAG lágereibe hurcolt politikai foglyok nagy része papok, lelkészek voltak, akik eltávolítása révén még inkább megtörték, kiszolgáltatottá tették a vallásukhoz ragaszkodó helyi közösséget. Néhány év leforgása alatt végbement a kárpátaljai magyar és ruszin közösség „lefejezése”.

[35] *Botlik J.*: Egestas Subcarpathica i. m. 286–287.

10.2. A szovjet típusú gazdaságpolitika erőszakos térnyerése

Kárpátalja mindig agrárjellegű térség volt, a lakosság többsége falun élt, és mezőgazdasággal foglalkozott. A hatalomváltást követően hamar megkezdődött a földbirtokviszonyok szovjet típusú átalakítása. A folyamat több lépcsőfokban ment végbe. Első lépésként a népi bizottságok első, 1944. novemberi kongresszusa az „újraegyesülést" kimondó manifesztum mellett határozatot hozott a földreform végrehajtásáról. 1944. november 29-én megjelent a földosztásról szóló rendelet, melyben hangsúlyozták, hogy a magyar és német földbirtokosok tulajdonában lévő birtokok elkobzandók, és azonnali hatállyal szétosztandók a földnélküliek, a kis földterülettel rendelkező parasztok és a munkások között.[36] Ennek fényében 1945 folyamán átalakították a földbirtokviszonyokat, felszámolták a nagybirtokokat. Minden községben földosztó bizottságok alakultak, akik összeírták a felosztás alá tartozó földeket, majd felosztották azokat, jelentéseket írtak a falusi gazdák helyzetéről, és felügyelték a földosztás menetét.[37] A szétosztandó földekből elsőbbséget élveztek a szovjet hadsereg önkéntesei és a partizánok, illetve a hegyvidékről az alföldre telepedtek.[38]

1946–50 között – ekkor már mint a Szovjetunió egyik közigazgatási egységében – könyörtelenül véghezvitték a mezőgazdaság szovjet mintára történő átalakítását. Kezdetét vette a kollektivizálás következő szintje: a kolhozosítás. 1946-ban két kolhozt alakítottak: az ungvári járási Eszenyben a Hruscsov, míg Munkácson a Dimitrov Kolhozt. A felső pártvezetés a kolhozszervezés ütemét a területen túl lassúnak találta, amit azzal magyaráztak, hogy „a helybéli lakosok nem segítenek eléggé".[39] A lakosság meggyőzése érdekében a településeken gyűléseket szerveztek, ahol a kollektív gazdálkodás előnyeiről tartottak előadásokat, agitációs filmeket mutattak be. Ha ez nem működött, meggyőzőbb módszerekhez folyamodtak: egyenként hívatták fel a községházára a gazdákat, több napig is ott tartva őket, bizonygatva nekik a kollektív gazdálkodás előnyeit.[40]

Annak érdekében, hogy a helyi gazdákat teljesen megtörjék, beszolgáltatási kötelezettséget vezettek be,[41] amelynek keretében nemcsak a ter-

[36] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 1. „a", ark. 5.
[37] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 439. ark. 1–48.
[38] *Oficinszkij Román*: Kárpátontúli Ukrajna agrárpolitikája. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 275.
[39] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 18, ark. 40.
[40] *Kovács Elemér*: Élőlátók. Ungvár–Budapest 1993. 100.
[41] *Csanádi György*: Sorsfordító évek sodrásában. Ungvár 2004. 192–194.

ményt, de a jószágot, fát, ekét, boronát, vetőgépet és egyéb munkaeszközöket is összeszedték a portákról, így teremtették meg a létrehozandó kolhoz infrastrukturális alapjait. A mindenféle ellenszolgáltatás nélküli beszolgáltatás sokak ellenérzését váltotta ki, azonban ha valaki nem teljesítette, bűnvádi eljárást indítottak ellene. Az agitátorok otthonaikban zaklatták, fenyegették az embereket. Aki mégis ellenállt, és ragaszkodott a saját tulajdonához, az kuláklistára került, osztályellenség lett. Kárpátaljára is kiterjesztették az USZSZK minisztertanácsának 1947. június 21-i határozatát a kulákgazdaságok megadóztatásáról, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a kolhozba való belépést visszautasító gazdákat könyörtelenül megadóztatták. Sőt, szélsőséges esetekben a kolhozszervezők úgy kívántak példát statuálni a lakosság irányába, hogy letartóztatták és elhurcolták az együttműködésre nem hajlandó gazdákat: „*'48. december 10-én összeszedtek a faluból vagy hat embert, akit akkor éjszaka elvittek, amibe beleestünk mi is, vagyis apám. Elvitték és melyik 25 évet, melyik 15 évet kapott, mikor a kolhoz kezdődött. […] Akkor éjszaka az egész falu rögtön aláírt. Addig nem tudták megalapítani, mert csak hárman vagy négyen írtak alá. Azzal kolhozt nem lehetett elindítani. És így a kolhoz meg is indult. […] Bementek minden házba és azt mondták, hogy aki nem ír alá, megy a széles vágányra.*”[42]

A megszorításoknak, megfélemlítésnek meg is lett az eredménye: míg 1946-ban csak a fent említett két kolhoz működött Kárpátalján, addig 1950 elejére már 532. (Ez a szám 1953-ban – az összevonások következtében – 264-re csökkent.)[43]

A munkaerőhiány miatt – hisz a férfiak nagy része ekkor még lágerben volt – és a hozzá nem értés következtében az 1946–50 közötti időszakban a mezőgazdasági termelés visszaesett, sőt 1946–47-ben egész Ukrajnát érintő éhínség pusztított. A fellépő munkaerőhiányt a nők bevonásával igyekeztek kiküszöbölni. Mozgalmat indítottak „Traktorra, lányok, asszonyok!” jelszóval.[44] A területen élő munkaképes nőket a pártfunkcionáriusok „egy nagy hadseregként” írják le, akiket be kell vonni a tömegtermelésbe.[45]

1950-re Kárpátalján teljesen megszüntették a magánszektort, és ezzel szétverték a korábbi természetes gazdálkodási rendszert. Kolhozokba kényszerítették a parasztságot a terméketlen és szinte csak havasi legelőjű

[42] Csete Lajos (szül. 1925, Beregújfalu) visszaemlékezése. Idézi: *P. Punykó Mária:* Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben. Debrecen 1993. 118–119.
[43] *Oficinszkij Román*: Kollektivizálás. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 277–281.
[44] *Csanádi Gy.*: Sorsfordító évek i. m. 203.
[45] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 70, ark. 126.

hegyvidéken is.[46] A kollektív gazdálkodás annyira veszteséges volt, hogy 1950. február 4-én Ivan Turjanica mint a kárpátaljai területi végrehajtó bizottság elnöke jelentést küldött Kijevbe „a kárpátaljai hegyvidéki települések mezőgazdaságának állapotáról és további fejlesztésének lehetőségéről", melyben leírták, hogy a hegyvidékeken nincs értelme a kolhozok létrehozásának. A jelentésnek nem lett semmilyen következménye.[47]

3. kép *Széna betakarítása a nagyberegi Lenin Kolhozban 1950 májusában*

Forrás: az Orosz Állami Film- és Fotódokumentumok Archívumának Elektronikus fényképkatalógusa. Őrzési egység: 158284. http://photo.rgakfd.ru/photo/467932, letöltés 2020. febr. 13.

Közismertek a szovjet vezetésnek azon erőfeszítései, amelyek keretében, az éghajlati viszonyokat és a józan észt felülírva, citrusféléket és egyéb szubtrópusi növényeket kíséreltek meg termeszteni. Ezek a próbálkozások az 1950-es évek első felében Kárpátalját is elérték, és olyan

[46] *Botlik J.:* Egestas Subcarpathica i. m. 286–287.
[47] *Oficinszkij R.*: Kollektivizálás i. m. 278.

éghajlatidegen növények termesztését célozták meg, mint a tea, citrom, narancs, füge, gránátalma, datolya vagy az eukaliptusz. Ezek a kísérletek hatalmas pénzekbe kerültek, és nagy veszteséggel jártak, hiszen sorra kudarcba fulladtak: a behozott növények mind kipusztultak, kifagytak.[48]

1946-tól azzal az indokkal, hogy a Szovjetunió minden állampolgárának ki kell vennie részét az ország iparosításából – amihez pénzre van szükség –, valamennyi dolgozó bérének bizonyos hányadát lefogták államkölcsön címszó alatt, amelyet az illető „önként" ajánlott fel az ország fejlesztése érdekében. 1946 tavaszán a pártvezetés ülései alkalmával hangsúlyozta, hogy ez a legfontosabb gazdaságpolitikai kampányhadjárat, és az aktivisták feladata tudatosítani a lakosságban a kölcsön jelentőségét, miszerint ez a hozzájárulás részét képezi az ötéves terv teljesítésének. A begyűjtésre irányuló propagandamunkát Kárpátalja valamennyi községében megszervezték, a területi és járási szintű újságok pedig utasítást kaptak a kölcsön fontosságának hirdetésére.[49] A magángazdáknak készpénzzel kellett fizetniük.

Az új rendszerrel rendkívül nehezen tudtak azonosulni a falusi emberek, akik nem értették, hogy miért nem részesülhetnek abból a termésből, amiért egész éven át, napi 12 órai verejtékes munkával dolgoztak meg. Úgy gondolták, joguk van néha egy-egy vödör terményt hazavinni, amit a kolhozvezetőség lopásnak minősített, és szigorúan büntetett. Ekkortájt keletkezett az ismert szólás: „*A kolhozvagyon drága kincs, de aki nem lop, annak nincs*."[50]

A kolhozosítással párhuzamosan ment végbe az államosítás folyamata. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 5-én rendeletet fogadott el, mely kimondta, hogy az egykori Magyarország és Csehszlovákia minden ingó és ingatlan tulajdona a területen – intézmények, bányák, gyárak, üzemek, termőföldek, erdők, vállalatok, a vasút – Kárpátontúli Ukrajna tulajdonába megy át.[51] Elkobozták továbbá minden ingó és ingatlan vagyonát azoknak a személyeknek, akiket a „magyar és német kizsákmányolók cinkosainak" tartottak. Az elkobzott ingatlanok a népbizottságok felügyelete alá kerültek, és a rendeletben megfogalmazottak szerint ingyen át kellett adni azokat a hajléktalanoknak és a nagycsaládosoknak.[52] A valóságban ezek a házak az újonnan betelepült orosz vagy ukrán nemze-

[48] *Oficinszkij R.*: Kollektivizálás i. m. 281.
[49] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 12, ark. 62–63.
[50] *Móricz Kálmán:* Nagydobrony. Beregszász–Budapest 1995. 97.
[51] KTÁL, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye, 2. sz. Ungvár 1944. december 5., 10.
[52] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 1 „a", ark. 10.

tiségű lakosság lakóhelyéül szolgáltak a továbbiakban. Az államosítás folyamata rendkívül gyorsan lezajlott, még mielőtt a terület a szovjet–csehszlovák szerződés értelmében hivatalosan is a Szovjetunió fennhatósága alá került volna.

Kárpátalja nem tartozott az iparilag fejlett régiók közé, azonban a szovjet vezetés a szocialista átalakítás folyamatában elsődleges szerepet tulajdonított az ipari fejlődésnek. Ennek jegyében jelentős ipari beruházásokat indítványoztak a területen, sokkal jelentősebbeket, mint amennyit a terület mérete és természeti erőforrásai indokoltak volna. A gazdasági átalakulások, az ipar megjelenése jelentősen megváltoztatta a vidék korábbi arculatát, ami leginkább a városok esetében volt szembeötlő, a lakosság száma a többszörösére nőtt, és megváltozott az etnikai összetétele is. A fő iparág továbbra is a fakitermelés és a fafeldolgozás maradt, de fejlődésen ment keresztül az élelmiszeripar is: minden jelentős városban kenyérgyárakat, húsfeldolgozó, tejfeldolgozó üzemet hoztak létre, mivel a megnövekedett városi lakosságot élelmiszerrel kellett ellátni.[53]

1946-ban, Kárpátalja Szovjetunióba történő teljes beolvasztásának évében vette kezdetét a negyedik ötéves terv. A terv népszerűsítését elősegítendő agitációs propagandamunka kezdődött a területen is. A pártvezetés terjedelmes és részletes cikkek megjelentetését irányozta elő a megyei és járási lapokban a Szovjetunió népgazdaságának fejlesztésével, a negyedik sztálini ötéves terv teljesítésével, illetve túlteljesítésével kapcsolatban.[54] A terv népszerűsítéséről szóló kiadványokat magyar nyelven is megjelentették.[55] A terv teljesítését elősegítendő, 1946 májusában az UK(b)P Kárpátontúli Területi Bizottsága a körzeti pártszervezeteket agitációs propagandamunka elvégzésére kötelezte, mely által a Szovjetunióban már több éve alkalmazott sztahanovista munkamódszerre hívták fel az ilosvai bányairányítás figyelmét.[56] Azt a tényt, hogy a terv teljesítése nem halad zökkenőmentesen, már 1946 júliusában maguk a pártfunkcionáriusok is beismerték, amit úgy akartak orvosolni, hogy a hiányosságokat pótolva még nagyobb figyelmet fordítottak az ötéves terv teljesítését elősegítő agitációs és propagandamunkára.[57] A fokozódó agitációt a munkások nem mindig fogadták türelemmel, az egyik, rendkívül rossz

[53] *Brenzovics László:* Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június – 1991. augusztus. In: Kárpátalja. Szerk. Baranyi Béla. Pécs–Budapest 2009. 96.
[54] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 7, ark. 80.
[55] Uo. 81.
[56] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 18, ark. 50.
[57] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 38, ark. 110.

körülmények között dolgozó szlatinai sóbányász jegyzőkönyvben is rögzített reakciója például a következő volt: „*Újságot olvasni a bányába nem lehet, mert sötét van, mivel nincs megfelelő világítás. Nekünk nem újság kell, hanem bakancs, mert a munkások mezítláb vannak*."[58]

A szovjet gazdaságpolitikának Kárpátaljára történő kivetítése egyéb következményekkel is járt a régió lakosságára nézve. Amikor a sztálini vezetés kihirdette az 1946–50 között teljesítendő negyedik ötéves tervet a gazdaság újjáépítésére és fejlesztésére vonatkozóan, a fő hangsúlyt a nehézipar fejlesztésére helyezték, amelyben kulcsfontosságú szerepet játszott a Donyec-medencei szénipar. A sikeres teljesítés érdekében rengeteg munkást, szakembert kívántak mozgósítani, így 1947-ben a Szovjetunió Minisztertanácsa rendeletet fogadott el a munkások donyeci szénmedencébe, másképpen Donbászra irányítására és kiképzésére vonatkozóan. A köztársasági és területi szintű vezetést kötelezték az utasítások végrehajtására, a kiszabott kvótát a megyei, azon belül pedig a járási szerveknek teljesíteni kellett. A propaganda a mozgósítást igyekezett önkéntes tömegmozgalomként feltüntetni, azonban a kényszerítés ténye nyilvánvaló volt.[59]

A munkaerőt a katonaköteles korba lépett fiatalok köréből szándékozták előállítani mozgósítás révén, mely a Sztálinói (ma Donyecki) és a Vorosilovgrádi (ma Luhanszki) területeken létrehozott szakipari iskolákba, ún. FZO-iskolákba[60] irányult. A Szovjetunióban ez nem volt új keletű dolog, ezeket az intézményeket már 1940-ben, *Az állami munkaerő-tartalékokról* szóló rendelettel létrehozták, mely alapján a behívottakat az SZSZKSZ állami munkaerő-tartalékának tekintették, akik kötelesek a FZO elvégzése után meghatározott ideig a Donyec-medencében dolgozni. A tanintézetekben néhány hónapig tartó felkészítés után a fiatalok képesítést szerezhettek a szénipari, bányászati, kohászati, építőipari szakmák területén, majd munkára fogták őket az adott szakmában. 1946–47 folyamán számos FZO-iskolát építettek a Donbász-környéki nagy bányavárosokban.[61] Ezek az iskolák a Donyecki Munkaközpontokhoz tartoztak, és ide irányították a kárpátaljai fiatalokat is,[62] akiket három évig tartó munkaszolgálat letöltésére köteleztek.

[58] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 67, ark. 8.
[59] *Oficinszkij Román*: Munkaerő-toborzás a Donbászra. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 251.
[60] FZO (Fabricsno-zavodszkoje obucsenyije) – gyári-üzemi képzés.
[61] *О.Д., Довганич – О.В., Хланта:* Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах. Реабілітовані історією. Закарпатська область. Ужгород 2003. 111.
[62] *Oficinszkij R.:* Munkaerő-toborzás i. m. 251–252.

5. térkép *A FZO-iskolák helyszínei*

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet és Molnár D. István.

A behívás, illetve a donbászi csoportok megszervezése a terület végrehajtó bizottságának és hadügyi osztályának feladata volt.[63] 1947-ben a területi végrehajtó bizottság határozatot fogadott el a fiatalok FZO-iskolába történő irányításáról, ezzel Kárpátalja területén is megkezdődött az egyre nagyobb ütemű mozgósítás, amely 1948-ban még nagyobb mértékben folytatódott. Az ütemtervet és a körzetenkénti megoszlást a megyei tanács határozatban rögzítette. Ennek értelmében 3,5 ezer 18-19 éves fiatalt kellett mobilizálni, és a Sztálinói (Donyecki) területre küldeni. A szovjet vezetés figyelmeztette Kárpátalja mozgósítással foglalkozó vezetőit a határozat időben történő végrehajtásának fontosságára, és havonkénti kimutatást követelt a széniparba és a bányaépítkezésekre elküldött munkások számáról.[64]

Több visszaemlékező tanúsága szerint – bármilyen behívó vagy írásbeli felszólítás nélkül – a katonák erőszakkal hurcolták el: „*Megfogtak a katonák, és elvittek, erővel elvittek.*"[65] „*Egyszerűen reggel jöttek, kit hogy találtak, úgy vitték. Bevittek Beregszászba, a református templomudvarba.*

[63] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 404.
[64] *О.Д., Довганич – О.В., Хланта:* Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН і. m. 110.
[65] Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január.

Onnan bevittek minket Munkácsra, a téglagyárba, onnan bevagonírozták, úgy vittek – akkor Sztálinszkij oblászty volt, most Donyeck – Horlovkára."[66]

A Donbászra küldött személyek kiválasztásánál községi szinten több tényező is közrejátszott. Például nagy eséllyel kerültek az úgynevezett „donbászi menetbe" a kolhozosítás ellenzői[67], kolhozjegyzőkönyvek bizonyítják, hogy egyes településeken összefüggés volt a kollektivizálás nem támogatása és a szénbányákba kerülés között. Máshol elég volt egy túlbuzgó helyi pártaktivista, aki összeállította a névsort, és olyan személyeket választott ki, akikkel neki valamilyen személyes konfliktusa volt, illetve szintén fontos szempont volt, hogy 1947–52 között a kárpátaljai katonaköteles magyar fiatalokat megbízhatatlanság okán nem sorozták be katonának, helyette FZO-iskolákba irányították, és három év bányaüzemi munkára kötelezték őket. „*Azért vittek el, mert katonakötelesek lettünk volna, de csak az ukrán nemzetiségűeket hívták be a fegyveres hadseregbe, a magyarokat, akik '25-től '28-ig születtek – '25, '26, '27 –: ezt a három korosztályt vitték első transzportba Donbászra.*"[68]

A szénipar fontosságát és abban a kárpátaljai munkaerő részvételének a jelentőségét számos újságcikkben hangsúlyozta a korabeli sajtó is, ahol ezek a gazdasági vonatkozású cikkek erőteljesen propagandisztikus jelleggel vannak felruházva: „*Szovjethazánk vérkeringésének fő ütőere a Don-medence. Ahhoz, hogy gyors ütemben építhessük fel gyárainkat, falvainkat, kulturális és egészségügyi intézményeinket, szükséges, hogy elsősorban szenet, minél több szenet termeljünk*."[69]

Arról, hogy összességében hány embert irányítottak Donyec-medencei bányamunkára, összesítő adatok sajnos nem állnak a rendelkezésünkre. Az 1947–49 között mozgósítottak létszámára vonatkozó adatok Ivan Turjanicának, a Végrehajtó Bizottság elnökének a jelentésében találhatók, ahol 12 ezer Donbászra irányított főről olvashatunk.[70] Mindez olyan következményekkel járt, hogy egyes falvak gyakorlatilag férfi munkaerő nélkül maradtak: „*Az embereket elvitték a lágerbe 18–50 évig, minket azután Donbászra vittek. Úgyhogy férfiak Csetfalván alig voltak. Nagyon kevesen voltak*."[71]

[66] Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július.
[67] *Oficinszkij R.*: Munkaerő-toborzás i. m. 278.
[68] Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.
[69] Vörös Zászló 4. évf. 18. sz. 1948. február 26., 1.
[70] *О.Д., Довганич – О.В., Хланта:* Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН i. m. 111.
[71] Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június.

A Donbászra történő munkaerő-toborzás 1952-ig mutatható ki, ezután katonai sorszolgálatra vitték a magyar nemzetiségű fiatalokat is. Több esetben is előfordult, hogy a bányavidékről hazatérőket aztán 1952-től besorozták. Egyfajta paradoxonként fogható fel, hogy azért kellett éveken keresztül szénbányákban dolgozniuk, mert nem teljesíthettek katonai szolgálatot, amikor pedig hazakerültek, mégis elvitték őket katonának. Olyan élettörténetekkel is találkozhatunk, amikor a „háromnapos munkáról" hazatérő túlélőt vittek el Donbászra, majd onnan is hazakerülve a katonai sorszolgálat letöltésére is kötelezték.

A szovjet gazdaságpolitikának ilyen erőszakos térnyerése, a Donyec-medencei munkára való irányítás ily módon történő megvalósítása még inkább hozzájárult a málenkij robot sokkjából még magához sem térő kárpátaljai közösség megtöréséhez: „*Akkor is becsaptak bennünket. Mert arról volt szó – húszévesek voltunk –, hogy visznek katonának 1947-ben. És a szénbányába vittek. Én éppen egy év, hogy nem estem bele a háromnapi munkába. Nekem két bátyám halt oda. Egyik volt 19, a másik 21 éves. Egyiket halva Szolyváról édesapám küldte haza. Apám is ott volt."*[72] *„Beleestem ebbe a donbászi menetbe, Donbászra hordták az embereket. Jobban mondva előtte vitték a „háromnapos embereket. Ez volt '44-ben. Akkor még én kicsi voltam, a bátyám beleesett, azt elvitték apámmal együtt. Mind a kettő odamaradt, és utána én odafejlődtem, és mivel hogy nagyobb család voltunk, engem '48 tavaszán felmentettek, de ősszel már cserez vojenkomát [a Hadkiegészítő Parancsnokságon keresztül] akkor elvittek."*[73]

10.3. A közoktatás szovjetesítése

Miután 1944. március 19-én a német csapatok megszállták Magyarországot, március 31-ével (Antal István vallás- és közoktatási miniszter rendeletével) az országban mindenütt véget ért a tanév, így a jelenlegi Kárpátalján is. A szovjet csapatok október végi bevonulását követően, úgy 2–3 hét elteltével az oktatási intézményekben újrakezdték a tanulók beiskolázását. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (KTÁL) hiányosan fennmaradt forrásokból[74] az azonban pontosan kiszűrhető, hogy a tanulók beiskolázása november 17-től kezdődően folyamatos volt a hónap végé-

[72] Mátl Viktor (szül.1927, Beregújfalu) visszaemlékezése. *Punykó Mária*: Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei i. m. 111.
[73] Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.
[74] Ezek zöme az iskolai osztálykönyvek.

ig,[75] s legkésőbb december elejére részlegesen visszaállt az iskolai oktatás is. Természetesen sem az osztálylétszámok, sem a tanári gárda nem volt sem teljes, sem a régi.

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa, az új hatalom nevében, 1944. december 5-én létrehozott egy 17 fős közoktatási megbízotti hivatalt *Pedagógiai Bizottság* néven, amely átvette az iskolaügyek irányítását a Néptanács közművelődési osztályától.[76] A bizottság élén Ivan *Kercsa* professzor állt, aki a 6. számmal kiadott rendelkezésében arra szólította fel a pedagógusokat, hogy jelentkezzenek korábbi iskoláikban, és kezdjék meg a tanítást.[77] A 7. számú határozatban pedig rendelkezett az idegen kiadványok elkobzásáról.[78] Ennek értelmében mindegyik nép-, közép- vagy szakiskola igazgatósága (záros határidőn belül) köteles volt kivonni, illetve megsemmisíteni minden:

- magyar és német tankönyvet;
- magyar és német irodalmat eredeti nyelven vagy fordításban egyaránt;
- népellenes kiadványt, mindegy, milyen nyelven és hol adták ki;
- magyar revizionista földrajzi térképet;
- népellenes fasiszta illusztrációt és plakátot;
- a magyar helytartó arcképét és mindenkiét, aki Kárpátontúli Ukrajna idegen megszállására emlékeztetett.[79]

A Néptanács ugyanekkor rendelkezett a csehszlovák és magyar állami vagyon elkobzásáról.[80] Utóbbi rendelet értelmében a Magyar Királyi Állami Gimnáziumok, állami elemi iskolák épületeit szovjet állami tulajdonná nyilvánították.

Ez történt például a beregszászi gimnáziummal is, amire Lengyel Ágota, egykori gimnazista így emlékezett vissza: „*December első napjaiban megjelent az osztálytermünkben egy bizottság – a személyekre már nem emlékszem, de azt hiszem, hogy a korábban Kárpátalján működő különböző ruszin gimnáziumok tanárai lehettek –, és közölte, hogy a magyar nyelvű oktatás megszűnik a gimnáziumban. Közölte azt is, hogy aki úgy érzi, hogy ukrán nyelven vállalni tudja az iskolai oktatást, az maradhat az iskolában.*

[75] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. P–432, op. 1, od. zb. 176., 179., 181., 183., ark. 2.
[76] *Fedinec Csilla*: A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben. Pánsíp 3 (1997) 32.
[77] Вісник Народної ради Закарпатської України, 1944. december 15. 14.
[78] Uo.
[79] *T., Висіцька*: Три сходинки до самоствердження: освіта, трудова і громадянська діяльність жінок Закарпаття. Ужгород 2006. 190.
[80] *Vehes Mikola* et al.: Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Ungvár 2011. 119–120.

Az osztályban hárman voltunk a lányok közül, akik többé-kevésbé ismertük a rutén (nem az ukrán vagy orosz) nyelvet, és mivel érettségi előtt álltunk, szüleink tanácsára vállaltuk az idegen nyelven való tanulást. A párhuzamos osztályból csak egy fiú volt, aki vállalkozott erre a feladatra, Legeza Tivadar. A három lány Filemon Mária, Hrabár Judit és jómagam, Lengyel Ágota lettünk tanulói az újonnan alakult ukrán állami gimnáziumnak. A többi osztálytársnőnk a közeli Máramarosszigeten, illetve az akkor még nyitott határon át Magyarország különböző gimnáziumaiban próbált szerencsét."[81]

4. kép *A beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnázium épülete korabeli képeslapon*

Forrás: Szamborovszkyné Nagy Ibolya tulajdona.

A megyében a harcok során elpusztult iskolaépületek számát egy valódiságában nem hitelesített dokumentumból tudjuk csak megsaccolni, amely azt állítja, hogy 220 semmisült meg teljesen, 103 910 m^2 összterülettel, ami akkor az összes intézmény 30%-át jelentette.[82]

[81] Az 1944–45-ös tanév. Lengyel Ágota visszaemlékezése. In: A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989. Szerk. Benda István – Orosz László. Budapest 1990. 26.
[82] KTÁL, F. P–869, op. 1, od. zb. 16, ark. 36.

1. táblázat *Az oktatási intézmények megoszlása Kárpátalján 1945 márciusában, az államosítás előtt*

Az iskola típusa	Száma	Tanulók létszáma	Tanárok száma
Elemi	560	Nincs adat	2 220
Polgári	30	100 000	250
Gimnázium	6		90
Kereskedelmi	3	1 730	Nincs adat

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: Закарпатська Україна, №38(60), 31 березня 1945 р.

1944 őszén a berendezkedő szovjet hatalom közoktatásért felelős szerve végül is megengedte, hogy a csonkára sikeredett 1944/45-ös tanévet minden más iskolában, amelynek nem pusztult el az épülete – a magyar gimnáziumot kivéve – az addigi tanrend szerint tanítsák le. Ennek ellenére gőzerővel folyt a vidék oktatási rendszerének szovjetesítése, és minél több magyar növendéket próbáltak ukrán iskolákba terelni. A korabeli források alapján meglepően sok magyar szülő adhatta ukrán tannyelvű iskolába gyermekét, s a számok nagysága miatt születhetett meg 1944. december 15-én a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 6. és 19. számú határozata, amely arról rendelkezett, hogy:

- „minden olyan magyar tanulót, akit szülei ukrán nép-, szak-, polgári- vagy középiskolába írattak be, külön csoportba kell tenni;
- ezek a magyar iskolások egész tanéven át csak ukrán és orosz nyelvet, illetve irodalmat fognak tanulni;
- ezen belül a népiskolákban napi négy óra ukrán kötelező, a polgári, szak- és középiskolákban pedig két ukrán és két orosz nyelv;
- *a tananyag tartalma ukrán és orosz nyelvi grammatika, stilisztika, irodalom, valamint ezen órák keretében lesznek még előadások a Szovjetunió történetéből és földrajzából is.”*[83]

Az oktatási rendszer egységesítése az iskolák hivatalos bélyegzőjére is kiterjedt, s az utasításban kikötötték, hogy a település neve alatt ott kell lennie egy ötágú csillagnak is.[84] Ez már a szovjet ideológiai jelképek bevezetését jelentette, amelyet az iskolákban kötelezően bevezetendő

[83] KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, ark. 1.
[84] A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 23/1945. számú rendelete *Az iskolai bélyegzők szövegéről és formájáról*. Lásd: KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, ark. 1.

Szovjetunió és USZSZK Alkotmányának, illetve a Szovjetunió történelmének oktatása követett.[85]

Átnézve a levéltárban jelenleg hozzáférhető tanügyi körzetek 1944. évi iratait azt konstatálhatjuk, hogy nem találtunk említést magyar iskolákról, csak ukrán iskolába íratott magyar gyermekekről, valamint ukrán és orosz tannyelvű iskolákban dolgozó tanítókról és tanárokról.[86] A magyar nyelvű iskolai oktatásról az első említés a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. április 15-én Ungváron kiadott rendeletében található, amely engedélyezte az ukrán népiskolákban magyar párhuzamos osztályok és az önálló magyar iskolák megnyitását, amennyiben azt a szülők kérvényezték. A határozatban hangsúlyozottan kiemelték, hogy a magyar osztályokban **csak és kizárólag** magyar nemzetiségű gyermekeket lehetett beiskolázni.[87] A fenti források szövegei arra engednek következtetni, hogy az 1944/45-ös tanévben a magyar nyelven oktató intézményeket a hatalom nem tekintette magáénak, hisz csak az ukrán tannyelvűekről rendelkezett.[88] Ezt látszik alátámasztani az is, hogy az iskolák államosításáról az 1945. április 20-i, 58/1945. számú tanácsrendelet döntött. Eszerint ekkor kapott minden oktatási intézmény állami státuszt, az egyházi iskolák pedig a falvak és városok fennhatósága alá kerültek.[89] A pedagógusok állami alkalmazottá váltak.[90] Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. július 20-i határozatával indította el a vidék oktatási rendszerének reformját, amely szerint:

- a népiskolából elemi iskola lett, négy osztállyal;
- a polgári iskolából nem teljes középiskola, hét osztállyal;
- a gimnáziumból pedig teljes középiskola, tíz osztállyal, vagyis a gimnázium mint iskolatípus megszűnt létezni.[91]

Az új hatóság, minden felmérést mellőzve, az iskolai hálózatot túl gyérnek minősítette, és annak bővítéséről rendelkezett:[92] minden helység-

[85] A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 24/1945. számú rendelete *A politikai foglalkozás bevezetéséről az iskolákban*. Lásd: KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, ark. 1.
[86] A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 29-én kelt 40.02.I-IV. szám alatti határozata *A munkahely-igénylési kérvény benyújtásáról*. Lásd: KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, ark. 3.
[87] A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 1050/1945. számú, 1945. május 3-án kelt rendelete *A magyar párhuzamos osztályok és iskolák nyitásáról*. Lásd: KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, ark. 27.
[88] A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 1086/1945. számú rendelete *Az 1944/45. tanév befejezéséről*. Lásd: KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, ark. 28.
[89] KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, ark. 33.
[90] KTÁL, F. P–14, op. 1, od. zb. 51, ark. 3.
[91] KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 2, ark. 1.
[92] Постанова НРЗУ // Молодь Закарпаття, 29 липня 1945 р.

ben új iskolát kellett nyitni, ahol nem kevesebb, mint 20 iskoláskorú gyermek volt.[93] Azonban ez a kitétel nem vonatkozott a magyar tannyelvű intézményekre, mert azokat csak ott lehetett megnyitni, ahol legkevesebb 30 tanköteles korú gyermek szülője kérvényben folyamodott a helyi tanügyi körzethez az iskola és/vagy párhuzamos osztály megnyitásáért.[94] Az úgynevezett nem teljes középiskola (a magyar terminológiában az *általános iskola*) akkor hétosztályos volt. Beregszászban 1945-ben egy középiskola nyitását irányozták elő, amely ukrán tannyelvű volt.[95] Ugyanekkor lett kötelező a gyermekek 7-éves kortól történő beiskolázása is.

Az 1944. december 5-i rendelet értelmében a beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnázium épületét állami tulajdonná nyilvánították, s abban ukrán nyelvű gimnáziumot alakítottak ki. A felemás 1944/45-ös tanévet követően a magyar gimnázium Vérke-parti patinás épületében a Beregszászi 1. Számú Ukrán Tannyelvű Középiskola kapott helyet. Alapító emléktábláját megfordították, és ukrán nyelvű szöveggel egy Scsorsz-dombormű (az iskola új névadója) került rá. A magyar nyelvű oktatás kiszorult a gimnáziumból.[96] Ugyancsak bezárták az Ungvári Magyar Királyi Állami Drugeth Gimnáziumot, amelynek utolsó kibocsátásakor – 1945 júniusában – 155 érettségiző kapta kézhez bizonyítványát. Ennek helyén még ugyanazon év szeptemberében megnyitották az Ungvári 1. Számú Ukrán Tannyelvű Középiskolát, az ungvári és munkácsi kereskedelmi akadémia bázisán pedig az Ungvári Szovjet Kereskedelmi Technikumot és a Munkácsi Szövetkezeti Technikumot.

Az Ungvári Tanítói Szemináriumból tanítóképző szakközépiskola lett, majd 1950-ben (az UK(b)P területi bizottságának javaslatára) kétéves felsőfokú tanítói főiskolává szervezték át. E főiskolának két kara volt: nyelv és irodalom (orosz és ukrán tagozattal), illetve fizika–matematika. 1952-ben az előző karon magyar tagozatot is indítottak.[97] Az intézményt aztán 1954-ben beolvasztották az Ungvári Állami Egyetembe,[98]

[93] Az 1945. július 20-i 63138-V/1945. számú rendelet 2. pontja szerint.
[94] *A magyar tannyelvű elemi iskolák megnyitásának engedélye, feltételei* a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. április 15-i rendeletének 1. pontja.
[95] Lásd: a 1945. július 20-i 63138-V/1945. számú rendelet 4. pontját, KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, ark. 33.
[96] *Dalmay Árpád:* Magyar nyelvű oktatás Beregszászon és körzetében 1945-től napjainkig. A beszámoló elhangzott a beregszászi öregdiákok 1988. évi balatonvilágosi találkozóján. In: A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989. Szerk. Benda István – Orosz László. Budapest 1990. 28.
[97] *Arszentyev M. V.* et al.: A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. Uzshorod 1975. 254.
[98] *T., Виciцька:* Три сходинки до самоствердження і. т. 2006. 196.

melyet a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottsága és Népi Tanácsa közös határozata alapján 1945. július 20-án alapítottak Ungváron, s melyre folyó év harmadik negyedévében ötmillió pengőt utaltak ki az állami keretből.[99]

A szovjet rend szerinti oktatás a vidéken az 1945/46-os tanévtől kezdődött, ám nem oktatták a megyében élő három nemzetiség – a ruszinok, a magyarok és a románok nyelvét. A ruszinoknak nem nyílt később sem iskolájuk, őket ukránokká nyilvánították. 1945. szeptember 1-jétől a megye akkori vezetésének külön kiegészítő határozata 65 magyar iskola megnyitását engedélyezte, amelyek között 38 elemi és 27 általános volt.[100] Ugyancsak e külön engedélyben rendelkeztek 7 moldován (nem román!) és egy szlovák nyelvű iskola beindításáról is. Ezekben az ukrán nyelv és irodalom oktatására kijelölt órákat anyanyelv és irodalom tanítására használhatták, az oroszt pedig mint a népek közötti érintkezés nyelvét a magyar és román iskolákban is kötelezően oktatták. Ekkor, vagyis az 1945/46-os tanévben összesen 758 ukrán, orosz, magyar és moldován nyelvű iskolát tartottak számon. Ezekből 559 elemi, 182 hétosztályos, 17 pedig középiskola volt, melyek közül falun 166 hétosztályos és 9 középiskola létesült.[101] A fenti iskolák számában a hét moldován/román nyelven oktató elemi iskola is benne volt 1367 tanulóval, illetve egy szlovák tannyelvű 103 tanulóval, utóbbi az Ungvári járásban található *Sztorozsnyicán* (Őrdarma). A szlovák iskolát egy év leforgása után felszámolták.[102] Nem orosz vagy nem ukrán tannyelvű középiskola Kárpátalján csak Sztálin halála után, az 1953/54-es tanévben nyílt, pedig akkor a helyi lakosság 17%-át tették ki a magyarok.[103]

Az 1946/47-es tanévben a megyében működő iskolák számáról különböző dokumentumokban eltérő adatokkal találkozunk. Az egyik azt állítja, hogy összesen 817 iskola működött, melyek közül: 605 elemi, 182 hétosztályos, 30 középiskola.[104]

A másik levéltári dokumentumban 754 iskola szerepel az alábbi bontásban:

[99] В ЦК КПЗУ та НРЗУ// Молодь Закарпаття, 29 липня 1945 р.
[100] *Orosz Ildikó:* Non scholae, sed vitae… In: Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája. Szerk. Németh István – Balla D. Károly. Budapest–Ungvár 1992. 58–61.
[101] Партархів Закарпатського обкому КПУ, Ф. 1. оп. 1. спр. 41. арк. 66.
[102] KTÁL, F. P–165, op. 2, od. zb. 13, ark. 7.
[103] Нариси історії Закарпаття. Том III (1946–1991). Керів. авт. кол. М.М., Болдижар. Ужгород 2003. 344.
[104] Статистичний збірник. Ужгород: Закарпатське книжково-газетне в-во, 1969. 146.

2. táblázat *Az iskolák és a benne tanulók számának megoszlása Kárpátalján az 1945/46-os tanévben*

Az iskola típusa	Az iskolák száma	A bennük tanulók száma
Elemi	558	50 000
Hétéves	179	56 000
Középiskola	17	8 000

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: KTÁL, F. P–165, op. 2, od. zb. 13, ark. 5–6.

A megyében letelepült orosz nyelvű lakosságnak 1946-ban 3 iskolát nyitottak.[105] Az orosz és ukrán nyelv elsajátítása a vidék minden nem orosz és/vagy ukrán lakosa számára kötelező volt. Így 1945-től a román, moldován, magyar iskolákban mind az ukrán, mind az orosz nyelv és irodalom kötelező tárggyá vált, emellett az anyanyelvet és egy nyugati idegen nyelvet is oktattak. Ám ez már túl soknak bizonyult, ezért az USZSZK Oktatási Minisztériuma 1950. július 3-án elfogadott 739. számú rendeletével a nem orosz és nem ukrán tannyelvű iskolákban megszüntette az ukrán nyelv és irodalom kötelező oktatását.

10.4. Egyházpolitika szovjet módra

A Kárpátaljára beáramló szovjet csapatok olyan rendelkezést kaphattak, miszerint „nem bántjuk a papokat", ám ez nem azt jelentette, hogy a szovjet hatalom eltűrte volna az egyházak és felekezeti közösségek független létét.

A vidék történelmi egyházainak elöljárói közül 1944 őszén sokan elmenekültek szolgálati helyükről a visszavonuló magyar csapatokkal együtt. A református egyház részéről tudunk biztos adatokat, miszerint a források 25 lelkész vagy segédlelkész szolgálati helyelhagyását támasztják alá.[106] Ám a hívek körében nem volt tömeges jelenség a menekülés, hisz a földművelésből élőket kötötte a földjük, házuk. Az is tény, hogy a beözönlő szovjet hadsereget nem fogadta polgári ellenállás, mégis az 1944

[105] Статистичний збірник і. m. 146.

[106] *Fodor Gusztáv:* A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In: Hadifogság, málenkij robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiba (1944–1953). Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár 2017. 99.

novemberének közepén kiadott, fentebb részletesen ismertetett, 0036. számú titkos rendelet értelmében a 18–50 év közötti magyar és német férfilakosságot, három napos helyreállítási munka címén, valóságos etnikai alapú deportálásnak vetették alá. Ez a református hívek számának radikális csökkenését jelentette, mivel „*az internálás és kényszermunkára történő besorozás átlagosan a gyülekezetek 20–25%-át vitte el”*.[107] A deportálások idején a történelmi egyházak papjait azonban nem vitték el, akik véletlenül bekerültek a listába, azok zömét még a lakhelyükön hazaengedték. Ennek ellenére voltak papok, akik elkerültek a szolyvai gyűjtőtáborba, ám onnan december 5-én Petrov hadseregtábornok (a 4. Ukrán Front főparancsnoka) rendeletére hazaküldték őket.[108] „*A háború által okozott külső károk aránylag csekélyek. A templomok épek és a paróchiák is kisebb-nagyobb romlásokkal állnak. Ezek a károk csak helyenként és nem számottevő értékben nehezítették meg az egyház külső életét.*”[109]

Az eleve ateista irányultságú szovjet vezetés, bár kis lépésekben, de azonnal elkezdte a vidék történelmi egyházainak visszaszorítását. Az 1944. október 28. és 1946. január 22. közötti időszakban a jelenlegi Kárpátalja területén létrehozott ideiglenes *államalakulat, Kárpátontúli Ukrajna* élén álló Néptanács a szovjet csapatok segítségével elindította az erőltetett szovjetesítést, amelynek lényeges eleme volt az egyházaknak a szovjet mintára történő „faragása”:

a. Az 1944. december 5-én kiadott dekrétum alapján sor került a tömeges szekularizálásra: az egyház és az állam, az egyház és az iskola szétválasztásának deklarálására.

b. 1945. április 5-én elfogadta „A vallás szabad megválasztásáról” szóló határozatot.[110]

c. 1945. április 20-án kiadta „Az egyházi vagyon használatáról” szóló dekrétumát,[111] amely szerint minden ingó és ingatlan vagyontárgy, ami addig az egyházak mint jogi személyek tulajdonában volt, átment a hívek tulajdonába.

d. Ugyancsak 1945. április 20-án az 58/1945. számú „Az iskolák ál-

[107] Jelentés az Zakarpacka Ukrajnai Magyar Református Egyház helyzetéről, 1946. október 1-i állapot szerint. Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára (MRE ZSL), 2f. 41d. 1947/1726. 1.
[108] *Fodor G.:* A református i. m. 2017. 101.
[109] Jelentés i. m. 1.
[110] Вісник Народної ради Закарпатської України, 15 квітня 1945 р. 90.
[111] Вісник Народної ради Закарпатської України, 1 травня 1945 р. 113.

lamosításáról" szóló rendelete[112] minden oktatási intézményt állami tulajdonnak minősített át, az egyházi iskolák pedig a falvak és városok fennhatósága alá kerültek.[113]

e. Bár ekkor a terület formálisan nem tartozott a Szovjetunióhoz, mégis április 20-án a Néptanács elfogadta „Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának keretein belül *A kultuszok ügyeit irányító* hivatal megalakításáról" szóló határozatát, melyben a tanács élére Petro *Linturt* állították.[114]

f. 1945 decemberében Fedor *Pouchán*, a beregszászi körzet tanfelügyelője körlevélben értesítette az érintetteket arról, hogy tilos a vallásoktatásnak az iskolában történő megtartása.[115] Miközben 1945 végén, először területi oktatásirányítási szinten, csak arról rendelkeztek, hogy az addigi két hittanóra helyett ezután csak heti egyet engedélyeznek megtartani.

Mindezek először a család, majd a közösség és végül az egyház ellehetetlenítését, államtól való függését vonták maguk után. Amikor az USZSZK Legfelső Tanácsának Elnöksége 1946. január 24-én határozatot fogadott el arról, hogy a területen hatályba lépnek a Szovjetunió 1936-os, illetve az USZSZK 1937-es alkotmánya és törvényei, akkor lépett életbe a Népbiztosok Tanácsának 1918. január 20-i *Dekrétuma a lelkiismereti szabadságról, az egyházi és vallási közösségekről.* Ekkor a fent említett Lintur vezette tanács helyett a vallási szervezetek ellenőrzését Kárpátalján is két állami hivatalra bízták. Petro Lintur maradt az Orosz Pravoszláv Egyház Ügyeinek Tanácsa kárpátaljai területi meghatalmazottja,[116] a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa kárpátaljai területi meghatalmazottja (amely a református, római katolikus, görögkatolikus és a szabad egyházakat felügyelte) pedig Szergij *Ljamin-Agafonov* lett. Petro *Vilyhovij*,[117] akit az USZSZK-ban a tanács élére állítottak, így csak 1946 kora tavaszán látogatott el az újonnan létrehozott közigazgatási egységbe, s azt javasolta az újdonsült hivatalnokoknak, hogy tanulmányozzák, és mihamarabb legyenek tisztában a terület történetével és néprajzával, hogy megértsék annak jelenkori (akkori) vallási mozgalmait. Sőt, arra biztatta őket, hogy a helyi nyelveket is próbálják elsajátítani, mert azok nagyban segítik majd mun-

[112] Вісник Народної ради Закарпатської і. m. 115.
[113] KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, folio 33.
[114] Вісник Народної ради Закарпатської України, 1 травня 1945 p. 114–115.
[115] KTÁL, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, folio 43.
[116] Petro *Lintur* 1945. 04.20. – 1947.03.25. között töltötte be ezt a pozíciót.
[117] Petro *Vilyhovij* közvetlenül kinevezése előtt a kijevi területi rádiót vezette.

kájukat.[118] Mindezidáig az egyházak az Állami Politikai Hivatal felügyelete alá tartoztak. Az új hivatal felállításával valójában csak formálisan vonták ki az egyházakat a titkosszolgálat közvetlen adminisztratív irányítása alól, mivel ekkor még Sztálin úgy vélte, hogy azok az állam érdekeinek képviselői lehetnek majd, ha kellő „idomításon" esnek át.

Az új hatalom a vidéken kettős mércével bánt a felekezetekkel, ugyanis:

- a pravoszláv egyházat támogatta;
- a számára ismeretlen nyugati keresztény felekezetek (református, római és görögkatolikus) egyik részét próbálta beolvasztani a pravoszlávba (ahogyan a görögkatolikussal tette);
- vagy a baptistába (ahogy a reformátusokkal próbálta);
- vagy mint a római katolikusokat, autokefállá szerette volna tenni, vagyis hogy annak püspöke hierarchikusan ne tartozzon a római pápa fennhatósága alá.

Pravoszlávok. Már 1944 novemberében elkezdték a Munkács–Eperjesi Görögkeleti Püspökség leválasztását a Szerb Patriarchátusról. Majd 1945 márciusában a görögkeleti elnevezést pravoszlávra változtatták, és április 20-án az Orosz Pravoszláv Egyház fennhatósága alá sorolták be. A területen élő pravoszlávok vezetésére először Nyesztor püspököt jelölték ki, ám a személye ellen beérkezett sorozatos panaszok után lemondatták, és Makariosz érseket állították a helyére.

Görögkatolikusok. Ennek a felekezetnek sokkal tragikusabb sors jutott, mivel a sztálini vezetés úgy döntött, hogy felszámolja az egykoron az 1646-os ungvári unió által a pravoszláv és a római katolikus felekezet „összekapcsolásával" létrejött irányvonalat, és az „eltévedt" híveket, valamint papjait visszavezeti az Orosz Pravoszláv Egyházba. Huszt környékén már 1944. december elején több görögkatolikus felekezetű településen – a szovjet csapatok hathatós jelenlétében – a pravoszlávok templomokat foglaltak el a görögkatolikusoktól. 1945 végére az erőszakos foglalások száma meghaladta a 60-at. Az 1945-ös egyházi összeírás szerint Kárpátalján a görögkatolikus egyháznak 480 ezer híve, 381 papja, 514 temploma és kápolnája, 321 parókiája és 442 leányegyháza volt. A munkácsi püspökség 1947. július végi állapotait a Romzsa Tódor által készített beszámolóból tudjuk, amelyben az alábbi táblázatban látható adatok szerepeltek.

[118] KTÁL, F. P–1490, op. 1, od. zb. 14, ark. 2. Mindez azért volt furcsa, mert mindkét meghatalmazott helyi, vagyis kárpátaljai ruszin ember volt (SZNI).

3. táblázat *A kárpátaljai görögkatolikusok bizonyos adatai*

	Száma összesen	**A pravoszlávok erővel elvettek**	**1947. július 31-ére maradt**
Hívek összesen, ebből	**519 945**		
ukránok és ruszinok	384 945		
magyarok	62 000		
szlovákok	60 000		
románok	13 000		
Papság összesen, ebből	**264**		
szolgáló	240		
nem szolgáló	24		
Templom összesen, ebből:	**444**	69	**375**
egyházközségi	265	43	222
filiai	135	26	109
kápolna	44		
Egyházközség összesen	**568**		

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: KTÁL, F. P–151, op. 23, od. zb. 3387, ark. 5.

Az „újraegyesülés" legfőbb akadálya Romzsa Tódor püspök személye volt, aki elutasította a pravoszláv egyházba történő áttérést. A püspök „likvidálását" közlekedési balesetként „kivitelezték" 1947. október 27-én, ám mivel abba Romzsa nem halt bele, ezért október 31-én a munkácsi városi kórházban megmérgezték. A püspök halála után egy teljes évig ellenállt az egyház: sem árulások, sem aláírások nem történtek. Miután Murányi Miklós vikárius[119] 1949 januárjában kinyilvánította az állami szervek felé, hogy nem egyezik bele a pravoszlávokkal történő egyesülésbe, a hatóságok egyszerűen oldották meg a kérdését: 1949. február 17-én a helyi hatalom a KGB munkásaival egyetemben betört a püspöki palotába, másnap egy egyházi nyomtatványra megírták a görögkatolikus püspöki hivatal megszüntetéséről szóló levelet Murányi vikárius nevében, majd rátették a püspöki pecsétet. E levélnek a megjelenésétől számítják betiltottnak az egyházmegye működését.[120]

[119] Vikárius – az egyházmegye vezetője.

[120] *Szabó Konstantin:* Boldog Romzsa Tódor vértanú püspök. A Munkácsi görögkatolikus egyházmegye hitvallói és vértanúi. Rubicon 6. (2019) 72.

5. kép *Romzsa Tódor (1911–1947) munkácsi püspök*

Forrás: http://katolikus.network.hu/blog/katolikus-kozosseg-hirei/oktober-31-boldog-romzsa-todor-puspok-es-vertanu, letöltés 2021. júl. 27.

Makariosz püspökhöz pedig küldöttség érkezett Beregszászból, amelynek 2 magyar és 2 ukrán tagja volt, hogy kérjék az „újraegyesülést" a pravoszláv egyházzal. A beregszászi körzet hívei és papjai feltették a kérdést Makariosznak, hogy engedélyezi-e nekik a kétnyelvű liturgiát: az egyiket szláv, a másikat pedig magyar nyelven, ahogy az unitusok alatt volt. Makariosz érsek eleget tett a kérésnek.[121] Ez volt az első eset, hogy a pravoszláv egyház tömeges sikert ért el a magyar nemzetiségű lakosság körében.

A kárpátaljai görögkatolikus egyház 127 hitvalló papot tart nyilván, akiknek volt lelki ereje, s nem írták alá az átállást, ezért különböző politikai okok miatt letartóztatták, és javító-nevelő munkatáborokba hurcolták őket. 50-en szintén nem írtak alá, őket megfosztották papi hivatásuktól, de nem hurcolták el. Ezek az atyák folyamatos bizonytalanságban éltek, hisz bármikor elvihették őket. És végül 132-en voltak, akik átálltak a pravoszláv egyházhoz.

[121] ГАРФ, Fond 6991. op. 1. gyelo 526. 23. http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/562/A%20karpataljai%20gorog%20katolikus%20egyhaz%20felszamolasa%20az%201940-es%20evekben%20(Goncz~.pdf, letöltés 2019. aug. 20.

6. kép *Az ungvári görögkatolikus székesegyház*

Forrás: https://zak.depo.ua/ukr/zak/uzhgorod-rizdvyaniy-yakim-velichnim-bachitsya-katedralniy-sobor-fotoreportazh-202001081091077, letöltés 2021. júl. 23.

Mindenképpen szólni kell még a hitvalló papok családjairól, ahol a feleségek zömében tanítók voltak, s akiket elbocsátottak állásukból, miután férjüket elvitték. A megélhetés nélkül maradt asszonyoknak számos megaláztatás és nyomásgyakorlás jutott a hatalom részéről. Egy-egy pap hitvalló életvitele a felesége helytállásának mértékével is mérhető volt. Úgy kellett a gyermekeket nevelni, a maradék családot eltartani, hogy minden támaszukat és jövedelmüket elveszítették.

Római katolikusok. Kárpátalján 1945-ben 41 latin szertartású pap működött 72 egyházközségben, 68 templomban. Ebből a szovjet rendszer berendezkedése első évének végére (a hivatalos állami jelentés) már csak 32 papról, 57 templomról ír, amely azonban majdnem 40 ezer hívet egyesített.[122] A vidék római katolikusainak élén 1946 áprilisától Pásztor Ferenc

[122] Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ), Ф. 4648. оп. 4. спр. 17. арк. 16.

püspöki helynök állt, aki a 4 esperesi körzetet – Ungvári, Nagyszőlősi, Beregszászi és Huszti – irányította.[123] A szovjet rendszert nagyon irritálta, hogy ez a felekezet a római pápa közvetlen irányítása alatt állt, s már 1946-ban arra keresték a vallásügyi hivatal vezetői a megoldást, hogyan lehetne a vidék római katolikusait elszakítani a pápa alárendeltetéséből, és létrehozni egy ún. önálló (autokefál) püspökséget Kárpátalján. Ennek érdekében 1947-ben nagyon gyorsan megadták a működési engedélyt 62 római katolikus gyülekezetnek, 62 templomban 35 plébánossal, vagyis az állam beregisztrálta azokat. Közben mélyrehatóan tanulmányozták a plébánosok személyiségét, hogy kit lehetne az autokefáliának megnyerni, egyben megosztva a felekezeti egységet, s az állam kiszolgálójává tenni. Mivel azonban a szakadást Pásztor Ferenc hevesen ellenezte, ezért őt 1949 márciusában letartóztatták, 25 évre Szibériába száműzték, s végül ott halt meg.

7. kép *Pásztor Ferenc (1880–1951) beregszászi plébános, püspöki helynök*

Forás: https://ujhajtas.net.ua/emlekezes-pasztor-ferenc-beregszaszi-plebanosra/, letöltés 2021. júl. 27.

Az őt követő Bujaló Bernát ungvári plébános sem akart hallani a Rómával/pápával történő szakításról, ezért őt 1952 áprilisában tartóztatták le, és ítélték 10 év javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesz-

[123] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 4. спр. 105.

tésre. Az államhatalom Bujaló letartóztatása után úgy vélte, nem lesz több jelentkező a helyi katolikus egyház irányítására, ám négy nappal a letartóztatás után Szegedi Jenő felsőkerepeci plébános jelentkezett a területi vallásügyi megbízottnál a tisztség betöltésére, mint kijelölt utód. Őt azonban nem fogadta el a hatalom, mivel szentszéki tanácsosi megnevezésében a Rómától való függést látták bizonyítottnak, pedig helyi szláv származású volt. 1952 májusában azonban végül is Mészáros Jánosnak engedélyezték a római katolikus egyház adminisztrátori tisztségbe történő beiktatását, mert az akkori területi vallásügyi meghatalmazott szerint az ungvári plébános „*a szovjet hatalom döntéseihez lojálisan viszonyul*”.[124]

8. kép *Az ungvári római katolikus templom*

Forrás: http://prohungariasacra.blogspot.com/2014/12/karpatalja-anno-ungvari-szent-gyorgy.html, letöltés 2021. júl. 23.

[124] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 4. спр. 97. арк. 199.

1945 és 1952 között 19 plébánost tartóztattak le és ítéltek el 3-tól 25 évig terjedő szabadságvesztésre, de a római katolikus közösséget nem sikerült megtörni, bár kapcsolata a Szentszékkel megszakadt.

Reformátusok. Akár a római katolikusok, úgy a református hívek is szinte kivétel nélkül magyar emberek voltak. Az új hatalom már 1945 végén arra kereste a megoldást, hogyan lehetne a protestánsokat alávetni az állam ellenőrzésének. E kérdés megoldására az evangéliumi keresztény-baptistákat szemelték ki, akiknek Kárpátalján akkor 56 gyülekezetük volt, s közülük 10 magyar.[125] 1946. január végén Kárpátaljára érkezett az USZSZK baptista szövetségének képviselője, aki előkészítette az ún. „szabad keresztény" gyülekezeteknek a baptista szövetséghez történő csatlakozását. Február 22-én aztán Munkácson a „szabad keresztények" aláírták a baptistákkal történő egyesülést, ám később visszakoztak az egyesülés miatt.

9. kép *Bary Gyula (1880–1951) nagyberegi lelkész, beregi esperes*

Forrás: Szilágyi Sándorné tulajdona.

A második világháború sokkhatása után, egészen 1945 első feléig a református egyházszervezet alig tért magához. „*Igaz, vezetőink mozdulat-*

[125] KTÁL, F. P–1490, op. 1, od. zb. 1, folio 6.

lansága nem annyira önmaguk akarata, mint tehetetlenség és külső következmény. Állandó megfigyelés alatt állanak és gyakori a zaklatásuk. Általában nem engedik meg a lelkészek gyülekezését. Nem engedték meg az egyházmegyei közgyűlést."[126] 1946 tavaszán „*Munkácson járt Vilchovi, a kijevi vallásügyi meghatalmazott. A református lekészt is felkereste*".[127] A kijevi hivatalvezető „*Feltette a kérdést, hogy a kárpátaljai református lelkészek magukra nézve jogérvényesnek melyik kormányt tekintik, a szovjet kormányt-e vagy a magyar kormányt? […] A válaszunk a következő volt. A Szentírás alapján állva minden hívő református lelkipásztor engedelmeskedni köteles a felsőbb hatalmasságoknak, akiket Isten fölébük rendelt. Így a magyar református lelkipásztorok a bekövetkezett változást látva és annak minden következményét levonva nem tehetnek mást, minthogy maguk fölött jogérvényesnek a szovjet kormányt tekintsék*".[128]

10. kép *Narancsik Imre (1904–1948) nagymuzsalyi lelkész*

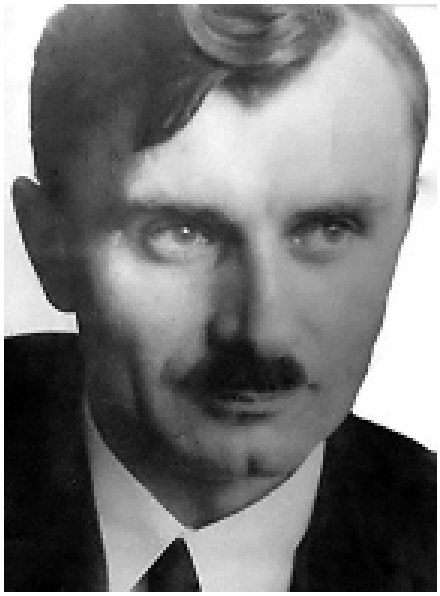

Forrás: Narancsik Imre Könyvtár, Nagymuzsaly.

1946 nyarán három egyházmegyében 88 református lelkész szolgált Kárpátalján, s ebben az évben kezdődött el a lelkészek letartóztatása: júli-

[126] Jelentés i. m. 2.
[127] *Horkay Barna:* A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből. H. n. 1998. 111.
[128] Jelntés i. m. 3.

us–december folyamán fogták el Gönczy Pál nagydobronyi, Balogh Sándor eszenyi, Narancsik Imre nagymuzsalyi és Csok József kisbégányi lelkipásztorokat. Közülük Balogh és Narancsik nem tértek vissza, mindkettő 1948-ban a fogságban meghalt.

A katolikusokkal ellentétben a reformátusok regisztrációját nem siettették, csak egy „sztársij" megválasztását szorgalmazta a területi vallásügyi megbízott, amely 1947. február 12-én Nagyberegen meg is történt. A területi megbízott Györke István, titkára Pázsit József lett.[129] Ám a kijevi vallásügyi hivatal vezetője, Vilyhovij nem fogadta el a baráti körösök tagjait, mint vezetőket, mert fanatikusoknak, elhajlóknak tartotta őket, hanem parancsot adott *„helyettesének, hogy utasítsák el Györke István Jánosé püspökké történt megválasztását*".[130] Helyette a korelnök beregi esperest, Bary Gyulát kérték fel 1947 májusában a sztársij poszt betöltésére. Ám még 1947 februárjában a KGB megfigyelést indított a Baráti Kör ellen, s 1947 májusában megállapította, miszerint „*a Baráti Kör szovjetellenes szervezet, amely a fasiszta Magyarországnak segít Kárpátontúli Ukrajnát Szent István-i birtokká tenni.*"[131] Ez egyértelműsítette annak felszámolását. „*A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő vallásügyi tanács 1947. május 20-án kelt utasítására a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő vallásügyi tanács Kárpátontúli területi megbízottja feloszlatta a magát »„Keleti fivérek" klubjá«-nak nevező illegálisan működő szervezetet.*"[132] A feloszlatás tényéről június 11-én hivatalosan értesítették Simon Zsigmondot, Horkay Barnát és Zimányi Józsefet egyaránt.

Közben Ravasz László magyarországi püspök indítványa alapján, 1947 nyarán tárgyalások zajlottak a kárpátaljai magyar református gyülekezeteknek a szovjet baptistákhoz történő csatlakozásáról. A tanácskozáson az Össz-szövetségi Evangéliumi Keresztény-baptista Tanácsot *Ivanov* Illés Grigorjevics képviselte, aki az együttműködésre csak akkor látott lehetőséget, ha a reformátusok teljes mértékben beolvadnak az ő felekezetükbe. Ám a vallásügyi hivatal 1947 őszén már úgy vélte: „*A református (kálvinisták) egyházát az EKB-kal* (evangélikus keresztény-baptistákkal – SZNI) *egyesíteni nem célszerű… Azok a folyamatok, amelyek a refor-*

[129] KTÁL, F. 1490, op. 1, od. zb. 18, ark. 4.
[130] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 4. спр. 34. арк. 130.
[131] Uo. 134.
[132] Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, Ф. 2258. оп. 1. од. зб. 5983. дело С–2274.

mátus egyházban zajlanak, arról tanúskodnak, hogy ezt az egyházat ú.m. »üveg ernyő« alatt kell tartani és nem pedig eldugni az evangéliumi-baptisták fedezéke mögé."[133] 1948. április 20-án a Szovjetunió Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának elnöke egyenesen megtiltotta a reformátusok és a baptisták egyesülését,[134] egyben utasította beosztottjait, hogy „*lehetőség szerint a legzárosabb határidőn belül hajtsák végre annak a 76 református egyházközségnek a regisztrációját, amelyek rendelkeznek lelkésszel. A maradék 15 közösségnek a regisztrációját javasoljuk elutasítani.*"[135]

4. táblázat *Néhány számszerűsíthető adat a kárpátaljai reformátusokról*

	1941. évi adatok szerint	**1946. július**	**1947. január 1.**
Lelkészek száma	90	88	76
Segédlelkészek száma	23	–	–
Gyülekezetek száma	93	91	90
Reformátusok lélekszáma	92 949	?	kb. 62 000
Templomok száma	90	90	62
Parókiák száma	85	?	?
Felekezeti iskolák száma	57	–	–

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: az 1941. évi adatokat lásd: Fodor 2016. 173–174., az 1946. évit pedig lásd: KTÁL, F. P–1490, op. 1, od. zb. 9, ark. 5–6., 9–11., 16.

Az 1948. január 1-jei adatok szerint 92 egyházközségben 82 lelkész szolgált.[136] A regisztráció folyamata végül is 1948 nyarán zajlott le, amely után az államhatalom kategorikusan megtiltotta a hitoktatást, a konfirmációra történő felkészítést és a belmissziót. A vallásgyakorlást visszaszorították a templom falai közé. Ekkor a 91 egyházközségből 61 kapta meg az állami bejegyzést tevékenységének engedélyezésére. Mindeközben folyamatos volt a lelkészek letartóztatása: 1946 és 1951 között 18 református

[133] Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Ф. 1. оп. 23. спр. 5069. арк. 34. 141.
[134] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 4. спр. 49. арк. 140.
[135] Uo. 654.
[136] *В.В., Анатолійович:* Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ 2005. 650. 680.

lelkészt és egy lelkész-segítőt tartóztattak le, és ítéltek négy és 25 év közötti, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre.[137]

A regisztráció után az egyház belső szervezeti felépítésébe is belenyúlt a hatalom, s javasolta a történelmileg kialakult egyházmegyei-esperesi rendszer felszámolását, s egy irányítási központ létrehozását. Erre a változtatásra végül 1949. december 23-án Ungváron került sor, ahol nyílt szavazással Gencsy Bélát választották területi vagy „főesperessé", felszámolva az egyházmegyéket.[138]

Bár Gencsy az állampárt felől nézve lojálisan viselkedett, mikor 1952 májusában részt vett a Moszkva melletti Zagorsz kolostorában megrendezett békekonferencián, ahol a Szovjetunió „békepolitikája" mellett állt ki demonstratívan a birodalom összes felekezete, mindeközben arra törekedett, hogy a még be nem jegyzett egyházközségekbe már beregisztrált lelkészeket küldjön, ezzel mentve meg azokat a felszámolástól. Sőt, a zagorszi részvétel és a zárónyilatkozat aláírása tette lehetővé számára, hogy engedélyért folyamodhasson a hegyvidéki református szórványba (Rahó, Szolyva, Aknaszlatina, Kőrösmező) történő lelkészküldéshez, illetve hogy a miskolci püspök új lelkészeket szentelhessen fel Kárpátalján. Utóbbi volt az az eset, amikor *Raszputyko* (a területi vallásügyi meghatalmazott) kétkulacsossággal vádolta meg Gencsyt, és kérvényezte Vilyhovijnál, hogy vonják vissza annak regisztrációját, és távolítsák el a református egyházszervezet éléről. Ám főnöke nem tartotta aktuálisnak Gencsy leváltását, sőt 1953 januárjában arra utasította a területi beosztottját, hasson oda, hogy Ungvár és Munkács városokban történjen meg végre a református egyházközségek regisztrációja. Pár hét alatt mindkettő megkapta működési engedélyét, így az 1953. április 1-jei állapot szerint Kárpátalján 63 református egyházközség volt regisztrálva, amelyekben 52 lelkész szolgált, miközben 11 legalizált közösségnek nem volt saját lelkésze.[139]

[137] A letartóztatásokról bővebben lásd: Fodor 2017. 108–111.
[138] ЦДАВОУ, Ф. 4648, оп.4, спр. 66, folio 2–3.
[139] Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 6991, оп.3, дело 1114, арк. 298.

11. FEJEZET
A Sztálin utáni évtized – 1953–1964 (A három „triumvirátus” és a hruscsovi kilenc év)

11.1. Politikai látszatenyhülés

Joszif Visszarionovics Sztálin 1953. március 1-jén, egy átmulatott éjszaka után összeesett és négy nappal később agyvérzésben elhunyt a Moszkva melletti kuncevói[1] dácsájában.[2] Halálhírét március 5-én ismertették a világgal, amit a kárpátaljai lapok is tudattak, valamint számos cikkben arról is beszámoltak, hogy halálával *„hatalmas veszteség érte a szovjet népet.”*[3]

Sztálin halála után a politikai harcban, mielőtt Hruscsov teljhatalmat szerzett volna, három triumvirátus váltotta egymást.

Az első triumvirátus főszereplői: Georgij Malenkov (a KB Politikai Bizottságának tagja, március 6-tól miniszterelnök), Lavrentyij Berija (miniszterelnök-helyettes, a szovjet politikai rendőrség vezetője) és Nyikita Hruscsov (a Politikai Bizottság tagja) voltak.[4] Ez az időszak 1953. március 6. – 1953. június 26. között állt fent, és Berija letartóztatásával ért véget. Beriját, Sztálin harcostársát letartóztatásakor Nagy-Britannia javára végzett kémtevékenységgel, hazaárulással vádolták meg, és többek között *„angol ügynöknek”*, valamint *„Tito szekértolójának”* nevezték.[5] Kárpátaljának, csakúgy, mint más szovjet területeknek a lakosai, kötelességszerűen szólaltak meg az ügyben. A helyi lapokban elítélték a *„hazaárulót”,* és sürgették a vele és társaival szembeni gyors, kíméletlen fellépést,[6] vagyis a halálos büntetés kiszabását szorgalmazták.[7] December 24-én végül közzétették a SZSZKSZ Bírósága döntésének végrehajtásáról szóló hírt, miszerint agyonlőtték Beriját és társait.[8]

A második triumvirátust Malenkov, Hruscsov és Nyikolaj Bulganyin (honvédelmi miniszter, pártelnökségi tag) alkotta és 1953. június 26. – 1955. február között állt fent. Hruscsovot 1953. szeptember 14-én megválasztották az SZKP KB első titkárnak.[9]

---

[1] A település 1960-tól Moszkva egyik önkormányzati kerülete.
[2] *Laurence Rees:* Zárt ajtók mögött. Sztálin és a Nyugat politikai játszmái. Pécs 2011. 342.
[3] Zakarpatszka Pravda, 1953. március 17., 2.
[4] *P., Медведев:* Н.С. Хрущов. Политическая биография. Москва 1990. 68.; *Palasik Mária:* Látlelet a magyar függetlenségről. Kapu II. (1989) 5. sz. 4.
[5] *Kun Miklós:* Berija bukása II. Beszélő 3/22. (2016) www.beszelo.c3.hu, letöltés 2019. aug. 15.
[6] Zakarpatszka Pravda, 1953. december 12., 3–4.
[7] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. P–1, op. 1, od. zb. 2237, ark. 1–162.
[8] Zakarpatszka Pravda, 1953. december 24., 2.
[9] *P., Медведев:* Н.С. Хрущов i. m. 73–81.

A harmadik triumvirátus 1955. február 8. – 1957. június 29. között valósult meg. A hatalmi játszmában az okozta a változást, hogy Malenkov 1955 februárjában Bulganyin javára lemondott a miniszterelnöki pozícióról, mivel a leningrádi per felelősségével zsarolták. Így a harmadik triumvirátusnak Bulganyin mellett tagja volt még Georgij Zsukov honvédelmi miniszter, elnökségi póttag, a legfontosabb tagja azonban már Hruscsov volt.[10]

1958. március 27-étől Nyikita Hruscsov lett a Minisztertanács elnöke, ezzel teljhatalmat szerzett.

Hruscsov ellen két puccsot szerveztek közvetlen munkatársai. Az elsőt sikertelenül, 1957 júniusában, a másodikat 1964-ben sikeresen, ezután Hruscsov házi őrizetbe került, beosztásaitól megfosztották, és haláláig, 1971. szeptember 11-ig az egyszerű szovjet nyugdíjasok életét élte.[11]

Sztálin halála, illetve Berija kivégzése után véget ért a kommunista önkényuralom és a tömegterror, amit a totális oligarchia időszaka követett.[12]

Az 1953–1964 közötti terminus az *„enyhülés”* (ottyepelj = 'olvadás') és a hruscsovi reformok, a desztalinizáció és liberalizáció évtizede volt,[13] amely a Szovjetunió legpozitívabb időszakai közé tartozik a lakosság életszínvonalának növekedése és a diktatúra enyhülése szempontjából. A korszakban gazdasági, tudományos és kulturális megújulás zajlott.[14] Hruscsov számos reformot hajtott végre, mint például a szakminisztériumok leépítését, helyettük decentralizált gazdasági tanácsokat állított fel, nagyméretű kolhozokat, szovhozokat, szak- és politechnikai iskolákat hozott létre, lakásépítést indított stb. A reformkorszak azonban újra-központosításba fordult át, ami Hruscsov bukását okozta.[15]

Kárpátalja – geopolitikai helyzete miatt – jelentős figyelmet kapott a szovjet vezetőktől. A régióban 1946-tól a legfőbb végrehajtó hatalom a területi tanács végrehajtó bizottsága volt. A döntéseket az illetékes pártbizottságok hozták meg.

1946 és 1990 között négy-ötévente voltak választások a Moszkvában ülésező országos, illetve a Kijevben székelő Legfelső Tanácsba, valamint a

[10] *Р., Медведев:* Н.С. Хрущов і. m. 82–156.
[11] *Krausz Tamás:* A szovjet Oroszország. In: Oroszország története. Szerk. Font Márta et al. H. n. 2001. 577.
[12] *Dupka György:* A szovjet hatóságok megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991). Ungvár–Budapest 2014. 103.
[13] *Oficinszkij Román:* A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történetében. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 216.
[14] *Krausz Tamás:* A rövid XX. század. A Szovjetunió története (1914–1991). H. n. 2008. 138.
[15] *Krausz Tamás:* Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa országai a második világháború után. Szovjetunió (1945–1991). In: 20. századi egyetemes történet. I. köt. Európa. Szerk. Németh István. Budapest 2005. 373–374.

helyi (területi, járási, városi, nagyközségi és községi) tanácsokba. Minden szovjet választás a Szovjetunió Kommunista Pártjának szigorú ellenőrzésével zajlott,[16] és az egész szovjet érában formális volt, hiszen minden pozícióra csak egy jelöltre lehetett voksolni, így legtöbbször 100 százalékos részvétel mellett szavazták meg a javasolt, alternatíva nélküli jelölteket.[17]

Kárpátalja első számú vezetői, azaz az Ukrajnai Kommunista Párt Kárpátaljai Területi Bizottságának első titkárai: Ivan Vas (1952. szeptember 7. – 1959. június 4.), Pilip Scserbak (1959. június – 1962. február 5.), Jurij Ilnickij (1962. február – 1980. december 2.) voltak. A kárpátaljai végrehajtó hatalom első emberei, azaz a megyei tanács vb-elnökei Ivan Turjanica (1944–1955, kivéve 1951–1952 közötti időszakot, akkor Ivan Vas volt az elnök), Ivan Harahovics (1955–1963), Vaszil Ruszin (1963–1974) voltak.[18]

1953-ban nagy eseményként ünnepelték a Kommunista Párt fennállásának 50. évfordulóját,[19] amiről hónapokon keresztül hangzatos cikkek jelentek meg a kárpátaljai lapokban.[20]

1954 januárjától Ukrajna és Oroszország egyesülése 300. évfordulójának megünneplésével volt tele a sajtó, valamint a járási, területi pártülések egyik fő napirendi pontja is ez volt.[21] Az ünnep előkészítésére kormánybizottság alakult Alekszej Kiricsenko vezetésével,[22] akinek az előkészületek során minden mozzanatot jelentettek.[23] A 300. évfordulót végül 1954 májusában hosszas, részletes előkészületek után ünnepelték meg.[24] Ennek egyik lépéseként az üzemek, kolhozok, gyárak vezetőit arra kötelezték, hogy találjanak szocialista versenytárakat az Orosz Föderációban vagy más szovjet köztársaságokban. Ezek aztán elküldték egymásnak a kötelezettségvállalásaikat, meghatározott időközönként küldöttségeket cseréltek a versenytársak eredményeinek tanulmányozása, a jó gyakorlatok elsajátítása, a hasznos tapasztalatok termelésben való alkalmazása céljából.[25] A versenytársak azonban egymás tapasztalatából szinte semmit nem tudtak hasznosítani. Az

[16] *Oficinszkij R.:* A szovjet időszak sajátosságai i. m. 218.
[17] *Brenzovics László:* Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX. században. In: Kárpátalja. Szerk. Baranyi Béla. Pécs–Budapest 2009. 95-96.
[18] *Oficinszkij R.:* A szovjet időszak sajátosságai i.m. 221–223.
[19] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2286, ark. 1–34.
[20] Zakarpatszka Pravda, 1953. július 30., 3.
[21] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2140, ark. 1–104.
[22] Az UKP KB első titkára 1953. június – 1957. december között.
[23] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2457, ark. 15., 23.
[24] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2513, valamint a helyi sajtó is számos cikkben beszámol az ünnepségekről, lásd pl.: Zakarpatszka Pravda, 1954. január 3., 2.
[25] KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 2457, ark. 1–32.

egymáshoz látogató küldöttségeket nagy pompával illett fogadni és illett túlteljesíteni a vállalt kötelezettségeket is. Ezt nagyon jól bizonyítja például az UKP Kárpátaljai Területi Bizottsága titkárának, Ivan Vasnak a jelentése: *„[…] Ezekben a napokban lendületesen dolgoznak a Rahói járás pártszervezetei. Azáltal, hogy elvállalták a május 1. és Ukrajna Oroszországgal történő egyesülésének 300. évfordulója tiszteletére rendezett szocialista munkaverseny irányítását, biztosították az 1954 első negyedéves termelési tervének a 110,1%-os teljesítését. A folyó év első három hónapjában a járás gyárai 7420 ezer rubel értékű termékkel többet állítottak elő, mint az előző év első negyedévében […].”*[26] A szocialista verseny a Szovjetunió Kommunista Pártja 20. kongresszusa után még nagyobb hangsúlyt kapott.[27]

A szovjet életmód mindennapi jelszava volt az internacionalista testvériség, barátság és kölcsönös segítségnyújtás. Ennek jegyében a párt utasítására a szovjet városok és régiók testvérkapcsolatokat létesítettek. Az államhatáron rendszeresen Barátság Napokat, találkozókat szerveztek a testvérrégiók,[28] és nagy hangsúlyt fektettek az együttműködés folyamatos fejlesztésére.[29]

1954. március 14-én választásokat tartottak a Szovjetunió IV. összehívású Legfelső Tanácsába. A kárpátaljai képviselők az alábbiak voltak: Ivan Turjanica – a 30. sz. ungvári, Teréz Gabóda – a 443. sz. munkácsi, Fegyir Canyko – a 442. sz. ungvári, valamint Ivan Vas – a 444. sz. huszti körzet delegáltjaként.[30]

1955. február 27-én tartották meg a választásokat az USZSZK Legfelső Tanácsába és a helyi tanácsokba. A Beregszászi Járási Tanács 60 képviselője közül 22 volt magyar nemzetiségű.[31] A jelöltek között volt többek között: Ivan Turjanica – a 14. sz. beregrákosi, Hanna Ladányi – a 120. sz. munkácsi, Hrihorij Pincsuk – a 124. sz. técsői, Mária Huda – a 123. sz. huszti, Fegyir Gyidik – a 11. sz. csapi, Dmitro Popovics – a 121. sz. beregszászi, Mária Markó – a 122. sz. nagyszőlősi választási körzet képviselőjelöltjeként.[32]

1955. szeptember 17-én a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége rendeletet adott ki *„Az 1941–1945. évi nagy honvédő háború idején*

[26] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2457, ark. 12–13.
[27] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2848, ark. 1–53.
[28] KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 694, ark. 1–34.
[29] KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 555, ark. 1–18.
[30] KTÁL, F. P–195, op. 19, od. zb. 51, ark. 1–261.
[31] *Csanádi György*: Sorsfordító évek sodrásában. Ungvár 2004. 231.
[32] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2679, ark. 1–105.

a megszállókkal közreműködött szovjet állampolgárok közkegyelméről."[33] Az intézkedés nem terjedt ki az *„ellenforradalmi tevékenység"* vádjával elítéltekre. Márpedig Kárpátalján a politikai koncepciós perek jelentős részében ezzel vádolták a 10-20 és még ennél is több évre elítélt ártatlan embereket.[34] Az amnesztia nyomán az év végéig sok száz, koholt vádak alapján elítélt kárpátaljai jogfosztott magyar térhetett haza a szibériai lágerekből. Azonban még sok éven keresztül a bizalmatlanság övezte őket a helyhatóság részéről. Mint volt elítélteket a „szovjet nép ellenségeinek" tartották őket.[35] A Kárpátaljára vonatkozó adatok alapján 1955-ben 392 főt, 1956-ban 402 főt bocsátottak szabadon. Ebből 147 fő korábban nem volt Kárpátalja lakosa.[36]

1955 novemberében nagy pompával ünnepelték *„Kárpátalja szovjet Ukrajnával való újraegyesülésének 10. évfordulóját."*[37] 1955. december 13-án pedig a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott *„A kényszer-kitelepített németek és családjaik jogi helyzetének rendezéséről, a korlátozások feloldásáról."*[38] A rendelet értelmében a német nemzetiségűek engedélyt kaptak arra, hogy visszatérjenek szülőföldjükre. Ugyanennek a rendeletnek a második pontja szerint azonban nem kaphatták vissza elkobzott vagyontárgyaikat.[39]

Hruscsov mindent megtett annak érdekében, hogy reformjaihoz társadalmi-politikai támogatottságot szerezzen. Ennek egyik legfőbb állomása az SZKP 1956. február 14–25. között megtartott 20. kongresszusán,[40] zárt ülésen elmondott beszéde volt. Ebben kitért a személyi kultuszra és annak következményeire, leleplezve ezzel a sztálini diktatúra bűneit.[41] A beszéd következményeként meghirdették a desztalinizációt, s Sztálin kultuszát igyekeztek lerombolni. A róla szóló könyveket, őt ábrázoló szobrokat, emlékműveket stb. megsemmisítették. A beszédet titkosnak szánták, azonban annak szövegét minden párttitkár megkapta, és illett megbeszélni a pártüléseken, az abban foglalt elveket minden vezető beosztásúnak magára nézve kötelezővé tenni stb.[42]

[33] *Dupka György:* Autonómia-törekvések Kárpátalján. Ungvár–Budapest 2004. 104.
[34] *Csanádi Gy.*: Sorsfordító évek sodrásában i. m. 213.
[35] *Dupka Gy.:* Autonómia-törekvések Kárpátalján i. m. 104.
[36] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2881, ark. 5.
[37] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2649, ark. 92.
[38] *Tokar Marian* et al.: Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Ungvár 2011. 148.
[39] *Oficinszkij Román:* Társadalom- és nemzeti-nemzetiségi politika. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 246–247.
[40] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2809, ark. 1–15.
[41] *Krausz T.:* Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa országai i. m. 374.
[42] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2811, ark. 1–98.

1956. február végén az SZKP 20. kongresszusával kapcsolatos felvonulások, beszámolók és beszédek sorozata zajlott minden járásban. Például az Ukrán Kommunista Párt Ungvári Városi Bizottsága Propaganda és Agitációs Osztályának vezetője, Vizolmirszkij ezt jelentette: *„[…] minden gyárban és intézményben és oktatási intézményben megrendezték a felvonulásokat a Szovjet Kommunista Párt 20. gyűlése alkalmából. Összesen 146 felvonulást rendeztek, amelyeken 12 ezer fő volt jelen és 526-an szólaltak fel […].”*[43]

1956. június 30-án az SZKP KB külön határozatot fogadott el a személyi kultuszról, annak következményeiről és felszámolásáról.[44] Az UKP KB megvitatta az SZKP Központi Bizottságának a személyi kultusz leküzdéséről és következményeinek az elhárításáról szóló határozatát, és elrendelte, hogy a területen annak megismertetésére nyílt pártgyűléseket tartsanak. Ennek megfelelően 1956. július folyamán az ipari vállalatoknál, a kolhozokban, a szovhozokban, a gép- és traktorállomásokon, a terület intézményeiben és szervezeteiben nyílt pártgyűléseket tartottak *„[…]A július 19-i helyzet szerint a működő 878 elsődleges pártszervezetből 417-ben tartották meg a nyílt pártgyűléseket az említett kérdéssel kapcsolatban. […] A pártgyűléseken és a járási propagandista és agitátor-gyűléseken számos kérdés hangzott el: A személyi kultusz kérdése miért nem került napirendre Sztálin életében? Mi legyen Sztálin arcképeivel? Sztálin holttteste a mauzóleumban van-e? Mi lesz azokkal az irodalmi művekkel és mozifilmekkel, amelyekben előtérbe kerül Sztálin személyi kultusza? […]”*[45]

1953 és 1956 között nagy erőkkel folyt a Talabor–Nagyág vízerőmű építése. Az építkezés részleteivel, költségeivel, a kivitelezés közben felmerült problémákkal több tucat levéltári dokumentum foglalkozik, ami azt bizonyítja, hogy az erőmű felépítése nagyon fontos volt, főként, mivel ez Kárpátalja szocialista iparosításának egyfajta jelképe lett.[46]

1958. február 26-án a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében Kárpátalját Lenin-rendjellel tüntették ki a mezőgazdaság terén elért kimagasló eredményeiért. A lakosság nagy örömmel fogadta az elismerést. *„[…] A munkájukban tanúsított kitűnő teljesítményért ifjú szovjet megyénk 3000 munkása részesült a legmagasabb kormányki-*

[43] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2875, ark. 1.
[44] *Baráth Magdolna:* Az SZKP XX. kongresszusa a legújabb orosz szakirodalom tükrében. Múltunk 2. (2006) 177–200.; KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2809, ark. 1–15.
[45] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2812, ark. 9–12.
[46] Például: KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2199, 2130, 2311, 2449, 2719.

tüntetésekben. Kárpátalja harminc mezőgazdasági mesterének odaítélték a Szocialista Munka Hőse megtisztelő címet, a Munkácsi járásban található Lenin Kolhoz ismert brigádvezetője, Hanna Mihajlovna Ladányi pedig kétszer részesült ebben a magas kitüntetésben. Büszkék vagyunk hőseinkre és kitüntetettjeinkre. Azonban ennél is nagyobb öröm számunkra az, hogy megyénk a legmagasabb kitüntetésben részesül, ami a Lenin-érdemrend. Kárpátalja egy sorba került Szovjet Ukrajna élenjáró megyéivel […]" – olvasható az UKP megyei bizottsága 1958. május 20-án kelt levelében.[47]

1959. január 15–22. között a Szovjetunióban országos népszámlálást tartottak. Az 1958. június 3-án kelt, az UKP Kárpátaljai Megyei Végrehajtó Bizottsága részére a Kárpátaljai Területi Statisztikai Hivatal vezetője, Sztrigin által készített előzetes adatok szerint a vidék lakossága 922 808 fő volt. Ebből 144 894 fő magyar nemzetiségű.[48] A lezajlott népszámlálás adatai alapján azonban Kárpátalja lakossága 920 200 fő volt, ami az 1950. évi hivatalos népszámlálás adataihoz képest 112 800 fős, azaz 14%-os népességszám-növekedést jelent.[49] Közülük 686 464 fő ukrán (a lakosság 74,6%-a), 146 247 fő magyar (a lakosság 15,8%-a) nemzetiségű volt.[50] Más forrás szerint ebből a magyar lakosság száma 154 738 fő volt.[51] Ez a szám azonban sem az egyik, sem a másik változat szerint nem fedi a valóságot, hiszen a rengeteg meghurcoltatás miatt, mint például a málenkij robot, a donbászi munkaszolgálat, a vallási üldözések, illetve a munkahelyi elhelyezkedés az előbbre jutás reményében, a továbbtanulási lehetőség esélyének javítása céljából a magyarok többen más nemzetiségűnek vallották magukat. Tény azonban, hogy kimutatható a népesség számának ugrásszerű növekedése az 1953-as és az 1960-as években.[52]

1959. március 1-jén választásokat tartottak az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsába. A megválasztott kárpátaljai képviselők között volt például Mária Markó a 122. sz. nagyszőlősi, Márk Povzik a 35. sz. nagykomjáti, Vaszil Szvida a 119. sz. ungvári, Hanna Ladányi a 120. sz. munkácsi választókörzet jelöltjeként.[53]

[47] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 3213, ark. 1–15.
[48] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 3457, ark. 10–11.
[49] *Molnár D. István:* Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Budapest 2018. 104.
[50] *Molnár D. I.:* Perifériáról perifériára i. m. 108–109.
[51] *Dupka Gy.:* Autonómia-törekvések Kárpátalján i. m. 104.
[52] *Molnár D. I.:* Perifériáról perifériára i. m. 102.
[53] KTÁL, F. P–179, op. 19, od. zb. 64, ark. 322, 324, 328, 386.

Az 1959. január 27. – február 5. között ülésező 21. pártkongresszuson hétéves tervet fogadtak el (1959–1965). A biztosabb megélhetés, az oktatási és az egészségügyi ellátás, a szabadság és a nyugdíj államilag garantált juttatás volt.[54] Mindenekelőtt azonban az óriási lakásépítés keltett nagy figyelmet.[55] Hruscsov az életszínvonal növelésének elérésére ugyanis lakótelepek építését rendelte el. Ezeket oroszul „mikrorajonok"-nak nevezték, az ötszintes lakástömböket pedig „hruscsovkák"-nak, vagy „hruscsobák"-nak (a főtitkár nevét és a nyomortanyát jelentő „truscsoba" szót összevonva). A hruscsovkák lakásai apró, szűk, kényelmetlen betondobozok voltak, általában nyolc négyzetméter jutott egy főre. Viszont ezekben már volt központi fűtés és vizesblokk.[56] Ilyenekben helyezték el a Kárpátaljára érkező „szakembereket" és családjaikat is.[57]

1960. október 13-án befejeződött a Barátság kőolajvezeték Brodi–Ungvár szakaszának építése, melyet 1962. január 14-én adtak át.[58] A terület közlekedési szempontból kelet–nyugat irányban stratégiai jelentőségű volt, „nyugati kapunak" számított. Csap–Bátyú térsége a Szovjetunió egyik legjelentősebb átrakodóállomása lett. A területen keresztül áramlott Európába az elektromos áram, a gáz- és kőolajexport jelentős része. Itt húzódott a Béke elektromos távvezeték, a Barátság, a Szövetség és az Urengoj–Pomari–Ungvár gázvezeték is.[59]

1961 januárjában pénzreformot hajtottak végre a Szovjetunióban: a régi rubeleket 10:1 arányban váltották át. Ugyancsak ebben az arányban számolták át a fizetéseket, a szolgáltatási díjakat és minden mást is. A Szovjetunió Miniszter tanácsának az 1960. május 4-én elfogadott, *„Az ár arányok változásáról és a jelenleg forgalomban lévő pénz új pénzre történő cseréjéről"* szóló 470. számú határozata értelmében a nyugdíjak és az állami segélyek átszámítását 1960. december 1-ig be kellett fejezni.[60]

1962. december 26-án az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsának határozata értelmében a köztársaság területén az addigi 14 helyett 7 gazdasági övezetet alakítottak ki: Donyecki, Kijevi, Lembergi, Podóliai, Dnyeper-melléki, Harkovi, Fekete-tengeri. Kárpátalja a Lembergi övezethez került.[61] A gazdaság hivatalközpontú irányítását azonban nem sikerült ki-

[54] *Krausz T.:* Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa országai i. m. 375.
[55] Uo. 374.
[56] KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 696, ark. 1–41.
[57] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 1783, ark. 58.
[58] *Tokar Marian* et al.: Kárpátalja évszámokban 1867–2010 i. m. 157.
[59] B*renzovics L.:* Kárpátalja történetének korszakai i. m. 96–97.
[60] KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 93, ark. 11.
[61] *Tokar Marian* et al: Kárpátalja évszámokban 1867–2010 i. m. 160.

küszöbölni. 1962 márciusában megkezdődött a termelői kolhoz-szovhoz hivatalok létrehozása. Kárpátalján öt területi mezőgazdasági termelőszövetkezet jött létre. Megtörtént továbbá a pártszervezetek felosztása ipari és mezőgazdasági szervezetekre. Azonban ezek elhamarkodott és átgondolatlan intézkedések voltak. Bár ezt követően az agrárszektort területi elv alapján irányították, ez sem hozta meg a várt eredményeket.

1963. augusztus 14-én új közúti hidat avattak a Tiszán, Záhony és Csap között, ami megkönnyítette a közlekedést a két város és a két ország között.[62]

Hruscsov belső reformjai nem álltak szilárd lábakon. A bürokráciának nem tetszett a folyamatos, pozícióikat fenyegető átszervezés. Sem a munkások, sem a parasztok nem jutottak hozzá a megígért jobb ellátáshoz, ami pedig Hruscsov legfőbb ígéretei közé tartozott. Az értelmiség pedig folyton a bürokratikus korlátozásokba ütközött.[63] Így a végén Hruscsov egyedül maradt. Reformjai a mezőgazdaságban, az iparfejlesztésben, a pártapparátusban vagy az oktatásban nem alkottak szerves egészet, és a hatalomból való 1964. október 14-i kibuktatásával végződtek. A sztálini rendszer szerkezete ugyan megingott, de új, működőképes berendezést nem sikerült kiépíteni. Ezért tűnhetett az elején a brezsnyevi restauráció a kaotikus állapotokból kivezető útnak.[64]

11.2. A gazdaságfejlesztés – káderkérdés

Az 1950–1960-as években a szovjet vezetés Kárpátalját gyümölcsös- és szőlőskertekkel lepte el. Az UKP számos határozattervezetet küldött a területi végrehajtó bizottsághoz, hogy növelni kell a gyümölcsösök és szőlőültetvények területét, annak ellenére, hogy számos kolhoz- és járásvezető levélben is reagált, miszerint a tervek irreálisak, nem megvalósíthatók.[65] 1954-ben például 1 000 hektáron szőlőültetvényeket hoztak létre, majd hat éven belül összesen 10,1 ezer hektárra terjesztették ezt ki.[66] A gyümölcskertészet főként a Técsői és a Huszti járásban, a szőlészet pedig a Beregszászi, Nagyszőlősi, Munkácsi és Ungvári járásokban terjedt el. Kiemelkedően a nagymuzsalyi szőlészet teljesített.[67]

[62] *Dupka Gy.:* Autonómia-törekvések Kárpátalján i. m. 104.
[63] *Krausz T.:* Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa országai i. m. 374–375.
[64] *Krausz T.:* A rövid XX. század i. m. 146.
[65] KTÁL, F. P–179, op. 1, od. zb. 2801, ark. 1–31.
[66] *В., Шепа:* Проблеми розвитку виноградарства Закарпаття. Ужгород 1971. 30.
[67] KTÁL, F. P–179, op. 1, od. zb. 87, ark. 33.

1. kép *A Beregszászi Szovhoz munkásnői szőlőszedés közben, 1956. augusztus 13.*

Forrás: http://photo.rgakfd.ru/photo/420156, letöltés 2021. júl. 26.

Folytatódott a csumiz- és a citrusfélék ültetése is. 1953–1955 között 300 hektáron teaültetvényt kellett létrehozni.[68] Mindehhez kölcsönt is kaptak a kolhozok. Akár a megvalósításhoz szükséges összeg 100%-át is igényelhették 12 éves futamidőre, amit a hitel felvétele utáni 6. évtől kezdhettek el törleszteni. Hatalmas összegeket különítettek el erre a célra, 1955-ben például 1,6 millió karbovanecet. Mindennek ellenére a kolhozok minden évben veszteséggel zártak, hiszen a fenti ültetvények nagy része kifagyott.[69] A cél elérése érdekében számos szakembert is küldtek a vidékre például a Szovjet Teaipari Tudományos Kutatóintézetből.[70] Az egyik legnagyobb teaültetvény Munkács mellett volt, ahol főként grúz teafajtát próbáltak termelni.[71]

[68] KTÁL, F. P–179, op. 1, od. zb. 1685, ark. 13.

[69] Uo. 51. Szabad Nép 1952. szeptember 5. A Munkácshoz közeli Vörös-hegyen életképes teaültetvényt telepítettek egy tölgyerdőtől övezett 2 holdas területen, amelynek különleges a mikroklímája. *Borvendég Zsuzsanna – Palasik Mária:* Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon, 1948–1956. Budapest 2015. 138.

[70] KTÁL, F. P–179, op. 1, od. zb. 2390, ark. 11.

[71] *Borvendég Zs.–Palasik M.:* Vadhajtások i. m. 191–192.; Pusztulás fenyegeti Sztálin egykori teaültetvényét Munkácson. Múlt-kor, 2009. január 30. http://mult-kor.hu/cikk.php?id=23260, letöltés 2020. febr. 20.

2. kép *Teaültetvény Munkács mellett 1953-ban*

Forrás: Российский Государственный Архив Кинофотодокументов. Електронний фотокаталог. (Orosz Állami Film- és Fotódokumentumok Archívuma. Elektronikus fényképkatalógus). www. rgakfd.ru, letöltés 2020. febr. 20.

1953–1961 között Kárpátalján a mezőgazdaság fejlesztésére 127 millió karbovanec tőkebefektetés történt, ami főként banki hitel volt.[72] Az SZKP Központi Bizottságának 1953. szeptember 7-i plénumán Hruscsov beismerte a gazdaság rossz helyzetét. Célul tűzték ki az életszínvonal növelését, amit főként azzal akartak elérni, hogy visszacsábítják a szakembereket az iparból a mezőgazdaságba, és növelik azok érdekeltségét a termelésben. Az új kitűzött célok azonban, – csakúgy, mint az előbbiek – irreálisak, teljesíthetetlenek maradtak.

1953 végén a megyében 263 kolhoz működött, köztük 200 nagyméretű kolhoz, amelyek 106 923 falusi portát egyesített, valamint 201 ezer munkaképes kolhoztagot. A kolhozok 650 ezer hektárnyi földet használtak, ebből:

- 224 ezer hektár szántóföldet,
- 123,4 ezer hektár kaszálót,
- 130,9 ezer hektár legelőt, ebből 38,4 ezer hektárnyi hegyi legelőt,
- 11,7 hektár gyümölcsöskertet,
- 3,7 ezer hektár szőlőültetvényt,
- 52,2 ezer hektár erdős területet.

[72] KTÁL, F. P–179, op. 12, od. zb. 49, ark. 23.

A területen 15 erdészeti gazdaság, 7 szőlészeti és egy gyümölcstermesztő szovhoz volt. A gyümölcstermesztő és szőlészeti szovhozok 3 619 hektár földet használtak, ebből 1031 hektár szántóföldet, 1246 hektár szőlőültetvényt és 856 hektár gyümölcsöskertet.[73]

3. kép *Ladányi Hanna, a munkácsi járási Lenin Kolhoz csoportvezetője a kukoricatermés ellenőrzésén, 1954 szeptemberében*

Forrás: http://photo.rgakfd.ru/photo/574652, letöltés 2021. júl. 26.

Az 1954-ben megkezdődő kukoricaprogram csak kezdetben volt sikeres, és akkor sem minden kolhozban.[74] Problémák főként a hegyvidéki területeken voltak, például a Szolyvai járásnak, ahol 700 hektáron vetettek kukoricát, mindössze 4 darab kukoricavető-gépe volt. Az Iljics Emléke Kolhoznak, amelyhez a járás ültetvényeinek nagy része tartozott, egyáltalán nem volt vetőgépe. A gazdaságok felében nem tudták elvégezni a szántást sem.[75] 1960-ban a túlnedvesedés miatt a megyében összesen 6,5 ezer hektárnyi kukoricaültetvény pusztult el. A gazdaságok mindössze a kukorica negyedét aratták száraz terményként.[76] A Munkácsi és Ungvári járások gazdaságaiban 1961-ben 27,5 és 27,9 mázsa kukoricát takarítottak be hektáron-

[73] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2342, ark. 42.
[74] KTÁL, F. P–179, op. 1, od. zb. 5683, ark. 4.
[75] KTÁL, F. P–179, op. 1, od. zb. 4812, ark. 57.
[76] Uo. 50.

ként, ami jóval a megyei átlag alatt volt. A Munkácsi járásban a kukorica az ott termesztett gabona 72%-át tette ki, az Ungvári járásban pedig 58%-ot. Egyértelmű tehát, hogy a gazdaságok jóval kevesebb gabonát termeltek, ami hatással volt az állattenyésztés termelékenységére is.[77]

„Az ugyancsak 1954-ben megkezdett szűzföldfeltörési program kiterjedt a komszomol, vagyis a kommunista ifjúsági szövetség kárpátaljai szervezeteire is. A várt eredmények ezúttal is elmaradtak."[78] Az 1957. április 17-ei adatok alapján 4727 kárpátaljai fiatal Komszomol-tag dolgozott Kárpátalján kívül. Ebből 1749 a szűzföldeken és ugarokon, 2054 fő a donbászi széniparban, a kelet újjáépítésén, Uszty-Kamenogorszk városában, Kazahsztánban 475 fő, a „Kárpátaljai Komszomol" bányaépítésen 399 fő, Észak-Donyeck és Donbász területén csatornaépítésen 50 fő.[79]

4. kép *Az ungvári Kirov Kolhoz mezőjén szántó traktor, 1954*

Forrás: http://photo.rgakfd.ru/photo/655670, letöltés 2021. júl. 26.

A szovjet vezetés nem nézte jó szemmel a háztáji gazdaságokat, pedig, mivel a kolhoztagok nagyon kevés juttatásban részesültek, fő megél-

[77] KTÁL, F. P–179, op. 1, od. zb. 5072, ark. 6.
[78] KTÁL, F. P–1545, op. 1, od. zb. 93, ark. 28.
[79] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 3029, ark. 54.

hetésük a háztáji gazdaságuk volt. Többen ebből piacra is vittek.[80] 1955 augusztusában a vágóhidak 6 kilométeres körzetében megtiltották az otthoni állatvágásokat. A rendelet megszegőit 100 rubelig terjedő pénzbírsággal vagy egy hónapig terjedő javítómunkával büntették, levágott állataikat elkobozták. Ekkor jöttek divatba a *„feketevágások”*.[81]

A kolhozokban azonban 1955 márciusában megengedték, hogy a kukoricavetések sorközeibe babot, takarmánytököt vessenek, és jutalmazásban, pótdíjazásban részesítették azokat, akik a köztesvetések révén jó eredményeket értek el, a terméshozam egyharmada őket illette. Nagy haszon azonban nem származhatott ebből.[82]

1957-től a nehézipar hagyományos súlyponti fejlesztésén belül két korszerűbb ágazat, az elektromos és a vegyipar kapott kiemelt szerepet.[83] Nagy hangsúlyt fektettek a Nagybocskón, Perecsenyben, Szolyván működő erdészeti-vegyi üzem és az ungvári villanytelep fejlesztésére.

A hruscsovi években közel 300 könnyűipari üzem, gyár működött Kárpátalján, közülük a legnagyobbak a következők voltak: a beregszászi, a munkácsi, a nagyszőlősi, az ungvári varrodák; a huszti kalapgyár; a huszti, a nagyszőlősi, az ungvári, a tiszaújlaki cipőgyár; az ilosvai, a munkácsi, az ungvári kötő- és szövőgyár. Beregszászban, Csapon, Huszton, Munkácson, valamint Nagyszőlősön tégla- és cserépgyár is üzemelt. Ezek mellett voltak gépkocsijavító-, kerámiaüzemek és dohányfermentáló üzemek, papír- és bőrgyárak stb. Az új ipari üzemek jelentős számú munkaerőt igényeltek, köztük több száz nőt, akiket a városok környékén elhelyezkedő falvakból, illetve a hegyvidékről biztosítottak.

Minden évben komoly anyagi gondot okozott a dolgozóknak az államkölcsönkötvények jegyzése, hiszen legalább egyhavi fizetést „illett” felajánlani erre a célra. Mivel 1957-re világosan látszott, hogy az államkölcsönökből semmi haszon, Hruscsov bejelentette azok leállítását. Az utolsó kölcsönkötvényt tehát 1957-ben jegyezték öt évre és „mindössze” 12 milliárd rubel összegben, ami még a felét sem tette ki a korábbi években jegyzett összegnek.[84]

Ekkor indult be a statisztikai jelentések meghamisítása, az úgynevezett *„pripiszkák”*, azaz hozzáírások gyakorlata. A helyi vezetők, félve a politikai megtorlástól, a felső vezetés részére megküldött jelentéseikben valótlan, fel-

[80] B*renzovics L.:* Kárpátalja történetének korszakai i. m. 97.
[81] *Csanádi Gy.*: Sorsfordító évek sodrásában i. m. 220.
[82] Uo. 221.
[83] *Krausz T.:* Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa országai i. m. 374.
[84] *Csanádi Gy.*: Sorsfordító évek sodrásában i.m. 231.

nagyított adatokat közöltek. A feltupírozott gazdasági mutatóknak tudható be, hogy a valóságban dotációra szoruló vidék mezőgazdaságát felülértékelték, így Kárpátalját 1958. február 26-án Lenin-rendjellel tüntették ki.[85]

A vidéken főként szarvasmarhát, tehenet, sertést, juhot, kecskét tenyésztettek.[86]

5. kép *Ladányi Hanna, a Szocialista Munka kétszeres Hőse az ukrajnai állattenyésztők találkozóján Kijevben, 1958*

Forrás: http://photo.rgakfd.ru/photo/425698/, letöltés 2021. júl. 26.

1960-ban a szovjet vezetés úgy döntött, hogy Kárpátalját „virágzó kertté" változtatja. Ennek egyik lépéseként 1960. március 29-én a szovjet–magyar határ két oldalán, a beregszászi járási Nagybaktai Mezőgazdasági Kísérleti Állomás és a Szabolcs-Szatmár megyei vásárosnaményi járási Barátság Termelőszövetkezet földjébe beültették a 160 hektárosra tervezett Barátság Gyümölcsöskert első 10 hektárját. Ezt Lenin születésének 90. évfordulójára, egyben Magyarország „felszabadulásának" 15. évfordulójára emlékezve tették.[87]

[85] *Dupka Gy.:* A szovjet hatóságok megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991) i. m. 86.
[86] KTÁL, F. P–179, op. 1, od. zb. 5338, ark. 184.
[87] *Tokar Marian* et al: Kárpátalja évszámokban 1867–2010 i. m. 156.

6. kép *Az ungvári járási Gorkij Kolhoz elnöke, Talpas József és Adamenkó Jolán fogadja a Menzák János vezette magyarországi delegációt, 1958 áprilisa*

Forrás: http://photo.rgakfd.ru/photo/786508, letöltés 2021. júl. 26.

A háború utáni években a kolhozalapú gazdálkodási rend kialakulásában a területen jelentős szerepe volt a gép- és traktorállomásoknak. Amint kialakultak az első kolhozok, felmerült az igény azok műszaki ellátására, illetve a földművelés és mezőgazdasági haszonnövények termesztésének gépesítésére. Az SZKP KB 1958 februárjában megrendezett ülésén határozatot fogadtak el, melynek értelmében a termelékenység növelése és az önköltségek csökkentése érdekében a gép- és traktorállomások gépeit át kellett adni a kolhozoknak.[88] Ezeken az állomásokon 1958-ban 299 mezőgazdasági szakember (116 mérnök és műszerész, 58 agronómus, 26 zootechnikus, 34 könyvelő, 13 állatorvos, 13 földrendezési szakember stb.) dolgozott.[89] A kolhozösszevonásokat követően 1964-ben Kárpátalján 146 kolhoz és 13 szovhoz volt. A teljes géppark 3,6 ezer traktorból, 2 ezer tehergépkocsiból

[88] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 3307, ark. 10.
[89] Uo. 17.

és 172 gabonakombájnból állt, melyek fölött immár a gazdaságok közvetlenül rendelkeztek, a korábbi gépállomásokat felszámolták.[90]

A szakemberek hiánya a teljes hruscsovi időszakban általános jelenség volt. Az SZKP KB 1955. március 25-én hozott határozata értelmében a kolhozok vezetőinek megerősítése céljából Ukrajna különböző városaiból 30 ezer önkéntest küldtek ki az elmaradott kolhozok irányítására. Ez a mozgalom *„harmincezresek"* néven vált ismertté. Közülük Kárpátalja kolhozaiba a felzárkóztatás céljából 506 fő érkezett,[91] akik közül 78-an kolhozvezetők vagy kolhozvezető-helyettesek lettek.[92] Ennek az akciónak a következtében a kolhozvezetők 50%-ának felsőfokú vagy középfokú végzettsége volt, 32%-uk pedig mezőgazdasági végzettséggel rendelkezett. Ám a munkafeltételek és a fizetések a kolhozokban továbbra is nyomorúságosak voltak: 0,87 karbovanecet kapott egy fő egy napra, amelyből 0,67 volt készpénz, 0,20 pedig természetbeni juttatás. A munkamorál fokozására 1959-ben a fizetést megemelték napi 1,30, 1961-ben pedig 1,18 karbovaneccel. Egy 1960-as határozat értelmében a munkásoknak előleget kellett volna kapniuk.[93] 1961-re a kolhoztagok a minimális, azaz 180 munkanap után kapták a bérüket. Sokan azonban nem tudták elérni ezt a 180 napot. Az anyagi gondok persze nem vonatkoztak a kolhozelnökökre. Hiszen nekik évi 300, de akár 360 munkanapot is elszámoltak.[94]

Az 1961. április 1-jei adat szerint a kolhozokban vezetőként és szakemberként 2 651 főt foglalkoztattak, közülük 103-nak, azaz 4%-nak volt felsőfokú végzettsége, 727 főnek, azaz 27%-nak pedig középfokú szakképesítése. A 198 állatorvosból mindössze négynek volt állatorvosi végzettsége, és 56 volt állatfelcser, a többiek önképzéssel váltak állatorvosokká. A kolhozoknak összesen 158 könyvelője volt, akik közül csak hatnak volt felsőfokú végzettsége. A 770 brigádvezető közül mindössze egynek volt felsőfokú végzettsége. A 350 főből, akik a gazdaságokat vezették, csak 29-nek volt középfokú szakképesítése.[95] Nemcsak a kolhozokban hiányzott a szakképzett munkaerő, hanem a gazdaság minden területén.

[90] *Oficinszkij Román:* Mezőgazdaság. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 285.
[91] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2639, ark. 127.
[92] *B., Білоусов* et al: Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Ужгород 1980. 189.
[93] KTÁL, F. P–179, op. 1, od. zb. 4381, ark. 13.
[94] *Oficinszkij R.:* Mezőgazdaság i. m. 279.
[95] KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 331, ark. 95–98.

7. kép *Técsői járási állatklinika*

Forrás: KTÁL, F. P–179, op. 18, od. zb. 3354.

A Kárpátaljai Területi Statisztikai Hivatal 1962. március 24-ei adatai alapján a terület munkaképes korú városi lakossága 161,3 ezer, a munkaképes korú falusi lakosság 350,9 ezer főt tett ki. Közülük a városi lakosok ágazatbéli megoszlását mutatja az alábbi táblázat.

1. táblázat *Kárpátalja munkaképes korú városi lakosságának ágazatbeli megoszlása 1962-ben*

Ezer fő	**Milyen ágazatban dolgoztak**
38,1	iparban
6,6	építőiparban
9,1	közlekedésben és kommunikációban
13,9	mezőgazdaságban (kolhozok, szovhozok stb.)
9,4	kereskedelemben, közétkeztetésben
4,3	lakhatási és kommunális szolgáltatásokban
6,7	egészségügyben, sport területén, szociális ellátásban
8,1	oktatásban

Az 1. táblázat folytatása

Ezer fő	Milyen ágazatban dolgoztak
5,1	vezető szerveknél, párt- és egyéb társadalmi szervezeteknél
8,5	a népgazdaság egyéb ágazataiban (tudomány, művészet stb.)
51,5	munkanélküli lakosság a köztulajdonú termelésben

Szerkesztette: Váradi Natália. Forrás: KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 429, ark. 1–3.

A falusi lakosság esetében a köztulajdonú termelésben dolgozó alkalmazottak száma összesen 216,5 ezer fő volt; ebből állami vállalatoknál, intézményekben és társadalmi szervezeteknél 114,5 ezren, a kolhozokban 102 ezren dolgoztak.[96]

Azok, akik túlszárnyalták az előírt mennyiségeket, kiemelkedő munkájukért a Szovjetunió Szocialista Munka Hőse elismerést kapták. Ezt a címet kétszer kapta meg Ladányi Hanna, a munkácsi járási nagylucskai Lenin Kolhoz csoportvezetője és Jurij Pitra, az ilosvai járási bilkei Új Élet Kolhoz brigádvezetője. Az általuk kidolgozott kukoricatermesztési módszereket oktatási céllal bemutatták a vidék különböző kolhozaiban.[97]

8. kép *Ladányi Hanna, a Szocialista Munka kétszeres Hőse az SZKP KB plénumán Moszkvában, 1961. január 12.*

Forrás: http://photo.rgakfd.ru/photo/477166, letöltés 2021. júl. 26.

[96] KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 331, ark. 95–98.
[97] KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 433, ark. 12–13.

1964. július 15-én bevezetik a kolhoztagok számára a nyugdíjat és a gyermekszülési szabadságot.

Kárpátaljáról számos alkalommal egész családokat küldtek dolgozni más megyékbe. Így például az 1954. február 9-én az USZSZK Mezőgazdasági Minisztériuma által kiadott 147. számú utasítás értelmében Kárpátaljáról 1954 február–márciusában összesen 500 családot kellett áttelepíteni: 350 családot a mezőgazdasági és halkolhozokba, 150 családot szovhozokba. Ebből Dnyipropetrovszkba összesen 200, Sztálinszk városába összesen 300 családot.[98] Mivel a családok nem voltak motiváltak, hogy áttelepüljenek,[99] számos kedvcsináló kedvezményt kínáltak számukra,[100] mint például: ingyenes utaztatást, vagyonátszállítást, egyszeri pénzbeli kifizetést stb. Ezekre az *„áttelepülőjegy"* adott jogosultságot.[101] Annak ellenére, hogy az áttelepítés számos nehézségbe ütközött, a hatóságok nem adták fel a tervet, sőt növelték az áttelepíteni kívánt családok számát.[102] Az 1950-es években mintegy hetvenezer különböző anyanyelvű és különböző társadalmi réteghez tartozó embert kényszerítettek vagy vettek rá arra, hogy elhagyja Kárpátalját, s ugyanennyi orosz nyelvű lakost (a katonasággal együtt) telepítettek be a vidékre, akik a kommunista hatalom tevékenységét segítették. 1953/54-ben a Kárpátaljára települők 74,3%-a az Ukrán SZSZK más vidékeiről származott, 18,4%-a pedig az Orosz Föderációból érkezett. Hasonló arányban oszlott meg a Kárpátalját elhagyók célterülete: 72,8%-uk Ukrajna más területeire és 17,6%-uk pedig az Orosz Föderatív Köztársaságba költözött.[103]

[98] KTÁL, F. P–1545, op. 1, od. zb. 86, ark. 4–8.

[99] Részlet az 1954. június 19-én kelt, az UKP Megyei Bizottsága Hivatalának 29. számú rendeletéből: *„Az 1954. június 10-i állapotok szerint a terv 13,8 százalékra van teljesítve, a Rahói, Nagybereznai, Perecsinyi, Beregszászi és Nagyszőlősi járások az idei év öt hónapja folyamán egyetlen egy családot sem telepítettek át. A járások nem teljesítik az USZSZK Minisztertanácsa által megállapított, áttelepítendők útnak indítására vonatkozó ütemtervet…"* KTÁL, F. P–1545, op. 1, od. zb. 87, ark. 31.

[100] Részlet a Szovjetunió Minisztertanácsa 1954. július 21-én kelt 7901. sz. rendeletéből: *„[…] Az Ukrán SZSZK a déli megyék kollektív- és állami gazdaságaiba áttelepülő kolhozista családoknak és egyéb állampolgároknak a következő pótlólagos kedvezményeket biztosította: a) a betelepítési helyeken az adott 1954-es évben és a tervnek megfelelően a következő években áttelepülő családokat a mezőgazdasági adó megfizetése és az összes mezőgazdasági termék (kivéve a tej) államnak történő beszolgáltatása alól három évre mentesítette; b) két évvel meghosszabbította az Ukrán SZSZK adott megyéibe áttelepülők részére a mezőgazdasági adó megfizetése és az összes mezőgazdasági termék (kivéve a tej) államnak történő beszolgáltatása alóli mentességet […]"* KTÁL, F. P–1545, op. 1, od. zb. 87, ark. 32.

[101] KTÁL, F. P–1545, op. 1, od. zb. 87, ark. 36–37.

[102] Uo. 4.

[103] *Oficinszkij R.:* Társadalom- és nemzeti-nemzetiségi politika i. m. 254–255.

A korábbi ruszin–ukrán vita lezárásaként kimondták, hogy ruszinok nincsenek, soha nem is voltak, legfeljebb csak a „magyar fasiszták" képzeletében. A kárpátaljai szláv őslakosság választhatott, hogy orosznak vagy ukránnak íratja-e be magát, bár az utóbbit a hatóságok szívesebben látták, hiszen a hivatalos verzió szerint itt ukránok éltek, így inkább mégis az ukránosítás politikája érvényesült a ruszinsággal szemben.[104] A kárpátaljai terület szovjet vezetése pedig jelentéseiben konstatálta, hogy a vidéken békében élnek egymással a különböző nemzetiségű lakosok. Azt azonban nem említették, hogy ez a békés együttélés több évszázados hagyomány volt, és nem szovjet vívmány. A tárgyalt időszakban Kárpátalján egyetlen etnikai alapú konfliktus sem ismeretes.[105]

A Szovjetunió Kárpátalján extenzív gazdaságfejlesztést hajtott végre. A fő iparág a fakitermelés és a fafeldolgozás volt. Az összes állami erdőgazdaságot egy trösztbe, a Zakarpatlisz fafeldolgozó üzembe egyesítették. Bútorgyár volt például Beregszászban, Huszton, Ilosván, Munkácson, Nagyszőlősön, Nagybereznán, Szolyván, Técsőn, Ungváron stb. A mennyiség érvényesült a minőséggel szemben.

Mivel nőtt a városi lakosság, az élelmiszerigény is nagyobb lett. Az élelmiszeripar hús- és tejtermelő központja Munkács, Beregszász, Ungvár és Huszt volt, ahol többek között húskombinátok működtek. Ezekben a városokban, valamint Ilosván, Técsőn, Nagyszőlősön és Alsóvereckén 8 vajgyár is üzemelt, amelyek az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején a vidék hús- és tejtermékeinek 85%-át adták. A Szovjetunióban ismertek voltak a kárpátaljai borok, az ungvári konyak, a palackozott ásványvizek. A malomipar is fejlődött, mivel Kárpátaljáról látták el a Közép-Európában állomásozó szovjet csapatokat. Kenyérkombinát volt például Beregszászban, Huszton, Munkácson, Rahón, Aknaszlatinán, Szolyván, Ungváron.

Az 1950-es évek végére Ungváron félszáz üzlet, több tucat étterem, étkezde, kávézó és két nagy piac működött.[106] A boltok polcain új termékek jelentek meg, eltűntek a kenyér utáni sorban állások, lehetett cukrot, kávét, gyufát, petróleumot, teát, halféléket, kolbászt, sajtot, tojást, húst, vajat, konzervet, gyümölcsöt, zöldséget, gázt stb. venni, ami nélkülözhetetlen volt a mindennapokhoz. Az importáru elsősorban Kínából, Csehszlovákiából, Magyarországról és az NDK-ból érkezett.

[104] *Móricz Kálmán*: Kárpátalja sorsfordulói. Budapest 2001. 143.
[105] *Csanádi Gy.*: Sorsfordító évek sodrásában i. m. 236.
[106] *Oficinszkij Román:* Iparosítás és urbanizáció. In: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 271.

9. kép *Szőlőszedés a Munkácsi Szovhoz szőlészetében, 1964 októbere*

Forrás: http://photo.rgakfd.ru/photo/420436, letöltés 2021. júl. 26.

A szolgáltatásnyújtás kultúrájának a fejlesztése során új szolgáltatási formákat és módszereket vezettek be. Elsőként 1957-ben a munkácsi vegyes nagyáruházban nyílt meg egy önkiszolgáló élelmiszerüzlet. A fogyasztói szövetkezet pedig megnyitotta az első önkiszolgáló könyvesboltot Szolyván, valamint egy önkiszolgáló élelmiszerüzletet a técsői járási Aknaszlatinán. A szociális szférát is fejlesztették: iskolákat, óvodákat, bölcsődéket, kultúrházakat, kórházakat, klubokat (azaz kultúrházakat) stb. építettek. Emellett szanatóriumokat, üdülőket építettek, amelyeket elsősorban a pártvezetők használtak.

A szomszédos régiókkal való együttműködés is fejlődött:[107] 1955 végén például Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdasági dolgozói között szerződés köttetett a szocialista versenyről. Elsőként a szerződést a Mezőkaszonyi Engels Kolhoz írta alá a Barabási Termelő-

[107] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 3011, ark. 8.

szövetkezettel.[108] 1956. szeptember–októberében újabb szerződések születtek az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátalja megyéje, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Nyugat-Szlovák területe, a Magyar Népköztársaság Szabolcs-Szatmár megyéje, a Román Szocialista Köztársaság Szatmár tartománya között, amelyek jogalapot jelentettek a rendszeres ügyintézés, a kereskedelmi, valamint a kulturális kapcsolatok kialakítására és fenntartására.[109] Az 1960-as évek elejére gyakorlattá vált, hogy a különböző országok határ menti zónáiban működő regionális pártbizottságok együtt ülésezve fogadták el az éves határügyeket érintő működési terveket.[110] Főként tapasztalatcserére jöttek össze, hogy megbeszéljék a különböző iparágak és munkamódszerek fejlesztését.[111]

11.3. 1956 helyi vonatkozásai

A második világháborút követően a határokat lezárták, az utazásokat korlátozták és a ritkán megengedett utazáshoz szükséges dokumentumok beszerzése csak keveseknek adatott meg. Emiatt a Szovjetunióban élő kárpátaljai magyarság kapcsolata az anyaországgal és a többi elcsatolt régióval szinte teljesen megszakadt. Bár az 1950-es évek közepén szigorú felügyelet, ellenőrzés alatt már megjelentek turistacsoportok, de ez nem volt általános, inkább csak *„tapasztalatcserére érkeztek a megyébe az élvállalatokhoz, élkolhozokhoz, élszovhozokhoz, továbbá az újépítésű épületekhez azzal a céllal, hogy megismerjék a helyi dolgozók munkáját”* vagy *„találkozókra a Szocialista Munka Hőseivel, az ipari és mezőgazdasági élmunkásokkal”*,[112] esetleg sportrendezvényen vettek részt.

A világ eseményeiről az itteni magyarság általában csak a szovjet sajtó hasábjairól és néhány rádióadón keresztül tájékozódott. A sajtó azonban a Szovjet Kommunista Párt szócsöve volt.

Az 1956-os forradalom idején a magyarországi eseményekről szóló hírek, amelyek a helyi lakossághoz eljutottak, azaz amelyek a szovjet központi és a kárpátaljai sajtóban – orosz, ukrán és magyar nyelven – megjelentek, arról szóltak, hogy a forradalmárok – illetve ahogy ők nevezték: az „ellenforradalmárok” – kivégzik a magyarországi kommunistákat, a szov-

[108] KTÁL, F. P–1, op, 1, od. zb. 3067, ark. 1–34.
[109] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 3488, ark. 1–205.
[110] KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 694, ark. 25.
[111] Uo. 6–9.
[112] KTÁL, F. P–1, op. 5, od. zb. 694, ark. 1–34.

jet katonákat és elfoglalják a párt- és állami intézményeket.[113] Tették ezt azért, hogy a helyi lakosság elítélje a Magyarországon zajló eseményeket.

A levéltári kutatások azt bizonyítják, hogy Kárpátalja jelentős szerepet töltött be az 1956-os forradalom idején.[114] A vidéken vonultak keresztül a szovjet tankok Magyarországra, Ungváron rendezkedett be az a politikai vezetés, amely kapcsolatot tartott fent Budapest, Ungvár, Sztrij és Moszkva között, valamint fogadta a deportáltakat az ungvári börtönben. A Kárpáti Katonai Körzet már október 23-án este elrendelte a hadgyakorlatot (például a Beregszász melletti Kígyóson), majd összevonta a támadásra felkészített csapatokat a szovjet–magyar határ mentén. A szovjet katonák visszaemlékezéséből kiderül, hogy az első katonai alakulat (a 128. lövész gárdahadosztály) a „rendfenntartás" céljából már október 24-én a kora hajnali órákban átlépte a szovjet–magyar határt.[115] Őket még tizenegy hadosztály és egy vasúti gárda követte. A Kárpáti Katonai Körzet hadosztályain kívül más fegyveres alakulatok is részt vettek a forradalom leverésében: magyarországi, romániai, odesszai, baltikumi, azaz összesen még nyolc hadosztály.[116]

A tankok egy jelentős része Beregszászon keresztül haladt át a magyar határ felé, amit a beregszászi járási postahivatal dolgozói jelentettek a budapesti kollégáiknak. Ezt a tényt megerősíti az 1958. október 31-én J. Bubrjak, az UKP Beregszászi Járási Bizottsága titkárának jelentése is: *„[…] Megállapítást nyert az állami titkok, adatok kifecsegése tényének egész sora. Így 1956 végén a Beregszászi Járási Postairoda nemzetközi telefonvonalak részlegének technikusa, E. Lődár, a budapesti főpostán dolgozó gyanús személyeknek kifecsegte a szovjet csapatok Beregszászon keresztüli áthaladásról szóló adatokat […]."*[117]

A forradalom leverését követően a Moszkvában létrejött Kádár-kormány mindent megtett a „rend helyreállítása" céljából. Ennek egyik első

[113] Munkám során áttekintettem a Vörös Zászló, a Cservonij Prapor, a Pravda, a Zakarpatszka Pravda, a Szovjetszkaja Zakarpatya, a Mology Zakarpatya, a Kárpát Igaz Szó című újságokat. A forradalomról szóló hírek (1956 végén, valamint 1957 elején) több mint 200 cikket ölelnek fel. A főcímek ezekhez hasonlóak: *„Az ellenforradalom vérengzése Magyarországon", „A magyarországi népellenes kaland meghiúsulása", „A fasiszta banditák megtámadták a pártbizottságok helyiségeit", „A fasiszták állati módon leszámoltak a hazafiakkal", „Hogyan törtek hatalomra az ellenforradalmárok", „Ki vezette a pogromisták csoportjait?", „Az ellenforradalom szálai nyugatra vezetnek"* stb.

[114] Архів Управлінні Служби безпеки України в Закарпатській області (Ukrajna Állambiztonsági Szolgálata Kárpátalja területi Levéltára; ARHIV USZBU ZO), F. P–43, op. 1, od. zb. 22, ark. 1–207.

[115] Interjú Andrej Sztorozsukkal, aki szovjet katona volt az 1956-os forradalom idején. Az interjút készítette a szerző 2002. október 23-án.

[116] *Alekszandr Kirov:* Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon 1956. In: Szovjet katonai intervenció 1956. Szerk. Györkei Jenő – Horváth Miklós. Budapest 2001. 199–200.

[117] KTÁL, F. P–15, op. 7, od. zb. 36, ark. 118.

lépése volt a forradalmárok, azaz a magyar állampolgárok Szovjetunióba (zárt vagonokban, zárt teherautókon) történő deportálása.[118]

10. kép *A beregszászi macsolai úton vonulnak át a harckocsik a magyar határhoz, 1956*

Forrás: Balázsi László tulajdona.

A levéltárban többféle „összesítő" névsort is őriznek a deportáltakról, ezekhez hasonló címmel: *„A Magyarországról érkezett letartóztatottak névsora"*[119], *„Bandacsoportok névsora a magyar ellenforradalmárok soraiból"*,[120] *„A Magyarországra visszaküldött magyar állampolgárok névsora."*[121] Ezek a listák azt is tartalmazzák, hogy a magyarországi városokból hány főt szállítottak a Szovjetunióba, vagy hogy hány fő került onnan haza, Magyarországra. Utóbbiak hasonló címmel szerepelnek: *„A Budapestre küldött magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok"*,[122] *„A Nyíregyháza-*

[118] *Vjacseszlav Szereda – Alekszandr Sztikalin – Vida István:* Szovjet dokumentumok 1956-ból. Rubicon 8. (1994) 3.
[119] ARHIV USZBU ZO, F. P–43, op. 1, od. zb. 16, ark. 1–54.
[120] ARHIV USZBU ZO, F. P–43, op. 1, od. zb. 18, ark. 1–54.
[121] ARHIV USZBU ZO, F. P–43, op. 1, od. zb. 15, ark. 1–154.
[122] ARHIV USZBU ZO, F. P–43, op. 1, od. zb. 2, ark. 1–236.

ra, Szombathelyre küldött magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok",[123] *„A Veszprémbe küldött magyar állampolgárokra vonatkozó anyagok"*[124] stb.

Ami a deportáltak számát illeti, az adatok nagyon eltérőek: Mihail Holodkov, a Szovjetunió belügyminiszter-helyettese Nyikolaj Dudorovnak, a Szovjetunió belügyminiszterének tett jelentésében 4–5 ezer letartóztatottról tett jelentést.[125] A Viktor Juscsenko, Ukrajna elnöke által 2007. július 10-én Sólyom László köztársasági elnöknek átadott lista pedig közel háromezer nevet tartalmaz.[126] Az eddigi kárpátaljai levéltári kutatások alapján megállapítható, hogy több mint ezer magyar forradalmár biztosan megjárta a szovjet börtönöket.

Holodkov november első hetében érkezett Kárpátaljára, s a szovjet hadsereg egységei által letartóztatott deportáltakkal foglalkozott. Az ungvári börtönben a kihallgatás többnyire orosz nyelven folyt. A tolmácsok főként kárpátaljai magyarok voltak, mivel sajátos helyzetükből kifolyólag a magyar és az orosz nyelvet is jól beszélték. Minden tolmácsnak esküt kellett tennie, hogy csakis a kihallgatott szavait fordítja, valamint felvilágosították őket a hamis tolmácsolásért járó büntetésről az USZSZK Btk. 89. cikkelyének megfelelően.

Annak ellenére, hogy Ivan Szerov, a KGB elnöke azt jelentette Hruscsovnak, hogy: *„A letartóztatásokat csak bizonyítékokkal alátámasztott, az ellenséges tevékenységet tanúsító, konkrét adatok megléte esetén foganatosítjuk"*,[127] több névsor végén kézírással megjegyezték, hogy a foglyoknál a letartóztatáskor semmilyen személyes irat nem volt.[128] A foglyok egy részét az ungvári kihallgatást követően Sztrij, Drogobics, Csernovci és Sztanyiszláv börtöneibe szállították tovább. A deportáltak főként november 4–15. között érkeztek a Szovjetunióba. Többször a szovjet hatóságok maguk sem tudták, hol is vannak pontosan a foglyok.[129]

A szovjet és magyar hatóságok levelezéseiből világosan látszik, hogy a magyarországi hatóságok és a kárpátaljai KGB munkatársai szoros együttműködésben végezték a deportálásokat. A kommunista párt és a szovjet államvezetés attól tartott, hogy a magyarországi forradalmi eszmék átterjednek Kárpátaljára is, ezáltal ott is hasonló megmozdulásokra kerül sor.

[123] ARHIV USZBU ZO, F. P–43, op. 1, od. zb. 8, ark. 1–253.
[124] ARHIV USZBU ZO, F. P–43, op. 1, od. zb. 9, ark. 1–373.
[125] Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Szerk. Szereda Vjacseszlav – Sztikalin Alekszandr. Budapest 1993. 155.
[126] Kárpáti Igaz Szó, 2007. július 14. 3.
[127] Hiányzó lapok 1956 történetéből i.m. 151–154.
[128] ARHIV USZBU ZO, F. P–43, op. 1, od. zb. 15, ark. 1.
[129] ARHIV USZBU ZO, F. P–43, op. 1, od. zb. 12, ark. 15.

Sztarovojtov ezredes[130] október 31-én a következőt jelentette Alekszej Kricsenkónak: *„[…] a reakciós erők a továbbiakban jelentősen kibővítették követeléseiket, amelyeket nagyjából a következőkben lehet összefoglalni: […] Kárpátalja visszacsatolása Magyarországhoz […].”*[131] Annak ellenére, hogy a forradalmároknak ez a követelése semmiféle írásban rögzített programban nem szerepelt, Kárpátalján a legszigorúbb intézkedéseket vezették be a forradalmi eszmék terjedésének, valamint a forradalmi hangulat kialakulásának megakadályozására. Többek között növelték a határőrség létszámát, és a lakosságot még inkább megfigyelés alatt tartották.

11. kép *A nagyszőlősi csoport által készített röplap, 1956*

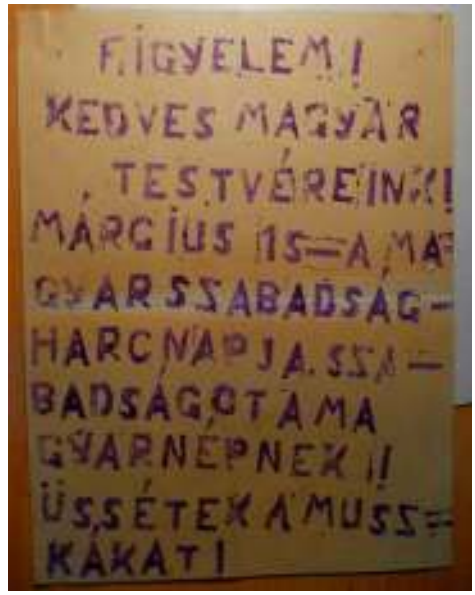

Forrás: ARHIV USZBU ZO, F. P–2558, op. 1, od. zb. 3385.

Ennek ellenére az 1956-os szabadságharccal egy időben, valamint a forradalmat követő néhány hónapban a megyében kisebb-nagyobb csoportosulások, röplapterjesztő középiskolások, fiatalok fejezték ki szolidaritásukat a magyarországi fiatalokkal. Nagyszőlősön, Beregszászban, Sárosorosziban, Ungváron, Csonkapiban, Mezőkaszonyban, Munkácson, Nagymuzsalyban, Nagybégányban, Gálocson, Fertősalmáson, Csapon,

[130] Sztarovojtov ekkor a Szovjetunió Belügyminisztériuma Délnyugati Körzet Határőr-csapatai törzsparancsnokságához tartozó 2. ügyosztály parancsnoka volt.
[131] Jelcin-dosszié. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk. Gál Éva et al. Budapest 1993. 76–80.

Csepében, Nagylucskán, Salánkon, Rahón többnyire kisebb-nagyobb csoportokban – de voltak, akik egyéni akciókkal – nyilvánították ki rokonszenvüket a magyar forradalommal. A *„politizáló, röplapterjesztő ifjúsági csoportok”* tagjai leginkább középiskolás fiatalok voltak. Főleg röplapokat terjesztettek, titkos összejöveteleket tartottak, ahol éltették a forradalmat. Röplapjaikon kinyilvánították például, hogy *„Kárpátalja magyar terület és az oroszok menjenek haza”*, és hogy *„az orosz hadsereg vonuljon ki Magyarországról”*.[132] A letartóztatásokat követően a *„politizáló”* csoportok tagjai ellen a fő vád: *„ellenforradalmiság”*, *„rendszerellenesség”*, *„fegyverrejtegetés”* volt, amiért több év börtönbüntetés járt. A fiatalokat általában 3–6 évi börtönbüntetésre ítélték. Ügyükkel hónapokig foglalkoztak a KGB nyomozótisztjei. Sokan közülük a Mordvin ASZSZK-beli Gulag-táborokban töltötték le a rájuk mért büntetés egészét vagy egy részét. A börtönévek alatt sok szenvedésen mentek keresztül, s a megaláztatásuk hazatérésük után sem ért véget. Állandó megfigyelés alatt tartották őket.[133]

12. kép *A mezőkaszoznyi csoport által készített röplap, 1956*

Forrás: ARHIV USZBU ZO, F. P–2558, op. 1, od. zb. 3395.

[132] *Dupka György:* ’56 és Kárpátalja. Ungvár–Budapest 2006. 46–59.
[133] Interjú Milován Sándorral, 2015. október 23.

Hangsúlyoznunk kell, hogy elrettentésképpen gyakran szerény próbálkozásokat nagyítottak fel óriási bűnökké. Elég volt már az is, ha valaki az étteremben, munkahelyén beszélni merészelt a Magyarországon zajló eseményekről. Voltak, akik nem mentek dolgozni a kolhozba, vagy a talált röplapon írott szöveggel egyetértettek, voltak, akik a szovjet hatalommal szembeni elégedetlenségükről beszéltek, vagy a magyarországi események hatására dezertáltak a szovjet hadseregből;[134] akadtak, akik át akartak jutni a szovjet–magyar határon stb.[135] Őket mind letartóztatták. A szimpatizánsok felkeresése, a velük szembeni eljárások indítása folytatódott 1956 novembere után is.

13. kép *Illés József (balra) és Varga János (jobbra), a nagyszőlősi politizáló csoport elítéltjeinek levéltárban őrzött fotója*

Forrás: ARHIV USZBU ZO, F. P–2558, op. 1, od. zb. 3385.

Az UKP KB 1956. november 14-én kelt jegyzőkönyvében az alábbiak olvashatók: *„[…] A magyarországi események kibontakozásának idején, a Beregszászi, Nagyszőlősi és Rahói járásokban, valamint Ungvár városában, vagyis ott, ahol magyarok élnek, szovjetellenes események zajlottak. Találtak olyan szórólapokat, melyek a szovjet pártmunkásokat fenyegették, ezenkívül találtak még fenyegető leveleket, melyek üdvözlik a »Szabad Magyarországot«. Megpróbálták megzavarni az októberi ünnepségek rendben történő lezajlását is […].”*[136]

A forradalmat követően keményen munkára fogták – főleg propaganda terén – a járási pártfunkcionáriusokat. Mivel a helyi szervezkedésben

[134] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2843, ark. 1–42.
[135] KTÁL, F. P–15, op. 5, od. zb. 13, ark. 81–84.
[136] KTÁL, F. P–1, op. 1, od. zb. 2816, ark. 1–8.

nagyrészt magyar diákok vettek részt, a hatóságok arra a következtetésre jutottak, hogy leginkább a nevelői munkára, oktatásra kell odafigyelni a magyar lakosság körében. Így aztán ehhez hasonló jelentéseket olvashatunk: Jevdokimov alezredes, az UKGB beregszászi járási meghatalmazottja Bubrjak elvtársnak, az UKP Beregszászi Járási Bizottsága titkárának jelentette: *„[…] Az iskolákban végzett kellő nevelési munka hiányára utalnak a szovjetellenes tevékenységek esetei 1956-ban a Kaszonyi Középiskola volt tanulói részéről. Járásunk tanári karában jelentős számban találhatók olyan tanítók, akik papi, kulák vagy kereskedői családból származnak, valamint kicsapongások miatt korábban elítélt egyének családjából valók, vagy akik a magyar megszállók tettestársai voltak […].”*[137] Az UKP Beregszászi Járási Bizottsága vezetősége 1957. február 19-i ülésének jegyzőkönyve szerint nem csak az iskolában kellett aktívabb propagandát, szovjet nevelést folytatni, hanem a társadalom más területein is – főként a magyarok lakta településeken –, mint az egészségügyi dolgozók körében, vagy az egyháznál.[138] Az UKP kárpátaljai vezetése tárgyalt minden pártszervezet titkárával, hogy azok jobban figyeljenek oda a politikai munka megerősítésére, a fegyelem, a bizalom növelésére.

14. kép *Kovács Zoltán (balra), a nagyszőlősi és Szécsi Sándor (jobbra), a mezőkaszonyi politizáló csoport elítéltjeinek levéltárban őrzött fotója*

Forrás: ARHIV USZBU ZO, F. P–2558, op. 1, od. zb. 3385., 3395.

Egyre több adat bizonyítja, hogy voltak olyan magyarországi ávósok, akik Kárpátaljára menekültek a forradalom napjaiban. A KGB tájé-

[137] KTÁL, F. P–15, op. 7, od. zb. 36, ark. 148.
[138] Uo. 1–88.

koztató jelentései alapján az SZKP KB elnöksége ideiglenesen engedélyezte a magyar szabadságharcosok elől menekülő kommunista vezetők és családtagjaik Kárpátaljára távozását, akikről a területi tanács gondoskodott. Összesen 132 fő tartózkodott közülük Ungváron és Munkácson. Köztük volt többek között Szobek András, egykori begyűjtési miniszter, Matolcsi János, egykori földművelésügyi miniszter, Bethlen Oszkár, a Szabad Nép egykori főszerkesztője, Háy László, a Magyar Nemzeti Bank egykori elnöke stb.[139]

15. kép *Ormos Mária és Ormos István, a mezőkaszonyi politizáló csoport elítéltjeinek levéltárban őrzött fotója*

Forrás: ARHIV USZBU ZO, F. P–2558, op. 1, od. zb. 3395.

Annak ellenére, hogy a kárpátaljai események többsége szimbolikus szolidaritásvállalás volt, az eddigi levéltári dokumentumok feldolgozása alapján elmondható, hogy összesen 46 fő ellen zajlott bírósági eljárás, 18 főt ítéltek el, akik összesen 24 évet töltöttek börtönben, 8 főt kizártak az egyetemről és 1 fő, Gecse Endre református lelkész kihallgatás közben elhunyt. Többen a magyar forradalom ürügyén, a kárpátaljai magyarság megfélemlítése céljából lefolytatott megtorlási kampány áldozatává váltak. A magyar forradalom szovjet eltiprása miatti remények szertefoszlása ellenére 1957-től ugyanakkor több enyhítést is tapasztalhattak a kárpátaljai magyarok, akik szabadabban utazhattak rokon- vagy sírlátogatás céljából Magyarországra. Megjelentek Kárpátalján a magyarországi újságok, folyóiratok, könyvek.[140]

[139] *А., Зданович* et al: Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР: Сборник документов. Москва 2009. 178.
[140] B*renzovics L.:* Kárpátalja történetének korszakai i.m. 99.

16. kép *Pasztellák István (balra) és Perduk Tibor (jobbra), a gálocsi politizáló csoport elítéltjeinek levéltárban őrzött fotója*

Forrás: ARHIV USZBU ZO, F. P–2558, op. 1, od. zb. 3429.

17. kép *Milován Sándor a gyermek-javítótáborban, 1959*

Forrás: Milován Sándor tulajdona.

11.4. A közoktatás alakulása az enyhülés éveiben

A Sztálin halála utáni időszakban a nemzetiségi (nem orosz) területeken folytatott szovjet oktatáspolitikában kétirányú, egymással ellentétes folyamat kibontakozása figyelhető meg és követhető nyomon:

a. egyrészről több, nemzetiségi nyelven oktató iskolarendszer ekkor teljesedett ki, s vált teljes középiskolaivá, mint például vidékünkön a magyar és a román;

b. másrészről már ekkor tetten érhető (az egységes szovjet nép kialakítása érdekében tett lépésként) az orosz nyelvnek az általános és erőszakos kiterjesztése minden nem orosz tannyelvű intézményben.

A szovjet központi állami adatok alapján – a korszak kezdetén – a Kárpátalján működő iskolák tanítási nyelv és szint szerinti megoszlása az alábbiak szerint nézett ki.

2. táblázat *Az iskolák megoszlása Kárpátalján tanítási nyelv szerint az 1954/55-ös tanévben*

A tanítás nyelve	Elemi iskolák		Hétéves iskolák		Középiskolák		Mindösszesen	
	száma	tanulók száma	száma	tanulók száma	száma	tanulók száma	iskolák száma	tanulók száma
Ukrán	343	14 668	259	57 056	79	39 900	681	111 624
Orosz	4	128	3	830	11	6 388	18	7 346
Magyar	35	1 325	54	10 681	10	4 859	99	16 865
Moldáv	6	152	7	2 174	1	531	14	2 857
Összesen:	**388**	**16 273**	**323**	**70 741**	**101**	**51 678**	**812**	**138 692**

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: Радянська школа, 1955, №6, 22.

Az első irányvonal megvalósulása jól nyomon követhető a kárpátaljai magyarság iskolarendszerének alakulásában, ugyanis 1953-ig csak elemi és hétosztályos iskolák működtek magyar nyelven (és románul is). A magyar iskolák száma az 1952/53-as tanév végén 79 volt, ezek közül 60 hétosztályos és 19 elemi. Az 1945-ben elemiként megnyitott iskolák zömét hétosztályossá minősítették, s csak a nagyon kis településeken maradt az elemi. 1953 nyarán-őszén először négy középiskola nyílt meg a magyarok számára – Nagyberegen, Nagydobronyban, Mezőkaszonyban, Mezőváriban – és egy a románok számára. Ezek közül a Nagyberegi Hétosztályos Iskola hivatalosan 1953. augusztus 16-án kapta meg középiskolává törté-

nő minősítésének engedélyét,[141] s első igazgatója Lengyel Ivan lett, majd Szmolanka Jurij, Popgyakunik Vlagyimir, Cserlenyak Ivan, Kamenca Nyikolaj, Szuran Vaszil töltötte be az iskolavezetői posztot.[142] A felsorolt nevek tükrözik az oktatásirányításban a nemzetiségi iskolák felé képviselt politika megmaradt irányvonalát – csak szláv vezetője lehetett ezeknek az intézményeknek. A Nagyberegi Középiskolában az 1955/56- os tanévben 46 magyar végzős tett érettségi vizsgát, és kapott középiskolai bizonyítványt.[143] A hruscsovi korszak végére 14-re emelkedett a kárpátaljai magyar középiskolák száma, melyek közül öt a tömbmagyar Beregszászi járásban, négy az Ungváriban, egy Munkács városában, kettő a Nagyszőlősi s egy-egy a Huszti és a Técsői járásban volt.[144]

Az 1956-os évtől, a XX. pártkongresszus után megfigyelhető volt, hogy a magyar oktatási intézmények élére már olyan emberek is kerültek, akik rendesen értettek magyarul, még ha nem is beszélték minden esetben a nyelvet. Egyértelműen magyar nemzetiségű vezetők a magyar iskolák élére csak a brezsnyevi időszakban, a 60-as évek második felében kerültek, mint például 1967-ben Győrffy István a Nagyberegi Középiskola élére.[145]

Szólni kell még arról is, hogy a megnyílt magyar középiskolákban nem minden szaktanárnak volt szakirányú felsőfokú végzettsége, bár sokan értették a helyi ruszin nyelvet. A kiútkeresés szülte azokat a kacskaringókat, amelyek egy-egy tanári pálya alakulása folyamatában tetten érhetőek a vidék magyar pedagógusai körében. Ezzel kapcsolatban Bagu Balázs, néhai bátyúi tanár által gyűjtött visszaemlékezésből érdemes idézni, mert abban – a szabad elbeszélés ellenére – az OSZFSZK Népbiztosok Tanácsa 1945. augusztus 31-i rendeletének Kárpátaljára történő kiterjesztését is felismerhetjük. Ez a parancs egy kiegészítő, pedagógiai jellegű 11. osztály szervezéséről rendelkezett,[146] s az ott végzettek aztán elemi osztályok tanítóivá válhattak. Erről olvashatunk Parászka Ágnes mezőkaszonyi tanár visszaemlékezésében, aki később magyar nyelv és irodalmat tanított.

[141] Приказ №18 по Бережской СШ от 16 августа 1953 г. In: Книга приказов №1 директора школы по вопросам кадров за 1952–1955 гг., листок 12.
[142] Книга личного состава учителей Бережской Средней Школы (1., 29. és 44. sorszám alatti rendeletek).
[143] Приказ №25 по Бережской СШ от 23 мая 1956 г. In: Книга приказов №2 директора школы по вопросам кадров за 1955–1956 гг.
[144] *Orosz Ildikó:* Non scholae, sed vitae… In: Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája. Budapest–Ungvár 1992. 58–61.
[145] Книга приказов директора школы по вопросам кадров за 1964–1967 гг., листок 68.
[146] Народное образование в РСФСР. Под редакцией М.П., Кашина и Е.М., Чехарина. Москва 1969. 258.

18. kép *Parászka Ágnes mezőkaszonyi tanár 2002-ben unokájával*

Forrás: https://karpataljalap.net/?q=2002/05/17/mindig-mely-atelessel-szaval, letöltés 2021. júl. 21.

„1930-ban születtem Kisráton, tanító családban. Az elemi iskola elvégzése után a Nyíregyházi Geduli Henrik Evangélikus Leánygimnáziumban tanultam. 1944-ben, a nyári szünet után nem mentem vissza folytatni a tanulmányaimat. Itthon maradtam a családdal. Sok volt a bizonytalanság. A szovjet csapatok már a Kárpátokban harcoltak. Kisrát is „felszabadult”. Megtudtam, hogy novemberben Ungváron egyéves pedagógiai tanfolyam indul. Ezen a tanfolyamon megtanultam írni és olvasni ukránul és oroszul, valamint némi szókincsre is szert tettem. 1946–48-ban az Ungvári 2. számú (ukrán tannyelvű) Középiskolában leérettségiztem. 1949. augusztus 15-étől két hónapig Kisgejőcön tanítottam a harmadik osztályt. Itt hallottam meg, hogy Ungváron a 2. számú Középiskola bázisán megnyílt egy 11. osztály, amely elemi iskolák számára képez tanítókat. 1950-ben kitűnő eredménnyel be is fejeztem. Szülőfalumba, Kisrátra kerültem elemi iskolai tanítónőnek. Fél év tanítás után, 1951. január 20-án egy tízhónapos tanfolyam kezdődött, melyen magyar hétosztályos iskolákba képeztek tanárokat. Itt magyar nyelvet, irodalmat, ukrán és orosz nyelvet és irodalmat, párt-

történelmet tanultunk. A tízhónapos magyar tanfolyam nemcsak magyartanárokat képezett, hanem matematikusokat is a magyar általános iskolák számára. Így a csoportunk két részre oszlott. A párttörténelem, ukrán és orosz órákat közösen hallgattuk. A szaktantárgyakat külön-külön. Még be se fejeződött a tanfolyam, amikor felvételt hirdettek az Ungvári Tanárképző Főiskolára ukrán, orosz és matematika szakokra (akkor még magyar szak nem volt). Én orosz szakra felvételiztem, de áttettek ukránra, mivel az ukrán jegyeim jobbak voltak. Közben, 1954-ben, az Ungvári Tanárképző Főiskolát bezárták, s minket automatikusan átirányítottak az Ungvári Állami Egyetemre. Elvégeztem három évfolyamot, s nem teljes felsőfokú végzettséggel (családi okok miatt) tanulmányaimat befejeztem."[147]

Mint a fenti visszaemlékezésből is kitűnik, a vidék magyar iskoláinak megfelelő szaktanárral történő ellátása döcögősen haladt, s amennyiben nem lettek volna a Parászka Ágneshez hasonló, vállalkozó szellemű fiatal pedagógusok, akkor a létrehozott magyar iskolák nem lettek volna képesek fennmaradni.[148] Ezek a próbálkozások, illetve az Ungváron létrehozott egyetem első kibocsátása (1951) után lényegesen javultak a megye iskoláiban oktatók végzettségi mutatói. Míg az 1945/46-os tanévben a megye 3 660 aktív tanára közül csak 192-nek volt szakirányú felsőfokú végzettsége, addig az 1957/58-as évre az akkor dolgozó 7 304 tanárból már 1 535-nek befejezett, 1 802-nek befejezetlen felsőfokú végzettsége volt.[149] Ezt a változást nagyon jól tükrözi az 1. ábra.

A korszak kezdetén, vagyis az 1950-es évek elején elérte az elemi iskolákat a háború alatti demográfiai csökkenés, s látványosan visszaesett a tanulók száma. Ekkor a pártvezetés ún. iskolakörzetesítést rendelt el, amelynek értelmében a kis tanulói létszámmal rendelkező elemi iskolákat felszámolták, a nagyobb létszámúakat hétosztályossá, a hétosztályosokat pedig középiskolává alakították át. Ez a körzetesítés Kárpátalja magyar iskoláit hátrányosan érintette, mivel az olyan – szinte teljesen homogén magyar lakosságú kis-regionális központokban működő, s nemrég megnyílt – hétosztályos iskolákat, mint a beregszászi járási nagymuzsalyi, nagyberegi, jánosi, tiszacsomai, ukrán tagozatosokká alakították át. Vagyis a meglévő magyar osztályok mellé, párhuzamosan ukrán és/vagy orosz nyelvűeket indítottak. Például 1953-ban a Nagyberegi Hétosztályos Iskolába irányították át a környező kistelepüléseken (Alsó- és Felsőremetén,

[147] *Bagu Balázs:* Visszapillantás. Anyanyelvi oktatásunk 1953–2000 között. Közoktatás 1–2. (2009) 12.
[148] *Szamborovszkyné Nagy Ibolya:* Oktatáspolitika és történelemtanítás a Szovjetunióban és Ukrajnában (1945–2010). I. köt. Szovjetunió (1945–1991). Ungvár 2013. 229.
[149] A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. (Szerzői munkaközösség). Ungvár 1975. 252.

Kovászón) felszámolt ukrán elemi iskolákból a tanulókat. Így három év leforgása alatt az ukrán tagozat mind az 1–7. osztályban feltöltődött. Mivel az újonnan nyitott tagozatnak ukrán anyanyelvű tanárokra volt szüksége, ezért oda főleg Ukrajna belső területeiről irányítottak frissen végzett szakembereket. Ezeket a pedagógusokat szolgálati lakásokba költöztették, azok idővel családot alapítottak, s az addig szinte tisztán magyar falvakban ukrán „szórvány született". De a negatív történések mellett született pozitív is, például 1956 nyarán eltörölték a tandíjat a közép- és szakközépiskolákban és a felsőoktatási intézményekben egyaránt.

1. ábra *A kárpátaljai iskolákban dolgozó pedagógusok végzettség szerinti megoszlása a jelzett tanévekben*

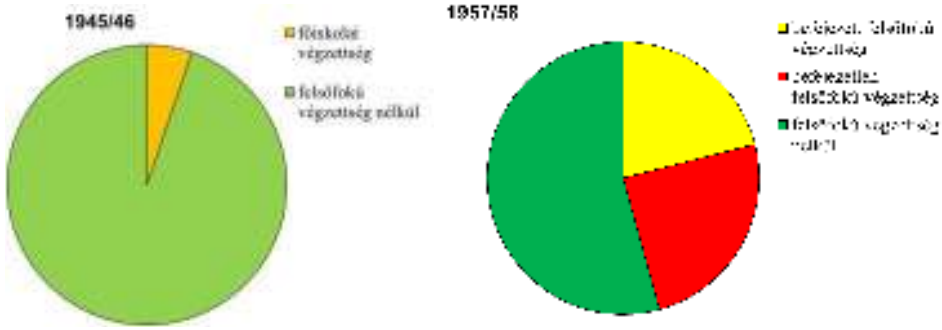

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: A boldogság felé i. m. 252.

A Sztálin halála után tetten érhető másik irányvonal, az oroszosítás politikája az OK(b)P KB és a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa 1938. március 13-i határozatának a továbbélését mutatta. Ez az 1938-as rendelet az orosz nyelv kötelező oktatását írta elő a nemzetiségi köztársaságok és területek iskoláiban.[150] Ebből kiindulva, 1957. január 21-én az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma elrendelte a nem orosz iskolákban folyó orosz nyelvoktatás felmérését. A rendelet hatására elvégzett szúrópróbaszerű mérések azt mutatták, hogy a nemzetiségi iskolákban – ahol az adott nemzetiség homogén tömbben élt – még ha értették is az oroszt, beszélni nem, vagy csak igen alacsony szinten voltak képesek.[151] Ám azt nem vizsgálták,

[150] „Az orosz nyelv kötelező oktatásáról a nemzetiségi köztársaságok és területek iskoláiban". In: Национальные школы, 1958. 11.

[151] „Az orosz nyelv oktatásának helyzetéről és az oktatás javítását célzó intézkedésekről a nem orosz iskolákban". Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения РСФСР, 1957, №9, 3–12. l.

hogy mi volt az oka az orosz nyelvtanítás alacsony hatékonysági fokának. Ugyanis a korabeli oktatásirányítók által összeállított orosz nyelv és irodalom tantervek azt feltételezték, hogy a nem orosz anyanyelvűek számára is megfelelő annak anyanyelvi didaktika szerinti oktatása. Ez egyáltalán nem vette figyelembe a Szovjetunióban élő nem szláv nyelvek sajátosságait. Ebben gyökeredzett valójában a fenti rossz eredmény, de az ok már nem érdekelte a hatalmas ország Moszkvában székelő oktatásirányítóit.

A vidék magyarsága számára még ebben a korszakban indult eseményként és folyamatként az Ungvári Állami Egyetemen 1963. szeptember 1-jétől elindított felsőfokú magyar nyelv és irodalom szakos tanárképzés megemlítése fontos. A szak megnyitásának katalizátoraként az 1963 januárjában Hruscsovnak címzett levelet szokták nevezni, ahol a nemzetiségi kérdés lenini megoldását kérte számon pár beregszászi magyar értelmiségi a birodalom első emberétől. A magyartanárképzés először az ungvári egyetem Idegen Nyelvek Karán működő Angol Tanszékhez kapcsolva indult be, majd a következő akadémiai évben, 1964–65-ben a Francia Tanszékhez csatolták.[152] Ettől függetlenül ezzel a képzéssel pár év múlva részben már enyhíteni tudták a vidék magyar iskoláiban mindezidáig fennálló súlyos anyanyelvitanár-hiányt. Nem változott azonban az egyetem többi karán és szakán a magyar iskolák számára képzendő egyéb szaktanári képzés nyelve, továbbra is az orosz maradt. Ám fontos fegyverténnyé vált, hogy a Magyar Filológiai Tanszék a kárpátaljai magyar értelmiségi képzés bázisintézményévé vált.

11.5. A hitélet alakulása a hruscsovi egyházüldözés idején

Sztálin halála után, amikor a pártvezetés egy időre visszatért a kollektív irányításhoz, bizonyos mértékű liberalizáció volt megfigyelhető a Szovjetunióban az egyház és az állam kapcsolatában. Épphogy elültek a generalisszimusz temetése utáni nagyobb hullámokat vert események, amikor az USZSZK Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsát irányító Petro *Vilyhovij* 1953. június 24-én Ungvárra látogatott, s arra hívta fel beosztottja figyelmét, hogy ezekben a történelemformáló időkben többet kell beszélgetni a vidék felekezeteinek vezetőivel.[153] A liberalizáció azonban nem tette könnyebbé az egyházak működését, legfeljebb az előző időszakkal összevetve nem éltek meg közvetlen támadást (átmenetileg).

[152] https://magyarkar-une.org/a-karrol/структура/кафедра-філології/, letöltés 2020. ápr. 20.
[153] Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОУ), Ф. 4648. оп. 4. спр. 114. арк. 22.

Az 1953. július 1-jei adatok szerint Kárpátalján az alábbi felekezetek működtek (a pravoszlávokat kivéve).

3. táblázat *Felekezeti megoszlás Kárpátalján az 1953. június 1-jei állapot szerint*

Felekezet	Bejegyzett egyházközség	Templom és imaház	Engedéllyel rendelkező lelkészek	Be nem jegyzett egyházközségek
Reformátusok	63	63	52	28
Római katolikusok	60	60	22	1
Baptisták	29	27	28	1
Hetednapi adventisták	10	10	10	2
Zsidók	3	3	3	2
Összesen	**165**	**163**	**116**	**32**

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Ф. 6991. оп. 3. дело 1114. арк. 167.

Az 1953 tavaszától kezdődött liberálisabb egyházpolitika alig öt évig, 1958 őszéig tartott, amikor az október 4-én megjelent párthatározat *„Az SZKP KB Propaganda és Agitációs Osztályának a tagköztársaságok »Tudományos-ateista propagandájának hiányosságairól« szóló beszámolójáról”* a vallást, egyben az egyházakat a szovjet élet egyik legnagyobb ellenségének nyilvánította, és annak az elhatározásának adott hangot, hogy épp itt az ideje a vallási „csökevények” végleges kiirtásának. Ezzel a határozattal indult el a hruscsovi időszakban a vallás elleni összehangolt támadás, amely aztán vallásüldözéssé vált. Az állami ellenőrzés még a papok tulajdonában található írógépekről is betűmintát követelt meg, amelyet le kellett adniuk a belügyi és a vallásügyi osztály számára. Ezenkívül minden vasárnapi prédikációnak a másolatát be kellett nyújtaniuk az előző hivatalokhoz akár géppel, akár kézzel volt írva. Egymást követték az egyházi rítusokat és liturgiákat, eseményeket és szervezeteket, valamint azokban tevékeny szerepet vállalókat érintő rendeletek. 1953. október 16-án a szovjet kormány kiadta *„A gyertyák utáni adózásról”* szóló rendeletét. 1958-tól az állam elkezdte emelni a lelkészek személyi jövedelemadóját, amely négy év alatt megkétszereződött.

4. táblázat *A kárpátaljai felekezetekben szolgáló papok személyi jövedelemadójának növekedése 1958 és 1961 között*

Év	Az adó éves összege rubelben
1958	151 000
1959	260 000
1960	286 000
1961	298 000

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 16. арк. 97.

Mindezzel azt remélték elérni, hogy az egyházi közösségek, nem bírva az anyagi megterhelést, szétesnek majd. 1960. január 13-án *„A papság által a kultuszokról szóló törvény megszegésének likvidálása érdekében tett intézkedésekről”* szóló párthatározat újra megerősítette a vallásellenességet. Ezt fokozta az ugyancsak ebben az évben útjára indított *Ember* és *Világ* c. folyóirat, illetve a még 1954-ben alapított, de ekkor újabb vallásellenes irányvonallal megtöltött *Tudomány* és *Vallás* c. tudományos-ismeretterjesztő havilap.[154]

A korabeli dokumentumok alapján azt is nyomon lehet követni, hogy 1960-tól kezdve nagyon sok templomot, imaházat zártak be életveszélyessé nyilvánítva azokat, újak építésére azonban nem adtak ki engedélyt. Ugyanekkor mozgalom indult az út melletti keresztek eltávolítására. Az egyház- és vallásellenesség további élénkülését vonta maga után a szovjet kormány 1961. március 16-án kiadott rendelete „A kultuszokról szóló törvények betartása ellenőrzésének szigorításáról”. A rendelet megjelenése után alig egy hónappal *Puzin,* a Szovjetunió Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának (VKÜT) a vezetője, a vallási kultuszokról szóló törvény betartásának fokozott ellenőrzését célzandóan, a Büntető Törvénykönyv módosítását javasolta a szovjet párt- és állami vezetés számára. Utóbbi 1961-ben meg is valósult, hisz a Btk. 209. cikkelye értelmében szinte bármilyen indokkal eljárást indíthattak felekezeti ügyben. 1962-ben megtiltották a templomokban történő adakozást, hogy abból se gyarapodjanak a közösségek. Ebben az évben történt, hogy XXIII. János pápa levelet írt Mikita Hruscsovnak, majd de-

[154] *П.М., Бондарчук – В.М., Даниленко:* Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-х – перша половина 1960-х років). Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Історичні науки. Вип. 3.33. (2012) 171.

cember 1-jén felvette vele a közvetlen kapcsolatot is. Ennek ellenére 1963-ban a járási és városi tanácsok végrehajtó bizottságai mellett létrehoztak egy osztályt, amely a vallásgyakorlással kapcsolatos törvények betartását felügyelte és szankcionálta. Mindezeket tudva meglepő eseményként megemlítendő, hogy 1963. március 7-én a pápa magánkihallgatáson fogadta a Vatikánban az SZKP főtitkárának lányát, Rada *Hruscsovát* és vejét, Alekszej *Adzsubejt,* az Izvesztyija főszerkesztőjét. Eközben fenti testületek 1962-től teljes körű összeírást hajtottak végre nem csak területi, de települési szinten is a legálisan és illegálisan működő közösségekről, működő és bezárt templomokról,[155] sőt még az egyházi szentségekkel történt élésről is Kárpátalján. Utóbbiról az alábbi kimutatások születtek.

5. táblázat *Egyházi szentségekkel történt élés Kárpátalján az 1962-es évben*

Város/járás	**Egyházi keresztelések aránya, %-ban**	**Egyházi esküvők aránya, %-ban**	**Egyházi temetések aránya, %-ban**
Munkács városa	26,2	4,3	17,7
Ungvár városa	48,6	6,0	52,7
Beregszászi járás	71,4	39,3	66,1
Huszti járás	68,2	49,5	64,5
Munkácsi járás	73,9	42,4	92,3
Perecsenyi járás	64,8	26,9	68,8
Técsői járás	70,8	41,6	68,0

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 403. арк. 12–13.

*Református*ok. 1953 szeptemberében A. R. Rumjancev személyében magas beosztású egyházügyi felügyelő érkezett Kárpátaljára Moszkvából, akinek a megbízatása szerint a be nem regisztrált református egyházközségek kérdését kellett megvizsgálnia.

Ellenőrző körútja végeztével Rumjancev beszámolójában azt javasolta, hogy az alábbi 7 közösséget önállóként, 14-et pedig fiókegyházként kellene bejegyezni.[156]

[155] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 403. арк. 1–13.
[156] ГАРФ, Ф. 6991. оп. 3. д. 1114. арк. 193.

6. táblázat *Az 1953 októberében még nem regisztrált, de regisztrációra javasolt egyházközségek*

s/sz	Egyházközség	Hívek száma	Lelkésze	A regisztráció megadásáról szóló megyei rendelet kelte
1.	Tiszaásvány	300	Ruszka Zs(igmond)	1952.02.25.
2.	Beregújfalu	650	Szilágyi (Endre)	
3.	Huszt	230	Szécsényi István	1952.02.25.
4.	Nagyszőlős	400	Lajos Sándor	1952.02.25.
5.	Técső	1 200	Gönczi (Miklós)	
6.	Tivadarfalva	200	Nem volt saját lelkészük	
7.	Újlak	250	Sárkány Lajos	

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: ГАРФ, Ф. 6991. оп. 3. д. 1114. арк. 193–195.

Hat település kapcsán azonban azt javasolta, hagyják az egyházközségeket, ahogy vannak, remélhetően önmaguktól is feloszlanak. Ezek a következők voltak: Csap, Palló, Helmec, Újdávidháza, Macsola és Péterfalva.

Rumjancev beszámolójából tudjuk, hogy több egyházközség regisztrációját a Kárpátaljai Területi Végrehajtó Bizottság még 1952 elején javasolta és határozatában jóváhagyta, ám azok a területi vallásügyi meghatalmazott, Raszputyko ellenzése miatt nem kaptak működési engedélyt. A moszkvai ellenőr szerint ez nemcsak felesleges, de ártalmas is lehet az ország számára, mert a reformátusok ahhoz voltak szokva már majd ötszáz éve, hogy minden faluban volt templomuk. Különben is a szocialista tábor más államaiban – mint Magyarország, Csehszlovákia, Románia, Lengyelország – szabadabb vallásgyakorlatot biztosítanak, mégsem okozott az eddig problémát. Az itteni magyaroknak pedig, Lengyelországot kivéve, mindenhol vannak rokonaik, akik előtt a regisztráció további megtagadása rossz színben tüntetheti fel a Szovjetuniót.[157] A kérdés latolgatása és a döntés megszületése végül két évébe tellett a hivataloknak, de az 1955. év első felében az a 26 református egyházközség, amely saját templommal rendelkezett, engedélyt kapott működése regisztrálására.[158] Ekkorra már

[157] ГАРФ, Ф. 6991. оп. 3. д. 1114. арк. 40., 51.
[158] ГАРФ, Ф. 6991. оп. 3. дело 1116. арк. 104.

csak a csapi gyülekezet nem rendelkezett engedéllyel, mert templomukat a második világháború idején szétlőtték.[159]

7. táblázat *Az 1953 októberében regisztrációval még nem rendelkező, de fiókegyháznak javasolt egyházközségek*

s/sz	Egyházközség	Melyik bejegyzett közösséghez van közel	Attól hány km távolságra van
1.	Akli	Nevetlenfalu	2
2.	Asztély	Búcsú	4
3.	Bilke	Nagybereg	25
4.	Csepe	Feketeardó	1
5.	Csetfalva	Borzsova	–
6.	Gecse	Halábor	3
7.	Kígyós	Nagybereg	3
8.	Kisbégány	Nagybégány	2
9.	Mátyfalva	Fancsika	4
10.	Muzsaly	Borzsova	3
11.	Rafajna	Gút	4
12.	Szernye	Barkaszó	2
13.	Tiszaújhely	Fancsika	3
14.	Verbőc	Feketepatak	1

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: ГАРФ, Ф. 6991. оп. 3. д. 1114. арк. 196.

Gencsy Béla „főesperes” javaslatára 1955-ben az egyházközségek pénzalapot hoztak létre, amelyből a munkaképtelenné vált lelkészeket segélyezték. Ebbe az alapba, az évi egy rubel/fő egyházadón túl, 50 kopeket adtak be egyháztagonként. Ugyancsak Gencsy kezdeményezte 1956 januárjában, hogy a Kárpátaljai Református Egyház élén álló személyt ne dékánnak (декан) nevezzék ezután, hanem inkább a püspöknek megfelelő „епископ” szót használják. A vallásügyi hivatal területi, köztársági és szövetségi vezetői között a felvetés belső vitát váltott ki: engedélyezzék-e vagy sem a kérést. Végül a Szovjetunió VKÜT március 27-én engedélyezte Gencsynek, hogy ezután hivatalosan is mint a Kárpátaljai Református Egyház püspöke szerepeljen.[160] Gencsy Bélát 1956. április

[159] ГАРФ, Ф. 6991. оп. 3. дело 1116. арк. 119.
[160] Державний Архів Закарпатської області (ДАЗО), Ф. Р–195. оп. 12. од. зб. 41. арк. 18.

15-én avatták hivatalosan püspökké a szürtei református templomban ünnepélyes keretek között. Ez a momentum valójában a reformátusok eredeti egyházszervezetét próbálta visszaállítani, amelyet 1949-ben az állam durva beavatkozása megbontott.

19. kép *A szürtei református templom*

Forrás: https://sura.blog.hu/2009/08/14/ujabb_kepek_karpataljarol, letöltés 2021. júl. 23.

A püspökavatást követően Gencsy Béla hivatalos látogatáson vett részt Moszkvában Poljanszkijnál, a Szovjetunió VKÜT elnökénél.[161] A bejegyzett református egyházközségek száma 1956 nyarára 89-re emelkedett, amelyet 58 lelkész pásztorolt.[162] Ehhez járult hozzá az is, hogy 1955–56 folyamán 14 elítélt református lelkész tért haza (a 18-ból) a kényszermunkatáborokból, s többségük ugyanoda került vissza szolgálni, ahonnét elhurcolták. A hívek zöme örömmel várta és fogadta vissza a Gulag-táborokat megjárt hívő papjaikat.

A reformátusok püspökének 1956 őszén tapasztalt ambivalens viselkedése ma is sokakból értetlenséget vált ki, mert miközben Gencsy makacsul

[161] ГАРФ, Ф. 6991. оп. 3. д. 1117. арк. 81.
[162] Uo. 142.

védte két, a magyar forradalom idején huzamosan Magyarországon tartózkodó lelkészét (Horkay Lajos Salánkról t. m. egy fél évet, Szécsényi István Husztról három hónapot volt távol),[163] s nem ítélte el nyilvánosan Ravasz László püspök forradalom idején tett kijelentéseit és tevékenységét sem,[164] eközben november 23-án megírta az ENSZ-nek azt a levelét, amelyben cáfolta a magyar felkelőknek a Szovjetunióba történő hurcolását.[165] És bár 1958 májusában az ún. „gálocsi csoport" ügyébe belekevert Gecse Endrét áthelyezte Gálocsról Husztra, nem sikerült megakadályoznia, hogy a lelkészt decemberben mégis elhurcolja a KGB. A református püspök egyes lépéseit a korabeli bonyolult helyzetben mai logikával felfogni szinte lehetetlen, hisz ha Gencsy nincs legalább elfogadható kapcsolatban az állami szervekkel, azt a református közösségek szenvedték volna meg. Vagyis nyíltan szembeszegülni a szovjet hatalommal nem lehetett (vagy legalábbis csak a közösség számára káros következményekkel), valamiképpen együtt kellett velük működni a református közösség túlélése érdekében. S úgy látszik, ez a „hintapolitika" Gencsynek elég sokáig sikerült, pedig mikor 1959 végén személycserék zajlottak le mind az ungvári, mind a kijevi vallásügyi megbízotti poszton, az új hivatalnokok szerették volna eltávolítani a reformátusok püspökét hivatalából. Ám moszkvai felettesük úgy határozott, meg kell várni, míg Gencsy nyugdíjba vonul (vagy joblétre szenderedik), mert túl sokan ismerik a püspököt külföldön, és rossz fényt vetne a Szovjetunióra erőszakos eltávolítása.

1963. decemberi adat szerint 81 református gyülekezetben 47 lelkész végzett szolgálatot.[166]

Görögkatolikusok. A kárpátaljai görögkatolikusok felszámolása hivatalosan 1952 nyarán befejeződött. Híveik zömét az állami támogatással bíró pravoszláv egyház „vette szárnyai alá", ám a levéltári dokumentumok bizonyítják, hogy a magyar görögkatolikus hívek nagy számban álltak át a római katolikus egyházba. Az átálltak száma oly méretű volt, hogy a folyamatra az állami hivatalok is felfigyeltek. A felszámolás kezdetétől, 1949-től indult az úgynevezett *katakombaegyházi* lét. Ez azt jelentette, hogy azok a papok, akiket nem tartóztattak le, titokban folytattak istentiszteletet, keresztelőt, temetést, miközben teológiai végzettségük ellenére alacsony, néha alantas munkát végeztek minimális bérért. Aki legelőször végezte tudatosan ezt a „földalatti" egyházi munkát, az Orosz Péter, az ilosvai járási

[163] ДАЗО, Ф. Р–195. оп. 12. од. зб. 41. арк. 111., 115.
[164] Uo. 112.
[165] ГАРФ, Ф. 6991. оп. 3. д. 1117. арк. 190.
[166] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 4. спр. 403. арк. 7.

Bilke parókusa volt, akit azonban 1953-ban megölt egy „milicista”, és az ilosvai rendőrség garázsának padlózatába betonozták be.

20. kép *Murányi Miklós, Bendász István és Chira Sándor 1957. augusztus 29-én Karagandában*

Forrás: *Riskó Marianna:* Chira Sándor (1897–1983) munkácsi püspök élete és vértanúsága. Kézirat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest 2017. 165.

Sztálin 1953-as halálát követően 1955–56-ban kezdtek hazatérni az első elítélt papok a kényszermunkatáborokból. 1956 szeptemberében a titokban felszentelt püspök, Chira Sándor és Murányi Miklós apostoli vikárius is visszatért Kárpátaljára. Úgy tartják, hogy (annak ellenére, hogy 1953-ban megölték) a „földalatti munkát” Orosz Péter indította el, Chira pedig 1956-ban már megszervezte azt. Chira püspök másfél hó-

nappal hazaérkezése után felszentelt négy volt szemináriumi kispapot: Bugir Mihályt, Szabó Konstantint, Stiliha Józsefet és Csépes Lászlót.[167] Ám nem sokáig időzhetett itthon, mert 1957. január 17-én, a 60. születésnapját ünneplő Chirát a kazahsztáni Karagandába száműzték, vele együtt Murányi vikáriust is.

21. kép *Orosz Péter (1917–1953) bilkei parókus*

Forrás: *Riskó M.:* Chira Sándor (1897–1983) munkácsi püspök i. m. 165.

Fontos dolog volt még az egyház számára 1956 után, hogy 55 papjuk visszatért a pravoszlávból a görögkatolikus egyházba. Ugyanekkor volt megfigyelhető, hogy ún. bázisközösségek (kisközösségek) jöttek létre és működtek, ahol tovább élt a görögkatolikus egyház. Három nagyobb papi „kolónia" működött ekkortól: az ungvári, a beregszászi és a munkácsi.[168] Chira Sándor kijelölt kényszerlakhelyéről csak családlátogatásra jöhetett haza Kárpátaljára. Hazautazásai idején a Beregszászban élő Bendász István, illetve az Ungvár mellett élő Holovács József szervezte itthonléteit és a titkos összejöveteleket, szenteléseket.

[167] *Bendász Dániel:* A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma. In: A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász 2016. 204.
[168] *Bendász Dániel – Szabó Konstantin – Marosi István:* „Katakombaszolgálat". A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–89 közötti üldözésének kronológiája. Kéziratban. Beregszász 2019.

Miután 1957 nyarán Murányi Miklós vikáriusnak sikerült visszakerülnie Ungvárra, attól kezdve ő lett az egyházi élet irányítója Kárpátalján. A papszentelések irányítója és az egyházmegye lelki atyja azonban továbbra is Chira Sándor maradt. És minden tiltás ellenére a papképzés, illetve a papszentelés nem szünetelt: 1956–64 között kilenc görögkatolikus papot szenteltek fel illegálisan Kárpátalján.

Fontos eleme volt ennek a „katakomba-létnek", hogy fenntartsák a görögkatolikus egyházhoz való tartozás tudatát a hívekben.

22. kép *A nagybereznai Szentháromság római katolikus templom*

Forrás: https://munkacs-diocese.org/hu/2012/07/17/nagybereznai-romai-katolikus-templom/, letöltés 2021. júl. 23.

Római katolikusok. Ahogyan azt az előző fejezetben már említettük, az állam mindig és minden felekezetnél azokat a papokat igyekezett megkeresni, akikre nagyobb befolyással lehettek. Így került dr. Mészáros János 1952 szeptemberében lelkésznek Ungvárra, majd őt fogadta el az állam vikáriusnak is. Ez tehát állami megbízás volt, de bizonyos feladatokat csak ilyen megbízással vagy engedéllyel lehetett ellátni. A katolikus

egyház úgy tartja, hogy Mészáros Jánosnak adták a „vikáriusi pecsétet", és ő tárgyalt az állami hivatalokkal is, de a papság tudta, hogy igazi egyházi megbízást csak Szegedi Jenő adhatott. Ezért a „külső" megbízást a „belső" fórum elé vitték, ahonnan szóbeli megerősítést kaptak.[169]

23. kép *Bujaló Bernát (1901–1979) ungvári plébános atya, ungi főesperes, római katolikus vikárius*

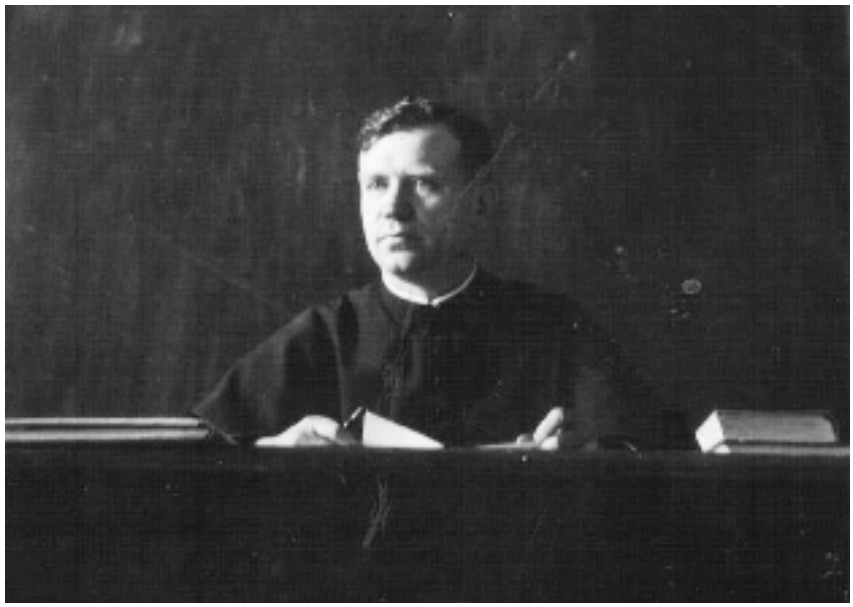

Forrás: http://www.regi.mindszenty.katolikus.hu/vh61/61_1.html, letöltés 2021 júl. 27.

A kényszermunkára elhurcolt papok közül 1955–56-ban sokan visszatértek Kárpátaljára. Bujaló Bernát is 1956-ban szabadult, de hazaérkezése után sem mehetett vissza Ungvárra, hanem Nagybereznára helyezték, mégis őt tekintették a kárpátaljai római katolikusok vezetőjének. Erre nagyon jó példaként szolgál az az eset, amelyet Bohán Béla írt le tanulmányában ekképpen: Galambos József 1956. november 25-én az „Egyházmegyei Hatóságtól" kért felmentést, majd december 30-án Nagybereznáról Bujaló Bernát adta meg azt neki. Vagy az az 1958. augusztus 28-án kelt levél, amelyet Mészáros adminisztrátorként írt alá.[170] Vagyis a korabe-

[169] *P. Bohán Béla SJ:* Adalékok a Szatmári Egyházmegye 20. századi történetéhez. Magyar egyháztörténeti vázlatok 3–4. (2007) 119.
[170] Uo.

li helyzet bonyolultságát mai szemmel nézve alig érthetnénk, hacsak nem feltételezzük azt, hogy e helyzetben a római katolikus papság az ungvári plébánost továbbra is csak állami megbízottnak, „adminisztrátornak" tekintette – Mészáros látszólagos elfogadásában a római katolikus papság óvatos józanságát feltételezzük.

Az 1956. július 1-jei állapot szerint a római katolikus felekezetnek Kárpátalján 58 bejegyzett egyházközsége, 59 temploma és 25 engedéllyel rendelkező plébánosa volt.[171] Ám 1959–62 között 15 katolikus egyházközségtől vonták meg a regisztrációt[172] (működési engedélyt), s bezárták a templomukat többek között Nagyszőlősön, Búcsúban, Macsolán, Téglás on, Homokon és Gejőcön.[173]

Mészáros János aztán 1962. október 31-én lemondott az ungvári plébánosi és a területi adminisztrátori megbízatásáról egészségügyi problémára hivatkozva.[174] Javaslatát, miszerint helyére a munkácsi plébános, Zavodnyik Tibor kerüljön, a helyi szervek elfogadták. Mészáros ekkor Onokócra kérte át magát plébánosnak. A kijevi egyházügyi meghatalmazott először azt javasolta, hogy jó lenne megszüntetni a római katolikus adminisztrátori posztot, végül mégis jóváhagyta az áthelyezéseket és a kinevezéseket is.[175]

1963 végén már csak 41 regisztrált katolikus egyházközség maradt Kárpátalján, ahol 26 plébános végezte a hívek gondozását.[176]

[171] ГАРФ, Ф. 6991. оп. 3. дело 1117. арк. 81.
[172] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 16. арк. 3.
[173] Uo. 6–7.
[174] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 4. спр. 326. арк. 197.
[175] Uo. 196., 198.
[176] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 403. арк. 7.

12. FEJEZET
A brezsnyevi dolce vita két évtizede (1964–1982)

12.1. „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme

1964 októberét írtuk, mikor Nyikita Szergejevics Hruscsovot, megszakítva fekete-tengeri pihenőjét, Moszkvába hívták, hogy a Központi Bizottság elnöksége felmentse minden tisztségéből. A KB első titkára Leonyid Iljics Brezsnyev, a Minisztertanács elnöke Alekszej Nyikolajevics Koszigin lett. Az eseményeket jól előkészítették, melynek gyökerei a hrucsovi időszak sajátosságaihoz vezethetők vissza.[1] Számos kifejezést, jellegzetességet felsoroltak a különböző elemzésekben a posztsztálini korszakra. A zűrzavaros jelző azonban mindenhol megtalálható. Ez volt talán az első titkárnak a legkevésbé tolerálható minden kirívó tulajdonsága mellett, és ezért fordult ellene az egész pártapparátus. A káder réteg nyugalomra vágyott, amit Hruscsov utódjától meg is kapott, azonban annak is ára volt. Ezzel a lépéssel megkezdődött a szovjet történelemben a konformizmus korszaka.

1. kép *Leonyid Iljics Brezsnyev 1967-ben*

Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Leonid_Brezhnev#/media/File:Brezhnev-color.jpg, letöltés 2020. máj. 1.

[1] *Mihail Heller – Alekszandr Nyekrics:* Orosz történelem – A Szovjetunió története. Budapest. 2003. 533.

Mit érzékelhetett a hruscsovi-brezsnyevi átmenetből az átlagos kárpátaljai lakos? Amennyiben valaki a korszakban feljegyezte volna a legfontosabb mérföldköveket, az 1960-as évek közepére eső helyi és nemzetközi szintű események közül a következőket tartotta volna fontosnak:

- 1965-ben megjelent, majd a betiltás sorsára jutott Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regénye, amelyben először foglalkozott valaki (ha csak érintőlegesen is) a kárpátaljai magyarság 1944-es tragédiájával.
- Szintén 1965-től vált részben, majd 1967-től teljesen önálló lappá a *Kárpáti Igaz Szó,* hisz 1945-től a *Zakarpatszka Pravda* fordítása volt csupán. Főszerkesztője az a Balla László lett (jól bevált káder, a területi pártbizottság tagja, a Kárpátontúli Területi Kiadó szerkesztője), akinek első önálló verseskötete már 1951-ben megjelent Zengj hangosabban! címmel.
- 1967-ben Mihail Szuszlov, az SZKP KB ideológiai titkára bejelentette a *fejlett szocializmus* felépítését a Szovjetunióban.
- 1968-ban pedig (tartalékosokat és civileket Kárpátaljáról is mozgósítva) a Szovjetunió fegyveres erői a Varsói Szerződés országaival együtt bevonultak Csehszlovákiába a Dubček-féle *prágai tavasz* vívmányainak eltiprására. A harci járművek menetoszlopai Ungváron is áthaladtak, mély benyomást keltve a helyi lakosokban.

Brezsnyev első lépéseivel az elégedetlen pártapparátust akarta megnyugtatni. A nomenklatúra-rendszer alapvető tulajdonságai (amiben Hruscsov nagy törést okozott) a következők voltak: minél több hatalom, minél több kiváltság, s e kettő érvényesítésére minél több lehetőség. 1964 után megszüntették a rotációs rendszert, újra engedélyezték a háztáji gazdálkodást, megszüntették a nyílt egyház- és vallásüldözést,[2] noha utóbbiról rendszeresen cikkeztek továbbra is a helyi akár magyar nyelvű sajtóban is. Egyesek szerint a brezsnyevi időszak legnagyobb újdonsága a politikai izgalmak hiánya, a magán- és családszféra újrafelfedezése volt. Az állambiztonsági szervek kiterjedt hálózata szinte lehetetlenné tette nemhogy az ellenzékiség napvilágra kerülését, hanem kialakulását is. A hiábavaló ellenállás tudatában a társadalom nagy része megpróbálta egzisztenciálisan kihasználni a szovjet rendszer ideológiai válságát és a keretek mérsékelt fellazulását.[3]

1965-ben Hruscsov decentralizációs reformjait (miszerint külön pártbizottságok foglalkoztak az ipari és mezőgazdasági kérdésekkel) eltörölték, és visszatértek a regionális elven alapuló ellenőrzéshez. Így a tag-

[2] *Heller, M. – Nyekrics, A.:* Orosz történelem i. m. 545.
[3] *Stefano Bottoni:* A várva várt nyugat – Kelet-Európa története 1944-től napjainkig. Budapest 2014. 185.

köztársaságok gazdasága ismét a központi minisztériumok felügyelete alá került.[4] A hruscsovi intézkedésekkel kapcsolatos elégedetlenséget jól tükrözi egy korabeli anekdota is: a hétköznapi szovjet ember elpanaszolja szomszédjának, hogy valaki bántalmazta, mire az megkérdezi tőle, hogy mivel ütötték meg. „Miért, nem mindegy?" – jött a válasz. „Nem! Mert ha kalapáccsal ütöttek, akkor Nagyszőlősre menj panaszkodni, ha sarlóval, akkor Beregszászra!"[5]

2. kép *Ungvár, Lenin tér, egy 1967-es képeslapon*

Forrás: https://colnect.com/en/postcards/postcard/169381-Uzhgorod_Square_of_VILenin-Uzhgorod-Soviet_Union_USSR, letöltés 2020. ápr. 30.

Az intézkedések következtében a Kárpátontúli területen is megváltozott a közigazgatási beosztás: levált a Beregszászi járásról az Ilosvai és a Nagyszőlősi kerület, így visszaállt a korábbi bevált berendezkedés. Nem tudni, hogy ennek köszönhető-e, de az 1968. március 14-én megtartott helyhatósági választásokon a beregszászi járási tanács 72 képviselőjéből 46 magyar nemzetiségű volt. Ilyen magas arányra addig soha nem

[4] *Szerhij Jekelcsik:* Ukrajna története – Egy modern nemzet születése. Budapest 2014. 209.
[5] *Csanády György:* Sorsfordító évek sodrásában. Ungvár 2004. 247.

volt példa. Ugyancsak magas volt Beregszász városi képviselői között is a magyarok aránya.[6]

Kárpátalján a második világháború után, ellentétben az előző korszakokkal, erőteljes iparosítás zajlott, amiben az ideológiai tényezők is szerepet játszottak. Természetesen a térség hagyományos iparágait is tovább fejlesztették (faipar, bútorgyárak, szeszfőzdék, malomipar, könnyűipar), de mindezek mellett megjelentek a szovjet gazdaság új húzóágazatai: gépgyártás és energetika. Ezek azonban csak az egyik részét képezték az ipartelepítési logikának – a szovjet gazdaságban elsődleges szempont volt a gazdaságban a hadiipar kialakítása és fejlesztése. Minden tagköztársaságban voltak olyan üzemek, melyek csak hadászati termelést végeztek, de általában a civil üzemek is beszállítói voltak a hadseregnek. Ezek jól szét voltak szórva az egész unió területén, hogy ha valamilyen támadás érné az országot, akkor se legyen fennakadás a termelésben. Ebből a folyamatból az átlag kárpátaljai polgár azonban nem sokat észlelhetett. Ami legfőképp hatott a helyi lakosságra, az a káderpolitika volt. Kezdetben a moszkvai s kijevi vezetés nem igazán bízott a helyi lakosság ideológiai rátermettségében, ezért nagy számban telepítettek be a régióba főleg orosz nemzetiségű „szakembereket", akik főleg vezető beosztásba kerültek: gyárigazgató, kolhozelnök, ideológiai titkárok. Később az oroszosítást fokozta a hadsereg tisztikarából ideköltöztetett közel 7000 fős állomány, akiket nyugdíj után telepítettek le a nagyobb városokba (zömében Munkácsra és Ungvárra). Az azokat körbevevő panelnegyedek kialakítását követően pedig veterán bányászok is érkeztek ide.[7]

Bármilyen furcsának hat, a brezsnyevi korszakra egy újdonság is bevezetésre került az ipari termelés kialakításánál: míg korábban a helyi üzemek főleg valamilyen nagyobb ukrajnai gyár leányvállalatai voltak, addig az 1970-es években megjelentek az önálló szerkezeti felépítéssel és vezetéssel rendelkező egységek. Beregszászba például előbb csak autójavító üzemet telepítettek, amelyre később egy saját termelést ellátó gyár és kísérleti laboratórium is épült. Szintén Beregszászban létrehoztak egy rádiógyárat és egy finommechanikai üzemet is (közel 3 000 alkalmazottal). A fejlesztések mértékét jól tükrözte a Munkácsi Finommechanikai Üzem, mely 12 000 alkalmazottjával Kárpátalja legnagyobb gyára volt. Ezen üzemek hátránya azonban a túlzott központosításból fakadó nagyarányú bürokrácia volt, ami-

[6] *Csanády Gy.:* Sorsfordító évek sodrásában i. m. 150.
[7] Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 220., 257.

nek következtében a döntési folyamat időigényes és nehézkes volt. A hiánygazdaságon alapuló termelés miatt az üzemek egy része igyekezett, amiben csak tudott, önellátó lenni, viszont ez növelte a dolgozók létszámát, és lényegében üzemen belüli munkanélküliséggel járt.[8]

3. kép *A Munkácsi Bútorgyár*

Forrás: https://colnect.com/en/postcards/postcard/18397-Furniture_Factory-Mukachevo-Soviet_Union_USSR, letöltés 2020. ápr. 30.

Kárpátalján a hegyvidéki területeken hagyományos volt a fakitermelés is. Az 1980-as évekre annyi fejlődés volt megfigyelhető, hogy a kitermelt fa nagyobb részét már nem fűrészáru, hanem feldolgozott bútorlap és más termék formájában értékesítették (Munkácsi és Beregszászi Bútorgyár, Munkácsi Sílécgyár). A beruházások következtében Kárpátalján az 1970–80-as években 40 új üzemet és gyárat telepítettek. Fejlett volt továbbá a bor és konzervgyártás. Ungváron, Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlősön, Tiszaújlakon cipőgyárak, Huszton egy országos jelentőségű kalapgyár működött.[9]

A beruházások ellenére a vidék a szovjet birodalmon belül az alacsony fejlettségű ipari régiók közé tartozott. Ez azt jelentette, hogy a mezőgazdasá-

[8] Interjú Horkay Sámuel adatközlővel, 2020. ápr. 20.
[9] Kárpátalja 1919–2009 i. m. 262–264.

gi és ipari termelés közel megegyező mértékű volt. A mezőgazdaságban erre az időszakra a kolhozrendszer lényegében megbukott. A Hruscsov számlájára írt 1963-as rossz termést követően hasonlóan rossz évek következtek, a mélypont 1975 volt. Ennek következtében óriási mértékű beruházások indultak meg, melyek főleg a műtrágya alkalmazásában valósultak meg (ebben a tekintetben 1970-re a Szovjetunió megelőzte az USA-t).[10] Kárpátalján a kolhozrendszer nehézségeit összevonásokkal próbálták megoldani, de az ágazat dotálását ezután is fent kellett tartani. Voltak azonban eredményes szövetkezetek is, például a Bíró Andor vezette Péterfalvai Határőr Kolhoz, ahol sikerült a korszakban jónak számító, 72 mázsás termésátlagot is teljesíteni. A mintagazdaságnak számító kolhoz sikeréből a környék települései is profitáltak, iskolák, óvodák, épültek, még egy kuriózumnak számító vidámparkot is kialakítottak.[11]

Az iparosítás összességében véve pozitív hatást gyakorolt a lakosság szociális helyzetére. Ugyan a mezőgazdaságban még mindig jóval alacsonyabb bérért dolgoztak az emberek mint más szektorokban, de mindenhol javult a lakhatás kérdése. A gazdasági beruházásokkal párhuzamosan nagyarányú lakásépítési program is indult. Ungvár és Munkács lakossága megduplázódott, de Beregszász, Nagyszőlős és Huszt területén is megjelentek előbb a négyemeletes „hruscsovkák", majd a nagyobb paneltömbök. Az 1960–80-as évek között már megjelentek és főleg a fiatalabb generáció körében nagy népszerűségnek örvendtek a szovjet Voszhod, Izs, MT, Minszk, és a csehszlovák Jawa motorkerékpárok. Ugyan jóval kevesebben, de a tehetősebbek már hozzájuthattak a Zsiguli és Moszkvics, valamint a Zaporozsec gépkocsikhoz, a Volga márkát azonban csak a kivételezettek használhatták. Szinte általánosan elterjedté váltak a lakásokban a hűtőszekrények, televízió, mosógép és az ikonikus Rakéta porszívó. Az új építésű lakótelepeken vezetékes víz, központi fűtés és csatornahálózat épült ki. A lakosság jelentős része határozottan jobb életkörülmények között élt, mint korábban, bár ez igen messze állt a nyugati színvonaltól.[12]

Kárpátalja stratégiai helyzeténél fogva (négy országgal határos, legnyugatibb régió) fontos szerepet töltött be a Szovjetunió gazdasági kapcsolataiban is. Nagy fejlesztéseken esett át a Csap–Záhony nemzetközi vasúti átkelő, az árufogalom a többszörösére növekedett. Kuriózumnak számított a Talabor–Nagyág Vízerőmű megépítése is.

[10] *Heller, M. – Nyekrics, A.:* Orosz történelem i. m. 559.
[11] Kárpátalja 1919–2009 i. m. 283.
[12] Uo. 261.

1975. március 16-án kapcsolták össze a Testvériség gázvezetéket[13] Beregdéda[14] mellett, a szovjet-magyar határon. Emellett működött a Barátság Kőolajvezeték és Béke Villamos Távvezeték is. Az 1970-es években ezek a nyersanyagszállító hálózatok nagy bevételi forrást jelentettek, főleg az olajárrobbanás után. Az 1980-as moszkvai olimpiára adták át az új Csap–Kijev országutat (olimpiai útnak is nevezték), mellyel együtt már 3000 km aszfaltozott utat használhattak Kárpátalján.[15]

4. kép *A Talabor-Nagyág Vízerőmű egy 1969-es képeslapon*

Forrás: https://colnect.com/en/postcards/postcard/24303-Tereble-Ritska_hydro-station-Carpathians-Soviet_Union_USSR, letöltés 2020. máj. 1.

Általánosságban véve a brezsnyevi időszakban a kárpátaljai lakosság számára először váltak elérhetővé olyan szociális tényezők, mint a létbiztonság, lakhatás javulása, egzisztencia kiépítése és fejlesztése. A fejlett szocializmus és a homo sovieticus létrehozásához a rendszer már nem csak a terror és az ideológiai nevelés módszereit alkalmazta. 1956 és 1968 példája

[13] *Überall Emil:* Lángra gyújtották a barátság fáklyáját! Vörös Zászló, 1975. március 18. 1.
[14] *Csanády Gy.:* Sorsfordító évek i. m. 269.
[15] Kárpátalja 1919–2009 i. m. 266.

rádöbbentette a vezető réteget, hogy a lakosság nyugalmához az életszínvonal emelése ugyanannyira fontos, mint a propaganda alkalmazása. Az elért vívmányokat azonban nem tisztán a szovjet gazdaság teljesítőképességének javulása, hanem a hatalmas mennyiségű nyersanyag eladásából befolyt külföldi tőke finanszírozta. Így az időszakos nyugalmat nem sokkal ezután felváltotta a hiánygazdaság és a rendszer eróziójának korszaka.

12.2. A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei

A kárpátaljai magyarságot érintő társadalmi-politikai berendezkedés a brezsnyevi időszakban alapvető változáson (visszarendeződésen) ment keresztül. Míg a hruscsovi olvadás sokak számára reménykeltő lehetett, addig a ’70-es évek folyamatai a legoptimistábbakat is visszarántották a „létező szocializmus” talajára. Általános jelenség: ha az állampolgár nem foglalkozott közügyekkel, akkor viszonylagos nyugalomban élhetett. Kárpátalján ez a nyugalom mégsem volt egyértelmű, a magyarságot ért retorziók hatásai húsz évvel a világháború után is érezhetők voltak.

Az első dokumentált próbálkozás a magyarságot, mint közösséget érintő problémák felvetésére egy 1963-ban Beregszászban kelt kérvény volt. Az ötletgazda a beregszászi Kovács János (1918–19-es veterán kommunista, harcolt a Tanácsköztársaság oldalán, majd hazatérve a Csehszlovák Kommunista Párt tagja lett), akit a megvalósításban Drávay Gizella tanárnő és Csanády György újságíró segített. A január 8-i datálású dokumentumban 5 pontban foglalták össze a kárpátaljai magyarság problémáit, úgymint:

- a magyar lakosság nem tud oroszul/ukránul,
- középiskolai anyanyelvi tanárhiány,
- a magyar kultúra (színház, népi együttes) képtelen fejlődni,
- nincs önálló magyar sajtó,
- kevés a helyi vezetők között a magyar nemzetiségű.

Összességében a Hruscsovnak címzett kérvényben a szerzők megoldásképp a magyar autonómia megadását, az ungvári központú magyar tanárképzés beindítását javasolták. A levelet számos kommunista veterán aláírta és eljuttatták a legfelsőbb moszkvai vezetéshez. A kérdés kivizsgálására az aláírókat berendelték a helyi pártszervekhez és kérvényük visszavonását követelték tőlük. Ez, a visszaemlékezések szerint, nem történt meg. Az egyik résztvevő szerint Kovács János beadványát Horváth Anna szobrászművésznő őrizte meg az utókor számára, egy kerámiaszoborba beépítve.[16]

[16] *Csanády Gy.:* Sorsfordító évek i. m. 243–245.

A beregszászi beadvány csak egy elszigetelt próbálkozás volt a szovjet nemzetiségi kérdés ellentmondásainak kezelésére, a közösségi jellegű fellépésre még néhány évig várni kellett. Viszont egyértelmű tanújelét adta annak a folyamatnak, miszerint a lenini nemzetiségi politika és annak alkalmazása csak papíron létezett és egyértelműsítette, hogy amennyiben egy népcsoport nem tesz saját megmaradásáért, arra az asszimiláció várt.

A második világháborút követően csaknem húsz évet kellett várni, hogy a helyi magyarság a szovjetesítés és málenykij robot utáni sokkból felocsúdva bármilyen politikai, kulturális életjelet adjon magáról. Ennek egyik oka nyilván demográfiai volt. Ennyi időre volt szükség, hogy felnőjön egy olyan nemzedék, amely már nem élte meg az 1944-es terrort. Az oktatási rendszer sokáig csonka volt, ez is nehezítette a helyi magyarság talpra állását: ugyan (ahogyan azt az előző fejezetekben már olvashattuk) az anyanyelven oktató általános iskolák egy évvel a világháború után újraindultak, de a magyar nyelvű középiskolai képzés elindítására 1953-ig kellett várni.

5. kép *A Kárpáti Igaz Szó nyitóoldala*

KÁRPÁTI IGAZ SZÓ

A BÉKÉÉRT, A KOMMUNIZMUS
ESZMÉNYEIÉRT KÜZDŐ HARCOSNAK

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár.

A szovjet tömegtájékoztatás fontos részét képezte a társadalmi integritás megteremtésének. A vizsgált időszakon belül ebben hangsúlyos szerep jutott az írott sajtónak, mint a Kárpáti Igaz Szó, a Kommunizmus Fényei, a Vörös Zászló, a Kommunizmus Zászlaja, valamint a Kárpátontúli Ifjúság.

A Kárpáti Igaz Szó mindenhol jogelődjének tartott lap, a Munkás Újság 1920-tól volt olvasható nyomtatásban,[17] 1938–45 között a Munkás Újság nem jelent meg. Aztán 1945. december 5-től a Zakarpatszka Pravda ukrán nyelvű kiadvány magyar fordítása jelent meg, immár Kárpáti Igaz Szó elnevezéssel.[18] Ez utóbbi néven önálló magyar megyei napilap 1967. március 8-tól jelent meg ismét (hétfő kivételével minden nap). A Beregszászi járásban a Vörös Zászló 1945. december 2-tól jelent meg magyar és ukrán nyelven (de külön szerkesztve), heti három alkalommal. Ennek égisze alatt jött létre az első magyar irodalmi kör a szovjet időszak alatt, amely azonban a vezető tagok Magyarországra költözése miatt hamarosan megszűnt. Jogutódja 1991-től a Beregi Hírlap lett. A Nagyszőlősi járásban a Kommunizmus Zászlaja jelent meg 1957-től fordításban, szintén heti három alkalommal, de úgy, hogy az eredeti példányt ukránul adták ki. Jogutódja 1991-től a Nagyszőlős-vidéki Hírek lett. Az Ungvári járásban került terjesztésre a Kommunizmus Fényei hetilap 1957. március 1-jétől (1965-ig fordításos formában), 1990-től Ung-vidéki Hírek névvel.[19] A Kárpátontúli Ifjúság területi lapként jelent meg 1958-tól, a Mology Zakarpatja ukrán lap tükörfordításaként. Ez a Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség Kárpátontúli Területi Bizottságának orgánuma volt. Ennek a lapnak a szerkesztősége biztosított bázist 1968-tól a magyar egyetemistákból álló Forrás Stúdiónak.[20]

A magyar nyelvű sajtón kívül a tájékoztatás a helyi ukrán TV és rádió műsorsávjában sugárzott magyar nyelvű adásokkal bővült. Azonban nyilvánvaló, hogy a heti kezdetben 20–30 perc, a későbbiekben 2–3 óra műsoridő nem volt akkora hatással a lakosságra, mint a több tízezres példányszámban megjelent nyomtatott sajtó.

Ahhoz, hogy a kárpátaljai magyarság, felállva a szovjetesítés csapásaiból, az 1970-es évek elejére újra jelezni tudja, hogy létező, élő közösség, több tényező szerencsés együttállására volt szükség. Egyrészt, kellett az új értelmiség: 1946-ban megnyitotta kapuit az Ungvári Állami Egyetem, ahol 1965-ben létrejött a Magyar Filológiai Tanszék,[21] s végre részben enyhíteni tudták a magyar iskolákban tapasztalható súlyos szaktanári hiányt. A Magyar Filológi-

[17] Bár ezt megelőzte a Magyarországi Szociáldemokraták Pártjának lapja az Ungvári Munkás 1919-ben, és a két lap gárdája közt akkor jelentős volt az átfedés.
[18] Vagyis itt jogfolytonosságot igen nyakatekert dolog felállítani és látni.
[19] *Botlik József – Dupka György:* Ez hát a hon… Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged 1991. 85–88.
[20] Uo. 87.
[21] Az első magyar nyelv és irodalom szakos hallgatókat 1963-ban vették fel, de az önálló tanszék létrejötte csak két évvel később valósult meg.

án tanulók a szaktantárgyaikat magyar nyelven hallgathatták, bár az általános kurzusokat ukrán és orosz nyelven tartották számukra is. Az egyetem többi képzési színterén azonban nem létezett magyar anyanyelvi oktatás.[22]

Ez a tanszék lett a helyi magyar érzelmű fiatal értelmiség első gyűjtőpontja. 1965-re a hivatalos szovjet ideológiát terjesztő önképző csoport mellett valóban magyar identitású irodalmi kör is kialakult, ahonnan több próbálkozás is szárnyra kapott. Ezek közül az első az Együtt című irodalmi folyóirat (szamizdat) volt, amelynek vezetője-szerkesztője S. Benedek András volt, segítői pedig Balla Gyula, Györke László és Punykó Mária. Az első szám 1966-ban jelent meg az egyetem tudtával, és hallgatólagos beleegyezésével. Legnagyobb példányszáma 36 darabos volt, egyszerű füzetlapokra gépelték és sokszorosították, az illusztrációkat fiatal kárpátaljai képzőművészek készítették.[23] Az ötletgazdák célja az volt, hogy publikálási lehetőséget biztosíthassanak a költők, írók új generációjának. A próbálkozás még a megyei magyar nyelvű napilapban is kapott egy elismerő hangvételű bemutatást.[24] Azonban bármennyire is remélték a szerkesztők, hogy lapjuk majdan nyomtatásban is megjelenhet, 1967-ben végül az egyetemi pártbizottság betiltotta.

A szellemet azonban már nem lehetett a palackba visszaküldeni. Az Együtt-tel párhuzamosan több folyamat is beindult: 1967. szeptember 1-jén lett hivatalosan az Ungvári Állami Egyetem óraadó tanára Fodó Sándor, a Tartui Egyetemen végzett fiatal, ambiciózus viski magyar nyelvész. Létrehozott egy magyar népi együttest az egyetemi fiatalokból, amely énekkart, néptáncosokat zenészekkel, verskart jelentett.

Az együttes nem csak Ungváron adott elő, hanem Kárpátalja számos magyarlakta településén.[25] A tánckar kíséretét a később komoly karriert befutott, napjaink kárpátaljai népzenéjének meghatározó alakja, Pál Lajos (zongorán) látta el, társai voltak még Czébely Lajos (harmonika), Kadét Pál (nagybőgő), Galambosi Péter (hegedű). A kórus munkáját Árpa István ungvári szolfézstanár segítette, a tánckar vezetője Sztankaninec János koreográfus volt. A viseleteket maguk varrták, saját pénzből utaztak, fellépések után a helyiek vendégelték meg a csapatot. A jelenség a magyarországi táncház-mozgalommal közel egy időben kezdődött, csak nem volt ellátva a megfelelő szakmai bázissal. Ennek ellenére annál sokkal autentikusabb gyö-

[22] *Orosz Ildikó:* A függetlenségtől a narancsos forradalomig. Ungvár 2007. 254.
[23] *Fodor Géza:* „Száraz, kopár hátán a sziklakőnek”. In: Kárpátaljai Minerva. II. köt. 1–2. f. Budapest–Beregszász 1998. 30.
[24] *Márkus Csaba:* Az „Együtt” utat keres. Kárpáti Igaz Szó, 47. évf. 129. sz. 1967. május 31.
[25] *Fodó Sándor:* A Forrás: a KMKSZ előképe (Tóth István köszöntőjével). In: Kárpátaljai Minerva. II. köt. 1–2. f. Budapest–Beregszász 1998. 52–54.

kerekkel rendelkezett. Bár a csoport nem volt professzionálisnak nevezhető, de lelkesedésükkel szinte mindent pótoltak: „volt egy olyan táncos, Vári Fábián László, költőnek nagyon jó, de táncosnak a legrosszabb”.[26] Az együttes egyik ungvári fellépéséről még a beregszászi Vörös Zászló is beszámolt. Kiemelték, hogy csoport művészeti vezetője Fodó Sándor egyetemi tanár, a szavalókar egyik tagja pedig Györke László egyetemista volt.[27] A népi együttes sorsa az egyik zápszonyi fellépés után pecsételődött meg: visszaérve ugyanis Ungvárra, a túlzott nacionalista elhajlások miatt (a közönség felállva énekelte a Kossuth-nótát) hívatták be a tagokat az egyetem pártbizottságra. A felszerelésüket elkobozták, a működésüket betiltották. Fodót mondvacsinált (külföldi tiltott sajtó birtoklása) okoknál fogva eltávolították az egyetemről,[28] csak a politikai helyzet enyhülésével, 1976-ban került vissza.[29]

6. kép *Magyar szakos hallgatók vegyeskara, vezényel Árpa István*

Forrás: Czébely Lajos gyűjteményéből.

A népi együttes működésével egy időben, valamivel az *Együtt* betiltása után jött létre, annak szervezőiből, a korszak egyik legfontosabb magyar művészeti önképzőköre: a Forrás Ifjúsági Irodalmi Stúdió. Maga a stúdió 1967. november 16-án alakult a Kárpátontúli Ifjúság szerkesztőségén be-

[26] Pál Lajos adatközlővel készült interjú, 2020. febr. 10.
[27] *Oroszi E.:* Színpadon a diákok. Vörös Zászló, 26. évf. 57. sz. 4. 1970. május 16.
[28] *Fodó S.:* A Forrás: a KMKSZ i.m. 54.
[29] *Tóth István:* A peremvidék világbirodalma. Budapest 2003. 399.

lül, az Ukrán Írószövetség Kárpátontúli Tagozata mellett.[30] A Forrás elnöke Zselicki József lett, a csoportot Győrke Zoltán, a Kárpáti Igaz Szó kulturális rovatának vezetője (1969-ig) próbálta segíteni, de az igazi szellemi útmutatót Kovács Vilmos író adta.[31] Utóbbi javaslatára a tagok (Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, Benedek András, Fábián László, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Füzesi Magada, Kecskés Béla, Punykó Mária, Zselicki József) 1969-ben *Szilaj nádparipán* címmel egy versantológiát nyújtott be a Kárpáti Kiadóhoz.[32] A lektorok többsége támogatta a megjelenést, azonban valószínűleg Balla László, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője, a csoport Kovács Vilmoshoz való kötődése miatt megtorpedózta a kiadást.[33]

7. kép *A Fodó Sándor köréhez tartozók közül néhányan (1971). Balról jobbra: Zselicki József, Nigrinyi Szabolcs, Czébely Lajos, Sari József, Tóth István, Fábián László*

Forrás: Czébely Lajos gyűjteményéből.

[30] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Ez hát a hon i. m. 87.
[31] *Eperjesi Penckófer János:* Tettben a jellem. Budapest 2003. 42.
[32] *Fodor G.:* „Száraz, kopár hátán...” i. m. 34.
[33] Balla László és Kovács Vilmos viszonya minden bizonnyal feszült volt. Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című kötetét egy 1965-ös negatív hangvételű Balla-kritika következtében visszahívták.

Az 1960-as évek végére tehát már érezhetően volt magyar közösségi megnyilvánulás Kárpátalján. Az egyik az Együtt-ből kiinduló, majd Forrás Stúdióvá fejlődő, Kovács Vilmos vezette, irodalmi kör volt.[34] A másik vonalat a magyar tanszék oktatója, Fodó Sándor által szervezett népi együttes, valamint néprajzi tematikájú kutatások és helyi gyűjtések képviselték. Ezek az események teljes mértékben illeszkedtek a hruscsovi enyhülés következtében beindult folyamatokba. Egyes becslések szerint 1967-ben a Szovjetunióban már több mint 400 ellenzéki ifjúsági szervezet létezett a legkülönbözőbb nézetekkel.[35] Az irodalmi önképzőkör és a néprajzi gyűjtések ugyan nem tartoztak az ellenzékiség égisze alá, de a folyamatok a későbbiekben egészen a polgárjogi mozgalom szintjéig jutottak el.

8. kép *Balla László az 1950-es években*

Forrás: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=40155, letöltés 2020. febr. 14.

A korábban vázoltak alapján kijelenthető, hogy a korszakban a kárpátaljai magyarság mozgástere kettős volt: egyrészt az akkori bipoláris világ egyik szuperhatalmának részét képezte, viszont a centrumtól oly távol, ami már szinte láthatatlanná tette a moszkvai pártvezetés számára. Másrészt ez a periféria előny is volt: a helyi magyarság valamilyen módon

[34] A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy 1968-tól már létezik a Vöröz Zászló Irodalmi Stúdió is, amelynek szintén ő volt az egyik támogatója. Erről lásd: Vörös Zászló, 38. évf. 43. sz. 4. 1983. április 9.
[35] *Heller, M. – Nyekrics, A.:* Orosz történelem i. m. 547.

szervesen tudott kapcsolódni (hacsak egyoldalúan is) a magyar kultúrához, közélethez. Ebben az időszakban már lehetett magyar nyelvű folyóiratokat előfizetni, magyar szépirodalomhoz jutni, amely sajátos kánon-átértelmezéshez vezetett egyes költőknél. Utóbbi szerint a kárpátaljai magyarság és annak kultúrája szerves részét képezi az összmagyarságnak. Ezzel ellentétes álláspontot volt például Balla László, aminek *Szovjet magyarok* című cikksorozat első részében hangot is adott.[36] Összességében azonban Kárpátalja magyar lakossága a magyar állami televízió és rádió adásaiból tájékozódott, közép-európai időzóna szerint élt, megismerhette a szovjetnél jóval nyitottabb magyarországi kulturális életet.

A kárpátaljai magyar értelmiség köreiben is egyre gyakrabban fogalmazódott meg a nemzetiségi jogok határozottabb felvetése, akár a legfelsőbb pártvezetés irányába is. Természetesen e kezdeményezéseket csak az értelmiség szűk, leglelkesebb rétege merte felvállalni, a kárpátaljai magyarság nagy többsége apolitikus maradt ebben az időszakban.

Az 1970-es évek elején két típusú fellépés volt megfigyelhető a helyi magyarság jogaival kapcsolatban: az egyik az egyéni próbálkozások voltak a kisebbségi jogérvényesítés terén. Ekkor különböző személyek, noha tudtak egymásról, önállóan jártak el valamilyen számukra közel álló sérelem ügyében. Visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a beregszentmiklósi születésű Polczer Endre (1953–87 között Nagyberegen élt és dolgozott fizika szakos középiskolai tanárként) 1971–72 során több levelet is írt a szovjet oktatási minisztériumnak az ungvári egyetemre történő magyar nyelvű felvételivel kapcsolatban. A kérvényekben a Nagyberegi Középiskolában szerzett pedagógusi tapasztalatainak adott hangot. Kérte, hogy a magyarul érettségizők kémiából és fizikából magyar nyelven felvételizhessenek, mivel az orosz vagy ukrán nyelvű felvételi csupán a diák nyelvi és nem szakmai felkészültségét mérte. Többször járt az egyetemen, közben megismerkedett Fodó Sándorral, akinek tanácsára táviratot küldtek Moszkvába, mivel a minisztériumi támogató válasz ellenére 1972 nyarán nem történt meg a magyar nyelvű felvételi előkészítése. Polczer Endre tevékenysége következtében engedélyezték a magyar nyelven történő felvételi vizsgát, de neki a későbbiekben a KGB beregszászi irodájában is be kellett számolnia tevékenységéről. Ugyanebben az időszakban a Fodó baráti köréhez tartozó Kovács Elemér nagyszőlősi orvos is többször írt levelet a magyar óvodahálózat ügyében.[37]

[36] Kárpáti Igaz Szó, Neon melléklet. 30. évf. 37. sz. 1975. november 23.
[37] A 72-es Beadvány. Szerk. Darcsi Karolina – Dobos Sándor. Ungvár 2013. 81–90.

9. kép *Hárman a behívott katonák közül: S. Benedek András, Tóth István, Vári Fábián László*

Forrás: *Zselicki József:* Béni. In Kárpátaljai Minerva. II. köt. 1–2. f. Budapest–Beregszász 1998. 171., illetve Tóth István gyűjteményéből.

Az egyéni utak mellett a másik módszer a közösségként való fellépés volt. Ebben a Forrás Stúdió és Kovács Vilmos járt az élen. A fiatal írók, a csekély publikálási lehetőség miatt, a Kárpáti Igaz Szó mellett más orgánumokat is megkerestek. Aztán Kiss Ferenc irodalomtörténész és Ilia Mihály, a Tiszatáj szerkesztője segítségével magyarországi lapokban is megjelentek írásaik. 1970 végén a szegedi *Tiszatáj* folyóiratban Kovács Vilmos és S. Benedek András *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* címmel közölt tanulmányt. A cikk híre eljutott a kárpátaljai területi pártbizottsághoz is, és óriási botrányt kavart. A hivatalos álláspont szerint a „soviniszta", „burzsoá-nacionalista" írás hamis képet közölt a kárpátaljai magyarság történelméről és az irodalmi életről.[38] Az retorzió nem váratott sokat magára: S. Benedek Andrást elbocsátották a Kárpáti Kiadótól, és mivel akkor még sorköteles volt, behívták a szovjet hadseregbe.[39] A Kárpáti Igaz Szó hasábjain Balla László és mások tollából több bíráló és cáfolatokat összegző cikk jelent meg, melyek közül a legsúlyosabb az *Elidegenedés* volt.[40] A sajtótámadás következtében a többi Forrás-tag is a rendszer megkülönböztetett bánásmódjában részesül: nem publikálhattak, vagy kirúgták őket az egyetemről, több tag vagy támogató esetében is, mint Fodor

[38] *Botlik József:* A hűség csapdájában. Ungvár–Budapest 2003. 123.
[39] *Tóth I.:* A peremvidék i. m. 406.
[40] Elidegenedés?! A Kárpátontúli Ifjúság, az egyetem magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió. Kárpáti Igaz Szó, 52. évf. 197. sz. 1971. augusztus 20.

Géza, Vári Fábián László, Györke László, Tóth István a katonai szolgálat következett. Kovács Vilmos később szintén elhagyta a Kárpáti Kiadót, a meghurcolás okozta sérelmeket élete végéig sem heverte ki.

10. kép *Fiatal alkotók Ungváron, 1974-ben. Balról jobbra: S. Benedek András, Kovács Vilmos, Szakolczay Lajos, Borbély Edit, Fodó Sándor, Balla Gyula, Zselicki József*

Forrás: *Botlik József:* Gát. Budapest 2001. 180.

A megtorlásból kirobbant botrány szikrája lobbantotta fel azt a lángot, amely a Forrás Stúdió tagjait 1971 őszén egy beadvány összeállítására ösztökélte. Ebben a dokumentumban reagáltak az őket ért vádakra (a sajtóban nyilván meg volt tiltva a válasz). A dokumentumot Georgij Smanykóhoz, Ukrajna Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottságának titkárához és Jurij Mejheshez, az Ukrajnai Írók Szövetségnek helyi titkárához, a Kárpáti Igaz Szó és a Kárpátontúli Ifjúság szerkesztőségének címezték. A szövegben a szerzők előbb tételesen cáfolták a Forrást ért rágalmakat, úgymint: nacionalizmus, sovinizmus, elhajlás a szocialista társadalmi normáktól. Ezt követően a Balla László által írt reagáló cikkek tartalmával foglalkoztak: leírták, hogy nem volt magyar nyelvű óvodahálózat, ami nagy nehézségeket okozott a beiskolázandó magyar gyerekek szüleinek. Csehszlovákiával párhuzamot vonva rávilágítottak, hogy ott 30 magyar nyelvű lap volt, ezen kívül számos tematikus kiadvány. Ebből kö-

vetkezik, hogy a kárpátaljai magyar hírlapkiadás erősen alulreprezentált volt: csak a Kárpáti Igaz Szó képviselte az önálló magyar sajtót. A könyvkiadás esetében felvetették, hogy miközben Balla Lászlónak minden évben megjelent egy kötete a Kárpáti Kiadónál, addig a Forrás fiatal költőinek antológiája akkor már három éve tiltólistán volt.[41]

A beadvány talán személyes hangvétele, vagy túlontúl őszintesége miatt nem érte el a várt hatást, ellenben tovább folyt a megfélemlítés és zaklatások sora a Stúdióhoz köthetőekkel szemben. Ezért is dönthettek úgy az első beadvány alkotói, hogy egy második, bővebb, visszafogottabb összegzést nyújtanak be az illetékesekhez. Ez a dokumentum napjainkra „72-es Beadvány" néven lett közismert, melyre a szovjet időszak kárpátaljai magyar érdekképviseletének első dokumentumaként tekintünk. Az újabb beadvány előkészítésének ötletgazdái Fodó Sándor és Kovács Vilmos voltak, s velük egy 10–12 fős csoport dolgozott. A fiatalok és mentoraik kapcsolata azért volt fontos, mert ez a generáció már a második világháború után szocializálódott, és kevésbé volt sikeres a megfélemlítésük, mint a szüleiké. Ez a dokumentum volt a legátgondoltabb, legjobban megszervezett próbálkozás. Nehezítette a szervezést, hogy ekkor már több tagot is figyeltek a belügyi szervek. Több esetben Polczer Endre nagyberegi házában gyűltek össze a szervezők, ahol Fodó, Igyártó Bálint és Kovács Elemér is kisebb vitába keveredett azzal kapcsolatban, hogy milyen színben tüntessék fel a nacionalizmus jelenségét. A véglegesített szöveg gépelt változatára Kárpátalja egész területéről gyűjtöttek aláírásokat.[42]

Hosszas egyeztetés és tervezés után, a lenini nemzetiségi elvek szem előtt tartásával fogalmazták meg beadványukat, melyet az SZKP legfelsőbb szerveinek juttattak el: a Politikai Bizottságnak és az SZSZKSZ Legfelső Tanácsa Elnökségének (minden egyes gépelt lap hátoldalán 20–30 helyi lakos aláírásával). Fodó személyesen utazott Moszkvába, ahol egy hét után fogadták az ügyben. A dokumentum több szempont alapján tárgyalta a kárpátaljai magyarság problémáit és megoldást is javasolt rájuk. Az érintett területek az (anyanyelvi) oktatás, magyar sajtó és színházkultúra kérdése, a közigazgatási és oktatási nyelvhasználat és az érdekképviselet (pártszerveken belül vagy önállóan).[43]

A választás és az eredmények megvalósulásában is kettősség volt megfigyelhető: 1973. március 6-án és 21-én Fodó Sándor hivatalos levelet kapott a Szovjetunió Oktatási Tanácsától. Az első egy értesítés volt a Beadvány

[41] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Ez hát a hon i. m. 160.
[42] A 72-es Beadvány i. m. 85.
[43] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Ez hát a hon i. m. 167–175.

megérkezéséről, a második már a döntést tartalmazta. És csak az oktatási kérdésre reagáltak: engedélyezték a felvételi vizsgákat anyanyelven, kivéve az ukrán és orosz filológián, de kizárólag a kárpátaljai felsőoktatásban, tehát az ungvári egyetemen.[44] A hosszabb távú eredmények közé tartozott a magyar nyelvű óvodahálózat kiépítésének befejezése, a magyar felvételi meghonosodása az Ungvári Állami Egyetemen, valamint a magyar funkcionáriusok megjelenése a politikai életben. A magyar érdekképviselet, tanárképzés és a professzionális magyar színház megalapítása a rendszerváltásig váratott magára.

11. kép *Beszélgetés Péterfalván.*
Balról jobbra: Györke László, Kiss Ferenc, Kovács Vilmos, Fodó Sándor

Forrás: Györke László gyűjteményéből.

A felvetett kérdések miatt Moszkvából vizsgálóbizottság érkezett Ungvárra, amelynek távozása után a helyi vezetés ismét hajszát indított a feltételezett szerzők ellen. A módszer a már korábban alkalmazott erkölcsi meghurcolás, egzisztenciális ellehetetlenítés volt. Többeket a munkanélküliség veszélye fenyegetett, mely akkoriban akár bűncselekménynek is

[44] A Beadvány egyik eredeti példánya a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtárának Különgyűjteményében található.

számíthatott. A Forrás elleni kirohanásokkal párhuzamosan Balla László, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője elkezdte egy új, a szovjet pártérdekeknek megfelelő irodalmi stúdió megszervezését. Előbb Fodor Gézát kérte fel vezetőnek, de ő a számos Forrás-tag kiközösítésével járó feladatot nem vállalta. Végül 1972 májusában megalakult a Kárpáti Igaz Szó égisze alatt a Területi József Attila Irodalmi Stúdió.[45] Létrejöttének megkérdőjelezhető körülményei ellenére a József Attila kör a későbbiekben, ha lassan is, de elkezdett publikálási lehetőségeket adni az egyes korábbi Forrás-tagoknak is.

A folyamat (Tiszatáj-cikk – Forrás Stúdió beadványa – *'72-es Beadvány* – sajtókampány a Kárpáti Igaz Szóban) odáig terjedt, hogy a moszkvai magyar nagykövetség is foglalkozott a kérdéssel. 1972–76 között több jelentésben is elemezték az eseményeket, előbb csak kis helyi nacionalista költők problémájának nevezvén az ügyet, utóbb azonban arra a következtetésre jutottak, hogy kritikával kell fogadniuk a Balla László által írt cikkek tartalmát. Hozzájárult ehhez az is, hogy Balla *Szovjet magyarok*[46] című cikksorozata a magyarországi pártvezetés szemében negatív véleményt keltett, ugyanis a kádári Magyarország kritikáját olvasták ki belőle.[47]

A nehézségek miatt az események több szereplője is a Magyarországra való önkéntes kitelepedést választotta: S. Benedek András 1976-ban költözött Budapestre,[48] Balla Gyula már a '70-es évek második felében is Magyarországon élt. Kovács Vilmos azonban még megpróbálkozott egy utolsó önkritikus cikkel segíteni helyzetén,[49] de ez már nem segített rajta. Végül Balla Gyula segítette áttelepedési ügyintézését, 1977-ben, nem sokkal halála előtt hagyta el Kárpátalját.[50]

Összességében véve az 1970-es évek elején indult folyamatok beindítói nagy árat fizettek bátorságukért: elbocsájtás, publikációs lehetőség megvonása, emigráció, egyetemi képzés felfüggesztése várt rájuk. Kiállásuk hosszútávon semmiképp sem bizonyult fölösleges erőfeszítésnek, hisz a nemzetiségi jogokat érintő kérdések a későbbiekben a szervezett kárpátaljai magyar érdekképviselet főbb célkitűzései lettek, melyek számos esetben 1989–91 között meg is valósultak.

[45] *Nagy Zoltán Mihály:* A gondolat szabadsága – Beszélgetés Fodor Géza költővel. Hatodik Síp. 1989/2. 23.
[46] Neon melléklet. Kárpáti Igaz Szó, 30. évf. 37–39. sz. 1975. november 23.; december 7.; december 21.
[47] *Botlik J.:* A hűség i. m. 149-150.
[48] *M. Takács Lajos:* Ők nem lehettek janicsárrá. In: Kárpátaljai Minerva. II. köt. 1–2. f. Budapest–Beregszász 1998. 166.
[49] *Kovács Vilmos:* A nagy valóság (ukrán nyelven). Zakarpatszka Pravda, 1975. február 25.; magyar nyelven Vörös Zászló, 31. évf. 26. sz. 2–3. 1975. március 1.
[50] *Botlik J.:* A hűség i. m. 152.

12.3. A közoktatás brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982)

A brezsnyevi időszak legfőbb jellemzője a központosítás, az egységesítés és szabványosítás fokozatos és kitartó bevezetése volt az élet minden területén. A közoktatásban erre már az 1966 augusztusában felállított Össz-szövetségi Oktatási Minisztérium utalt, amely egységes (és egyforma) rendszerben kezelte a hatalmas, soknyelvű és soknemzetiségű ország minden régióját és iskoláját. Leonyid Iljics Brezsnyev főtitkárságának kezdetétől jellemzővé vált, hogy az intézkedéseket vagy rendelkezéseket a legapróbb részletekig kifejtették, megmagyarázták, elkerülvén a másképp értelmezés lehetőségét is. Ezzel aprólékosan behatárolták a mozgásteret, ami a mozdulatlanságra ítéltség első fokozatát jelentette. A mozdulatlanság pedig pont annak az időszaknak volt egyik legsajátosabb jellemzője, amelyet *pangás* időszakának neveznek a Szovjetunió történetében. És hát igen, a pangás időszaka Brezsnyev idejében kezdett kialakulni. Vagyis nemcsak a központosítás kiépítése kezdődött el a közoktatásban, de az uniformizálásé és a mozdulatlanságé is.

1970-re általános lett a középszintű képzés a szovjet birodalomban és ettől kezdve a tudományok alapjainak rendszeres tanítását mindenhol az oktatás 4. évétől elkezdték.[51] Ugyancsak az 1970-es tanévtől vezették be a tartós tankönyveket is a közoktatásba.

12. kép *Az 1972-es, az 1974-es, az 1975-ös kiadás*

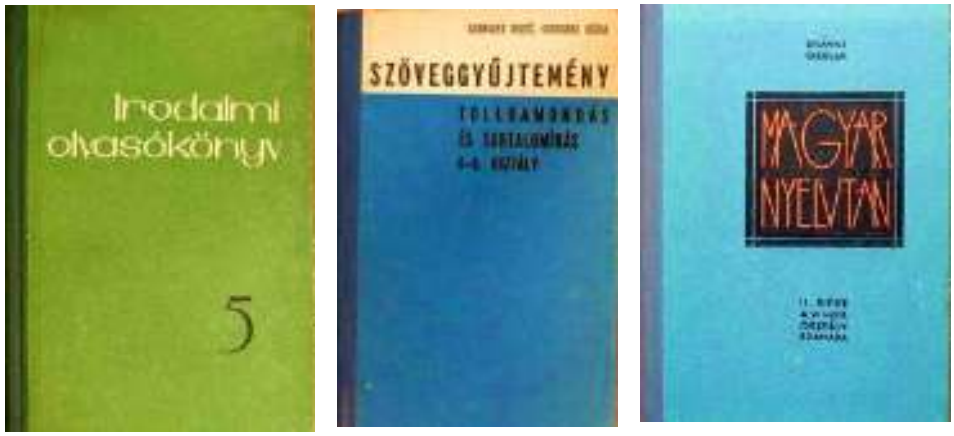

Forrás: https://www.antikvarium.hu/konyv/csengeri-dezso-csengeri-rozsa-szoveggyujtemeny-845693, https://www.antikvarium.hu/konyv/dravai-gizella-magyar-nyelvtan-ii-297282-0, letöltés 2021. júl. 23.

[51] Народное образование… Сб. д-тов. 220.

Az új pártfőtitkár által fémjelzett időszakban a tudomány eredményeinek a termelésben és a népgazdaságban történő felhasználását várták el, s erre kellett az iskoláknak a tanulókat felkészítenie. Ekkor jelent meg a „sokoldalúan képzett, művelt *szovjet állampolgár"* fogalma.[52]

A Hruscsov idejében elkezdett oroszosítás politikája a nemzetiségi iskolák irányába Brezsnyev főtitkársága alatt is fennmaradt. Ezt az irányvonalat már 1967. április 14-én az Oktatási Minisztérium Kollégiuma „Az OSZFSZK nemzetiségi (nem orosz) iskoláinak új tanítási tervéről" határozatában egyértelműen kifejtették.[53] Ugyancsak ezt szolgálta az 1968. május 27-én kiadott „Előkészítő osztályok nyitásáról a falusi nemzetiségi iskolákban"[54] elnevezésű határozat is, amely szerint a nem orosz tannyelvű iskolák tanulóinak segítséget nyújtottak abban, hogy fel tudjanak zárkózni az orosz anyanyelvű társaikhoz. Az előkészítő osztályokat az USZSZK-ban a nem orosz és nem ukrán iskolákban, kísérleti céllal, csak 1973-tól vezették be. És ugyancsak az orosz nyelvnek az oktatásba történő térnyerését segítette az 1967-ben elfogadott „Az általános hadkötelezettségről" szóló törvény, amelynek alapján a 9. osztálytól minden iskolatípusban bevezették a *katonai alapismeretek* tantárgyat.[55] Ezt a tárgyat mindenki számára csak orosz nyelven lehetett tanítani, így a tankönyveket sem fordították le semmilyen nemzetiségi nyelvre. A tantárgyat a sorkatonai szolgálatra történő felkészülés céljával oktatták, s a katonai irányításban használt orosz nyelv alapozásának is szánták. Csak tartalékos tisztek oktathatták. A behívás előtti katonai felkészítést Hruscsov idejében törölték el. Annak visszaállítása a militarizmusnak az iskolába történő felújítását jelentette.

Közös párt- és kormányhatározat született 1977. december 22-én arról is, hogy a 10 éves oktatási rendben dolgozó nemzetiségi iskolákban (a már meglévő orosz nyelv és irodalom órák számát) hetente 2–3 órával meg kell emelni minden osztályban, mivel ezzel az orosz nyelv elsajátítását segítik majd elő.[56] Ez azonban más tárgyaktól vont el óraszámokat, egyenlőtlen helyzetbe hozván a nem orosz tannyelvű iskolák tanulóit. A brezsnyevi időszakban ez volt az első olyan direkt rendelkezés, ahol a ruszifikáció politikája már

[52] *Szamborovszkyné Nagy Ibolya:* Oktatáspolitika és történelemtanítás a Szovjetunióban és Ukrajnában (1945–2010). I. kötet Szovjetunió (1945–1991). Ungvár 2013. 106–107.
[53] Сборник приказов РСФСР, 1967, №19. 3–8.
[54] Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения РСФСР, 1968, №20, 2–4.
[55] A törvényt 1967. október 12-én fogadták el, s a katonai alapismeretek oktatásáról a III. fejezet 17. cikkelyében rendelkeztek. Lásd: Закон Союз Советских Социалистических Республик „О всеобщей воинской обязанности". http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15381.htm, letöltés 2021. júl. 12.
[56] Народное образование…Сб. д-тов. i. m. 123.

tagadhatatlanná vált. És az ezt követő 1978. október 31-i párt- és állami rendelet – *„Az orosz nyelv oktatásának további javítását célzó intézkedésekről a szövetségi köztársaságokban”* – már nem is tagadta, mit szeretne elérni.[57]

A fenti rendelkezések hatását nem lehetett nem érzékelni a kárpátaljai magyar közösségek körében. Elsősorban az óvodai nevelés oroszosítása volt az, amely zavaró tényezőként megjelent az anyanyelvű nevelésben. A párthatározat persze az iskolákon is lecsapódott, hisz az 1950-es évek elején létrehozott magyar–ukrán párhuzamos tagozatok után, 1978-tól a megye majd egy tucatnyi iskolájában orosz tagozatokat is elindítottak. E tagozatok osztályait újra szinte teljesen színmagyar településeken nyitották meg – mint a beregszászi járási Mezőváriban, Borzsován, Gáton, Sárosorosziban, a Nagyszőlősi járásban Salánkon. A beregszászi járási Csomai Középiskolában például a már meglévő ukrán tagozat mellé egy oroszt is létrehoztak. Volt, ahol csak az elemi osztályok kifutásáig állt fenn ez az orosz tagozat, s nem lett belőle általános iskolai osztály – mint Sárosorosziban. Ám Mezőváriban 1979–89 között tíz évet húzott ki az orosz tagozat.

1. táblázat *A Mezővári Középiskola első osztályaiba felvett tanulói létszám tagozat és nemzetiség szerinti megoszlás szerint*

Tanév	A tanulók száma			
	A magyar osztályokban	Az orosz osztályokban		
		összesen	ebből:	
			orosz nemzetiségű	magyar nemzetiségű
1979/80	28	24	–	24
1980/81	33	20	–	20
1981/82	30	24	–	24
1982/83	30	23	–	23
1983/84	22	30	–	30
1984/85	37	28	–	28
1985/86	32	21	–	21
1986/87	17	16	–	16
1987/88	28	19	–	19
1988/89	31	22	–	22

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: *Veress Gábor – Popovics Vladimir:* A nemzetiségi iskolák Kárpátalján 1919–1991. Beregszász 1999. 33.

[57] Az USZSZK Minisztertanácsa november 2-án emelte be rendeletei közé előbbi központi határozatot. Lásd: *В.В., Химинець – П.П., Стрічик – Б.М., Качур – М.І., Талапканич:* Освіта Закарпаття. Монографія. Ужгород 2009. 224.

És amint a táblázat mutatja, az orosz osztályokba is csupa magyar gyereket írattak, hisz a vidékre betelepült/betelepített orosz nemzetiségűek inkább a városokban éltek, ahová hivatali munkájuk kötötte őket. Ezzel újra csak a magyar közösség számát faragták. Ha viszont ezt a nyelvi-nemzetiségi lopakodó asszimilációt nem számítjuk, akkor a 70–80-as évek a kárpátaljai iskolák számára is a „nyugodt pangás" idejét jelentették – nem változott az iskolák száma, megoszlása.

13. kép *Polczer Endre 1973-ban*

Forrás: a Szamborovszky család tulajdona.

Éppen az oroszosítás politikájával ment szembe egy nagyberegi tanárember, Polczer András/Endre, mikor 1971-ben – mint egyszerű középiskolai tanár – levéllel fordult az USZSZK Oktatási Minisztériumához, amelyben azt kérte, hogy a magyar tannyelvű iskolát végzett érettségizetteknek engedélyezzék az Ungvári Állami Egyetemre a magyar nyelven történő felvételizést. Ám erre a kijevi hivatal szinte azonnal elutasító választ adott. Ezen elutasító válasz után Polczer Endre egy másik levelet is küldött, de most már Moszkvába. Onnan is viszonylag gyorsan megérkezett a válasz, és nem is elutasító, csak feltételt is szabó. Ezzel a válaszlevéllel kereste meg Polczer Endre 1972 tavaszán Fodó Sándort (aki akkor az Ungvári Állami Egyetemen dolgozott) és elkezdték feljárni az illetékes és érin-

tett kárpátaljai párt- és állami hivatalokat. Még ugyanazon év tavaszának végén Ungvárra érkezett egy moszkvai minisztériumi hivatalnok, bizonyos Sapkina, aki foglalkozott a felvételi vizsgák magyar nyelven történő engedélyezésének kérdésével. Polczer Endre kezdeményezésének eredménye végül az lett, hogy 1972-től kezdve – aki egyénileg kérvényezte, annak – engedélyezték a magyar nyelven történő felvételizést az Ungvári Állami Egyetemre.[58] Ám ez nem vált az egyetem részéről szabállyá, mert aki nem írta meg a kérvényét (mert mondjuk nem tudott a lehetőségről), annak továbbra is oroszul/ukránul lehetett csak felvételi vizsgát tennie.

14. kép *Drávai (született: Legeza) Gizella (1911–1981)*

Forrás: https://sites.google.com/site/ungparty/csarnok/dravai-gizella, letöltés 2021. júl. 21.

Már a hruscsovi időszakban bekerült a párt szóhasználatába az új, *szovjet típusú ember* fogalma, akinek kinevelése a szovjet közoktatás elsődleges céljává vált. Ez az új embertípus – természetesen – oroszul beszélt, ateista volt és a kommunista párt lett számára az irányadó. Ez az irányvonal semmit sem változott a brezsnyevi időszakban sem. Tehát a kárpátaljai magyar iskolákban is erre kellett törekednie minden magyarul oktató tanítónak és tanárnak. Persze, voltak a korszaknak olyan tehetséges, született pedagó-

[58] Polczer András szíves közlése alapján. Az interjút a szerző készítette 2017-ben.

gusi vénával megáldott tanárai, akik a magyar szellemiség oktatása mellett még az állami elvárásoknak is képesek voltak megfelelni. Ebben az időszakban teljesedett ki például Drávai (született Legeza) Gizella pedagógusi pályája is, aki a Beregszászi 6. Számú Magyar Tannyelvű Általános Iskolában magyar nyelvet és irodalmat tanított. Petőfi Sándor költői pályájának tanítását még a korszak legjelentősebb „szovjet magyarja", Balla László is méltatta egyik 1972-es cikkében, s a Debreceni Egyetem egyik tanárának megfogalmazásában Gizella néni pedagógiai tevékenységéről azt írta, hogy az „Nem tanítás – művészet".[59] Drávai Gizella nevéhez több magyar nyelvtan tankönyv szerzősége is fűződik.

15. kép *Polczer Irén*

Forrás: a Szamborovszky család tulajdona.

Ugyancsak kimagasló pedagógusi személyiség volt Polczer Irén, aki a Nagyberegi Magyar Tannyelvű Középiskolában tanított magyar nyelvet és irodalmat. Neki is több generáció köszönheti erős és egészséges magyar öntudatát, akárcsak a nagydobronyi Csengeri Dezsőnek. Utóbbi nevéhez tanári kézikönyv, előbbiéhez Petőfi életéhez készített diafilmso-

[59] *Balla László:* Petőfi tanítása az ukrajnai magyar iskolákban. In: Iljics gyermekei. A „Kárpátontúli szovjet magyar" népoktatás olvasókönyve 1945–1991. Szerk. M. Takács Lajos. Edelény 2013. 50.

rozat kapcsolódott.[60] Ezekben a tanárokban az anyanyelv iránti mély szeretet kialakításának vágyán túl az is közös volt, hogy már az 1960–70-es években mindegyikük interaktív, vagyis nem hagyományos módszereket is alkalmazott a tanórákon.

12.4. Egyházpolitika és hitélet a *dolce vita* idejében

A brezsnyevi korszakra már nem volt jellemző a hruscsovi időszak nyílt vallásüldözése, hisz nem voltak adminisztratív támadások a vallási szervezetek ellen, sem nyílt rágalomhadjáratok a sajtóban, és nem voltak tömeges templombezárások sem. Ám az állam és az egyház látszólagos stabil kapcsolatától függetlenül az egyházi szervezetek, papok és lelkészek, valamint a hívek teljes ellenőrzés alatt álltak. A hívők a gazdasági és társadalmi élet minden területéről ki voltak szorítva, emellett hátrányos megkülönböztetésben volt részük a munkahelyükön. És persze nem lazítottak a hruscsovi vallásüldözés idején született törvényeken sem, csak nem olyan látványosan és nyíltan hajtották végre azokat. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának égisze alatt 1964-ben létrehozták a Tudományos Ateizmus Intézetét, amelynek saját lapja volt a *Tudományos ateizmus* kérdései (Вопросы научного атеизма) nevű, évente kétszer megjelenő kiadvány. Maga a *tudományos ateizmus* kifejezés azonban még 1954-ben jelent meg egy párthatározatban, majd 1959-től kötelező tantárgyként vezették be minden felsőoktatási intézményben, minden karon és szakon.

2. táblázat *A kárpátaljai felekezetek általános adatai a korszak elején, 1964-ben*

Felekezet	Templom és gyülekezet száma	Lelkészek száma	Kolostorok száma
Pravoszláv	429	205	2
Református	81	46	–
Római katolikus	41	26	–
Baptista	23	23	–
Hetednapi adventista	10	10	–
Zsidó	3	1	–
Összesen:	**587**	**311**	**2**

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОУ), Ф. 4648. оп. 2. спр. 438. арк. 1.

[60] *Balla L.:* Petőfi tanítása az ukrajnai magyar iskolákban i. m. 51.

Mivel vidékünkön az 1960-as évek elején is elég magas volt az egyházi szolgálatok igénybevétele (a keresztelés, a konfirmáció, a bérmálás, az esketés, a temetés stb.) a lakosság körében, ezért az állami hatóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy bármi áron visszaszorítsák a hitgyakorlást. Ekkorra dolgozták ki azok alternatíváit, így a keresztelést egy ünnepélyes névadó ceremóniával próbálták helyettesíteni, amelyet a szülészeteken, kultúrházakban speciálisan erre a célra kialakított szobákban végeztek. Igaz, a reformátusok és római katolikusok körében ez a szertartás még az évtized második felére sem hódított teret. A reformátusoknál a konfirmációt a személy igazolványok ünnepélyes átadásával, a képletes felnőttkor elérésének ceremóniájával próbálták kiváltani, ám a vallásügyi osztályok beszámolóikban elismerték, hogy ezek az „új" szokások még a városokban is alig honosodtak meg, a falvakról nem is beszélve.[61] A leginkább elterjedt új, szovjet szokás a civil formában tartott esküvői regisztráció lett. 1965-ben 5 „boldogságház" és 48 „boldogságszobának" nevezett helyiséget hoztak létre az egyházi esküvők kiváltása céljából Kárpátalján. A legkevésbé az egyházi temetési szertartásokat tudták kiszorítani a köztudatból.[62] Mindezek mellett vidékünkön 1965-ben 14 olyan római katolikus, 3 református templom és egy zsinagóga volt, amely be volt zárva, és nem használták semmire.[63]

1965 elején a pravoszláv papokat elkezdték a teljesítmény szerinti bérezésre átvezetni, nyilvántartási könyvet nyitottak számukra, ahová a szertartások végzését jegyezték fel. A VKÜT viszont ilyen utasítást nem kapott, tehát sem a katolikus, sem a református felekezetnél ilyenre nem került sor.[64]

1965 decemberében az egyházi ügyekkel foglalkozó két tanácsot – Pravoszláv Egyház Ügyeinek Tanácsa és Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa – egyesítették, és így jött létre a Vallásügyi Tanács, ezzel megszüntették a párhuzamosságokat, illetve radikálisan csökkentették az apparátusban dolgozók számát. Mindez azonban nem jelentette az egyházi kérdés lojálisabb kezelését az állam részéről. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az USZSZK Legfelső Tanácsának Elnöksége által 1966. március 18-án elfogadott három határozat – *„A vallási kultuszokról szóló törvény megsértése esetén kirótt adminisztratív felelősségre vonásról", „Az OSZFSZK Btk. 142. cikkelyének kiegészítéséről",* illetve *„Az OSZFSZK Btk. 142. cikkelyének*

[61] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 427. арк. 1.
[62] Uo. 2.
[63] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 449. арк. 1.
[64] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 457. арк. 17–18.

alkalmazásáról” –, amely három módját is létrehozta az egyházi törvények megsértéséért kiróható büntetésnek: a fegyelmit, az adminisztratívat és a büntetőjogit.[65] Ha a vallási közösség vezetője úgy végzett lelkészi teendőket, hogy nem volt engedélye rá, akkor 50 rubel adminisztratív bírsággal sújtották. Ha pedig az állampolgárt azzal sértették meg, hogy kötelező jelleggel adományt/hozzájárulást gyűjtöttek tőle, vagy folyamodványt, levelet, röplapot terjesztettek, amellyel a vallási törvényeket sértették meg, akkor 3 évig terjedő szabadságvesztésre is ítélhették az egyént.

Ettől függetlenül 1966. április 27-én Andrej Gromikót, a Szovjetunió külügyminiszterét a Vatikánban fogadta VI. Pál pápa. Ez volt az első alkalom, hogy szovjet állami vezetőt hivatalos audienciára fogadtak Rómában. Gromikónak azonban nem ez volt az első találkozója a pápával, mert arra már 1965. október 4-én New Yorkban sor került az ENSZ éves közgyűlésén. Valószínűleg ezután készítették elő a vatikáni találkozást is.

16. kép *VI. Pál pápa és Andrej Gromiko találkozása 1966. április 27-én a Vatikánban*

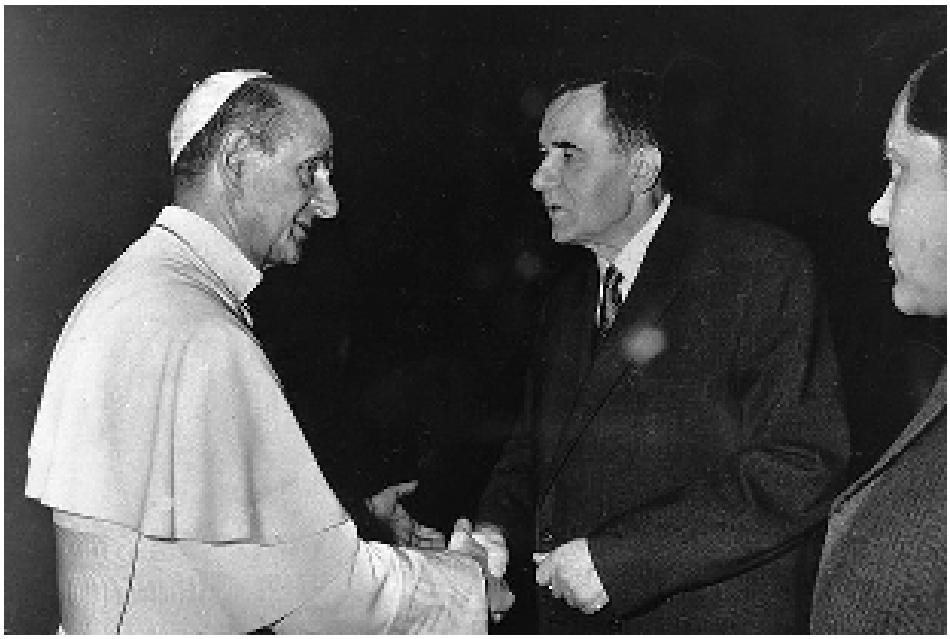

Forrás: https://sib-catholic.ru/vatikan-moskva-polveka-konstruktivnogo-dialoga/, letöltés 2021. júl. 21.

[65] *Н., Потапова:* Политика советского государства в отношении церкви в 1940–1980 гг. (Нормативно-правовые основы регулирования). Ленинградский юридический журнал 4 (2007) 174.

1975-ben „A vallási közösségekről” szóló törvénykezés új megfogalmazásából kimaradt az, hogy az egyházközségek nem lehetnek jogi személyek. Vagyis ezután az egyház jogot kapott egyházi felszerelések, sőt közlekedési eszközök birtoklására is, ám templomépületének továbbra sem lehetett tulajdonosa. Ugyancsak a fenti jogszabályi változás miatt a hívek elveszítették apellációs jogukat templomuk bezárása esetén.[66] Márpedig ebben a korszakban is zártak be templomokat, csak csendben, nehogy a Szovjetunióról kialakított „békeharcos” és „emberi jogok védelmezőjének” imázsa sérüljön. Az 1977-ben elfogadott brezsnyevi alkotmányban is minden maradt a régiben, ugyanis az 52. cikkely nem szélesítette a hívők jogait, miközben az állam továbbra is beavatkozhatott az egyházak belső életébe és tevékenységébe. Vagyis az államnak megmaradt a régi irányvonala, miszerint egy „vallás nélküli” társadalmat szeretett volna felépíteni. Ezt még az SZKP Szervezeti Szabályzatában is rögzítették. Az egyházi vezetők (püspökök, vikáriusok) keze továbbra is meg volt kötve, és az a paradox helyzet alakult ki a Szovjetunióban, hogy miközben az állam lelkiismereti szabadságot hirdetett állampolgárai számára, illetve az egyházakról szóló 1918-as dekrétumban az állam és az egyház szétválasztását deklarálta, a hívők mégsem gyakorolhatták szabadon vallásukat, s az állam törvénykezésével az egyház minden lépését szabályozta. Ezen időszaknak, a vallásosság visszaszorítása érdekében tett egyik legsajátosabb jellemzője volt, hogy hangsúlyozottan a gyermekek templomlátogatását, vallási okítását ellenőrizték és szankcionálták keményen.[67] Ez volt az a korszak, amikor egyes tanárok vállalták, hogy vasárnaponként megfigyelik, feljegyezik és jelentik a megfelelő helyre, melyik család gyermeke ment templomba (persze volt tanár, aki kényszerből, és volt, aki előrejutásának reményében tette ezt).

Római katolikusok. Ahogy arról már az előző korszakban szó esett, a kárpátaljai római katolikus közösségnél a szovjet időszakban 1952-től létezett egy ún. „külső” és egy „belső” irányítási fórum. Ez azt jelentette, hogy az államilag elismert adminisztrátor, aki az állami hivatalokkal tárgyalt, és akinél a „vikáriusi pecsét” volt, nem minden esetben esett egybe azzal a személlyel, aki az igazi egyházi megbízásokat megfogalmazta. Miután 1962-ben Mészáros János lemondott adminisztrátori posztjáról, helyére Závodnyik Tibor munkácsi plébános került. Ő megpróbálta helyreállítani a katolikus egyház római központjával a megszakadt kapcsolatot, ebben dr. Brezanóczy Pál aknaszlatinai születésű egri érsek (†1971)

[66] *Д., Сазонов:* Брежневские гонения на Церковь. По материалам Центральной России. Исторические науки и археология. Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова 6. (2015) 47.
[67] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 450. арк. 64–68.

segítette.[68] Ám eközben a „belső” irányítás továbbra is Szegedi Jenő várpalánkai plébánosnál volt, akit még Bujaló Bernát bízott meg, de aki nem kapott állami elismerést, és nem kormányozhatott. Ez a sokszor emlegetett vallásszabadság szomorú példája volt, ugyanis a papok által megválasztott egyházi vikáriust nem engedték működni, hanem önkényesen olyan papot állítottak az előtérbe vezetőnek, aki hajlott a kompromisszumra annak érdekében, hogy legalább a vallási élet minimuma lehetséges legyen.[69]

17. kép *A munkácsi Tours-i Szent Márton plébániatemplom, amelynek Závodnyik Tibor volt a plébánosa 1962-ig*

Forrás: Szamborovszky József felvétele.

Görögkatolikusok. A földalatti görögkatolikus egyház legégetőbb problémáját és fennmaradásának zálogát a korszakban a papképzés jelentette. Ám a földalatti időszakban a szovjet államvédelmi hatóság árgus sze-

[68] *Dióssi Géza Kornél – Majnek Antal:* A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház története. Új Hajtás I. (1996) 3. sz.
[69] Uo.

mekkel figyelte a görögkatolikusokat, és komoly kockázatot vállalt az, aki mégis felvállalta azt. Mai ésszel vagy csak racionálisan felfogni sem lehet, hogy ennek ellenére akadtak olyan áldozópapok, akik megtették ezt. Közéjük tartoztak: Csurgovics György, Holovács József, Marina Sándor, Murányi Miklós és Ortutay Elemér, valamint a bazilita szerzetes Malinics Maléter (Ungvár) és Ljahovics Miklós (Rahó).[70] Az ilyen formában történő papképzés az „egyszemélyes teológia" elnevezést kapta. A korabeli fogalom arra utalt, hogy az oktató áldozópapok a növendéknek baráti beszélgetésnek álcázott alkalmakon adták át a tananyagot. A fogalom dr. Ortutay Elemér személyével fonódott össze, bár a többi áldozópap/oktató is hasonlóan tanított.

Erre az időre a papok is megtanulták a konspiráció bizonyos fokát, mert a szentelésekre születés- vagy névnapi összejövetelek alkalmával kerítettek sort. Az 1970-es évek második felében az események nemkívánatos alakulása miatt Chira Sándor püspök végül úgy döntött, hogy a kárpátaljai híveknek köztük élő püspökre van szükségük. Mikor 1977 nyarán Chira püspöknek sikerült hazautazási engedélyt kapnia, Holovács József lakásán titokban püspökké szentelte Szabó Konstantin áldozópapot Murányi Miklós vikárius, Miskolci Tódor és Szabó Pál atyák jelenlétében.[71]

18. kép *Id. Szabó Konstantin (püspök 1977–1982), Szemedi János (püspök 1978–2003), Ortutay Elemér (1916–1997)*

Forrás: *Riskó M.:* Chira Sándor (1897–1983) munkácsi püspök i. m.

[70] *Riskó Marianna:* Chira Sándor (1897–1983) munkácsi püspök élete és vértanúsága. Kézirat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest 2017. 178.

[71] *Bendász Dániel:* A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma. In: A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász 2016. 205.

Mikor Murányi Miklós vikárius érezte, egészségi állapota oly mértékben megrendült, hogy nehezére estek a mindennapi élet teendői is, akkor kijelentette, hogy utódjaként Szemedi János áldozópapot szeretné látni. Így egy év múlva Szabó Konstantin után Chira Sándor Szemedi János áldozópapot is püspökké szentelte Onokócon, Holovács József otthonában.[72] Úgy Szabó, mint Szemedi püspökké szentelését és annak törvényességét az Apostoli Szentszék az egyházmegye legalizációja után elismerte.[73]

3. táblázat *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1964–82 között illegalitásban felszentelt püspökei*

Akit püspökké szenteltek	**Születési éve**	**Püspökké szentelésének ideje**	**Szentelésének helye**	**Aki felszentelte**
Szabó Konstatntin	1926. április 1.	1977. június 18.	Ungvár	Chira Sándor
Szemedi János	1921. június 26.	1978. augusztus 24.	Ungvár	Chira Sándor

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: *Riskó M.:* Chira Sándor i. m. 51.

Murányi Miklós vikárius 1979. január 2-án megtért Teremtőjéhez, és helyébe Szemedi János lépett, aki napközben egy ungvári gépkocsifuvarozó vállalatnál dolgozott, éjszaka azonban a munkácsi egyházmegye dolgaival foglalkozott.

A korszakban, vagyis 1964–82 között 18 görögkatolikus papot szenteltek fel titokban.[74]

*Református*ok. A református gyülekezetek állami regisztrációjának megvonása ebben a korszakban sem ért véget: pont az 1964-es évben vonták vissza a kajdanói reformátusok jogát vallásuk gyakorlására. A hívek azonban nem nyugodtak bele, s írásos panasszal fordultak az USZSZK vallásügyi meghatalmazottjához, aki az ügyben teljes kivizsgálást írt elő kárpátaljai beosztottja számára. Szalamatin (kárpátaljai vallásügyi meghatalmazott) azonban tagadta a panasz jogosságát.[75] Végül több mint egy év elteltével Svajko kijevi meghatalmazott azt az utasítás küldte Ungvárra,

[72] *Bendász D.:* A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye i. m. 178.
[73] *Bendász Dániel – Szabó Konstantin – Marosi István:* „Katakombaszolgálat". A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–89 közötti üldözésének kronológiája. Kéziratban. Beregszász 2019. 57.
[74] *Bendász D. – Szabó K. – Marosi I.:* „Katakombaszolgálat" i. m. 57.
[75] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 4. спр. 374. арк. 193–196

hogy „ha a hívők kérik egyházközségük regisztrációját, akkor azt teljesíteni kell", amennyiben az a törvényeknek megfelel.[76]

Tudunk róla, hogy 1965-ben Gencsy Béla püspök mellett már létezett egy négytagú egyházi tanács, amely Petneházy Gyula mezőkaszonyi, Horkay Barna nagyszőlősi, Mitró István salamoni és Vass József técsői lelkészekből állt.[77] Ezek a lelkészek segítették az immár 10 éve püspöki tisztségébe visszaállított Gencsyt akkor is, amikor számtalan külföldi meghívásnak tett eleget, amelyeket az állami szervek (az esetek zömében) már nem elleneztek. 1965 májusában például előadóként volt jelen a Varsóban megrendezett Református Világtanács ülésén, ahol újra napirendre került a Kárpátaljai Református Egyház (KRE) világszövetségi tagsága.[78] Végül is még ugyanazon év júniusában a Református Világszövetség (RV) Fülöp-szigeteki konferenciáján határozott arról, hogy a KRE valójában tagja az RV-nek, hisz 1945 előtt is tagja volt, s nem kérte tagsága megszüntetését.[79] Ez a határozat kész tények elé állította a szovjet Vallásügyi Tanácsot, amely mindezidáig nem adta beleegyezését abba, hogy a KRE kérvényezze a tagságot. Az RV-nek ez a „húzása" lehetőséget adott a kárpátaljai református lelkészeknek, hogy a Közép- és Nyugat-Európában élő hittársaikhoz látogassanak. Így 1965. november 13–20. között a püspök immár nem egyedül utazott a Budapestre összehívott Keresztény Békekonferencia Tanácsadó Bizottságának ülésére.[80]

A református egyház számára már az 1970-es évek elején is életbevágóan fontos kérdés volt a lelkészképzés, mivel az 1944 után itthon maradt papság zöme ekkorra már kiöregedett. Tudunk róla, hogy Gencsy már 1956. áprilisi moszkvai útjáról hazatérve folyamodott a kárpátaljai területi vallásügyi megbízotthoz azzal a kérelemmel, hogy kárpátaljai fiatalok esetleges magyarországi teológiai tanulmányait engedélyezzék. Azt is tudjuk, hogy 1956 tavaszán négyen jelentkeztek erre: a nagyszőlősi Horkay, a nevetleni Asszonyi, a kisdobronyi Kis és a fertősalmási Czirók lelkészek fiai. Ám Moszkvából azt a visszajelzést kapták, hogy ez a kérdés nem aktuális.[81] A lelkészképzés problémáját az 1969-ben Prágában megrendezett Keresztény Békekonferencián is felvetette Gencsy püspök, s konkrétan három kárpátaljai fiatal teológiai tanulmányának magyarországi lehetőségét kérte,[82]

[76] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 457. арк. 43.
[77] Uo. 23.
[78] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 457. арк. 1.
[79] Uo. 26.
[80] ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 2. спр. 457. арк. 35–38.
[81] Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Ф. 6991. оп. 3. д. 1117. арк. 106–107.
[82] Kárpátaljai Református Egyházkerület Múzeuma és Levéltára (KRE ML), Gencsy Béla püspöki körlevele, 1969. június 16. 111/1969. 10.

ám a szovjet Vallásügyi Hivatal újra nem adott rá engedélyt. Az elidősödött lelkészek és a jelentős számú elhalálozás miatt az 1970-es évek elejére radikálisan csökkent a református papok száma. Így történt, hogy ugyan a magyarországi kiutazást továbbra is megtagadták, ám helyette még Gencsy Béla püspökségének idejében, 1974-ben beindulhatott a helyi lelkész képzés Kárpátalján. Az oktatás a beregszászi templom melletti (ma irodahelyiségnek használt) teremben zajlott, és két főre szólt az engedély. Ez a két fő akkor Sütő László és Oroszi Pál voltak. Mindketten még ugyanazon évben meg is kapták a palástot. Ezt követően 1977–87 között kétévente 2–2 fő kezdhette meg lelkészképzési tanulmányait Beregszászban.

19. kép *Gencsy Béla (1898–1982) püspök 1965-ben*

Forrás: A Kárpátontúli Református Egyház templomainak albuma. Szerk. Gulácsy Lajos. Beregszász 1988. 66.

A VKÜT fennmaradt irataiból tudjuk, hogy Gencsy Bélát már 1959-től szerették volna eltávolítani püspöki pozíciójából, ám ő mindig nagyon ügyelt arra, hogy az állam felé teljesítse azokat a minimális elvárásokat, amelyeknek köszönhetően a reformátusok hitük gyakorlását legalább elfogadható szinten megélhették. Természetesen ez megszülte a maga ambivalens helyzeteit: az állami vallásügyi meghatalmazott azzal vádolta Gencsyt, hogy nem elég őszinte és elkötelezett az állam felé, és minden településre (ahol akár pár református is él) egyházközséget akar regisztrál-

ni.[83] A másik oldal – egyes református lelkészek és néhány névtelen levél – pedig azzal, hogy gátlástalanul kiszolgálja az államot.[84] A visszatekintés történelmi tényeként és a reális lehetőségeket összefüggéseiben mérlegelve láttató távlatból kijelenthető, hogy Gencsy Béla személyében egy jó stratégiai képességekkel rendelkező, erős akaratú vezető állt a KRE élén, akinek idejében (1950–77) az engedéllyel rendelkező református egyházközségek száma 1/3-dal növekedett, és majdnem elérte az 1944 előtti számot. És, ha bár lassan is, de 1974-től több új lelkésszel gyarapodott a reformátusok között szolgálók száma.[85] A lelkészképzéshez hasonlóan fontos momentumnak számított a reformátusok számára, hogy 1977-ben hivatalos engedéllyel magyar nyelvű Szentírás érkezett Magyarországról Kárpátaljára.[86]

20. kép *Oroszi Pál, Gencsy Béla és Horkay Barnabás 1974-ben Tiszaújlakon*

Forrás: a képet a NIKM kapta publikálási felhasználásra Oroszi Pálnétól, akinek ezúton is köszöni a szerző azt.

Ám miután Gencsy Béla 1969-ben betöltötte 70. életévét, az egyházon belül is sokakban merült fel a személycsere aktualitása. A lehetséges

[83] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. P–195, op. 7, od. zb. 36, ark. 97.
[84] KTÁL, F. P–195, op. 7, od. zb. 36, ark. 111.
[85] 1977-ben Szűcs András és Kiss Ernő, 1980-ban Józan Lajos, 1981-ben pedig Horkay László fejezte be a beregszászi lelkészképzést és kapott palástot.
[86] *Gulácsy Lajos:* Mélyégből a magasba. Gulácsy Lajos önéletírása. A szerző magánkiadása. H.n. é.n. 69.

új püspökök között az egyik legalkalmasabb személyként néztek az 1972-ben beregi esperessé választott Forgon Pálra. Végül 1977 decemberében a 78 éves püspök tisztségéről lemondott. Ekkorra Forgon mellett már csak Mitró István ungi esperes maradt, aki szóba jöhetett, mint püspök aspiráns. A legmagasabb református egyházi pozícióban bekövetkező személycserének a kérdése az államapparátus élénk figyelmének középpontjában volt, ám a már több mint egy évtizede beregszászi lelkészként szolgáló Forgont ők sem kifogásolták. Így történt, hogy 1978. május 21-én Beregszászban Forgon Pált iktatták be a KRE püspöki tisztségébe.

21. kép *Forgon Pál püspök 1978-ban*

Forrás: KRE ML, fényképek.

A beiktatás rendhagyó voltát az adta, hogy az új püspököt Barta Tibor debreceni püspök, a Magyar Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke inaugurálta. Vele együtt érkezett Tóth Károly püspök, a Keresztény Békekonferencia főtitkára, Komlós Attila, a Reformátusok Lapjának főmunkatársa és Tarr Kálmán, a Magyar Református Egyház Sajtóosztályának vezetője. Ez volt az első alkalom, hogy Magyarországról egyházi személyek a helyi reformátusok meghívására látogattak Kárpátaljára. A beiktatási ceremóniára (a hivatalos jelentés szerint is) 4000 református érkezett Beregszászba, s még a terület pravoszláv püspöke, Alekszandr Szava is megjelent.[87]

[87] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), XIX – J – 1 fond. 8. állag. 130. rakt. egys.

13. FEJEZET
A bomlás évtizede (1982–1991)

13.1. Pártfőtitkárok váltásának sodrában: élelmiszerprogram és alkoholtilalom (1982–1985)

Az 1980-as évek elején a Szovjetunió – hatvan évvel a megalakulása után – sok tekintetben továbbra is elmaradott ország volt. Bár a 11 ötéves terv folyamán megteremtette ipari bázisát, és valóban világraszóló sikereket ért el az űrkutatásban és az űr meghódításában, a társadalmi fejlődés mégis megtorpant, és a válság jelei mutatkoztak. Különösen a mezőgazdaságban maradtak el a teljesítmények az előirányzott tervektől, a talaj termőképessége kimerült. Ahhoz, hogy az élelmiszerek árát alacsonyan tudják tartani, állandóan állami támogatásra volt szükség.[1] A lakosság élelmiszer-ellátása egyre nagyobb gondot okozott, a hatalmas szovjet birodalom élelmiszer-behozatalra szorult. 1982 májusában ennek hatására hirdették meg az élelmiszerprogramot. A propagandaszólamok már nem fedhették el az agrárszektor stagnálását, és Brezsnyev beszédében hangoztatta is, hogy nem nőtt megfelelő mértékben a mezőgazdaság és az agráripari ágazat hatékonysága.[2] Ennek okán vezették be az új agrárreformot, amely az *Élelmiszerprogram* nevet viselte, és az 1982-től 1990-ig terjedő időszakra határozta meg a mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó ágazatok fejlesztési feladatait (pl. élelmiszeripar, az ezek számára eszközöket gyártó gép- és vegyipar, stb.).

A reform lényege az volt, hogy a mezőgazdaság és az élelmiszeripar egységes irányítására létrehozták az agráripari egyesületek tanácsait járási, megyei és köztársasági szinten, és ezeknek a tanácsoknak kellett ellenőrizniük, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari beruházások határidőre elkészüljenek. Kárpátalján 13 agráripari egyesülés jött létre.[3] A tervben hangsúlyozottan szerepelt a termelési folyamatok iparosítására való törekvés, illetve a háztáji gazdaságok korábbinál hathatósabb segítése.[4]

---

[1] *Mihail Heller – Alekszandr Nyekrics:* Orosz történelem – A Szovjetunió története. II. kötet. Budapest 2003. 603.

[2] 20. századi egyetemes történelem. Szerk. Németh István. Budapest 2005. 376.

[3] *Oficinszkij Román:* Gazdaságföldrajzi régiók és vezető mezőgazdasági ágazatok. In: Kárpátalja 1919–2009 i. m. 285.

[4] TASZSZ: A tanácsok fontos feladata. Vörös Zászló, 38. évf. 65. sz. 1. 1982. június 3. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/VorosZaszloBeregiHirlap_1982_01/?query=V%C3%B6r%C3%B6s%20Z%C3%A1szl%C3%B3%201982-06-03&pg=256&layout=s, letöltés 2020. márc. 17.

A tervgazdálkodás azonban tervgazdálkodás maradt: az előirányzott élelmiszerprogram messzemenően meghaladta a gazdaság teljesítőképességét: a Beregszászi járásban például a gabonafélék terméshozamát öt év alatt hektáronként 39–40, 1990-ig pedig 42–43 mázsára kellett volna emelni. Hasonló volt a helyzet a burgonya- és szőlőtermesztést illetően. A termőföldek és a telepítvények leromlott állapota miatt lehetetlen volt teljesíteni a kitűzött mennyiségeket.[5]

Látva a mezőgazdaság egyes ágazatainak kiemelkedő magyarországi eredményeit, a tapasztalatcsere és az együttműködés jegyében bővültek a szovjet–magyar gazdasági kapcsolatok, amelyek a kárpátaljai településeket is érintették. Ilyen volt például a baromfitenyésztés terén kiemelkedő teljesítményt elért Bábolnai Állami Gazdaság, amely nagymértékben járult hozzá az ungvári járási Koncházán, valamint a beregszászi járási Kígyóson kialakított baromfitenyésztő telep létrehozásához. Hasonló együttműködés jött létre a nyíregyházi és a beregszászi konzervgyárak között, amelynek eredményeként olyan nagy kapacitású paradicsomfeldolgozó gépsort helyeztek üzembe Beregszászban, amellyel megoldották a járás paradicsomtermésének átvételét és feldolgozását.[6]

Brezsnyev nem sokkal az élelmiszerprogram meghirdetése után, 1982. november 10-én meghalt, nehéz örökséget hagyva utódaira. A pártfőtitkárok sorában Jurij Andropov következett. A volt KGB-főnök a gazdasági problémák eredőjének a laza munkafegyelmet tartotta, ennélfogva a mindenre kiterjedő munkahelyi és közfegyelmet akarta megvalósítani. Az utcákra, boltokba, éttermekbe rendőröket állított, hogy igazoltassák az embereket és ellenőrizzék, milyen jogon *csavarognak* vagy vásárolnak a szovjet állampolgárok munkaidőben. A munkafegyelem megsértői ellen különböző intézkedéseket hoztak: fizetéscsökkentés, prémiummegvonás, utolsó helyre sorolás a lakásra várók közt.[7] Annak érdekében, hogy az emberek ne munkaidőben intézzék ügyes-bajos dolgaikat, 1983-ban a Minisztertanács határozatot hozott a közszolgáltató intézmények munkarendjének megváltoztatásáról: például Beregszászban is ennek megfelelően úgy módosították a közszolgáltató vállalatok munkarendjét, hogy azok munkaidőben és szabadnapokon is tudják fogadni az embereket.[8] A munkahelyi fegyelem fokozására indított kampány néhány hónap alatt kifulladt: belátták, hogy a termékcsökkenés a legkevésbé a lógásokból következik.

[5] *Csanádi György*: Sorsfordító évek sodrásában. Ungvár 2004. 275.
[6] Uo. 276.
[7] *Heller, M. – Nyekrics, A.:* A Szovjetunió i. m. 612.
[8] *Csanádi Gy.*: Sorsfordító évek i. m. 278.

1984 februárjában Andropov is meghalt, és a 73 éves, beteges Konsztantyin Csernyenko töltötte be a főtitkári posztot. A gazdasági problémákhoz nem értő főtitkár idején továbbra is gondok voltak az élelmiszer-ellátással, a termelés hatékonyságára buzdító, begyepesedett, üres propagandaszólamokkal pedig már rég nem lehetett számottevő eredményeket elérni. A sors fintora, hogy a szovjet gazdaság, amely hiánnyal küszködve jött létre, hiányok és sorban állás közepette ért véget, aminek a jelei ekkor már erőteljesen megmutatkoztak.

1985 márciusában, Csernyenko halálát követően Mihail Gorbacsov került a főtitkári székbe. 1985. május 7-én, alig két hónappal megválasztása után az új vezér első konkrét lépéseként meghozták *Az italozás és az alkoholizmus leküzdését szolgáló intézkedésekről* szóló határozatot. A Szovjetunió-szerte hatalmas méreteket öltő alkoholizmust a már jól megszokott szovjet „határozati" módszerrel és a felülről jövő „akarattal" kívánták visszaszorítani. Az alkoholt árusító üzletek számát csökkentették, betiltották az alkoholfogyasztást a nyilvános helyeken, több ismert alkoholgyárat bezártak, lebontottak. Bort és pálinkát csak 14 óra után volt szabad árusítani. Valamennyi propagandaeszközt az alkoholellenes kampány szolgálatába állítottak, tetemes mennyiségű cikk jelent meg az alkohol erkölcsi és egészségügyi romboló hatásáról, a lapokban egymást érték a leleplező vagy elborzasztó írások.

Az alkoholizmus megfékezésére indított harc folytán egyre-másra alakultak szakosított egészségügyi intézmények: a narkológiai gondozók. Ungváron például 1986-ban nyitotta meg kapuit a megyei narkológiai intézet.[9] A beregszászi kijózanító állomás is éjjel-nappal üzemelt, a „pácienseikről" pedig azonnal értesítették munkahelyeiket, ahol megvonták tőlük a prémiumokat, szanatóriumi beutalókat stb.[10] Hajtóvadászat indult a házipálinka készítése ellen, elkobozták a pálinkafőzőket, a törvénysértőket komoly büntetéssel sújtották. Ami visszavonhatatlan károkat okozott az alkoholellenes kampány során a vidék számára, az a pusztítás, amely a szőlőültetvényeket célozta meg. Kárpátalja egyik legrégebbi bortermelő vidéke az ungvári járási Szerednye vidéke volt. A hírhedt gorbacsovi rendeletig 1200 hektáron termesztettek itt szőlőt, az alkoholtilalom után mindössze 256 hektár ül-

[9] *Magyar Tímea*: Szenvedélyrabok a szakadék szélén. 20 éves a megyei narkológiai gondozó. Kárpáti Igaz Szó, 2. évf. 11–12. sz. 2006. január 26. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KarpatiIgazSzo_2006_01-03/?query=K%C3%A1rp%C3%A1ti%20Igaz%20Sz%C3%B3%20alkoholtilalom%201985&pg=90&layout=s, letöltés 2020. márc. 20.
[10] *Csanádi Gy.*: Sorsfordító évek i. m. 285.

tetvény maradt.[11] A Beregszász környéki szőlőtermesztés is hanyatlásnak indult: nem telepítettek új szőlőtőkéket, a meglévő ültetvényeket pedig elhanyagolták. Tervbe vették, hogy a szőlőgazdaságokban a borszőlők területét jelentősen, körülbelül 30%-kal csökkentik, helyette pedig csemegeszőlőt fognak termeszteni. Arra viszont senki nem gondolt, hogy a csemegeszőlő teljesen más bánásmódot igényel, könnyebben romlandó portéka, értékesítésére évente legfeljebb két-három hónapon át van lehetőség, a termés hosszabb ideig történő tárolásához szükséges hűtőházak nem álltak rendelkezésre, a csemegeszőlőből készült italokra pedig nem volt kereslet.[12]

A boltokban és a vendéglátó egységekben a vevőkör megtartása érdekében nagyobb súlyt helyeztek az édességek és az üdítőitalok népszerűsítésére, felújították az étkezdéket, cukrászdákat. Beregszászban többek között például a Namény eszpresszó felújítására is sor került, amely a Beregszászi Közétkeztetési Kombinát és a vásárosnaményi ÁFÉSZ közötti szocialista verseny szimbólumaként jött létre.[13]

Gorbacsov azt remélte, hogy mindezek az intézkedések majd hihetetlenül megnövelik a tekintélyét, azonban a lakosság nagy részének a nemtetszését váltotta ki, a többség a kisemberek elleni támadásként élte meg, a főtitkárra pedig ráragasztották az „ásványvíztitkár" nevet. Mint a gorbacsovi reformokat általában, az alkoholellenes kampányt is elhamarkodottan, átgondolatlanul és előkészítetlenül hajtották végre. Az alkoholfogyasztás mértéke nem lett alacsonyabb, növekedett a korrupciós lehetőségek száma, hiszen pult alól és az eredeti ár többszöröséért bármikor, bármilyen alkoholhoz hozzá lehetett jutni. A feketekereskedelem egyre nagyobb méreteket öltött. Mindez rendkívül negatívan hatott az állami költségvetésre, a közegészségügy pedig nem igazán javult. Végeredményben az egész program kudarcba fulladt. 1988. október 25-én az SZKP KB határozatot hozott, amelyben utalt ugyan az alkoholellenes kampány eredményeire, de megállapította: „radikális változást még nem sikerült elérnünk". Ezután be is szüntették az alkoholellenes küzdelmet.[14]

[11] *Szabó Sándor*: Dobó-pince: török ásta, csehül áll. Kárpáti Igaz Szó, 12. évf. 107–108. sz. 2016. július 28. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KarpatiIgazSzo_2016_07/?query=K%C3%A1rp%C3%A1talja%20alkoholtilalom%201985&pg=106&layout=s, letöltés 2020. márc. 20.
[12] *Csanádi Gy.*: Sorsfordító évek… i. m. 286.
[13] *Mester Magda*: A számok mögött: Új munkastílus. Vörös Zászló, 42. évf. 105. sz. 1986. szeptember 2. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/VorosZaszloBeregiHirlap_1986_02/?query=V%C3%B6r%C3%B6s%20Z%C3%A1szl%C3%B3%20alkohol&pg=111&layout=s, letöltés 2020. ápr. 10.
[14] *Heller, M. – Nyekrics, A.:* A Szovjetunió i. m. 630.

13.2. A gorbacsovi peresztrojka fonákságaitól a széthullásig

Az 1985. március 11-én az SZKP főtitkárának megválasztott Mihail Szergejevics Gorbacsov ugyanazzal a magabiztossággal kezdett bele a birodalom irányításába, mint elődei. Ugyan a gépezet recsegett-ropogott, de sem benne, sem az ország lakosságában nem merült fel, hogy valamivel több mint hat év múlva a Szovjetunió darabjaira hullik. Ehhez a folyamathoz nyilvánvalóan kellett az ország gazdaságának végső kimerülése, az elhibázott reformkísérletek, de a legfőbb ok az volt, hogy Gorbacsov és elődei nem értették meg az általuk felépített gépezetet. Olyan alapvető kérdéseket akart megváltoztatni, melyek a rendszer fundamentumai voltak, ezáltal azok bolygatása a birodalom összeomlásához vezetett.[15]

1. kép *Még minden a régi: Beregszász (ekkor még hivatalosan Beregovo) főtere 1985-ben a szovjet felszabadítási emlékművel*

Forrás: https://colnect.com/en/postcards/postcard/32847-Beregovo-_Transcarpathia-Soviet_Union_USSR, letöltés 2020. máj. 3.

[15] *Mihail, Heller – Alekszandr, Nyekrics:* Orosz történelem – A Szovjetunió története. Budapest 2003. 636.

1985-ben azonban még energikus lépésekkel vágott bele a reformokba. Ukrajnai látogatása során hangsúlyozta az USZSZK fontosságát a szovjet gazdaságban, mindenhol Scserbickijjel mutatkozott, válságnak, lazulásnak nyoma sem volt. Sőt, 1985-ban újabb lépések történtek a diszszidensek tevékenységének visszaszorítására: néhány embert börtönbüntetésre ítéltek, Vaszilij Sztusz ukrán költő pedig a lágerben halt meg.[16]

A *peresztrojka* (a gazdaság és a társadalom gyökeres átalakítása), a *glasznoszty* (nyilvánosság – a sajtó, a kritika, a véleménynyilvánítás engedélyezése, a lakosság tájékoztatása), az *uszkorenyije* (a gazdaság gyorsítása) gorbacsovi jelszavak nem voltak új keletű jelenségek a Szovjetunióban. Más-más körülmények között, de hatalmuk kiépítésénél már Sztálin, Hruscsov és Brezsnyev is használta ezeket a módszereket. Velük ellentétben azonban Gorbacsovnak létkérdés volt, hogy a reformok sikeresek legyenek. Ezek eléréséhez azonban valós változásokra lett volna szükség, nem csupán látszattevékenységre.[17]

Az első ilyen álmegoldás az 1985–86-os alkoholellenes kampány volt, amely ugyan erkölcsileg és gazdaságilag is indokolt volt, de átgondolatlan és elsietett megvalósítása miatt legalább 10 milliárd rubel kárt okozott a gazdaságnak.[18] Beregszászban az Arany Kalász élelmiszerüzletben mennyezetig érő vasrácsot húztak az alkoholos polc elé, amelyet csak délután 14 óra után nyitottak meg az akkorra már odasereglett vásárlók előtt. A részegeskedésen ért személyeket a kijózanítóállomásra szállították, mely értesítette a páciens munkahelyét, ami prémiummegvonással, beutalók, lakásvásárlási lehetőségek megvonásával járt. Hajtóvadászat indult a pálinkafőzdék és a Kárpátalján igen elterjedt házi bor készítése ellen is. Nagy károkat okozott a rendelet a Beregszász környéki, amúgy is elhanyagolt szőlészeteknek is. Nem történtek új telepítések, sőt egyes területeken kivágták a meglévő gyümölcsfákat, szőlőtőkéket. A hivatalos statisztikák azonban azt mutatták, hogy az alkoholtilalom intézkedései alatt nem fogyott kevesebb szeszes ital, mint korábban.[19]

A gorbacsovi intézkedések első csúfos kudarca mégis az 1986. április 26-án a csernobili atomerőműben történt robbanás kommunikálása miatt következett be. A baleset következményeképpen nagy mennyiségű radioaktív por került a levegőbe, melyet északnyugat felé vittek a légá-

[16] *Szerhij Jekelcsik:* Ukrajna története – Egy modern nemzet születése. Budapest 2014. 220.
[17] *Heller, M. – Nyekrics, A.:* Orosz történelem i. m. 629–630.
[18] *Jekelcsik Sz.:* Ukrajna története i. m. 220.
[19] *Csanády György:* Sorsfordító évek sodrásában. Ungvár 2004. 285.

ramlatok, s főleg Ukrajna és Fehéroroszország területén okozott óriási szennyezést, de a széllel és csapadékkal egészen Skandináviáig eljutott. A szovjet jelentésekben a katasztrófa mértékét erősen kisebbítették, többek között a kijevi május elsejei felvonulásokat is megtartották.[20]

2. kép *A felrobbant csernobili reaktor*

Forrás: https://new.meduniv.lviv.ua/do-35-yi-richnytsi-avariyi-na-chornobylskij-aes-kafedra-ukrayinoznavstva-provela-vyhovnyj-zahid-zi-studentamy-medychnogo-fakultetu/, letöltés 2021. júl. 30.

A *glasznoszty* csődjét jól jellemezte, hogy a Kijevi Magyar Főkonzulátus nem hivatalos forrásokra hivatkozva már 1985. április 29-én 16:15-kor rejtjeltáviratot küldött Budapestre a robbanásról, azonban hivatalos értesítést csak május 3-án kapott a Moszkvai Magyar Nagykövetség.[21] A Vörös Zászlóban az első híradások a május 6-i moszkvai sajtótájékoztatón tett bejelentésről szóltak, de még egyáltalán nem volt negatív hangulata a cikknek.[22] Az első olyan cikk, amely már *katasztrófának* nevezte az eseményeket csak augusztusban jelent meg,[23] addig, csak a *baleset* szót hasz-

[20] *Jekelcsik Sz.:* Ukrajna története i. m. 221–222.
[21] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), XIX-j-1 fond, KÜM TÜK iratok, 1986. 138. doboz.
[22] Vörös Zászló, 51. évf. 55. sz. 1. 1986. május 8.
[23] Vörös Zászló, 51. évf. 95. sz. 2. 1986. augusztus 9.

nálták a hivatalos kommunikációban. Beregszászban, csakúgy, mint az ország többi városában, az üzemek gyűjtést szerveztek a károsultak megsegítésére. A dolgozók egynapi fizetésüket ajánlották fel. Az atomreaktor robbanása következtében a sugárzás miatt kialakult betegségek száma 100 ezres nagyságrendű volt. Köztük voltak olyan kárpátaljai orvosok, nővérek is, akiket a kármentesítés okán irányítottak a csernobili területre.[24]

A szovjet belpolitikai krízis közepette mégis akadtak olyan folyamatok, melyek bizakodásra adhattak okot a kárpátaljai magyarság körében. Ilyen esemény volt a Magyar Népköztársaság kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége kormánya között a határ menti településeken lakó állampolgárok egyszerűsített határátlépésének szabályozása tárgyában 1985. augusztus 1-jén Moszkvában aláírt egyezmény (a megállapodás 1986. február 23-án lépett hatályba). A megállapodás lényegében létrehozta a két ország közötti vízummentes határátlépést, bár ettől még nem lett sokkal egyszerűbb a procedúra. A hosszas előkészületi folyamat során számos koncepciót készítettek. A szovjet fél előbb csak a határtól maximum 6 km-re eső 32 kárpátaljai településre akarta kiterjeszteni a rendeletet, amiből később a határ mindkét oldalán 62-62 kijelölt település lett. Az itt lakóknak jogukban állt kérelmezniük az egyszerűsített eljárást: egy öt évre szóló engedélyt, melynek birtokában évi egy alkalommal legfeljebb hét napra utazhatott volna a meghívólevélben szereplő településre. A meghívás oka lehetett: családi látogatás, betegség esetén kezelés, tanulmányi ügyek szervezése. Az intézkedések menetén a későbbiekben jelentős enyhítéseket hajtottak végre. A határ magyar oldalán a Záhony–Vásárosnamény–Fehérgyarmat–Tiszabecs–Csengersima vonal volt a rendeletben szereplő települések kiválasztásában a meghatározó. A szovjet oldalon a hivatalos megfogalmazás szerint többek között Csop, Velikaja Dobrony, Batragy, Koszini, Velikaja Begany, Gyedovo, Luzsanka, Beregovo, Vári, Vilok, Petrovo, Velikaja Palagy települések tartoztak ide (a települések magyar nevének visszaadására még jó pár évet várni kellett). Az engedélyezett határátkelők a következők voltak:

1. Záhony–Csop/Csap,
2. Lónya–Zvonkovoje/Harangláb,
3. Barabás–Koszini/Mezőkaszony,
4. Beregsurány–Luzsanka/Asztély,
5. Tiszabecs–Vilok/Tiszaújlak.[25]

[24] *Csanády Gy.:* Sorsfordító évek i. m. 287–288.
[25] MNL OL, XIX-j-1 fond, KÜM TÜK iratok, 1986. 134. doboz.

Harmincöt évvel a megállapodás megkötése után a mai napig is csak ugyanezeket a határátkelőket használhatják a két ország határait átlépni akaró utazók.

Az 1980-as évek második felében még zajlott az afganisztáni háború, amelyről a kárpátaljai lakosság alig kapott tájékoztatást (a helyi lapokban évi 1-2 cikk jelent meg csak a témában). Az évtizedes katonai konfliktusban a Szovjetunió hadseregének több mint 15 000 halottja és több mint 400 eltűntje volt hivatalosan, közülük 52, illetve 4 fő volt kárpátaljai.[26] A konfliktust ugyanolyan eredménytelenül zárta le Gorbacsov, mint amilyen hirtelen beindította Brezsnyev. Az USA-nak tett külpolitikai engedmények jeléül 1987. január 22-én döntöttek a szovjet csapatok kivonásáról, mely 1988 májusában meg is kezdődött.[27]

A változások szele, ha nem is mindig egyértelműen, de érezhető volt. Közép-Európában megindultak a rendszerváltó folyamatok. A szabadabb légkör hatására Kárpátalján is beindultak a magyar közösség különböző, főleg kulturális szerveződései. Az úttörő ezek között a beregszászi Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub volt, melyet 1984-ben alapítottak, s első vezetője Dalmay Árpád volt. Főleg irodalmi hagyományok ápolását, a helyi magyar költők emlékének megőrzését tűzték ki célul.[28] A városban 1987. november 28-án az egykori Oroszlán fogadó falán felavatták Petőfi Sándor emléktábláját. Ortutay Zsuzsa alkotásának átadásán a felszólalások mellett felolvasták Páldi András kijevi magyar főkonzul üdvözletét.[29] Beregszászban bő negyven év után újra megjelenhettek a köztereken is a magyarság szellemi örökségének jelei.

1989. október 13-án Illyés Gyula mellszobra került felállításra a Kőbányai Sörgyár ajándékaként Beregszásznak.[30] Ezt követte Kárpátalja első saját[31] Petőfi Sándor szobrának többezres tömeg előtti felavatása Beregszászban 1991. március 15-én.[32]

[26] Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Szerk. Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Budapest 2010. 228.
[27] *Heller, M. – Nyekrics, A.:* Orosz történelem i. m. 662.
[28] *Botlik József – Dupka György:* Ez hát a hon… Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged 1991. 102–103.
[29] Vörös Zászló, 43. évf. 145. sz. 4. 1987. december 3.
[30] *Vödrös Attila:* Bizony bátorság kell a reményhez. Magyar Nemzet 22. évf. 251. sz. 3. 1989. október 25.
[31] Ezt megelőzően 1990. szeptember 29-én, Ungváron Göncz Árpád és Leonyid Kravcsuk jelenlétében már felavattak egy Petőfi-szobrot, az azonban Ferenczy Béni szobrának másolata volt.
[32] Beregszásznak Petőfi-szobra van! Beregi Hírlap 46. évf. 34. sz. 1. 1991. március 19.

3. kép *Illyés Gyula mellszobrának felavatása Beregszászban 1989-ben*

Forrás: http://blog.xn--krptalja-8yac.net/illyes-szoboravatas-beregszasz/, letöltés 2020. máj. 3.

Az Illyés-klub megalakulása után, az 1980-as évek második felében gombamód nőttek ki a kárpátaljai magyar körök. Péterfalván 1986 februárjában alakult meg a Móricz Zsigmond Magyar Irodalmi Klub, melynek tagjai a környező magyar falvak fiataljaiból verbuválódtak. A kör támogatója az a Bíró Andor volt,[33] aki a helyi kolhoz elnökeként (és az USZSZK népképviselőjeként) sokat tett azért, hogy 1989. július 16-án újból felavathassák az 1945-ben lerombolt turulmadaras Rákóczi-emlékoszlopot, amely Tiszabecs és Tiszaújlak között állt. A rendezvény a szovjet korszakon belül a kárpátaljai magyarság első nagy szabadtéri megemlékezésévé vált.

A Drávai Gizella Kör 1987. július 27-én alakult Ungváron, melynek nyelvművelő és irodalmi csoportja is működött, s elnöke Balla László író, újságszerkesztő volt. Ugyanebben az évben alakult a II. Rákóczi Ferenc Kör Munkácson. A következő, 1988-as évben alapították a Hollósy Simon Kört Técsőn, a Kovács Vilmos Kört Gáton, a Bartók Béla Művelődési Kört Nagyszőlősön, és a Magyar Társasklubot Ungváron. Ebben a folyamatban az 1971-ben alapított József Attila Irodalmi Stúdió (amelyet 1981-ben átszerveztek) 1988. január 30-án József Attila Alkotóközösség-

[33] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Ez hát a hon i. m. 103.

gé alakult, s már nemcsak irodalommal foglalkoztak, hanem számos más művészeti és tudományos irányzattal is. A kárpátaljai magyar értelmiség körében az 1980-as évek végén voltak olyan elképzelések, hogy ezekből a szervezetekből a Csemadok mintájára egy magyar kulturális képviseletet hoznak létre.[34] Az események azonban 1988–89-ben más irányt vettek.

4. kép *A tiszaújlaki emlékmű újraavatása 1989-ben*

Forrás: Bíró Andor hagyatékából.

[34] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Ez hát a hon.i. m. 100–104.

Kárpátalján 1989-ben az ukrán értelmiség előrehaladottabb önszerveződési szinten volt, mint a magyarság. Nemzetiségi elnyomásuk mérséklésének okán, 1989. január 21-én Ungváron létrehozták a Sevcsenko Anyanyelvi Társaságot. Erre a gyűlésre szolidaritásból meghívták a helyi magyar értelmiség néhány tagját is, akik a gyűlésen kinyilvánították a Kárpátaljai Magyar Érdekvédelmi Szervezet létrehozásának szándékát.[35] Korábban Balla László, Szabó Béla és Dupka György már puhatolózott a helyi pártvezetőknél egy esetleges magyar szervezet bejegyzéséről – elutasítást ugyan nem kaptak, de támogatást sem.[36]

1989. február 26-án a Kárpátaljai Területi Ismeretterjesztő Tanács nagytermében gyűltek össze azok, akik értesültek a kezdeményezésről. Több mint 500 vendég érkezett a jóval kisebb befogadóképességű helyiségbe. A kezdeményezők között ott voltak a korábbi irodalmi, polgárjogi tevékenységet folytató kárpátaljai magyarok, csakúgy, mint a szovjet állami szervekben aktívan részt vevő Balla László, Molnár Bertalan (a területi tanács első elnökhelyettese) vagy Lizanec Petro Nyikolajevics, az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének vezetője. A hatalom nem kívánta teljesen elengedni az alakuló új társadalmi szervezet kezét, mivel saját embereinek pozícióba helyezésével a későbbiekben befolyásolhatta azt.[37] A történelmi hangulatú alakuló ülésen végül *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség* (KMKSZ) néven hozták létre az új érdekvédelmi közösséget. Néhány ellenkezőt elsöpörve a népakarat közfelkiáltással Fodó Sándort választotta meg elnöknek. Elnökhelyettesnek Móricz Kálmánt, felelős titkárnak Dupka Györgyöt, gazdasági felelősnek Turóczy Istvánt választották. Bekerült még az elnökségbe Dalmay Árpád, Gulácsy Géza és Szöllősy Tibor.[38] A szervezet célul tűzte ki a kárpátaljai magyarság politikai és kulturális képviseletét, a magyar nyelv és oktatási hálózat védelmét, a történelmi hagyományok ápolását, az 1944-ben elhurcoltak rehabilitációját. A szervezet azonnal aktív politikai-társadalmi szereplővé vált nemcsak Kárpátalján, hanem a határokon túl is. 1989 decemberében a KMKSZ gyűjtést szervezett a temesvári forradalomban és összetűzésekben megsérültek, károsultak számára, miközben a szovjet folyamatok is felgyorsultak.

[35] Hnatik-Riskó Márta adatközlő, 2020. ápr. 29.
[36] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Ez hát a hon i. m. 213.
[37] Hnatik-Riskó Márta adatközlő, 2020. ápr. 29.
[38] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Ez hát a hon i. m. 123.

1990-ben választások következtek, amelyen a KMKSZ is képviseltette magát. A szervezeten belül az első komoly konfliktust a magyar autonómia ügye okozta: vagy Beregszász környéki elképzelést támogatnak (de akkor mi lesz a szórvánnyal), vagy teljes autonómiát kérnek (csakhogy az elérésére kisebb az esély). Létrehoztak egy Autonómiaügyi Bizottságot, melynek elnöke Gulácsy Géza lett, tagjai voltak: Milován Sándor, Sari József, Horkay Sámuel, Kovács Imre Zoltán. A nemzetiségi kérdés fontos alapköve volt a KMKSZ 1990-es választási programjának.[39] Végül az 1990-es választásokon tizenegy KMKSZ-képviselő jutott be a területi tanácsba, és a városi tanácsokban is sikereket értek el,[40] viszont a szervezeten belül újabb széthúzás jelei mutatkoztak. Az 1990. áprilisi alapszervezeti tisztújító közgyűlések egyikén Beregszászban Dalmay Árpád komoly kritikát fogalmazott meg Fodó Sándornak a temesvári segélycsomag megszervezése során meghozott döntéseivel kapcsolatban.[41] Ekkor még nem lehetett látni előre, de 1994-ben több másik regionális alegység mellett a KMKSZ-ből Dalmay Árpád vezetésével kivált a beregszászi alapszervezet, és létrehozta a Beregszászi Magyar Kulturális Szövetséget (BMKSZ).

1991-ben a KMKSZ első ízben emlékezett meg az 1944-es elhurcolásokról (málenkij robot) Szolyván, az egykori lágertemető helyén, ahol alapkőletételre került sor.[42] A Szovjetunió belpolitikai helyzete ekkorra már igencsak instabil volt, főleg az augusztusi puccskísérlet óta. Oroszországban betiltották az SZKP-t, s december 8-án Oroszország, Ukrajna és Belorusszia vezetői bejelentették a Szovjetunió megszűnését, december 25-én pedig Gorbacsov lemondott a (már nem létező) szövetségi elnöki tisztségéről.

Amilyen nagy zajjal és pusztítással érkezett a Szovjetunió Kárpátaljára 1944 őszén, olyan csendben és észrevétlenül szűnt meg 1991-ben. Az a birodalom, amelynek megszűnése még az 1980-as évek közepén is elképzelhetetlen volt, egész egyszerűen széthullott azt követően, hogy vezetői képtelenek voltak a természetes folyamatokkal ellenkező logika alapján összerakott képződményt tovább működtetni. A kárpátaljai magyarság nagy traumákat követően sikeresen talpra állt az 1970-es évekre, és 1991-re megerősödve, saját szervezeteket létrehozva nézhetett szembe az új kihívásokkal.

[39] Horkay Sámuel adatközlő, 2020. ápr. 20.
[40] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Ez hát a hon i. m. 124.
[41] Hnatik-Riskó Márta adatközlő, 2020. ápr. 29.
[42] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Ez hát a hon i. m. 241.

13.3. Az ideológiai harc fokozása a közoktatásban

Mikor 1982 novemberében Brezsnyev meghalt, helyére szinte egyhangúlag Jurij Andropovot választották meg, aki addig a KGB élén állt, s aki ismeretei birtokában elindította az oktatás akkori állapotának felmérését. Elismerték, hogy szinte minden munkavégzésnél előtérbe került az intellektuális vonal.[43] A párt pedig határozott: *„…jó az a módszer, hogy az oktatást vonják össze a termelői munkával. Keményen ki kell tartani amellett, hogy az iskolások hozzászokjanak és szeressék a hasznos munkát. Lehet az fizikai vagy szellemi, de igazi termelői munkának kell lennie, s a társadalom számára értékesnek.”*[44] Andropov 1984. február 9-én meghalt, viszont az oktatási szférában előkészített változtatásokat azért mégsem fújta el a szél, mivel az őt követő pártvezetés – két hónap múlva – minden átdolgozás nélkül fogadta el a tervezeteket. Aki aláírta a szovjet birodalom utolsó nagy iskolareformjáról szóló rendeletet, az már Konsztantyin *Csernyenko* volt. 1984 áprilisában öt egymást követő határozatban foglalkoztak az oktatással, és mindegyikkel a kommunista nevelés megerősítését, valamint a gazdaság munkaerő-szükségleteinek jobb kielégítését próbálták elérni. Ha tartalmilag nézzük meg ezeket a rendeleteket, akkor azok valójában hosszú távú közoktatási tervek voltak. Célmeghatározásuk szerint a Lenin által megfogalmazott egységes munka- és politechnikai iskola elveinek helyreállítását szerették volna elérni.[45] (Ez utóbbi volt az 1959-es hruscsovi iskolareform alapcélja is.) Ám nemcsak a célok és az ideológiai elvek csengtek egybe, de a kialakult kényszerítő helyzet is – a felsőoktatás nem tudta befogadni az oda magas számban felvételizni óhajtókat, miközben a termelői szférában (ipar, mezőgazdaság) munkaerőhiánnyal küszködtek. A fennálló súlyos problémát a középiskolai végzősök legalább felének szakmunkásképzőbe történő irányításával szerették volna megoldani.

A reform egy látszólagos átszervezéssel indult: az általánosan képző középiskolát 10-ről 11 évesre kezdték átállítani, vagyis az addig előkészítő („nulladik”) osztályokat az elemi iskola részévé tették, így a kötelező beiskolázás ezután 6 éves kortól történt. Ebből kifolyólag az elemi szint az 1–4., az általános az 5–9., a középiskolai pedig a 10–11. osztályt jelentette, ami valójában csak számozási csúsztatás volt. A nem teljes középiskola (azaz az 1–9. osztály) mindenki számára kötelező volt, mert ez lett a kiindulópont a teljes középiskolai vagy a szakmai képzés megszerzéséhez.

[43] *Н.А., Хроменков:* Социально-экономические проблемы общего среднего образования в условиях развитого социализма. Москва 1983. 14.
[44] Материалы Пленума ЦК КПСС, 14–15 июня 1983 г. Москва 1983. 18.
[45] „*A fiatalság általános középszintű képzésének további javításáról és az általánosan képző iskolák munkakörülményeinek javításáról*” In: Сборник приказов СССР, 1984, Отд.1, №18, 101.

5. kép *A Jánosi Iskolaközi Tankombinátban kiállított zöldségtermesztő-mester szakképesítést igazoló bizonyítvány*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УРСР

Серія ВТ

СВІДОЦТВО № 300073

Forrás: Szamborovszkyné Nagy Ibolya tulajdona.

Az „új ember” nevelésében újra jelentős szerepet kapott az 1967-ben visszaállított behívás előtti katonai nevelés, amelyről 1984-ben a Pravda így írt: *„Azt kell elérni, hogy mindenki mintakatona akarjon lenni, hogy lelkileg mindenki kész legyen a legszigorúbb fegyelem és rend betartására. A hazafias-katonai munka általános rendszerében fontos szerepe van annak, hogy a középiskolák végzőseit a katonai tanintézetekbe történő továbbtanulásra ösztönözzük.”*[46] Ez a hangvétel nagyon jól mutatta a katonai vezetés hatalmának minden területre való kiterjesztését, amely még Brezsnyev idejében alakult ki.[47] És egyre hangzatosabbak lettek az ideológiai jelszavak, miközben az iskolákban arra próbálták rávenni a végzősöket, hogy ne egyetemre, hanem szakmunkásképzőbe menjenek tovább. Ennek érdekében hozták létre 1985-ben az ún. gyakorlóvállalatokat, ahová a városi iskolák 10–11. osztályos tanulói jártak hetente egyszer. Ezek a gyakorlóvállalatok fogadták az érettségizőktől a szakmai vizsgát, és ítélték oda a szakmai besorolást is. A városiak mintájára rendelték el a falusi középiskolák számára az iskolaközi munkaoktatást és a tanulók szakmai orientációját végző tan- és termelői kombinátok létrehozását. Utóbbiak a

[46] Правда, 9 июля 1984 г.

[47] Emellett a hangvétel a még javában zajló afganisztáni háborúra történő felkészítést is magában hordozta.

mezőgazdaságot érintő szakmákat oktatták. A Beregszászi járás falusi középiskolásai a Jánosiban létrehozott tankombinátban tanulhattak növénytermesztői, állatgondozói és gépkocsivezetői szakirányokban. Számukra a kolhozokban és szovhozokban nyárra tanulói termelői brigádokat alakítottak, ahol az elméletben tanultakat a gyakorlatban is kipróbálhatták.

Az 1984-es rendeletek határoztak az iskolai tankönyvsorozatok megújításáról, ahol a tananyagba már a legkorszerűbb tartalmakat emelték be. Az átdolgozott és kiegészített tankönyvcsaládok kiadása egészen 1991-ig elhúzódott.

6. kép *Algebra, 1991-es; Magyar nyelv, 1987-es; Kémia, 1987-es kiadás*

Forrás: Szamborovszkyné Nagy Ibolya tulajdona.

Vannak, akik úgy vélekednek, hogy a 80-as évek második felében „a szovjet vezetés a lovak közé dobta a gyeplőt", hagyta a dolgokat, mivel a politikában földcsuszamlásszerű változások előszeleit érezték,[48] ám az SZKP KB 1988. február 17–18-i plénumának mégis fő kérdése az oktatás volt. A tervezet nem szakított egyértelműen a Brezsnyev idejében a közoktatásban elindított oroszosítási politikával, de szorgalmazta az anyanyelvű és orosz kétnyelvűség aktív használatát, illetve az anyanyelvű oktatás megerősítését. Ekkor teljesedett ki a magyar iskolák száma, és indult növekedésnek az ukrán iskoláké, de az orosz iskolák száma még nem csökkent.

[48] *Szalai Erzsébet:* A létezett szocializmus – és tanulságai. In: Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok. Szerk. Krausz Tamás – Szigeti Péter. Budapest 2007. 65.

1. táblázat *Az iskolák és az ott tanulók száma Kárpátalján 1989–91 között*

Tanév	Ukrán		Orosz		Magyar		Román	
	iskolák száma	tanulók száma	iskolák száma	tanulók száma	iskolák száma	tanulók száma	iskolák száma	tanulók száma
1989/90	594	166 245	40	16 598	84	17 275	13	4 827
1990/91	597	166 693	40	15 874	86	17 619	13	4 622

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: *Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó:* Nyelv, oktatás, politika. Beregszász 2001. 35.

Az 1980-as évek utolsó harmadában már a helyi pártvezetés is másképpen állt Kárpátalján az őshonos magyar nemzetiséghez. Így történt, hogy a beregszászi járási pártbizottság elképzelése szerint 1988-tól a járás minden nagyobb községében tervezték, hogy sort kerítenek évente valamilyen kulturális rendezvényre, amely az idők folyamán hagyományossá válna. Ebben az 1988-as évben például a járási vers- és prózamondó versenyt Bátyúban rendezték meg, amely a Bátyúi Költészeti Napok nevet kapta.[49] Magának a vers- és prózamondó versenynek a kezdeményezője a helyi középiskola magyarnyelv- és irodalomtanára, Bagu Balázs volt.

7. kép *Bagu Balázs magyarnyelv- és irodalomtanár 2001-ben*

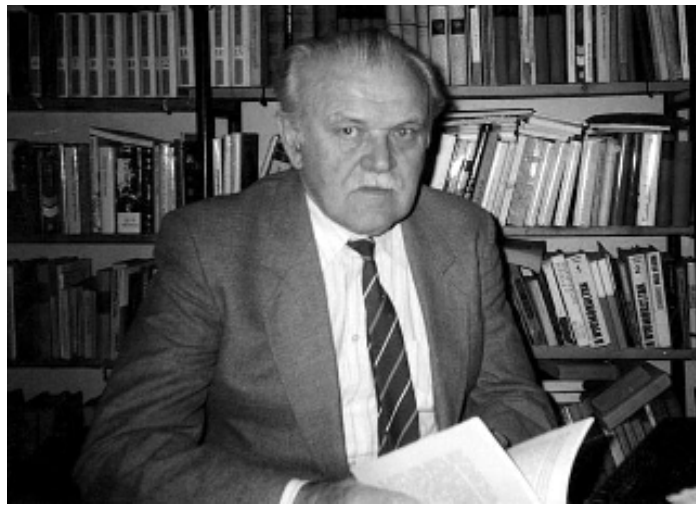

Forrás: https://karpataljalap.net/2001/12/28/bagu-balazs-50-eve-pedagogusi-palyan, letöltés 2021. júl. 23.

[49] *Balogh Irén:* Elmulasztott lehetőség. Vörös Zászló, 45. évf. 59. sz. 1989. május 18. 4.

1991-ben már a megyei közoktatási főosztály és a KMKSZ Oktatási Bizottsága által került meghirdetésre a területi szavalóverseny az általános iskolai korosztály számára, amelynek a Nagyberegi Középiskola adott otthont április 11-én, bár a verseny irányítója továbbra is Bagu Balázs maradt.[50] Ettől kezdve felváltva került megrendezésre az immár egész Kárpátalja magyar iskoláit megszólító nemes verseny: páros évben Bátyúban a középiskolai, páratlanban Nagyberegen az általános iskolai korosztály számára.

8. kép *Vidnyánszky Éva tanárnő 2002-ben*

Forrás: https://karpataljalap.net/2002/03/08/ero-kell-hozza-nemcsak-megszallottsag, letöltés 2021. júl. 23.

Ezeken a versenyeken tűnt fel Vidnyánszy Éva is a magyar közösség számára, aki akkor a Nagymuzsalyi Középiskola magyarnyelv- és irodalomtanára volt. Évike néni – ahogyan növendékei szólították – lett a későbbi kárpátaljai magyar színjátszás valódi elindítója, hisz iskolájában folyamatosan színjátszó kört tartott fenn, magyar nyelvi és népművészeti heteket

[50] *Füzesi Magda:* Költészetnapi szavalóverseny Nagyberegen. Beregi Hírlap, 47. évf. 48. sz. 1991. április 20.

rendezett, intézményi mesemondó versenyt szervezett tanulói körében. Itt nevelkedett a vidék első magyar színházának főrendezője, Vidnyánszky Attila is, aki történetesen Évike néni fia. A korabeli muzsalyi iskola a környező kistelepülésekről (Csetfalva, Sárosoroszi, Bene, Borzsova) beutazó magyar gyerekek számára több volt, mint egy szimpla középiskola, mert a tanárnő a magyar kultúra szeretetét, anyanyelvünk ápolását, a nemzeti identitásunkra való büszkeséget is beleplántálta az arra fogékony tanítványai lelkébe. Később a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház Ficseri gyermekszínjátszó csoportjából került ki több hivatásos színészünk is.

A pedagógustársadalom volt a kárpátaljai magyarság intelligenciájának az inkubátora, s ahogyan fokozatosan hitelüket veszítették az addig terjesztett ideológiai szólamok, és a köz-, illetve a politikai állapotok lehetőséget adtak, hogy a vidék magyar pedagógustársadalma elinduljon az önszerveződés útján, meg is történt a minőségi váltás. 1991. december 8-án, alig félszáz pedagógus létrehozta a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetséget (KMPSZ), amely az anyanyelvű oktatás minőségének fejlesztését tűzte ki célul maga elé. A pedagógusszövetség a KMKSZ Oktatási Bizottságából nőtt ki Orosz Ildikónak, a Nagydobronyi Középiskola akkori igazgatójának, bizottsági tagnak a kezdeményezésére és hathatós közreműködésével.

9. kép *A KMPSZ alakuló ülése (Beregszász, 1991. december 8.)*

Forrás: Szamborovszky József tulajdona.

A KMPSZ pont aznap alakult meg, amikor a belorusz Viszkuli városában Borisz *Jelcin* orosz elnök, Leonyid *Kravcsuk* ukrán elnök és Sztaniszlav *Suskevics,* a Belorusz Legfelső Tanács elnöke aláírta a FÁK, azaz a Független Államok Közössége megalakulásáról szóló egyezményt. 1991. december 31-én pedig a Szovjetunió megszűnt létezni, s a történelem egy újabb államformációba kényszerítette a megye nem szláv lakosságát.

13.4. Az ateista propagandától az egyházzal történő együttműködésig

Miután 1982-ben meghalt Brezsnyev főtitkár, az őt követő pártvezetők az „ideológiai harc fokozását" komolyan vették, így az államhatalom tevékenysége az egyházakkal szemben nem lanyhult. Még az 1985-ben hatalomra került Gorbacsov is ezt az irányvonalat folytatta, mikor 1986. november 24-i taskenti látogatása során a vallási megnyilvánulásokkal szembeni határozott harcra szólított fel. Ám a birodalomban zajló „átalakítás" során átértékelődött az állam valláspolitikája, és az ateista propagandáról fokozatosan tértek át az egyházakkal történő együttműködésre. A legjelentősebb változásra 1988-ban került sor, amikor a Vallásügyi Tanács törölte azt a törvényi kitételt, miszerint a templomok és imaházak az állam tulajdonai. A következő évben az egyházak jogot kaptak arra, hogy az elítéltek között szolgálatot teljesítsenek. 1989. december 1-jén II. János Pál pápa a Vatikánban fogadta Mihail Gorbacsovot, ahol utóbbi bejelentette a Szentatyának, hogy a Szovjetunióban hamarosan törvényt alkotnak a lelkiismereti szabadságról.

Ez a látogatás indította újra a Szovjetunió és a Vatikán közötti diplomáciai kapcsolatokat. *A lelkiismereti szabadságról és a vallási szervezetekről* szóló törvény majd egy év múlva, 1990. október 1-jén látott napvilágot, s 5. cikkelye szerint az állam beszüntette az ateizmus propagálását és finanszírozását, illetve az egyházi szervezetek felvehették a kapcsolatot nemzetközi és külföldi egyházi szervezetekkel az állam beleszólása nélkül.[51] Aztán október 25-én az OSZFSZK *A szabad vallásgyakorlatról* szóló törvényben fakultatív formában engedélyezte a vallásoktatást az iskolákban.[52] Utóbbi törvényre hivatkozva a hónap végén eltörölték az 1918.

[51] A törvény szövegét lásd: Про свободу совісті та релігійні організації // Людина і світ. 1990. №11. с. 11–15. Ugyanezt lásd még: О свободе совести и религиозных организациях // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. 1990. № 41.
[52] A törvény szövegét lásd: Закон РСФСР от 25 октября 1990 г. N 267-I О свободе вероисповеданий. http://base.garant.ru/3961281/, letöltés 2021. júl. 23.

januári dekrétumot, amely elkülönítette az egyházat az államtól és az államot az iskolától.

10. kép *Mihail Gorbacsov és felesége, Raisza II. János Pál pápával 1989-ben*

Forrás: https://www.rbc.ru/politics/24/05/2017/5925526a9a7947d23775b916, letöltés 2021. júl. 23.

Görögkatolikusok. Az 1977-ben titokban felszentelt püspök, Szabó Konstantin sok zaklatást, kihallgatást és házkutatást élt meg szolgálata alatt. Ez nem múlt el nyomtalanul, s ezeknek következtében 1982. november 18-án, munkából hazamenet, nem messze a lakásától egy parkban található padra leülve szívinfarktust kapott.[53] Chira Sándor nyomban azon volt, hogy a püspök helyére újabb szolgálót állítson. Ám nem sokkal ezután, 1983 januárjában Chira is ágynak esett, és nem tudott Ungvárra utazni. Ekkor értesítette Holovács Józsefet, hogy amint csak tud, utazzon hozzá Karagandába, aki ezt még márciusban meg is tette. Chira püspök ott szentelte fel Holovács áldozópapot segédpüspökké, majd május 23-án lelkét visszaadta Teremtőjének.

[53] *Bendász Dániel:* A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma. In: A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában. Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász 2016. 206.

11. kép *Holovács József (1924–2000) püspök*

Forrás: *Riskó Marianna:* Chira Sándor (1897–1983) munkácsi püspök élete és vértanúsága. Kézirat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest 2017.

1987. szeptember 10-én Lembergben Szofron *Dmiterko* ivano-frankivszki püspök Margitics Iván áldozópapot szentelte püspökké „Kárpátalja számára”,[54] amiről azonban előre sem a munkácsi megyéspüspököt, sem a lembergi érsekség vikáriusát, sem *Szternyuk* Volodimir érseket nem tudósították.[55] Ennek ellenére püspökké szentelését és annak törvényességét az Apostoli Szentszék az egyház legalizációja után elismerte.[56] A korszakban, vagyis 1982–89 között 16 görögkatolikus papot szenteltek fel titokban.[57]

A korszakos változás a görögkatolikusok számára azután indult meg, hogy II. János Pál pápa Mihail Gorbacsovval történt tárgyalásai során felvetette a szovjetunió-beli görögkatolikus egyház legalizálásának kérdését. Valószínűleg nem véletlenül történt, hogy 1989. november 30-án (pár nappal a vatikáni találkozó előtt) M. Kolesznyik, az USZSZK Vallásügyi Ta-

[54] *Bendász Dániel – Szabó Konstantin – Marosi István:* „Katakombaszolgálat”. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–89 közötti üldözésének kronológiája. Kézirat. Beregszász 2019. 51.
[55] *Бендас Даниїл:* Легальна і нелегальна підготовка священиків у Мукачівській єпархії. Благовісник №4. Квітень 2002.
[56] *Bendász D. – Szabó K. – Marosi I.:* „Katakombaszolgálat” i. m. 57.
[57] Uo. 57–58.

nácsának elnöke folyamodvánnyal fordult az USZSZK Minisztertanácsához, amelyben ez állt: *„A vallásügyi tanács hivatalosan kijelenti, hogy az USZSZK Alkotmányának és a vallásügyi (kultusz-) törvények betartásának a figyelembevételével a görögkatolikusok mindazon jogokkal rendelkeznek, amelyeket az USZSZK egyházügyi szervezeteinek a törvénye előír.”*[58] 1989. december 13-án a szovjet vezetés hatályon kívül helyezte a görögkatolikus egyház működését betiltó 1949-es rendeletet. 1990. január 26-án hivatalosan is legalizálták a görögkatolikus egyházat, majd június 5-én a Zakarpatszka Pravda területi újság közölte, hogy a Munkácsi Görögkatolikus Püspökséget jogi személyként bejegyezték. A nyár folyamán aztán a megyei tanács engedélyezte az egyházközségek bejegyzését is.

12. kép *Szemedi János (püspök 1978–2003)*

Forrás: *Riskó M.:* Chira Sándor (1897–1983) munkácsi püspök i. m.

Az ilosvai járási Drágabártfalván (Dorobratovo) 1990 augusztusában került sor az első nyilvános papszentelésre. Szemedi János megyéspüspök 4 családos, középkorú papjelöltet szentelt lelkésszé – Hrabár Tamás, Kubinyi Gábor, Pajkosi Miklós és Szücs István személyében –, akik az illegalitás éveiben Holovács József segédpüspök és Ortutay Elemér áldozópap irányítása alatt az ún. „egyszemélyes teológia” keretében készül-

[58] З дотриманням законності. Заява Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР. // Закарпатська Правда. 29 листопада 1989 р. *Idézi*: Даниїл Бендас. Легальна і нелегальна підготовка священиків у Мукачівській єпархії. // Благовісник №6. Червень 2002 р. с. 8.

tek fel hivatásukra. Végre 1990. szeptember 18-án, a Kárpátaljai Megyei Végrehajtó Bizottság határozata értelmében a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a 172. szám alatt hivatalosan is beiktatásra került. Igaz, az Ukrán Szinódus[59] megpróbálta rávenni Szemedi János püspököt, hogy csatolja a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyét a Lembergi Főegyházmegyéhez. Szemedi tiltakozásképpen levelet írt II. János Pál pápának. A pápa 1991 januárjában elismerte az illegalitásban felszentelt, az USZSZK területén élő püspökök felszentelésének kánoni érvényét, köztük Szemedi János munkácsi püspökét is, akit megerősített megyéspüspöki hivatalában.[60]

2. táblázat *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye illegalitásban felszentelt püspökei 1982–89 között*[61]

Akit püspökké szenteltek	**Születési dátuma**	**Püspökké szentelésének ideje**	**Felszentelésének helye**	**Aki felszentelte**
Holovács József	1924. augusztus 11.	1983. március 15.	Karaganda	Chira Sándor
Margitics Iván	1921. február 4.	1987. szeptember 10.	Lviv (Lemberg)	Szofron Dmiterko

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: *Bendász D. – Szabó K. – Marosi I.:* „Katakombaszolgálat" i. m. 57–58.

Római katolikusok. Szegedi Jenő 1983 májusában, míg Závodnyik Tibor 1984 augusztusában megtért Teremtőjéhez.[62] A Kárpátalján szolgáló papok pedig 1985 márciusában Galambos József huszti plébánost választották meg vezetőjüknek és vikáriusnak. VI. Pál pápa József atyát hivatalosan is megerősítette vikáriusi tisztségében. A kinevezési okmányt Lékai László esztergomi érsek adta át József atya unokaöccsének, ám Galambos József vikárius pont ezen a napon hunyt el Huszton.[63] Ekkor 1986 márciusában Csáti József munkácsi plébánoshoz mentek a papok névnapot

[59] Az ukrajnai görögkatolikus szinódust 50 püspök alkotja, amely az ukrajnai görögkatolikus egyház törvényhozó szerve. A szinódus jelöli ki az egyház irányvonalait, valamint belső és külső tevékenységét. Döntéseket hoz lelkipásztori, ökumenikus és didaktikai kérdésekben.
[60] *Bendász D. – Szabó K. – Marosi I.:* „Katakombaszolgálat" i. m. 79–80.
[61] *Riskó M.:* Chira Sándor (1897–1983) munkácsi püspök i. m. 50.
[62] *P. Bohán Béla SJ:* Adalékok a szatmári egyházmegye 20. századi történetéhez. Magyar egyháztörténeti vázlatok 3–4. (2007) 124.
[63] *Hidász Ferenc* OFM: Meghurcolt római katolikus papok kálváriája. In: Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján. Katolikusok Ukrajnában a kommunista rezsim alatt (1917–1944–1991). Szerk. Pawel Wyszkowski OMI. Esztergom 2013. 240.

köszönteni, ám valójában arra kérték fel, hogy vállalja el a vikárius és/vagy az adminisztrátori posztot. Valószínűleg nem egy időben és nem is egyszerre látogatta meg őt a papság, mivel nem lehetett hivatalos választást tartaniuk. A felkérés azonban megtörtént, amelyet Csáti elfogadott. A részegyházak vezetőjét a római pápa nevezi ki, de akkor nem lehetett Rómához fordulni, ezért kellett helyben választani irányítót. Csáti József vikáriusi működéséhez az illetékes állami hatóság is hozzájárult.

13. kép *Csáti József vikárius 1989-ben*

Forrás: *Hidász F.:* Meghurcolt római katolikus papok i.m. a képek függelékében.

1988-ban nagyszabású ünnepségeket tartottak Kijevben, Moszkvában és Leningrádban (1991-től ismét Szentpétervár) a Kijevi Rusz megkeresztelkedésének ezeréves évfordulója alkalmából. Az államilag szervezett ünnepségekre számos külföldi egyházi személyiség érkezett, s a római katolikus egyház delegációjának tagja lett Paskai László bíboros is. A bíboros kalandos úton-módon találkozott Kijevben Csáti József munkácsi plébánossal, kárpátaljai vikáriussal, aki meglepő módon szintén meghívást kapott a kijevi ünnepségre. A protokolláris rendezvény során alkalom adódott, hogy Csáti és Paskai találkozzon és megbeszélést folytasson.[64] Ekkor

[64] *Szalay Boglárka:* Ferencesek Kárpátalján. 34. http://www.ferences.hu/document/szalay_boglarka.pdf, letöltés 2021. júl. 23.

hívta meg a vikárius Kárpátaljára Paskai Lászlót, amely utazás azonban (a bíboros későbbi visszaemlékezése szerint) csak az isteni gondviselés segítségével valósult meg.

14. kép *Zatykó László ferences szerzetes 1990-ben*

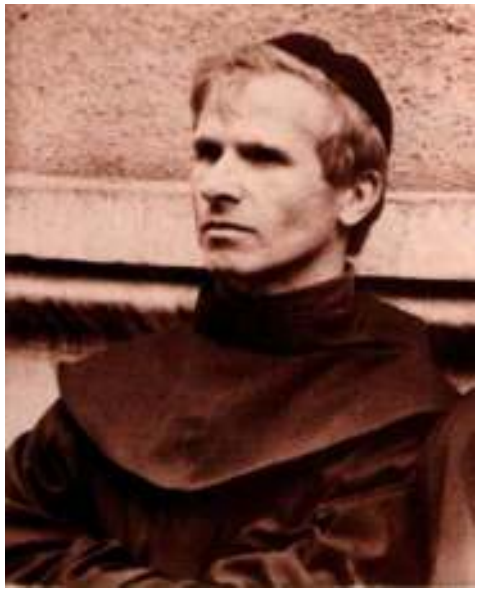

Forrás: *Hidász F.:* Meghurcolt római katolikus papok i.m. a képek függelékében.

Kárpátalján 1989-ben már csak kilenc (nyolc idős és egy fiatal: Zsarkovszki Péter) római katolikus pap szolgált a negyven katolikus egyházközségben. Ezért 1989 húsvétja előtt Kárpátaljára érkezett Zatykó László, Reisz Pál, Hidász Ferenc ferences, Dióssi Kornél domonkos és Bohán Béla jezsuita szerzetes, hogy a nagyhét során felkészítsék a helyi római katolikus híveket az ünnepre. A szovjethatalomnak a valláshoz való hozzáállását jól tükrözték a korabeli nagyszőlősi állapotok: Nagyszőlősön a középkori eredetű gótikus templomban cipőraktár volt, az egykori ferences kolostorban pedig tájvédelmi múzeum működött. A miséket a temetőkápolnában tartották.[65] 1989. május 20–25. között Paskai László bíboros is járt Kárpátalján, akit Csáti József vikárius fogadott.[66] Ő szervezte meg számára a kár-

[65] *Szalay B.:* Ferencesek Kárpátalján i. m. 36.

[66] A Gondviselés keze vezetett – Dr. Paskai László bíboros visszaemlékezése első kárpátaljai látogatására. http://ujhajtas.net.ua/a-gondviseles-keze-vezetett-dr-paskai-laszlo-biboros-visszaemlekezese-elso-karpataljai-latogatasara/, letöltés 2021. júl. 23.

pátaljai körutat, melynek célja az volt, hogy a bíboros valós képet kapjon a hitéletről.[67] Ez az öt nap sorsfordító időszaka lett a kárpátaljai római katolikus egyház életének: új időszámítás kezdődött. Még ugyanebben az évben a magyarországi ferencesek engedélyt kaptak, hogy Kárpátaljára költözzenek, és részt vegyenek a katolikus egyház újjászervezésében. Első lépésként 3 ferences rendi szerzetes költözött Nagyszőlősre: Zatykó László, Majnek Antal és Radics Dávid.[68] A nagyszőlősiek visszakapták középkori templomukat, majd az egyházmegye is a ferences kolostort a templommal.

15. kép *A nagyszőlősi ferences kolostor napjainkban*

Forrás: http://nagyszolos-rk.org/?page_id=1463, letöltés 2021. júl. 23.

Az idők változásának jele volt, hogy Mihail Gorbacsov és II. János Pál pápa 1989. decemberi találkozása után a Szentszék rendkívüli követe, Francesco Colasuonno érsek ellátogatott Kárpátaljára is, szólt a magyar, német és szlovák anyanyelvű hívekhez, és megerősítette a papság által választott Csáti József vikáriusi kinevezését.[69]

[67] *Trauttwein Éva:* Hogyan kezdődött? – Harmincéves a Kárpátaljai Ferences Misszió. https://www.magyarkurir.hu/hirek/hogyan-kezdodott-harminceves-karpataljai-ferences-misszio, letöltés 2021. júl. 23.
[68] *Szalay B.:* Ferencesek Kárpátalján i. m. 38.
[69] *Dióssi Géza Kornél – Majnek Antal:* A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház története. Új Hajtás I. (1996) 3. sz.

Reformátusok. Ahogyan már említettük, az előző korszakban 1977–87 között kétévente 2–2 fő kezdhette meg lelkészképzési tanulmányait Beregszászban.[70] 1988-ban aztán lehetőség nyílt arra, hogy a budapesti teológiára küldjenek Kárpátaljáról tanulni két fiatalt. Ők voltak: Kopasz Gyula Dercenből és Szántó János Nagydobronyból. A következő évben újabb két papnövendék került a Debreceni Református Teológiára.[71] Aztán 1990-ben összesen újabb nyolc fő indulhatott el a két teológiára tanulni.[72] Ettől kezdve folyamatos volt a lelkészképzési utánpótlás.

16. kép *Horkay László ungi esperes, későbbi református püspök (2002–2010)*

Forrás: https://www.vasarnapihirek.hu/fokusz/a_keptelensegek_hazaja, letöltés 2021. júl. 27.

A fent említett 1988-as rendelkezés, miszerint a templomok és imaházak többé nem az állam tulajdonát képezték, illetve Harcsev szovjet vallásügyi tanácsos[73] ugyanazon év szeptemberében Genfben (az Egyházak

[70] 1983-ban ifj. Czirók Béla és Szabó Béla, 1985-ben Barát Imre és Pocsai Vince fejezte be a beregszászi lelkészképzőt és kapott palástot.
[71] Az 1989-ben teológiára került két személy közül csak az egyiknek a nevét sikerült eddig feltárni, ő László Károly volt Paládról.
[72] Ők voltak: Bocskor Viktor Akliból, Fényes Endre és Körösi Sándor – Técsőről, Kádár Jenő – Feketepatakról, Oroszi Ákos – Tiszaújlakról, Szilágyi Károly – Péterfalváról, Zán Sándor – Ruszka Dolináról és Zsukovszky Miklós – Fertősalmásról. Lásd: Reménység. Kárpátalja, I. évf. 7. sz. 6. 1990. augusztus.
[73] *Harcsev* Konsztantyin Mihajlovics 1984–89 között állt a Szovjetunió Vallásügyi Tanácsának élén.

Világtanácsának ülésén) tett nyilatkozata – miszerint: *„A szovjet Kormány ma már szövetségeseinek tekinti az egyházakat, nem pedig ellenfeleinek”* – indította Forgon Pál püspököt annak a levélnek a megírására, amelyben kérte hét templomuk visszaszolgáltatását.[74] A templomok zömét a hruscsovi időszakban zárták be. A püspök leveléből tudjuk, hogy mi is volt ezeknek a templomoknak a sorsa: Kajdanóban és Búcsúban raktárrá, Beregardóban ateista múzeummá alakították át azokat. Ugyancsak átalakították a tekeházait és a péterfalvait ravatalozóvá, de azokat sohasem használták erre a célra. Eközben a verbőci és a dávidfalvai templomok bezárásuk után csak üresen álltak.[75] A levélre négy hónap múlva kaptak választ, és aztán visszaszolgáltatták a kért templomokat.

17. kép *Tiszapéterfalva, az 1989-ben visszaadott és felújított református templom*

Forrás: https://karpataljalap.net/2011/07/15/egy-falu-melyben-kastelyt-epittetett-leendo-miniszter, letöltés 2021. júl. 27.

[74] Forgon Pál Pálé református püspök levele Harcsev Konsztantyin Mihalovicshoz. 149/1988. ik. sz. alatt. Lásd: Kárpátalja, I. évf. 12. sz. 7. 1990. október.
[75] Uo.

A Kárpátaljai Református Egyházkerületi Tanács 1990. augusztus 2-án tartott tanácskozásán elrendelte a teljes egyházi vezetés és minden egyházi tisztségviselő megújítását. Ez azt is jelentette, hogy visszaállították a három egyházmegyét: az ungit, a beregit és a máramaros–ugocsait, valamint a zsinati-presbiteri rendszert. A tisztségviselőket 6 évre választották meg.[76] Újra Forgon Pálnak szavaztak bizalmat a püspöki tisztség betöltésére, a beregi egyházmegye esperese – Szabó Béla, az ungié – Horkay László, míg a máramaros–ugocsaié – Lajos Mihály lettek.[77]

[76] A Kárpátaljai Református Egyházkerület határozata. Kárpátalja, I. évf. 7. sz. 6. 1990. augusztus.
[77] *Gulácsy Lajos:* Mélyégből a magasba. Gulácsy Lajos önéletírása. A szerző magánkiadása. Második, bővített kiadás. H.n. é.n. 75.

14. FEJEZET
Kárpátalja politikatörténete a független Ukrajnában (1991–2015)

14.1. Kárpátalja Ukrajna függetlenségének időszakában – a magyar érdekképviselet megjelenése, az elveszett autonómia ügye

A szovjetrendszer meggyengülése – mint a birodalom minden részében – Kárpátalján is éreztette hatását. A korábban hallgatásra ítélt nemzeti kisebbségek számára lehetőség nyílt önszerveződésük megvalósítására. A kárpátaljai magyar közösség összefogásának formálódási folyamatát nagyban meggyorsította és elősegítette néhány akkor kialakult kedvező körülmény. A helyi magyarság önszerveződéséhez hozzájárult a peresztrojka szabadabb légköre, a határok nyitottabbá válása, valamint az anyaországgal való szorosabb kapcsolattartás. Így alakultak meg az első magyar közművelődési egyesületek 1987 folyamán Ungváron, Munkácson, Gáton, Dercenben, Nagyszőlősön és Kárpátalja egyéb településein[1]. Szeptemberben a magyar értelmiségiek beadvánnyal fordultak az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságához és az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságához, melyben kérték egy érdekképviseleti szervnek, az Ukrajnai Magyarok Kulturális Szövetségének a megalakítását az USZSZK Legfelső Tanácsának felügyeletével. Egy évvel később, 1989. február 26-án Ungváron megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség[2] (KMKSZ). A helyi hatalmi elit hagyta a szervezetet megalakulni, és részt is vett a megalakításában, ugyanis nem hagyhatta, hogy egy általuk ellenőrizetlen önszerveződés jöjjön létre. Az alakuló ülésen kisebb számban részt vettek az ideológiai front magyar nemzetiségű képviselői is. A KMKSZ elnökévé Fodó Sándort választották. Így alakult meg az első kárpátaljai magyar tömegszervezet egy népszerű vezérrel és egy nómenklatúra hátterű ügyintézői gárdával.[3]

A KMKSZ elérte, hogy fél évszázad elteltével a kárpátaljai magyarság először ünnepelhette szabadon nemzeti ünnepeit, s átélhette az összmagyarsághoz való tartozásának élményét[4]. 1989. július 16-án a tiszaújlaki Tisza-híd mellett felavatták a Rákóczi-szabadságharc első győztes csatá-

[1] *Móricz Kálmán:* Kárpátalja sorsfordulói. Budapest 2001. 148.
[2] Uo.
[3] *Kovács Miklós:* Ukrajnai választások és a magyar érdekvédelem 1989–2008 között. Ungvár 2008. 59–100.
[4] Tíz év a kárpátaljai magyarság szolgálatában. Szerk. Kacsur Gusztáv. Nagyszőlős 1999.

jának színhelyén újjáépített turulmadaras emlékművet, melynek eredetijét az 1944-es szovjet bevonulás után rombolták le. Augusztus folyamán leközölték az SZKP KB platformtervezetét a párt nemzetiségi politikájáról. A dokumentumban leírtak szerint helyre kell állítani az autonóm köztársaságokban, területeken és körzetekben élő népek törvényes jogait, felvillantva ezzel annak a lehetőségét, hogy saját nemzetiségi formációkat hozhassanak létre azok a népek, amelyek eddig nem rendelkeztek hasonlóval. Mindez nagy visszhangot váltott ki a kárpátaljai magyarság körében is. A KMKSZ soron következő választmányi ülésén, szeptember 10-én állást foglalt egy magyar autonóm körzet megalakításáról Beregszász központtal. A kárpátaljai magyarok állásfoglalását viták követték, a helyzetet az is tovább bonyolította, hogy a helyi ruszinok – a magyarokhoz hasonlóan – a területi autonómiát támogatták, míg a beköltözött ukránok és az ukrán ajkú vezetők nagyobbik része az egységes és központosított ukrán nemzetállam híve volt. Közben lehetőség nyílt rá, így megkezdődött a sztálini megtorlások áldozatainak, az 1944 őszén elhurcolt és szovjet lágerekben elpusztult magyar férfiak rehabilitálása. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség novemberben anyaországi kutatókkal és a kárpátaljai hivatalos szervek képviselőinek részvételével Beregszászban tudományos konferenciát rendezett a sztálinizmus áldozatainak emlékére. Szintén novemberben kezdte meg működését a Szovjet Hungarológiai Központ[5]. Az év folyamán Kárpátalján is megalakult a legjelentősebb ukrán ellenzéki nacionalista szervezet, a RUH (Ukrán Népi Mozgalom).

Az 1990-es parlamenti és helyhatósági választásokon – helyi szinten az ellenzéknek itt is először volt módja jelölteket állítani – azonban néhány fős létszámával nemigen tudott a magyar szervezet az ügyekbe érdemileg beleszólni. A KMKSZ is első ízben vett részt a választásokon, melyen a Szövetség meglehetősen rosszul szerepelt, Fodó Sándornak nem sikerült bekerülnie az Ukrán Legfelső Tanácsba. Helyi szinten viszont kisebb sikerként könyvelhető el, hogy jó néhány KMKSZ-es képviselő bejutott a megyei tanácsba és a járási tanácsokba.

Az Ukrán Legfelső Tanács 1990. július 16-án függetlenségi nyilatkozatot fogadott el, mely az ukrán nemzet önrendelkezési joga alapján Ukrajnát szuverén nemzetállamként határozta meg. Szeptember folyamán Kárpátaljára látogatott Leonyid Kravcsuk, az ukrán parlament elnöke és Göncz Árpád magyar köztársasági elnök, akik részt vettek az ungvári Petőfi-szobor avatóünnepségén, s egyben bejelentették, hogy támogatják a

[5] *Móricz K.:* Kárpátalja sorsfordulói i. m.

Kárpátaljai Magyar Autonómia létrehozását[6]. Az 1990-es év végére megalakultak a ruszinok, románok, szlovákok, németek, cigányok és zsidók helyi érdekvédelmi szervezetei, melyek képviselői 1991 januárjában a megyei tanács vezetőivel megtartott eszmecserén támogatták a ruszin szövetségnek Kárpátalja autonóm státusára vonatkozó nyilatkozatát.

Az 1991-es augusztusi moszkvai államcsínykísérlet Kárpátalján is felgyorsította a kommunista hatalom szétesését. A hatalomátvétel másnapján csupán a KMKSZ és az Ungvári Városi Tanács foglalt nyíltan állást a puccsistákkal szemben[7], majd a RUH és más demokratikus szervezetek is állást foglaltak Gorbacsov mellett. Az Ukrán Legfelső Tanács augusztus 27-én a moszkvai puccsban való „bűnrészesség" miatt ideiglenesen felfüggesztette az Ukrajnai Kommunista Párt tevékenységét.

Míg a peresztrojka meghirdetésekor a helyi hatalmi elit elbizonytalanodása még csak a kezdeti stádiumban tartott, az augusztusi moszkvai puccs során a teljes bizonytalanságig jutott, s hagyta, hogy az autonómiatörekvések újabb lendületet kapjanak Kárpátalján. Mire megbukott a szovjetrendszer, a nómenklatúra tagjai már kellő tapasztalattal bírtak a kapitalizmus magatartásformáit illetően, és megfelelő tőke fölött is rendelkeztek, egyetlen fontos feladatuk maradt: a hatalmukat valahogy megőrizni, átmenteni a bizonytalanból az új helyzetbe. Elképzeléseik szerint pozícióik stabilizálására az autonóm Kárpátalja nyújthatott volna lehetőséget, s mivel az autonómia kérdésével foglalkoztak a helyi nemzetiségi szervezetek, sőt különböző elképzelések alakultak ki, támogatták az üggyel kapcsolatban a helyi népszavazás megtartását, melyet Ukrajna függetlenségének legitimálásához kiírt népszavazással egyidejűleg tartottak meg. Az 1991. december elsején megtartott népszavazáson az ország polgárai megerősítették a függetlenségről hozott parlamenti döntést, valamint Leonyid Kravcsukot elnökké választották. Helyi szinten Kárpátalja polgárai a függetlenség és az elnök megválasztása mellett külön szavazólapokon ugyan nem Kárpátalja autonómiájáról, hanem az állítólag ugyanazt jelentő s a készülőben lévő új ukrán Alkotmányban majd biztosított, „Kárpátalja különleges önkormányzati státusáról" is szavaztak, a Beregszászi járásban pedig egy magyar autonóm körzet létrehozásáról is. Kárpátalja különleges önkormányzati státusát a szavazók 78%-a, a beregszászi magyar autonóm körzet megteremtését a szavazók több mint 80%-a támogatta[8].

[6] *Botlik József – Dupka György:* Ez hát a hon… Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged 1991.
[7] *Botlik József – Dupka György:* Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest 1993.
[8] *Móricz K.:* Kárpátalja sorsfordulói i. m.

Az 1992-es év a próbálkozások és elutasítások éve volt a kárpátaljai magyarság politikai életében. A lakosság egyértelmű akaratnyilvánítása ellenére az autonómiával kapcsolatos tervek nem valósulhattak meg, ugyanis komoly ellentmondásba ütköztek mind a hatalom, mind az Ukrajnát egységes államként elképzelő politikai erők részéről[9]. A megyei tanács 1992. január 24-én megszavazta a dokumentumot, amellyel Ukrajna Legfelső Tanácsához fordult, hogy az fogadja el a népszavazás eredményét. Emellett javasolta az Ukrán Alkotmány 77. és néhány azt követő cikkelyének kiegészítését, mely szerint Ukrajna kebelében Kárpátalja területe különleges önkormányzati közigazgatási egység legyen, ezen belül Beregszász székhellyel a Beregszászi járás Magyar Autonóm Körzet[10]. A RUH kárpátaljai szervezete viszont azt kérte a Legfelső Tanácstól, hogy ne tűzze napirendre a tervezetet, mert annak elfogadása veszélyeztetné Ukrajna területi egységét[11]. A Kárpátaljai Megyei Tanács március 6-án jóváhagyta, és a kijevi Legfelső Tanács elé terjesztette a kárpátaljai különleges önkormányzatra vonatkozó törvénytervezetet, és azzal a felhívással fordult az Ukrán Legfelső Tanácshoz, hogy mielőbb emelje törvényerőre a javaslatot. A népszavazás által kért Beregszászi Magyar Autonóm Körzet is csak akkor valósulhatott volna meg, ha a kijevi parlament törvénybe iktatja mint Kárpátalja különleges státusát. A Beregszászi Járási Tanács még április 28-i ülésén megvitatta és elfogadta a Magyar Autonóm Körzet létrehozásáról szóló törvénytervezetet, s jóváhagyásra továbbította a megyei tanácshoz, illetve a parlamenthez[12]. Az Ukrán Legfelső Tanács 1992 júniusában elfogadta a nemzetiségi törvényt, amely az ígéretekkel ellentétben nem tartalmazta a területi autonómiára vonatkozó paragrafusokat, megfosztva így a kisebbségeket a területi különállással kapcsolatos reményeiktől[13]. A KMKSZ 1992 szeptemberében közzétette észrevételét az új ukrán Alkotmány tervezetével kapcsolatban is, melyben jelezte, hogy az Alkotmány tervezete tele van hiányosságokkal, a tervezet nemcsak önkormányzat-ellenes, de túlteng benne a központi elnöki hatalom, valamint kisebbségellenesség is, amennyiben nem nyújt lehetőséget autonóm nemzetiségi területek létesítésére, figyelmen kívül hagyva ezzel mind a kárpát-

[9] Tíz év a kárpátaljai magyarság szolgálatában i. m.
[10] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Magyarlakta települések ezredéve i. m.
[11] *Móricz K.:* Kárpátalja sorsfordulói i. m.
[12] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Magyarlakta települések ezredéve i. m.
[13] *S. Benedek András:* „Itt élned, halnod kell..." Ungvár–Budapest 1994.

aljai, mind pedig a Beregszászi Magyar Autonóm Körzet létrehozásáról megtartott népszavazás eredményét.[14]

Kárpátalja önállósága után a beregszászi autonómia ügye is elakadt a megyei tanács ülésén. Amikor külön napirendi pontként tárgyalták volna, a képviselők többsége elutasította a kérdés tárgyalását. Döntésük az volt, hogy a testület nem terjeszti az Ukrán Legfelső Tanács elé a kérdést, sőt a következő ülésszakon sem tűzik napirendre. Az elutasításnak állítólag az volt az oka, hogy a területi alkotmányjogász a beregszásziak által benyújtott törvénytervezetben több, az akkori ukrán jogszabályoknak ellentmondó cikkelyt talált, illetve az, hogy a magyar képviselők még nem tanultak meg lobbizni a céljuk eléréséért. Az üggyel kapcsolatban a KMKSZ Elnöksége kiadott egy nyilatkozatot, melyet eljuttatott Kravcsuk elnökhöz. A nyilatkozatban foglaltak szerint a KMKSZ és a kárpátaljai magyarság értetlenül álltak a megyei tanács döntése előtt, és egyben kérték a magyar autonómia kérdésének mielőbbi napirendre tűzését[15]. A megyei vezetőség számára nem az autonómia volt a legfontosabb, hanem a szabad rablási rendszer helyi szinten történő biztosítása, s mivel helyzetük időközben tisztázódott, hatalmuk megtartásához már nem volt szükségük az autonómiára, így hagyták az ügyet elveszni. A helyi magyarság számára pedig bebizonyosodott, hogy a független Ukrajnában az elkövetkezendőkben a kárpátaljai autonómiatörekvéseknek semmilyen esélyük nincs.

14.2. Ukrajnai választások és a kárpátaljai magyarság

Ukrajnában 1990, 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014 és 2019 során tartottak parlamenti választásokat. Helyhatósági választások 1990, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010 és 2015-ben voltak. Elnököt 1991, 1994, 1999, 2004, 2010, 2014 és 2019-ben választottak.

A független Ukrajna választási rendszere az elmúlt három évtizedben többször módosult, ami kihatással volt a változásban lévő pártszerkezetre. Az ukrán honatyák minden második parlamenti ciklus után más választási rendszer bevezetése mellett döntöttek: az I. és II. összehívású Ukrán Legfelső Tanácsot (1990–1994,1994–1998) többségi rendszer szerint, a III. és IV. összehívásút (1998–2002; 2002–2006) vegyes rendszerben, az V. és VI. összehívásút (2007–2012; 2006–2007) arányos rendszerben választot-

[14] Tíz év a kárpátaljai magyarság szolgálatában i. m.
[15] *Botlik J. – Dupka Gy.:* Magyarlakta települések ezredéve i. m.

ták meg. 2012-re a VII. összehívású tanács megválasztásához visszatértek a vegyes rendszerhez, ezt alkalmazták 2014-ben és 2019-ben is.

Ukrajnában a nemzeti kisebbségek számára a parlamenti képviselet törvényileg nem biztosított, a 450 fős nemzeti törvényhozásba, valamint a megyei és járási önkormányzatok képviselő-testületeibe való bekerülésük esélyeit nagyban meghatározza az éppen érvényben lévő választási rendszer és az azt szabályozó törvény. A választási rendszeren eszközölt módosítások kihatással voltak az országban élő nemzetiségek – köztük a magyarok – érdekérvényesítő esélyeire is. Az eddig megtartott ukrajnai választások során a mandátumokért való küzdelembe a kárpátaljai magyarság is bekapcsolódott. Érdekeinek képviseletére saját jelölteket állított mind parlamenti, mind helyhatósági szinteken, az elnökválasztások alkalmával igyekezett megállapodást kötni a potenciális elnökjelöltekkel[16]. Kárpátalján napjainkban a két legjelentősebb magyar politikai szervezet és párt a KMKSZ[17],valamint pártja, a „KMKSZ"–UMP[18] és az UMDSZ[19] valamint pártja, az UMDP[20].

[16] Az ukrajnai elnökválasztásokba való bekapcsolódás nehezebb feladat egy nemzetiségi kisebbség számára. A jelöltállítás eleve kizárt és esélytelen. A kárpátaljai magyarság az 1991-es elnökválasztáson Leonyid Kravcsukot támogatta. Hivatalos megállapodás nem született ugyan, de Kravcsuk személyesen tett ígéretet a magyar autonómia megadására, amit elnöksége alatt nem tartott be. Leonyid Kucsma 1994-es és 1999-es elnökválasztásai kampányába a magyarok nem kapcsolódtak be, a magyar szavazatok alakulásáról adatok nem állnak rendelkezésre. A 2014-es elnökválasztás idején zajló „narancsos forradalom" alkalmával kapcsolódott be első ízben a kárpátaljai magyar érdekképviselet az ukrajnai elnökválasztások menetébe dokumentálhatóan. A KMKSZ és Viktor Juscsenko elnökjelölt választási együttműködési megállapodást írt alá a megismételt harmadik forduló előtt. A magyarok leszavaztak Juscsenkóra, aki később nemhogy nem tartotta be a megállapodásban rögzítetteket, de elnöksége idején számos olyan intézkedés lépett érvénybe, mely hátrányosan érintette az országban élő nemzetiségeket, köztük a magyarokat, csorbítva az alkotmányban is garantált oktatási és nyelvi jogaikat. A 2010-es és 2014-es elnökválasztás a későbbiekben részletesen kifejtésre kerül.

[17] KMKSZ – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. 1989-ben alakult Ungváron, a kárpátaljai magyarok kulturális, politikai és szociális érdekeit védő nemzetiségi társadalmi szervezeteként, elnökévé Fodó Sándort választották, 1996-tól 2014-ig a Szövetség elnöke Kovács Miklós, 2014-től Brenzovics László. A KMKSZ kiépült alapszervezeti hálózattal rendelkezik. A 2020-as évben a Szövetség 40190 tagot számlált, 110 alapszervezettel és 5 középszintű szervezettel rendelkezik. Kárpátalján jelentős politikai erőnek számító nemzetiségi szervezet.

[18] „KMKSZ"–UMP – „KMKSZ"–Ukrajnai Magyar Párt, 2006-ban alakult, alapítója a KMKSZ. Elnöke 2020-ban Brenzovics László.

[19] UMDSZ – Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség. A KMKSZ hívta életre 1991-ben az Ukrajnában élő magyarok ernyőszervezeteként. Alapítói voltak a KMKSZ, a Lembergi Magyarok Szövetsége, valamint a Kijevi Magyarok Egyesülete, elnökének Fodó Sándort választották. A szövetség megalakítását követően érdekellentétek alakultak ki az alapítók között. Mivel a tagoknak nem sikerült közös álláspontra jutni, a KMKSZ felfüggesztette tagságát az UMDSZ-ben. A demokrata szövetség új elnökének 1996-ban Tóth Mihályt választották meg, ami a későbbiekben maga után vonta a KMKSZ–UMDSZ szembenállás kialakulását. Az UMDSZ 2002-ig jelentősebb tagsággal nem rendelkezett, ekkor került sor a szervezet megreformálására, elnökévé Gajdos Istvánt választották, majd elkezdték a KMKSZ-hez hasonló szervezeti struktúra és a tagság kiépítését. Az UMDSZ elnöke 2014-től Zubánics László.

[20] UMDP – Ukrajnai Magyar Demokrata Párt, alapítója az UMDSZ. Elnöke 2005-től 2013-ig Gajdos István. 2013-tól Péter Csaba.

14.2.1. Parlamenti választások – 1990–1998

Parlamenti választások – 1990

A többségi és a vegyes választási rendszer lehetőségei 1990 és 2002 között kedvezőek voltak a nemzeti kisebbségekre nézve, mivel mindkét rendszerben a választási körzetek kialakításakor többnyire figyelembe vették az etnikai viszonyokat. Kárpátalja tekintetében a választások során volt magyar többségű körzet, ahol a magyar jelöltek eséllyel indulhattak.

Az 1990-es választás során 11 egyéni választókörzetet alakítottak ki a megyében, köztük egy magyar többségűt, mely magában foglalta a Beregszászi járást, Beregszász városát, valamint a Munkácsi és az Ungvári járások többségében magyarok lakta településeit. A körzetben a magyar nemzetiségű választópolgárok aránya meghaladta a 70%-ot. A választásokat a magyar körzetben Sepa Vaszil, a Nagybaktai Mezőgazdasági Kutatóintézet igazgatója nyerte, akit Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke is támogatott. A Szövetség elnöke a Nagyszőlős központú választókerületben indult, ahol a magyar szavazók aránya megközelítőleg 30%-ot tett ki, parlamenti mandátumhoz nem jutott. A magyar körzetből megválasztott Sepa Vaszil az ukrán Radában a szélsőséges RUH (Ukrajna Népi Mozgalma) csoportjához csatlakozott, képviselősége alatt nem támogatta Kárpátalja autonómiájának ügyét, a magyar érdekeket nem képviselte.

Parlamenti választások – 1994

Az 1994-es választások alkalmával 10 egyéni választókörzetet alakítottak ki, megnagyobbítva a 169-es Beregszász központú körzetet. A nagyobbítás során a körzethez csatolták a Munkácsi járás és az Ungvári járás magyar falvainak egy részét. A körzetben a magyar szavazók aránya meghaladta az 55%-ot. A legmagyarabb körzetet illetően a KMKSZ-en belül ellentétek alakultak ki a jelöltállítás kérdésében: a Szövetség beregszászi középszintű szervezete a korábban a KMKSZ alelnöki posztját betöltő Tóth Mihályt, a járási adminisztráció akkori elnökét javasolta a törvényhozásba, míg a KMKSZ központi választmánya Fodó Sándort[21]. A kampány erősen megosztotta a kárpátaljai magyarságot. A magyar körzetben a választásokat Tóth Mihály nyerte.

Parlamenti választások – 1998

Az 1998-as választásokra a választási törvénybe bekerült az a tétel, mely szerint a körzethatárok kialakítása során figyelembe kell venni

[21] *Móricz K.:* Kárpátalja sorsfordulói i. m. 151–152.

az etnikai határokat.[22] Az 1998-as választások alkalmával Kárpátalján öt egyéni körzetet hoztak létre, köztük a 72. számú, Ungvártól Aknaszlatináig húzódó egyéni választókörzetet, ahol a magyar nemzetiségű választópolgárok aránya 50%-ot tett ki. A magyar körzetben Kovács Miklós, a KMKSZ újonnan megválasztott elnöke nyerte a választást, legfontosabb választási ellenfele a körzet korábbi képviselője, Tóth Mihály alulmaradt a választási küzdelemben.

14.2.2. Parlamenti választások – 2002–2014

Parlamenti választások – 2002

A 2002-es választásokra ismét módosították a választási törvényt. A nemzeti kisebbségekre nézve negatívan hatott, hogy a módosítás során kikerült a törvényből az a tétel, mely az etnikai választási körzetek kialakítását korábban előírta, valamint az a tétel, amely engedélyezte a szavazólapok nemzetiségi nyelvekre történő fordítását. Kárpátalján ezúttal hat egyéni körzetet alakítottak ki. A kialakított körzetek között továbbra is a 72. számú egyéni körzet foglalta magába a legtöbb magyar szavazót, azonban a választókerületről nyolc, főképp magyarlakta települést csatoltak le, ami a körzet magyarságát mintegy 10 000 fővel csökkentette. A választókörzetről leválasztott, többségében magyarlakta települések helyett nagyobb lélekszámú ukrán településeket csatoltak a körzethez, ami az ukránok és a magyarok arányát tovább rontotta. Az egymandátumos körzetben a KMKSZ elnökének a legfontosabb választási ellenfele az Egyesített Ukrán Szociáldemokrata Párt támogatásával induló Gajdos István, a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal elnöke volt. A beérkezett jegyzőkönyvek alapján a KMKSZ elnöke nyerte a választásokat a körzetben, azonban az eredményt nem hirdették ki hivatalosan, hanem módosítások sorozata következett. A körzetben győztesként végül Gajdos Istvánt hirdették ki, ő lett a képviselő. Az ügy a strasbourgi Ember Jogi Európai Bírósághoz is eljutott, s hat évvel a történtek után a KMKSZ elnöke pert nyert az ukrán állammal szemben.

Parlamenti választások – 2006–2007

2006-ban az arányos rendszerre való áttérés érintette legnegatívabban a nemzeti kisebbségek helyzetét. A törvényben meghatározott 3%-os bekerülési küszöb elérése a 48 milliós országban olyan szavazati arány elérését feltételezte, amit – az oroszokon kívül – egyetlen kisebbség sem tu-

[22] Forrás: Закон України „Про вибори народних депутатів України", Верховна Рада України; Закон від 24.09.1997 № 541/97-ВР, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/541/97-%D0%B2%D1%80>, letöltés 2013. ápr. 16.

dott biztosítani, többek között a 150 ezres kárpátaljai magyarság sem. Az új választási törvény értelmében csak országos szinten bejegyzett párt indíthatott jelölteket. A 2006-os választásokra a Gajdos István vezette megreformált UMDSZ megerősödött. Az új választási rendszerhez alkalmazkodva mindkét magyarságszervezet megkezdte saját pártjaik megalapítását: a KMKSZ létrehozta a „KMKSZ"–Ukrajnai Magyar Pártot („KMKSZ"–UMP), az UMDSZ pedig az Ukrajnai Magyar Demokrata Pártot. Parlamenti szinten sem a „KMKSZ"–UMP, sem az UMDP nem állított listát. A választásokat illetően a két szervezet nem tudott együttműködésre lépni, így a magyar jelöltek elestek attól a lehetőségtől is, hogy ukrán pártok listáján előkelő helyet kínáljanak nekik, mivel egyik oldal jelöltje sem tudta a „magyar szavazatok" összességét garantálni. Mindkét szervezet kapott felajánlásokat ukrán pártoktól, de egyik sem számított befutó helynek. A kisebbségben élő magyarságnak 1994 óta először nem lett magyar nemzetiségű képviselője az Ukrán Legfelső Tanácsban. A 2006-os parlamenti és helyhatósági választásokon az egymással versengő két magyar párt kettős vereséget szenvedett, részeredményei igen gyengék lettek. A KMKSZ-nek és az UMDSZ-nek kevesebb szavazatot sikerült begyűjtenie, mint 2002-ben.

A 2007-ben tartott előrehozott parlamenti választásokra sem született együttműködési megállapodás a KMKSZ és az UMDSZ között. A választásokon a KMKSZ a Nasa Ukrajina (Mi Ukrajnánk) – Népi Önvédelem választási tömörülést támogatta, mely listájának a 99. helyére felvette Kovács Miklóst. Az UMDSZ Ukrajna Szocialista Pártját támogatta, melynek listájára felkerült Tóth Mihály, a demokrata szövetség korábbi elnöke. A választások ismét kudarccal zárultak a magyarok számára: a Mi Ukrajnánk 99. helye kevés volt a képviselői mandátum megszerzéséhez, a szocialisták pedig nem kerültek be a parlamentbe. A kárpátaljai magyarság ismét parlamenti képviselet nélkül maradt.

Parlamenti választások – 2012

A 2012-es parlamenti választások idején a magyarság érdekérvényesítő esélyeire kedvezően hathatott volna a vegyes rendszerhez való visszatérés. Egy magyar többségű választási körzet kialakításával a magyaroknak lehetőségük lett volna visszaszerezni a korábban elvesztett parlamenti képviseletet. A választásokat megelőzően számos nemzetközi szervezet – a magyar kormány, valamint a KMKSZ és az UMDSZ – is szorgalmazta a magyar választási körzet létrehozását. A Központi Választási Bizottság (CVK) 2012. április 28-án jelölte ki a parlamenti választások egyéni választókörzeteinek határait. Kárpátalján hat egyéni választási körzetet alakítottak ki. A várakozásokkal ellentétben azonban nem hoztak létre magyar többségű

körzetet. A tömbben élő magyar lakosság három különböző körzetbe került, mindegyikben kisebbséget alkottak, így minimálisra csökkentették a magyarok nyerési esélyeit. A 68. számú, Ungvár központú választókörzethez került megközelítőleg 25,6 ezer magyar szavazó, a körzetben a magyarság részaránya mindössze 16,1%-ot tett ki. A 69. számú, Munkács központú választókörzetbe került megközelítőleg 28,5 ezer magyar, arányuk a körzetben csupán 17,8%-ot tett ki. A 73. számú, Nagyszőlős központú körzet volt a „legmagyarabb", azonban a magyarok itt is kisebbségbe kerültek, részarányunk mindössze 33,6% volt. Az összesen 147 026 szavazót magába foglaló 73. körzetben 49 418-ra becsülhető a magyar szavazók száma[23]. A 70-es, 71-es és 72-es körzetekben a magyar szavazók aránya elenyésző volt, nem érte el a 6-8%-ot. Annak ellenére, hogy nem lett magyar többségű választókörzet Kárpátalján, a választásokon mindkét magyar párt részt vett. A magyar körzet létrehozását elvető Régiók Pártja felajánlotta a KMKSZ-nek és az UMDSZ-nek, hogy a magyar szavazatokért cserébe biztos helyet kínál pártja listáján egy magyar jelölt számára. A KMKSZ és az UMDSZ között nem született együttműködési megállapodás. A kulturális szövetség vezetése elutasította a régiósok ajánlatát, és önállóan indította egyéni jelöltjeit a három magyarlakta körzetben[24]. A „legmagyarabbnak" számító 73-as körzetben indult Kovács Miklós, a KMKSZ elnöke, a 68-as Ungvár központú körzetben dr. Brenzovics László, a Szövetség alelnöke, a 69-es körzetben Gulácsy Géza alelnök volt a kulturális szövetség jelöltje. A KMKSZ vezetése úgy vélte, amennyiben egységes szavazóerőként jelennek meg a magyarok, jelöltjeinek esélyük lehet a győzelemre annak ellenére, hogy a magyar lakosság kisebbségbe került a kijelölt körzetekben.[25] Az UMDSZ elfogadta a hatalompárt felajánlását, így Gajdos István, a demokrata szövetség elnöke felkerült a kormányzó Régiók Pártja listájának 74. helyére. A demokrata szövetség ígéretesnek ítélte meg a felajánlott listás helyet, Gajdos István úgy vélte, az együttműködés révén reális esélye lehet a magyarságnak arra, hogy visszaállítsa parlamenti képviseletét.[26]

[23] A KMKSZ elítélte a magyarellenes döntést. Parlamenti választások: Eldőlt – nem lesz magyar körzet. Kárpátalja hetilap XII. évf., 18. (590) szám, 2012. május 4.) http://www.karpataljalap.net/2012/05/04/kmksz-elitelte-magyarellenes-dontest, letöltés 2013. márc. 18.

[24] *Badó Zsolt:* Három körzetben indít jelöltet a magyar szervezet. Ülésezett a KMKSZ Választmánya. Kárpátalja hetilap 604. szám, (2012. augusztus 10.) < http://www.karpataljalap.net/2012/08/10/harom-korzetben-indit-jeloltet-magyar-szervezet>,letöltés 2013. márc. 18.

[25] Három magyar jelölt lesz Kárpátalján http://www.magyarhirlap.hu/kulfold/harom-magyar-jelolt-lesz-karpataljan, letöltés 2013. márc. 18.

[26] Kárpátalján parlamenti mandátumra esélyes listás helyet kapott az UMDSZ elnöke. MTI/2012. 08. 13. < http://www.umdsz.uz.ua/news2012/augusztus/20120813-idehaza.html>, letöltés 2012. aug. 17.

2012. július 30. és augusztus 13. között került sor a jelöltek bejegyzésére. A Központi Választási Bizottság adatai alapján Kárpátalján a kijelölt 6 egyéni választási körzetben összesen 64 képviselőjelöltet jegyeztek be[27].

Az UMDSZ a választási együttműködéshez tartva magát a magyarok által lakott körzetekben a Régiók Pártja ukrán nemzetiségű jelöltjei mellett folytatott kampányt. A 2012-es ukrajnai parlamenti választások egyik országos kampánytémája a választások előtt nem sokkal elfogadott ukrán nyelvtörvény volt. Az UMDSZ és a Régiók Pártja közös kampánya is a nyelvtörvényre épült. A magyarság szempontjából a törvény mindenképp előremutató volt.

A KMKSZ kampányában Kárpátalja önállóságának, önkormányzatiságának megteremtése jelent meg hangsúlyosan. A Szövetség jelöltjeinek egységes választási programjában külön pontként szerepelt Kárpátalja speciális önkormányzati státusának biztosítása az 1991-es népszavazás eredménye alapján, emellett a jogállamiság megteremtését, az emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartását szorgalmazták.

Az ukrán politikai pártok és jelöltjeik szintén megpróbálták a magyar szavazatokat begyűjteni különböző ígéretekkel és eszközökkel. A magyarok által lakott körzetekben azok az ukrán pártok is versenybe szálltak a szavazatokért, amelyek korábban kisebbségellenes/magyarellenes politikát folytattak. Az egyik ilyen párt volt a megyében meghatározó politikai erőnek számító Jedinij Centr (JeC, Egységes Közép), amely ellenezte a magyar nyelv regionális státusának elismerését. A párt választási plakátjain a szavazók megtévesztésére felhasználta a magyar nemzeti trikolór színeit, piros-fehér-zöld színű, magyar nyelvű szóróanyagokkal folytatott kampányt a magyar településeken. A kampány során ingyenes magyar nyelvű választási különszámot jelentetett meg több kárpátaljai ukrán hetilap, köztük olyanok is, amelyek korábban nemegyszer magyarellenes írásokat is közzétettek. Ilyen ingyenes magyar nyelvű, ezúttal „magyarbarát" lapszámot jelentetett meg a Jedinij Centr jelöltjeit támogató Sztarij Zamok hetilap vagy a Zakarpatszka Pavda, mely a régiós jelölt mellett agitált. A Vitalij Klicskó vezette UDAR és a Batykivscsina Egyesült Ellenzék is rendelkezett magyar nyelvű plakátokkal és szóróanyagokkal. A magyarok által lakott körzetben az ukrán pártok jelöltjei között akadtak olyanok is, akik a választásokra magyarosították nevüket, így azt a benyomást keltették, hogy magyar nemzetiségűek, illetve magyar gyökerekkel bírnak. Ilyen volt a Munkács központú 69-es

[27] http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp032?PT001F01=900, letöltés 2012. aug. 17.

választási körzetben induló régiós képviselőjelölt, a donyecki származású Vjacseszlav Sutko Lászlovics, aki atyai nevét vélhetően a Vlagyiszlavról a magyar Lászlóra cserélte. Néhány ukrán párt a magyarok által lakott körzetekben magyar nemzetiségű jelöltet is indított: a 73-as egyéni körzetben indult Lengyel Olekszandra, az UDAR jelöltje és Petruska István, a Batykivscsina Egyesült Ellenzék jelöltje. Szintén a 73-as választási körzetben indult önjelöltként Kincs Gábor, aki a választásokat megelőzően az UMDSZ alelnöke és Beregszász alpolgármestere volt. A képviselőjelöltet a demokrata szövetség kizárta soraiból[28], miután kiderült, hogy részt vesz a választási küzdelemben, ugyanis az UMDSZ által támogatott Régiók Pártja jelöltjének, Ivan Buskónak a választási ellenfeleként jelent meg. Kincs Gábor választásokon való indulását a Jedinij Centrhez kötötték. Hasonló jelölt volt a 69-es körzetben induló Lengyel Zoltán, Munkács város polgármestere, aki szintén önjelöltként indult a körzetben, de a Jedinij Centr tagjaként lett polgármester 2010-ben. Mind a négy képviselőjelölt vitt el magyar szavazatokat, eredményeik azonban alulmaradtak a többi magyar jelölt eredményéhez képest.

A választások eredményét Ukrajna esetében az elmúlt húsz évben számos tényező befolyásolta. Ezen tényezők közé tartoznak a különböző választási csalások, a szavazatok tömeges megvásárlása, a megfélemlítés, a választási korrupció, valamint az úgynevezett „adminreszursz" vagy más néven adminisztratív erőforrás felhasználása. Ez azt jelenti, hogy az adminisztratív eszközök alkalmazása során a hivatali helyzetet kihasználva a helyi végrehajtó hatalom mindenben a kormánypárt jelöltjeinek kedvez, valamint igyekszik nyomást gyakorolni az állami alkalmazottakra. Hasonló tényezők játszottak szerepet a 2012-es választási eredmények alakulásában is. A hivatalos jelentések szerint a választások békésen zajlottak, azonban a különböző civil és jogvédő szervezetek képviselői és az ellenzéki pártok megfigyelői számos visszaélésről és szabálytalanságról számoltak be. A szavazás menetét, illetve a szavazatok leadását különféle manipulációk és csalások kísérték. A választásokat követően a nemzetközi megfigyelők erősen bírálták Ukrajnát. Nyilatkozataikban a demokratikus fejlődés szempontjából visszalépésnek minősítették a 2012-es ukrajnai választásokat. Egybehangzó véleményük szerint az adminisztratív forrásokkal való visszaélésnek köszönhetően, valamint a kampány és a pártfinanszírozás átláthatóságának hiánya miatt a választásokon nem voltak biztosítva az egyenlő feltételek.

[28] *Badó Zsolt:* Kizárta alelnökét az UMDSZ. Interjú Kincs Gábor egyéni képviselőjelölttel. Kárpátalja hetilap 606. szám, (2012. augusztus 24.) < http://karpataljalap.net/2012/08/24/kizarta-alelnoket-az-umdsz>, letöltés 2012. okt. 28.

A választási manipulációk Kárpátalját sem kerülték el, minden egyéni körzetben tapasztalható volt a szavazatok felvásárlása. A tömeges szavazatvásárlás technikáját Kárpátalján a Viktor Baloga vezette Jedinij Centr alkalmazta először a 2010-es önkormányzati választásokon. A módszer eredményesnek bizonyult, és mivel komolyabb büntetőjogi felelősségre vonás nem történt az ügyben, a 2012-es választások során más pártok is bevetették a módszert. A 68-as számú egyéni körzetben például arról érkezett bejelentés, hogy az ungvári diákszállóban 200 hrivnyát (megközelítőleg 20 eurót) fizettek azoknak, akik a mobiltelefonjukkal készített fotókkal tudták bizonyítani, hogy a körzetben induló régiós jelöltre, Vaszil Kovacsra adták szavazatukat. A 69-es Munkács központú választókörzetben több esetben tettek bejelentést úgynevezett láncszavazások szervezéséről[29]. A láncszavazás során a szavazatát eladó választópolgár egy előre kitöltött szavazólapot visz magával, amit kicserél a saját üres szavazólapjára, a kitöltöttet bedobja az urnába, az üres szavazólapot pedig kihozza. A szervezők, miután kitöltik a kicsempészett szavazólapot, útjára indítják a következő megvásárolt szavazót, és a folyamat megismétlődik. A szavazatvásárlás következő technikája az ún. „agitációs munkaszerződés" kötése a választópolgárokkal. A szerződés aláírásával a szavazó ígéretet tesz arra, hogy a jelölt mellett folytat kampányt, és rá adja szavazatát. Ha a jelölt nyer a körzetben, akkor a szerződés felmutatója anyagi juttatásban részesül. Az agitációs munkaszerződés módszerét a 73-as körzetben induló hatalompárti jelölt, Ivan Busko is alkalmazta.

Kárpátalján a választási körzetekben a legnagyobb küzdelem a kormányzó Régiók Pártja és a megyében meghatározó politikai erővel rendelkező Jedinij Centr jelöltjei között bontakozott ki. A hat egyéni választási körzetből háromban a Régiók Pártja, háromban pedig a Jedinij Centr jelöltje nyerte a választást. A megyében a választási részvétel 51,6% volt, ami az egyik legalacsonyabb mutató volt az országban. A magyarok által is lakott körzetek tekintetében a 73-as számú választókerületben a régiós Ivan Busko, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal első elnökhelyettese kapta a legtöbb szavazatot (41,22%, 31 517 szavazat), maga mögött hagyva a Jedinij Centr jelöltjét, Ivan Balogát, a megyei tanács elnökét (36,1%, 27 602 szavazat). A legnagyobb számú magyar szavazót magába foglaló körzetben a KMKSZ elnöke 7963 szavazatot szerzett, ami a leadott érvé-

[29] Így szavaztunk. Kárpátalja hetilap, 2012. 11. 02. 616. szám < http://www.karpataljalap.net/2012/11/02/igy-szavaztunk>, letöltés 2013. febr. 23.

nyes szavazatok 10,41%-át tette ki, ezzel a harmadik helyen végzett a körzetben. Az Ungvár központú, 68-as számú választókerületben a régiós Vaszil Kovacs, a Kárpátalja megyei áramszolgáltató vállalat vezérigazgatója szerzett mandátumot (31,14%, 30 054 szavazat). A KMKSZ alelnöke, dr. Brenzovics László az ötödik helyet tudhatta magáénak (7,73%, 7461 szavazat). A 69. számú egyéni választókerületben az Egységes Közép (Jedinij Centr) vezetője, a vidék leggazdagabb oligarchája, Viktor Baloga nyerte a választást (49,42% 34 970 szavazat), a körzetben induló KMKSZ-alelnök, Gulácsy Géza (10,59%, 7498 szavazat) a negyedik lett.

A pártlistás eredményeket figyelembe véve Nyugat-Ukrajnában egyedül Kárpátalja megyében győzött a Régiók Pártja, a leadott szavazatok 30,94%-át szerezve meg. Számos elemző ezt a győzelmet a kárpátaljai magyar szavazatoknak tulajdonítja. A Régiók Pártja választási listáján indított Gajdos István, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) elnöke bekerült a parlamentbe.

Választások – 2014

A 2014-es év Ukrajna számára „hibrid háborút", területi veszteséget, gazdasági mélyrepülést és számos emberáldozatot hozott. A meglehetősen nehéz és instabil körülmények között két előrehozott választást is tartottak. Májusban került sor az előrehozott elnökválasztásra, októberben pedig előrehozott parlamenti választásokat rendeztek.

Ukrajnai elnökválasztás – 2014

Az ukrán parlament 2014. február 22-i ülésén határozott arról, hogy megfosztja tisztségétől Viktor Janukovics államfőt, és kiírta 2014. május 25-re az előrehozott elnökválasztást. A Központi Választási Bizottság (CVK) adatai szerint 23 jelölt indult Ukrajna elnöki posztjáért, tizenhatan önjelöltként, heten pedig pártok színeiben. Miután ketten visszaléptek a jelöléstől, 21 elnökjelölt maradt versenyben. A jelöltek között egyaránt voltak korábbi köztisztviselők, kormányzati pozíciót betöltött személyek, politikusok és a közélet számára kevésbé ismert új szereplők is. A népszerűségi listát Petro Porosenko vezette. A nyugatbarát üzletember-politikus Viktor Juscsenko elnöksége alatt a nemzetbiztonsági és védelmi tanács vezetője volt, majd rövid ideig a külügyminiszteri posztot töltötte be. Janukovics elnöksége alatt, Azarov első kormányában néhány hónapig gazdasági miniszterként tevékenykedett, aktív szerepet játszott a 2013 novemberében kirobbant kijevi hatalomellenes tüntetéssorozatban. A legesélyesebb jelöltnek tartott Porosenko a Vitalij Klicsko vezette UDAR támogatását is élvezte. A Batykivscsina saját vezetőjét,

Julija Timosenko volt kormányfőt indította, a Szvoboda Oleh Tyahnibok pártelnököt, a radikálisok Oleg Ljaskót, és a kommunista párt is saját vezetőjét, Petro Szimonenkót jelölte az államfői posztra. A korábbi kormányzathoz köthető elnökjelöltek között volt Szerhij Tihipko és Jurij Bojko, Mikola Azarov leköszönt miniszterelnök kormányának miniszterelnök-helyettesei, Renat Kuzmin volt helyettes főügyész és Mihajlo Dobkin, Harkiv megye korábbi kormányzója. Jelöltette magát az elnöki tisztségre Dmitro Jaros, a radikális Jobboldali Szektor vezetője is.

Valamennyi elnökjelölt programjában három fontos elem jelent meg hangsúlyosan: az egyik a békének és Ukrajna területi integritásának a kérdése, a másik az ország helyzetének stabilizálásához szükséges hatalmi és/vagy területi átrendezésére vonatkozó tervek, a harmadik a gazdasági és társadalmi stabilitást előirányzó és a korrupció megszüntetését célzó intézkedések. Annak ellenére, hogy az országban zajló konfliktus erős kisebbségi vonatkozással bír, az országban élő nemzetiségek helyzetének kérdése sem volt mérvadó kampánytéma, viszont 2010-hez képest jóval több elnökjelölt programjában megjelent – akkor mindössze egy jelöltnek voltak ígéretei a kisebbségek felé. A kisebbségi kérdés központi témája a jelentős vitát kiváltott nyelvtörvény, nyelvhasználat kérdését érintették, és többnyire az országban élő orosz nemzetiségűek vonatkozásában fogalmazódtak meg, az országban élő valamennyi kisebbséget mindösszesze néhányan vették számításba. A nemzeti kisebbségek számára mind a jogérvényesülés területén, mind a hatalmi átrendeződés szempontjából a legszélesebb jogköröket Petro Porosenko ígérte. Az elnökjelölt programjában külön hangsúlyozta valamennyi nemzeti kisebbség jogainak feltétlen betartását. A nyelvhasználat tekintetében az országban élő nemzetiségeknek szabad anyanyelvhasználatot és nyelvfejlődést ígért.

A 2014. május 25-én megtartott ukrajnai elnökválasztáson Petro Porosenko fölényes győzelmet aratott, a választások első fordulójában megszerezte a szavazatok több mint felét (54,7%), így nem volt szükség második fordulóra. A nemzetközi megfigyelők által is elismert 2014-es elnökválasztás során az ország területén minimális mennyiségű szabálysértés mellett zajlott a voksolás. Ugyanakkor két kelet-ukrajnai megyében, Luhanszkban és Donyeckben a saját köztársaságot kikiáltó szakadárok több településen megakadályozták a választás lebonyolítását. A keleti megyékben élő lakosság mintegy húsz százaléka tudott csak szavazati jogával élni. A Krím félszigeten nem tudták megrendezni a voksolást. Ukrajna újonnan megválasztott elnökét 2014. június 7-én iktatták be.

A kárpátaljai magyarság és az elnökválasztás

A magyar lakosság körében is Petro Porosenko volt a legnépszerűbb elnökjelölt. Támogatottsága a magyarok körében annak volt köszönhető, hogy ő volt az egyetlen elnökjelölt, aki „tárgyalt" a magyarokkal. Porosenko felvállalta a magyarság problémáit, és választási szerződést kötött a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséggel. Az Ungváron május elsején aláírt megállapodásban az elnökjelölt vállalta, hogy Ukrajna elnökévé választása esetén Kárpátalján biztosítani fogja a magyarok számára az európai normákhoz igazított nyelvi jogokat, megfelelő feltételeket teremtenek a magyar nyelvű oktatási rendszer fejlődéséhez, valamint a tervezett közigazgatási reform során figyelembe veszik az egy tömbben élő magyar közösség érdekeit, és elősegíti a magyarok parlamenti képviseletének lehetőségét. Az elnökjelölt arra is ígéretet tett, hogy Ukrajna elnökeként előmozdítja majd a kárpátaljai egyházaktól elkobzott vagyon visszaszolgáltatását és a sztálini lágerekbe elhurcolt férfiak hivatalos rehabilitációját. Az UMDSZ nem támogatta egyik elnökjelöltet sem.

A magyar falvakban az elnökjelölt támogatottsága átlagosan 72-73%-os volt. A magyar településeken a megyei átlaghoz képest alacsonyabb volt részvétel, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a választásokat megelőző napon olyan rémhírekkel próbálták a Beregszászi és a Nagyszőlősi járásban elriasztani a magyar nemzetiségű választókat az elnökválasztáson való részvételtől, mely szerint a hadköteles magyar választókat a szavazóhelyiségekből egyenesen a hadseregbe viszik. Az álhírek jelentős aggodalmat váltottak ki a magyar lakosság körében, és sokan nem mertek elmenni szavazni. A legalacsonyabb részvétel a nagyszőlősi járási Nagypaládon volt, ahol a választásra jogosultak mindössze 14%-a élt szavazati jogával.

Parlamenti választások – 2014

Az előzetes várakozásoknak megfelelően, a kihívást jelentő biztonsági és politikai körülmények dacára, a 2014-es elnökválasztást követően Ukrajna elnökének rendelete alapján 2014. október 26-án előrehozott parlamenti választásokat tartottak az országban. A választásokat megelőzően történtek kísérletek a választási rendszer megváltoztatására, de az elnöknek nem sikerült keresztülvinni a parlamenten javaslatát, így maradtak a 2012-ben alkalmazott vegyes választási rendszernél.

A nemzeti kisebbségekre nézve a vegyes rendszer lehetőségei kedvezőek lehetnek, amennyiben a választási körzetek kialakításakor figyelembe veszik az etnikai viszonyokat. 2012-től azonban nem alakítottak ki

magyar többségű választókörzetet Kárpátalján. A kialakított körzetekkel minimálisra csökkentették a magyarok nyerési esélyeit, és ellehetetlenítették a közösség számára, hogy saját képviselőt tudjon bejuttatni a törvényhozásba. A választókerületek kialakítása során alkalmazott 2012-es gerrymandering (választókerület-manipuláció) azóta is az éppen hivatalban lévőknek és a helyi oligarcháknak kedvez.

A választásokat megelőzően a KMKSZ még 2014. augusztus 7-én kérelemmel fordult a CVK-hoz és annak elnökéhez, melyben kérte a kompakt módon elhelyezkedő nemzetiségi közösség érdekeinek megfelelő választási körzet kialakítását. A hivatalos szervhez benyújtott beadványhoz csatolva volt a Szövetség által kidolgozott lehetséges nemzetiségi körzet sematikus térképe, településeinek listája lakosságának nemzetiségi összetételére és lélekszámára vonatkozó adatokkal. A CVK 2014. augusztus 27-én jelölte ki a parlamenti választások egyéni választókörzeteinek határait. A testület döntése alapján – kisebb módosításokat leszámítva – teljes egészében maradtak a 2012-ben kialakított körzetek. Az ígéretekkel és a várakozásokkal ellentétben nem hoztak létre magyar választási körzetet. A Szövetség kérelmét a testület figyelmen kívül hagyta, és nem változtatott a kárpátaljai tömbmagyarságot több körzetre felosztó, magyar képviselő parlamentbe juttatását ellehetetlenítő, 2012-ben létrehozott körzethatárokon. Az eset azért is érdekes, mert a választási törvénybe 2012-ben bekerült egy módosítás, mely ismét előírja az etnikai szempontok figyelembevételét a körzetesítés során. A törvény egyértelmű tételeket tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a választási körzetek kialakítása során figyelembe kellene venni az etnikai határokat. A III. fejezet 18. cikkelye kimondja, hogy „Az egymandátumos körzetek határait a közigazgatási-területi egység határainak, a territoriális közösség érdekeinek és a nemzeti kisebbségek adott területen való letelepedésének figyelembevételével határozzák meg. Azoknak a közigazgatási-területi egységeknek, amelyek területén egyes nemzeti kisebbségek kompakt módon élnek és amelyek határosak egymással, egy választókörzetbe kell kerülniük.”[30] Az etnikai arányosság elve tehát beépítették a választási törvénybe, mégsem akarták alkalmazni, ezt bizonyítja a magyar lakosság különböző körzetekbe való ismételt felosztása. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség jogi úton tiltakozott az ukrán Központi Választási Bizottság döntése ellen. 2014. szeptember 1-jén a KMKSZ a törvények által nyújtotta lehetőségekkel élve panaszt nyújtott be a CVK döntése ellen. A CVK-hoz és a Kijevi Fellebbviteli Közigazgatá-

[30] Закон України про вибори народних депутатів України Верховна Рада України; Закон від 17.11.2011 № 4061-VI. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17, letöltés 2015. jan. 24.

si Bírósághoz eljuttatott dokumentumcsomagban arra kérte az illetékeseket, hogy vizsgálják felül a testület azon döntését, mely a Kárpátalján kialakított körzetekre vonatkozik, és a törvényeknek megfelelően jelöljenek ki új körzethatárokat. A jogsértés kapcsán a KMKSZ Elnöksége szeptember 1-jén nyilatkozatot fogadott el, melyet megküldött az EBESZ-nek, az Európai Parlamentnek, illetve az ENSZ kisebbségekkel foglalkozó bizottságának is. A nyilatkozatba foglaltak alapján a CVK döntése a parlamenti választásokról szóló törvény III./18/2/3. cikkelyének durva megsértése, mely a nemzetiségi kisebbségek jogainak lábbal tiprását, a kisebbséghez tartozók másodrendű állampolgárokká történő degradálását jelenti. A nyilatkozat szerint az európai demokratikus jogállamiság megteremtésének alapfeltétele, hogy ne csak papíron legyenek lefektetve a kisebbségek védelmét és megmaradását elősegítő jogok, hanem a gyakorlatban is alkalmazzák azokat.[31]

A Szövetség nyilatkozatára azonnal reagált az EBESZ, a magyar körzet szabotálását elfogadhatatlannak tartva az ukrán illetékesekhez fordult, és kérte a magyar választási körzet mielőbbi létrehozását. Ugyanígy tett a Fidesz–KDNP európai parlamenti képviselőcsoportja, mely sajtóközleményében határozottan elítélte az ukrán Központi Választási Bizottság döntését, és felszólította a testületet, hogy a hatályos kisebbségi és választási törvények betartásával olyan választókerületeket alakítson ki Kárpátalján, melyben a tömbmagyarság egy parlamenti körzetet alkot. A magyar körzet létrehozását kérelmezte Valerij Luncsenko is. A Kárpátaljai Megyei Állami Adminisztráció elnöke folyamodványt juttatott el Ukrajna elnökéhez és a Központi Választási Bizottsághoz, melyben a megye kormányzójaként kérte, hogy választói jogaik érvényesítése tekintetében vegyék figyelembe Kárpátalja nemzeti kisebbségeinek érdekeit, és a megye Beregszászi és Nagyszőlősi járásaiban tömbben élő magyarokat egy választókörzetbe rendezzék. Ugyanígy tett Gajdos István is, az UMDSZ leköszönt elnöke, az ukrán parlament akkori képviselője, aki szintén szorgalmazta a CVK elnökénél, hogy a hatályos választási törvény előírásait betartva Kárpátalján Beregszász központtal hozzanak létre magyar többségű választókerületet.

A kérelmek benyújtása ellenére nem hoztak létre magyar többségű körzetet. A CVK-hoz és a Kijevi Fellebbviteli Közigazgatási Bírósághoz

[31] A KMKSZ nyilatkozata az ukrajnai parlamenti választások kapcsán. 2014. szeptember 1. http://www.karpataljalap.net/?q=2014/09/01/kmksz-nyilatkozata-az-ukrajnai-parlamenti-valasztasok-kapcsan; letöltés 2014. szept. 28.

benyújtott óvást mindkét testület formai okokra hivatkozva lesöpörte az asztalról, érdemben nem is tárgyalták azt. A KMKSZ, miután minden lehetséges jogi eszközt kihasznált, melyre az ország törvényei lehetőséget adtak, jogorvoslatért a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult.

Választási körzet hiányában csak a listás hely biztosíthatta a kárpátaljai magyarságnak, hogy képviselőt küldhessen a parlamentbe. A nagy sajtóvisszhangot kiváltó eset után az ukrán elnök nevével jelzett Petro Porosenko Blokkja párt a parlamenti mandátumra esélyes 62. helyet ajánlotta fel a KMKSZ elnökének parlamenti választási listáján. A felajánlott listás hely elfogadásáról a Szövetség rendkívüli választmányi ülése döntött. A másik magyar szervezet, az UMDSZ nem támogatott egyetlen jelöltet vagy pártot sem, a szövetség korábban lemondott elnöke, Gajdos István, korábbi PR-s majd független parlamenti képviselő (Régiók Pártja), nem indult az októberi választásokon.

Kárpátalján az országosnál alacsonyabb volt a szavazókedv, a választás során a régióban nyilvántartott választópolgárok 44,67%-a élt szavazati jogával. A pártlistás eredmények alapján a megyében a Petro Porosenko Blokk (PPB) nyerte a választásokat, a PPB a szavaztok 30,7%-át gyűjtötte be, második lett a Narodnij Front – 25,2%, harmadik a Szamopomics – 7,8%, negyedik a „Zasztup" Országos Agráregyesület – 7,3%, ötödik pedig Ljasko Radikális Pártja – 6,8%.

A Petro Porosenko Blokk támogatottsága a magyar falvakban volt a legnagyobb. A magyar településeken élő lakosság 42%-a adta voksát az elnök nevét viselő pártszövetségre, vélhetően azért, mert listájának 62. helyén szerepelt Brenzovics László, a KMKSZ elnöke, aki bekerült az ukrán törvényhozásba.

Az egyéni körzetek tekintetében Kárpátalján az előzetes közvélemény-kutatások előrejelzéseinek megfelelően a Baloga testvérek nyerték meg a körzetek jelentős többségét. A 69. számú, Munkács központú körzetben első helyen végzett Viktor Baloga 61,9%-kal, a 71. számú Huszt központú körzetben Pavlo Baloga nyert 44,6%-kal, a 73., Nagyszőlős központú körzetben Ivan Baloga lett az első 44,8%-kal. Szintén Balogáék jelöltje volt a 70. számú, Szolyva központú körzet győztese, Mihajlo Lanyo, aki a szavazatok 38,7%-át gyűjtötte be, és a 72., Técső központú választási körzet győztese, Vaszil Petyovka (68%). A megyében található egyéni körzetek közül a legnagyobb küzdelem a 68. Ungvár központú körzetben alakult ki, a megmérettetésből győztesen a PPB által támogatott Robert Horvat került ki, aki 21,5%-kal maga mögött

hagyta legfontosabb választási ellenfelét, a körzet korábbi képviselőjét, az egykori PR-s Vaszil Kovacsot.

A 2014-es előrehozott ukrajnai választások nem hoztak megoldást a kialakult helyzetre. A kárpátaljai magyarság helyzete 2014 után jelentősen romlott, számos olyan problémával szembesült a közösség, amely megmaradását veszélyezteti.

14.2.3. Helyhatósági választások Ukrajnában

Ukrajnában eddig hét alkalommal tartottak helyhatósági választásokat. 1990-ben, 1998-ban, 2002-ben és 2006-ban a parlamenti választásokkal egy időben tartották, az 1994-es önkormányzati választásokra az elnökválasztás alkalmával került sor, 2010-ben és 2015-ben külön lett rendezték meg. Az ukrán demokrácia egyik negatív sajátossága, hogy folyamatosan változik a választási rendszer, a sokszor átláthatatlan és ellentmondásos szabályozás megnehezíti a jelöltek számára az indulást, és ellehetetleníti a stabilitás megteremtését. Megyei és járási szinteken 1990 és 1994-ben az egyszerű többségi elvet követte a választási rendszer. 1998-ban módosítottak a választási törvényen, helyi szinteken többségi rendszerben egy preferenciális listás szavazás érdekes változatát léptették érvénybe. A rendszer szerint a szavazók mindenféle megkötés nélkül tetszőleges számú jelöltre szavazhattak a körzetekben. Érvényességi küszöb nem volt. A megyéket alkotó járási szintű területi egységek (járások, megyei alárendeltségű városok), illetve a járásokat alkotó alapegységek (falvak és városi típusú települések és városok) alkották a szavazókörzeteket, melyek méretüktől függetlenül ugyanakkora számú képviselőt juttattak az illetékes testületbe. A körzetekből a meghatározott kvóta szerint azokat a képviselőket delegálták a megyei és járási tanácsokba, akiknek a legtöbb szavazatot sikerült begyűjteniük. A 2002-es helyhatósági választások is eszerint zajlottak. A választási rendszer 2006-os módosításával a helyhatósági szintek megválasztásánál is áttértek az arányos rendszerre, a bekerülési küszöb 3% volt. Majd 2010-ben a megyei és járási testületek megválasztásánál először alkalmazták a vegyes rendszert szintén 3%-os bekerülési küszöbbel.

Az 1990-es választás során a helyhatósági választások alkalmával a KMKSZ 11 képviselőt juttatott be a megyei testületebe. Jelöltjei bekerültek a Beregszászi, Ungvári és Nagyszőlősi járások tanácsaiba is. 1994-ben megyei szinten a 60 fős testületnek 9 magyar tagja lett. 1998-ban a helyhatósági választásokon a járási egységekből 5–5 képviselőt választottak a megyei tanácsba, illetve 5 képviselőt juttatott be minden megyei alárendeltségű város is, ez a rendszer alapjában véve aránytalan volt. Összesen 75 képviselője volt ekkor a megyei tanácsnak, az kapta a megyei man-

dátumot, aki a legtöbb szavazatot gyűjtötte össze az adott egységben. A magyaroknak is jó esélye volt a bekerülésre, de nem igazán éltek ezzel a lehetőséggel a magyar ajkú választópolgárok. Például a Beregszászi járásban a magyarok is ukrán jelöltre szavaztak Ivan Ivancso személyében, aki később a megyei tanács elnöke lett. 1998 és 2002 között tovább romlott a helyzet, hisz a 75 főre bővített testületben a magyarságnak mindössze négy (KMKSZ) képviselője volt. A Nagyszőlősi járásból egyetlen magyar sem került be a megyei tanácsba. Helyi szinten 2002-ben a 85 fős megyei tanácsba hét magyar képviselő (KMKSZ – 4, UMDSZ – 3) jutott be.

A 2006-os helyhatósági választásokra kiéleződött a magyar–magyar szembenállás. A Kárpátaljai Megyei Tanácsba a „KMKSZ"–UMP 17 692 szavazatot szerzett, ami a 90 fős testületben 5 képviselői helyet jelentett, az UMDP-nek 17 465 szavazattal 4 képviselője lett. Az új választási rendszerben a magyar szavazatok egy részét az ukrán pártok szerezték meg. A választásokat követően a KMKSZ és az UMDSZ belépett az ukrán pártok által létrehozott nagykoalícióba, ennek megfelelően pozíciókat kaptak: a „KMKSZ"–UMP tölthette be a megyei tanács alelnöki posztját, valamint az oktatási-nevelési, kulturális, nemzetiségi és médiaügy bizottság elnöki posztját, az UMDP pedig a nemzetközi kapcsolatok bizottságának elnökségét kapta meg. Csupán a Beregszászi Járási Tanácsban lett magyar többség: a 90 fős testületben 27 tagú frakciót hozott létre a „KMKSZ"–UMP, amely a Beregszászi Járási Tanács elnökét adta, az UMDP 25 tagú frakciót alakított, és az alelnöki posztot kapta meg. A Nagyszőlősi és Ungvári Járási Tanácsba mind a KMKSZ, mind az UMDSZ képviselői bekerültek, mindkét tanács esetében az alelnöki posztot a KMKSZ pártja által indított képviselő tölthette be. A 68 magyarlakta településen 40 polgármester az UMDSZ támogatottjaként, míg 12 polgármester a KMKSZ támogatottjaként nyert. Beregszász városában Gajdos István nyerte a polgármester-választást, a városi képviselő-testületben a KMKSZ-nek 8, az UMDSZ-nek 6 képviselője lett.

2010 októberében új rendszer szerint tartották az önkormányzati választásokat. A választási törvény módosításával a vegyes választási rendszert az alsóbb szintek megválasztásához is bevezették, valamint lényeges újításnak számított, hogy a megyei tanácsok hatáskörébe utalták a megyei, járási és városi önkormányzatok létszámának meghatározását.[32] A Kárpátal-

[32] Forrás: Закон України Про внесення змін до Закону України „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів", Верховна Рада України; Закон від 21.12.2005 № 3253-IV <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2777-15, letöltés 2013. ápr. 16.

jai Megyei Tanács létszámát 108 főben határozták meg: 54 képviselő pártlistáról, 54 képviselő pedig egyéni körzetekből juthatott mandátumhoz. A pártok esetében 3-3 mandátumot osztottak ki járásonként, illetve megyei alárendeltségű városonként. A járási tanácsokba, a megyei testület döntése alapján, közigazgatási egységenként 1 képviselőt választottak meg, s ugyanennyi mandátumot osztottak ki a járási pártlistákra leadott szavazatok alapján. A járási testületek létszámának meghatározásában a fenti módszer bevezetése a korábbiaknál kisebb járási testületeket eredményezett, a megyei testület létszáma viszont bővült. A megyei és járási alárendeltségű városok tanácsainak létszámát a lakosság számától függően határozták meg[33]. A kárpátaljai magyarság jelöltjei 11 egyéni választókörzetben indulhattak eséllyel a megyei tanácsi mandátumokért. A KMKSZ és az UMDSZ külön indította jelöltjeit. Az UMDSZ választási együttműködést kötött a Régiók Pártjával, a 11 körzetet felosztották egymás között, és három körzet kivételével nem indítottak egymás ellen jelöltet, a megegyezett körzetekben egymás jelöltjeit támogatták. A választások eredményei megdöbbentőek lettek. A külön-külön induló KMKSZ-re, illetve UMDSZ-re leadott szavazatok száma együtt is jóval kevesebb volt, mint ahány magyar nemzetiségű választópolgár él Kárpátalján. A magyar szavazatok jelentős részét ukrán pártok szerezték meg. Tömeges szavazatvásárlási kampány zajlott a magyarok lakta vidéken is, amely hatékonynak bizonyult. A választások alkalmával a kárpátaljai magyar szavazók nagy része 100–150 hrivnyáért (megközelítőleg 10–20 euró) eladta szavazatát, s a magyar pártok helyett a „fizetős" ukrán pártokra adta le voksát. A 108 főre bővült megyei tanácsba a KMKSZ három, az UMDSZ négy képviselővel került be. A kulturális szövetség listáról szerzett mandátumot, egyéni körzetekben nem tudott nyerni, az UMDSZ-nél pont fordítva volt, négy képviselője egyéni körzetből került a megyei testületbe, listán nem érték el a 3%-ot. A magyarok járási szinteken is elvesztették korábbi pozícióikat, sehol nem lett magyar többség, amely maga után vonta a magyar érdekképviselet gyengülését.

A 2015-ös, legutóbbi helyhatósági választásokra ismét új törvényt fogadtak el, megváltoztatva a korábbi rendszert. 2015. október 25-én hetedik alkalommal tartottak helyhatósági választásokat Ukrajnában. A megszállt területek kivételével egész Ukrajnában a különböző szinteken összesen 158 399 képviselői és 10 051 polgármesteri mandátumért lehetett indulni. A vá-

[33] Forrás: http://karpataljalap.net/2010/09/04/megyei-tanacs-tizenegy-korzetben-indulhat-eselylyel-magyar-jelolt, letöltés 2013. ápr. 16.

lasztások előzményéhez tartozik, hogy közvetlenül a szavazás előtt új választási rendszert vezettek be. A parlament június 14-én fogadta el első olvasatban a jogszabályt, a képviselők rekordszámú, mintegy 1600 módosító indítványt nyújtottak be a dokumentumhoz, a tervezet második olvasatban történt elfogadásakor azonban csak az illetékes parlamenti bizottság módosításait vették figyelembe, a jogszabályhoz benyújtott több száz képviselői módosító indítványt nem. Elutasításra került többek között a KMKSZ elnöke által benyújtott módosító javaslatok mindegyike, melyek a nemzeti kisebbségek számára irányoztak volna elő pozitívumokat. Az Ukrán Legfelső Tanács július 17-én fogadta el – számos szabálysértéssel – második olvasatban az új helyhatósági választási törvényt, mely a Krími Autonóm Köztársaság Legfelső Tanácsa, a megyei, járási, városi, városi kerületi, községi és nagyközségi önkormányzatok, a városi, községi és nagyközségi tanácselnökök választásának megszervezéséről és lebonyolításáról rendelkezik. A korábban még nem alkalmazott, új választási rendszer elsősorban a kormányon lévő nagyobb pártoknak kedvezett. A szabályozás szerint a városi, járási és megyei tanácsokba kizárólag pártlistán lehetett bejutni, a községi önkormányzatokba viszont egyéni körzetekből:

- a falvakban, településeken, melyek lélekszáma nem haladja meg a 90 ezret, többségi rendszer szerint választották meg a döntéshozókat;
- a járási, városi és megyei tanácsok arányos (listás) rendszer alapján kerültek megválasztásra;
- a 90 ezer főnél nagyobb lélekszámú városok polgármestereit abszolút többséggel választották, vagyis 50%+1 szavazat megszerzése volt szükséges, ahol ez nem sikerült, ott második fordulóra került sor.

A megyei és járási szintű testületek esetében 5 százalékban határozták meg a bejutási küszöböt. A testületbe a listavezetők és azok a képviselőjelöltek kerülhettek be, akik a legtöbb szavazatot hozták a listának, nem pedig azok, akiket a párt első helyen megjelölt. A szavazólapokon feltüntették a listavezető és az adott körzetben indított képviselőjelölt nevét, valamint az őt jelölő párt nevét, így a választók egyszerre szavaztak a pártra és a jelöltre. A városok polgármestereit szintén a pártok jelölhették. Az európai normákhoz igazodva a törvény előírta, hogy a listákon mindkét nem legalább 30%-ban képviseltetve kell hogy legyen, végül a nemi kvótáktól a Központi Választási Bizottság eltekintett. A törvény további újdonsága, hogy megtiltották a választási tömörülések, pártszövetségek, ún. „blokkok" indulását. Az új törvény értelmében jelentősen csökkentették a képviselő-testületek létszámát is, így az 1000-nél kevesebb választópolgárral rendelkező falvakban 12 képviselőt, 1000–3000 között 14, 3000–

5000 között 22, 5000–20 000 között 26, 20 000–50 000 között 34, 50 000–100 000 között 36, 100 000–250 000 között 42, 250 000-től félmillióig 54, 500 000-től egymillióig 64, egymilliótól kétmillióig 84, a kétmilliósnál is nagyobb egységekben 120 fős testületeket választottak.[34]

Helyhatósági szintek

Az ukrán közigazgatás szerkezetileg négy részre osztható: nemzeti szint, megyei szint, járási szint és helyi szint. A négy szinten választott testületeket találunk, ahol a legfelső szinten Ukrajna Legfelső Tanácsa áll, a második szinten találjuk a megyéket. Ukrajnában 24 megye (a Krím Autonóm Köztársaság), valamint Kijev találhatóak. Megyei szinten találjuk választott testületként a megyei tanácsokat. A megyék tovább osztódnak járásokra, amelyek a közigazgatás harmadik szintjét képezik. Ezeken a szinteken járási tanácsokat választanak. Szintén ezen a szinten találjuk az úgynevezett megyei alárendeltségű városokat, más néven járási jogú városokat. Ezek a városok közvetlenül a megye alá tartoznak, és kiválnak az adott járásból. A legalsó szinten vannak a települések, városok, városi típusú települések[35], itt működnek a helyi önkormányzatok, amelyek a járások részét képezik.

Az ukrán közigazgatási rendszerben a legalsó szintet kivéve a felsőbb szinteken a választott tanácsok mellett kinevezett adminisztrációkat is találunk, amelyek a végrehajtást irányítják. Ez azt jelenti, hogy a végrehajtás kikerült a megyei és járási tanácsok irányítása alól, és állami adminisztráció néven külön párhuzamos szervként működnek.

Az önkormányzati szinteket megvizsgálva a megyei szint számít regionális irányító központnak, itt döntenek pl. a megye költségvetéséről, a megyéhez tartozó járások ügyeiről; a járásokból kiváló járási jogú városok is a megyének alárendeltek. A járási szint az alapszintek irányítását végzi, meghatározza a járásban található települések költségvetését a járási költségvetésből, többnyire nem normatív, hanem klientúrarendszer alapján. Az alapszinteken lévő szociális szféra, mint például az oktatás- és az egészségügy, teljes mértékben a járás által irányított.

A járások alatt találjuk a helyi szinteket vagy helyi önkormányzatokat, ahol nincs kinevezett adminisztrációelnök, s a végrehajtó hatalmat

[34] http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/595-19/print1390895289841092, letöltés 2013. ápr. 16.

[35] Az ukrán településrendszerben a Szovjetuniótól megörökölt „városi típusú település" kategória azokra a településekre vonatkozik, amelyek átmenetet képeznek a falvak és a városok között. Elsősorban népességszámuk alapján lehet őket a városok kategóriájába sorolni, de egyéb szempontok szerint inkább a falvakhoz sorolhatóak. Vö: *Molnár József – Molnár D. István:* Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Ungvár – Beregszász 2005. 24.

ezen a szinten a megválasztott polgármester gyakorolja a helyi képviselő-testülettel, ők döntenek a település költségvetéséről és a települést érintő ügyek jelentős részéről. Helyi szinten azonban pénzeszközök és döntési hatáskörök nemigen vannak. A települési szint teljesen kiszolgáltatott a járásoknak, illetve kisebb mértékben a megyének. Amennyiben faluról, városi típusú településről vagy járási alárendeltségű városról van szó, akkor a településnek a saját szociális szférája már nem tartozik a településhez, hanem a járáshoz. Ezen a szinten belép a rendszerbe még egy fontos elem, ami ezt a világos és hierarchikus rendszert némiképp megtöri. A járások szintjén létrejöhetnek az úgynevezett járási jogú városok, más néven megyei alárendeltségű városok. A járási jogú város beiktatása a rendszerbe azt jelenti, hogy Ukrajna nagyobb városai jogilag ugyanazt a státuszt élvezik, mint a járások. Mivel városokról van szó, élükön nem adminisztráció áll, hanem polgármester.

Jelöltek

A választásokon országosan 142 párt indította jelöltjeit, összesen 209 966 jelölt szállt ringbe a mandátumokért, közöttük Kárpátalján a magyar pártok jelöltjei is. Más, Ukrajnában élő kisebbségek nem rendelkeznek saját pártokkal, így eleve kiestek a versenyből, ők csak ukrán pártok listáin indulhattak. A választási kampány meglehetősen rövid volt, hivatalosan 50 nappal a voksolás előtt kezdődött.

Kárpátalján a választói névjegyzékek alapján 952 042 választópolgárt tartanak számon, ennek megfelelően a Kárpátaljai Megyei Tanács létszámát 64-re csökkentették a korábbi 108-ról. A Beregszászi, Nagybereznai, Ökörmezői, Perecsenyi, Szolyvai Járási Tanács létszámát 34 főre, a Huszti, Ungvári, Rahói, Ilosvai Járási Tanácsét 36 főre, a Volóci Járási Tanácsot 26, a Munkácsit 39, a Técsőit 42 főre csökkentették. Az Ungvári és a Munkácsi Városi Tanácsok egyaránt 36, míg az ilosvai, csapi, szolyvai, beregszászi, técsői, perecsenyi, nagyszőlősi és rahói városi testület létszámát 26-26 főben határozták meg.

A választási körzetek kijelölését megelőzően a KMKSZ 2015. szeptember 17-én kérelemmel fordult a megyei választási bizottsághoz, melyben kérte a kompakt módon elhelyezkedő nemzetiségi közösség érdekeinek megfelelő választási körzetek kialakítását. A hivatalos szervhez benyújtott beadványhoz csatolva volt a Szövetség által kidolgozott lehetséges körzetek sematikus térképe, településeinek listája lakosságának nemzetiségi összetételére és lélekszámára, a választópolgárok számára vonatkozó adatokkal. A KMKSZ és az UMDSZ vezetői nyílt levélben

fordultak a CVK elnökéhez és más közjogi méltóságokhoz, melyben kérték a magyar nyelvű szavazólapok biztosítását, illetve a szavazókörzetek kialakításánál a nemzetiségi összetételre vonatkozó arányok figyelembevételét. A CVK honlapján 2015. szeptember 21-én jelent meg a véglegesített körzetek listája. A megyei tanácsi választásokra Kárpátalját 64 körzetre osztották fel. A KMKSZ által benyújtott javaslatot nem vették figyelembe. A magyarok lakta vidéken a Nagyszőlősi járásban 6, a Beregszászi járásban 3, Beregszászban 1, a Munkácsi járásban 5, Munkácson és az Ungvári járásban pedig 4-4 választókörzetet alakítottak ki. Érdekes módon az egyetlen magyar többségű járás körzeteit úgy alakították ki, hogy a körzet települései nem voltak határosak egymással, a Beregszászi járás körzeteinek kialakításánál nem vették figyelembe a választási törvény azon passzusát, mely kimondja, hogy a kialakított választási körzeteknek összefüggő területet kell képezniük.[36] A döntés egyértelműen a magyar lakosság képviselőinek a megyei tanácsba történő bejutásának megakadályozására és a hatékony érdekképviselet megvalósítása ellen irányult. A Kárpátaljai Megyei Tanács utolsó ülésén – 2015. október 9-én – a magyar képviselők a Kárpátaljai Megyei Választási Bizottság elnökéhez intéztek beadványt, melyben mindenekelőtt arra hívták fel a figyelmet, hogy a hatályos ukrán törvények megsértésével alakították ki a választási körzeteket a magyarlakta területeken.[37]

A választási körzetekkel történő manipuláció nem első alkalommal fordult elő a vidéken: a 2010-es helyhatósági választások idején is hasonlóképpen, etnikai szempontból hátrányosan voltak kialakítva a választási körzetek a járásban. A 2012-es parlamenti választások alkalmával a tömbmagyar vidéket három különböző körzetre osztották, valamennyiben kisebbséget alkotott a magyar lakosság, a 2014-es parlamenti választásokkor pedig, a választási törvény vonatkozó előírásai ellenére sem került kialakításra egy olyan választókörzet, amely egyesítette volna a magyar többségű településeket.

Magyar–magyar együttműködés

A választási törvény megváltozása, a bekerülési küszöb megemelése és az országban kialakult gazdasági és háborús helyzet miatt bekö-

[36] III. fejezet. 17. cikkely, 11. pont: „Межі одномандатних, територіальних виборчих округів мають бути нерозривними”, http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/595-19/print13908952898 41092, letöltés 2016. ápr. 16.

[37] http://karpataljalap.net/?q=2015/10/16/utolso-uleset-tartotta-penteken-karpataljai-megyei-tanacs, letöltés 2016. ápr. 16.

vetkezett nagymértékű kivándorlás szükségessé tette a két magyar párt együttműködését. Az első egyeztetésre Magyarország Ungvári Főkonzulátusán került sor. A magyar kormány részéről a megbeszélésen részt vett Potápi Árpád János nemzetpolitikáért felelős államtitkár, aki üdvözölte az együttműködésre irányuló törekvéseket.[38] Az egyeztető tárgyalások lezárása után a KMKSZ és az UMDSZ vezetői választási együttműködést kötöttek, a két párt fele-fele arányban közösen állított jelölteket a megyei közgyűlésbe a „KMKSZ"–UMP megyei listáján, Beregszász városában az UMDP állított listát, ott a KMKSZ-es jelöltek indultak a másik szervezet listáján, valamint közösen indítottak polgármesterjelöltet. A járások szintjén hasonló együttműködési megállapodásra jutottak a felső-Tisza-vidéki Técsői járásban, a Beregszászi és Nagyszőlősi járásban mindkét párt külön indította jelöltjeit, a Munkácsi és az Ungvári járásban az UMDP-s jelöltek ukrán pártok listáin indultak, a Huszti és Rahói járásokban csak a KMKSZ indított jelölteket. A „KMKSZ"–UMP összesen 346 képviselőjelöltet indított a különböző szintű tanácsokba, további 22 polgármesterjelöltet támogatott.

A „KMKSZ"–UMP kampányában leghangsúlyosabban a napirenden lévő közigazgatási reform és a magyar településeket összefogó járás létrehozása szerepelt, valamint a magyarság problémáira megoldást nyújtó, régóta kitűzött célok megvalósítása, köztük a magyar nyelvhasználatot és oktatás érintő kérdések, illetve a magyar tankerület ügye.

Eredmények

A helyhatósági választások eredményei alapján országosan a Petro Porosenko Blokkja (BPP) és a Julia Timosenko vezette Batykivscsina (Haza) pártok delegálták a legtöbb képviselőt a helyhatósági szervekbe. A legtöbb képviselői helyet a különböző szinteken a BBP szerezte meg: 9053 képviselőjükből 8882 közvetlenül a párt jelöltjeként, további 231 képviselő pedig önjelöltként indultak a választásokon. A Batykivscsina 8896 képviselői helyet szerzett a helyi önkormányzatokban, ebből 8061 jelölt indult pártszínekben, 835-en pedig önjelöltként. Harmadik helyen végzett a Nas Kraj (Mi Vidékünk) 4592 képviselővel, negyedik lett az egykori Régiók Pártjából szerveződött Opozicijnij Blok (Ellenzéki Blok) 4101 képviselővel, a többi párt ennél alacsonyabb számú képviselői mandátumot szerzett.[39]

[38] http://www.beregszasz.com.ua/index.php/politika-br-polityka/8687-egyeztetett-az-umdsz-s-a-kmksz, letöltés 2016. ápr. 16.

[39] http://karpataljalap.net/?q=2015/11/21/bpp-es-batykivscsina-delegalta-legtobb-kepviselot-helyi-tanacsokba, letöltés 2016. ápr. 16.

Az eredmények tekintetében a régiók között jelentős eltérések mutatkoztak, Kárpátalja megye például teljesen eltért az ország többi régiójától, ahol a magyarlakta régióban a „KMKSZ"–UMP elsöprő győzelmet aratott, ami példaértékű, hisz a nemzetiségi pártnak ukrán szavazatokat is sikerült begyűjtenie a vidéken. Megjegyzendő, hogy más Ukrajnában élő nemzeti kisebbség nem rendelkezik bejegyzett párttal, így esélyük sem volt önálló jelölteket indítani érdekeik képviseletére a választásokon. A 64 főre csökkent megyei testületbe 53 jelöltet indított a „KMKSZ"–UMP, a hivatalos végeredmény alapján hat politikai erőnek sikerült bekerülnie a *Kárpátaljai Megyei Tanács*ba, köztük a magyaroknak. A legtöbb szavazatot a Egységes Közép (JeC, Jedinij Centr) gyűjtötte be, ennek ellenére jelentős pozícióvesztéssel zárta a választásokat, a párt 18 képviselőt delegált a testületbe. Második lett Petro Porosenko Szolidarnyiszty Blokkja (BPP Szolidaritás, mely magába foglalta a Vitalij Klicsko nevével fémjelzett UDAR és a Jacenyuk-féle Narodnij Front képviselőit) 15 fővel, harmadik lett a Vidrodzsennya 11 képviselővel. Negyedik a „KMKSZ"–Ukrajnai Magyar Párt (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség közös listája), 8 fővel képviseltetve a testületben, ugyanennyit delegált a Batykivscsina, míg az Opozicijnij Blokk (OB) 4 fővel került be a régió önkormányzatába. A „KMKSZ"–Ukrajnai Magyar Párt 41 517 szavazattal a negyedik helyen végzett, az elért eredmény a leadott érvényes szavazatok 12,50%-át jelenti, amely 8 képviselői helyet jelent a testületben. A magyarok sikeres választási eredménye a jelenlegi hatalmat is meglepte, s a különböző szinteken a koalíciós tárgyalásokon a KMKSZ meghatározó politikai erővé nőtte ki magát. A megyei önkormányzatban Barta József, Rezes Károly, Tóth Miklós, Gulácsy Géza, Orosz Ildikó, Péter Csaba, Kész Barnabás és Bátori József lett a KMKSZ-frakció képviselője. A Kárpátaljai Megyei Tanács Barta Józsefet, a „KMKSZ"–UMP listavezetőjét választotta a közgyűlés alelnökévé.

A járásokban is jó eredményeket ért el a „KMKSZ"–UMP. A 34 fős *Beregszászi Járási Tanács*ba 34 képviselőjelöltet állított a párt, a leadott szavazatok 35,29%-át gyűjtötte be, 6506 szavazattal 12 képviselői mandátumra tett szert. Bekerült a beregszászi járási testületbe az UMDP is 7 képviselővel. A Beregszászi Járási Tanács elnökévé a „KMKSZ"–UMP járási listavezetőjét, Sin Józsefet választották meg, alelnöke az UMDSZ-es Horváth László lett, a két párt a megyei szinthez hasonlóan együttműködésre lépett. A járási testületben a JeC-nek 8, a Vidrodzsennyának 4, a BPP Szolidarnyisztynak 3 képviselője lett.

A 36 fős *Ungvári Járási Tanács*ba 33 jelöltet indított a „KMKSZ"–UMP, 6138 szavazattal első helyen végzett, a szavazatok 22,22%-ával 8 képviselői mandátumot szerzett. Második lett a JeC 7, harmadik a Vidrodzsennya 6, negyedik a BPP Szolidarnyiszty 5 képviselővel, Oleh Ljasko Radikális Pártja és az OB 4–4, a Batykivscsina pedig 2 képviselőt juttatott a testületbe.

A 36 fős *Nagyszőlősi Járási Tanács*ba a JeC 9, a Vidrodzsennya és a BPP Szolidarnyiszty 8-8, a KMKSZ pártja 7, az UMDSZ-é 4 képviselővel van jelen. A testületbe 37 KMKSZ-es képviselő indult, 5131 szavazattal (19,44%) 7 képviselői mandátumot szereztek meg, a megválasztott UMDP-s képviselők az ukrán pártokkal léptek szövetségre, így nem sikerült magyar együttműködést létrehozni.

A *Munkácsi Járási Tanács*ba a legtöbb mandátumot, 18-at a JeC szerezte meg, második lett a Vidrodzsennya 8, harmadik a BPP Szolidarnyiszty 6 mandátummal. A 39 fős Munkácsi Járási Tanácsba 33 jelöltet indított a „KMKSZ"–UMP munkácsi járási szervezete. Az eredmények alapján 3 303 szavazatot sikerült begyűjteni, ami 10,26%-ot tett ki, és 4 járási képviselői helyet jelent a testületben, megelőzve a 3 fővel még ugyancsak bejutott Batykivcsinát.

A szórványvidéken a *Huszti és Rahói Járási Tanács*ba is indultak „KMKSZ"–UMP-s jelöltek, előbbibe 3, utóbbiba 2 fő indult a magyar érdekek képviseletéért, azonban egyik járásban sem sikerült elérni a bekerüléshez szükséges 5%-os küszöböt.

A városok közül a *Beregszászi Városi Tanács*ba a legtöbb mandátumot – 12-t – az Ukrajnai Magyar Demokrata Pártnak a KMKSZ-szel közös listája szerezte meg. A Vidrodzsennya és a JeC 5-5, a BPP Szolidarnyiszty pedig 4 képviselőt delegálhatott a városi önkormányzatba. Beregszászban Babják Zoltán, az UMDSZ és a KMKSZ közös jelöltje 6295 voksot szerzett, ami a szavazatok 81,49 százalékát tette ki.

A 26 fős *Csapi Városi Tanács*ba 23 jelöltet indított a „KMKSZ"–UMP, 847 szavazattal 26,92%-ot ért el, ami 7 képviselői mandátumot jelentett. A város új polgármestere Valerij Szamardak lett, aki a BPP Szolidarnyiszty színeiben indult, a KMKSZ jelöltje, Balogh Oszkár a voksok 21,7 százalékát kapta, őt a város alpolgármesterévé választották.

Az *Ungvári Városi Tanács*ba kilenc párt jutott be. A 36 fős tanácsba 35 jelöltje indult a KMKSZ-nek, 2548 szavazattal 5,56%-on végzett, ami 2 képviselői mandátumot jelentett. A mandátumok további megoszlása a pártok között a következő: Vidrodzsennya – 9, BPP Szolidarnyiszty – 5, Patriot – 4, Nas kraj – 4, Ukrajna Európai Pártja – 3, Batykivscsina – 3, JeC – 3, Szamopomics – 3.

A szintén 36 fős *Munkácsi Városi Tanács*ba a JeC 17 képviselői helyet szerzett, a Vidrodzsennya 9, a Batykivscsina 4, a Szamopomics 3 képviselőt juttatott be. A testületbe 37 „KMKSZ"–UMP-s képviselő indult, 2015 szavazatot gyűjtöttek be, ami 8,33%-ot tett ki, és 3 képviselői mandátumot jelentett a pártnak. Munkács város új polgármestere 16 080 szavazattal (54,4%) Andrij Baloga lett.

A *Huszti Városi Tanács*ba a 34 képviselői helyre 33 „KMKSZ"–UMP-s jelölt indult, 1222 szavazattal (8,33%) 3 képviselőt delegálhatott a testületbe.

A 26 tagú *Nagyszőlősi Városi Tanács*ba 20 jelöltet állított a párt, az eredmények alapján 847 szavazattal (11,54%) szintén 3 képviselője lett a városi testületben.[40] Újraválasztották Bocskai Istvánt, Nagyszőlős polgármesterét, aki a választásokon önjelöltként indult, és 8 214 szavazattal a voksok 85 százalékát szerezte meg.

A *Rahói Városi Tanács*ba indított 3 „KMKSZ"–UMP-s képviselőnek nem sikerült bekerülni, 208 szavazatot szereztek, ami kevés volt az 5%-os bekerülési küszöb átlépésére.

A megyében megválasztott polgármesterek közül 3 fő a „KMKSZ"–UMP színeiben, további 8 polgármesterjelölt a „KMKSZ"–UMP támogatottjaként lett polgármester.

A 2015-ös ukrajnai helyhatósági választásokat a nemzetközi megfigyelők, a civil szervezetek egyaránt pozitívan értékelték. A megtartott választás alapvetően demokratikus és törvényes volt, a szabálytalanságok pedig, amelyekre fény derült, nem befolyásolták számottevően a végeredményt. A választások eredményei azt mutatják, hogy megerősödtek a regionális pártok, és helyi szinten csökkent valamelyest az országos pártok egyeduralma. Részeredménynek tekinthető, hogy a szavazatvásárlás ezúttal csekélyebb mértékű volt, ami részben azzal magyarázható, hogy helyhatósági választások esetében ez sokkal költségesebb. Szintén pozitívumként említhető, hogy kisebb mértékben vetették be a kormányerők az úgynevezett adminreszurszot. A legtöbb szakértő egyetértett abban, hogy a bevezetett választási rendszer legnagyobb negatívuma a magas bejutási küszöb, amely megnehezítette a nemzetiségi pártok bekerülését a döntéshozatalba.

A magyar pártok együttműködése szintén sikerként könyvelhető el. Hasonló eredményt a KMKSZ az 1990-es évek elején tudott magáénak. A magyarok sikeres választási szereplése egy lépéssel közelebb hozta a kárpátaljai magyar érdekképviseletet céljaik megvalósításához.

[40] http://karpataljalap.net/?q=2015/11/04/ismertte-valt-megyei-tanacs-osszetetele, letöltés 2016. ápr. 16.

1. táblázat *A „KMKSZ"–UMP-re leadott szavazatok és az elért mandátumok száma*

Önkormányzati szint	A képviselő-testület létszáma	A KMKSZ által állított jelöltek száma	A KMKSZ-re leadott szavazatok száma	%	Elért KMKSZ-mandátumok száma
Kárpátaljai Megyei Tanács	64	53	41 517	12,50	8
Beregszászi Járási Tanács	34	34	6 506	35,29	12
Ungvári Járási Tanács	36	33	6 138	22,22	8
Nagyszőlősi Járási Tanács	36	37	5 131	19,44	7
Munkácsi Járási Tanács	39	33	3 303	10,26	4
Huszti Járási Tanács	36	3	965	–	0
Rahói Járási Tanács	36	2	554	–	0
Csapi Városi Tanács	26	23	847	26,92	7
Ungvári Városi Tanács	36	35	2 548	5,56	2
Munkácsi Városi Tanács	36	37	2 015	8,33	3
Huszti Városi Tanács	34	33	1 222	8,82	3
Nagyszőlősi Városi Tanács	26	20	847	11,54	3
Rahói Városi Tanács	26	3	208	–	0

Szerkesztette: Darcsi Karolina.

15. FEJEZET
Helyzetkép a kárpátaljai magyar nyelvű oktatásról (1989–2019)

Az oktatás része egy politikai-gazdasági rendszernek, ezért annak függvényében lehet azt vizsgálni. Többszörösen igaz ez a nemzeti kisebbségek esetében, mert azok a politikai folyamatok következtében jöttek létre. Az egyik esetben az egyén maga választ, amikor a gazdasági körülmények miatt elhagyja közösségét, hogy a számára legtermészetesebb nyelvi közegből, életteréből egy idegen nyelvi közegbe, élettérbe kerüljön, „szerencsét próbáljon". Ők, akik saját döntés alapján emigrálnak, annak tudatában teszik, hogy a jobb lét érdekében választják kisebbségi sorsukat, így lélekben erre felkészülhetnek, és mentalitásuknak, lehetőségüknek figyelembevételével többé-kevésbé olyan országot választanak, amely elképzeléseiket leginkább kielégíti. A menekültek általában ezt nem mérlegelhetik, túlélésük érdekében oda mennek, ahol befogadják őket. Annak a közösségnek sincs választási lehetősége, akik szülőföldjükön maradva egyik napról a másikra kisebbséggé válnak, ahol korábban a többség minden joga megillette őket. Az utóbbi jellemző a Kárpát-medencében élő, Magyarország határain kívül rekesztett magyar nemzeti közösségekre. A Kárpát-medencei magyarokat átlépte a határ, és akaratuk ellenére egyik napról a másikra más ország, más hatalom polgárai lettek. Fokozottan igaz ez a kárpátaljai magyar közösségre, akik fölött sokszor átszabták a határt a 20. század folyamán. A többszörös „országváltások" miatt számukra egyik napról a másikra megváltozott a jogi, nyelvi környezet a hivatalokban, az oktatási rendszer, s annak tartalma. Nekik szülőföldjükön kellett feldolgozni, hogy a világ megfordult velük, hogy megváltozott a státuszuk: a többségi közösségi státuszuk hirtelen alárendeltté vált. Legnagyobb hatással az ilyen jellegű változás annak a generációnak a tagjaira van, akik éppen az oktatás felsőbb szakaszában járnak, mert drasztikusan csökken továbbtanulási és karrierlehetőségük. Hirtelen olyan új elvárásokat kell teljesíteniük, amelyeket önhibájukon kívül nem tudnak, mint például, hogy a többségi nyelven tegyenek vizsgát, melyet korábban nem is tanultak. Kárpátalján az „országváltások" hatása minden generációt érintett a 20. században. Minden „országváltás" politikai diszkriminációt, kollektív bűnösséget jelentett az itt élő magyarok számára. Az „ország-

váltások" után az értelmiségieknek menniük kellett, vagy vitték őket. A legnagyobb veszteséget a magyar értelmiségi réteg reprodukciója, a magyar kultúra megtartása terén az 1944-es „országváltás" okozta.[1] Ennek eredményeként a magyarság aránya a városokban minimalizálódott, a középréteg összezsugorodott. A hivatali nyelvváltás kapcsán az érdekérvényesítés az ügyintézés anyanyelvű korlátozottsága miatt korlátozódott. A legutóbbi országváltás 1991-ben, Ukrajna függetlenné válása után történt. Ismét elmaradt a szovjet rendszerben meghurcolt magyarok rehabilitációja, a reprivatizáció, ami nagy hatással van a közösség politikai, kulturális és gazdasági érdekérvényesítési lehetőségeire. A magyarság így a régió egyik vesztes népcsoportja. Az anyanyelvű oktatást befolyásoló politika visszalépést hozott még a szovjet rendszerhez képest is. Vizsgáljuk meg ennek a folyamatnak az alakulását a legutóbbi országváltást jelentő három évtizedben, 1989–2019 között.

15.1. Az oktatást meghatározó jogalkotási folyamat alakulása Ukrajnában

Ukrajna oktatáspolitikáját meghatározó törvényeket elemezve megállapíthatjuk, hogy egyrészről deklarálják a csatlakozást az európai oktatási térhez, másrészről az oktatást az ukrán nemzetállam építésének eszközeként használják. Az ukrán nyelvet és kultúrát kötelezővé tették az oktatás minden szintjén, minden állampolgár számára államhatalmi eszközökkel. A független államiság első évtizedében a nemzetállami oktatásra vonatkozó stratégiai kérdések a deklaráció szintjén maradtak, mert a szétzilált gazdaság ereje, a kialakulóban lévő politikai elit széthúzása nem tudta biztosítani a megvalósításhoz szükséges erőt. Az ezredfordulóra a helyzet változott. A szovjet minta szerint a hatalom az oktatási rendszert saját politikai céljaira használta. Először a felsőoktatásban igyekeztek teret nyerni azzal, hogy az ukrán nyelv anyanyelvi szintű ismeretéhez kötötték a továbbtanulást. A közoktatás terén radikális lépésekre törvényi keretek módosításával

[1] 1944 novemberében a felnőtt magyar férfilakosságot málenkij robotra vitték, majd Szibériában a Gupvi táborokba kerültek. Az otthon maradt fiatalokat – katonaság helyett – a donbaszi szénbányákban kényszerítették munkára. Elhurcolták a kuláknak nyilvánított kisgazdákat, a református, római katolikus, görögkatolikus papokat; családjaikat kitették a lakásukból, a pedagógusokat, hivatalnokokat elbocsátották, az orvosok, jogászok, gyógyszerészek a nyelvismeret és az új jogi szabályozás miatt maguk hagyták el a területet. Vö. *Molnár D. Erzsébet:* Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiban (1944–1953). Kézirat. Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Debrecen 2015.

2017-ig nem került sor, de a kisebbségi jogokat szűkítő törvénytervezetek elemeit rendeletekkel módosították. Számos területen visszalépés történt a szovjet kisebbségi oktatáspolitika gyakorlatához képest is.

Az első oktatási törvény még megengedő volt, és lehetőséget biztosított a civil szerveződéseknek oktatási intézmények létrehozására.[2] Ezt a kárpátaljai magyarság ki is használta: egyházi óvodákat, líceumokat és főiskolát is alapított. Az 1996-ban elfogadott új alkotmány[3] fordulatot hozott a kisebbségekkel kapcsolatban. Az alkotmányban a kisebbségi jogok jól körülhatárolt biztosítékokkal rendelkeznek ugyan, de Ukrajnát monolit („szobornaja") nemzetállamként definiálja, nem véve figyelembe, hogy az állam jelentős hányada nem ukrán, és róluk mint államalkotó nemzeti közösségekről nem is tesz említést az alkotmány. Ennek hatására Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma az 1997–1998-as években a kisebbségek oktatását szabályozó koncepciótervezetek sorozatát dolgozta ki. A benne foglaltak ellentmondtak az alkotmány kisebbségekre vonatkozó passzusainak, az összes hatályos, a kisebbségek jogaival, oktatásával, anyanyelvhasználatával kapcsolatos törvénynek. Egyszeri és azonnali intézkedésekkel szerették volna megvalósítani a nemzetállamot. A koncepciótervezetek alapján nem került sor törvényi módosításra, de annak elemeit rendeletekkel folyamatosan bevezették. Először az iskolai pecsétekből töröltették az intézmény nevét a nemzetiség nyelvén, majd kötelezték a nemzetiségi iskolákat, hogy az osztálynaplókat és a tanulók névsorát csak ukránul vezessék.

Ukrajna 2005-ös csatlakozása a bolognai folyamathoz felgyorsított számos oktatáspolitikai változást. Felszínre kerültek a rendszerszerű problémák és kérdések. A felsőoktatásban elharapózott korrupció kiküszöbölése érdekében – a bolognai folyamatra hivatkozva – 2006-ban egységes felvételi rendszer bevezetéséről döntöttek. Létrehozták a független vizsgaközpontok hálózatát, melynek feladata az esélyegyenlőség biztosítása lett volna felvételikor. Pozitív állami hozzáállás esetén valós esélyegyenlőséget is biztosíthatott volna a kisebbségek számára is, ha meghagyják a felvételi rend korábbi rendszerét, ahol a diákok felvételikor azon a nyelven és abból a nyelvből vizsgáztak, amely nyelven tanultak a középiskolák-

[2] Vö. Ukrajna 1991. évi oktatási törvénye (Закон України „Про освіту", 1991) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12?fbclid=IwAR3nbJQX-Py4eJofbdVfvX_dJMAv9QIpGM81rwC-R8yIRu37wQoqUWF7y7CM, letöltés 2020. ápr. 5.

[3] Ukrajna 1996. évi Alkotmánya, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?fbclid=IwAR0M9CKia-H0Z701ctSUcp4V0OHF5tuzk4eBJOZqSMT32jgnPaIO4Pp2rU0, letöltés 2020. ápr. 5.

ban. Tehát az ukránok ukránul és ukránból, az oroszok oroszul és oroszból, a románok románul és románból, a magyarok magyarul és magyarból, ahogy a szovjet rendszerben is működött. A reform az egységes hozzáférés elvére hivatkozva éppen ezt szüntette meg. A felvételi rendből kizárta a kisebbségek anyanyelvét, viszont mindenki számára, minden szakra kötelezővé tette az emelt szintű ukránvizsgát, ezzel jelentősen csökkentve a kisebbségiek esélyeit továbbtanuláskor.

A rendszert Sztaniszlav Nyikolajenko szocialista oktatási és tudományos miniszter vezette be 2007-ben.[4] A rendelet szerint minden vizsgát csak ukrán nyelven tehetnek, még a nemzetiségi iskolák végzősei is. Minden szakra, így például a magyar nyelv és irodalomra, kötelezővé tette az anyanyelvi szintű vizsgát ukránból, magyarból nem tehettek vizsgát.

A 2007-es őszi választások után az új jobboldali oktatási miniszter, Ivan Vakarcsuk az adott rendeletet részben módosította. Engedélyezte, hogy a nemzetiségi iskolák végzősei szaknyelvi szószedetet használhassanak a vizsgákon.[5] Az ukrajnai kisebbségek tiltakozására és az általuk generált külföldi politikai nyomásra a miniszter a 2008–2009-es évekre engedélyezte a nemzetiségi iskolák végzőseinek a szaktárgyakból a vizsgázást az oktatás nyelvén.[6] A kötelező ukránvizsgát az „egyenlő feltételek biztosítása érdekében" meghagyta. Az érintettek, valamint a kisebbségi érdekvédelmi szervezetek számtalan esetben fordultak az oktatási miniszterhez, az államelnökhöz, a kisebbségi ombudsmanhoz a diszkriminatív felvételi eljárás módosítása miatt, s az alábbiak szerint érveltek:

- A kisebbségi nyelven érettségizett diákok számára ugyanaz a követelmény, mint az ukrán iskolát végzett ukrán anyanyelvűek és ukrán szakra felvételizők számára, holott számukra ez második nyelv. A kisebbségiek nem olyan tanterv szerint és nem olyan óraszámban tanulták az ukránt, mint az ukrán anyanyelvűek. Az állam nem biztosította az államnyelv oktatásának tárgyi feltételeit, mert nem adtak ki ukrán–magyar, magyar–ukrán szótárt, a tantervek és tankönyvek nem veszik figyelembe a kisebb-

[4] Ukrajna Oktatás- és Tudományügyi Minisztériumának 2007. július 13-án kelt, 607-es számú rendelete (Міністерство освіти і науки України, Наказ 13.07.2007 N607.) https://zakononline.com.ua/documents/show/32459___32459, letöltés 2020. ápr. 5.

[5] Ukrajna Oktatás- és Tudományügyi Minisztériumának 2007. december 25-én kelt, 1171-es számú rendelete (Міністерство освіти і науки України, Наказ 25.12.2007. N117.) https://zakononline.com.ua/documents/show/292223___292288, letöltés 2020. ápr. 5.

[6] Ukrajna Oktatás- és Tudományügyi Minisztériumának 2008. január 24-én kelt 33-as számú rendelete (Міністерство освіти і науки України, Наказ 24.01.2008 N33.)https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0073-08/ed20101007/conv, letöltés 2020. ápr. 5.

ségi nyelvek sajátosságait, nem a második nyelv oktatásának elve szerint készültek. Az ukrán nyelv oktatásának személyi feltételei hiányosak. Nem képeztek szaktanárokat a nemzetiségi iskolák számára, így az iskolákban azok tanítják az ukránt, akik valamilyen szinten beszélik a nyelvet, jobbik esetben orosznyelv- és -irodalomtanárok. A képesített ukrán nyelv és irodalom szakosokat a felsőoktatási intézmények arra képezték, hogy ukrán anyanyelvűek számára közvetítsék a magas ukrán nyelvi és irodalmi kultúrát, így nagy részük nem boldogul a kisebbségi iskolákban előforduló szakmai kihívásokkal. Az ukrán nyelv és irodalom vizsgán olyan irodalmi kérdések is szerepelnek, melyeket nem is tanultak.[7] A felvételi szabályzat szerint azok a diákok, akik nem érték el ukránból a minisztérium által megállapított és az ukrán anyanyelvűekhez igazított ponthatárt, nem jelentkezhetett semmilyen szakra. 2008-ban a magyar érettségizők 40–43%-át (annak ellenére, hogy a szaktárgyukból jól teljesítettek) kirekesztették a felsőoktatásból, mert nem érték el a ponthatárt ukránból. Azok is hátrányba kerültek az ukrán anyanyelvűekkel szemben, akik elérték az alsó ponthatárt ukrán nyelvből és irodalomból, mert bármilyen jól teljesítettek a szaktárgyukból, összesített pontszámuk az ukránvizsga miatt nem érte el az államilag finanszírozott helyekre meghatározott ponthatárt, így költségtérítéses képzésre nyerhettek felvételt.

- Diszkriminatív jellegűnek tartották, hogy a miniszter csak két évre engedélyezte a szaktárgyak fordítását, ami a nemzetiségi oktatási rendszer leépülését célozta meg, arra ösztönözve a szülőket, hogy ne anyanyelvű iskolákba írassák gyermeküket.
- Az új rendszer ellentmondott az alkotmánynak és a hatályos törvényeknek, csorbult az a jog, amely biztosította volna az esélyegyenlőséget a felvételikor.

A kisebbségek felvetéseire az esélyegyenlőség visszaállítása helyett kilátásba helyezték az áttérést az ukrán nyelvű oktatásra, és a miniszter új rendelettel szabályozta az ukrán nyelv oktatását.[8] Növelték az ukránórák

[7] A szovjetrendszerben a birodalmi nyelvet – vagy a szovjet definíció szerint „a nemzetek közötti érintkezés nyelvét" – tanították a magyar tannyelvű iskolákban, míg a független Ukrajna nemzetközi elismerése után egyik napról a másikra áttértek az ukrán nyelv oktatására úgy, hogy annak sem tárgyi, sem személyi feltételeit nem biztosították. Az oktatási feltételek hiányának ellenére a végzősökkel szembeni követelményrendszert ukrán nyelvből és irodalomból az ukrán anyanyelvűekkel azonos szintben állapították meg.

[8] Ukrajna Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 2008. május 26-án kelt, 461-es számú rendeletében az ukrán nyelv oktatásának javítására egy 2008–2011 közötti időszakra vonatkozó programot adott ki (Міністерство освіти і науки України, Наказ від 26 травня 2008 року N 461.)http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS7832.html, letöltés 2020. ápr. 2.

számát, ami nem pótolja, nem pótolhatja az ukrán anyanyelvűekkel szembeni hátrányt, nem egyenlíti ki az esélyeket, ha a követelményt az anyanyelvű végzősökhöz igazítják. A rendelet a kisebbségek számára átirányításos oktatási modellt írt elő. Előbb a tárgyak egy részét két nyelven, majd ukránul tervezték oktatni. A következő évtől már az érettségit sem engedélyezték anyanyelven a szaktárgyakból. Ukrajna történetét és a földrajzot ukránul, míg a matematikát részben ukránul kellett volna tanítani.

A 2010-es választások után az oroszbarátnak tartott Dmitro Tabacsnik, a Régiók Pártja jelöltje lett az oktatási miniszter. A felvételi rendben lényegi változtatást nem tett; előnybe helyezte az orosz kisebbséget:

- az ukránvizsga továbbra is kötelező, a követelmény szintje továbbra is az ukrán anyanyelvű, ukrán iskolában tanult és ukrán nyelv és irodalom szakra felvételizők mércéje maradt minden szak esetében;
- a levelező tagozatra a felsőoktatási intézmények belső vizsgát szervezhettek ukránból azok számára, akik 2007-előtt érettségiztek;
- az orosz nyelvet beemelte a választható vizsgatárgyak közé, a többi kisebbség nyelvét nem;
- a felsőoktatási intézmények a nemzetiségi nyelvet oktató szakokra, így a magyar szakra is szervezhettek belső felvételit harmadik vizsgatárgyként.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy az ukrán politikai elit körében egyetértés alakult ki abban, hogy az 1997–1998-as kisebbségi koncepciótervezeteket megvalósítsák törvényi szabályozással, rendeletekkel, alkotmánymódosítás nélkül.

Új helyzetet teremtett a kisebbségi oktatás terén a 2012-ben elfogadott, a regionális nyelvekről szóló törvény.[9] A törvény széles elvi kereteket biztosított a kisebbségek anyanyelvhasználatának azokon a helyeken, ahol regionálissá nyilvánítottak egy kisebbségi nyelvet. Aggodalomra adott okot, hogy országos politikai körökben arról nyilatkoztak, hogy az elfogadásakor főleg az orosz kisebbségre gondoltak, a többiek esetében nem kívánták alkalmazni. A törvényt a 2014-es Majdan néven ismert második tömegtiltakozás hatására elmenekült Viktor Janukovics távozása után a parlament első rendeletében megsemmisítette, de az őt követő államelnök ezt nem írta alá. Parlamenti képviselők kezdeményezésére az Ukrán

[9] Ukrajna törvénye Az állami nyelvpolitika alapjairól (Закон України „Про засади державної мовної політики”.) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17, letöltés 2020. ápr. 2.

Alkotmánybíróság formai okokra hivatkozva – mert házszabályellenesen szavazvazták meg – a törvényt megsemmisítette.[10]

Drasztikusan csökkentette a kisebbségek anyanyelvű oktatási lehetőségeit a 2017-ben elfogadott új oktatási törvény, melynek beterjesztése és elfogadása is nagy társadalmi és nemzetközi vitát váltott ki. Különösen a törvény elfogadásának körülményei. Két változat került a parlament elé, és egyik sem volt kisebbségbarát. A parlamenti képviselők egyik tervezetet sem szavazták meg, így a házszabály értelmében új tervezetet kellett volna benyújtani, majd annak bizottsági vitája után újra tárgyalni a parlamentben. A legtöbb vitát az oktatás nyelvéről rendelkező 7. cikkely váltotta ki. Parubij házelnök javaslatára, arra hivatkozva, hogy a törvény elfogadása feltétele az ország számára a túlélést biztosító külföldi támogatások folyósításának, egy rögtönzött bizottságot hoztak létre a 7. cikkely megfogalmazására. A bizottság előterjesztését a frakciók vezetői kapták meg, a képviselőkhöz el sem jutott, majd a felfokozott hangulatban a házelnök áterőltette ennek a szövegnek a megszavazását, amelyen még a szavazás után is módosítottak. A törvénycikkely Ukrajnában a kisebbségek anyanyelvű oktatását az óvodai és elemi iskolai (1–4. osztály) szintre korlátozta. Az 5. osztálytól kezdve folyamatos áttérést tervez a teljes ukrán nyelvű képzésre, hogy érettségire mindent ukránul tanuljanak az anyanyelv és irodalom tárgyak kivételével, és így ukránul és ukránból érettségizzenek. A törvény elfogadásának körülményei nemcsak a házszabályt sértet-

[10] „Ukrajna Alkotmánybírósága 2018. február 28-án hozott határozatot Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól című, 2012-ben elfogadott jogszabály alkotmányosságáról. A 2012-ben elfogadott ukrajnai nyelvtörvény a még a Szovjet-Ukrajnában az 1989-ben elfogadott nyelvtörvényt váltotta fel. A jogszabály 18 ukrajnai nyelvet – köztük a magyart is – nyilvánította regionális vagy kisebbségi nyelvvé; azoknak a közigazgatási egységeknek (megyék, járások, helyi önkormányzatok) a területén, ahol egy vagy több ilyen nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya elérte a 10 százalékot, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használhatóvá vált a hivatali életben, az önkormányzatok munkájában stb. Amikor 2014. február 22-én Viktor Janukovics államelnök elmenekült Ukrajnából, a parlamentben azonnal gyors átrendeződés következett be: részben ugyanazokkal a képviselőkkel, akik korábban az elnök párti többséget alkották, új parlamenti többséget hoztak létre. Az új parlamenti hatalom másnap, 2014. február 23-án Vjacseszlav Kirilenko képviselő előterjesztésére a Janukovics rezsim alatt elfogadott nyelvtörvény eltörléséről fogadott el jogszabályt. Az Ukrajna elnöki posztját és a parlament házelnöki tisztjét akkor egy személyben ideiglenesen betöltő Olekszandr Turcsinov azonban az országban kialakult válsághelyzetet mérlegelve 2014. február 27-én úgy döntött, nem írja alá a 2012-es nyelvtörvényt hatályon kívül helyező dokumentumot, így az állami nyelvpolitika alapjairól 2012-ben hozott törvény – vélhetően máig – hatályban maradt. A sok vitát kiváltott 2012-es nyelvtörvény eltörlésének kísérlete azonban egyik ürügye lett a máig elhúzódó ukrajnai krízisnek" – tette közzé a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont írását a Kárpátalja hetilap 2018. február 28-án. https://karpataljalap.net/2018/02/28/megszuletett-az-alkotmanybirosag-hatarozata-2012-es-nyelvtorvenyrol?fbclid=IwAR0x9DTpwrStzPeW2W_etFMSyX5mpC-bZNnOWieWpGgjsDKjfAN0a-7vaiw. letöltés 2020. ápr. 10.

ték, de az alkotmányt és számos hatályos törvényt, Ukrajna által is ratifikált nemzetközi egyezményt, a szomszédos országokkal kötött kétoldalú megállapodást.[11] Tiltakozásul a KMKSZ (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség) kezdeményezésére a kárpátaljai magyarság petícióval fordult Petro Porosenko államelnökhöz, hogy ne írja alá. A petíciót 65 ezren támogatták aláírásukkal. Porosenko aláírta a törvényt, bár a magyar közösség képviselőivel kötött együttműködés alapján a magyarok szavazatainak is köszönhetően lett államfő. Ellenzéki képviselők egy csoportja az Alkotmánybírósághoz fordult a törvény megsemmisítése érdekében, az elfogadáskor tapasztalt házszabály megsértésével indokolva kérelmüket. Az Alkotmánybíróság nem adott helyt a keresetnek, annak ellenére, hogy azonos okok miatt semmisítette meg a regionális nyelvekről szóló törvényt. Ez az Ukrajnában uralkodó kettős mércére utal, ahol szelektíven értelmezik és hajtják végre a törvényeket, tartják be az alkotmányt.[12]

A 7. törvénycikkely felbontotta az Ukrajna mint állam és a nemzeti kisebbségek mint állampolgárok között kötött társadalmi szerződést. Ez a társadalmi szerződés az állam részéről a Legfelső Tanács által 1991. no-

[11] A törvény sérti az Ukrajna Alkotmánya által garantált jogot és szabadságjogot, úgymint: a 10. cikkely 3. és 5. pontját, melyek értelmében az ukrajnai nemzeti kisebbségek számára garantálják nyelvük szabad fejlődését, használatát és védelmét. A 22. cikkely 2. és 3. pontja szavatolja és garantálja, hogy a már meglévő jogok tartalma és terjedelme az új törvények elfogadása által nem szűkíthető; az 53. cikkely 5. pontja garantálja, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvükön tanulhassanak, vagy tanulják anyanyelvüket az állami és az önkormányzati intézményekben. A törvény 7. cikkelye nem felel meg *Ukrajna Nyilatkozatának a nemzetiségek jogairól* (1991), *A nemzeti kisebbségekről Ukrajnában* szóló törvénynek és *Az állami nyelvpolitika alapjairól* szóló szabályoknak sem.Az elfogadott törvény több rendelkezése is ellentétes Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásaival, és nem felel meg az alábbi nemzetközi jogszabályoknak: *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája;* Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól; Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény; „A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak az egyetemesen elismert emberi jogok részeként való tisztelete a béke, az igazság, a stabilitás és a demokrácia alapvető tényezője..." – az EBEÉ (Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet) emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferenciájának dokumentuma és az Európai Parlamenti Közgyűlés 1993-ban jóváhagyott 1201. számú ajánlása; Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén; Szerződés a jószomszédsági viszonyról és együttműködésről Ukrajna és Románia között, Egyezmény Ukrajna és Moldávia közötti együttműködésről a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak biztosítása területén. Ukrajna Alkotmánya 9. tc. megfelelően a Legfelső Tanács által kötelező érvényűként elfogadott, hatályos nemzetközi szerződések Ukrajna nemzeti jogrendjének a részét képezik. Vö. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség soron kívüli közgyűlésének nyilatkozata a 2017. szeptember 5-én elfogadott új oktatási törvénnyel kapcsolatban. http://kmf.uz.ua/hu/karpataljai-magyar-pedagogusszovetseg-soron-kivuli-kozgyulesenek-nyilatkozata-2017-szeptember-5-en-elfogadott-uj-oktatasi-torvennyel-kapcsolatban/, letöltés 2020. márc. 30.

[12] Vö. Petíció Ukrajna elnöke, Petro Olekszijovics Porosenko részére: Kérjük, vétózza meg az oktatási törvényt! https://www.citizengo.org/hu/ed/92623-vetozza-meg-ukrajna-elnoke-nemzeti-kisebbsegek-jogait-serto-oktatasi-torvenyt, letöltés 2020. márc. 30.

vember 1-jén elfogadott *Ukrajna Nyilatkozata a nemzetiségek jogairól* határozat által köttetett meg, amelyben garantálták a kisebbségek szerzett jogainak további biztosítását és bővítését. A nemzeti kisebbségek 1991. december 1-jén tartott függetlenségi népszavazáson szavazatukkal megerősítették ezt a szerződést.[13]

Az új oktatási törvény etikátlan azért is, mert 2017. szeptember 5-én fogadták el, azután, hogy érvénybe lépett az EU-val kötött társulási szerződés, s Ukrajna megkapta a vízummentességet. Ezzel a lépéssel Ukrajna megszegte korábbi vállalásait, a demokratikus normákat, diszkriminálta az EU nyelveit is. A törvény bújtatott alkotmánymódosítás. Az ukrán állam immár teljesen kihátrált a nemzeti kisebbségi nyelvek oktatásának támogatása mögül. Az ukrán nyelvű oktatás bevezetésével már nem kell anyanyelvű könyveket kiadni a nemzetiségi iskoláknak, nem kell tanárokat képezni. Igaz, az állam addig sem teljesítette ez irányú kötelezettségeit. A 2017–2018-as tanév elején a magyar tannyelvű iskolákban 28 057 tankönyv hiányzott, ebből 3 383 ukrán nyelv- és irodalomtankönyv. 30 év alatt nem adtak ki munkafüzetet magyar nyelven az oktatott tantárgyakból, nem adtak ki ukrán–magyar/magyar–ukrán iskolai szótárakat állami pénzen, és nem készült el az akadémiai szótár sem, amely alapja minden egyéb szótárnak, szószedetnek.Nincs elég ábécéskönyv, melyből az első osztályosok tanulnak, így a szülőknek le kell fénymásolni a könyveket, munkafüzeteket, mert az állam csak négyévente ad ki annyi könyvet, amennyi gyerek az adott tárgyévben megkezdte az iskolát. Ezért egy népesebb korosztálynak nem jut elég tankönyv, vásárlására sincs lehetőség, mert kereskedelmi forgalomba nem kerül. A kisebbségi oktatás és kultúra mindig mostohagyereke volt az államnak: az egyházi líceumok, a főiskola, a magyar sajtó és rádió, a társadalmi szervezetek sohanem kaptak állami támogatást.

[13] „Az oktatási törvény 7. tc. a társadalmi szerződés következő pontjait sérti: **1. cikkely**. Az ukrán állam a területén élő minden népnek, nemzetiségi csoportnak, állampolgárnak garantálja az egyenlő politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogokat. A nemzetiségi jegyek alapján történő megkülönböztetés tilos, és azt törvény bünteti. **2. cikkely**. Az ukrán állam minden nemzetiség számára garantálja a jogot hagyományos településeik megőrzésére, biztosítja számukra a nemzetiségi-közigazgatási egységek létét, magára vállalja a minden nemzetiségi nyelv és kultúra fejlesztéséhez szükséges körülmények megteremtésének kötelezettségeit. **3. cikkely.** Az ukrán állam minden népnek és nemzetiségi csoportnak garantálja a jogot anyanyelve használatára a társadalmi élet minden területén, azon belül az oktatás, a termelés, az információszerzés és közlés területén is." Vö. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség soron kívüli közgyűlésének nyilatkozata a 2017. szeptember 5-én elfogadott új oktatási törvénnyel kapcsolatban. http://kmf.uz.ua/hu/karpataljai-magyar-pedagogusszovetseg-soron-kivuli-kozgyulesenek-nyilatkozata-2017-szeptember-5-en-elfogadott-uj-oktatasi-torvennyel-kapcsolatban/, letöltés 2020. márc. 30.

Az ukrán állam az államnyelv megtanítására sem fordít kellő figyelmet. A bevezetésekor nem teremtették meg annak feltételeit. Anyanyelvként oktatják, és érettségikor az anyanyelvi szintet kérik számon, ahelyett, hogy második nyelvként tanítanák, és a nemzetközi gyakorlatnak és a nemzetközi normáknak megfelelően kérnék számon azt. A KMPSZ (Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség) és a főiskola több tucat ajánlott levelet küldött az oktatási minisztériumhoz, melyekben konkrét javaslatokat tettek az ukrán nyelv oktatásának javítására, vállalták, hogy részt vesznek azok kidolgozásában. Kérték a nemzetiségi iskolák végzősei számára megállapított állami szabványok és a külső független felmérés követelményeinek felülvizsgálatát az ukrán nyelv és irodalom tantárgyakból. Javasolták, hogy azok számára, akik nem ukrán nyelv és irodalom szakon kívánják folytatni tanulmányaikat, más tesztet készítsenek, amely lehetővé tenné az egyenlőség elvének érvényesítését. Annak érdekében, hogy a magyar kisebbséget integrálni lehessen az ukrán társadalomba (és nem az ukrán nemzetbe), össze kellene hangolni az államnyelv oktatásának pedagógiai, társadalmi, politikai céljait. A cél elérésének egyik eleme az államnyelvismeret, figyelembe véve, hogy a kisebbségeknek az második nyelv.

A javaslataikat nem vették figyelembe. 2018 nyaráig nem került sor egyeztetésre. Az egyeztetések után a javaslatokat nem hajtották végre. Az őshonos kisebbségeket emigránsoknak tekintik. A hazai és külföldi tiltakozások hatására Porosenko államelnök a törvényt az aláírás után véleményezésre megküldte a Velencei Bizottságnak, és ígéretet tett arra, hogy annak véleményét figyelembe veszi majd és korrigálják. A Velencei Bizottság élesen kritizálta a törvényt,[14] de javaslatait sem az államelnök, sem a parlament nem hajtotta végre. A kirekesztő törvény nem felel meg számos nemzetközi normának, amelyet Ukrajna ratifikált. Például a hágai bizottság javaslatainak, a Strasbourgi Keretegyezménynek.[15]

A kisebbségek integrálásának és a kisebbségi kultúra megőrzésének feltétele az is, hogy megfelelő feltételeket kell biztosítani a nemzeti kisebbségek nyelveinek fejlődéséhez. A kisebbségek nyelvének megőrzése csak abban az esetben lehetséges, amennyiben a társadalom garantálja annak fej-

[14] Opinion on the provisions of the Law on Education of 5 September 2017, which concern the use of the State Language and Minority and other Languages in Education, adopted by the Commissionatits 113th Plenary Session. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e, letöltés 2020. márc. 30.

[15] A hágai bizottság 17. pontjának javaslata szerint a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára biztosítani kell a saját nyelvű felsőoktatást, ha erre vonatkozó igényüket kinyilvánították, és ha ezt létszámuk igazolja.

lődését és használatát. Tudatosítani kell azt a pedagógiai és pszichológiai tényt is, hogy minden embernek van egy első nyelve, melyen beszélni kezdett, melyen gondolkodik, amelyen a családon és közvetlen környezetén belül kommunikál, és minden más nyelv számára második. A nyelv először is a tanulásnak, a gondolkodásnak az eszköze, másodszor kommunikációs eszköz. Az ukrán nyelvű oktatás bevezetését azért is ellenezték, mert a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák pedagógusai már megélték azt, mikor a Szovjetunióban egyes kárpátaljai magyar iskolákban bevezették a tantárgyak oktatását orosz nyelven. Ezekben az osztályokban a tárgyi tudás csökkent, mivel a tanulók nem értették a tananyagot, azt csak bemagolták. Nem fejlődött az absztrakt gondolkodásuk, nem sajátították el az önálló tanulás technikáját, nem tudták önállóan elemezni a tananyagot és az elemzés alapján a szerzett információkat magasabb szinten szintetizálni, ami a tanulás lényege. Mivel sok bemagolt szót nem ismertek, nem fejlődött sem az orosz nyelvtudásuk, sem az anyanyelvi ismereteik. Akkor ebben megegyezett a magyar és az ukrán tannyelvű iskolában oktató és orosz osztályokban tanító pedagógusok véleménye, akikre szintén rákényszerítették az orosz nyelvű oktatást. Közösen harcoltak, hogy a gyerekek anyanyelvükön, vagyis első nyelvükön tanulhassanak. A kisebbségi létből többségivé vált ukrán nemzeti elit olyan eszközt vetett be a kisebbségekkel szemben, amely ellen évszázadokon keresztül maga is harcolt. A kisebbségek azt várták el a magát demokratikusnak tekintő többségtől, hogy minden állampolgárnak lehetőséget nyújtson arra, hogy szabadon válassza meg azt a nyelvet, melyen tanulni kíván, ahogy ezt Ukrajna törvényei és nemzetközi kötelezettségvállalásai garantálták. Többször hangsúlyozták, hogy az államnyelv oktatásánál vegyék figyelembe az európai országok pozitív példáit. Szerbiában a szerb nyelvet és irodalmat differenciáltan tanulják és ellenőrzik. Külön program és szabvány van azok számára, akiknek a szerb az anyanyelvük, más vonatkozik azon nemzeti kisebbségekre, akik nyelve közel áll a szerbhez (pl. horvát, ruszin, ukrán), valamint teljesen más program és standard azokra, melyek nyelve strukturálisan különbözik a szerb nyelvtől, vagyis teljesen más nyelvcsaládhoz tartozik (például az albán és a magyar). Romániában, Szlovákiában, Szerbiában és Magyarországon törvényileg garantált az anyanyelvű oktatás a kisebbségek nyelvén állami fenntartással.[16] Magyarországon a törvény szerint állami finanszírozással működnek német, szlovák, román,

[16] A nemzetközi kisebbségek védelméről Strasbourgban elfogadott Keretegyezménynek sem felel meg: „A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy előmozdítják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára az esélyegyenlőséget az oktatás minden szintjén." Idézi: *Csernicskó István:* Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság. UngBereg. (1999) 1. 101.

horvát, bolgár, lengyel és szlovén iskolák, gimnáziumok, melyeket a nemzetiségi önkormányzatok irányítanak. Minden iskolában kötelező érettségi tárgy az oktatás nyelve és irodalma, valamint a magyar nyelv és irodalom. A többi tantárgyat a 12 év folyamán a nemzeti kisebbségek nyelvén oktatják. Magyarországon azért nincs ukrán tannyelvű iskola, mert nincs rá igény. A magyarországi ukrán kisebbségi önkormányzat elnökének információja szerint a kezdeményezésükre 2018-ban Budapesten nyitott ukrán első osztályba egy gyermek iratkozott be. Működnek vasárnapi iskolák az ukrán nemzetiségi önkormányzat szervezésében és irányításával, melyeket teljes mértékben a magyar állam finanszíroz.[17]

Az anyanyelv használati jogok és lehetőségek, valamint az anyaország erkölcsi és gazdasági kiállása kihat a tanulók iskolaválasztására. Ezt támasztja alá a kárpátaljai iskolákba beíratott tanulók arányának változása.

1. táblázat *A kárpátaljai iskolákba beiskolázott tanulók aránya az oktatás nyelve szerint 1987–2019*

	Ukrán	**Orosz**	**Magyar**	**Román**	**Szlovák**	**Összesen**
1987–1988	18104	1934	1586	499	0	22123
1991–1992	17670	1007	2160	491	0	21328
1992–1993	18856	682	2311	533	12	22394
1993–1994	18899	546	2442	492	7	22386
1994–1995	19231	472	2440	466	8	22617
1999–2000	16956	305	2069	487	19	19836
2000–2001	17349	181	1939	455	18	19492
2001–2002	14889	173	1922	422	15	17421
2002–2003	14271	154	1934	372	12	16743
2003–2004	13469	129	1693	402	8	15701
2004–2005	13100	121	1777	367	8	15373
2005–2006	12158	104	1647	374	8	14291

[17] *Tetjana Katricsenko:* Hartyanyi Jaroszlava: „Ha megfelelően képzett nyelvtanárok oktatnák a magyarokat, megtanulnák az államnyelvet". karpatalja.ma, 2017. 10. 19. http://www.karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/hartyanyi-jaroszlava-ha-megfeleloen-kepzett-nyelvtanarok-oktatnak-a-magyarokat-megtanulnak-az-allamnyelvet/, letöltés 2020. márc. 30.

Az 1. táblázat folytatása

	Ukrán	Orosz	Magyar	Román	Szlovák	Összesen
2007–2008	12181	135	1495	276	27	14114
2008–2009	12541	146	1321	296	22	14326
2009–2010	12868	146	1385	262	30	14691
2010–2011	13383	157	1429	292	30	15291
2011–2012	13267	144	1511	251	27	15200
2012–2013	13967	150	1569	289	36	16011
2014–2015	14786	158	1831	266	32	17073
2015–2016	15437	94	1950	286	42	17809
2016–2017	15085	118	1946	280	40	17469
2017–2018	15114	65	1934	250	40	17403
2018–2019	16077	70	2019	251	34	18451

Szerkesztette: Orosz Ildikó.

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy abszolút számokban nem csökkent a magyar iskolákba beíratott gyerekek száma, annak ellenére, hogy Kárpátalján is nagymértékben csökken a születésszám: 1981-ben még 22 123 gyerek járt az első osztályba, míg 2018-ban 18 451. A megyei statisztikai hivatal évkönyve szerint 2018-ban összesen 13 883 gyerek született, közülük 146 életének első évében meghalt. A nyolcvanas évek végén, amikor meggyengült a Szovjetunió, megnyíltak a határok, a magyar iskolák reneszánszukat élték, sokan visszahozták gyermekeiket az orosz osztályokból. Túlélési stratégiaként a nem magyarok közül is a magyar tannyelvű osztályokat választották gyermekeik számára. A 2006–2007-es tanévben mintegy kétszázzal csökkent a magyar osztályokba beíratott gyerekek száma. Erre kihatással volt az, hogy míg a narancsos forradalmat a világ hírforrásai példaértékű, heorikus eseményként mutatták be, a magyarországi kettős állampolgárságról szóló népszavazás kapcsán sok tüske érte a külhoni magyarokat, főleg a Magyar Szocialista Párt kisebbségellenes kampánya révén. A 2008-ban bevezetett kötelező emelt szintű érettségi után is csökkent a beiskolázottak aránya. A 2010-ben elfogadott nemzetegyesítő magyar alkotmány, és annak pozitív következményei a külhoni magyarokra, úgymint a visszahonosítás, a különböző támogatások, az

anyaország gazdasági-politikai szerepének megerősödése a régióban, az ukrán állam gazdasági mélyrepülése, kisebbségellenes politikája ismét a magyar osztályokba terelte a gyerekeket, még a nem magyar anyanyelvűeket is. Ennek köszönhetően a demográfiai hullámvölgy ellenére még növekedett is a beiskolázottak száma a magyar tagozatokon. Több településen a roma szülők iskolaválasztásának köszönhetően maradt fenn a magyar oktatás, akik magyar ajkúak, romungrók. A romák születési rátájának jelentős növekedése a 2007-ben hozott szociálpolitikai rendelkezésnek köszönhető.[18]Az ukrán állam akkori értéken jelentős anyagi támogatást adott a születendő gyerekek után. A beiskolázásukat ösztönzi a magyarországi beiskolázási támogatás is. Az intézkedések hatására néhány éven belül egyes településeken megváltozott a tanulók aránya a magyar tagozaton, ami újabb szakmai kihívást jelent a kárpátaljai magyar iskolákban dolgozó pedagógusok és iskolák számára.

A hatalmi oktatáspolitikai döntés kihat a kisebbségi oktatás minőségére, amit viszont csupán lelkesedéssel megfordítani nem lehet. Célszerűnek az tűnik, ha a negatív hatalmi oktatáspolitikai döntéseket a magyar állam saját hatáskörében hozható döntésekkel ellensúlyozza, ösztönözve és növelve a magyar közösség körében a magyar nyelvű oktatás, a magyar nyelv presztízsét. A határon túli magyarok többsége számára ugyanis Magyarország mint önmegvalósítási terep célország, különösen a visszahonosítási törvény elfogadása után. Ezért fontos, hogyan hat az anyanemzet politikája a kisebbségek oktatására.

15.2. Az anyanemzet politikájának hatása a kárpátaljai magyar oktatásra

A kárpátaljai magyarság a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején a szovjet rendszert megingató események hatására aktivizálódott. 1985 után, a gorbacsovi időszakban civil kezdeményezésként kulturális egyletek alakultak. 1989-ben a határon túli magyar közösségek közül elsőnek hozta létre érdekvédelmi szervezetét, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget (KMKSZ), 1991-ben megalakult a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ), 1993-ban a Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség (KáMCSSZ). A KMKSZ nagy lendülettel kezdte meg tevékeny-

[18] *Orosz Ildikó:* Két évtized távlatából. Ungvár 2012. 147.

ségét, és bárminemű anyagi támogatás nélkül néhány éven belül kiépítette a szervezetét. Az összes kárpátaljai magyarlakta településen közadakozásból emlékművet állítottak a sztálini lágerekbe elhurcolt áldozatoknak stb. Mindehhez természetesen kedvező volt a politikai közhangulat, ami fokozta a közösség várakozását. Fő célként a magyar nyelvű oktatási hálózat minőségi megújulását tűzték ki, eleinte a 72-es beadvány szellemében, majd 1991 után a KMPSZ által kidolgozott koncepció alapján. A célok megvalósítására az eltelt három évtizedben a legnagyobb hatással az anyaország politikai és gazdasági hozzáállása volt.

Ukrajna függetlenné válásakor a magyar állam az elsők között ismerte el az új állam szuverenitását, elsőnek hozta létre nagykövetségét, és elsőnek írta alá a kárpátaljai magyarok sorsát leginkább meghatározó, a két ország közötti alapszerződést. Minderre úgy került sor, hogy a közösség akkor még egyetlen legitim képviseletének, a KMKSZ-nek a véleményét nem kérték ki a sorsukat befolyásoló nagy horderejű kérdésben. A történészek és kutatók feladata lesz, hogy tisztázzák, miért döntöttek így a politikusok, amikor a kor dokumentumainak kutatását lehetővé teszik. Számos, a közösséget foglalkoztató kérdésre kellene majd keresni a választ.[19]

A hiteles helyzet feltárása nem változtat a megtörténteken. Az alapszerződés aláírásának körülményei azt sugallták a kialakuló új ukrán hatalomnak, hogy a magyar állam lemondott a kárpátaljai magyar közösség érdekvédelméről, vagy legalábbis annak jelképes módját választotta a valódi problémák megoldása helyett. A szerződés tartalmát a közösség a parlamenti ratifikálás kapcsán ismerte meg, amikor az a magyarországi pártharcok tárgyává vált. A KMKSZ mint szervezet közösségi érettségről tett bizonyságot, amikor az alapszerződéssel kapcsolatban kialakította álláspontját az 1993. május 9-én Beregszászban megtartott választmányi ülésen. A választmány nehéz helyzetben volt, mert a szervezetet politikailag a jobboldalhoz közeli szervezetként, így az akkori pártkoalícióhoz, a

[19] Felvetődik a kérdés, hogy az anyaországi politikusok miért nem tudták kihasználni a történelmi pillanatot a kisebbségbe szorult nemzettársaik érdekében, amikor egy olyan ország szuverenitását ismerték el, amely még nem létezett akkor, amikor a területéhez csatolták Kárpátalját? Miért volt olyan sürgős megkötni a két ország közötti szerződést minden kisebbségi jogi garancia nélkül, csupán egy szándéknyilatkozat alapján? Miért nem egyeztettek az érintett kisebbségi közösség képviselőivel az aláírás előtt annak a kormánynak a képviselői, melynek miniszterelnöke, Antall József magát lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnökének tekintette? Milyen szerepe volt a történelmi helyzetnek, a külpolitikának, az új kormány közigazgatási és politikai tapasztalatai hiányának? Mi volt ebben a szerepe a szomszédsági szerződés megkötésének, az azt előkészítő diplomatáknak, apparátusnak?

Magyar Demokrata Fórumhoz közeliként tartottak számon, így amennyiben tiltakozó határozatot fogad el a megkötött szerződéssel kapcsolatban, megbuktathatta volna a kormányt.[20] A kialakult helyzet és annak kezelése ugyan nem okozott sem Kárpátalján, sem Magyarországon váratlan és hirtelen változást, viszont hozzájárult a kárpátaljai magyar közösség kohéziós erejének gyengüléséhez, felgyorsította a szervezeten belüli csoportosulások érdekharcát, a későbbi években kihatott az anyanyelvű oktatás minden szegmensére. Az alapszerződés kisebbségeket érintő (oktatás, kultúra, történelmi értékek megőrzése stb.) kérdéseinek rendezése céljából létrehozták az Ukrán–Magyar Kisebbségi Vegyes Bizottságot, amely nem bizonyult hatékony eszköznek a kárpátaljai magyarok kisebbségi jogainak és érdekeinek érvényesítése szempontjából, miután túl gyenge jogosítványokkal rendelkezett.[21] Az elfogadáskor azzal biztatták a kárpátaljai magyarokat, hogy az ukrán hatalom majd méltányolja az 1993-ban elfogadott magyarországi kisebbségi törvényt, amely nemzetközi szinten is példaértékűnek mondható, és igen nagy lehetőséget biztosít a magyarországi kisebbségek, így az ott élő ukránok számára is. Azt remélték, hogy ez majd pozitívan hat az ukrajnai folyamatokra, és viszonzásul az ukránok is ennek megfelelő gesztusokat tesznek a magyarok irányába. A kárpátaljai magyar közösség szempontjából ez nem hozott semmilyen pozitív változást, ami érthető, mert a politika nem gesztusok sorozata, hanem küzdés és annak folyományaként létrejött alkuk eredménye. Az eredménytelen gesztusértékű lépések sorába tartoznak azok a két ország között kötött szerződések, a nemzetközi ajánlások, határozatok alapján hozott belső szabályok, melyek egyoldalú engedményeket tettek az ukrán állam irányába. Ilyen volt például a diplomák és fokozatok kölcsönös elismeréséről szóló ukrán–magyar egyezmény.[22] Az egyezmény alapján a magyarországi honosítási folyamat egy adminisztratív eljárás. Ukrajnában viszont a PhD-oklevelek honosítása egy új fokozatszerzést jelentett. A honosítási eljárás során az ukrajnai tudományos testület véleményezi a dolgozatot, majd három pozitív vélemény után védési eljárást is lefolytat-

[20] A KMKSZ elnöke, Fodó Sándor civil értelmiségiként ott volt az MDF lakiteleki alakuló ülésén is.
[21] Részletesebben lásd: *Orosz Ildikó:* Az ukrajnai nemzeti és nemzetiségi oktatás elmélete és gyakorlata a függetlenség első két évtizedében (1991–2011). Pro Minoritate. (2012) 1. 27–49.
[22] 14/1999. (II. 5.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a Magyar Köztársaságban és Ukrajnában folytatott tanulmányokat és végzettséget tanúsító okiratok, valamint tudományos fokozatok egyenértékűségének kölcsönös elismeréséről szóló Egyezmény kihirdetéséről. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900014.KOR, letöltés 2020. ápr. 5.

nak, amelynek során a tudományos testület tagjai titkos szavazással ismét megerősítik vagy elutasítják a kérelmező fokozatának odaítélését. Az eljárási rend lényegében megkérdőjelezi a magyarországi tudományos testület döntését. A magyar oktatás és kultúra tekintélyének és presztízsének csökkenéséhez vezetett a 2012-ig érvényben lévő rendelet is, amely szerint a magyarországi felsőoktatási intézményekbe felvételiző határon túli magyarok számára, amennyiben többségi nyelvű oktatási intézményben érettségiztek, kétszer annyi többletpontot számítottak nyelvvizsgaként, mint a magyar tagozaton érettségizett felvételizőknek, még abban az esetben is, ha ugyanazt az ukránvizsgát teljesítették egy független vizsgaközpontban, mint az ukrán tannyelvű iskola végzősei.[23]

A magyar tudományosság, közvetve a magyar oktatás és kultúra tekintélyének csökkenéséhez vezetett az is, hogy számos olyan személy nyert felvételt az MTA köztestületébe, akiknek semmi közük nem volt a kárpátaljai magyar közösséghez, esetenként magyarul sem tudtak (néhányuk a jelentkezést nem is személyesen kérte, hanem irányukba gyakorolt gesztusként kárpátaljai beosztottjaik tették meg). A legvisszatetszőbb gesztus, amely a helyi magyarság pozícióira negatívan hatott, az volt, amikor az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének 1963-ban kinevezett és évtizedekig regnáló vezetőjét, 1988-tól az Ungvári Hungarológiai Központ igazgatóját az akadémia és az oktatásért és tudományért felelős hivatalok legitimizálták. Szerepe a kárpátaljai magyar értelmiség körében vitatott, mert a rábízott intézmények szakmai fejlődését nem segítette elő, sőt, inkább hibernálta és visszafogta az alkotó embereket. Egy kutatás eredményeként 2004-ben Soós Kálmán hívta fel erre a figyelmet a magyarországi támogatáspolitika és a hungarológiai kutatások eredményét vizsgálva.[24]

[23] Részletesebben lásd: *Orosz I.:* Az ukrajnai nemzeti i. m. 27–49.

[24] „Hosszasan folytathatnánk az interjúrészletek, szakvélemények, esettanulmányok, nyílt levelek, illetékes felügyeleti szervek jelentéseinek idézését, azaz az adatolást. Mindez azt mutatja, hogy akárcsak az intézmény létrehozásának koncepciójában, úgy a működése megítélésében is kettősség – a hivatalosnak tekinthető változat és az ok-okozati összefüggésekkel értékelő – van jelen, amely, úgy tűnik, épp a kezdeti illuzórikus meggondolásra vezethető vissza. Van tehát a valóság és annak egy lebegtetett, sokak által látszateredménynek tekintett, felmutatott mása. Másképpen fogalmazva 15 év távlatából megállapítható, a nagy beruházás ellenére nem valósult meg a kezdeti szándék: sem a kárpátaljai magyarság tudományos és kulturális élete nem gyarapodott egy reprezentatív intézménnyel, segítsége hiányában pedig a magyar tanszék szakmai stabilizálódása sem történt meg. Az eredmény, a kutatóközpont helyett egy méreteiben és esztétikai kivitelezésében impozáns székház, amelynek a kezdeti 11, a fő tudományágak egyensúlyát biztosító tudományos tanácsa megszűnt, szétesett, a 15 fős kollektívából hét főállású munkatárs 2-re apadt, ezenkívül jelenleg egy félállásban lévő igazgatója és egy függőben lévő munkatársi státusza van, akik valamennyien filológus

A vizsgált időszakban az anyaországi diplomácia szintjén is többször az „oszd meg, és uralkodj!” elve alapján viszonyultak a kárpátaljai magyar közösséghez. A többségi, ukrán hatalom részéről ez természetes, mert a hatalomgyakorlás egyik leginkább elterjedt eszköze, ugyanis a kisebbségek jogos igényeinek figyelembe nem vétele a hatalom részéről egységes kisebbségi fellépés esetén nehezebben indokolható. Amennyiben viszont a kisebbségi egységet sikerül megosztani, és sikerül kialakítani olyan kisebbségi csoportot, amelyiknek könnyebb kielégíteni az igényeit, azért, mert ideológiailag egyetért a hatalommal, vagy mert egyéni érdekeit a nehezebben teljesíthető közösségi érdekek elé helyezi, a mások által felvetett, de a hatalom számára kellemetlenebb vagy költségesebb kisebbségi igényeket elutasíthatják. Ilyenkor sokszor elhangzik az az érv a hatalom részéről, hogy majd akkor teljesítik az igényt, még amennyiben az jogos is, ha a közösség érdekképviseletei megegyeznek. A hatalom mindig talált/talál olyan magyar nemzetiségű és a maga szempontjai szerint elfogadható személyt, akit a politikai kirakatba helyezhetett, aki általában nem képvisel valós magyar közösségi érdeket, de vele hitelesíthetik a közösség sorsát meghatározó döntéseket. Az új ukrán hatalom is megtalálta az érdekeit

végzettséggel rendelkeznek. A Központ épülete, az egykori Bródy-villa az egyetem tulajdonában van, a főleg Magyarországról érkező technikai eszközök és berendezések pedig szintén a nevezett felsőoktatási intézmény inventárjába kerültek… Mindenekelőtt felvetődik a kérdés, kit terhel a felelősség: a magyarországi hivatalos szerveket vagy a tudományos közéletet vagy a kárpátaljai magyar közösséget a Központ és a tanszék körül a korábban kialakult diszfunkciókért, újabban már szinte működésképtelenségért? Mértékadó vélemények szerint nyilvánvaló, a posztkádári korszak magyarországi kulturális kormányzata (Köpeczi Béla, Glatz Ferenc) a kárpátaljai magyarság felé akart nyitni, és hosszú távú érdekeit vette figyelembe, amikor taktikai megfontolásokból úgy döntött, az adott időpontban csak az illető személlyel és általa valósulhat meg az ungvári objektum, amely majd a régió magyarságának szellemi központja lehet. Másrészt az anyaországi szaksajtó, a tudományos közélet későn ismerte fel, a jelentős magyarországi anyagi és szakmai segítséggel megalkotott grandiózus ungvári hungarológiai opuszokon nem az segít, ha annak a gyenge szakmai színvonalát elhallgatja, vagy valódi eredményét messze túlértékeli, hanem ellenkezőleg, tudományos kritikával illeti… Csak súlyosbítja a helyzetet és különösen romboló hatással van a helyi közösség életére a két koncepció keveredése, amikor rosszul tájékoztatott, felkészületlen anyaországi tisztségviselők nagy súllyal latba eső nyilatkozatokat tesznek, vagy épp a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága nyújt át díszoklevelet. Összegzésképpen fontos hangsúlyozni, hogy a régió tudományosságának fejlődése érdekében a Hungarológiai Központ életképessé tétele gyökeres reformra szorul, amelynek a jelenlegi helyzetben vajmi kevés az esélye. Az adatok tudniillik főleg arra hívják fel a figyelmet, hogy igazából a tanszék mellett a Központot is irányító személy tevékenységével akadályozza mind a tudományos utánpótlást, mind pedig a megfelelő kutatóműhelyi légkör kialakítását, illetve háttérbe szorítja a nemzeti diszciplínák – a nyelvészet kivételével – művelését, s így a Központ nem tud eleget tenni az alapító okiratban foglaltaknak, az egyik fél alapító szándékának viszont igen.” *Soós Kálmán:* Az Ungvári Hungarológiai Központ. In: Felsőoktatási támogatások és kutatások Kárpátalján. Szerk. Orosz Ildikó. Ungvár–Beregszász 2006. 288–296.

kiszolgáló magyar nemzetiségű személyeit. Az első lépés a megosztás terén 1993-ban történt. 1992-ben a KMKSZ közgyűlése által elfogadott új alapszabálya szerint a régiók tagsága által megválasztott középszintű elnökök alkothatták az elnökséget, a korábbi gyakorlattól eltérően, amikor a közgyűlésen a jelenlévők ötlete és bemondása alapján javasoltak elnökségi tagokat általában a személyi kapcsolatok révén, akik egy-egy régió közösségével helyenként nem is voltak közvetlen kapcsolatban, mert ha onnan származtak is, már régen a „fővárosban", Ungváron éltek. Az új alapszabály szerint a két alelnök személyére tehetett javaslatot az elnök. Fodó Sándor, az akkori elnök a korábbi alelnököt, Tóth Mihályt kérte fel erre a posztra, aki nem vállalta a megbízatást, de hamarosan kinevezték a Beregszászi járás államelnöki megbízottjának, prefektusának. Az 1993-as parlamenti választások alkalmával a KMKSZ választmányának, majd közgyűlésének határozata szerint a szervezet elnökét, Fodó Sándort jelölték parlamenti képviselői posztra, míg a Dalmay Árpád vezette Beregszászi Járási Szervezet elnöksége – a választmányi döntés ellenére – a Beregszászi járás prefektusát támogatta. A hatalom teljes apparátusával az elnöki megbízott mellé állt, aki megnyerte a parlamenti választást, így Tóth lett az állam új magyar kiválasztottja, akit a hatalom a KMKSZ frakcióvezetőjeként még 1990-ben nem tartott arra érdemesnek, hogy a megyei tanács elnökségébe beválassza. A kárpátaljai magyar közösség szempontjából a nagyobb gond az volt, hogy az ukrán hatalom által jelölt, támogatott parlamenti képviselőt a magyar hatalom is legalizálta, így közvetve magát az ukrán hatalmat támogatták a magyar közösségi érdekekkel szemben. Az 1994–1998-as években a magyar állam a képviselőt önálló magyar intézményként kezelte, a magyar társadalmi érdekvédelmi szervezetek fölé helyezve, aki egyébként egyik magyar szervezetnek sem tartozott elszámolással mindaddig, míg 1996-ban alapszabály-módosítással, az alapító tagszervezet, a KMKSZ mellőzésével meg nem választották az UMDSZ elnökévé. Így lett az UMDSZ az a „magyar ló", amelyre fel lehetett ültetni és a magyar közösségi érdekekkel szemben csatasorba állítani az ukrán állam képviselőjét. További kutatás tárgya lehetne, hogy hol született meg ennek a technikai megoldásnak a gondolata, milyen szerepe volt ebben a magyar állami apparátus munkatársainak, a bürokratáknak, a politikumnak. Az események alapján úgy tűnik, hogy a kárpátaljai magyar nemzetközösség megosztottságában jelentős szerepe volt a magyarországi politikumnak, főleg akkor, amikor hatalomra került az MSZP–SZDSZ-pártkoalíció.

A pártérdekeket a nemzeti érdekek fölé helyező magyar állami politika akkor vált nyíltan megosztóvá, amikor politikai szimpátia alapján a magyar közösséget képviselő személyként hitelesítették az Ukrán Egyesített Szociáldemokrata Párt beregszászi járási szervezetének képviselőjét, Gajdos Istvánt, aki az ukrán államhatalmi szervek támogatásával csalással nyert a 2002-es ukrajnai parlamenti választásokon a magyar közösség jelöltjével, Kovács Miklóssal szemben.[25]

[25] „Az európai igazságszolgáltatás malmai lassan őrölnek, ámde a jelek szerint feltartóztathatatlanok. Az Európai Emberjogi Bíróság 2008. február 7-én ítéletet hirdetett a Kovács kontra Ukrajna ügyben. Kovács Miklós, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) elnöke azután fordult a strasbourgi taláros testülethez, hogy Ukrajna Legfelső Bírósága is elutasította jogorvoslati kérelmét a 2002-es ukrajnai parlamenti választások idején a kárpátaljai, Beregszász központú 72. számú egyéni választókörzetben végbement sorozatos csalások miatt. A bíróság most, majd hat évvel a történtek után szolgáltatott igazságot a kárpátaljai magyarság képviselőjének, s vele együtt több ezer kisemmizett választónak. Mint emlékezetes, a rendkívül feszült hangulatú 2002. március 31-i parlamenti és helyhatósági választásokon éles küzdelem bontakozott ki a kárpátaljai magyarság képviseletében induló Kovács Miklós KMKSZ-elnök és Gajdos István között, aki az Ukrán Szociáldemokrata Párt (Egyesített) színeiben indult a parlamenti képviselői posztért. A választásokat követően a körzeti választási bizottság meglehetősen átlátszó kifogásokra hivatkozva megsemmisítette a parlamenti választás eredményeit a mezővári, beregdédai, mezőkaszonyi és a csapi 14. számú parlamenti szavazókörzetekben. Ezt megelőzően a voksok hivatalos összesítése még egyértelműen Kovács Miklós előnyét mutatta Gajdos Istvánnal szemben az egyetlen magyar többségű választókörzetben. Nem szorul magyarázatra a tény, hogy miután mind a négy szavazókörzetben, melynek eredményeit megsemmisítették, a KMKSZ elnökének meggyőző fölényét hozta a voksolás, az eredmények érvénytelenítése által Gajdos István került előnybe a szavazatok számát tekintve. A választások győztesének így Gajdost hirdették ki. Az eredményhirdetést követően Kovács Miklós tiltakozást jelentett be a kijevi Központi Választási Bizottságnál (CVK). Beadványa nyomán április 5-én a CVK semmisnek nyilvánította a 72. számú választókörzet választási bizottságának határozatát, mellyel a négy magyar szavazókörzetben érvénytelenítette a parlamenti voksolás eredményét. A körzeti választási bizottság azonban néhány nap múlva ismételten az érvénytelenítés mellett döntött, s a CVK ezt a határozatot már annak ellenére jóváhagyta, hogy újabb, az állítólagos szabálytalanságokat, s így az eredmények megsemmisítését igazoló tények nem kerültek elő. Kovács Miklós ezután az illetékes Ukrán Legfelső Bírósághoz fordult, amely hosszú huzavona után úgy határozott, hogy érvényben hagyja a központi és a kerületi választási bizottságok döntését. Miután minden ukrajnai jogorvoslati lehetőséget kimerített, a jelölt igaza tudatában még 2002-ben az Európai Emberjogi Bírósághoz fordult. Amint arról lapunk is beszámolt, a bíróság 2006-ban levélben értesítette a KMKSZ elnökét, hogy napirendre tűzi beadványát. Két évvel később megszületett az ítélet is. A bíróság ítéletében többek között kifejti: »59. A parlamenti választásokról szóló törvény 72. cikkelyének homályos megfogalmazása és annak értelmezése a helyi államhatalmi szervek által potenciálisan veszélyezteti a szabad választás jogát, így ez külön odafigyelést igényelt volna részükről. Ehelyett a választókörzeti választási bizottság 40-es és 41-es számú határozataiban egyszerűen visszautalt előző határozataira, azt állítva, hogy a megfigyelők által észlelt és jelzett szabálytalanságok az »egyéb körülmények« kategóriájába tartoznak, amelyek lehetetlenné tették a választók akaratnyilvánításának megállapítását. 60. Sem ezekben a határozatokban, sem a Központi Választási Bizottság, majd a Legfelső Bíróság határozataiban nem tárgyalja a 2001-es választási törvény 70-es és 72-es cikkelye közti ellentmondást, sem a választások különböző szereplőinek szavahihetőségét. Ezenkívül egyik említett határozat sem tartalmaz semmiféle magyarázatot arra vonatkozólag, miért találták az érzékelt szabálytalanságokat olyan mértékűnek (a 70-es cikkely fényében), hogy azok lehetetlenné tették a választói akarat megállapítását. 61. Figyelembe véve a

Magyar közösségi érdekekre hivatkozva a narancsos forradalom idején Gajdos egyéni érdekét képviselték a magyar külpolitika aktorai az ukrán hatalomnál, így az MSZP közreműködésével átülhetett az Ukrajnai Szocialista Párt soraiba, majd a Régiók Pártjába. A legitimáció érdekében kinevezték az UMDSZ elnökévé is.[26]

A legnagyobb befolyással a kárpátaljai magyar közösség szétfejlődésére az anyaország anyagi támogatáspolitikája volt, amely 1994-ben áttért kuratóriumi rendszerre, ahol a helyi közösségek alkuratóriumaira bízták a támogatások elosztását, a célfeladatok megfogalmazását az oktatás és a kultúra területén. Ekkor még Kárpátalján a KMKSZ mellett a KMPSZ, a MÉKK és KáMCSSZ volt bejegyzett, legitim magyar érdekvédelmi szervezet, így ezen szervezetek képviselőiből kellett volna létrehozni az ukrajnai alkuratóriumot. Az új magyar szocialista-liberális hatalom viszont nem kívánta rájuk bízni a javaslattevés lehetőségét a kárpátaljai támogatások viszonylatában, ezért felgyorsították a kárpátaljai magyarok megosztását. 1994. augusztus 5-én a KMKSZ Beregszászi Járási Szervezetének bázisán Dalmay Árpád[27] létrehozza a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetséget, lényegében a KMKSZ-tagságot átvitte az új szervezetbe. A KMKSZ-ből történő kiválását bejelentet-

fenti megfontolásokat, a Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a négy szavazókörzet eredményét érvénytelenítő döntést önkényesnek kell tekinteni, olyannak, amely összeegyeztethetetlen a kormány bármely legitim célkitűzésével. Ebből következik, hogy jelen esetben megsértették az 1. sz. jegyzőkönyv 3. cikkelyét.« »Számunkra az a legfontosabb, hogy a bíróság ítélete egyértelműen kimondja: az ukrán hatóságok, azaz a körzeti választási bizottság, a Központi Választási Bizottság és az Ukrán Legfelsőbb Bíróság döntése jogellenes volt, amivel megsértették az emberjogi charta megfelelő jegyzőkönyvének a választási szabadságra vonatkozó, Ukrajna által is vállalt kitételeit – nyilatkozta lapunknak Kovács Miklós. – Természetesen a bíróság nem rendelheti el visszamenőleg, hogy a magyarságnak legyen képviselője a Legfelsőbb Tanácsban, az azonban most már nyilvánvaló, hogy a KMKSZ-től törvénytelenül vették el annak idején a megérdemelt győzelmet, s így Gajdos István győzelme sem volt törvényes. Sok tízezer választópolgár igazságérzetét sértette, hogy négy szavazókörzet eredményeinek kiiktatásával választást lehetett nyerni. Örülök, hogy ha utólag is, de a választók igazságérzete a létező legmagasabb szintű jogi igazolást nyerte.« Ld. *szcs:* Kovács kontra Ukrajna. Igazságot szolgáltatott az Európai Emberjogi Bíróság. Kárpátalja, 2008. február 22. 371. sz.https://karpataljalap.net/2008/02/22/kovacs-kontra-ukrajna?fbclid=IwAR1H7CGJW-VpfBpwqclGnfT0bF33tRgMx462o3fIAlE15wRSAP43n_WqCnwo, letöltés 2020. márc. 30.

[26] *ntk:* Tagtoborzás indul? Átalakul az UMDSZ. Kárpátalja, 2002. december 13. 100. sz.https://karpataljalap.net/2002/12/13/tagtoborzas-indul?fbclid=IwAR2JfMewVpBpJZqyp5X1LYyqpT-Fkp-N6Cvrz0oNSMy6hZO6Kkh-CMnhaaOM, letöltés 2020. márc. 25.

[27] Dalmay Árpád éveken keresztül a Beregszászi járás szimbolikus alakja volt, végzettsége szerint magyar szakos tanár, a szovjet könyvbarátok egyesületének munkatársa, a Beregszászi Népszínház amatőr színésze volt. Amatőr helytörténész, irodalmár. A nyolcvanas években megalakítja és elnöke az Illyés Gyula Irodalmi Körnek, a KMKSZ egyik alapítója, a járási szervezet elnöke, majd a járási tanács elnökhelyettese. Jelenleg Nyíregyházán él.

te az Ungvári Városi Szervezet (Kiszely Tihamér), a Szolyvai Magyar Kulturális Szövetség (Vas István), a Técsői Magyar Kulturális Szövetség (Szöllősy Tibor). A kivált szervezetek és a MÉKK (Dupka György) 1994. augusztus 6-án létrehozták a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fórumát, amely a KMKSZ alternatív szervezeteként definiálta magát. A kivált szervezetek elnökei, akik átvitték a tagságot, mind a Tóth Mihályt pártoló vezetőkhöz tartoztak. Bizonyíték a háttérmunkára, hogy 1994. augusztus 8-án Tabajdi Csaba, a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára a Határon Túli Magyarok Hivatalában fogadta a kárpátaljai szervezetek képviselőit az Illyés Közalapítvány alkuratóriumának kialakításával kapcsolatban. A szervezetek között már ott vannak az előző napokban alakult szervezetek képviselői is, akik számára az államtitkár „grátisz" megelőlegezi a bizalmat, hogy azokat bejegyeztetik, és így helyet kapnak a kárpátaljai alkuratóriumban, ahol így a KMKSZ-szel szemben többséget alkothattak a belőle kivált szervezetek képviselői. Ez az első és a kárpátaljai magyar–magyar viszonyt, az anyanyelvű kulturális-oktatási támogatást és ezzel az érdekvédelmet a továbbiakban meghatározó/gyengítő momentum, ahol a magyar állam beavatkozását érzékelhetjük a kárpátaljai magyarság belső viszonyába és politizálásába. Korábban, ha nem is értettek egyet mindenben a szervezeten belül a különböző irányzatok, addig, míg ígéretes anyaországi támogatás nem körvonalazódott, nem léptek ki. További kutatás tárgya – ahogy időben távolodunk az eseményektől, és egyre őszintébben nyilatkozhatnak az események résztvevői, s hozzáférhetővé válnak a dokumentumok is –, hogy a szervezeti kiválásban minek volt nagyobb súlya: a kárpátaljai kezdeményezésnek vagy az anyaországinak. A döntő momentum a KMKSZ-en belüli feszültség volt vagy az, hogy az anyaországi új politikai kurzus nem tudta elfogadni a kárpátaljai magyarok belső döntését, a KMKSZ új vezetőit. A kiválás nem volt egyöntetű, így a KMKSZ Beregszászi Járási Szervezete továbbra is folytatta tevékenységét Vári Fábián László vezetésével, és újjászervezték az ungvári és a técsői alapszervezeteket is. Az első Fidesz-kormány idején az alkuratóriumot kibővítették a kárpátaljai magyar történelmi egyházak képviselőivel, ami szélesebb demokratikus alapot biztosított a támogatáspolitikának. Az első Gyurcsány-kormány által 2005-ben létrehozott, határon túli támogatásokat folyósító Szülőföld Alap Kárpátaljára irányuló támogatáspolitikájába az UMDSZ-nek volt kizárólagos beleszólási lehetősége, tehát

2002 és 2005 között annak a tömörülésnek volt a legmagasabb szintű képviselete, melynek elnöke csalással lett ukrán parlamenti képviselő a magyar párt (KMKSZ) jelöltjével szemben.[28]

A kárpátaljai magyar politikai megosztottság eredményeként a KMPSZ által kidolgozott oktatási koncepciót részben sikerült megvalósítani. Míg a nemzeti kormányok alatt sikerült megnyitni a beregszászi főiskolát, az egyházi líceumokat, az MSZP–SZDSZ-koalíció idején azok alig tudták fenntartani magukat, helyzetük politikailag és pénzügyileg is instabil volt.

A magyar iskolaválasztásra indirekt módon nagy hatással van a magyarországi oktatási-nevelési támogatás, ami hatékonyabb lehetne, amennyiben azt differenciáltan kapnák. Jelenleg egyforma támogatást kapnak azok, akik magyar iskolába járnak, és azok, akik nem magyar iskolákba járnak, de fakultációként tanulják a magyart heti egy-két órában, vagy vasárnapi iskolába tanulnak magyarul, bár a településen esetleg működik magyar iskola. Ez duplán sújtja a kárpátaljai magyar oktatási rendszert.

[28] Gajdos 2002-ben, még az Ukrajnai Egyesített Szociáldemokrata Párt színeiben lett parlamenti képviselő csalással, Kovács Miklóssal, a KMKSZ elnökével szemben, amit a nemzetközi strasbourgi bíróság is elismert. 2006-ban voltak helyhatósági és országgyűlési választások. A Kárpátaljai Megyei Tanácsba a bejutási küszöböt a KMKSZ érte el az ukrajnai nagy pártok mellett, őt követte a listán a Szocialista Párt, majd az UMDSZ. Mire a végeredményt kihirdették, az utóbbi két pártot is „behúzták" a megyei tanácsba, olyan módon, hogy néhány, főleg homogén ukrán településen átszámolták a szavazatokat, és módosították a két párt javára a jegyzőkönyveket. Ennek eredményeként a megyei tanácsba a KMKSZ-nek 5, míg az UMDSZ-nek 4 képviselője lett. A KMKSZ-nek voltak erősebbek a pozíciói a megyei közgyűlés koalíciós tárgyalásain, aminek eredményeként az egyik alelnöki posztot a kettő közül a KMKSZ delegáltja, Brenzovics László tölthette be a 90 tagú testületben. 2007-ben soron kívüli parlamenti választásokra került sor, miután egyik nagy ukrajnai tömörülésnek sem volt meg a parlament zavartalan működéséhez szükséges többsége. A parlamenti választásokon önállóan magyar egyén nem indulhatott, mert közben áttértek a kizárólagos, pártlistás választási mechanizmusra. Az országban élő magyarok arányát tekintve egyik magyar pártnak sem volt esélye, hogy önálló képviselőt indítson, így csak valamely országos párt listáján volt lehetőség képviselőjüknek a parlamentbe jutáshoz. A kárpátaljai magyar szavazatok koncentrálása érdekében volt egy kísérlet a két párt, a KMKSZ és az UMDSZ közötti együttműködésre. Az előzetes megegyezés szerint mindkét párt támogatta volna a Nasa Ukrajina ukrán párttömörülést, melynek listáján Kovács Miklósnak, a KMKSZ elnökének is biztosítottak helyet. Az utolsó pillanatban az UMDSZ ezt az elnökségek között született megállapodást nem tartotta be, és a szervezet Tóth Mihály mellett tette le a voksát, aki a Szocialista Párt listáján kapott helyet, és akivel szemben 2002-ben Kovács Miklós megnyerte a választásokat. Egyik magyar jelelöltből sem lett parlamenti képviselő, miután a Szocialista Párt nem került be a parlamentbe, a Nasa Ukrajina pedig nem szerzett annyi mandátumot, hogy Kovács Miklós is bekerülhetett volna. Figyelembe véve a kárpátaljai választási eredményeket, a SZA testületeibe bevonták a KMKSZ-t is. A prioritásokat meghatározó testület tagja lett a KMKSZ elnöke, és mindhárom szakkollégiumba delegálhattak egy-egy képviselőt, de két testületben delegáltjaik nem rendelkeztek szavazati joggal, csak tanácskozásival. Éppen azokban a testületekben kaptak tanácskozási jogot, amely területeket a KMKSZ prioritásként kezelt, az oktatásiban, a média és kulturálisban. A támogatáspolitikai helyzet a 2005-ös állapothoz képest a szakkollégiumokba delegált KMKSZ-képviselőknek köszönhetően változott, arányosabbá vált, miután állandó érveléssel, helyenként heves vita árán meggyőzéssel módosítottak néhány előterjesztésen.

Egyrészt nagyszámú pályázó részesül magyar állami támogatásban, akik csak jelképesen vesznek részt látszat magyar oktatásban. Másrészt miután a támogatást úgyis megkapják, a magyar szülők ukrán iskolákba íratják gyermeküket, gyengítve a magyar nyelvű intézmények színvonalát, versenyképességét, egyes falvakban veszélyeztetik az oktatási intézmények létét. Olyan rendszer kialakítása lenne célravezető, ahol annak függvényében és mértékében kapnák a beiskolázási támogatást, hogy milyen mértékben vesznek részt a magyar kultúra támogatásában, tanulják a magyar nyelvet. Kiemelten kellene kezelni a beiskolázási támogatást az iskolaválasztáskor, mert ez egy éltre szóló döntést is jelent, jobban kellene ösztönözni. Például az, aki magyar iskolába adja gyermekét, az kétszeres támogatásban részesülhetne az első négy évben. Ezzel elérhetnénk, hogy minden településen, ahol eddig nem volt semmilyen intézményes magyar oktatás, legyen magyar osztály, amit öt gyerek esetén lehet nyitni, ha a szülők ezt választanák. Egy intézményen belül legalább öt gyermeknek kell kérvényezni, hogy tanulhassa a magyar nyelvet kötelező tárgyként. Az oktatási minisztérium rendelete szerint nagyobb óraszámban is tanulhatják a magyart, ha a szülők kérik, hogy azt tantárgyként oktassák. Ekkor külön magyar nyelvet és magyar irodalmat is tanulhatnak, sőt a szabadon választható órák terhére akár magyar népismeretet, a magyar nép történetét, magyar művészet- és zenetörténetet is. A támogatások hatására be lehetne vinni az intézményekbe a magyar kultúrát azokon a területeken és iskolákban, ahol nincs semmilyen magyar nyelvi/nyelvű tanulási lehetőség. A szülők döntését a differenciált támogatással lehetne motiválni. Annak függvényében megállapítani a támogatást, hogy a tanulandó tárgyak hányad részét tanulja magyarul, heti hány órában tanulja a magyar nyelvet, kultúrát. Ezzel akár azt is el lehetne érni, hogy legyenek magyar elemi osztályok minden magyarlakta településen. Ezt a folyamatot nagyban segítené a magyar óvodai csoportok létrehozásával, a magyar mint idegen nyelv tanításával a nyelvcserén túli területeken. Ahol működik óvoda, ott elemi iskolát is lehetne kezdeményezni, hogy legyen alkalom, lehetőség és jog ahhoz is, hogy a magyar nyelvet minél szélesebb körben, minél több funkcióban használni lehessen. Mert a kárpátaljai magyarság célja nem az, hogy szakrális célokra tartsa meg a nyelvét, hanem az, hogy minél több helyzetben használni tudja. Az a nyelv, melynek nincsenek anyanyelvi beszélői, legyen akármilyen nagy múltú, hordozhat bármekkora kulturális értéket (lásd a latin példáját), mégiscsak holt nyelv. A nyelv használhatósága tehát jelentősen növeli a nyelv értékét, presztízsét. Ha a magyar nyelvű oktatási rendszert többek között a magyar nyelv megőrzése érdekében kí-

ványuk fenntartani, akkor figyelnünk kell arra is, hogy szélesítsük és fenntartsuk a magyar nyelv használati körét is. A mindenkori magyar állam is szerepet vállalhat a magyar nyelv kárpátaljai oktatásának és rehabilitációjának folyamatában. A nemzeti kormányok idején erre számos példa van. Például 2010 után nagy figyelmet szenteltek a magyar mint idegen nyelv oktatásának az iskolákban és a felnőttek számára egyaránt, a Kárpát-medencei óvodai program vagy a kárpátaljai bázisiskolai program finanszírozásával, módszertani segédanyagokkal, könyvekkel, tanárok átképzésével. A magyar nyelvű oktatás és nyelvhatártágítás anyaországi támogatással fejleszthető magániskolák alapítása által. Magánintézményeket ott célszerű létrehozni, ahol nincs magyar nyelvű óvoda vagy elemi iskola, de igény lenne rá, hogy minél nagyobb legyen a magyar óvodások és elemi iskolások köre, táguljon a nyelvhatár. A Kárpát-medencei óvodaprogram kapcsán a magyar nyelvű oktatás bővítésére vagy magyar nyelvű oktatás beindítására a következő helyekről mutatkozik igény: Nagyberezna, Perecseny, Csontos, Alsóverecke, Volóc, Ökörmező, Szerednye, Nagybakos, Remete, Ilosva, Dolha, Bilke, Gyertyánliget, Terebesfejérpatak, Tekeháza, Szászfalu, Királyháza, Fancsika, Mátyfalva, Gődényháza, Minaj, Komlós, Alsókerepec, Taracköz. A felsorolt települések kistérségi központok, vagy területükön magyar gyökerű, de már nyelvet váltott lakosság él, akik kitörési lehetőségként tekintenek a magyar nyelvű oktatásra a visszahonosítási törvény eredményeként.

15.3. A magyar nyelvű oktatási intézményhálózat

Ukrajnában a kisebbségek oktatását különösen megnehezíti, hogy az országban erősen centralizált az oktatási rendszer, a kisebbségi oktatás nem élvez önállóságot. Ennek eredményeként a kisebbségi oktatás kapcsán ellentétek alakulnak ki a nemzetépítési szándékok terén: míg az állam a nemzeti többség megerősítésére törekszik, addig a nemzeti kisebbség az oktatás segítségével kívánja megerősíteni nemzeti identitását.

Ukrajnában 2017-ig a tanítás nyelve szempontjából az alábbi intézménytípusok alakultak ki:

- *az oktatás nyelve az anyanyelv, heti több órában oktatják az államnyelvet és kevesebb számban az idegen nyelvet;*
- *az oktatás nyelve az ukrán, és az idegen nyelv mellett a kisebbség nyelvét és irodalmát tantárgyként oktatják;*
- *a két tannyelvű iskolák alatt olyan intézményeket értenek, ahol egy iskolán belül párhuzamosan anyanyelvi és államnyelvi tannyelvű osztályok működnek;*

• *olyan iskolák, ahol az oktatás nyelve az ukrán, vagyis az államnyelv, de a nemzeti kisebbségi tanulók fakultatívan tanulhatják anyanyelvüket, ami nem kötelező, nem szerepel az órarendben, nincs belőle számonkérés;*

• *vasárnapi iskolák, amelyek általában olyan vidéken működnek, ahol nincs anyanyelvű, sem anyanyelvi oktatás. A KMPSZ és a történelmi egyházak szervezésében működnek, állami támogatásban és elismerésben nem részesülnek.*

A 2017/2018-as tanévben a még érvényben lévő oktatási törvény értelmében Ukrajnában a középiskolai oktatási rendszer négyszintű: iskola előtti nevelés, a közoktatás I. fokozata (1–4. osztályos elemi iskola), a közoktatás II. fokozata (5–9. osztályok, általános iskola), a közoktatás III. fokozata (10–11. osztály, érettségivel záruló középiskola). A fokozatok külön-külön és egy szervezeti egységben is működhetnek. Tehetséggondozó iskolák a gimnáziumok és líceumok. A szakképzést a közoktatáshoz tartozó szakiskolák, szakközépiskolák (10–12.) és a felsőoktatás szintjét jelentő felsőfokú szakképzők – az ún. koledzsek – biztosítják.

A ***bölcsődék*** olyan oktatási intézmények, amelyekbe az óvodáskor előtt álló, 1–3 éves gyerekek járnak. Az intézmény egész napos foglalkozást és ellátást biztosít a gyerekek számára. Az ***óvoda*** hároméves kortól legfeljebb hét éves korig nevelő intézmény. Az óvoda utolsó éve minden gyermek számára kötelező, iskolai felkészítő évként funkcionál.

Kárpátalján a 2017/2018-as tanévben 590 óvoda működött. Az óvodákban 43 ezer (88,5%) ukrán, 5 515 (11,5%) gyerek kisebbségi tannyelvű csoportba járt. A megyében 2 román óvoda működött, ahová 274 gyerek járt. Két óvodában működött szlovák csoport 76 gyerekkel, egy óvodában német 22 gyerekkel, két óvodában orosz 112 gyerekkel. Kárpátalján 73 magyar óvoda működött és 22 olyan intézmény, ahol magyar csoport is van. A 95 óvodában 288 magyar csoportba 4989 gyerek járt, akikkel 612 pedagógus foglalkozott. A területen 99 különböző típusú iskola működik, magyar tannyelvű osztályokkal. Az iskolák közül 2 elemi iskola (1–4. oszt.), 7 oktatási nevelési komplexum (óvoda és iskola), 42 általános iskola (1–9. oszt.), 38 középiskola (1–11. oszt.), 2 gimnázium (5–11. oszt.) és 7 líceum, 1 felsőfokú szakképző intézet (koledzs). A líceumok között 5 nem állami, 4 évfolyamos (8–11. oszt.), fenntartói a magyar nyelvű hitéletet biztosító történelmi egyházak magyarországi alapítványok támogatásával (3 református, 1 római katolikus, 1 görögkatolikus). Egy líceum, a técsői állami fenntartású, de az épülete a helyi református egyház tulajdonában van. A Jánosi Mezőgazdasági Líceum a Beregszászi járás alapításával és

fenntartásában működik. A Felsőfokú Szakképzési Intézetet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola működteti magyarországi forrásból. A 2017/2018-as tanévben magyar tagozaton 16 153 gyerek tanult.[29]

A kárpátaljai magyarok egyre nagyobb része él szórványban, ezért külön kell foglalkozni anyanyelvű, illetve anyanyelvi képzésükkel. Amennyiben a kárpátaljai magyarságot területi szinten vizsgáljuk a számosságuk relatív aránya alapján, szórványként kell kezelnünk a következő települések magyar közösségét: Ungvár, Munkács, Nagyszőlős, Beregrákos, Perecseny, Nagyberezna, Huszt, Técső, Szolyva, Aknaszlatina, Visk, Bilke, Rahó, Kőrösmező, Gyertyánliget, Tiszabogdány, Terebesfejérpatak, Nagybocskó, Bustyaháza. Valamint ide sorolhatjuk a magyar–ukrán nyelvhatár peremvidékén Ungban és a volt Ugocsában található falvakat: Mátyfalva, Fancsika, Királyháza, Tiszaújhely, Ördarma, Szerednye, Feketeardó, Csepe, Tekeháza, Gődényháza, Beregrákos, Alsókerepec. A szórványvidékek magyar anyanyelvű intézményrendszere vidékenként, városonként nem egyformán fejlődött, így nem lehet egységesen leírni anyanyelvű oktatási helyzetüket.

A nagyobb településeken, ahol a II. világháború után a magyarság még kellő pozíciókkal rendelkezett (Munkács, Ungvár, Nagyszőlős, Técső, Aknaszlatina), illetve a nyelvszigeteken (Beregrákos, Visk) magyar tannyelvű iskolákat szerveztek. A hetvenes évek szovjet internacionalista törekvései főleg a városok magyar iskoláinak státusát gyengítette. Ezeket a magyar iskolákat összevonták úgynevezett internacionalista iskolákba, ami azt jelentette, hogy egy irányítás alatt ukrán, orosz, magyar tannyelvű párhuzamos osztályok működtek. Ilyen például a nagyszőlősi 3. számú magyar tannyelvű középiskola, melyet az 5. számú ukrán iskolával vontak össze, és így lett belőle a 8. számú középiskola. Aknaszlatinán az orosz, az ukrán és a magyar iskolát vonták össze háromnyelvű intézménnyé. Munkácson a magyar iskolán belül indítottak orosz tannyelvű osztályokat, ahol a magyart önálló tantárgyként tanították. Ungváron, Técsőn, Visken, Beregrákoson megmaradt az iskolák önállósága. Az internacionalista intézményekben a tanulólétszám a magyar tannyelvű osztályokban egyre fogyatkozott. A 80-as évek végén az osztályok tanulólétszáma elérte a bezárást indokoló kritikus határt. A KMKSZ megalakulása után nagy sikerként könyvelte el a nagyszőlősi és az aknaszlatinai

[29] A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal Oktatási és Tudományos Főosztálya 2017.02.14-én kelt 01-14/404 számú információs levele alapján (Лист Департаменту освіти і науки облдержадміністрації від 14. 02. 2017 № 01-14/404 «Інформація про навчальні заклади з мовами навчання національних меншин»).

iskolák önállóságának visszaállítását 1989-ben. A működésükhöz szükséges feltételek előteremtésének megszervezése a kárpátaljai magyarok összetartozásának jelképe volt.

Az anyanyelvű oktatás szempontjából szórványhelyzetben vannak a nyelvhatáron elhelyezkedő települések. Ezen a vidéken az anyanyelvhasználat színtere a család és a templom lett. Identitásuk erősen vallási kötődésű, és így kapcsolódik az anyanyelvhasználatukhoz. A szovjet rendszerben és a kilencvenes évek elején a magyar nyelv számukra az Isten nyelve volt, ezen a nyelven imádkoztak, beszéltek egymással a templomban, a vallási ünnepeken, de az udvaron már áttértek az ukránra. Magyarul nem káromkodtak, azt „szovjetül" tették, ahogy ők mondták. A nyelvcsere előrehaladott stádiumban van. A nagyszülők még megtanítják imádkozni unokáikat magyarul, de már ők is inkább ukránul szólnak hozzájuk, különösen közterületen.[30]Az évezred végére a miséken a liturgia még magyar vagy nagyrészt magyar volt. Egyre kevesebb lett azok száma, akik fel tudták olvasni a leckét és segédkezni a misén, így több helyen áttértek az ukrán prédikációra, a teljes ukrán misére (pl. Perecseny, Nagyberezna, Ungvár, Munkács, Rahó, Szolyva).

A magyar nyelv iránti érdeklődés és a tanulás első formái a nyolcvanas évek végén jöttek létre. Bilics Éva, a KMKSZ Rahói Alapszervezetének elnöke Petőfi anyanyelvi klubot szervezett a rahói kartonpapírgyár klubtermében, ahová főleg nagymamák jártak, akik magukkal vitték unokáikat is. A nagymamák kezdtek foglalkozni a gyerekcsoportokkal. Magyar népi játékokra, versekre, mondókákra tanították őket, amit intézményesítettek. 1992-től lehetőség nyílott az iskolákban a fakultatív anyanyelvi oktatás bevezetésére. A magyar nyelv státusza, presztízse a határ átjárhatóságával megnőtt, így nagy lelkesedéssel még azok is beíratták gyerekeiket ezekre a foglalkozásokra, akiknek nem voltak magyar gyökereik. A KMPSZ szervezésében évente anyanyelvi táborra kerül sor a szórványban élő gyerekek számára. 1997-től a Rákóczi-főiskola diákjai nyári szakmai gyakorlatukat szórványvidéken töltik. Napközis foglalkozásokat szerveznek a helyi közösség által biztosított körülmények között. A gazdasági helyzet rohamos romlásakor a fakultációkat az állami iskolákban megszüntették. A KMPSZ a folytonosság biztosítása érdekében vasárnapi iskolaként működtette tovább a csoportokat. Az ukrán állam – bár jogilag ismeri a vasárnapi iskola intézményét – ezt anyagilag nem támogatja.

[30] *P. Punykó Mária:* A vallás szerepe az anyanyelv megőrzésében a szórványban, Kőrösmezőn élő magyarok között. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. II. köt. Szerk. S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika. Veszprém 2004. 378.

A KMPSZ anyaországi pályázati úton próbálja előteremteni a fennmaradásukhoz szükséges összeget. A vasárnapi iskolák lényegében intézményesült „nagymama-klubok", ahol eleinte azokat a játékokat, népdalokat, meséket sajátítják el, amelyeket a tömbben élők otthon, az utcán, a szomszédságban játék közben egymástól tanulnak. A magyar fakultációkból, vasárnapi iskolákból nőttek ki a magyar osztályok. Míg a szovjet rendszerben csak Aknaszlatinán, Técsőn, Visken működtek magyar iskolák, úgy 1992 után már Huszton, Rahón, Kőrösmezőn, Gyertyánligeten, Szolyván is indítottak magyar tannyelvű osztályokat. A Felső-Tisza vidékén főleg a KMKSZ, a KMPSZ és a római katolikus egyház támogatásával működnek ezek az intézmények. A magyar tagozatok tanulólétszámának növekedése nagyrészt a pozitív magyar–magyar kisebbségpolitikának (pl. támogatások, magyarországi továbbtanulási lehetőségek, státustörvény stb.), valamint Magyarország rendszerváltás után érzékelt fejlettségének tudható be.

Tapasztalataink szerint a legjobb beiskolázási program az anyanyelvű továbbtanulási lehetőségek biztosítása, azaz az anyanyelvű oktatás teljes vertikumának megteremtése. A magyar nyelvű oktatás helyzetét így jelentősen befolyásolja a továbbtanulási lehetőségek biztosítása a magyar tannyelvű különböző képzési szintek végén: a 4. osztály, az elemi iskola, a 9. osztály, vagyis az általános iskola után. Kulcskérdés a továbbtanulási lehetőségeknél az esélyegyenlőség biztosítása.

Az új oktatási törvény szerint Ukrajnában megszűnnek a magyar tannyelvű oktatási intézmények, minden intézmény tannyelve ukrán, legfeljebb azon belül magyar tannyelvű osztályok indíthatók az elemi iskola szintjén, így a kisebbségi oktatás megszüntetését irányozza elő. Ezzel befejeződik az a folyamat, amelyet az utóbbi évtizedben tapasztaltak a kisebbségek: az ukrán hatalom teljesen kihátrál a kisebbségek oktatási-kulturális igényeinek támogatásából. Az állam szempontjából gazdaságilag olcsóbbá teszi az oktatást, mert nem kell a kisebbségek számára tankönyvet írni, lefordítani az érettségi teszteket. A Velencei Bizottság észrevételeit az ukrán állam vezetése úgy interpretálta, hogy azok Ukrajna számára pozitív, elfogadták érveiket, nincs szükség semmilyen törvényi módosításra, legfeljebb az oktatási alaptörvény után tervezett óvodai, középiskolai stb. törvények esetében majd figyelembe vesznek néhány ajánlást. Még a törvény által elfogadott saját végrehajtási tervüket is megszegik. Például 2020 helyett már 2018 szeptemberétől a világirodalmat a kisebbségi osztályokban ukránul kívánták tanítani, annak ellenére, hogy sem tankönyv, sem szépirodalom a nemzetiségi iskolákban ezen a nyelven nincsen. Így aggályosnak tűnik az az elképzelés, hogy a Velencei Bizottság azon egyértelmű javaslatát, misze-

rint a magániskolákban biztosítani kell a szabad nyelvválasztás jogát, az ukrán honatyák beépítik a törvényekbe. Az Ukrajna függetlenségének elmúlt negyedszázada alatti tapasztalatok alapján a törvények alkalmazásakor is olyan mechanizmust találnak ki az állami hivatalok, amely ellehetetleníti a megvalósítást. Ez számos példával alátámasztható a magániskolaként működő főiskola tapasztalatai alapján.[31] A magániskolákra is olyan indítási és működési eljárást hoznak, amely szerint az állami előírások mértéke jelentősen korlátozni fogja a fenntartók mozgásterét. Például amennyiben magániskolát nyit bárki, csak akkor adhat ki államilag elismert bizonyítványt, ha azt az ukrán központi rendszerben letett ukrán nyelvű vizsga szerint teljesíti a diák. A magániskolák indításakor ezért több biztonsági elemet lehetne beépíteni, például azt, hogy az ott szerzett tudás alapján anyaországi bizonyítványt is kapjon a diák a kimenetkor. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség úgy látja, hogy azokon a szinteken, ahol az állam vállalta az anyanyelvű oktatás lehetőségét (óvoda, elemi iskola), ott a magyar településeken az infrastruktúrát, módszertani ellátottságot, a tanárok szakmai felkészítését, kiegészítő honorálását kellene támogatni.

Az új oktatási törvény szerint szabályozni fogják az általános iskolák tanulói létszámát. A koncepció alapján az intézmények fenntarthatóságát 100 tanuló esetén látják megalapozottnak. Ez számos kárpátaljai ma-

[31] A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola alapítványi, nonprofit intézmény, jogi státusza: magániskola. Az ukrán államtól fennállása óta anyagi támogatásban nem részesül, mert törvényileg nem jár, viszont működése szempontjából ugyanazok a szabályok vonatkoznak rá, mint az állam által fenntartott oktatási intézményekre. A szakindításkor és a szakok akkreditálásakor ugyanolyan követelményeknek kell megfelelnie, mint amilyeneket az állami intézményektől elvárnak, de rajta minden törvényi előírást maximálisan megkövetelnek. Két átvilágítás között évi több alkalommal időközi, célirányos ellenőrzéseket is tartanak, melyek esetén időnként indokolatlan okok miatt hoznak olyan döntéseket, amelyekkel a működésüket igyekszenek ellehetetleníteni. 2018. január 25-én a legnagyobb hidegben a gázszolgáltató egyik mérnöke rutinszerű ellenőrzésekor egyórai kutakodás után abba kötött bele, hogy az egyik hőkivezető csövet nem az állami rendszerből építették be, és azonnal elzárta a gázt, lebénította a fűtést, annak ellenére, hogy a beüzemelésről és annak ellenőrzéséről érvényes bizottsági dokumentumot mutattak be. A mérnök válasza az volt, hogy majd kivizsgálja, hogy kik és miért merészelték kiadni az engedélyt, de neki joga van leállítani a fűtést, s nem vállalja a felelősséget a működésért. Másik példa, amely jól illusztrálja az állami monopólium helyzetével való visszaélést a törvényre hivatkozva: elutasították a mesterfokú óvodapedagógusi képzés indításának engedélyeztetését arra hivatkozva, hogy bár a főiskola rendelkezik megfelelő tárgyi és szakmai feltétellel, de a tudományos fokozattal ezen a szakon oktató tanárok egyikének sem alapképzettsége az óvodapedagógia szak, ami törvényi előírás. Egyébként az országban alig található olyan nagydoktori, doktori fokozattal rendelkező tudós, aki óvodapedagógusként kezdte munkásságát, mégis a legtöbb állami felsőoktatási intézményben van mesterképzés óvodapedagógusok számára. Szintén tipikus eset, hogy annak ellenére, hogy a főiskola magánintézmény, ukrán állami támogatásban nem részesül, a felvételi eljárását csakis az állami rend szerint végezheti. Pontosabban nem az intézmény felvételiztet, hanem a központi vizsgarendszerben központilag meghatározott és lebonyolított vizsgák eredményei alapján iskolázhat be diákokat.

gyar településen az utóbbi években tapasztalt elvándorlás és demográfiai helyzet miatt veszélybe sodorja az általános, 1–9. osztályos iskolák létét. A KMPSZ szerint az iskolák megmentése érdekében ezeken a településeken célszerű egy igazgatás alá vonni az óvodákat és iskolákat; ahol az állam meg akarná szüntetni, ott tovább működtetni magánintézményként, törekedve arra, hogy minden magyarlakta településen legalább a 6. osztályig megmaradjanak. A 6. osztály után kezdődik a szaktárgyi rendszer, amely felszerelt szaktantermeket igényel. A magyar nyelvű oktatás vonzóvá tétele érdekében ezért olyan kistérségi iskolaközpontokat kellene kialakítani, ahol felszerelt szaktantermekben jó minőségű oktatás zajlik, és könnyen elérhetők a térség minden településéről, vagy rendelkeznek kollégiummal.

Miután az ukrán törvény a középiskolai szinten már alig tervez magyar tannyelvű oktatást, ezért célszerű régiónként kialakítani egy-egy oktatási intézményt, bázisiskolát, ahol a régióból középiskolában tanulni szándékozók több szakirányból válogathatnak, mert rendelkeznek párhuzamos osztályokkal, felszerelt szaktantermekkel. Ezeket a bázisiskolákat kellene először felszerelni, és ha a magyar nyelvű képzést meg akarnák szüntetni, üzemeltetésüket felvállalni; olyan szaktárgyi program és módszertan alapján tanítani, ahol a magyar nyelvű képzés és tanulás mellett 2–3 kötelező érettségi tárgyból az ukrán szaknyelvet pluszórákban elsajátíthatnák, hogy továbbtanuláskor ne sérüljenek esélyeik se az ukrán, se a magyarországi felsőoktatás választása esetén. A KMPSZ kidolgozta ennek a rendszerét. A koncepció szerint a bázisiskolákban először a tárgyi és technikai feltételeket kell javítani, majd a módszertani és a szakmai ellátottságot ahhoz, hogy versenyképes alternatívát jelentsenek az ukrán iskolákkal szemben. A működésüket abban az esetben kell átvállalni, ha a magyar nyelvű képzést meg akarják szüntetni, vagy jelentősen korlátozni akarják.

15.4. A magyar tannyelvű oktatási intézmények/osztályok minőségének kérdésköre

Az oktatás színvonalát az oktatás körülményei, a tanítás tárgyi-technikai feltételei mellett befolyásolja a módszertani ellátottság, a személyi állomány és annak szakmai, pedagógiai felkészültsége, hozzáállása.

A magyar tannyelvű oktatási intézmények tárgyi-technikai felszereltségét – miután a többségi állam oktatási intézményeinek szerves részét képezik, és a tanulók szülei az adott ország adófizető állampolgárai – a többségi iskolákéval azonos szinten kellene kezelni. A három évtizedes tapasztalat alapján megállapíthatjuk, hogy az állami költségvetésből a maradék elve

alapján részesültek a magyar iskolák, számos esetben a magyar állam támogatásával váltak versenyképessé, vonzóvá. Az elmúlt két évtizedben azt láttuk, hogy ahol az anyaország a többségi állam feladataiból részt vállalt önként, minden feltétel nélkül, onnan a többségi állam kihátrált, viszont az állami támogatás kiegészítése pozitívan hatott a beiskolázásra, mert a szülők iskolaválasztását befolyásolják az oktatás körülményei.

A magyar iskolák számára készíthető szemléltetők nem jelentenek megfelelő piacot az ukrán cégek számára, az ukrán állam nem fordítja le a munkafüzeteket, így mindent saját kezűleg készítenek a pedagógusok, mint a múlt századokban. Az ének-zene és a művészettörténet alapjai tantárgyi programok egyáltalán nem tartalmaznak nemzetiségi anyagot. Ezért a KMPSZ alternatív módszertani füzeteket és munkafüzeteket dolgoz ki és juttat el a magyar állam támogatásával iskoláinkba. Az Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium engedélyéig ezeket az iskolákban nem lehet hivatalosan használni. Hasonló a helyzet a magyar módszertani segédkönyvekkel, szakkönyvekkel, szépirodalommal, szemléltetőeszközökkel stb. A szűk felvevőpiac miatt a profitorientált cégek a magyar intézmények számára nem adnak ki ilyen anyagot. Különösen nagy a hiány a magyar történelem, magyarságtudat és népismeret megerősítését segítő eszközök, könyvek, szoftverek, módszertani segédanyagok ellátásában.

A kárpátaljai magyar nyelvű oktatási-nevelési intézményekben folyó munka minőségének kérdése meghatározó, ezért részletes elemzést igényel. A szülők ugyanis több esetben a magyar iskolákban folyó oktatás minőségére hivatkozva választanak iskolát. Valós képük a magyar iskolák teljesítményéről és az iskolában folyó munka hozzáadott értékéről a szülőknek nincs. Egy 2013-as pilot kutatás alapján, mely kiterjedt Kárpátaljára, kaphatunk információt arról, hogyan teljesítenek a magyar gyerekek az anyanyelvű és az államnyelvi iskolákban, milyen összefüggés mutatható ki a teljesítmény és az iskolai hozzáadott érték között.[32]A kutatás kárpátaljai része is érdekes régióspecifikus következtetéseket tartalmaz.[33]

A kutatás szerint Beregszászban, ahol több magyar iskola közül választhatnak a szülők, az ukrán iskolákban a magyar diákok aránya 30%-os. A kutató megállapította, hogy „az anyanyelvükön és a többségi nyelven

[32] Vö. *Papp Z. Attila:* Iskola és képesség – Egy 2013-as pilot kutatás tanulságai. Kisebbségkutatás 23. (2014) 4. 93–125.
[33]*Ferenc Viktória:* Ami a nemzetközi mérésekben nem látszik: tanulói kompetenciák Kárpátalján. Kisebbségkutatás 23. (2014) 4. 188–221.

tanuló magyar gyerekek között matematikai kompetenciák között van különbség az előbbiek javára. A szövegértés területén az anyanyelvű ukránok szignifikánsan jobban teljesítenek, mint a magyarok, ami érthető. A kutatás szerint a tanulói teljesítmény jelentős összefüggést mutat a szülő családi hátterével: „minél magasabb a szülők iskolai végzettsége, és minél stabilabb a munkaerőpiaci helyzetük, gyerekeik annál jobban teljesítettek mindkét kompetencia területén." A kompetenciák fejlődéséhez jelentősen hozzájárul az óvodai nevelés és az óvodában eltöltött idő mennyisége is, különösen a szövegértési kompetencia kialakulásához. A kutatás arra is rámutatott, hogy a magyar gyerekek közül a jobb családi háttérrel rendelkezők választják a többségi képzést, míg a magyar iskolába járók családiháttér-indexe a legalacsonyabb. A családi háttérből fakadó egyenlőtlenségeket a pedagógiai munka hozzáadott értékével lehet ellensúlyozni. A vizsgálat rámutatott arra, hogy az ukrán iskolákba járó magyar gyerekek kompetenciáit az ukrán oktatási forma nem tudja kellőképpen fejleszteni, míg a legkedvezőtlenebb tanulói összetétellel (negatív családiháttér-indexszel) rendelkező magyar iskolák körében a legeredményesebb a pedagógiai háttérmunka, a hozzáadott érték.[34]Az összehasonlító kutatásból az derült ki, hogy Kárpátalján az egyik leggyengébb átlag alatti teljesítménynyel rendelkeznek az iskolák tanulói. A kapott eredményeknek az oktatási rendszerrel összefüggő okai lehetnek. Nagy szakadék van Ukrajnában az anyanyelven tanuló ukrán fiatalok tudása és a vizsgálatba bevont, ukránul tanuló magyar fiatalok között. Az anyanyelven tanuló ukrán fiatalok lekörözik az ukránul tanuló magyarokat és az anyanyelven tanulókat is.[35] Ennek okát a régiós kutatásból láthatjuk:

- *Kárpátalján a magyar szempontból szórványnak számító településen a többségi nyelvű iskola a legeredményesebb, azonban a tömb felé elmozdulva az ukrán nyelvű iskolák nagyon lecsúsznak. Itt ugyan a magyar nyelvű iskolák is lecsúsznak a tömbben, de már relatív előnyre tesznek szert a többségiekhez képest.*
- *Kárpátalján és a Vajdaságban az anyanyelvi képzésben részt vevő magyar diákok a szövegértés területén szignifikánsan jobban teljesítenek, mint azok, akik ukránul vagy szerbül tanulnak.*
- *Kárpátalján a családi háttér nagyobb mértékben kihat a gyerekek iskolai teljesítményére, mint a Felvidéken és a Vajdaságban, valójában az iskolai teljesítményeket a családi háttér határozza meg.*

[34] *Ferenc V.:* Ami a nemzetközi mérésekben i. m. 188–207.
[35] *Papp Z. A.:* Iskola és képesség i. m. 100.

• *A családiháttér-index, a szubjektív önértékelés, illetve az óvodai évek száma fejt ki statisztikailag jelentős hatást az iskolai eredményességre.*

• *Kárpátalján a magyar tannyelvű iskolák pozitív hozzáadott értéket mutatnak figyelembevéve az oda járó tanulók családi hátterét.*

• *Kárpátalján a magyar iskolák hozzáadott értéke szórványjellegtől függetlenül meglehetősen stabil, miközben a többségi nyelvű iskolák pedagógiai hozzáadott értéke (PHÉ) meredeken változik. A többségi nyelvű iskolák Kárpátalján a tömbben nagyon lecsúsznak, itt nem tudnak pozitív PHÉ-t termelni.*

• *A kárpátaljai fiatalok körében az anyanyelvi képzésben sokkal nagyobb a PHÉ a diák teljesítményéhez, mint azok esetében, akik nem anyanyelven tanulnak, vagyis Kárpátalján a magyar iskolák jobbak. Az ukrán tannyelvű iskolákban így a magyar gyerekek nem érik el azt a szintet, amit a családi háttér szerint el kellene érjenek. Akik anyanyelvű képzést választanak, azok a jól teljesítő iskolákban felzárkóznak – még akkor is, ha a családiháttér-index meglehetősen alacsony –, és ezért relatíve magas hozzáadott értéket érnek el, azaz: majdnem hajszálpontosan annyit, mint amennyit az ukrán tannyelvű iskolák ukrán anyanyelvű diákjai.*

A kutatás végkövetkeztetése az volt, hogy az anyanyelven tanuló magyar gyerekek összességében jobban teljesítenek, mint azok, akik a többségi képzésbe kerültek, ami különösen egyértelmű volt Erdély és Kárpátalja vonatkozásában. Ukrajnában a családi háttér sokkal markánsabban kihat az oktatásra, így szelektívebbnek tűnik az iskolarendszer. A családi háttéren kívül meghatározó hatása két tényezőnek van: a diákok önértékelésének és az óvodai éveknek; az iskolai teljesítményt valójában a családi háttér és a minél korábbra tevődő oktatási életút határozza meg. Kárpát-medencei szinten – mondhatni – a családi háttér hatása háttérbe szorítja az interetnikus együttélés sajátosságaira utaló vetületek hatását.[36]

A fenti kutatás eredményei rámutatnak azokra a problémákra, melyek a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás helyzetét erőteljesen befolyásolják. A magyar nyelvű szülők jelentős része gyermekei boldogulása érdekében számukra az ukrán nyelvű intézményeket választja, hogy megtanuljanak ukránul. Miután ez a réteg magasabb családiháttér-indexszel rendelkezik, így a magyar közösségen belül egyfajta példát mutat a közösség többi tagja, főleg a gyenge családiháttér-indexszel rendelkezők számára. Az iskolai teljesítmény és családiháttér-index között kimutatott lineáris összefüggés alapján

[36] *Papp Z. A.:* Iskola és képesség i. m. 115–121.

a magyar iskolákból így a motiváltabb szülők és gyermekek kerülnek át az ukrán iskolákba annak reményében, hogy teljesítményüket növelik, és ezzel majd megalapozzák karrierjüket. Viszont az ukrán tannyelvű oktatási intézményekben a kutatás alapján a pedagógiailag hozzáadott érték csekély mértéke miatt a gyermek fejlődése nem az elvárt szintet eredményezi, és teljesítményük gyengébb átlagot mutat, mint a magyar tannyelvű iskolákban tanulóké. Viszont az, hogy a magasabb családiháttér-indexű gyerekek, az oktatásra motiváltabbak kerülnek ki a magyar tannyelvű iskola rendszerből, kihat az oktatás színvonalára, mert az ott dolgozó pedagógusoknak egyre nagyobb hozzáadott értéket kell biztosítaniuk ahhoz, hogy olyan szintű oktatást nyújtsanak, aminek eredményeképpen a magyar iskola választása mellett lehet érvelni, és meggyőzni a következő generációk szüleit, hogy az anyanyelvű oktatást válasszák. Ez egy ördögi kör. A szülők egy része úgymond azért adja ukrán iskolába a gyermekét, hogy magasabb oktatási nívót biztosítson, és segítse boldogulását, amit viszont ott nem kap meg, de ezzel hozzájárul a magyar iskolák pozíciójának gyengüléséhez, mert épp a motiváltabb gyermekeket viszi el, és a csökkenő létszám miatt a nagy számok törvénye szerint a kis létszámú magyar iskoláknak kevesebb lehetőségük marad magasabb szintű eredmények produkálására.

A kutatások alapján a szülők többsége a gyermekük boldogulása miatt választja az ukrán oktatási intézményeket. Amikor rákérdeztünk arra, hogy mit értenek a gyermekük boldogulása alatt, akkor az ukrán nyelv elsajátítását említették, nem a gyerekeik tárgyi tudását, vagyis azzal indokolják az iskolaválasztást, hogy a gyermek minél jobban megtanuljon ukránul, mert úgy vélik, ez lehet a boldogulásának egyetlen kritériuma. Ez felveti a kérdést: mikor tud jól ukránul a gyermek? És mi az az ukrán nyelvi tudásszint, amely az adott társadalmon belül a gyermek boldogulását segíti? A másik kérdés az, hogy milyen szinten sajátítja el az ukránt a magyar iskolában, ez mennyiben segíti boldogulását, és amennyiben nem kellőképpen, úgy annak mik az okai.

Az a kérdés, hogy mennyire kell tudni az ukránt egy nemzetiségi gyermeknek ahhoz, hogy boldoguljon egy társadalmon belül, elsősorban nem oktatási, hanem politikai kérdés. Politikai kérdés, mert attól függ, hogy az adott társadalom mennyire befogadó, hogyan viszonyul a kisebbségekhez, milyen jogokat, lehetőségeket biztosít számukra, és hogyan tud ezeknek érvényt szerezni.

Ukrajna a deklarációk és az országos törvények szerint európai normákat követ, de nemzetállamot épít több száz éves késéssel. A gya-

korlati életet befolyásoló rendeletek és törvények terén az ukrán nemzet fenyegetettségére hivatkozva a kisebbségektől nem az ukrán társadalomba való integrálódását várja el, hanem a beolvadást, az asszimilációt az ukrán nemzetbe. Ezért az ukrán nyelv standard irodalmi szintjét követeli meg mindenkitől a továbbtanuláskor, minden egyes szakra, és a tanulók tudását ukrán filológia szakra felvételizők szintjéhez méri. A fenti álláspontot tükrözi az is, hogy az általános és középiskolákban az ukránt egyforma követelményrendszer, tananyagszerkezet, módszertan szerint tanítják az ukránok és a kisebbségiek számára is, mivel az ukrán nyelv oktatását politikai és nem szakmódszertani kérdésként kezelik. Az ukrán nyelv államnyelvi státuszt kapott. Ennélfogva a szakmai, módszertani értekezleteken felvetett gondolat, hogy az ukránt a kisebbségiek számára második vagy – köznyelven – idegen nyelvként tanítsuk, szinte hazaárulásnak számít. Az adott problémát súlyosbítja, hogy a különböző kisebbségeket a nyelvismeret szempontjából is kettős mércével kezelik. Míg a szláv nyelveket a nyelvi azonosság alapján megértik valamilyen szinten, az oroszt különösen, mert a társadalom nagy része még a Szovjetunióban nőtt fel, és számos orosz tévé- és rádióadó nyújt a közösség számára olyan szolgáltatást, amely érdekes, ezért jobban tolerálják, mint azokat a nyelveket, melyek számukra teljesen ismeretlenek. Jó példa erre, hogy a központi televízióban olyan híradások is megjelentek Kárpátaljáról, amelyekben helyi nyelven beszélt az interjúalany, melyet a hivatalos ukrán nem nevez ruszinnak, hanem az ukrán dialektusaként tartják számon, de oly mértékben eltér az ukrán standardtól, hogy a riportokat feliratozni kellett. A magyar alanyok esetében ezt nem teszik meg, tőlük elvárják, hogy ukránul nyilatkozzanak, majd megbélyegzik őket és a közösséget, hogy milyen rosszul beszélnek vagy nem tudnak ukránul, pedig ez a hazájuk. A nyelvi kérdés politikai kezelésének az okai között van a frusztráltság az oroszokkal szemben, amely évszázadokon keresztül alakult ki. Volt olyan időszak, hogy az ukránt nem ismerték el önálló nyelvként, az orosz tájszólásaként kezelték. A kisebbségi érzés felerősödött a szovjet rendszerben, aminek eredményeként az ukránok jelentős része is orosz ajkúvá vált. Az új független ukrán állam a nemzeti identitás gyors megerősödése érdekében mindent elkövet az állam egynyelvűségéért, hogy felgyorsítsák azokat az asszimilációs folyamatokat, melyek az európai országok nagy részében néhány száz év alatt mentek végbe. Az eszközök szempontjából pedig, élve hatalmi pozícióikkal, elsősorban saját tapasztalataikat használják fel. Olyan eszközöket vetnek be, amilyeneket velük

szemben használtak az oroszosítási időszakokban, és mindezt erőltetett ütemben, ami a társadalom szétszakadásához vezethet. Az ukrán nyelv oktatásával kapcsolatban összefoglalva a legnagyobb probléma az, hogy a nyelvoktatás szempontjából nem esik egybe a politikai, a társadalmi, az egyéni és a szakmai cél. A politikai cél az, hogy mindenki anyanyelvi szinten beszélje az ukrán standard változatát, ezért az ukrán nyelvet az anyanyelvűek számára írt norma és rendszer szerint tanítják. A társadalmi cél viszont az lenne, hogy integrálják a kisebbségeket az ukrán társadalomba, de mivel nem a kommunikációs nyelvet tanítják a kisebbségi nyelvű iskolákban, hanem az irodalmi nyelv szabályait, s annak alkalmazásait, a kisebbségiek nem tanulnak meg ukránul, legfeljebb bebiflázzák a jó érdemjegyek érdekében a nyelvtani szabályokat és más szövegeket a szövegértés és tudatos tanulás helyett, ráadásul az egyre növekvő erőltetett óraszám, valamint a rossz oktatási módszer és tartalom miatt a nyelv elfogadása helyett annak elutasítását váltják ki a tanulókból. A kisebbségiek társadalmi célja az lenne, ami egybeesik az egyéni célokkal is, hogy társadalmi pozíciójuknak megfelelően beszéljék az államnyelvet. Ez viszont módszertanilag azt jelentené, hogy a kisebbségek számára az ukránt a második nyelv módszerével kellene oktatni, és a számonkérés szempontjából a nemzetközi normáknak megfelelően differenciálni kell a tananyagot és a követelményrendszert is. A társadalmi beilleszkedést az segítené, ha a különböző társadalmi státuszokhoz különböző nyelvi szintű nyelvtudást igényelnének, és nem a standardot várnák el mindenkitől. A másik vetülete a kérdésnek, hogy az oktatási intézmények, ezen belül az anyanyelvű oktatási intézmények, valamint az államnyelv és az anyanyelv oktatása hogyan segíti a kisebbségiek társadalmi integrálódását. A kisebbségek nyelvének használati tere a kisebbségi terek elfogadásában rejlik. A nyelv és a nyelvoktatás önmagában nemcsak módszertani kérdés, hanem azok tanulásához nagyban hozzájárul a nyelvek elfogadottsága, státusza, presztízse egy adott társadalmon belül. Ebből a szempontból jelentős szerepe van az államot képviselő társadalmi intézményeknek, azok nyelvének, az ott dolgozók nyelvismeretének, toleranciájának, viselkedésének. Ukrajnában a magyar nyelv jelentős, egyre növekvő toleranciadeficittel rendelkezik a hivatalos közegek részéről. Erre a következtetésre jutottunk a 2008-ban végzett kutatásunk kapcsán. Az iskolaválasztásról azonos számú ukrán és magyar iskolába járó gyerekek szüleinek, illetve a magyar iskolákban dolgozó pedagógusoknak és igazgatóknak a véleményét kértük ki. Néhány jellegzetes, lényeget megfogó választ emelnénk ki kutatásunk eredményeiből:

- *„Más iskolában, más nemzetiségiek közösségében csak »más« lehet, ahol másodrendű embernek érezheti magát, és eleve kisebbrendűségi érzéssel indul az életbe.”*
- *„Mert én ukrán/orosz iskolába jártam, és nagyon nehéz volt a tanulás, ráadásul azóta sem tudtam pótolni a hiányosságokat a magyartudásomban.”*
- *„...bárhová megyünk, legyen az kórház, hivatalok, mindenütt az van, hogy hol élsz? Hát Ukrajnában! Nem tudsz ukránul beszélni? Tanuljál meg! – ez a válasz mindig, még ha tud is magyarul, nem fog megszólalni. Jó, nekem nincs problémám ezzel, de én meg nem tudok helyesen magyarul írni.”*
- *„...bemész valahová, és bár tud magyarul, akkor se fog magyarul megszólalni…”*
- *„...bármelyik hivatalba kell bemennem, ha egyszer durván visszaszólnak rám ukránul, akkor már az emberben elszorul a levegő, és már amit ki tudnék mondani, se mondom, mert megijedek…”*
- *„...hiába kap tárgyi tudást a magyar iskolában, ha ezt ukrán nyelven nem tudja olyan minőségben.”*
- *„...ha a gyerek nem magyar iskolában kezdi iskolás éveit, már a legeslegelején lemarad. Ezt a lemaradást behozni képtelenség [...] tárgyi tudása nem lesz, hiába tudja a nyelvet.”*
- *„...jelenlegi körülmények közt a szülő első félelmében fogja a gyermekét és viszi az ukrán iskolába, és ha ez a magyar gyermek felnő az ukrán környezetben, akkor ő már félig ukránná válik, és ha ebben a környezetben is forog, akkor ott is fog nősülni, házasodni, s akkor már a gyereke nem is fogja tudni az anyanyelvét.”*
- *„...sajnos vagyunk olyan szorításban, hogy már néha magam is ott tartok, hogy ha azt mondják, állj a falhoz, odaállnék, oszt azt mondja, hogy ukrán vagyok, azt mondanám, az, mert ebből a munkahelyből van a megmaradásom lényege, innen kell eltartani magamat…”*
- *„Nagyobb része az itteni magyarságnak nem ismeri a törvényeket és nincs tisztában, milyen jogaik vannak…”*
- *„...törvények vannak, de a törvényeket be is kell tartani, és ez mind emberi tényező…”*
- *„...szerintem így ez az ország, így ahogy van, el van hibázva. És ezért az oktatási rendszer is. [...] Itt minden a korrupcióról szól, mindennek az alapja, hogy valaki elvárja, hogy valamit neki a zsebébe dugjanak. Ez így van az iskolában is… Lehet menni továbbtanulni, nincs szükség tudásra. És ez a legfontosabb, hogy nem tudásalapú az oktatás, hanem pénzalapú. Arról szól minden…”*

• *„…megmaradni egy dolog, érvényesülni más, mert nem tud magyar nyelven…”*

A legsommásabban a következőképpen foglalta össze az egyik interjúalany a kárpátaljai magyarok helyzetét:

• *„…jelenleg úgy gondolom, hogy magyarnak lenni könnyű, csak magyarként élni nehéz…”*[37]

Mint látjuk, az iskolaválasztás a kisebbségi nyelvhasználat presztízsének is a függvénye. A magyar nyelv presztízse Ukrajnában politikai szinten alacsony:

• *a magyar nyelv és irodalom nem lehet felvételi tárgy a független vizsgaközpontokban, még a magyar nyelv és irodalom szakra sem, míg az orosz igen;*

• *a magyar nyelvet nem emelték be a független vizsgaközpontokban letehető felvételi/érettségi tárgyak közé az idegen nyelvek sorába sem, míg az oroszt igen;*

• *annak ellenére, hogy a magyar nyelv Kárpátalján elvben regionális státusszal bírt, 2015-ig sem első, sem második idegen nyelvként nem taníthatták az ukrán tannyelvű iskolákban, míg az oroszt igen;*

• *míg jó néhány kimeneti bizonyítvány orosz és ukrán nyelvű, addig a magyar–ukrán kétnyelvű bizonyítványok kibocsátását nem valósították meg, bonyolultsága miatt „költségvetési és nyomdatechnikai okokra hivatkozva”;*

• *annak ellenére, hogy a magyar nyelv Kárpátalján 2021 januárjáig elvben regionális státusszal bírt,*[38] *kétnyelvű ukrán–magyar űrlapokat, útmutatókat a hivatalokban nem találtunk, még az akkor túlnyomó többségben magyarlakta Beregszászban és Beregszászi járásban sem;*

• *a hivatalnokok nem beszélnek magyarul a kárpátaljai magyar ügyfelekkel, például még a Beregszászi Nyugdíjfolyósítóban sem, pedig a hivatal által kiszolgált akkori járás 80%-a magyar ajkú. Ráadásul ebben a hivatalban az ügyfél állampolgári jogon saját, korábbi nyugdíjalapi befizetéseiből kérelmezné nyugdíja folyósítását;*

• *az ukrán–magyar kétnyelvűség alig jelenik meg a szolgáltatásokban, főleg a banki szférában. Például a magyar érdekeltségű OTP Bank*

[37] *Orosz Ildikó:* A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás helyzetéről és minőségéről. In: Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében. Szerk. Pusztai Gabriella – Ceglédi Tímea. Debrecen 2015. 64.

[38] Tarasz Kreminy államnnyelvvédelmi ombusdman 2020 novemberében Irina Venediktova ukrajnai főügyészhez fordult azzal a kéréssel, hogy nyilvánítsa semmissé a regionális nyelvek funkcionálásáról szóló határozatot.

beregszászi fiókjában, mely jövedelmének nagy részét a kárpátaljai magyaroknak köszönheti, akik ide fizetik be a vízumdíjakat, e bankon keresztül kapják meg a magyarországi gyermeknevelési támogatást, kétnyelvű űrlap nem áll rendelkezésükre, az alkalmazottak nem beszélnek magyarul, legfeljebb a sorban állást felügyelő biztonsági őr, még a bank reklámanyagai sem jelennek meg magyar nyelven.

A fentiekből következik az is, hogy a nyelvi kérdés túldimenzionált, de csak egyoldalúan, mert mindig az ukrán nyelv ismeretét sulykolja, míg a kisebbségi nyelvi jogokra, a kisebbségi anyanyelvi oktatására nem fókuszál.

Az állam mint az oktatási intézmények fenntartója a legnagyobb befolyással bír az intézményekben zajló oktatás minőségére. Egyrészt azzal, hogy meghatározza az oktatás tartalmát és követelményrendszerét, másrészt az oktatásban részt vevők alkalmazásán keresztül is befolyásolni tudja az ott folyó munka minőségét. Az ukrán oktatási rendszerben a függetlenség óta jelentős szerepet kap a hazafias ukrán nevelés, amit számos tantárgy bevezetésével valósítanak meg (én és Ukrajna, Ukrajna története, katonai nevelés, társadalomismeret, helyem a világban). Az ukrán nemzeteszme nevelése a többi tantárgy tartalmában is jelentős szerepet kap, míg a kisebbségiekről szó sem esik. Például az ukrán művészeti nevelés alapjai és ének-zene tantervekben meg sem említik a kisebbségeket, azok értékeit. Még a kisebbségi iskolákban sem tanulnak saját kultúrájukról, mert az állami szabvány ezt nem tartalmazza, a tankönyvek erre nem térnek ki. Az óvodai szabványból hiányzik a nemzetiségi kisebbségi anyanyelvi fejlesztésére vonatkozó nevelési program, ami azt jelenti, hogy hivatalosan Ukrajnában magyar nyelvű óvoda nincs. A nevelés alapjait meghatározó dokumentum, a nevelési doktrína ki is mondja, hogy Ukrajnában minden oktatási-nevelési intézmény ukrán, legfeljebb az ott folyó oktatás-nevelés nyelve lehet magyar, román stb. Ennek érdekében az oktatási-nevelési intézmények minősítésének fő kritériuma általában minden szinten a tanulók ukránnyelv-tudása és Ukrajna történetének ismerete. Például a beregszászi Rákóczi-főiskola 2013-as teljes körű átvilágításakor a hallgatók tudásszintjét az alapján mérték, hogy a különböző szakok diákjai mennyire sajátították el az első évfolyamon lezárt három alapozó tárgyat: az ukrán nyelvet, Ukrajna történetét és az idegen nyelvet.

Az ellenőrzések alapján kiadott intézményi minősítési rangsor természetes módon az ukrán iskoláknak kedvez, így közvetve befolyásolja a szülőket iskolaválasztáskor. Halmozottan jelentkezik ez a két tannyelvű oktatási intézményeknél, ahol a fent leírt kritérium alapján mindig úgy tűnik, hogy az ukrán tannyelvű osztályok az erősebbek.

A magyar nyelvű oktatási intézmények minőségi kritériumrendszere az ott dolgozó pedagógusok képzettségétől, felkészültségétől, hozzáállásától is függ. Az oktatási intézményekben dolgozó pedagógusok alkalmazására – miután ez állami feladat és a magyar közösségek nem rendelkeznek megfelelő állami pozíciókkal nincs ráhatásuk, ahogy ezen a területen közvetlen hatással az anyaország sem rendelkezhet.

Az eltelt évtizedekben Kárpátalján a pedagógusok alkalmazásakor sokszor nem a tudásuk, pedagógiai alkalmasságuk, hozzáállásuk számított és számít, hanem a kapcsolati tőke révén az aktuális politikai hatalomhoz fűződő lojalitásuk a mérvadó. Ennek következménye, hogy a pedagógusok jelentős része a nehéz gazdasági helyzet, a nagy munkanélküliség miatt az aktuálpolitika kiszolgálójává válik, végrehajtva minden, akár kisebbségellenes intézkedést is. Az oktatási rendszer különböző szegmenseit, intézményeit irányítók esetében ez hatványozottabban érvényesül. A magyar nemzetiségű igazgatók és a hatalomba beépült oktatási szakemberek zöme az egyéni érdekeit helyezi a közösségi érdekek elé még akkor is, ha látja, hogy egyéni érdeke hosszú távon egybeesik a közösségi érdekekkel. A pozíciójához köthető szerepelvárásnak igyekszik inkább megfelelni, mintsem közösségi érdekeket és értékeket képviselni.

A kisebbségi oktatás minőségére kihatással van az intézményrendszerben tanulók számaránya. A nagyobb populációból nagyobb számú tehetség bontakozhat ki, több a motivált gyerek, s a közöttük kialakuló egészséges konkurálás jobb eredményekre ösztönzi őket. A kárpátaljai magyarság a 90-es évek demográfiai mélypontján túl van, ismét növekszik a megszületett gyermekek száma településenként.

Az abszolút számok tekintetében nem tapasztalunk jelentős csökkenést a magyar tagozatokon. Ám a beiskolázásra és az iskolai teljesítményre kihat a gyermekek családiháttér-indexe, hogy mikor kezdik meg intézményes oktatásukat/nevelésüket, milyen szerepe van a tanulási teljesítménynek a család értékrendjében a gyermek életpályája szempontjából. Az alacsony családiháttér-indexű gyerekek, akiknél a tudásalapú életpályamodell alacsony presztízsű, nem részesülnek iskola előtti nevelésben, motiváltság hiányában alacsony az iskolai teljesítményük, ezzel rontják az osztályban folyó munka minőségét, kritériumrendszerét, hamar iskolaelhagyókká válnak. Kárpátalján ebbe a kategóriába tartoznak a romák.

A területen összességében 110 jelentősebb roma népességgel rendelkező település van, közülük 40 magyar többségű. A becsült 32 ezres kárpátaljai cigányság körében 14 ezerre tehető a magyar anyanyelvűek száma. A

kárpátaljai romák településterülete különböző, falvak vagy városok táboraiban élnek. Szegregációjukat növeli, hogy a táboraik a települések szélén, a központtól és az intézményektől távol fekszenek.[39] A kárpátaljai cigányság társadalmilag rétegeződött az elmúlt 30 esztendőben. Egy részük igen jelentős vagyonra tett szert, főleg nem hivatalos forrásból (feketekereskedelem, csempészés). Annak ellenére, hogy jelentős jómódban élnek, értékrendjükben a tudás, az iskolázás, az oktatás alacsony presztízsű, amit a társadalmi tapasztalataik is alátámasztanak. Az eltelt évtizedekben ugyanis az alapos tudás, az abba fektetett energia, erő nem befolyásolta a társadalmi felemelkedést. Inkább az ügyeskedés, a társadalmi normák kijátszása, a törvényi keretek megkerülésre és a pénzen alapuló erő volt az, ami az egyén társadalmi felemelkedését segítette. A szegény roma réteg, akik mélyszegénységben maradtak, egyik napról a másikra tengetve életüket, még kevésbé érzékelik az oktatásban rejlő pozitív társadalmi mobilitási lehetőségeket. Számukra példaértékű a közülük kiemelkedett roma elit életszínvonala, értékrendje, életpályamodellnek tekintik azt. Annak ellenére, hogy az oktatás mint érték nem preferált a romák körében, gyermekeiket főleg a magyar tannyelvű iskolákba íratják a magyarországi oktatási/nevelés támogatás reményében. Az oktatási-nevelési támogatás így statisztikai szinten növeli a magyar tannyelvű iskolákban a tanulói létszámot, de a fentiek alapján kifejtett mechanizmus szerint csökkenti az ott folyó munka minőségét. A kárpátaljai romakutatások azt támasztják alá, hogy azokon a településeken, ahol az iskolán belül az arányok olyan szintet érnek el, hogy túlsúlyba kerülnek a roma nemzetiségűek, ott a minőségi oktatás romlására hivatkozva a szülők gyermekeiket más iskolába viszik, általában a legközelebbi nagyközségbe vagy városba. A városokban pedig, ha már meg kell szervezniük a gyermek ingázását, a legnagyobb presztízsű ukrán iskolát választják gyerekeik számára a legnagyobb siker reményében. Ez is egy zárt körnek látszik: a roma lakosság születési rátájának köszönhetően megmaradnak a magyar oktatási intézmények, de onnan az oktatási intézmény minőségét meghatározó motivált gyerekek elmennek, ami miatt a magyar oktatás presztízse még jobban leértékelődik. Az állam a roma problémát elsősorban szociális kérdésként kezeli, oktatásukkal, felzárkóztatásukkal nem foglalkozik, mert nagyrészt közvetlenül nem is érinti az ukrán többségű intézményeket. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Kárpátalján az itt élő magyaroknak nemcsak

[39] *Braun László – Csernicskó István – Molnár József:* Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján. Ungvár 2010. 43–44.

a saját kisebbségi oktatásukkal kell foglalkozniuk, hanem abban a sajátos helyzetben vannak, hogy a kisebbség rendelkezik egy kisebbséggel, a roma közösséggel, akik felzárkóztatását – saját anyanyelvi oktatási-nevelési intézményrendszere fenntartása és fejlesztése érdekében – nem hagyhatja figyelmen kívül.

A roma lakosság Kárpátalján is fogékony a különböző segélyezési formákra. A születési rátájuk expanzív növekedését okozta az a támogatási rendszer, amely a megszületett gyermekek után jelentős egyszeri támogatást és havi apanázst folyósított, így születési rátájuk a többi nemzetiséghez képest erőteljes növekedést mutatott. Az elmúlt évtizedben megszületett gyerekek a magyar tannyelvű iskolákba kerülnek, így helyenként arányuk meghaladja a magyarok arányát, ami újabb kihívást jelent a magyar nyelvű oktatási intézményhálózat számára Kárpátalján.

15.5. A magyar nyelvű szakképzés és felsőoktatás alakulása a vizsgált időszakban

A közoktatásra, az ott folyó munka minőségére hosszú távon legnagyobb hatással a felsőoktatás minősége és hozzáférése van. Egyrészt azáltal, hogy az onnan kikerülő tanárok milyen szellemiséget és tudást visznek magukkal munkahelyükre. Másrészt a továbbtanulás lehetősége, hozzáférhetősége, a képzési kínálat meghatározza, sőt behatárolja a működő rendszerben tanulók életpályáját, karrierjét, életcéljait, iskolaválasztását. Ezért a legjobb beiskolázási program egy nemzetiségi oktatási rendszer számára a minél szélesebb szakirányú anyanyelvű továbbtanulási lehetőség biztosítása a különböző iskolai kimeneti elágazásokkor. A továbbtanulásnál a szakképzés és a felsőfokú képzés egyaránt fontos tényező.

Ukrajna függetlenségéig Kárpátalján egyetlen egyetem működött, az Ungvári Állami Egyetem, amely 2000-ben megkapta a nemzeti egyetem státusát.

A függetlenségi nyilatkozat utáni időszakban prioritásként kezelték a felsőoktatás expanzióját országos szinten, hogy az önálló állam értelmiségi rétegét minél hamarabb kineveljék. Erre az időszakra (1994–1996) jellemző az új felsőoktatási intézmények alapítása, amit megkönnyített, hogy sokáig miniszteri rendelettel szabályozták. Az intézmények létrehozásának általánosan elterjedt mechanizmusa volt, hogy valamely egyetem kihelyezett tagozataként kezdte meg tevékenységét egy-egy városban, majd az első kibocsátás után önállósodott és teljes jogú felsőoktatási intézménynyé vált. Ebben az időszakban számos felsőoktatási intézmény jött létre,

de közülük nem mindegyik bizonyult életképesnek, ezért a továbbiakban azon intézményekre fogunk kitérni, melyek napjainkig megtartották státusukat. Az egyik első önálló felsőoktatási intézmény volt az Ungvári Informatikai, Jogi és Közgazdasági Főiskola,[40] amelyet Ungvár város önkormányzata hozott létre mint alternatív képzési lehetőséget a monopóliumát őrző Ungvári Állami Egyetemmel (ma Ungvári Nemzeti Egyetem, UNE) szemben a tanári kar egy részének átcsábításával. Az intézmény működési engedélyét, a licenciát az akkreditálási folyamat első fázisaként 1996-ban kapták meg a beregszászi főiskolával egyszerre.

A 90-es évek második felére tehető a Munkácsi Technológiai Főiskola, valamint a Munkácsi Humán-Pedagógiai Főiskola létrejötte. A Munkácsi Technológiai Főiskola a Munkácsi Városi Tanács kezdeményezésére jött létre mint a Hmelnickij Város Podolja Technológiai Egyetem kihelyezett tagozata, amely 1997-ben vált önállóvá. A Munkácsi Humán-Pedagógiai Főiskola az Ivano-frankivszki Egyetem kihelyezett tagozatából önállósodott, melyet a Munkácsi Középfokú Tanítóképző bázisán hoztak létre. Ennek az intézménynek a Kárpátaljai Megyei Tanács az alapítója és fenntartója. Mindkét felsőoktatási intézmény a hágón túli kihelyezett tagozatokból nőtte ki magát, mert az UÁE más kárpátaljai városokban is elzárkózott a kihelyezett tagozatok, fakultások indítása elől. Az ungvári és a munkácsi főiskola az ezredfordulóra állami intézménnyé vált, vagyis a központi költségvetés biztosítja fenntartásukat, a két ungvári intézmény egyesült, pontosabban a városi alapítású beolvadt az UNE-be, így a megyében napjainkban két állami fenntartású felsőoktatási intézmény működik: az Ungvári Nemzeti Egyetem és a Munkácsi Állami Egyetem.Több tucat ukrajnai főiskola működtet kihelyezett tagozatot. Közülük a Kijevi Szlavisztikai Magánegyetem, amely 2004-ben magyar–angol szakot indított, de a gazdasági-politikai válság hatására a 2010-es években megszüntette működését, mint más hasonló státuszú tagozat Kárpátalján.

A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolát (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, a Kárpátaljai Református Egyház kezdeményezésére 1994-ben hozták létre a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozataként. A főiskola a licencet szintén csak 1996-ban kapta meg, egy időben az említett ungvári intézménnyel. Két évig (1994–1996) tartott a tárgyalássorozat és a politikai egyeztetés a műkö-

[40] Később Kárpátaljai Állami Egyetem, amely 2013-ban beolvadt az Ungvári Nemzeti Egyetembe. Vö. *ntk:* Összevonják az ungvári egyetemeket. Kárpátalja, 2013. február 15. 631. sz. https://karpataljalap.net/2013/02/15/osszevonjak-az-ungvari-egyetemeket, letöltés 2020. ápr. 5.

dés legitimálásával kapcsolatban, amelyben jelentős gátló tényezőként vett részt az Ungvári Állami Egyetem, amely védte monopolhelyzetét, de az ott dolgozó professzorok egy csoportja is így cselekedett, akik egyéni érdekeik csorbulását látták a kezdeményezésben. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola alapítványi fenntartású, amely az ukrán államtól soha nem részesült támogatásban.

Az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2008-ban az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) kezdeményezésére – miután többszöri kísérlet után sem sikerült átvenniük a beregszászi főiskola felügyeletét és a főiskolának szánt anyaországi támogatásokat – magyar állami pénzből felújították az UNE egyik épületszárnyát, melynek fejében az egyetem magyar alcsoportoknak adott helyet egy feltételes magyar kar létrehozásával. A magyar kar jogi helyzete nem stabil, nem rendelkeznek saját akkreditálással, beiskolázási keretszámmal. A különböző karok kereteiből előzetes egyezkedés alapján évente átengednek meghatározott kvótát. A kart 2017-ben le is fokozták és összevonták a Hungarológiai Intézettel az UNE Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézeteként. A magyar intézetben tanulható szakok többnyire megegyeznek a Rákóczi-főiskolán tanulható szakokkal, így az intézet létrehozása a kárpátaljai magyarok számára nem járt együtt a képzési kínálat bővítésével. A cél a kar létrehozásával nem is a képzési kínálat bővítése volt. A kezdeményező UMDSZ, ahogy azt a történelem kar akkori dékánja egyik cikkében kifejtette, abban volt érdekelt, hogy a főiskolának szánt magyarországi támogatásokat saját felügyelete alatt átirányítsa Ungvárra. Az egyetem abban volt érdekelt, hogy a főiskolára járó hallgatókat befolyása alá vonja, mert véleményük szerint a beregszászi főiskolán a hallgatók nem részesülnek megfelelő ukrán nemzeti szellemű nevelésben. Miután az UMDSZ volt a partnere az ebben az időszakban hatalmon lévő szocialista-liberális magyarországi kormánynak, így megkapták a támogatást az UNE-n megvalósítandó beruházáshoz. Jelentős összegeket fordítottak egy ukrán állami tulajdonú intézményre minden jogi garancia nélkül. A magyarországi támogatáspolitika eredményeként így ugyanabból a pénzügyi keretből létrehoztak egy intézményt, a beregszászi főiskolát, majd annak a konkurenciáját, az ungvári magyar intézetet, ami nem észszerű, nem célszerű, nem gazdaságos, nem piaci elvű. A magyar kar, amit még a hetvenes években szorgalmazott a kárpátaljai magyarság, részben az anyaországi támogatásnak, részben a már működő magyar főiskolának, a kárpátaljai képzési piacon működő konkurens intézmény meglétének köszönhető. A főiskola mint konkurens struktúra egyfajta garancia is a magyar karra nézve. Az állam ezért mindent elkövet, hogy megszüntesse a bizonyos önállósággal rendelkező főiskolát.

A 2006–2007-es tanév végén kísérlet történt a főiskola megszüntetésére. 2007 júniusában az Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium váratlanul elrendelte az átvilágítását.[41] A kijelölt bizottság, melynek tagjai a minisztérium munkatársán kívül főleg az Ungvári Nemzeti Egyetem és a Kárpátaljai Állami Egyetem dékánjai és munkatársai voltak, teljeskörűen ellenőrizte, mindenre kiterjedően a dokumentációs munkát 10 érve visszamenőleg. Az ellenőrzés eredményeként olyan hiányosságokra hivatkozva, hogy a Magyarországon szerzett doktori fokozatokat Ukrajnában az itteni egyetemi bizottságok még nem hitelesítették, hogy nincs meg az egy komputerre számított hat négyzetméter vagy az egy főre eső két négyzetméter alapterület, az órarendet magyarul teszik ki a diákoknak stb., megvonták az egyetemi szintű oklevelek kiadásának a jogát az angol, földrajz, matematika, óvodapedagógia szakokon. Az ukrán törvények szerint ennek visszaadását egy év múlva, 2008-ban kezdeményezhették új eljárásban. A 2007–2008-as tanévben az intézményben ötévente kötelező akkreditálási eljárásra került sor, melynek eredményeként megerősítették a következő öt évre szóló BSc/BA-fokozatú diploma kiadására vonatkozó engedélyeket az alábbi szakokból: óvodapedagógia, matematika, biológia, angol, földrajz, ukrán, magyar. Történelem szakon 2007-ben meghagyták az egyetemi fokozatot, biológia, magyar, ukrán, tanítói szakon nem vették el. A pénzügyi és számviteli szak akkreditálására 2010-ben került sor, de főállású nagydoktor hiányában nem volt sikeres.

2013-ban a Kárpátaljai Állami Egyetem rektorának akciójaként sikerült egyesíteni a kisebb egyetemet a nemzeti egyetemmel úgy, hogy a miniszter kinevezte annak a nemzeti egyetemnek a rektorává, mellyel munkaviszonyban nem volt, és ezzel párhuzamosan társadalmi alapon megmaradt a korábbi egyetem rektorának, míg az egyesítést teljesen be nem fejezi. Más kárpátaljai egyetem beterelésére is törekedtek, erről számolt be a kárpátaljai média. Az egyesítések forgatókönyv szerint zajlottak. A minisztérium a kiszemelt felsőoktatási intézménybe kiküldte az ellenőrző szervét, amely talált hiányosságokat, ezért megvonta az intézmény oktatásra feljogosító engedélyét, majd a diákok érdekében azokat átirányította az Ungvári Nemzeti Egyetemre. 2013 májusában például ilyen ellenőrzésre került sor a Munkácsi Állami Egyetemen és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán. Az utóbbi intézmény azért érdekes,

[41] 1814. számú 2007. június 14-én kelt rendeletében.

mert teljes körű és mindenre kiterjedő ellenőrzés az intézményben 2007-ben volt, amikor a magyar kart akarták megnyitni, és az ellenőrzés eredményeként azokon a szakokon, ahol megvonták az egyetemi szintű képzés lehetőségét, az UNE-re irányították a diákokat. A minisztérium ötévente rendelhet el szúrópróbaszerűen ilyen ellenőrzést, de a beregszászi főiskola kiemelt lehet, mert a több mint 900 ukrajnai felsőoktatási intézmény közül „véletlenszerűen" mindig a kiválasztottak közé kerül.

Kárpátalján szinte nincs magyar nyelvű szakképzés. A múlt század 80-as éveinek végén, a Szovjetunió széthullásának idejében Beregszászban két szakmunkásképző iskola működött, ahol ruhaipari és szolgáltatási képzéseket folytattak, magyar tannyelvű osztályok működtek. Az általános ismereti tárgyakat magyarul tanulták, a szaktárgyakat részben tankönyv, részben politikai akarat hiányában nem oktatták anyanyelven. A mesterek magyar nyelven foglalkoztak a diákokkal, az elméletet oroszul tanították. A független Ukrajna megalakulása után a két intézményt egyesítették Beregszászi Szakszolgáltatási Líceum néven, de sem az általános ismereti, sem a szaktárgyakat nem tanulhatják magyar nyelven a diákok, annak ellenére, hogy a gyerekek 85%-a magyar nemzetiségű.

A 90-es évek derekán a Jánosi Iskolaközi Tankombinát bázisán létrehozták a Jánosi Mezőgazdasági Líceumot. A líceumban tehergépkocsi vezetői és számítógép-kezelői jogosítványt szerezhetnek a diákok. 2008-ban a magyarországi Szülőföld Alap mintegy 100 millió forintos támogatásával építkezésbe kezdtek a líceum bővítése céljából. Az alapkőletételkor mesterképző akadémiaként a képzési kínálat és a profil bővítését tervezték, de azóta új szakok engedélyeztetésére nem került sor, az építkezést nem fejezték be.

A felsőoktatási rendszerhez tartozó felsőfokú szakképző intézetek közül többen működött magyar osztály, csoport, így a Munkácsi Egyetem Humán-Pedagógiai Intézetében, ahol tanítóképzés zajlott, az Ungvári Közművelődési Koledzsben, ahol néptáncot, népzenét, karvezetést tanulhattak a diákok. Az egyetlen mezőgazdasági ágazatot képviselő intézmény a megyében a Munkácsi Agráripari Koledzs, ahol állatgyógyászat szakon 2014-ig voltak magyar csoportok. Ezen oktatási intézményben az általános ismereti tárgyakat magyar nyelven, a szaktárgyakat ukránul tanulhatták. A legutóbbi évek oktatáspolitikai intézkedései miatt ezek megszűntek.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központja az igényeknek megfelelő piacorientált képzést szervezett magyar nyelven, magyarországi intézményekkel kötött egyedi együttműködés alapján közös képzés formájában, pályázatok támogatásával. A gyakorlat sze-

rint először a képzők képzésére kerül sor. A főiskola szervezésében olyan megfelelő alapképzettséggel rendelkező szakembereket keresnek, akik részt kívánnak venni az adott képzésben. Őket a partnerintézmény felkészíti a szakirányú képzések moduljainak oktatására. A képzések program szerinti elméleti részének oktatása a felkészített tanárok által a főiskolán történik, a gyakorlati képzés egy része Magyarországon, egy része Kárpátalján, amennyiben itthon találnak megfelelő felszereltségű és színvonalú gyakorlóterepet. A képzés magyarországi rendszerű OKJ-képzések követelményeinek megfelelően vizsgával zárul, melynek sikeres teljesítése eredményeként OKJ-s bizonyítványt kapnak. Szinte minden ágazatban hiány van szakképzett munkaerőben. A képzések engedélyezésének alapvető fontos kritériumai az infrastrukturális és szakirányú technikai feltételek biztosítása, valamint a megfelelő minősítéssel rendelkező szakemberek megléte. A főiskola bázisa számos szakképzés indítására alkalmas. Rendelkezünk tankonyhával, tanbárral, tanszállodával, a falusi vendéglátáshoz tájházzal. Szerződésben állunk számos gazdával, szállodával, étteremmel, akik gazdaságukat gyakorlótelepként rendelkezésünkre bocsátották. A mezőgazdasági gyakorlótelepeket a Mezőgazdasági Minisztérium munkatársai és a Szent István Egyetem oktatói minősítették 2016 nyarán. Felmérve a kárpátaljai igényeket és a törvényi lehetőségeket 2013-ban a Rákóczi-főiskola szervezeti egységeként létrehoztuk a Felsőfokú Szakképzési Intézetet (2020-tól II. RF KMF Szakgimnáziuma), ahol adó és számvitel, alkalamzott matematika, turizmus, szociális munka és óvodapedagógia szakon tanulhatnak a jelentkezők az általános iskola után. A sikeresen oklevelet szerző diákok lehetőséget kapnak, hogy szakirányuknak megfelelően folytassák tanulmányaikat a főiskola BSc/BA-szintű képzésében. Ez a lehetőség nagyban segíti a kárpátaljai magyar diákok képzési lehetőségeit és munkaerőpiaci elhelyezkedését, mert a felsőoktatásba belső felvételivel juthatnak be. 2014 szeptemberében 100 diákkal indítottunk képzést a fent említett szakokon. A képzés időtartama szakiránytól függően 3–4 év. Nagy hangsúlyt fektetünk a nyelvoktatásra (angol, ukrán, magyar), hogy az intézményünk végzősei biztos és jól alkalmazható nyelvtudással rendelkezzenek. Törekszünk a beszélt nyelv elsajátítására az akadémikus nyelvi szabályok biflázása helyett. Az első évfolyamon csak középiskolai tárgyakat oktatnak. A második évfolyamos diákok több szaktantárgyat is elsajátíthatnak. A 2016/2017-es tanévet összesen 270 diák kezdte el. Három évfolyamon folyik az oktatás. A diákok 6 járásból, 57 településről utaznak be vagy laknak a városban, hogy magyar nyelven tanulhassanak. A 270 közül 174 beutazó (88%), 61-en laknak az intézményünk

által bérelt kollégiumban (31%). A magyar kormány támogatásával 2018 szeptemberére elkészült az új kollégium, és így mindenki számára tudunk bentlakást biztosítani. Diákjaink jelentős része hátrányos helyzetű.

A főiskola további szakképzési koncepciót dolgozott ki. A koncepció alapelve: humánerőforrás-fejlesztés, a képzettségi és foglalkoztatási szint növelése. Ennek eszköze a munkaerőpiaci igényekre rugalmasan reagálni képes, tehát piacorientált, magyar nyelven zajló szakképzés megteremtése vidéken. A gazdasági-politikai bizonytalanság, a folyamatos veszélyérzet a férfilakosság katonai besorozása miatt egyre több fiatalt arra ösztönöz, hogy elhagyja a vidéket, és külföldön keressen munkát, elsősorban Magyarországon. A lehetőségeik képesítés és szakma nélkül korlátozottak. A megye gazdasága – valamennyi ágát tekintve – alacsony hatásfokú, a műszaki színvonala és a szervezettsége elmaradott. A meglévő városi ipar tönkrement, leépült. A termelés-visszaesés nagymértékben kihat a lakosság jövedelmének alakulására. A nehéz piaci körülmények, a vállalkozások tőke- és hitelhiánya rengeteg nehézséget okoz azoknak, akik itthon akarnak maradni, amit tudás nélkül szinte lehetetlen megvalósítani. A helyzetet mérlegelve a kárpátaljai magyar közösség 2013-ban a KMKSZ, a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetsége és a Pro Agricultura Carpatika civil szervezetek közreműködésével, a beregszászi főiskola szakmai részvételével kidolgozta az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Programot, melyhez jelentős anyagi támogatást kapott a magyar államtól. A program Kárpátalján a turisztika, a mezőgazdaság és a magánvállalkozások fejlesztését tekinti prioritásnak. A programban megfogalmazott céloknak megfelelően a főiskola kapta azt a feladatot, hogy minél szélesebb körben megvalósítsa a szakemberképzést ezen ágazatok szükségleteinek megfelelően. A kárpátaljaiak regionális identitásukat az évszázadok alatt kialakult és működő megyékhez is kötik. A földrajzi távolságok és a regionális különbségek figyelembevételével a szakképzési koncepcióinkban egy szakképzési hálózat létrehozása mellett döntöttünk. A Beregszászi Felsőfokú Szakképzési Intézet (Szakgimnázium) mint központi egység mellett középtávon célszerű volt létrehozni szakképzési bázisokat az egykori Ung, Ugocsa és Máramaros megyék területén. Ezeken a bázisokon a helyi körülményeknek és igényeknek megfelelő képzési kínálatot kell biztosítani a regionális hagyományok szerint. Természetesen miután mind a négy képzőhely a Rákóczi-főiskola egysége, az egész területről várják a diákokat. Ezt segítené a bentlakás megteremtése minden képzőhelyen. A terveink szerint Nagydobronyban (Ungvári járás) mezőgazdasági szakirányú kép-

zéseket indítanánk, Tiszapéterfalván (az egykori Ugocsa vármegye), főleg olyan szakokat, amelyek a szolgáltatásokban szükséges szakmák elsajátítását biztosítanák, Visken (Huszti járás, volt Máramaros megye) főleg az erdőgazdálkodáshoz, vadgazdálkodáshoz és fafeldolgozáshoz, építkezéshez szükséges szakmák központja lenne. A központi profilok szerinti képzések mellett a regionális igényeknek megfelelően egyes szakokat több képzési központban is indítanánk párhuzamosan, vagy igény szerint rotációs rendszerben. A tanárt utaztatnánk, nem a diákokat. Figyelembe véve Kárpátalja magyarságának demográfiai helyzetét, célszerűnek tartjuk széles képzési kínálatú, de kis létszámú csoportok indítását, ezért 8–12 fős csoportok szervezését tartjuk racionálisnak bázisonként. A mezőgazdasági képzés bázisa elkészült Nagydobronyban, 2018-ban befejeztük a tiszapéterfalvai képzési hely oktatóközpontjának renoválását. A viski bázis még várat magára, de reméljük, a jövőben erre is sor kerül. A beregszászi főiskola indulásakor kialakított jó gyakorlatnak megfelelően a hallgatók de jure a magyarországi intézmény hallgatói lennének, de a főiskolához is kötődnének, mint Ukrajnában az ukrán állam által nem akkreditált képzőhely hallgatói. Ez törvényes jogviszonyt jelentene, de nem kapnának ukrán államilag elismert oklevelet, hanem egy tanúsítványt. A képzés végén, amennyiben eleget tesznek az együttműködésben részt vevő intézmény követelményrendszerének, Ukrajnában honosítható képesítést szerezhetnek. Ez lehetővé tenné számukra, hogy jó minőségű szakmai képzésben részesüljenek, de nem szakadnának el teljesen szülőföldjüktől. A képzés egy része itthon valósulhatna meg, és ha az anyaintézmény Kárpátalján talál alkalmas gyakorlóterepet, úgy a gyakorlatok egy része is szülőföldjükön történne. Minden szaktárgynak két tantárgyfelelőse van: egy a magyarországi intézmény részéről és egy Kárpátaljáról. Ezzel a módszerrel olyan hatékony tudástranszfer jöhetne létre, amely mindkét régiónak hasznára válhat. A magyarországi technológiát elsajátító fiatalok, amennyiben szülőföldjükön tudnak maradni, szakmájuk innovatív képviselőivé válhatnak. A Magyarországon látott jó gyakorlatok hamarabb meghonosodnának vidékünkön. A képesítés megszerzése után valószínűleg egy részük a magyarországi vállalatoknál helyezkedne el a két régió közötti nagy gazdasági szakadék miatt, de ezzel segítené vagy legalábbis részben oldaná az utóbbi években Magyarországon megjelent szakképzett munkaerőhiányt. A kétéves képzés alatt kialakulhat egy szakoktatói gárda Kárpátalján is, amelyek tagjai a magyarországi tudást és tapasztalatot elsajátíthatták.

16. FEJEZET
Kárpátalja társadalmi viszonyai a független Ukrajnában (1991–2018)

Fejezetünkben elsősorban a függetlenné vált Ukrajnában, Kárpátalján élő magyarság társadalmi folyamataival foglalkozunk. Megpróbáljuk röviden bemutatni az elmúlt közel harminc évben végbement legfontosabb társadalmi változásokat. A társadalomtörténet az egyik legnehezebben meghatározható historiográfiai műfaj,[1] éppen ezért írásunkban igyekszünk minden olyan társadalmi jelenséget közelebb hozni, amely az emberek mindennapjaihoz, a megélhetéséhez, illetve értékrendjéhez kapcsolódik. Jenkins (1991)[2] arra világít rá, hogy a múltból csak egy van, viszont az eltérő diskurzusoknak köszönhetően számtalan történelem létezik, és annak értékelése mindig az éppen elemzést író, történelmet értelmező személy értékrendjétől, szemléletétől függ, hogy ki mit tart fontosnak. A szubjektivitásért és egyéni látásmódért előre is elnézést kérek az Olvasótól, mivel annak tudatában készült ez az írás, hogy történelmi objektivitás mint olyan nem létezik.[3] Elemzésünk összeállításánál figyelembe vettük az éppen aktuális országos és regionális szintű politikai, illetve gazdasági folyamatokat, mindemellett külön bemutatjuk a kárpátaljai magyarság kisebbségi helyzetének státuszváltozásait. A 2000-es évektől indultak meg azok a szociológiai jellegű kutatások, amelyeknek eredményeit szintetizáljuk jelen írásunkban, valamint megpróbálunk egy korszakolást is végigvezetni a kárpátaljai magyarság mindennapjait érintő legfontosabb gazdasági, politikai változások alapján.

A kárpátaljai magyarság jelentős részének megélhetése, sőt a régióban élők életszínvonalának a szinten tartása és javulása hosszú időn keresztül csak a határ menti cserekereskedelemnek, konkrétabban a csempészetnek köszönhetően valósult meg. A feketegazdaságnak ezt az ágazatát lesz a legnehezebb bemutatni, de kvalitatív kutatási eredményekből származó tapasztalatokat és különböző statisztikákat hívunk segítségül a le-

[1] *Bódy Zsombor – Ö. Kovács József:* Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Budapest 2003.
[2] Idézi *Gyáni Gábor:* A történetírás fogalmi alapjairól. Tény, magyarázat, elbeszélés. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Budapest 2003. 16–17.
[3] Idézi uo. 12–13. Lásd a 102. hivatkozást.

írás során. Az egész országban érvényes társadalmi változások felől indítjuk a társadalomtörténeti elemzésünket, és úgy haladunk a legkisebb egységünkig, vagyis a kárpátaljai magyarság mindennapjainak bemutatásáig. Országos szinten érvényes az, amit a Kárpátalján élőkre és magyarságra vonatkozóan is láthatunk: állandó társadalmi feszültség jellemző, miközben az anyagi és pszichológiai biztonságérzet hiányzik.[4] Ezekben a nehéz és bizonytalan élethelyzetekben az emberek lelki vigasztalást találnak a vallásban, éppen ezért a vallás kiemelten fontos értékké vált a kárpátaljai emberek életében. Elemzésünkben röviden ezt a jellemzőt is bemutatjuk, amikor áttérünk a mindennapok bemutatására, a kutatási eredmények kiértékelésére.

16.1. Korszakok a gazdasági jellemzők és változások alapján

A korszakok kialakításánál nem feltétlenül a közgazdaságtanban megszokott mutatókat, hanem az olyan gazdasági jellemzőket tartottuk korszakváltónak, amelyek radikális változásokat idéztek elő a társadalmi intézményekben és ezzel együtt az emberek mindennapi megélhetésében is.

16.1.1. Ukrajna intézményi átalakulása (1991–1998)

Az 1991-ben hirtelen függetlenné vált Ukrajna állami megszilárdulása gazdasági válsággal indult, hiszen a tervgazdaságról hirtelen át kellett állni a fejletlen, igazi piac nélküli piacgazdaságra. Ennek a kezdeti átalakulásnak és hanyatlásnak a nehézségeit Kárpátalja népessége és magyarsága az ország többi részén élőkkel együtt nehezen vészelte át. Az egész országban normanélküliség volt érezhető, amelyben „a gazdasági szférát a régi nómenklatúra elitje, az ideológiát viszont a nemzeti állam eszméjének erősítését célul tűző új elit uralta."[5] A Szovjetunió széthullását követően radikális változás ment végbe mindenféle téren. A rendszerváltást intézményi robbanásnak is minősítik[6], ugyanis a szovjet társadalmi intézményrendszer minden egyes ágazatában (politikai, gazdasági és társadalmi-kulturális szegmenseiben) a piacgazdaságra való áttérés folyamata so-

[4] *Irina Pribitkova:* Az ukrajnai munkaerőpiac migrációs potenciálja. Társadalmi körkép szociológiai felmérés alapján. In: Ukrajna színevátozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök. Szerk. Fedinec Csilla – Szereda Viktória. Pozsony 2009. 191–203.
[5] *Jevhen Holovaha – Natalija Panyina:* Az ukrán társadalom átalakulása. A gorbacsovi reformpolitikától a narancsos forradalomig. In: Ukrajna színevátozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök. Szerk. Fedinec Csilla – Szereda Viktória szerk. Pozsony 2009. 61.
[6] Uo. 52–57.

rán változásokra volt szükség, amelyek nagyon nehezen mentek végbe. A gyakorlatban ez a következőket jelentette: az államhatalom szétesése, a kommunista ideológia elhalványulása, az egypártrendszer intézményének felszámolása, az állami hatalom kizárólagosságának megszüntetése, a totalitárius elvekre épülő szellemi szféra eltűnése.[7]

A rendszerváltás utáni időszak (1991–1997) társadalmi szerkezetében számos olyan jellemzőt kell látnunk, amelyben a kapitalista piactermelésre specializálódott tulajdonságok már megjelentek, miközben bizonyos téren még a szocialista berendezkedéshez illő elemeket is találunk. 1994-ben Leonyid Kucsma államelnök meghirdette a társadalmi-gazdasági fejlődés új stratégiáját: új kapitalista rendszernek megfeleltetett intézményhálózatot kívántak létrehozni. A terv végül nem váltotta be a várt reményeket, mivel nem figyeltek a piacnyitás és a belső piacok fejlettségi szintjének egyensúlyára. Az ország gazdaságilag 1998-ra történelmi mélypontra esett. Az 1. ábrán az ország GDP-jét láthatjuk az 1988–1998 közötti időszakban. A függetlenné vált ország az általánosan használt gazdasági mérőszám alapján 1994-ben érte el a legmélyebb pontot, de az ország jövedelmi egyenlegét mérő GDP alkalmatlan mérőszám arra, hogy a társadalmi jólétet mérje. Az ország gazdasági összeomlását követő időszakban olyan társadalmi helyzet alakult ki 1998-ban, amely a fizetések visszatartásában és az általános életszínvonal csökkenésében realizálódott. Ezt az időszakot a gazdasági válság tetőzéseként is emlegetik, amikor az önállósult Ukrajna a halmozott problémák következtében képtelen volt a legfontosabb kötelezettségeit az állami költségvetésből fedezni.

A fejlettebb társadalmakban a társadalmi jólét mérésére dolgozták ki a HDI-t (Human Development Index), az emberi fejlettségi indexet,[8] aminek az Ukrajnában mért eredményét a 2. ábrán foglaltuk össze, és az ukrajnai adatok mellett a szomszédos országok indexeit is feltüntettük. A magyarországi, szlovákiai és lengyelországi mutatók alapján a fejlődésben folyamatos emelkedést láthatunk, ám az ukrajnai és romániai fejlődésben

[7] *Holovaha, J. – Panyina, N.:* Az ukrán társadalom átalakulása i. m. 56.

[8] Az adott ország fejlettségének mérésére különböző indexeket alakítottak ki, hogy kimutassák az adott ország gazdasági jólétét és az életminőség fejlettségi szintjét. Az egy főre jutó GDP-mutató túlságosan egyszerűsít, ezért az emberi fejlettségi szint mérésére dolgozták ki többek között a HDI mutatót, melyben figyelembe veszik az adott országban becsült születéskor számított várható élettartamot, végzettségi mutatókat (befejezett iskolai évek száma) és a jólétet kifejező vásárlőerő-paritásos GDP-t. A HDI-mutató mellett kidolgozták az IHDI- (a HDI súlyozott változata), IDC- (Községek Fejlettségi Szintje), IDSL- (települések társadalmi fejlettsége) és az LHDI- (lokális emberi fejlettség) mutatókat.

az 1990-es években mért adatokhoz képest a 2000-es évek előtt erőteljes hanyatlás indult el. Ukrajna a környező európai országokhoz képest a HDI-index alapján jóval alulteljesít annak ellenére, hogy 1990-ben Magyarország, Lengyelország és Románia ugyanolyan szintről indult. Az ukrajnai adatoknál 1995-ben egy drasztikus mélypontot láthatunk, az ország összjövedelmét mérő mutatónál a mélypont 1994-ben volt (1. ábra), miközben az emberek a mindennapok során a legnehezebb időszakot 1997/1998-ban élték meg. Ebben a folyamatban azt is fontos látnunk, hogy Ukrajnában a jövedelemegyenlőtlenségek az 1990-es években az előző évtizedhez képest megkétszereződtek[9] (Kusenko 2009: 154).

1. ábra *Ukrajna éves GDP-je %-ban 1988–1998 között*

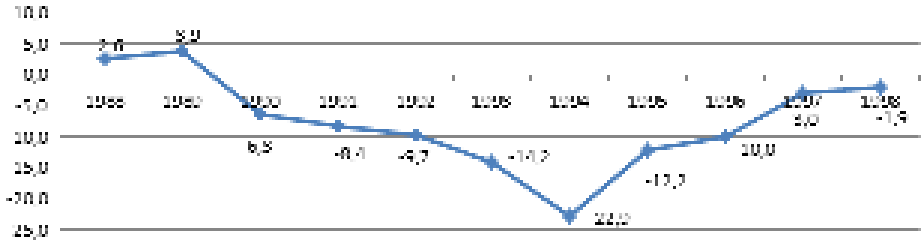

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: Világbank. https://data.worldbank.org/country/ukraine, letöltés 2019. dec. 10.

A Szovjetunió hagyatéka többek között a képzések, valamint szakmák terén az orvosok és a pedagógusok felülreprezentáltsága volt a lakosság számarányához képest. Persze ez nem azt jelenti, hogy az oktatás- és egészségügyben a túlképzés a minőség javulását idézte volna elő – a megfelelő befektetések, infrastrukturális fejlesztések hiánya, valamint a korrupció miatt a minőség nagyon alacsony színvonalú volt, és jelenleg is az. Az ipari munkások is ugyanúgy magas arányban voltak jelen,[10] ám ők nagyobb veszteséggel élték meg a rendszerváltás időszakát, ugyanis többen munkanélkülivé váltak, és kisebb esélyük volt érvényesülni a gazdasági leépülés folyamatában.

[9] *Olga Kucenko:* Ukrajnai gazdasági átalakulások: quo vadis? In: Ukrajna színevátozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök. Szerk. Fedinec Csilla – Szereda Viktória. Pozsony 2009. 154.

[10] *Holovaha, J. – Panyina, N.:* Az ukrán társadalom i. m. 57.

2. ábra *Ukrajna és a szomszédos országok HDI-mutatójának (Human Development Index) alakulása 1990–2018 között*

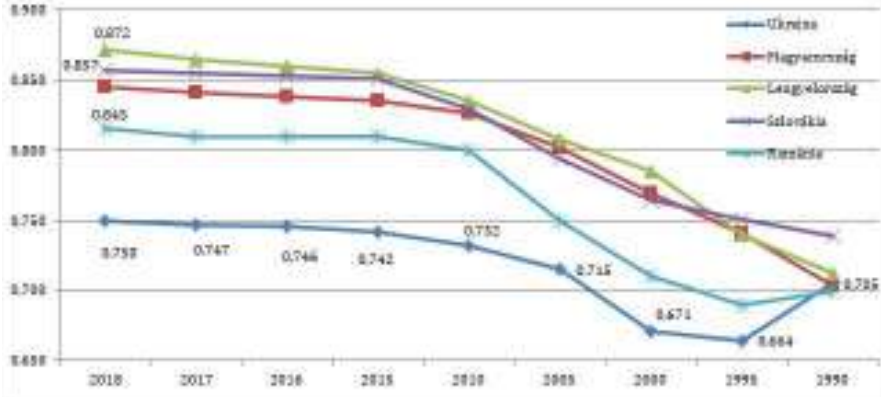

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi, letöltés 2019. dec. 10.

A nyugati kapitalista rendszerhez kapcsolódó jóléti államokban a munkanélküliség egy hivatalosan elismert státusz, amelyhez az állampolgárok számára különböző, a munkaerőpiacra visszaintegráló programokat dolgoznak ki. A széthullott ukrán gazdaságban olyan mértékben nőtt a munkanélküliek aránya, hogy azt képtelen volt a rendszer számon tartani, így a hivatalos munkanélküliséget közlő források nem a valóságot tükrözték. A gazdasági válság következménye az volt, hogy az állami szociális ellátó rendszer a korábbinál is mélyebb pontra került, a nem hivatalos munkanélküliség már tömegeket érintett, a kifizetések korábban tapasztalt nehézségei tovább fokozódtak. 1991–1998 között tehát a társadalmi ellátó rendszeren belül strukturálisan kaotikus és gazdaságilag instabil helyzet alakult ki, és ezzel a káosszal szemben csak minimális lázadásokat, tüntetéseket lehetett érzékelni. Elsősorban a pedagógusok körében voltak sztrájkok, miután a fizetéseiket visszatartották vagy befagyasztották. Ellenben olyan tüntetések, amelyek más hiányosságokat hangoztattak volna, már nem szerveződtek. Ezt a hallgatást három okra vezethetjük vissza: egyrészt a szocialista rendszerből visszamaradt a „hallgatni arany” hozzáállás, vagyis az emberekben az aktuális irányító rendszerrel szemben a lázadás, konfrontálódás fel sem merült. Másrészt az új vezetés a korábban bevált társadalmi ellátó rendszert vitte tovább, így az emberek természetesnek tartották az újonnan kialakult helyzeteket a korábban már működő struktúrában. Harmadrészt az országban uralkodó rossz gazdasági körülmények közepette mindenki a túlélés lehetőségének a felkutatásával volt elfoglalva.

1998-ban elindult az általános privatizáció,[11] vagyis a kiépülő gazdasági elit legálisan is kivásárolhatta a korábban már kiszemelt állami tulajdonokat, és elindult a korábbi rendszerben kibontakozó, burjánzó árnyékgazdaság legalizálása. A kapitalista rendszerhez igazodó társadalmi intézményhálózat és a fejlett piaci intézmények hiánya végül oda vezetett, hogy a politikai hatalommal bíró vezetők gazdasági oligarchákká nőtték ki magukat, és miközben a magánszférában sikeres lépésekkel növelték egyéni jövedelmüket, az országban gazdasági válságot idéztek elő. Valerij Hecej[12] szerint ezt a mély gazdasági és szociális sokkot az exogén stratégiai modellre épülő gazdaság idézte elő, melynek legfontosabb jellemzői közé tartoztak Ukrajna esetében: a külső tényezők erős befolyása, az alacsony konkurenciaképesség a külföldi piaccal szemben; a halmozódó külső adóságok miatt pénzügyi függőség alakult ki, az energiaszükséglet exportját és a strukturális átalakítás költségeit a kölcsönökből biztosították; a költségvetésben olyan tervek szerepeltek, amelyek megvalósulása irracionális volt; észszerűtlen volt az adórendszer, amely a szürke- és feketegazdaságnak kedvezett, a gazdasági és humán tőke erőteljesen áramlott külföldre. Az exogén stratégiai modellre épülő fejlődés hatására épült ki az oligarchikus gazdaság, miközben az ország teljes mértékben a világgazdaságtól függött. Ukrajna piacgazdaságra áttérő fejlődésében a fejlődési modellek közül az endogén stratégia vált volna igazán sikeressé, melynek lényege a külső kockázati tényezők minimalizálása és a belső piac észszerű keretek közötti átalakítása és privatizációja.

16.1.2. A nemzetközi hitelek és befektetők (1999–2007)

A gazdasági válság után viszonylagos stabilitás kezdett kirajzolódni, és fénykora a 2000-es évek elejére alakult ki, ám ekkor indult el a politikai instabilitás időszaka, amely lényegében napjainkban is érzékelhető. A 2004-es „narancsos forradalom”[13] a politikai és kisebbségeket érintő változások mellett gazdasági átalakulást is hozott, és valamennyire sikerült a gazdaságot az 1998-as mélypont után 2000 és 2006 között stabilizálni. Annak ellenére sikerült ezt megvalósítani, hogy igazából koherens gazdaságstabilizálásra vonatkozó stratégiát nem dolgoztak ki, és valójában a kül-

[11] *Holovaha, J. – Panyina, N.:* Az ukrán társadalom i. m. 64.
[12] *Valerij Hecej:* Gazdaságpolitikai modellek és kihívások. Ukrajna jövője az Európai Unió és az Egységes Gazdasági Térség között. In: Ukrajna színevátozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök. Szerk. Fedinec Csilla – Szereda Viktória. Pozsony 2009. 142–143.
[13] *Holovaha, J. – Panyina, N.:* Az ukrán társadalom i. m. 50–72.

földi beruházások, befektetők megjelenése, valamint a belső piac erősödése segítette a stabilizációs folyamatot. 2006-ra olyan erős makrogazdasági elmozdulásokat tapasztalhattunk[14], hogy úgy tűnt, a piaci rendszer kiépülésével az országban a gazdasági átalakulás – külső erők hatására – bizonyos fokú stabilitást ért el. A forradalom után a politikai erők olyan, a népszerűségüket erősítő intézkedéseket és reformokat vezettek be[15], melyeket látható módon az ország aktuális gazdasági kapacitásával hosszú távon képtelen volt fenntartani. Többek között ilyen intézkedés volt a szociális ellátó rendszer megreformálása, amelyből az elemzésünk szempontjából legfontosabb a gyermekvállalást szorgalmazó, a megszületett gyermek után az aktuális bérekhez képest irracionális összegű támogatás volt[16]. A vártnak megfelelően a születések száma bizonyos mértékben nőtt, ám az országban általánosan jellemző bizonytalanság miatt a gyermekes fiatalokat a külföldi jobb megélhetés, a jólét vonzotta/vonzza, és a megszületett gyermekek biztosabb jövője érdekében az új lehetőségek közepette sokan külföldre költöztek/költöznek. Napjainkra Ukrajna demográfiai krízisének igazi veszélye nem a természetes szaporulat csökkenése, hanem a tömeges kivándorlás[17]. A narancsos forradalom előtti és utáni időszakban jelentős áremelkedéseket érzékeltek a mindennapokban az emberek.[18] A legnagyobb változás a gázár emelkedése volt, ez az aktuális ukrán kormányfő, Julija Timosenko Oroszországgal folytatott energetikai tárgyalásainak volt a következménye. Ukrajnában a régiók közötti különbségek a mai napig hatalmasak,[19] a korábbi időkhöz képest a legnagyobbat 2004-ben mérték,[20] és ezt követően csak folyamatosan emelkedett (többek között lásd 6. ábra).

16.1.3. A nagy gazdasági világválság (2008–2009)

A válságot megelőző időszakban Ukrajna a korábbi évekhez viszonyítva állampolgárainak stabil megélhetési lehetőséget biztosított, s egyre

[14] *Kucenko, O.:* Ukrajnai gazdasági átalakulások i. m. 167.
[15] Uo. 162–167.
[16] A gyermekvállalás támogatáspolitikájának pénzbeli juttatásának változását lásd Hires-László 2016: 129–131
[17] *Karácsonyi Dávid:* Felosztás vagy felemelkedés? Ukrajna, Európa „nagy tortája". Tér és Társadalom. (2018) 4. 61–66.
[18] Erről bővebben lásd *Orosz Ildikó:* A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005). Ungvár 2007. 296–299.
[19] *Karácsonyi Dávid – Kocsis Károly – Kovály Katalin – Molnár József – Póti László:* East–West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? Hungarian Geographical Bulletin 2. (2014) 99–134.
[20] *Kucenko, O.:* Ukrajnai gazdasági átalakulások i. m.

több külföldi befektető érkezett az országba. A nagy világválságot megelőző időszakban a bankok kedvező kamatokkal hiteleket kínáltak a lakosoknak, melyeket személyautók és ingatlanok vásárlásánál igénybe is vettek. A hitelek és az egész ország gazdasága „dollárfüggő" volt, vagyis minden fontosabb nemzeti valutaérték valójában az aktuális devizaváltási rátához igazodott.[21] 2008-ban, ahogy a világbankok, úgy az ukrán banki rendszer is összeomlott, ezt követően a hitelt igénylők kölcsönei hirtelen a dollárárfolyam ingadozásának megfelelően kiszámíthatatlanná és megfizethetetlenné váltak (3. ábra).

3. ábra *Az amerikai dollár és a hrivnya hivatalos valutaárfolyama 1997–2016 között*

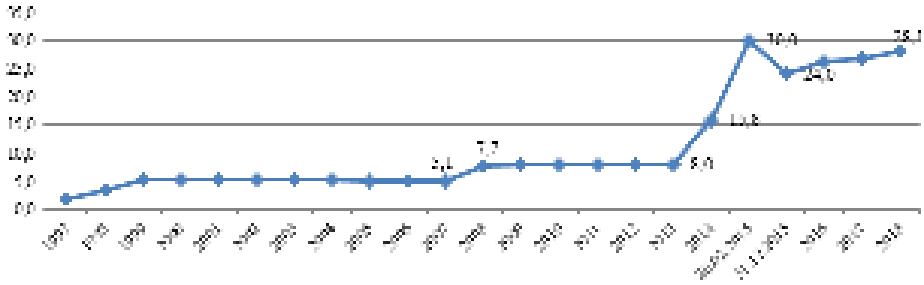

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: az amerikai dollár váltási rátája összesítve a következő forrásokból: https://freecurrencyrates.com/hu/exchange-rate-history/USD-UAH/2015/nbu, letöltés 2019. dec. 10.

Az export-import a valutaárfolyamok ingadozásának káoszában leállt, a gazdaság a csőd szélére került, éppen azért, mert az egész ország gazdasága továbbra is nyitott volt, vagyis az exogén stratégiai modellre épült.[22] Ezzel együtt a politikai irányításban is olyan káosz alakult ki, hogy a nemzetközi segítő szervezetek képviselői a mentőcsomagok tárgyalásának napján nem tudtak kivel egyeztetni.[23] A világgazdasági problémát Ukrajnában tovább fokozta, hogy a politikai erők az egyéni politikai és gazdasági hasznuk maximalizálásával voltak elfoglalva, miközben a mentőcsomagok racionális kidolgozása és megszavazása minden téren megbukott. A bizonytalanság után megindult a tőkekiáramlás az országból, és

[21] *Ludvig Zsuzsa:* Ukrajna csődközelben – a gazdasági és politikai válság együttes hozadéka. In: Válság Oroszországban és Ukrajnában: eltérő válságkezelési lehetőségek. Szerk. Weiner Csaba. Budapest 2009.
[22] *Hecej, V.:* Gazdaságpolitikai modellek és kihívások i. m.
[23] *Ludvig Zs.:* Ukrajna csődközelben – a gazdasági i. m.

ezt fokozta az ukrán gazdaság legdominánsabb termékeit (vas- és acéltermékek) ért árcsökkenés. A legnehezebb időszak 2008 novembere és 2009 februárja között volt, a bérhátralékok mind a magán-, mind az állami szektorban növekedtek, a kivonuló befektetők felszámolták a cégek helyi kirendeltségét, elindult a tömeges elbocsátás, és egyre magasabb lett a munkanélküliség. A másik gondot az állampolgárok számára az okozta, hogy a lakosságnak és a vállalkozóknak felszámolt gázárak ekkor 30%-kal tovább növekedtek az előző időszakhoz képest.[24]

16.1.4. A mindenkori Nyugat és Kelet dilemmája (2010–2013)

Fellendülés és stabilizáció volt jellemző a gazdasági válságot követő időszakban, de mindezt igazából további kölcsönök felvételével tudta az ország megvalósítani (5. ábra). Ettől az időszaktól kezdve éleződött ki az a politikai helyzet, amely mindinkább az ország legfontosabb kérdésévé nőtte ki magát: Ukrajnának és az aktuális politikai vezető(k)nek döntenie kellett, hogy a két alternatív nagyhatalom közül (Európai Unió vagy Oroszország) melyiket választja, melyik politikai és gazdasági ágensévé kíván válni. Minden politikai és gazdasági fejlemény az országban ettől a kérdéstől függött. A dilemmának a „méltóság forradalma"-ként emlegetett események sorozata vetett véget. Vagyis a 2013 őszén kezdődő zavargások és hatalomváltással járó körülmények után a legfontosabb esemény a 2014-ben induló, a keleti országrészben kialakult háború lett,[25] ahol a termelés az azt megelőző időszakban az ország összjövedelmének kb. 22%-át adta,[26] míg a háború kitörését megelőző évben ez a húzóerő a termelésben visszaesett.[27] Az ukrán gazdaság ezt követően ismét egy mélypontot élt meg: a GDP-mutatók ismét hatalmasat zuhantak (4. ábra), a krízis a nemzeti valuta árfolyamának ingadozásában, a dollár árfolyamának drasztikus növekedésében (3. ábra) is érezhető volt, és ettől még rosszabbá vált az a létbizonytalanság, amely a háború kitörését követő időszakban uralkodott az egész országban, így a kárpátaljai magyar lakosság körében is.

[24] A gazdasági válság körülményeiről bővebben lásd *Ludvig Zs.:* Ukrajna csődközelben – a gazdasági i. m.
[25] *Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály:* A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek. Budapest 2016.
[26] *Karácsonyi D.:* Felosztás vagy felemelkedés? i. m. 68–72.
[27] *Karácsonyi Dávid – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik – Kovály Katalin – Hrihoriy Pidhrusniy:* Demográfiai folyamatok és erőforrások Ukrajnában a geopolitikai törésvonalak tükrében. 136–157. In: „Kijevi csirke". (Geo)politika a mai Ukrajnában. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest 2019.

4. ábra *Ukrajna éves GDP-je %-ban 1999–2018 között*

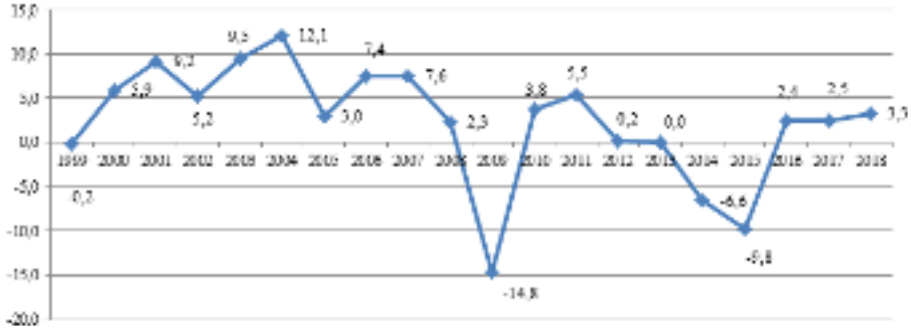

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: Világbank. https://data.worldbank.org/country/ukraine, letöltés 2019. dec. 10.

16.1.5. A „Majdan" utáni időszak (2014–2015; 2016–2018)

Ebben az időszakban indult meg az ország gazdaságának hanyatlása a Kijevből induló, majd a keleti országrészben zajló zavargásoknak, háborús helyzetnek a következményeként. Az ország háborús veszteségeit csak tetőzte a geopolitikai jelentőségű, kereskedelmi gócpontú Krím félsziget elvesztése (2014 márciusa). 2014. június 27-én Ukrajna aláírta az EU-val a társulási és szabadkereskedelmi megállapodás[28] legfontosabb kritériumokat tartalmazó passzusait, amelyeket a későbbiekben további tárgyalások alkalmával bővítettek. A végleges megállapodást 2017. július 11-én írták alá, mely szeptember 1-jén[29] lépett érvénybe.[30] A szabadkereskedelmi szerződés a Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Társulás (Deep and Comprehensive Free Trade Area, DCFTA) nevet kapta, amely egy új státuszt jelent az Európai Unióval való viszonyban. A szerződésnek két lényeges feltétele volt: (1) nem vezet automatikusan tagsági viszonyhoz, (2) nem vezet automatikus katonai segítségnyújtáshoz.[31] Ukrajnának 2014 végére az orosz Gazpromnál felhalmozott 3,1 milliárd dollárnyi adósságot rendeznie kellett,[32] és ezzel az ország gazdasága egyre mélyebbre süllyedt (4. ábra). 2015 márciusában a Nemzetközi Valutaalap (IMF) összesen 17,5 milliárd dolláros hitelt ígért Ukrajnának négy éven keresztül, hogy meg-

[28] http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2014-0009_HU.html, letöltés 2019. dec. 10.
[29] https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu, letöltés 2019. dec. 10.
[30] Bővebben a társulással kapcsolatos tárgyalásokról és azok fontosabb eredményeiről lásd: https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eastern-partnership/ukraine/, letöltés 2019. dec. 10.
[31] *Gálik Zoltán*: Az EU–Ukrajna kapcsolatok és a Társulási Megállapodás értékelése. In: „Kijevi csirke". (Geo)politika a mai Ukrajnában. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest 2019. 79–91.
[32] https://www.portfolio.hu/gazdasag/20141107/veszesen-apadnak-az-ukran-devizatartalekok-206150, letöltés 2019. dec. 10.

mentse az ukrán gazdaságot a teljes összeomlástól: márciusban 5, augusztusban 1,7 milliárd dollárt utaltak át.[33] A hitelnek két fontos feltétele volt: egyrészt a lakossági energiaárak európai szintre emelése, másrészt a korrupció visszaszorítása. 2019-re az újabb hitelek igénylésének jelentésekor a szakértők összegezték, mit sikerült a feltételek közül teljesíteni. Az első tételt teljesítették, ám a korrupció még mindig nagyon magas volt.[34]

2016–2018 között a mindennapokban az ukrajnai lakosok újabb pozitív javulást érzékeltek, de az ország gazdasági (3. ábra) és politikai helyzete továbbra sem biztató – a korábban és az utóbbi időben felhalmozott államadósságok, az oligarchadominancia, a magas és felszámolhatatlan korrupció, az orosz/nyugat közötti vívódás harcában a megnyílt szabad munkaerőpiaci cirkuláció hatására a nyugati jólét lassan elszívja az ország humánerőforrását. Az igen jó minőségű termőföldek miatt a nemzetközi piacon Ukrajna egyre fontosabbá vált, és egyre több olyan ügyletre derült fény, amelyben a külföldi befektetők pénzéből helyi oligarchák művelik/műveltetik a földet. A földtulajdonlást egyelőre még a fölvásárlási moratórium védi, hogy az ukrajnai földeket ne a nagy világhatalmak használják.[35]

Ukrajna függetlensége óta évről évre halmozza az államadósságot, az 5. ábrán mutatjuk be, hogy 2006 óta az ország hivatalos államadóssága milyen formában alakult, és mellette az ország termelékenységét mutató GDP miként változott. Százalékosan azt láthatjuk, hogy a két érték miként viszonyul egymáshoz, vagyis a megtermelt országos nyereségnek hány százaléka a kölcsön. A legnagyobb, 100% fölötti értékeket 2015–2017 között láthatjuk, amikor Ukrajnának a háború kitörését követő időszakban az IMF különböző feltételeket szabva folyósította a hitelek újabb csomagját, hogy az ország gazdasági összeomlását megelőzze.

Az országra vonatkozó gazdasági adatokban mutatkozó tendenciák mellett megvizsgáltuk az egyéni szinten zajló gazdasági mutatókat is: az átlagfizetéseket és a létminimumot. Ukrajnában 2000 óta közlik az országban elfogadott létminimumot: az emberi szervezet normális működésének fenntartásához és az egészség megőrzéséhez nélkülözhetetlen élelmiszerek beszerzéséhez, a minimálisan szükséges nem élelmiszeripari termékek és az alapvető szociális és kulturális igények fedezéséhez szükséges ösz-

[33] https://index.hu/gazdasag/2016/09/15/ukrajna_megkapta_az_ujabb_adag_imf-hitelt/, letöltés

[34] https://www.portfolio.hu/gazdasag/20190927/ujabb-imf-hitel-szeretne-ukrajna-megkapta-a-feltteleket-402275, letöltés 2019. dec. 10.

[35] *Karácsonyi D.* et al.: Demográfiai folyamatok és erőforrások i. m.; *Szanyi F. Eleonóra – Faludi Julianna – Illyés Gergely:* Elvágyódás, elvándorlás – migrációs folyamatok Kárpátalján. Kisebbségi Szemle. (2017) 2. 85–108.

szeget. A 2000-ben összeállított legszükségesebb fogyasztási cikkek listáját 19 éven át nem tartották lényegesnek módosítani. Külön kategóriában közlik a 6 éven aluli és a 6–18 évesek, a munkaképes és nem munkaképes személyek létminimumát. Ezekből számított középértékeket, illetve az év elején, közepén és végén közölt értékek átlagait az 5. ábrán foglaltuk összse, illetve az aktuális valutaváltási ráta alapján amerikai dollárra átszámítva. Láthatjuk, hogy a létminimum ukrajnai viszonylatban, a nemzeti valuta értékében vizsgálva folyamatos növekedést eredményezett. Mivel Ukrajna gazdasága „dollárfüggő", így valójában a kézhez kapott összegek valódi értéke 2015-től 2013-hoz képest egyötödére csökkent.

5. ábra *Ukrajna nemzeti összterméke (GDP) és a külső államadósság (milliárd amerikai dollárban)*

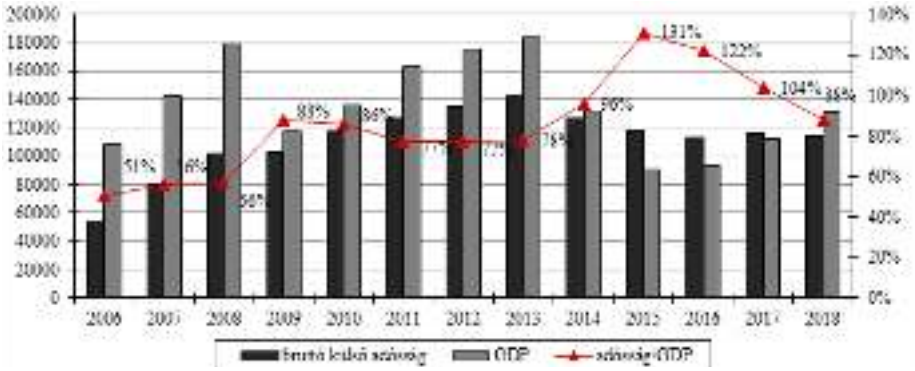

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/foreigndebt/, letöltés 2019. dec. 10.

6. ábra *Létminimum-változás Ukrajnában 2000–2018 között (hrivnya, amerikai dollár)*

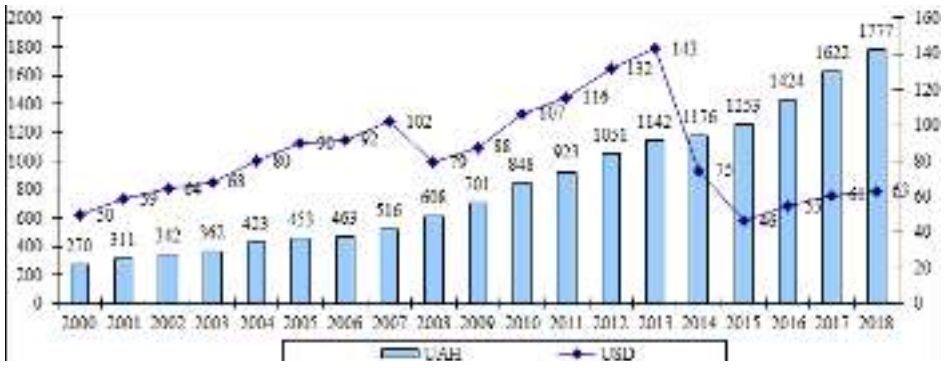

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-14, letöltés 2019. dec. 10.

Ukrajna nemcsak az államadósságot halmozza, de még a szürke- és feketegazdaság is virágzik, így az átlagfizetésekre vonatkozó adatok viszonylagosak. A havi átlagbérek számítása 2005 után változott, ugyanis ezt követően már a jövedelmek kalkulációjában megjelenik a hivatalos bérek mellett szerzett egyéb jövedelmek kategóriája is, legalábbis azok, amelyek az adóhivatal számára „láthatóvá" váltak.[36] A gazdasági válságokat jól tükrözi az átlagjövedelmek hullámzása – a 2008-ban tapasztalható visszaesést háromszorosan is felülmúlta a 2014-es gazdasági krízis idején érzékelhető hullámvölgy (7. ábra).

7. ábra *Havi átlagjövedelmek 2002–2019 között Ukrajnában, Kárpátalján és Kijevben amerikai dollárra átszámítva az éppen aktuális valutaárfolyamok alapján*

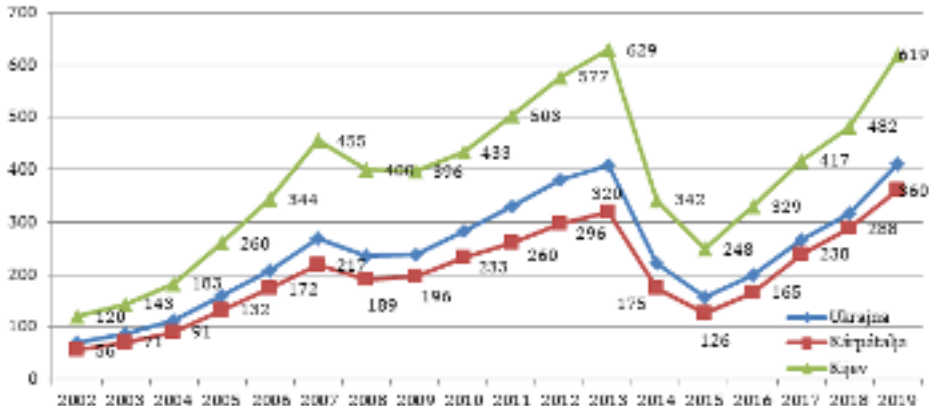

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján.

A régiók közötti különbségek az elmúlt három évtizedben azt mutatták, hogy Kárpátalja a havi átlagjövedelmek tekintetében az országos átlag alatt helyezkedik el, és a kijevi bérek a kárpátaljai bérek másfélszeresére vagy – mint ahogy 2013-ban is láthattuk – duplájára is emelkednek. Az ország függetlensége óta Kárpátalján a valóságban érzékelhető jólétet nem a hivatalosan is követhető jövedelmek adják/adták, hanem a cserekereskedelemből, a háztáji gazdálkodásokból, az egyéb alternatív jövedelemforrásokból, illetve a külföldi munkákból szerzett és hazaküldött jövedelmekből sikerült megélni és túlélni. Éppen ezért a következőkben megpróbáljuk

[36] http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/reg_zp_m/reg_zpm_u/arh_zpm_u.htm, letöltés 2019. dec. 10.

bemutatni, hogy a különböző szociológiai kutatások eredményeiből a vázolt korszakokban mit is láthatunk.

16.2. Magyar kisebbségi lét a független Ukrajnában

Egy kisebbségi népcsoport magabiztosságát erősítheti vagy ellenkezőleg, gyengítheti egy-egy politikai lépés, éppen ezért a kárpátaljai magyarságot érintő törvényeket és rendeleteket mutatjuk be. Elemzésünkben igyekszünk nemcsak az Ukrajnában bevezetett törvénykezéseket kronológiailag sorra venni, hanem azokat is, amelyek a szomszédos Magyarországról, az anyaországtól indultak.[37]

16.2.1. A függetlenség alapjai (az alkotmány) – 1991–2000

1991. november 1-jén fogadták el Ukrajna nemzetiségi jogainak deklarációját, amely széles lehetőséget biztosít az országban élő kisebbség anyanyelvének és a nemzeti szimbólumainak használatára egyaránt.[38] 1991. december 6-án írták alá *A Magyar Köztársaság és Ukrajna közötti jószomszédság és együttműködés alapjairól* szóló szerződést,[39] amely mai napig érvényes, ám az utóbbi időben számos olyan politikai lépést tapasztalt a Kárpátalján élő magyarság, amikor az aktuális politikai erők ezeket a kötelezettségeket figyelmen kívül hagyták. A két szomszédos ország egymás iránti tiszteletét is garantálta a szerződés. Az önállósult egykori szovjet tagállam a saját alkotmányát csak 1996-ban tudta meglehetősen kaotikus körülmények között véglegesíteni, 1996. június 27-én pedig a parlament elfogadta.[40] 1991 és '96 között az 1978-ban elfogadott alkotmány volt hatályban.[41] Ukrajnában a kisebbségek parlamenti képviseletét közvetlenül egyetlen törvénykezés sem írja elő.[42]

16.2.2. Státusztörvény / narancsos forradalom – 2000–2007

A 2000-es évekig elsősorban a fent említett törvények és szerződések voltak a legfontosabbak, amelyek valamilyen szinten tiszteletben tartották

[37] A terjedelmi korlátokra való tekintettel csak vázlatosan közöljük a fontosabbnak vélt törvényeket, rendeleteket, egyezményeket.
[38] *Fedinec Cs.* et al.: A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás i. m. 63.
[39] http://www.regione.taa.it/biblioteca/normativa/bilaterali/Ungheria%20Ucraina2.pdf, letöltés 2019. dec. 10.
[40] *Fedinec Cs.* et al.: A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás i. m. 64–67.
[41] *Tóth Mihály:* Kisebbségvédelmi jogalkotás és jogérvényesítés Ukrajnában. Egy új nemzetállam kisebbségpolitikájának tapasztalatai. Magyar Kisebbség (2009) 1–2. 197–208.
[42] *Fedinec Cs.* et al.: A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás i. m. 88. A parlamenti választások magyar képviselőjelöltjeinek eredményeiről és azok munkáiról lásd bővebben Darcsi Karolina írásait jelen kötetben, valamint Darcsi 2010, 2015.

a kisebbségek jogait, ám 2001-től újabb hullám indult el a politikai döntéshozatalban, és megkezdődött különböző intenzitással az ukránosítás folyamata, amely napjainkban is érezhető. Az ukrán nyelv hivatalossá tétele körüli politikai harcok a legfontosabbak a kárpátaljai magyarság életében, hisz nem mindegy, hogy egy boltban vagy egy hivatalban milyen nyelven szólalhat meg valaki[43], ahogyan az sem, hogy a következő generációnak jogában áll-e az anyanyelvén tanulnia. Az oktatás nyelvére vonatkozó törvények kiértékeléséhez lásd Orosz Ildikó összefoglaló írásait.[44] Ami a mindennapi nyelvhasználatot illeti, egy 2002-ben végzett szociolingvisztikai felmérés eredményéből azt láthatjuk, hogy a magyar többségű Beregszászban a magyar nyelvet a hivatalos és magánszektorban egyaránt csak szóban lehetett használni[45]. Csernicskó István[46] szerint Ukrajnában 1989-től 2004-ig sajátos egyensúlyozó nyelvpolitikát valósítottak meg hintapolitikával, és igazából nem erőltették az ukránosítást. A vízválasztó ebben a folyamatban a narancsos forradalom volt. A politikai átalakulás az országban egészen 2004-ig „csendesen zajlott", ugyanis a 2004-es narancsos forradalom volt az első olyan megmozdulás az országban, amikor az ukrán állampolgárok tömegesen és hosszú időn keresztül politikai követelésekkel tüntettek. A tüntetésnek számos oka volt, melyeket most nem célunk részletezni, de azt azért érdemes kiemelni, hogy a demokratikus berendezkedés első olyan mozzanata volt ez a megmozdulás, amikor az aktuális hatalommal szemben szervezett, illetve spontán tömegek vonultak az utcákra. Azt is érdemes megjegyezni, hogy magát a tüntetést demokratikusnak minősítették az azt szervező erők, ám végül kulturális-etnikai forradalom vált belőle. A rendszerváltás utáni időszakban a reménykedő állampolgárok nem kívántak élni a szólásszabadság és gyülekezés jogával, annak ellenére, hogy a korábban kialakult nehéz életkörülmények közepette még nyilvánvalóbb oka lett volna az ilyen akcióknak. Az újonnan kibontakozó piacgazdaságra építő kapitalista rendszerrel járó demokráciával szemben kialakult optimizmus és a kommuniz-

[43] *Csernicskó István:* Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest 2013.; *Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória:* Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak. Budapest 2014.

[44] Jelen kötetben, valamint *Orosz I.:* A függetlenségtől a narancsos forradalomig i. m. 294–298.

[45] *Beregszászi Anikó – Csernicskó István:* A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Szerk. Nádor Orsolya – Szarka László. Budapest 2003. 110–122.

[46] *Csernicskó István:* Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában. Ungvár 2016. 16.

mus idejéből hátramaradt *kiváró-alkalmazkodó* magatartás[47] mindvégig jelen volt az ukrán állampolgárokban. Közvélemény-kutatásokból tudjuk, hogy az emberek Ukrajnában 2005-től egyre inkább elégedetlenek voltak, és a rendszerváltás után kialakult optimizmus és reménykedés szertefoszlott[48]. A változást a politikai élettel szemben kialakult sorozatos csalódások idézték elő, az oligarcharéteg egyre erősebbé vált az ország minden területén, és a sok ígért változásból csak az egyéni érdekeket szolgáló tervek valósultak meg. Szociológiai felmérések mérték az ukrán állampolgárok politikai véleményét, és többek között azt mutatták ki, hogy országos szinten a politikai aktivitás 1994–2007 között szinte semmit sem változott, és hogy a megkérdezetteknek 2001-ben 35%-a, 2003-ban 49%-a, 2006-ban 66%-a szerint működött az országban a szólásszabadság.[49]

2001-es státusztörvény[50] néven ismert az anyaországban elfogadott, a határon túli magyarokra vonatkozó törvény, amely 2001. július 7-ei elfogadását követően számos, elsősorban kulturális fogyasztásra és utazási kedvezményekre vonatkozó lehetőséget biztosított a külön erre a célra létrehozott (magyarigazolvány) okmánnyal. A törvény bizonyos pontjait módosították vagy bővítették, elsősorban azt követően, hogy létrehozták a kettős állampolgárság intézményét.

2003. november 1-jén lépett érvénybe Magyarország és Ukrajna között a vízumkényszer. 2006. január 1-jén vezették be a nemzeti vízumot, melynek értelmében a különleges úti okmány 5 évi időtartamra is lehetővé teszi, hogy a határon túli magyar Magyarország területén jogszerűen, megszakítás nélkül tartózkodhasson. A vízum csak magyarországi tartózkodásra jogosított fel, nem lehetett vele továbbutazni az Európai Unió többi országába (később ezt a kitételt módosították).[51] 2007. december 21-től Magyarország a schengeni térség teljes jogú tagjává vált, és jelentős mértékben módosultak a vízumlehetőségek. Addig a szerb és az ukrán állampolgárok díjmentes vízummal utazhattak Magyarországra. Ez a díjmentesség Magyarország schengeni tagságával megszűnt, és ettől kezdve a vízum mindkét ország polgárai számára 35 euróba került. 2007. szeptember 18-án írták alá a kishatárforgalomról szóló megállapodást, amely ukrán földön mintegy 400–450 ezer ember, köztük a kárpátaljai magyarok csaknem 90%-a számára teszi lehetővé, hogy különösebb adminisztratív akadályok nélkül

[47] *Szabó Ildikó:* A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról. Budapest 2000. 55.
[48] *Holovaha, J. – Panyina, N.:* Az ukrán társadalom politikai i. m. 66–72.
[49] *Holovaha, J. – Panyina, N.:* Az ukrán társadalom politikai i. m. 85.
[50] https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0100062.TV, letöltés 2019. dec. 10.
[51] Ennek benyújtásához olyan okmányok voltak szükségesek, melyek beszerzése és bemutatása csak nagyon kivételes esetekben felelt meg az elvárásoknak (pl. a közeli családi kapcsolatot igazoló okmány).

lépjenek magyar területre, a határszakasz két oldalán egy 35–50 kilométeres sávban úgynevezett kishatárforgalmi igazolvánnyal.[52] A magyar külügyminisztérium 2008 nyarán vezette be a felelősségvállalási nyilatkozat intézményét, amely jelentősen megkönnyítette a kárpátaljai magyarok kapcsolattartását az anyaországgal.[53] Ezt a díjat a magyar állam finanszírozta, támogatva a kulturális és rokonsági kapcsolatokat ápolók mozgását.

16.2.3. Az első „ukrán láz" – 2008–2009

A narancsos forradalomban részt vevő politikai erők által hangoztatott ukránosítás 2008-ban érte utol az Ukrajnában élő kisebbségeket és a kárpátaljai magyarságot is. Erről az időszakról számos elemzést olvashatunk[54]. 2003. október 2-án fogadták el az ukrán nyelv fejlődésének és funkcionálásának állami programját a 2004–2010 közötti időszakra, ezt követően számos rendeletet és törvényt hoztak az ukrán nyelv használatának szorgalmazására. A legfontosabbak ezek közül, hogy 2007. december 25-én lépett hatályba az a törvény, amely kötelezővé tette az egységes emelt szintű érettségit, és ennek kötelező eleme az ukrán nyelv és irodalom. Valamint 2008. május 20-án és 26-án olyan rendeleteket fogadtak el, amelyek a kisebbségi iskolákban zajló ukránnyelv-tanulás növelését irányozta elő – a tannyelvet fokozatosan átirányítják a kisebbségi nyelvről az ukrán nyelvre. A gyakorlatban és a mindennapokban ez azt jelentette, hogy a váratlanul bevezetett kötelező érettségi a magyarság körében a magyar iskolák, sőt a magyar nyelv presztízsét is csökkentette.[55] Egy 2016-ban

[52] Ennek a speciális igazolványnak a kiállítása 20 euróba került, lényegében egy vízumformának megfelelő pecséttel járt, mely az útlevélben volt elhelyezve. Ezzel az okmánnyal úgynevezett „határátlépést igazoló pecsét" nélkül is átkelhetnek a határon azok az ukrán állampolgárok, akik a meghatározott térségben élnek, egy meghatározott területen túl nem léphetnek Magyarország területére (ez a Nyíregyháza vonzáskörzetébe tartozó területet jelenti).

[53] Ennek értelmében két érdekérvényesítő párt/szervezet vállalta a felelősséget a schengeni övezetbe utazók bármilyen jellegű tevékenységéért (beleértve az esetlegesen bűnügyi cselekményekkel kapcsolatos felelősséget is). Illetve a vízumdíj visszaigénylésének lehetősége is rendelkezésre állt a magyar nemzetiségűek részére – vagy az egyik, vagy a másik magyar érdekérvényesítő szervezethez nyújthatták be. Később már csak a KMKSZ volt felhatalmazva erre a szerepre.

[54] Csernicskó 2011: 193–203, 2013: 258–267, 2016: 20–25

[55] *Csernicskó I.:* Államok, nyelvek, államnyelvek i. m.; *Ferenc Viktória – Séra Magdolna:* Iskolaválasztás Kárpátalján. Kisebbségkutatás (2012) 3. 473–513.; *Séra Magdolna:* Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelv-választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján) In: Határhelyzetek III. Ön-meghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig. Szerk. Kötél Emőke – Fábri Zoltán. Budapest 2010. 161–185.; *Ferenc Viktória:* Nyelvet tanulni, továbbtanulni, „létesülni" − többségi iskolaválasztási stratégiák Beregszászban. Kisebbségkutatás (2013) 4.; *Hires-László Kornélia:* Új stratégiák? Módosulnak a tannyelv-választási szokások Kárpátalján? In: Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II. Szerk. Hires-László Kornélia. Ungvár 2016. 119–136.

végzett fókuszcsoportos beszélgetés alkalmával kárpátaljai magyarok ezt az időszakot „ukrán láz”-ként emlegették.[56]

2003-ban Ukrajna ismét ratifikálta a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját, amely 2006. január 1-től lépett hatályba, ám ebben a változatban Ukrajna sokkal kevesebbet vállal, a korábbi, 1999-ben elfogadotthoz képest. A keretegyezményt számos helyen értékelik,[57] miszerint Ukrajna a gyakorlatban és magában a törvénykezés szövegében különböző formában sérti a kisebbségek jogait. Az Ukrán Igazságügyi Minisztérium 2006-ban megállapította, hogy a pontatlan ukrán nyelvű fordítás okozott gondot az egyezmény kivitelezésénél, de újabb fordítás nem készült.

16.2.4. Kisebbségbarát időszak – 2010–2012

A Magyar Országgyűlés 2010. május 26-án fogadta el (augusztus 20-án lépett érvénybe) a magyar állampolgárságról szóló törvény módosítását, bevezetve az egyszerűsített honosítási eljárást, melynek lényege, hogy a határon túli magyaroknak a magyar állampolgárság megszerzéséhez nem kell Magyarországon letelepedniük, nem kell állampolgársági vizsgát tenniük, elegendő a magyar nyelv ismerete, a magyar felmenők bizonyítása, nem kell sem magyarországi lakóhelyet, sem megélhetést igazolniuk. A magyar állampolgárságot január 3-tól lehetett kérelmezni a külképviseleteken és az erre kijelölt magyarországi hatóságoknál. A kettős állampolgárság számos lehetőséget kínál: többek között szabad út nyílik az Európai Unió felé, munkavállalási engedély nélkül vállalhatnak munkát bármely tagállamban. A kárpátaljai magyarság számára a legnagyobb „veszély” ebben a kérdésben, hogy az elvándorlás bárki számára elérhetővé vált, és a magyarság fogy.

2012. július 3-án fogadták el Ukrajna törvényét *Az állami nyelvpolitika alapjairól*. Az új nyelvtörvényt az ukránosítást célul kitűző politikai elit ellenezte, és az elfogadását megelőzően, illetve azt követően is mindent bevetettek, hogy alkotmányellenesnek tüntessék fel.[58] A nyelvtörvény adta lehetőségeket, a magyar nyelv hivatalos nyelvként történő alkalmazását a kárpátaljai magyarság számos színtéren kamatoztathatta volna,[59] csakhogy a nyelvtörvény amilyen kedvező volt, olyan gyorsan szertefosz-

[56] Hires-László Kornélia: Hétköznapi etnicitás. Beregszászi magyarok az etnikai kategóriák szerepéről Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola. Budapest 2021.
[57] *Tóth M.:* Kisebbségvédelmi jogalkotás és jogérvényesítés i. m. 197–208.; *Csernicskó I.:* Államok, nyelvek, államnyelvek i. m. 266–298.
[58] *Csernicskó I.:* Nyelvpolitika a háborús i. m. 62.
[59] *Beregszászi A.* et al.: Nyelvi jogaink és lehetőségeink i. m.

lott. A kisebbségbarát nyelvtörvény többek között az orosz nyelvhasználatnak is kedvezett, és ahogy láthattuk, a politikai hatalomban a gazdasági elkötelezettség is ebbe az irányba tartott. Az oroszbarát közeledés végül forradalomba, azt követően hidegháborúba torkollott.[60]

16.2.5. A második „ukrán láz"(?) – 2013–2019

Visszatekintve az elmúlt évtizedek eseményeire, megállapíthatjuk, hogy a társadalom számára az elmúlt néhány év a legnehezebb időszaknak bizonyult. A háború körüli újabb törvények elfogadásának majd megszüntetésének, illetve a háború körüli politikai eseményeknek a kronológiai áttekintésével jelen írásban nem foglalkozunk, azt már máshol részletesen megírták.[61] Annyi bizonyos, a politikai és gazdasági létbizonytalanság sokkal magasabb fokú, mint korábban bármikor, viszont a kettős állampolgárságon keresztül a menekülési „lehetőség" a kárpátaljai magyarság számára már adott, nem úgy, mint a 98-as gazdasági válság idején.

A 2017-ben elfogadott új oktatási törvény.[62] majd a 2019-ben elfogadott új nyelvtörvény olyan fokú kisebbségellenességet és ukránosítást irányoz elő, mint azt megelőzően egyetlen törvénykezés sem. Ha előzőleg ukrán lázként minősítették a lakosok a 2008-as évek környékén kialakult helyzetet, akkor az éppen aktuálisan zajló események értelmezésénél joggal lehetne második ukrán lázként emlegetni ezt a korszakot. Talán csak azért nem nevezik/nevezzük így, mert még nem telt el annyi idő, hogy valójában érzékelni tudjuk a törvények megvalósulásának hatásait, vagy mert a magyar nyelv presztízsnövekedése és az anyaországból érkező politikai támogatás még mindig ellensúlyozza az ukránosító erőket. Erre a kérdésre csak a jövőben tudunk választ adni.

16.3. Migrációs folyamatok korszakonként a kárpátaljai magyarság életében

A migrációs folyamatokban – a külföldre költözés és külföldi munkák kapcsán – különböző hullámokat láthatunk, ám ezeket már nehéz volna bármilyen vízválasztóhoz kötni, viszont szorosan kapcsolódnak a már

[60] Lásd bővebben *Fedinec Cs.* et al.: A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás i. m.; *Csernicskó I.:* Nyelvpolitika a háborús i. m.
[61] *Fedinec Cs.* et al.: A független Ukrajna i. m.; *Csernicskó I.:* Nyelvpolitika a háborús i. m.; „Kijevi csirke". (Geo)politika a mai Ukrajnában. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest 2009.
[62] *Fedinec Csilla – Csernicskó István:* A 2017-es ukrajnai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. Regio. (2017) 3. 278–300.

fent bemutatott változásokhoz. Az első nagyobb hullám a rendszerváltás idején indult meg, és a végleges migráció volt ebben az időben jellemző. Ebben a folyamatban főként a tehetősebb réteg vett részt, ugyanis az új, elsősorban magyarországi élet kiépítéséhez, megalapozásához mozgósítható tőkére volt szükség. A 2000-es évek környékén egy újabb hullám indult meg, amikor a már említett kiköltözés mellett megjelentek az egyre intenzívebb magyarországi munkavállalások.[63] Ez a lehetőség valójában mindenki számára nyitott volt, viszont szintén igényel egy bizonyos fokú alaptőkét – elsősorban ügyintézéssel járó költségek jelentkeztek, illetve jó kapcsolati hálóval, szakmai ismerettel kellett rendelkeznie a benne résztvevőnek. Legvégül a már fent is bemutatott jellemzőket láthatjuk, amikor a migrációs folyamatokat a kettős állampolgárság és az új ukrajnai helyzet teljesen átrajzolta. Az alaptőke bizonyos helyzetekben még mindig feltétel, de már bárki csatlakozhat ezekhez a mobilitási folyamatokhoz. A külföldi életet választók körében uralkodó tendenciákat már szinte lehetetlen megragadni és bemutatni, csupán azt láthatjuk, hogy bárki számára nyitott a lehetőség, de eltérő formában élnek vele. Magyarország még mindig az első helyen van a magyarok, illetve egyes esetekben a kárpátaljai ukránok, oroszok és ruszinok életében is, emellett számos más gazdaságilag fejlettebb országok is szóba kerültek. Az utóbbi időben végzett kérdőíves kutatások (GeneZYs2014,[64] MIK2016,[65] Tandem2016[66]) eredményeiből az derült ki, hogy az idegennyelv-tanulás és a karrier nagyon alacsony értéket kapott a motiváció okai közül. Vagyis a külföldi munkavállalásnál elsősorban az anyagi érdek jelenik meg, és a kárpátaljai magyarság alacsony idegennyelv-ismerete is arra enged következtetni, hogy az egyre inkább jellemző külföldi munkavállalása magyarnyelv-ismereten keresztül valósul meg. Az országban uralkodó nehéz gazdasági, illetve bizonytalan politikai állapotok nemcsak a magyarokat késztetik elvándorlásra, országos szinten is kimagasló migrációs tendenciákat láthatunk. A legnagyobb motiváló tényező a jobb megélhetés. Az Ukrajnában jellemző bé-

[63] Ezekről a folyamatokról lásd bővebben *Caglar Ayse – Sillo Tibor – Jóźwiak Ignacy – Hires-László Kornélia*: Circular Migration Patterns Migration between Ukraine and Hungary. http://www.eui.eu/Projects/METOIKOS/Documents/CaseStudies/METOIKOSCasestudyUkraineHungary.pdf, letöltés 2019. dec. 10.

[64] 2015-ben végezték a GeneZYs2015 című, Kárpát-medencei térségben élő magyarságra irányuló ifjúságszociológiai kérdőíves kutatást. Kárpátalján 500 magyar fiatalt (15–29 éves) kérdeztek meg. Bővebben a kutatásról Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei. Szerk. Papp Z. Attila. Budapest 2017.

[65] 2016-ban a Magyar Ifjúság Kutatást (MIK2016) a MOZAIK2001-es kutatás jellemzőihez igazítottan végezték el, lásd Székely szerk. 2018.

[66] Kisebbségi Szemle 2017/2.

rezés a nyugati országok bérezéséhez viszonyítva sokkal alacsonyabb. Ez a viszonyítási lehetőség korábban nem volt jelen a térségben – vagy ha igen, akkor kisebb hangsúllyal –, de napjaikban már ebben a viszonylatban történik az összehasonlítás, vagyis az egyre több mobilitási lehetőséget kínáló élethelyzeteken keresztül. Az Európai Tanács és Parlament 2017 májusában vízumliberalizációs rendeletet[67] fogadott el, amelynek értelmében az ukrán állampolgárok bármely 180 napos időszakban legfeljebb 90 napra vízummentesen utazhatnak az EU-ba. Ezt követően a szomszédos EU-s országok (Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Csehország) egyre több kedvezményt adnak a külföldi munkavállalás terén azok számára, akik csak ukrán állampolgársággal és az új biometrikus útlevéllel rendelkeznek. A Research & Branding Group független kutatócsoport által 2017 júniusában végzett szociológiai kutatás adatai szerint Ukrajna lakosságának 33%-a szeretné végleg elhagyni az országot.[68] Nagyon nehéz megmondani, hogy a külföldi munkavállalás és az elvándorlás terén pontosan milyen tendenciákat láthatunk Ukrajnában,[69] az egyre nagyobb társadalmi, gazdasági problémákkal küzdő országban. A különböző statisztikai elemzések is csak a hivatalos adatokkal rendelkeznek, amelyekből megpróbálnak különböző becsléseket számolni. A becslések számításához legtöbbször tükörstatisztikákat használnak (a befogadó országokban igényelt tartózkodási kérelmek alapján)[70]. Ezeket a becsléseket sokszor alábecsülik azok, akik a háztartásokra vonatkozó kutatások alapján vonnak le következtetéseket. Az utóbbiak szerint a valóságban sokkal több személy érintett a külföldi munkában, mivel a feketén foglalkoztatottak valójában nem jelennek meg a kimutatásokban (Lendel 2016, Szanyi F. – Faludy – Illyés 2017),[71] Az mindenesetre jelzés értékű, hogy európai uniós sta-

[67] https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/05/11/visa-liberalisation-ukraine/, letöltés 2019. dec. 10.

[68] http://rb.com.ua/rus/projects/omnibus/9184/, letöltés 2019. dec. 10.

[69] 2011-ben kvantitatív és kvalitatív módszereket is használtak annak a kutatásnak a lebonyolításához, amelyet a magyarországi bevándorlók körében végeztek. A kutatás összefoglaló kötetében (*Göncz Borbála – Lengyel György – Tóth Lilla:* Bevándorlók a magyar társadalom tükrében. Méltóság, igazságosság és civil integráció. Budapest 2012.) értelmezik és elemzik az adatokat, és Kisfalusi Dorottya írásából kiderül több szociodemográfiai adat mellett azt is, hogy a magyarországi bevándorlók migrációs céljaiban és motivációiban az Ukrajnából érkezők körében a családi okok kimagaslóan magasak; valamint azt is megtudhatjuk, hogy a jobb megélhetés érdekében szintén Ukrajnából érkeznek leginkább (Kisfalusi 2012:31). Az ukrajnai zavargások Kárpátalján érezhető hatását értékeli Tátrai Patrik, Erőss Ágnes és Kovály Katalin (2016), és a legnagyobb hangsúlyt a migrációs hajlandóság kiértékelésére helyezik elemzésükben.

[70] *Szanyi-F. E.* et al.: Elvágyódás, elvándorlás – migrációs folyamatok i. m. 2017.

[71] https://voxukraine.org/en/the-great-migration-no-one-in-ukraine-knows-how-many-of-our-compatriots-have-moved-abroad/, letöltés 2019. dec. 10.

tisztikák alapján[72] 2017-ben még a Szíriából érkező migrációs kérelmeket (223 000) is meghaladta az ukrán állampolgárok elsősorban munkavállalás céljából igényelt tartózkodási kérelme (8. ábra). Összesen 662 ezer ukrán állampolgár adta be kérelmét, ebből 585 439 fő (88%) Lengyelországban.[73] Az Európai Unió országaiba történő munkaerő-migráció miatt Lengyelország egyre fokozottabb munkaerőhiánnyal küzdött, és a sokkal szegényesebb, ám nagyobb népességgel rendelkező Ukrajnából érkező munkaerővel pótolta az emberi erőforrásban mutatkozó hiányokat. Éppen ezért Lengyelország egyszerűsítette az ukránok munkavállalással kapcsolatos ügyintézését.[74] Magyarországra a kárpátaljai magyarság nagy része már magyar állampolgárként érkezik,[75] tehát az Európai Unióba érkező ukrán állampolgárok elsősorban ukrán nemzetiségűek. A hivatalos adatok szerint az ukránok elsősorban Lengyelországban találják meg számításaikat, és a külföldön tartózkodás okai között maximálisan a munkavállalás jelenik meg (8. ábra).

8. ábra *Az ukrán állampolgárok az Európai Unióban kérelmezett tartózkodási engedélyének okai 2017-ben*

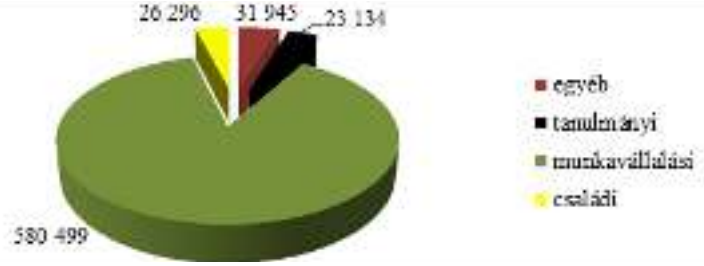

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: az Eurostat adati alapján.

[72] https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9333446/3-25102018-AP-EN.pdf/3fa5fa53-e076-4a5f-8bb5-a8075f639167, letöltés 2019. dec. 10.

[73] 18 877 Csehországban, 7 808 Magyarországon, 4 725 Litvániában, 4 268 Szlovákiában, 3 156 Dániában, 1 528 Lettországban, 1 336 Észtországban, 1 115 Bulgáriában. A közvetlen szomszédságban lévő országok (Ukrajna–Lengyelország) a történelem során számos pozitív és negatív viszonyt, eseményt éltek meg. Kulturálisan több területen is egybefonódtak. Az utóbbi évtizedekben Lengyelország gazdaságilag jelentős lépéselőnyre tett szert (Illés 2010).

[74] Bővebben lásd *Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin:* Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. Regio 24. (2016) 3. 82–110. 93., illetve a CEDOS felmérés eredményeit Fitisova–Solodko 2016; https://cedos.org.ua/en/articles/ukraintsi-prosiat-prytulok-u-yes-spravdi-bizhentsi-chy-ekonomichni-mihranty, letöltés 2019. dec. 10.

[75] *Papp Z. Attila:* Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős magyar állampolgárság által. Regio (2014) 1. 118–155., *Tátrai P.* et al.: Migráció és versengő nemzetpolitikák i. m. 82–110.

A 2017 elején végzett SUMMA kutatás a kárpátaljai magyarság létszámát kívánta meghatározni, és ennek a kutatásnak nagyon fontos része volt, hogy bemutassa, körükben milyen migrációs folyamatokat láthatunk a legutóbbi, 2001-es népszámlálás óta. A kutatás gyorsjelentésében az előzmények bemutatásával és bővebb magyarázatával kezdik a migrációs tendenciák kiértékelését, melynek legfontosabb számadata, hogy 2001-től körülbelül 9–14 ezer kárpátaljai magyar hagyta el Ukrajnát, számításuk szerint a kárpátaljai magyarok létszáma 2017-ben 130 ezer lehetett.[76]

16.4. Mindennapok a kárpátaljai magyarság életében az 1991-es rendszerváltás után

Mi tartozik az emberek mindennapjába? Erre a kérdésre a legnehezebb válaszolni, ugyanis minden ember másként éli a mindennapjait, és más tevékenységeket preferál. Szociológusok a társadalomban tapasztalható különböző törvényszerűségekkel próbálják leírni mindazt, ami a társadalomban általában jellemző. Vagyis az általános tendenciákra fókuszálnak, olyan konkrét dolgokra, mint: az egyén mit fogyaszt, végez, cselekszik, miből él meg, az mennyire legális az adott normarendszernek megfelelően stb. Egyetlen tanulmányban az egész térségre, régióra jellemző társadalomtörténetet leírni esélytelen, mivel, mint láthattuk, a rendszerváltás utáni időszak sok változást hozott az emberek életében mind a régió, mind a kárpátaljai magyarság tekintetében. Az éppen aktuális időszakkal azért is nehéz és kihívás foglalkozni, mert a szociológiai kutatások mindig valamilyen céllal, megjelölt problematikával foglalkoztak, és ezek általában megrendelt kutatások voltak.[77] Az előző részekben vázolt korszakolások alapján haladunk majd elemzésünkben is a szociológiai kutatásokban tapasztalt eredmények legfontosabb megállapításainak, részeredményeinek bemutatásánál is. A nyelv társadalmi rétegződése[78] (ANyTR) című

[76] *Tátrai Patrik – Molnár József – Molnár D. István – Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián:* A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. Metszetek 7. (2018) 1. 5–29.

[77] Ahogy az ifjúsági kutatások is pl. *Csernicskó István – Hires-László Kornélia:* Ifjúságkutatások Ukrajnában és Kárpátalján. In: Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei. Szerk. Papp Z. Attila. Budapest 2017. 185.

[78] A kutatásról bővebben lásd még *Beregszászi Anikó – Csernicskó István:* …itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Ungvár 2004. 174–177.; „Hogy a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken". Szerk. Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Márku Anita.; A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében. Szerk. Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Márku Anita. Ungvár 2008.; *Hires-László Kornélia:* „Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni": a nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár 2010.

kutatáshoz készült interjú egyik kérdése éppen arra kérdezett rá, hogy az adatközlők miként emlékszenek vissza a 80-as évek végére, a 90-es évek elejére. Két fontos változást láttak a kárpátaljai magyarok ebben az időszakban, amelyek a megélhetésükben és mindennapjaikban a legfontosabbá váltak. Egyrészt azt taglalták, hogy a szabadabb életben nem tudták az emberek, hogy mik a szabályok, hisz a korábban megszokott társadalmi berendezkedés teljesen felborult, és az új helyzetben nem volt kihez és mihez igazodni. A legnagyobb bizonytalanságot a megélhetést jelentő munkahelyek megszűnése váltotta ki. Azaz a változással járó durkheimi anómiát[79] említették. A következő interjúalany az anómiát (normanélküliséget) és a vallásgyakorlás szabadságát jól egymás mellé illeszti. Az adatközlő maga is érzi, hogy a kialakult káoszban az embereknek a vallásgyakorlás a valahová tartozás érzését adta. Ettől az időszaktól kezdve a kárpátaljai magyarság – a korábbi tiltások eltörlését követően – nyíltan erős vallásgyakorló közösséggé vált, és a történelmi egyházak mellett megjelentek újabb felekezetek is.

AK: Régebben annyival volt jobb, hogy nagyobb volt a rend, ma annyival jobb, hogy jobban gondolkodnak. Hát nem tudom, hogy fejtsem ki. Tehát régebben nagyobb volt a biztonság, meg az, hogy rend volt. Úgy mindenki nyugodtan elvolt magának, az, hogy soknak nincs munkahelye, ez látszik úgy a családokon, mint a környezeten is, tehát az, hogy nem olyan biztonságos az anyagi háttér. Annyiban sokkal jobb, hogy van lehetősége gyakorolni a hitüket azoknak, akik szeretik az Urat, vagy keresik. (30_D58_Bene_1973_no)[80]

Másrészt a szabad határátlépést említették a rendszerváltás előnyeként, amely egy rétegnek a megélhetést jelentette, illetve kapcsolódott a nemzeti identitás ápolásához is. A következő idézet egy határ menti településről származik, ahol a lakosok nagy része a hirtelen kialakult munkanélküliséget cserkereskedelemmel, cigarettacsempészettel tudta átvészelni.

AK: Hát szabadabbnak szabadabb, annyival, hogy egy évben nem egyszer tudott elmenni Magyarországra, aki akart, mert addig csak egy évben egyszer mehetett. Aki a testvéréhez ment, aki unokatestvéréhez, csak kétévente, akinek meg nem volt semmi rokona, az nem is mehetett. Úgyhogy ennyire mindenesetre szabadabb lett, mert aki akar, bárki mehet. Megvan a lehetőség arra, hogy menjen. (24_D15_Badalo_1962_no)

[79] Émile Durkheim a deviáns viselkedések vizsgálatára dolgozta ki az anómia fogalmát, amely jelentése a társadalmi normák meggyengülése. Napjainkban egyre több társadalmi jelenség, probléma magyarázatára használják a fogalmat. A korábbi normák meggyengülése olyan kaotikus helyzetet eredményez, melyben politikai, gazdasági anarchia a jellemző következmény.

[80] Az idézetek után zárójelben közöljük a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívumában katalogizált sorszámot és az interjúalany legfontosabb szociodemográfiai adatait (lakhely, születési év, nem).

Ez a megélhetési forma és túlélési stratégia nemcsak a magyarokra volt jellemző, minden kárpátaljai lakos részt vett benne, viszont a Magyarországra irányuló keresleteknél a kárpátaljai magyarok nyelvtudás alapján helyzetelőnyben voltak. Ezt követően indult el a külföldi munkavállalás első nagy hulláma – a korábban elsősorban kelet irányába történő ingázás (a célországok közé tartozott Kazahsztán és Oroszország) lassanként nyugativá vált, és egyre többen indultak Magyarország felé munkát vállalni. Egy réteg hosszú idő után már olyan szintű jövedelemre tett szert, hogy kialakult egy újabb elit réteg, éppen ezeknek az újabb megélhetési formáknak köszönhetően.

AK: Hát csak építkeznek, ugyi én nem tudom, nekem nincs hozzátartozóm, hogy mit. Meg ugyi még ha kérdené is az ember, se mondják. Hát mit érdekel engem, hogy mit dógoznak ugyi. Mit tudom én. Csak jól keresnek, ezt látom, hogy azok mind szépen járnak, bódogulnak, hát akkor csak szépen keresnek! De az mind odajár Magyarba, de itt munkahelye semmi. (10_316_Bótrágy_1934_no)

Említést kell tennünk továbbá az áttérés folyamatában kialakult fizetőeszközök körüli káoszról. Első ízben a szovjet érából visszamaradt rubellel párhuzamosan a kupont használták, majd azt ideiglenes önálló fizetőeszközzé alakították át, teljes neve kupon-karbovanec volt. Miután a kupon megbukott, 1996-ban, az Alkotmány elfogadása után a hrivnya lett Ukrajna hivatalos pénzneme.

A megszűnő szovjet rendszer utolsó napjaiban elindult az a hullám, melyben az emberek a megtakarításaikat takarékbetétkönyvek révén próbálták átmenteni az újabb rendszerbe. A másik alternatíva az volt, hogy a boltokban felhalmozott termékek vásárlásába fektették kis vagyonukat. Akik az utóbbit választották, azok jártak jól – a megtakarításokat az új rendszerben befagyasztották, és ciklikusan az éppen aktuális értéktelen pénznemben bizonyos százalékban hozzáférhetővé tették. Ez azt jelentette, hogy az emberek sorban álltak saját vagy az elhunytak után örökölt, elértéktelenedett pénzükért. Magyarországon a rendszerváltás idején a kommunizmus idejében elkobzott vagyonok kárpótlásával igyekeztek minden károsultnak és annak leszármazottjának tulajdonát vagy annak pénzbeli értékét visszafizetni. Ez Ukrajnában elmaradt, és a mai napig sem történt semmilyen kárpótlás. Ezzel szemben nem maradt el a szovjet érából visszamaradt ideológiai eszmék tisztogatása – a dekommunizáló folyamatok,[81]

[81] *Fedinec Csilla – Csernicskó István:* Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? Regio 24. (2016) 1. 73–124.; *Erőss Ágnes – Kovály Katalin:* A szimbolikus tér átalakulása az Euromajdan után: Kijev és Kárpátalja összehasonlítása. Metszetek 7. (2018) 1. 142–164.

összefoglaló néven „kommunizmustalanító csomag"-ként[82] is említett törvények területenként eltérő intenzitással igyekeznek minden kommunizmusra utaló nevet vagy jelképet a közterekről eltávolítani.

A fizetési hátralékok problémája 1995-től indult el, és 1998–1999-ben tetőzött.[83] A visszamaradt fizetéseket eleinte különböző fogyasztási cikkekkel, élelmiszerrel próbálták pótolni (a munkás kapott egy zsák lisztet a havi bére fejében), majd miután elfogyott a szovjet gazdaságban felhalmozott tartalék, a fizetéseket sorra fagyasztották be – több állami szférában dolgozó munkasztrájkkal próbált véleményének hangot adni. A legnagyobb fizetéselmaradás a pedagógusoknál jelentkezett, illetve az ő sztrájkjukat mindenki megtapasztalta a közvetlen környezetében – közvetlenül a diákok, közvetve a szülők, a nagyszülők, a rokonság. A rendszerváltás teljes átalakulást eredményezett a társadalmi szerkezetben. Az értelmiségi réteg a Szovjetunióban privilegizált helyzetben volt. A legtöbb kárpátaljai magyar értelmiségi középiskolai tanárként dolgozott – elvétve előfordultak orvosok, gyárigazgatók, hivatalnokok, köztisztviselők –, és a pedagógus szakmával járó megbecsültség mellett a kedvező jövedelem is hozzájárult a magasabb státusz kialakulásához, ám a rendszerváltás után ez megváltozott, a fizetéshátralékok, a sztrájkok a foglalkozás presztízsét lassan leépítették. A tanárok a megélhetéshez szabadidejükben olyan alternatív stratégiákat alakítottak ki, amelyekből meg tudtak élni, és mellékesen tanítottak is. Ehhez mindenki a saját lehetőségeihez mérten mást és mást választott, a háztáji gazdálkodás, az állattartás[84] volt a legelterjedtebb itthoni legálisnak mondható kereseti forma. Mindemellett a tanárok különórákat is vállaltak, főként azt követően, hogy kiszélesedtek a továbbtanulási lehetőségek (beindult a beregszászi főiskola, egyre többen jelentkezhettek a különböző ösztöndíjprogramoknak köszönhetően magyarországi egyetemekre), és egyre nagyobb igény mutatkozott az egyéni felkészülésekre.

AK: Hát a család az most már megoszlott. Mert én ugye kiváltam, pedagógus vagyok. De tovább visszük a szülők, nagyszülők által tartott dolgot, mert földművelés, ál-

[82] *Fedinec Cs.* et al.: A független Ukrajna i. m. 56.
[83] *Olena Ivanenko:* Falu, parasztok és agrárreform – ukrán módra. In: Ukrajna színevátozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök. Szerk. Fedinec Csilla – Szereda Viktória. Pozsony 2009. 177.
[84] Erről lásd bővebben *Hires Kornélia – Márku Anita:* Miből élünk? Adalékok a kárpátaljai magyarság munkaerő-piaci helyzetének leírásához. In: A Kárpát-medence munkaerő-piaci kihívásai. Szerk. Fábri István. Budapest 2003.

lattenyésztés és talán egy kis U-betűvel visszakanyarodtunk a földművelésre. Mert ugye harminc éve vagyok pedagógus, de ahogy mondani szokás, ebből a szakmából csak úgy simán nem lehet Kárpátalján megélni. Ezért a gazdaságot bővítettük. Férjem munkanélküli lett. Szüleim meghaltak. Ezért a családi házat, vállalkozást, gazdaságot, kertet tovább visszük. Jószágtartással is foglakozunk még a munkám mellett. (242_Halábor_1952_Nő)

A megélhetést ebben a nehéz időszakban az árnyékgazdaság, csempészet (elsősorban cigaretta és üzemanyag), cserekereskedelem, törpe- és háztáji gazdaság jelentette[85] – a szó szoros értelmében: mindenki élt, ahogy tudott. Ukrajnában általában jellemző az a meglátás, hogy a termőföld stratégiai erőforrás.[86] Az agrár- és mezőgazdaságból élők számára elérhető állami támogatás a független Ukrajnában a mai napig nem létezik, és az időjárás viszontagságai miatt keletkezett károkat az ukrajnai, kárpátaljai farmereknek, termelőknek senki nem kárpótolja. Számos reformot hirdettek meg az agrárgazdaságban, ám azok mind olyan minták voltak, amelyeket átemeltek más országok terveiből, és nem vették figyelembe az Ukrajnában jellemző tendenciákat, így ezek a reformok csak folyamatosan leépítik a falusi termeléseket.[87] A kárpátaljai magyarság helyben maradását célozzák az anyaországtól érkező különböző támogatások, amelyek több formában próbálják nemcsak az intézményrendszert, hanem az emberek megélhetését is anyagilag támogatni. A Magyar Kormány nemzetiségpolitikájában legnagyobb program a kimondottan Kárpátaljára kidolgozott gazdaságfejlesztési terv, az Egán Ede-terv és a hozzá kapcsolódó pályázati kiírások.[88] A terv egyik fontos része a mezőgazdasági fejlesztések és invesztálások: a nyertes pályázatok eredményeit a hivatalos honlapjukon 2017 óta mindig nyilvánosságra hozzák. Sajnos a mai napig nem készült mély és átfogó hatáselemzés ezekről a fejlesztésekről, amelyből láthatóvá válna, hogy mennyire és milyen formában hasznosulnak a tervhez illeszkedő támogatások.

Ahogy a gazdasági összefoglalóból is láthattuk, a 2000-es évek elején Ukrajnába, Kárpátaljára egyre több külföldi befektető érkezett, és a globális cégek leányvállalatai sorra épültek ki. Közel egy évtizednyi pangás után a gyárak nemcsak városokban indultak újra, hanem egy-egy kisebb településen is, ahol mind az infrastruktúra, mind az emberi erőforrás rendelkezésre állt, illetve a helyi gazdasági elitnek érdekében állt egy ilyen

[85] *Hires K. – Márku A.:* Miből élünk i. m.
[86] *Karácsonyi D.:* Felosztás vagy felemelkedés? i. m.
[87] *Ivanenko, O.:* Falu, parasztok és agrárreform i. m. 186–187.
[88] https://www.eganede.com/; https://kmksz.com.ua/kiadvanyok/egan-ede-terv/, letöltés 2019. dec. 10.; *Bacsó Róbert – Pataki Gábor:* A hitelszövetkezetek gazdaságélénkítési szerepe Kárpátalján összefüggésben az Egán Ede-terv megvalósításával. Metszetek 7. (2018) 1. 30–62.

cég üzemeltetése. A kisebb falvakban eleinte a varrodák jelentek meg, azt követően, hogy az asszonyok tömegesen jártak külföldre varrodákba dolgozni. Több interjúalany mesél ezekről a varrodákról, illetve azokról a gyárakról is, amelyek más profillal jelentek meg a térségben, és a helyieknek adtak munkalehetőséget. Ezeknek az időszakoknak az előnyeiről és a nehézségeiről, az új lehetőséggel járó egyéni pozitív és negatív változásokról mesél egy bótrágyi adatközlő.

AK: Hát a munkahelyek azok nagyon nehezek, mer be kell járni Beregszászba. A vonatok úgy össze vannak rakva, hogy mire megyen, mindenütt munka kezdődik hét órátu, a vonat bemegy fél nyócra, ameddig odaér, majdnem fél nyóc. Úgyhogy nagyon, látom fiatalokot, is mind futnak, szaladnak, azt se tudják ugye, hogy merre menjenek. De a munkán is egy kicsit elnézik. Még eddig nem vótak, most már kinyílt sok gyár látom Beregszászba is. És látom, sok munkás van. (12_321_Bótrágy_1945_Nő)

A következő idézetben az adatközlő többek között a határon átívelő cserekereskedelemre utal, illetve a cigaretta- és üzemanyag-csempészetre is. Az interjú készítésének időszakában vezette be Magyarország a vízumkötelezettséget Ukrajnával szemben, azt megelőzően, hogy csatlakozott a schengeni övezethez. Ezt követően a határ menti zónákban élők határátlépésének megoldásaként vezették be a korábban már használt kishatárforgalmat – így a kereskedés végül nem akadt meg, folytatódott tovább, de a rendvédelmi szervek több megszorító intézkedéssel igyekeztek ezeket a kereskedéseket korlátozni, megfékezni.[89] A szezonmunkák is fontos részét képezik a kárpátaljai magyarság megélhetésének – a távoli vidékektől kezdve egészen a magyarországi kisebb településekig eljárnak napi vagy heti rendszerességgel a kárpátaljai magyarok és szlávok is alkalmi munkákat végezni. A magyarországi határ menti falvakban szezonmunkák idején a munkaerő legnagyobb hányadát a naponta ingázó kárpátaljaiak adják közel két évtizede. Az utóbbi öt-hat évben újabb jövedelemforrásként jelent meg a különböző technikai eszközök „áfázása" a határátkelőkön, amelynek során a visszaigényelt összeg jelenti a jövedelmet. Az ukrajnai áruforgalom korlátozására bevezetett szigorítások miatt indult el *a tőkesúly, a pidzsákolás* – az egy főre jutó maximálisan behozható árumennyiség behozatalára szakosodtak azok a két határ között várakozó személyek, akik bizonyos összegért az árukat szállító gépjárműbe a megfelelő létszám biztosítása érdekében szállnak be.

AK: Hát azt kell mondanom, hogy már beindult egy pár gyár. Például a Ruhagyár, akkor vannak, van egy pár gyár, aki működik, amelyik működik, főképpen ezek a varrodák

[89] *Caglar A.* et al.: Circular Migration Patterns Migration i. m.

indulnak befele, meg már beindultak, köszönhető külföldnek, de itt az emberek nagyon, nagyon sokat dolgoznak azé a kis keserves pénzér, mert ők azért jönnek ide, mert ott is vannak emberek, akik azt megvarrják például, csak jóval drágábban. Itt kopekekér megy. Szóval még ezeknek az embereknek még jó, me van munkahelye, de sokat dógoznak. De a többségnek meg nincs munkahelye, és akkor keresztül a határon, egy pár cigaretta, meg egy ki szolyárka, és ez, ebből nehéz megélni. És most meg ez a vízum bejött. Én nem is tudom, hogy mi fog lenni, ha nem fognak újabb munkahelyek alakulni, és olyan nehéz lesz menni, mert sokan abból tartották fenn a családot. (252_Beregszász_1950_Férfi)

A megélhetési lehetőségek között a külföldi állandó és szezonmunka a határátkelés szabadsága óta jelen van, és az elmúlt két évtized során bevezetett különböző szigorításoknak vagy éppen ellenkezőleg, engedményeknek hatására számos változást láthattunk. A migráció korszakaiból is láthattuk, hogy az első nagy változást a Magyarország által elfogadott kettős állampolgárság intézménye adta, ezt követték az Európai Unió és a többi visegrádi ország által bevezetett engedmények, amelyek éppen a munkaerő-migrációt hivatottak elősegíteni.[90] Talán a legfontosabb ezekben a folyamatokban a közösség jövőjét illetően az, hogy a fiatalabb generáció miként tervezi a jövőjét, milyen migrációs hajlandóságot láthatunk körükben. A MOZAIK2001[91] kutatásban a megkérdezett 500 fiatal közül 195 (39%) adatközlő tervezte, hogy a jövőben külföldön vállal munkát, ebből 171-en (34%) Magyarországot jelölték meg célországként. A 171 adatközlő 28%-a több mint egy évig, 32%-a pedig mindig Magyarországon szeretne dolgozni. A fiatalok körében végzett két legutóbbi kutatás – a GeneZYs2015 és a MIK2016-os – eredményei igazolják azt a mindennapok során is megtapasztalt tendenciát, hogy Kárpátalján egyre több olyan fiatal van, akik Magyarországon vagy valahol máshol tervezik a jövőjüket, illetve azt is láthatjuk, hogy a jobb megélhetés érdekében hosszabb-rövidebb időre kénytelenek valahol az ország határain kívül munkát vállalni. 2016-ban a megkérdezett fiatalok 38%-a úgy gondolta, hogy külföldön fog élni. A többi térségben a kalandvágy és a nyelvtanulás az elsődleges a külföldi munkák kiváltó okainál, míg a kárpátaljai fiatalok 78%-a elsősorban a jobb megélhetés miatt indul útnak. Összességében azt láthatjuk, hogy a kárpátaljai magyarok körében már 2001-ben

[90] *Karácsonyi D.* et al.: Demográfiai folyamatok és erőforrások Ukrajnában i. m.

[91] A Mozaik 2000 és Mozaik 2001-es kutatás volt az első olyan vizsgálat, amelyben a Kárpát-medencében élő fiatalokat számos témakör szerint mutatták be. A Mozaik2001 kutatás során 500 kárpátaljai magyar fiatalt (15–29 éves) kérdeztek meg településtípus, magyarok aránya, korcsoport és nemek szerint reprezentatív minta alapján (lásd. Csernicskó–Soós 2002). A külföldi munkavállalás témaköre nem került be a kutatás gyorsjelentésébe (Szabó és mts. Szerk. 2002)

is Magyarország volt az elsődleges migrációs célország, és ez a jellemző az elvándorlás hajlandóságánál tapasztalt tendenciák mentén az idő múlásával csak fokozódott térségünkben. Továbbá azt is láthatjuk, hogy azok a fiatalok, akiknek már van családjuk, kisebb hajlandóságot mutatnak a külföldi munkavállalás terén, mint azok, akik még nem kötelezték el magukat (9. ábra). Egy 2019-ben végzett kutatás eredményeiből az derült ki, hogy a 15–17 évesek 47%-ának mindkét szüleje vagy valaki a szülők közül külföldön dolgozik (csak anya 7%, csak apa 26%, apa és anya együtt 12%).[92] Vagyis a kárpátaljai magyar családok mintegy fele érintett a külföldi munkavállalásban, és ha abból a tendenciából indulunk ki, melyet szinte nap mint nap láthatunk, hogy a szülők külföldi munkája után idővel nagyon gyakran a család többi tagja is követi őket, akkor a jövőben a megmaradásunk is veszélybe kerülhet.

9. ábra *A MIK 2016-os kutatásban részt vett fiatalok külföldi munkavállalási hajlandósága családi állapot szerint (N=500, érvényes válaszok alapján, %-os bontásban)*

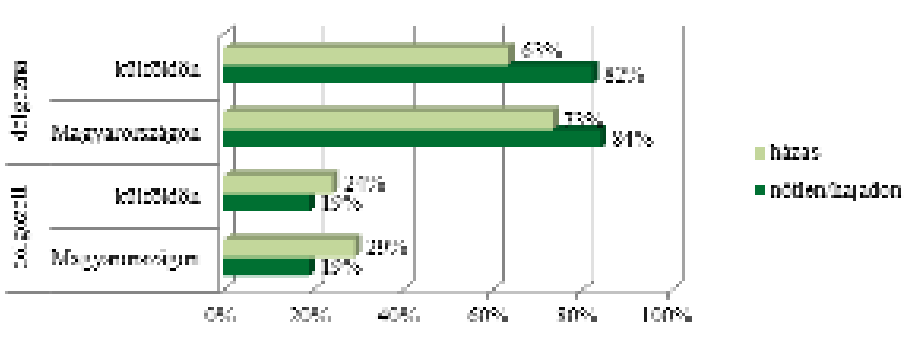

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: *Hires-László Kornélia:* A kárpátaljai magyar fiatalok társadalmi helyzete és kilátásai. In: Kárpát-haza szemle sorozat 13. Fiatalok a Kárpát-medencében a 21. század elején. Szerk. Kovács Teréz – Molnár Gergely. Budapest 2019.

Már láthattuk a rendszerváltás után kialakult egyéni stratégiákat a megélhetésben, a külföldi munkavállalások korszakait és az újabb tendenciák társadalmi következményeit, ám még nem ejtettünk szót azokról az újabb lehetőségekről, amelyek épp a gazdaság viszonylagos kiszámítható-

[92] Pro Inte Kárpátalja Kutatást 1296 15–17 éves fiatal körében végezték (bővebben lásd http://hodinka-intezet.uz.ua/pro-inte-karpatalja-kutatas-eredmenyei/, letöltés 2019. dec. 10.), az adott kérdésre 929-en válaszoltak.

sága mellett lassan épülnek ki. A vállalkozások létrejötte és a különböző kereseti formák legalizálása az elmúlt egy évtizedben zajlott/zajlik le.[93] Az ukrán jogrendszer nem kedvez a vállalkozások indításának és azok fenntartásának, annak ellenére sem, hogy számos módosítást vittek véghez. Egy nemzetközi monitoring vizsgálatban (Doing Business) kidolgoztak egy olyan indikátort, amely méri, hogy az adott országban egy kis- és közepes méretű korlátolt felelősségű társaság indításához és annak üzemeltetéséhez mennyi időt, költséget és befizetett minimális tőkekövetelményt várnak el. A 190 mért gazdaságból 2014-ben az 50., 2019-ben a 61. helyen állt Ukrajna a vállalkozások jegyzése alapján.[94] Az a kép rajzolódott ki az interjúelemzésekből, hogy a kárpátaljai magyarság körében nagyon sokáig a kis- és középvállalkozások igazából az élelmiszeriparra vagy esetleg valamilyen szolgáltatásra szakosodtak, amíg el nem indult az Egán Ede-terv. A terv megvalósulása után a korábban már nem hivatalosan bejegyzett tevékenységeket vállalkozássá alakították át, illetve elindultak a szolgáltatást kínáló vállalkozások is, amelyek korábban nem voltak jellemzőek[95]. Bacsó Róbert és Pataki Gábor[96] elemzése az Egán Ede-tervhez kapcsolódó vállalkozások fejlesztésének sikerességének vizsgálatáról szól, amelyben számos javaslatot tesznek a kiírások és támogatások módosítására.

Ukrajnában a rendszerváltás óta jelen van a korrupció. A korrupció az egyik legnehezebben vizsgálható jelenség, részben éppen azért, mert magát a korrupciót a mindennapos rutin miatt teljesen természetesnek látják a benne résztvevők. A társadalom rétegződésében a korrupció hatalmas változtatásokra képes. A hatalommal bíró személyek hatalmukkal visszaélve és az újonnan kialakult értékrenddel az alsóbb társadalmi rétegek anyagi és más erőforrásaira támaszkodva hatalmas gazdasági tőkére tehetnek szert. Ukrajnában 2011. április 7-én № 3206-VI. számú (végleges formája júniusban látott napvilágot) rendelettel próbálták meg első ízben nyugati erők szorgalmazására megfékezni azt a tendenciát, amely az országokról szóló vizsgálatok eredményeiből látszik, miszerint Ukrajna a legkorruptabb országok között szerepel. A Transparency International (TI) honlapján 2012–2018 között minden évre visszamenőleg megtekinthető,

[93] *Pataki Gábor:* Kárpátaljai vállalkozások helyzetértékelése a magyarlakta területek mentén. Limes 3. (2016) 184–192.
[94] https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf, letöltés 2019. dec. 10.
[95] https://kmksz.com.ua/2019/01/12/sikeres-az-egan-ede-gazdasagfejlesztesi-program-karpataljan/, letöltés 2019. dec. 10.
[96] *Bacsó R. – Pataki G.:* A hitelszövetkezetek gazdaságélénkítési i. m.

hogy Ukrajnában miként alakultak a korrupciót mérő indexek – például 2012-ben a 176 ország közül a 144. helyen állt, 2018-ban pedig a 180 ország közül a 120. helyen.[97] Az IMF hitelek újabb folyósításának egyik alapfeltétele volt, hogy az országban vezessenek be még több intézkedést a korrupció visszaszorítása érdekében, éppen ezért 2018. június 7-én elfogadták a korrupció visszaszorítását előíró törvényt, ám bizonyos pontjai kiskaput jelentenek számos folyamatban lévő nagy korrupciós ügyben. A törvény alapján 2019. szeptember 5-én elkezdte működését a 16 tagú Legfelső Korrupcióellenes Bíróság és a nemzetközi szakértői testület. Kárpátalján a magyarság kénytelen ehhez a „berendezkedési formához" alkalmazkodni, így érintettek benne, mint a többségi etnikumhoz tartozók. A korrupció mindennaposan elfogadott és – mondhatni – „természetes" jelenség ebben az államban, helyi szinten olyan „publikus" formát öltött, hogy például mindenki tudja, mennyit kell fizetni az útlevél gyorsabb elkészítése céljából, vagy hogy több nyugdíjat számfejtsenek stb., és kihez kell fordulni ennek elintézése érdekében. A korábban bevezetett, a korrupció visszaszorítására irányuló intézkedések sem voltak érezhetőek a mindennapokban, és lényeges változást a statisztikákban sem láthatunk. Vajon az új törvénynek, a bíróságnak milyen hozadéka lesz?

A korrupció után az egyik legnehezebben vizsgálható jelenség az emberek jövedelme, hogy pontosan ki mennyit keres – hivatalosan vagy kevésbé –, bármilyen vizsgálat torz képet ad, ám nagyon jó viszonyítási alapként szolgálhat, főként akkor, ha a vizsgálatban kitérnek arra, hogy a jövedelmet általában mire fordítják. A KárpátPanel2007[98] kutatás eredményeiből azt láthatjuk, hogy a gazdaságilag aktív keresők átlagjövedelme 767 hrivnya volt, a teljes nettó bevétele 1443 hrivnya volt 2007-ben. Átlagosan azt is kiszámítottuk dollárban, mire is költik a jövedelmüket a kárpátaljai magyarok, s fontossági sorrendben a következőket láthatjuk: élelmiszerre 84, lakásfenntartásra, rezsire 39, ruha/cipő vásárlására 36, bútorra/háztartási eszközre 28, egészségre 19, utazásra 14, alkoholra/cigarettára 11, oktatásra/képzésre 10, kultúrára/szabadidőre 6, szórakozásra/vendéglőre 2 ameri-

[97] https://www.transparency.org/cpi2018; http://cpi.ti-ukraine.org/#/, letöltés 2019. dec. 10.
[98] A többi magyarok által lakott határon túli térség mellett Kárpátalján 350 főt kérdeztek meg területileg, magyarok aránya és településtípus szerint reprezentatív minta alapján, bővebben lásd *Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó:* Kárpát Panel – Kárpátalja. Gyorsjelentés. In: Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés. Szerk. Papp Z. Attila – Veres Valér. Budapest 2007.

kai dollárt költöttek[99]. Mindez az aktuális valutaárfolyam alapján átszámítva 152 és 285 amerikai dollár volt, amikor az átlagjövedelem Kárpátalján a hivatalos statisztikák alapján 217 amerikai dollár volt. A Tandem2016 magyar nyelvű adatlapjának kitöltői körében az átlag havi jövedelem 3123 hrivnya (120 amerikai dollár), és a család átlag havi jövedelme 7430 hrivnya (285 amerikai dollár) volt. Az sajnos nem derült ki az utóbbi kutatásnál, hogy ezt az összeget pontosan mire költik a kárpátaljai magyarok.

A lakóingatlan egy fontos mutató, ha a társadalom vagyonrendszerét, illetve annak jólétét vizsgáljuk. A KárpátPanel2007-ben a megkérdezettek 93%-a saját lakásában, házában élt. A 2001-ben végzett MOZAIK2001 ifjúságkutatás eredményeiben is azt láthattuk, hogy a megkérdezett fiatalok 88%-a a szülei lakásában élt, és mindössze 10% rendelkezett saját tulajdonban lévő lakóingatlannal, a fennmaradó 2% egyéb formában lakott. A 2016-os MIK-vizsgálatnál pedig már azt láthatjuk, hogy a fiatalok 76%-a saját vagy élettársa szüleinél él, és saját lakása a megkérdezettek alig 16%-ának volt. Vagyis Kárpátalján az a jellemző, hogy a magyarság vagy egy többgenerációs háztartásban, vagy saját ingatlanában él, az albérlet az alacsony jövedelmek miatt még mindig nem terjedt el, és nem is divat. A vagyontárgyak birtoklásának presztízsértéke korszakonként változott, így azok bővebb bemutatásától jelen elemzésünkben eltekintünk.

A kárpátaljaiak megélhetésében a turizmus a 2000-es évek elején jelent meg, és az elmúlt két évtizedben mind fontosabbá vált. A turizmust a gazdasági ágazatok közül Kárpátalja egyik legfontosabb kitörési pontjaként említik.[100] A turizmus is számos átalakuláson ment keresztül, és olyan változásokat láthatunk, amelyhez a vendéglátóiparnak alkalmazkodnia

[99] *Molnár E. – Orosz I.:* Kárpát Panel – Kárpátalja i. m. 224

[100] *Berghauer Sándor:* A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján(?). (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében). PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Földtudományi Doktori Iskola. Pécs 2012.; *Sass Enikő:* A kárpátaljai Bereg-vidék falusi turizmusának jellemzése egy empirikus kutatás alapján. Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. Nemzetközi Földrajzi Konferencia. Beregszász 2012. 261–271.; *Sass Enikő:* A felvidéki és kárpátaljai falusi turizmus összehasonlító jellemzése. Metszetek 7. (2018) 1. 63–90.; *Tarpai József:* A természeti és társadalmi erőforrások szerepe Kárpátalja turizmusfejlesztésében és hatása a területfejlesztésre. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs 2013.; *Izsák Tibor:* A falusi turizmus fejlődésének problémái Kárpátalján Vári település példáján. In: Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. Szerk. Berghauer Sándor, Dnyisztrjanszkij Miroszlav – Fodor Gyula – Gönczy Sándor – Izsák Tibor – Jakab Natália – Molnár József – Molnár D. István – Sass Enikő – Papp Géza – Vince Tímea. Beregszász 2016. 519–524.; *Csernicskó István:* A kárpátaljai magyar kisebbség nyelvmegtartásáról és gazdasági életképességéről a nyelvi tájkép tükrében. Metszetek 7. (2018) 119–141.

kellett. A kárpátaljai magyarság eleinte a Magyarországról érkező turisták fogadására szakosodott, majd ez a hullám véget ért, és újabban a Belső-Ukrajnából érkező vendégeket fogadják. Kárpátalja turisztikai vonzereje ugyanis a 2014-es kelet-ukrajnai harcok kitörése s még inkább a Krím 2014. tavaszi orosz megszállása óta jelentősen megnövekedett. Az Egán Ede-terv ebben a megélhetési formában is sok változást hozott, egyre több vendégházat támogatnak a turizmus fellendítése érdekében. Csupán az a kérdés, ha már megnyílt az ukrán turisták előtt a határ, és szabadon utazhatnak nyugat irányába is, vajon meddig tartja fenn a helyi turizmust a Belső-Ukrajnából érkező vendégsereg?

10. ábra *A különböző kérdőíves vizsgálatokban résztvevők felekezeti megoszlása (érvényes válaszok alapján, %-os bontásban, $N_{Tandem2016}$ =362; $N_{MIK2016}$= 497; $N_{Mozaik2001}$=497, $N_{Magyarság2019}$=1000)*

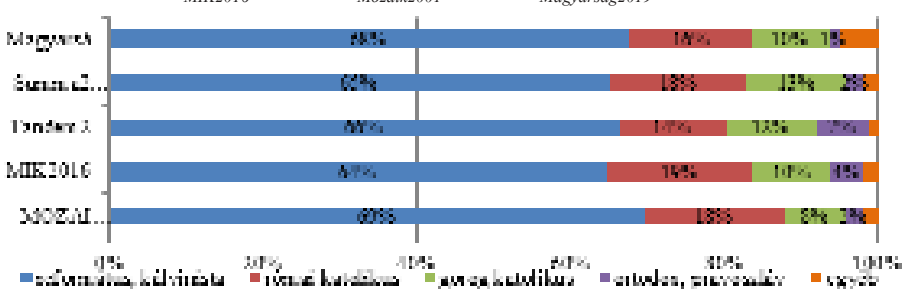

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: kérdőíves felmérés alapján.

A mindennapok bemutatását egy benei adatközlőtől származó idézettel kezdtük, és láthattuk, hogy a szabad piacgazdaság kialakulásának káoszában egy pozitív jellemzőt látott csak: azt, hogy a vallásgyakorlás végre szabaddá vált. Ifjúságkutatási elemzésekből tudjuk, hogy a fiatalok Kárpátalján vallásosabbak az összes határon túli térség fiataljaihoz viszonyítva.[101] A 10., 11., 12. ábrán foglaltuk össze az eddigi kérdőíves vizsgálatok eredményeit a felekezeti hovatartozásra és vallásgyakorlásra vonatkozóan. Általános tényként kezeljük nap mint nap, hogy Kárpátalján a legtöbb magyar református vallású, de pontos adataink a felekezeti hovatartozásra vonatkozóan nincsenek, csupán a különböző szociológiai kutatások eredményeiből

[101] Bővebben lásd *Bauer Béla – Pillók Péter – Ruff Tamás – Szabó Andrea – Szanyi F. Eleonóra – Székely Levente:* Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményei. Ezek a mai magyar fiatalok. Budapest 2017.

véljük sejteni a kárpátaljai magyarság felekezeti megoszlását. A 10. ábrán láthatjuk az összes nagymintás kérdőíves kutatás felekezeti megoszlását. Kronológiailag az utolsó négy kutatás eredményeiből átlagot számítottunk, és ezek alapján a kárpátaljai magyarok 66%-a református, 17%-a római katolikus, 11%-a görögkatolikus, 4%-a ortodox és 3%-a egyéb.

Mivel a két ifjúságkutatás illetve a Tandem2016 és a KárpátPanel2007 hasonló attribútumokkal, választási lehetőségekkel mérte a vallásgyakorlást, a templomba járást, így a két-két kutatás eredményeit külön-külön tudtuk csak összehasonlítani (11. és 12. ábra). A felnőttkorúak körében azt láthatjuk, hogy a válaszadók 40%-a hetente egyszer vagy hetente többször jár templomba, vagyis a vallásgyakorlás kilenc év elteltével sem változott (11. ábra). A fiatalok a felnőttkorúakhoz hasonlóan tizenöt év eltelte után is rendszeresen gyakorolják hitüket, eljárnak a templomokba heti egyszer vagy többször; 2001-ben 32% volt ez az arány és ugyanez 2016-ban 34% (12. ábra).

11. ábra *A templomba járás intenzitása 2007-ben és 2016-ban (érvényes válaszok alapján, %-os bontásban, $N_{KárpátPanel2007}$= 350; $N_{Tandem2016}$=362)*

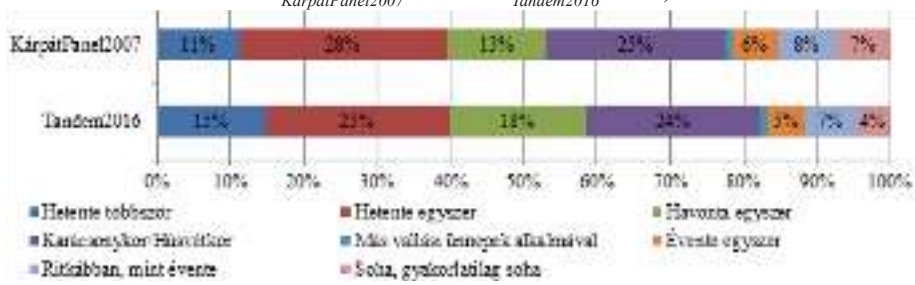

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: kérdőíves felmérés alapján.

12. ábra *A fiatalok templomba járása 2001-ben és 2016-ban (érvényes válaszok alapján, %-os bontásban, $N_{Mozaik2001}$= 497; $N_{MIK2016}$= 497)*

Szerkesztette: Hires-László Kornélia. Forrás: kérdőíves felmérés alapján.

Összegzésként hadd kezdjük Edward H. Carr[102] gondolatával: „Annál jobban tudatában vagyunk, hogy mi is történt valójában a múltban, minél tisztábban látjuk magunk előtt a múlt kései következményeit, azokat, amelyekkel a jelenben éppen szembesülünk." A jelent kiértékelni mindig nagy kihívás, éppen ezért vagyunk saját magunk írásával szemben is sok fenntartással, mivel ahogy a múlt, úgy a jelen bemutatása is onnantól kezdve, hogy interpretáljuk, szubjektívvé válik. Sok mindenről nem ejtettünk még szót, amelyek viszont nagyon fontosak lennének ahhoz, hogy lássuk az emberek valódi mindennapjait, és azokon belül is a legfontosabb tendenciákat. A terjedelmi korlátokra való tekintettel nem mutattuk be a különböző nyelvhasználatról szóló kutatások eredményeit,[103] amelyek szintén nagyon fontosak, ha a kisebbségi nyelvek használatát korlátozó törvénykezések felől vizsgáljuk a kárpátaljai magyarságot. Illetve nem ejtettünk szót a demográfiai helyzetről sem,[104] csupán néhány utalást tettünk rá. Elemzésünkben a különböző kutatási eredményekből elsősorban azokat mutattuk be, amelyek valamilyen formában kapcsolódnak a megélhetéshez, illetve kiértékeltük a legfontosabb értékrendformáló jellemzőt, a vallásosságot. Tudjuk, hogy a mindennapokban számos más fontos tényező is van. A legfontosabb az volna, hogy lássuk, a társadalomszerkezetben milyen jellegű átalakulások zajlottak – ám mivel eddig nem készültek ilyen jellegű elemzések, éppen ezért visszatekintve még nehezebb volna ezt összegezni. A közelmúltban készült kutatási eredményekből érdemes volna egy kárpátaljai magyarságra vonatkozó rétegződéselméletet vázolni egy olyan tanulmánykötetben, amely a kárpátaljai magyarságra vonatkozó társadalmi folyamatokkal foglalkozik, így a társadalmi folyamatok részeként értelmezett osztályszerkezet a jövőben történelmi elemzések tárgyává válhatna.

Elemzésünkből néhány fontosabb meglátást és összefüggést szeretnénk kiemelni. Egyrészt Ukrajna gazdasági folyamataiban a kárpátaljai magyarság közel harminc éven keresztül alternatív megoldásokat talál(t) a túléléshez, ezek nélkül a megmaradás és helyben maradás szinte elképzelhetetlen lett volna. A szürke- és feketegazdaság olyan elengedhetetlen részévé vált a kárpátaljai magyarság mindennapjainak, amelyeknek nyereségeit közvetlenül vagy közvetve szinte minden kárpátaljai lakos élvezte.

[102] *Edward Hallett Carr:* Mi a történelem? Ford. Bérczes Tibor. Budapest 1995. 51.
[103] *Csernicskó I.:* Államok, nyelvek, államnyelvek i. m.; Mi szavunk járása. Szerk. Csernicskó István. Ungvár 2001.; Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Szerk. Csernicskó István. Budapest–Beregszász 2010.
[104] *Molnár D. István – Molnár József:* Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász 2005.; *Molnár D. István:* Perifériáról perifériára – Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Budapest 2018.

Másrészt láthattuk, hogy az országon végsöprő különböző gazdasági válságok eltérő okok miatt alakultak ki. Az ország rossz politikai és gazdasági irányításának bizonyítéka volt az 1998-ban és 2014-ben kialakult válság, ám a 2008-as már egy világválság következménye volt. A gazdaságban mind a három válság idején súlyos hanyatlás indult el, a legnehezebben az emberek a mindennapok során mégis az ország rossz irányítása miatt kialakult válságokat élték meg. A válságok és a folyamatosan változó körülmények mellett kialakuló létbizonytalanságot a kárpátaljai magyarság csak az Istenben vetett hittel tudta átvészelni. Általános tendencia, hogy az anómia, a normanélküliség fokozza a vallásosságot, ám az már kevésbé, hogy az erős vallásossághoz magas fokú korrupció párosul. A kárpátaljai magyarság egy etnikai kisebbségi népcsoport, és az alkalmazkodása minden korszakban a megfelelő államberendezkedéshez igazodott. Az ukrajnai korrupciós jelenségek bizonytalanná teszik az egész ország gazdasági rendszerét, politikai irányítását.

Harmadrészt úgy tűnik, hogy amikor az országban kedvező gazdasági lehetőségek mutatkoztak, akkor párhuzamosan egy kedvező kisebbségi létet is élvezhettek a kárpátaljai magyarok, de a jobb időszakot mindig egy nehezebb időszak váltotta fel. Ezeket a nehézségeket és kevésbé kedvezőbb időszakokat a kárpátaljai magyarság különböző stratégiákkal átvészelte, viszont a migrációs hullám egy olyan új veszélyforrás, amely a megmaradás, a helyben maradás szempontjából minden korábbi nehézséget felülmúl. A kivándorlás megállításához vagy mérsékléséhez pedig egy politikailag stabil, gazdaságilag pedig fellendülő Ukrajnára volna szükség. A kárpátaljai magyarság és annak vezetői rétege az ország politikai irányításának aktuálisan végbemenő átalakulásban ugyanezt a reményt fogalmazza meg újra és újra.

Végül azt is láthatjuk, hogy a megrendelt kutatásoknak a gyorsjelentések készítésén kívül kevés hasznosulásuk van, illetve azt, hogy a mindennapokkal és az aktuális társadalmi folyamatokkal kevesen foglalkoznak. Egyre nagyobb igény mutatkozik a kárpátaljai magyarság társadalmi folyamatainak mélyebb és komplexebb kiértékelésére, amellyel számos kérdésre választ kaphatnánk.

A KÖTET SZERZŐI

Braun László, PhD (Szürte, 1971) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1998-ban mint történész, történelemtanár. Általános, illetve középiskolai tanárként dolgozott, majd öt éven keresztül a Kárpátaljai Területi Állami Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályán végezte munkáját. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának az elvégzése után 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe Északkelet-Magyarország története a 19–20. század fordulóján.

Csatáry György, PhD (Kaszony, 1963) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Középkori és kora újkori egyetemes történelem doktori programjának elvégzése után 2006-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kora újkori magyar történelem) szakterületen. 2008-tól a történelemtudományok kandidátusa. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője. Levéltártant, történelmi szaktudományokat és honismeretet oktat. A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács tagja. Kutatási területe: a II. Rákóczi Ferenc vezette 1703–1711. évi szabadságharc, Északkelet-Magyarország és Kárpátalja története.

Császár István (Jánosi, 1985) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakán szerzett 2008-ben MA szintű oklevelet. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola Nemzetközi Kapcsolatok Története doktori programjában végezte PhD-tanulmányait, 2011-ben szerezte meg az abszolutóriumot. 2010 óta dolgozik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékén, jelenleg oktatói beosztásban. Kutatási területe: a második világháború utáni kárpátaljai magyar társadalomtörténet, civil társadalmi mozgalmak kialakulása Kárpátalján.

Dancs György (Balazsér, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2007-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2008-ben Specialist oklevelet szerzett. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2012-ben. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia lelkipásztori munkatárs

szakán végzett 2017-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára. Kutatási területe: a kolerajárvány az 1831–1832-es években; báró Perényi Zsigmond élete; a reformkori Magyarország az 1820–1840-es években.

Darcsi Karolina (Dercen, 1980) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) földrajz–történelem szakán 2002-ben Specialist oklevelet, 2006-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Századvég Politikai Iskola közpolitikai szakirányán MA-oklevelet szerzett, illetve a Pécsi Tudományegyetem Politikatudományok Doktori Iskolájában abszolvált 2006-ban. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési lehetőségei a független Ukrajnában; közigazgatás, önkormányzatok, kisebbségi jogérvényesítés.

Dobos Sándor (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angol nyelv és irodalom szakán 2009-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2010-ben BA-, majd 2011-ben Specialist oklevelet szerzett, az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2010-ben fejezte be a mesterképzést angol nyelvből és irodalomból, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2014-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója, valamint a Kiadói Részleg vezetője. Kutatási területe: helytörténet, helység-, utca- és térnevek, 20. századi községnévrendezések a mai Kárpátalja területén.

Hires-László Kornélia, PhD (Beregszász, 1982) – 2003-ban az egykori Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán szerzett tanítói diplomát, majd ezt követően 2009-ben a Debreceni Egyetemen szociológia szakán végzett magiszteri fokozattal. 2017-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán magyar nyelv és irodalom szakon szerzett specialist fokozatú oklevelet. 2021-ben sikeresen megvédte doktori értekezését a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációs Doktori Iskolájában. 2001 óta kutatóként dolgozik a Rákóczi-főiskola jelenleg Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontként ismert intézetében, és 2005 óta

a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója. Kutatási területei: nyelvi tájkép és etnicitás Kárpátalján, a kárpátaljai magyarság identitása, az ifjúság aktuális problémái, valamint a kárpátaljai magyarság aktuális társadalmi folymatai.

Kész Barnabás, PhD (Salánk, 1966) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1990-ben mint történész, történelemtanár. Egy évig régészként dolgozott az egyetemen, majd több mint két évtizedig általános és középiskolai tanár volt Salánkon. 2012-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, jelenleg docensi beosztásban. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának elvégzését követően, 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a bölcsészettudományok területén, néprajz- és kulturális antropológiai tudományokban. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság tárgyi néprajza. Ezenkívül foglalkozik helytörténettel, könyvillusztrálással és katonai hagyományőrzéssel is, számos tudományos-ismeretterjesztő kiadvány szerzője.

Molnár D. Erzsébet, PhD (Beregszász, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–történelem szakán szerzett tanári oklevelet 2002-ben. Tanulmányait a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta, ahol 2015-ben védte meg doktori értekezését *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiban* (1944–1953) címmel. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának vezetője, a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: Kárpátalja szovjetizálása, a kárpátaljai magyar férfilakosság elhurcolása, a donbászi munkaszolgálat.

Molnár D. István, PhD (Nagydobrony, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–földrajz szakpárján szerzett tanári oklevelet 2002-ben. 2003–2006 között a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának Földtudományok Doktori Iskoláját végezte el. Doktori (PhD) fokozatát 2013-ban szerezte. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének tanára és az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: Kárpátalja népessége, közigazgatása.

Molnár Ferenc, PhD (Zápszony, 1986) – Az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2009-ben magiszteri szintű oklevelet szerzett angol nyelv és irodalomból, majd 2010-ben elvégezte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakát. Ezt követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program miniszteri ösztöndíjas hallgatója. 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot történelemtudományok (19. századi magyar történelem) szakterületen. Jelenleg a II. RF KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, tanszékvezető-helyettese. Kutatási területe: a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 19. századi története, valamint a dualizmus korának (1867–1918) felekezeti és nemzetiségi viszonyai.

Orosz Ildikó, PhD (Nagydobrony, 1960) – Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett MSc szintű oklevelet matematika szakon 1983-ban. 1981-től a Nagydobronyi Középiskola matematikatanára, 1990-től 1995-ig az iskola igazgatója. 2001-ben a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájában szerzett doktori (PhD) fokozatot nevelésszociológia szakirányban. 2013-ban a Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetemen pedagógiai tudományok kandidátusa (CSc) fokozatot szerzett általános pedagógia és a pedagógiatörténet szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke, a II. RF KMF Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense. Kutatási területe a kisebbségi oktatás, az anyanyelvi/anyanyelvű oktatás helyzete Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig.

Rácz Béla, PhD (Tiszaújlak, 1981) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) történelem és földrajz szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Az ELTE Földtudományi Doktori Iskola Földtan-Geofizika Programjának elvégzése után 2014-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot földtan szakterületen, archeometriai szakiránnyal. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatási rektorhelyettese, továbbá a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: archeometria, azon belül petroarcheológia: pattintott kőeszköznyersanyagok vizsgálata, források, elterjedési területek, az emberi közösségek kulturális kapcsolatai az őskorban.

Suslik Ádám, PhD (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2008-ban BA-oklevelet,

majd 2009-ben Specialist diplomát szerzett. 2017-ben Budapesten a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola (Katonai- és politikai konfliktusok 1867–1945 között) programján belül doktori (PhD) fokozatot szerzett. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának levéltárosa az 1945 előtti Kormányszervek Főosztályán. Kutatási területe: az első világháború és az azt követő rövid átmeneti időszak. A témakörön belül publikációi többsége egy adott régió (Északkelet-Magyarország), különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék gazdaság-, társadalom-, egyház-, valamint hadtörténete tárgykörében jelentek meg. A klasszikus hadtörténetírás mellett olyan témákat is érint, amelyek a hadműveleti területeken vagy a hátországban történt katonai visszaéléseket vizsgálják.

Szakál Imre, PhD (Bene, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szerzett történelem és földrajz szakos tanári oklevelet 2008-ban. 2009-től a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, értekezését 2015-ben védte meg. 2013-tól alma matere Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanársegéde, 2015-től docense. Kutatási érdeklődése Kárpátalja két világháború közötti történetére, a kisebbségtörténetre, Ukrajna történetére és az emlékezettörténetre terjed ki.

Szamborovszkyné Nagy Ibolya, PhD (Sárosoroszi, 1970) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1992-ben mint történész, történelemtanár. Egy évtizedig általános és középiskolai tanárként dolgozott, majd az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Kelet-Európa XIX–XX. századi története oktatási programjának elvégzése után 2011-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kelet-európai történelem) szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, ill. az intézmény Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe: a Szovjetunió társadalomtörténete 1945–1991 között (azon belül oktatáspolitika és az iskolai történelemtanítás története), valamint a kérdés kárpátaljai vonatkozásai, az iskolai történelemtankönyvek tartalmi és didaktikai kérdései, ezenkívül a szovjet egyházpolitika és a kárpátaljai reformátusok története a fent jelzett időszakban.

Szőlősi Nóra, PhD (Macsola, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, valamit angol nyelv és irodalom szakán 2008-

ban szerzett BA-diplomát. Ezt követően az Ungvári Nemzeti Egyetem angol szakán kapott magiszteri képesítést 2009-ben. Ugyanezen év őszén nyert felvételt az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék doktori programjára, ahol 2012-ben abszolvált. 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Kutatási területe: a revízió és Kárpátalja 1938–1944 között, továbbá Kárpátalja társadalma és gazdasága 1939–1944-ben a visszacsatolt Felvidékkel való összehasonlításban.

Váradi Natália, PhD (Beregszász, 1980) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, angol nyelv, világirodalom szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Doktori (PhD) fokozatát a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában szerezte 2008-ban, 2012-ben a Nyíregyházi Főiskola közgazdász, gazdálkodási és menedzsment szakán szerzett BA-diplomát, majd 2013-ban történelemtudományokból kandidátusi fokozatot az Ukrán Tudományos Akadémia Történelmi Intézetében. 2020-ban a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus-továbbképzési szakon MA-diplomát szerzett. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, a II. RF KMF Felnőttképzési Központjának vezetője, az ECL Nyelvvizsgaközpont vezetője, a „GENIUS" Jótékonysági Alapítvány igazgatója. Kutatási területe: Kárpátalja a Hruscsov-érában, kiemelten az 1956-os forradalom kárpátaljai vonatkozásai.

К 22 **Історія Закарпаття. Спадщина та виклики.** Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ/ Редакційна колегія: Василь Брензович (голова редакційної колегії), Юрій Чотарі (головний редактор), Мелінда Орбан, Олександр Добош (відповідальні редактори), Ібоя Самборовскі-Нодь, Імре Сакал та Ласло Браун (члени редакційної колегії). Автори: Адальберт Рац, Адам Шушлік, Борнобаш Кейс, Єлизавета Молнар Д., Ібоя Самборовскі-Нодь, Ільдіко Орос, Імре Сакал, Іштван Часар, Кароліна Дорчі, Корнелія Гіреш-Ласлов, Ласло Браун, Наталія Вароді, Нора Севлеші, Олександр Добош, Стефан Молнар Д., Федір Молнар, Юрій Данч та Юрій Чотарі. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У», 2021. – 788 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8046-21-7

У виданні представлено історію сучасного Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Колективна монографія має узагальнюючий характер, автори висвітлили теми, які вважали найважливішими. Рекомендуємо усім, хто хоче більше дізнатися про багатогранне минуле й сучасне краю.

УДК 94(477.87)(082)

Наукове видання

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ
СПАДЩИНА ТА ВИКЛИКИ

Колективна монографія

2021 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II (протокол №9 від 30.09.2021)

Підготовлено кафедрою історії та суспільних дисциплін спільно з Науково-дослідним центром ім. Тіводора Легоцькі і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редакційна колегія:
Голова редакційної колегії: *Василь Брензович, канд. іст. наук*
Головний редактор: *Юрій Чотарі, канд. іст. наук*
Відповідальні редактори: *Мелінда Орбан та Олександр Добош*
Члени редакційної колегії: *Ібоя Самборовскі-Нодь, канд. іст. наук, Імре Сакал, докт. філософії у галузі іст. наук та Ласло Браун, докт. філософії у галузі іст. наук*

Рецензенти:
Адам Новак, докт. філософії у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 3
Аттіла Шімон, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Яноша Шеє, Комарно; Науково-дослідний інститут національних меншин «Форум», Шаморін) – розділ 7
Вікторія Ференц, докт. філософії у галузі філол. наук (Науково-дослідний інститут національної політики, Будапешт) – розділ 16
Іван Мандрик, докт. іст. наук, проф. (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 5
Іштван Мароші (грек.-кат. священник, Греко-католицький центр ім. Елемира Ортутая, Берегове) – розділ 10-13
Іштван Цігань, канд. іст. наук (Інститут та Музей військової історії, Будапешт) – розділ 4
Йосип Молнар, канд. геогр. наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 1
Левенте Пюшкі, габ. докт. у галузі іст. наук, проф. (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 8-9
Марія Палашік, габ. докт. у галузі іст. наук (Історичний архів державної безпеки Угорщини, Будапешт) – розділ 11
Моніка Баєр-Шіпош, докт. філософії у галузі політ. наук (Пейчський університет, Пейч) – розділ 15
Пийтер Пал Товт, докт. соц. наук (Науково-дослідний інститут демографії, Центральне статистичне управління Угорщини, Будапешт) – розділ 16
Пийтер Форішек, габ. докт. у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 2
Тібор Балла, габ. докт. у галузі військ. наук, проф. (Національний університет державної служби, Будапешт) – розділ 6
Тібор Валух, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Кароля Естергазі, Егер) – розділ 10, 12-13
Ференц Гідас, OFM (Ordo Fratrum Minorum) – розділ 10-13
Ференц Радвански, докт. філософії у галузі теол. наук (реформатський священник, Релігійна громада реформатської церкви с.Косонь) – розділ 10-13
Шандор Мілован (почесний голова Товариства угорської культури Закарпаття, Виноградів) – розділ 14

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*
Коректура: *Едіна Шін, Марта Гнатик-Рішко*
Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*
УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опаці Чере Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*
Відповідальний за випуск: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори

Видання здійснене за підтримки Фонду національної співпраці, Офісу прем'єр-міністра Угорщини, ЗАТ «Благодійний фонд ім. Габора Бетлена» та за сприяння Спілки «За майбутнє реформатської громади Ніртеті» і Благодійного фонду За Закарпатський угорський інститут

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.)* та **ТОВ «РІК-У»** (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*
Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 25.10.2021. Шрифт «Times New Roman».
Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк офсетний. Ум. друк. арк. 64,0.
Формат 70x100/16. Замовл. №2772. Тираж 1400.